

**O‘zbekiston
tarixining
dolzarb
muammolari**

III

**xalqaro ilmiy-nazariy
konferensiya materiallari**

Farg‘ona 2024

III

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

O'ZBEKISTON
TARIXINING DOLZARB
MUAMMOLARI

ACTUAL PROBLEMS OF
THE HISTORY OF
UZBEKISTAN

III XALQARO ILMIY-NAZARIY
KONFERENSIYA MATERIALLARI

Mazkur to'plamda 2024-yil 15-noyabr kuni Farg'ona davlat universitetida o'tkazilgan "O'zbekiston tarixining dolzarb muammolari" mavzusidagi III xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari o'rin olgan. To'plamda O'zbekiston tarixining siyosiy, iqtisodiy hamda madaniy hayotiga oid yangi tadqiqotlarning natijalari bayon qilingan.

Maqolalarda keltirilgan dalillar va ko'rsatilgan manbalarning haqqoniyligi uchun mualliflar mas'uldir. Maqola mualliflarining fikr mulohazalari tahrir hay'atining nuqtai nazarini bildirmaydi.

Mutaxassislar, o'qituvchilar va talabalar uchun mo'ljallangan.

В данном сборнике представлены материалы международной научно-теоретической конференции, состоявшейся 15 ноября 2024 года в Ферганском государственном университете на тему «Актуальные проблемы истории Узбекистана». В сборнике изложены результаты новых исследований политической, экономической и культурной жизни истории Узбекистана.

Авторы несут ответственность за точность фактов и цитируемых источников, представленных в статьях. Мнение авторов статьи не отражает точку зрения редакции.

Предназначен для профессионалов, преподавателей и студентов

This issue presents the materials of the international scientific and theoretical conference held on November 15, 2024 at the Fergana State University on the topic "Actual problems of the history of Uzbekistan". The issue presents the results of new studies of the political, economic and cultural life of the history of Uzbekistan.

The authors are responsible for the accuracy of the facts and cited sources presented in the articles. The views of the authors do not reflect the views of the editors.

Designed for professionals, teachers and students.

Tashkiliy qo'mita / Организационный комитет / Organizing committee

t.f.d. B.Usmonov, t.f.f.d. X.Jurayev, t.f.f.d. N.Alimova,

Ma'sul muharrir / Ответственный редактор / Executive editor

t.f.d. B.Usmonov

Taxrir hay'ati / Редакционная коллегия / Editorial board

p.f.d. T.Egamberdiyeva, t.f.n. A.Sharafiddinov, t.f.f.d. S.Yo'ldoshev,

t.f.f.d. N.Alimova, t.f.f.d. L.Begimqulova

Texnik muxarrirlar / Технические редакторы / Technical editors

A.Musayev, O.Abdunosirova, D.Mo'yidinov, D.Nizomitdinov

To'plam Farg'ona davlat universiteti Kengashining 2024-yil 30-noyabrdagi 4-sonli yig'ilishida ko'rib chiqilgan va nashrga tavsiya etilgan.

© Farg'ona davlat universiteti, 2024

KIRISH SO‘ZI

B.Sh.Shermuhammadov

*Farg‘ona davlat universiteti rektori,
pedagogika fanlari doktori, professor*

Jahon sivilizatsiyasi tarixida O‘zbekiston munosib o‘rin egallagan davlatlardan biridir. Zaminimizning uch ming yillik davlatchilik tarixi, hududdagi iqtisodiy-ijtimoiy va madaniy jarayonlar mahalliy tarixchilar bilan bir qatorda xorijlik tadqiqotchilarning ham qiziqishlariga sabab bo‘lmoqda.

Mustaqillikning ilk kunlaridan tariximizga bo‘lgan e‘tibor kuchaydi. Tarix fanini rivojlantirish bo‘yicha hukumatimiz tomonidan ko‘plab qarorlar kabul qilindi. Respublikamizda Samarqand, Buxoro, Toshkent, Qarshi, Shahrisabz, Marg‘ilon kabi qadimiy shaharlar va ma‘naviy merosimiz bo‘lgan “Avesto” kitobi hamda “Alpomish” dostonining yubiley sanalari keng nishonlandi.

Vatanimiz tarixini mukammal o‘rganish, uning xalqimiz taqdirida tutgan o‘rnini to‘g‘ri baholash bizga bugun yuz berayotgan voqealarning mazmunini chuqur anglash, kelajak uchun puxta rejalar tuzish imkoniyatini beradi. Vatanimizning boy tarixini chuqur o‘rganish milliy ongning yuksalishi, vatanparvarlik va Vatanga sadoqat hislarini shakllanishida, xalqning jipslashuvi, yosh avlodni o‘ziga xos tarixiy an‘analar, xalqimiz o‘tmishiga hurmat ruhida tarbiyalashda katta ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Buyuk tarixda hech narsa izsiz ketmaydi. U xalqlarning qonida, tarixiy xotirasida saqlanadi va amaliy ishlarida namoyon bo‘ladi”. Shuning uchun ham u qudratlidir. Tarixiy merosni asrab-avaylash, o‘rganish va avlodlardan avlodlarga qoldirish davlatimiz siyosatining eng muhim ustuvor yo‘nalishlaridan biridir.

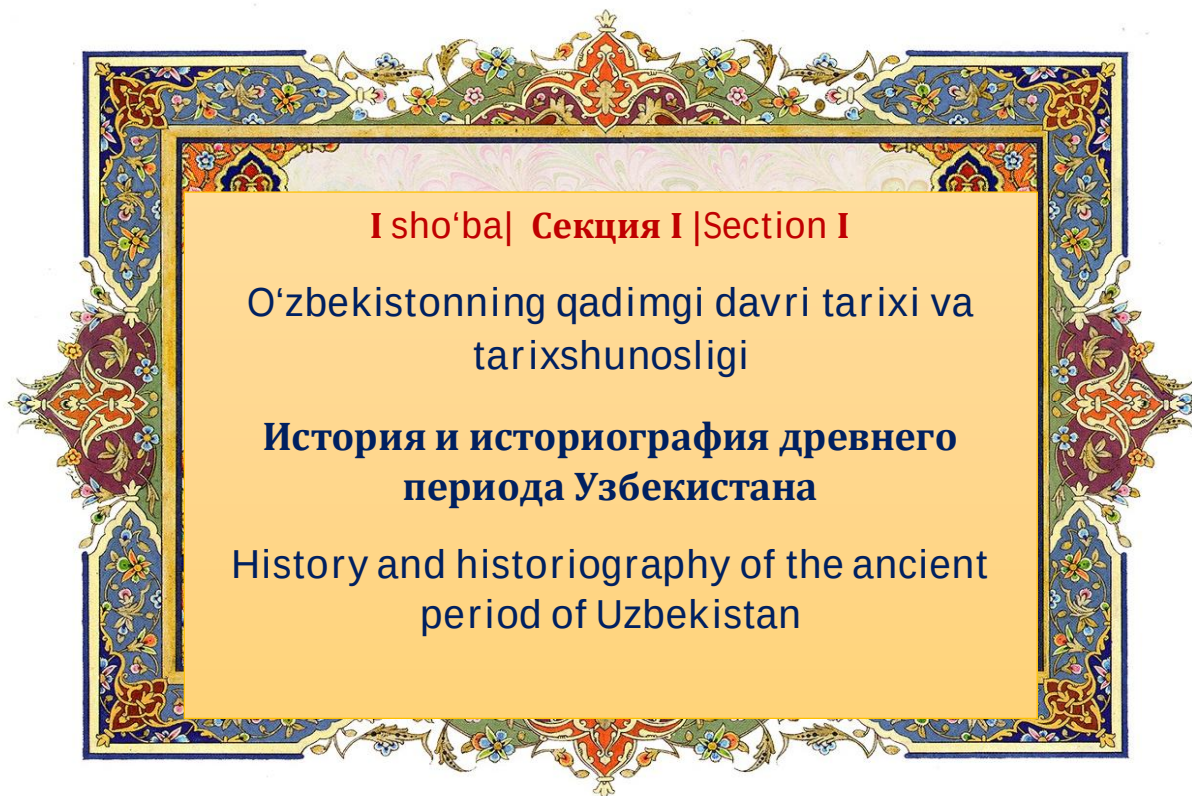
Har bir xalqning o‘z etakchilari, tarixida katta iz qoldirgan alp bahodirlari, millatparvar va vatanparvar farzandlari millat tarixining burilish pallalarida o‘zini namoyon etadi. Ularning ijtimoiy-siyosiy faoliyati, intellektual salohiyati davr tarixini, millatning ruhini, kelajak haqidagi tasavvurlarini yangi yo‘nalishlar va marralarga burib yuboradi. Bu yangi yo‘nalishlar, g‘oyalar shu xalqni farovonlikka, yurti obodlikka, millatni ma’rifatga olib chiqadi. Ular shu yo‘lda

fidoyilik, jasorat namunasini ko'rsatadilar. Shaxsiy manfaat, shon-shuhrat kabi unsurlarni keyingi o'rinlarga surib qo'yib, xalqning dardiga darmon bo'lib yashaydilar.

Tariximizga nazar tashlasak mana shunday etakchilar juda ham ko'pligiga ishonch hosil qilamiz va ular bilan xaqli ravishda faxrlanamiz. Bu borada Alp Er To'nga, To'maris, Spitamen, Bilga xoqon, Istami xoqon, Sotuq Bo'g'roxon, Ismoil Somoniy, sulton Jaloliddin Manguberdi, Sohibqiron Amir Temur, Alisher Navoiy, Mirzo Ulug'bek, Zahiriddin Muhammad Bobur, Behbudiy, Cho'lpon va Fitrat kabi ko'plab tarixiy shaxslarni tilga olishimiz mumkin.

Bugun universitetimizda o'tkazilayotgan "O'zbekiston tarixining dolzarb muammolari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiyasining o'tkazilayotganligi ham O'zbekiston tarixini o'rganishga, ham yosh tadqiqotchilarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan e'tiborning namunasidir. Mazkur anjumanni tashkil qilinishidan maqsad o'tmishimizning yangi qirralarini yoritish uchun izlanayotgan barcha tadqiqotchilarning ishlarini tahlil etish, ularga o'z ilmiy ishlarini takomillashtirishda amaliy yordam berish, ularning oldida turgan yangi marralarni belgilab berishdir. O'ylaymanki, bugungi anjumanda ham eng dolzarb masalalar va ularning echimi bo'yicha aniq taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Barchangizga kuch-quvvat, sog'liq-salomatlik, konferensiya ishiga muvaffaqiyat tilayman.

I sho'ba| Секция I |Section I

**O'zbekistonning qadimgi davri tarixi va
tarixshunosligi**

**История и историография древнего
периода Узбекистана**

**History and historiography of the ancient
period of Uzbekistan**

**QUYI AMUDARYO HUDUDI QADIMGI DAVR GEOGRAFIK
HOLATI**

Eshchanov Hurmat Matnazarovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti assistenti

Annotatsiya. Tezisdagi quyi Amudaryo hududi qadimgi davr geografik manzarasi tahlil qilinadi

Kalit so'zlar. Oqchadaryo, Qizilqum, Qoraqum, Amudaryo, Sirdaryo, Sulton Uvays tog'i, Orolbo'yi, Xorazm

Аннотация: В диссертации анализируется географический ландшафт Нижнего Амударьи в древности

Ключевые слова: Окчадарья, Кызылкумы, Каракумы, Амударья, Сырдарья, гора Султан Увайс, Аролбойи, Хорезм

Annotation: The thesis analyzes the geographical landscape of the lower Amudarya region in ancient times

Key words: Okchadarya, Kyzylkum, Karakum, Amudarya, Syrdarya, Sultan Uvais mountain, Arolboyi, Khorezm

Tarixiy ma'lumotlarag ko'ra, Amudaryo Oqchadaryo irmog'i shimol tomon uchburchak shaklda yo'nalishi barobarida Sulton Uvays tog'i to'sqinlik qilgani bois, sharqiy tomon, Qizilqum oralig'ida Orol botig'iga suvini olib borgan. O'rta Osiyoni ikkinchi buyuk daryosi Sirdaryoning Quvondaryo va Jonidaryo irmoqlari suvini Orol dengiziga oqib borishi natijasida Orolbo'yi havzasi shakllangan. Shu tariqa Oqchadaryo va Orolbo'yi havzalari shakllangan.

Amudaryo so‘l sohil xududini gidrologik xususiyatini Dovdon (300 km) va Daryoliq (250 km) irmoqlari aks ettirib, suvini Sariqamishko‘liga olib borgan. Shu tariqa, Quyi Amudaryo Sirdaryo irmoqlari, xududi geografik xolatini Oqchadaryo irmog‘i, Qizilqum saxrosi, Yonboshqala, Beltov balandliklari namoyon qilgan, so‘l sohil xududi geografik manzarasini Dovdon, Daryoliq, Qoraqum uyumlari, Kuzaliqir, Qalaliqir, Tuzqir, Qang‘aqir, Yassiqir, Manqir balandliklari tasvir qilgan. Xorazm vohasi geomorfologiyasi uch qismdan iborat:

1. Chimboy-Qo‘ng‘irot.
2. Beltov.
3. Xorazm kabi, tabiiy-geografik rayonlardan iborat [1].

Ikki sohil xududi geografik xolati bir-biridan farqlanish xolatiga ega. Masalan o‘ng sohilida Sulton Uvays tog‘i (balandligi 471), u Shayx Jalil, Qoratog‘ va Achchitog‘ kabi qismlardan iborat. Amudaryo yagona Oqchadaryo irmog‘i yo‘nalishi Qizilqum balandliklari bilan cheklangan, Sulton Uvays tog‘i ikki qismga ajratgan, ya’ni Janubiy va Shimoliy xududlar, ular xam o‘z navbatida gidrologik jixatidan farqlanish xolatlariga ega. So‘l sohil xududi geomorfolgiyasini Yumurtog‘ va Qubatog‘lar tasvir qiladi. Ularning balandligi 200-300 metrdan ziyod emas. Gidrologik xususiyatini Dovdon, Daryoliq va Tunidaryolar izoxlagan. Shu bilan bir qatorda O‘rta Osiyoda yagona Sariqamish ko‘li bilan o‘ziga xos xususiyatlari bilan o‘ng sohil geografik manzarada yaqqol ko‘zga tashlanadi.

Kaynazoy erasi to‘rtlamchi davr boshlarida Amudaryo O‘rta Osiyo janubi-sharqiy xududida ko‘kka bo‘y cho‘zgan tog‘lardan oqib tushgan jilg‘alar mayda-mayda jinslarni qamrab olib, shiddat bilan Surxon vohasi tekisligini (unga To‘palangdaryo va Surxondaryolar suvini olib kelgan) suv bilan ta‘minlanish jarayoni kechgan, keyin esa asosiy suvi Termiz yaqinida Kelifdan, g‘arbiy tomon Zaungezi Qoraqumi shimolidan keng qumlik tasvirini hosil qilgan botiq orqali Kaspiy dengizi janubi-g‘arbiy sohiliga olib kelgan. Arxeologik adabiyotlarda ushbu botiq (uzunligi 550 km) Uzboy atamasi bilan ma’lum[2].

Zaungezi Qoraqumi va O‘zboy sohili shimoliy xududlari balandligi oshganligi munosabati bilan nishoblangan shimoliy xududda suvini olib kelishi

barobarida Qoraqumni o'ng va so'l xududlarga ajratgan xolda shimoliy tomon yo'nalishi jarayonida pasttekislikni xam o'ng va so'l xududlarga ajratgan xolda botiqqa kelib tashlagan, shu tariqa O'zboy, Sariqamish, Xorazm xududi vujudga kelgan. Mil.avv.I ming yillik o'rtalarida Orolbo'yi Janubiy Orolbo'yi, unga geologik jixatidan ulanib ketgan Sariqamishbo'yi xavzasi shakllangan, geografik sharoiti, tabiiy resurslari jihatidan farqlanish xususiyatlariga ega[3].

Amudaryo faoliyati natijasida O'zboy, Sariqamishbo'yi, Sho'raxon-Sulton Uvays tog'i pasttekisligi, Qizilqum va Qoraqum qum uyumlari oralig'ida sernam va serunum bo'lgan. Sho'raxon qishlog'iga geologik jihatidan ulanib ketgan geografik manzarasini takror qilgan tekisligi adabiyotlarda Zarafshon vodiysi geografik xususiyati jihatidan g'arbiy, o'rta va janubiy xududlarga bo'lingan. Sho'raxon qishlog'i tekisligiga ulangan G'arbiy Zarafshon xududiga Buxoro-Qorako'l pasttekisligi kirgan, u Turon pasttekisligi shimoli-sharqida joylashib, Qizilqumga ulanib ketgan. Uning geografik xolati, suv bilan ta'minlanishi Zarafshon daryosi faoliyatiga bog'liq Zarafshon daryosi suv ta'minoti yuqori darajada bo'lganda. Daryosoy, Chorbakti, Go'jayli va Maxondaryo irmoqlari suv sathi ko'tarilishi munosabati bilan Qizilqum oralig'ida botiqlar suv havzalariga aylangan, bir-biriga ulanib ketgan ko'llar sistemasi, arxeologik adabiyotlarda Kichik va Katta Tuzkonlar nomlari bilan ma'lum[4].

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Курбониязов Р. Хоразм географияси-Урганч, 1996-Б.7. Ягодин В.Н. Низовья Амударьи в эпоху распада первобытно-общинного строя и возникновения первичных государственных образований//Хорезм в истории государственности Узбекистана-Ташкент. С. 14-19.
2. Низовья Амударьи, Сарыкамыш Узбой. История формирования и заселения-М.:Наука.1960. Вып-3-С.271-рис 157.
3. Баратов П, Маматкулов М, Рафиков А. Ўрта Осиё табиий географияси-Тошкент.:Ўқитувчи. 2002-Б. 162. Табл II. Б. 169. Табл. IX, X
4. Гулямов Я.Г, Исламов У, Аскарлов А. Первобытная культура и возникновение орошаемого земледелия в Низовьях Зарафшана-Тошкент.:Фан, 1966-266 С.
5. Виноградов А.В. Древние охотники и рыболовы Среднеазиатского междуречья-М.:Наука,Вып.ХІІІ-С.94-104.ХолматовН.У.Новые неолитические памятники на староречья Зеравшана /.Новые открытия в Приаралье-М:Наука, 1991. Вып-1-С.4-32.
6. Баратов П. Ўзбекистоннинг табиий географияси. Б. 294-297.
7. Баратов П.Кўр.асар.Б. 209-214.

MUSO PAYG'AMBAR – YAHUDIYLIK DINI ASOSCHISI

Isaboyev Nodirbek Irodil o'g'li

Farg'ona davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yahudiylik dini asoschisi – Muso payg'ambar haqida, yahudiylik dini ta'limoti, bu dinning Markaziy Osiyo va dunyo mamlakatlarida tarqalishi, bu dinning manbaalari, urf-odat an'analari haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Yahudiylik dini, Muso payg'ambar, Markaziy Osiyoda yahudiylik.

Аннотация: В этой статье вы узнаете об основателе иудаизма – Пророке Моисее, учении иудаизма, распространении этой религии в Средней Азии и странах мира, истоках этой религии и ее традициях.

Ключевые слова: иудаизм, Пророк Моисей, иудаизм в Центральной Азии.

Annotation: In this article, you will get to know about the founder of Judaism - the Prophet Moses, the teachings of Judaism, the spread of this religion in Central Asia and the countries of the world, the sources of this religion, and its traditions.

Key words: Judaism, Prophet Moses, Judaism in Central Asia.

Yahudiylik – asosan yahudiylar o'rtasida tarqalgan eng qadimgi dinlardan biri. Miloddan avvalgi 2 ming yillik boshlarida Misrda vujudga kelgan. Ushbu din ta'limotiga ko'ra, Xudo 400 yil davomida Misrda qullikdan saqlanib kelgan Ibrohim avlodlarini ozod qilib, Misr yerlaridan olib chiqib ketgan Muso (Moshe)ga Sinay tog'ida vahiy yubordi va yahudiylik dini yuzaga keldi, deb hisoblanadi. Lekin, Arabiston yarim orolining shimolida ko'chib yurgan yahudiy qabilalari miloddan avvalgi XIII asrda Falastinni bosib olishdi va miloddan avvalgi X asrda Rossiya-Ispaniya davlatini tuzishdi. Yahudiylik ana shu qabilalarning diniy urf-odatlar va Falastin xalqlarining ayrim e'tiqodlarini o'zida mujassamlashtirgan. Yahudiylik nomi Yahudo (Iuda) qabilasining nomidan olingan, deb ham boshqa adabiyotlarda o'qish mumkin.

Olamning yaratuvchi Xudo Yahvega e'tiqod qilish, Yaxve va yahudiylar o'rtasidagi ahd (shartnoma)ga shak keltirmaslik, yahudiylar Xudoning mumtoz bandalari ekaniga, Muso (Moisey)ning payg'ambarligiga va unga ilohiy kitob Tavrot yuborilganiga, narigi dunyoga, messiyaning kelishiga, oxirat kuni barchaning tirilishiga, jannat va do'zahga, gunohkorlarning jazolanishi va savob ish qilganlarning rag'batlantirilishiga ishonish yahudiylikning asosiy aqidalaridir. Yahudiylik dinida xilma-xil ibodatlar, duolar, urf-odatlar, ro'za tutish, xatna qilish,

oziq-ovqat sohasidagi ta'qiqlar, shanba kuni hech qanday ish bilan shug'ullanmaslik, diniy soliqlar va yig'imglar kabi talablar juda qat'iy qilib qo'yilgan. Yahudiylikning asosiy diniy kitoblari – *Tavrot* va *Talmudda* belgilangan bunday ko'rsatmalar orqali dindor yahudiylarning turmushi, axloqiy va huquqiy hayoti nazorat ostiga olingan.

Fanda yahudiylikning 4 bosqichi aniqlangan: eng qadimiy yahudiylik (*Bibliya* davri), klassik yahudiylik (miloddan avvalgi 536 va milodiy 70-yillar), ravvinlar davri va yangi davr yahudiyliigi (modernistik yahudiylik). Eng qadimiy yahudiylik dini dastlab Falastindagi ikki davlat – *Isroil* va *Yahudiya* davlatlari (miloddan avvalgi X-XI asrlar)ning, keyinroq ular birlashgach, yagona yahudiy davlatining dini bo'lgan. Bu davr *Tavrot* (*Tora*)da aks etgan. Tadqiqotlarda aniqlanishicha, uning tarkibiga kirgan matnlar og'zaki tarzda miloddan avvalgi XI-VI asrlar o'rtasida shakllangan. Miloddan avvalgi V asrda yozib olingan. Bundan keyin yahudiylikning klassik davri boshlanadi. Miloddan avvalgi 586-yilda yangi *Bobil* podshosi *Navuxodonosor XI* Yahudiyani yakson qildi, salkam 30 ming yahudiyini asirga oldi. 50 yil davom etgan „*Bobil* asirligi” va undan keyingi davrlarda minglab yahudiylar Falastinni tark etishdi. „*Qadimgi ahd*” matnlarining asosiy qismi ana shu davrda yozilgan. Milodiy 70-yil *Quddus* ibodatxonasining qulashi va *Talmud*ning yozilishi orasidagi vaqt ravvinlar davridir. Yahudiy ruhoniylari *Tavrotni* talqin va tavsif qilish jarayonida vujudga kelgan *Talmud*ning oxirgi tahriri ikki variantda: *Quddus Talmudi* IV asrda, *Bobil Talmudi* V asrda e'lon qilindi.

VII-XVIII asrlarda yahudiy ruhoniylari (ravvinlar) diniy yozuvlar – *Tavrot* va *Talmudni* targ'ib qilishni davom ettirishdi. Bu davrni aks ettirgan juda ko'p ravvin adabiyoti vujudga kelgan. XVIII asrdan diniy talablarni davrga moslashtirish, soddalashtirish va yengillashtirish harakatlari avj oldi.

Yahudiylikda qadim zamonlardan boshlab xilma-xil mazhab va oqimlar vujudga kelgan, ular o'rtasida keskin kurash borgan. Miloddah avvalgi II asrdan milodning 23-yiligacha farziy, sadduqiy, yessey, qumronlar jamoasi kabi oqimlar vujudga kelgan. Ortodoksal yahudiylik bilan bu mazhablar o'rtasida kurash

borgan. Milodning I-II asrlarida ortodoksal yahudiylikka muxolif bo'lgan ayrim oqimlar (yahudiy-xristian sektalari)ning borgan sayin yahudiylikdan yiroqlashib borishi jarayonida xristian dini mustaqil din sifatida ajralib chiqqan.

Yahudiyluk yagona Xudoga, nuqaddas kitobga va payg'ambarlarga imon keltirishi bilan milliy dinlardan, milliylashtirilishi esa, ilohiy dinlardan ajralib turadi. Yahudiylukda diniyluk va milliylik o'zaro birlashib ketgan bo'lib, ularni bir-biridan alohida tushunish mumkin emas.

Yahudiyluk dini vakillari tarixiy va adabiy-badiiy manbaalarda „yahudiy“, „ibroniy“ va „isroil og'illari“ kabi nomlar bilan tilga olinadi. Bani isroilning 12 qabilasiga asos slogan, deb hisoblanadigan Ishoq payg'ambarning o'g'li Ya'qubning 12 o'g'lidan birining ismi „Yuda“ yoki „Yahuda“ bo'lgan degan tahmindan kelib chiqan holda uning ismiga monand ravishda „yahudiy“ atamasi shakllangan. Muso payg'ambarning „Biz senga qaytib, yolvordik“ so'zlariga tayanib bayon etilgan boshqa bir tahminga ko'ra, yahudiy so'zi arabcha (hoda) o'zagidan kelib chiqan bo'lib, „qaytish“ va „tavba qilish“ ma'nolariga ega.

Tavrot ibroniycha Injilning birinchi beshta kitobi, ya'ni Ibtido, Chiqish, Levilar, Sonlar va Qonunlar kitoblarining to'plamidir. Shu ma'noda Tavrot Pentateux yoki Musoning beshta kitobi bilan bir xil ma'noni anglatadi. U yahudiy an'analarda „Yozma Tavrot“ nomi bilan ham tanilgan. Agar liturgik maqsadlar uchun mo'ljallangan bo'lsa, u Tavrot varaqasi (Sefer Tavrot) shaklini oladi. Agar bog'langan kitob shaklida bo'lsa, u Chumash deb ataladi va odatda ravvinlarning sharhlari (perushim) bilan bosiladi. Yahudiylar Tavrotni yozishadi, bu matnning eng qadimgi qismi keyinchalik nasroniylar tomonidan Eski ahd nomi bilan ma'lum bo'lgan.

Ossuriyaliklar Isroilni zabt etib, yahudiy diasporasini miloddan avvalgi 722-yilda ossuriyaliklar Isroil shohligini zabt etadilar va ossuriyaliklar odatiga ko'ra, o'nta qabilani imperiyaning boshqa qismlariga ko'chirishga majbur qiladilar. Qabilalarning tarqalishi yahudiy diasporasining boshlanishi yoki yahudiy tarixining ko'p qismini tavsiflovchi Isroildan uzoqda yashashdir. Keyinchalik bobilliklar yahudiylarni ham ko'chirishdi. Miloddan avvalgi 722 yilda Shalmanesar

V vorisi Sargon II boshchiligida ossuriyaliklar Isroil qirolligini bosib olishdi va ko'plab isroilliklar Mesopotamiyaga surgun qilindi. Yahudiylarning haqiqiy diasporasi miloddan avvalgi VI asrda Bobil surgunidan boshlangan.

Tavrotni o'qiyotganda, karaitlar matnning oddiy yoki eng aniq ma'nosiga (peshat) rioya qilishga intiladi; Bu to'g'ridan-to'g'ri ma'no emas, balki Tavrot kitoblari birinchi marta yozilganda qadimgi ibroniylar tomonidan tabiiy ravishda tushunilgan ma'no – og'zaki Tavrotdan foydalanmasdan. Bunga javoban, Rabbini yahudiyligi Oliy Kengashning qonuniy qarorlariga tayanadi, chunki ular Tavrotning haqiqiy ma'nosini ko'rsatish uchun Midrash, Talmud va boshqa manbalarda kodlangan. Karait yahudiyligi Tavrotning har qanday talqinini uning manbasidan qat'i nazar, bir xil sinchkovlik bilan qabul qiladi va Tavrotni o'rganish har bir yahudiyning shaxsiy mas'uliyati ekanligini va oxir-oqibat uning to'g'ri ma'nosini shaxsan hal qilishini o'rgatadi. Karaitlar Talmud va boshqa asarlarda keltirilgan dalillarni boshqa nuqtai nazarlardan ustun qo'ymasdan ko'rib chiqishlari mumkin.

Ko'pincha yahudiy ma'rifati (ibroniycha HSHHLA; so'zma-so'z "donolik", "bilim" yoki "ta'lim") deb ataladigan Xaskala Markaziy va Sharqiy Yevropa yahudiylari o'rtasidagi intellektual harakat bo'lib, G'arbiy Yevropa va boshqa mamlakatlardagilarga ma'lum ta'sir ko'rsatgan. Musulmon dunyosi. U 1770-yillarda aniq mafkuraviy dunyoqarash sifatida vujudga kelgan va uning oxirgi bosqichi taxminan 1881 yilda yahudiy millatchiligining kuchayishi bilan yakunlangan.

Ravvin Isroil ben Eliezer (taxminan 1698 yil – 1760 yil 22 may), Baal Shem Tov yoki Besht nomi bilan tanilgan, Polshadan kelgan yahudiy tasavvufchisi va tabibi bo'lib, u Hasidik iudaizmning asoschisi hisoblanadi. "Besht" Baal Shem Tovning qisqartmasi bo'lib, "Yaxshi nomga ega" yoki "yaxshi obro'ga ega" degan ma'noni anglatadi.

Pravoslav yahudiylik – bu zamonaviy yahudiylikning an'anaviy va teologik konservativ tarmoqlari uchun umumiy atama. Ilohiy nuqtai nazardan, u asosan

Sinay tog'ida Musoga Xudo tomonidan nozil qilingan va o'sha paytdan beri sodiqlik bilan yetkazilgan yozma va og'zaki Tavrot bilan belgilanadi.

Haredi yahudiyligi pravoslav iudaizmdagi guruhlardan iborat bo'lib, ular halaka (yahudiy qonunlari) va urf-odatlariga qat'iy rioya qilishlari, zamonaviy qadriyatlar va amaliyotlarga qarshi turishlari bilan ajralib turadi. Uning a'zolari odatda ingliz tilida ultra-pravoslav deb ataladi; ammo, "ultra-pravoslav" atamasi qat'iy pravoslav yoki haredi kabi atamalarni afzal ko'rgan ko'plab tarafdorlari tomonidan kamsituvchi deb hisoblanadi. Haredi yahudiylari o'zlarini eng diniy yahudiylar guruhi deb bilishadi, garchi yahudiylarning boshqa oqimlari bunga rozi bo'lmasalar ham.

Haredi jamoalari asosan Isroilda(Isroil aholisining 12,9%ini), Shimoliy Amerika va G'arbiy Yevropada joylashgan. Ularning taxminiy dunyo aholisi soni 1,8 milliondan oshadi va dinlararo nikohning deyarli yo'qligi va tug'ilishning yuqori darajasi tufayli Haredi aholisi tez o'sib bormoqda. Ularning soni 1970-yillardan beri dunyoviy yahudiylarning baal teshuva harakatining bir qismi sifatida Haredi turmush tarzini qabul qilishlari tufayli ko'paygan; ammo, bu ketayotganlar tomonidan qoplandi.

Muso – *Qur'onda* tilga olingan *payg'ambarlardan* biri. Qadimgi yahudiy manbalarida Moshe, xristian manbalarida Moisey nomi bilan ma'lum. Muso Yahudiylikka e'tiqod qiluvchilar Musoni iudaizm asoschisi deb hisoblashadi. Qur'onning bir necha suralarida Musoning nomi qayd etilgan. Ba'zi rivoyatlarda Muso „Bani Isroil“ qabilasida tug'ilishi, Misr podshohi (Fir'avn)ning taxtdan ketishiga sababchi bo'lishi, taqdir taqozosi bilan Misrdan qochib ketishi va arab qiziga uylangani aytiladi. *Alloh*, Musoni *Isroil* qabilasini *Fir'avn* zulmidan ozod qilib, *Misrdan* olib chiqib ketishga da'vat qiladi. Unga Sinay tog'ida „10 vasiyat“ tosh lavhasini taqdim etadi. Muso qo'lidagi tayoqning ilonga aylanishi, cho'ntagidan qo'lini chiqarganda oyna kabi yaltirab ko'zlarni qamashtirishi kabi mo'jizalarga ega bo'lgan. Unga Tavrot nozil etilgan. Musoni yahudiylar, musulmonlar, xristianlar payg'ambar deb hisoblashadi.

Banu Isroil Yusuf alayhissalom davrida asl vatanlaridan Misrga hijrat qilgan edi. Akalari Yusuf alayhissalomni quduqqa tashlab ketganlaridan so‘ng karvondagi yo‘lovchilar u kishini topib olib, Misr Aziziga, ya‘ni vazirga sotishdi. Oradan yillar o‘tib, Yusuf alayhissalom bosh vazirlik martabasiga ko‘tarildi va ota-onasi boshliq butun qavmlarini Misrga chaqirdi. Zamon o‘tishi bilan ular shu joyda o‘rnashib, o‘zlaridan ko‘payib, ko‘p sonli xalqqa aylanishdi. Qavmlaridan ko‘plab payg‘ambarlar chiqqan, qadimdan samoviy dinlar bilan aloqada bo‘lib, payg‘ambarlar keltirgan aqida va dinga egalik qilib yashab o‘tgan bu xalq Misrning butparastlik dinini hech qabul etmas, ayniqsa Fir‘avnni shaxsiga sig‘inishni mutlaqo istamas edi. O‘zini Xudo o‘rniga qo‘ygan Fir‘avn ularni aynan shu sababli qiynardi. Shu bilan birga, ilohiy ta‘limot, ilohiy tuzum va ilohiy adolatdan xabardor bo‘lgan Banu Isroil qavmida Fir‘avn o‘z shaxsi, hukmi va xudolik da‘vosiga qarshi katta xavf-xatarni ko‘tardi. Banu Isroilning haqiqatdan xabardorligining o‘zi Fir‘avn uchun katta tashvish edi. Fir‘avnga qolsa, qani endi Banu Isroil o‘zi bilgan haqiqatga amal qilmasa va o‘sha haqiqatni yerlik aholiga ham o‘rgatmasa. Shu maqsadda Fir‘avn dastlab ularning oralarini bo‘lib tashladi. Banu Isroilni ezish, zug‘um o‘tkazish siyosatini olib bordi, o‘ziga sig‘ingani uchun yerlik aholini ulardan yuqori qo‘ydi. Nihoyat Banu Isroilni zaiflashtirish yo‘lini o‘ylab topdi: o‘g‘illarini bo‘g‘izlash va qizlarini tirik qoldirish siyosatini qo‘lladi. Shu yo‘l bilan asta-sekin Banu Isroilni yer yuzidan umuman yo‘qotishni rejalashtirdi. Erkaklar yo‘q bo‘lib ketaversa, odam soni kamayadi, ayollarni xohlagan ko‘yga solish oson bo‘ladi. Buning uchun bahona ham topildi. Rivoyatlarda kelishicha, Fir‘avn atrofidagi gumashta sehrgar-kohinlar unga „Banu Isroildan kelajakda tug‘ilajak bir o‘g‘il bola sening mulkingning zavolidir“, – degan xabarni yetkazishdi. Fir‘avn o‘z mulkingning zavolga uchrashiga chiday olmadi. Taxtiga bo‘lgan xavfni joniga bo‘lgan xavfdan ustun ko‘rdi. Garchi o‘zi xudolikni da‘vo qilsa ham, taxtiga xavf solgani uchun ona qornidagi homiladan ham qo‘rqdi. Fir‘avnni gumashtalari uning bu zaif joyini yaxshi bilishardi. Shuning uchun Fir‘avnga yoqmagan toifaning homiladagi bolasini ham unga ashaddiy dushman, taxtiga ko‘z olaytirgan qilib ko‘rsatishga urinishdi. Kelajakda

Banu Isroildan tugʻiladigan har bir oʻgʻil bola uning mulkining zavoli boʻlishi mumkin. Shu bois Firʻavn „Ular darhol oʻldirilsin” – degan farmon chiqardi. Shu soatdan boshlab har bir Banu Isroillik homilador ayolning yonida bir doya qoʻshilib yuradigan boʻldi. Ayolning koʻzi yorishi bilan doya koʻrar, chaqaloq oʻgʻil boʻlsa, xabar berar va jallodlar bolani oʻldirishardi. Shu tariqa Firʻavn oʻzining misli koʻrilmagan shafqatsiz siyosatini yurgizdi.

Muso alayhissalom davrida *Ramses II* ning Firʻavn, yaʼni Misr podshohi (mil. avv. XIII asr) boʻlganini koʻpchilik taʼkidlaydi. Qurʻonda Xudoning yoʻlidan chiqqan fuqarolarni oʻz xohishiga boʻysundirishga harakat qilgan, odamlarga oʻzini robb* sifatida koʻrsatgan, oʻziga boʻysunmay, uning aytganini qilmagan, unga qul boʻlishni xohlamaganlarga cheksiz zulm oʻtkazgan yagona hukmdori mutlaq bu shaxs mustabid* podshoh sifatida sifatlanadi. Oʻzi hukmronlik qilgan yer aholisini turli toifalarga ajratib, boʻlib tashlash barcha firʻavnlarning odatidir, chunki u faqat oʻzini, oʻz halovatini, oʻz taxtini oʻylaydi, taxtdan ajrab qolmaslik uchun har qanday pastkashlikdan qaytmaydi. Aholini parchalash esa Firʻavnga aynan taxtni mustahkamlash, shaxsiy rohatini taʼminlash uchun kerak, chunki firʻavn aholini toifalarga boʻlib tashlab, ularning orasida nizo chiqarib, bir-biriga qarshi qilib qoʻysa, ular bir-birlari bilan ovora boʻlib, Firʻavn bilan ishlari boʻlmay qoʻyadi. Qaysi taraf oʻziga yaxshiroq topinsa, oʻshani quvvatlab, boshqalarning tomoshasini koʻrib, hukm suraveradi. Muso alayhissalom davridagi Misr Firʻavni ham shu yoʻldan borib, Misr aholisini turli toifalarga boʻlib tashlagan edi. „Ulardan bir toifasini ezar, oʻgʻillarini soʻyib, qizlarini tirik qoldirardi. U buzgʻunchilardan boʻlgan edi”[1:259]. Firʻavn ezgan toifa Banu Isroil edi. „Biz esa yer yuzida xoʻrlanganlarga beminnat neʼmat berishni, ularni peshvo qilishni, ularni vorislar qilishni va yer yuzida ularga imkon berishni, Firʻavn, Homon va ikkovining lashkarlariga ulardan qoʻrqqan narsalarini koʻrsatishni istaymiz”[1:259]. Homon – Firʻavn vaziri. U har doim Firʻavn qiladigan yomonliklarga bosh-qosh boʻlib kelgan. Firʻavn, Homon va ularning askarlari Banu Isroildan nima uchun

* qandaydir narsani xohlaganday tasarruf etadigan xojasi, egasi

* arab.-oʻz xohishicha ish qiluvchi; zolim, zulmkor

qoʻrqishardi? Aniqki, ular mulkiga zavol yetishi xavfidan behalovat edi. Alloh ular qoʻrqqan narsani aynan Banu Isroil orqali koʻrsatishni vaʼda qilmoqda. Muso alayhissalom nihoyatda xatarli bir vaqtda dunyoga kelgani uchun onalari nima qilishni bilmay qoldi. Firʼavanning aygʻoqchilari yangi tugʻilgan goʻdakning oʻgʻilligini sezib qolishsa, uni onasidan tortib olib, oʻldirishlari mumkin. Nima qilish kerak? Biror chorasi bormi? Insonning qoʻlida hech qanday chora yoʻq. Shunda Allohning Oʻzi yoʻl koʻrsatdi. „Musoning onasiga: „Uni emizaver. Qoʻrqqan chogʻingda uni daryoga tashla, qoʻrqma, mahzun boʻlma, biz, uni senga albatta qaytaramiz va uni rasullardan qilamiz”, – deb *vahiy* qildik“[1:259]. Alloh Muso alayhissalomning onasiga bildirgan ish amalga oshdi: ichiga goʻdak Muso solingan sandiq daryoda oqib borib, Firʼavanning qasridagi boqqa kirdi. Hech narsaga qodir boʻlmagan, hatto oʻziga kerak boʻlgan ovqatni ham tanovul qila olmaydigan goʻdak Muso dushmanning qoq oʻrtasiga kelib tushdi. Alloh Firʼavn xotining qalbiga goʻdakning muhabbatini joyladi. Uning gapi bilan goʻdakni oʻldirmay, boqib olishga qaror qilindi. Muso alayhissalom oʻz qavmiga moyil boʻlib oʻsib-ulgʻaydi. Bir kuni Banu isroillik bir odam yerlik qibtiy* bilan janjallashib qoldi. Banu Isroillik Muso alayhissalomdan yordam soʻradi. Muso alayhissalom qibtiyni bir urib, oʻldirib qoʻydi. Boshqa bir kuni xuddi shunga oʻxshash holat yana takrorlandi. Muso alayhissalom boʻlgan voqealardan taʼsirlanib, buning oqibati nima boʻlar ekan, deb hadiksirab yurganida u kishiga xabar keldi. Bu haqda “Qasos” surasida shunday deyilgan. "Va shaharning narigi chetidan bir kishi shoshib kelib: „Ey Muso, aniqki, aʼyonlar seni oʻldirish uchun til biriktirmoqda. Chiqib ket. Men senga nasihat qiluvchilardanma”, – dedi“[1:260]. Soʻng Muso alayhissalom Madyan yurtiga bosh olib ketdi. U yerda ikki qizga qoʻylarini sugʻorishda yordam berdi. Oʻsha ikki qizning otasi Shuayb alayhissalom Muso alayhissalomga sakkiz yoki oʻn yil ishlab berish sharti bilan qizlaridan birini nikohlab berishni taklif qildi va bu gap amalga oshdi.

Oradan yillar oʻtdi. Vaqti-soati kelganda, Muso alayhissalom oilasi bilan Misrga qaytishga qaror qildi. Sino mintaqasiga yetib kelganlarida Alloh vahiy

* Xristian diniga eʼtiqod qiluvchi Misr arablarining etnokonfessional guruhi.

qilib, u zotni Fir'avn va uning qavmiga payg'ambar qilib yubordi. Shu bilan birga, Alloh Muso alayhissalomga akalari Horunni yordamchi qilib berdi, u zotni mo'jizalar bilan qo'llab-quvvatladi. Muso alayhissalom Fir'avnni Allohga da'vat qilar, u esa o'z siyosatida, isyonda davom etib, o'zining xudo ekanini da'vo qilar, u zotni yolg'onchiga chiqarar edi. Muso alayhissalomning qo'llarining oq bo'lib (ba'zi adabiyotlarda ziyo deb keltirilgan) chiqishi, hassalarining ilonga aylanib, harakatga kelishi kabi mo'jizalarni Fir'avn sehr deb da'vo qildi. Sehrgarlarni to'plab, ular bilan Muso alayhissalom orasida bellashuv o'tkazishni, kim g'olib kelishini aniqlashini e'lon qildi. Alloh bu haqda Naziot surasida xabar bergan: „Senga Musoning xabari keldimi?”[1:430]. Ya'ni „Senga Musoning xabari kelgan, buni bilasan”. „Esla, Robbi unga muqaddas Tuvo vodiysida nido qildi”[1:430]. Tur tog'ida – Tuvo deb atalgan muqaddas vodiya Muso alayhissalom Alloh bilan bevosita so'zlashish sharafiga muyassar bo'lgan. Oyatda mana shu ulkan hodisa zikr qilinmoqda. O'shanda Alloh Muso alayhissalomga dedi: „Fir'avnning huzuriga bor, u tug'yonga ketdi”[1:430]. Allohni unutib, tug'yonga ketgan, haddidan oshib, kishilarga zulmni ko'paytirgan, hatto xudolik da'vosini ham qilgan zolimga, tug'yonga ketgan podshohga Alloh payg'ambar Muso alayhissalomni yuborib, yumshoq gapirishni tayinlamoqda. "Ayt: „Senda poklanishga (rag'bat) bormi?”[1:430] Ya'ni „Ey Fir'avn, senda kofirlikdan, xudolik da'vosini qilishdan va boshqa gunohlaringdan poklanishga rag'bat bormi?” degin. „Va seni Robbingga hidoyat qilsam, shoyadki, qo'rqsang”[1:430]. Ushbu oyatda oldin hidoyat, keyin qo'rqish zikr qilinishi ham o'ziga yarasha hikmatga ega, chunki banda hidoyat topmaguncha, Allohdan qo'rqmaydi. Keyingi oyatlarda esa Muso alayhissalom bilan Fir'avn orasida bo'lib o'tgan mojarolar zikr qilinadi. „...va unga katta oyat-alomatni ko'rsatdi”[1:430]. Alloh payg'ambarlarni qo'llab-quvvatlash, kishilarga ularning haqiqiy payg'ambar ekanini tan oldirish uchun mo'jizalar beradi. Muso alayhissalomga ham Alloh ko'plab mo'jizalar bergan. Mo'jizani Qur'onda ba'zan „oyat-alomat“ ham deyiladi. Bu oyatdagi ulkan alomatdan murod Muso alayhissalomga berilgan katta mo'jiza – qo'llaridagi hassaning ilonga aylanishidir. Demak, shu mo'jizani Fir'avnga ko'rsatdi. Shunda: „U yolg'onchiga chiqardi va

osiy bo‘ldi”[1:430]. Ya’ni Fir’avn Muso alayhissalomni yolg‘onchiga chiqardi. „So‘ng ortiga o‘girilib, tezlab ketdi”[1:430]. Ya’ni Fir’avn Muso alayhissalom tomonidan ko‘rsatilgan mo‘jizalarni ko‘rganidan so‘ng ortiga o‘girilib, tezlab yurib ketdi. „Keyin (odamlarni) to‘pladi va nido qildi”[1:431]. Fir’avn Muso alayhissalomning oldlaridan burilib ketganidan keyin borib, o‘z hukmi ostida yashayotgan odamlarni bir joyga to‘pladi va „Men sizlarning eng oliy robbingizman”, – dedi”[1:431]. Ya’ni robblik da’vosini qildi. Fir’avn: „Muso da’vat qilayotgan Robb emas, eng oliy robb menman”, – demoqchi bo‘ldi. „Alloh uni avvalgi va oxirgi (gunoh)lari uchun bezdiruvchi iqobga oldi”[1:431]. Va’dalashilgan kunda bo‘lib o‘tgan bellashuvda Muso alayhissalom sehrgarlar ustidan g‘olib keldi. O‘zlari qilib yurgan narsa botil ekani ayon bo‘lib, Allohga imon keltirgan sehrgarlarni Fir’avn osishga buyurdi, ularni qatl qildi. So‘ng Banu Isroilga nisbatan ozorlar yana ham shiddatli tus oldi. Shunda Alloh Fir’avn va uning qavmini qahatchilik – ocharchilik yillari bilan siquvga oldi. Shunda ham ular o‘z ishlaridan qaytishmagach, Alloh ularga boshqa uqubatlarni ham nozil qildi. Bu haqda “A’rof” surasida shunday xabar bergan: „Ustlariga to‘fon, chigirtka, kana, baqa va qonni ochiq-oydin va mufassal belgilar qilib yubordik. Mutakabbirlik qildilar va jinoyatchi qavm bo‘ldilar”[1:102]. Ya’ni Alloh Fir’avn va uning ahli va’z-nasihatga quloq tutsin, insofu imonga kelsin, qilayotgan jinoyatlaridan qaytsin deb, ularga mufassal tarzda, alohida-alohida qilib oyat-belgilarni yubordi. Ba’zi ulamolarning fikricha, “Isro” surasida „Batahqiq, Musoga to‘qqizta ochiq-oydin oyat-mo‘jiza berdik”[1:186], – deyilishiga qaraganda, to‘qqiz yilda to‘qqizta oyat-mo‘jiza yuborilgan. Jumladan, aso, qo‘l, qahatchilik, meva va jonlarni nuqsonga uchratish, to‘fon, chigirtka, mita, baqa va qon. Bu holat haqida imom Ibn Jarir Tabariy Sa’id ibn Jubayrdan quyidagi rivoyatni keltiradi: "Muso alayhissalom Fir’avnning huzuriga kelib, „Banu Isroilni men bilan qo‘yib yubor”, – deganida, Fir’avn ko‘nmadi. Shunda Alloh ularning ustiga to‘fon – shiddatli yomg‘ir yubordi. Ustlaridan sel qilib quydi. Ular „Bu ilohiy azob bo‘lsa kerak”, – deb qo‘rqishdi va Musoga: „Robbingga duo qil, bizdan yomg‘irni daf etsin. Biz senga imon keltiramiz va Banu Isroilni sen bilan qo‘yib yuboramiz”, – deyishdi. Muso

alayhissalom duo qilgan edilar, ijobat bo'ldi. Biroq ular imon keltirishmadi, Banu Isroilni qo'yib ham yuborishmadi. O'sha yili Alloh ularga bundan oldin yetishmagan turfa ziroat, meva va o't-o'lanlarni o'stirdi. Ular: „Biz orzu qilgan narsa shu edi”, – deyishdi. Alloh ularning ustidan chigirtka balosini yuborib, o'simliklarga zavol yetkazdi. Ular chigirtkalardan o'simliklarga yetayotgan zararni ko'rib, nabototning urug'i ham qolmasligiga ishonishdi va: „Ey Muso, Robbingga duo qil, bizdan chigirtka balosini daf etsin, biz senga imon keltiramiz va Banu Isroilni sen bilan qo'yib yuboramiz”, – deyishdi. Muso alayhissalom duo qildilar. Alloh ularni chigirtka balosidan xalos etdi. Ular esa yana imon keltirishmadi, Banu Isroilni ham qo'yib yuborishmadi. Ular donlarni uyda saqlashni o'rganib olishdi va xotirjam: „Endi saqlab olaveramiz”, – deyishdi. Shunda Alloh ularga mitani (donning o'zidan chiqadigan qurt) yubordi. Ulardan bir kishi tegirmonga o'n jarib (don) olib borsa, o'n qafiz ham un chiqmaydigan bo'ldi. Shunda ular: „Ey Muso, Robbingga duo qil, bizdan mitani daf etsin, biz senga imon keltiramiz va Banu Isroilni sen bilan qo'yib yuboramiz”, – deyishdi. Muso alayhissalom Allohga duo qildilar va ulardan bu azob yiroqlashdi. Ammo ular Banu Isroilni qo'yib yuborishdan yana bosh tortishdi.

Bir kuni Muso alayhissalom Fir'avnni huzurida o'tirganlarida birdan baqaning ovozi eshitib qoldilar va Fir'avnga: „Sen va qavming buni nima deb o'ylaysan?” – dedilar. U (Fir'avn): „Bu ham bir balo bo'lmasa edi”, – deb javob berdi. Kechga borib ularning har biri tomog'igacha baqaga ko'milib o'tirar, gapirmoqchi bo'lishsa, og'izlariga baqa kirib ketar edi. Ular yana Musoga: „Robbingga duo qil, bizdan manavi baqalarni daf etsin. Keyin biz senga imon keltiramiz va Banu Isroilni sen bilan birga qo'yib yuboramiz”, – deyishdi. Alloh ulardan baloni daf etdi, lekin qavm yana imon keltirmadi. So'ng Alloh ularning ustiga qon balosini yubordi. Anhorlardan, quduqlardan, idishlaridan suv olmoqchi bo'lishsa, yangi qon chiqar edi. Ular bu haqda Fir'avnga arz qilib: „Biz qon balosiga uchradi. Toza ichimlik qolmadi“, deyishdi. Fir'avn: „U (Muso) sizlarni sehrlab qo'ygan bo'lsa, ajab emas”, – dedi. Ular: „Qayerdan sehrlaydi? Biz idishlarimizda suv topa olmayapmiz, yangi qondan boshqa hech vaqo yo'q” –

deyishdi. So‘ng kelib: „Ey Muso, Robbingga duo qil, bizdan qon balosini ko‘tarsin. Keyin biz senga imon keltiramiz va Banu Isroilni sen bilan birga qo‘yib yuboramiz”, – deyishdi. Balo daf bo‘ldi. Ular yana imon keltirishmadi, Banu Isroilni qo‘yib ham yuborishmadi". Alloh "Toho" surasida xabar bergan: "Musoga „Bandalarim bilan kechasi yo‘lga tush, ularga dengizdan quruq yo‘l och, yetib olishlaridan xavf qilma va qo‘rqma”, – deb vahiy qildik"[1:206]. Fir‘avn zulmi va tug‘yoni yana ham avjiga chiqdi. O‘shanda Alloh payg‘ambari Muso alayhissalomga o‘z qavmi bilan Shom diyoriga hijrat qilishni buyurdi. Fir‘avn va uning odamlaridan qochib, Qizil dengizning shimolidagi tor qismiga yetganlarida Alloh izni bilan Muso alayhissalom hassalari bilan dengizni urdilar. U yerdan oson o‘tadigan yo‘l ochildi. U qavmi bilan mana shu yo‘l orqali o‘tib olishdi. „Fir‘avn lashkarlari bilan ularning ortidan ta‘qib etdi. Dengiz ularni o‘raganicha o‘rab oldi"[1:206]. Fir‘avn o‘z askarlari bilan Banu Isroilni quvib kelib, ortlaridan dengizga tushdi. Ular dengiz tubida ketishayotgan bir paytda to‘xtab turgan suv birdan harakatga keldi va barchalari to‘lqinlar ostida qolib ketishdi. Alloh ularni shu zaylda halok qildi. Muso alayhissalom va u bilan birga bo‘lganlar esa qirg‘oqning narigi tomoniga eson-omon yetib olishdi. „Fir‘avn o‘z qavmini adashtirdi, to‘g‘ri yo‘lga boshlamadi"[1:206]. Oqibat shu tarzda yakun topdi. Alloh fir‘avn va uning lashkarini g‘arq etib, Banu Isroilni zulm, jabr-sitamdan ozod qildi. Yahudiylar Muso alayhissalomdan yegulik-taom so‘rashdi. Alloh ularga osmondan mann (shirinlik, taom) va salvo (pishirilgan bedana) tushirdi. Muso alayhissalom ular bilan yurishni davom ettirib, nihoyat Sino mintaqasiga yetib borishdi. Muso alayhissalom toqqa chiqib, u yerda qirq kun turdi. O‘shanda Alloh u zot bilan bevosita gaplashdi va Tavrotni nozil qildi, toshdan bo‘lgan lavhlarga yozilgan vasiyatlarni berdi. So‘ng Muso alayhissalom o‘z qavmiga qaytdi. Ularning tilladan o‘zlari yasab olgan buzoqqa ibodat qilayotganlarini ko‘rib, juda qattiq g‘azablandi. So‘ng iqob tarzida ularga bir-birlarini o‘ldirishga amr qildi. Bu amr Allohdan bo‘lgan edi. Shundan so‘ng u qavmiga Alloh ularga tiyhni, ya‘ni adashib-uloqib yurishni, zoye bo‘lishni yozgani, bu ishlar Sino sahrosida qirq yil davom etishi haqida xabar berdi. Muso alayhissalom Horun

alayhissalomdan keyin vafot etdi. Banu Isroilni Muqaddas zaminga u emas, Yusha' ibn Nun olib kirdi. Muso alayhissalom bu dunyoni 120 yoshida tark etdi va O'lik dengizining shimoliy-sharqiy tarafida, Muob mintaqasidagi Nibu (Nebo) tog'iga dafn etildi.

Qayta qurish iudaizmi yahudiy harakati bo'lib, u Mordexay Kaplan (1881-1983) tomonidan ishlab chiqilgan kontseptsiyalarga asoslanib, iudaizmni din emas, balki tobora rivojlanib borayotgan sivilizatsiya sifatida qaraydi. Harakat konservativ iudaizm ichida yarim uyushgan oqim sifatida vujudga kelgan va 1920-yil oxiridan 1940-yilgacha, 1955-yilda ajralib chiqib, 1967-yilda ravvinlar kollejini tashkil etishidan oldin rivojlangan. Pravoslav, konservativ, islohotchi va gumanistik.

Yahudiylar umumiy soni 14.8 mln. kishi, jumladan, AQSH da 6 mln. kishiga yaqin, Isroilda 4 mln, Rossiya Federatsiyasida 551 ming kishi. Yahudiylarning aksariyati qaysi mamlakatda yashasa, o'sha mamlakat tilida so'zlashadi. Yahudiylarning bir qismi ivrit, idish tili va qo'shni xalqlar (ispan, arab, fors va boshqalar)ning birmuncha o'zgartirilgan lahjalarida so'zlashadi. Chunonchi, mas, O'rta Osiyo Yahudiylari tojik tilida, gruzin Yahudiylari gruzin tilida, Dog'iston Yahudiylari tot tilida so'zlashadi. Dindorlari – asosan, iudaistlar. Yahudiy diasporasida ularni ashkenazi va sefardlarga ajratish udum bo'lgan.

Yangi tug'ilgan o'g'il bolalar sakkizinchi kuni xatna qilinadi. Yahudiylikda bir necha tur oziq-ovqatlar, asosan cho'chqa, quyon, qo'shoyoq, tuya, yaxlit tuyoqlilar, o'laksaxo'r qushlar kabi ba'zi hayvon go'shtlarini yeyish ta'qiqlanadi. Yahudiylarning yillik bayramlari ichida eng e'tiborlisi Peysax (Pasxa) bayramidir. Bu bayram xristianlarning pasxasidan farqli ravishda, yaxudiylarning Misrdagi qullikdan qutulib chiqqanlari munosabati bilan nishonlanadi. Qadimiy yahudiylarda Pasxa deb qo'zichoq go'shti va vinodan iborat kechki ovqatga aytilgan. Xudo Misrdagi yahudiy bo'lmagan go'daklarni qirib tashlashga qaror qilganda ular o'z uylarining peshtoqini o'sha qoni bilan bo'yab o'zlarini yahudiy ekanliklarini bildirishgan. Yahudiylar pasxa bayramidan keyingi yetti kun davomida tuzsiz, hamirturushsiz patir – matsa eydilar.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, yahudiylilik dini hozirda, asosan, yahudiy xalqining tarixiy, diniy va madaniy an'analarini saqlab qolish bilan bog'liq. Ularning diniy hayoti Tora (Qadimiy Yahudiylar muqaddas kitobi) va boshqa muqaddas matnlarga asoslanadi. Hozirgi kunda Yahudiylilik turli oqimlarga, masalan, ortodoksal, konservativ va liberallar kabi, oqimlarga bo'lingan. Har bir oqim o'zining amaliyoti va ta'limoti bilan ajralib turadi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Qur'oni karim ma'nolarining tarjima va tafsiri // Tarjima va izohlar muallifi Abdulaziz Mansur. Toshkent. Toshkent islom universiteti nashriyot matbaa birlashmasi, 2018. 634 b.
2. Dunyo dinlari tarixi. O'quv qo'llanma. – T.: Toshkent islom universiteti nashriyot-matbaa birlashmasi, 2011.
3. D.Rahimjonov,O.Ernazarov. Dinshunoslikka kirish. O'quv qo'llanma. –T.: „O'zbekiston faylasuflar jamiyati" nashriyoti,2018.306 b.
4. Петер Антерс. Религии современности. История и вера. - М.:Прогресс-Традиция, 2001.
5. Под редакцией Шатравского С.И., Костылева П.Н. Институт теологии имени святых Мефодия и Кирилла Белорусского государственного университета. Минск:„Ковчег",2018.
6. А.Тимошук,И.Федетова. Введение в религиоведение: теория, история и современные религии. – М.Владимир:2006.
7. Dinshunoslik. O'quv qo'llanma / Muratov D., Alimova M., Karimov J. - Toshkent: Complex Print, 2019. – 224 b.
9. O'zME. Birinchi jild. 2000-yil.
- 10.Sayyid Abul Hasan Ali Nadvi.Payg'ambarlar qissasi, T.Tasnim:2022.

O'RTA ASR YOZMA MANBALARIDA SIRDARYONING O'RTA HAVZASI AHOLI MASKANLARI

Mamatov Sharofiddin Musurmonkulovich
Guliston davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada Sirdaryo havzasida turkiy va sug'diy xalqlarning birgalikda yashaganligi, bu aralash madaniyatning mintaqa tarixi va madaniyati rivojiga ta'sirini o'rganiladi. Shuningdek, maqolada Sirdaryo havzasining O'rta Osiyo tarixida tutgan muhim o'rni va mintaqaning boy tarixiy va madaniy merosini saqlab qolishning ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'z va iboralar: Sirdaryo havzasi, tarixiy geografiya, madaniy xilma-xillik, O'rta Osiyo, tarixiy viloyatlar, aholi maskanlari, "Hudud ul-olam", arab-fors manbalari.

Аннотация. В статье рассматривается сосуществование тюркских и сугдийских народов в бассейне Сырдарьи, влияние этой смешанной культуры на развитие истории и

культуры региона. В статье также анализируется важная роль бассейна Сырдарьи в истории Центральной Азии и важность сохранения богатого историко-культурного наследия региона.

Ключевые слова и фразы: бассейн Сырдарьи, историческая география, культурное разнообразие, Средняя Азия, исторические регионы, поселения, «Худуд уль-Олам», арабо-персидские источники.

Abstract. The article examines the coexistence of Turkic and Sugdian peoples in the Syrdarya basin, the influence of this mixed culture on the development of the history and culture of the region. The article also analyzes the important role of the Syrdarya basin in the history of Central Asia and the importance of preserving the region's rich historical and cultural heritage.

Key words and phrases: Syrdarya basin, historical geography, cultural diversity, Central Asia, historical regions, settlements, "Hudud ul-Olam", Arabic-Persian sources.

Qadimgi davr yozma manblarida Yaksart, Xashart, Silis, oʻrta asr manbalarida esa Sayxun, Yenchu-oʻkuz, Sir nomlari bilan tilga olingan Sirdaryo daryosi havzalari Oʻrta Osiyoda oʻzining yuzlab aholi maskanlariga ega hududlaridan biri sifatida qayd etiladi. Fargʻona, Choch (Toshkent), Ustrushona, Oʻtror, Yassi (Turkiston), Jand (Qizil-oʻrda) kabi bir qator voha hukmdorliklari va yirik aholi maskanlarini qamrab olgan Sirdaryo havzasi oʻz iqlim sharoiti va tabiiy geografik joylashuviga koʻra mintaqaning oʻtroq va koʻchmanchi aholisi oʻrtasida muayyan bir kontakt hududi – koʻprik vazifasini bajarib kelgan. Ayniqsa, Sirdaryoning oʻrta havzasida joylashgan Choch, Ustrushona va Oʻtror vohalari bir-biriga yaqin qoʻshni va nisbatan oʻxshash tabiati bilan Oʻrta Osiyo oʻtroq aholisi va koʻchmanchi chorvadorlarini oʻnlab asrlar davomida oʻziga chorlab kelgan.

Choch vohasining Sirdaryo havzalari yaqinida joylashgan Xos (hozirgi Bekobod tumanida), Xovos (hozirgi Xovos tumanida), Iqon (Qozogʻistonning Turkiston viloyatida) kabi qishloqlari Oʻrta Sirdaryo havzasidagi eng qadimiy aholi maskanlaridan hisoblanadi. Ilk bor rivojlangan oʻrta asrlarga tegishli arab-geograflari asarlarida uchray boshlagan ushbu qishloqlar bugungi kunda ham oʻz nomini saqlab qolgan. Shuningdek, ushbu qishloqlar aholisi qadimiy qishloqlar aholisining bir qator etnomadaniy xususiyatlarini oʻzida aks ettirib, bilvosita yoki bevosita oʻsha aholi maskanlari turgʻunlarining avlodlaridir deyish mumkin. Qizigʻi shundaki, Xos va Iqon qishloqlarining aholisi bugungi kunda oʻzbek tilida[1:83,89], Xovos qishlogʻi aholisi koʻproq tojik tilida soʻzlashadilar. Bir-biridan birmuncha uzoqlikda deyarli 300 chaqirim uzoqlikda joylashgan Xos va

Iqon qishloqlari aholisi soʻzlashuvida oʻzbek tilining qarluq lahjasi ustuvorlik qilib, ushbu lahjaning mintaqada keng yoyilish davri rivojlangan oʻrta asrlarga, aniqrogʻi, Qoraxoniylar sulolasi (940-1212) boshqaruvi davriga toʻgʻri keladi. Ham geografik joylashuvidagi yaqinlik, ham nomlaridagi yaqin oʻxshashlik boʻlgan Xos va Xovos qishloqlari aholisining etnik jihatdan bir-biridan birmuncha farqlanishi[2:24] esa oʻzining tarixiy izohini talab etadi.

Yuqorida aytib oʻtilganidek, Oʻrta Sirdaryo vohasidagi yirik aholi maskanlari – shahar, rustoq (tuman) va qishloqlar, ularning nomlanishi, joylashuv oʻrni, aholisining xoʻjalik turmush tarzi, madaniyati va hokazolarga tegishli maʼlumotlar asosan rivojlangan oʻrta asrlar (IX – XII asrlar)ga oid arab va fors manbalarida tilga olingan. Muqaddasiy, Istaxriy, Ibn Havqal va boshqa bir qator arab-fors geograflari asarlarida, shuningdek, X asrda fors tilida yozilgan, muallifi nomaʼlum “Hudud ul-olam” (Olamning chegaralari) nomli asarda Oʻrta Sirdaryo havzasidagi koʻplab aholi maskanlariga doir muhim maʼlumotlar keltirilgan[3:65]. Aslida ushbu asarlardan birmuncha oldin – IX asrda yozilgan Abu Jaʼfar at-Tabariyning “Tarix ar-rusul va-l-muluk” (Paygʻambarlar va hukmdorlar tarixi) nomli asarda ham Sayxun daryosi va uning ikkala qirgʻogʻidagi tarixiy viloyatlar – Ustrushona, Shosh va Tarband (Oʻtror) tilga olinadi[4:55-64], biroq asarda keltirilgan maʼlumotlar orqali ushbu hududlardagi aholi maskanlari haqida keng tasavvurlarga ega boʻlish imkoni yoʻq.

Sirdaryoning oʻrta havzalaridagi yirik aholi maskanlariga, shu jumladan, shahar va qishloqlarga doir arab-fors geograflari asarlarida keltirilgan maʼlumotlarni kengroq tahlil qilishdan oldin bu mavzuda birmuncha qisqa maʼlumotlar beruvchi boshqa tillardagi manbalariga toʻxtalib oʻtsak. Avvalo shuni aytib oʻtish kerak, ular orasida sugʻdiy va xitoy tillaridagi maʼlumotlar oʻzining qisqa, biroq muhim maʼlumotlar alohida ajralib turadi. Arab va fors manbalaridan birmuncha oldinroq yozilgan sugʻdiy tilli yozma manbalarda Oʻrta Sirdaryo havzasidagi Choch, Ustrushona va Tarband haqida qisqacha maʼlumotlar uchrashiga guvoh boʻlish mumkin. Jumladan, VIII asr ilk choragiga tegishli Mugʻ togʻi sugʻdiy hujjatlaridan biri – A-14 raqamli hujjatda Sugʻd (Panjikent)dan

Chochga kelgan elchi Fatufarn bu erda Choch va Fargʻonaning boshqaruvchi toifa vakillari bilan uchrashganini, Tarband Choch hukmdori qoʻliga oʻtgani haqida yozib, Ustrushona orqali Sugʻdga qaytmoqchi boʻlgani, biroq yoʻl arablar tomonidan toʻsib qoʻyilgani uchun Kand orqali yana Chochga qaytgani haqida maʼlumot uchraydi[5:81,83]. Tadqiqotchilar hujjatdagi Kand aholi maskanini oʻrta asrlardagi Kandibodom bilan tenglashtiradilar, biroq uni Ustrushona va Choch oraligʻida, Oʻrta Sirdaryo havzalaridagi birorta yirik aholi maskani bilan ham tenglashtirish ham mumkin. maʼlumki, “kand” yoki “kent” soʻzi sugʻdiy tilda muayyan aholi maskani – “qishloq” yoki “shahar” maʼnolarini bildirib, oʻrta asrlarga tegishli koʻplab toponimlarning ushbu topoformant bilan yasalgani koʻzga tashlanadi. Ayniqsa, Oʻrta Sirdaryo havzalarida bunday toponimlar koʻplab uchraydi.

Oʻrta Sirdaryo aholisi haqida qisqa, biroq ancha qadimiy maʼlumotlar sirasiga yaqin yillarda topib oʻrganilgan sugʻdiy tilli “Kul-toʻbe bitiklari”ni ham kiritish mumkin. Ayrim tadqiqotchilar tomonidan milodiy III – IV asrlarga tegishli deb qaraladigan ushbu bitiklar Sirdaryoning tarmoqlaridan biri – Aris daryosi havzalari (Chimkent – Turkiston shaharlari oraligʻi)dan topilgan boʻlib, ularda Choch, Naxshab (Qarshi), Kesh va Navak-metan (Buxoro?) hukmdorlari, “chodir xalqi” va hokazolar haqida soʻz boradi[6:95,11]. Kul-toʻbe bitiklaridan angashilicha, milodning III – Sh asrlarida Sirdaryoning oʻrta havzalarida koʻchmanchi aholi bilan birga sugʻdiy aholi ham birmuncha keng yoyila boshlagan. Buni Toshkent va Aris vohalari (Turkiston – Chimkent oraligʻi)da, umuman olganda, Sirdaryoning oʻng qirgʻogʻida arxeologik qazishlar jarayonida aniqlangan oʻnlab yirik aholi maskanlarida sugʻdiy aholi bilan bogʻliq numizmatik va epigrafik maʼlumotlar koʻrsatib turibdi[7:56,60].

Qadimgi davr va ilk oʻrta asrlarda Oʻrta Sirdaryodagi aholi maskanlari boʻyicha muhim maʼlumot beruvchi yozma manbalardan yana biri xitoy tilidagi yilnoma va sayohatnomalardir. Xitoycha maʼlumotlarning ahamiyati shundaki, xitoylik mualliflar Oʻrta Osiyo oʻlkalariga oid maʼlumotlarni bevosita mintaqadan borgan elchi va savdogarlardan yozib olgan yoki bu erga kelib-ketgan oʻz elchi va

sayyohlar qaydlariga tayanib yozilgandir. Boshqalardan farqli o'laroq xitoyliklar har bir o'lkaga tavsif berayotganda uning joylashuv o'рни, masofasi, yirik shaharlari, markazi, aholisi va hokazalarga alohida ahamiyat berganliklari ko'zga tashlanadi. masalan, VII asr ilk choragida Choch vohasidagi umumiy vaziyat va hududi qanday bo'lganligini aniqlashda xitoy rohibi Syuan Tszan (627-645) keltirgan ma'lumotlar qo'l keladi: "Chje-shi mamlakatining aylanasi 1000 li atrofida bo'lib, g'arbi Ye daryosi (Sirdaryo)ga tutashgan. [Ushbu mamlakatning] sharqiy va g'arbiy tomoni tor, shimoliy va janubiy tomoni esa kengdir. Tuprog'ining unumdorligi va iqlim sharoiti Nu-chi-tszyan (Nuchket - Chimkent) mamlakati bilan bir xil. O'nga yaqin shaharlar mavjud bo'lib, har birining alohida boshqaruvchisi bor. Umumiy bir hukmdori mavjud emas. Vassal o'laroq Tukyuelar (Turk xoqonligi)ga tobedirlar"[8:121,122].

Garchi rohib keltirgan qaydlarda Choch vohasidagi yirik aholi maskanlarining nomlari keltirilmagan bo'lsa-da, o'sha kezlarda vohada o'troq aholi yashaganligi va bu erdagi yirik shaharlar soni 10 taga yaqin ekani anglashiladi. Shuningdek, u bergan ma'lumotlardan Choch vohasiga qo'shni hudud, hududiy jihatdan O'rta Sirdaryo havzasiga tegishli deb hisoblanadigan Chimkent viloyatida shunga o'xshash vaziyat bo'lgani, ya'ni bu erda ham o'troq va ko'chmanchi aholi yashagani ayon bo'ladi. Shu bilan birga aytib o'tish kerak, Syuan Tszan "Nuchitszyan" shaklida keltirib, Chochning shimoli-sharqida ko'rsatgan tarixiy viloyatni ko'pchilik tadqiqotchilar Nuchket shaklida tiklab, arab manbalarida Shosh vohasidagi yirik shaharlardan biri sifatida tilga olingan Nuchket bilan tenglashtirishsalar-da[9:231], qozoq arxeologi B.Baytanaev bir necha omillarga tayanib Nuchiztsyanni Chimkent bilan tenglashtirishga harakat qiladi[10:67,70].

Choch va Ustrushona kabi O'rta Sirdaryoning muhim bir qismini tashkil etib, Toshkent vohasidan shimoli-sharqda joylashgan, bir qismi dashtliklar, bir qismi esa sug'orma dehqonchilikka mos hududlar – tarixiy O'tror va bugungi Turkiston shahri atroflari ilk o'rta asrlarda "Forob", "Tarband", "Shavg'ar" nomlari bilan ham tanilgan edi[11:81,85]. Xityocha "Sin Tan-shu" yilnomasida ushbu joy bilan bog'liq quyidagicha ma'lumotlar keltiriladi: "Shi mamlakati shimoli-sharqda

G'arbiy turklarga, shimoli-g'arbda Bo-la (Forob) mamlakatiga tutashadi. Janubida 200 li uzoqlikda Tszyuy-chjan-ti (Xujand), janubi-g'arbida esa 500 li uzoqlikda Kan (Samarqand) mamlakati joylashgan"[12:120]. Shu o'rinda aytib o'tish kerak, ushbu ma'lumotdagi BolaG'Bo-la (*Pa-lap) shaklida bo'lib, xitoy yilnomalarining barcha tarjimalarida shu shaklda keltiriladi[13:313]. O'z vaqtida Yu.A. Zuev xitoycha Bo-la Sirdaryoning o'rta havzasida joylashgan va arab-fors geograflari asarlarida o'rin olgan Forob (O'tror) hukmdorligining xitoyliklar talaffuzi ekanini ta'kidlab yozgan bo'lib[14:98], ushbu hukmdorlikning Chochga nisbatan shimoli-g'arbda joylashgani ham bu qarashni qo'llab-quvvatlaydi.

Ilk o'rta asrlarda ushbu hududlarda o'nlab qishloq va shaharlar paydo bo'lishida turkiy va sug'diy aholining o'rni katta bo'lib, bu holat Sirdaryoning o'rta havzasidagi joy nomlarining turkiy-sug'diy negizga egaligida ham o'z tasdig'ini topadi. Bunga Shavg'ar – Qorachuq, Forob – O'tror, Isfijob – Sayram, Yangikent, Sutkand, Sug'naq va boshqa joy nomlarini misol sifatida keltirish mumkin[15:38,40].

Bu holat ayniqsa Choch vohasi misolida yanada yaqqolroq ko'zga tashlanadi. vohada ilk o'rta asrlarda Choch, Tunkat, Iloq, Jabg'ukat, Xotunkat kabi turkiy va turkiy-sug'diy toponimlar uchraganidek, Binket, Farnket, Nukat, Dinfag'nket, Barsket, Pskom va boshqa o'nlab joy nomlarining kelib chiqishi sug'diy edi. Bir qator tadqiqotchilar vohada sug'diylarning keng ko'lamda joylashuvi ilk o'rta asrlarga - Sug'd aholisining Sirdaryoning o'rta havzalari va Yettisuvga ko'chishi davriga to'g'ri kelishini urg'u bersalar[16:34,43], ba'zi tadqiqotchilar ularning vohada tarqalishini miloddan avvalgi bir mingyillikning oxirlari - milodning dastlabki asrlarida ro'y berganligi tarafdoridir. Shu o'rinda, sug'dshunos olim A. Otaxo'jaevning Choch vohasida sug'diy aholining yoyilishi haqidagi quyidagi fikrlarini keltirib o'tish lozim: "sug'd tujjorlari, ishbilarmonlari, hunarmandlari va dehqonlari quyidagi tarixiy davrlarda: 1) mil. avv. VI asrgacha; 2) mil. avv. IV – mil. III asrlar; 3) mil. III – VIII asrlar va 4) VIII – IX asrlardan keyin Chochga kirib kelganlar"[17:17].

Sirdaryoning soʻl qirgʻogʻida joylashgan Ustrushona tarixiy viloyatining shimoliy qismlari Oʻrta Sirdaryo havzasida joylashgan boʻlib, asosan Mirzachoʻl dashtliklaridan tashkil topgan bu hududda qadimgi davrda ham, oʻrta asrlarda ham aholi maskanlari Choch va Oʻrtor vohalariga qaraganda birmuncha kam edi. Faqatgina Ustrushonaning Mirzachoʻldan janubdan joylashgan qismlari – bugungi Turkiston togʻ tizmalaridagi Mascho (Oʻratepa va atrofi) va Zomin togʻlari yonbagʻirlarida oʻnlab shahar va yuzlab qadimiy qishloqlar oʻrin olgan edi. Ilk bor xitoy yilnomalari va sugʻdiy hujjatlarda tilga olingan ushbu hudud “Tan-shu” yilnomasida quyidagicha keltiriladi: “Sharqiy Tsao hukmdorligi – boshqacha nomlanishlari Shuaydushanna, Suyduyishana, Kiputana va Suduchjini, hammasi boʻlib toʻrtta nomga ega. Ushbu mamlakat Bossi togʻining shimoliy tomonida joylashgan. Bu joylar Katta Xan sulolasi davrida Ershi (Fargʻonaning markaziy shahri)ga tobe boʻlgan. shimoli-sharqda Gyuychjanti (Xoʻjand)gacha 200, shimolda Shi (Choch)gacha, gʻarbda Kan (Samarqand), shimoli-sharqda Ninyuan (Fargʻona)ga 400 li; janubda Tuxolo (Toʻxoriston)gacha 500 li. Ushbu shaharlarning barchasi 400 lidan ortiqroq masofadadir... (Imperator) U-di hukmronligi davomida (618-626 yy.) bu hukmdorlikdan elchi yuborildi”[18:38].

Bundan koʻrinadiki, ilk oʻrta asrlarda Ustrushonaning janubiy, toʻgʻrirogʻi, janubi-gʻarbiy qismlari Sugʻdga, shimoli Chochga, shimoli-sharqiy Xoʻjandgacha choʻzilgan alohida bir hukmdorlik boʻlgan. 629 yilda voha orqali Sugʻdga oʻtgan rohib Syuan Tszan (629-645) oʻz esdaliklarida shunday yozadi: “Sutulisena (Ustrushona) oʻlkasining kengligi ming toʻrt yuz yoki ming besh yuz li. Kunchiqar tomoni Ye (Sirdaryo) daryosiga tutashgan. Ye daryosining manbasi Tsunlin (Pomir) togʻining shimoliy tizmalaridan boshlanadi. (Uning) suvi shimoldan gʻarpga qarab oqadi. (Ushbu) daryo ancha keng boʻlib, suvi loyqa, joʻshqin va tezoqardir. Ekin-tikini va urf-odatlar Che-shi (Choch)liklarniki bilan birday. Oʻz boshqaruvchisi bor, Tu-kyue (Turk xoqonligi)ga boʻysunadi”[19:125]. Syuan Tszan keltirgan maʼlumotlar orqali Ustrushonaning sharqiy tomoni Sirdaryo daryosiga tutashib ketganini aniqlash mumkin. Shuningdek, ushbu maʼlumotlar

ustrushonaliklarning yashash tarzi va xo‘jaligi chochliklarnikiga o‘xshash bo‘lganidan darak beradi. Rohib bu erda “ekin-tikinchilik” Choch vohasidagi bilan bir ekaniga urg‘u berganidan kelib chiqib, bu hududda ham o‘troq aholi maskanlari, ya’ni shahar va qishloqlar bo‘lganiga guvoh bo‘lamiz.

O‘rta Sirdaryo havzasi va unga qo‘shni hududlardagi qadimiy aholi maskanlari to‘g‘risidagi birmuncha aniqroq ma’lumotlarga yuqorida aytib o‘tganimizdek, arab va fors geograflari asarlariga murojaat qilish orqali ega bo‘lish mumkin. Avvalo, “Hudud ul-olam”da Sirdaryo daryosi haqida keltirilgan ma’lumotlar bilan tanishishdan boshlasak. Asarda qayd etilishicha, “O‘zgand daryosi – Xallux (Qarluq) tog‘i yon bag‘ridan boshlanadi. O‘zgand, Bob (Pop) shahri, Axsikat, Xo‘jand, Banokatdan oqib o‘tadi. (So‘ngra) Choch hududiga etadi; Sutkand, Porob kabi ko‘pgina shaharchalardan o‘tadi; Jand va Javora erlariga oqib boradi hamda Xorazm dengiziga quyiladi”[20:9]. Ushbu ma’lumotdan ayon bo‘lishicha, Sirdaryoning yuqori havzasi o‘sha kezlarda “O‘zgand daryosi” deb atalgan bo‘lib, uning yana bir nomi, aniqrog‘i, daryoning o‘rta havzasi “Choch daryosi” deb nomlangani yana ushbu asardagi quyidagi ma’lumotlar orqali anglashiladi: “Parak daryosi. Xallux (qarluq) tog‘i yon bag‘ridan boshlanadi, *janub tomonga oqib tushadi. Banokat va Qalos devori oralig‘ida O‘zgand daryosiga quyiladi. Bu suvlar* hammasi birlashgach, Choch daryosi nomini oladi, toziylar esa bu daryoni Sayxun ataydilar”[21:8,9].

Ushbu ma’lumotdan ko‘rinadiki, mahalli hududdan – biror vodiylar yoki vohadan oqib o‘tishiga qarab, shuningdek, uning yuqori, o‘rta yoki quyi qismidagi tarixiy viloyatlar nomi bilan ataganlar, toziylar, ya’ni arablar kelgach bu daryo “Sayxun” deb atala boshlagan. Buni Sirdaryoning o‘rta havzasi o‘rta asr manbalarida “Banokat daryosi”, uning o‘ng qirg‘og‘idagi joylar, xususan, Choch va O‘ror vohalari “Banokat vodiysi” shakllarida tilga olingani ham tasdiqlaydi[22:91]. Aslida rivojlangan o‘rta asrlarda Banokat Choch vohasidagi muayyan bir shahar nomi bo‘lib, Sirdaryo havzasida joylashgan eng yirik shaharlardan biri bo‘lgani uchun ushbu daryo “Banokat nahri (daryosi)”, shu nom bilan atalgan daryo havzasidagi vohalar “Banokat vodiysi” deb atala boshlagan. Bu

fikrni “Hudud ul-oa keltirilgan quyidagi ma’lumot ham tasdiqlaydi: “Banokat – Xashart daryosi bo’yida joylashgan, ko’rkam va obod shaharcha”[23:18].

“Hudud ul-olam”da O’rta Sirdaryo havzalari va unga qo’shni hududlardagi tarixiy viloyat va nohiyalar tilga olinar ekan, ular tarkibidagi ko’plab aholi maskanlariga duch kelamiz. Asarda qayd etilishicha: “Sarushana – katta va obod nohiyat, noz-ne’mati, shahar va rusto (rustoq)lari ko’p ... Zomin – Xo’jand va Farg’ona yo’lidagi shahar, Sarushana (nohiyati)ga qarashli joy. Unda mustahkam qo’rg’on bor ... Charqon – shaharcha, Sarushanaga kiradi, obod joy; Fag’kas, G’arq, Sobot, Kurkas – Sarushana hududidagi shaharchalar, ekinzorlari va aholisi ko’p”[24:15]. Ustrushonaning ushbu shahar va shaharchalar orasida Sobot (Sabot G’ Sabat) va Kurkas (Kurkat) Sirdaryo havzasiga yaqin aholi maskanlari bo’lib, ular daryoga nisbatan yaqinroq joylashgan Xovos qishlog’iga tutash hududda joy olgan edi. Ilk bor rivojlangan o’rta asrlardagi arab va fors geograflari asarlarida Xovas nomi ostida tilga olingan joy Ustrushonaning Zomin, Sobot (Sovot) kabi yirik aholi maskanlaridan biri sifatida qayd etilgan. Istaxriy o’zining “Kitob al-mamolik va-l-masolik” asarida Xovosni Zomindan Banokat (Shosh)ga eltuvchi yirik aholi manzili o’laroq eslab o’tadi[25:170,185].

Mirzacho’l vohasida bir qaor aholi maskanlarining Sovot, Sovotobod (bugungi Sirdaryo viloyatidagi Boyovut tumani) nomlari bilan atalishi tarixiy Ustrushonaning shimoliy qismidagi qadimgi Sabat yoki Sobot deb atalgan geografik mavze bilan bog’lanadi. IX – XI asrlarda O’rta Osiyoga tashrif buyurgan arab va fors geograflari asarlarida Sobot mintaqadagi yirik aholi maskanlaridan biri – shahar sifatida tilga olinadi[26:168]. Ustrushonaning eng yirik shaharlaridan biri bo’lgan Zomin bilan Sobot orasidagi masofa 2 yoki 3 farsax bo’lgan. Tadqiqotchilarga ko’ra, Sobot shahrining xarobalari Eski Savat qishlog’idan 3 yoki 4 km janubi-g’arbda Xo’jamushkentsoy bo’yida joylashgan bo’lib, Kultepa deb ataladi[27:29,32].

Qadimgi davri va o’rta asrlarda Xovos O’rta Osiyoning janub va janubi-g’arbiy yo’nalish orqali Sirdaryo daryosi qirg’oqlariga eltuvchi aholi maskani sifatida bilingan Xovosda qadimdan yashagan o’troq o’zbek aholi – sovotliklar

tashkil etib[28:44], ular o'zbek tilining qarluq lahjasida so'zlashuvchilardir. Shuningdek, tumanning mahalliy aholisining bir qismi Xovos shahri ichidagi Karvonsaroy mahallasida istiqomat qilgan tojik tilli aholidir.

Karvonlar, sayyohlar, elchilar va hokazo yo'lovchilarni Sirdaryo daryosi orqali Choch, O'tror, Xo'jand va Farg'onaga olib boruvchi yo'l Ustrushonaning bir qator yirik aholi maskanlaridan o'tgani uchun arab-fors geograflari ular bo'yicha aniq ma'lumotlar berishga harakat qilganlar. Buni Istaxriy yozib qoldirgan quyidagi ma'lumotlar ham tasdiqlaydi: "Xarqana, Zomin va Sabat Farg'ona – Shosh yo'lida joylashgan. Xovos yo'li bilan Zomindan Xo'jandaga borishni istagan, Kurkatdan o'tadi. Samarqanddan Xarqanagacha etti farsax». Muallif Ustrushonadagi daryo haqidagi ma'lumot bergandan keyin shunday yozadi: «Unda faqat ekinzorlar va obod qishloqlar bor. Bu shaharlardan har birining o'z katta rustoqlari bor. Undagi shahari bo'lgan rustoqlardan Bashag'ar, Masharin, Barg'ar, Bang'am, Mink, Baskan va Isbiskat»[29:169,170].

Arab-fors geograflari asarlarida, ayniqsa, "Hudud ul-olam"da Shosh (Choch) vohasidagi aholi maskanlariga doir juda ko'p ma'lumotlar keltirilgan. Asarda "Choch – katta va obod nohiyat; odamlari botir, urushga shay va badavlat; nozne'mat mo'l" deb qayd etilishi bilan birga vohadagi yirik aholi maskanlari – shahar, shaharcha, qasaba va qishloqlarning nomlari keltirib o'tiladi. Choch vohasining bir qismi sifatida, ayrim hollarda esa alohida nohiyat (viloyat) sifatida tilga olingan Iloq (Ohangaron) vodiysi haqida "Hudud ul-olam"da shu yo'sinda so'z boradi: "Iloq – katta nohiyat; tog' va chzl oralig'ija joylashgan. Aholisi ko'p, ekinzorlari bor, obod joy, odamlari oddiy. Unda shahar va rustolar ko'p ... Navkas – Iloqning qasabasi; shahristoni, qo'rg'oni va rabodi bor. Ularning bir daryosi borkim, uni Iloq (daryosi) deydilar va Navkas uning bo'yida joylashgan. Kuhisim – shaharcha, tog' yonbag'rida. Uning tog'ida kumush koni bor. Dahkas – shaharcha, uning tog'idan margimush (qazib) olinadi".

Shuningdek, asarda Iloqqa tegishli Yamudlig', Abrlig', Iytulax, Alaxjos, Somisibrak (hoz. Somsirak), Barfaksum Hanax, Xos, G'uzjand kabi shaharchalar tilga olinadi. Asarda Choch vohasidan oqib o'tuvchi Parak (Chirchiq) daryosi

havzasidagi Kalashijak (hoz. Sijjak), Xambarak (Xumson), Ardlonkas, Satbag‘vo (Bog‘iston), Naxnoh (Nanay) kabi shaharchalar nomi keltirilib, Ardlonkas ushbu shaharlarning qasabasi ekaniga urg‘u beriladi. Shu bilan birga, “Hudud ul-olam”da vohadagi Kuroi, G‘azak (G‘azalkent), Hayvol, Varzo‘l, Kabariya (Kabarna – Kavardon), Bag‘rovonak, Abradkas, Bag‘vikas, Farnkas (Parkent) kabi bir-biriga yaqin joylashgan kichik-kichik shaharlar borligi aytib o‘tiladi. Bundan tashqari, vohaning markazi Binket (Toshkent)ga yaqin joylashgan “Jabg‘ukas – ko‘rkam shaharcha, qadimda Chochning lashkargohi bo‘lgan”, “Shakokib, Yonjibos – ikkita shaharcha, ko‘rkam va obod, Iloq (vodiysida) joylashgan” deb keltiriladi[30:17].

“Hudud ul-olam”da Choch vohasiga qarashli Tunkat – Iloqdagi qasaba, Yoloqon – Parak (Chirchiq) daryosiga yaqin shaharcha, Bikas – Chochdagi qasaba, katta shahar, viloyat sultonining (aslida hokimining) qarorgohi joylashgan shahar, Navijkas - shaharcha, Karjokas, Tarko‘s, Xotunkas, Damg‘onkas kabi shaharchalar tilga olinar ekan, ularning ham obod va ko‘rkam shaharlar ekaniga urg‘u beriladi[31:18].

O‘rta Sirdaryo havzasidagi tarixiy viloyatlardan biri – O‘tror va atroflari “Hudud ul-olamda” Borob (aslida Forob) viloyati va unga qo‘shni hududlardagi yirik aholi maskanlari haqida ham muhim ma‘lumotlar o‘rin olgan: “Sutkand – noz-ne‘matli joy, daryo (Sirdaryo) bo‘yida joylashgan. Unda sulh tuzgan turklar yashaydi”; “Borob – noz-ne‘matli nohiyat; uning qasabasini Kadir ataydilar. Odamlari jangovor va botir; savdogarlar joyi. Isbijob bilan daryo bo‘yi oralig‘idagi erlar Isbijobning qisman esa Choch, Borob va Kunjdehning yaylovi sanaladi. U erda ming o‘tovdan iborat sulh tuzgan turklar yashaydi, ular musulmon bo‘lganlar”[32:19]. Shu bilan birga, “Hudud ul-olam”da Borob (Forob) viloyatiga tegishli, Sabron, Zarnuh, Sunoh kabi shahar va shaharchalar tilga olinadi.

Muqaddasiyga ko‘ra, Borob rustoqining bosh shahri ham Barab deb atalgan. Mahmud Koshg‘ariyga ko‘ra, Forob nohiyatining bosh shahri Qorachuq deb atalgan[33:450]. Barab shahrining yana bir nomi Tarban, Turor yoki Turorband bo‘lib, keyinchalik esa bu shahar O‘tror deb atalgan. XV asrda O‘tror shahri Yangi

deb ham atalgan. Forob (O'tror) shahrining xarobalari Chimkent viloyati (hoz. Turkiston viloyati) Shaulder tumanidagi Temur nomli temir yo'l bekatidan 10 km g'arbda joylashgan bo'lib, O'trortobe deb ataladi[34:212,213].

O'rta Sirdaryo havzasi hududiga ayrim hollarda Isfijob (Sayram) viloyati ham kiritiladi. Talas Olatovi (G'arbiy Tyanshan tog'lari)dan boshlanuvchi va Sirdaryoga qo'yuluvchi Aris daryosining yuqori havzasida joylashgan ushbu tarixiy viloyatdagi aholi maskanlari haqida ham arab-fors geograflari asarlarida ko'plab ma'lumotlar saqlanib qolgan. Xususan, "Hudud ul-olam"da "Isbijob – musulmonlar va kofirlar (yashaydigan viloyatlar) chegarasida joylashgan nohiyat; Turkiston sarhadidagi katta va obod joy; Turkiston hududida nimaiki ishlab chiqilsa, o'sha erga keltiriladi. Unda shaharlar, nohiyatlar va rustolar anchagina. ... Bu nohiyatning qasabasi Isbijob nomli shahardir. Bu katta va noz-ne'matlar bisyor shahar bo'lib, sultonlarning qarorgohi erur"[35:18].

Xullas, o'rta asr yozma manbalarida Sirdaryoning o'rta havzasi aholi maskanlarini shahar, shaharcha, qasaba va qishloqlar misolida ko'rib chiqish shundan darak beradiki, bu hududda Choch, Forob (O'tror) va Ustrushona kabi tarixiy viloyatlar mavjud bo'lib, ilk o'rta va rivojlangan o'rta asrlarda bu er O'rta Osiyoning eng aholisi gavjum hududlaridan biri bo'lib, bu jihatdan Sug'd (Samarqand, Buxoro), Farg'ona, Tohariston viloyatlari bilan tenglasha olgan. Mintaqaning boshqa bir qator tarixiy viloyatlaridan farqli holda bu hududda turkiylar va sug'diylar yonma-yon va aralash yashaganlar. Natijada Sirdaryoning o'rta havzalarida bir necha o'nlab turkiy, sug'diy va turkiy-sug'diy joy nomlari yuzaga kelgan.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Мухаммаджонов Қ. Жанубий Қозоғистон ўзбек шевалари морфологияси. – Тошкент: Фан, 1983. – Б. 12; Ражабов Н. Педагогика институтлариинг ўзбек тили ва адабиёти. университетларнинг филология факультетлари талабалари учун дарслик. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996. - Б. 83, 89;
2. Грицина А.А., Содиқов М. Эски Ховос ва унга қўшни худудлар қадим ва ўрта асрларда. – Тошкент, 2010.
3. Худуд ул-олам (Мовароуннахр тавсифи). Форс тилидан таржима, сўз боши, изоҳлар ва жой номлари кўрсаткичи муаллифи О. Бўриев. – Т.: Ўзбекистон, 2008.
4. История ат-Табари. Избранные отрывки (Перевод с арабского В. И. Беляева. Дополнения к переводу О. Г. Большакова и А. Б. Халидова). – Т., 1987. – С. 268;

- Кляшторный С. Г. Из истории борьбы народов Средней Азии против арабов (по руническим текстам) // ЭВ, 1954. – № IX. – С. 55–64.
5. Согдийские документы с горы Муг. Чтение, Перевод. Комментарий. Вып. II. Юридические документы и письма / Чтение, перевод и комментарии В. А. Лившица. – М.: Изд-во восточной лит-ры, 1962. – С. 81-83.
6. Sims-Williams N., Grenet F. The Sogdian inscriptions of Kultobe // *Shygys*, 2006, 1. – P. 95-111.
7. Бабаяров Г. Тюрко-согдийские контакты в период Тюркского каганата (на примере системы управления историко-географическими областями Среднеазиатского Междуречья) // Центральная Азия от Ахеменидов до Тимуридов: Археология, история, этнология, культура. Материалы международной научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения А.М. Беленицкого. – СПб., 2004. С. 56-60.
8. Ekrem E. Hsüan-Tsang Seyahetnamesi'ne göre Türkistan. Basılmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003. – S. 121-122.
9. Бартольд В.В. Географический очерк Мавераннахра // В.В. Бартольд. Сочинения, т. 1. – М., 1963. – С. 231.
10. Байтанаев Б.А. Вопросы локализации Нуджикета // Новые исследования по археологии Казахстана. Труды научно-практической конференции «Маргулановские чтения - 15». – Алматы, 2004. – С. 67-70.
11. Согдийские документы с горы Муг. Чтение, Перевод. Комментарий. – С. 81-85.
12. Ekrem E. Hsüan-Tsang Seyahetnamesi'ne göre Türkistan. – S. 120.
13. Бичурин Н.Я. (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. В 3-х томах. – М.- Л., 1950-1953. Т. II. – С. 313.
14. Зуев Ю.А. Ранние тюрки: очерки истории и идеологии. Алматы, 2002. – С. 98.
15. Байтанаев Б. Древний Испиджаб. Шымкент-Алматы, 2003. – С. 38-40.
16. Бернштам А.Н. Тюркешские монеты // ТОВГЭ 2, 1940. – С. 34-43.
17. Отахўжаев А. Илк ўрта асрлардаги сиёсий-ижтимоий-иқтисодий ва маданий муносабатларда Суғд ва Чоч // O'zbekiston tarixi. – Тошкент, 2009. – № 1. – Б. 17.
18. Бичурин Н. Я. Собрание сведений о народ. Том II. – С. 312; Бобоёров Ғ., Кубатин А., Зиёев Ш. “Тан-шу” (“Тан сулоласи тарихидан”) / Ўзбекистон тарихи. Хрестоматия, 2/1. – Тошкент: Фан, 2014. – Б. 38.
19. Ekrem E. Hsüan-Tsang Seyahetnamesi'ne göre Türkistan. – S. 125.
20. Худуд ул-олам (Мовароуннаҳр тавсифи). Форс тилидан таржима, сўз боши, изоҳлар ва жой номлари кўрсаткичи муаллифи О. Бўриев. – Б. 9.
21. Худуд ул-олам (Мовароуннаҳр тавсифи). Форс тилидан таржима, сўз боши, изоҳлар ва жой номлари кўрсаткичи муаллифи О. Бўриев. – Б. 8-9.
22. Кошғарий, Маҳмуд. Туркий сўзлар девони (Девону-луғот ит-турк) / Таржимон ва нашрга тайёрловчи С. М. Муталлибов. 1-том. – Тошкент, Фан, 1960. – Б. 91.
23. Худуд ул-олам (Мовароуннаҳр тавсифи). Форс тилидан таржима, сўз боши, изоҳлар ва жой номлари кўрсаткичи муаллифи О. Бўриев. – Б. 18.
24. Худуд ул-олам (Мовароуннаҳр тавсифи). Форс тилидан таржима, сўз боши, изоҳлар ва жой номлари кўрсаткичи муаллифи О. Бўриев. – Б. 15.
25. Истахрий. «Китаб ал-масалик вал-мамалик». Йўллар ва ўлкалар китоби. Тадқиқот, араб тилидан таржима, изоҳ ва кўрсаткичлар муаллифи Р. Т. Худайбергенов. – Тошкент: Фан, 2019. – Б. 170, 185.
26. Ибн Ҳавқал. Мовароуннаҳр / Ибн Хавқал; араб тилидан тарж., изоҳлар муаллифи Ш.С.Камолиддин, масъул муҳаррир Ф.С.Ҳасанов. – Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2011. – Б. 11, 68; Истахрий. «Китаб ал-масалик

вал-мамалик». Йўллар ва ўлкалар китоби. Тадқиқот, араб тилидан таржима, изоҳ ва кўрсаткичлар муаллифи Р. Т. Худайбергенов. – Б. 168.

27. Грицина А.А. Археологические памятники Сырдарьинской области. – Ташкент: Фан, 1992. – С. 29-32.

28. Грицина А.А., Содиков М. Эски Ховос ва унга қўшни ҳудудлар қадим ва ўрта асрларда. – Тошкент, 2010.

29. Истахрий. «Китаб ал-масалик вал-мамалик». Йўллар ва ўлкалар китоби. Тадқиқот, араб тилидан таржима, изоҳ ва кўрсаткичлар муаллифи Р. Т. Худайбергенов. – Б. 169-170.

30. Худуд ул-олам (Мовароуннаҳр тавсифи). Форс тилидан таржима, сўз боши, изоҳлар ва жой номлари кўрсаткичи муаллифи О. Бўриев. – Б. 17.

31. Худуд ул-олам (Мовароуннаҳр тавсифи). Форс тилидан таржима, сўз боши, изоҳлар ва жой номлари кўрсаткичи муаллифи О. Бўриев. – Б. 18.

32. Худуд ул-олам (Мовароуннаҳр тавсифи). Форс тилидан таржима, сўз боши, изоҳлар ва жой номлари кўрсаткичи муаллифи О. Бўриев. – Б. 19.

33. Кошғарий, Маҳмуд. Туркий сўзлар девони (Девону-луғот ит-турк) / Таржимон ва нашрга тайёрловчи С. М. Муталлибов. 1-том. – Б. 450.

34. Истахрий. «Китаб ал-масалик вал-мамалик». Йўллар ва ўлкалар китоби. Тадқиқот, араб тилидан таржима, изоҳ ва кўрсаткичлар муаллифи Р. Т. Худайбергенов. – Б. 212-213.

XORAZMNING G‘ARBIY TURK XOQONLIK TARKIBIGA KIRITILISHI

Ne‘matov Rustam Abduvaid o‘g‘li

Guliston davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada Xorazmning qadimgi tarixi va uning turli xalqlar bilan bo‘lgan munosabatlari tadqiq qilinadi. Ayniqsa, eftaliylar va xazarlar bilan bo‘lgan aloqalar Xorazmning madaniy va siyosiy rivojlanishiga qanday ta’sir ko‘rsatganligi tahlil qilinadi. Shuningdek, Xorazmning afriq‘iyalar sulolasi va xoqonlik aloqalari o‘zaro bog‘liqligi va uning tarixiy va madaniy merosini shakllantirishdagi roli ochib beriladi.

Kalit so‘z va iboralar: Xorazm, qadimgi tarix, eftaliylar, xazarlar, madaniy aloqalar, siyosiy munosabatlar, qadimgi davlatlar, madaniyat, tarixiy meros, Markaziy Osiyo.

Аннотация. В статье рассматривается древняя история Хорезма и его взаимоотношения с различными народами. В частности, анализируется, как отношения с эфталитами и хазарами повлияли на культурное и политическое развитие Хорезма. Также раскрыта роль Хорезма в формировании его историко-культурного наследия.

Ключевые слова и фразы: Хорезм, древняя история, эфталиты, хазары, культурные связи, политические отношения, древние государства, культура, историческое наследие, Средняя Азия.

Abstract. The article examines the ancient history of Khorezm and its relations with various peoples. In particular, it is analyzed how the relations with the Hephthalites and the Khazars influenced the cultural and political development of Khorezm. Also, Khorezm's role in the formation of its historical and cultural heritage is revealed.

Key words and phrases: Khorezm, ancient history, Ephthalites, Khazars, cultural relations, political relations, ancient states, culture, historical heritage, Central Asia.

Xorazm - qadimgi Sharqning eng muhim madaniy va siyosiy markazlaridan biri bo‘lib, ming yillar davomida o‘zining boy tarixi va madaniyati bilan ajralib turgan. Uning tarixiy yo‘li turli xalqlar bilan bo‘lgan murakkab munosabatlar bilan to‘la, bu esa uning rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatgan.

Ushbu maqolada biz Xorazmning qadimgi davrlaridagi eftaliylar va xazarlar bilan bo'lgan munosabatlariga e'tibor qaratamiz. Bu ikki xalq Xorazmning madaniy va siyosiy hayotida muhim rol o'ynagan va uning tarixiy yo'liga chuqur ta'sir ko'rsatgan.

Maqolada Xorazmning eftaliylar va xazarlar bilan bo'lgan aloqalarining tarixiy konteksti, ularning o'zaro ta'siri va Xorazmning madaniy va siyosiy rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatganligi tahlil qilinadi.

Ilk o'rta asrlarda Amudaryo – Sirdaryo oralig'i va unga tutash o'troq hududlardagi katta-kichik siyosiy uyushmalardan biri bo'lgan Xorazm vohasi bir tomondan mintaqaning boshqa o'troq vohalari bilan deyarli bir xil siyosiy jarayonlarni boshdan kechirgan bo'lsa, ikkinchi tomondan o'ziga xos ijtimoiy-siyosiy va entomadaniy jarayonlarga sahna bo'lgan hudud sifatida bo'ldi. Turli tillardagi yozma manbalarda o'rin olgan uzuq-yuluq ma'lumotlar tanishib chiqish orqali ilk o'rta asrlar Xorazm vohasi tarixini yetarlicha tiklash mumkin. Shu o'rinda aytib o'tish kerak, Xorazm vohasining islomdan birmuncha oldingi davri, aniqrog'i, VI-VIII asrlardagi tarixi haqida ma'lumotlar ko'lami undan oldingi davrlarga qaraganda ko'proq bo'lib, bu borada ancha-muncha izlanishlar olib borilgan.

Ma'lumki, ilk o'rta asrlar O'rta Osiyo tarixi o'rganilar ekan, Eftaliylar davlati (450-565) davriga qaraganda Turk xoqonligi (552-744) davri bo'yicha ko'plab ilmiy izlanishlar amalga oshirilgani ko'zga tashlanadi. Turk xoqonligi davriga tegishli yozma ma'lumotlar ko'plab yetib kelgan bo'lib, xoqonlik davri mintaqalar tarixi nisbatan ko'p o'rganilishining ham negizida shu kabi omillar yotadi[1:12,17]. Biroq bu masalaga Xorazm vohasi misolida yondashilsa, ham Eftaliylar, ham Turk xoqonligi davrida voha tarixiga tegishli ma'lumotlar mintaqaning boshqa vohalariga nisbatan kam o'rin olgani anglashiladi.

Ilk o'rta asrlarda asosan bugungi Xorazm vohasi va Amudaryoning quyi havzasini o'z ichiga olgan Xorazm O'rta Osiyodagi Toxariston, Marv, Buxoro, Sug'd (Samarqand, Panch, Kesh, Naxshab, Kushoniya, Ishtixon va b.), Ustrushona, Farg'ona, Choch, Isfijob (Sayram), O'tror kabi voha hukmdorliklari – mulkliklardan biri bo'lib, davlatchilik an'analari – davlat boshqaruvi, hokimiyat tuzilishi, hokimiyat ramzlari, ma'muriy boshqaruvi, ish yuritish, soliq, qo'shin, tanga-pul tizimi va boshqalariga ko'ra ushbu siyosiy uyushmalardan katta farq qilmas edi[2:18,40]. Shuningdek, Xorazm vohasidagi ijtimoiy-maishiy hamda iqtisodiy va madaniy hayot mintaqaning boshqa o'troq hududlaridan unchalik katta farq qilmagan. Ayniqsa, zardushtiylik e'tiqodiga ega bo'lgan Xorazm aholisi Amudaryo – Sirdaryo va unga qo'shni hududlar aholisi bilan madaniy-ma'naviy jihatdan yaqin o'xshashlikka ega bo'lgan.

Shu bilan birga, Xorazm vohasining birmuncha o'ziga xosliklari ko'zga tashlanib, tabiiy-geografik joylashuviga ko'ra voha Marv, Buxoro, Sug'd, Choch va O'trordan bir qadar uzoqlikda joylashgan bo'lib, ayrim istisnolarni aytmaganda, uning hududi birorta hukmdorlik bilan tutashib ketmagan edi. Ya'ni Xorazm janubi-sharqiy tomondan Qizilqum cho'li orqali Choch, Ustrushona, Karmana,

Sug'd va Buxoro hukmdorliklari bilan tutash bo'lsa-da, ularni bir necha yuzlab kilometr masofa ajratib turar edi[3: 48,50]. Boshqa tomondan esa Xorazm vohasining janubi-g'arbiy tomonlari Qoraqum cho'li orqali Marv, Dehiston, Gurgon kabi voha hukmdorliklariga uzoqdan qo'shni edi. Ular orasida ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy-madaniy aloqalar olib borilishi uchun shart-sharoitlar mintaqaning boshqa vohalariga qaraganda ancha qiyinchilik bilan amalga oshirilardi. Xorazm vohasi shimoli-sharqdan Sirdaryo quyi va o'rta oqimlaridagi katta-kichik yarim o'troq vohalar – Kerder, Jand, Yassi (Turkiston), O'tror bilan, shimoli-g'arbdan esa Ustyurt platosi orqali Kaspiybo'yidagi Mang'ishloq yarim oroli, Emba, Volga-Uralbo'ylari bilan iqtisodiy va madaniy aloqalarga ega edi[4:14,25].

Yozma manbalardan ayon bo'lishicha, islomdan oldingi Xorazm hukmdorlari "Xorazmshoh", "Xorazm Xusravi" va "Xorazm Maliklari" nomlari bilan 3 xil shaklda qayd etilgan. Jumladan, arablar bosqini davrida markaziy hokimiyatga bo'ysunmagan 3 ta katta mahalliy mulk egalari - Xazorasp, Xamjird va Kerder hukmdorlarining "Xorazm Xusravi" yoki "Xorazm Maliki" degan unvon ishlatilgani ko'zga tashlanadi[5:77].

Shu o'rinda aytib o'tish kerak, Xorazmdan farqli o'laroq Amudaryo – Sirdaryo oralig'i va unga tutash hududlardagi Toxariston, Sug'd, Ustrushona, Choch, Farg'ona va boshqa voha hukmdorliklarining chegaralari o'zaro bir-biriga yaqin bo'lib, ular orasida yo birorta tog' tizimi, yo bo'lmasa, daryo o'zaro ajratib turuvchi tabiiy chegaralarni tashkil etardi[6:24,27]. Ushbu voha hukmdorliklari orasidagi masofa unchalik katta bo'lmay, bu esa ular orasidagi iqtisodiy va madaniy aloqalar ancha mustahkam bo'lishiga sharoit yaratgan. Bu kabi tabiiy omillardan bir necha uzoq bo'lgan Xorazmda ulardan farqli ijtimoiy-siyosiy va etnomadaniy muhit shakllana borganligi ko'zga tashlanadi. Bu holat ayniqsa Xorazm vohasida o'ziga xos so'zlashuv va yozishma tili – sharqiy eroniy til negizidagi qadimgi xorazm tili va yozuvi, tanga-pul tizimidagi o'ziga xoslik, unvonlar tizimidagi farqliliklar va boshqalarda ko'zga tashlanadi.

Shu bilan birga, tabiiy-geografik joylashuviga ko'ra O'rta Osiyoning boshqa vohalaridan uzoq bo'lishiga qaramay, Xorazmning mintaqa markaziy hududlari bilan, ayniqsa, Sug'd bilan o'zaro siyosiy va madaniy aloqalari anchagina qalin bo'lganini ko'rsatadigan dalillar arxeologik materiallar hamda xitoy, arab va fors tillaridagi yozma manbalar asosida o'z tasdig'iga ega. Jumladan, VII-VIII asrlarga tegishli qadimgi xorazmcha yozuvli Xorazm tangalarining bir turida hukmdor ismining sug'diy yozuvda uchrashi bunga misol bo'la oladi[7:19]. Shuningdek, "Tan-shu" yilnomasida Xosyun (Xorazm) boshqa bir qator "G'arbiy o'lkalar" (ya'ni O'rta Osiyo) kabi Kan (Samarqand / Sug'd)da bosh boshqaruv markazi bo'lgan "Chjaovu" xonadonining bir tarmog'i tomonidan boshqarilgani aytib o'tiladi[8:27]. Chjaovu xonadoni bilan bog'liq voqealıklar ilk o'rta asrlarga to'g'ri kelib, o'sha kezlarda Sharqiy Turkistondan O'rta Osiyoning markaziy hududlariga – Samarqand va atroflariga ko'chib kelgan ko'chmanchi negizli elatlar Samarqand,

Kesh, Ustrushona, Choch, Farg'ona, Buxoro, Xorazm kabi bir-biriga qarindosh tarmoq sulolalar tomonidan boshqarilgan degan qarashlar bor bo'lib, yilnomada keltirilgan quyidagicha ma'lumotlar bunga turtki beradi; "[Yuyechji xalqi] dastlab Silyan tog'ining shimolidagi Chjaovu shahrida yashar edilar. Tukyuye (turk)lardan mag'lubiyatga uchragach, ular birmuncha janubga siljib, Sunlin (Pomir)ga yaqin joyga borib joylashishdi. Shu yerdan hozirgi joylariga borib o'rnashishdi va to'qqizta hukmdorlar sulolasiga bo'linishdi; An (Buxoro), Sao (Kabudon), Shi (Choch), Mi (Maymurg'), Xe (Kushoniya / Kattaqurg'on), Xosyun (Xorazm, Maodi (Bitik), Shishi (Kesh). [Ushbu hukmdorliklarning] boshqaruvchilari nasldan-naslga "to'qqiz xonadon / urug'" deb yuritiladi va [hukmdorliklarining] barchasi Chjaovu familiyasi (xonadon nomi)ga ega"[9:310]. Yilnomada Kan (Samarqand)dagi xonadon ushbu to'qqizta suloladan biri ekanligi ta'kidlanishi bilan birgalikda, ular orasida uning markaziy mavqega ega ekanligiga alohida urg'u beriladi. Xitoycha "Bey-shu" va "Suy-shu" yilnomalarida An (Buxoro), Xe (Kushoniya) va Mi (Maymurg') hukmdorlarining kelib chiqishi Chjaovu sulolasidan ekanligi va ularning nasli Kan (Samarqand) xonadoniga borib taqalishi haqidagi dalillar ham ushbu ma'lumotlarga mos keladi[10:272,287]. Bu esa Chjaovu xonadoni dastlab Samarqandga kelib o'z sulolasini tashkil qilgan va shu yerdan turib, mazkur hukmdorliklarning har birida alohida sulola barpo etilgan bo'lishi mumkinligi borasidagi qarashlarga turtki beradi. Mazkur xonadonga asos solgan ko'chmanchi elatning kelib chiqishi bo'yicha turlicha qarashlar bildirilgan bo'lib, ayrim tadqiqotchilar ularni turkiy xalqlar bilan bog'laydi[11:24,35]. Agar biroz quyida ko'rib chiqiladiganidek, Xorazmda Afrig'iylar sulolasining hokimiyat tepasiga kelishi IV asrning boshlari ekaniga tayaniladigan bo'lsa, unda Chjaovularning O'rta Osiyoning markaziy hududlariga ko'chgani aynan shu davr yoki undan sal oldinroq yuz bergan bo'lib chiqadi.

Yuqorida qisqacha aytib o'tilganidek, Xorazm vohasi boshqa voqa hukmdorliklaridan farqli holda yirik saltanatlarining markaziy boshqaruvi ta'sir doirasidan bir qadar uzoq bo'lgan. Buning tasdig'i sifatida, ayrim istisnolardan tashqari, xoh Eftaliylar davlati (440-565) davrida bo'lsin, xoh Turk xoqonligi (552-744) davrida bo'lsin, Xorazm vohasining ushbu ikkala davlatga xos xususiyatlarni deyarli o'zida aks ettirmaganini keltirish mumkin. Holbuki, bu davrda, ayniqsa, Turk xoqonligi chog'ida xoqonlikka xos qadimgi turkiy unvonlar, tanga-pul tizimi, moddiy madaniyatdagi o'zgarishlar (sopol va metall buyumlar, kamar taqinchoqlari, saroy devoriy rasmlari va b.) O'rta Osiyoning deyarli barcha o'troq vohalarida kuzatilgan bo'lsa, shunga o'xshash holatni Xorazm vohasida kuzatish amri mahol. Masalan, VII-VIII asrlarda Choch, O'tror, Farg'ona, Ustrushona, Sug'd, Toxariston, Kobuliston kabi voqa hukmdorliklarining boshqaruv tizimida "eltabar", "tudun", "tutuq", "cho'r", "tarxon" kabi xoqonlikka xos unvonlar ishlatila boshlab, Choch, Farg'ona, Toxariston va Kobulistonda turkiy sulolalar boshqaruvi amal qila boshlagan bo'lsa, Xorazm vohasida bu holat deyarli uchramaydi[12:165,169].

Shunga o'xshash holat ushbu voha hukmdorliklarning tanga-pul tizimida ham ko'zga tashlanib, aytib o'tilgan har bir hukmdorlikda "tegin", "tudun", "tutuq" kabi unvonlar, xoqonlikka xos sulolaviy belgi – tamg'alar o'rin olgan bo'lsa, ayrim istisnolarni hisobga olmaganda, Xorazm tangalarida bunday holatga deyarli duch kelinmaydi[13:120,145].

Xorazm vohasini boshqa vohalardan birmuncha ajratib turadigan bu kabi holatlarning negizida bir qator omillar yotib, birinchidan, voha hududining katta qismi cho'llar bilan o'ralgani, ya'ni tabiiy izolyatsiyaga ega bo'lganligi ("tabiiy ihotalanganligi"), ikkinchi tomondan esa siyosiy markazlardan anchagina uzoq joylashib, yirik saltanatlarning chekka hududi (periferiyasi) sifatida bo'lishi ushbu vohaning mintaqa doirasida yuz bergan jarayonlardan bir qadar chetda qolib ketishiga olib keldi. Bu holat ayniqsa Xorazmning ijtimoiy-siyosiy va etnomadaniy jihatdan boshqa o'troq vohalaridan farqlanganligida ko'zga tashlanadi. Boshqa tomondan esa Xorazm vohasi shimoldan – Ustyurt, Quyi Sirdaryo orqali ko'chmanchilar dunyosiga ochiq bo'lib, tog', daryo kabi tabiiy to'siqlardan xoli bo'lishi ushbu vohaga uzluksiz ravishda ko'chmanchilar migratsiyasini bo'lib turishini ta'minlagan. Bu holat miloddan avvalgi so'nggi mingyillikda skif-sarmatlar, xunlar, milodiy bir mingyillikda turli xun elatlari, o'g'uz turklarining Xorazm vohasiga ko'plab ko'chishlari misolida o'z tasdig'iga ega.

O'rta Osiyo tarixining islomdan oldingi bosqichlari bilan shug'ullangan tadqiqotchilar orasida Xorazm vohasining ilk o'rta asrlar tarixi bo'yicha bir to'xtamga kelinmagan holatlarga tez-tez duch kelish mumkin. Ayniqsa, bu holat Kushon saltanati (mil.avv. I – milodiy III asrlar), Xioniylar (IV-V asrlar), Eftaliylar (V-VI asrlar) va Turk xoqonligi (VI-VIII asrlar) kabi yirik saltanatlarning Xorazm vohasini o'z hududiga qo'shib olganmi yoki aksincha ekanligi masalasida tarixchi va arxeolog olimlar orasida turlicha qarashlar mavjud. Bir guruh olimlar Xorazm vohasining Kushonlar saltanati va Eftaliylar davlati tarkibiga kirmagan deb qarasalar, ayrim olimlar esa Xioniylar yoki Kidariylarning aynan siyosiy va etnik shakllanishi makoni Xorazm vohasiga to'g'ri kelishini ilgari suradilar. Jumladan, vizantiyalik elchi Zemarx (VI asr) yozib qoldirgan ma'lumotlarga suyangan P.I.Lerx va N.I.Veselovskiy eftalitlarga tub negizi o'rta osiyolik (xorazmlik) elat deb qaradilar. Ularga ko'ra, elchi tilga olgan "Xoalitlar o'lkasi"ni Xorazm bilan tenglashtirib, o'rta asrlardagi Kerder shahrini Kidar davlati bilan bog'lab, shu negizda ularni eftalitlarga olib borib taqasa bo'ladi.

Xorazm va uning tevaraklaridagi eski shahar qoldiqlarini o'rgangan S.P.Tolstovga ko'ra, eftalitlar o'rta osiyolik yerli massaget-alan va kelgindi xun elatlari negizida kelib chiqqan. Keyinroq o'z qarashlari qo'shimchalar qilgan S.Tolstov bu borada "Aytib o'tish kerakki, IV-V asrlarda Amudaryo va Sirdaryo qirg'oqlari xionit-eftalitlarning markazi bo'lib, ular kuchli darajada sharqiy xun-turk elementlari aralashgan qadimgi massaget-alan substrati negizida uyushgan edilar" deb yozdi[14:216,278]. S.P.Tolstovga ko'ra, eftalitlar va Xorazm orasida yaqin bog'liqliklar bo'lgan. A.Qurbonov ham ba'zi tadqiqotchilar kabi Xorazm

vohasidagi Qanxa-qal'a va Ko'hna Uaz yodgorliklarini Eftaliylar bilan bog'laydi[15:52].

Abu Rayhon Beruniy Xorazmning qadimgi davr va ilk o'rta asrlar davri tarixiga doir quyidagicha ma'lumotlar keltirgan bo'lib, ko'pchilik tadqiqotchilar uni turlicha talqin qiladilar:

“So'ngra ular tarix olishda eronliklarga ergashib, Kayxusravning [Xorazm] shohlari deb ataluvchi naslidan bo'lgan har bir [podshoh davrining boshlanishidan] tarix oldilar. Nihoyat Kayxusrav naslidan Afrig' podshohligi boshlandi... Afrig'dan keyin uning o'g'li podshoh bo'ldi. Iskandar tarixining olti yuz o'n oltinchi yilida al-Fir ustiga o'z qasrini qurdirdi. Keyin xorazmliklar Afrig' va uning avlodi podshohligidan tarix oldilar”[16:86].

Iskandar (Aleksandr) yilining 616 yili milodiy 305 yilga to'g'ri kelishi e'tiborga olinadigan bo'lsa, milodiy IV asrning boshlarida Xorazm vohasida yangi sulola – Afrig'iylar sulolasi boshqaruvi boshlanadi. Beruniy qayd etgan ma'lumotga tayangan S.P.Tolstovning fikricha, Afrig' yoki uning o'g'li Bag'ra taxtga milodiy 305 yilda boshqaruv tepasiga kelgan va al-Fir qal'asini qurdirgan. Shu o'rinda al-Fir qal'asi 995 yilda vayron bo'lgani yozma manbalarda tilga olinadi. Qizig'i shundaki, ushbu qal'aning vayron bo'lishi va Afrig'iylar davlatining qulashi bir vaqtda – 995 yilda yuz bergan[17:10]. Bu holat Xorazm vohasida bo'lib o'tgan taxt talashuvlar bilan bog'liq bo'lsa kerak.

Beruniyning “Osor ul-boqiya” asarida qadimgi Old Osiyo, Yunoniston va Eron hukmdorlarining ismlari keltirilishi bilan birga O'rta Osiyodagi islomdan oldingi hukmdor sulolalar tomonidan qo'llanilgan unvonlar keltirib o'tiladi. Shu bilan birga, Beruniy o'zi yaxshi bilgan Xorazm hukmdorlari tarixi, ayniqsa, Afrig'iylar sulolasidan bo'lmish xorazmshohlar sulolasining ismlarini boshqalariga qaraganda birmuncha to'liqroq holda quyidagicha keltiradi: “Payg'ambar alayhissalom kelgan vaqtda, Xorazm shohlaridan Arsamuh ibn Buzgor ibn Xomgariy (Xongiri) ibn Shovush Sixr ibn Azkajvor ibn Askajmuk ibn Saxxasak ibn Bag'ra ibn Afrig' podshoh edi... Qutayba ibn Muslim Xorazmni ikkinchi marta fath qilgach, xorazmliklarga Askajmuk ibn Azkajvor ibn Sabri Sixr ibn Arsamuxni podshoh qildi va uni podshohlikka ko'tardi. Xisravlar nasli qo'lidan viloyat ketib, ularda faqat shohlik nomi qoldi, chunki shohlik ularga merosdek edi. Tarix, musulmonlar rasmiga muvofiq, hijriy [yilga] ko'chirildi”[18:71].

Kezi kelganda shuni aytib o'tish kerakki, “Osor ul-boqiya”dan foydalangan izlanuvchilarning har biri Beruniy keltirgan Xorazm boshqaruvchilarining ismini turlicha ko'rinishda berayotganligi ko'zga tashlanadi. Ayniqsa, Beruniy asarlarining ruscha va o'zbekcha nashrlarida Afrig'iylar sulolasi vakillari turlicha berilgani, ushbu nashrlardan foydalangan tadqiqotchilar ham ularni bir qadar farqli berilayotganliklariga duch kelinadi. Masalan, ayrim tadqiqotlarda Askajvor – Askajvar-Askajavar, Shovush-Tovush, Sabri-Sabriy, Turkasbosa-Turksabasa va b.Tadqiqotlardagi bu kabi farqlar keyingi ilmiy izlanishlarda yanglish qarashlarni keltirib chiqarishini ko'zda tutgan holda quyida Beruniy qayd etgan Xorazm

boshqaruvchilarining ismlarini dunyo ilmiy jamoatchiligida qabul qilingan transkripsiyasini keltirishni lozim topdik:

1.ʼfrġ - Āfrīġ. 2.bġrh - Baġra. 3.skġsk - Saġassak. 4.ʼskġmwk [I] - Askaġamūk. 5.ʼzkʼjwʼr [I] - Azkāġavār. 6.skġr [I] - Saġr. 7.sʼwšš - Sāvuš. 8. kʼmkry / kʼnkry - Kāmgrī (Kāngrī / Khāngrī). 9.bwzkʼr - Būzkār. 10.ʼrtmwk - Artamūk. 11.skġr - Saġr [II]. 12.sbry - Sabrī. 13.ʼzkʼjwʼr [II] - Azkāġavār. 14.ʼskġmwk [II] - Askaġamūk. 15.šʼwšfr - Šāvušfar[n]. 16.trksbʼth - Turkasbāta (Turkasbāsa). 17.ʼAbdallāh. 18.Manšūr. 19.ʼErāq. 20. Muḥammad. 21.Aḥmad. 22.Abū ʼAbdallāh Muḥammad (baḥ. 995)[19:743,745].

Beruniyning yozishicha, Afrigʼiylar sulolasida jami 22 ta podshoh oʻtgan boʻlib, ular milodiy 305 yildan 995 yilgacha hukmronlik qilishgan. Shuningdek, deyarli 160 yil davomida, yaʼni XIX asrning ikkinchi yarmidan bugungacha olib borilgan arxeologik qazishlar natijasida vohadan Xorazm hukmdorlarining koʻplab tangalari topilgan va ulardagi nomlar Beruniy keltirib oʻtgan Xorazm hukmdorlari ismlariga unchalik ham mos kelavermaydi. Masalan, Xorazmshoh-Afrigʼiylar tomonidan chiqarilgan tangalarda quyidagicha hukmdor ismlari aniqlangan: Tutuxas, Vir, Siyavspars, Bravik, Shram, Kanik, Savshafan va boshqalar[20:53,60].

Ilk Afrigʼiy va eftaliy tangalari oʻrtasidagi aloqadorlik borligi haqida ham turlicha qarashlar bor. Bu maʼlumotlardan kelib chiqiladigan boʻlsa, Lerx-Veselovskiyning eftaliy-kidariylar davlatining asl oʻzagining Xorazm bilan bogʻlanishi haqidagi qarashi[21:165] oʻz tasdigʻini topadiganga oʻxshaydi. Biroq bu masala ancha chuqur izlanishlarni talab etgani uchun bu yerda ushbu masalaga keng toʻxtalmaymiz. Faqatgina eftaliylar bilan bogʻlanadigan ayrim atamalar – unvon va etnik nomlarning Xorazm hukmdorlari nomlari bilan birmuncha uyqash kelishini aytib oʻtish kerak.

S.P.Tolstov yozganidek Abruy atamasini *Avarich unvoni bilan tenglashtirishida jon bordek koʻrinadi. S.P.Tolstov ushbu atamani tahlil qilar ekan, I.Markvart xitoy yilnomalaridagi Abo – *A-βar ismi bilan solishtirganiga toʻxtalib oʻtadi[22:253]. Unga koʻra, *Aβarwi yoki *Aβarič – eftaliylar qarorgohi boʻlmish Poykentni egallagan turkiy boshqaruvchi tomonidan qabul qilingan atama eftaliycha unvon boʻlishi mumkin. Bu holat turklar tomonidan magʻlubiyatga uchratilgan, markazi Poykentda boʻlgan Buxoro hukmdori Abruyningi ismini ham eftaliylar bilan bogʻlash imkonini beradi[23:253]. Bundan tashqari, shunga yaqin keluvchi “avar” etnonimining eftaliylarning ilk nomlaridan biri ekani hisobga olinsa, bu eftaliylarning Xorazm vohasida birmuncha ustuvorlik qilgan boʻlib chiqadi. Bu esa Xorazmshoh-Afrigʼiylar sulolasiga mansub boʻlgan Afrigʼxonadoni nomi “avar” etnonimi bilan bogʻliq emasmi? degan qarashni keltirib chiqaradi: yaʼni: Avar+igʻ “avarga tegishli”, “avarlik”[24:24].

Shuningdek, Xorazm hukmdorlari roʻyxatida sbry – Sabrī (Sabri) koʻrinishida qayd etilgan ismdan kelib chiqilsa ham ushbu atamaning eftaliylarga qay darajadadir aloqasi bor degan yangicha qarash oʻz tasdigʻini topadi. Maʼlumki, turkiy elatlardan biri sifatida tilga olingan “savir” yoki “suvor”lar eftaliylarga yoki

avarlarga qarindosh ko'chmanchi elat bo'lmish "syambi" (sarbi / sabri) bilan etnik yaqinlikka ega, deb qaraladi[25:52]. Ushbu etnonim bilan Xorazm hukmdori sifatida keltirilgan sbry – Sabrī orasida etnik jihatdan qandaydir bir bog'liqlik borligini ko'rish mumkin. Shuningdek, markaziy osiyolik ko'chmanchi xalqlardan biri sifatida tilga olingan "Chjaovu" (chamuq / jamuk) atamasining izlarini Xorazm hukmdorlaridan biri Askajamuk bilan tenglashtirish mumkin.

Bu kabi misollar ilk o'rta asrlarda Xorazm vohasida hukm surgan Afrig'iylar sulolasining etnik kelib chiqishi faqatgina eroniy sulolalar (Kayxusravning avlodlari) degan qarash to'laqonli asosga ega emasligini ko'rsatadi. Xitoy yilnomalarida "Chjaovu" (chamuk / jamuk), Xorazm tangalarida "Aska-jamuk", arab tilli manbalarda "Afrig'", "Sabri" va hokazolar ilk o'rta asrlarda ushbu vohada boshqaruvda bo'lgan hukmron sulolalarning kelib chiqilishi masalasining yanada chuqurroq o'rganilish talabini qo'yadi.

Ilk o'rta asrlar Xorazm bilan unga shimoli-g'arbiy tomondan qo'shni bo'lgan Volga – Uralbo'yi aholisi bilan yaqin ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va etnomadaniy aloqalar yo'lga qo'yiladi. Shu bilan birga, ushbu hudud orqali Xorazm va Shimoliy Kavkaz xalqlari orasida ham o'zaro iqtisodiy va madaniy munosabatlar o'rnatiladi. Xorazmning Volgabo'yi va Kavkaz xalqlarining aloqalari qadimdan mavjud bo'lib, miloddan avvalgi so'nggi mingyillik va milod boshlarida xorazmlik savdogarlar ushbu hududlar orqali Sharqiy Yevropaga borgan bo'lsalar, bunday aloqalar milodning ilk mingyilligida yanada rivojlanib, o'z cho'qqisiga chiqadi. Ayniqsa, G'arbiy Turk xoqonligining Shimoliy Kavkaz va Qora dengiz bo'ylaridagi davomchisi bo'lmish Xazar xoqonligi (650-969) davrida bu kabi aloqalar o'zining yangi pallasiga kiradi. Markaziy hududlari Shimoliy Kavkaz – Volgabo'yi oralig'i bo'lgan xazarlar qadimgi turkiy elatlardan biri bo'lib, G'arbiy Turk xoqonligining 650 yillarda Xitoy bilan ziddiyatlari va ichki qarama-qarshiliklar natijasida kuchsizlanishi xoqonlikning Kavkazdagi hokimiyatiga ta'sir ko'rsatadi. Ana shu pallada xazar, suvar, alan, burtas, barsil kabi shimoliy kavkazlik ko'chmanchi xalqlar ustida o'z hokimiyatini o'rnatgan Ashina xonadoni vakillaridan biri Xazar xoqonligiga asos soladi[26:466].

Xazar xoqonligi o'zining eng qudratiga yetgan davri VIII-IX asrlarda Qora dengizining shimolidagi ko'plab xun qabilalari va slavyanlar ustidan o'z hukmronligi o'rnatgach, sharqda – Volgabo'yidagi o'nlab turkiy urug'larni o'ziga bo'ysundirib, Kaspiyning shimoli-sharqi – Orolbo'yi hududlarigacha o'z hokimiyatini yoyadi. Xorazm vohasi va Sirdaryoning quyi havzasidagi yerlar ham bir muddat ushbu xoqonlik siyosiy ta'siri ostida bo'ladi. O'z navbatida xorazmliklar Xazar xoqonligi ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotida o'z o'rniga ega bo'ladilar[27:350,354].

Shu o'rinda aytib o'tish kerak, xazarlarning etnik kelib chiqishi va tili masalasida haligacha bahslar davom etayotir. Rivojlangan o'rta asrlar xazarlarga tegishli o'lkalar – Shimoliy Kavkaz, Kaspiy dengizining kunbotar tomonlari, Volga va Qora dengiz oralig'idagi tekisliklarda bo'lgan arab va fors elchi, geograf

va sayyohlari xazar tili to'g'risida bir-biridan birmuncha farqlanuvchi ma'lumotlar yozib qoldirishgan. Misol uchun, X asrda yashagan arab-fors geografi Istaxriy o'zining "Kitob al-mamolik val-masolik" degan asarida "*xazar tili na turklarning va na forslarning tiliga o'xshashi*"ni yozib, bu tilning tevarak-atrofdagi birorta tilga yaqin emasligiga urg'u beradi[28:222]. Boshqa tomondan esa asarning forsha o'girmalarida ushbu ma'lumot «*Xazar tili turk tiliga o'xshash va boshqa hech bir qavm u tilni bilmaydi*» ko'rinishida keltirilgan[29:61]. Aynan shu pallalarda Kaspiy bo'yida bo'lgan Ibn Havqal esa "*xazar tili bulg'or tili bilan o'xshash*"ligini, biroq bu tilning burtas va rus tillaridan butunlay boshqacha ekanini aytib o'tadi[30:40,180].

Xazarlarning qaysi elatga tegishliligi masalasida Mas'udiy keltirgan ma'lumotlar ushbu elatning etnik mansubligi masalasini yechishda asqotadi. Bu masalaga e'tibor qaratgan ayrim tadqiqotchilar ushbu muallif turkiy elatlarni sanab o'tar ekan u *xarlux* (qarluq), *g'uz* (o'g'uz), *tug'uzg'uz* (to'qqiz o'g'uz) va *xazarlarni* turkiy urug'lar o'laroq tilga olishiga e'tibor qaratadi[31:93]. Mas'udiy turklar xazarlarni *sabir* deb atashi, forslar *xazaron*, arablar esa *al-xazar* deb atashlariga urg'u berib o'tadi[32:83,84].

Mahmud Koshg'ariy "Devonu lug'atit turk" asarida turkiylarning Rum (Vizantiya) va Abisgun (Kaspiy) dengizi oralig'ida yashaydigan urug'larini sanab o'tar ekan Rum o'lkasiga eng yaqini *bajanak*, keyin *qifchaq* (qipchoq), *o'g'uz*, *yemek*, *bashg'ird* (boshqird) urug'lari ekanini yozish bilan birga, asarning keyingi sahifalarida *qirqiz* (qirg'iz), *o'g'uz*, *tuxsi*, *yog'mo'*, *chigil*, *yemek*, *bashg'ird* tillarining bir-biriga yaqinligiga to'xtalib, "*Rumgacha cho'zilgan bulg'or, suvar, bijanaklarning tili ayrim so'zlarning oxiri qisqartirilgan bir turkchadir*" deb ta'kidlaydi[33:64,66]. Qizig'i shundaki, turli yozma manbalarda tilga olingan bijanaklar aslida Xorazm vohasi atroflarida yashagan bo'lib, Volgabo'yi va Sharqiy Yevropaga ko'chishlaridan oldin ular Xorazmning shimoliy tomonlarida yashagan turkiy elat sifatida bilinadi.

Xulosa qilib aytganda, Xorazm tarixi qadimgi Sharqning muhim markazlaridan biri sifatida boy va murakkab bo'lgan. Uning eftaliylar va xazarlar kabi turli xalqlar bilan bo'lgan munosabatlari uning madaniy va siyosiy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan. Xorazmning qadimgi davlatlari va madaniyatlari o'zaro bog'liq bo'lib, uning tarixiy va madaniy merosini shakllantirgan.

Xorazmning tarixiy va madaniy boyligi o'zining geografik joylashuvi va turli xalqlar bilan bo'lgan aloqalari tufayli shakllangan. Bu boylik o'zining qadimgi davlatlari, san'ati, me'morchiligi va madaniyati orqali bugungi kunda ham o'zining ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Xorazmning tarixiy va madaniy merosini o'rganish orqali biz qadimgi Sharqning rivojlanishini yaxshiroq tushunishimiz mumkin.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Тишин В.В. Историография социальной истории Тюркского каганата VI–VIII вв. Специальность 07.00.09 – Историография, источниковедение и методы исторического исследования АВТОРЕФЕРАТ диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Москва, 2015. – С. 4-6, 12-17.
2. Bregel Y. An historical atlas of Central Asia. Leiden – Boston, Brill, 2003. – P. 12-14; Бобоёров Ғ. Илк ўрта асрлар тангаларида Ўзбекистон ҳудудидаги давлатчиликка доир маълумотлар // Ўзбекистон тарихи манбашунослиги масалалари. – Тошкент, 2010. – Б. 18-40.
3. Бобоёров Ғ. Турк хоқонлиги даврида Хоразм // Хоразм тарихи замонавий тадқиқотларда. – Тошкент-Урганч, 2019. – Б. 48-50.
4. Вайнберг Б.И. Этногеография Турана в древности. VII в. до н.э. — VIII в. н.э. – М.: «Восточная литература». 1999. – С. 14-25.
5. Гудкова А.В. Ток-кала. – Ташкент: Фан, 1964; Ягодин В.Н.; Ходжаёв Т.К. Некрополь древнего Миздакхана. – Ташкент, 1970.
6. Смирнова О.И. Очерки по истории Согда. – М.: Наука, 1970. – С. 24-27.
7. Смирнова О.И. Очерки по истории Согда. – С. 19.
8. Смирнова О.И. Очерки по истории Согда. – С. 27.
9. Бичурин Н.Я. (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. В 3-х томах. М.- Л., 1950-1953. Том II. – С. 310.
10. Бичурин Н.Я. (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Том II. – С. 272, 274-275, 282, 286-287.
11. Вайнберг Б. И. Монеты древнего Хорезма. – М., 1972. – С. 77; Смирнова О.И. Очерки по истории Согда. – С. 24-35.
12. Бобоёров Ғ. Ғарбий Турк хоқонлигининг давлат тузуми. – Тошкент, 2018. – Б. 165-169.
13. Вайнберг Б. И. Монеты древнего Хорезма. – М., 1972; Толстов С.П. Монеты шахов древнего Хорезма и древнехорезмийский алфавит // Вестник древней истории, 1938. - № 4 (5). – С. 120-145.
14. Толстов С.П. По следам древнехорезмийской цивилизации. – М.-Л., 1948. – С. 216, 278.
15. Kurbanov A. The Nephthalites: Archaeological and Historical Analysis. PhD thesis submitted to the Department of History and Cultural Studies of the Free Univer. Berlin, 2010. – P. 52.
16. Толстов С.П. По следам древне Хорезмской цивилизации. – С. 86.
17. Толстов С.П. По следам древне Хорезмской цивилизации. – С. 10.
18. Абу Райҳон Беруний. Танланган асарлар. I том. – Тошкент: Фан, 1968. – Б. 71.

19. Bosworth C.E. "Āl-e Afrīg // Encyclopædia Iranica, I/7. P. 743-745; An updated version is available online at <http://www.iranicaonline.org/articles/al-e-afrig> (accessed on 14 May 2014).
20. Толстов С.П. Монеты шахов древнего Хорезма и древнехорезмийский алфавит. – С. 120-145; Вайнберг Б. И. Монеты древнего Хорезма. – С. 53-60.
21. Веселовский Н. Очерки историко-географических сведений о Хивинском ханстве. – СПб, 1877; Толстов С.П. Древний Хорезм. Опыт историко-археологического исследования. – Москва: Изд. МГУ, 1948. – С. 165.
22. Толстов С.П. Древний Хорезм. – С. 253.
23. Толстов С.П. Древний Хорезм. – С. 253.
24. бу қараш т.ф.д., проф. Ғайбулла Бобоёров томонидан илгари сурилди (оғзаки).
25. Егоров Н. Синопис концептуальной парадигмы истории прототюркской этнолингвокультурной общности (I тысячелетие до н.э.) // Түркология, №3, 2018. – Туркестан, 2018. – С. 52.
26. Артамонов М. И. История Хазар. – Л.: Изд-во Государственного Эрмитажа, 1962; Kuzmin-Yumanadi Y., Kuleshov P. V. Hazarlar // TÜRKLER, 1. – Ankara, 2002. – S. 466.
27. Golden P. B. Hazar Çalışmaları. Çev. E. Ç. Mızrak. – İstanbul: Selenga, 2006; Ying L. Some Chinese Sources on the Khazars and Khwarazm // Archivum Eurasiae Medii Aevi, 11, 2000, 1. – P. 350-354.
28. al-Istakhri, Abu Ishak al-Farisi. Kitab Mamalik wa Masalik. Viae regnorum. Ed. M. J. de Goeje. BGA. Pars 1. – Lugduni-Batavorum: E. J. Brill, 1967 (1870). – P. 222.
29. Истахрий. «Китаб ал-масалик вал-мамалик». Йўллар ва ўлкалар китоби. Тадқиқот, араб тилидан таржима, изоҳ ва кўрсаткичлар муаллифи Р.Т. Худайберганов. – Тошкент: Фан, 2019. – Б. 61.
30. Ibn Navkal 1938: 15; Ибн Ҳавқал. Мовароуннахр / Ибн Ҳавқал; араб тилидан тарж., изоҳлар муаллифи Ш.С. Камолитдин, масъул муҳаррир Ф.С. Хусанов. – Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2011. – Б. 40, 180.
31. Бобоёров Ғ. Ўзбек тили тарихи. I. Энг эски чоғлари. – Тошкент: «Фан» нашриёти, 2022. – Б. 93.
32. al-Masudi. Kitab at-tanbih wa-l-ishraf / Ed. M.J. de Gouje. - Bibliotheca Geographorum Arabicorum, pars 8. - Lugduni-Batavorum: E.J. Brill, 1967 (1894). – P. 83-84.
33. Кошғарий, Махмуд. Туркий сўзлар девони (Девону луғотит турк) / Таржимон ва нашрга тайёрловчи С. М. Муталлибов. 1- том. – Тошкент: Фан, 1960. – Б. 64, 66.

34. Nematov, R. A., & Almanov's, Q. O. (2022). The role of historical sources in the study of the history of the turkish empire. *American Journal Of Social Sciences And Humanity Research*, 2(10), 25-31.
35. Неъматов, Р. (2023). Илк ўрта асрлар Хоразм тарихшунослигининг бугунги ҳолати. *История и культура центральной Азии*, 1(1), 122-125.
36. Неъматов, Р. (2023). ИЛК ЎРТА АСРЛАРДА ХОРАЗМДА КЕЧГАН ЭТНОМАДАНИЙ ЖАРАЁНЛАР. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences*, 3(6), 14-23.
37. НЕЪМАТОВ, Р. (2023). ХОРАЗМ АФРИҒИЙЛАР СУЛОЛАСИ–ТУРК ХОҚОНЛИГИ СИЁСИЙ АЛОҚАЛАРИ. *Journal of Fundamental Studies*, 1(7), 16-23.
38. Ne'matov, R. (2023). ILK O 'RTA ASRLARDA XORAZM TARIXSHUNOSLIGINING O 'ZIGA XOS JIHATLARI. *Interpretation and researches*, 1(21).

**O'ZBEKISTONNING O'RTA ASR SHAHARLARI TARIXIGA DOIR
MANBALAR XUSUSIDA AYRIM MULOHAZALAR (IBN BATUTANING
"SAYOHATNOMA" ASARI TALQINIDA)**

*Shamsiyeva Maxfuzaxon Xuja qizi
Farg'ona davlat universiteti,*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Marokashlik arab sayyohi Ibn Batutaning “Sayohatnoma” asarining yaratilish tarixi, sayyohning Xorazm, Qiyot, Naxshab, Samarqand, Buxoro, Termiz shaharlariga tashrifi va ushbu shaharlarning joylashuv geografiyasi, aholisi, bozorlari, muqaddas qadamjolari haqidagi ma’lumotlari tahlil etilib, asar o’rta asrlar shaharlari tarixini o’rganishda muhim manba ekanligi bayon etilgan.

Kalit soʻzlar: Ibn Batuta, Sayohatnoma, sayyoh, o’rta asr, shahar, Xorazm, Buxoro, Samarqand, Naxshab, Termiz, Yevropa sharqshunoslari.

Аннотация: В данной статье анализируется создание произведения «Рихла» («Путешествие») марокканского арабского путешественника Ибн Батуты, его посещения городов Хорезм, Кият, Нахшеб, Самарканд, Бухара и Термез. Обсуждаются географическое расположение этих городов, их население, рынки и святыне места, подчеркивается значимость труда Ибн Батуты как важного источника для изучения истории средневековых городов.

Ключевые слова: Ибн Баттута, Рихла, путешественник, средневековье, город, Хорезм, Бухара, Самарканд, Нахшеб, Термез, европейские ориенталисты.

Abstract: This article analyzes the creation of the "Rihla" (The Journey) by the Moroccan Arab traveler Ibn Battuta, focusing on his visits to the cities of Khorezm, Qiyat, Nakhshab, Samarkand, Bukhara, and Termez. It discusses the geographical locations of these cities, their populations, markets, and sacred sites, highlighting the significance of Ibn Battuta’s work as an essential source for studying the history of medieval cities.

Keywords: Ibn Battuta, Rihla, traveler, medieval, city, Khorezm, Bukhara, Samarkand, Nakhshab, Termez, European Orientalists.

O’rta Osiyoning o’rta asrlar tarixini tadqiq etishda tarixiy-jug’rofiy adabiyotlar – sayyohlarning yo’l xotiralari (safarnomalari) muhim manba bo’lib xizmat qiladi. Jumladan, o’rta asr arab geograflari Ibn Xurdodbeh, al-Ya’qubiy, al-Istaxriy, al-Muqaddasiy, al-Mas’udiy, Ibn Havqal hamda Abu Hamid al-G’arnotiy, Ibn Fadlon, Ibn Jubayr, Ibn Batuta kabi sayyohlarning tashriflari chog’ida o’z ko’zlari bilan ko’rib yozib qoldirgan ma’lumotlari maroqlidir. Ular keltirgan axborotlarning to’g’rilik darajasi yuqoridir [1:99].

Ular orasida Ibn Batutaning “Sayohatnomasi” bilan alohida o’rin tutadi. Mazkur asar o’rta asr mamlakatlari, shaharlari, ularning xalqlari madaniyati, turmush tarziga oid g’oyat qimmatli ma’lumotlari bilan boshqalardan ajralib turadi.

1304-yilda Marokashning Tanja shahrida tug’ilgan Ibn Battuta o’rta asrlarda musulmon sayohatchisi va tarixchisi sifatida tanildi. 1325-yilda ilm olishni niyat qilib, atoqli musulmon allomalarining va’zlarini tinglash niyatida Makkai

mukarramaga haj safariga chiqishi uning hayotida muhim o'zgarishlar yasadi, yani dengiz va quruqliklar osha sayyohatga chiqishiga turtki berdi.

Ibn Battuta 28 yildan ortiq davom etgan sayohatlari davomida quruqlik va dengiz orqali 75 000 mil (120,000 kilometr) dan ortiq masofani bosib o'tdi. Agar hozirgi yo'sinda tahlil qilsak, uning ro'yxatida 44 ta davlat paydo bo'ladi.

Ibn Battuta sayohatining ko'lamini jihatidan haqli ravishda Magellanga qadar bo'lgan davrning eng buyuk sayyohiga aylandi. Uning sayohati Shimoli-G'arbiy Afrikadan to Xitoygacha, Hindistondan to janubiy Yevropagacha bo'lgan juda katta maydonni qamrab oladi. Sayyohning bu sayohati haqidagi hikoyalari sulton Abu Inon va uning yaqinlarida katta taassurot qoldiradi. Shuning uchun sulton adib va kotib Ibn Juzayy al-Kalbiyga Ibn Battuta hikoyalarini va esdaliklarini yozib olib, maxsus kitob tuzishni buyuradi. Ushbu kitob 1356-yil boshlarida nihoyasiga yetib, o'sha davr an'analariga mos ravishda "Tuhfat an-nuzzor fi g'aroib al-amsor va ajoib al-asfor" (g'aroyib shaharlar va ajoyib safarlar haqida nazar sohiblariga tuhfa) deb nomlangan bo'lsa-da, biroq bu nom bilan emas, "Ibn Battuta Sayohatnomasi" nomi bilan shuhrat qozongan [2].

1333-1335-yillarda Ibn Battuta O'rta Osiyoning Xorazm, Buxoro, Naxshab, Samarqand, Termiz, shuningdek, Xuroson shaharlarini borib ko'radi. Ayniqsa, sayyohning Xorazm, Samarqand, Termiz shaharlariga bergan ta'riflari o'quvchida katta taassurot uyg'otadi, shaharlarning me'moriy yodgorliklarni, mashhur joylarni, muqaddas narsalarni batafsil tasvirlab bergan. Jumladan, sayyohning "Butun dunyo bo'ylab qilgan sayohatimda men xorazmliklardan ko'ra xushxulq, oliyjanob, ajnabiylarga nisbatan mehmondo'st odamlarni uchratmagan edim. Ular namozni shunday tartibga rioya etib o'qiydilar, bini boshqa hech qayerda ko'rmadim" degan ma'lumotlari voha aholisining ma'naviyati yuksak darajada bo'lganligini ko'rsatadi.

Shuni aytish joizki, o'rta asrlarga xos bo'lgan vohaning geografiyasi, iqtisodiy hayoti va muqaddas joylarini o'rganishda asar muhim ahamiyatga ega bo'lib, unda muallif o'z ko'zi bilan ko'rgan va shohidi bo'lgan ma'lumotlarni kiritgan, jumladan,

– Sayyoh Urganch bozorlarini shunday ta’riflaydi: “Bu go’zal bozorlari, keng ko’chalari, ko’plab binolari va ta’sirchan manzaralari bilan turkiylarning eng buyuk, eng go’zal, eng katta shahri. Shahar aholisining ko’pligi tufayli hayot bilan gavjum va u dengizga o’xshaydi”.

– Xorazm yonidan Jayhun daryosi oqib o’tadi. Bu daryo jannatdan boshlanadigan to’rt nahrning biridir. U Itil (Volga) daryosi kabi qishda muzlaydi. Bes hoy davomida daryoda muz saqlanib turadi. Yoz kunlari kemalarda daryo bo’ylab Termizgacha suzib borib, u yerdan bug’doy va suli olib kelishadi. Oqim bo’ylab suzib borilsa, bu ish uchun o’n kun ketadi;

– Xorazmdan chiqaverishda bir zoviya bor. Uni eng buyuk avliyolardan bo’lmish Najmuddin al-Kubro qabri uzra bunyod etishgan. Shahar tashqarida alloma imom Abul-Qosim Mahmud ibn Umar az-Zamaxshariyning mozori bo’lib, uning ustiga maqbara qurilgan. Zamaxshar – Xorazmdan to’rt mil naridagi qishloq;

Sharqda ham, G’arbda ham Xorazm qovuniga teng keladigani dunyoda yoq. Po’chog’i yashil tusda, eti yumshoq. Juda shirin va ayni zamonda kuvrakdir. Shunisi qiziqki, bu qovunni tilim-tilim qilib kesib, oftobda quritib, savatga solib, Xorazmdan Hindistonga va Xitoyning uzoq shaharlariga olib borib sotishadi. Barcha quritilgan mevalar ichida qovunqoqiga teng keladigani yo’q.

Sayohatchi Xorazmdan so’ng, janubga Buxoroga yo’l oladi. Yo’lda mo’jaz va chiroyli shahar “Qiyot”, ariqlari va bog’lar serob Vobkent shahrida to’xtab o’tadi. Buxoro shahriga yetib borgach, Chingizxon istilosidan so’ng masjidlar, madrasa va bozorlari hali ham xaroba holida yotganligini shohidi bo’ladi.

Ibn Batuta Buxoroda ulug’ avliyolardan biri, shayx Sayfuddin al-Boxarziyning qabrini ziyorat etib, ushbu muqaddas ziyoratgohning vaqflari behisoblighi, ziyoratchilar ushbu vaqflardan keladigan daromadlar hisobiga boqilishi, zoviyaning shayxi Sayfiddin avlodlaridan biri Yahyo al-Boharziy ekanligi aytib o’tiladi.

Buxoro bilan yaqindan tanishgach, bog’lar va ariqlar ila qurshalgan Naxshab (hozirgi Qarshi), so’ngra juda yirik va g’oyat go’zal Samarqand va Jayhun sohilida joylashgan Termizga tashrif buyurgani hikoya qilinadi.

Sayyohatnomada Samarqand shahrida ulkan saroylar va binolar qad ko'tarib turishi, Samarqandliklar har dushanba va juma kuni kechqurun Shohi-Zinda majmuasi, Qusam ibn Abbos maqbarasini ziyorat qilish uchun borishlari, Totorlar ham qabrni ziyorat uchun kelishlari, katta miqdorda xayr-ehson qilishlari, bularning barchasi ziyoratchilarni davolashga, ishchi xodimlar va muborak qabr saqlashga sarflanishi haqida tarixiy ma'lumotlar keltiriladi.

Zamonaviy O'zbekiston hududi bo'ylab sayr qilishning oxirgi nuqtasi Termiz shahri edi. Asarda Termiz – chiroyli imoratlari va bozorlari ko'p yirik shahar, uni boshdan- oyoq anhorlar kesib o'tadi, bog'lari juda ko'p. Ayniqsa uzum bilan behisi juda shirin, go'sht va sut juda serob deya tariflanadi [3:367-379].

Ibn Battutaning "Sayohatnoma"si o'zining qiziqarli, nodir ma'lumotlari bilan jahon ilm ahlini e'tiborini tortgan. XVII asr oxirida Muhammad ibn Fathulloh ibn Muhammad al-Bayluniy sayohatnomani qisqartirib, "Ibn Battuta sayohatnomasidan parchalar" deb atagan.

Yevropa sharqshunoslari Ibn Battutani ayni mana shu qisqartma matn orqali taniganlar. 1808-yili nemis sayyohi Zeetsen "Sayohatnoma" bilan tanishadi. 1818-yili Kozegarten sayohatnomaning Hindiston, Xitoy va Sudanga bag'ishlangan uch bo'lagini lotin tiliga tarjima qilib, nashr ettirgan. Kozegerten Ibn Battuta axborotlarining haqqoniyligini tekshirish uchun boshqa geografik manbalarni ham jalb etadiki, ular bilan solishtirganda kitobxon Ibn Battuta sayohatnomasining naqadar katta tarixiy-geografik qimmatga ega ekaniga yanada amin bo'ladi.

1790-yilda Portugaliyalik ruhoniyl A.Moura Fasda bo'lgan chog'ida sayohatnoma qo'lyozmasini topib oladi va uni portugal tiliga tarjima qilishga qaror qiladi. Moura tarjimasining birinchi jildi 1840-yili Lissabon akademiyasi nashriyotida chop etilgan. U Misr, Suriya, Yaman, Makka, Kichik Osiyo va Oltin O'rda safari taassurotlarini o'z ichiga olgan edi. Biroq Mouraning vafoti tufayli bu ish oxiriga yetmay qoldi.

1843-yilda "Sayohatnoma"ning Baron de Slen tomonidan asl matndan fransuzchaga qilingan ayrim qismlari "Osiyo jurnali"da chop etildi. 1848-yili fransuz arabshunosi Eduard Dyulare yana o'sha jurnalda sayohatnomaning

Malayya orollariga va Tavalisi safariga bag'ishlangan boblarining matni va tarjimalarini bosib chiqardi.

1848-yilda fransuz sharqshunosi Sh.Defremeri tomonidan Eron va Markaziy Osiyo safarlarini tasvirlovchi boblarni to'la qo'lyozmadan fransuzchaga tarjima qildi va bosib chiqardi.

Mana shu nashrlar tufayli sharqshunoslar sayohatnomaning to'la tanqidiy matnini tayyorlash va nashr etish hamda uni har tomonlama tadqiq etish zarurligini batamom anglab yetdilar. Sh.Defremeri B.Sanginetti Ibn Battutaning "Sayohatnomasi" matnini tiklash, uni ochish va tushuntirish yuzasidan Yevropa sharqshunosligi sohasida tadqiqot ishlarini amalga oshirdilar.

1849-1853-yillar orasida arabcha tanqidiy matn bilan birgalikda fransuz tiliga izohli tarjimani nashr etdilar. Bu nashr asarning undan keyingi Yevropa va sharq tillariga ko'p sonli tarjimalari, shuningdek, matnning hamma arabcha nashrlariga ham asos bo'ldi. Keyinchalik arab olamining turli joylarida o'nlab nashrlar dunyo yuzini ko'rdi.

XX asrda sayohatnomani tadqiq etish va ingliz tiliga tarjima qilish ishlari bilan taniqli ingliz arabshunosi Hamilton Gibb shug'ullandi. U 1929-yildayoq Londonda "Sayohatnoma"ning qisqacha, lekin bag'oyat mazmunli izohlar bilan ta'minlangan muxtasar tarjimasini chop etgan edi. H.Gibb bu boradagi tadqiqotini davom ettirib, 1956-1963-yillar orasida asar tarjimasi va izohlarini nashrdan chiqardi.

Sharqda eng birinchi tarjimalardan Muhammad Sharifning turk tiliga qilgan tarjimasini ko'rsatib o'tish lozim. 1970-yili esa Tehronda fors tilidagi tarjimasi nashr etildi.

Ibn Battuta sayohatlari va undagi qimmatli ma'lumotlarga Rossiyada ham katta qiziqish bilan qaralgan. 1841-yildayoq "Russkiy Vestnik" jurnalida "Rossiya xorijliklar nazarida" rukni ostida Ibn Battuta sayohatlaridan parchalar tarjima qilingan edi.

Ibn Battuta "Sayohatnoma"sining Dashti Qipchoqqa oid qismi tatar tiliga tarjima qilingani ham diqqatga loyiqdir. 1917-yili arab tilining bilimdoni

Rizouddin ibn Faxriddin qalamiga mansub bu tarjima Orenburgda alohida kitobcha holida nashr qilindi[4].

“Sayohatnoma” bugungi kunga qadar ingliz, fransuz, lotin, italyan, nemis, polyak, chex, hatto portugal tillariga tarjima qilinib, nashr etilganiga qaramay, yurtimiz tarixi bilan bevosita bog‘liqdir.

Qur’oni Karimni rus tiliga tarjima qilgan rus arabshunos olimi I.Krachkovskiy sayyohning geografik bilimlarni rivojlantirishdagi hissasi haqida shunday yozgan: “Mashhur Ibn Battuta barcha musulmon mamlakatlarini aylanib chiqqan oxirgi buyuk sayyoh va universal geograf-amaliyotchi edi. Uning sayohati... hali ham ehtirom bilan tilga olinadi... O‘rta asrlardagi Oltin O‘rda va O‘rta Osiyo haqidagi biror-bir ilmiy ishni Ibn Battutaga murojaat qilmasdan bajarishning iloji yo‘q...”.

Taniqli nemis geografi R.Xennigning fikricha, “XIV asrda yashagan marokashlik Ibn Battuta qadimgi dunyo va o‘rta asrlar bilgan sayyohlarning eng buyugi sifatida tan olinishi lozim” [5].

Ibn Batutaning “Sayohatnomasi” tarixchilar, etnograflar, geograflar, sharqshunoslar va barcha kitobxonlar ommasi uchun o‘rta asrlarda yashab o‘tgan xalqlar tarixi, ularning turmush tarsi, madaniyati va urf-odatlari haqida hikoya qiluvchi muhim tarixiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Arslonzoda R.A. Manbashunoslik. Darslik. – F.: “Classic”, 2022. – 348 б.
2. . <https://ziyouz.uz/jahon-nasri/ibn-battuta/ibn-battuta-sajo-atnoma>.
3. Иброхимов Н. Ибн Баттута. “Саёҳатнома” (Тухфат ан-нуззор фи ғароиб ал-амсор ва ажоиб ал-асфор) –Т.: “Sharq”, 2012. – 668 б.
4. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/jahon-nasri-onlayn-antologiyasi/ibn-battuta-1304-1369-marokash/ibn-battuta-sayohatnoma>
5. <http://geografiya.for.uz/dunyoni-urganish/374-ibn-batuta.html>

SHIHOBUDDIN MUHAMMAD AN-NASAVIYNING “SULTON JALOLIDDIN MANGUBERDI HAYOTI TAFSILOTI” ASARI:

XORAZMSHOHLAR SULOLASI TARIXINI YORITUVCHI MUHIM MANBA

Shamsiyeva Mahfuzaxon Xuja qizi,

Jahon tarixi kafedrasi dotsenti, t.f.f.d

Shermatova Guljahon Sultonovna

Farg'ona Davlat Universiteti

*Magistratura bo'limi Tarixshunoslik, manbashunoslik,
tarixiy tadqiqot usullari yo'nalishi 1-bosqich talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Shihobuddin Muhammad an-Nasaviyning "Siyrat as Sulton Jaloliddin Mangburni" asarining xorij tadqiqotchilari tomonidan o'rganilishi hamda asar asosida Sulton Jaloliddin Manguberdi hayoti, uning Chingizxon boshchiligidagi mo'g'ullarga qarshi yurt ozodligi uchun mardonavor kurashi, Xorazmshohlar sulolasining ayanchli taqdiri yoritiladi.*

Kalit so'z va iboralar: *Jaloliddin Manguberdi, Xorazmshohlar, Chingizxon, Shihobuddin Muhammad an-Nasaviy, mo'g'ullar,, o'zbekiston tarixi, Gruziya, munshiy,*

Abstract: *In this article, the study of "Siyrat al-Sultan Jalaluddin Mangburni" by Shihabuddin Muhammad an-Nasavi by foreign researchers, and based on the work, the life of Sultan Jalaluddin Manguberdi, his heroic struggle for the freedom of the country against the mongols led by Chingiz Khan, and the sad fate of the Khorezmshah dynasty are highlighted.*

Key words and phrases: *Jalaluddin Manguberdi, Khorezmshahs, Genghis Khan, Shihabuddin Muhammad an-Nasavi, mongols, History of Uzbekistan, Georgia, munshi.*

Аннотация: *В данной статье проведено исследование зарубежными исследователями «Сийрата ас-Султана Джалалуддина Мангбурни Шихабудином ан-Насави, а на основе труда-жизнь Султана Джалалуддина Мангуберди, его героическая борьба за свободу страны против монголов под предводительством Чингизахана, и печальная судьба династии Хорезмшахов.*

Ключевые слово и фразы: *Джалалуддин Мангуберди, Хорезмшахи, Чингисхан, Шихабуддин Мухаммад ан-Насави, монголы, история Узбекистана, мунии.*

O'zbekiston mustaqillikni qo'lga kiritgach, tariximizni haqqoniy, holis va aniq faktlar yordamida o'rganishga keng yo'l ochildi. Tarixda o'tgan buyuk ajdodlarimizning hayotlari va ular amalga oshirgan ishlar, ko'rsatgan jasoratlari o'rganilib keng tadqiq etila boshladi. Lekin, tarixiy haqiqatni tiklash oson ish emas. Buning uchun juda ko'p manbalarni o'rganish, qiyosiy tahlil qilish lozim.

Vatan ozodligi uchun mo'g'ullarda qarshi kurashgan, bu yo'lda jonini fido qilgan buyuk sarkarda Jaloliddin Manguberdi hayoti haqidagi muhim manba Shihobuddin Muhammad an-Nasaviy qalamiga mansub "Siyrat as sulton Jaloliddin Mangburni" asaridir. Asarni muallif 1241-yilda ya'ni Jaloliddinning o'limidan o'n yil keyin yozishni boshlaydi va 1249-yil vafotidan biroz avval tugatadi. Nasaviy Jaloliddin qo'lida munshiy ya'ni kotib vazifasida ishlaydi. Shu bois u bevosita o'zi

guvohi bo'lgan voqealarni bayon qiladi. Bu esa asarning asl qiymatini oshiradi. Ushbu asarda 1218-yildan 1231-yilgacha Xorazm, Movarounnahr, Xuroson, Hindiston, Iroq, Eron, Ozarbayjon, Gruziya kabi davlatlarda ya'ni Jaloliddinning qo'l ostidagi hududlarda bo'lib o'tgan voqealar, Xorazmshoh Alouddin Muhammad, Jaloliddin Manguberdi faoliyatlari, Chingizxon boshchiligidagi mo'g'ullar bosqini haqida haqqoniy tarzda tasvirlanadi. Asar arab tilida yozilgan. Uning to'liq bo'lmagan ikkita qo'lyozmasi bugungi kunga qadar yetib kelgan. Ularning biri 1260-yilda yozilgan qo'lyozmasi Parij milliy kutubxonasida, ikkinchisi esa Britaniya muzeyida saqlanadi. Asar haqida ma'lumotni g'arb tarixiga ilk marta XIX asr o'rtalarida K. D' Ossoon olib kiradi.[1:23] Bu haqidagi ma'lumotni u 1852-yilda Amsterdamda nashr etilgan "Mo'g'ullarning Chingizxondan Amir Temurgacha bo'lgan tarixi" deb nomlangan asarida keltirib o'tadi. Keyinchalik sharqshunos olim Oktav Udas Nasaviyning asarini fransuz tiliga tarjima qilib nashr ettiradi. Shundan so'ng g'arb tarixida Jaloliddin Manguberdi haqida A. Myuller, V. Fishel, X. Xorst, G. Gottshalk, J. Boyl, V. Allen, K. L. Kayen singari olimlarning ilmiy tadqiqot ishlari paydo bo'ladi.

Oktav Udasning fransuz tilidagi tarjimasi asosida Nasaviy asarini 1914-1916-yillarda Y. Ziyov va A. Tavhid turk tiliga tarjima qilganlar va nashr ettirganlar. Bu asar 1934-yilda Najib Asim tomonidan yana bir marta turk tilida nashr ettiriladi. Bunda avvalgi tarjimadagi yo'l qo'yilgan kamchiliklar to'ldiriladi. Keyinchalik O. Udas tarjimasidagi asar Qohirada nashr ettiriladi. 1945-yilda ushbu asar Muhammad Ali Nasix tomonidan fors tiliga ham tarjima qilinadi va nashr etiladi. 1953-yilda Nasaviyning bu asari Hofiz Ahmad Hamdiy arab tiliga ham tarjima qilib nashr ettiradi. Nasaviyning asari asosida ilmiy tadqiqot ishlari ko'payadi. Asar rus tiliga ham 1850-yildan 1900-yilga qadar qisqartirilgan holda bir necha marta tarjima qilingan. Asarning rus tarixshunosligida o'rganilishiga Peterburg universiteti professori shayx Muhammad Tantaviyning xizmatlari beqiyos. Birinchi Tantaviy Nasaviyning asarini Parij Milliy kutubxonasidagi qo'lyozmasini qaytadan ko'chirib oladi. Uning yo'qolgan sahifalari, o'chib ketgan joylarini asarning mazmunidan kelib chiqqan holda qaytadan tiklaydi.

Bu ishni Ozarbayjonlik olim Z. Bunyodov davom ettiradi. U asarning arab, fors, fransuz tilidagi va Tantaviy yaratgan nusxalari asosida tanqidiy matnini tayyorlaydi. Olim asarning to'liq nusxasini tanqidiy matn asosida tayyorlab rus tilida 1973-yilda Bokuda nashr ettirgan.

Shihobuddin Muhammad an-Nasaviy mazkur asarida keltirishicha, Xorazmshoh Alouddin Muhammad umrining so'ngi kunlarida Jaloliddin Manguberdini o'zining valiaxti etib tayinlaydi va o'z qilichini uning beliga osib qo'yadi. Bu voqeadan bir necha kun o'tib vafot etadi. Lekin, ukasi O'zloqshoh Jaloliddinga qarshi o'z amirlari bilan orqadan til biriktirayotganligidan xabar topgandan so'ng Temur Malik va 300 otliq lashkar bilan o'n olti kun deganda Nasa viloyatiga keldi. Nasa viloyatiga yaqin yerda mo'g'ullarning 700 otliq lashkari ularni kutib turardi. Ikki o'rtadagi jangda Jaloliddinning qo'li baland keladi. Ular mo'g'ullarning ot ulovlari, qurol yarog'larini o'lja sifatida qo'lga kiritadilar. [5:124]

Jaloliddin G'aznaga 1222-yil qaytib keldi. Odamlar uning kelishini quvonch bilan xuddi qurg'oqchilikdan qiynalgan odamlarning betinim yomg'irni kutgandek kutib olishdi. Chingizxon o'z qo'shiniga o'g'li Tulixonni bosh qiladi. Jaloliddin ularni Parvon yonida qarshilaydi. Jang nihoyatda ayovsiz kechdi va jangda Tulixon halok bo'ldi. Bu paytda mo'g'ullarning bir qismi Valiyon qal'asini qamal qilayotgan edi. Jaloliddin boshchiligidagi qo'shin ularning ming nafarini halok etadi va qolganlari ortlariga chekinadi. Bu xabarni eshitgan Chingizxon juda ko'p sonli qo'shinga o'zi boshchilik qilib unga qarshi jang qilish uchun yo'lga tushadi. Aksiga olib Jaloliddin qo'shini orasida o'zaro nifoq tushib bir necha amirlari unit ark etadilar. Tabiiyki, qo'shin soni kamayadi. Jaloliddin Sind daryosi narigi qirg'og'iga o'tib himoyalaniishga qaror qiladi. Qo'shindan ajralib ketgan ikki amir bilan muzokara olib borib agar ular safga qaytsalar, Chingizxonga erta tongda hujum qilishni mo'ljalladi [5:254].

Lekin, u o'ylagan rejalarini amalga oshirishiga Chingizxon imkon bermadi. Jaloliddinga G'aznadan chiqayotgan paytda kuchli og'riq halal berdi va u bunga qaramay otiga minadi. Bu vaqtda unga Chingizxon qo'shinlari Gardizda

to'xtaganligi haqidagi xabar yetib keladi. Gardiz G'aznadan 50 km shimolda joylashgan shahar hisoblanadi. U zudlik bilan otga minib mo'g'ullar xirovuliga hujum uyushtiradi. Bunga unga tezchopar otlar asqotadi. Bu xabarni eshitib Chingizxon shoshib qoladi. Jaloliddin Sind daryosi bo'yidagi qarorgohiga yetib keladi. Lekin u qo'shini tarkibidan ajralib ketganlarni ortga qaytarish va daryodan suzib o'tadigan kemalarni tayyorlash uchun vaqt yetishmadi. Faqatgina bitta kema yetib keladi xolos. U bu kemada onasini xotinini va uning himoyasi ostida yashaydiganlarni daryoning narigi qirg'og'iga olib o'tishga buyruq beradi. Lekin, kema ishdan chiqqan va odanlarni narigi qirg'oqqa olib o'tishning imkoni qolmagandi. Shu payt jangga hozir bo'lgan Chingizxon yetib keldi. Otliq lashkarlar bir-birlariga beayov tashlandilar. Jaloliddinning qo'shini unit ark etgan amirlar qo'shini hisobiga Chingizxonning qo'shinidan kam edi. U mo'g'ullar qo'shini markazini yorib o'tadi va dushmanni ancha holdan toydiradi. Mo'g'ullar chekina boshlaydi. Ammo, Chingizxon jangga kirishdan oldin 10 ming sara lashkarlarini pistirmaga qo'ygandi. Ular Jaloliddin qo'shini o'ng tomoniga ya'ni, Amin Malik qo'shiniga hujum qildi. Ularni yengib, markazga tomon surib tashlagandan so'ng qo'shinning qat'iyati yo'qoladi. Jangda Jaloliddinning 7 yoki 8 yoshli o'g'li asir tushib mo'g'ullar tomonidan qatl etiladi. U Sind daryosi bo'yiga holdan toygan holda yetib keladi, shunda onasi, xotini(qatl etilgan o'g'lining onasi) undan bizni qatl et va bizni dushmanga asir tushishdan qutqar deya so'rashadi. Shunda Jaloliddin buyruq beradi va ular daryoga cho'ktiriladi. Jaloliddin ham chorasiz holda o'zini oti va qurol-yarog'I bilan Sind daryosiga tashlaydi. Buni ko'rgan Chingizxon uning mardligiga qoyil qolib, uni ta'qib etishni to'xtatadi. Daryoning narigi qirg'og'iga omon holda chiqib oladi va uning oti unga Tiflis (Tbilisi) ni bosib olguncha xizmat qiladi. Keyin u minishdan ozod etiladi. [5:266]

Daryoning narigi qirg'og'ida uning suvdan omon chiqqan 4 ming lashkari bor edi. Ular Jaloliddinni tirik qolganidan bexabar holda uni uch kundan buyon qidirishayotgan edi. Ular onadan yangi tug'ilgandek Jaloliddinni xursandchilik bilan kutib oldilar deb yozadi Nasaviy.

Al-Jud viloyati Shatra ransi (Hindistondagi rajputlar podshosi) Jaloliddinning jangda magʻlub boʻlganligini, oʻz sonli shikastlangan va yarador tarafdorlari bilan mamlakati chegarasiga yaqin joyda ekanligidan xabar topadi [1:156]. U vaziyatdan foydalanib oʻljali boʻlib qolish maqsadida mingta otliq va besh mingta piyoda qoʻshin bilan yurish boshlaydi. Kutilmaganda boʻlgan bu hujum Jaloliddinni shoshirib qoʻyadi ammo, u darrov qoʻshinini muhim nuqtalarga joylashtira oladi. Uning kamondan otgan oʻqi Shatra ransining koʻksiga tegadi va u halok boʻladi. Juda koʻplab qurol yarogʻ, ot-ulov va oʻljalar olinadi. Jaloliddinning bu gʻalabasidan soʻng atrofdagi hokimlar ham u bilan yaqinlashish yoʻllarini tuta boshlaydi. Zero, bu oʻzlarining boshiga ham Shatra ransining qismati tushmasligi uchun edi. Jaloliddin Hindistonda bosib olgan hududlariga Jahon Pahlavonni noib qilib, oʻzi esa Iroqqa yoʻl oladi. Ukasi Gʻiyosiddin u hududni yaxshi boshqarolmayotgan edi. U hokimiyatni oʻz qoʻliga oladi. Iroqdan soʻng Sulton Ozarbayjonga qarab yurdi. U Ozarbayjon chegaralariga yaqinlashganda Sharafulmulk Marogʻa aholisidan maktub oldi. Maktubda marogʻaliklar Sultondan oʻz shahriga kelishlarini iltimos qilib, bu yerda davlatni oʻzboshimchalik bilan boshqarayotganlar va xotinlar hukmronligi natijasida yuzaga kelgan sharmandali ahvoldan halos etishlarini soʻragandi. Jaloliddin zudlik bilan bu yerga yurish qildi va hech qarshiliksiz shaharni qoʻlga kiritdi. U bu yerda bir necha kun turdi va qozi Muhriddin Umar ibn Saʼd al-Xorazmiyni Rum, ash-Shom va Misr hukmdorlari huzurlariga maktublar bilan joʻnatadi. Maktubda Jaloliddin Ozarbayjon viloyatlarini oʻziga boʻysundirganini bu zaminni gʻurjilar (al-qurj) ning hujumlaridan halos etganligini bildirdi. Hukmdorlarni gʻurjilar yurtiga hujum qilishidan ham ogohlantirdi. U maktublarida hukmdorlarni doʻstona hamkorlikka chaqirdi.

Aynan oʻsha kuni an-Nasaviyni kotib al-insho qilib tayinlaydi. [3:14]

Sulton Jaloliddinning keying manzili Tabriz shahri boʻladi. U shaharni qamal qilib uning yaqiniga qarorgohini tikadi. Sulton shaharga tomon yurar ekan, amirlarga qamal qurollaridan manjaniqlar, oʻgʻir toʻqmoqlar, yuruvchi qalʼalar tayyorlashni buyurdi. U Tabrizni qamal qilganining yettinchi kuni malika unga

shahardan elchi chiqardi. Malika Jaloliddinga o'ziga omonlik so'rab, Xoy shahri unga berilsa, shaharni Sulton va uning lashkarlari foydasiga tashlab chiqib ketishi xabarini yetkazadi. Jaloliddin bu shartlarga rozi bo'ladi. Tabriz 1225-yil 25-iyulda bosib olindi. Sulton Tabrizga kiradi va shahar aholisiga mehr-muruvvat ko'rsatadi.

Jaloliddin sekin astalik bilan atrofdagi hududlarni bo'ysundirib, kuch qudratini yanada oshirib boradi. Bundan xavfsiragan gurjilar u Ozarbayjonni bosib olgandan keyin Garni nomi bilan mashhur bo'lgan joyga oltmish ming odamini yig'adi. Ularning bu hatti-harakati ortida Sulton bilan qo'shni bo'lib yonma-yon yashashdan qo'rquv bor edi. Ular Jaloliddinga qudratli va ko'p sonly lashkarlari borligini ko'rsatib qo'ymoqchi bo'ladilar. Ularning bu yig'ilishlari sabablaridan biri bir paytlar o'zlari uchun ov maskani bo'lgan Otabeklar davlati qulaganini eshitishlari edi [2: 23].

Sulton ularning bu be'mani to'planishlari sababini bilgach, o'z lashkarlarini ularning ustiga tashlaydi. Uni dushmanning nihoyatda ko'lidi zarracha bo'lsa ham cho'chitmadi. Gurjilar qora rangda kiyinib olib, nihoyat darajada baqiriq ovozlar bilan ularni kutib oldilar. Jaloliddin tunda lashkarlarini dushmanning qarshisiga saflantirib chiqdi. Qo'shinini orqasini otliq lashkarlar bilan to'ldirib chiqdi. Ammo, gurjilar kun bo'yi ham hujum boshlamadilar. Sulton qo'shini bilan tunni shu yerda jangni kutib o'tkazadi. Tongga yaqin esa birinchi bo'lib dushmanga o'zlari hujum qilishlari haqida buyruq beradi. Sulton qo'shining chap tomoni, G'iyosiddin, Urxon, Ig'an Toisiy kabi amirlar boshchiligidagi lashkarlar tog' yonbag'ridan tepalikka shiddat bilan ko'tarila boshladilar. Ularga qarshi gurjilarning eng ayyor lashkarboshisi Shalva hujumga tashlandi. Jangning nihoyasi shu bo'ladiki, gurjilar sharmandali holatda jang maydonidan qochadilar va Sulton g'alaba qozonadi.

Shihobiddin Muhammad an-Nasaviyning yozishicha mo'g'ullar Hilot atrofiga borib Sultonni izlamoqdalar degan ma'lumot oladi. Yarim tunda Sultonning huzuriga bir turkman kelib:” kecha sen turgan yerda boshqa qo'shinni ko'rdim, ular sening lashkarlaring kabi kiyimda emasdilar. Ularning otlarining aksar qismi kulrang tusda edi deydi. Lekin, Jaloliddin uni yolg'onchilikda ayblab, “ Bu bizning ushbu mamlakatga kelishimizni istamayotganlarning hiylasi “deydi.

[5:263]Va afsuski, bazmni tonggacha davom ettiradi. Tongda esa mo'g'ul qo'shinlari uning lashkari atrofini o'rab oladilar. Urxon ismli lashkarboshisi mo'g'ullarni yorib o'tib Sultonni chodirdan olib chiqadi. Mo'g'ullar ta'qib etayotganini ko'rgan Jaloliddin Urxonga lashkarlari bilan boshqa yo'lga ayrilishini buyruq beradi. U shunda dushman Urxonni ta'qib etib ketadi deb o'ylagan edi. Afsuski, bu uning eng katta xatosi bo'ladi. Urxon undan ajralgandan keyin unga katta miqdordagi qo'shin kelib qo'shiladi. Jaloliddin katta qiyinchiliklar evaziga Jazira (Jazoir) chegaralarigacha yetib boradi.

Lekin, bu yerda yo'llar yaxshi qo'riqlanar, u tomonga o'tishga imkon berishmaydi. Keyin O'turxon Sultonga orqaga qaytishga maslahat beradi. Uning so'zlariga amal qilgan Jaloliddin kelgan yo'llaridan ortga qaytadi. Ularga mo'g'ullar hujum qiladilar. Shunda uning tarafdorlaridan bir qanchasi asir tushadilar va qochganlar orasida Sulton ham bor ekanligini dushmanlarga sotadilar. Mo'g'ullar uni tutish uchun o'n beshta otliq yuboradilar, ammo Jaloliddin ularni o'ldiradi.

Sulton toqqa ko'tariladi. Tog'da kurdlar talonchilik bilan shug'ullanardilar. Ular uni ham taladilar. Ba'zi manbalarda keltirilishicha Jaloliddin mo'g'ullar bilan bo'lgan jangda halok bo'ladi, boshqalarida yozilishi bo'yicha esa kurdlar qo'lida jon taslim qiladi.

U qancha o'lkalarda janglarda qatnashdi, qancha o'limlarga chap berdi. Ammo, hayot bilan vidolashish oni kelganda, bu qudratli arslon bir nochor tulki panjalari ostida jon berdi. Bu voqea 1231-yil avgust oyining o'rtalarida sodir bo'ladi. U butun dunyoga dong taratgan Xorazmshohlar sulolasining so'ngi vakili edi.

Vatanimiz tarixida Sulton Jaloliddin Manguberdi va Xorazmshohlar sulolasi alohida o'rin egallaydi.

Jaloliddin Manguberdi haqida atoqli yozuvchi Maqsud Shayxzoda "Jaloliddin Manguberdi" tarixiy dramasini yozdi va bu drama sahnalashtirildi. Ammo, yurtimiz tarixchilari tomonidan buyuk sarkardaning shonli hayoti, mo'g'ullarga qarshi olib borgan shiddatli janglari tarixi nisbatan kam o'rganilgan.

Dunyo qadimshunoslarining Jaloliddin tarixiga qiziqishi Shihobiddin Muhammad an- Nasaviyning “Sulton Jaloliddin Manguberding hayoti tafsiloti” asari fransuz, nemis, ingliz tillariga tarjima qilinganidan so‘ng yanada ortdi. Ana shu munosabat bilan yozilgan asarlar sirasiga S.Len-Pulning “Musulmonlar sulolasi”, A. Myullerning “Islom tarixi”, I. Kafeso‘g‘lining “Xorazmshohlar davlati tarixi”, M. Ko‘pruluning “Xorazmshohlar” kabi asarlarni misol qilishimiz mumkin. Bu ro‘yhatni hali uzoq davom ettirish mumkin. “Bundan ko‘rinib turibdiki, o‘rta asrlarda jaloliddinshunoslik bo‘limi yuzaga keldi “deb yozadi ushbu asarni o‘zbek tiliga tarjima qilgan olim K. Matyoqubov. [2:16]

Afsuski, yurtimizdan ko‘ra chet davlatlarda Jaloliddin Manguberdi hayoti ko‘proq tadqiq etilgan. Vatan ozodligi uchun jon fido qilgan buyuk ajdodlarimizning hayotini chuqur o‘rganish va uni keng tadqiq etish o‘sib kelayotgan yosh avlodni Vatanga sadoqatli va milliy g‘ururga ega farzandlar bo‘lib ulg‘ayishlarida muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqoridagi fikrlardan anglashilib turibdiki, Jaloliddin Manguberdi hayoti, faoliyati, tarixini o‘rganish va uni tadqiq etishning o‘zi ham bir tarix. Bunday holatdan kelib chiqadigan xulosa shuki, yurtimiz tarixchi olimlari ham tariximizning o‘sha davrini, Jaloliddin Manguberdi hayoti, faoliyatini jiddiy va xolis o‘rganishlari, xalqimizni bu tadqiqotlar bilan tanishtirishlari lozim. Xorijlik olimlarning Jaloliddin haqidagi asarlarini o‘zbek tiliga tarjima qilishlari kerak. Va eng muhimi O‘zbekiston tarixi darsliklarida buyuk sarkarda hayoti va yurt ozodligi uchun olib borgan mardonavor kurashlari keng qamrovli yoritilishi kerak. Afsuski, bugungi kun tarix darsliklarimizda bunday ma‘lumotlar ko‘lami kamroq bizningcha. Zero, Vatan ozodligi uchun dushmanga ko‘ksini qalqon qilgan “O‘rta asr yo‘lbarsi- Jaloliddin Manguberdi yodi mangulikka dahldordir.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Ahmedov B, Norqulov N, Hasaniy M. Mirzo Ulug‘bek “To‘rt ulus tarixi” tarjimasi//T.Cho‘lpon.1994.
2. Arslonzoda R. A.Manbashunoslik F.Classic.2022. 348b.
3. Bunyodov Z. Anushtagin Xorazmshohlar davlati. T. G‘afur Gulom 1998.256b.
4. Kafes o‘g‘li I. Xorazmshohlar davlati tarixi. T. Navro‘z 2016 316b.

5. Toshev. Jaloliddin Manguberdi.T. Abu Matbout-Konsalt 2011.32b.
6. Tarixi Rashidiy,O‘zbekiston FA Sharqshunoslik instituti qo‘lyozmasi,N1430,v 85a
7. Shihobuddin Muhammad an Nasaviy.Sulton Jaloliddin Manguberdi hayoti.Matyobov tarjimasi.T.Ozbekiston.Yozuvchi,1999.432b.
8. 8 <http://ziyouz.com>
9. <http://api.scienceweb.uz>
10. <http://wikipedia.org>

GERMANIYADA AMIR TEMUR HAYOTI VA DAVLATCHILIK FAOLIYATINING O‘RGANILISHI

*Farg‘ona davlat universiteti doktoranti
Nizomitdinov Doniyorjon Jaloldin o‘g‘li
doniornizomitdinov@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu tezisda Amir Temur va temuriylar davlatchilik faoliyati haqida o‘z asarlari orqali so‘z yuritgan germaniyalik sharqshunos olimlar haqida so‘z yuritilgan. Germaniyada Amir Temur shaxsiyatiga bo‘lgan qiziqish hamda uning siymosi qanday darajada aks etganligi xususida fikr mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so‘z va iboralar: Amir Temur, sharqshunoslik, Genrix Fridrix fon Diz, Gustav Vayl, Jozef fon Hammer Purgstall, Fridrix Kristof Shlosser.

Bugungi kunda Yangi O‘zbekistonda tarixga yangicha nazar bilan qaralmoqda. Xalqning o‘z yurti, tili, madaniyati, qadriyatlari tarixini bilishga o‘zligini anglashga qiziqish ortib bormoqda. Vatan tarixini xolis, to‘laqonli tarzda yoritib berish eng avvalo tarixchilar oldiga katta ma’suliyatni yuklaydi. Shu o‘rinda Prezident Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Bir haqiqatni barchamiz chuqur anglab olishimizkerak: milliy tarixni xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimizga milliy ruhda yetkazish, ularning qalbiga, shuuriga singdirish kerak. Aks holda, uning tarbiyaviy ta’siri bo‘lmaydi”

O‘zbekiston olimlari tomonidan tariximizni o‘rganilishi Yangi O‘zbekistonda yangi bosqichga ko‘tarildi. Shu o‘rinda Temuriylar davlati tarixini ham keng qamrovli o‘rganish ishlari tizimli amalga oshirib kelinmoqda. Temuriylar davlati nafaqat O‘zbekiston balki butun dunyo olimlarini ham Amir Temur va uning avlodlariga qiziqib kelmoqda. Yevropalik sharqshunos, islomshunos, turkshunos hamda eronshunos olimlar tomonidan Amir Temur va temuriylar davri haqida ko‘plab ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan. Shuningdek,

germaniyalik olimlar tomonidan ham Amir Temur va temuriylar davri haqida salmoqli ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan.

Germaniyada turkshunoslik ildizlari XI – XII asrlarga, sharqshunoslik ildizlari esa XII – XIII asrlarga paydo bo‘la boshlaydi.

XVI – XVII asrlarda Germaniyaning turli hududlarida yirik sharqshunoslik maktablari faoliyat yurita boshlaydi. Lypsig, Myunxen, Drezden, Berlin, Gottingen, Shtutgart sharqshunoslik maktablari shular jumlasidandir.

XVII asrda Leypsig sharqshunoslik maktabi Germaniyadagi eng yirik markaziga aylanadi.

XIX asrda Germaniyada sharqshunoslik yangi bosqichga ko‘tariladi.

Aslida, Germaniyada Amir Temur haqidagi ma’lumotlar XIV asr oxiridayoq ma’lum bo‘lgan. Germaniyada Amir Temurni Iogan Shiltbergersiz tasavvur qilib bo‘lmadi. Uning sayohatnomasi 1460-yilda Ausburgda nashr etiladi.

XV – XVIII asrlarda Amir Temurning shaxsiyati va davlatchilik faoliyati to‘g‘risida bir qancha asarlar yaratiladi.

XIX asrda Amir Temur va temuriylar davri tarixi nemis sharqshunoslari tadqiqotlarida ham chuqur aks eta boshlaydi.

Bularga misol qilib, sizlarga bir necha nafar sharqshunoslar va ularning faoliyati haqida aytib o‘tmoqchiman. Xususan, Genrix Fridrix fon Diz (1751-yil 2-sentyabr – 1817-yil 7-aprel) nemis diplomati va sharqshunosi. U asli huquqshunos. Prussiyada advokat bo‘lib ishlagan. 1784-yilda u Buyuk Fridrixdan Konstantinopoldagi diplomatik lavozimni so‘ragan. Imperator uning iltimosini qondirib Dizni Prussiyaning Usmonli imperiyasidagi muvaqqat ishlar vakili etib tayinladi. U 1786-yildan 1790-yilgacha Topqopi saroyida shu lavozimda xizmat qilgan. Diplomat sifatida u 1790-yil 31-yanvarda Usmonlilar va Prusslar o‘rtasidagi rasmiy ittifoqqa imzo chekdi. U 1786-yilda diplomatik xizmati uchun mukofot sifatida zodagonlar darajasiga ko‘tarildi. Aslzodalikka erishgach, u familiyasiga "fon" zodagon zarrasini kiritish huquqiga ega bo‘ldi. O‘zining keyingi hayotida u Berlin yaqinidagi Spre villasida kitoblar, fors rasmlari va artefaktlarni to‘plagan xususiy olim va erkin fikrlovchi edi. U ziyoli sifatida Iogann Volfgang

fon Gyote, Avgust Toluk va Iogann Vilgelm Lyudvig Gleymlar bilan aloqador boʻlib, Sharq madaniyatiga oid turli asarlar yozgan. 1814-yilda u Prussiya Fanlar akademiyasining faxriy a'zosi, 1816-yilda esa Gottingen Fanlar akademiyasining tashqi a'zosi etib saylandi.

Diez 1817-yil 7-aprelda vafot etdi va ortda katta boylik va 17000 dan ortiq kitobdan iborat kutubxona qoldirib, uni Berlin fanlar akademiyasiga meros qilib qoldiradi.

“Osiyoning san'at va fanlar, odatlar, urf-odatlar va antik davrlar, din va hukumat konstitutsiyasidagi xotiralari” asarida Ushbu asar ikki qismdan iborat boʻlib, unda Amir Temur va temuriylarning usmoniylar imperiyasi bilan munosabatlari keng tadqiq etilgan.

Gustav Vayl (1808-yil 25-aprel – 1889-yil 29-avgust) nemis sharqshunosi. Baden Buyuk Gertsogligining bir qismi boʻlgan Sulzburgda tugʻilgan. Arab kechalari, “Ming bir kecha, arab ertaklari”, nemis tiliga Gustav Vayl tomonidan tarjima qilingan, 4-jild, 1866-yil Vayl Zamaxshariyning “Oltin marjonlari” (Shtutgart, 1836) tarjimasida Jozef fon Xammer-Purgstallga hujum qilgan edi va Geydelberg fakulteti bu masalani hukm qila olmay, Hammer-Purgstallning obroʻsi baland boʻlgani uchun uni dotsentlikka tayinlashga ikkilangan edi. De Sayning tavsiyasi unga yoʻl ochdi, ammo bu qoʻpol va qoʻpol boʻlib qolishi kerak edi. U kutubxonachi yordamchisi sifatida kun kechirdi va 1838-yilda kutubxonachi etib tayinlandi, u bu lavozimda 1861-yilgacha saqlanib qoldi; oʻsha yili u professor boʻldi.

Vaylning eng keng qamrovli asari uning “Geschichte der Khalifen” (5 jild, Geydelberg va Shtutgart, 1846-1851) asari boʻlib, u asosan musulmon tarixchilarining asl asarlarini ishlab chiqish boʻlib, u asosan qoʻlyozmalardan oʻrgangan; Misr va Ispaniya xalifaliklaridan biriga ham munosabatda boʻladi. Buni Muhammaddan tortib Sulton Salim davrigacha boʻlgan islom xalqlari tarixi kuzatib bordi. (Shtutgart, 1866) U yangi fors, turk va arab tillarini puxta egallagan. U islom tarixi va sharqshunoslikka oid bir qancha asarlar yozib qoldiradi. 1866-yilda “Islom xalqlari tarixi” (Muhammad s.a.v dan Sulton Salim I gacha) asarini yozadi.

Ushbu asarda Temuriylar davri tarixiga oid bir qancha tadqiqotlarni amalga oshiradi. Xususan: Amir Temur va Boyazid ortasidagi munosabatlar, Temuriyarning Old Osiyodagi hukumronligining tugashi Sulton Abu Said Mirzo va uning oq quyunli turkmanlar bilan munosabatlarini ham yoritib o'tgan

Jozef fon Hammer Purgstall 1774 – 1856-yillarda yashab o'tgan nemis va avstriya sharqshunosi, diplomat, sharq adabiyoti tadqiqotchisi va tarjimoni, shoir.

Tarixdagi eng buyuk sharqshunoslardan biri hisoblangan 1879-yilgi umumiy nemis tarjimai holidagi u o'z sohasidagi eng ko'zga ko'ringan nufuzli shaxs sifatida qayd etilgan. U sharqshunoslikka oid ko'plab asarlar yozgan, ularning ko'pchiligi shu yo'nalishning mumtoz asari hisoblangan, garchi uning hayoti davomida ba'zi asarlarida ba'zan noaniqlik, yuzakilik va manbalardan tanqidiy foydalanmaslikda ayblangan. U o'nta tilda gapirgan. Fridriz fon Diz va boshqalar uni birmuncha tanqid qilishadi. Usmonlilar imperiyasi tarixiga oid 10 jildlik asar muallifi. Ko'pgina sharq mualliflari, xususan Nizomiy, Fizuliy, Ibn al-Farid, Al-Mutanabbiy, Unsuriy, Boqiy va Ibn Vaxshiylarning asarlarini Yevropa tillariga birinchi tarjimon. Uning tarjimalaridan biri Gyote ijodiga va nemis adabiyotining eng yirik asarlaridan biri bo'lgan “G'arbiy-Sharq devoni”ga ta'sir ko'rsatdi. Jozef fon Hammer Purgstall “Geschichte der goldenen Horde in Kiptschak” “Qipchoqdagi Oltin O'rda tarixi” asari Oltin O'rda tarixiga bag'ishlangan. Ushbu asarda Amir Temurning Oltin O'rda bilan munosabatlari, Amir Temur va To'xtamish o'rtasidagi jang, Va, Amir Temurning Rossiya yerlariga kirib borishi va ortga qaytish sabablari yoritilgan.

Fridrix Kristof Shlosser (1776-yil 1861-yil) — nemis tarixchisi. Uning eng mashhur asarlaridan biri 8 jildlik “Weltgeschichte”(Jahon tarixi). Asarning uchinchi jildida Amir Temur va temuriylar to'risida ma'lumotlar berib o'tadi Ushbu asar rus tiliga N.G.Chernishevskiy tomonidan tarjima qilingan va 1867-1868-yillarda nashr etilgan Fridrix Shlosser Amir Temur tarixini xolis yoritgan tarixchilardan edi. U Amir Temur qiyofasini tasvirlashda dabdabavozlikni rad etadi va saroy solnomachilarining xushomadgo'yligini rad etadi. Shlosser Amir Temur haqida “baxtli jangchi, jahonning yangi istilochisi... shu bilan bir qatorda olisdagi

Sharqning qonun chiqaruvchisi edi. Osiyodagi kamyob bo'lgan taktik hamda strategik bilimlarni o'zlashtirib, u yerdagi to'dalarni o'ziga jalb qildi", - deya tavsif beradi.

XV – XVIII asrlarda germaniyada Amir Temur to'g'risida yaratilgan asarlarning aksariyat qismi badiiy bo'rtirilgan tarzda yozilgan. Ammo XIX asrdan boshlab bunga butkul chek qo'yiladi va xolis tarzda yoritila boshlanadi.

Hozirgi kunda mamlakatimiz tarixchilari oldida Amir Temur va temuriylar faoliyati to'g'risida qilinishi lozim bo'lgan ishlar mavjud.

- Chet mamlakatlarda Amir Temur va temuriylarni mo'g'ul emas, turkiy bo'lganligiga to'liq ishontirish.
- Tamerlang, Timur Lenk, Tamburlayne emas balki, Amir Temur deb atalishiga erishish.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – T.: O'zbekiston, 2021. 464 bet.
2. Diez, Heinrich Friedrich von. Denkwürdigkeiten von Asien in Künsten und Wissenschaften, Sitten, Gebräuche und Alterthümern, Religion und Regierungsverfassung. – Berlin.: Nicolai, 1811. 311 S.
3. Gustav Vayl. Geschichte der Kalifen. Bd. 1—5. — Berlin—Stuttgart, 1846—1862.
4. Hammer-Purgstall, Joseph, Freiherr von. Geschichte der Goldenen horde in Kiptschak, das ist: der Mongolen in Russland. 1840.

AZ-ZAHRAVIY VA UNING AMALIY TIBBIYOT SOHASIDA ERISHGAN YUTUQLARI

Gulhayo Mirabror qizi Ibrohimova

Farg'ona Davlat Universiteti

*Magistratura bo'limi Tarixshunoslik, manbashunoslik
va tarixiy tadqiqot usullari yo'nalishi 1-bosqich talabasi*

Annotatsiya. Maqolada XII–XV asrlarda Yevropada ro'y bergan uyg'onish davriga o'zining ilmiy va amaliy faoliyati bilan sezilarli hissa qo'shgan musulmon g'arbi allomasi az-Zahraviy hamda uning amaliy tibbiyot, xususan, jarrohlik sohasidagi yutuqlari qamrovi nazariy jihatdan asoslab berilgan. Muallif tomonidan az-Zahraviyning jarrohlik sohasida erishgan yutuqlarining Yevropaga tarqalishi va zamonaviy jarrohlik rivojidagi o'rni xususida ayrim fikrlar asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Musulmon g'arbi, Yevropa, al-Andalus, alloma, tibbiyot, jarrohlik, tibbiy uskunalar, tarjima, qo'lyozma, sharh, ketgut.

Аннотация. В статье западный мусульманский учёный аз-Захрави внесший своей научной и практической деятельностью, а также достижениями в области практической медицины, особенно хирургии, значительный вклад в эпоху Возрождения в Европе XII-XV веков, освещены теоретически. Это объясняется автором на основе некоторых представлений о распространении достижений аз-Захрави в области хирургии в Европе и его роли в развитии современной хирургии.

Ключевые слова: мусульманский Запад, Европа, Аль-Андалус, аллома, медицина, хирургия, медицинское оборудование, перевод, рукопись, комментарий, кетгут.

Abstract: In the article, az-Zahravi, a Western Muslim scholar who made a significant contribution to the renaissance in Europe in the 12th-15th centuries with his scientific and practical activities, and his achievements in the field of practical medicine, especially surgery, are theoretically covered. based on some ideas about the spread of al-Zahrawi's achievements in the field of surgery to Europe and his role in the development of modern surgery.

Key words: Muslim West, Europe, al-Andalus, scholars, medicine, surgery, medical equipment, translation, manuscript, commentary, catgut.

Kirish: Ilmiy uygʻonish davri (VIII–XIV asrlar)da musulmon olamida tibbiyot va jarrohlik sohalariga salmoqli hissa qoʻshgan koʻplab allomalar yetishib chiqdi. Bu davrda yaratilgan koʻplab asarlar va erishilgan yutuqlar Yevropada qator yangi bilimlarning vujudga kelishi va rivojlanishi uchun asos boʻlib xizmat qildi. Bagʻdod xalifaligida musulmon olimlari qadimgi Sharq, hind, yunon va boshqa tillardagi asarlarni tarjima qilib, oʻzlashtirib, shu bilan birga oʻz sharhlarini ham qoʻshganlar. Musulmon sharqida faoliyat yuritgan allomalar turli bilimlarni nazriy jihatdan asoslab bergan boʻlsalar, musulmon Gʻarbida ham ushbu anʼana bilan bir qatorda, amaliy sohada ham yuqori natijalarga erishganlar. Maʼlumki, ispan tarixidagi musulmonlar davri (al-Andalus nomi bilan ham mashhur, islomgacha boʻlgan davrda bu hududlar “Vandalusia” yoki “Vandallar Yeri” kabi nomlar bilan atalgan) jamiyat va sivilizatsiyaning gullab-yashnagan davri boʻldi [5:66]. Bu vaqtda islom, nasroniylik va yahudiylik oʻrtasida gʻoyat uygʻunlik paydo boʻldi, fanda misli koʻrilmagan kashfiyotlar qilindi, mamlakatdagi tinchlik va farovonlik esa bunga zamin yaratib berdi. Musulmon Ispaniyasida hokimyatni qoʻlga kiritgan ummaviy xalifa Abdurahmon II adabiyot, sanʼat, astronomiya va umuman ilmning muxlisi boʻlib, Andalusda madaniyatning ravnaq topishiga katta hissa qoʻshgan. Xususan, islom dunyosining turli davlatlari – Movarounnahr, Eronga vakillar yuborib, noyob qoʻlyozmalarni toʻplatgan, imkoni boʻlmagan chogʻda ulardan koʻchirmalar buyurtirgan.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Yevropada renessans hamda ilm-fan rivoji asosan qadimgi yunon-rim madaniyatining qayta tiklanishi sifatida qaraladi. Bu davr taraqqiyotiga bevosita ta'sir ko'rsatgan musulmon G'arbi va musulmon Sharqida faoliyat yuritgan allomalar ilmiy me'rosi maxsus tadqiq etilmagan. Adam Mez, Frederik Starr asarlarida musulmon olamida erishilgan yutuqlar umumiy tarzda tahlil etilgan. Xususan, az-Zahraviy asarlari XII asrdan boshlab arab tilidan lotinchaga tarjima etilgan va Yevropaga tarqalgan. Fuat Sezgin tomonidan tarjima qilingan "Kitob at-Tafsir" Sami Khalaf tomonidan yozilgan "Drawings and Pharmacy in Al-Zahrawi's 10th-century surgical treatise" asarlarida az-Zahraviyning amaliy jarrohlik sohasidagi yutuqlari ma'lum darajada tahlil etilgan. Ammo sohaga oid ilmiy adabiyotlarda alloma ilmiy faoliyati, tibbiyot sohasidagi yutuqlar ko'lami batafsil bayon etilmagan.

Tadqiqot usullari. Mavzuni yoritishda tarixiylik tamoyili, tizimlashtirish, kompleks yondashish, fanlararo o'zaro bog'liqlik kabi usullardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Ispaniyda hukmronlik qilgan ummaviy xalifalar tomonidan ilm-fan rivoji uchun yaratilgan sharoit, ko'plab ilmlar qatori, tibbiyot sohasining ham yanada taraqqiy etishiga zamin yaratdi hamda sohadabir qancha mashhur allomalar yetishib chiqdi. Mana shunday allomalardan biri –g'arbda Albucasis yoki Zahraviy nomi bilan mashhur bo'lgan Abul Qosim Xalaf Ibn Abbos Az-Zahraviy edi. U 936-yilda musulmon Ispaniyaning (Al-Andalus) poytaxti Kordova shahridan olti chaqirim shimoli-g'arbda joylashgan Az-Zahra shahrida tug'ilgan. Uning ota-bobolari Al Madina Al Munavvaradagi al-ansorlardan bo'lib, ular Arabiston yarim orolidan Ispaniyani zabt etgan va istiqomat qilgan musulmon qo'shinlari bilan birga kelgan. Az-Zahraviy kamdan-kam sayohat qilgan va umrining ko'p qismini o'z qishlog'ida amaliyotchi shifokor–dorishunos–jarroh sifatida o'tkazgan. Xalifa Abdulhakam II va Abdurahmon II hukmronlik davrida saroy tabibi sifatida faoliyat yuritgan [5:64-65].

Az-Zahraviy tomonidan yozilgan tibbiy ensiklopediya 30 jildidan iborat. Asarda tibbiyot sohasining turli yo'nalishlarida davolash usullari batafsil bayon

etiladi. Jumladan, musulmon jarrohining tashxis qo'yish borasidagi bayonida yaxshi shifokor har doim bemor tomonidan tasvirlangan alomatlarga tayanish o'rniga, o'z kuzatishlariga asoslangan holda tashxis qo'yishi maqsadga muvofiq bo'lishi ta'kidlangan. Ushbu usul hozirda ham zamonaviy shifokorlar tomonidan keng qo'llaniladi. Zamonaviy shifoxonalardagi ko'plab shifokorlardan farqli o'laroq, az-Zahraviy barcha bemorlarni moliyaviy ahvolidan qat'iy nazar, qabul qilishni talab qildi. U faoliyati davomida ko'plab bemorlar bilan suhbatlashib, ularning kasallik tarixi va tashxislarini yozib oldi. Shu tariqa allomaning qimmatli tibbiy bilimlarni o'z ichiga olgan "Al-Tasrif" (30 bobdan iborat) nomli asari yaratildi. Az-Zahraviy davolashga yaxlit yondashdi[1:240-241]. U nafaqat kasalliklarning davolash usullarini, balki ularning oldini olish usullarini ham ko'rsatib berdi. U asarining ayrim jildlarini to'g'ri ovqatlanish va davolanish vaqtida parhezga rioya qilishga bag'ishladi. "At-Tasrif" ning boshqa bir qismida esa, alloma muayyan kasalliklarni davolash uchun jarrohlik amallarni qanday bajarish kerakligini batafsil bayon qiladi. U barcha jarrohlar umumiy tibbiyot, anatomiya va hatto tibbiyotni o'rgangan faylasuflarning asarlarini ham yaxshi bilishi kerakligini ta'kidlaydi.

Az-Zahraviy ko'plab jarrohlik muolajalar va u haqdagi materiallarni taqdim etdi, ular hali ham zamonaviy shifoxonalarning jarrohlik xonalarida qo'llaniladi. U birinchi bo'lib ichki tikuv uchun ketgut ishlatgan. Ketgut - hayvonlarning ichaklari shilliq qavatidan tayyorlangan maxsus ip. Bu jarrohlik tikuvlar uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan yagona materialdir, chunki u vaqt o'tishi bilan eriydi, tikuvlarni olib tashlash uchun ikkinchi jarrohlik amaliyoti zarurligini oldini oladi [8]. Bundan tashqari kauterizatsiya, yaralarni, oqmalarni, churralarni, varikoz tomirlarini davolash, o'smalarni olib tashlash, toshlar, oyoq-qo'llarning amputatsiyasi, o'lik homilani ona qornidan olib tashlash kabi tibbiy amallarni o'z asarlarida to'liq tasvirlab bergan [7:59-60]. Alloma jarrohlik uchun zarur bo'lgan ko'plab tibbiy anjomlarni ixtiro qildi. U tug'ruqda birinchi bo'lib forsepsni qo'llagan, bu esa chaqaloqlar va onalar o'limini sezilarli darajada kamaytirgan.

Az-Zahraviy tonzillektomiyani bugungi kunda ishlatiladigan tilni ushlab turuvchi vositalar, ilgaklar va qaychi bilan bajargan.

Katta bilim va tajribasiga qaramay, u bemorga ko'proq azob-uqubat keltiradigan o'ta xavfli yoki travmatik jarrohlik amaliyotini bajarishdan bosh tortdi. Az-Zahraviy inson hayotining muhimligiga ishongan va uni imkon qadar uzaytirishga intilgan. Uning amaliyoti barcha shifokorlar foydalanishi kerak bo'lgan samarali terapiyaning yorqin namunasiga aylandi.

At-Tasrifda to'plangan bilimlar Andalusiyadan butun musulmon va xristian olamiga tarqaldi. Bu asar lotin va ko'plab Yevropa tillariga tarjima qilingan. Turli Yevropa tillariga: dastlab lotin tiliga so'ngra fransuz va ingliz tillariga tarjimalar tufayli ushbu asar Yevropaning turli bilim yurtlarida jarrohlik amaliyoti, dorishunoslik va umumiy tibbiyot sohasida asosiy manba bo'lib xizmat qildi. Keyingi asrlarda deyarli barcha yevropalik jarrohlar Az-Zahraviyning jarrohlik durdonasiga murojaat qilishdi. Ushbu asar XII asrda Kremonlik Gerard tomonidan arab tilidan lotin tiliga tarjima qilinadi va XVI asrgacha Yevropa universitetlarida asosiy manba sifatida foydalanilgan[1:241]. Birinchi bor 1497-yilda Venetsiyada keyinroq esa 1499-1500-yillarda ham nashr etilgan. 1778-yili lotin tilidagi tarjimasi haqiqiy arab matni bilan birga Oxfordda nashr qilingan. 1861-yilda esa fransuz tiliga ham tarjima qilingan [3:3]. Az-Zahraviy asarlari Marokashda nashr etilganidan so'ng asosiy darslik va amaliy qo'llanmaga aylandi. Hozirda tibbiy sohadagi bilim va amaliyoti bilan dunyoda yetakchi o'rinda turuvchi Hindistonda ham at-Tafsir asarining barcha 30jildi shifokorlar uchun asosiy darslik sifatida 1918-yilda nashr etilgan. Asosiy darslik sifatida ushbu kitobning o'quv jarayoniga tatbiq etilishining o'zi ham az-Zahraviy tomonidan kashf etilgan va amaliyotda qo'llagan tibbiy bilimlarning qanchalik qiymatli ekanligini ko'rsatadi.

Qizig'i shundaki, o'rta asr usmonli jarrohi va tabibi Sharafeddin Sabuncuog'lu (1385–1468) o'zining “Cerrahiye-tu l-Hanniyye”(“Imperatorlik jarrohligi”) kitobida Az-Zahraviyning “At-Tasrif” asarining tarjimasini o'zining jarrohlik amaliyoti va illyustratsiyasi bilan jamlagan. Shotlandiya olimi, harbiy shifokor Jon Pringl (harbiy tibbiyot va fiziologiya fani rivojlanishining asoschilaridan biri) az–

Zahraviy ayollarda kistadan toshlarni olib tashlashning vaginal usulini birinchi bo‘lib tavsiflaganligini tan oldi va birinchi bo‘lib ba’zi organlarning qon ketishiga maxsus tayyorligini ta’riflagan. Bundan tashqari buyuk fiziolog olim Haller shunday degan edi: “Abulqosim kitoblari XIV asrdan keyingi barcha jarrohlar uchun asosiy bilim manbai bo‘lgan”[8].

Xulosa

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, Yevropada “jarrohlik otasi” deya nom olgan az-Zahraviy va uning ilmiy me’rosini o‘rganish, tibbiyot sohasidagi yutuqlarini tahlil etish orqali ko‘plab yevropalik uyg‘onish davri vakillari uchun asosiy manba bo‘lib xizmat qilganini anglashimiz mumkin. Alloma yozgan qomusiy asarlarning lotinchaga tarjima etilgani bois amaliy jarrohlik sohasidagi bilimlari bilan Yevropa olimlari ilgarilab ketdi. Zahraviy tomonidan tibbiyotga kiritilgan yangiliklar keyinchalik boshqa olimlar yutug‘i sifatida e’tirof etila boshlandi. Az-Zahraviy sharq va g‘arb tibbiyotini ma’lum darajada yuqori pog‘onaga ko’tardi hamda uning asarlari, kashf etgan 200dan ortiq tibbiy jihozlari hozirgi kungacha amaliy tibbiyot sohasida asosiy fundament bo‘lib qolmoqda. Zero yuqorida az-Zahraviyning tibbiyot ilmida qilgan kashfiyotlari zamonaviy jarrohlik amaliyotida hozir ham qo‘llanilmoqda va o‘z ahamiyatini yo‘qotgani yo‘q.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Arvide Cambra L.M. Abulcasis al-Zahrawi, the surgeon of Al-Andalus.//European Scientific Journal .2016. –№ 7. –P. 240-247.
2. Bearman P.I, TH.Bianquis,C.E Bosworth,E. van Donzel and W.P.Henrichs.The Encyclopaedia of Islam(vol,X). –Leiden Brill “New edition”,2000 –1024 p.
3. Mohammad Reza Noras,Musalreza Hajzadeh,Arash Arianpoor. A short review on Abulcasis achievements in dentistry based on his book: Al-Tafsir li-man-Ajaz an-il-talif, Res Hist Med. 2015. –№ 4(1). –P.3-8.
4. Sahar A.H. Al-Majali. Arab muslims’ medicine and pharmacy in Andalusia:138-172A H./755-788 A.D. Research on Humanities and Social Sciences.2017. – 440-447p.
5. Safet Halilovic’(2017) Islamic civilization in Spain-a magnificent example of interaction and unity of religion and science.//Psychiatra Danubina,2017,Vol.29,Suppl.1, – 64-72 p.
6. Sami Hamarneh. Drawings and Pharmacy in al-Zahrawi’s 10th-Century Surgical Treatise.2008. –68 p.
7. Симонян Р.З. История медицины с древнейших времен до современности. – Чебоксары: Издательский дом “Среда”, 2020. – 224 с.
8. <https://historylost.ru/2016/02/07/ udivitelniyie-otkryitiya-abu-az-Zahravi>.

SOME THOUGHTS AND REFLECTIONS ON THE STUDY OF THE HISTORY OF AMIR TIMUR'S LIFE AND STATE-BUILDING ACTIVITIES IN THE HISTORIOGRAPHY OF THE OTTOMAN EMPIRE.

AMIR TEMUR HAYOTI VA DAVLATCHILIK FAOLIYATI TARIXINING USMONIYLAR IMPERIYASI TARIXSHUNOSLIGIDA O'RGANILISHIGA DOIR AYRIM FIKR VA MULOHAZALAR

НЕКОТОРЫЕ МЫСЛИ И РАЗМЫШЛЕНИЯ О ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИИ ЖИЗНИ И ГОСУДАРСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АМИРА ТЕМУРА В ИСТОРИОГРАФИИ ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ.

Mamajonov Xumoyun Xomidjon o'g'li
Doctoral student of Fergana State University
<https://orcid.org/0009-0007-7333-6989>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Amir Temur hayoti va davlatchilik faoliyatining Usmoniy imperiyasi tarixshunosligida o'rganilishi va rivojlanish bosqichlari yoritilgan. Usmoniy turk tarixchilari tomonidan Sohibqiron shaxsini tadqiq etishni keltirib chiqargan sabablar hamda Temuriylar davrida yaratilgan asarlarning Usmoniy turk tiliga tarjima qilinishi to'g'risidagi fikrlar mazkur tadqiqotdan o'rin olgan.

Аннотация: В данной статье изучаются жизнь и государственная деятельность Амира Темура в историографии Османской империи и освещаются этапы развития. В данное исследование включены причины изучения Сахибкрана османско-турецкими учеными-тимуридами и идеи о переводе произведений, созданных в период Тимуридов, на османско-турецкий язык.

Annotation: This article studies the life and state activities of Amir Temur in the historiography of the Ottoman Empire and highlights the stages of development. This study includes the reasons for the study of Sahibkiran by Ottoman-Turkish Timurid scholars and ideas for translating works produced during the Timurid period into Ottoman-Turkish.

Kalit so'z va iboralar: Amir Temur, Usmoniy imperiyasi, tarixshunoslik, Mirxondning "Ravzat us-safa" asari, Ibn Arabshohning "Ajoyib ul-maqdur fi tarixi Taymur" asari, "Temur Ko'ragon tarixi" asari, Yildirim Boyazid.

Ключевые слова и фразы: Амир Темура, Османская империя, историография, труд Мирханда «Равзат ус-сафа», труд Ибн Арабшаха «Аджаиб уль-макдур фи тарихи Таймур», «История Темура Корэгана», Йылдырым Баязид.

Key words and phrases: Amir Temur, Ottoman Empire, historiography, Mirkhand's work "Ravzat us-safa", Ibn Arabshah's work "Ajaib ul-makdur fi tarihi Taimur", "History of Temur Koragan", Yildirim Bayazid.

Introduction

Due to the significant and positive influence that Amir Timur and the Timurid rulers exerted on global politics, culture, and various scientific fields, they have been studied as an object of research by historians and scholars for centuries. In particular, as Amir Timur's state maintained continuous political, diplomatic, and cultural relations with the Ottoman Empire, the development trends of both

states were always in the spotlight of one another. The study of Amir Timur, who had a significant impact on the Asia Minor region, by Turkish historians is natural and remains a relevant topic. Indeed, the subject of Amir Timur and the Timurids has always been a focus in Turkish historiography since the Ottoman era.

Results and Discussion

The study of Amir Timur's persona and statecraft in Turkish historiography can be conditionally divided into the periods of the Ottoman Empire, the Republican era, and from 1991 to the present.

During the Ottoman Empire period, which spanned from the 14th century to the early 20th century, the focus of historical research on Amir Timur primarily revolved around his military campaigns and their impact on the region. Ottoman historians produced various works, including biographies and chronicles, mostly dedicated to his military expeditions against the Ottomans and neighboring states.

Several factors contributed to the interest of Ottoman historians in studying and documenting the history of Timur:

- The Timurid and Ottoman empires had overlapping spheres of influence and significant mutual interactions that included both conflict and diplomacy. Timur's military campaigns, especially his victory at the Battle of Ankara in 1402, had a profound impact on the Ottoman state. Ottoman historians analyzed Timur's strategies and political maneuvers to gain insights that could inform their own diplomatic and military policies. The Ottomans, who conducted frequent military campaigns in the region, faced challenges and opportunities similar to those of the Timurids. Studying the Timurid history provided the Ottomans with valuable information on military tactics, political strategies, and governance structures that could be adapted and applied. Timur was renowned for his military expertise and ability to unify various groups under his rule, with his campaigns exerting lasting influence on regional politics. His grand state-building policies and military campaigns had direct repercussions on the political, economic, and cultural landscapes of Asia Minor and the Ottoman Empire.

- Both empires sought to legitimize and strengthen their rule according to the governance norms of the time. The study of the Timurid era could offer the Ottomans insights into administration, governance, and the consolidation of power. Additionally, during its peak, the Ottoman Empire was one of the world's most significant political powers, and its rulers maintained a deep interest in history and the legacies of other great empires and leaders. Therefore, the curiosity of Ottoman historians and scholars about Amir Timur and his empire was natural.

Furthermore, the Timurid Empire was a dominant force during its peak, and its achievements in culture and the arts had a lasting impact on the region. These factors combined to make the history of the Timurid state a topic of considerable interest within the Ottoman Empire.

The study of the Timurids in Turkey began during the Ottoman era with the translation of some Timurid sources from Persian into Turkish. For example, the work "Ravzat us-safo" by the Timurid historian Mirkhwand was translated from Persian into Ottoman Turkish in the mid-16th century by authors such as Mustafa bin Vasif, as well as Hasanshah and Bolatzoda Mehmed Kamal. [1, P.373-374] In addition, the work titled "Aja'ib al-Maqdur fi Tarikh Taymur" (The Wonders of Destiny in the History of Timur) written by Ibn Arabshah about the life and activities of Amir Timur was translated from Arabic into Ottoman Turkish in 1698 by Nazmizade Murtaza and presented to Ali Pasha, the governor of Baghdad. [2, P.3] Nazmizade included information in the Turkish translation that differed from the original Arabic text. He added his own epigraph to the work while removing Ibn Arabshah's original epigraph. Additionally, Nazmizade simplified the text to some extent and added a section about Amir Timur's descendants at the end. This work was first published in Istanbul in 1730 by Ibrahim Muteferrika and later in 1861 under the title "The History of Timur Koragan". A copy of this work is currently preserved at the British Museum in London.

In 1727-1728, the Ottoman historian and scholar Küçük Çelebizade Asım Efendi translated Giyath al-Din Naqqash's "Sayohatnoma" (originally titled "Aja'ib al-Lata'if") from Persian into Ottoman Turkish and dedicated it to Vizier

Damat Ibrahim Pasha. This work, which describes the journey of a Timurid delegation led by Giyath al-Din to the Chinese emperor, beginning from Herat and spanning three years (1419-1422), is regarded as the first example of the travelogue genre in Turkish literature. It is also known in Turkey as “The Embassy to China”. The translation by Küçük Çelebizade Asım was first published in 1913 by Ali Amiri Efendi. The value of this work can be seen in Katib Çelebi’s use of it in the China-related section of his “Cihannüma”, as well as in the famous Ottoman traveler Ali Akbar Khitayi’s “Khitaynama”.

Moreover, Prime Minister Muhammad Ragip Pasha embarked on translating Abdurazzaq Samarkandi’s chronicle “Matla’ al-Sa’dayn”, but his attempt remained incomplete. [1, P.373-374]

Towards the end of the Ottoman period, scholarly articles on the history of the Timurids began to be published. In 1911, a scientific journal titled “Türk Yurdu” was launched in the Ottoman Empire. The founder of this journal was Mehmet Emin Bey, who later became the governor of Erzurum. After Mehmet Emin Bey assumed the governorship of Erzurum, the management of the journal was entrusted to Yusuf Akçura. The primary mission of this journal was to disseminate the history of Turkic peoples. Notably, in 1912, an article by M. Nermi titled “The 1386 Assembly and Timur’s Campaign to Iran” [3, P.115-120] was published, which was one of the first scholarly articles on Amir Timur in Ottoman historiography from that period’s perspective. Additionally, in 1918, a two-part article titled “Timur’s Testament” [4, P.154-158] by M. Rahmi was published in the same journal.

Abdullah Cevdet was a Turkish politician, intellectual, ophthalmologist, poet, and translator who lived during the final years of the Ottoman Empire and the early years of the Turkish Republic. In 1904, he established a printing house named “İctihad”. In 1925, he published an article titled “Woman and Timur” in his newspaper. [5, P.3527-3530] In this article, he attempts to shed light on the position and role of women in the state of Amir Timur and the society of that era. The article discusses the social and cultural dynamics of the Timurid period,

exploring how women were perceived and their influence on the cultural life of the time. Additionally, using historical precedents as a framework, Abdullah Cevdet endeavors to provide commentary on contemporary gender issues and societal norms.

In 1914, “İçtihad” published a four-part article by Sheref Mehmed titled “The Silence Before Islamic History: Genghis, Hulagu, Timur”. This article analyzes their impact on the Islamic world, their conquests, and the resulting cultural and political changes.

During the Republican era, initial efforts focused on the translation of primary sources, followed by the publication of books about the life of Amir Timur and the Timurid rulers. From this perspective, works primarily centered on the life of Amir Timur were produced. Subsequently, research expanded to include other rulers such as Mirzo Shah Rukh, Ulugh Beg, and Sultan Husayn Bayqara. Over time, Turkish historians began writing studies on the socio-economic, cultural-political life, administrative organization, and the role of the Timurid state in international relations. Notably, scholars such as Prof. Yaşar Yücel, Prof. Ismail Aka, Prof. Hayrunnisa Alan, Prof. Musa Shamil Yuksel, and others have contributed significant works in this field.

Conclusion

It is worth noting that, unfortunately, the perception of Amir Timur in Turkey was not positive for a long time. This negative view originated from the Ottoman period, as Amir Timur's victory over Yıldırım Bayezid at the Battle of Ankara and the subsequent period of decline for the Ottoman Empire had a negative impact on the Ottoman administration. This setback was also reflected in the works of Ottoman historians. However, in more recent times, this negative approach has begun to change, and today many Turkish historians view Amir Timur as a respected ruler of the Turkic world.

The study of Amir Timur by Ottoman historians was a multifaceted endeavor encompassing military, political, and cultural aspects. Through translations and original works, they aimed to reveal the complexities of Timur's

legacy, contributing to a broader understanding of his history in the context of world history.

LIST OF REFERENCES:

1. Чарлес Амбросе Сторей, Персидская литература: библиографический обзор в трёх частях. Перевел с английского, переработал и дополнил Й. Э. Брегел. Част 1. Москва: Востлит, 1972, 373-374.
2. Nazmizâde Murteza, Gülşen-i Hulefâ (Bağdat Tarihi, 762-1717), Tahlili ve metin tenkidi: Mehmet Karataş. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, XXV.
3. Nermi M. "1386 Kurultayı ve Timur Han'ın İran Seferi", Türk Yurdu, 29 Teşrin-i Sani 1328, sayı: 4, 3: 115-120.
4. Rahmi M. "Timur Han'ın Vasiyeti", Türk Yurdu, 16 Mart 1334, sayı: 5 (155), 14: 154-158
5. Cevdet, Abdullah. "Kadın ve Timurlenk", İctihad, 10 Mart 1925, sayı: 176, 20: 3527-3530

JIZZAX VOHASI "TURK ETNIK GURUHLARI"NING VOHAGA YERLASHISHIGA DOIR QARASHLAR

Muzaffar Suvonkulov

Guliston davlat universiteti dayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek urug'lari orasida yirigi hisoblangan "turk" urug'ining Jizzax vohasiga yerlashishi bilan bog'liq qarashlar yoritilgan. Markaziy Osiyo hududidagi barcha turk urug'lari asosan tog' va tog'oldi hududlarga yerlashgan bo'lib, bu holat Jizzax vohasiga ham tegishli. Nima sababdan turk urug'larini tog' va tog'oldi hududlarga yerlashganligi tadqiqotchilar va mahalliy turk urug'lari vakillarining axborotlari asosida tahlil qilinib ilmiy xulosalar qilingan.

Kalit so'z va iboralar: turk, o'zbek urug'lari, barlos, Jizzax, kaltatoy, arxiv.

Abstract: In this article, views related to the settlement of the "Turk" clan, which is considered the largest among the Uzbek clans, to settle in the Jizzakh oasis are highlighted. All Turkic clans in the territory of Central Asia are mainly settled in mountain and sub-mountain areas, and this situation also applies to Jizzakh oasis. Scientific conclusions were made based on the information of researchers and representatives of local Turkish clans about the reasons why Turkic clans settled in mountain and sub-mountain areas.

Key words and phrases: Turk, Uzbek clans, barlos, Jizzakh, kaltatoy, archive.

Аннотация: В данной статье освещаются взгляды, связанные с расселением рода «тюрок», который считается самым крупным среди узбекских родов, в Джизакском оазисе. Все тюркские роды на территории Средней Азии в основном расселены в горных и предгорных районах, и эта ситуация касается и Джизакского оазиса. Научные выводы

сделаны на основе сведений исследователей и представителей местных тюркских родов о причинах расселения тюркских родов в горных и предгорных районах.

Ключевые слова и фразы: *тюрк, узбекские роды, барлос, Джизак, калта-тай, архив.*

Markaziy Osiyo hududida 92 boʻli oʻzbek urugʻlari ichida yiriklaridan boʻlgan “turk” urugʻi asosan togʻli hududlarga yerlashgan. Togʻoldi va choʻl hududlarida esa qolgan urugʻlar va fors tilli xalqlar yerlashganligini kuzatamiz. Ushbu holat mintaqaning Qirgʻiziston, Tojikiston davlatlari kabi Oʻzbekiston misolida ham koʻzga tashlanadi. Ayniqsa, Andijon, Fargʻona, Toshkent, Samarqand, Qashqadaryo va Surxondaryo qatori Jizzax vohasida ham Turkiston togʻ tizmasi boʻylab yerlashganligini kuzatamiz. Bir qarashda tasodifday koʻrinsada, masalaning jiddiyligi yuqorida taʼkidlangan barcha hududlarida uchrashi alohida tadqiq etish kerakligini koʻrsatadi.

Shu oʻrinda qanday siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy yoki tabiiy jarayonlar bunga sabab boʻldi? – degan savol yuzaga kelishi tabiiy. Oʻzbeklarning turk guruhi haqida izlanishlar olib borgan B.Karmisheva [3: 3-22], G.Blagova [1: 92-106], D.Grebenkin [2: 1-51] kabi rus va X.Doniyorov, S.Qorayev [8: 240], A.Malikov [4: 111-117], T.Salimov [6], U.Toʻychiyev[7] va M.Ermatov kabi mahalliy tadqiqotchilar qimmatli maʼlumotlar beradigan monografiya, risola, oʻquv qoʻllanma va maqolalar yaratishgan. Ularni ilmiy ishlarida turk urugʻining xoʻjalik hayoti sababli togʻli hududlarga yerlashganligi urgʻulangan. Maʼlumki togʻli hududlar chorvachilik uchun juda qulay hisoblanadi. Yozning issiq kunlarida ham kuzning ilk oylarigacha yam-yashillik saqlanib turadi va yashil oʻt chorva uchun arzon yemish hisoblanadi. Shu sababli xoʻjalik yoʻsini jihatidan bu yerlar qulay hisoblanadi. Ammo, boshqa oʻzbek urugʻlarining ham, qirgʻiz va qozoq urugʻlarining ham xoʻjaligi chorvachilikga moslashganligi, ularning esa asosan togʻoldi hududlar va choʻl tekisliklarida yerlashganligi masalani tadqiq etishni talab etadi. Jumladan, XX asr boshlarida qirgʻiz va qozoq urugʻlari Jizzax vohasining togʻoldi va choʻl hududlarida koʻchib yuragnligi arxiv hujjatlarida qayd etilgan. Shu qatorda turk urugʻi boshqa oʻzbek urugʻlariga nisbatan kechroq oʻtroqlashganligini arxiv hujjatlarida uchratamiz.

Turk urug‘lari va mintaqaning boshqa o‘zbek urug‘larini chuqur tadqiq etgan B.X. Karmisheva Markaziy Osiyo turkiy xalqlarini uch guruhga bo‘lishni taklif qilgan: 1) mo‘g‘ullar istilosigacha mintaqaga kelib yerlashgan turkiy xalqlar: 2) mahalliy fors tilli xalqlar bilan aralashib ketgan aholi va 3) Shayboniyxon bilan birga kirib kelgan ko‘chmanchi o‘zbeklar. Birinchi guruhga qadimdan shu hududda yashagan prototurk va Turk xoqonligi davrida kirib kelgan turkiy xalqlar kiritilgan. Ikkinchi guruhga tilini unutib turklashib ketgan yoki forslashib ketgan aralash xalq – sartlar va mo‘g‘ullar bilan kirib kelgan turkiy xalqlar kiritilgan. Bu ikki guruh oxirgi guruhga nisbatan ko‘p sonli ekanligi qayd etilgan. Uchunchi guruh esa eng oxirgi kelib qo‘shilgan oz sonli bo‘lib, millatning shakllanishida kuchli ta’sir etmagan va xalqqa o‘z nomini bergan[3: 2-21]. Olima tadqiqotlarida ham turk urug‘i yerlashgan hududlar qatorida Jizzax vohasining Turkiston va Nurota tog‘lari etaklari ko‘rsatilgan. Bunday ma’lumotni D.Grebenkin tadqiqotlarida ham kuzatamiz [2: 1-51].

Elshunoslar G.F. Blagova va X.D. Doniyorovlar[1: 92-106] o‘z tadqiqotlarida dala-etnografik so‘rovnomalari (Sho‘rbel qishlog‘idan, 63 yoshli Burxon bobodan yozib olingan)ga asoslanib Jizzax vohasi turklarining 250-300 yil avval Andijondan ko‘chib kelganliklarini aniqlaganlar. Ularning joylashgan yerlari sifatida Jizzax viloyatining G‘allaorol tumanida - “O‘smat-turk”, Jizzax tumanida - “Ko‘rpa-turk”, Zomin tumanida – “Zomin-turk”, Samarqand viloyatining Urgut tumanida - Qora-tepa, Tojikiston Respublikasi Ganchi tumani Moryak qishlog‘ida, Qashqadaryo viloyatining Chiroqchi va Shahrisabz tumanlarida, Surxondaryo viloyatining Denov tumanida, - deb ko‘rsatilgan [1: 92-106]. Bu yerdagi ma’lumotlar nisbiy bo‘lib, keltirilgan tuman nomlari keyingi ma’muriy-hududiy o‘zgarishlar davomida o‘zgartirilgan. Xususan, O‘smat shaharchasi hozirda Baxmal tumaniga, Ko‘rpasoy Sharof Rashidov tumaniga qarashli.

Biz dala etnografik tadqiqotlarimizda voha turk urug‘larining mintaqaga kelib yerlashishiga oid ayrim qarashlarda chalkashliklar borligini aniqladik. Jumladan, Zomin tumani Beshbuloq va Qovun-kesdi qishloqlarida yashovchi turk urug‘lari barloslar bo‘lib, shartli ravishda “Zomin turklari” deb nomlanadi. Ular

ushbu hududga 1520-1530 yillarda kelib yerlashgan (“Qoplon ota” ziyoratgohi shayxi 71 yoshli Abdulla Turdiqulov, barlos urug‘idan, dahyak tarmog‘i, lolaki to‘pi). Hududni tadqiq etish jarayonida mintaqaga kirib borish juda qiyinligi, tog‘ daralari, soylarni yoqalab tog‘ning cho‘qqisigacha chiqib borish talab etishini aniqladik. Tog‘ daralari toshlardan iborat bo‘lib, tabiiy to‘siq, darvoza vazifasini o‘taydi. Barloslarning bu hududga yerlashishning sababi sifatida ikkita qarash borligini aniqladik: 1) Shayboniyxon boshchiligidagi ko‘chmanchi o‘zbeklarning kirib kelishi. Ta‘qibga uchragan barloslar baland tog‘ cho‘qqilariga chiqib ketib yerlashgan va uzoq vaqt boshqa urug‘lar bilan aloqaga kirishmagan. Begonalar bilan qiz olib-berishmagan. 2) Ushbu hududga dafn etilgan deb hisoblanadigan tasavvuf tariqati vakili Ahmad ibn Sayf Burxoniddinning qabri va maqbarasi. Xalq tilida “Qoplon ota” ziyoratgohi deb ataladi. Bugungi kunda ushbu ziyoratgohni barcha Zomin turklari yilda bir marta jonliq so‘yib ziyorat qiladi. Tadiqotimiz davomida ziyoratga kelgan Sirdaryo viloyatida yashovchi turk urug‘i vakillari (S.Shamirov, B.Sheraliyev, O.Haitov, F.Mamasoliyev) bilan ham suhbatlashdik. Ular ham yuqoridagi fikrlarni tasdiqlashdi.

Keyingi tadqiqot nuqtasi – Jizzax tumani Ravot qishlog‘i Uob, Quduqcha, Ko‘rpasoy mahallalarida ham barloslar yashaydi. Shu yerda B.X. Karmisheva[3: 2-21] tadqiqotlarida keltirilgan ma’lumotlarga zid holatga duch kelindi. Olima turk guruhini 4 tarmoqqa bo‘lgan:

Turk			
Qarluq	Barlos	Kalta-toy	Musabozori

O‘z navbatida ular ham yana to‘plarga bo‘lingan. Masalan, barloslar hududiy va qabilaviy jihatdan 2 guruhga bo‘lingan:

Barlos	Hududiy bo‘linish	Regari
		Qoratog‘
		Rustoq
	Qabilaviy bo‘linish	Tolib-bachcha
		Qo‘zi-bachcha
		Po‘lat-bachcha
		Ohsak-bachcha

		Ne'mat-bachcha
		Shash-bachcha

Kaltatoylar esa 3 guruhga bo'lingan:

Kaltatoy		
Muazzamoni (Maxatzamoni)	Mahattari	Mirza-kaltatoy

Tadqiqot davomida Ko'rpasoy mahallasida yashovchi 80 yoshli Kattabek Turdiboyev (tarix fani o'qituvchisi) mahattari barlos urug'i tarmog'i ekanligini, o'zi ham shu to'p vakili ekanligini qayd etdi. Uning ta'kidlashicha, Ko'rpasoy turklari ham Beshbuloqdan ko'chib kelgan barloslar hisoblanadi.

Dala etnografik tadqiqotlar davomida qiziq holatga duch kelindi. Barloslar o'zlarini o'zbek ham, turk ham hisoblamaydi. Ular "Biz turkiy barlosmiz, kaltatoylar turk, Shayboniylar bilan kelganlar "o'zbek" deb ochiqqlagan hollarga ham duch kelindi. O'z navbatida o'zbeklar ham ularni – barloslarni ham, kaltatoylarni ham "turk" deb, yashash yerlarini Turk qishloq, Turk ovul, Turk mahalla deb ataydilar. Bu holat ayniqsa, Baxmal tumani O'smat shaharchasida kuzatildi. O'smat turklari Zomin, Ko'rpasoy turklaridan farqli o'laroq qadimdan shu hududda yashab kelishadi. 79 yoshli Hikmatilla G'anibekov (adabiyotshunos) va 55 yoshli Hikmatilla Jo'rayevlarning (iqtisodchi) axborot berishicha, Amir Temurning piri Sayyid Barakaning ukasi Sayyid Mir Halilulloh nafas olish bilan bog'liq og'ir kasal bo'lib qoladi va havosi yaxshi yerga olib borishlarini iltimos qiladi. Shunda ayonlar Sayyid Mir Halilullohni Turkiston tog' tizmasi etaklariga, hozirgi Baxmal tumani Mug'ol qishlog'iga olib kelishadi. Ammo, Sayyid Mir Halilulloh ko'p o'tmay shu yerda vafot etradi va Amir Temur buyrug'i bilan maqbara va masjid qurilib, bog' yaratiladi. Shu maqbara, masjid va boqqa qarab turish uchun bir qism barloslarni qoldirib ketadi. Hozirgi barloslar ularni avlodi hisoblanadi. Qolaversa, hozirda O'smat shaharchasiga yetmasdan, janubi-sharqda, tog' yon bag'irlarida joylashgan Quyi yoki Bedana Barlos deb nomlanadigan qishloq hududida Amir Temur qo'shinlarining mashg'ulot o'tkazadigan maydoni bo'lgan ekan.

O'smat turklari bilan suhbatlashilganda ular ko'pincha o'zlarini turk yoki kaltatoy turklari deb ta'kidlashdi. 64 yoshli Mamatqul Karimovning (o'qituvchi) axborot berishicha, kalta-toy nomini kelib chiqishi mo'g'ullar istilosi davriga borib taqaladi. Chingizxon qo'shini tarkibida juda ko'plab turkiy qavmlar bo'lgani o'sha davr manbalarida qayd etilgan. Chingizxon qo'shini tarkibida kelgan bir qism turkiy qabilalar qulon (fanda Prejivalsk otlari deyiladi) minib kelgan va shu kichik otlarga minganligi sababli "Kalta-toy" turklari nomini olgan. Ular yaxshi chorvador bo'lganligi sababli Amir Temur chorvalariga qarab yurishi uchun kalta-toy turklarini doim o'z yonida olib yurgan deb hisoblashadi. Kaltatoy turklarining ham vohaga kelib yerlashishi Sayyid Mir Halilulloh nomi bilan bog'liq. Sayyid Mir Halilulloh ziyoratgohi xalq tilida "Bog'imozor" deb ham nomlanadi. Bunga sabab maqbara va masjid yonida barpo qilingan bog' sabab bo'lgan. O'sha davrda ekilgan chinor daraxti hozir ham bor.

Yuqorida axborot bergan turk guruhleri vakillarini ma'lumotlariga ko'ra O'smat turklarini quyidagi guruhlarga bo'lishimiz mumkin:

O'smat turk	Barlos[9]	Qiron
		Shodmonbek
		Muattar
		Izbosar
		Botir
		Talqon
		Kal
		Polvon
		Yetti qozon
		To'qmoq
		Qiltozi
		Qoraqalpoq
		Garrix
		Gajak
	Kalta-toy[10]	Do'ngalak
		Bekto'pi
		Sarmish
		Galabacha
		Xasan-husan
		Qarapchi
		Xo'jato'pi
		Qorasovun
		Irg'ayli

		Qushchi
		Qorategin
		Kattasoy

Elshunos olima B.X. Karmisheva tadqiqotlari Janubiy O‘zbekiston va Tojikiston hududlarida yashovchi turk guruhlariga bag‘ishlanganligini e‘tiborga olsak yuqoridagi holat oydinlashadi. Zero bizni tadqiqotlarimiz Jizzax vohasida yashovchi turk guruhlariga qaratilgan. Shuningdek, urug‘ ichidagi bir xil nomli to‘p yoki tarmoqlar boshqa urug‘larda ham ko‘p kuzatiladi. Masalan, qarapchi yuz urug‘ining tarkibida ham qoraqalpoq, turkman, qirg‘iz kabi alohida urug‘lar ham bor. Demak, maxattari yoki muattar urug‘ tarmoqlari barlos va kalta-toy urug‘larida ham bo‘lishi tabiiy holat.

1920-yil o‘tkazilgan Butunrossiya aholini ro‘yxatga olish kitobida Samarqand viloyati, Jizzax uyezdida yashovchi o‘zbek urug‘lari va ular yashovchi qishloqlar quyidagicha berilgan [5: 35-38]:

Urug‘ va qabila	Yerlashgan volost	Aholi soni (har ikki jins)

Baxrin	Forish	1944
Jaloyir	Sentob	795
Qonjig'ali	Forish	662
Mitan	Sentob	590
Nayman	Sentob	635
	Sentob	875
	Jami	1510
Saroy	Sentob	1385
Sart	Yom	1376
	Temir yo'l yoqasi	7
	Jami	1383
Turkman	Sentob	628
	Forish	461
	Jami	1089
Turk	Qora-tosh	337
	Sentob	107
	O'smat-qatortol	188
	Jami	632
	Umumiy	9990

Ushbu jadvalda Jizzax uyezdining faqat 5 volostida tadqiqot o'tkazilganligi va u ham to'liq emasligi qayd etilgan. Shuningdek, turk guruhlarini hisoblangan barlos va kaltatoylar yonma-yon Nurota tog' tizmasi va Turkiston tog' tizmasining Morguzar tog'i etaklarida yashaydi, - deb ko'rsatilgan va umumiy soni 4000 kishi deyilgan.

Quyidagi jadvalda turk urug'i yashagan hududlar keltirilgan [5: 1-17]:

t/r	Aholi punkti nom	Soʻzlashuv tili	Xoʻjaliklar soni		Roʻyxatga olish kuni mavjud aholi			Vaqtincha ishtirok etmagan aholi		
			hammasi	Shuningdek, qalayeri k, qlaryeri yoʻq	Erkak	Ayol	Jami	Erkak	Ayol	Jami
1	Oʻsmat-Qatortol volosti									
	Turk qishlogʻi	Oʻzbek	85		157	144	301			
	1. Barlos		65		134	98	232	2		2
	2. Govxona		135		248	246	494	23		23
	3. Kalta-toy		97		183	179	362	8		8
	4. Oʻrta baland		382		722	667	1389	33		33
	Jami									
2	Sangzor volosti									

	Bog'imozor qishlog'i Barlos		31		45	38	83	7		7
	Yana (Jana)		4		7	2	9			
	Yermancha		15		25	23	48	3		3
	Esonboy		22		42	47	89	1		1
	Quruqsoy		19		41	37	78	2		2
	Qo'shilish	O'zbek	29		64	63	127	7		7
	Mug'ol		130		178	174	352	44		44
	Nazarbek		27		47	44	91	10		10
	Sag'anoq		5		8	3	11			
	Xoja-bacha		16		25	21	46	4		4
	Xo'jaqul		22		45	38	83	1		1
	Cho'nqay		8		14	16	30			
	Jami		328		541	506	1047	79		79
3	Xatcha-mukur volosti									
	Mukur qishlog'i									
	Oqtepa		13		26	24	50	1		1
	Mukur		55		132	127	259	2		2
	Toshlabot	O'zbek	40		86	80	166	1		1
	Turk		25		78	51	129	2		2
	Cho'michli		57		125	89	214	2		2
	Yobu		4		16	6	22			
	jami		194		463	377	840	8		8
4	Yangiqo'rg'on volosti									
	Boshquruq qishlog'i									
	Kalta-toy		13		28	19	47	4		4
	Qora qishloq	O'zbek	31		72	56	128	10		10
	Udamali		23		31	30	61	12		12
	Chopari		41		94	79	173	13		13
	Jami		108		225	184	409	39		39
5	Qoratosh volosti									
	Beshbuloq qishlog'i									
	Beshbuloq	O'zbek	55		121	109	230	4		4
	Chilla mozor		31		60	47	107			
	Jami		86		181	156	337	4		4
6	Rabot volosti									
	Og'ajon qishlog'i									
	Og'ajon		36		82	79	161			
	Ayritosh		20		41	28	69			
	Ko'rpa	O'zbek	94		212	169	381	5		5
	Poymard		56		129	91	220	2		2
	Teshik dara		24		44	30	74			
	Uob		43		123	94	217			
	Jami		273		631	491	1122	7		7
	Umumiy soni		1371		2763	2381	5144	170		170

Jadvaldan ko'rinadiki, Jizzax vohasidagi turk urug'lari XX asr boshlarida ham vohaning O'smat-qatortol, Sangzor, Xatcha-mukur, Yangiqo'rg'on, Qoratosh va Rabot volostlarida yashagan. Sangzor, Xatcha-mukur, Yangiqo'rg'on volostlarida faqat bittadan mahallada turk urug'lari yashagan bo'lsa, O'smat-

qatortol, Qoratosh va Rabot volostlarida to'liq turk qishloqlari bo'lgan. Jadvalda keltirilgan qishloq va mahalla nomlari hozirgi kunda ham shu nomda ataladi.

XX asrning 20-30 yillarda o'tkazilgan quloqlashtirish va kollektivlashtirish siyosati, shuningdek, 1950-yillarda Jizzax vohasi va Mirzacho'l hududini o'zlashtirish va paxta yetishtirish maqsadida ko'plab qishloq va shaharchalar tashkil etilgan. Bu siyosat turk urug'larini ham chetlab o'tmagan. Oqibatda, Beshbuloq, Ko'rpasoy va O'smat turklari Jizzax viloyatining Sharof Rashidov, Jizzax, Zarbdor, G'allaorol tumanlariga ko'chirilgan.

Xulosa o'rnida aytishimiz mumkinki, 92 bo'li o'zbek urug'lari orasida yirik urug'lardan biri hisoblangan "turk" urug'i ming, yuz, turkman urug'lari singari ko'plab tarmoq va to'plarga bo'lingan hamda Markaziy Osiyo mintaqasining tog'li hududlariga keng tarqalgan. Bu jarayonda turli siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy omillar o'z ta'sirini ko'rsatgan. Bunda ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan turk urug'ining xo'jalik tipi chorvachilikka asoslanganli sabab bo'lgan, degan ilmiy qarash baqul qilingan. Ammo, bunday biryoqlama qarash xolisona yondashganda unchalik ham to'g'ri emas. Bu jarayonda siyosiy omillar ham o'rni muhim. Tarixda hukm surgan turkiy davlatlarda ma'lum bir urug'ning hokimiyatga kelishi bilan boshqa turk urug'ining siyosiy sahnadan tushish holati juda ko'p kuzatilgan (yag'mo, chigil. tuxsi urug'lari Qoraxoniylar davrida, qiniq urug'i Saljuqiylar davrida, bekdili urug'i Xorazmshohlar davrida, qayi urug'i Usmoniylar davrida, barlos urug'i Temuriylar davrida, mang'it urug'i Buxoro amirligi davrida, ming urug'i Qo'qon xonligi davrida siyosiy shnada bo'ldi). Temuriylar hokimiyati zaiflashib, Shayboniylar tarix sahnasiga kelishi bilan "turk" guruhi ham siyosiy sahnadan tushdi, hokimiyat Shayboniylar qo'liga o'tdi. Oqibatda, turk guruhining kata qismi Markaziy Osiyoning atroflaridagi hududlarga – Shayboniylar hokimiyati yetmagan yerlarga ko'chib ketdi. Eng kata qismi Mirzo Bobur boshchiligida Hindistonga ketdi. Mintaqada qolgan turk guruhlar asosan tog'larning yuqori qismlariga – chorvachilik qulay bo'lgan yaylovlar va tog' yoqalariga ko'chib ketdi.

Jizzax vohasi hududi ham tog‘li mintaqa bo‘lganligi sababli turk guruhleri qo‘nim topgan maskanga aylandi. Madaniy omil esa ana shu siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy omillar natijasida shakllandi. Shayboniylar davrida tog‘ bag‘irlariga chiqib ketishlari oqibatida past-tekisliklardagi aholi – ko‘chmanchi o‘zbeklardan uzilib qoldi va fors tilli tojiklar bilan quda-andalik munosabatlariga o‘rnatildi. Bu jarayon XX asr oxirlarigacha davom etib keldi. Boshqa o‘zbek urug‘lari bilan qiz olib-berish jarayoni yaqin yillarda keng tus oldi. Shu va shunga o‘xshash jarayonlar sababli “turk” guruhi – qarluq, barlos, kaltatoy va musobozori urug‘lari ayrim ro‘yxatlarga 92 bo‘li o‘zbek urug‘lari sifatida ko‘rsatilgan bo‘lsa, ba‘zan bunday ro‘yxatlar umuman kiritilmagani, yo bo‘lmasa alohida yakka holda kiritilgani kuzatiladi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Благова Г.Ф., Данияров Х.Д., Говоры «тюрок» Узбекистана в их отношениях к языку староузбекской литературы // Вопросы языкознания, Год издания XV., Москва. 1966.
2. Гребенкин Д.А. Узбеки. Русский Туркестан // Сборник статей под редак. Троцкого В.Н. Москва, 1872
3. Кармышева Б.Х., Этнографическая группа «тюрк» в составе узбеков // Советская этнография., №1 январь-февраль., Москва-1960
4. Маликов А.М. Тюркские этнонимы и этнотопонимы долины Зерафшана (XVIII – начало XX в.). Ташкент, 2018
5. Материалы Всероссийских переписей 1920 года. Перепись населения в Туркестанской Республике. Часть I. Поселенные итоги. Выпуск 4-й. поселенные итоги Самаркандской области., Ташкент. Издания ЦСУ Туркеспублики., 1926
6. Салимов Т. Современные этнические процессы в целинных районах Узбекистана: на примере населения Сырдарьинской и Джизакской областей: Автореф. Диссерт. ... кандидата исторических наук: 07.00.07 / МГУ им. М. В. Ломоносова. Ист. фак. Москва, 1986
7. Туйчиев У. История расселения народов Узбекистана (по данным топонимии Зарафшанской долины).: Автореф. Дис.канд.ист.наук. Ташкент, 1990
8. Qorayev S. O‘zbekiston viloyatlari toponimlari/ Mas’ul muharrir A.Muhammadjonov. Toshkent, 2005
9. Dala etnografik tadqiqot natijalari. Axborotchi 86 yoshli Qayum ota Suvonqulov. Baxmal tumani Quyi Barlos yoki Bedana Barlos qishlog‘idan.
10. Dala etnografik tadqiqot natijalari. Axborotchi 64 yoshli Mamatqul ota Karimov. Baxmal tumani O‘smat shaharchasid yashaydi o‘qituvchi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Amir Temur davlatini ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayoti haqida qisqa yoritilgan. Ushbu maqola Oliy va O'rta maxsus ta'lim muassasalari talabalariga Amir Temur davlatini ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayoti bilan yaqindan tanishish uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: Kesh, Movaraunnahr, Amir Xusayn, Chingizxon avlodi, harbiy yurishlar, hunarmandchilik.

Аннотация: В данной статье кратко освещена общественно-политическая, экономическая и культурная жизнь государства Амира Темура. Данная статья предназначена студентам высших и средних специальных учебных заведений для ознакомления с общественно-политической, экономической и культурной жизни государства Амира Темура.

Ключевые слова: Кеш, Моварауннахр, Амир Хусейн, потомки Чингисхана, военные походы, ремесла.

Annotation: In this state, a brief overview of the social, political, economic and cultural life of Amira Temura. Dannaya statya prednaznachena studentam vysshih i srednih spetsialnyx uchebnyx zadaniy dlya oznanomleniya s sekretami voennogo iskusstva.

Key words: Kesh, Movarunnahr, Amir Husein, descendant of Genghis Khan, military pokhody, craft.

Buyuk davlat arbobi va mahoratli sarkarda Amir Temurning bolaligi va o'spirinlik yillari Keshda o'tdi. Ibn Arabshoh, Rui Gonzales de Klavixo va boshqa tarixshunoslar 1360 yilga qadar uning hayotini ayrim ma'lumotlar bilan izohlashadi.

1360-yildan so'ng o'n yil davomida Amir Temur Movaraunnahrning siyosiy hayotiga katta ta'sir o'tkazgan. 1361-yilda Amir Temur amir Husaynga yaqinlashgan edi. Endi ikkala hukmdor birlashib, mo'g'ul xonlariga qarshilik ko'rsatish imkoniga ega bo'ldilar. Amir Temur mo'g'ul hokimiga qaram edi. Movaraunnahrni boshqarishni Tug'luq Temur o'z o'g'li Ilyosxo'jaga topshirdi. Mustaqil bo'lishga harakat qilib yurgan Amir Temur yangi hukmdorga itoat etmadi. Buning oqibatida yangi ziddiyat yuzaga chiqdi. Amir Xusayn bilan Sohibqiron Temurning bir-birlari bilan juda yaqinlashgan va yaxshi munosabatda bo'lgan davrlar 1361-yildan so'ng besh yilni o'z ichiga oladi.

Tug'luq Temur vafot etganidan so'ng 1363-yilda Movaraunnahr tuprog'idan haydalgan Mo'g'ul xoni Ilyosxo'ja yangidan juda katta lashkar bilan avvalgi mulklarini egallab olish maqsadida Movaraunnahr tomon harakat qila boshlaydi.

Mo'g'ul xoni ayniqsa o'zining raqiblariga nisbatan qahrli kayfiyatda ekanligi ham ma'lum edi. Amir Temur va Amir Husayn bo'lajak qirg'inbaror to'qnashuvga imkon boricha harbiy kuchlarni yig'dilar. Tarixga mashhur "Loy jangi" nomi bilan kirgan mazkur jang Chinoz bilan Toshkent o'rtasida 1365-yilning bahorida ro'y bergan. Amir Temur va Amir Husayn Chirchiq daryosi bo'yidagi bu jangda mag'lubiyatga uchraganlar. Mazkur mag'lubiyat sabablarini, har xil bayon etishadi. Ayrim solnomachilar mo'g'ul xonining g'olib chiqishida Amir Husaynning sust va layoqatsizlik bilan harakat qilishi deb izohlaydi.

1366-1370-yillar oralig'ida Amir Temur o'z e'tiborini ichki ishlarga qaratdi. Amir Husayn va Amir Temur o'rtasidagi ziddiyatlar 1370-yilda Husaynning o'ldirilishi va Amir Temurning taxtga o'tirishi bilan yakunlandi. Movaraunnahrning amaldagi xoni Chingizxon avlodiga mansub bo'lgan Suyurg'otmish qo'lga o'tadi. Davlat boshqaruv tizimi esa Movaraunnahr amiri nomini olgan Amir Temur qo'lida qoladi, hamda Kesh shahridan Samarqandga ko'chib, uni o'z davlatining poytaxtiga aylantiradi.

Amir Temurning Movarounnahrdagi birlashtirish siyosati boshlangan edi. U Amudaryo va Sirdaryo oralig'ida turgan yerlarni o'ziga bo'ysundirib, o'ziga itoat ettiradi. Farg'ona, Shosh viloyatlarini o'z tasarrufiga kiritish unga qiyin bo'lmadi. Sirdaryoning quyi oqimidagi Oltin O'rdaga qarashli yerlarni egallashda u bu yerlardagi ichki sulolaviy urushlardan foydalanadi.

Amir Temurning harbiy yurishlari tarixda "uch yillik" (1386-1388) "besh yillik" (1392-1396) "yetti yillik" (1399-1405) urushlar deb nom olgan.

Amir Temur 35 yil davomida harbiy yurishlar qiladi. Bu yurishlar natijasida u buyuk davlat tashkil qilishga erishdi. Uning tarkibiga Movarounnahr, Xorazm, Kaspiy atrofidagi viloyatlar, hozirgi Afg'oniston, Eron, Turkiya, Hindiston, Iroq, Janubiy Rossiya, Kavkaz va G'arbiy Osiyoning bir qator mamlakatlari kiradi. Amir Temurning muvaffaqiyatiga avvalo uning nodir harbiy iste'dodi sabab bo'ldi.

Amir Temur o'z davrida O'rta Osiyo madaniyatida alohida iz qoldirgan. Avvalo, bu davr madaniyati Temur asos solgan kuchli davlatchilik tamoyillari asosida shakllangan ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot bilan bog'liq. Amir Temur

davrida O'rta Osiyoning mustaqil bir davlat qilib birlashtirilishi mamlakatning iqtisodiy-madaniy taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ilm-fan, adabiyot va san'at, hunarmandchilik va me'morchilik ravnaq topdi. Mamlakatni va poytaxti Samarqandning obod qilish maqsadida mahalliy va bosib olingan mamlakatlardan ko'plab fan va san'at ahllarini, hunarmand me'morlarni va musavvirlarni jonini saqlab qolib to'plab olib kelgan. Bu bilan Sohibqiron O'rta Osiyoni obod qilish va kelajak avlodni ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot topishi uchun harakat qilgan.

Temur markazlashgan davlat tuzish jarayonida ishlab chiqarishga, xususan qishloq xo'jaligiga alohida e'tibor berdi. O'rta Osiyoda qishloq xo'jaligi sun'iy sug'orishga bog'liqligini yaxshi tushungan Temur Angor kanalini qazdiradi va Murg'ob vodiysida sug'orish ishlarini yo'lga qo'yadi. Samarqand va Shahrisabz shaharlari oqar suv bilan ta'minlanadi. Lalmikor yerlarda ariqlar qaziladi. Dehqonchilikda donli ekinlar, paxta, zig'ir ekilgan. Bo'yoq uchun ro'yan o'simligi, shuningdek pillachilikda tutlar ko'p ekilgan. Uzum, limon yetishtirilgan.

Temur Samarqand atrofida Bag'dod, Sultoniya va Sheroz nomli qishloqlar qurdiradi. Temur davrida qo'ychilik va yilqichilikka alohida e'tibor berilgan.

Obodonchilik, sug'orma dehqonchilikning rivojlanishi iqtisodiy hayotda muhim soha-hunarmandchilik, savdo va tovar-pul munosabatlarining taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Hunarmandchilik tarmoqlarining ko'payishi tufayli shaharlarda hunarmandchilik mahallalarining soni ortib, yangi bozor rastalari quriladi. To'qimachilik, kulolchilik, chilangarlik, temirchilik va binokorlik sohalari asosiy o'rin egallagan. Samarqand, Buxoro, Toshkent, Termiz, Shahrisabz, Qarshi shaharlarida yangi hunarmandchilik mahallalari qurilib, savdo markaziga aylanadi. Ip, jun, kanop tolasidan gazmollar to'qilgan. Ipakdan shoyi gazlamalar atlas, kimxob, banoras, duhoba, horo, debo kabi gazmollar to'qilgan.

XV-asrda metall buyumlar- uy-ro'zg'or buyumlari, asbob-uskunalar, qurol-yarog'lar ko'plab ishlab chiqarilgan. Samarqand qurolsozlik markaziga aylanib, sovutsozlar mahallasi qurilgan. Misgar va chilangarlar metallni toblash, quyish, sirtiga naqsh solish, oltin va kumush suvi yuritish kabi murakkab ishlarni bajarganlar.

Masalan, Bibixonim masjidi eshiklari yetti xil qotishmadan tayyorlangan. Zargarlar oltin va kumush qotishmalaridan nafis zeb-ziynat buyumlari yasaganlar. Oltin va kumush gardishli, qimmatbaho toshlar qadalagan idishlar sirtiga naqsh va yozuvlar ishlangan.

Kulolchilik eng sertarmoq soha bo'lgan. Sirli sopol badiiy rang-baranglikda turli sohalarda ishlatilgan va turli buyumlar yasalgan. Toshtaroshlikda naqsh, xattotlik keng qo'llanila boshlangan. Binokorlikda g'isht teruvchilar «Banno», peshtoq, ravoq hamda toqlarga parchin va chiroq qoplovchi pardozechilar «Ustoz» deyilgan.

Samarqandda shishasozlik rivojlanib turli idish va buyumlar yasalgan. Qurilishda rangli oynalardan foydalanilgan. Yog'och o'ymakorligida naqshin binolar qurilgan va buyum jihozlar yasalgan. Samarqand qog'ozi hatto chet o'lkalarda mashhur bo'lgan.

Bu davrda hunarmandchilik mollari ishlab chiqaradigan korxona boshlig'i «Usta» shogirdlar «Xalfa»lar bo'lgan. hunarmandlar shaharning madaniyatli tabaqasiga mansub bo'lgan.

Temuriylar davlati Xitoy, Hindiston, Eron, Rusiya, Volga bo'yi, Sibir bilan muntazam savdo-sotiq aloqalari olib borgan. Chet davlatlar bilan savdo aloqalarini kengaytirishda temuriylarning elchilik aloqalari muhim ahamiyat kasb etgan. Temur savdo rastalari, bozorlar va yo'llar qurdiradi, karvon yo'llarida karvonsaroylarni ko'paytiradi. Ayniqsa, Samarqand va Buxoroda bozor, chorsu, tim, toq, kappon kabi savdo hunarmandchilik inshootlari qad rostladi. Shahar bo'ylab o'tgan keng ko'chaning ikki tomoniga do'konlar jolashtirilgan. Samarqand va Buxoro savdo maydonlarining kengligi va ihtisoslashtirilgan bozorlarga egaligi bilan ajralib turgan. Bozor savdo markazi va hunarmandchilik ishlab chiqarish joyi edi. Shuningdek, bozorlarda qo'lyozma kitoblar, yozuv qog'ozi sotilgan, ariza yoki maktub yozuvchi mirzalar ham o'tirgan. Savdo rastasi unda sotiluvchi tovar nomi bilan atalgan. Bozorlarda adabiyot, she'riyat, ilm-fan haqida suhbatlar bo'lgan, farmonlar e'lon qilingan va aybdorlar jazolangan. Turli tomoshalar shu joyda ko'rsatilgan, masjid, madrasa, hammom bozorga yaqin joyga qurilgan.

Karvon yo'llarida elchilar, choparlar va savdo karvonlari uchun dam olish, otlar almashtirish joylari qurilgan.

XIV-XV asr ohirlarida Movarounnahrni ko'p mamlakatlar bilan ijtimoiy-iqtisodiy ba'zan siyosiy va harbiy ahamiyatga ega bo'lgan karvon yo'llari bog'lagan. Bu yo'llar bir-biridan iqtisodi, xalq turmush tarzi, dini, ma'naviy va moddiy madaniyati jihatdan farqlanuvchi mamlakatlarning o'zaro aloqasini rivojlantirishga imkon yaratdi. Karvon yo'llari savdo, diplomatik aloqalarning amaliy vazifasini, ayni vaqtda mamlakat va xalqlarning o'zaro iqtisodiy va madaniy ta'sirini mustahkamlashga xizmat qilgan.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Юнус Ўғуз. Амир Темур “Юксалиш сари”. – Т.: Янги аср авлоди, 2018. – 584 б. Хиндистон.
2. Юнус Ўғуз. Амир Темур “Дунёнинг ҳокими”. – Т.: Янги аср авлоди, 2018. – 590 б. Туркия.
3. Mixail Ivanin. Chingizhon va Amir Temur. – Т.: Yangi asr avlodi, 2018. – 301 b.
4. Harbiy tarix san'ati, darslik H.Dadaboev. Toshkent 2013.
5. Harbiy tarix, darslik S.Mamajonov. Toshkent 2021.

ВОЕННЫЕ ПОХОДЫ АББАСИДОВ И УЧАСТИЕ В НИХ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ИЗ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Рахманова Одинахон Равшанбековна

*Старший преподаватель кафедры всемирной истории
Ферганского государственного университета,*

Аннотация: В статье даны сведения о военных походах аббасидской армии и участие в них представителей из Центральной Азии, о восстаниях для подавления которых отправляли преданных халифу гвардейцев.

Ключевые слова. Аббасиды, халифат, тюрки, Византия, Бабек, ал-Мутасим, Ашнас, Афшин, Аморий.

Annotatsiya: Maqolada abbosiylar qo'shinining harbiy yurishlari va ularda Markaziy Osiyo vakillarining ishtiroki, qo'zg'olonlarni bostirish uchun xalifaga sodiq bo'lgan gvardiyaning yuborganliklari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar. Abbosiylar, xalifalik, turklar, Vizantiya, Bobek, al-Mutasim, Ashnas, Afshin, Amoriy.

Annotation: The article provides information about the military campaigns of the Abbasid army and the participation of representatives from Central Asia in them, about the uprisings for the suppression of which guards loyal to the caliph were sent.

Key words: *Abbasids, caliphate, Turks, Byzantium, Babak, al-Mu'tasim, Ashnas, Afshin, Amorius.*

Военная деятельность представителей из Центральной Азии выдвинула их на передовые позиции в Халифате. Известно также, что период правления Аббасидов не характеризуется особой активностью внешней политики и завоеваниями, как это было при Омейядах. Однако даже в тех немногих военных походах, что имели место, тюркская армия сумела отличиться и зарекомендовать себя как надежная опора власти халифов. Начиная с правления ал-Мамуна, численность тюрок в армии Аббасидов возросла, и они превратились в главную военную силу. После того, как тюрки укрепили свои позиции в военной сфере, они стали заявлять о себе и в других областях, в том числе в управленческой и политической. В последние годы правления ал-Мамуна (818-833) и в начале халифатства ал-Мутасима (833-842) стала заметна роль тюрок в византийских походах. В целом же, говоря о преобладании тюркского элемента в армии, не следует ни в коем случае забывать, что это вовсе не означает отсутствия в ней арабов или представителей других этносов. Поэтому говорить о каком-либо военном походе, в котором участвовали только тюрки, было бы неверным. Однако, и это подтверждается сведениями источников, участие тюркских воинов во главе со своими военачальниками в походах за пределы Халифата всегда оставалось приоритетным.

Военные походы Аббасидов были связаны преимущественно с Византией. Когда ал-Мутасим был занят подавлением грандиозного восстания Бабека и направил почти всю свою армию в Азербайджан, византийский император Феофил напал на Зубатру. Он вмешивался в некоторые события в мусульманском мире, что приводило к нестабильности. После ликвидации восстания хуррамитов ал-Мутасим решил на серьезные меры против византийцев, и с большой армией в апреле 838 года отправился в поход на Аморий, имевший важное стратегическое значение для Византийской империи. Не случайно, этот город считали «малым Константинополем». Поход ал-Мутасима занял значительное место в его византийских кампаниях, так как закончился полной победой. Вклад тюрок в успехи халифа оказался довольно большим. Частью армии, ступившей на византийскую территорию со стороны Тарса, командовал сам халиф, а второй, вошедшей в Анатолию со стороны Малатьи, - победитель хуррамитов Афшин. У ал-Мутасима передовые отряды возглавлял известный тюркский военачальник Ашнас, тылы - Буга ал-Кабир, правое крыло - Инак [12:97-100]. В этом походе участвовали два военачальника нетюрка - Джафар ибн Динар ал-Хайят и Усайф ибн Анбаса, про которых известно, что по возвращении они были вовлечены в заговор Аббаса ибн ал-Мамуна,

схвачены и казнены. Можно предположить, что армия Афшина целиком состояла из тюрок: источники указывают, что их было 10 тыс [12: 97-98]. Главной целью была Анкира. Для того, чтобы с минимальными потерями пройти немалый путь по враждебной территории, нужно было хорошее обеспечение армии. Это поручили командиру передовых сил - Ашнасу. Ему также предписывалось собрать сведения о византийской армии и обеспечить безопасность своих войск. Иными словами, его роль в походе на Анкиру была немаловажной [12: 100-105]. Афшин со своей, большей, частью армии вторгся в византийские пределы со стороны Дерб ал-Хадеса. По договоренности с халифом и по его плану, обе части армии должны были встретиться у Анкиры. Узнав о вторжении мусульман, Феофил выступил в мае из Константинополя. Он послал подкрепление для обороны Амория, затем двинулся в Центральную Анатолию, разбил военный лагерь у реки Кызылырмак, где должен был остановить халифа с его частью армии. В это время император получил сведения о том, что появилась вторая часть армии мусульман. Феофил вышел навстречу и скрестил оружие с Афшином летом в местечке Каз-оба весной 838 г. [12: 110].

Вначале удача сопутствовала византийцам, а передовые отряды Афшина, состоявшие из арабских и других нетюркских воинов, отступили, даже бежали с поля боя. Но затем в дело была введена тюркская конница, которая стремительно ворвалась на поле сражения, стала осыпать стрелами византийцев. Среди последних началась сильная паника. Ряды неприятеля были расстроены, их разметало в разные стороны. У императора осталось мало сил, а Афшин преследовал его, но, воспользовавшись наступившей темнотой, Феофил сумел уйти и спастись от неминуемого плена, а может даже и смерти. Когда весть о поражении императора дошла до его армии, стоявший у Кызылырмака, она была деморализована. В итоге, после возвращения Феофила в Константинополь Анатолия осталась почти без прикрытия. Обе части армии победителей соединились в Анкире, получили передышку, а затем вновь разошлись. Теперь ее большей частью командовал халиф, правым крылом Афшин, а левым - Ашнас. После недельного продвижения армия подошла к Аморию, и в начале августа окружила этот город-крепость. Халиф лично обозначил задачу своих военачальников. Все соединения выполняли его приказы и действовали согласно его распоряжениям. Источники сообщают, что после двенадцатидневной осады, в которой участвовал также Афшин, Аморий был взят штурмом 12 августа 838 года. Значительная часть военной добычи досталась тюркам [12: 118-120]. После захвата Амория аббасидско-византийские столкновения стали напоминать скорее отдельные стычки, нежели целенаправленные военные кампании. Это было следствием внутренних неурядиц в обоих государствах.

Известно, что, начиная с ал-Мутаваккиля, халифы вступили в полосу противостояния с тюрками и недолго задерживались на троне. Это не давало Халифату возможности продолжать активную внешнюю политику. Аббасиды часто не были в состоянии вообще отправиться в какой-либо поход. Ал-Мутаваккиль, испортивший отношения с тюрками, переехал в Дамаск, но, не найдя и там покоя, возвратился в Самарру, а затем приказал Буге ал-Кабиру отправиться в византийский поход [13: 17-18]. Тем самым халиф удалил из столицы опасного тюркского военачальника. Летом 865 года Буга ал-Кабир отправился в Анатолию и сумел захватить город Самалу, который часто упоминается в источниках в связи с этим походом. Хотя сведений о дальнейших византийских успехах Буги в источниках больше не встречается, можно предположить, что он вернулся в Сугур. Он пробыл там несколько лет, участвовал в некоторых военных операциях. Об этом сообщает ат-Табари, когда говорит, что Бугу убили в городе Самосата [13: 18-20].

Возглавивший Халифат после ал-Мутаваккиля ал-Мунтасыр за время своего короткого правления, желая удалить из центра Васифа ат-Турки, отослал его на византийскую границу. Хотя реальная причина заключалась в нейтрализации Васифа, было сказано, что халиф недоволен бесконечными набегами византийцев на свои владения [13: 204]. Во время аудиенции ал-Мунтасыр объявил, что Васиф утвержден командующим нового византийского похода и должен немедленно отправиться к месту назначения. У всех, даже у багдадского наместника, были запрошены вспомогательные силы, и вскоре под началом Васифа, кроме его собственных войск, оказалось еще около 10 тысяч, в том числе шакирийя, мавали. Начался поход на Малатью. Передовыми отрядами командовал брат Фатха ибн Хагана - Музахим ибн Хаган. Покинув Самарру в апреле 862 года, Васиф вошел в византийские пределы. Халиф повторно приказал наместникам соседних провинций оказать армии Васифа необходимую помощь, а его самого уведомил, что, по достижении поставленной цели, он не должен возвращаться в Самарру. Васифу предписывалось еще четыре года пробыть в Сугуре и вести войну с Византией [13: 204-205]. Получив в Сугуре весть о смерти ал-Мунтасыра, Васиф не вернулся обратно, напротив, овладел византийской крепостью Фурурийя, как дает это название ат-Табари [13: 208-210]. Однако вскоре, искушенный в политических интригах, он в 863 году вернулся в Самарру. Столкновения между ал-Мустаином и ал-Мутаззом в борьбе за трон уменьшали вероятность очередных византийских акций, но те тюркские военачальники, которые оставались в Сугуре, продолжали нападения на Анатолию.

В последующие периоды нападения мусульман на византийские земли из Сугура заметно уменьшились, и инициатива перешла к империи.

Главной задачей правящей арабской элиты во главе с халифами стало сохранение власти и существующего строя и его укрепление, усиление государственной администрации. С помощью эти мер они надеялись обеспечить контроль над обществом. Однако налицо были ослабление государства в результате все возрастающих политических противоречий и социальных противостояний; увеличение кризисных явлений и, как итог, рост дезинтеграционных импульсов.

Манбалар ва адабиётлар/Источники и литература/References.

1. Абу-л-‘Аббос Аҳмад ибн Йаҳйо Ал-Балозурий. Футух ал- Булдон. Хуросоннинг фатҳ этилиши / Сўз боши, араб тилидан таржима, шарҳлар, изохлар ва кўрсаткичлар муаллифи Ш.С.Камолиддин. – Тошкент: ТошДШИ, 2017. – 440.
2. Абу-л-Хасан-Али ибн ал- Хусайин ибн али ал- Масуди. Золотые копи и россыпи самоцветов [История Аббасидской династии: 749-987 гг].- М.: Наталис, 2002. – 800.
3. Велльхаузен Ю. Арабский халифат. Золотой век ислама /., Пер. с англ. Т.М. Шуликовой.: Центрполиграф; Москва; 2018. – 176.
4. Кеннеди Х. Двор халифов. / Пер. с англ. Тартаковской Н. – М.: АСТ Москва: Хранитель, 2007. – 412.
5. Рахманова О. Армия аббасидского халифата в Самарраский период, как основа военной мощи государства // “Amir Temur jahon tarixida” mavzusidagi respublika ilmiynazariy konferensiya materiallari. Farg‘ona, 2023. – 569-577 b.
6. Рыжов К. Все монархи мира. Мусульманский Восток VII-XV века.- Москва: Вече, 2005. – 543.
7. Стэнли Лэн-Пуль. Мусульманские династии. — Москва: «Восточная литература» РАН, 2004. – 20.

8. Фильштинский И.М. История арабов и Халифата (750-1517). — Москва, 2006. — 349.
9. The History of al-Tabari. (*Ta'rikh al-rusul wa'l-muluk*) Volume XXX . The Abbasid Caliphate in Equilibrium. The Caliphates of Musa al-Hadi and Harun al-Rashid A.D. 785-809. Translated and annotated by C. E. Bosworth. The University of Manchester. State University of New York Press. — 394.
10. The History of al-Tabari. (*Ta'rikh al-rusul wa'l-muluk*) Volume XXXI. The War between Brothers. Translated and annotated by Michael Fishbein University of California, Los Angeles. State University of New York Press. — 268.
11. The History of al-Tabari. (*Ta'rikh al-rusul wa'l-muluk*) Volume XXXII. The Reunification of the `Abbasid Caliphate. The caliphate of al-Ma'mun A.D. 813 - 833 / A .H. 198-218. Translated and annotated by C.E. Bosworth. The university of Manchester. State University of New York Press. — 281.
12. The History of al-Tabari. (*Ta'rikh al-rusul wa'l-muluk*) Volume XXXIII. Storm and Stress along the Northern Frontiers of the `Abbasid Caliphate. Translated and annotated by C. E. Bosworth. The University of Manchester. State University of New York Press. — 262.
13. The History of al-Tabari. (*Ta'rikh al-rusul wa'l-muluk*) Volume XXXIV. Incipient Decline.
translated and annotated by Joel L. Kraemer. Tel Aviv University. State University of New York Press. — 282.
14. The History of al-Tabari. (*Ta'rikh al-rusul wa'l-muluk*) Volume XXXVIII. The return of the caliphate to Baghdad. translated and annotated by Franz Rosenthal. Yale university. State University of New York Press. — 239.
15. The Historical Topography of Samarra Alastair Northedge. SAMARRA STUDIES I. British School of Archaeology in Iraq Fondation Max van Berchem.- 425.
16. The encyclopaedia of islam. Volume I. — Leiden, E. J. Brill. — 1986. — 1423 p.

17. Raxmanova O.R. The army of the Abbasid Caliphate in the Samarra period, as the basis of the military power of the state. // *Academicia Globe Inderscience Research*. 169-173 p.

XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARIDA TURKISTONDA AHOLI SALOMATLIGINI SAQLASH TIZIMIDAGI MUAMMOLAR

III sho'ba| Секция III | Section III

**XVI – XIX asr o'zbek xonliklari tarixi: manbalar
va tadqiqotlar**

**История узбекских ханств XVI–XIX веков:
источники и исследования**

History of the Uzbek Khanates of the 16th–19th

Abduraxmonov Shoxrux Raximboy o'g'li
institutiga qarashli
atag'on qurbonlari
kichik ilmiy xodimi

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkistondagi sog'liqni saqlash tizimining ahvoli, jadid ma'rifatparvarlarining sog'liqni saqlash borasidagi fikrlari, mahalliy kadrlarning yetishmasligi, aholining ko'plab kasalliklarga chalinish holatlari, chet el sayyohlarining Turkistondagi sog'liq saqlash tizimiga munosabatlari, Xiva xonligida bosh vazir lavozimida faoliyat yuritgan Sayid Islomxo'ja boshchiligida 1913-yilda Xivada mahalliy aholi uchun shifoxona ochilishi haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: Abu Ali ibn Sino, dorixona, kasalxonalar, "Jamiyati xayriya", Abdulla Avloniy, Behbudiy, "Oyina", Jenner, "sigir chechaklari", Fitrat, hind sayyohi, Islomxo'ja, 1913-yil, Ropa, Anisimov

Abstract: In this article, the state of the healthcare system in Turkestan at the end of the 19th century - the beginning of the 20th century, the opinions of modern intellectuals on healthcare, the lack of local personnel, the incidence of many diseases of the population, the health care of foreign tourists in Turkestan relations with the system, information about the opening of a hospital for the local population in Khiva in 1913 under the leadership of Syed Islamkhoja, who served as prime minister in Khiva Khanate.

Key words: Abu Ali ibn Sina, pharmacy, hospitals, "Jamiyati Khairiya", Abdullah Awlani, Behbudi, "Oyina", Jenner, "cow pox", Fitrat, Indian tourist, Islamkhoja, 1913, Ropa, Anisimov

Аннотация: В данной статье рассмотрено состояние системы здравоохранения в Туркестане в конце XIX - начале XX века, мнения современной интеллигенции о здравоохранении, нехватке местных кадров, заболеваемости многими болезнями населения. население, здравоохранение иностранных туристов в Туркестане, связи с системой, сведения об открытии в Хиве в 1913 году больницы для местного населения под руководством Саеда Исламходжи, занимавшего пост премьер-министра Хивинского ханства.

Ключевые слова: Абу Али ибн Сина, аптека, больницы, «Джамияти Хайрия», Абдулла Авлани, Бехбуди, «Ойна», Дженнер, «коровья оспа», Фитрат, индийский турист, Исламходжа, 1913 год, Роп, Анисимов.

Insonning sog'ligi barcha narsalardan ustun turadi. Bu tushuncha asrlar davomida o'z ahamiyatini yo'qotmay kelmoqda. Aholini sog'lom yashashi davlat uchun ham muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Chunki, sog'lom aholi davlat iqtisodiyoti uchun asosiy harakatlantiruvchi kuch hisoblanadi. O'zbekiston tarixida tibbiyot ilmi qadimdan rivojlangan bo'lib, bu soha bo'yicha yetuk olimlar yetishib chiqqan. Ayniqsa, IX-XII asrlardagi Uyg'onish davrining mashhur allomalaridan biri Abu Ali ibn Sinoning tibbiyot ilmi rivojiga qo'shgan hissasi butun dunyoda tan olingan. Biroq bu sohaga barcha davrlarda ham bir xilda e'tibor berilmadi. Shunday davrlardan biri XIX asr oxirlari – XX asr boshlarida Turkistonning Rossiya imperiyasi mustamlakachiligi sharoitidagi tibbiyot tizimining ahvolidagi namoyon bo'ladi.

Bir tomondan, Turkiston Rossiya imperiyasi tarkibida bo'lgan davrda zamonaviy tibbiyot muassasalarning paydo bo'lishi ijobiy hodisa edi. Jumladan, 1870–1880-yillarda rus vrachlarning tashabbusi bilan Toshkent, Samarqand, Jizzax, Dushanbe shaharlarida mahalliy aholi uchun bir necha ambulatoriya ochildi. 1874-yilda esa Toshkentda birinchi zamonaviy dorixona ochildi. Shunisi qiziqki, Turkistonda zamonaviy dorixona paydo bo'lishi bilan mahalliy tabiblar kasallarga shu dorilardan ishlata boshladilar. Tadqiqotchilar o'rgangan ma'lumotlarga ko'ra, 1868–1870-yillardan boshlab Turkistonda kasalxonalar barpo etila boshladi. O'sha vaqtda O'zbekistonning hududida 976 o'rinli kasalxonalar, 8 ta dorixona, 10 ta feldsher va akusherlik bo'limlari bo'lgan. 141 ta vrachdan 102 tasi sog'liqni saqlash sohasida ish olib borar edi. O'sha davrda o'rta ma'lumotli tibbiyot xodimlaridan 234 kishi ishlagan. Har bir odamning sog'lig'ini saqlash uchun xarajat miqdori 13 tiyinni tashkil etardi [1].

Turkistonning XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi ijtimoiy hayotida jadidlarning o'rni katta ahamiyatga ega. Ushbu davrda jadidlar jamiyatdagi barcha sohalar singari sog'liqni saqlash sohasiga ham katta ahamiyat berdilar. Ular o'zlarining yozgan asarlarida va dasturlarida ushbu sohani tubdan isloh qilishni ilgari surganlar. Shu maqsadda jadidlar yoshlarni G'arb va Sharqning taraqqiy etgan mamlakatlariga o'qishga yuborishga alohida ahamiyat berdilar. Abdulla Avloniy tilga olgan toshkentlik taraqqiyparvarlar – “jadidlar to'dasi” “Jamiyati xayriya” uyushmasini ochdilar. Jamiyatning 1909-yil 12-mayda tasdiqlangan 41 moddalik Nizomidan ma'lum bo'lishicha, uning muassislari Toshhoji Tuyuqboyev, Nizomiddin Mulla Husainov, Mulla Abdulla Avlonov, Munavvarqori Abdurashidxonov, Bashirulla Asatillaxo'jayevlar bo'lib, viloyat hududidagi nochor, muhtoj musulmonlarning moddiy-ma'naviy ahvolini yaxshilash, jumladan, yetimlar, keksalar, nogironlar uchun kasalxona, ambulatoriya, choyxona, oshxona, yotoqjoylar ochishdan tortib, yoshlarni maktabda o'qitish, so'ng oliy tahsil uchun chet ellarga yuborishgacha bo'lgan masalalarni ko'zda tutar edi [2].

O'rta Osiyo jadidlari yo'l boshchisi Mahmudxo'ja Behbudiy ham o'zining asarlarida barcha sohalar singari Turkistonda sog'liqni saqlash tizimining ahvoli

haqida qimmatli fikrlarni bildirib o'tgan. Jumladan, Behbudiy o'zining "Oyina" jurnalida quyidagilarni yozadi: "Hozirgi zamon ahvolig'a oshno kishilarg'a va boshig'a ish tushganlarga, barcha tojir va mansabdorlarga albatta ma'lumdurki, bizg'a muvofiqi zamona odamlar kerak, ya'ni musulmon do'qtur, musulmon muhandis (injener-pilonchi), musulmon zakunchi, tijoratxonalarda musulmon "agent" ishboshilar, podshohlik mahkamalarida musulmon ma'murlari, musulmon sudyalari, natarius (muqavolot muharriri), bonkalarda musulmon sarkorlari va... kerakdur" [3]. Behbudiyning ushbu fikrlaridan a'yon bo'lishicha o'sha vaqtda jamiyatdagi sohalarni rivojlantirishda salohiyatli kadrlar yetishmasligi muammosi mavjudligidan dalolat beradi. Kadrlar muammosi barcha sohalar singari tibbiyot sohasida ham mavjudligini yuqoridagi fikrlar ham tasdiqlaydi. Ayniqsa, mahalliy aholi vakillaridan tajribali kadrlar mavjud emasligi ko'plab sohalar qatori tibbiyot sohasida ham o'z tasdig'ini topdi.

Jadid ma'rifatparvarlaridan Abdulla Avloniy insonning sog'ligi tanasining salomatligiga bog'liqligi haqida o'z asarlaridan birida quyidagi jummalarni keltiradi:

"Badanning salomat va quvvatli bo'lmog'i insonga eng kerakli narsadur. Chunki o'qumoq, o'qutmoq, o'rganmoq va o'rgatmoq uchun insonga kuchlik, kasalsiz jasad lozimdur. Sog' badanga ega bo'lmagan insonlar amallarinda, ibodatlarinda kamchilik qilurlar" [4]. Abdulla Avloniy fikricha, inson barcha ishlarni amalga oshirishda avvalo sog'lom tanaga ega bo'lmog'i lozim. Chunki, insonni ilm olishi va uni jamiyatdagi insonlarga o'rgatishi uchun avvalo, sog'lom tana lozimligi aytiladi. Bu o'rinda yunon faylasuflarining "Sog' tanda sog'lom aql hammaga ham nasib qilavermaydi" jumlasini ham bekorga qo'llanilmaydi.

Jadidlar aholi sog'ligini saqlash borasida nafaqat milliy davolash usullaridan balki dunyodagi rivojlangan mamlakatlar tajribasidan foydalanish tarafdori edilar. Ular o'sha davrda dunyo tan olgan tibbiyot olimlarining turli kasalliklarni davolash borasidagi kashfiyotlari haqida boxabar bo'lganlar. Bu haqida Fitratning "Oila yoki oila boshqarish tartiblari" asarida quyidagi ma'lumotlar keltiriladi: "Milodiy 1797-yilda Jenner degan ingliz do'xtiri yangi usulni kashf qildi. Sigirlarning yelini

atrofida husnbuzarga o'xshab donachalar chiqadi. Uni "sigir chechaklari" deydilar. Sigir sog'adigan odamlarga sog'ish vaqtida o'tib, qo'llariga shunday donachalar chiqadi. Masalaning mohiyati shundaki, qo'llariga sigirdan donachalar o'tgan shaxs boshqa chechakka chalinmaydi. Jenner bunga ahamiyat berib, tajribadan o'tkazib, kimning terisiga sigir chechagining suvidan emlasa, u odam chechakka muhtalo bo'lmasligini e'lon qildi" [5]. Bundan ko'rinib turibdiki, jadidlar turli yuqumli kasalliklarni kelib chiqishi va ularni davolash usullari haqidagi chet el tibbiyot olimlari, xususan, ingliz shifokori Jenner kashfiyotlaridan xabardor bo'lganlar. Bu esa o'z navbatida Turkiston o'lkasi aholisi bu davrda turli kasalliklar, jumladan, chechak kasalligidan aziyat chekkanligidan dalolat beradi. Jenner o'zining tajribalari orqali chechak kasaliga qarshi emlash usulini kashf etgani bilan mashhurdir.

Bu davrda Turkistondagi aholi sog'ligidagi muammolar hamda turli kasalliklar to'g'risida jadid ma'rifatparvarlaridan tashqari chet ellik sayyohlar ham o'z fikrlarini yozib qoldirganlar. Bu haqida bir hind sayyohining Buxoro amirligiga kelib harbiy va tibbiyot sohasining holati anchagina ayanchli ekanligi to'g'risidagi fikrlari muhim ahamiyatga ega. Fitrat asarida keltirilgan bir hind sayyohi Buxoro bo'ylab sayohat qilar ekan, sarbozlar va tabiblar bilan uchrashadi. Ma'lum bo'lishicha, amirlikda xastalikka yo'liqishi tufayli o'z kasb-kori bo'yicha hech qanday bilimi bo'lmagan, binobarin, bemorlar dardiga malham bo'lolmaydigan tabiblarga ro'baro keladi. Shundan keyin u rus shifokoriga murojaat etishga majbur bo'ladi. XX asr boshlarida Turkistonda mahalliy aholi uchun inson tanasida tibbiy muolaja amalga oshirish kofirlik hisoblangan. Oddiy xalq eng nochor holga tushganida ham tabiblar shunday qilishni xayoliga keltirmagan. Shuning uchun ham Buxoro amirligi hududida turli kasalliklar avj olgan. Tozalik va ozodalikka rioya qilinmagani uchun kasalliklarning xili yildan-yilga kamayish o'rniga ortib borgan. Xullas, "tibbiy" jaholat Buxoroni ichdan kemiruvchi illatga aylangan. Sayyoh rus shifokori bilan suhbatida chog'ida tibbiyot masalasida G'arbdan o'rganish lozimligi va amirlikdagi vaziyatni mutlaqo o'zgartirish zarurligi g'oyasini olg'a suradi. Bu g'oya chetdan malakali, bilimli shifokorlarni chaqirish,

madrasalardan birini tibbiy o'quv maskaniga aylantirish, yoshlarni Yevropadagi salomatlik markazlariga o'qishga yuborish va har to'rt yilda ma'lumotli mahalliy shifokorlar avlodini tayyorlash bilan amirlikdagi mazkur muammoni hal etishni o'z ichiga oladi. Garchand, bu fikr hind sayyohi va rus shifokori tilidan olg'a surilgan bo'lsa-da, aslida Fitratning orzu-havasi edi [6]. Sayyoh o'z kundaliklarida bu yerda kasal bo'lib qolganligi va dardiga malham topa olmagan tabiblarga duch kelganligi haqida yozadi. Bu esa o'sha paytda Turkistonda mahalliy bilimdon tabiblar yetishmaganligidan dalolat beradi. Sayyoh fikrini davom ettirib, XX asr boshlarida Turkistonda inson tanasida tibbiy muolaja o'tkazish mutlaqo mumkin emasligi haqida yozadi. Bu jarayon o'sha vaqtda o'lkada diniy mutaassiblik kuchli bo'lganligidan dalolat beradi. Turkistondagi diniy mutaassiblik, ayniqsa, tibbiyot sohasiga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatdi.

Bu davrda Turkistonda aholi salomatligi yo'lida harakat qilgan jadid namoyondalaridan yana biri Xiva xonligida bosh vazir lavozimida faoliyat yuritgan Sayid Islomxo'ja(1871-1913)dir. Islomxo'ja o'zi bevosita ishlab chiqqan va tashabbuskor bo'lgan islohotlar dasturini amalga oshirish borasida ko'plab xayrli ishlarni boshlab yubordi. Avvalo, xonlikda katta norozilikka sabab bo'layotgan soliq tizimini huquqiy asosga qo'yishga, davlat xazinasidagi mablag'ni foydali ishlar uchun sarflashga, maorif, madaniyat va sog'liqni saqlash ishlarini zamon talablari asosida tubdan qayta qurishdek keng qamrovli ishlarni amalga oshirdi [7]. XX asr boshlarida Xiva xonligida ko'plab islohotlar amalga oshirildi. Bu islohotlar jamiyatning barcha sohalarini o'z ichiga oldi. Bu islohotlarni amalga oshirishda o'sha davrdagi Xiva xonligi bosh vaziri Sayid Islomxo'ja bosh bo'ldi. Islomxo'ja barcha sohalar qatori aholi salomatligi yo'lida ham bir qator xayrli ishlarni amalga oshirdi. Islomxo'ja sog'liqni saqlash sohasini zamon talablariga mos holda tashkil etish tarafdori bo'lgan.

Islomxo'janing sa'y-harakati bilan Xivada o'nlab mahobatli imoratlar, saroy, maktab, madrasa, pochta-telegraf, kasalxona va Xivaning ramziga aylangan, Sharqdagi eng go'zal va baland minora bunyod etildi. Bu binolar hozirgi kunda ham chetdan kelgan xorijliklarni hayratga solmoqda. 1913-yili qurib bitkazilgan va

bir yuz bemorga mo'ljallangan Xivadagi kasalxona arxitektor Ropa loyihasi asosida barpo etiladi. Shifoxona o'sha davr uchun yaxshi jihozlangan. Uning qurilishiga xazinadan bir yuz ming so'm xarj etilgan. Shifoxonada ishlash uchun Rusiyadan tajribali shifokorlar A.F.Anisimov, V.I.Shenkovskaya, A.A.Aleksandrov va Asfandiyorovalar taklif qilingan. Ular oddiy xalq orasida juda katta hurmatga sazovor bo'lganlar. Shifoxonada nafaqat amaldorlar, oddiy xalq ham bepul davolanish imkoniyatiga ega bo'lgan. Shifokor Anisimov haqida Amudaryo bo'limi boshlig'i N.Likoshin- „Shifokor Anisimov bemorlarni a'lo darajada davolay oladi. Jarrohlik ishlariga ham bag'oyatda mohir. Shu boisdan u tez orada xalq orasida katta ishonchga sazovar bo'ldi”, - deb yozgan edi. Xiva tarixchisi Bayoniy esa shifoxona haqida: - Tamomi xaloyiq, xushhol bo'lib, erkak va ayollar bemor bo'lsa, kelib shifo topib ketar edilar”, deb xabar beradi. Mazkur kasalxonada dastlabki uch oy davomida 10909 nafar bemor davolangan, shulardan 4747 nafari ayollar bo'lgan [8]. Islomxo'ja tashabbusi bilan kasalxonaning zamonaviy loyiha asosida qurilishi ham unga bo'lgan e'tiborni yanada orttiradi. Bu kasalxonaning afzalligi shundaki, faqatgina zodagonlar uchun emas, balki oddiy xalq ham davolanish imkoniyatiga ega bo'lganligi bilan izohlanadi.

Xulosa qilib aytganda, Rossiya imperiyasi mustamlakachilik siyosati oqibatida Turkiston o'lkasida ko'plab sohalar taraqqiyotdan ancha ortda qolib ketdi. Mustamlakachilik siyosati sog'liqni saqlash sohasiga ham o'z ta'sirini ko'rsatdi. Bunday vaziyatda o'sha davrda yetishib chiqqan jadid ma'rifatparvarlari jamiyatning barcha sohalarini singari bu sohani ham rivojlantirishga intildilar. Bu davrda aholi o'rtasida turli xil yuqumli kasalliklar keng tarqaldi. Buning oqibatida aholi turli kasalliklardan aziyat chekdi. Sog'liqni saqlash tizimidagi bu kamchilliklarni hattoki chet ellik sayyohlar alohida e'tirof etdilar. Mustamlakachi hukumat tomonidan o'sha vaqtda Turkistonda aholi salomatligi, xususan, tibbiyot sohasiga yetarlicha e'tibor qaratilmadi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Iskandarova Sh. va boshqalar. Tibbiyot tarixi. – Toshkent: Ijod-Print, 2020. – B.131.

2. “Jadid” gazetasi. 2024-yil 5-yanvar.
3. “Jadid” gazetasi. 2024-yil 5-yanvar.
4. Авлоний А. Танланган асарлар. 2-жилд. – Тошкент: Маънавият, 2006. – Б.38.
5. Фитрат А. Оила ёки Оила бошқариш тартиблари. Иккинчи нашр. – Тошкент: Маънавият, 2000. – Б.66.
6. Шарапов Р. Туркистон жадидчилик ҳаракати тарихидан – Тошкент: Ўқитувчи, 2002. Б. 102 -103.
7. Садуллаев А. ва бошқалар. Сайид Ислонхўжа. – Тошкент: Ал-Хоразмий номли Урганч Давлат университети нашриёти, 2005. – Б.4.
8. Садуллаев А. ва бошқалар. Сайид Ислонхўжа. – Тошкент: Ал-Хоразмий номли Урганч Давлат университети нашриёти, 2005. – Б.49-50.

TURKISTONDA MILLIY MASALANING TARIXIY TADQIQI

Kamilov Abdusalim Abdullayevich
FarPI “Ijtimoiy fanlar va sport”
kafedrasi mudiri, t.f.n.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Turkiston Muxtoriyatining tashkil etilishi. O‘lkada amalga oshirilgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma’naviy hayotdagi o‘zgarishlar, 1918-1922 yillarda Turkiston o‘lkasida faoliyat olib borgan Turkiston MSSR Millatlar ishlari xalq komissarligi faoliyatiga doir ayrim ma’lumotlar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Turkiston Muxtoriyati, Turkiston MSSR, “Sho‘roi islomiya”, “Alash-O‘rda”, “Ishtrokiyun”, shovinistlar.

Abstract: This article analyzes the establishment of the Turkestan Autonomy. The changes in socio-political, economic and spiritual life in the country, and some information about the activities of the People's Commissariat for Nationalities of the Turkestan ASSR, which operated in the Turkestan region in 1918-1922.

Key words: Turkestan Autonomy, Turkestan MSSR, "Shu'roi Islamiya", "Alash-Orda", "Ishtrokiyun", chauvinists.

Jahon xaritasida O‘zbekiston deb atalgan mustaqil davlatning paydo bo‘lishi tariximizga teran nazar bilan tashlash imkonini bermoqda. Darhaqiqat, Xurmatli Prezidentimiz ta’kidlaganidek: “Milliy tarixni milliy ruh bilan yaratish kerak. Aks holda uning tarbiyaviy ta’siri bo‘lmaydi. Biz yoshlarimizni tarixdan saboq olish, xulosa chiqarishga o‘rgatishimiz, ularni tarix ilmi, tarixiy tafakkur bilan qurollantirishimiz zarur” [1]. Demak, tarixni o‘rganish insonga o‘zlikni, Vatanga muxabbat ruhini singdirish orqali Yurtga bo‘lgan muhabbatini oshiradi.

Shu maqsadda tarixni, o‘tmishni o‘rganish muhimdir. XX asrning birinchi o‘n yilligida Turkiston o‘lkaning mahalliy aholisi o‘rtasida milliy o‘zlikni anglash

uchun sharoitlar mavjud edi. Buni tashkil etilayotgan siyosiy guruhlar va partiyalar misolida ko'rish mumkin. 1917-yil Fevral inqilobi natijasida tashkil topgan Muvaqqat hukumatning Turkiston komiteti ko'pdan-ko'p va'dalar bergan edi. Lekin, ularning barchasi qog'ozda qoldi. Rahbar organlarda asosan yevropa millatiga mansub shaxslar faoliyat olib bordiki, mahalliy aholi bu sohaga yaqinlashtirilmadi.

1917-yil oktyabr voqealari natijasida milliy masalaning dolzarbligini hisobga olib Sovet hukumati tarkibida 1917-yil 27-oktyabrda RSFSR Millatlar ishlari xalq Komissarligi tashkil etildi. Sho'ro hokimiyati "Rossiyada yashovchi barcha xalqlarga o'zini belgilash haqiqiy huquqini ta'min etadi" degan bandga asosan RSFSR Millatlar ishlari xalq komissarligi tuzilgan edi. Uning tasarrufiga millatlar hayotining barcha sohalari: iqtisodiy, madaniy, maorif, hokimiyat organlari qurilishi, mudofaa va Qizil Armiya qismlarini shakllantirish masalalari kirdi. Afsuski, bu organ O'rta Osiyodagi milliy masala muammolariga yetarli e'tibor bermadi.

Oktyabr inqilobidan so'ng Turkistonni muxtor respublika sifatida davlat qurilish muammosi nihoyatda murakkab masala edi. Buning uchun o'lkada shart-sharoit mavjud bo'lsada, uni amalga oshirish uchun yetarli kuch yo'q edi. Bolsheviklar ham bu masalaning tub mohiyatini tushunib yetishni istamadilar, butun kuch-g'ayrat o'lkani Sho'rolar qo'lida mahkam ushlab turishga sarflandi.

1917-yil 27-noyabrda Qo'qonda favqulodda umummusulmon s'yezdi bo'ldi. Unda "Sho'roi islomiya", "Ulamo", "Alash-O'rda", partiya vakillaridan o'zbek, qozoq, qirg'iz, turkman millatiga mansub kishilar qatnashdi. S'yezdda Turkiston muxtoriyati e'lon qilindi.

"Nasha gazeta"da: "Toshkent Kengashi va Xalq Komissarlar Kengashi Turkiston o'lkasini muxtoriyatlashtirish masalasida musulmonlar bilan qardoshdirlar, chunki bu inqilobni egallashning biri bo'ladi..." [2], deb yozdi. Afsuski, bu hukumat faoliyati uzoqqa cho'zilmadi. Tarixchi V.P.Xarin aytganidek, Sho'ro qo'shinlari ... 1918-yil fevralida "Qo'qon muxtoriyati"ni tugatdilar [3].

Turkiston general-gubernatorligi tugatilgan vaqtda o'lkada 5250 ming kishi yashardi. Shulardan, 41% - o'zbeklar, 19% - qozoqlar, 8% - tojiklar, 5% - turkmanlar, 1,5% - qoraqalpoqlar, 25,5% - ruslar va boshqa millat vakillari edi. Jami aholining 80% ga yaqini qishloq xo'jaligi ishlari bilan band edi [4]. 1918-yilning aprel oyida tashkil etilgan Turkiston MSSR tarkibida Millatlar ishlari xalq Komissarligi tashkil topdi. Komissarlik faoliyatida ko'plab yaxshi ishlar amalga oshirilgan bo'lsa ham, uning faoliyati to'liq o'rganilmagan.

O'lkada yashovchi yigirmadan ortiq millat va elatlar bu davrda ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy hayotning turli darajalarida istiqomat qilayotganliklari, mavjud muammolarni o'rganish va hal etish maqsadida komissarlik tashkil etilgan edi. Uning asosiy vazifasi sifatida: o'lkada yashovchi millatlar o'rtasida Sovet hukumati g'oyalarini keng targ'ib qilish, milliy o'zlikni anglash va madaniy taraqqiyotga erishish uchun yordam berish edi. Shuningdek, bu davrda "Turkiston muxtoriyati"ning ag'darilishi tufayli mahalliy aholining Markazning va o'lkadagi markaz organlariga ishonchsizligi kuchaymoqda edi. Aynan mana shu ishonchsizlikni yo'qotish maqsadida 1918-yilning 10-avgustida Turkiston MIK tomonidan tasdiqlangan Nizomda: Millatlar ishlari xalq komissarligi ayrim millatlarning ijtimoiy turmush tarzini himoya qilish va vakili sifatida tashkil topgan [5].

Xalq komissari ishchi, soldat, dehqon va musulmon deputatlari s'yezdida saylangan. Uning tarkibida o'lkada yashovchi barcha millatlar vakillaridan iborat bo'lgan hay'at tashkil etilgan.

Turkiston MSSRda ham targ'ibot ishlarida asosiy kurash mahalliy tillarda chiqadigan davriy matbuot organlari sahifalarida olib borildi. Turkiston Kommunistik partiyasining I s'yezdi "Ishtrokiyun" ("Kommunist") ro'znomasini mahalliy tilda chiqarish to'g'risida qaror qabul qildi. Shuning uchun, 1918-yil 20-iyunda Toshkentda Turkiston Kommunistik partiyasi va Millatlar ishlari xalq komissarligining organi – "Ishtrokiyun" (Kommunist) ro'znomasining birinchi soni chiqdi. U asosan o'zbek tilida (bir qismi qozoq tilida) avval haftada uch marta, 1919-yil 1-martdan har 3 kuni 3 (uch) ming nusxada chiqa boshladi [6]. Uning

sahifalarida partiya va davlat qurilishi masalalari muntazam yoritib berildi. Roʻznoma redaksion kollegiyasining 1920-yil mart oyidagi bergan hisobnomasida taʼkidlanishicha: “Ishtrokiyun” – (“Kommunist”) roʻznomasi nafaqat Turkiston oʻlkasi, balki qoʻshni mamlakatlar koʻp millionli musulmonlari ehtiyojlari uchun ham xizmat qiluvchi yagona matbuot organi hisoblanadi [7].

Lekin, oʻlkadagi partiya, davlat ishlarida boʻlgan “buyuk millatchi shovinistlar” oʻlkada bunday komissarlik faoliyati uchun keskin qarshi chiqmoqda edilar va ular oʻz maqsadlariga erishadilar. 1919-yilning 2-oktyabrida boʻlib oʻtgan Turkiston Respublikasi Sovetlarining VIII sʻyezdi keraksiz va foydasiz organ deb hisoblab, uni tarqatib yuboriladi.

Oradan 2 yil oʻtib, 1921-yilning 21-sentyabr kuni Turkiston Respublikasi Sovetlarining qarori bilan Komissarlik yana tashkil etiladi va 1922-yilning iyul oyigacha faoliyat olib boradi.

Milliy munosabatlar masalasi oʻta murakkab va koʻp qamrovli ekanligi bois uni tadqiq etish oʻta murakkab va oʻta yuqori masʼuliyat talab etadi. Bu davrdagi voqelikni yoritishga davr nuqtai nazaridan hisoblanib oʻrganish zarur. Bu davrni tadqiq etish yuzasidan olib borilgan tadqiqotlarni shartli ravishda bir necha guruxga boʻlib oʻrganish zarur.

Oʻrta Osiyodagi milliy siyosatni oʻziga xos xususiyatini alohida taʼkidlash kerak. Sinfiiy tabaqalanish siyosati – mahalliy aholiga yon berish siyosati: sharoit va odat boʻyicha amal qiladigan sudlarning ishlashiga ruxsat berish, kasaba maktablarining vaqtincha ishlashiga ruxsat berish, mahalliy millat ziyolilari va ruhoniylarining ilgʻor qismini Shoʻro hokimiyati tarafiga jalb qilishga qaratilgan tadbirlar va ana shular jumlasidandir. Lekin umumiy maʼnoda bolsheviklar partiyasi ilgari surgan millatlarning oʻz taqdirini oʻzi belgilash huquqi haqidagi, mustaqil davlat tuzish haqidagi nazariyalari amaliyotdan uzilib qoldi, hayotda oʻz ifodasini topmadi. Bolsheviklar partiyasi rahbariyati nazariya bilan amaliyotning ajralib qolishiga yoʻl qoʻydi, buyuk shovinizm siyosatini qoʻllab, milliy chekka oʻlkalar mehnatkashlari, partiya va davlat organlari haq-huquqlarini qoʻpol ravishda poymol qildi, ularning markazga toʻla tobeligini taʼminlash uchun har bir

mayda-chuyda ishlarga ham aralashaverib, partiya diktaturasini, turma sosializmini o'rnatdi. Bu esa oqibatda demokratik kuchlarning bosh ko'tarishiga, jamiyatdagi illatlarni ochib tashlab, uning demokratik taraqqiyotiga yo'l ochishga majbur etdi. O'zini oqlamagan, jamiyatdagi barcha qusurlarning aybdori sifatida o'z umrini tugatishga olib keldi. Bu esa milliy-ozodlik va mustaqillikka erishish harakatini keltirib chiqardi. Natijada SSSR tugatilib, uning o'rniga mustaqil, suveren davlatlar vujudga keldi va ularning hamdo'stligi kabi hamkorlikning yangi shakli vujudga keldi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. <https://aniq.uz/>
2. Qarang: "Nasha gazeta". №148. 12 декабря 1917 г.
3. Харин В.П. К вопросу о первых аграрных мероприятиях Коммунистической партии Туркестана (ноябрь 1917-1918 гг.) Труды ТашГУ им. В.И.Ленина, История КПСС, в.170. С.103.
4. Среднеазиатский экономический район. Ташкент, 1922, С.32.
5. O'zR MA, 36 f. I-ro'yx. 4 hujj. 74 b
6. Победа Октябрьской революции в Узбекистане. Сборник документов. Т.2. Тошкент. Изд. ВН УзССР. 1963. С. 291-292, 333-345.
7. O'zbekiston Xalq-Demokratik partiyasi Markaziy Kengashi arxivi. 60 f. I-ro'yx. 430 hujj. 9 b.

BUXORO AMIRLIGI SOLIQ TIZIMI YEVIROPA NIGOHIDA

Abdug'affor Sharofiddinov

Farg'ona davlat universiteti dotsenti, t.f.n

Nozima Umrzaqova

Arxivshunoslik yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Buxoro amirligining XVI-asrdan XX-asr boshlarigacha bo'lgan soliq tizimi Yevropa nuqtai nazaridan namunali fiskal model bo'lib xizmat qiladi. Ushbu maqolada amirlik soliq tuzilmasining o'ziga xos xususiyatlari ko'rib chiqilib, uning ma'muriy samaradorligi, yer solig'ining progressivligi, savdo tariflarining pastligi va ma'naviy jihatdan asoslangan zakot tizimi yoritilgan. Tarixiy ma'lumotlarni o'rganib chiqib, maqola Amirlikning moslashuvchan soliq siyosati qanday qilib savdoni rag'batlantirgani, agrar hosildorlikni qo'llab-quvvatlagani va ijtimoiy farovonlikni rag'batlantirgani ochib beradi.

Kalit so'zlar: Buxoro amirligi, soliq tizimi, Yevropa istiqboli, fiskal samaradorlik, progressiv soliqqa tortish, yer solig'i, zakot, savdo tariflari, ma'muriy tuzilma, ijtimoiy farovonlik, agrar iqtisodiyot, iqtisodiy o'sish, Ipak yo'li, boyliklarni qayta taqsimlash, infratuzilmani rivojlantirish.

Abstract: The tax system of the Bukhara Emirate, spanning from the 16th to the early 20th century, serves as an exemplary fiscal model from a European perspective. This article delves into the unique features of the Emirate's tax structure, highlighting its administrative efficiency, progressive land taxation, low trade tariffs, and the morally grounded zakat system. By examining historical data, the article reveals how the Emirate's adaptive tax policies stimulated commerce, supported agrarian productivity, and promoted social welfare.

Keywords: Bukhara Emirate, tax system, European perspective, fiscal efficiency, progressive taxation, land tax, zakat, trade tariffs, administrative structure, social welfare, agrarian economy, economic growth, Silk Road, wealth redistribution, infrastructure development.

Аннотация: Налоговая система Бухарского эмирата, охватывающая период с XVI по начало XX века, служит образцовой фискальной моделью с европейской точки зрения. В этой статье рассматриваются уникальные особенности налоговой структуры эмирата, подчеркивая ее административную эффективность, прогрессивное налогообложение земли, низкие торговые тарифы и морально обоснованную систему заката. Рассматривая исторические данные, статья показывает, как адаптивная налоговая политика эмирата стимулировала торговлю, поддерживала аграрную производительность и способствовала социальному благосостоянию.

Ключевые слова: Бухарский эмират, налоговая система, европейская перспектива, фискальная эффективность, прогрессивное налогообложение, земельный налог, закят, торговые тарифы, административная структура, социальное обеспечение, аграрная экономика, экономический рост, Шелковый путь, перераспределение богатства, развитие инфраструктуры.

Buxoro amirligining XVI-XX asr boshlarida gullab-yashnagan soliq tizimi an'ana va o'z davri voqeligiga moslashuvning o'ziga xos uyg'unligi edi. Yevropa nuqtai nazaridan qaraganda, ayniqsa, butun Yevropa soliq tizimlari ko'pincha quyi tabaqalar zimmasiga og'ir yuklar va murakkab byurokratik tartib-qoidalar yuklanishi bilan ajralib turadigan bir davrda, Buxorodagi soliq tizimi bir qator maqtovg'a sazovor jihatlarni taklif etadi.

Buxoro amirligi soliq tizimining eng diqqatga sazovor xususiyatlaridan biri uning soddaligi edi. Soliqlarning murakkab ierarxiyasi ko'pincha tartibsizliklarni keltirib chiqaradigan va aholi ahvolini og'irlashtiradigan ko'plab Yevropa davlatlaridan farqli o'laroq, Buxoro amirligi nisbatan soddaga tuzilmani saqlab qoldi. Soliqlar odatda ikki turga bo'lingan: yer solig'i (xiroj) va shaxsiy soliqlar (zakot). Ushbu oddiy toifalash soliq yig'ish va tushunishda aniqlik kiritish imkonini berdi, bu ko'plab Yevropalik kuzatuvchilar tomonidan maqtovg'a sazovor bo'ldi. Tizimning shaffofligi soliqlarning ortiqcha byurokratiya qatlamlarisiz undirilishini

ham ta'minladi. Bu davlatga ham, unga bo'ysunuvchilarga ham o'z majburiyatlarini bilishni osonlashtirdi, hukmdorlar va boshqaruvchilar o'rtasidagi barqaror munosabatlarni mustahkamladi. Ko'pincha vatanda haddan tashqari murakkab soliq qonunlari bilan shug'ullanishga odatlangan Yevropalik sayohatchilar bu samaradorlikni qadrlashdi.

Buxoro amirligida soliq tizimini boshqarishda muayyan toifadagi davlat mulozimlarigina emas, balki, amirlik mulozimlarining deyarli barchasi ishtirok etganlar. Ular o'zlarining birlamchi xizmat vazifalarini bajarish bilan birga, soliq tizimida ham o'zlariga topshirilgan vazifa-larni bajarganlar. Muftiy mirza va shogirdpeshalar hamrohligida ko'rsatilgan hududga borgan hamda amin, oqsoqol va bir necha aholi vakillari bilan birgalikda ushbu hududdagi yerining tanobi va ekilgan ekin turini aniqlab tanob daftariga kiritgan. Zakotchilar yilda bir marta zakot olinishi kerak bo'lgan mulkdan zakot yig'ish bilan shug'ullanganlar. Ular o'z xizmat vazifalarini bajarishda hokimlarga bo'ysunmaganlar va mustaqil ish olib borganlar. Zakotchilarning bittasi faqat shaharda turgan va keltirilgan tovarlardan zakot olgan bo'lsa, ikkinchisi viloyat bo'ylab yurib, chorva egalaridan zakot yiqqan. Amlokдорlar hokim tomonidan yorliq olib tayinlangan va tumanlarda ma'muriy hokimiyatni tashkil qilgan. Ularning dorug'a deb nomlanuvchi bir necha yordamchilari bo'lib, ularning vazifasi g'alla yig'inida g'alla uyumini muhrlashdan iborat bo'lgan. [10]

Yevropaliklar hayratga tushgan yana bir jihat amirlik soliq tizimining moslashuvchanligi edi. A.Xasanovning kitobida keltirilishicha [3], soliqlar bir xilda qo'llanilmadi, aksincha, odamlarning sharoiti va to'lov qobiliyatiga qarab tuzatildi. Qurg'oqchilik yoki hosilning pastligi davrida davlat ko'pincha soliqlarni kamaytirdi yoki vaqtincha to'xtatib turdi, bu esa fermerlar va savdogarlarning og'ir kunlarda ortiqcha yuk bo'lmasligini ta'minladi. Ushbu adaptiv yondashuv iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar soliq majburiyatlari bir xil bo'lib qolgan ko'plab Yevropa davlatlarida mavjud bo'lgan qattiq tizimlardan farq qiladi. Bunday moslashuvchanlik fuqarolar duch keladigan iqtisodiy voqeliklarni chuqur tushunishni namoyish etdi va barqaror qishloq xo'jaligi va tijorat amaliyotlarini

amalga oshirishga imkon berdi, aholining sodiqligi va mamnunligini ta'minladi. Ushbu moslashuvchanlik o'sha davrning Yevropa standartlariga ko'ra progressiv deb hisoblangan.

Buxoro amirligining soliq tizimi ham savdo-sotiqni rag'batlantirgani uchun yuqori baholangan. Savdogarlar va savdogarlar uchun nisbatan past soliqlarni o'rnatish orqali davlat tijorat faoliyatini rivojlantirish uchun sharoit yaratdi. Amirlik hududidan o'tgan mashhur Ipak yo'li yo'llari bu siyosatdan bahramand bo'lib, Buxoroning Sharq va G'arb o'rtasidagi savdo markaziga aylanishini ta'minladi.

Amirlikka tashrif buyurgan Yevropalik savdogarlar va diplomatlar biznesni yuritishning qulayligini ta'kidladilar, bu Yevropadagi ko'pincha og'ir bojxona to'lovlari va savdo cheklovlaridan keskin farq qiladi. Bunday qulay soliq rejimi Buxoroning savdo va madaniyatning kosmopolit markazi sifatidagi mavqeini oshirishga yordam berdi.

Yevropa nuqtai nazaridan Buxoro amirligi soliq tizimining yana bir ijobiy jihati uning axloqiy asosi edi. Islom tamoyillari asosidagi xayriya solig'i bo'lgan zakot yig'ilishi boylikning bir qismini kambag'al va muhtojlarga yordam berish uchun qayta taqsimlanishini ta'minladi. Bu soliq tizimiga ma'naviy mas'uliyat hissini berdi, bu ko'plab Yevropalik sharhlovchilar tomonidan hayratlanarli deb topildi, ayniqsa, ko'pincha bunday axloqiy nuqtai nazardan mahrum bo'lgan o'z tizimlariga nisbatan.

Zakot tizimi nafaqat ijtimoiy farovonlikni oshirdi, balki jamiyatning badavlat qatlamlari kam ta'minlanganlar farovonligiga hissa qo'shishini ta'minlab, ijtimoiy tenglikni saqlab qolishga yordam berdi. Soliqqa nisbatan diniy asosga ega bo'lgan bu yondashuv ijtimoiy adolatning bir shakli sifatida ko'rgan ko'plab Yevropalik tashrif buyuruvchilarda aks-sado bergan insonparvarlik jihatini qo'shdi.

Buxoro amirligining soliq tizimi Yevropa ilmiy nuqtai nazaridan tahlil qilinganda ma'muriy samaradorlik bilan ijtimoiy-iqtisodiy moslashuvchanlikni uyg'unlashtirgan namunali fiskal model sifatida ajralib turadi. Yevropalik iqtisodchilar va sayohatchilar, ayniqsa, ma'rifat davridagilar tuzilmani davlat

daromadlari va jamoat farovonligi bilan muvozanatlash qobiliyatini yuqori baholadilar, xuddi shu davrda ko'plab Yevropa davlatlari bu muammo bilan kurashdilar.

Buxoro amirligining soliq tizimi boshqaruv samaradorligi bilan mashhur edi. Yevropalik kuzatuvchilarning e'tiborini tortgan asosiy jihatlardan biri bu Amirlikning ma'muriy xarajatlarni past darajada ushlab turish qobiliyati edi. XVII-XVIII-asrlarda Fransiya va Angliya kabi Yevropa davlatlarida ma'muriy xarajatlar umumiy yig'implarning 10% dan 15% gacha bo'lgan. Bundan farqli ravishda, Buxoro amirligining soliq yig'ish tizimi ma'muriy xarajatlari 5% dan kam bo'lganligi xabar qilingan. Bunday moliyaviy samaradorlikka soliqlarni markazlashmagan holda yig'ish orqali erishildi, bunda mahalliy qabila boshliqlari va hokimlar (beklar) zimmasiga jarayonni nazorat qilish vazifasi yuklatildi. Ushbu markazlashmagan tizim korrupsiyani kamaytirishga ham hissa qo'shdi, chunki markaziy hokimiyat mahalliy soliq yig'uvchilarni bevosita kuzatib bordi, mahalliy rahbarlar esa o'z hududlari farovonligidan manfaatdor edi. Ko'pgina Yevropa davlatlarida soliqchilar o'rtasida korrupsiya asosiy masala bo'lib, Buxoro amirligining nisbatan toza tizimidan farqi ajoyib edi.

Iqtisodiy nazariya nuqtai nazaridan Buxoro amirligidagi soliq tizimi zamonaviy iqtisodchilar "progressiv soliqqa tortish" deb ta'riflashi mumkin bo'lgan dastlabki elementlarni ko'rsatdi. Yevropalik tashrif buyuruvchilar, xususan, iqtisod bo'yicha ma'lumotga ega bo'lganlar, Amirlikning soliq talablarini qishloq xo'jaligi mahsulotlari va yer unumdorligiga qarab moslash qobiliyatidan hayratda qolishdi. Er egalari erlarining unumdorligiga qarab soliqqa tortildilar, bu tizim keyinchalik XIX-asrda Fransiyaning ayrim qismlarida qabul qilingan soliq fonsiyer modeliga juda o'xshardi.

Tarixiy ma'lumotlardan to'plangan statistik ma'lumotlarga ko'ra, Buxoro amirligida yer solig'i yerning unumdorligi va sug'orish imkoniyatlariga qarab, qishloq xo'jaligi hosilining 10% dan 20% gacha bo'lgan. Bu davrda Yevropa davlatlarida tuproq sifatini hisobga olmaydigan bir tekis stavkali er solig'i bo'lishi odatiy hol bo'lib, bu ko'pincha unumdorligi past erlarda ishlaydigan dehqonlarning

qashshoqlashishiga olib keldi. Buxoro amirligining nozik yondashuvi bu muammolarni yumshatib, boy yer egalari mutanosib ravishda ko'proq hissa qo'shishini, kambag'al dehqonlarga esa ortiqcha yuk tushmasligini ta'minladi.

Qolaversa, davlat musulmon bo'lmagan shaxslarga nisbatan "xaraj" solig'ini joriy qildi, bu amaliyot zamonaviy Yevropa nuqtai nazari tomonidan tanqid qilingan bo'lsa-da, ba'zi ma'rifatparvar mutafakkirlar tomonidan diniy xilma-xillikni moliyaviy tizimga integratsiya qilishning samarali usuli sifatida qaralgan. Bu musulmon bo'lmagan jamoalarga zakot kabi islomiy soliqlarsiz davlat daromadlariga hissa qo'shish imkonini berdi.

Tarixan Ipak yo'li tarmog'ining bir qismi bo'lgan hududda Buxoro amirligining savdoga nisbatan soliq siyosati uning gullab-yashnashida muhim rol o'ynadi. Yevropalik savdogarlar va diplomatlar doimiy ravishda mintaqaviy va xalqaro savdoni rag'batlantirgan davlat tomonidan qo'yilgan past bojxona to'lovlarini ta'kidladilar. Amirlikdagi savdo tariflari ko'pincha tovarlar qiymatining 2% dan 5% gacha o'rnatildi, bu ko'plab Yevropa mamlakatlariga qaraganda ancha past bo'lib, bu erda bojxona to'lovlari 10% dan 30% gacha bo'lishi mumkin, ayniqsa hashamatli tovarlar uchun. Bu siyosat erkin savdo muhitini, xususan, Osiyo va Yevropa o'rtasidagi tovarlar tranziti uchun strategik ahamiyatga ega edi. Yevropalik savdogarlar, ayniqsa Rossiyadan kelganlar, Amirlikning soliq siyosatini uzoq masofali savdo uchun foydali deb topdilar. XIX asr oxiriga kelib, Buxoro amirligi orqali o'tgan savdo hajmi O'rta Osiyo umumiy savdosining 25% dan ortig'iga hissa qo'shgan, bu esa uning savdo markazi sifatidagi ahamiyatini kuchaytirgan. Buxoro amirligidagi zakot tizimi Yevropalik olimlar va insonparvarlarning e'tirofiga sazovor bo'lgan yana bir jihat edi. Inson boyligining 2,5% miqdorida belgilangan zakot nafaqat diniy farz, balki erta ijtimoiy farovonlikning bir shakli edi. Yevropa iqtisodchilari, ayniqsa, XIX asrda, zakotni boylukni qayta taqsimlash va Yevropani sanoatlashtirishda keng tarqalgan ijtimoiy tengsizlikni bartaraf etishning samarali vositasi deb bilishgan.

O'sha davrdagi statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, Amirlik aholisining taxminan 10% dan 15% gacha kambag'allar, etimlar va nogironlar uchun yordamni

o'z ichiga olgan zakotga asoslangan farovonlik dasturlari bevosita foyda ko'rgan. Taqqoslash uchun, Yevropada dastlabki farovonlik tizimlari ibtidoiy edi va ko'pincha kam moliyalashtirildi, bu o'sha davrda sezilarli ijtimoiy tartibsizliklarga olib keldi. Zakot tizimi amirlikda ijtimoiy barqarorlikni ma'lum darajada ta'minladi, bu esa o'z navbatida hukmron elitaga sodiqlikni ta'minladi.

Amir Said Olimxon hukmronligi davrida “Yosh buxoroliklar”ning talablari asosida bir qator islohotlar amalga oshirildi. Jumladan, mahalliy soliqlar 10 foizgacha qisqartirilgan, harbiylar oylik haqi oshirilgan (piyoda xizmatchilarga oyida 3-9 rublgacha, otliq qo'shinlarga 6-20 rublgacha), harbiy xizmatdan ozod etilgan yoshi ulug' kishilarga oyida 3 rublgacha nafaqa tayinlangan. Qozilarga sud jarayonida taraflardan aniq belgilangan miqdordagi boj haqi undirish buyurilgan. Rais – shahar boshlig'ining xarajatlari qisqartiriladi. Muqaddas erlardan foyda olishga ruxsat berilgan [8].

Yevropalik kuzatuvchilar, xususan, XIII-XIX asrlarda paydo bo'lgan iqtisodiy modellarni o'rganayotganlar Buxoro amirligining soliq tizimi agrar iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlab, mustahkam savdo aloqalarini saqlab qolganligi bilan qiziqdi. Adam Smit kabi iqtisodchilar boylik taqsimotini o'rganishda Amirlikning iqtisodiy muvozanatini har ikki sohani ortiqcha yuklamasdan, ham qishloq xo'jaligi, ham savdoni qamrab oluvchi Yevropadan tashqari moliyaviy modelning qiziqarli holati deb topishlari mumkin edi.

XIX asrga kelib Yevropalik mehmonlarning ta'kidlashicha, Buxoroning soliq tushumlari nafaqat davlat vazifalariga, balki irrigatsiya loyihalari va yo'llarni ta'mirlash kabi jamoat ishlariga ham sarflangan. Soliq tushumlarining qariyb 20-30 foizi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi va savdosini bevosita qo'llab-quvvatlovchi bunday infratuzilma loyihalariga yo'naltirildi. Og'ir soliqqa tortish ko'pincha infratuzilmaga kam sarmoya kiritilishiga olib keladigan Yevropada bu model juda samarali deb topildi.

Yevropa nuqtai nazaridan qaraganda, Buxoro amirligining soliq tizimi murakkab model bo'lib, o'sha davrdagi ko'plab Yevropa davlatlari erisha olmaslik uchun fiskal mas'uliyat, iqtisodiy moslashuvchanlik va ijtimoiy farovonlikni uyg'unlashtirishga muvaffaq bo'lgan. Uning progressiv soliqqa tortish balansi, past

savdo tariflari va boylikni zakot orqali qayta taqsimlash barqaror va farovon jamiyatni yaratdi. Yevropalik iqtisodchilar va sayohatchilar, ayniqsa, ma'rifat va keyingi davrlarda, Amirlik tizimini soliqqa tortish nafaqat daromad yig'ish, balki ijtimoiy tenglik, iqtisodiy o'sish va davlat barqarorligini ta'minlash uchun ham ishlab chiqilishining namunasi sifatida ko'rdi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Abdurazzoqov, A. "Buxoro amirligi iqtisodiy tizimi va soliq siyosati." – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2003.
2. Hoshimov, M. "Buxoro amirligida soliqlar va ularning ijtimoiy ta'siri." – Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti, 2008
3. Hasanov, A. "Buxoro va uning mintaqalarida soliq yig'ish tartiblari." – Samarqand: SAMDU nashriyoti, 2010.
4. Haydarov, Sh. "Buxoro amirligida soliq tizimi va ijtimoiy adolat." – Buxoro: Buxoro davlat universiteti nashriyoti, 2012.
5. Karimov, J. "Buxoro amirligining tijorat va savdo siyosati." – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi Milliy Ensiklopediyasi, 2005.
6. Rahimov, Q. "O'rta asrlardagi Buxoro va uning iqtisodiy rivojlanishi." – Toshkent: Fan, 1997.
7. Saidov, X. "Markaziy Osiyodagi soliq siyosatining tarixi va unga Yevropa nuqtayi nazaridan qarash." – Toshkent: Ma'rifat nashriyoti, 2015.
8. Shodiyev J.M. Buxoro amirligi davlatxhiligining rivojlanishi.- Toshkent:2010.
9. Usmonov, S. "Buxoro amirligi: Iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish." – Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi nashriyoti, 2001.
10. Кун А.Л. Бухарские порядки. Заметки о порядке взимания поземельных податей // Туркестанские ведомости. – №32. – 1873.

CHOR ROSSIYASINING TURKISTON MILLIY TA'LIMIGA BO'LGAN MUNOSABATI

M.O'rinboyeva

FarPI "Ijtimoiy fanlar va sport" kafedrası

katta o'qituvchisi

S. Maxmudjonov

3-23BIQ guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada mustamlaka sharoitida Turkiston o'lkasidagi maorif tizimi, maktab-madrasalarning ahvoli, chorizm ma'muriyatining milliy maorif tizimiga bo'lgan munosabati, rus-tuzem maktablari ularni tashkil etilishidan ko'zlangan asl maqsadlar, vaqf mulklariga podsho hukumatining munosabati to'g'risida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Mustamlaka, maorif, madrasa, chorizm, vaqf, ta'lim, isloh, milliy, siyosat, imperiya, mahalliy xalq, boshlang'ich maktab.

Annotation: in this article, an idea is made about the educational system in the Turkic countries in colonial conditions, the situation of school-madrasahs, the attitude of the chorism

administration to the national educational system, the original objectives of the Russian-tuzem schools from their establishment, the attitude of the Tsarist government to the properties of the foundation.

Keywords: colonial, enlightenment, Madrasah, chorism, Foundation, education, reform, national, politics, Empire, local people, primary school.

XIX asrning oxirida xalq ta'limini tashkil etish va boshqarishda o'qituvchining muhim o'rin tutishi hisobga olinib, boshlang'ich va o'rta ta'lim maktablari uchun o'qituvchilar tayyorlashga alohida e'tibor qaratila boshlandi. Turkiston general gubernatori K.P. Kaufman (14.07.1867-04.05.1882 y.) rahbarligida, M.I. Brodavskiy boshchilik qilgan qo'mita tomonidan ishlab chiqilgan "Turkiston o'lkasida xalq ta'limini va o'quv qismini tashkil etishning asosiy dasturi"da (1870 y.), Turkistonda xalq maktablari uchun o'qituvchilar tayyorlash masalasiga alohida e'tibor berildi. Unda g'azna hisobidan o'qituvchilar tayyorlanadigan o'quv seminariyasining talabalar yotoqxonasidan foydalanadigan bo'lajak o'qituvchilar tarkibi avvalo rus farzandlaridan iborat bo'lishi zarurligi, Imperiya fuqarolari ta'limini milliy kadrlarga topshirib bo'lmasligi uqtirilgan edi. K.P. Kaufman Rossiya imperatoriga yozgan hisobotida: - "Diniy, shu bilan birga siyosiy hisoblangan musulmon maktablarini rus hokimiyati qo'llab-quvvatlashi, yordam qilishi mumkin emas edi. Shu ham aniq ediki, uni to'g'ridan-to'g'ri tugatish bizga nisbatan qarshilikni keskinlashtirishga olib kelardi. Shuning uchun musulmon maktablariga nisbatan, umuman musulmonchilikka nisbatan qo'llanilgan usulni, ya'ni ularni "e'tiborsiz qoldirish", tan olmaslik usulini qo'llash qolgan edi, xolos" – deb yozadi. Chor hukumati ma'murlari maktab - madrasalar faoliyatining isloh qilinishi mustamlakachilik manfaatlariga mutlaqo zid ekanligini tushunib yetgan edilar. Imperiya rahbariyatining tub joy aholisiga bo'lgan munosabati masalasida asosiy e'tibor ularni ilm-ma'rifatdan chetda ushlab turishga qaratilgan edi. Ushbu holatni o'z davrining yirik mansabdor shaxslari ham tan olgan edilar. Jumladan, «...Ulkan ruslashtirish rejasini amalga oshirishda maktab katta ahamiyat kasb etishi lozim», degan fikr ham aynan shunday rahbarlardan biri, Turkiston general-gubernatorlaridan biri Nikolay Ottonovich Rozenbax (1836 – 1901)ga taalluqli edi [7. 38 b.].

Turkiston general-gubernatori, K. P. fon Kaufman (1867-1882) diniy urf-odat, marosimlarga aralashmaslik asosida milliy maorifga nisbatan ruslashtirish siyosatini qo'llab-quvvatladi [9. 28 b.]. U maktablardan ham ko'ra ko'proq madrasalar xavfli ekanligini qayd etdi. General-gubernator madrasalar faoliyatiga quyidagi tarzda baho beradi: "Madrasalar musulmon diniy zodagonlari kuchi va imtiyozlarini muhofaza qiluvchi muassasalar sifatidagi muhim siyosiy vazifadan tashqari, bugungi kunda ham musulmon targ'ibotining markazi va o'chog'i sifatidagi boshqa asosiy rolni bajarib kelmoqda". Kaufman ana shu sababdan ham madrasalar ahamiyatini o'lkada tez orada yo'qqa chiqarish kerak"- deb, hisoblagan edi [9. 405 b.].

Turkistonning mustamlakachilik tuzumi o'rnatilgan hududlarida, xususan, sobiq Qo'qon xonligi yerlarida musulmon ijtimoiy hayotida katta o'rin egallagan, "shariati panoh" deb qaralgan qozikalon va shayx-ulislom, rais hamda mutavalliboshi lavozimlari Kaufman tomonidan tugatildi [8. 12 b.]. Imperiya hukumati Turkistonda mahalliy aholiga nisbatan ruslashtirish siyosatini doimiy ravishda qo'llab keldi. Shuningdek, an'anaviy bilim maskanlari bo'lmish madrasalar faoliyatiga nisbatan ham hukumat amaldorlari tomonidan turli xil tazyiqlar o'tkazildi. Toshkent shahri 1865 yil 17 iyunda imperiya qo'shinlari tomonidan bosib olingach, madrasalarni mustamlakachilarning manfaatlariga mos ravishda qayta tashkil etish masalasi o'rta qo'yildi. 1870 yilda imperiya markazida mahalliy aholini ruslashtirish maqsadida "Rossiyada istiqomat qiluvchi musulmonlarga ta'lim berish choratadbirlari to'g'risida" [9. 405 b.] qonun qabul qilindi. Mahalliy o'quv yurtlariga muholif tarzda tashkil etilgan rus-tuzem maktablarini aholining katta qismi qo'llab-quvvatlamagan. Shu bois ham mazkur maktablar hech qachon ommaviy bo'la olmas edi. Buni podsho amaldorlarining o'zlari ham yaxshi anglab yetar edilar. Masalan, Farg'ona o'quv yurtlarini inspektori F. Yegorov bu borada "...faqat milliy maktablarga ommaviy bo'lishi mumkin, rus-tuzem maktablari esa milliy bo'lmay, aksincha, sun'iy o'ylab topilgandir" [4. 20 b.], degan edi. Rossiya imperatorining 1875 yil 17 maydagi qaroriga asosan, Turkiston o'quv yurtlari boshqarmasi va o'quv yurtlari bosh

inspektori lavozimi ta'sis etildi [6. 2 s.]. Ushbu boshqarma vakolatiga rus maktablari bilan bir qatorda mahalliy maktablar (maktab, madrasa, qorixonalar) ustidan ham nazorat olib borish huquqi berildi. 1877 yili Rossiya imperiyasidagi ruslashtirish siyosati namoyandalaridan biri N. P. Ostroumov Turkiston xalq bilim yurtlari inspektori lavozimiga tayinlandi [1. 63 s.]. General gubernator K. P. fon Kaufman diniy maktablar inqirozini tezlashtirish va ularni tugatish maqsadida ko'plab tadbirlarni amalga oshira bordi. Madrasalarni tugatgan yoshlarning ma'lum lavozimlarda faoliyat ko'rsatishi cheklab qo'yildi. Ular faqat eng quyi mansablargagina ishga olinadigan bo'ldi. Oradan ko'p vaqt o'tmay, 1880 yil fevralida Rossiya Imperiyasi Davlat Kengashida o'lka mahalliy aholisi farzandlarini ruslar bilan birgalikda o'qitish masalasi ko'rildi. Kengash ko'rib chiqilgan ish yuzasidan maxsus qaror qabul qildi.

1880 yilning 4 martida Turkistondagi diniy ishlar Orenburg diniy boshqarmasi nazoratidan to'laligicha ajratildi. Chunki, K. P. Kaufman Turkistonni maxsus loyiha asosida boshqarishni ma'qul, deb bildi. Ana shu maqsadda "Turkiston o'lkasini boshqarish haqidagi Nizom" ishlab chiqildi. 1882 yil may oyida Kaufman vafotidan so'ng, podsho Aleksandr III ning "Turkiston o'lkasini taftish qilish haqida"gi buyrug'iga binoan, o'lkani taftish qilish maqsadida kelgan senator F.K.Girsning ma'lumotiga qaraganda, "Sirdaryo, Farg'ona oblastlari hamda Zarafshon va Amudaryo bo'limlaridagi 253 qozidan 25 tasi boshlang'ich maktablarni tamomlagan, 3 tasi esa umuman maktab ko'rmagan, ya'ni qozilarning 10 foizi savodi pastligiga qaramay (qolganlari madrasa ko'rgan odamlar) uyezd boshliqlari tomonidan tasdiqlangan". General-gubernatori M.G.Chernyayev (1882-1884) ham ruslashtirish siyosatining tarafdori bo'lib, u o'z faoliyati davomida bilim yurtlari tizimini kengaytirish va rivojlantirishga harakat qildi. General Chernyayev: "Chimkent shahar bilim yurtini kengaytirish uchun 100 ming rubl ajratgan va ana shu bilim yurtida o'qishni istagan xotin-qizlar uchun pul mukofoti ta'sis etgan". 1884 yilda generalgubernator Chernyayev shariat masalalariga ham o'z hukmini o'tkazdi, ya'ni "mahalliy aholining sud qozilari va biylarini yangidan qayta tashkil etishni" taklif qildi.

Podsho Rossiya Maorif ministrligining maslahatchisi N. I. Ilminskiy madrasalar faoliyatiga baho berib, madrasa dasturlariga dunyoviy bilimlarning kiritilishi aholida milliy ongning uygʻonishiga turtki beradi, shu sababdan ham “madrasalarni isloh etish kerak emas, aksincha hech qanday eʼtibor bermasdan va ularga qarama-qarshi holda zamonaviy bilim beradigan rus maktablarini ochish lozim”, -deb taʼkidlaydi [3. 67 b.]. Anʼanaviy maktab-madrasalar asosan diniy tarbiya berish bilan cheklangan boʻlib, zamonaviy ilm-fanlarning oʻqitilishi mazkur maktablar uchun yot hodisa edi. Shu bois ham ular mustamlakachilar uchun unchalik xavf tugʻdirmas edi [4. 21 b.]. Mustamlakachilar oldida mahalliy xalq taʼlim tizimini izdan chiqarishning 2 ta muhim sharti bor edi.

Shundan soʻng ushbu masala davlat siyosati darajasiga koʻtarildi va oʻlkada rus-tuzem maktablari ochila boshlandi. Rus-tuzem maktablari gʻoyasiga general-gubernator N.O. Rozenbax (1884-1889) asos soldi. Birinchi rus-tuzem maktabi 1884 yil 19 dekabrda Toshkentning Eski shahar qismida ochildi [5. 74 b.]. Rossiya imperiyasi amaldorlari ayni paytda maktab, madrasalarning iqtisodiy asosi boʻlgan vaqf mulklarini cheklashga hamda ularni tugatishga doir siyosat ham olib bordi. Ana shu maqsadda Turkistonda vaqf islohotlari oʻtkazilib, ilohotlar asosan vaqf mulklarini tugatishga qaratilgan edi. Shu sababdan ham mustamlaka maʼmurlari vaqf mulklarini kuchli nazorat ostiga oldilar. Turkistonda vaqf mulklari bilan bogʻliq masalalar 1886 yilda hukumat tomonidan tasdiqlangan “Turkiston oʻlkasini boshqarish haqidagi Nizom”da oʻz ifodasini topdi [2. 24 b.].

Xulosa qilish mumkinki, Chorizmning maorif siyosati oʻlkadagi taʼlim tizimiga salbiy taʼsir koʻrsatdi. Hukumat tomonidan milliy maorifni rivojlantirilishiga yoʻl qoʻymaslikka qarshi doimiy ravishda kurash olib borildi. Buning natijasida anʼanaviy milliy maktab va madrasalar kamayib ketishiga olib keldi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Бендриков К.Е. Очерки по истории народного образования в Туркестане (1865-1924 гг).-М.: Академ.пед.наук РСФСР, 1960.-С.63.
2. Boltaboyev S. Turkistondagi vaqf mulklari tarixi.- Namangan: Namangan, 2005.-B.24.
3. Ismoilova D. Mustabid tuzumning Turkistondagi diniy siyosati // Oʻzbekiston tarixi.- Toshkent, 2003.-№1.-B.67.

4. Козаков Т. К. Общественно-политическое положение в Ферганской долине и джадидское движение в начале XX века. Автореф. дис. ... канд. ист. наук.-Т., 2001.-20 с.
5. Остроумов Н.П. Сарты. Этнографические материалы.-Т.: Среднеазиатская жизнь, 1908.-С. 74.
6. Пален К.К. Отчет по ревизии учебного дела Туркестанского края. - СПб.: 1910.-С.2.
7. Rizayev Sh. Jadid dramasi.-Т.: Sharq, 1997.-В.38.
8. Савицкий А.П. Некоторые данные об исламских учреждениях и политика царских властей в Туркестане //Труды СаГУ. -Ташкент, 1956.- №6.-С.12.
9. Tarix shohidligi va saboqlari: chorizm va sovet mustamlakachiligi davrida O'zbekiston milliy boyliklarining o'zlashtirilishi /Loyiha rahbari, mas'ul muharrir D.A.Alimova –Т.: Sharq, 2001.-В.28. UDK-338.48

XIVA XONLARI ARXIVI HUIJATLARINING O'RGANILISHI TARIXIDAN

Xusanov Saidrasul Xusanovich

Farg'ona davlat universiteti, Tarix fakulteti

O'zbekiston tarixi kafedrası o'qituvchisi

Odilova Ruksora Xosiljon qizi

Arxivshunoslik yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Xiva xonlari arxiv hujjatlari ustida olib borilgan ishlar, shu jumladan, P.P.Ivanov va M.Yo'ldashevlar tomonidan o'rganilishi kabi masalalar tadqiq etiladi.*

Kalit so'zlar: *Xiva xonligi, arxiv, ish yuritish tizimi, hujjat, A.L.Kun, P.P.Ivanov, M.Yo'ldashev, Saltikov Shedrin nomidagi xalq kutubxonasi, Osiyo muzeyi, Sankt Peterburgdagi sharqshunoslik institute,*

Абстрактный: *В данной статье изучаются работы, проведенные над архивными документами хивинских ханов, в том числе исследования П.П. Иванова и М. Юлдашева.*

Ключевые слова: *Хивинское ханство, архив, делопроизводство, документ, А.Л. Кун, П.П. Иванов, М. Юлдашев, Национальная библиотека Салтикова Щедрина, Азиатский музей, Институт востоковедения в Санкт-Петербурге.*

Abstract: *In this article, the works carried out on the archive documents of the Khans of Khiva, including the research by P.P. Ivanov and M. Yoldashev, are studied.*

Key words: *Khiva Khanate, archive, record keeping system, document, A.L. Kun, P.P. Ivanov, M. Yoldashev, Saltikov Shedrin National Library, Asian Museum, Institute of Oriental Studies in St. Petersburg.*

Rossiya imperiyasi tomonidan Xiva xonligining bosib olinishi paytida A.L.Kun ham qatnashib bevosita xon saroyidagi talon taroj paytida noyob qo'lyozma asarlar, xonlik arxiviga oid hujjatlarni to'plash va ularni dastlab Toshkentdagi o'zi ishlayotgan Turkiston general-gubernatorlik mahkamasiga,

keyin Sankt-Peterburgdagi Saltikov-Shedrin nomli davlat xalq kutubxonasiga yuborish ishlariga boshchilik qiladi.

A.L.Kun hayoti va faoliyatiga nazar tashlab shuni aytish mumkin-ki, u sharqshunos sifatida 1873-yilgi yurishda to‘plagan ma’naviy boyliklar, xonlik arxiv hujjatlarining to‘planib Rossiya imperiyasi poytaxtiga olib ketilishiga boshchilik qildi. Ammo, 1876-yil 1882-yillarda Turkiston general-gubernatorligida, keyin esa Vilno shahrida maktablar noziri bo‘lib ishlagani bois, garchi mutaxassisligi sharqshunos bo‘lsa-da, Xiva xonligi arxiv hujjatlarini to‘liq tadqiq qilishga ulgurmadi.

Biroq, A.L.Kunning Xorazmdan to‘plab olib ketgan kolleksiyasi sharqshunoslik uchun chinakam bebaho ma’naviy boylik edi. Bu ma’naviy boylikdan unumli foydalanish va tadqiq qilish A.L.Kundan keyin ikkinchi bo‘lib Pavel Pyotrovich Ivanovga (1893-1942) va uchinchi Muhammadjon Yo‘ldoshevga nasib qildi.

Pavel Pyotrovich asli Sibirning Ishim daryosi bo‘yidagi rus qishlog‘ida 1893-yilda tug‘ilgan bo‘lib, otasi Pyotr Ivanov harbiy xizmatni Toshkentda o‘tab qaytgandi. Biroq Sibirda oilasining moddiy qiyinchiliklari ko‘paygach, o‘zi xizmat qilgan o‘lkaga borib yashashni afzal ko‘radi va Toshkentga ko‘chib kelib temir yo‘l ustaxonasida ishlaydi. Shu tariqa Sibirlik ishchining o‘g‘li Pavel Toshkentdagi o‘qituvchilar seminariyasida tahsil olib, mahalliy xalq tili, urf-odat, an‘analarini o‘rganadi. Seminariyani bitgach Sankt-Peterburgdagi sharq tillari institutida o‘qiydi va arab, fors, turk tillarini mukammal o‘rganadi.

V.V.Batroid, Ya.U.Yakubovskiylarning ilmiy maslahatlari va ularning qo‘llab-quvvatlashi bilan Pavel Pyotrovich Ivanov O‘rta Osiyodagi ilmiy ekspeditsiyalarda qatnashdi va to‘plagan ma’lumotlari asosida “Sayram”, “Issiqko‘l havzasidagi moddiy yodgorliklar tarixi”, “O‘rta Osiyoda tog‘konchilikning rivojlanish tarixi” nomli asarlarini yaratdi. Keyinchalik esa jo‘ybor shayxlari, hamda qoraqalpoqlar tarixiga oid asarlarini ham nashr ettirdi.

1936-yildan boshlab esa P.P.Ivanov Saltikov-Shedrin nomidagi xalq kutubxonasida saqlanayotgan Xiva xonligining arxiv hujjatlari bo‘yicha tadqiqotlar

olib boradi [3:14]. Uch yil davomida Pavel Pyotrovich Ivanov A.L.Kun topib keltirgan Xiva xonligiga oid daftarlarni qisqacha tavsiflab, ulardan parchalar bergan holda 1939-yilda “Архив хивинских ханов XIX в” nomli kitobini nashr etdiradi [5:144].

P.P.Ivanov asarida ko'rsatilgan daftarlarning raqamlari tarixchining o'zi qo'ygan raqamlardir. Ushbu raqamlar Saltikov-Shedrin nomidagi Xalq kutubxonasida qo'lyozmalarning kolleksiyalari yoki arxivlar ro'yxatga olingan vaqtda qo'yilgan hisobot raqamlaridir. Masalan, P.P.Ivanov asarida bayon etib o'tilgan 22-raqamli daftar Xiva xonlari saroyida 13/1 raqami bilan, 88/2 raqamli daftar xon saroyida 2-raqam bilan, 70/3 daftar saroyda 4-raqam bilan yuritilgan.

Xiva xonlari arxivi bilan to'liq tanishish imkoniyatiga va tadqiq qilishdek zahmatli, mashaqqatli va sharaflı ishda P.P.Ivanovning xizmati juda katta bo'lib, u birinchi bo'lib ilm ahllarining e'tiborini arxivga jalb qildi va topilgan materiallarni tizimga soldi. U o'z asarida daftarlarning mazmunini qisqacha bayon qilib berdi va sharqshunoslikga g'oyat katta xizmat ko'rsatdi.

Pavel Pyotrovich Ivanov o'zining Xiva xonligi arxiv hujjatlari bilan qay tariqa shug'ullangani haqida shunday yozgandi: “Leningradda 1936-yili Saltikov-Shedrin nomli kutubxonada qo'lyozmalar ustida ishlayotib, bo'lim boshlig'i I.A.Beglovga O'rta Osiyo, qisman Sharq qo'lyozmalari haqida so'rab qoldim. O'shanda menga katta bog'lamdagi kip qog'ozlarni ko'rsatdi. Ikkita bo'lmani egallab turgan bu qog'ozlar buklamlarda saqlanayotgan to'liq ishlanmagan sharq tillaridagi yozuvlar bitilgan daftarlardir. Men qisqa bir vaqtda ba'zilarini ko'zdan o'tirgach ko'zlarimga ishonmasdim. Negaki bu 120 ga yaqin daftar bo'lib, Xiva davlat arxivi edi”.

Yozuvlar bitilgan daftarlardan tanishib chiqqach, hujjatlarning davriyligi 1237-hijriy, milodiy 1822-yildan 1872-yilgacha bo'lgan ,umumiy hisoblaganda 50 yillik davrni qamrab olgan Xiva xonlari arxivi edi.

Pavel Pyotrovich Ivanovning hisoblashicha, daftarlarning ko'pchiligi Xiva o'zbek tilida bo'lib, XIX asrning 20-yillariga tegishli 8 ta, 1830-yillarga oid 2 ta, 1840-yillarga doir 15 ta, 1850-yillarga oid 28 ta, 1860-yillarga tegishli 12 ta, 1870-

72 yillarga oid 15 ta daftar edi va ularni Ivanov sharqshunos tarixchi sifatida tadqiq qilib chiqadi.

Agar ushbu xonlik arxiv hujjatlari yuritilgan daftarlarni bevosita xonlar bilan bog'laydigan bo'lsak, Muhammad Rahimxon I, Olloqulixon (1825-1842), Rahimqulixon (1842-45), Muhammad Aminxon (1845-1855), Sayid Muhammadxon (1855-64) va Sayid Muhammad Rahimxon II hukmdorligining 1864-yilidan 1872-yilgacha bo'lgan davriga oid xon farmonlari, yer-mulk egaligi, saroy kirim-chiqimlariga oid hujjatlar ekanligini bilish mumkin.

Professor Pavel Pyetrovich Ivanovning ta'kidlashicha, “arxivni ko'rib chiqib, unga xarakteristika berish va turkumlashtirishdan oldin ta'kidlash joiz-ki, bu hujjatlarni yetarlicha tasnif qilish mumkin va qanday sharoitda qilinadi va bunday savollarga birato'la javob berish mushkul. Chunki, bizga Xiva xonligida bunday davlat hujjatlari bilan ish yuritish tizimi noma'lum hamda undagi maxsus terminologiyani o'rganib chiqish lozim.

Yana shuni ta'kidlash zarur-ki, biz qo'limizdagi O'rta Osiyo xonliklaridagi hujjatlar bilan ishlashda ish yuritish tartiblari moliyaviy hisobot yuritish, rasmiy yozuvlarni qanday shaklda olib borish bilan hozirgacha deyarli hech kim shug'ullanmagan. Xonlik arxivi tadqiqotchilari uchun qo'l yetmas darajadagi murakkab va mavhum holat”, degan fikrni bildiradi.

Ammo Pavel Pyetrovich Ivanov qunt bilan olib borgan izlanishlari sabab, xonlik arxivi bo'yicha tadqiqotlarni olib borib, “XIX asr Xiva xonligi arxiv hujjatlari” nomli asarini yozib nashr ettirdi.

Afsuski, serg'ayrat tarixchi, professor P.P.Ivanovning 1942-yildagi bevaqt vafoti natijasida bu ish to'xtab qoldi va ancha yillargacha hech kim davom etdirmadi. Biroq u A.L.Kun to'plagan, tanishgan, ammo tadqiq qilishga ulgurmagan Xiva xonligi arxiv hujjatlarini o'z imkoniyati darajasidan kelib chiqib o'rgandi va shu mavzu bo'yicha asar yozib qoldirgan holda, unga ilmiy va umrboqiy hayot bag'ishladi.

A.L.Kun to'plagan, P.P. Ivanov davom ettirgan savobli ilmiy ishni chidam bilan tadqiq etish uchinchi bo'lib Muhammadjon Yo'ldoshevga nasib etdi.

Muhammadjon Yoʻldoshev garchi Fargʻona viloyatining Beshariq tumanida 1904-yilda tugʻilgan boʻlsada, uning ilmiy faoliyati, qiziqish-u intilishlari Xorazm mavzusida edi. Uning yoshligi 1920-yillardagi algʻov-dalgʻovli davrga toʻgʻri kelsa-da, ilmga intilgani bois Oʻrta Osiyo Universitetini 1928-yilda tugatdi. Biroq birdaniga ilmiy ish bilan shugʻullanmay, 1929-30-yillarda Toshkent okrug partiya komitetida, VKP(B) MK Oʻrta Osiyo burosida, 1933-35-yillarda Ukraina Kompartiyasi MKda boʻlim mudiri sifatida faoliyat koʻrsatdi. 1935-37-yillarda esa Moskvadagi Qizil Professura institutida tinglovchi boʻldi. Oʻqishni tugatib kelgach, 1937-40-yillarda Toshkent shahar va viloyat partiya komiteti kotibi, 1940-42-yillarda respublika maorif xalq komissari boʻlib ishladi. Shu bilan birga “Oʻzbekiston kommunisti” jurnalining bosh muharriri, Ittifoq Fanlar Akademiyasi Oʻzbekiston filiali til, adabiyot va tarix institutining direktori boʻlib faoliyat koʻrsatdi. Urush avjiga chiqqan 1942-45-yillarda esa Orenburgga yuborilib, Buguruslan oʻqituvchilar instituti va 1945-48-yillarda Mordva pedagogika institutlarida direktorlik qildi. Shundan soʻng, Moskvaga borib 1948-51-yillarda fanlar akademiyasining sharqshunoslik institutida katta ilmiy xodim, 1951-56-yillarda Leningrad Davlat Universitetida dotsent, 1956-61-yillarda esa OʻZKP(b) MK huzuridagi partiya tarixi instituti direktori sifatida mehnat qildi.

Bunday nazar solsangiz, Muhammadjon Yoʻldoshevning umr yoʻli turli darajadagi mansablarda oʻtgandek. Ammo u ilm bilan shugʻullanishni kanda qilmadi. Arab yozuvini va tilini yaxshi bilganidan eski qoʻlyozmalarni toʻplash, ularni tadqiq qilishga vaqt topaoldi. Bu borada dastlab nomzodlik, 1953-yilda boʻlsa “Xiva xonligida feodal yer egaligi va davlat tuzilishi” mavzusida doktorlik dissertatsiyasini yoqladi. Faqat 1961-yildan keyingina OʻZFA sharqshunoslik institutida boʻlim mudiri, professor sifatida yoshlarga ustozlik qilish bilan birga ilmiy tadqiqotlarini davom ettirdi. Shular asosida esa “Xiva xonligida feodal yer egaligi va davlat tuzilishi”, “К истории торговых и посольских связей Средней Азии с Россией в 16-17 вв”, “К истории крестьян Хиви 19 в”, “Xiva xonligi arxiv hujjatlari” [7] nomli monografiyalar yaratdi.

Ma'lumki, akademik V.V.Bartold aytganidek, "musulmon olamida tarix hech bir joyda bevosita arxivdan olingan hujjatlar asosida yozilgan emas". Bu haqida akademik I.U.Krachkovskiy ham ta'kidlab, "sharq tarixchilari oldidagi jiddiy qiyinchilik bular tekshirgan mamlakatlarning ichki hayotini tasvirlovchi hujjatlardan foydalanish imkoniyatining yo'qligi edi"[6].

1951-56-yillarda Leningrad shahrida yashab, universitetda dotsent sifatida faoliyat ko'rsatgan Muhammadjon Yo'ldoshev A.L.Kun to'plagan va uni tadqiq qila boshlagan P.P.Ivanovning ishini uchinchi bo'lib davom etdirgan holda, olib borgan tadqiqotlari bilan Sharq hayotidagi butun bir tarixiy davrni yangicha yoritishga muvaffaq bo'ldi.

Jami o'n bir ming varaqdan iborat A.L. Kun to'plagan va Saltikov Shedrin nomidagi xalq kutubxonasida hamda Osiyo muzeyida saqlanayotgan xonlik arxiv hujjatlarini tavsiflash va tekshirish, tarjima qilish tabiiyki oson bo'lmadi. Bunga M.Yo'ldoshev yillar davomidagi sabr matonati evaziga erishdi.

Natijada arxiv materiallari vositasi bilan, XIX asrda Xivada yirik feodal yer egaligining qanday tarkib topganligi va yerdan kimlar foydalanganligi, aniqrog'i kimlarga tegishli bo'lganini aniqlashga muvaffaq bo'ldi. Uning tadqiqicha, butun xonlikdagi yerlarning 9/10 foizi katta yer egalarining qo'lida bo'lgan [7:10].

Muhammadjon Yo'ldoshev izlanishlari asosida Xiva xonligida katta yer egaligi ko'chmanchi oqsuyaklarga qarashli yerlarni musodara qilish natijasida vujudga keldi degan noto'g'ri nuqtayi nazarni rad etib, o'troq feodallar zo'rlik va bosqinchilik bilan yerlarni bevosita ishlab chiqaruvchilardan tortib olganliklarini isbotlaydi.

Professor M. Yo'ldoshev o'z asarlarida haqiqiy hujjatlarga tayanib, tarix fanida birinchi marta XIX asrda xonlikdagi agrar tuzumni va feodal jamiyatning tuzilishini mukammal bayon qilib beradi, keng xalq ommasining hayotini, Xorazm qishloqlaridagi murakkab ijtimoiy tabaqalanish jarayonini, dehqonlar tabaqasini, turli tabaqalarning qo'lida qancha yer bo'lganligini ko'rsatib beradi.

Xullas, Muhammadjon Yo‘ldoshev A.L. Kun to‘plagan, P.P.Ivanov davom ettirgan ilmiy tadqiqotni davom ettirdi. Afsuski, uning 1985-yildagi vafotidan so‘ng, Xiva xonligining arxiv hujjatlarini o‘rganish bilan keyingi davrda hech bir tadqiqotchi shug‘ullanmadi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. A.Abdurasulov. Xiva (tarixiy-etnografik ocherklar) asari. T. O‘zbekiston. 1997,
2. A.Ziyo. O‘zbek davlatchiligi tarixi. (Eng qadimgi davrdan rus bosqiniga qadar). Mas’ul muharir B.Ahmedov.Toshkent. Sharq. 2000;
3. Алимов И. Архившунослик. –Т.: Шарқ, 1997
4. Bayoniy. Shajarai Xorazmshohiy / Tahrir hay’ati: B.Ahmedov va boshq. – T. Kamalak.
5. Is’hoqov M.M., Alimova R.R. Arxivshunoslik. –T., 2017.
6. V.V.Bartold. Musulmon Sharqi davlatlarida hujjatlarning saqlanishi.
7. XIX asr Xiva davlat hujjatlari II tom. M.U.Yo‘ldoshev tahriri ostida. O‘zFA nashr. – T. 1960.

TALON-TAROJ ETILGAN MA’NAVIY-MA’RIFIY MEROS

Xusanov Saidrasul Xusanovich

FarDU, Tarix fakulteti

O‘zbekiston tarixi kafedrası o‘qituvchisi

Odilova Ruxsora Xosiljon qizi

FarDU ,Arxivshunoslik yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Xiva xonligi o‘zbek davlatchiligi tarixida muhim o‘rin tutgan davlatlardan biri hisoblanadi. Xonlikda mavjud bo‘lgan ish yuritish va arxiv ishi tizimi o‘ziga xos tarxda yuritilgan. Chor Rossiyasi bosqinlari davrida Xiva xonlari arxivi hujjatlarining talon-taroj qilinishi natijasida juda ko‘p miqdordagi hujjatlarga zarar yetgan. Shuningdek, tashib ketilgan hujjatlar ham deyarli o‘rganilmay qolib ketgan.

Ushbu maqolada Xiva xonligiga tegishli bo‘lgan arxiv hujjatlarining topilishi, tadqiq etilishi va ularning tashib ketilishi bilan bog‘liq bo‘lgan masalalar tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Xiva xonligi, arxiv, ish yuritish tizimi, hujjat, A.L.Kun, Saltikov Shedrin nomidagi xalq kutubxonasi, Osiyo muzeyi, Sankt Peterburgdagi sharqshunoslik instituti.

Аннотация: Хивинское ханство – одно из важных государств в истории узбекской государственности. Система делопроизводства и архивной работы в ханстве построена уникально. Во время вторжения в царскую Россию большое количество документов было повреждено в результате разграбления архивов хивинских ханов. Кроме того, перевезенные документы остались практически неисследованными.

В данной статье анализируются вопросы, связанные с обнаружением, исследованием и транспортировкой архивных документов, принадлежащих Хивинскому ханству.

Ключевые слова: Хивинское ханство, архив, делопроизводство, документ, А.Л. Кун, Национальная библиотека Салтикова Щедрина, Азиатский музей, Институт востоковедения в Санкт-Петербурге.

Abstract: The Khanate of Khiva is one of the important states in the history of Uzbek statehood. The system of record keeping and archive work in the khanate is conducted in a unique way. During the invasion of Tsarist Russia, a large number of documents were damaged as a result of the looting of the archives of the Khans of Khiva. In addition, the transported documents remained almost unexamined.

This article analyzes issues related to the discovery, research and transportation of archival documents belonging to the Khanate of Khiva.

Key words: Khiva Khanate, archive, record keeping system, document, A.L. Kun, Saltikov Shedin National Library, Asian Museum, Institute of Oriental Studies in St. Petersburg.

1873-yil may oyida Rossiya imperiyasi tomonidan Xiva xonligining bosib olinishi paytida xon saroyidagi mavjud bo'lgan moddiy va ma'naviy madaniyatga oid buyum va ashyolar talon taroj etilgani Xorazmlik tarixchi Muhammad Yusuf Bayoniyning "Shajarayi Xorazmshohiy" asarida [4.31], shuningdek yuqoridagi harbiy yurishda kuzatuvchi sifatida qatnashgan amerikalik jurnalist – "Nyu York Jerald" gazetasining muxbiri Mak Gaxanning "Oks sohilidagi janglar" kitobida haqqoniy tasvirlab o'tilgan.

Ana shu Xiva yurishida sharqshunos A.L.Kun ham qatnashib bevosita xon saroyidagi talon taroj paytida noyob qo'lyozma asarlar, xonlik arxiviga oid hujjatlarni to'plash va ularni dastlab Toshkentdagi o'zi ishlayotgan Turkiston general-gubernatorlik mahkamasiga, keyin Sankt-Peterburgdagi Saltikov-Shedrin nomli davlat xalq kutubxonasiga yuborish ishlariga boshchilik qiladi [3.369].

Shu o'rinda bevosita Xiva xonlari arxiv hujjatlarining to'planib saqlab qolinishi, Sankt-Peterburgga yuborilishida tashkilotchilik qilgan Aleksandr Lyudvigovich Kunning hayoti va faoliyatiga to'xtalib o'tsak.

Aleksandr Lyudvigovich Kun 1840-yilda hozirgi Ozarbayjonning Shamog'iy shahrida o'qituvchi oilasida tug'ilgandi. Uyezd maktabida ishlovchi uning otasi 14 ta tilni bilar, onasi esa arman millatiga mansub bo'lib, Eronning Tabriz shahridan bo'lgan. Yoshligida otasi singari tillarni o'rganish va tarix ilmiga qiziqqan Aleksandrning quvonchi uzoqqa bormaydi – endigina 14 yoshga to'lganida ota-onasi vafot etadi. Shundan so'ng, otasining ilmi do'stlari

Aleksandrning iqtidorini sezib, 1855-yilda uni hukumat hisobidan o'qish uchun Stavropol guberniyasidagi gimnaziya yuborishadi. Gimnaziyani tugatgan 1860-yilda esa u Sankt-Peterburg universitetining sharq fakultetiga qabul qilinadi. A.L.Kun universitetni tamomlagach, mashhur sharqshunos V.V.Grigoryevning maslahati va talabi bilan dastlab Orenburg general-gubernatorliga, u yerdan esa 1868-yil 24-noyabrda O'rta Osiyoga yuborilgan.

Ma'lumki, bu paytda Qo'qon xonligining ko'plab hududlari, Buxoro amirligi zabt qilingan, Xiva esa navbatdagi nishon edi. Oradan ko'p vaqt o'tmadi, 1873-yilda Xorazm ham bosib olindi. Aleksandr Lyudvigovich ana shu Xiva yurishida Turkiston general-gubernatori K.P.Kaufman yonida birga bo'ldi. Bosib olinish jarayonlaridagi voqealarning, urush dahshatlarining guvohi bo'ldi. 29-may kuni Xiva xonining saroyi talon-taroj etilgach esa u yerdan A.L.Kun quyidagi hujjat va buyumlarni qo'lga kiritgandi.

Bu haqda u 1873-yil 18-dekabrda chop qilingan "Туркестанские ведомости" gazetasidagi "Xiva safari vaqtida qilingan ilmiy ish" nomli maqolasida shunday yozadi: "Xiva ekspeditsiyasi vaqtida men quyidagi ilmiy materiallarni to'pladim: xon saroyini musodara qilish vaqtida sharq qo'lyozmalaridan iborat 300 kitob to'plandi, shulardan 129 tasi sarlavhalik 140 tomdan iborat tarixiy qo'lyozmalar, 30 tomdan iborat sharq shoirlarining devonlari, 50 tomdan iborat 40 ta huquqiy va diniy asarlardir. Bundan tashqari, 18 tacha "Qur'on" va 50 ta dars kitoblari ham to'plandi. Xon saroyi musodara qilinganida, qo'lyozmalar bilan birgalikda hujjatlar ham to'plandi. Bu hujjatlarni ikki guruhga bo'lish mumkin: birinchi guruhga xonlikning daromadlari va xarajatlariga doir daftarlar hamda bir qancha vaqf va mulk hujjatlarini, ikkinchi guruhga xatlar va diplomatik yozishmalarni kiritish mumkin. Daftarlar orasida pul soliqlariga doir yozuvlar(solg'ut), zakot daftarlari va Matmurod devonbining xon hujjatlari to'g'risidagi hisobotlari bor.

So'ngra shu hujjatlar orasida Buxoroda, G'azalida, Istambulda va boshqa joylarda savdo-sotiq ishlari bilan yashab turgan xivaliklarning xonga yuborgan iltimosnomalari, nizolarini hal qilib berish to'g'risida yozilgan imkoniyatnomalar,

biror mansab berish to'g'risidagi iltimosnomalar va shu kabilar bor. Diplomatik hujjatlar orasida Ost-Indiya general-gubernatori Narsbrukning xati, Turkiya sultonining xatlari va farmonlari, rus elchisi podpolkovnik Danilevskiy bilan Xiva xoni o'rtasida tuzilgan ahdnoma hamda Turkiston general-gubernatori tomonidan xonga yuborilgan bir necha maktub bor" [11.16].

Sharqshunos A.L.Kun ana shu ma'naviy boyliklarni Xivadan Toshkentga olib kelib, ayrimlari bilan to'liq, ba'zilarining esa mazmuni bilangina tanishib chiqadi. Tabiiyki, olim bisotidagi ko'plab hujjatlarni Peterburgdagi Saltikov-Shedrin nomli Xalq kutubxonasiga taqdim qiladi, ayrimlarini sharqshunos bo'lgani bois tanishib chiqish maqsadida o'zida olib qoladi.

Turkiston general-gubernatori K.P.Kaufman esa Xalq Kutubxonasi direktori nomiga 1874-yil yanvarida xat yozib unda shunday fikrlarni bildirgandi:

"Hurmatli Ivan Davidovich! O'tgan yilgi Xiva ekspeditsiyasi vaqtida xon saroyi musodara qilinganida mening huzurimda bo'lgan Nadvorniy Sovetnik Kun mening topshirig'imga binoan Sharq qo'lyozmalarini to'plagan edi. Ushbu maktub bilan ilova qilingan ro'yxatga binoan mazkur qo'yozmalar kolleksiyasini yuborib, Imperator Xalq kutubxonasidan bu kolleksiyani rus qo'shinlarining 1873-yildagi Xivada qozongan muvaffaqiyatlari ilm-fanga keltirgan tuhfa tariqasida qabul qilinishini iltijo qilaman. Chin hurmat va astoydil sadoqat bilan kaminalari" [11.16].

Oradan ikki yilcha vaqt o'tib "Xalq kutubxonasining 1876-yilgi hisoboti"da bu haqidayam to'xtalib o'tiladi: "Kutubxonaning faxriy a'zosi general-adyutant K.P.Kaufman O'rta Osiyo xonlarining hujjatlari va yozishmalari to'plamini sovg'a qilib yubordi, bu hujjatlar va yozishmalar Iskandarko'l, Shahrisabz va Xiva ekspeditsiyalari vaqtida to'plangandir".

Xullas, A.L.Kunning xizmatlari bois Rossiya sharqshunosligi katta ma'naviy boylikka ega bo'ldi. Aleksandr Lyudvigovich Kun esa 1876-yildan 1882-yilgacha Turkiston general-gubernatorligining maktablar bosh noziri bo'lib ishlaydi. Ya'ni tashkil qilingan rus-tuzem maktablari faoliyati bilan shug'ullanadi

va davr talabiga ko'ra, bunday maktablarni yanada ko'paytirish imkoniyatlarini izlaydi.

Turkiston general-gubernatorligi mahkamasida ishlayotgan A.L.Kun 1882-yilda Peterburgga yuborilib, u yerda bir oz ishlaydi. Ma'lumki, bu paytda uning Xiva yurishidan olib kelingan hujjatlarning ko'pchilik qismi Peterburgdagi Davlat Xalq Kutubxonasida saqlanayotgandi. Xivadan olib kelingan va Toshkentda o'rganish niyatida olib qolgan hujjatlarning ikkinchi qismini Aleksandr Lyudvigovich o'zi bilan birga Sankt-Peterburgga olib kelib kvartirasida o'qib o'rganish maqsadida saqlab qo'yadi.

A.L.Kun Sankt Peterburgda ozgina vaqt faoliyat ko'rsatgach, Vilno shahridagi maorif okrugi nozirining yordamchisi vazifasi ishga yuboriladi. Biroq sharqshunos sifatida poytaxtda ishlashni ma'qul topgan, bevosita Xorazmdan olib kelingan hujjatlarni tadqiq qilishga endigina imkon topayotgan Aleksandr Lyudvigovich o'zining bu ishga tayinlanganidan norozi edi. U bu haqda 1886-yil 4-iyulda sharqshunos V.V.Stasovga yuborgan xatida "meni sharqshunos sifatida dastlab Orenburgga ishlatishga va'da bergan edilar, lekin vakansiya yo'q degan bahona bilan Vilnoga yubordilar" deya yozadi. Sharqshunos sifatida V.V. Stasov ham Vilnoga xat jo'natib A.L.Kun qo'lida qanday hujjatlar borligiga qiziqadi.

A.L.Kun esa V.V.Stasovga shunday maktub yozib yuboradi: "1876-yilga qadar men Iskandarko'l, Shahrisabz, Xiva va Qo'qon harbiy safarlarida marhum K.P.Kaufman huzurida kolleksioner sifatida qatnashganman. Xalq kutubxonasidagi qo'lyozmalar va Fanlar akademiyasida saqlanayotgan lingvinistikaga doir materiallar mening o'sha harbiy safarlarda qatnashganligimni isbotlovchi materiallardir. Menim qo'limda Xiva xonlarining to'liq tarixi, sharq qo'lyozmalari, qadim zamonlardan tortib to 1873-yilga qadar bo'lgan voqealarni bayon qilgan qo'lyozmalar bor. Lekin bularning hammmasi Peterburgda saqlanmoqda va shu sababdan men ular haqida ma'lumot berolmayman".

Demak-ki, Vilnoda ishlayotgan A.L.Kun yuqorida ta'kidlab o'tgan, to'plagan materiallari Sankt-Peterburgda qolgandi. 1888-yil 24-oktabrda sharqshunos A.L.Kun 48 yoshida Vilno shahrida vafot etadi. Uning vafotidan

keyin Sankt-Peterburgdagi kvartirasida saqlanayotgan shaxsiy arxivining anchagina qismi Fanlar Akademiyasining Sankt-Peterburgdagi Osiyo muzeyi ixtiyoriga, shuningdek, Rossiya Fanlar akademiyasining Sankt-Peterburgdagi moddiy madaniyat tarixi institutiga topshiriladi.

Shu tariqa A.L.Kun to‘plagan Xiva arxivi uchta ilmiy ma’rifiy tashkilotda:

1. Saltikov Shchedrin nomli xalq kutubxonasida;
2. Osiyo muzeyida;
3. Sankt Peterburgdagi sharqshunoslik institutida hozirda ham saqlanyapti.

Bundan tashqari, sharqshunos A.L.Kunning ayrim shaxsiy hujjatlari, ilmiy merosiga oid ba’zi manbalar esa moddiy madaniyat tarixi institutining № 19 fondida saqlanmoqda.

Akademiyaga qarashli “Melanj Aziatik” jurnali 1890-yilda A.L.Kun kolleksiyasidagi qo‘lyozmalarning ro‘yxatini e’lon qiladi.

A.L.Kun hayoti va faoliyatiga nazar tashlab shuni aytish mumkin-ki, u sharqshunos sifatida 1873-yilgi yurishda to‘plagan ma’naviy boyliklar, xonlik arxiv hujjatlarining to‘planib Rossiya imperiyasi poytaxtiga olib ketilishiga boshchilik qildi. Ammo 1876-yil-1882-yillarda Turkiston general-gubernatorligida, keyin esa Vilno shahrida maktablar noziri bo‘lib ishlagani bois, garchi mutaxassisligi sharqshunos bo‘lsa-da Xiva xonligi arxiv hujjatlarini to‘liq tadqiq qilishga ulgurmasdi.

Faqatgina Xivadan olib ketilgan hujjatlarni tavsiflab, ularni ikki guruhga ajrata oldi:

1. Xonlikning daromadlari va xarajatlariga oid daftarlar hamda bir qancha vaqf va mulk hujjatlari;
2. Xiva xonlarining boshqa davlat rahbarlari bilan yozishgan diplomatik yozishmalari va xatlari.

Shu tariqa, yetuk sharqshunoslar tomonidan istiqbolli tadqiqotchi sifatida e’tirof etilgan A.L.Kun aynan o‘z mutaxassisligi bilan bog‘liq bo‘lmagan muassalarda ishlagani sabab, yuqoridagi hujjatlarni tadqiq qilishga ulgurmay 48 yoshida vafot etadi. O‘ylayman-ki, agarda u uzoq umr ko‘rib, yana hayot

kechirganida o'zi olib kelgan arxiv hujjatlarinigina emas, ko'plab qo'lyozma asarlarni ham tadqiq qilish bilan shug'ullanardi.

A.L.Kun Xivadan olib kelib o'z uyida saqlagan va vafotidan keyin Sankt-Peterburgdagi Osiyo muzeyiga topshirgan hujjatlarning bir qismini sharq qo'lyozmalari bo'yicha yetuk mutaxassis, 1880-1916-yillarda 36 yil ushbu muzeyga rahbarlik qilgan K.G.Zaleman tomonidan ro'yxatga olingandi. Lekin qo'lyozmalarning mazmuni o'qib aniqlanmadi.

Chunki, qo'lyozmalar Xiva xonlari arxivi ekanligini, professor Muhammadjon Yo'ldoshevning aytishi bo'yicha, "hech kim bilmadi". Shundan keyin Osiyo muzeyida saqlanayotgan ushbu materiallarning ayrimlari Fanlar Akademiyasining Peterburgdagi Sharqshunoslik institutiga o'tkazildi va mazmuni o'qib aniqlanmagan qo'lyozmalar tariqasida keyingi vaqtlargacha ro'yxatga olinmay, fondga saqlanib kelaverdi.

Bu qo'lyozmalar Sankt-Peterburgdagi Sharqshunoslik institutida uzoq vaqt saqlandi va shu davr ichida ushbu materiallar bilan ko'pgina atoqli olimlar yuzaki tanishib chiqdi.

Bunga A.L.Kun to'plagan arab yozuvidagi qo'lyozmalarni o'qish juda qiyin bo'lganligi, qolaversa XX asrning boshidagi davr alg'ov-dolg'ovlari, ijtimoiy-siyosiy vaziyatning yomonligi tufayli sharqshunoslarning ko'pchiligi A.L.Kun to'plagan qo'lyozma va hujjatlarga e'tiborsiz qaraganligi sababli, ularning mazmuni aniqlanmay qolaverdi. Shu tarzda bu materiallarning mazmunini aniqlash uzoq vaqtlargacha birinchi darajadagi ilmiy muammo bo'lib keldi.

Shu o'rinda A.L.Kun tomonidan 1873-yilda to'plagan Xiva xonligi arxiv hujjatlari to xonlik tashkil topgan 1511-yildan, yoki poytaxt Vazir, Urganch shaharlaridan keyin Xivaga ko'chirilgandan buyon saqlanayotgan to'liq hajmdagisi edimi degan savol tug'iladi.

Rossiya sharqshunoslari orasida yetuk arabshunos, turkshunos sifatida tanilgan, shuningdek o'zbek, tojik, arab va fors tillarini bilgan va mahalliy aholi orasida Iskandar to'ra deya nomlangan Aleksandr Lyudvigovich Kunning o'zi bu haqda shunday yozgandi:

“..Hujjatlar to‘plami har qancha qiziqarli bo‘lsa ham, lekin bu hujjatlarning fan uchun bo‘lgan ahamiyatini e‘tiborga olganda: birinchidan, shu hujjatlarning to‘liq emasligiga – ko‘p hujjatlar yo‘q bo‘lib ketganligiga va noma‘lum kishilar olib ketganligiga va ikkinchidan, bu hujjatlar faqat keyingi vaqtlarga doir qiziqarli materiallardan iborat bo‘lganligiga afsuslanmaslik mumkin emas.

Mudomiki, ruslar qo‘shinlari to‘g‘risida xabar olinishi bilan saroyda umumiy sarosimalik boshlangan, shuningdek, xonlikda yozma hujjatlarni saqlash odati yo‘q edi. Hokimiyat almashinuvida saroyda bo‘lgan mulkning hammasi merosxo‘rlar o‘rtasida taqsimlanib olinar edi, davlat arxivlari yoki shunday hujjatlar saqlanadigan boshqa joylar xonliklarda bo‘lgan emas” [7.58]. Tabiiyki, A.L.Kun topgan arxiv to‘g‘risida bergan ma‘lumotlari shubhasiz to‘g‘ridir.

Ya’ni, ana shu ma‘lumotlaridan ko‘rinadi-ki, 1873-yildagi Xiva bosqinida A.L.Kun to‘plagan arxiv hujjatlari xonlikning asrlar davomidagi to‘liq davlat hujjatlari emasdi.

1868-1882-yillarda 14 yil O‘rta Osiyoda xizmat qilgan A.L.Kun yetuk sharqshunos bo‘lsa-da, Turkiston general-gubernatorlik mahkamasida ishlagani bois ilmiy faoliyat bilan tadqiqotchi sifatida shug‘ullanmagan. Shu bois uning ba’zi fikrlari, jumladan, sharq xonliklarida hujjatlarni saqlash odati yo‘q, degan fikrlariga qo‘shilish qiyin.

Chunki, 1830-32-yillarda Olloqulixon Toshhovli saroyini qurdirgan paytida xonlik arxivini muhofaza qilishga alohida ahamiyat berib, maxsus bo‘lmalar ajratadi. Bayoniyning “Shajarayi Xorazmshohiy” asarida yozilishi bo‘yicha, arxiv hujjatlari xazinada saqlanib kelgan. Saroyda arxiv materiallari alohida binoda, maxsus ajratilgan kishilarning nazorati ostida tartib bilan juda puxta saqlanib kelgan bo‘lib, har bir daftar raqamlangan.

Ehtimol, qadimgi davrlarda xonliklarda hujjatlarni saqlash an‘anasi bo‘lmagandir. Sharqda arxivlarni saqlash odati bo‘lmagan edi, degan fikr o‘sha vaqtda ko‘p tarqalganligi sababli, 1873-yilgi Xiva yurishi paytida A.L.Kun saroyda yuz bergan tartibsizlik ta’siri ostida qolib, topilgan hujjatlar bilan chuqurroq

tanishishga ulgura olmay shu fikrni aytganligi ehtimoldan uzoq emas. Qolaversa, biz tilga olgan A.L.Kunning maqolasi 1874-yilda chop etilgandi.

Bundan tashqari, Kaufman armiyasi shtabida xizmat qilgan A.L.Kun hujum qilib borayotgan qismlarning oldingi safida emas edi. Ana shuning uchun ham u saroyga birinchi bo'lib kirmasdan, balki birmuncha keyinroq kirgan, bu paytda esa, xon va uning mulozimlari qochib ketgan, saroyning ichiga yuzlab kishilar kirib chiqqan edi. Ana shu sababli xon va uning ayonlari tashlab ketgan saroyga tasodifiy kishilar "saroydagi sarosimalikdan" foydalanib, u yerda qimmatbaho narsalar topish maqsadida yoki boshqa maqsadlar bilan kirib-chiqib yurganlar. Shuning uchun ham A.L.Kun qo'liga tushgan arxiv haqiqatan ham betartib holda bo'lgan va bir qismi talonchilik natijasida yo'qolgan bo'lishi mumkin [2.285].

Xo'sh, yo'qolishga sabab nimada?

Bu haqida keyinchalik Xiva xonlar arxivini tadqiq qilgan professor Muhammadjon Yo'ldoshev shunday fikr bildiradi: ma'lumki, vaqf yerlar, mol-u mulk da'vosiga doir qozi yoki qo'shbegi va boshqa amaldorlarga tegishli hujjatlar ham xon saroyida saqlangan. Bayoniyning "Shajarayi Xorazmshohiy" asarida yozilishi bo'yicha, saroyni zabt etgan Rus generali Golovachov otryadi saroydan chiqib ketganidan keyin, bir to'da olomon saroyga bostirib kirgan va Golovachovdan qolgan narsalarning hammasini olib ketgan.

Xo'sh, olomon tomonidan yo'qotilgan narsalar, yoki hujjatlar nima bo'lishi mumkin? Ularni yo'qotishdan kim manfaatdor edi?

Manfaatdorlar faqat saroydagi kundalik xarajatlar yozilib borgan va eng keyingi vaqtlarga doir bo'lgan hujjatlar bilan yoki daromadlar to'g'risidagi, yoxud boshqa mansabdor shaxslarning daromadlari to'g'risidagi hujjatlar bilan, yo bo'lmasa soliq to'lovchilarning ro'yxatlari bilan qiziqishlari mumkin edi. Biror narsani olishga yoxud biror hodisaning izini yo'q qilib yuborishga intilgan, o'zlarining fosh bo'lishlaridan qo'rqqan manfaatdor kishilargina (yoki shu kishilarning yollanma odamlari) saroyda ro'y berayotgan voqealardan foydalanib qolmoq uchun mazkur hujjatlarni o'g'irlab ketishlari mumkin edi.

Bunday manfaatdor kishilar o'zlarining qadim o'tmishdagi bobolariga doir xarajatlar yoki daromadlar ma'lumotlariga qiziqmas edilar. Ular ko'proq o'zlariga doir ma'lumotlar bilan, o'z hamshaharlari, hamqishloqlariga yoki qarindosh-urulariga doir materiallar bilan qiziqardilar.

Masalan, Xiva arxivida Qushbegi tomonidan aholidan olingan solg'ut (yerdan olinadigan pul solig'i) ro'yxatining yo'qligi tasodifiy bo'lmasa kerak. Shuningdek, A.L.Kun to'plagan A-257 raqamli qizil charm muqovali daftarning ayrim varaqlari yulqib olingan, yozuvsiz toza sahifalarni esa harbiy safar qatnashchilaridan biri kundalik xotiralarini yozib borish uchun ishlatgan.

Arxivdagi hujjatlarning tili hozirgi o'zbek adabiy tiliga kam o'xshash bo'lib, daftarlarda shartli so'zlar bilan yozilgan ma'lumotlar ko'p. Chunki, bu ma'lumotlar daftarlarga tadqiqotchilarning o'qishi uchun yozilmasdan, balki tor doira kishilar uchun bitilardi. Bu daftarlarni yozgan mirzolar o'zlari yozgan yozuvlar xonning shaxsiy mahkamasi yoki biror bo'limdagi sirlardan voqif bo'lmaslik uchun, hatto o'z zamondoshlari yoxud sheriklari ham o'qiy olmaydigan yozuvlar bo'lib chiqishiga harakat qilganlar. Ya'ni, xonlik hujjatlari sir saqlanishi uchun atayin o'zlarigina o'qiy oladigan qilib yozishgan. Boshqalar esa ularning yozuviga tushunmagan.

O'zi to'plagan hujjatlarni to'plab dastlab ular bilan tanishgan A.L. Kun bu haqda shunday yozgandi: "Bundan ham chalkashroq yozuvni topish qiyin. Daftarlarda nimalar yozilganligini boshqa devonlardan (kotib-mirzolardan) iltimos qiliganimda ular yozuvga tushunmay o'qib bera olmadilar".

Aynan, shu sababdan ham hujjatlar A.L. Kun tomonidan Sankt-Petrburgga olib ketilib muzey va xalq kutubxonasiga tobshirilgach, ancha vaqtgacha yozuvlarga tushunish qiyinligidan Xiva xonligi arxivi tadqiqotchilari e'tiboridan chetda qolib ketaverdi.

Biroq A.L.Kunning Xorazmdan to'plab olib ketgan kolleksiyasi sharqshunoslik uchun chinakam bebaho ma'naviy boylik edi. Bu ma'naviy boylikdan unumli foydalanish va tadqiq qilish A.L.Kundan keyin ikkinchi bo'lib

Pavel Potrovich Ivanovga (1893-1942) va uchinchi Muhammadjon Yo'ldoshevga nasib qildi.

Hozirda 1873-yilda Xivadan olib ketilgan xonlik arxiv hujjatlari, qo'lyozma asarlar, shuningdek A.L.Kunning shaxsiy fondi, ular ichidagi ayrim Xorazm tarixiga oid manbalar Sankt-Peterburgdagi Saltikov Shedrin nomidagi xalq kutubxonasi va Osiyo muzeyidagi, sharqshunoslik institutidagi, moddiy madaniyat tarixi institutidagi qo'lyozmalar o'z tadqiqotchilarini intizorlik bilan kutib yotibdi...

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. A.Abdurasulov. Xiva (tarixiy-etnografik ocherklar) asari. T. O'zbekiston. 1997,
2. A.Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi. (Eng qadimgi davrdan rus bosqiniga qadar). Mas'ul muharir B.Ahmedov. Toshkent. Sharq. 2000;
3. Bahodir Eshov, "O'zbekiston davlatchiligi va boshqaruvi tarixi", T., 2012.
4. Bayoniy. Shajarai Xorazmshohiy / Tahrir hay'ati: B.Ahmedov va boshq. – T. Kamalak.
5. Sh.Vohidov, R.Xoliqova. Markaziy Osiyodagi davlat boshqaruvi tarixidan. –T., Yangi asr avlodi. 2006.
6. XIX asr Xiva davlat hujjatlari II tom. M.U.Yo'ldoshev tahriri ostida. O'zFA nashr. – T. 1960
7. Кун А. Л. Поездка по Хивинскому ханству в 1873 г. ИИРГО, т. X, отд. II, СПб., 1874..
8. Ю.Э.Брегель. Хорезмские туркмены в XIX веке. – М. Восточная литература. 1961.
9. Н.И.Веселовский. Очерк историко-географических сведений в Хивинском ханстве от древнейших времен до настоящего. – Санкт-Петербург. 1877.
10. Материалы и исследования по этнографии каракалпаков. Под редакцией Т.А.Жданко. – М. Акад. Наук. 1958.
11. ИВ АИ АН Российской федерация Фонд 33.

“TURKISTON O‘LKASINI IDORA QILISH TO‘G‘RISIDAGI NIZOM” TURKISTONNING 1886-1917-YILLAR DAVRI ROSSIYA IMPERIYASI BOSHQARUVI VA MUNOSABATLARI TARIXIGA OID MUHIM MANBA

Tangirov Sherzod Abduraxmonovich,
Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. 1886-yilgi "Turkiston o'lkasini idora qilish to'g'risidagi yangi Nizom" Rossiya imperiyasining Turkiston o'lkasidagi siyosiy va ma'muriy boshqaruvni mustahkamlashga qaratilgan hujjat bo'lib, o'lkada Rossiya hukumatining ta'sirini kuchaytirish, mahalliy boshqaruvni markazlashtirish va iqtisodiy manfaatlarni himoya qilishga qaratilgan. Ushbu Nizom tarixiy manba sifatida nafaqat Rossiya imperiyasining Turkiston viloyatidagi siyosiy boshqaruvini tartibga soluvchi hujjat, balki Markaziy Osiyodagi tarixiy o'zgarishlar, Rossiya imperiyasining mustahkamlash strategiyalari va mahalliy aholi bilan aloqalaridagi yirik

burilishlarni aks ettiradi. Maqolada uning tarixiy manba sifatidagi oʻrni va ahamiyati haqida bir necha jihatlar koʻrib chiqilgan.

Kalit soʻzlar. Turkiston general-gubernatori, harbiy vaziyat, Girs taftishi, viloyat, tuman, harbiy-xalq boshqaruvi, ma'muriy-polisiya boshqaruvi, vaqf yerlari, soliqlar.

Abstract. The 1886 "New Regulations for the Administration of the Turkestan Territory" was a document aimed at strengthening the political and administrative administration of the Russian Empire in the Turkestan Territory. . As a historical source, this Regulation is not only a document regulating the political administration of the Russian Empire in the Turkestan region, but also reflects the historical changes in Central Asia, the strengthening strategies of the Russian Empire, and major changes in relations with the local population. The article considers several aspects of its role and importance as a historical source.

Key words. Governor-General of Turkestan, military situation, inspection of Girs, region, district, military-people's administration, administrative-police administration, waqf lands, taxes.

Абстрактный. «Новое положение об управлении Туркестанским краем» 1886 года было документом, направленным на усиление политического и административного управления Российской империи в Туркестанском крае. Будучи историческим источником, данное Положение является не только документом, регламентирующим политическое управление Российской империи в Туркестанском крае, но и отражает исторические изменения в Средней Азии, усиление стратегии Российской империи, крупные изменения в отношениях с местное население. В статье рассматриваются некоторые аспекты его роли и значения как исторического источника.

Ключевые слова. Туркестанский генерал-губернатор, военное положение, инспекция Гирса, область, округ, военно-народная администрация, административно-полицейское управление, вакфные земли, налоги.

Kirish. Ma'lumki, Rossiya imperiyasining Turkistondagi mustamlakachilik siyosati natijasida 1868-yildan 1917-yilgacha boʻlgan davrda oʻlka ma'muriy jihatdan Rossiya imperiyasi manfaatlariga bosqichma-bosqich moslashtirilib, hudud guberniyalar, uezdlar va volostlarga boʻlingan hamda yangi bosib olingan yerlar bilan qoʻshib hisoblaganda, juda ulkan hududni qamrab olgan. Bu davrda oʻlkaning bosh shahri Toshkent edi. Rossiya imperiyasi bosib olingan hududlarda oʻz hukmronligini oʻrnatish va boshqarish uchun mustamlakachilarning manfaatini himoya qiladigan mustahkam boshqaruv tartiblarini joriy qilish uchun barcha chora-tadbirlarni koʻradilar.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Tadqiqotchilarning e'tirof etishlaricha, Turkiston ma'muriyati imperiyaning boshqa oʻlkalari boshqaruvidan oʻzining keskin harbiylashgani bilan alohida ajralib turgan. Rossiya hukumatining Turkiston oʻlkasi uchun 1865-1916 yillar oraligʻida ishlab chiqqan hamda amalga

tatbiq etilgan o'nta qonun loyihasi (1865, 1867, 1871, 1873, 1882, 1884, 1886, 1908, 1912, 1916)da va ularning moddalariga adliya, moliya, harbiy, ichki ishlar va boshqa vazirliklar kiritgan o'zgarishlarda ana shu holat o'z aksini topgan.[1. 208]

Shuningdek, Turkiston general-gubernatorligini boshqarish bo'yicha dasturiy hujjatlar ishlab chiqishda «harbiy vaziyat» omili hal qiluvchi bo'lgan. Bunday hujjatlar chorizmning O'rta Osiyo xonliklarining yangidan-yangi hududlarini bosib olishi munosabati bilan vujudga kelgan va aynan shuning uchun ham doimo «muvaqqat» yoki «vaqtinchalik» xarakterga ega bo'lgan. Misol uchun, «Sirdaryo va Ettisuv viloyatlarini boshqarish to'g'risidagi Nizom» (1867) «tajriba tariqasida» uch yil muddatga joriy qilingan bo'lib, 20 yil davomida amal qilgan. «Zarafshon okrugini boshqarishning vaqtinchalik qoidalari» (1868), «Amudaryo bo'limini boshqarishning vaqtinchalik qoidalari» (1874) va «Farg'ona viloyatini boshqarish bo'yicha vaqtinchalik Nizom» (1876) to'g'risida ham shunday deyish mumkin.[1.214]

Turkiston general-gubernatori M.G.Chernyaev (1882-1884) taklifi bilan 1882 yil 8 mayda imperatorning Turkiston general-gubernatorligini taftish qilish to'g'risidagi farmoni e'lon qilindi. Taftish ishlarini olib borishga rahbar etib Ichki ishlar vazirligi kengashi a'zosi, Dasht komissiyasining sobiq raisi, maxfiy maslahatchi F.K.Girs tayinlandi. Girs 1883 yilda taftish ishlarini tugallab, imperatorga general-gubernatorlik va unga qarashli tashkilotlarning ahvoli to'g'risidagi hisobotni, "O'lkani boshqarish to'g'risidagi nizom loyihasi"ni tushuntirish xati bilan birga taqdim etdi. 1884 yil 21 yanvarda imperator Aleksandr III ning ko'rsatmasi bilan Davlat Kengashi a'zosi, general-adyutant, graf N.Ignatev raisligida «Turkiston o'lkasini boshqarish to'g'risidagi nizom»ning qayta ishlangan so'nggi loyihasini ishlab chiqish bo'yicha komissiya tashkil etildi. Komissiya tarkibiga Chernyayev o'rniga Turkiston general gubernatori etib tayinlangan general adyudant N.O.Rozenbax (1884-1889) ham ishtirok etgan.[2. 232] Shunday qilib, "Turkiston o'lkasini idora qilish to'g'risidagi yangi Nizom"1886-yil 12-iyulda imperator Aleksandr III tomonidan tasdiqlanadi.

Birgina yer egaligiga oid munosabatlarning ba'zi jihatlari professor Sh.G'afforov tadqiqotlarida "imperiya hukmron doiralari 1886-yil 12-iyundagi Nizomni qabul qilguniga qadar yerga mulkchilik shakllari to'g'risidagi masala ataylab tugal hal etilmagan. Bu borada biron-bir qonunning yo'qligi mustamlaka ma'muriyatiga yerga mulkchiligidan turli shakllarini u yoki bu sharoitga muvofiqlashtirmay, o'z ixtiyoricha qaror toptirish imkonini berganligiga [3. 107] oid xulosasini M.Virskiy ham "Bu yerda mavjud bo'lgan barcha turli mulk shakllari va yerlarga yarim egalik qilish ushbu qonun asosida yagona mulkchilik shakliga almashtirildi"[4. 11] tasdiqlaydi.

Mustamlakachi ma'muriyat dastavval er-suv va mulkchilik masalalarini "tartibga solish"ga kirishdi. Vaqf yerlari va soliqlardan ozod qilingan yerlarga ham turli soliqlar solindi. Sug'orish inshootlari va suv miqdori nazoratga olinib, paxta maydonlari kengaytirildi. G'alla yetishtirish kamaytirildi. 1886-yilgi nizom va boshqa xujjatlarda mustamlakachi hukumat o'zining bu sohadagi siyosatini ko'rsatib bergan.[5. 32]

"Turkiston o'lkasini idora qilish to'g'risidagi yangi Nizom" jami 331-banddan iborat bo'lib, Xujjatning tarkibiy qismi quyidagicha bo'lgan:

Kirish (1-9-bandlar),

Birinchi qism – O'lkaning ma'muriy tuzilishi (10-116 bandlar),

Ikkinchi qism – Sud tuzilishi (117-254-bandlar),

Uchinchi qism – Yer tuzilishi (255-284-bandlar),

To'rtinchi qism – Soliqlar va yig'imlar (285-331-bandlar)

Shuningdek ushbu xujjatga 24 banddan iborat "Turkiston o'lkasida yer solig'i tizimini joriy etish qoidalar" ilova qilingan.

Nizom arziyas o'zgarishlar bilan 1917-yilga qadar amal qilib kelgan. Ushbu nizomga asosan Turkiston o'lkasi uchta – Sirdaryo, Farg'ona va Samarqand viloyatlaridan tashkil topdi (1-модда). Samarqand viloyati tarkibi to'rtta – Samarqand, Kattaqo'rg'on, Xo'jand va Jizzax tumanlardan iborat bo'ldi (4-модда).[6. 1]

Xujjatda Turkiston o'lkasining bosh boshqaruvi general-gubernator zimmasiga yuklatilgan bo'lib, general-gubernatoriga katta vakolatlar berilgan edi. (10-23-moddalar). Xususan, general-gubernator huzurida bir qancha amaldorlardan iborat maxsus kengash tashkil etilib bu kengashga ham viloyatning umumiy boshqaruviga oid bir qancha vakolatlar berilgan bo'lsada Aslida ushbu xujjatning 21-moddasiga asosan "Kengashning xulosalari faqat maslahat ahamiyatiga ega" ekanligi, Kengashning qarori general-gubernator faoliyatida amaliy ahamiyatga ega bo'lmasligi mumkinligi alohida qayd qilingan. Bu orqali esa general-gubernatorga cheksiz vakolat berilganligini "qonuniy"lashtirgan.[7. 2-5] Xujjat Turkiston o'lkasida Rossiya imperiyasining markazlashgan boshqaruvini amalga oshirishda general-gubernatorning asosiy vositasi bo'lib xizmat qildi.

Nizomga ko'ra o'lka hokimiyati "harbiy-xalq boshqaruvi" deb nomlangan. Turkiston general-gubernatorligidagi viloyatlar, uyezdlar va bo'limni Rossiya generallari, bo'lis va oqsoqolliklarni esa mahalliy xalq vakillari boshqargan. Viloyatlarga harbiy gubernatorlar, uyezdlarga harbiy boshliqlar, uchastkalarga esa pristavlar tayinlangan. Turkistondagi boshqaruv 1898-yildan boshlab "ma'muriy-polisiya boshqaruvi" deb nomlangan bo'lsa ham uning mustamlakachilik mohiyati mazmunan o'zgarmagan, barcha vakolatlar rus ma'muriyati qo'lida bo'lgan.[5. 32]

Nizom Rossiyaning mahalliy xalqlar, ularning madaniyati, ijtimoiy tuzilmasi va siyosiy tizimiga qanday yondashganini ko'rsatadi. Tarixiy manba sifatida bu hujjat, Rossiya hukumatining mahalliy etnik guruhlar va ijtimoiy strukturalarga qarshi repressiv siyosat olib borganini, ularning erkinlik va huquqlarini qanday cheklaganini tushunishga yordam beradi. Bu o'zgarishlarning mahalliy aholi va uning qarshiliklari bilan qanday bog'liq bo'lganini o'rganish uchun muhim bir materialdir.

Xulosa qilib aytganda 1886-yilgi ushbu Nizom Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyodagi kengayishi va mustahkamlash strategiyasini aks ettiradi. Bu hujjat Turkiston o'lkasidagi boshqaruv tizimini markazlashtirishni ko'zda tutgan. U o'lkadagi barcha viloyatlarning boshqaruvini general-gubernator qo'lida jamlashni belgilab berdi. Tarixiy manba sifatida, Rossiya imperiyasining o'lkadagi siyosiy boshqaruvni qanday amalga oshirganini, ayniqsa, mahalliy hukumat tizimiga qarshi qanday siyosat olib borganini tushunishga yordam beradi. Mahalliy

boshqaruv tizimlarini Rossiya hukumatiga bo'ysundirish, Markaziy Osiyodagi o'zgartirishlarning ko'rinishi edi. Xullas ushbu Nizom Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyodagi hukumatini tashkil etish, siyosiy va iqtisodiy resurslarni boshqarish, mahalliy xalqlar bilan aloqalarini shakllantirishdagi asosiy hujjatlardan biri bo'lib, bu davr tarixini tadqiq qilishda tarixiy manba sifatida keng imkoniyatlar taqdim etadi. U Rossiyaning o'sha davrdagi siyosiy strategiyalarini, ijtimoiy va madaniy o'zgarishlarni, shuningdek, mahalliy xalqning qarshilik va ijtimoiy harakatlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. B.Eshov. O'zbekistonda davlat va mahalliy boshqaruv tarixi. 2-tom. Toshkent. Yangi asr avlodi. 2019.
2. H.Sodiqov. N.Jo'rayev. O'zbekiston tarixi, Turkiston Chorizm mustamlakachiligi davrida (birinchi kitob) Toshkent. Sharq. 2011.
3. Sh.G'offorov. Tarix va taqdir: Rossiya imperiyasidan Turkistonga ko'chirilganlar (XIX asrning ikkinchi yarmi - XX asr boshi). Toshkent. Fan. 2006.
4. М.Вирский, Дюрткульская волость Самаркандского уезда. Самаркандъ. 1895.
5. Q.Rajabov. O'zbekistonning XX asrdagi tarixi. Birinchi kitob. Toshkent. Fan. 2023.
6. Положение об управлении Туркестанская края. Том II, часть 2. Санкт-Петербург. 1886.
7. Положение об управлении Туркестанская края. Том II, часть 2. Санкт-Петербург. 1886.

19-YUZYILLIKNING OXIRI 20-YUZYILLIKNING BOSHLARIDA TURKISTONDA FAOLIYAT YURITGAN TIBBIYOT JAMIYATLARI TARIXI

Asqarbek Abduxashimovich

O'zR FA Tarix instituti kichik ilmiy xodimi

Annotatsiya: Ushbu maqolada 19-yuzyillikning oxiri 20-yuzyillikning boshlarida Turkistonda faoliyat yuritgan tibbiyot jamiyatlari tarixi o'rganilgan. Mazkur mavzu O'zbekiston tibbiyotining tarixi va mustamlaka davrida Turkiston tarixini o'rganuvchilar uchun dolzarbdir. Tadqiqotning natijasi: Turkistonda tibbiyot jamiyatlarning tuzilishi va o'lkada ushbu davrga oid zamonaviy tibbiyotning joriy etilishi imperiya hukumati manfaatlari bilan bog'liq bo'lgan.

Kalit so'zlar: Turkiston tibbiyot jamiyatlari, Turkiston mustamlakasi, Turkistonda kasalliklar, tibbiyot tarixi, Turkiston o'lkasi, epidemiyalar, davolash usullari.

Abstract: This article studies the history of medical scientific societies operating in Turkestan in the late 19th – early 20th centuries. The topic is relevant both for those studying the history of the development of medicine in Uzbekistan and for historians studying the history of Turkestan during its colonization. The result of the study is that the creation of medical societies in Turkestan and the introduction of modern medicine by that time was dictated by the needs of the imperial governance.

Key words: Medical societies of Turkestan, colonization of Turkestan, diseases in Turkestan, history of medicine, Turkestan region, epidemics, treatment methods.

Аннотация: В данной статье изучается история медицинских научных обществ действовавших в Туркестане в конце XIX – начале XX века. Тема является актуальной как для изучающих историю становления медицины Узбекистана, так и для историков,

изучающих историю Туркестана в период его колонизации. Результатом исследования считается, что создание в Туркестане медицинских обществ и внедрение современной, к тому времени медицины продиктовано было нуждами прежде всего имперской власти.

Ключевые слова: Медицинские общества Туркестана, колонизация Туркестана, заболевания в Туркестане, история медицины, Туркестанский край, эпидемии, методы лечения.

19-yuzyillikning oxirlari Turkistonda rus ilmiy jamiyatlari bilan bir paytda qator ilmiy tibbiyot jamiyatlari ham shakllana boshladi. Ushbu jamiyatlar orasida: Fargʻona tibbiyot jamiyati, Turkiston shifokorlar jamiyati, Turkiston tibbiyot jamiyati, Turkiston oʻlkasi shifokor va tabiatshunoslar jamiyati, Samarqand shifokorlari jamiyati kabi jamiyatlar mavjud.

Rossiya imperiyasining oʻzida tibbiyot jamiyarlari 19-yuzyillikning boshlarida tuzila boshlangan. 19-yuzyillikning 60-yillari ularning soni yigirma yettiga yetib vaqt oʻtgan sari oshib bordi. Turkiston mustamlaka qilinishi bilan ular oʻlkada ham vujudga kela boshlashdi.

Oʻlkada tuzilgan eng birinchi tibbiyot jamiyatlardan biri - Fargʻona tibbiyot jamiyati boʻlgan. 1890-yil 31-dekabrda Turkiston harbiy qismi 15-batalyoni bosh shifokori D. Lebedev, Orenburg kazak qoʻshini 6-polki bosh shifokori Dobromislov, Margʻilon harbiy lazareti shifokori N. Kushelovlar muallifligida Fargʻona viloyati harbiy gubernatori nomiga Yangi Margʻilon (hozirgi Fargʻona) shahrida Tibbiyot jamiyatini tashkil etish toʻgʻrisida iltimosnoma yetkazilgan [1: 1-1 or.]. 1891-yil 24-dekabrda Rossiya imperiyasi harbiy vaziri general-adyutant Vannovskiy tomonidan Fargʻona tibbiyot jamiyatining ustavi tasdiqlanib uning faoliyatiga rasmiy ruxsat berildi [1: 4]. 1892-yil 12-aprelda oʻlka shifokori, jamiyat raisi Y.I. Gradusov, Turkiston 2-quymachilik batalyoni bosh shifokori D.I. Lebedevlar boshchiligida Fargʻona tibbiyot jamiyatining taʼsis majlisi boʻlib oʻtdi [3: 3-4]. Taʼsis aʼzolari soniga 30 kishi kirdi [2: 4-6]. Jamiyat tuzilganidan oʻz kutubxonasiga ega boʻldi. 1904-yilga kelib kutubxonaning fondini 1155 kitob, risola, dissertatsiya, jurnal va gazetlarni tashkil etdi [3: 44-46].

Jamiyat aʼzolari yigʻinlarda vabo epidemiyasini oldini olish boʻyicha chora-tadbirlar, vabo kasalligini oʻrganilishi natijalari, turli kasalliklarni davolash

usullarini ishlab chiqish, o'latga qarshi kurashish va uning oldini olish bo'yicha chora tadbirlar, difterit, moxov, ixtioz, g'uralarni davolash usullari, Turkistonda xalq tabobati, o'tkazilgan turli jarrohliklarning natijalari kabi masalalarni muhokama qilishar edi. Farg'ona tibbiyot jamiyati faoliyati davomida 160 ga yaqin chiqish qilindi. Yig'inlarning birida shifokor I.O. Ordinets Marg'ilonda o'zi o'tkazgan kamyob bo'lgan ovarotomiya jarrohligi to'g'risida tavsif qildi [4: 35-38], doktor V.I. Tsvirko belda o'tkazgan g'urra ustidagi jarrohligi to'g'risida hisobot berdi [5: 5-8].

1892-yili Farg'ona tibbiyot jamiyati "Vabo to'g'risida" risola tayyorladi, 1896 – 1897-yillari Marg'ilon harbiy lazareti qoshida moxovga qarshi zardobni ishlab chiqish maqsadida bakteriologik laboratoriya tashkil etdi [6: 3-4]. Jamiyatning yig'inlarida ayollar orasida feldsherlarni tayyorlash [3: 23], Yangi Marg'ilon pivo ishlab chiqaruvchi Avgust Stefan zavodidan qayta ishlangan suvlarni oqqizish kabi masalalar bo'yicha muhokamalar ham o'rin tutgan [3: 23-25]. Jamiyat tomonidan Yangi Marg'ilonda sanitariya ustida tadqiqot va kuzatishlar olib borildi va natijada "Shaharning sanitar sharoitlarini tadqiq etish uchun dastur" ishlab chiqildi [7: 18-19].

Agar antisanitariya va suvning ifloslanishi masalasiga nazar tashlasak, ushbu sharoitlarni asosan mustamlakachilar o'lkada tashkil etgan rus zavod va korxonalari yaratar edi. Farg'ona tibbiyot jamiyati o'z faoliyatini 1909 – 1910-yillari to'xtatdi.

Turkiston shifokorlar jamiyati 1899-yili Toshkent shahrida tashkil etilgan. Jamiyatning ustavi 1898-yili Rossiya imperiyasi Harbiy vazirligi tomonidan tasdiqlangan. Turkiston o'lkasini boshqarish to'g'risidagi nizomga tayanadigan ushbu ustav bo'yicha jamiyatning raisi etib okrug harbiy-tibbiyot inspektori tayinlanadi [8: 310].

Jamiyatning birinchi majlisi 1899-yil 16-fevralda harbiy-tibbiyot inspektori G.K. Tarasevich raisligida bo'lib o'tdi. Unda o'sha davrda butun Toshkentning tibbiyot xodimlarini tashkil etgan 59 kishi qatnashdi. Majlisda ustavning qabul qilinishi to'g'risidagi ma'ruza eshittirildi, boshqarma tayinlandi hamda

jamiyatning ochilish sanasi belgilandi [9: 4-5]. Jamiyatning ochilishi 1899-yili 3-mart kuni bo'lib o'tdi va ochilish marosimida Turkiston shifokorlari jamiyati tuzilishining muhimligi va uning maqsadi to'g'risidagi ma'ruzasi bilan Toshkent harbiy gosptalining bosh shifokori Y.B. Kalustov chiqdi. Har xil vaqt rais o'rinbosarlari bo'lib E.I. Oskolov, Y.I. Gradusovlar, kotib va uning yordamchilari bo'lib V.A. Blagoveshenskiy, P.F.Borovski, A.S. Yegorov, V.V. Pokrovski, S.A. Mark va boshqalar, g'aznachi sifatida K.B. Betger, kutubxonachilar sifatida I.I. Rudnitskiy, X.A. Batirshinlar xizmat qilishgan [10: 221]. 1899-yilning aprel oyidan turli xil rus va xorijiy adabiyot va nashlar bilan to'ldirilib kelingan kutubxona tashkil etila boshlanadi.

Jamiyatning faoliyati boshlanishidanoq unga sanitariya masalalari bo'yicha maslahat uchun turli tashkilotlar murojaat qila boshladi. Jamiyat a'zolari Toshkentda o'ta yuqumli kasalliklarga qarshi kurash bo'yicha chora-tadbirlarini ishlab chiqish, aholini toza ichimlik suvi bilan ta'minlash, Toshkentda infeksiya kasalliklaridan zararkanish va o'lim bo'yicha statistik ma'lumotlarini yig'ish bilan shu'g'ullangan. Jamiyatning yig'inlarida a'zolar o'z tadqiqotlari to'g'risida ma'ruzalar qilishar edi. Ular asosan sanitariya, buyruk, dizenteriya kasalliklarini, turli zaharli hasharot va hayvonlarning chaqishini davolash, xorijda tibbiyot sohasidagi yangiliklar, appenditsit, harakatlanuvchi nevrozlarni davolash usullari, dorilar va tibbiyotga oid boshqa mavzularga bag'ishlangan edi [10: 223].

1900 – 1901-yillarga kelib Turkiston shifokorlar jamiyati tarkibi Turkiston o'lkasining turli hududlaridan va asosiy qismi Toshkent harbiy gosptalida ishlagan 102 haqiqiy a'zolardan iborat bo'lib, ularning orasida 75 harbiy, 24 fuqarolik, 3 iste'foda bo'lgan shifokorlar edi [11: 66-76].

1900-yili Turkiston shifokorlar jamiyatining nomi “Turkiston tibbiyot jamiyati”ga o'zgartirilib birinchisining funktsiyalari ikkinchisiga o'tdi [11: 56].

Turkiston tibbiyot jamiyati Turkiston shifokorlar jamiyatining davomchisi hisoblanadi. Shundan kelib chiqib u o'z faoliyatini unga Turkiston shifokorlar jamiyatining vakolatlari va funktsiyalari topshirilishi bilan 1900-yili boshladi.

Jamiyatning tibbiyotga oid turli materiallar bilan to'ldirilib turgan kutubxonasi ham bo'lgan edi [12: 8].

Jamiyat a'zolari tibbiy xizmatlarning ko'rsatilishini yaxshilash bo'yicha turli tashabbuslarni ilgari surishgan. Masalan Toshkentning eski shahar qismida erkaklar uchun kasalxona mudiri A.L. Shvartsga yorug'lik kasalxonalarni tashkil etish g'oyasi tegishli bo'lgan. Shundan kelib chiqib erkaklar kasalxonasida volchanka (teri sili), tropik yarasi kabi turli kasalliklarni davolash maqsadida yorug'lik bilan davolash xonasi ochildi [13: 33-34].

O'sha davrda Turkiston o'lkasida bezgak kasalligining tarqalishi kuchaydi. Shu sababdan jamiyat tomonidan turli chora tadbirlar ko'rila boshladi. Jumladan jamiyat a'zosi – doktor Malinin chivin chaqishiga qarshi eritma ishlab chiqdi [14: 53].

Begzakga qarshi kurashish uchun Turkiston qishloq xo'jaligi hamda Turkiston tibbiyot jamiyati bilan hamkorlikda shifokor M.I. Slonim va harbiy-tibbiyot akademiyasining to'rt talabasi tarkibida maxsus komissiya tuzildi. Ushbu komissiya Chinoz, Bo'ka, Pskent va Turkistonning boshqa hududlarida tadqiqot olib borish va kasallikga oid ma'lumotlarni o'rganish bilan shug'ullangan. Tadqiqot natijalari kasallanishning aksari guruch dalalarida kuzatilganligini, tahlillarning natijalari terilgan 215 nafar preparatlarning 10 foizida begzakga olib keluvchi parazitliv amyobalar aniqlanganini ko'rsatdi [15: 15-17].

Termiz shahrida begzak o'ta og'ir xususiyatga ega edi. U yerga Gradusov, Mark va boshqa shifokorlar tarkibidagi maxsus komissiya jo'natildi. Ushbu komissiyaning tavsiyasidan kelib chiqib to'qaylarning quritilishi boshlandi. Kelgusida begzakni xin dori bilan davolash maqsadida jamiyatning boshqa komissiyasi tuziladi. Begzak bilan kurashishda jamiyatning a'zolari bo'lgan doktor Tumilovich, Gradusovlar o'z ishlari bilan ajralib turdi [14: 7-8].

Begzak kasalligi ortidan 1908-yili ko'p odamlarning hayotini olgan vabo tarqala boshladi. Vabo bilan aksari Toshkent shahrining rus qismi kasallangan edi. Jamiyat a'zolari ushbu kasallik bilan kurashish uchun o'z tajribasi natijalarida asoslangan turli usullar bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqqan. Me'yorida suvni

qaynatish yoki kimyoviy vositalar yordamida ommaviy ravishda tozalash qoʻllanildi. Vabo kasalligi bilan kurashish maqsadida oʻzbek var rus tillarida “Oʻzini vabodan qanday asrash mumkin” risolasi tayyorlandi [14: 20-22].

Jamiyat Turkiston oʻlkasining shifobaxsh hududlarini oʻrganish bilan ham shuʻgʻullangan. Doktor S.A. Mark oʻpka kasalliklarini davolash uchun Chimyon hududi foydali ekanligini aniqladi. Chimyonda shifobaxsh kurortini tashkil etish tashabbusi ilgari surilgan [15: 40-41].

Jamiyat qoshida shafqat hamshira yordamchilarni tayyorlash boʻyicha maxsus kurslar faoliyat yuritgan. Kurslarning tashkillashtirilishi bilanoq 30 kishi roʻyxatga olindi. Kurs qatnashchilari anatomiya va fiziologiya, gigiyena, umumiy va xususiy patologiya hamda jarrohlik (travmatologiya), farmakologiya va toksikologiya, bemorlarni parvarish qilish kabi dasturlarni oʻrganishgan. Bemorlarni parvarish qilish boʻyicha amaliyot Toshkent harbiy gospitalida oʻtkazilgan [14: 4-5].

Jamiyatning yigʻinlarida aʼzolar tomonidan ixtioz, merez, begzak, vabo kasalliklari, umurtqa patologiyalari, koʻz, ruhiy kasalliklari, turli yaralarni davolash kabi mavzularda chiqishlar qilinar edi.

Turkiston tibbiyot jamiyatining faoliyati 1908-yildan kuzatilmagan [8: 310]. Jamiyatning tugatilishiga taʼsir qilgan sabablaridan biri uning faoliyatida rasmiyatchilik koʻp boʻlganligi boʻlishi mumkin.

Turkiston oʻlkasi shifokor va tabiatshunoslar jamiyati Turkiston tibbiyot jamiyati faoliyati davomchisi boʻlib, A.V. Trapeznikov boshchiligida TTJ ilgari aʼzolari tashabbusi bilan 1908-yil 5-oktyabrda tashkil etildi. Faoliyatining birinchi yili oxirida aʼzolarining soni 72 kishini tashkil etdi [16: 357]. Jamiyatning yigʻinlari ochigʻlik xususiyatiga ega boʻlgan boʻlib shahar dumasi binosida oʻtkazilgan [10: 233].

Jamiyat oldida birinchi turgan masalalardan biri 1908-yili Toshkentning “rus qismi”da tez-tez tarqalayotgan vabo epidemiyasi bilan kurashish edi. Vaboga qarshi kurashga bagʻishlangan yigʻinlarda jamiyat aʼzolari oʻz kuzatish va davolash usullari toʻgʻrisidagi maʼlumotlari bilan maʼruza qilishar edi. Shifokor

K.O. Reyngard epidemiya tarqalishining asosiy sababi xom suvning iste'moli ekanligi to'g'risida qayd etdi [17: 76] Doktor A.A. Blyum kadetlar korpusi o'quvchilariga nisbatan ommaviy emlashni qo'llaganligi va uning natijalari to'g'risida hisobot qildi [17: 79-83]. M.V. Drozdov va M.V. Gobi bilan hamkorlikda doktor Karpov vabo bakteriyasi ustidan 188 kimyoviy-bakteriologik o'rganishlar o'tkazdi [17: 84-87].

Toshkent shahrida jamiyat tomonidan ambulator xonasiga asos solingan edi. Zurur bo'lgan yordam jihatidan kelib chiqib xizmatlar narxi 40 tiyindan 2 rublgacha bo'lgan [17: 32-36] 1909-yil 10-oktyabrda Jamiyatning ambulatoriya to'g'risidagi ustavi qabul qilindi va 1909-yil 18-dekabrda Turkiston general-gubernatori tomonidan tasdiqlandi [17: 38-39]. Mazkur ustavga ko'ra, ambulatoriya faoliyatini nazorat qilish Sirdaryo viloyati shifokori zimmasiga, uning ishlarini boshqarish esa Ambulatoriya kengashiga yuklandi. Ambulatoriyaning rasmiy ochilishi 1910-yil 15-fevralda bo'lib o'tdi. U o'z navbatida kerakli bo'lgan dori-darmon, asbob-uskuna va ashyolar bilan jihozlangan edi. Birinchi bo'lib - shifokor A.M. Zubov, undan keyin do'ktor Voznesenskiylar ambulatoriya mudiri bo'lgan. Jamiyatning hisobotiga ko'ra ambulatoriyadan 1910-yili bo'yicha 2158 nafar, 1911-yili bo'yicha 3668 nafar, 1912-yili bo'yicha 4603 nafar bemor o'tdi. Uch yil ichida ambulatoriya 10429 bemorlarga xizmat ko'rsatdi. Bemorlarni qabul qilishda 1910-yili 17 nafar, 1911-yili 14 nafar, 1910-yili 10 nafar shifokor ishtirok etdi. 1912-yili ambulatoriya butun xarajatlarini qoplab qarzini yopdi [10: 236].

1910-yili Toshkent shahrida vabo kasalligi qayta kuzatila boshladi. Shu borada 1500 nusxa vaboga qarshi kurash to'g'risida risola nashr etildi. Ushbu davrda qo'llanilgan choralari 1908-yilga nisbatan ijobiyroq natija ko'rsatdi. 1912-yili 11-aprelda bo'lib o'tgan jamiyatning yil'g'inida "Salvarsan" yangi dorisi yordamida qora kasal (leyshmanioz)ni davolash to'g'risidagi hisoboti bilan professor O.V. Peterson ishtirok etdi. Qora kasalni o'rganish bilan jamiyat a'zolari bo'lgan shifokorlar P.F. Borovskiy va A.L. Shvartslar ham keng shug'ullangan. O'sha davrda rus maktablari o'quvchilarining orasida ichkilikbozlik va turli

kasalliklarga olib kelgan jinsiy axloqsizlik ko'p tarqalgan edi. Jamiyatning 1911-yil 27-fevralgi yig'ini ushbu muammoga bag'ishlanib unda maktablarda o'quvchilar bilan olib borilayotgan ishlar qattiq tanqidlandi. O'quvchilar orasida ma'rifat ishlari olib borish maqsadida, jinsiy rivoj to'g'risidagi so'rovnoma tuzish bo'yicha maxsus komissiya tuzildi [10: 239].

Jamiyat a'zolari tomonidan skarlatin (qizilcha kasal), difteritga qarshi choralar, suv ta'minoti, rentgen qo'llash, vabo, quturish bilan kurash, Lumyer plastinkalari bilan ishlash, jinsiy kasalliklar va ularni davolash, suvlarni sanitar baholash, vabo kasalligiga qarshi "Salvarsan" dori vositasini qo'llash, ich terlama, zaxm, yaralarni davolash to'g'risida ma'ruzalar qilinar edi. 1908-yildan 1912-yilga qadar yig'inlarda 55 ta hisobot tinglandi.

1909-yili jamiyat tomonidan Toshkentda ilmiy muzey tashkil etish to'g'risidagi tashabbus ilgari surildi, biroq u tashkil etilmadi. Amalga oshirilmagan tashabbuslardan biri Toshkentda tibbiyot oliy o'quv yurtini tashkil etish tashabbusi ham bo'lgan [18].

Turkiston o'lkasi shifokor va tabiatshunoslar jamiyatining yig'inlari 1917-yilgacha o'tkazilgan bo'lib, bolsheviklar inqilobidan so'ng uning faoliyati to'xtatildi, jamiyat a'zolari esa 1920-yili tuzilgan Turkiston tibbiyot jamiyatining tarkibiga kirdi.

Samarqand shifokorlar jamiyati 1913-yili Samarqand shahrida tashkil etilgan. Uning asosiy maqsadi etib mahalliy shifokorlarning tajribasidan kelib chiqqan holda ilmiy masalalarini ishlab chiqish va aholi orasida tibbiyotga oid bilimlarni tarqatish deb belgilandi. Rais etib shifokor P.L. Bilfeld, rais o'rinbosari etib S.X. Fixtnerlar tayinlandi. Jamiyatning faoliyatida 30 – 40 ga yaqin shifokor ishtirok etgan. Tashkillashtirilgan yig'in va majlislar shaharning kambag'allar ambulatoriyasida bo'lib o'tgan. Yig'inlarda turli kasalliklarni davolash usullari, kuzatuvlar natijalari, bemorlar taqdimoti, dori-darmon vositalar va ularning xususiyatlari kabi masalalar muhokama qilinar edi. Jamiyatning faol ishtirokchilari orasida mashhur rus shifokorlar Gerfshteyn, Deyn, Dubrovina, Ivanov, Deych, Kosmachevskiy va boshqalarni uchratish mumkin. Hukumat

bolsheviklar qo‘liga o‘tganidan so‘ng, 1922-yildan Jamiyat sog‘liqni saqlash mahalliy bo‘limi qoshidagi shifokorlar ilmiy jamiyati nomi bilan o‘z faoliyatini davom ettirdi [10: 245-246].

Tibbiyot jamiyatlarning tuzilishi birinchi navbatda imperiya ma‘muriyati va qo‘shini hamda Turkiston o‘lkasiga ko‘chib kelgan rus aholisining sog‘lig‘ini saqlashga qaratilgan edi.

Davolash ishlari dastlab harbiy lazaretlarda harbiy shifokorlari tomonidan amalga oshirilar edi va Turkiston aholisiga tibbiy yordam ko‘rsatilmagan, sababi imperialistlar uni metropoliya manfaatlari uchun qul sifatida ko‘rar edi. Aytib o‘tish zarurki, 30 yil davomida tibbiyot xizmatlari nafaqat Turkiston aholisiga balkim ko‘chib kelgan rus aholisiga ham ko‘rsatilmagan.

“Umumfuqaro tibbiyot”ning tatbiq etilishi, yangi shifoxonalarning qurilishi o‘lkada avval bo‘lmagan kasallik va epidemiyalarning tarqalishini oldini olish va to‘xtatish zaruratidan kelib chiqqan.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. O‘zbekiston Milliy arxivi, I.19-jamg‘arma, 1/1-ro‘yxat, 3204-yig‘ma jild.
2. Протоколы заседаний Ферганского медицинского общества за 1892/93 93/94 94/95 годы. Новый Маргелан, 1985.
3. Протоколы заседаний Ферганского медицинского общества за (1901 – 1904) X, XI, и XII года. 1904.
4. Протоколы заседаний Ферганского медицинского общества, год XIII.
5. Протоколы заседаний Ферганского медицинского общества год IX. Новый Маргелан.
6. Протоколы заседаний Ферганского медицинского общества за 1897/98 год, год 6-й.
7. Протоколы заседаний Ферганского медицинского общества за 1896/97 год.
8. Добромыслов А.И. Ташкент в прошлом и настоящем, Ташкент, 1912.
9. Протокол предварительного заседания Общества туркестанских врачей, 25 февраля 1899 г., №2, год I, 1899-1900.
10. Лунин Б.В. Научные общества Туркестана и их прогрессивная деятельность в конце XIX –нач. XX вв. Т.: Изд.во АН УзССР,1962.
11. Протоколы Общества туркестанских врачей, год I, №1.
12. Протоколы Туркестанского медицинского общества, год V.
13. Протоколы Туркестанского медицинского общества, год III, Ташкент.
14. Протоколы Туркестанского медицинского общества, год VI.
15. Протоколы Туркестанского медицинского общества, год II.
16. Бендриков К.Е. Очерки народного образования в Туркестане (1865-1924 годы)/М.: Издательство Академии педагогических наук, Москва, 1960.

17. Протоколы Туркестанского общества естествоиспытателей и врачей, г. I, №1.
18. Туркестанские ведомости, 1915, №277.

TURKISTON ASSRDA YERGA NISBATAN XUSUSIY MULKCHILIKNI TUGATISH UCHUN HUQUQIY ASOSLARNING YARATILISHI

Xoshimjonov Sharofiddin Kozimjon o'g'li
Andijon davlat universiteti katta o'qituvchisi,

Annotatsiya: Ushbu maqolada Turkiston ASSRda sovet hokimiyati tomonidan yerga nisbatan xususiy mulkchilik shaklini tugatish uchun huquqiy asoslarning yaratilishi jarayoni va ulardagi normativ qoidalar tahlil qilingan bo'lib, arxiv hujjatlari va qimmatli manbalar manbaviy asos bo'lib xizmat qilgan.

Kalit so'zlar: xususiy mulk, Turkiston, mulkdor, ekspluatator, artel.

Аннотация: В данной статье анализируется процесс создания правовых основ для ликвидации частной собственности на землю советской властью в Туркестанской АССР, а также нормативные положения, включенные в них. В качестве источников использованы архивные документы и ценные материалы.

Ключевые слова: частная собственность, Туркестан, собственник, эксплуататор, артель.

Annotation: This article analyzes the process of establishing the legal foundations by the Soviet authorities for the abolition of private land ownership in the Turkestan ASSR, as well as the normative provisions included within them. Archival documents and valuable sources served as the primary basis for this study.

Key words: private property, Turkestan, proprietor, exploiter, artel.

Bolsheviklarning yer masalasidagi tamoyillari to'ntarish kuni e'lon qilingan "Yer haqida"gi farmonida bayon etilgan edi. Birinchi navbatda, yerga nisbatan xususiy mulkchilik butunlay bekor qilindi. Yerni sotish, sotib olish, ijaraga berish va undan foydalanish taqiqlandi. Ushbu qonun talablarini bajarmaganlik uchun javobgarlik belgilandi. Yerga bo'lgan xususiy mulk rasman tugatildi. "Yer haqida"gi farmonning asosiy tamoyili sotsialistik ishlab chiqarishning tabiiy asosini tashkil etishi lozim bo'lgan eng muhim tabiiy boyliklar sifatida barcha yerlar, yer osti boyliklari, o'rmonlar va suvlarni hech qanday to'lovsiz davlat tasarrufiga o'tkazishni nazarda tutardi. "Yer haqida"gi farmonga muvofiq yerning davlat tasarrufiga o'tkazilishi quyidagi yo'llar bilan amalga oshirildi: yerga xususiy mulkchilik bekor qilindi va u umumxalq mulkiga aylantirildi, davlat yerlariga egalik qilishning ustuvor huquqi belgilandi, mamlakatning yagona yer fondi tashkil etildi va u davlat tomonidan boshqarildi.

[1.17-20]

Dekret 5 moddadan iborat bo'lib, unda quyidagi masalalar aniq yechimini topmagan: 1) pomeshchiklarning yerga egalik qilish huquqi bekor qilinadi, ammo boshqa shaxslarning mulkiga munosabat qanday bo'lishi belgilanmaydi; 2) pomeshchik va cherkov yerlari undagi barcha mol-mulk bilan musodara qilinadi, "oddiy dehqonlar va oddiy kazaklar" yerlari esa musodara qilinmaydi. Biroq, "oddiy" va "oddiy bo'lmagan"lar toifalari qanday asosda aniqlanadi? "Oddiy bo'lmagan"larning yerlariga munosabat qanday bo'ladi?

Dekretning 4-moddasida yer masalasi faqat Ta'sis majlisi qarori bilan to'liq hal etilishi mumkinligi ko'rsatilgan. Keyin "Izvestiya" gazetasida e'lon qilingan Butunrossiya dehqon deputatlari Sovetining "Namunaviy yo'riqnomasi"ning ikkinchi qismi "Yer to'g'risida"gi dekretga kiritildi. Hujjatga ko'ra, yerni sotish, sotib olish, ijaraga berish taqiqlanadi, yer xalq foydasiga olib qo'yilganda uning sobiq egasiga haq to'lanmaydi. Yuqori madaniyatli fermer xo'jaliklari bo'lgan yer uchastkalari: bog'lar, plantatsiyalar, ko'chatxonalar, issiqxonalar va shu kabilar taqsimlanmaydi va ahamiyatiga ko'ra davlat yoki jamoalarning mutlaq foydalanishiga beriladi. Musodara qilingan yerlarning xo'jalik inventarlari ham musodara qilinishi, lekin bu kam yerli dehqon xo'jaliklariga tegishli emasligi ta'kidlangan. Dekretning ushbu qismida, shuningdek, jinsidan qat'i nazar, Rossiyaning barcha fuqarolariga yerdan foydalanish huquqini berish orqali yer taqsimoti masalasiga aniqlik kiritildi (Turkistonda yerdan foydalanish huquqi azaldan hammada mavjud edi). Yerga faqat o'z mehnati, oila yoki shirkat yordami asosida ishlov berish belgilandi, ishchi yollash taqiqlandi. Yerlar mahalliy sharoitlarni hisobga olgan holda hammaga yerdan foydalanish shaklini tanlash huquqi bilan teng taqsimlandi: davlat, jamoa, artel yoki individual (turli ko'rinishlarda). Bu tamoyil dehqonlarga ma'lum darajada erkinlik bergan bo'lsa-da, 1917-yil 4-dekabrda qabul qilingan "Yer va qishloq xo'jaligi munosabatlarini yer qo'mitalari tomonidan tartibga solish to'g'risidagi yo'riqnoma" yerni taqsimlashda artel xo'jaliklarining afzalliklarini belgilab berdi. [5.108] Shubhasiz, bunday me'yorlarning hayotga tatbiq etilishi katta qiyinchiliklar tug'dirar, qishloqda ko'plab tushunmovchiliklarni keltirib chiqarardi. Ayniqsa, bu

anglashilmovchiliklar Turkiston yer egalari va aholisi o'rtasida yerlarni tortib olish va qayta taqsimlashga qarshi antiartel kayfiyatlarning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Aksariyati islom diniga e'tiqod qiluvchi aholi o'rtasida endi hamma narsa - yer, uy-joy, mol-mulk va hatto ayollar ham umumiy bo'ladi, degan mish-mishlarning tarqalishi ommada hukumatga qarshi kayfiyatning paydo bo'lishiga va jamiyatda ijtimoiy keskinlikning oshishiga olib keldi.

Ko'chirish bilan bog'liq xarajatlar davlat tomonidan qoplanadi, ko'chirish esa quyidagi tartibda amalga oshiriladi: birinchidan, ixtiyoriy ravishda yersiz erkin dehqonlar, so'ngra obro'si past jamoa a'zolari, qochoqlar va boshqalar, va nihoyat, qur'a yoki kelishuv bo'yicha ko'chib o'tadi.

Dekretning boshqa qoidasiga ko'ra, ba'zi hududlarda mavjud yer fondi butun mahalliy aholining ehtiyojlarini qondirish uchun yetarli bo'lmasa, ortiqcha aholi ko'chirilishi kerak. Ko'chirish bilan bog'liq xarajatlar davlat tomonidan qoplanadi, ko'chirish esa quyidagi tartibda amalga oshiriladi: avvalo, ixtiyoriy ravishda yersiz erkin dehqonlar, so'ngra obro'si past jamoa a'zolari, qochoqlar va boshqalar, va nihoyat, qur'a yoki kelishuv bo'yicha ko'chib o'tadi. Shunga qaramay, Lenin hujjatni imzolashdan oldin 4-moddaning oxiriga quyidagi qo'shimchani kiritadi: "Ushbu yo'riqnomadagi barcha narsalar butun Rossiya ongli dehqonlarining mutlaq ko'pchiligining so'zsiz irodasining ifodasi sifatida vaqtinchalik qonun deb e'lon qilinadi va mumkin qadar tezroq Ta'sis yig'ilishiga qadar zarur ketma-ketlik asosida amalga oshirilishi kerak, uning alohida qismlari dehqon deputatlari uyezd Sovetlari tomonidan belgilanishi kerak." [1.18]

Yuqoridagi qo'shimcha bolsheviklar ushbu tadbirga qarshi chiqqan bo'lsalar-da, vaqtinchalik murosaga rozi bo'lganini anglatardi. Nazariyadan farqli o'laroq, real vaziyatdan kelib chiqib, yerni ijtimoiylashtirishni ma'lum vaqtga kechiktirishga qaror qilindi. Shunday qilib, hujjat shoshilinch tarzda va yerni qayta taqsimlash qanday amalga oshirilishi borasida yetarli aniqlik kiritilmagan holda tuzilganligi ko'rinib turibdi. Eng muhimi, birinchi navbatda, uning tashviqot, deklarativ va siyosiy jihati edi. [3.17] Xususan, dekret yangi hokimiyatning xususiy mulk, mulkdorlar va yollanma mehnatga munosabat yo'nalishlarini aniq

belgilab berdi. Unda sovet hukumatining yer masalasidagi siyosatini belgilaydigan va yer tizimiga asos soladigan dastlabki davlat-huquqiy pozitsiyalar mavjud edi. Bu qoidalar sobiq Ittifoq parchalangunga qadar barcha konstitutsiyaviy normalarga kiritilgani ularning tasodifiy emasligini tasdiqlaydi.

"Yer to'g'risida"gi dekretga qo'shimcha ravishda 1917-yil 9-dekabrda Turkiston o'lkasi yer ishlari xalq komissarligi tomonidan yerni sotish va sotib olish, ijaraga berish va garovga qo'yishni taqiqlovchi qaror qabul qilindi.

Bundan tashqari, 1918-yil 18-yanvarda Turkiston o'lkasi dehqon deputatlarining favqulodda 4-qurultoyida yer qo'mitalari masalasi ko'rib chiqilib, "xalq hukumatining ekspluatatorlarga qarshi barcha chora-tadbirlarini qo'llab-quvvatlash va burjuaziya hamda uning yordamchilariga hech qanday yon bermay, 1917-yil 4-dekabrda Nizomga muvofiq yer qo'mitalarini tuzishni qo'llab-quvvatlash, shuningdek, davlat hokimiyati organi deb tan olingan yer qo'mitalarining vakolatlarini amalga oshirish zarurligini tan olish" to'g'risida qaror qabul qilindi. [9.267]

1918-yil 27-yanvarda Butunrossiya MIQ va XKS tomonidan yerni bozor munosabatlaridan chiqarib tashlagan "Yerni ijtimoiylashtirish to'g'risidagi asosiy qonun" qabul qilindi. Ushbu qonun 13 bo'lim va 53 moddadan iborat edi. [10.10-11] Sovet davri adabiyotida eserlar ushbu loyihani tayyorlashni o'z zimmasiga olgani va uni yaratishda bolsheviklarning ishtirokini rad etib, bu bilan dehqonlarga aslida ularning asosiy tarafdorlari kim ekanligini ko'rsatishga uringanlikda ayblangani ta'kidlanadi. Shu bilan birga, bolsheviklar, xususan, Lenin yerni ijtimoiylashtirishga qarshi bo'lmaganligi va loyihani ishlab chiqish va qabul qilish jarayonida faol ishtirok etganligi ta'kidlanadi. [2.24] Bizning fikrimizcha, haqiqatan ham, bolsheviklarning agrar dasturida yerni mayda uchastkalarga bo'lib, dehqonlarga bo'lib berish emas, balki yirik davlat va sovet xo'jaliklarini tashkil etish, bu xo'jaliklarga barcha dehqonlarni kiritish ustuvor maqsad bo'lgan. Shu sababli yerni ijtimoiylashtirish, ya'ni uni taqsimlash bolsheviklar g'oyalariga zid bo'lib, ular bu dekretni qabul qilish tashabbusiga shubha bilan qaradilar. To'g'ri, "Yer to'g'risida"gi dekretda ham yerdan foydalanish erkinligini berish to'g'risidagi

qoida tasdiqlangan edi, lekin bolsheviklar uchun bu taktik masala edi. Rossiya kabi agrar mamlakatda ular keng dehqon ommasining kayfiyatini mensimaslik bolsheviklar fraksiyasi uchun salbiy oqibatlarga olib kelishini tushunib, o'z pozitsiyalaridan taktik chekinish orqali dehqonlarning qo'llab-quvvatlashiga erishishga harakat qildilar. Shuningdek, "Yerlarni ijtimoiylashtirish to'g'risida"gi qonunda yerga bo'lgan mulkchilikning har qanday shakli butunlay bekor qilinib, olib qo'yilgan yerlar davlat yer fondiga o'tkazilishi va faqat foydalanish uchun taqsimlanishi belgilab qo'yildi. Shu bilan birga, bu qonun mazmuni Leninning yerga bo'lgan mulk huquqini davlatga o'tkazish to'g'risidagi qarashlari hali to'liq shakllanmaganligini ko'rsatadi. Qonunda davlat yer egasi sifatida umuman tilga olinmaydi. Masalan, qonunning 1-moddasida shunday deyilgan: "Rossiya Federativ Sovet Respublikasi doirasida yer, yer osti boyliklari, suv, o'rmon va tabiatning jonli kuchlariga bo'lgan har qanday mulk abadiy bekor qilinadi." Barcha yerlarni davlat mulkiga o'tkazish bo'yicha hech qanday norma kiritilmaydi. Gap shundaki, yer barcha mehnatkashlarga egalik qilish uchun emas, foydalanish uchun beriladi. Bundan tashqari, ushbu ta'rifda huquqiy noaniqlik mavjud edi - agar "har qanday mulk" bekor qilinsa, davlat mulki ham bekor qilinadi, lekin bu prinsipial jihatdan mumkin emas, chunki kimdir yerni boshqarishi kerak va bu qonundan aniq ko'rinib turibdi. Buni sovet hokimiyati amalga oshirishi mumkin edi. Biroq, Sovet hukumati bu vaqtga qadar yer egasi bo'lgan dehqonlarga qanday munosabatda bo'lishni hali hal qilmagan edi. [4.6]

Ta'kidlanganidek, jinsi, dini va millatidan qat'i nazar, yerdan foydalanish huquqi faqat o'z kuchi bilan yerga ishlov beradiganlarga beriladi va xususiy mulk hisoblangan barcha qishloq xo'jaligi jihozlari tegishli kengashlarga topshiriladi. [10.10] Qonunning 20-moddasida qishloq xo'jaligi maqsadlarida yerdan foydalanish huquqiga ega bo'lgan shaxslar ro'yxati keltirilgan. Qonun loyihasida bu normaga dastlab tijorat va sanoat korxonalari kiritilgan edi, biroq bolsheviklar bu modda kapitalistlarga xizmat qiladi deb hisoblab (chunki sanoat hali milliylashtirilmagan edi), qat'iy qarshilik ko'rsatdilar va yerni taqsimlashda birinchi navbatda yirik sovet xo'jaliklariga ustuvorlik berish to'g'risidagi normani

kiritishga erishdilar. Amalda bu yerni taqsimlashda qishloq xo'jaligi kommunalari, shirkatlar va jamoalarga ustunlik berilishiga, yersiz va kam yerli aholiga yer berish ikkinchi o'ringa surilishiga olib keldi. Ushbu moddaga ko'ra, agar undan foyda olish maqsadida foydalanilmasa, yer alohida oilalar va shaxslarga ham beriladi. 3-bo'limning "Foydalanish uchun yer berish tartibi" deb nomlangan 21-moddasida "Yer birinchi navbatda shaxsiy manfaatlarni emas, balki jamoat manfaatlarini ko'zlab ishlashni xohlovchilarga beriladi" deb aniq ko'rsatilgan. [10.10ob] Keyingi 22-moddada, 20-21-moddalarda dehqonlar yerni taqsimlashda ikkinchi o'ringa qo'yilganligi sababli, ularga ma'lum bir imkoniyat beriladi: "Dehqon xo'jaligini shaxsiy manfaatlarni ko'zlab amalga oshirish uchun yerdan foydalanishning quyidagi tartibi o'rnatiladi:

Birinchi navbatda, teng sharoitlarda, yersiz va kam yerli mahalliy qishloq xo'jalik aholisi hamda mahalliy qishloq xo'jalik ishchilari (batraklar). Ikkinchi navbatda - ko'chib kelganlar, ya'ni yerlarni ijtimoiylashtirish to'g'risidagi qonun e'lon qilinganidan keyin hududga kelgan qishloq xo'jaligi aholisi. Uchinchi navbatda - qishloq xo'jaligi bilan shug'ullanmaydigan aholiga, mahalliy Sovet hokimiyatining yer bo'limida ro'yxatga olish tartibida. [10.11] Farmonning qolgan qismlarida quyidagi masalalar bo'yicha asosiy qoidalar belgilangan: qishloq xo'jaligi iste'moli va mehnati me'yorlarini belgilash; binolar, qishloq xo'jaligi, madaniy-ma'rifiy va boshqa maqsadlar uchun yer ajratishda yerdan foydalanish me'yorlarini belgilash; ko'chirish; yerdan foydalanish shakllari; yerdan foydalanish huquqini olish; yerdan foydalanish huquqini olish tartibi; yerdan foydalanish huquqini amalga oshirish; yerdan foydalanish huquqini boshqa shaxsga o'tkazish; yerdan foydalanuvchilarning o'zlari egallab turgan yer uchastkalariga nisbatan huquqlarini buzish; yerdan foydalanuvchilarning egallab turgan yer uchastkalariga nisbatan huquqlarini bekor qilish.

Biroq ushbu moddaga izoh sifatida yana bir bor ta'kidlanishicha, qishloq xo'jaligi mehnat shirkatlariga foydalanish uchun yer berish tartibini belgilashda yakka tartibdagi fermer xo'jaliklariga nisbatan ustuvorlik beriladi. Farmonning qolgan qismlarida quyidagi masalalar bo'yicha asosiy qoidalar belgilangan:

qishloq xo'jaligi iste'moli va mehnati me'yorlarini belgilash; binolar, qishloq xo'jaligi, madaniy-ma'rifiy va boshqa maqsadlar uchun yer ajratishda yerdan foydalanish me'yorlarini belgilash; ko'chirish; yerdan foydalanish shakllari; yerdan foydalanish huquqini olish; yerdan foydalanish huquqini olish tartibi; yerdan foydalanish huquqini amalga oshirish; yerdan foydalanish huquqini boshqa shaxsga o'tkazish; yerdan foydalanuvchilarning o'zlari egallab turgan yer uchastkalariga nisbatan huquqlarining buzilishi; yerdan foydalanish huquqining bekor qilinishi. Bolsheviklar nuqtayi nazaridan bu qonun ularning qishloq xo'jaligida sotsialistik munosabatlarni rivojlantirish borasidagi talablarini yetarli darajada aks ettirmagan. Xususan, garchi qonun rasman qishloq xo'jalik kommunalari, shirkatlar va qishloq jamoalarini afzal ko'rsa-da, u har holda yakka xo'jalik yuritishga ruxsat bergan. Bundan tashqari, yuqorida ta'kidlanganidek, bu qonunda bolsheviklarning agrar dasturiga muvofiq yerga egalik qilish huquqi davlat ixtiyoriga o'tishi aniq ko'rsatilgan bo'lsa-da, unda bu huquq aynan kimga berilishi aniq belgilanmagan edi. Shuning uchun ham 1918-yil oxirida Sovet hukumati oldiga agrar siyosatda yangi vazifalar qo'yilgach, yangi agrar qonunlar chiqarishga ehtiyoj tug'ildi. Ulardan eng muhimi Butunrossiya Markaziy Ijroiya Qo'mitasi tomonidan 1919-yil 14-fevralda tasdiqlangan "Sotsialistik yer tuzish va sotsialistik dehqonchilikka o'tish choralari to'g'risidagi nizom" edi. Aynan shu Nizomda yerga bo'lgan mulk huquqini davlatga o'tkazish to'g'risidagi norma ilk bor o'z aksini topdi. Nizomning 1-moddasida shunday deyilgan edi: Rossiya Sotsialistik Federativ Sovet Respublikasi hududidagi barcha yerlar, ular kimning tasarrufida bo'lishidan qat'i nazar, yagona davlat fondi hisoblanadi. [13.1] Yer to'g'risidagi keyingi qonun hujjatlarida ushbu ta'rif asos qilib olingan. Biroq, rasman Yerni ijtimoiylashtirish to'g'risidagi dekret 1922-yilgi Yer kodeksi tasdiqlangunga qadar o'z kuchini saqlab qoldi.

Yerga, mulkka va mulkdorlarga bo'lgan munosabat sovet konstitutsiyasi normalarida ham mustahkamlangan edi. 1918-yilda qabul qilingan RSFSR Konstitutsiyasida ham yerni davlat mulkiga o'tkazish to'g'risida hech qanday norma yo'q edi. Xususan, 3-moddada "butun yer fondi xalq mulki deb e'lon

qilinadi va mehnatkashlarga hech qanday to'lovsiz yerdan teng foydalanish huquqi beriladi" deyilgan. Bu normaga ko'ra, zavod va fabrikalar, ishlab chiqarish korxonalari, umuman, mulkchilikning barcha shakllari xalq mulkiga aylantirilishi lozim edi. Konstitutsiyada "ekspluatatorlarni shafqatsiz yo'q qilish" haqida so'z yuritilgan. 23-moddada "Rossiya Sotsialistik Federativ Sovet Respublikasi ishchilar sinfining umumiy manfaatlaridan kelib chiqib, sotsialistik inqilob manfaatlariga zarar yetkazuvchi shaxslar va alohida guruhlarini huquqlaridan mahrum etadi" deyilgan. [12.1] 65-moddaga muvofiq yollanma ishchilar va boshqalar mehnatidan foydalanuvchilar, korxonalar egalari va aksiyadorlar, xususiy savdogarlar saylov huquqidan mahrum etildi. Davlat o'zining asosiy vazifalaridan biri bo'lgan barcha toifadagi fuqarolarni himoya qilish o'rniga, sinflarni bir-biriga qarshi qo'yishga intildi, bu bilan mulkdorlar sinfiga qarshi umumiy salbiy kayfiyatni shakllantirdi va ma'lum ma'noda o'z maqsadiga erishdi.

1920-yil sentyabrda RSFSR Konstitutsiyasi namunasi asosida qabul qilingan Turkiston ASSR Konstitutsiyasida tadbirkorlar va mulkdor tabaqalar bir qator huquqlardan mahrum etildi. [7.52]

Yerga egalik qilish va boshqa mulkiy masalalar RSFSR konstitutsiyasidagi kabi qabul qilindi. Ushbu Konstitutsiyaning "Faol va passiv saylov huquqi" deb nomlangan 5-bo'limi 85-moddasiga ko'ra, 18 yoshga to'lgan har ikki jins vakillari, e'tiqodi, millati, yashash joyidan qat'i nazar, saylash va saylanish huquqiga ega edi. Darhaqiqat, bu o'z davri uchun inqilobiy qaror edi. Biroq Konstitutsiyaning 86-moddasida saylash va saylanish huquqidan mahrum etilgan shaxslar toifalari ko'rsatib o'tilgan. Ushbu moddaning quyidagi bandlariga ko'ra: a) foyda olish uchun yollanma mehnatdan foydalanuvchi shaxslar; b) mehnatsiz olingan foyda hisobiga yashovchi shaxslar, masalan, kapital uchun foizlar, korxonalardan olingan daromadlar, mulkdan olingan daromadlar va boshqalar egalari; v) xususiy savdogarlar, savdo va tijorat vositachilari saylov huquqidan mahrum etilganlar.[7.52]

Sovet hukumatining agrar masalaga oid rejalarida Turkiston o'lkasining o'ziga xos xususiyatlari hisobga olinmaganligi uning huquqiy asoslarini

yaratilishida ham o'z aksini topdi. Qonunda mulkdorlar huquqlarini buzish, nafaqat saylov huquqidan, balki boshqa bir qator ijtimoiy-siyosiy va fuqarolik huquqlaridan ham mahrum qilish, ularni turli birlashmalar va jamoat tashkilotlariga qabul qilmaslik kabi taqiqlar mustahkamlab qo'yildi. Ular mehnat qilish, adolatli mehnat sharoitlari, ijtimoiy ta'minot, tibbiy xizmat hamda ta'lim olish huquqidan mahrum etildi. Yaratilgan huquqiy asos bolsheviklarga Rossiyaning bir qismi bo'lgan Turkistonda ham agrar islohotlarga yo'l ochib berdi, bu esa adolatsizlikning qonuniylashuviga olib keldi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Декреты советской власти. Том 1. Госиздат политической литературы, Москва. 1957. В. 626.
2. Луцкий Е. Закон о социализации земли//Вопросы истории, № 10, Октябрь 1948. В. 21-38.
3. Минина Е.Л. Становление и развитие земельного законодательства в нормативных актах советской эпохи// Аграрное и земельное право. 2016. № 7(139). В.16-29.
4. Рассказов Л.П., Верхогляд Д.А. Ленинская идея национализации земли и ее реализация в процессе формирования законодательной базы, определявшей статус земельной собственности после октябрьской революции 1917 г.//Научный журнал КубГАУ, №94(10), 2013 г. В. 3-12.
5. Рязанов Н.А. История земельных отношений и землеустройства. ФГОУ ВПО «Воронежский государственный аграрный университет имени К.Д. Глинки», Воронеж. 2009. В. 102-114.
6. Социалистическое переустройство сельского хозяйства в Узбекистане (1917-1926 гг.). Сборник документов. – Ташкент: Изд. АН УзССР, 1962. – С. 397.
7. O'z MA, P-17-fond, 1-ro'yxat, 805-yig'majild.
8. O'z MA, P-17-fond, 1-ro'yxat, 302- yig'majild.
9. O'z MA, P-25-fond, 1-ro'yxat, 4- yig'majild.
10. O'z MA, P-17-fond, 1-ro'yxat, 126a- yig'majild.
11. <http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1918/chapter/0257344edab1af5a18841e154a3312f4/>
12. <http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1918/chapter/dc8ac69baa61b785e8510c75c9714f10/>
<https://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=3118#jerbB5U65hscwNaF>

ФОРМИРОВАНИЕ КУПЕЧЕСКИХ ГИЛЬДИЙ В ТУРКЕСТАНЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МЕСТНЫХ САРМАЯДАРОВ

Аъзамжон Юсупов
и.о. доцент, PhD, ФерПИ,

Аннотация: Статья посвящена истории Туркестана конца XIX – начала XX веков, в эпоху колониального господства Российской империи в крае. В этот период как и в других регионах империи, в Туркестане происходит формирование купеческих гильдий, члены которых имели право на торговую деятельность в городах и крупных населенных пунктах региона. Следовательно играя активную роль в них, туркестанские купцы-торговцы, в скором времени превратились в крупных игроков предпринимательства не только своего края, но и за его пределами.

Ключевые слова: Туркестан, конец XIX – начало XX веков, колониальное господство, Российская империя, купеческая гильдия, право на торговую деятельность, туркестанские купцы-торговцы, предпринимательство

FORMATION OF MERCHANTS GUILDS IN TURKESTAN AND ACTIVITY OF LOCAL SARMAIADARS

Yusupov Azamjon Abdulladjanovich, associate professor of the Department of Social Sciences and Sports, FerPI, Ph.D.,
e:mail: azam_1204@mail.ru,
tel.: +99891668-05-84

Abstract: The article is devoted to the history of Turkestan at the end of the 19th – beginning of the 20th centuries, during the era of colonial rule of the Russian Empire in the region. During this period, as in other regions of the empire, the formation of merchant guilds took place in Turkestan, whose members had the right to trade in the cities and large settlements of the region. Consequently, playing an active role in them, Turkestan merchants soon became major players in entrepreneurship not only in their region, but also beyond its borders.

Key words: Turkestan, late XIX - early XX centuries, colonial rule, Russian Empire, merchant guild, right to trade, Turkestan merchants, entrepreneurship

Купечество в конца XIX – в начале XX веков играло значительную роль в экономической, общественно-политической и культурной жизни народов Средней Азии. Именно купцы-сармаядары представляли собой важное звено в предпринимательстве края в указанный период. В связи с сегодняшним формированием хозяйственной элиты узбекистанского общества исследование истории развития купечества-сармаядаров становится особенно актуальным. В наше время важно изучение исторического опыта деятельности купцов-сармаядаров и предпринимателей Туркестана. Это в свою очередь обуславливается также необходимостью усовершенствования хозяйственно-правовой базы Узбекистана: ведь в стране

организации и развитию современного малого бизнеса и частного предпринимательства уделяется огромное внимание в ее законодательстве.

История купеческих гильдий своими корнями относится к дореволюционной Российской империи, где мещане были поделены на категории. С течением хозяйственной деятельности данной категории людей, а именно из горожан выделяются купцы, которых поделили на гильдии для организации и контроля их труда. А это в свою очередь привело к упрощению системы налогообложения, придавая при этом широкой поддержки и значительных возможностей для выбора направлений и развития хозяйственно-предпринимательской деятельности этих людей. В результате представители гильдейского купечества составили именно тот торгово-промышленный слой общества, который активно участвовал в формировании и развитии промышленности Российской империи в XVIII – в начале XX веков, и Туркестана в ее составе в конце XIX – в начале XX веков.

Нужно подчеркнуть, что купцы-сармаядары Туркестана, как и в других регионах Российской империи существенно и активно влияли на экономическую жизнь региона, выделяясь высокой эффективностью своей деятельности в вопросах экономической жизни и финансовых структур края.

Следует особо отметить, вместе с тем и среднеазиатские купцы получили еще больше доступ на российский рынок, в сравнении с ханскими временами. Так как именно торговля в сравнении с другими промыслами расширялась за счет перехода ее из рук знати и ханов в руки купцов. [1]

Например, в 1889 г. только в г. Ташкенте, в административном и политическом центре Туркестанского генерал-губернаторства, насчитывалось 42 642 торговца, из них 1 206 торговли в русской части города, а в азиатской части 41 436. [2]

В начале XX в. в городе Ташкенте в азиатской его части братья Ураимбаевы и Шасалихов были крупными торговцами галантерейных товаров. Их ежегодный оборот равнялся до 1 млн. рублей. Они владели 190 торговыми и промышленными заведениями. Крупную торговлю имели

изделиями из железа, чугуна и меди местные жители Абдумавлян Абдумаликбаев в азиатской части города, Мусабай Расул Мухамедов в русской части, с ежегодным оборотом 500 тыс. и 2 млн. рублей. [3]

В рассматриваемый период крупными представителями торгово-промышленного предпринимательства были Миркамилбай Мирмуминбаев и Ахмадбек Темурбеков (Андижан), Сайид Азимбай и его сыновья (Ташкент), Я.Х. Вадьяев и Р. Ш. Потеляхов, О.Махмудов (Коканд), Юсуфбаев (Наманган), М. Фузаилов (Самарканд), С.Мирджалилов (Туркестан). Как и другие представители данного рода деятельности, они состояли в 1-й и 2-й купеческих гильдиях. [4] Только Вадьяевское товарищество в момент основания располагало капиталом в 800 тыс. рублей, к 1915 году – 3 млн. руб., Потеляховское – 600 тыс. и 2 млн. [5]

Таковыми богачами были в Ташкенте Исхакбай, Арифходжа, Ю. Давыдов и Бр. Яушевы и другие. В торговом отношении учитывая активность торговли и наличие торгового капитала города купцы-сармаядары делились на определенные группы. По положению 1865 г. Ташкент, Казалинск, Коканд принадлежали к 3 классу, Верный (Алма-Ата), Самарканд, Ходжент, Перовск, Аулиеата, Наманган и Андижан к 4 классу и 5 классу все остальные местности. [6]

В вывозе товаров из Туркестана в Россию главными предметами были хлопок, масло, жмыхи, фрукты, шелк. По данным Среднеазиатской железной дороги вывоз товаров с 1907 по 1912 гг. характеризовался таким образом (в тыс. пудах): хлопка – 59 197 п., фруктов – 11 450 п. [7] масло – 7 529 п., жмыхи – 10 013 п. [8], шелка – 1806 пудов. [9]

Торговцы в свою очередь делились на гильдии. Таким образом с развитием торговли в Туркестане активизировалась деятельность местных купцов–сармаядаров. Они, постепенно входя в число представителей крупного капитала, во многих торгово–экономических вопросах касательно их деятельности начали оказывать сопротивление, добываясь равного партнерства с иностранными купцами. В конце XIX – начале XX века

количество торговых и промышленных предприятий в Туркестане с каждым годом увеличивалось, как и количество местных сармаядаров, владевших ими. Например, в последние годы XIX века в Ферганской области из примерно 90 заводов 56, а к 1911 году из более чем 150 заводов 110 принадлежали местным купцам-сармаядарам, большинство которых имели 1-ое либо 2-ое гильдейское свидетельство. [10]

Фирмы, закупающие хлопок, имели хлопкоочистительные заводы, постоянные или сезонные торговые точки в деревнях, где работали заведующие и приказчики. Отношения между дехканином, выращивающим хлопок, и фирмой начались с поиска людей, хорошо знающих местный рынок, и их считали доверенными лицами фирмы. Фирма направляла доверенных лиц в хлопковые центры, чтобы найти трудолюбивых дехкан и выдавать аванс (бунак) [11] на покупку будущего урожая.

Следует отметить, что многим из них удавалось не только участвовать как активные игроки этих структур, но, они занимали ведущие позиции в них, вкладывая огромные средства в Уставные фонды банков, акционерных обществ и Торговых домов. Со второй половины XIX в. стала проявляться тенденция к созданию Торговых домов на паевых началах по типу акционерных обществ. Кроме того, имея в распоряжении значительные средства, они привлекались к открытию новых и переоснащению существовавших предприятий, решая таким образом проблему привлечения инвестирования и интенсификации развития промышленности края.

Можно утверждать, что на территории Туркестанского края, находящегося в составе Российской империи, де-юре гильдейское оформление деятельности купцов-сармаядаров как сословия происходит в конце XIX в.

В заключении можно сказать, что обращаясь к историографической основе вопроса, необходимо отметить, что в дореволюционный период не появилось специализированных научных трудов, посвященных особенностям торговой деятельности среднеазиатских купцов. Сведения о развитии

коммерческих связей России со Средней Азией, в том числе с другими сопредельными регионами Востока представлены в основном опубликованными источниками личного происхождения (путевые заметки, мемуары, воспоминания и т.д.), географическими и статистическими очерками. Среди них такие источники, как работы А. Вамбери, К.А. Александера, В.В. Заорской, А.П. Демидова, Л.Ф.Костенко, С.Р. Конопка, Р. Лакосты, Н.С. Ликошина, Ф.Ф. Мартенса, Масальского, С.А. Мелик-Саркисяна, П.И. Небольсина, П.И. Пашино, К.К. Палена, М. А. Понятовского М.А. Терентьева занимают важное место и в них содержатся много исторического и фактического материала. В них также сохранились особо ценные статистические сведения о торговых отношениях, финансовых структурах – создании банков, налоговом и таможенном пограничном контроле, привилегиях собственников и аспектах их формирования, правах российских, зарубежных и среднеазиатских собственников и других вопросов. Однако в этих произведениях политика Российской империи в Туркестане трактуется с позиций велико государственного шовинизма. [12] И здесь человеку не посвященному таким историческим вопросам трудно будет делать правильные выводы и использовать их с пользой к делу.

Например, в работе путешественника и исследователя А. Вамбери, относящейся к началу пореформенных лет, отмечается, что «Россия имеет с Средней Азией гораздо больше сношений, чем все другие иностранные державы». [13] Основным партнером империи в области делового обмена являлась Бухара. В начале XIX в. предпринимательское сообщество Бухарского эмирата наладило наиболее тесные, по сравнению с другими государствами Азии, торгово-экономические связи с городами российского приграничья – Оренбургом, Троицкой и Орской крепостями. Из эмирата, как главного рынка Средней Азии, в города Оренбуржья и далее на общероссийский рынок поставлялись хлопчатая бумага, хлопок-сырец, шелк, марена, сухофрукты, продукция животноводства [14] Характеризуя

специфику организации этого коммерческого взаимодействия, источник отмечает, что эта торговля производится в степи всегда на верблюдах.

В заключении можно отметить что после завоевания Российской империей края наблюдается проникновение в регион таких же коммерческих порядков что было задействовано в центральных регионах метрополии. Однако, справедливо истолковывая имеющиеся у нас факты и архивные материалы, можем констатировать факт о том, что хотя местные предприниматели и другие лица занимавшиеся торговыми делами приобретали вместе с русскими и иными лицами других национальностей такие торговые документы, везде и всегда их притесняли, всячески блокировали их коммерческую деятельность.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Крупенкин Е.Н. Туркестан в составе Российской империи (1865–1917 гг.): от военно-административного управления к гражданско-административному. Дисс. кандидата исторических наук. Томск – 2018 стр.98
2. НА Республики Узбекистан, ф. И-36, оп. 1, д. 3167, л. 207
3. А. И. Добросмыслов. Ташкент в прошлом и настоящем. Ташкент, 1912, стр. 398.
4. Гильдии (от нем. *gilde* — корпорация) — в Западной Европе в период раннего Средневековья различные объединения — взаимопомощи, религиозные, политические; в XII-XV вв. корпорации купцов (в Англии также ремесленников/цехи), защищавшие интересы своих членов, добивавшиеся правовых и таможенных льгот. В России Г. существовали в XVIII в. – 1917 г. как сословные объединения купцов. Привилегированное купечество делилось (с 1775 г.) по размерам капитала на три Г. – См. Большой юридический словарь изд. Инфра, М., 2001 г.
5. А.М.Юлдашев. Аграрные отношения в Туркестане. Издательство «Узбекистан», Ташкент, 1970, стр. 113.
6. НА Республики Узбекистан, ф. И-1, оп. 16, д. 745, л. 22.
7. С.И.Гулишамбаров. Экономический обзор Туркестанского района, обслуживаемого Среднеазиатской железной дорогой. Ашхабад, 1913, ч.2, стр.44-47
8. Кокандский биржевый комитет. Юбилейный отчет. 1906— 1916. Коканд, 1917, стр. 46—47.
9. «Туркестанское сельское хозяйство» за 1909 г. № 5.
10. Юсупов А.А. Туркистонлик сармоядорлар. (XIX аср охири – XX аср бошлари). Монография. Фарғона. 2023. Б.– 15
11. Аванс (по-другому – бунак) – это долг, который работодатели передают подрядчикам заранее за работу. См. Аннотированный словарь узбекского языка. I том. Ташкент. 2006. - С.415.

12. Вамбери А. Путешествие по Средней Азии в 1863 году. СПб., 1865., Пашино П.И. Туркестанский край в 1866 году. Путевые заметки. – Санкт-Петербург: Тип. Тиблена и К(Неклюдова), 1868; Костенко Л.Ф. Средняя Азия и водворение в ней русской гражданственности. – Санкт-Петербург, 1870; Терентьев М.А. Россия и Англия в Средней Азии. – Санкт-Петербург: Тип. П.П.Меркульева, 1875; Унинг ўзи. Россия и Англия в борьбе за рынки. – Санкт-Петербург, 1876; Мартенс Ф.Ф. Россия и Англия в Средней Азии. – Санкт-Петербург: Эмил Гартъе, 1880; Небольсин П.И. Очерки торговли России со Средней Азией. – Санкт-Петербург, 1885; Масальский В.И. Хлопковое дело в Средней Азии и его будущее. – Санкт-Петербург, 1892; Мелик-Саркисян С.А. Хлопковое дело в Ферганской области и меры к его упорядочению. – Москва, 1904; Лакоста Р. Россия и Великобритания в Центральной Азии. – Ташкент: 1908; Приложение к отчёту по ревизии Туркестанского края, произведенной графом К.К.Паленом, ч.1, отдел II, – Санкт-Петербург 1911; Демидов А.П. Статистика бумагопрядильного и ткацкого производства за 1903-1910 гг. – Санкт-Петербург 1911; Пален К.К. Материалы к характеристике народного хозяйства в Туркестане. Ч. II. – Санкт-Петербург, 1911; Конопка С.П. Туркестанский край. – Ташкент. 1913; Заорская В.В., Александер К.А. Промышленные заведения Туркестана. – Петроград, 1915; Кокандский биржевой комитет за 1911 г. – Коканд. 1913; Понятовский С. Опыт изучения хлопководства в Туркестане и Закаспийской области. – Санкт-Петербург, 1913; Ликошин Н.С. Полжизни в Туркестане. Очерки быта туземного населения. – Петроград, 1916.
13. Вамбери А. Путешествие по Средней Азии в 1863 году. СПб., 1865. С. 201.
14. Очерки Зауральской степи и Внутренней или Букеевской орды. М., 1859. С. 19

ТУРКИСТОН МУХТОРИЯТИ ВА МАҲАЛЛИЙ САРМОЯДОРЛАР

Юсупов Аъзамжон Абдулладжанович
ФарПИ, Ижтимоий фанлар ва спорт кафедраси
доценти в.в.б., т.ф.б.ф.д, PhD,

Аннотация: Мақолада Туркистоннинг йирик сармойадорларидан ҳисобланган Миркомилой Мирмўминбоев, Аҳмадбек Темурбеков, Обиджон Маҳмудов ҳақида сўз юритилади. Улар ўз вақтида Фаргона тараққийпарварларининг пешқадами сифатида шахсий маблағларини сарф этиб, юрт озодлиги учун курашда фаол бўлган эди. Улар тижорат ишлари билан Европа, Россия, Туркия каби мамлакатларда бир неча бор бўлиб, у ерлардаги ижтимоий-сиёсий ҳаёт, кишиларнинг турмуш тарзи, маданияти, қарашлари билан танишишганди. Туркистон ҳаёти – мустамлакачилик сиёсатининг ёрқин намунаси эканлигини чуқур англаб етган ҳолда, миллий сармойани миллатнинг равнақига хизмат қиладиган иқтисодий-маданий, маърифий соҳаларни вужудга келтириши, замонавий асосга қурилган ҳунармандчиликни ривожлантириши ва бошқа шу каби асосий масалаларга асосий эътиборни қаратган эдилар. Яқин тарихимизда чуқур из қолдирган Туркистон Мухторияти фаолиятидаги иштироки ва фаоллиги билан тарих саҳифаларидан абадий жой олдилар.

Калит сўзлар: Туркистон, Мухторият, маҳаллий, сармойадор, жаҳид, Миркомилой Мирмўминбоев, Аҳмадбек Темурбеков Обиджон Маҳмудов, Европа, Россия, Туркия, Волгабўйи, Кавказ, биржа

TURKEYSTAN AUTONOMY AND LOCAL SARMAAYADARS (INVESTORS)

Yusupov Azamjon Abdulladjanovich

*FerPI, associate professor of the Department of
Social Sciences and Sports,*

Annotation: *for the country's freedom. They visited countries such as Europe, Russia, and Turkey several times with commercial work, and got acquainted with the social and political life, lifestyle, culture, and views of people there. Deeply realizing that the life of Turkestan is a bright example of colonial policy, they focused their attention on the creation of economic, cultural and educational sectors that serve the development of the nation, the development of handicrafts built on a modern basis, and other such basic issues. With their participation and activity in the activities of the Turkestan Autonomy, which left a deep mark in our recent history, they took an eternal place in the history pages.*

Key words: *Turkestan, Autonomy, local, sarmayadar, modern, Mirkomiloy Mirmo'minboev, Ahmadbek Temurbekov Obidjon Mahmudov, Europe, Russia, Turkey, Volgaboyi, Caucasus, stock market*

Ҳозирги кунда иқтисодий ҳаётимизнинг асосини мулкчиликнинг турли шакллари ташкил этмоқда. Кичик ва ўрта бизнес ривож топиб, мамлакатимиз тараққиётида ўз ўрнига эга бўлиб, хусусий тадбиркорликка кенг йўл очилмоқда. Республикамиз иқтисодиётининг қайси соҳасини олманг, ишбилармон, тадбиркор шахслар сони тобора кўпайиб бормоқда, мулк ўзининг ҳақиқий эгасини топмоқда. Бу эса ўз навбатида халқимизнинг фаровон ҳаёт кечиришига олиб келади.

Мамлакат раҳбарияти ва ҳукумати, шунингдек, миллий парламент - Олий Мажлис томонидан Ўзбекистон мустақиллиги йилларида бу соҳада аниқ чора-тадбирлар ишлаб чиқилиб, улар қонун кучи билан мустаҳкамланиб бораётгани кичик ва ўрта бизнес вакиллари, хусусий тадбиркорларга кенг имкониятлар яратмоқда.

Озодлик ва мустақиллик ғояларини ўзида мужассамлаштирган ва халқимиз тарихида ўчмас из қолдирган XX аср бошлари муҳим тарихий воқеаларидан бири Туркистон Мухториятидир. Жумладан, мустақиллик йилларида Туркистон Мухторияти учун кураш тарихини ўрганиш алоҳида аҳамият касб этиб, бир қатор тарихчи олимлар бу вазифани ҳал этишда

собитқадамлик билан изланиш олиб борганлиги натижасида тарихимизнинг бу даври хусусида янги-янги илмий янгилик ва хулосалар кенг жамоатчилик, тарихчи-олимлар ва талаба-ёшларга етказилди, Ватанимиз тарихига оид адабиётлар билан бойиди.

Туркистон Мухторияти номи билан миллий демократик республиканинг ташкил этилишида фидойи бўлган тараққийпарварлар билан ёнма-ён шу даврнинг йирик мулкдорлари, савдо-саноат капиталининг вакиллари ҳам иштирок этдилар. Ахир бўлғуси демократик давлатнинг иқтисодий пойдевори албатта Туркистон иқтисодиётида муҳим ўринга эга бўлган маҳаллий сармоядорларнинг фаолиятини қамраб олиши табиий ҳол эди.

Маълумки, XIX аср иккинчи ярмидан эътиборан мустамлакачи ҳукмдорлар томонидан ўлканинг, шу жумладан Фарғона водийсининг барча бойликларини талон-тарож қилиш бошланиб, иқтисодиёти эса бир томонламаликка йўналтирилган эди ва бундай ҳолатдан даставвал метрополия катта даромадлар орттираётган эди.

XIX аср иккинчи ярми ва XX аср бошларида юртимизда шаклланган ҳамда ўлка тараққиётига ўзининг катта ҳиссасини қўшган, миллатпарвар, хориж ва рус сармоядорлари билан тенг рақобат олиб боришга интилган маҳаллий сармоядорлар Туркистон Мухториятига катта умид боғлаганди. Шу муносабат билан улар унинг фаолиятида катта қизиқиш билан иштирок этганликлари ҳамда молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватлаганликлари маълум. Кейинчалик уларнинг асосий қисми янги совет тузуми шароитида унинг дастлабки кунлариданоқ шу тузум қурбонига айланган бўлса, айримлари йиллар мобайнида тўплаган бойликлари, мол-мулклари, яшаб турган уй- жойларидан маҳрум бўлиб, бошқа юртлардан бошпана қидирдилар ва паноҳ топдилар. «Ўзига тўқ, тадбиркор, мулкдор, баобрўли одамларнинг ҳақ- ҳуқуқларини чеклаб қўйиш, уларни сайлаш, сайланиш ҳуқуқидан маҳрум этиш, мол-мулки, уй-жойи, ҳовлиси, иш ҳайвонлари, меҳнат қуролларини мусодара қилиб, ўзларини эса бошқа олис жойларга

бадаръа этиш советлар ҳокимиятининг дастлабки йилларидаёқ бошланган эди. Андижон шаҳридан бўлган машҳур бой Миркомил Мирмўминбоевнинг 1918 йилдаёқ бор мулки тортиб олиниб, ўзи отиб юборилган. Бойлардан Аҳмадбек Ҳожи Темурбеков молу мулкидан маҳрум бўлиб, Қошғарга қочиб, жонини сақлаб қолган», деб ёзади тарихчи олим Р. Шамсутдинов. [1]

1918 йил бошларида Қўқон шаҳрида бўлиб ўтган воқеалар (Туркистон Мухториятининг тор-мор этилиши) дан сўнг Мухториятнинг фаол қатнашчилари ва моддий жиҳатдан қўллаб-қувватловчи аъзолари ҳисобланмиш йирик сармоядорлар ҳамда фирмаларнинг вакиллари ҳам (Потеляхов, Вадьяев, Симхаев ва бошқалар) бор мол-мулки-ю корхоналарини ташлаб қочишга мажбур бўлди. Оқибатда, «...мустабид ҳокимият идора усули билан қўшилиб кетган «бозордан ташқари социализм» деган ўта яроқсиз марксча (ленинча ҳам – А.Ю.) андоза «Совет Ўзбекистони» шароитида ўзининг энг сўнгги нуктасига етиб, миллий иқтисодимизни издан чиқарди». [2]

Натижада ўлканинг ер-сув, меҳнат ресурслари ва моддий бойликларидан фойдаланишда эскича тизим ўрнида пайдо бўлган совет тизими мустамлакачиликни бошқа шакл, усул ва ўзига мақбул бўлган янги йўналишларда давом этдирди, холос.

Туркистонда, жумладан, Фарғона вилоятида ҳам барча хусусий мулк эгаларининг бойликлари, уларга тегишли бўлган завод ва корхоналар, боғ ва ер майдонларини давлат мулкига айлантириш шу аснода, тез суръатларда амалга оширилди. Агар 1918 йил ўрталарига қадар советлар Россиясида барча корхоналарнинг 11% давлат мулкига айлантирилган бўлса, Туркистонда бу кўрсаткич 45% ни ташкил этган. [3]

Бу ўз навбатида корхона ва сармоя эгаларини турли йўллар билан ўз бойликларини сақлаб қолишга ундади. Жумладан, вилоятнинг Андижон, Наманган, Скобелев, Қўқон, Ўш каби шаҳарларида пахта заводларининг эгалари омборларда сақланаётган пахта, чигит ва бошқа молк-мулкларини совет ҳокимияти тажовузидан сақлаб қолиш мақсадида чекка-чекка

кишлоқларга олиб чиқиб яширишга уринди. Қисқа вақт ичида маҳаллий сармоядорларнинг айримларигина бунинг уддасидан чиқиб улгурди, холос. Масалан, андижонлик пахтачи бойлардан бири Аҳмадбек Ҳожи Темурбеков 77 вагон пахтани арзон нархларда хитойлик фукарога сотиб юборган эди. [4]

1918 йил феврал ойида андижонлик пахта заводи ишчилари Туркистон Халқ Комиссарлари Кенгашига юборган телеграммаларида « завод эгалари заводни моддий жиҳатдан оғир аҳволда қолдирганлиги, ишчи ва хизматчилар навбатдаги ой учун маошсиз қолаётганлиги, оқибатда, завод тез кунлар ичида ёпилби қолиши» мумкинлиги тўғрисида хабар берган эди. [5] 1918 йилнинг биринчи ярмида ўлка саноатининг етакчи тармоқларидаги корхоналар – пахта тозалаш, ёғ-мой заводлари, пахтанинг мавжуд барча захиралари, шунингдек, босмахоналар, банклар, темир йўллар, кўмир конлари, нефть конларининг бир қисми, саноатнинг бошқа тармоқларидаги айрим корхоналар – умуман олганда 330 дан ортиқ саноат корхонаси давлат мулки қилиб ўтказилди. [6]

Юқоридагиларнинг қарийб 60-70 фоизи Туркистон саноатининг (*Бухоро ва Хива бундан мустасно*) асосий қисми жойлашган Фарғона вилояти ҳиссасига тўғри келиши аниқ равшандир. Масалан, 1918 йилнинг баҳорига келиб, вилоятдаги 160 та пахта заводлари, 17 та ёғ-мой ва совун заводлари мусодара этилди [7] ёхуд большевиклар ибораси билан айтилганда, «*ишчи-деҳқон мулкига*» (курсив муаллифники) айлантирилди. Ушбу завод эгаларидан бирининг афсус билан тасдиқлашига кўра, «кечагина тадбиркор мулкдор бўлиб турган пахтачи бой бугун пахтасиз қашшоқ»қа айланди. [8] Натижада, 1920 йилга келиб, ўлка саноати ялпи маҳсулотининг умумий ҳажми 1914 йилга таққослаганда 80 % га камайди. [9]

Бундан кўринади-ки, мавжуд корхоналарнинг атиги 6-7 фоизигина зўр-базўр ишлаб турарди. Бундай ҳолат фақат йирик сармоядорларни камраб олмаган эди. Балки кўп ҳолларда фабрика-завод ва йирик ер

эгалари билан бир қаторда кўплаб хунарманд-усталарга тегишли бўлган асбоб-анжомлар, мол-мулклар, устахоналар ҳам шошма-шошарлик ва айрим ҳолларда бунга ҳеч қандай иқтисодий заруриятсиз мусодара этилганди.

Шундай қилиб, бу сиёсатнинг амалга оширилиши оқибатида халқ учун зарур бўлган иқтисодий масала ҳал қилинмади, аксинча, янги тузум ўз ҳокимиятини сақлаб қолишга уринди ва кейинги фуқаролар урушида енгиб чиқишга эришди.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Р. Шамсутдинов. Ўзбекистонда советларнинг кулоқлаштириш сиёсати ва унинг фожеали оқибатлари. Т., 2001, 54-55-бетлар.
2. Тарих шоҳидлиги ва сабоқлари. Чоризм ва совет мустамлакачилиги даврида Ўзбекистон миллий бойликларининг ўзлаштирилиши. Т., 2001, 164-бет.
3. Тарих шоҳидлиги ва сабоқлари. Чоризм ва совет мустамлакачилиги даврида Ўзбекистон миллий бойликларининг ўзлаштирилиши. Т., 2001, 167-бет.
4. ЎЗР МДА, 27-фонд, 1-рўйхат, 21-иш, 227-варақ.
5. ЎЗР МДА, 25-фонд, 1-рўйхат, 49-иш, 29-варақ.
6. ЎЗР МДА, 17-фонд, 1-рўйхат, 375-йиғма жилд, 33-варақ.
7. ЎЗР МДА, 43-фонд, 1-рўйхат, 1-а-иш, 364-варақ.
8. Андижон вилоят ДА, 459-фонд, 1-рўйхат, 13-иш, 15-варақ.
9. ЎЗР МДА, 27-фонд, 1-рўйхат, 496-иш, 35-варақ

А.Н.КУРОПАТКИН АСАРЛАРИДА ТУРКИСТОН ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРЛИГИ ВА ЕТТИШАХАР ДАВЛАТИ ЎРТАСИДАГИ САВДО-ИҚТИСОДИЙ АЛОҚАЛАРГА ДОИР МАЪЛУМОТЛАР

*Алимова Раҳима Рускуловна
Тошкент давлат шарқишунослик
университети доценти*

Аннотация: Мазкур мақолада А.Н.Куропаткин раҳбарлигида Қошғарга жўнатилган элчилик материалларида Туркистон генерал-губернаторлиги билан Еттишаҳар давлати ўртасида амалга оширилган дипломатик ва савдо алоқалари, Қошғарда рус савдогарларимавқеининг ошиши, уларга яратиладиган имкониятлар, бозорларда муомалада бўлган Бухоро ва Қўқоннинг қўқоний кумуш тангалари ҳамда олтин, тилло тангалари, Қошғарга Тўқмоқ, Қорақўл, Ўш уездлари орқали олиб ўтиладиган товарлар тўғрисидаги маълумотлар таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: Еттишаҳар давлати, Туркистон генерал-губернаторлиги, Ёқуббек, А.Н.Куропаткин, элчилик, қўқонийкумуш тангалари.

Аннотация: В данной статье рассматриваются дипломатические и торгово-экономические связи между Туркестанским генерал-губернаторством и государством Еттишахар по материалам посольства под руководством А.Н.Куропаткина. Также изучаются некоторое облегчение российским торговцам, создаваемых для них возможностях, обращение на рынках Кашгариибухарские и кокандские коканы,

серебряные и золотые монеты, также анализируются ввозимые и привозимые товары через Токмакский, Каракольский и Ошский уезды.

Ключевые слова: Государство Еттишахар, Туркестанское генерал-губернаторство, Якуббек, А.Н.Куропаткин, Каульбарс, посольство, серебряные монеты, коканы.

Abstract: This article analyzes the diplomatic and trade relations between the Turkestan general-governorship and the State of the Yettishahar, based on the embassy materials sent to Kashgar under the leadership of A.N. Kuropatkin. It examines the growing position of Russian traders in Kashgar, the opportunities created for them, the presence of Bukhara and Kokand silver coins in circulation in the markets, as well as gold and silver coins. The article also explores the goods transported to Kashgar via the Tashkent, Qorako'l and Osh districts.

Keywords: State of the Yetti shahar, Turkestan general-governorship, Yakub Beg, A.N.Kuropatkin, embassy, Kokan silver coins.

1876 йилда Россия томонидан босиб олинган Қўқон хонлиги тугатилиб, хонлик ҳудуди ўрнида Туркистон генерал-губернаторлиги таркибида Фарғона вилояти ташкил қилинди. Шарқий Туркистондаги Ёқуббек давлати (1865-1877 йй.) билан Фарғона вилояти ўртасидаги чегараларни аниқлаб олиш мақсадида Қошғарга элчилик ҳозирланади. Бу даврда Шарқий Туркистон минтақадаги манфаатлар чорраҳасига айланиб қолган эди. Россия бу ҳудудга сиёсий ва иқтисодий манфаатлар нуқтаи назаридан қараган ва у ерга махсус элчиликлар жўнатган. Хусусан, Туркистон генерал-губернатори, генерал-адъютант фон-Кауфман 1876 йил май ойида Қошғарга Ёқуббек давлатига Бош штаб полковниги А.Н.Куропаткин бошчилигидаги элчиликни сафарга жўнатади[†]. Элчилик таркибига А.Н.Куропаткиннинг укаси, артиллерия капитани Н.Куропаткин, штабс-капитанлар: Н.Старцев ва А.Сунагуловлар ҳамда 15 нафар казак отлиқлари кирган эди. Ёқуббек давлатига жўнатилган элчиликларга мамлакатни синчиклаб ўрганиш, тўлиқ ва аниқ маълумотларни тўплаш вазифаси юклатилган. Қолаверса, чегара ўтказиладиган тоғ тизмалари билан яхши таниш бўлмаганлиги учун, элчиликка муҳим чегара пунктларини аниқлаб бориш вазифаси ҳам топширилган. Бундан ташқари, элчилик Қошғар тўғрисида турли хил

[†]Куропаткин А. Очерки Кашгарии. – СПб., 1878; Куропаткин А.Н. Кашгария. Историко-географический очерк страны, ее военные силы, промышленность и торговля. – СПб., 1879. – С. 2.

маълумотларни йиғиши, асосан Ёқуббек давлатининг савдо-сотиғи, ҳарбий кучлари ва ҳарбий қудрати ҳақидаги далилларни тўплаши лозим эди[‡].

Кошғарга сафар қилган Бош штаб полковниги А.Н.Куропаткин раҳбарлигидаги элчиликнинг тўплаган маълумотлари жуда қисқа муддатда эълон қилинган[§]. Китобларда Кошғарнинг географик жойлашуви, сиёсий ва иқтисодий аҳволи, ҳарбий тизими, қўшини, ерости ва ерусти табиий бойликлари, аҳолиси, турмуш тарзи, урф-одатлари, тили, дини, савдо алоқалари ва бошқалар хусусида муҳим маълумотлар мавжуд.

А.Н.Куропаткиннинг Кошғардаги маъмурий ҳудудий бирликлар ва унинг бошқарув тизими хусусидаги хабарларига кўра, Кошғар ўнта асосий ва бешта иккинчи даражали маъмурий ҳудудий бирликларга, яъни округларга бўлинган. Асосий бирликлар – Кошғар, Янги-Хисор, Ёркенд, Хўтон, Оксув, Учтурфон, Бой, Куча, Курла ва Куня-Турфон, иккинчи даражали округлар, ёки бўлимларга – Маралбоши, Кальпин, Улуғчот, Қарғалиқ, Тошқўрғон ва бошқалар кирган^{**}. А.Д.Исиев Кошғарни ўниккита асосий ва бешта иккинчи даражали қишлоқларга бўлинганлигини эътироф қилган^{††}. У юқоридагиларга иккита Урумчи ва Манас округларини киритган.

А.Н.Куропаткин асарларида Кошғарнинг тарихий-географик ҳудуди ва унинг тарихи таҳлил қилинган, давлатнинг ҳарбий қудратини намоён қиладиган қўшин тузилиши, ҳарбий курулланиш даражаси, ҳарбий санъати, у ерда саноат ишлаб чиқаришининг йўлга қўйилиши, маҳсулотларни ишлаб чиқаришдаги ихтисослашув ҳамда қўшни мамлакатлар билан бирга савдо-сотиқ алоқаларига доир қимматли материаллар ўрин олган. Элчининг хабарига кўра, Кошғарнинг савдо-сотиғи тўғрисида уларнинг қўлида бор маълумотлар, асосан, Ёқуббек давлатининг ташкил топиши ҳамда Тошкентнинг 1865 йилда босиб олингандан кейинги даврларига тўғри келган. А.Н.Куропаткинни кўпроқ Кошғарга рус товарларининг кириб келиши ва сотилиши билан боғлиқ масалалар қизиқтирган. У ҳудуд

[‡]Куропаткин А.Н. Кашгария... – С. 5.

[§]Куропаткин А. Очерки Кашгарии. – СПб., 1878. – 144 с.; А.Н.Куропаткин. Кашгария. ... – 435 с.

^{**}Куропатки А.Н. Кашгария... – С. 31.

^{††}Д.А.Исиев. Уйгурское государство Йэтишар (1864-1877). – М.: Наука, 1981. – С. 25-26.

бозорларини синчиклаб ўрганиши натижасидарус товарлари Кошғарга бухоролик, қўқонлик ва татар савдогарлари орқали кириб келганлигини аниқлайди. Демак, ўша даврда Кошғар билан Қўқон хонлиги ва Бухоро амирлиги ўртасида савдо-иқтисодий алоқалар давом этганлиги учун Кошғарда қўқонлик ва бухоролик савдогарлар савдо қилган ҳамда рус товарларини олиб кириш ва сотиш билан шуғулланган.

Рус савдогарлари ўз товарларини Кошғарга олиб бориб сотиш жараёнидауларга нисбатанбаъзичекловларбўлган. Шунинг учун Россиядан келтирилаётган товарларни ўртаосиёлик савдогарлар ёрдамида сотиш мақсадга мувофиқ бўлган кўринади. А.Н.Кропаткин Кошғар ҳукмдори Ёқуббек бу савдога, худди ўзининг шахсий монополиясидай қараганлигини кайд этган^{††}. Бундан ташқари, унинг назаридагўёки Ёқуббек рус савдогарлари олиб келган товарларга ўзи баҳо белгилаган ва уларнинг бир қисмини номаълум муддатганасияга олган. Олиб кетилган товарларнинг пуллари эгаларига узоқ муддатда қайтарилган, ҳатто пулларни бир йилгача чўзиб тўлаган. XIX асрнинг 70-йилларида Кошғарга келган дастлабки рус савдогарлари кўп қаршиликларга учраганлиги сабабли Туркистон генерал-губернатори савдо шартномасини тузиш мақсадида ўз элчиларини жўнатишга тўғри келган. Шундан кейин, 1872 йилда тажрибали ва ғайратли офицер, генерал штаб полковниги барон Каульбарс элчиларга раҳбар қилиб жўнатишган. Элчилар Ёқуббек томонидан Кошғарда қабул қилиниб, беш банддан иборат шартномани имзолашган^{§§}. Пировад натижада рус савдогарларига бирмунча енгилликлараяратилган. Мазкур шартнома бандлари қуйидагича эди:

I. Қайси динга эътиқод қилишидан қатъий назар, рус фуқаролари қаерга боришни хоҳласалар Еттишаҳарнинг ҳамма ҳудудлари ва шаҳарларида савдо қилиш учун рухсат берилади, худди шундай Еттишаҳар аҳолисига Россия империясининг барча ҳудудларида савдо қилишига рухсат

^{††}Куропаткин А.Н. Кашгария... – С. 49.

^{§§}Куропаткин А.Н. Кашгария... – С. 49-50; Serhat Doğan. Doğu Türkistan'da Son Osmanlı Hanı Yakub Bey ve Kaşgar Hanlığı.- İstanbul. Ötüken, 2020.– P. 62-63.

берилади. Еттишаҳар ҳоками ҳудудда рус фуқароларининг хавфсизлигини таъминлаш, карвонлар ва ҳамма нарсаларининг тўлиқ сақланишини назорат қилиш мажбуриятини олади.

II. Еттишаҳар шаҳарларида рус савдогарлари ўз хоҳишига кўра, товарларини сақлаш учун ўзларининг карвонсаройларига эга бўлишига рухсат берилади.

III. Савдонинг тўғрилигига ва божларни тўғри олинаётганлигига ишонч ҳосил қилиш учун Еттишаҳарнинг ҳамма шаҳарларида савдо агентларига (карвонбошилари)гаэга бўлиш ҳуқуқи берилади. Бу ҳуқуқлар Туркистон ўлкаси шаҳарларида савдо қиладиганеттишаҳарлик савдогарларга ҳам берилади.

IV. Рус ҳудудларидан Еттишаҳарнинг барча ҳудудларига ёки Еттишаҳардан Россияга олиб борилаётган товарлардан худди еттишаҳарлик мусулмонлардан олинаётгани каби товарларнинг тан нархидан икки ярим фоиздан бож солиғи олинади.

V. Рус савдогарларига карвонлари билан Еттишаҳар орқали қўшни ҳудудларга эркин ва хавфсиз кириб чиқишларига рухсат берилади, худди шундай Еттишаҳар карвонлари Рус ерлари орқали ўтказиб юборилади***.

Мазкур тузилган битимнинг моҳиятига тўхталиб, А.Н.Кауфман назарида Россия ва Кошғар ўртасида имзоланган мазкур ҳужжат ҳукуматлар томонидан қатъий амал қилинмасада,рус савдогарларига енгиллик олиб келган. Кейинчалик Ёқуббек давлатининг ички ва ташқи аҳволи заифлашгач, у русларга яқинлаша бошлаганлигига урғу берилади^{†††}.

Кошғарда А.Н.Куропаткин 1875 йилда Ёқуббек давлатига жўнатилган Биковский^{†††} фирмасининг ишончли вакили рус прикащики Г.Шкоковни учратган. У қаттиқ назоратда бўлган, Ёқуббекнинг рухсатисиз шаҳардан чиқиб кетиши таъқиқланган. Бунга қўшимча қилиб, Г.Шкоков“Бизнинг

***Куропаткин А.Н. Кашгария... – С. 49-50; Serhat Doğan. Doğu Türkistan'da Son Osmanlı Hanı Yakub Bey ve Kaşgar Hanlığı. - Istanbul. Ötüken, 2020.– P. 62-63.

†††Куропаткин А.Н. Кашгария... – С. 50.

†††Ўзбекистон Миллий архиви. И-1 жамғарма, 20-рўйхат, 8138-йиғма жилд.

Тошкент ва Қўқондан келган савдогарларимиз Ёқуббек ва унинг ҳокимияти томонидан биздандан кўпроқ сиқувда бўлган”, деб эътироф қилади^{§§§}.

А.Н.Куропаткин Кошғар, Оқсув, Куча ва Курла шаҳарлари бозорларида ҳукумат рус савдогарларининг элчилар билан гаплашишларига рухсат бермаганлиги тўғрисида маълумотлар қолдирилган. Асарда айрим савдогарларнинг товарларни насияга бериб, пулини ололмаётганликлари ҳақидаги шикоятларни келтиради, хусусан, тошкентлик савдогар Муллаёрмуҳаммад Бадавлат Ёқуббекнинг катта ўғли Бекқулибекка 2,200 тиллога сотган чорваси учун уч йилдан буён ҳақини ололмаётганлиги бўйича шикоят қилган. Тошкентлик савдогар Муҳаммадумар мирзо бой эса кошғарлик бек Алдаш додхога 800 тиллолик олган чорвасининг пулини икки йилдан буён тўламаётганлиги бўйича шикоят қилган^{****}.

Бозорларда муомалада бўлган пуллар тўғрисида ҳам А.Н.Куропаткин ыимматли хабарлар қолдирган. Хусусан, Кошғар бозорларида ўртасида тўртбурчак тешиги бор хитой пули ёки қора-пул, Ёқуббекнинг кумуш тангаси, ямба деб аталган кумуш пуллари билан бирга бухоро ва қўқоннинг қўқонийкумуш тангалари (рус пулиги 20 коп.) ва тилло, олтин тангалари (рус пулига тахминан тўрт рубл.) муомалада бўлган⁺⁺⁺⁺.

Кошғар собиқ Қўқон хонлиги, Еттисув вилояти, Кашмир ва Ҳиндистон, Россия билан ташқи савдо алоқалари олиб борган. А.Н.Куропаткин 1876 йилда Кошғарга Россия ва Туркистон ўлкасидан Еттисув вилоятининг Тўқмоқ ва Қоракўл уездлари, Фарғона вилоятининг Ўш уездлари орқали олиб ўтилган товарлар, уларнинг сони ва нархлари(рубл бирлигида)хусусида қимматли маълумотларни берган⁺⁺⁺⁺. Хусусан, Кошғарга рус читлари, қизил матолар, қора сукно^{*} матоси, кулранг сукно, темир ва темир буюмлар,кўрғошин, чой, қанд, тамаки, бўяш учун ишлатиладиган руян илдизлари, қалампир, гугурт, писта, ўрик қоқи, кишмиш, мис, пахта, қайиш,

§§§КуропаткинА.Н. Кашгария... – С. 50.

****Куропаткин А.Н. Кашгария... – С.52.

++++Куропаткин А.Н. Кашгария... – С. 52.

++++Куропаткин А.Н. Кашгария... – С. 55.

*Сукно- жундан тўқилган қалин мато

эгар, тасма, елим, маржонлар, қўйлар келтирилган. Кошғарга келтирилган товарлар жами 248068 рубл.ни ташкил қилган бўлса, шундан Тўқмоқ орқали 189645 рубл. (76,5%), Қорақўл уезди орқали 5067 рубл. (2%), Ўш уезди орқали 53356 рубл. (21,5%) товар олиб ўтилган.Олиб келинган товарларнинг 43% рус читлари, 20,5% қўйлар, 12,5% чой, 5% темир ва темир буюмлар, 2,5% қанд, 2% бўёқ илдизи, бошқа товарлар 5%ни ташкил қилган^{§§§§}. Демак, Кошғардан Туркистон генерал-губернаторлигининг Еттисув вилоятига Фарғона вилоятига нисбатан салкам тўрт баробар товарлар олиб ўтилган. Еттисув вилоятига келтирилган Кошғар товарлари Россиянинг ички вилоятларига олиб кетилган бўлиши мумкин. Шу ўринда 1858-1859 йилларда Шарқий Туркистонга сафар қилган Ч.Ч.Валихонов асарларида Шарқий Туркистоннинг Қўқон ва Бухоро билан савдо-сотиқ алоқалари хусусида қимматли маълумотлар қолдирган. Маълумотлар орасида Қўқон шаҳарлари аксарият Кошғар билан савдо алоқалари ўрнатганлиги хусусида хабар қолдиради. Фарғона водийсидан Кошғарга борадиган карвон йўли Теректи давон орқали ўтганлиги маълум қилинади^{*****}.

А.Н.Куропаткин маҳаллий товарлардан руян (марена) Фарғонадан⁺⁺⁺⁺,пахтани Қўқондан олиб келинишини ёзган. Чунки маҳаллий ҳамда Оқсув ва Куня-Турфондан ташиб келинаётган пахта етишмаганлиги учун, уни Қўқондан келтирилган. А.Н.Куропаткин Кошғар бозорларини ўрганиши натижасида қуйидаги хулосага келган. Яъни Кошғарда Ўрта Осиё товарларига эҳтиёж борлиги сабабли бу ерни рус фабрикантлари тайёрлаган мато ва кийим-кечаклар билан тўлдириб ташлашимиз керак, деган таклифни киритган⁺⁺⁺⁺.

АсардаКошғардан Россия ва Туркистон ўлкасидан Еттисув вилоятининг Тўқмоқ ва Қорақўл уездлари, Фарғона вилоятининг Ўш

^{§§§§}КуропаткинА.Н. Кашгария... – С. 55-56.

^{*****}Ч.Ч.Валиханов. О состоянии Алтышара или шести восточных городов Китайской провинции Нан-Лу (Малой Бухарии) в 1858-1859 годах // Ч.Ч.Валиханов. Собрание сочинений в пяти томах. Том. 3. – Алма-Ата. 1985. – С. 202-203.

⁺⁺⁺⁺КуропаткинА.Н. Кашгария... – С. 60.

⁺⁺⁺⁺КуропаткинА.Н. Кашгария... – С. 61.

*квасцы- марганец, алюмин ва бошқа тузларнинг аралашмасидан тайёрланган сульфат тузлар бўлиб, табобатда қўлланилган.

уездлари орқали олиб ўтилган товарлар номлари, сонлари, нархлари (рубл бирлигида) бўйича қуйидаги маълумотларни қолдирган. Кошғардан жами 1101222 рубл.га товар олиб кетилган, шундан Тўқмоқ уезди орқали 941759 рубл. (85,5%), Қоракўл уезди орқали 40543 рубл. (3,75%), Ўш орқали 118920 руб. (10,75%)товар келтирилган. Бу товарлар: олий навли ипак, ўрта навли ипак, паст навли ипак, оқ мато (бўз, дўба), машруп (ярим ипак мато), чопон, гилам, бўялган мато, рус чити, чит рўмол, ҳинд мал-мали, коленкор (енгил пахта матоси), қоракўл, оқ кўзи териси, тулки мўйнаси, пахта, қизил кийгиз, сарт этиклари калиши билан, от териси (саур), кўй териси, квасц*, нашатир, олтингугурт, наша, кумғон (мис чойнаклар), ёмби (қуйма кумуш, хитой тангалари), ярмак (хитой мис тангалари), агат, камарлар, хитой матоси, чой, гушна (ипакларни бўяш учун ўсимлик илдизлари), бузгунч (писта дарахти баргидан олинадиган бўёк), ипак газлама, кўрпа, парча, хўтон жун матоларидан иборат.

Россия ва Туркистондан Кошғарга олиб кетилаётган товарларга нисбатан Кошғардан кириб келаётган товарлар тўрт баробар кўплигини, А.Н.Куропаткин хавотирланиб ёзган. Агарда Кошғар товарлари Ўрта Осиёбозорларини тўлдириб ташлашини хохламасак, ўз вақтида тезроқ чоралар кўришимиз керак, деган таклиф берган. Ўрта Осиёда пахта матолари ишлаб чиқаришнинг ривожланиши ва бу ерда инглиз товарларининг кенг тарқалиши рус мануфактура товарларига бўлган эҳтиёжни кўпайтириш ўрнига қисқартириб юборади, оқибатда Бухорода рус мануфактура товарларини Москвадаги нархлардан арзонроқ нархда сотишга мажбур бўлишини далиллар билан исботлаб беришга ҳаракат қилган.

А.Н.Куропаткин бундай ҳолатга тушиб қолмаслик учун Кошғар билан савдони қулайлаштиришмақсадида рус савдогарлари манфаатларини ҳимоя қилиш, чегараларда божхона чизиғини ўрнатиш, контрабанда йўллари билан товарларнинг кириб келишини таъқиқлаш, чит, мал-мал, сукно каби инглиз товарлари ва ҳинд чойларига юқори бож солиғи белгилаш, кошғарнинг пахта буюмларидан бож олиш, Еттисув вилоятидан Кошғар матосини сиқиб

чиқариш мақсадида Фарғона вилояти уездларида мато ишлаб чиқаришни рағбатлантириш ҳамда пахта плантациялари ва ипакчиликни ривожлантириш, Фарғона вилояти билан Еттисув вилоятлари оралиғида яхши савдо йўллари йўлга қўйиш, масалан, Ўзган ва Наманган шаҳарларидан Норин қалъасига, у ердан Тўқмоқ ва Вернийгача йўллари узайтириш, ва нихоят Тошкент ва Қўқон атофларида бир неча чит тўқийдиган фабрикалар қўриш каби аниқ таклифлари киритган. Бу фабрикаларда ишлаб чиқарилаётган читлар учун бозор Ўрта Осиё ҳудудлари, Бухоро, Қўқон, Афғонистон ва ҳатто Сибирь бўлиши мумкинлигини башорат қилган^{§§§§§}.

Элчининг тадқиқотларида Қўқоннинг ипакчилик соҳасига алоҳида эътибор қаратган. Маълум бўлишича, Қўқон округларидан Хўтонда ипакчилик гуллаб-яшнаган, ипак фақат ички истеъмол учунгина эмас, балки экспорт учун ҳам тайёрланган. Ипакни Фарғонадан келган усталар йиғирган. Хўтон ипаги Ҳиндистон ва Фарғонага сотилган. 1876 йилда Фарғонага 50.000 рублик 700 пуд ипак жўнатилган, 1877 йилда эса 1000 пуд ипак сотиш мўлжалланган. Қўқонда шойи фабрикаларда тўқилаётган бўлса ҳам, у фақат ички истеъмол талабини қондирган. Қўқон ипак газламалари Қўқоннингидан қадрили бўлиб, Қўқон вилоятининг ҳамма бозорларида учратиш мумкин.^{*****} Шу ўринда, 1873 йилда Қўқонга ташриф буюрган Форсайт элчилиги тадқиқотчилари Хўтон ипагининг сифати ҳар доим устун деб ҳисоблаб келинганлигини эътироф қилишган⁺⁺⁺⁺⁺.

Бошқа товарлар орасида катта ўрин эгаллайдиган товар, бу чопонлар бўлиб, 47.000 рублик чопон импорт қилинган. Мазкур чопонлар қирғизларга сотилган. Қўқон, хўтоннинг чиройли гиламлари ҳар бири 80 рублдан Фарғонага олиб кетилган.

Хулоса ўрнида айтиб ўтиш жоизки, кўриб ўтилаётган даврда Туркистон генерал-губернаторлиги ва Еттишаҳар давлати ўртасидаги элчилик ва савдо-иқтисодий алоқаларни ривожлантириш, савдо муносабатларида рус

§§§§§ Куропаткин А.Н. Кашгария... – С. 65.

***** Куропаткин А.Н. Кашгария... – С. 71.

+++++ Report of a mission to Yarkund in 1873, under command of sir T. D. Forsyth, K.C.S.I., C.B., Bengal civil service, with historical and geographical information regarding the possessions of the Ameer of Yarkund. – Calcutta: Printed at the foreign department press, 1875. – P. 477.

товарлари улушини янада орттириш, рус савдогарларининг Кошғарда эркин савдо қилишлари учун имконият яратиб бериш мақсадида Еттишахар давлатига элчиликлар жўнатилган. Элчилик материалларида Кошғар ва унинг шаҳарлари бозорларида савдо-сотик амалиётида ишлатилаётган хитой пуллари қаторида Ёқуббекнинг ёмби кумуш тангаси, бухоро ва қўқоннинг қўқоний кумуш тангалари, тилло ва олтин тангалари ҳам қўлланилаётганлиги унинг сифати анча юқори бўлганлигидан, ўртаосиё тангаларига эҳтиёж борлигидан далолат беради. Шу билан бирга Туркистон генерал-губернаторлиги ва Кошғар ўртасидаги савдо алоқалари Тўқмоқ, Қоракўл, Ўш уездлари орқали олиб борилган, Кашғар билан бўладиган савдо алоқаларида рус ва ўртаосиё товарлари ҳиссасини ошириш мақсадида А.Н.Куропаткин томонидан киритилгантаклифлар, келажакда ўз мевасини берганлигига тарих гувоҳдир.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Куропаткин А. Очерки Кашгарии. – СПб., 1878.
2. Куропаткин А.Н. Кашгария. Историко-географический очерк страны, ее военные силы, промышленность и торговля. – СПб., 1879.
3. Исиев Д.А. Уйгурское государство Йэтишар (1864-1877). – М.: Наука, 1981.
4. Ч.Ч.Валиханов. О состоянии Алтышара или шести восточных городов Китайской провинции Нан-Лу (Малой Бухарии) в 1858-1859 годах // Ч.Ч.Валиханов. Собрание сочинений в пяти томах. Том. 3. – Алма-Ата. 1985. – С. 202-203. С. 97-218.
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. А.Мадвалиев таҳрири остида. (2006-2008).
6. Ўзбекистон Миллий архиви. И-1 жамғарма, 20-рўйхат, 8138-йиғма жилд.
7. Report of a mission to Yarkund in 1873, under command of sir T. D. Forsyth, K.C.S.I., C.B., Bengal civil service, with historical and geographical information regarding the possessions of the Ameer of Yarkund. – Calcutta: Printed at the foreign department press, 1875.
8. Serhat Doğan. Doğu Türkistan’da Son Osmanlı Hanı Yakub Bey ve Kaşgar Hanlığı. - Istanbul. Ötüken, 2020.

ИСТОЧНИКИ ПО ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ ТУРКЕСТАНА XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА

Хакимова Саида Бахтиёровна

докторант кафедры Всемирной истории
Ферганского государственного университета, PhD

Аннотация: В статье рассмотрены источники по истории исследования наиболее крупных водных ресурсов Туркестана на протяжении XIX и начала XX веков. Проведены источниковедческая оценка и анализ этих произведений.

Ключевые слова: Туркестан, водные ресурсы, Аральское море, гидрография, Амударья, Сырдарья.

Аннотация: Мақолада Туркистоннинг энг йирик сув ҳавзаларида XIX – XX аср бошларида олиб борилган изланишлар тарихига доир манбалар кўриб чиқилган, уларнинг манбавий аҳамияти ва таҳлили очиб берилган.

Калим сўзлар: Туркистон, сув ҳавзалари, Орол денгизи, гидрография, Амударё, Сырдарё.

Abstract: The article examines sources on the history of the study of the largest water resources of Turkestan during the 19th and early 20th centuries. A source assessment and analysis of these works was carried out.

Key words: Turkestan, water resources, Aral Sea, hydrography, Amu Darya, Syrdarya.

Туркестан является местом расположения множества крупных природных водоемов как Аральское море, реки Амударья, Сырдарья, Зеравшан, Чирчик и др. Эти водные ресурсы издавна играли важную роль в социально-экономической жизни региона. В XIX веке они приобретают также и стратегическую важность в связи с военно-захватническими планами европейских стран, в частности, Российской империи и Великобритании. Именно с этого времени начинается систематическое и целенаправленное изучение крупных водных ресурсов Центральной Азии. При этом следует отметить, что если в первой половине XIX века доступ в регион был одинаково ограничен как для русских, так и для англичан, то со второй половины Российская империя, постепенно завоевывая территорию Центральной Азии, приобрела возможность более расширенного изучения края, в том числе и водных ресурсов.

Источниками по исследованию водных ресурсов Туркестана в XIX – начале XX века в основном служат дневники, путевые записи, отчеты и донесения самих исследователей. Одни из них были опубликованы еще в тот период, а другие позднее – в советское время, некоторые же вовсе хранятся в архивах. Ниже рассмотрим некоторые наиболее фундаментальные источники, касающиеся темы нашего исследования.

Одними из трудов, в которых упоминаются гидрографические исследования на берегах Аральского моря, в дельтах Амударьи и Сырдарьи, являются работы А.И.Макшеева «Описание Аральского моря» и «Описание низовьев Сыр-Дарьи» [7]. Эти работы обобщают результаты исследований, проведенных на Аральском море в ходе экспедиции А.И.Бутакова 1848-1849

гг., а также, изысканий в бассейне Сырдарьи с целью подготовки наступления на крепость Ак-Мечеть. А.И.Макшеев составил описание Аральского моря, заключающее в себе исторические сведения, географические данные, топографию берегов и сведения о Сыр и Аму. Как отмечает Л.С.Берг, «... в работе Макшеева впервые отмечено отсутствие тюленей в Аральском море, которых туда после ошибочного указания Палласа помещали все позднейшие авторы, да и теперь еще в Западной Европе помещают иногда» [3: 79]. Также, сведения об экспедиции А.И.Бутакова имеются в дневнике самого исследователя, который он вел в ходе плавания по морю. Однако, данный дневник долгое время оставался неопубликованным и результаты экспедиции в основном были известны согласно данным А.И.Макшеева. Только в 1953 году дневник был изучен и подготовлен к публикации известным библиографом Е.К.Бетгером [5], вследствие чего появилась возможность более детально реконструировать события двухлетнего плавания экспедиции по Аральскому морю. Так, в дневнике можно почерпнуть не только научную информацию о физических свойствах моря, что само по себе было бесценным для того времени, но также и личные наблюдения и впечатления А.И.Бутакова о приаральской местности и быте ее населения.

Еще одним важнейшим источником, повествующим об изучении Аральского моря в имперский период, является монография Льва Семеновича Берга «Аральское море: опыт физико-географической монографии» [3], представляющая собой результат его трехлетних изысканий на Аральском море в 1900-1902 годах. Экспедиция Л.С.Берга была организована Туркестанским отделом Императорского Русского Географического Общества для подробного изучения физических, химических, геологических свойств Аральского моря и с точки зрения возможности основания на нем рыболовного производства в промышленных масштабах. Надо отметить, что уже после первого года исследований Л.С.Берг пишет главному редактору газеты «Туркестанские ведомости» и

активному члену Туркестанского отдела ИРГО Н.Г.Маллицкому: «Если нам удастся довести это предприятие до конца, то это будет великое дело, и ни одно из русских озер и морей не будет столь тщательно исследовано, как Аральское» [1: 94]. Действительно, после экспедиции Л.С.Берга Аральское море стало самым тщательно изученным водоемом в империи.

Первая глава монографии Л.С.Берга посвящена истории изучения Аральского моря. Анализируя прежние сведения об Аральском море, автор основывается на историко-картографических материалах. В ней систематизированы сведения китайских, арабских, европейских источников об Аральском море начиная с древнего периода. Также, были изучены европейские и арабские карты и атласы X – XIX веков, изображающие море и его окрестности, проведен источниковедческий анализ географических сведений [13: 121]. Следующие главы монографии Л.С.Берга включают сведения о гидрологии, зоологии, геологии, климате, метеорологии Аральского моря и Приаралья, полученные непосредственно в ходе экспедиции. Данной произведение послужило основой для исследователей Аральского моря в XX веке и позволило выявить изменения произошедшие на нем по прошествии лет.

Туркестанским отделом ИРГО издавались «Известия», в которых опубликовано немало сведений о проводившихся в Туркестане гидрографических исследованиях. Результаты той же экспедиции Л.С.Берга вначале публиковались в данном издании в серии под названием «Труды Аральской экспедиции». Также в издании были опубликованы результаты научных поездок Д.Букинича и Н.Зарудного для проведения нивелировочных работ и изучения фауны Аральского моря.

Одним из важных вопросов в гидрографии региона был так называемый «Амударьинский вопрос», который заключался в проведении водного пути из Амударьи к Каспийскому морю по одному из старых русел реки – Узбою. Изучение данного вопроса привело к организации со стороны Российской империи нескольких научных экспедиций во второй половине

XIX века. Участниками этих научных поездок были опубликованы отчеты, которые также служат источниками для изучения исследуемого нами вопроса. К такого рода источникам можно отнести работы А.В.Каульбарса[8], В.Д.Аленицына [2], А.Глуховского [4], Н.Зубова [7], Ф.Б.Дорандта [6], Н.К.Романова [11], И.В.Мушкетова [10]и др.

Среди источников по гидрографическим исследованиям в Центральной Азии, в частности в Туркестане, также следует отметить два периодических издания. Одним из них является бесценный по своей источниковедческой значимости «Туркестанский сборник», в ряде томов которого можно встретить очерки, заметки, отчеты по изучению водных ресурсов края [12]. Второе издание – это официальная газета колониальных властей в Туркестане «Туркестанские ведомости». Многие выпуски газеты также содержат либо короткие, либо пространные заметки о главнейших водоемах Туркестана.

В заключение можно сказать, что изучение специалистами Российской империи водных ресурсов Туркестана в XIX – начале XX века достаточно широко освещалось как в официальных изданиях, так и в работах самих исследователей. Также стоит отметить, что данные труды имели широкую известность в западных странах, и многие европейские ученые при географическом описании Центральной Азии часто опирались на их данные. Кроме того, эти работы в известной степени вызывали научные споры в ученых сообществах Великобритании, Германии, Франции, что свидетельствует о высокой степени интереса европейских стран к нашему региону.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References:

1. Абсеметов М.О. Великий географ Евразии (о Льве Семеновиче Берге) // Вестник Томского государственного университета. – 2015. – № 398. – С. 93-98.
2. Аленицын В.Д. Аму-Дарья // Живописная Россия. Т. X. Средняя Азия. – Санкт-Петербург, 1889. – С. 25-40.
3. Берг Л.С. Аральское море. Опыт физико-географической монографии. – Санкт-Петербург: Типография М.М.Стасюлевича, 1908. – 395 с.

4. Глуховский А. Пропуск воды р. Аму-Дарьи по старому ее руслу в Каспийское море и образование непрерывного водного пути от границ Афганистана до Петербурга. – Санкт-Петербург, 1893. – 141 с.
5. Дневные записки плавания А.И.Бутакова на шкуне “Константин” для исследования Аральского моря в 1848-1849 гг. – Ташкент: Издательство Академии наук УзССР, 1953. – 60 с.
6. Дорандт Ф. Б. Труды Аму-Дарьинской экспедиции. Выпуск 5-й. Гидрографические работы на р. Аму и в ее дельте в 1874 г. // Туркестанский сборник. Том 229. – 1878. – С. 375-407.
7. Зубов Н. Труды Аму-Дарьинской экспедиции. Выпуск 3-й. Гидрографические работы на р. Аму и в ее дельте в 1874 г. // Туркестанский сборник. Том 229. – 1878. – С. 291-328.
8. Каульбарс А.В. Низовья Аму-Дарьи, описанные по собственным исследованиям в 1873 г. – Санкт-Петербург, 1881. – 630 с.
9. Макшеев А.И. Описание Аральского моря // Записки Русского географического общества. Книга V. – Санкт-Петербург, 1851. – С. 30-62., Макшеев А.И. Описание низовьев Сыр-Дарьи // Морской сборник. Т. XXIII. – 1856. – № 9. – С. 1-79.
10. Мушкетов И.В. Туркестан. Том 1. Часть 1. – Санкт-Петербург, 1888. – 741 с.
11. Романов Н.К. Аму и Узбой. – Самара, 1879. – 55 с.
12. Туркестанский сборник. Т. 50, 197, 229, 291, 384, 405, 497.
13. Шадманова С., Алимова Н., Базарбаев А. XIX – XX аср бошлари Туркистон тарихига оид манбалар (ўқув қўлланма). – Тошкент: Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи, 2020. – 180 б.

TURKISTONDA TOSHKENT SUD PALATASINING TASHKIL ETILISHI

Ro'ziboyev Faxriddin Sohibjon o'g'li

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya imperiyasi tomonidan Turkistonda o'tkazilgan sud islohotlari doirasida tashkil etilgan Toshkent sud palatasi va okrug sudlari tashkil etilish jarayonlari haqida ma'lumotlar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *sud, okrug sudi, palata, nizom, buyruq.*

Abstract: *This article provides information about the processes of establishing the Tashkent court chamber and district courts, which were established as part of the judicial reforms carried out by the Russian Empire in Turkestan in the second half of the 19th century.*

Key words: *court, county court, chamber, statute, order.*

Аннотация: *В данной статье представлена информация о процессах создания Ташкентской судебной палаты и окружных судов, которые были созданы в рамках судебной реформы, проведенной Российской империей в Туркестане во второй половине XIX века.*

Ключевые слова: *суд, уездный суд, палата, устав, приказ.*

Markaziy Osiyo xalqlari tarixi uzoq davrdan beri qizg'in voqealar bilan to'lib kelmoqda. Shu qiziqarli voqealar kishini shu tarixni yanada chuqurroq

o'rganishga undaydi. Ayni damda bu da'vat bu davr tarixini haqqoniy yoritishni ham taqazo etadi. Barcha sohaning o'tmishi bor. Jumladan, Rossiya imperiyasi Turkistonni bosib olgan davrda mintaqaning o'zining an'anaviy boshqaruv tizimi asosida tashkil etilgan sud tizimi mavjud edi. Musulmon huquqiga ko'ra sud xodimlari muftiy va qozilardan iborat edi. Muftiy bek tomonidan xalqning vositachilgisiz ilmi va axloqi bilan mashhur bo'lgan kishilar orasidan tayinlangan. Muftiylik unvonini olishni istagan har bir kishi avvalo shari'atni puxta bilishi zarur edi. Muftiylik lavozimini egallash uchun hech qanday madrasada o'qish shart emas, faqat bilim va ko'nikma bo'lsa kifoya edi. Qozilik mansabiga o'tirgan shaxslar avval barcha qozilarga tanishtirilib, so'ng sallasiga yorliq yopishtirilar va ommaga tanishtirilar edi[1: 466].

Shuningdek, sud tizimining ham. Rossiya imperiyasi tomonidan Turkiston bosib olgandan so'ng, uning tarixiy, an'anaviy davlatchilik tizimini o'zgartirishga astoydil kirishdi. Sud tizimi ham imperiya sud tizimiga bosqichma-bosqich tarzda moslashtirila borilgan. Xususan, 1867 yilgi Turkiston viloyatini boshqarish to'g'risidagi Nizom loyihasida mintaqada rus sudlarini tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etdi. Shu loyihada ta'kidlanganidek, endi sud xodimlaridan maxsus malaka talab qilinadigan bo'ldi[2: 31].

Turkiston uchun ishlab chiqilgan Nizomlar asosida viloyat boshqaruvining sudlov bo'limlari viloyat sudlari bilan almashtirilgan. Ularning qoshida sud tergovchilari, viloyat prokurorlari va ularning o'rtoqlari lavozimlari tashkil etilgan. Viloyat sudlari mirovoy sudyalar qurultoylari funksiyalarini bajarar va mirovoy sudyalar vakolatiga kirmaydigan fuqaroviy ishlarni, shuningdek, muqaddam viloyat boshqaruvlarining sudlov bo'limlari yuritgan ishlarni ko'rardi. Keyinchalik 1898 yil islohot o'tkazilib, u "Sud nizomlarini Turkiston o'lkasi viloyatlarida joriy qilish qoidolari"ga muvofiq tugatilgan viloyat sudlari urniga okrug sudlarini va butun Turkiston uchun bosh sudlov idorasi huquqlariga ega bo'lgan Toshkent sudlov palatasini joriy qildi. U faqat imperiyaning oliy sudlov idorasi - Senatga bo'ysunardi[3: 125].

Sud palatasi faqatgina Toshkent uchungina joriy etilgan. Turkistonning beshta viloyatida esa okrug sudlari tadbiq etilgan. Toshkent sud palatasi vakolati ularnikidan baland bo'lgan. Masalan, okrug sudlarida sud maslahatchilarining ishtirokisiz qabul qilingan qarorlar ustidan Toshkent sud palatasiga shikoyat qilish mumkin bo'lgan.

Turkiston hayotiga oid barcha ishlar hisoboti Rossiya podshosiga yetkazib turilgan va uning amri bilan amalga oshirilgan. Xususan mazkur palataning tashkil etilishi uchun ham uning roziligi olingan. Jumladan Turkistondagi vakili S. Duxovskiy tomonidan podshohga yuborilgan bir rasmiy hujjatda shunday bayon etilgan:... Suveren imperator, sizga bo'lgan sodiqligim bilan bergan kamtarona hisobotimga ko'ra joriy yil (1899) 14- may kuni janobi oliylarining oliy farmoyishlariga binoan Toshkent sud palatasi va okrug sudini ochilganligini ma'lum qilaman[5: 1].

Imperator tomindan Toshkent sud palatasi va okrug sudini ochilish marosimini tantanali ravishda o'tkazish adliya vazirligiga yuklatilgan va mazkur vazirlik tomonidan Toshkent sud palatasi va okrug sudlarini ochish tartibi quyidagicha belgilab qo'yilgan:

- Toshkent sud palatasi va okrug sudlari ochilish kuni arafasida ular uchun mo'ljallangan binolar muqaddaslashtiriladi. Muqaddas marosimda qatnashish uchun eng yuqori mahalliy pravoslav ruhoniylari taklif etiladi. Namoz paytida siz odatiy shaklda bo'lishingiz kerak, bino shunday bo'lishi kerakki kelganlarning barchasi palata va sudni hurmat qilishlari zarur va ruhoniylar palata va sudning eng yaqin kishisi bo'lishlari lozim.
- Sud palatasi va okrug sudining ochilish kuni va soati barcha mahalliy gazetalarda bir necha kun oldin e'lon qilinadi. Ochilish marosimining vaqti mahalliy sharoit va aholining mashg'ulotlaridan kelib chiqqan holda kunduz kuni soat 12:00 dan kechiktirmay belgilanadi. Palata va sudning ochilishiga palataning katta raisi shaxsan rasmiy xatlar orqali quyidagi faxriy mehmonlarni taklif qiladi: oliy martabali mahalliy ruhoniylar, general gubernator, harbiy gubernator, uning yordamchisi, shuningdek alohida harbiy qismlarning komandirlarini. Ularning

joylari alohida e'tibor bilan bezatilishi kerak. Bundan tashqari ochilish marosimiga xonalar soniga mos ravishda palataning katta raisi tomonidan beriladigan chiptalar bilan boshqa mansabdor shaxslar va jamoatchilik vakillari ishtirok etishlari mumkin.

- adliya boshqarmasi xodimlari va taklif etilgan mansabdor shaxslar bayramona kiyimda bo'lishlari shart.

- ochilish tantanalari sud palatasining eng keng zalida o'tkazilishi kerak. Zalga kiraverishdagi zinapoya va zal bayramga xos tarzda bezatilga bo'lishi lozim.

- jamoatchilik vakillari kelgandan so'ng to'g'ri zalga boradi, faxriy mehmonlar zalga yaqin joylashgan xonaga kirishadi, ruhoniylar esa maslahat xonasiga kirib maxsus kiyim kiyishadi.

- taklif etilgan faxriy mehmonlar va xonimlarni mezbbon sifatida sudlov palatasi hamda prokuror nazorati a'zolari kutib oladilar va sud ijrochilar ularni joylashtiradilar.

- ochilish tantanalari oliy ruhoniylardan birining so'zi bilan ochib beriladi shundan so'ng ibodat qilinadi.

- ibodat amallari tugaganidan so'ng hamma o'z o'rnini egallaydi va palataning katta raisi faxriy mehmonlarga yuzlanib, 1898 yil 2-iyunda tasdiqlangan davlat kengashining xulosasini o'qib eshittiradi. So'ngra barcha ovoz chiqarib "Xudo podshohni asragin" degan mazmundagi madhiyani kuylashadi.

- so'ngra palataning katta raisi sudning katta raisini, prokuror va sudning boshqa a'zolarini faxriy va mahalliy sudyalarni tayinlash to'g'risidagi Adliya vazirligining buyruqlarini o'qib eshittiradi va 1898 yil 2-iyundan e'tiboran sud palatasi va okrug sudlari tashkil etilganligini yana bir bor ta'kidlaydi.

- agar yangi tayinlangan sudyalar orasida ilgari sudyalik qasamyodini qabul qilmagan shaxslar bo'lsa, madhiyaning oxirida palataning katta raisi ularni shunday qasamyod qilishga taklif qiladi.

- umumiy yig'ilish yakunida katta rais ochilish marosimida ishtirok etgan faxriy mehmonlarga minnatdorchilik bildiradi va ularni palata va sudning ochilish to'g'risidagi bayonnomani imzolash uchun hakamlar hay'ati xonasiga taklif qiladi. Ulardan so'ng bayonnomani sud departamenti va mansabdor shaxslar imzolaydilar. Yuqoridagilardan bilish mumkinki, Toshkent palatasini ochish tadbiriga uchun anchagina ahamiyat berilgan. Palatani ochish fonida esa imperiya manfaatlariga bo'ysundirilgan sud tizimi kirib kelgan.

Rossiya imperiyasining bu davrdagi Turkistondagi bosh amaldori general-gubernator Ivanov sud tizimidagi islohotlarga shaxsan mas'ul shaxs hisoblangan. Sud palatasining ochilish ishlariga ham jiddiy e'tibor bergan va imperiyaga muntazam qilingan ishlar yuzasidan hisobot yetkazib turgan. Xususan, 1899 yil 15 mayda Peterburgga yuborgan telegrammasida shunday deyilgan:.. Imperator zoti oliylarining ijozatlari bilan Toshkentda mahalliy ma'muriyat va sud bo'limi xodimlarini sodiqlik tuyg'ularini ifodalovchi yangi sud muassasasi tantanali tashkil etilganligini itoatkorona yozilgan ma'ruzam bilan ma'lum qilaman[5: 20].

Ushbu siyosiy jarayonlar o'sha davr matbuot e'tiboridan ham chetda qolmagan albatta. Jumladan Русский Туркестан gazetasining 1899 yil 16 mayda chiqqan 54-sonida Rossiya imperiyasidagi sud tizimiga doir qilinayotgan ishlar qatorida Toshkent sud palatasining tuzilishi haqida ham ma'lumotlar bor. Masalan unda shunday yozilgan:... bugun Turkiston o'lkasida imperator Aleksandr II ning oliy vasiyatnomasiga ko'ra bundan 35 yil muqaddam 1864 yil 20 –noyabrda Rossiyaning ichki guberniyalarida joriy etilgan sud nizomlari asosida yangi sud tashkil etiladi. Mazkur sud imperator Aleksandr II tomonidan ishlab chiqilgan quyidagi sud tamoyillariga asoslanadi:

- Avvalo sud og'zaki va to'g'ridan to'g'ri bo'lishi bo'lishi kerak, sudya sud jarayonini boshqarishi va tinglashni bilishi kerak, qog'oz bilan hukm qilmasligi kerak. Oldingi sudning rasmiyatchiliklari yozdi-chizdildan holi bo'lgan sud bo'lishi lozim.

- Sud shaffof bo'lishi kerak, jamiyat sudda nima qilinayotganini adolat qanday ta'minlanayotganligini bilishi kerak. Shaffoflik adolatning eng yaxshi va

mukammal kafolatidir. Bu ham hukumat, ham jamiyat tomonidan sudlar ustidan haqiqiy nazoratdir. Majoziy ma'noda aytganda sud devorlari shishadan bo'lishi kerak, sudda nima voqea bo'lgani matbuotda shundayligicha aks etishi lozim.

- Sud mustaqil bo'lishi kerak sud hakamlari qarorlari faqat sud tartibida tekshirilishi kerak va hech qanday nazorat ostida bo'lishi mumkin emas. Sud nizomlarida esa sudning mustaqilligi belgilab qo'yilishi kerak.

- Sud munozarali bo'lishi kerak bu esa sudda ayblanuvchi va ayblovchi, da'vogar va javobgar bir-biriga teng huquqli tarzda qarama-qarshi turishini anglatadi shunda ularning gaplaridan haqiqat to'liq ayon bo'ladi. Sud dalil olmaydi va ayblamaydi bu boshqa adliya organlari: prokuror nazorati va militisiya tegovchising vazifasidir. Sud unga taqdim etilgan dalillarni muhokama qiladi va ayblovchi va davogarlar tomonidan buning aksi isbotlanmaguncha sud zalida turgan turgan har bir kishi to'g'ri va halol deb hisoblanadi.

Yuqoridagi tamoyillar nazariya holida qolib ketdi. Amaliyotda esa Turkistondagi sud tizimi umuman boshqacha bo'ldi. Turkistondagi sud tizimi aslida chor mustamlaka tizimini himoya qildi. Sudda ishlar tamoyillarda ko'rsatilgandek shaffof emas yopiq holatda inson taqdiriga bepisand holda olib borilgan. Hukmlar yashin tezligida chiqarilgan. Sudning hukmidan shikoyat qilish foydasiz bo'lgan.

Xullas, 1899-yil 14-mayda Toshkentda Sud palatasi tashkil etildi. Mazkur palata birinchi instansiya sudi sifatida qonunga muvofiq, uning sudloviga tegishli bo'lgan jinoyat va fuqarolik ishlarining eng muhim toifalarini ko'rgan. Uchastka sudlari tomonidan ko'rilgan ishlar bo'yicha sud palatasi kassatsiya instansiyasi vazifasini bajargan. Kelishtiruvchi sudyalarning quriltoyi sifatida chiqarilgan okrug sudlarining uzil-kesil qaror va hukmlari ustidan berilgan protest va shikoyatlar yuzasidan ishlarni ko'rish bo'yicha senatning vazifalari ham sud palatasining zimmasiga yuklatilgan. Bu esa uning ish sifatini kamaytirgan albatta. Sud palatasi katta rais, uch nafar podsholik sudyalari, uch nafar faxriy mahalliy sudyalardan iborat bo'lgan[4:35]. Mahalliy sudyalarning maqomi faxriy bo'lganligidan ular ikkinchi darajali bo'lganligini asosiy hukmni rus sudyalardan chiqarganligini bilish mumkin.

Demak Turkistonda o'tkazilgan sud islohotlarining natijasi bo'lgan sud palatasi va okrug sudlari mahalliy xalqqa hech qanday foyda bermadi, balki yerli xalqni yanda mustahkam itoatda saqlab turish mexanizmi vazifasini bajardi xolos. Aslida eng muhim narsa hisoblangan inson taqdiriga arzimasa narsa sifatida qaradi va mahalliy aholining juda ko'pi shu "adolatli" sudlardan jabr ko'rdi. Yuqoridagi sudning qanday bo'lishi kerakligi xususidagi tamoyillarda uning og'zaki bo'lishi ko'rsatilgan bo'lsada, vaholanki, arxiv ma'lumotlaridan bilish mumkinki, arzimagan mayda bezorilik uchun ham ko'p varaqli ish tikilgan. Bu esa sud ishlarini juda ko'p vaqtga uzaytirardi. Bundan esa mahalliy xalq ancha sarson bo'ldi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Гейнс А.К. Управление Ташкентом при кокандском владычестве // А.К. Гейнс. Собрание литературных трудов. Т. II. СПб, 1898. – 536 с.
2. Кастельская З. Д. Из истории Туркестанского края (1867-1917). – Москва: Издательство «Наука» Главная редакция точной литературы. 1980. – 119 с.
3. Абдурахимова Н.А., Ф.Р.Эргашев Ф.Р. Туркистонда чор мустамлака тизими – Тошкент: "Академия" 2002,
4. Rustmaboyev M.X., Tuxtasheva U.A. Sud va huquqni muhofaza qiluvchi organlar: Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. – Toshkent, Ilm ziyo, 2011,
5. ЎзМА И-129 фонд 1-жамғарма 6-иш

“TURKESTANSKIY SBORNIK” TO‘PLAMIDA FARG‘ONA VILOYATI MAORIF TIZIMI TARIXIGA DOIR MA‘LUMOTLAR (XIX ASRNING OXIRI – XX ASRNING BOSHLARI)

Arslonzoda Rahmatjon Arslonboyevich

*Farg‘ona davlat universiteti professori v.b.,
tarix fanlari nomzodi,*

Jabborov Maxsud Raimovich

*“Quvasoysement” AJ kasaba uyushmasi raisi,
tarix fanlari nomzodi,*

Annotatsiya: Maqolada “Turkestanskiy sbornik”dan joy olgan Farg‘ona viloyat maorif tizimi tarixiga oid ma'lumotlar tahlil etiladi. To'plamda eski musulmon diniy maktablari, qorixonalar va madrasalar, rus-tuzem maktablari to'g'risida talay ma'lumotlar keltirilganligi qayd etiladi. Ayni vaqtda gimnaziyalar va yangi usul maktablari haqida ma'lumotlar yetarli emas. Bu holni mualliflar chor ma'murlarining jadid maktablariga salbiy munosabati bilan izohlaydi.

Аннотация: В статье анализируются содержащиеся в «Туркестанском сборнике» сведения по истории просвещения в Ферганской области. Отмечается, что в сборнике содержится немало материалов о мусульманских религиозных школах, кариханах и медресах,

русско-туземных школах. В то же время сведений о гимназиях и новометодных школах немного. Авторы объясняют такое положение дел негативным отношением царской администрации к джадидским школам.

Abstract: The article analyzes the information contained in the “Turkestan Collection” on the history of education in the Fergana region. It is noted that the collection contains a lot of materials about Muslim religious schools, karihana and madrasahs, Russian-native schools. At the same time, there is little information about gymnasiums and new-method schools. The authors explain this state of affairs by the negative attitude of the tsarist administration towards Jadid schools.

Kalit soʻzlar: “Turkestanskiy sbornik”, maorif, confessional maktab, madrasa, qorixona, waqf, cherkov-prihod maktabi, gimnaziya, yangi usul maktabi.

Ключевые слова: “Туркестанский сборник”, просвещение, конфессиональная школа, медресе, карихана, вакуф, церковно-приходская школа, гимназия, новометодная школа.

Key words: “Turkestan collection”, education, confessional school, madrasah, karikhana, waqf, parochial school, gymnasium, new-method school.

Oʻrta Osiyoning XIX asr oxiri – XX asr boshlari tarixiga oid muhim manbalar sirasiga 594 jildidan iborat “Turkestanskiy sbornik” toʻplamini kiritish mumkin. Ushbu noyob toʻplamning yagona nusxasi hozirgi kunda Alisher Navoiy nomidagi Oʻzbekiston Milliy kutubxonasida saqlanmoqda.

“Turkestanskiy sbornik” toʻplamida Rossiya imperiyasi hukmronligi davrida Fargʻona viloyatida maorifning ahvoliga doir talay maʼlumotlar mavjud. Lekin ular miqdor jihatidan koʻp emas, shuning uchun bu maʼlumotlar viloyatda maorifning rivoji toʻgʻrisida tugal tasavvur hosil qilish imkoniyatini bermaydi. Ammo toʻplamdagi materiallarga tayangan holda, bu davrda Fargʻona vodiysida maorif jabhasida vujudga kelgan yangi tendensiyalarni ilgʻab olish mumkin.

Maʼlumki, xonliklar davrida Oʻrta Osiyoda, shu jumladan Fargʻonada eski diniy maktablar faoliyat olib borgan. Bu maktablarda oʻgʻil bolalar alohida, qizlar bolalar alohida oʻqitilgan. Rus mualliflaridan birining yozishicha, bu yerda har bir ota oʻz oʻgʻlini 10 yoshdan maktabga yuborishi lozim boʻlgan. Qizlarni esa bilim olish uchun otinoyilarga berishgan. Ayrim hollarda konfessional (diniy) maktablarga boy amaldorlar homiylik qilganlar. Yozda oʻgʻil bolalar xoʻjalik ishlarida ota-onalariga yordam berishlari uchun ularga taʼtil berilgan. Qizlarning tahsil olish muddati nisbatan qisqaroq boʻlganligi sababli, ular taʼtilga chiqmas edilar. Eski maktablarda diniy bilimlar bilan birga dunyoviy fanlar, shuningdek, fors va arab tillari oʻrgatilgan [5: 159].

Qo‘qon xonligi chor Rossiyasi tomonidan bosib olinib, Farg‘onada mustamlakachilik rejimi o‘rnatilgandan keyin diniy maktab va madrasalarning faoliyati to‘xtab qolmadi, aksincha, ularning soni yildan-yilga ortib bordi. Fikrimizcha, buning asosiy sababi shundan iborat ediki, jadid maktablari paydo bo‘lgunga qadar tub joyli aholi farzandlari uchun boshqa alternativ, ya’ni muqobil tipdagi milliy maktablar yo‘q edi. Bundan tashqari, konfessional maktablarning yashovchanligi psixologik va diniy omillar bilan bog‘liq bo‘lgan: islomga e‘tiqod qilgan Turkiston aholisi, shu jumladan, Farg‘ona ahli asrlar davomida faoliyat ko‘rsatib kelayotgan eski diniy maktablardan voz kechishi mumkin emas edi.

“Turkestanskiy sbornik”da keltirilgan ma’lumotga ko‘ra, XIX asrning oxirlarida Turkiston o‘lkasida 7 mingga yaqin konfessional maktablar mavjud bo‘lib, shundan deyarli yarmi, ya’ni 3 455 tasi Farg‘ona viloyati hissasiga to‘g‘ri kelgan [8: 148], ulardan 39 tasi qorixona, ya’ni bolalar Qur’onni yod olgan maskan edi [3: 8].

Maktab va qorixonalarni muvaffaqiyatli tugatgan tolibi ilmlar (o‘g‘il bolalar) tahsilni madrasalarda davom ettirishlari mumkin edi. Qizlar madrasada o‘qish huquqiga ega emas edilar. Madrasalar badavlat kishilarning homiyligi yoki vaqf yerlaridan keladigan daromad hisobidan faoliyat olib borgan. Madrasa talabalariga yotoqxonalar berilib, ilm olishlari uchun qulay sharoitlar yaratilgan. “Turkestanskiy sbornik”da yozilishicha, bu ta’lim muassasalarida diniy bilimlar bilan bir qatorda matematika, tibbiyot va boshqa bir qancha fanlar o‘rgatilgan [9: 150].

XIX asr oxirlariga kelib, Turkistonda mavjud bo‘lgan 322 ta madrasadan 192 tasi Farg‘ona viloyatida faoliyat olib borgan. Madrasani tugatgan shaxslar qozi, imom, maktablarda domlalik kabi lavozimlarni egallaganlar. Ilmga ishtiyoqi kuchli bo‘lgan talabalar O‘rta Osiyoda eng nufuzli hisoblangan Buxoro madrasalarida tahsilni davom ettirishlari mumkin edi.

“Turkestanskiye vedomosti” gazetasida qayd etilishicha, 1882-yilda Farg‘ona viloyatida eski maktablar, qorixona va madrasalarda tahsil olgan

talabalarining umumiy soni 21 500 nafar bo'lib, bundan 18 775 nafarini o'g'il bolalar, 2 725 nafarini qizlar tashkil etgan [2: 15]

Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, chor ma'murlari eski maktablar va madrasalarga nisbatan salbiy munosabatda bo'lganlar. Ular bu muassasalar tub joyli aholi orasida rus mustamlakachilari va nasroniylarga qarshi kayfiyat uyg'otadi, deb hisoblar edilar. Ammo mustamlakachi ma'murlar mahalliy xalqning noroziligidan cho'chib, eski maktab va madrasalarni tamomila yopib qo'yishga botina olmadilar. Lekin general-gubernator Kaufman musulmon o'quv maskanlari inqirozini tezlashtirish uchun ancha tadbirlarni amalga oshirdi. Jumladan, rais, mutavalli, a'lam singari diniy-ma'muriy lavozimlar bekor qilindi [10: 23]. Bundan asosiy maqsad madrasani bitirgan shaxslarning kattaroq lavozimlarni egallash imkoniyatidan mahrum qilish edi. Vaqf yerlari va mulklari ustidan davlat nazoratining o'rnatilishi musulmon ta'lim muassasalarining moddiy tayanchini yanada zaiflashtirdi. Ammo bunday chora-tadbirlardan qat'i nazar, Farg'onadagi diniy maktab va madrasalarning soni kamaymadi, aksincha, 1917-yilga qadar muttasil ortib bordi.

Bu davrda milliy ta'lim tizimida ro'y bergan muhim yangilik – bu yangi usul (usuli jadid) maktablarning tashkil etilishi bo'ldi. Farg'onada jadidlarning sa'y-harakati bilan qator yangi usul maktablari ochildi va faoliyat olib bordi. Ammo, o'sha davrdagi rus davriy matbuoti sahifalarida bu maktablar faoliyati xususida deyarli ma'lumotlar uchramaydi. Bizningcha, bunga sabab rus mustamlakachi ma'murlarning jadid maktablariga nisbatan salbiy munosabatda bo'lganligidir. Jadid maktablarining tashkilotchilari yosh avlodda milliy ruhni tarbiyalashni maqsad qilib qilib quyganligi mustamlakachi ma'murlarga yoqmas edi. Shu boisdan rus matbuoti sahifalarida jadid maktablari faoliyati deyarli yoritilmagan.

XX asrning boshlarida Farg'ona vodiysida maorif sohasida ro'y bergan ba'zi yangiliklar bu yerda mustamlakachilik rejimining o'rnatilishi va rusiyzabon aholi nufuzining ortishi bilan bog'liqdir. Yevropalik aholi farzandlari uchun ularning talabiga javob beradigan va milliy mentalitetiga mos bo'lgan ta'lim muassasalarini tashkil etish kerak edi va ular tashkil etildi. Bular – ta'lim rus tilida olib borilgan

cherkov-prixod maktablari, gimnaziya va turli kurslar bo'lgan. Ammo maorif sohasidagi bu o'zgarishlar ham "Turkestanskiy sbornik"da batafsil yoritilmagan. To'plamning ayrim jildlarida uchraydigan uzoq-yuluq ma'lumotlar masalani atroflicha yoritish imkonini bermaydi.

Bu davrda mustamlakachi ma'murlar turkistonlik bolalarni o'qitishda yevropacha-dunyoviy ta'lim usulini sharqona-islomiy ta'lim usuli bilan uyg'unlashtirishga harakat qildilar. Buning mahsuli o'laroq, o'lkada rus-tuzem maktablari tashkil etildi. Bu maktablar davlat xazinasidan moliyalashtirilar edi. Rus-tuzem maktablari rus tilini yaxshi biladigan, Rossiya imperiyasiga sadoqatli va mute' fuqarolarni tarbiyalashga qaratilgan edi.

Farg'ona viloyatida dastlabki rus-tuzem maktablari Eski Marg'ilon, Andijon, Namangan, O'sh va Qo'qon shaharlarida ochilgan edi [1: 12-13]. "Turkestanskiy sbornik"da xabar berilishicha, 1885-yilning 15-yanvarida O'sh shahrida rus-tuzem maktabi ochiladi. Dastlab bu maktabda 11 nafar o'quvchi ta'lim ola boshladi [7: 28]. Keyinchalik Chustda (1892-yilda), Qo'qonda (1895-yilda) va boshqa shaharlarda ham rus-tuzem maktablari tashkil etildi [1: 19]. Lekin Farg'ona viloyatida rus-tuzem maktablarining salmog'i boshqa hududlarga qaraganda ozroq edi. Masalan, 1909-yilda Turkiston o'lkasidagi 130 ta rus-tuzem maktablarining yarmidan ko'prog'i Toshkent va Ashxobod shaharlarida faoliyat ko'rsatgan. Farg'ona viloyatida esa atigi 18 ta ushbu tipdagi maktablar bo'lib, ularda 800 nafar o'quvchi ta'lim olgan [8: 148]. 1913-yilga kelib, viloyatda rus-tuzem maktablarining soni yana 2 taga ko'payib, jami 20 taga yetdi. Ularda ta'lim olayotgan o'quvchilar soni esa 1 008 nafarni tashkil etdi [4: 138].

Yuqorida keltirilgan faktlardan ko'rinib turibdiki, "Turkestanskiy sbornik"da rus-tuzem maktablari faoliyati chuqur va atroflicha yoritilmagan. Jadid maktablari, gimnaziya, cherkov-prixod maktablari va boshqa o'quv yurtlari haqida esa to'plamda e'tiborga loyiq ma'lumotlar deyarli yo'q. Shuning uchun ham bu masalaga batafsil to'xtalmadik. Lekin bor ma'lumotlarga, shu jumladan arxiv hujjatlari va boshqa tarixiy manbalarga tayangan holda, ishonch bilan aytish mumkinki, mustamlakachilik davrining qiyinchiliklaridan qat'i nazar, maorif

sohasida ham ma'lum ijobiy siljishlar ro'y berdi. Shu boisdan biz rasmiy statistikaning 1897-yilda Farg'ona viloyati aholisining savodxonlik darajasi 2,9 foizni tashkil etgan, degan ma'lumoti haqiqatdan yiroq deb hisoblaymiz. Xuddi shu ma'lumotnomada Kaspiyorti viloyatida aholi savodxonligi 7,2 foizni, Sirdaryo viloyatida 4,0 foizni, Yettisuv viloyatida 4,2 foizni tashkil etishi ko'rsatilgan [6: 239]. Ko'rinib turibdiki, rasmiy ma'lumotlarda Farg'ona viloyati aholining savodxonligi jihatidan eng oxirgi o'rinni egallagan. Mustamlakachi ma'murlarning Farg'onadagi savodli kishilar asosan ko'chib kelgan rus millatiga mansub kishilardir [6: 239.], degan da'vosidan ma'lum bo'lmoqdaki, rasmiy statistika arab yozuviga asoslangan o'z milliy alifbosida savod chiqargan o'n minglab odamlarni inobatga olmagan. Shuning o'ziyiq bu ma'lumotlar ishonchga sazovor emasligini ko'rsatmoqda.

Shunday qilib, "Turkestanskiy sbornik" to'plamidan chor Rossiyasi hukmronligi davrida Farg'ona viloyatida mavjud bo'lgan ta'lim muassasalari haqida ayrim ma'lumotlarni olish mumkin. Ammo ushbu ma'lumotlar uzuq-yuluq xarakterga ega bo'lganligi bois ular maorif tizimidagi o'zgarishlar dinamikasini aniq ifodalamaydi. Lekin ular bu sohada paydo bo'lgan yangi tendensiyalarni payqash imkoniyatini beradi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Бродовский М. И. Очерк развития народного образования. – Ташкент, 1896.
 2. Дмоховский А. О колонизации Ферганы. Туркестанские ведомости. 1885. №№ 20, 21 // Туркестанский сборник. Т. 457.
 3. Обзор Ферганской области за 1884 г. Ведомость № 8.
 4. Обзор Ферганской области за 1913 г.
 5. Пашино П.И. Туркестанский край. – СПб., 1868 // Туркестанский сборник. Т. 14.
 6. Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Т. XIX. – СПб, 1913.
 7. Туркестанские ведомости. 1887. № 31 // Туркестанский сборник. Т. 461.
 8. Туркестанские ведомости. 1909. №№ 258, 259, 262, 264 // Туркестанский сборник. Т. 520.
 9. Туркестанский сборник. Т. 520.
 10. Шамсутдинов Р., Расулов Б. Туркистон мактаб ва мадрасалари тарихи. – Андижон: Мерос, 1995.
- "Turkestanskiy sbornik" to'plamida Farg'ona viloyati maorif tizimi tarixiga doir ma'lumotlar (XIX asrning oxiri – XX asrning boshlari)

Сведения “Туркестанского сборника” по истории просвещения Ферганской долины (конец XIX начало – XX в.)

Materials of the “Turkestan Collection” on the history of education in the Fergana Valley (late 19th - early 20th centuries)

XIVA XONLIGIDA ISLOM DININING DAVLAT BOSHQARUVIDAGI O‘RNI

Tadjiyeva Feruza Jumabayevna

Ma'mun universiteti NTM, Tarix kafedrasi dotsenti, PhD., dots.

Xiva xonligida islom dinining davlat siyosati va bosh mafkura sifatida tutgan o‘rni alohida ahamiyatga ega bo‘lib, islom dini nafaqat jamiyatning ma’naviy va ijtimoiy hayotini, balki davlat boshqaruvini ham shakllantiruvchi asosiy omil bo‘lgan. Xiva xonligida islom dini shariat qonunlariga asoslanib, ijtimoiy tuzilmalar, davlat boshqaruvi va huquq tizimini belgilab bergan. Shu sababli, xonlikning siyosiy va mafkuraviy asoslari shariat qoidalariga mos holda tashkil etilgan. Xiva xonligida Islom dini davlat boshqaruvining asosiy qismi hisoblangan. Xonlar shariat qonunlariga muvofiq faoliyat yuritishgan va davlat ishlarini islom asosida boshqarishni o‘z zimmlariga olganlar. Bunda Islomning quyidagi tamoyillari davlat siyosatiga ta’sir ko‘rsatgan.

Davlat boshqaruvi shariat qoidalari asosida amalga oshirilgan. Sud tizimi ham shariatga asoslangan bo‘lib, qozi yoki muftiylar sud ishlarini hal qilishgan. Bundan tashqari, islomdagi adolat, halollik, omonatdorlik kabi tushunchalar davlat amaldorlari faoliyatida muhim o‘rin tutgan.

Xonlar o‘zlarini islom dinini himoya qiluvchi rahbarlar sifatida ko‘rsatganlar. Ular islomiy qonunlarga amal qilishni xalq oldida o‘z vazifalari deb bilishgan va shu orqali hukmronliklarini qonuniylashtirganlar. Xonlar o‘z siyosiy hokimiyatlarini din orqali mustahkamlashga harakat qilishgan. Xiva xonligida islom dini faqat siyosiy tuzilmalarda emas, balki jamiyatning bosh mafkurasi sifatida ham muhim o‘rin tutgan. Bu esa xalqning turmush tarzi, urf-odatlar va ta’lim-tarbiya tizimida o‘z aksini topgan[1].

Xivada madrasalar va masjidlar orqali diniy ta’limga katta ahamiyat berilgan. Har bir muslimning diniy ta’lim olishi, shariat qonunlarini o‘rganishi

zarur hisoblangan. Bu esa jamiyatdagi diniy ma'rifatning yuqori darajada bo'lishini ta'minlagan.

Xiva xonligida islom dinining davlat siyosatiga ta'sir qilishida ulamolar va din peshvolarining o'rni katta bo'lgan. Ulamolar davlat ishlariga aralashib, shariat qonunlari asosida qarorlar qabul qilishda ishtirok etganlar. Ular xonlikning diniy hayotini yo'naltirib, diniy ta'lim va shariat qonunlarining tatbiq etilishini nazorat qilganlar[2].

Sud ishlarini qozi va muftiylar boshqargan. Ular shariat qoidalariga ko'ra qarorlar chiqarishgan va adolatni ta'minlashga mas'ul bo'lganlar. Shuningdek, muftiylar davlat siyosatining islomiylik darajasini baholashda muhim o'rin tutgan. Xonlar katta diniy masalalarda ulamolar bilan maslahatlashishgan. Bu esa diniy rahbarlar va davlat rahbarlari o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlagan.

Islom dinining davlat siyosatidagi yana bir muhim jihati iqtisodiy sohadagi ta'siridir. Xiva xonligida soliqlar ham shariat qoidalariga asoslangan bo'lib, ayrim hollarda soliqlardan ozod qilish yoki vaqf mulklarini boshqarish kabi holatlar diniy qoidalarga muvofiq amalga oshirilgan. Islomda belgilangan zakot va ushr kabi soliqlar Xivada ham amalga oshirilgan. Bu soliqlar faqir va muhtojlarga ko'mak berish uchun yig'ilgan. Vaqf mulklari diniy muassasalar va ularning faoliyatini moliyalashtirishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Vaqflar orqali masjidlar, madrasalar va boshqa ijtimoiy muassasalar moliyalashtirilgan[3].

Xiva xonligida islom dini bosh mafkura bo'lishiga qaramay, xonlikda turli diniy konfessiyalarga nisbatan bag'rikenglik siyosati yuritilgan. Shariat qoidalariga asoslangan holda, musulmon bo'lmagan din vakillari (yaxudiylar, nasroniylar va boshqalar) bilan tinch-totuv yashash muhiti saqlangan. Ularga alohida soliqlar to'lash sharti bilan diniy erkinlik berilgan[4].

Xiva xonligi tarixida islom dinining tutgan o'rni va ahamiyatini Xiva ichan qal'a muzey qo'riqxonasi arxiv fondida arxiv xujatlari sifatida saqlanayotgan vaqfnomalarni tahlil qilish orqali o'rganish borasida ko'rishimiz mumkin.

Imomxoji madrasasining vaqfnomasi

Vaqfnoma xujjatning tepa qismi gulli naqshinkor oltin rangda "unvon" bilan bezatilgan bo'lib, varaqning chekka tomonlari oltin rangda chiziq xoshiyaga

olingan. So'z boshi Alloh taoloning va uning rasuli payg'ambar Alayhi vassalamning hamda u kishining oilasi va asxoblarini ulug'lovchi va maqto'v so'zlari bilan boshlangan. Muborak hadislardan namunalar keltirilgan.

Xijriy 1329-yil Gadayonli Eshon Xo'ja muftining masjid qavmidan bo'lgan Marif o'g'li Qalandar Maxzun bir necha guvohlar ishtirokida o'zining pokiza mol-mulki bo'lgan 600 tillo mablag'ni muzkur Eshon Imomxo'ja masjidining rivoji faravon obod bo'lishligi uchun vaqf hayriya qilgan. Shu shart bilanki, kimki shu masjidga imom bo'lsa har yil ramazon oyiga Quroni karimni bir marta hatm qilsin. Va yana masjidning tahoratxonasi qurilishi uchun 2 tillo vaqf hayriya qilgan. Yozuvning qator pastki qismida guvohlar ismi bayon qilingan. Pastki chap burchagada qozining yumaloq muhri mavjud.

Guvoh: Usta Abdu Sharif usta eshon

Muhri: 4,5 sm Qozi Asqar domla Xikmatullo ohun[5].

Ushbu vaqfnoma Xiva xonligidagi diniy va huquqiy jarayonlarni anglash uchun muhim ahamiyatga ega. Vaqfnoma, shar'iy huquqda, muayyan mulk yoki mablag'ni xayriya va ijtimoiy ehtiyojlar uchun doimiy ravishda ajratish shaklidagi huquqiy hujjatdir.

Vaqfnomani tahlil qilish borasida quyidagi asosiy jihatlariga e'tibor berish mumkin:

1. Vaqf qiluvchi shaxs: Gadayonli Eshon Xo'ja mufti va Maruf o'g'li Qalandar Maxzun mulk va mablag'larni vaqf qilganlar. Bu shundan dalolat beradiki, shaxslar faqat diniy vakillar emas, balki mulkdor va shaxslar ham jamoat rivoji va diniy muassasalarni qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynagan.
2. Vaqf qilingan mulk: Bu hujjatda 600 tillo masjidning obod bo'lishi va rivojlanishi uchun ajratilgan. Bundan tashqari, masjidning tahoratxonasi uchun ham mablag' ajratilgan. Bu ko'pchilik mulkdorlarning jamoat infratuzilmasi uchun o'z mulkini vaqf qilish amaliyoti borligini ko'rsatadi.
3. Maqsad va shartlar: Har yil Ramazon oyida Qur'oni karimni bir marta xatm qilish imomga shart qilib qo'yilgan. Bu masjid faoliyatining diniy hayotda muhim o'rin tutishini ko'rsatadi.

4. Guvohlar va muhrlar: Hujjatning qonuniy kuchga ega bo'lishi uchun bir necha guvohlar ishtirok etgan. Ularning ismlari quyidagi to'rtilgan: Usta Abdu Sharif va Usta eshon. Shuningdek, qozining rasmiy muhri ham bu hujjatning qonuniyligini tasdiqlaydi.
5. Shar'iy-huquqiy asos: Vaqf mulklari islom huquqida muhim ahamiyat kasb etgan. Bu hujjat ham Xiva xonligida vaqf institutining qanday amal qilganini ko'rsatib beradi.

Umuman olganda, bu vaqfnoma Xiva xonligida masjidlarning faoliyatini qo'llab-quvvatlash va ularni moddiy jihatdan ta'minlash, shuningdek, diniy amaliyotlarni saqlab qolish uchun ahamiyatli hujjat sifatida ko'riladi.

Anashunday xujjatlardan yana biri *Abdullahon Mextar Raxmonquliboy Marxumiy o'glining masjidi vaqfnomasidir*.

Mazkur Abdullaxon Mextarning masjidiga obodonchiligi uchun ko'pgina vaqf xayriya yerlar ajratilgan. Ko'k tom qishlig'ida bir qit'a yer hamda Bekobod mavzeyida 40 tanob vaqf xayriyaga ajratilgan. Yozuv qatorida ushbu yerlar to'g'risida chegaralarning ma'lumotlari keltirilgan va chegaradosh qo'shinlar ismlari to'g'risida so'z boradi. Xijriy 1204-yilda varaqning pastgi qismida joylashgan qozining ikkita dumaloq muxri bilan tasdiqlangan.

Muxir o'lchami: 4,5 sm qoziyul quzzo Abdullatif Ibn Mullo Muhammad Safo Xorazmiy[6].

Ushbu vaqfnoma islom dinining jamiyatdagi ahamiyatini va dinning ijtimoiy hayotga ta'sirini yaqqol namoyon qiladi. Ushbu vaqfnomada islom dinining o'rni quyidagi jihatlar orqali ko'rsatilgan:

1. Masjid va uning rivoji: Masjid islomda ibodat va jamoat hayoti markazi hisoblanadi. Vaqf mulklari, xususan, yer va mol-mulklar masjidga ajratilishi, uning obodonchiligi va faoliyati uchun zarur moddiy qo'llab-quvvatlashni ta'minlashga qaratilgan. Bu masjidning rivoji va faoliyati jamiyatning diniy markaz sifatida o'z ahamiyatini yo'qotmasligi uchun xizmat qilgan.

2. Diniy qadriyatlarni saqlash: Vaqf hadya qilish islomning muhim ko'rsatmalariga asoslangan. Vaqf qilishning o'zi dindagi sadaqa va xayriya

qilishning yuksak fazilat ekanligini namoyon qiladi. Bu hujjatda ham vaqf qiluvchi shaxs Abdullaxon Mextarning musulmon jamiyatidagi diniy qadriyatlarni saqlab qolishga qaratilgan sa'y-harakatlari aks etgan.

3. Shariat qonunlari asosida tasdiqlash: Vaqfnoma qozi tomonidan rasmiylashtirilgan. Qozi va uning muhri shariat qonunlariga muvofiq hujjatning haqqoniyligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etgan. Bu shariat qonunlarining davlat va ijtimoiy ishlarda asosiy huquqiy tizim ekanligini ko'rsatadi.

4. Jamoat rivoji: Vaqf mulklari jamoat infratuzilmasini rivojlantirish va uni barqaror saqlash uchun ishlatilgan. Masjid va boshqa diniy muassasalar orqali jamiyatning diniy-ma'naviy tarbiyasiga alohida e'tibor berilgan. Bu islom dinining ijtimoiy hayotdagi chuqur ta'sirini namoyon qiladi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, Xiva xonligida islom dini nafaqat jamiyatning ma'naviy va diniy hayotini, balki davlat boshqaruvining siyosiy va huquqiy tizimini ham belgilovchi asosiy omil bo'lgan. Diniy ulamolar davlat siyosatining shakllanishida katta rol o'ynagan bo'lsa, shariat qoidalari ijtimoiy va iqtisodiy hayotni tartibga solib, adolatli boshqaruv tizimini yaratishga yordam bergan. Shuningdek, bag'rikenglik va konfessiyalararo munosabatlar ham shariat qoidalari asosida boshqarilgan.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Абдурасулов У.А. Земельные отношения в Хивинском ханстве во второй половине XVIII – первой четверти XIX в. Дисс. ... кандидата исторических наук. – Ташкент, 200. – С. 41.
2. Feruza J.Tadzhieva. RELIGIOUS - IDEOLOGICAL CENTERS IN KHIVA KHANATE. Look to the past. 2024, vol. 7, issue 9, pp.
3. Якубов Қ. XIX асрнинг II ярми - XX аср бошида Хива хонлигида вақф институти (тарихий-манбашунослик таҳлили). Диссертация. 2018 й. Б - 180
4. М.Й.Йўлдашов. Хива хонлигида феодализм эгаллиги ва давлат тuzилиши. Тошкент-1959 й.Б-359
5. Xiva Ichan qal'a muzey qo'riqxonasi arxiv fondi. KP -1359, 1360.

QO'QON XONLIGI TARIXIGA OID MANBALARDA HARBIY ISHGA DOIR MA'LUMOTLAR

Tursunov Bekzot Yandashevich
University of Business and Science,
tarix fanlari nomzodi

Annatotsiya: Ushbu maqolada Qo'qon xonligi tarixiga oid manbalar shartli ravishda uch guruhga ajratilib, tahlil etilgan. Ushbu asarlarda xonlikning harbiy sohasiga oid ma'lumotlar to'planib, ularning davlat mudofaa salohiyatiga ta'siri o'rganilgan.

Kalit so'z va iboralar: Qo'qon xonligi, harbiy ish, manbalar, qurollanish darajasi, mudofaa salohiyati, muntazam qo'shin, yordamchi bo'linmalar, qo'shin ta'minoti.

Аннотация: В данной статье источники по истории Кокандского ханства условно разделены на три группы и проанализированы. В этих работах были собраны сведения о военной сфере ханства, изучено их влияние на обороноспособность государства.

Ключевые слова и фразы: Кокандское ханство, военная работа, источники, уровень вооружения, обороноспособность, регулярная армия, вспомогательные части, обеспечение армии.

Annotation: In this article, sources on the history of the Kokand Khanate are conditionally divided into three groups and analyzed. In these works, information on the military sphere of the khanate was collected, and their influence on the state defense capacity was studied.

Key words and phrases: Kokand Khanate, military work, sources, level of armament, defense capability, regular army, auxiliary units, army support.

Qo'qon xonligi XVIII asr boshlari va XIX asrning 76 yiligacha O'rta Osiyoda mavjud bo'lgan uchta yirik xonliklardan biridir. Ushbu davlat tarixini, uning harbiy kuchlari va qudratini, to'g'ri, xolisona va chuqur o'rganish bu davrdagi O'rta Osiyodagi davlatchilikning asl mohiyatini to'g'ri anglashga yordam beradi. Zero, Ko'qon xonligi ham davlat tuzilishining ko'p xususiyatlari bilan boshqa O'rta Osiyo xonliklariga o'xshash bo'lgan. Chunonchi, Qo'qon xonligida ham O'rta Osiyoning boshqa davlatlaridagi kabi ichki va tashqi siyosat mamlakatda mavjud bo'lgan murakkab harbiy tizimga asoslanib amalga oshirilgan. Shu boisdan ham xonliklardagi mavjud harbiy ish va qo'shin tarixini o'rganish davlatchilik mohiyatini anglashda o'ta muhim ahamiyat kasb etadi.

Xonlik tarixiga oid manbalarni shartli ravishda uch guruhga bo'lish mumkin: Birinchi guruhni XVIII asr boshlari - XX asrning boshlarida mahalliy tarixchilar tomonidan yozilgan tarixiy asarlar; ikkinchi guruhni arxiv hujjatlari; uchinchi guruhni esa XVIII asr oxiri - XIX asr 70 yillari oralig'ida Qo'qon xonligida bo'lgan turli shaxslarning xotiralari, rasmiy xabarlar va tarixiy asarlari tashkil etadi.

Birinchi guruh jumlasiga: Mahmud Hakim Yayfoniyning «Xullasi at-tavorix», Ibratning «Farg'ona tarixi», Mulla Olim Maxdum Hojining «Tarixi Turkiston», Mullo Yunusjon Munshiyning «Amirlashkar Alimquli tarixi», Mirzoolim Mushrifning «Ansob us-salotin va tavorix ul-xavoqin», Muhammad Aziz Marg'iloniyning «Tarixi Aziziy», Hakimxon ibn Sayyid Ma'sumxonning «Muntaxab ut - tavorix» kabi asarlarini kiritish mumkin [3].

Mahmud Hakim Yayfoniyning «Xullasi at - tavorix» asarida Qo'qon xonligining siyosiy tarixi bayon qilinib, Qo'qon xonlarining harbiy yurishlari va xonlikka qarshi uyushtirilgan qo'shni davlatlarning tajovuzkorona harbiy harakatlari haqida ma'lumotlar berilgan.

Ishoqxon Junaydulloxo'ja o'g'li Ibratning «Tarixi Farg'ona» asarida Farg'onaning qadimdan Qo'qon xonligining tugatilishiga qadar tarixi va har bir Qo'qon xonlarining hukmronligi qisqa tarzda yoritilgan. Shuningdek, bu asarda Qo'qon xonligidagi yordamchi bo'linma «qilquyruq» haqida va uning to'planishi tartibi xususida muhim ma'lumotlar berilgan.

Mulla Olim Mahdum Hoji qalamiga mansub «Tarixi Turkiston» asarining asosiy qismi Qo'qon xonligi tarixiga bag'ishlangan. Bu asarda Qo'qon xonligining tashkil topishidan tortib, uni ruslar tomonidan bosib olungunga qadar hukmronlik qilgan xonlar, ularning hukmronligi davrida ro'y bergan ahamiyatli voqealar izchil tarzda bayon qilingan. «Tarixi Turkiston»da Qo'qon xonligi tarixiga bag'ishlangan boshqa mahalliy tarixchilar asarlaridan farqli ravishda, xonlikdagi ma'muriy va harbiy mansablar tartibli tarzda guruhlashtirilgan holda berilgan.

Mullo Yunusjon Munshiyning «Amirlashkar Aliquli tarixi» asarida mashhur lashkarboshi Alimqulining xonlik siyosiy hayotida tutgan o'rni, xonlikdagi taxt uchun kurashlar va rus qo'shinlari tomonidan chegara qal'alari va Toshkent shahrining bosib olinishi bayon qilingan. Shuningdek, bu asarda rus qo'shinlari tomonidan bosqinchilik siyosati amalga oshirilayotgan bir vaqtda Qo'qon qo'shinining moddiy ahvoli, qurollanish darajasi va qo'shin sarkardalari xususida ayrim qimmatli ma'lumotlar keltirilgan.

Mirzoolim Mushrifning «Ansob us – salotin va tavorix ul – xavoqin» asarida XIX asrda Qoʻqon xonligida yuz bergan siyosiy – ijtimoiy voqealar aks ettirilgan. Asarda Qoʻqon xonlarining tarixi, xonlar va amaldorlar oʻrtasidagi oʻzaro urushlar bilan bir qatorda Qoʻqon xonligini chor Rossiyasi tomonidan bosib olinishi bayon qilinadi. Asar xonlikdagi harbiy ish tarixiga oid maʼlumotlarga egaligi bilan ajralib turadi.

Muhammad Aziz Margʻiloniyning «Tarixi Aziziy» asarida xonlik siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotini yoritish bilan bir qatorda, 1870 yillarda Xudoyorxon oʻz qoʻshinlari sonini koʻpaytirganligi haqidagi qimmatli maʼlumotlar berilgan.

Hakimxon ibn Sayyid Maʼsumxon tomonidan yozilgan «Muntaxab ut-tavorix» asarida Qoʻqon xonligini markazlashtirish uchun Abdulkarimbiy tomonidan amalga oshirilgan islohotlar, Umarxon davrida qoʻshin boshqaruvining markazlashuvi, Sheralixon davriga kelib xonlikning harbiy jihatdan zaiflashuvi kabi qimmatli maʼlumotlar mavjud.

Avaz Muhammad Attor Xoʻqandiyning «Tarixi Jahonnomoyi» asarida esa rus qoʻshinlari tomonidan xonlik qalʼalari va hududlarini bosib olinishini bayon qilish bilan birga, bu voqealar sodir boʻlayotgan vaqtdagi xonlikdagi siyosiy-harbiy vaziyat xususida kengroq toʻxtalib oʻtiladi.

Yuqorida qayd etilgan tarixiy asarlarda Qoʻqon xonligidagi harbiy ish masalasi izchil tarzda bayon qilinmagan boʻlsada, harbiy ishning baʼzi holatlari harbiy lashkarboshilar, qoʻshin tarkibi va harbiy harakatlarga doir qimmatli maʼlumotlar mavjud.

Ikkinchi guruh manbalarini Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy Davlat arxivi fondida saqlanayotgan hujjatlar toʻplamlari tashkil qiladi. Ular jumlasiga: Фонд И-19. «Ферганское областное управление»; Фонд И-36 «Управление начальника города Ташкента»; Фонд И-715 «Подготовительные материалы к составленной полковником Серебrenниковым публикации документов Туркестанский край. Сборник материалов для истории его завоевания»; Фонд И-1043 «Архив Кокандского ханства» kabilarni kiritish mumkin.

Uchinchi guruh manbaalarini XVIII –XIX asrda O'rta Osiyoga, xususan, Qo'qon xonligiga kelgan, bu yerdagi tarixiy voqealiklarni o'z ko'zi bilan ko'rgan va yozib qoldirgan sayyohlar, savdogarlar, elchilar, harbiylar, olimlar va boshqalarning asar va maqolalari tashkil qiladi [5].

Ular jumlasiga Hindistonlik Mir Izzat Ullani kiritish mumkin. Ko'qon xonligida 1812 - 1814 yillarda bo'lgan Mir Izzet Ullaning [6] esdaliklarida Ko'qon xonligining 10 mingga yaqin otliq qo'shinni va harbiy harakat chog'ida 30 mingga yaqin yordamchi bo'linmalar to'play olish qudratiga ega ekanligini ta'kidlash bilan bir qatorda xonlikning chegara shaharlari haqida qimmatli ma'lumotlar berilgan.

Qo'qon xonligidagi harbiy ish hamda qo'shin tarixiga oid ma'lumotlar ko'plab rus sayyohlari va zobitlarining esdalik va asarlarida ham uchraydi. Rossiya tomonidan bosib olinguniga qadar Qo'qonga kelgan bir necha sayyohlar asarlarida xonligi qo'shini tarkibi, qurollanish darajasi va ta'minotiga doir qimmatli ma'lumotlar mavjud. 1813 va 1814 yillarda Ko'qon xonligida bo'lib qaytgan Filipp Nazarov [1] xonlikning asosiy karvon yo'llarida joylashgan qo'riqlov punktlari va ulardagi askarlar soni, qurollari haqida ma'lumotlar keltiradi. Filipp Nazarov ma'lumotlarining qimmatliligi shundaki, unda ko'plab rus olimlarining «Xonlik qo'shiniga askarlar majburiy ravishda olinadi», - degan fikrlarini inkor qiluvchi ma'lumotlar mavjud. U esdaligida qo'shinga askarlar o'z ixtiyorlari bilan kirishlarini ta'kidlab o'tadi. Bundan tashqari F. Nazarov otliq askarlarning kiyim boshlari haqida ham diqqatga sazovor ma'lumotlarni bergan.

Qo'qon xonligidagi harbiy ish va qo'shinga doir ma'lumotlar xorunjiy Potaninning «Записки о Коканском ханстве» [7] asarida ham mavjud bo'lib. Unda Qo'qon shahar garnizoni 4000 kishidan iboratligi xususida ma'lumot berish bilan bir qatorda, xonlikning chegara hududlari haqida ham axborot berilgan. O'rta Osiyo xonliklaridagi mansablar xususida Ye.K. Meyendorf [4], Ch.Ch. Valixonov [1] asarlaridagi ma'lumotlar ham diqqatga sazovordir.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Валихонов Ч.Ч. Записка о Кокандском ханстве// Собрание сочинений в пяти томах . Т. III. Алма-Ата. 1985.

2. Записки о некоторых народах и землях средней части Азии, Назарова переводчика посланного в Кокан в 1813 и 1814 годах. Спб. 1891
3. Махмуд Ҳаким Яйфоний. Хулласи ат – таворих. Қўқон адабиёт музейи. Қ.П. 4101. Л.598. Мирзоолим Мушриф. Ансоб ус – салотин ва таворих ул – хавоқин. Т. 1995; Мулла Олим Махдум Ҳожи. Тарихи Туркистон. Қарши 1992; Мулло Юнусжон Мунший. Амирлашкар Алимкул тарихи. Т. 1995; Исҳоқхон Жунайдуллохожа ўғли Ибрат. Фарғона тарихи. Т. 1991; Муҳаммад Азиз Марғилоний. Тарихи Азизий. Т. 1999; Муҳаммад Аттор Хўқандий. Тарихи Жаҳоннамои/ **Ш. Воҳидов таржимаси** // Шарқ юлдузи. 1991 №8.; Ҳакимхон ибн Саййид Маъсумхон Мунтахаб ут – таворих. Ўз.Р. Ф.А.Ш.И. қ. ф. №594.
4. Мейндорф Е.К. Путешествие из Оренбурга в Бухару. М. 1975.
5. Наманганский округ Кокандского ханства (из показания одного выходца в 1871 г)// Туркестанские ведомости 1871.№29; Бегство Кокандского хана Худояра в Ташкент. Изложения его кипчаками // Туркестанские ведомости. 1875. №6, 30, 35; Хорошхин А.П. Отрывки из дневника в Кокань // Туркестанский сборник. Т-116. 1876; Боголюбов А. Очерки войн в Сречей Азии // Военный сборник., Том С XXXI. Спб., 1880.
6. Путешествие Мир Иззет Уллы в Кокандское ханство в 1812 году. Труды САГУ. Новая серия вып, LXXVIII, Исторические науки. Книга 11. Т. 1956. С. 41-56.
7. Потанин. Записки о Коканском ханстве хорунжего Потанина. Спб. 1830.

НАМАНГАНДА ХОТИН-ҚИЗЛАР МАОРИФИ МАСАЛАСИ

Дилфуза Насретдинова

University of Business and Science

“Ижтимоий фанлар” кафедраси доценти

Аннотация : Ушбу мақолада Россия империяси ва совет ҳукуматининг давтлабки йилларида ҳудудларда хотин-қизлар моралнинг аҳволи ҳамда рус-тузем мактаблари анъанавий отиноий мактабларда ўқув ишларининг олиб борилиши ва Наманганда ҳам хотин-қизлар маорифи ишларини йўлга қўйилишида фаол иштирок этган татар муаллималари ҳақида сўз юритилади.

Калит сўзлар: Россия империяси, рус-тузем мактаблари, отиноий мактаблари, хотин-қизлар маорифи, совет ҳукумати, қисқа муддатли саводсизлини тағатиш курслари

Аннотация: В данной статье говорится о состоянии женской нравственности в регионах в первые годы существования Российской империи и советской власти, а также о татарских учителях, активно участвовавших в осуществлении воспитательной работы в традиционных школах русского типа и создании женское образование в Намангане.

Ключевые слова: Российская империя, школы русской системы, национальные школы, женское образование, советская власть, краткосрочные курсы ликвидации неграмотности.

Annotation: This article talks about the state of women's morals in the regions during the early years of the Russian Empire and the Soviet government, as well as about Tatar

teachers who actively participated in the implementation of educational work in traditional Russian-style schools and the establishment of women's education in Namangan.

Key words: *Russian Empire, Russian-system schools, national schools, women's education, Soviet government, short-term illiteracy eradication courses*

Россия империяси Туркистонни истило қилгач, ўлкада руслаштириш сиёсатини олиб борди. Маориф саҳасида рус-тузем мактаблари ва гимназиялари ташкил этилди. Руслаштириш сиёсатига қарши усули жаҳид мактабларимф ҳам фаолият юритди. Мазкур мактаблар эски ўқитиш усулидан вос кечиб, усули савтия асосида дарс олиб боришни ёқлаб чиқди. Туркистоннинг барча ҳудудларида усули жаҳид қизлар мактаблари фаолият олиб борган. Мазкур мактабларнинг дастлабки муаллималари татар аёллари бўлган. Олиб борилган изланишларимиздан маълум бўлдики, ўлкада отинойи мактаблари ҳам фаолиятини давом эттириб келган. Отинойи мактаблари масжидлар қошида ёки муаллималарнинг ўзларнинг уйларида ташкил этилган.

Масалан, Наманганнинг Чуст уездидаги 1879 йили рўйхатга олинган ғайрирус мактаблари тўғрисидаги маълумотда Боғишамол маҳалласидаги қизлар мактабида 1 муаллима 10 нафар қизларни ўқитган. Кўк тунлик маҳалласида 1 та қизлар мактабида 1 муаллима 15 нафар қизларга сабоқ берган[1:180]. Олмос кўча маҳалласида 1 та қизлар мактабида 1 муаллима 7 нафар қизларни ўқитган. Саримсоқ тепа қишлоғидаги қизлар мактабида 1 муаллима 5 нафар қизларга дарс берган. Моргузар қишлоғидаги қизлар мактабида 1 муаллима 9 нафар қизларни ўқитган. Чодуор қишлоғида ҳам қизлар мактабида 1нафар муаллима 6 нафар қизларга дарс берган[2:187].

1884 йили Наманганнинг Чуст уездидаги ғайрирус мактаблари ҳақидаги берилган маълумотда Чуст шаҳридаги отинойи Комила Бибининг уйидаги қизлар мактабида 8 нафар қизлар таълим олган. Қорихон масжидидаги Умруя Биби уйидаги қизлар мактабида 12 нафар қизлар ўқиган[3:562]. Аҳси волостида қарашли Жанжал қишлоғида 1та қизлар мактабида 1 отинойи 5 нафар қизларга дарс берган [4:188]. Чуст уездидаги Қўрғонча маҳалласида Забида Биби уйидаги мактабда унинг ўзи 5 нафар

қизларга таълим берган [5:178]. Косонсой волостининг Юқори Косон Қишлоғида 6 та қизлар мактабида 6 нафар отинийи 30 нафар қизларни ўқитган. Қуйи Косон қишлоғида эса 4 та қизлар мактабида 4 нафар муаллима 16 нафар қизларга сабоқ берган[6:189]. Юқори кўча маҳалласидаги қизлар мактабида 1 нафар муаллима 18 нафар қизларни ўқитган. Ахси қишлоғидаги қизлар мактабида 1 муаллима 8 нафар қизларга дарс берган[7:17]. Мазкур мактабларда фақат куръон оятлари ўргатилиб, дунёвий фанлар эса ўқитилмаган.

Октябр тўнтариши (1917) дан сўнг большевиклар хотин-қизлар маори-фиға юқори эътибор қаратди. Бундан кўзланган мақсад, ҳокимиятни мустаҳкамлашда ўз тарафдорларини улардан тайёрлаш бўлган. Мазкур мақсадни амалга ошириш учун эса уларни ижтимоий-сиёсий фаолликларини ошириш лозим эди. Ҳукмрон фирқа томонидан маданий инқилоб режалари ишлаб чиқилди. Маҳаллий миллатнинг маданий ва диний мероси инкор этилди. Жаҳидчилик номояндаларига эса душманлик кайфиятидаги муносабат билдирилди. Туркистоннинг барча ҳудудларида саводсизликни тағатиш мактаблари ташкил этилди. Юқоридаги маълумотлардан маълум бўлдики, маҳаллий миллат хотин-қизлари саводсиз бўлмаган. Маҳаллий мактабларда ислохотлар ўтказилиши замон талаби эди. Шундай талаб билан чиққан жаҳидчилик номояндаларига эса “Бегона унсурлар” сифатида қаралди.

1918 йилдан ўлканинг барча ҳудудларида қисқа муддатли педагогик курслар ташкил этилди. Наманганда ҳам бундай курслар очилиб, унда дастлаб татар хотин-қизлари таълим олганлар. Масалан, 1920 йилда Намангандаги №11-сонли Турк мактаби муаллималари Танеева Зайнаб, Ялышева Нафиса, Каналямова Соралар 1918-19 йилларда шу ерда очилган қисқа муддатли педагогик курсларни тинглаган[8:152]. Саводсизликни тағатиш мактабларининг дастлабки муаллималари рус ҳамда маҳаллий миллат тилини яхши билган татар-бошқирд аёлларидан иборат бўлган. Мазкур мактабларга муаллималарнинг етишмаслиги ўша даврнинг долзарб муаммоларидан бирига айланди. Мазкур муаммони ҳал этиш мақсадида

педагогик билим юртлари ташкил этилган. Бундай билим юрти Наманган шаҳрида ҳам очилиб, Туркистон халқ маорифи комиссарлигининг 1919 йил 6 октябрдаги буруғига кўра, татар муаллимаси Изза-Нур Муҳаммедова мазкур билим юртига ўқитувчи этиб тайинланади[9:1919]. Мазкур билим юртлари ва мактабларда муаллималарнинг фаолият кўрсатиши осонлик билан кўчмади. Дастлаб маҳаллий миллат вакиллари бундай мактабларнинг фаолият кўрсатишига тўсқинлик қилдилар.

Жумладан, Иштирокиюн газетасининг 1919 йил 23 июлида чоп этилган мақолада Наманган уездининг Поп қишлоғида мактаб муаллимлари босмачилар томонидан ваҳшиёна ўлдирилганлиги қайд этилади[10:4]. Партия йтомонидан маҳаллий миллатнинг диний ва миллий қариятлари ҳисобга олинмай турли қарорлар қабул қилинган бу эса мудҳиш ҳолатларнинг содир бўлишига сабаб бўлган. Халқ маорифи комиссарлиги томонидан қабул қилинган 1919 йил 25 октябрдаги қарорида хотин-қизларнинг ўқишига қаршилик қилган ота-оналар ва эркаклар қаттиқ жазоланиши таъкидланган[11:29]. Наманган шаҳрида ташкил этилган хотин-қизлар мактабларининг дастлабки ўқитувчилари татар муаллималари эди. Масалан, Наманган шаҳрида №11-сонли махсус қизлар мактабида 1920 йили Бурнашева Робия, Аббаева Ханифа, Абдулқайумова Биби-Нафиса ва Клеблеева Азиза муаллима вазифасида фаолият кўрсатган[12:16]. Ҳукмрон фирқа татар-бошқирд аёлларидан маҳаллий миллат хотин-қизларини маориф соҳасига тортишда фойдаланган. Асрлар давомида сақланиб келган диний қадриятлар маҳаллий миллат аёллари орасидан юқоридаги каби муаллималарнинг етишиб чиқишига тўсқинлик қиларди.

Жойларда хотин-қизлар бўлимлари, клублари, қизил чойхоналари, кўшчи уюшмалари тузилиб, уларнинг қошида саводсизликни тугатиш курслари, бичиш-тикиш ва санъат ҳамда театр ҳаваскорлик тўғрақлари ташкил этилди. Партия томонидан қабул қилинган барча қарорларнинг жойларда бажарилиши катта қийинчиликлар билан амалга оширилди. Жойларда ташкил этилган мактабларга ўқув қуролларининг етишмаслиги

муаммоси ҳам мавжуд эди. Наманган уезди сиёсий маданият (Полит просвет) бўлими бошлиғи Дементьевнинг 1924 йил 13 август Турк бош сиёсий маданият бўлими(Туркглавполитпросвет)га юборган хатида жорий йилда мазкур ҳудудда мавжуд бўлган саводсизликни тағатиш мактабларига мусулмон тилидаги 500 та ўқиш китоби, маҳаллий миллат тилидаги арифметика дарсликлари ҳамда барча зарур ўқув қуроллари етишмаслиги таъкидланган. Унинг шахсан ўзи юқори ташкилотлар шаҳар қўмита бошқармаси (Угорком) ва инқилоб қўмита бошқармаси (Уревком) ларга мурожаат қилганлиги лекин фойда бермаганлигини айтиб ўтади[13:1925].

Қўшчи уюшмалари эса кишлоқлардаги деҳқонларни саводини чиқариш уларни сиёсий маданиятини ошириш ишлари билан шуғулланган. Масалан, 1925 йил Наманган уездида ташкил этилган қўшчи уюшмасида 9 та саводсизликни битириш мактаби бўлиб, унда 300 та деҳқонлар таълим олган.

Хулоса ўрнида таъкидлаш жоизки, Наманган уездида хотин-қизлар маорифи подшо ҳукумати ҳукмронлиги даврида ўзига хос тарзда намоён бўлди. Маҳаллий миллат ҳукуматнинг олиб борган ҳар қандай тайзиқидан қатъий назар ўз миллий урф-одатларини сақлаб қолишга ҳаракат қилди. Ҳар иккала сиёсий ҳукмрон доира манфаатларига зид бўлганлиги боис, усули жаҳид мактабларининг кенг фаолият олиб боришига йўл қўйилмади.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

- 1.Ўз МА И.47-жамғарма,1-рўйхат, 150-иш, 180-варақ
- 2.ЎзРМДА И.47-жамғарма,1-рўйхат, 150-иш,180-187 варақлар
- 3.ЎзРМДА И.47-жамғарма,1-рўйхат, 150-иш, 562-варақ ва орқаси
- 4.ЎзРМДА И.47-жамғарма,1-рўйхат, 150-иш, 188-варақ ва орқаси
- 5.ЎзРМДА И.47-жамғарма,1-рўйхат, 150-иш,189-варақ ва орқаси
- 6.ЎзРМДА И.47-жамғарма, 1-рўйхат, 150-иш, 568-569 варақлар
- 7.ЎзРМДА Р.34-жамғарма,1-рўйхат, 531-иш,5-4-17 варақлар
8. ЎзРМДА Р-34-жамғарма,1-рўйхат, 114-иш, 152-варақ
- 9.Рафикий. Наманганда маориф ишлари // Иштирокиюн, 1919, 23 июл
- 10.ЎзРМДА Р 34-жамғарма,1-рўйхат, 386-иш, 4-варақ ва орқаси
- 11.ЎзРМДА Р.34-жамғарма,1-рўйхат, 531-варақ, 6-14-18-29-варақлар
12. ЎзРМДА Р.34-жамғарма,1-рўйхат, 2019-иш, 15-16 варақлар
- 13.Наманганда қўшчилар ҳаракати //Қизил Ўзбекистон, 1925, 27 амрт

PO‘LATXON QO‘ZG‘OLONI VA UNING OQIBATLARI

Ahmadjonov Aliakbar Alisher o‘g‘li

Andijon davlat universiteti

Tarix fakulteti 3-bosqich talabas

i

Annotatsiya: XIX asrning o‘rtalariga kelib Qo‘qon xonligidagi siyosiy jarayonlar hamda ichki ahvol yanada og‘irlashgan edi. So‘nggi tadqiqotlarga ko‘ra, buning sababi birinchidan, o‘troq aholi ko‘chmanchi va yarim ko‘chmanchi bo‘lgan qipchoqlar hokimiyatni tan olmaganlar. Xonlik hududlaridagi ba‘zi viloyat hukmdorlari Musulmonqo‘lga qarshi chiqdilar. Ikkinchidan, hokimiyatda yuqori mavqeyni egallash hamda xonga ta‘sir o‘tkazish uchun qipchoqlar orasida ham o‘zaro kurashlar borardi. Bu kurashlarda qipchoqlarning qulon urug‘idan bo‘lgan Musulmonquli ham faol ishtirok etgan. Uchinchi sabab esa, qipchoqlarning o‘troq aholiga nisbatan yuritgan siyosati edi. Qipchoqlar o‘troq aholiga nisbatan bepisandlik nazari bilan qarab, boshqa elat va etnik guruhlarini kamsitganlar. To‘rtinchidan esa, tashqi omil – Rossiya imperiyasining asta-sekinlik bilan xonlik hududlariga bostirib kirishi siyosiy jarayonlarning yanada keskinlashuviga sabab bo‘lgan edi.

O‘rta Osiyoning tarixida eng uzoq davom etgan xalq harakatlaridan biri Po‘latxon qo‘zg‘oloni hisoblanadi. Ammo unga baho berishda shu kunga qadar tarixchi olimlar va yozuvchilar o‘rtasida hamfikrlik yo‘q.

Birlari uni “xalq harakati” desa, ikkinchilari “reaktsion harakat”, uchinchilari “milliy ozodlik kurashi”, to‘rtinchilari “o‘zaro feodal urush” deb ataydilar. Beshinchilari esa bu haqda lom-mim demaslikni ma‘qul ko‘radilar.

Annotation: By the middle of the 19th century, the political processes and internal situation in the Kokand Khanate had become more severe. According to recent research, this is because, firstly, the Kipchaks, whose sedentary population was nomadic and semi-nomadic, did not recognize authority. Some provincial rulers in the Khanate's territories opposed Muslim Qul'qol. Secondly, there was also a struggle between the Kipchaks for a higher position in power as well as influence over the Khan. The Muslim tribe of the qipchaks was also actively involved in these struggles. The third reason was the policy of the Kipchaks towards a more sedentary population. The Kipchaks were discriminating against other elat and ethnic groups, depending on their position of infertility towards a more sedentary population. Fourth, the external factor-the gradual invasion of the Khanate's territories by the Russian Empire-had caused further escalation of political processes.

One of the longest-running popular movements in the history of Central Asia is the Steelhouse uprising. But in assessing him, so far there is no consensus between historical scientists and writers.

One calls it a “people's movement”, the other a “reactionary movement”, the third a “national liberation struggle”, and the fourth a “mutual feudal war”. The fifth agrees not to say lom-mim about it.

Аннотация: К середине XIX века политические процессы в Кокандском ханстве, а также внутреннее положение еще более обострились. Согласно последним исследованиям, причина этого в том, что, во-первых, кипчаки, оседлое население которых было кочевым и полукочевым, не признавали власть. Некоторые провинциальные правители на территории ханства восстали против мусульманского владычества. Во-вторых, среди кипчаков шла междоусобная борьба за высокое положение у власти, а

также за влияние на Хана. В этих боях активное участие принимал и Мусульманкули из кипчакского племени Кулан. Третьей причиной была политика кипчаков по отношению к оседлому населению. Кипчаки относились к оседлому населению с пренебрежением, дискриминируя другие народы и этносы. В – четвертых, внешний фактор-постепенное вторжение Российской империи на территории ханства-способствовал дальнейшему обострению политических процессов.

Одним из самых продолжительных народных движений в истории Средней Азии считается восстание Пулат-Хана. Но в оценке его до сих пор нет единого мнения среди историков и писателей.

Одни называют его «народным движением», другие - «реакционным движением», третьи - «национально-освободительной борьбой», четвертые - "междоусобной феодальной войной". А пятые предпочитают не говорить об этом лом-мим.

Kalit so‘zlar: Mulla Isa Avliyo, O‘zgan, Ishoq Mulla Xasan o‘g‘li, Xo‘jand, Abdurahmon parvonachi, qirg‘izlar, Shoumurzoq.

Keywords: Mullah Isa Saint, Özgan, Isaac Mullah Hassan son, Khojand, Abdurahman parwanachi, Kyrgyz, Shoumurzaq.

Ключевые слова: Мулла Иса Святой, узган, Исхак Мулла Хасан оглы, Ходжанд, Абдурахман парваначи, киргизы, Шоумурзак.

Rossiya davlati Buxoro va Xiva xonliklariga qarshi bosqinchilik urushi olib borayotgan yillarda Qo‘qon xonligi o‘z boshidan chuqur siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy bo‘hronni kechirayotgan edi. Qo‘qon xonligining hududi asosan Farg‘ona vodiysidan iborat bo‘lin qolgan edi. Xonlik hududi qisqarib ketganligi uchun ham xazinaga tushadigan mablag‘ kamayib ketgandi. Xazinani to‘dirish uchun esa, og‘ir va xilma-xil soliq va majburiyatlar joriy etiladi[1:3].

Qo‘qon xoni Xudoyorxon so‘nggi 10 yillik (1865-1875) hukmronligida xalqni ayovsiz taladi va bu davr o‘g‘irlik va qotilliklarga to‘la bo‘ldi. Ayni shu paytda chor istilochilari Qo‘qon xonligini tugatishga kirishdilar. Qo‘qon xoni Xudoyorxon qo‘rqoq va tartibsiz bo‘lganligi uchun vatan himoyasi yo‘lida biron arzigulik ish qilmadi. Aksincha, chor hukumati panohida o‘z taxtida o‘tirishni o‘ylardi , xolos. U 1868 yili chorizm bilan sulh tuzdi va amalda Rossiyaga qaram bo‘lib qoldi. Xudoyorxonning bu siyosati aholining g‘azabini toshirib yubordi. Buning ustiga xonning zulmi tobora kuchayib bordi. O‘sha kezlarda Qo‘qon xonligida yana bir muhim hodisa – Po‘latxon qo‘zg‘oloni sodir bo‘ladi. Bu hodisa ruslar tomonidan xonlikning tugatilishi va uning hududlari Rossiyaga qo‘shib olinishini tezlashtiradi. 1873-yilining bahorida xalq qo‘zg‘oloni

ko'tarildi. Bu mashhur Po'latxon qo'zg'aloni edi. Bu qo'zg'alon 1875 yilning 7 avgustida milliy ozodlik kurashiga aylanib ketdi[2:3].

Mulla Ishoq Marg'ilon shaxriga yaqin Uxna qishlog'ida tug'ilgan. Mulla Ishoq dastlabki ma'lumotni Tunqotar madrasasida olgan. 1867 yili Farg'onaga qaytib kelib, So'xdagi ko'chmanchi qirg'izlar orasida 2 yil yashaydi. Keyinchalik Andijondagi masjidlardan birida imomlik qilgan, ayni paytda savdogarchilik bilan ham shug'ullangan. Savdogarlik qilib yurganida xonlikda ancha taniqli bo'lgan Abdulmo'min dodxoh ismli odam bilan tanishadi. Tarixchi olim Hamid Ziyoyevning yozishicha, xonlikning siyosiy kurashlarida faol qatnashgan Abdulmo'min ko'p voqealarni gapirib berib, Mulla Ishoqning siyosiy ongini uyg'otadi. 1876 yilgacha davom etgan bu qo'zg'olonga Marg'ilonlik Ishoq Mulla Xasan o'g'li boshchilik qildi. 1872 yilda xonga qarshi qo'zg'olon uyushtirish niyatida bo'lgan bir guruh qirg'izlar va qipchoqlar Sher dodxoh boshchiligida Samarqandga borib u yerda yashayotgan Xudoyorxonning qarindoshi Po'latxon bilan muzokara olib boradi. Isyonchilarning maqsadi Xudoyorxonni yiqitib, o'rniga qarindoshlaridan bo'lgan Po'latbekni taxtga ko'tarmoqchi bo'ldilar. U taxtdan vos kechgach, fitnachilar roziligi bilan, Po'latxon ismini olgan Ishoq Mulla g'azavotning boshida turdi. U soxta Po'latxon bo'lish taklifini Toshkentda qabul qilgan. Po'latxonning soxtaligini o'sha paytda juda kam odam bilgan. Uning kimligi keyin oshkor bo'lgan.

Sobiq hukmdor Olimxonning nevarasi sifatida siyosiy kurashga otlangan Mulla Ishoq Po'latxon xalqning Xudoyorxonga va Rossiyaga qarshiligini anglab, Namangan tumanidagi ko'chmanchi qabilalarning yordami bilan atrofiga 500 kishini to'plashga erishadi. Shu tariqa, Po'latxon boshchiligidagi xalq qo'zg'oloni boshlanib ketadi. Bu vaqtgacha ham Mamur mergan boshchiligida Andijon tumanida, Ma'mun Shoumuruzoq boshchiligida Chotqolda qo'zg'olon ko'tarilgan edi.

1873 yili Mulla Ishoq soxta Po'latxon nomi ostida vodiya kelib qo'zg'olonchilarga bosh bo'ladi. Shu tariqa, xonga qarshi isyon boshlanadi. Xudoyorxon qo'zg'olonchilarga qarshi Abdurahmon oftobachi boshchiligida

qo‘shin yuboradi. Bo‘lib o‘tgan janglarda qo‘zg‘olonchilar mag‘lubiyatga uchraydi va soxta Po‘latxon tog‘lar orasiga qochib ketadi. So‘ng bir yildan oshiqroq vaqt mobaynida qaytadan qo‘shin yig‘adi. 1875 yil bahorda soxta Po‘latxon O‘zganda qo‘zg‘olon ko‘taradi. Unga qarshi xon qo‘shinlari jo‘natiladi. Biroq Abdurahmon oftobachi va Iso avliyo boshchiligidagi xon qo‘shini qo‘zg‘olonchilar tomonga o‘tib ketadi. O‘shanda Abdurahmon oftobachi Andijon hokimi bo‘lib turgan Xudoyorxonning to‘ng‘ich o‘g‘li Nasriddinbekni ham yo‘ldan uradi va u ham qo‘zg‘olonchilar tomoniga o‘tadi.

Shundan so‘ng, qo‘zg‘olonchilar xonlikdagi bir qator shahar va qishloqlarni egallay boshlashadi. Xudoyorxon fon Kaufmandan yordam so‘rashga majbur bo‘ladi:

“Shu kunlarda og‘ir va baxtsiz paytlarda mening Mulla Isa Avliyo, Abdurahmon parvonachi va Xolnazar parvonachi singari eng ishonchli kishilarim qo‘shin bilan dushmanlarim – qirg‘iz qo‘zg‘olonchilariga qo‘shildilar va menga qarshi urushmoqchilar. Men hamma vaqt siz, oily hazratlaridan do‘stlik yordam kutib turganligim boisdan bu gal ham meni e‘tibordan e‘tibordan qoldirmagaysiz. Shaxsan o‘zimni va Qo‘qon xonligini ulug‘ imperator janoblarining ixtiyoriga topshiraman hamda qo‘shinni to‘plar bilan birgalikda imkoni boricha tezroq Qo‘qon shaxriga yuborishingizni so‘rayman”[3:14].

Ishongan a‘yonlar va o‘g‘li qo‘zg‘olonchilar tomoniga o‘tib ketgach, Xudoyorxon juda tushkunlikka tushib qoladi. Kaufmanning yordami yetib kelishini kutmasdan Qo‘qonga qochadi va Xudoyorxon Qo‘qondan chiqib ketgandan so‘ng qo‘zg‘olonchilar o‘rtasida bo‘linish yuz beradi. Ularning bir qismi Abdurahmon oftobachi boshchiligida Xudoyorxonning o‘g‘li Nasriddinbekni xon qilib ko‘tarmoqchi bo‘ladilar[4:23]. Ikkinchi guruh esa soxta Po‘latxon – Mulla Ishoq xon bo‘lishini talab qilishadi. Ana shu vaziyatda Qo‘qonda Nasriddinbek, Andijonda soxta Po‘latxon xon deb e‘lon qilinadi.

1875 yil avgust oyida soxta Po‘latxon boshchiligidagi qo‘zg‘olonchilarning bir qismi Toshkent, Xo‘jand va O‘ratepa oralig‘idagi pochta bekatlarini egallaydi va rus askarlarini asirga oladi. Buni eshitgan Kaufman Sirdaryo viloyatining

gubernatoriga harbiy yurishni boshlash haqida buyruq beradi. Rus qo'shinlari harakatga kelguncha qo'zg'olonchilar Xo'jand atrofidagi bir qator qishloqlarni ham egallashadi. Shundan so'ng rus qo'shinlarining bir qismi Parkentni himoya qilish uchun qoldiriladi, yana bir qismi Xo'jandga yuboriladi. Bundan tashqari, Qo'qonga hujum qilayotganlarga yordam tariqasida Samarqand gorizonidagi askarlar ham chaqiriladi. Qo'zg'olonchilarning Xo'jandni egallash uchun qilgan yurishlari muvaffaqiyatsizlik bilan yakunlanadi. Shu orada, Samarqand gorizoni ham Xo'jandga yetib keladi va bu yerda ruslarning katta qo'shini to'planadi.

Qo'qon xonligi bilan bitim tuzganidan so'ng, Kaufman Andijondagi qo'zg'olonchilarga qarshi kichik qo'shin yuboradi. Ruslar bu jangda yengiladi. G'alabadan ruhlangan qo'zg'olonchilar Qo'qonga yurish qiladi. Shu paytda Nasriddinxonning Kaufman bilan sharmandali bitim tuzganidan norozi bo'lgan qo'qonliklar ham qo'zg'olon boshlaydi. Bo'lin o'tgan janglarda Nasriddinxon qo'shinlari yengiladi va u oila a'zolarini olib Qo'qondan chiqib ketadi. Shu tariqa, Qo'qon xonligini bor-yo'g'i uch oy – 1875-yil iyundan oktabr oyigacha boshqargan Nasriddinxon ruslar panohiga qochadi. U ham otasi Xudoyorxon singari avval Xo'jandga so'ng, Toshkentga boradi[5:315-316].

Kaufman General Skobelov boshchiligidagi qo'shinlarni qo'zg'olonchilarning markazi bo'lgan Andijonga yuboradi. Baliqchi yaqinidagi asosiy jangda qo'zg'olonchilar yengiladi. Shundan so'ng, qonxo'r General Andijonni to'pga tutib vayron qilishadi va bir necha ming nafar tinch aholi vakillarini o'ldiradi. 1876 yil yanvarda bo'lib o'tgan janglarda soxta Po'latxon qo'shinlari Skobelevdan yengiladi. Bu payta soxta Po'latxon Qo'qonda edi. Qo'qonda kechgan janglarda yengilgan soxta Po'latxon Marg'ilon yaqinida ruslar qo'liga tushadi. Uni xalqning ko'z o'ngida dorga osishadi. Haydarbek Bobobekovning yozishicha, soxta Po'latxon – Mulla Ishoq o'ldirilganda 33 yoshda bo'lgan.

Sovetlar Po'latxon qo'zg'olonini “oddiy xalqning feodallarga va xonga qarshi ozodlik harakati” deb talqin qilishadi.

Ko'pgina tarixchilar esa, bunga qo'shilmaydi va Po'latxon qo'zg'olonchilarini qipchoqlarning Qo'qon taxtini egallash uchun boshlagan harakati deb talqin qiladi. Jumladan, Shohruhbek Umarov o'z kitobida shunday yozadi:

“Sho'rolar zamonida xalq qo'zg'oloni, milliy-ozodlik harakati nomi bilan shuhrat tipgan Po'latxon isyoni aslida, bu o'troq aholi va ko'chmanchi qirg'iz-qipchoqlar o'rtasida bo'lib o'tgan to'qnashuv, urug'-aymoqchilik asosida bo'lib o'tgan qarshilik edi. Bu isyon orqali qirg'iz-qipchoqlar xonlikdagi hukumatni qo'lga olishga intildilar. Po'latxon xonlikdagi eng yovuz, eng mutaasib va johil kuchlar qo'lidagi qo'g'irchoq xon edi. Ayni shu kuchlarning xiyonati natijasida rus qo'shinlari Farg'ona vodiysini bosib olishga muvaffaq bo'ldi”[6:323].

Tarixiy manbaalarga ko'ra, soxta Po'latxonga rahnamolik qilgan Abdurahmon oftobachi Musulmonqulning o'g'li, Xudoyorxonning qaynisi, Nasriddinxonning esa tog'asi bo'lgan. Bir paytlar Xudoyorxon o'z qaynotasi Musulmonqulni dorga osdirgan, so'ng xonlik hududida qipchoqlar qirg'inini uyushtirgan, o'shanda ko'plab odam o'ldirilgan edi. Ehtimol, Abdurahmon oftobachi o'sha ishlarning qasosi uchun Xudoyorxonga qarshi chiqqan[7].

Oxir-oqibat, soxta Po'latxon boshchiligida Xudoyorxonga qarshi ko'tarilgan qo'zg'olon xonlik hududini ruslar tomonidan tezroq bosib olishiga sabab bo'ladi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, XIX asrning ikkinchi yarmida Markaziy Osiyo xalqlari hayotida muhim voqealar sodir bo'ldi. Jumladan, Qo'qon xonligi ruslar tomonidan bosib olinib, uning hududi Rossiya imperiyasi tarkibiga qo'shib yuboriladi. Avvaliga Qo'qon xonligi bilan o'zaro shartnoma tuzgan ruslar, soxta Po'latxon qo'zg'alonidan so'ng, xonlikni batamom egallashadi. Sovetlar bu qo'zg'alonni ezilgan xalq isyoni edi desa, boshqalar Xudoyorxonda alami bo'lgan qipchoqlarning xonga qarshi harakati deydi. Markaziy Osiyoning oktabr to'ntarishidan avvalgi tarixini qoralab kelgan sovetlar ruslarga qarshi ko'tarilgan bir nechta qo'zg'olon haqida lom-lum demagan holda Po'latxon qo'zg'oloniga katta e'tibor berishgan. Po'latxon qo'zg'oloniga baho berishda shu kunga qadar tarixchi va olimlar o'rtasida hamfikrlik yo'q. Birlari uni “xalq harakati” desa,

ikkinchilari esa,” reaksiyon harakat “, uchinchilari “milliy ozodlik kurashi”, to‘rtinchilari “o‘zaro feodal urush” deb ataydilar. Umuman olganda, Po‘latxon qo‘zg‘aloni progressiv harakatga ega milliy ozodlik harakati bo‘lib, uning asosiy harakatlantiruvchi kuchi mehnatkash omma edi.

Qo‘zg‘alon birinchi davrining asosiy g‘oyasi va maqsadi Xudoyorxonni taxtdan ag‘darib, qo‘shimcha soliqlarni bekor qilib, yangi “ yaxshi, rahmdil “ xonni saylash edi. Ikkinchi davrning siyosiy g‘oyasi va maqsadi Turkiston general gubernatorligi timsolida mustamlakachilarni haydab, Qo‘qon xonligining mustaqilligini va eski chegaralarini tiklashdan iborat edi. Bu xalq ozodlik harakati “ g‘azovot” bayrog‘i ostida boradi. Qo‘zg‘olon uchinchi davrining siyosiy g‘oyasi Farg‘ona vodiysi, hech bo‘lmasa Oloyning mustaqilligini saqlab qolish edi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Bobobekov H.N. Qo‘qon tarixi. – T.:”Fan”,1996. – B.3
2. Akbarov R. Qo‘qon xonligi tarixi. – T.:Fan,2015. – B.145
3. Is‘hoqxon to‘ra Ibrat. Tarixi Farg‘ona. – T.:Ma‘naviyat,2005. – B.37
4. Eshov B. O‘zbekistonda davlat va mahalliy boshqaruv tarixi. – T.:Yangi asr avlodi,2012. – B.136
5. Ishoqxon Junaydullaxoja o‘g‘li Ibrat. Farg‘ona tarixi. Meros to‘plam. – T.:”Kamalak”,1991. – B.315-316
6. Sagdullayev A.S. Qadimgi o‘rta osiyo tarixi(O‘quv qo‘llanma). – T.:Universitet,2004. – B.323
7. Umarov Sh. Xudoyorxon avlodlari tarixi. – T.:Sharq,2016. –
8. Bobobekov H. Po‘latxon qo‘zg‘aloni. – T.:Fan,199. – B.59

“TURKI
AHOL

So

IV sho'ba | Секция IV | Section IV

**Rossiya imperiyasi va sovet hokimiyati yillarida
O'zbekiston**

**Узбекистан в период господства Российской
империи и советской власти**

**Uzbekistan during the period of domination of the
Russian Empire and Soviet power**

Annotat
yoritib berilgan
kolxozlarda ish unumi oshirganligi tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Moddiy texnika, kolhoz, MTS, mexanizatsiya, traktor, kombayn, KPSS.

MODIYSI
NING

ti.

o Ximmat qizi.
lat universiteti
tta o'qituvchisi

iy-texnik ahvoli
kengaytirilishi

Bu davrda yaratilgan tarixiy adabiyotlarda asosan sovet hokimiyatining O'zbekistonda olib borgan ijtimoiy-iqtisodiy siyosatini aks ettiruvchi fikrlar va

ma'lumotlar uchraydi. Shuningdek, O'zbekiston qishloq xo'jaligidagi o'zgarishlar va moddiy texnik bazasi haqida ham bir qator adabiyotlar mavjud. Jumladan, V.Vengrskiyning tarixiy tadqiqotida Surxondaryo viloyatiga taaluqli MTSlarning moddiy-texnik ta'minotining mustahkamlanishi, kolxozlarning bo'linmas fondlarining o'sishi, Uchqizil suv omborining qurilishi, paxtaga haq to'lash kabi ma'lumotlar bayon etilgan[3;8]. I.Kimning asarida paxta ekin maydonlarining oshib borishi, kolxoz va sovxozlarning ishlab chiqarish samaradorlik darajasining pastligi, yosh mexanizatorlarning faolligi haqida ma'lumotlar taqdim etilgan. Bundan tashqari X.Saidov, A.Abdullayev, R.Nazarovlarning asarlarida qishloq xo'jaligining paxta yakkahokimligiga bo'ysundirilishi oqibatida mexanizatsiya va moddiy texnik bazaning kuchaytirilishi yoritilgan.

Sovet hukumati iqtisodiyotining oldiga qo'yilgan muhim vazifalardan biri qishloq xo'jaligida paxtachilikni rivojlantirish edi. Shu maqsadda paxta yakkahokimligi rivoji uchun bir necha qarorlar chiqarildi. Hukumatning 1946-yil 2-fevraldagi O'zbekistonda paxtachilikni tiklash va yanada rivojlantirish choralari to'g'risidagi qarori O'zbekistonda paxta yakkahokimligini kuchaytirish uchun asos bo'ldi [1;553].

Shuningdek, KPSS Markaziy Komitetining 1947-yil fevral Plenumi qishloq xo'jaligi moddiy-texnik bazasini mustahkamlashga qaratildi. 1946-1950 yillarda qishloq xo'jaligi uchun 248 ming dona traktor, 93 mingta kombayn, 281 mingta yuk avtomobillari yetkazib berildi. Respublikada "Toshqishloqmash" zavodiga paxtaga birlamchi ishlov berish va paxta terish mashinalarini ishlab chiqarish, "Toshto'qimachilikmash" zavodiga - tarash mashinalarini ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish topshirildi [4;503]. Ammo, barcha texnika davlat tasarrufida bo'lgan. Natijada kolxozlar texnikalar uchun MTSlarga qishloq xo'jaligi mahsulotlari berishga majbur bo'lishgan. Keyinchalik KPSS Markaziy Komitetining 1958-yil fevral Plenumi qaroriga muvofiq, MTSlarning qayta tashkil etilganligi kolxoz tuzumini yanada mustahkamlash yo'lidagi muhim bosqich bo'ldi. Chunki kolxoz tuzumini barpo qilish va mustahkamlashda, kolxozchilarni siyosiy tarbiyalashda, mexanizatorlar tayyorlashda, qishloq xo'jaligini texnika bilan qurollantirishda

MTSlar juda katta rol o'ynar edi. Biroq, 50-yillarning oxiriga kelib, kolxozlar baquvvat bo'lib, ular iqtisodiy jihatdan mustahkamlanib oldi. Shundan keyin MTSlar orqali ularga qishloq xo'jalik texnikasi bilan xizmat ko'rsatish kolxoz ishlab chiqarishini rivojlantirish talablariga javob berolmaydigan bo'lib qolgan. Bundan tashqari bu davrda MTSlar faoliyati o'rtacha holatda bo'lib, ishda juda ko'p jiddiy xatoliklar mavjud edi. Masalan, 1950-1955-yillarda traktorlar bilan bajariladigan ish hajmi 61 %ga oshgani holda, paxtaning yalpi hosildorlik miqdori 11 %ga oshdi, xolos. Ko'plab MTSlarda bajarilgan ishlar qo'shib yozila boshlandi. Bunday hol Sherobod, Sariosiyo, Denov va Jarqo'rg'on MTSlarida ko'plab ko'zga tashlandi.

Bundan tashqari sovetlar hukmronligi davrida tashkil topgan MTSlar faoliyati ham qishloq xo'jaligi rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Dastlab bunday stansiyalar ikkinchi jahon urushidan avval ham mavjud edi. Masalan, stansiyalar tajriba sifatida 1927 yilda Ukrainada Shevchenko sovxozida qo'shni kambag'al va o'rta dehqonlarga xizmat ko'rsatadigan 10 traktordan iborat otryad tashkil qilingan edi. SSSRdagi birinchi mashina-traktor stansiyasi esa 1928-yilda uning asosida qishloq xo'jaligi texnikasi bilan ta'minlangan holda tashkil etilgan. Tez orada Butunittifoq mashina-traktor stansiyalari markazi-"Traktorotsentr" tashkil etildi. Ikkinchi jahon urushidan so'ng respublikamizda bunday MTSlar faoliyati qayta tiklandi. Mashina -traktor stansiyalari yangi traktor bilan to'ldirila boshlandi. 1940- MTSlarni tashkil etilishi kolxozlar va sovxozlarning ish faoliyatini osonlashtirgan. Sababi, kolxozlar va MTSlarning o'zaro aloqalari, mohiyatan shaharni qishloq bilan bog'lashning maxsus shakli edi. Bundan tashqari, Sovet rahbariyati boshidanoq MTSGa nafaqat texnik xizmat ko'rsatish, balki kolxozlarning butun iqtisodiyotini tashkil etish vazifalarini ham ishonib topshirgan. MTSlarning kolxoz iqtisodiyotida tutgan o'rni faqat mexanizatsiyalashgan ishlar bilan cheklanmagan. Mashina-traktor stansiyalari kolxozlarga agrotexnika xizmatlarini ham ko'rsatganlar. Ularga qishloq xo'jaligi ilm-fani va ilg'or tajribalarini ishlab chiqarishga keng tadbiiq etishda, shuningdek tashkiliy-iqtisodiy mustahkamlashda amaliy yordam ko'rsatganlar.

Mashina-traktor stansiyalari mavqei, iqtisodiy mohiyati bilan kolxoz ishlab chiqarishining tashkilotchilari bo'lgan. Shuningdek, kolxozlarni boshqarishda Sovet davlatining mustahkam tayanch punktlari bo'lgan. MTS-kolxoz ishlab chiqarishi uchun keng ko'lamli uskunalar, takomillashtirilgan mashinalar tizimini yetkazib bergan. MTS va kolxozlar o'rtasidagi munosabatlar hukumat tomonidan tasdiqlangan namunaviy shartnoma asosida tartibga solingan. Shartnomalar yilning boshida tuzilgan va qonun kuchiga ega bo'lib, ham kolxozlar tomonidan, ham mashina –traktor stansiyalari tomonidan aniq va shartsiz bajarilishi shart edi. Mashina–traktor stansiyalari kolxozlarni ishlab chiqarish va texnik jihatdan ta'minlash bo'yicha majburiyatlarni o'z zimmlariga olgan. Ya'ni, agrotexnika xizmatlari, ishlab chiqarish va moliyaviy rejalarni tuzish, almashlab ekish usullarini joriy etish, kadrlar tayyorlash va buxgalteriya hisobini tashkil etish orqali ularni tashkiliy va iqtisodiy jihatdan mustahkamlashda doimiy yordam ko'rsatar edi. Kolxozlar o'z navbatida, kelishuvda nazarda tutilgan barcha agrotexnik tadbirlarni izchillik bilan bajarishi va MTS ishi uchun o'z vaqtida haq to'lashi kerak edi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Murtazoyeva R. va boshqalar. O'zbekiston tarixi. – T.: Donishmand ziyosi, 2000.
2. Razzoqov A.A. O'zbekiston paxtachiligi tarixi: (O'tmish va hozir). -Toshkent: O'zbekiston, 1994. - 304 b.
3. Yaqubova D. O'zbekistonda paxta yakkahokimligining o'rnatilishi va uning natijalari. – T.:Tafakkur avlodi, 2021.
4. O'zbekistonning yangi tarixi. O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. Ikkinchi kitob. – T.: Sharq, 2000.
5. O'zbekiston SSR tarix. To'rtinchi tom. – T.: Toshkent, 1971.
6. [www. arxiv.uz](http://www.arxiv.uz).

XIX ACP OXIRI – XX ACP BOŞLARIDA FAPFONA BODIISIDA KECHGAN MIGPACIYA JAPAËNLARI BA ULAPHINŒ OQIBATLARI

Олимов Нодирбек Анваржон ўғли
Андижон шаҳридаги Президент мактаби
Тарих фани ўқитувчиси,
Андижон Давлат Университети таянч докторанти

Аннотация: Мазкур мақолада XIX аср охири – XX аср бошларида Фарғона водийсида кечган миграция жараёнлари ва уларнинг оқибатлари ёритилган бўлиб, мақолада, асосан, Россия империяси таркибига кирувчи ҳудудлардан кўчиб келган аҳоли ҳақида маълумотлар берилган.

Калит сўзлар: Фарғона водийси, Россия империяси, миграция, шарқий славянлар, ўзбек, рус, украин, белорус, татар, немис.

Аннотация: В данной статье описаны миграционные процессы и их последствия в Ферганской долине в конце 19 - начале 20 веков. В статье в основном представлены сведения о населении, мигрировавшем с территорий, входивших в состав Российской империи.

Ключевые слова: Ферганская долина, Российская империя, миграция, восточные славяне, узбеки, русские, украинцы, белорусы, татары, немцы.

Abstract: This article describes the migration processes and their consequences in the Fergana Valley in the late 19th - early 20th centuries. The article mainly provides information about the population who migrated from the territories that were part of the Russian Empire.

Key words: Fergana Valley, Russian Empire, migration, Eastern Slavs, Uzbek, Russian, Ukrainian, Belarusian, Tatar, German.

Тарихдан маълумки, Фарғона водийси аҳолисининг этник таркиби асрлар давомида миграцион, интеграцион ва демографик жараёнлар натижасида ўзгариб турган. XIX аср охири – XX аср бошларида Фарғона водийсига Шарқий Туркистон, Тожикистоннинг тоғли ўлкалари ва Россия империяси ҳудудларидан кўплаб аҳоли кўчиб келган. XIX аср охири – XX аср бошларида Фарғона водийсида кечган миграция жараёнларида Россия империясининг роли катта. Ушбу даврда Россия империяси таркибига кирувчи ҳудудлардан кўплаб аҳоли водий ҳудудларига кўчириб олиб келинади. Кўчиб келганларнинг асосий қисмини руслар ташкил қилган. Бундан ташқари, улар билан бирга украин, белоруслар, татарлар ва Урал казаклари, Кавказдан арман, озарбайжон, грузин халқлари, Россиянинг Европа қисмидан немис меннотитлари, поляклар ҳамда кам сонли бўлса-да, Болтиқбўйи халқлари ҳам бор эди. Шунингдек, биринчи жаҳон уруши даврида Россия империяси томонидан асирга олинган австриялик, немис, венгер, румин, болгар каби миллатлар ҳам Фарғона водийсига кўчириб келтирилади [8.15].

Водийда *руслар* ва умуман, шарқий славян халқларининг миқдорининг ортиши Россия империясининг Қўқон хонлигини эгаллаши билан боғлиқ хисобланади. Қўқон хонлиги даврида ҳам Фарғона водийсида *руслар* яшаган, ammo уларнинг сони жуда кам эди. Масалан, манбаларда Қўқон шаҳрида 15 нафар рус аҳолиси истиқомат қилганлиги тўғрисида маълумотлар учрайди [19.46]. Россия империясининг Туркистон ўлкаси, шу жумладан Фарғона водийсига аҳолини кўчириб келтиришининг бир неча сабаблари мавжуд эди. Мазкур сабаблардан бири, ўлкада ўзларининг мустамлакачилик сиёсатини кўллаб-қувватловчи аҳоли қатламини яратиш мақсади эди. Бундан ташқари, Россия империясининг аҳолини кўчириш сиёсати орқали бир неча ижтимоий-сиёсий муаммоларни ҳам ҳал қилмоқчи бўлган.

Дастлаб Фарғона водийсига кўчиб келганларнинг асосий қисми Қўқон хонлигини босиб олишда хизмат кўрсатган ҳарбийлар ва мансабдор шахслар эди. Мисол учун, 1877-йилда Фарғона водийсида 700 нафарга яқин европалик аҳоли истиқомат қилган бўлиб, уларнинг кўпчилиги Россия империясининг ҳарбийлари ва империянинг мансабдорлари бўлишган [12.47].

1880-йилда Фарғона водийсида *руслар*нинг сони 1.200 нафардан ортиқ бўлса [9.327], 1884-йилда 2,1 минг киши, 1887-йилда 2,5 минг кишини ташкил этган [14.38]. Ушбу рақамлардан кўриниб турибдики, дастлаб водий ҳудудларида *руслар*нинг салмоғи унчалик кўп бўлмаган.

Россия империяси ҳудудларидан Туркистонга аҳоли миграцияси XIX аср иккинчи ярмидан кейин бошланган бўлса-да, ушбу миграция жараёнлари Фарғона водийсида кечроқ содир бўлган. Бунга сабаб, водий ҳудудларида аҳоли зич жойлашганлиги ҳамда кўчириб келтирилганлар аҳоли учун „бўш“ ёки „ортиқча“ ерларни топишнинг қийинлиги эди.

1891-1892-йилларда Россия империясининг буғдой етиштирадиган ички губернияларда бўлган кучли қурғоқчилик туфайли XIX аср 90-йилларида Волгабўйида очарчилик бошланган [16.84]. Оқибатда мазкур даврдан бошлаб Фарғона водийсига Россия империяси ҳудудларидан аҳоли

кўчиб келиши кучая бошлаган ҳамда ушбу кўчириш жараёнларини шахсан Туркистон генерал-губернатори А. В. Вревский назорат қилган [15.55]. Рус деҳқонлари қурғоқчилик ва очликдан қутулиш мақсадида Туркистонга, шу жумладан Фарғона водийсига руҳсатсиз ва пулсиз кўчиб келган. 1891-йил декабр ойида 20 та шарқий славянлар оиласи, жами 70 нафар киши Янги Марғилон шаҳрига келиб жойлашди [10.99]. Кўчиб келганлар маҳаллий аҳоли манфаатларини ҳисобга олмасдан, қўпол тарзда жойлашиб олишга интиланлар. Табиийки, туб аҳоли, шу жумладан, зиёлилар мазкур ҳолатдан кескин норози бўлганлар.

1893-йилда Ўш уездининг Қуршоб волостига 200 нафар оила кўчириб келинди ҳамда водийда кўчириб келтирилганларнинг биринчи манзилгоҳи Покровский посёлкаси пайдо бўлди [6.41]. 1911-йилда посёлкада 2.200 дан ортиқ аҳоли яшаган. Дастлаб мазкур посёлкада украинлар истиқомат қилган бўлса, кейинчалик Россия империясининг турли губернияларидан аҳоли кўчиб кела бошлаган [11.330].

1897-йилда Наманган уезди бошлиғи ташаббуси билан Киев губерниясидан 200 та оила Чотқол ҳудудларига жойлаштириш режалаштирилади [6.41]. Аммо кўчиб келганлар шароит оғирлиги ва уезд марказигача масофа узоқлигини баҳона қилиб бу ерга жойлашишдан бош тортадилар. Оқибатда Фарғона водийсида 2 та янги посёлка пайдо бўлади. Улардан бири Наманган уездига Нанай тоғ этакларида Успенский посёлкаси, иккинчиси Андижон уездининг Бозорқўрғон волостида Николаевский посёлкаси эди [3.331].

1897-йилдаги аҳолини рўйхатга олиш материалларидаги маълумотларга кўра, мазкур даврда Фарғона водийсида 10 мингга яқин шарқий славян халқлари яшаган бўлиб, улардан 8.140 нафари руслар, 1.700 нафарга яқини украинлар ва 4 нафари белоруслардан иборат эди [13.60,61]. Демак, XIX аср охирида водийда истиқомат қиляётган шарқий славян халқларининг асосий қисми рус ва украинлардан иборат бўлиб, Фарғона водийси ҳудудларида белоруслар жуда озчиликни ташкил қилган.

XIX аср охирларида шарқий славян халқлари асосан водийнинг айрим шаҳарларида кўпчиликни ташкил қилган. Масалан, Янги Марғилон шаҳрида водийдаги бошқа шаҳарларга нисбатан кўпроқ европалик аҳоли истиқомат қилган. XIX аср охирида мазкур шаҳар аҳолисининг 43фоиз ига яқини *руслар*, 8фоиз *украинлар*, 8фоиз *поляклар* ва 29фоиз *ўзбеклардан* иборат бўлиб, Фарғона водийсининг Қўқон, Андижон, Марғилон, Наманган каби бошқа шаҳарларида аҳолининг кўпчилигини *ўзбеклар* ташкил қилган [14.66].

1897-йилдан аҳолининг кўчиб келиши қисман чекланган бўлса-да, мазкур даврда миграция жараёнлари тўхтамаган [5.11,12]. Бундай вазиятда водийда маҳаллий деҳқонларнинг қўзғолонлари бирон йил тўхтамаган. Айниқса, XIX аср охирларига келиб Фарғона водийсида мустамлакачиликка ва Россия империясининг аҳолини кўчириб келтириш сиёсатига қарши кураш кучаяган. Шундай йирик қўзғолонлардан бири, 1898-йил май ойида Дукчи эшон бошчилигида кўтарилган. Маҳаллий тарихчилардан Фозилбек Отабек ўғлининг маълумотларига кўра, қўзғолоннинг асосий сабабларидан бири водийдаги *қорақирғизларнинг* ерлари тортиб олиниб, *рус* деҳқонларига берилиши ҳамда уларнинг ўз ерларидан тоғларга ҳайдаб юборилганлигида эди [7.30,31]. Ушбу қўзғолон натижасида Фарғона водийсидаги Тожиқ, Мингтепа, Қашқар каби қишлоқлар яксон қилиниб, уларнинг ўрнида „Руской село“ посёлкаси барпо этилган [11.330]. Эшон хонақоҳи черковга айлантириш ҳақида қарор чиқарилган ҳамда Минтепа номи „Марҳамат“ деб ўзгартирилган. Бу ерларга кўплаб *рус* аҳолиси кўчириб олиб келинган ва маҳаллий аҳолига мажбурий равишда масжид ва мадрасаларда рус тили ўқитила бошланган [18.380].

1899-йилда Фарғона водийсида темирйўл қурилиши туфайли минтақага рус тилида сўзлашувчи халқларнинг кириб келиши кучайди. Россия империяси ҳудудларидан энди нафақат деҳқонлар, балки темирйўл ишчи-хизматчилари ҳам водий ҳудудларига кўчиб кела бошлади [1.31].

XX аср бошларида ҳам Фарғона водийсида миграция жараёнлари давом этган. Мазкур даврда Россия империясида иқтисодий таназзул кучайиб, 1901-

1902-йиллардаги ҳосилсизлик рус деҳқонларини руҳсатсиз, ўзбошимчалик билан чекка ўлкаларга, шу жумладан, Фарғона водийсига кўчишини кучайтириб юборди. Андижон ва Ўш уездлари кўчиб келувчиларнинг асосий худудига айланди. 1901-йилда Андижон уездида Спасский посёлкаси, 1902-йилда Ўш уездида Рождественский посёлкалари қурилди. 1904-1911-йилларда Андижон уездининг Кўгарт волостининг ўзида 3 та кўчиб келганларнинг посёлкалари қурилган, бундан ташқари, Ясси ва Ўзган волостларида ҳам бир нечта посёлкалар учун ерлар ажратилган. Мазкур даврда Наманган уездида Россия империяси тахт вориси Алексей Николаевич номи билан аталган „Алексеевка” посёлкаси ташкил этилган. „Алексеевка” посёлкасига дастлаб аҳоли ўзбошимчалик билан кўчиб келган. 1908-йилдагина ушбу посёлкага расмий ном берилган [3.331]. Мазкур даврдан бошлаб Фарғона водийсига Россия империяси худудларидан аҳолининг ўзбошимчалик билан кўчиб келишлари яна ҳам кучайган. Оқибатда аҳоли зич яшайдиган ва ер танқис бўлган Фарғона водийида кўчиб келганлар ҳамда маҳаллий аҳоли ўртасидаги муносабатлар янада ёмонлашган. Ушбу низоларни тўхтатиш мақсадида 1906-йили Туркистон генерал-губернаторлиги девонхонаси томонидан Фарғона вилояти губернаторига ўзбошимчалик билан кўчиб келган аҳолига „ер ажратмаслик” ва уларни „қаттиқ жазолаш” ҳақидаги хабар юборилади [20.8]. Аммо аҳолини кўчиши ҳукумат томонидан тақиқлангандан кейин ҳам водийга шарқий славян аҳолисининг кўчиб келиши давом этган. Мисол учун, 1906-1910-йилларда Фарғона вилоятида русларнинг янги 12 та посёлкалари барпо қилинган [17.101].

Биринчи жаҳон уруши даврида Россия империясининг ғарбий губернияларидан қочоқларнинг кириб келиши кучайган, оқибатда ушбу даврда Фарғона водийида русларнинг сони икки мартага ўсган [20.8]. Айниқса, водий шаҳарларида русларнинг салмоғи тез ошган. Мисол учун, мазкур даврда Скобелев (Янги Марғилон) шаҳрида 11 минг нафар аҳоли истиқомат қилиб, уларнинг 7 минг нафари ёки 63,6%ини руслар ташкил

қилган [2.161]. 1926-йилдаги аҳолини рўйхатга олиш маълумотларига кўра, Фарғона водийсида 42 мингдан ортиқ рус аҳолиси истиқомат қилган [4.217].

XIX аср охири – XX аср бошларида Россия империясидан Фарғона водийсига шарқий славян халқларининг миграциясининг хусусиятларидан яна бири шу эдики, водий ҳудудидаги шаҳарлар „рус“ ва маҳаллий қисмларга бўлинди. Бу эса дастлаб кўчиб келганлар ва маҳаллий аҳоли ўртасида этнослараро интеграцион жараёнларни секинлаштирган. Россия империяси водий ҳудудларида, айниқса, шаҳарларда рус тили мактаблар оча бошлаган. Оқибатда водий шаҳарларидаги аҳоли рус тили ва маданияти билан таниша бошлаган.

XIX аср охири – XX аср бошларида Россия империясидан Фарғона водийсига шарқий славян халқларининг кўчириб келтирилиши билан боғлиқ миграция жараёнлари маҳаллий ўтроқ деҳқонлар экин майдонлари ҳамда яримкўчманчи аҳолининг яйловлари камайишига, хатто вақф ерларининг катта қисми империя ихтиёрига ўтишига олиб келди. Ер-сув муносабатлари кўчиб келганларнинг эҳтиёжларига биноан ўзгартирилиши водий қишлоқларида ижтимоий аҳволни оғирлаштирди, ерсиз ва кам ерли деҳқонларнинг сони кўпайди. Фарғона водийсида сувдан фойдаланиш бўйича мустамлакачилик бошқарув идоралари жорий қилган тартиб-қоидаларнинг йўлга қўйилиши турли муаммоларни келтириб чиқарди. Водийда деҳқонлар ўртасида тўқнашувлар одатий ҳол бўлиб қолди.

Мазкур миграцион жараёнларнинг салбий оқибатлари билан бирга, ижобий жиҳатларини ҳам айтиб ўтиш жоиз. Чунончи, водий ҳудудларида деҳқончиликда янги меҳнат қуроллари пайдо бўлди, меҳнат унумдорлиги ошди, илмий тажриба станциялари, лабораториялар, пахта тозалаш ва ёғ-мой заводлари қурилди. Мазкур даврда содир бўлган кўзғолонлар, мағлубиятлар ва орттирилган тажриба ҳисобига XX аср бошларида Фарғона водийсида сиёсий партиялар, уюшмалар тузилди ва айнан Фарғона водийсида миллий истиқлолчилик ҳаракати узоқ давом этди ҳамда Туркистон Муҳторияти барпо қилинди.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Абдуллаев. У. Фарғона водийсида этнослараро жараёнлар. Тошкент. Янги аср авлоди. 2005.
2. Бартольд В. В. История культурной жизни Туркестана – Ленинград, 1927.
3. Бартольд В. В. Сочинения. Том. II. Част 1. – М., 1963.
4. «Всесоюзная перепись населения 1926 г.»-Москва: Изд-во ЦСУ Союза ССР 1928. Вып. 1. Часть. 7.
5. Гинзбург А. И. Русское население в Туркестане. – М.: АН СССР, 1991.
6. Фомченко А. П. Русские поселения в Туркестанском крае в конце XIX – начале XX в (Социально-экономический аспект). – Ташкент: Фан, 1983.
7. Фозилбек Отабек ўғли. Дукчи эшон воқеаси. – Тошкент.: 1992.
8. Жўраев. Х. П. Туркистонга кўчирилган аҳолининг ижтимоий ва иқтисодий ҳаёти (XIX аср охири – XX аср бошлари). Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2021.
9. Костенко. Л. Ф. Туркестанский край. СПб, 1880.
10. Касаткин А. Переселенческое дело в Ферганской области. (К истории возникновения русских поселков в Ферганской области). // Туркестанские областные ведомости. - Скобелев.-1907.-№92, 95, 99.
11. Масальский В. И. Туркестанский край. – СПб, 1913.
12. Миддендорф А. Ф. Очерки Ферганской долины. – СПб, 1882. Приложения V.
13. «Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.». Т. LXXXIX. Ферганская область. -С.-Петербург, 1904.
14. Раҳматиллаев. Ҳ. Фарғона водийси аҳолисининг этнодинамикаси. Тошкент. „Янги нашр“. 2013.
15. Равшанов. Ш. Россия империяси марказий губернияларидан Фарғона вилоятига кўчирилган аҳолининг ижтимоий ҳаёти тарихидан// Ўзбекистон тарихи №1. Тошкент. 2019.
16. Қурбонова. Н. Чоризмнинг Туркистондаги аграр сиёсати ва унга қарши кураш. Тошкент. „Янги аср авлоди“. 2014.
17. Расулов. А. Исоқбоев. А. Туркистон ва Россия муносабатлари тарихи. Наманган. 2012.
18. Шамсутдинов Р. Мўминов. Ҳ. Ўзбекистон тарихи: ўқув қўлланма. – Тошкент. „Шарқ“. 2013.
19. Хорошхин А.П. Очерки Коканда. Сборник статей, касающихся до Туркестанского края. – СПб., 1876.
20. ЎзР МДА. И – 7-фонд, 1-рўйхат, 5049-иш, 8-варақ.

O‘ZBEKISTONDA 1925-1940 YILLARDA SANOAT ISHCHILARI TARKIBINI SHAKLLANTIRISH VA KORXONALARNI MALAKALI MUTAXASSISLAR BILAN TA’MINLASH MUAMMOLARI (JANUBIY VILOYATLAR MISOLIDA)

Mamatqulov Bekzod Sherozovich,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
“Tarix va ijtimoiy fanlar” kafedrası
tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Amnotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistonda sanoat sohasi ishchilari tarkibini shakllantirish va korxonalarni kadrlar bilan ta'minlash masalasi, sanoat sohasi kadrlari tayyorlash jarayonidagi ziddiyatli holatlar ilmiy manbalar asosida tarixiy tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: Sanoat, fabrika, zavod, xotin-qizlar, gaz, kimyo, og'ir sanoat, yengil sanoat, qurilish materiallari, elektr stansiyalar, un zavodlari, oziq-ovqat. to'qimachilik, kadrlar siyosati, kon sanoati.

Abstract: In this article, the issue of forming the structure of industrial workers in Uzbekistan and providing enterprises with personnel, conflicting situations in the process of training industrial personnel are analyzed historically on the basis of scientific sources.

Keywords: Industry, factory, plant, women, gas, chemistry, heavy industry, light industry, building materials, power stations, flour factories, food. textile, personnel policy, mining industry.

Аннотация: Исторически на основе научных источников анализируются вопросы формирования структуры промышленных рабочих в Узбекистане и обеспечения предприятий кадрами, конфликтные ситуации в процессе подготовки промышленных кадров.

Ключевые слова: Промышленность, фабрика, завод, женщины, газ, химия, тяжёлая промышленность, легкая промышленность, стройматериалы, электростанции, мукомольные заводы, пищевая промышленность. текстильная промышленность, кадровая политика, горнодобывающая промышленность.

KIRISH

O'zbekistonda so'nggi yillarda iqtisodiy islohotlar tufayli mamlakat sanoat ishlab chiqarish tizimida tarkibiy o'zgarishlar amalga oshirilib, zamonaviy sanoat taraqqiyoti uchun keng yo'l ochildi. Iqtisodiy hayotni demokratlashtirish, soha siyosiy tizimida tub o'zgarishlar yasash, boshqarishda yangi shaklni tashkil etish va sanoat korxonalariga egalik qilishning turli shakllarini tarkib toptirish, soha kadrlarini tayyorlash borasida qator muvaffaqiyatlar qo'lga kiritilmoqda. Hozirgi kunda qo'yilayotgan murakkab vazifalarning ijobiy hal etilishi ko'p jihatdan uning tarixiga ham bog'liq hisoblanadi. Jamiyat va davlat taraqqiyotini belgilovchi asosiy omillardan biri kadrlar masalasidir. Barcha sohalar faoliyatini yo'lga qo'yishda va rivojlantirishda kuchli ta'sir ko'rsatadigan omillardan biri ham kadrlardir.

Sovet davlati hokimiyatining dastlabki yillarida sanoat sohasi kadrlarini tayyorlash masalasi eng muammoli vazifalardan biri hisoblandi. O'zbekistonda qishloq xo'jaligi va tabiiy resurslarni o'zlashtirish bilan bog'liq sanoat korxonalari soni ortib borishi natijasida ularni kadrlar bilan ta'minlashda qiyinchiliklarga duch kelindi. Ayniqsa, kadrlar orasida mahalliy millat vakillari

kamchilik edi. Bu esa Rossiyadan sanoat kadrlarining O'rta Osiyo sanoat korxonalariga oqib kelishiga keng yo'l ochdi. Muhandis-texnik ziyolilar orasida mahalliy millat vakillari bor yo'g'i 1 foizni tashkil etdi.

MANBA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tarix fanlari doktori, professor O.Jo'raqulov mustaqillik yillarida O'zbekistonda sovet davri sanoati tarixi, kadrlar siyosati mavzusi yuzasidan bir qancha risola va monografiyalari e'lon qildi, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlari sanoat tarixini mukammal o'rgandi. O.Jo'raqulov "Qashqadaryo sanoat tarixi" nomli risolasida Qashqadaryo viloyatida o'tgan asrning 20-40-yillarda sanoat sohasida amalga oshirilgan ishlar yangi nazariy metodologiyaga asoslangan holda bayon etilib, asosiy e'tibor mayda kustar sanoati faoliyatini tahlil etishga qaratiladi [**1; 11-b**].

Sovet davri sanoat sohasini kadrlar bilan taminlash masalasi hukmron kommunistik partiya manfaatlariga muvofiq amalga oshirilib, bu jarayon ziddiyatli xususiyatga ega bo'ldi. Mamlakat miqyosida industrlashtirish sur'atining yuqoriligi ishchi va injener texnik xodimlarining son jihatidan yil davomida ko'payib borishiga imkon yaratdi. 1922-yil O'zbekistonda sanoat sohasida 7555 nafar ishchi faoliyat olib borgan bo'lsa, 1939-yilga kelib ular soni 122,2 ming nafarga yetdi. Ishchilarning miqdor jihatidan o'sishi, uning sifat darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Sanoat korxonalarini barpo etish, kadrlar siyosatida rivojlantirishning ekstensiv yo'li tanlanib, ishlab chiqarish kuchlarining joylashtirilishda mintaqaviy xususiyatlar hisobga olinmadi.

Ishchilar safini to'ldirishning asosiy manbalari ishsizlar, dehqonlar, uy bekalari hamda markaziy hududlardan yuborilgan aholi bo'ldi. Sanoat korxonalarining ko'pchiligi o'z faoliyatini to'xtatdi. Natijada 1923-yilda O'zbekistonda sanoat ishchilari soni 11,716 nafar kishidan 1926-yil 10,800 nafarga tushdi. O'zbekistonda 1926-yil 27,8 ming nafar kishi ishsizlik bo'yicha ro'yxatga olingan bo'lsa, 1930-yil ular soni 54000 nafar kishi bo'ldi [**2; 11-b**].

O'zbekistonda sanoat ishchilarini shakllantirishda qo'shni respublikalardan ishchi kuchlarining oqib kelishi ham kuchli ta'sir ko'rsatdi. 1926-1940-yillarda

O'zbekiston aholisi yangi ko'chib kelganlar hisobiga 750 ming kishiga ko'paydi. Markaziy shaharlardan O'zbekistonga yuborilgan ishchi va xizmatchilarga bir qator imtiyozlar belgilandi. Ularnig maoshlariga 10 foizlik ustama haq to'lanib, turar-joy, mehnat ta'tillari, oziq - ovqat va sanoat mahsulotlari bilan ta'minlashda ham imtiyozlar berildi. O'zbekistonda chekka hududlardan mutaxassislarni jalb etish ishiga davlat tomonidan anchagina mablag' sarflandi. Ular asosan iqtisodchi, injener, hisobchi, korxona boshlig'i lavozimlariga qo'yilib, ularga 150 rubldan 400 rublgacha maosh belgilandi[3; 87-b].

Z.Mirzayev, E.Qobulovning "Surxondaryoda paxtachilik va Termiz paxta tozalash zavodi tarixi" nomli risolasida Surxondaryo viloyatidagi Termiz paxta tozalash zavodida 1926-1927-yillarda paxta tozalash zavodi yangi press mashinalari bilan jihozlanganligi, bu zavodning quvvatini bir muncha oshirgan bo'lsada, lekin mazkur zavodda kamchilik va muammolar ko'pligi alohida ta'kidlanadi. O'sha davrlarda zavodda ishlagan Xolliyev Qurt bobo zavoddagi ahvol haqida shunday hikoya qiladi: "1927-yillarda ham zavodda yetakchi ishni bug' mashinasi bajarar edi. Bug' mashinasini yurgizish uchun 15 kishi lo'x urar edi, o'rilgan lo'xlar 8 aravada olib kelinardi. Har bir arava lo'x uchun 1 so'm berilardi. O'sha davrlarda men bilan birga zavodga lo'x tashigan aravakashlar: Qurt Maxsum, Jo'ra Maxsum, Cho'pon Xoliq, Hayit Imomqul, Allayor va Jo'ra Qora. Lo'x o'radiganlar asosan kunda yollanib ishlaydigan kishilar edi. Zavoddagi ishlar o'sha davrda ham qo'l kuchlari hisobiga bajarilardi. Fozil, Bobo Ochil, Avaz Sharip va boshqa men yaxshi taniydigan kishilar zavodda ishlardi" [2; 144-b].

Markaziy hududlardan O'rta Osiyoga aholini ishga yuborishdan asosiy maqsad faqat iqtisodiy masalalar bilan bog'liq bo'lmay, balki o'ziga xos siyosiy maqsadlar ham mavjud edi. Xolbuki, O'zbekistonning o'zida malakali ishchilarni tayyorlash yuzasidan zarur chora-tadbirlar keng miqyosda olib borilsa, bu sohaga sarflangan mablag' ancha tejalgan bo'lar edi.

NATIJALAR

Sanoat korxonalari asosan Toshkent, Farg'ona va Samarqand viloyatlarida joylashtirilganligi sababli, ishchilar soni ham mazkur viloyatlarda ko'p bo'ldi.

O'zbekistonda ishchilarning asosiy qismi Toshkent viloyati hissasiga to'g'ri keldi. 1934-yil respublika bo'yicha 54694 nafar ishchidan 22985 nafari mazkur viloyatda edi. Qashqadaryo viloyatida O'zbekistondagi jami sanoat ishchilarining faqat 2,3 foizi faoliyat olib bordi. Bu ko'rsatkich Surxondaryoda 1,5 foiz, Xorazmda 2,4 foizni tashkil qildi. O'zbekistonning boshqa viloyatlarida sanoat ishchilari soni ko'payib bordi. Masalan, 1923-yil Andijon viloyatida sanoat ishchilari soni 397 nafardan 1934-yil 2691 nafarga, Qo'qonda 757 nafardan 4464 nafarga, Namanganda 310 nafardan 5300 nafarga ko'paydi [4; 65-b].

Sovet davlatida ko'p yillar davomida mahalliy millat vakillarini ishlab chiqarishga jalb etish, ular malakasini oshirish ishiga ikkinchi darajali vazifalardan biri sifatida qarab kelindi. Mahalliy millat vakillari asosan kam malaka talab etiladigan ishlarga qo'yildi.

Mahalliy millat vakillari salmog'i turli viloyatlar hamda sanoatning turli tarmoqlari bo'yicha tahlil etilganda ko'rsatkichlar turlicha namoyon bo'ldi. Masalan, 1928-1934-yilgacha O'zbekiston neft sanoatida mahalliy millat vakillarining salmog'i 39,6 foizdan 56,1 foizga, paxta tozalash zavodlarida 68,9 foizdan 72,8 foizga ortganligi kuzatiladi. Ammo, sanoat korxonalarining ba'zilarida aksincha holat ro'y berdi. Jumladan, 1928-yili to'qimachilik sanoatida mahalliy millatga mansub ishchilar 70,5 foizni tashkil etgan bo'lsa, unda o'zbek ishchilari salmog'i 49,8 foiz bo'ldi [5; 134-b].

Toshkentda sanoat ishchilarining moddiy ahvoli masalasida ham muammolar mavjud edi. Ishchilarning ish haqlari normadan past bo'lishi bilan birga o'z vaqtida to'lanmadi. Tog'-kon sanoat ishchilarining oziq-ovqat iste'mol darajasining nochorligi, og'ir mehnat, yashash va ishlash uchun yetarli shart-sharoitlarning mavjud bo'lmaganligi tufayli shtatlar kadrlar bilan to'la ta'minlanmadi. Arxiv materiallardagi raqamlar shundan dalolat beradiki, mehnat muhofazasi va texnik xavfsizlik talab darajasida bo'lmadi. Masalan, signalizatsiya uchun ajratilgan 11960 rubldan 10087 rubli o'zlashtirildi. Zavodlarda ventilatsiya umuman o'rnatilmadi.

Ishchilarning maishiy turmush sharoitlarining og'irligi, mehnat muhofazasining to'g'ri yo'lga qo'yilmaganligi kabi sabablar tufayli kadrlar qo'nimsizligi juda yuqori bo'ldi. 1931-yilda respublika sanoat korxonalarida 14365 nafar kishi ishga qabul qilingan bo'lsa, 11882 nafari ishdan bo'shatildi.

Bu kabi holatlarga sovet davri adabiyotlarida quyidagicha izoh beriladi: "... ishchilar sinfining moddiy va madaniy darajasini oshirishga yetarli e'tibor qilinmasdan ixtisosli va ixtisosiz ishchilarga ham bir xilda ish haqi to'lana berardi. Masalan, Toshkentdagi 5-sonli ko'n zavodida shunday hodisa ro'y berganki, qora ishchi oyiga 20-25 so'mdan ishlagan holda, ishlab chiqarish tajribasiga ega bo'lgan instruktor yoki sex boshlig'i faqat 150-175 so'm ish haqi olgan. Mehnatga haq to'lashning noto'g'ri uyushtirilishi natijasida ishchilarni ma'muriy-texnik ishlariga ko'tarish o'zi bo'larchilikka tashlab qo'yilgan". Masalan, 1933-yilning birinchi kvartalida Quvasoy elektr stansiyasiga 355 kishi ishga kelgan bo'lsa, 843 kishi ishdan ketdi. Natijada shu yili mazkur tashkilotlarda qurilish-montaj ishlarining tannarxi 21 foizga oshdi. [7; 46-b].

1923-yilda Turkistonda 11 ta hunar-texnika maktablari bo'lib, ularda 865 ta o'quvchi tahsil oldi. Shu yili o'lkada 19 ta hunar texnika kurslarida 1379 nafar tinglovchi qatnashdi. Texnikumlarda 827 nafar kishi o'qidi.

1926-yil O'zbekistonda 10 fabrika-zavod ta'limi maktabida 738 nafar o'quvchi, 3 ta hunar-texnika maktabida 176 nafar kishi o'qidi.

1925-1926-yilda hunar-texnika ta'limi uchun O'zbekistonda 1 mln 230 ming rubl ajratildi. Ammo bu turdagi ta'lim muassasalarining moddiy-texnika bazasi nochor bo'lib, o'quv xonalari yaxshi jihozlanmadi. Ularda pedagog kadrlar yetishmadi.

Sovet davlati ishchilari orasida hukmron mafkura g'oyalarini keng targ'ib etish maqsadida partiya maorifi ishini jonlantirishga harakat qilindi. Masalan, 1927-yili birgina Toshkentning Markaziy, Qizil Sharq, Birinchi may tumanlaridagi korxonalarda 158 ta siyosiy maktab ochilib, ularda 3450 tinglovchi ishtirok etdi.

Ishchilarga yaratilgan maishiy-turmush sharoitlarining nochorligi, mehnat intizomining sustligi, ishchilarning ish faoliyatini tashkil etishdagi kamchiliklar, ishchi va xodimlar o'rtasida sababsiz ishga kelmaslikning ko'payishi hamda o'z xohishiga ko'ra ishni tashlab ketishga sabab bo'ldi. 1929-yil O'zbekistondagi paxta tozalash zavodlarining mehnat intizomi tekshirilganda, ko'plab salbiy holatlar aniqlandi. Masalan, korxonaga navbatchilikka qo'yilgan ishchilar o'z ish joylarini bemalol tark etib, bu holda zavod ma'muriyatini umuman ogohlantirmaslik hollari aniqlandi. Davlat mulkini talon-taroj qilish, ish joyiga spirtli ichimlik iste'mol qilgan holda kelish odatiy hol hisoblandi. Mehnat intizomini yaxshilash yuzasidan korxonalar ma'muriyati deyarli hech bir chora-tadbirlar ko'rmaganlar.

Ishchilar orasida "sarkorlar" alohida mavqega ega edi. Sarkor – bu zavodning sobiq xo'jayinlari tomonidan tayinlangan kishilar. Zavod egalari ishchilar bilan sarkorlar orqali aloqa olib bordi. Zavodlar natsionalizatsiya qilingandan keyin ham, sarkorlar ishlashda davom etib, ular ishchilarning ish haqlarini o'z foydalari uchun ishlashga majbur etdi. Sovet paxta tozalash zavodlarida ham sarkorlar yashirin ravishda o'z faoliyatlarini davom ettirdi. Bunday holat Samarqand 66, Fedchenko 20, Qo'qonqishloq 6 paxta tozalash zavodlarida aniqlandi. Sarkorlar ishchilar orasidagi ta'siridan foydalanib ishchi komitetlari a'zoligiga saylanib olganlar. Shuningdek, arxiv hujjatlarida ta'kidlanishicha, Samarqand va Qo'qonqishloq zavodlaridagi ish tashlashlar sarkorlar tashabbusi bilan uyushtirildi. Ishchilarga haq to'lashda qoidalarga amal qilmaslik, maoshlarning kamligi tufayli Samarqanddagi 66 sonli, Qo'qonqishloqdagi 6-sonli zavodlarda ishchilarning ochiqdan ochiq ish tashlashlari bo'lib o'tadi. Qo'qonda ishchilar maoshlarini oshirishni talab qilib ish tashladilar, shuningdek, millatchilik tufayli ham qarama-qarshiliklar kelib chiqdi. Samarqand 66 sonli zavodida tojik ishchilari ma'muriyat tomonidan taklif etilgan o'zbek ishchilarini zavodda ishlashlariga to'sqinlik qilib, bosh ko'tardilar.

Tarix fanlari doktori, professor E.Qobulov Surxondaryo viloyati misolida sanoatlashtirish siyosatining salbiy oqibatlarini quyidagicha izohlaydi. 1931-1933-

yillarda Surxondaryo viloyatida ham Termiz paxta tozalash zavodining ikkinchi navbati, limonad zavodining tashkil etilishida muammolar yuzaga keldi. Bunday holatning yuzaga kelishiga asosiy sabab:

birinchidan, rejalarning noaniqligi;

ikkinchidan, sanoat korxonalari ishchilarining nochor ahvoli, ularning moddiy-maishiy jihatdan yetarli ta'minlanmaganidir[8; 12-b].

Sovet davri hujjatlarida kadrlar tayyorlash rejasi ortig'i bilan bajarilganligi qayd etiladi, amalda ishchilar malakasini oshirish o'qitish yuzasidan trest boshliqlari va zavod direktorlari masalaga keraklicha e'tibor qaratmadi. Kadrlar o'quvsizligi uchun trest ma'muriyati shtatlari kadrlar bilan to'la ta'minlanmadi.

MUHOKAMA

Hozirgi kunda qo'yilayotgan murakkab vazifalarning ijobiy hal etilishi ko'p jihatdan uning tarixiga ham bog'liq hisoblanadi. Shuning uchun soha tarixini chuqur o'rganib, har tomonlama chuqur tahlil qilib, umumlashgan xulosalar yordamida ertangi kun istiqbollarini belgilash O'zbekiston tarixi fanining dolzarb masalalaridan biriga aylanmoqda. Jumladan, sanoat sohasining 1925 – 1941-yillardagi tarixi eng murakkab va shu bilan bir qatorda qiziqarli mavzulardan biri sifatida e'tirof etiladi. Bu davrda sovet davlati sanoat sohasida ham “sotsialistik qurilish” g'oyasini ilgari surib, tizim faoliyatini yo'lga qo'yishida jiddiy o'zgarishlar qilindi. Ammo bu o'zgarishlar Markaz manfaatlariga muvofiq amalga oshirilib, O'zbekistonning paxta xom ashyosi bazasi sifatida ixtisoslashuvi jarayoni yanada kuchaytirildi. Sanoat qurilishidagi zarur nisbatlar buzilishi, ma'muriy buyruqbozlik, noaniq topshiriqlar, mutaxassis kadrlar tanqisligi, besh yilliklarda asossiz va amalda bajarib bo'lmaydigan vazifalarning belgilanishi kabi holatlar soha faoliyatida salbiy oqibatlarni keltirib chiqardi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 12-dekabrdagi “O'zbekiston Respublikasi Sanoat xavfsizligi davlat qo'mitasi faoliyatini tashkil etish to'g'risida”gi PQ-4058-sonli Qarori, 2019-yil 10-yanvardagi “O'zbekiston

Respublikasi Iqtisodiyot va sanoat vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi PQ-4105-sonli Qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 9-iyuldagi "Hududlarning sanoat salohiyatini oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-6244-sonli Farmonlari soha faoliyatini takomillashtirishga oid meyoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda mazkur tadqiqot ishi muayyan darajada xizmat qiladi.

XULOSA

Sanoat tarmoqlarini kadrlar bilan ta'minlash masalasida ham kommunistik partiya mafkurasi nuqtayi nazaridan yondashildi. "Sotsialistik sanoatlashtirish" Markazning xohish-irodasiga muvofiq amalga oshirilib, ishchilar hamda muhandis-texnik kadrlarni shakllantirishda imperiyacha maqsadlarga asoslandi. Kadrlar siyosatida ham rivojlanishning ekstensiv usuli qo'llanib, miqdor ketidan quvish tendensiyasiga amal qilindi. Sun'iy migratsiya Sovet davlatining ruslashtirish siyosatining muhim vositasiga aylanib, mahalliy millat vakillaridan malakali kadrlar tayyorlashga jiddiy to'siq bo'ldi. Ko'chib kelgan yevropalik ishchi va xodimlarga davlat tomonidan bir qator imtiyozlar berildi hamda ular sanoatning muhim tarmoqlarida, asosan aqliy mehnat bilan bog'liq, ish haqi yuqori lavozimlarini egalladi. Oliy o'quv yurtlari va o'rta-maxsus bilim yurtlarini tashkil etish va muhandis – texnik kadrlarni tayyorlashda bir qator muammolar mavjud edi. Sovet davlatida mehnatga haq to'lash to'g'ri tashkil qilinmadi. Ixtisosli va ixtisosiz, malakali va malakasiz ishchilarga bir xilda haq to'landi. Bundan tashqari O'zbekiston sanoat korxonalari ishchi va xizmatchilarining ish haqi Ittifoq ishchilarining o'rtacha ish haqidan ancha past bo'ldi. Ishlab chiqarish o'sish sur'ati bilan ish haqining o'sish sur'ati o'rtasida jiddiy tafovut mavjud bo'ldi. Yalpi mahsulot hajmi ortsada, ishchilarning maoshlari ko'tarilmadi. Ishchilarning moddiy turmush sharoiti hamda mehnat sharoitlari talab darajasida bo'lmadi. Ishchilar eng xaroba kulba va arklarda yashadi. Ma'lum sabablarga ko'ra ishchilar qo'nimsizligi O'zbekistonda boshqa respublikalarga nisbatan yuqori bo'ldi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

[1]. Tursunov X. Voha sanoat tarixi bunyodkori, qashqadaryo tarixchilarining zabardast vakili professor Obod Jo'raqulovning ilmiy merosi //News of UzMU journal. – 2024. – T. 1. – №. 1.3. – C. 4043-4043.

[2]. To'xtayev A.Q. O'zbekistonda milliy hunarmandchilik va uni sotsialistik asosda sanoatlashtirishning ijtimoiy oqibatlari (1917 – 1941-yillar) // Tarix fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – T., 2001. – 11 bet.

[3]. To'xtayev A.Q. Surxondaryo viloyati an'anaviy sanoat korxonalari tarixi (1930 – 1940 yy). – Termiz davlat universiteti professor – o'qituvchilarining XXVIII ilmiy-nazariy konferensiya ma'ruzalar to'plami. – Termiz, 1996; – 87 bet.

[4]. Jo'raqulov O., Ergasheva J. Qashqadaryo sanoati tarixi. – Qarshi: Nasaf, 1996; – 65 bet

[5]. Mamatqulov B.SH.O'zbekistonda sanoatlashtirish siyosatining amalga oshirilishi va uning oqibatlari (1925-1941-yy.); Monografiya. T.: "Lesson Press" MCHJ nashriyoti. - 2023. - 134 b.

[6]. Ziyodullayev S. Manoxin I. Sovet O'zbekistonining sotsialistik sanoati. – T., 1949. – 144 bet.

[7]. Mamatqulov B.SH.O'zbekistonda sanoatlashtirish siyosatining amalga oshirilishi va uning oqibatlari (1925-1941-yy.); Monografiya. T.: "Lesson Press" MCHJ nashriyoti. - 2023. - 134 b.

[8]. Qobulov E. Surxondaryo sanoatining ilk odimlari. – Termiz: Jayxun, 1993-12 bet.

XX ASR 20 – 30 - YILLARIDA FARG'ONA VODIYSIDAGI TA'LIM VA MAORIF SOHASIDAGI ISLOHOTLAR: YANGI TIPDAGI TA'LIM TIZIMINING VUJUDGA KELISHI

РЕФОРМЫ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ И ПРОСВЕЩЕНИЯ В ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЕ В 20 – 30 - Е ГОДЫ XX ВЕКА: ВОЗНИКНОВЕНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ НОВОГО ТИПА

EDUCATIONAL REFORMS IN THE FERGHANA VALLEY DURING THE 1920S AND 1930S: THE EMERGENCE OF A NEW TYPE OF EDUCATION SYSTEM

Nizomiddinov Odiljon Baxodirovich

Farg'ona davlat universiteti

O'zbekiston tarixi ixtisosligi tayanch doktoranti

[ORCID ID 0000-0002-0533-0629](#)

Annotatsiya: Maqolada 1920 – 1930 yillarda Farg'ona vodiysida ta'lim tizimining shakllanishi va rivojlanishi, Sovet hokimiyatining ushbu sohada olib borgan siyosati hamda Farg'ona vodiysidagi birinchi oliy ta'lim muassasasi Farg'ona davlat pedagogika institutining tashkil etilishi jarayonlari tahlil qilinadi. Tahlil jarayonida Sovet hokimiyati ta'limni nafaqat savodxonlikni oshirish, balki mahalliy aholi orasida kommunistik mafkurani singdirish vositasi sifatida ham amalga oshirganligi hususida to'xtalib o'tiladi. Maqolada tizimdagi islohotlarning ijtimoiy, siyosiy va madaniy jihatlarini o'rganilib, uning ijobiy va salbiy tomonlari ko'rsatib beriladi. Shuningdek, bu jarayonlarda siyosiy nazoratning kuchayishi va diniy ta'limning

zaiflashishi kabi salbiy oqibatlar ham kuzatilgan. Shu sababli, bu davrni har tomonlama tahlil qilish, ta'lim sohasidagi o'zgarishlarning tarixiy ahamiyatini to'liq anglashda muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, Farg'ona davlat pedagogika institutining mintaqadagi pedagog kadrlarni tayyorlashdagi roli va ahamiyati haqida ham ta'kidlab o'tiladi.

Аннотация: В статье анализируется становление и развитие системы образования в Ферганской долине в 1920 – 1930 - х годах, политика Советской власти в этой области, а также процесс создания первого высшего учебного заведения в регионе — Ферганского государственного педагогического института. В ходе анализа подчеркивается, что Советская власть использовала образование не только для повышения грамотности, но и как средство внедрения коммунистической идеологии среди местного населения. В статье рассматриваются социальные, политические и культурные аспекты реформ, а также показаны их положительные и отрицательные стороны. Также были отмечены такие негативные последствия, как усиление политического контроля и ослабление религиозного образования. Поэтому всесторонний анализ этого периода играет важную роль в полном понимании исторического значения изменений в сфере образования. Кроме того, подчеркивается роль и значение Ферганского государственного педагогического института в подготовке педагогических кадров в регионе.

Abstract: The article analyzes the formation and development of the education system in the Fergana Valley during the 1920s-1930s, the Soviet government's policy in this field, and the process of establishing the first higher education institution in the region — Fergana State Pedagogical Institute. The analysis highlights how the Soviet authorities used education not only to increase literacy but also as a means of instilling communist ideology among the local population. The article examines the social, political, and cultural aspects of the reforms, showing both their positive and negative sides. Negative consequences such as increased political control and the weakening of religious education were also observed. Therefore, a comprehensive analysis of this period plays a crucial role in fully understanding the historical significance of the changes in education. Additionally, the role and importance of the Fergana State Pedagogical Institute in training pedagogical personnel in the region are emphasized.

Kalit so'zlar: O'zbekiston SSR, Rossiya SFSR, kommunistik g'oya, arxiv, fond, siyosiy ta'rifatparvarlik, "Xujum" harakati, Xotin-qizlar soveti(Женотдел), uy maktabi, Xalq Komissarlari Soveti, erkaklar gimnaziyasi, Yormozor g'isht zavodi, O'zbekiston Pedagogika kombinati, kolxoz maktablari, Moskva, Leningrad, O'rta Osiyo Davlat universiteti (CAГУ), Log'on va Katta Farg'ona kanali.

Ключевые слова: Узбекская ССР, Российская СФСР, коммунистическая идея, архив, фонд, политическое просвещение, движение «Худжум», Совет женщин (Женотдел), домашняя школа, Совет Народных Комиссаров, мужская гимназия, кирпичный завод Йормазар, Педагогический комбинат Узбекистана, колхозные школы, Москва, Ленинград, Среднеазиатский государственный университет (CAГУ), каналы Логон и Большой Ферганский.

Key words: Uzbek SSR, Russian SFSR, communist ideology, archive, fund, political enlightenment, "Hujum" movement, Women's Council (Zhenotdel), home school, Council of People's Commissars, male gymnasium, Yormozor brick factory, Uzbekistan Pedagogical Complex, collective farm schools, Moscow, Leningrad, Central Asian State University (SAGU), Logon and Great Fergana canals.

Turkistonda sovet hokimiyatining dastlabki yillaridan boshlab Sovet davlati xalq maorifi sohasida o'z oldiga yangi maktablar tashkil qilish va ularni mustahkamlash, bu maktablarga mehnatkashlar bolalarini mumkin qadar ko'proq jalb qilish, maktab faoliyatini yangi mazmun bilan to'ldirish, feodal va burjua ta'sirining qoldiqlarini yo'q qilish masalalarini kun tartibiga qo'ydi.

Turkiston partiya va sovet tashkilotlari xalq maorifi taraqqiyoti masalalarini hal qilishda, RSFSR partiya va sovet tashkilotlari tajribasiga tayandilar. Shuningdek, Turkiston ilg'or o'qituvchilari tajribasidan foydalandilar. Afsuski asosiy qiyinchiliklardan biri milliy o'qituvchi kadrlarning yo'qligi edi. Eski maktab domla va mudarrislarining ko'pchiligi hatto umumiy ta'lim beruvchi fanlarning asoslarini ham bilmasdilar, ularning mafkurasi esa tamomila din bilan, feodal tuzumga ko'r-ko'rona itoat qilish ruhi bilan sug'orilgan edi. Yangi usul maktablari o'qituvchilarining ko'pchiligi esa burjua millatchiligi mafkurasidagi kishilar edi. Eski o'qituvchilardan ham, yangi o'qituvchilardan ham yangi sovet maktabida foydalanish imkoniyati mutlaqo yo'q edi[1:149-156]. Shu bois partiya va sovet tashkilotlari oldida mahalliy millat vakillaridan kadrlar tayyorlash asosiy vazifalardan biriga aylandi.

20-yillarning ikkinchi yarmi, 30-yillar sovet hokimiyati uchun o'zining siyosiy va iqtisodiy mavqeini yanada mustahkamlash bosqichi bo'ldi. Istiqlolchilar kurashi, barcha ixtilofdagi siyosiy partiyalar tugatilishi natijasida bolsheviklar mutlaq yakka hokim partiyaga aylandi. U jamiyat, ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida o'z mafkuraviy ta'sirini o'tkazib bordi. Ayniqsa, bu kishilar ongini o'zgartirishda muhim omil bo'lgan ta'limda, ilmda va madaniyatda jiddiy tus oldi[2:385].

Turkiston o'lkasining marvaridi bo'lgan Farg'ona viloyati tarixiy va madaniy jihatdan boy mintaqa bo'lganligi sababli ta'lim tizimi jadal rivojlanish imkoniyatiga ega bo'ldi. Ammo bu rivojlanish Sovet davlatining qat'iy nazorati ostida amalga oshirildi. Sovet hukumati ushbu sohaga o'zining mafkuraviy va siyosiy maqsadlarini singdirishga intildi, bu esa ta'lim muassasalarining mustaqilligini cheklab qo'ydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Sovet hukumati davrida ham tadqiqot doirasidagi qator memuarlar, tadqiqot ishlari va asarlar yaratilgan. Jumladan, E.Q.Qodirovning “O‘zbekiston umumta’lim maktablarining rivojlanish tarixi” (1917– 1975) asarida[3:11-35] chor Rossiyasi davrida Turkistondagi maktab tizimiga umumiy e’tibor ijobiy xarakter kasb etganligini keltirib o’tadi. Sovet hukumati o’rnatilgandan keyingi davrda Turkistonda maorif tizimini rivojlantirish uchun amalga oshirilgan sa’y-harakatlar istiqbolli tarzda baholanib, bu borada qabul qilingan qonun va qarorlar, oliy ta’lim tizimini rivojlantirish borasidagi davlat tomonidan amalga oshirilgan chora-tadbirlar savodsiz bo’lgan mahalliy xalqni savodxonlik darajasini oshirish uchun tadbir etilganligini keltirib o’tadi. M.U.Raximovning “История Фергана” asarida Farg‘ona vodiysida Sovet hukumati tomonidan joriy etilgan ta’lim islohotlari musulmon ruhoniylari va mahalliy aholi tomonidan salbiy qarshi olinganligi aytib o’tiladi[4:13]. Qarshiliklarning asosiy sababi sifatida aytib o’tishimiz mumkinki, diniy va madaniy qadriyatlarni saqlash istagi edi. Shuning uchun ham buni diniy ta’lim va madaniyatni yo‘qotish xavfi bilan bog‘lash mumkin. A.Murodxo‘jayev tahriri ostida yozilgan “O‘zbekiston SSRda xalq maorifi”(1924–1949) asarida “bor kuchimiz bilan qoloq xalqlarning madaniy saviyalarini ko‘tarishimiz, maktab va maorif muassasalarini ko‘paytirishimiz, atrofdagi mehnatkash aholiga tushunarli va yaqin tilda yozma va og‘zaki sovet agitasiyasini kengaytirishimiz kerak” degan Stalinni fikrlaridan iqtibos keltiradi[5:6]. Shuningdek muallif sovet maktablari ochilishini qulikka, o‘rta asr jaholatiga, savodsizlikka olib borilgan eng keskin kurash deb ataydi[6:6]. Muallif ushbu asarida o‘z yondashuvi bilan mavjud sovet tizimini qo‘llab-quvvatlagani va ijobiy talqin qilganini ko‘rish mumkin.

Sovet hukumati davrida yaratilgan asarlarda asosiy e’tibor sotsialistik ruhni mustahkamlashga qaratilgan bo‘lib, bu asarlar davlat mafkurasi va kommunistik g‘oyani targ‘ib qilish uchun xizmat qilgan.

Xorijiy tadqiqotlarda aynan Farg‘ona vodiysidagi ijtimoiy-madaniy hayot tasviri aynan yoritilishi kam kuzatiladi. Tahlillar ko‘proq butun Sovet tizimining ushbu yillarda Turkiston misolida qabul qilinib, 1927-yilgi “Hujum” harakati

kengroq talqin qilingan. Shunday bo'lsa-da, ozchilik tadqiqotchilardan biri amerikalik taniqli olim Adib Xolid o'zining *“O'zbekiston tavalludi. Ilk SSSR davrida millat, imperiya va inqilob”* asarida Farg'ona vodiysidagi 1920-1930 yillarda ta'lim tizimida olib borilgan islohatlar hususida fikrlar beradi. Muallif Sovet hukumati ta'limdan jamiyatni yangilash va diniy tuzilmalarning ta'sirini kamaytirish vositasi sifatida foydalangiligini alohida keltirib o'tadi[7]. Bu islohotlarni xolislik bilan tahlil qilganimizda ham, hukumat sotsialistik jamiyat qurishning bir qismi sifatida madaniy inqilobni, ya'ni ta'limni birlamchi deb hisoblagan. Biroq bunday islohotlar asriy - madaniy an'analar kuchli bo'lgan vodiylar hududida mahalliy diniy liderlar va aholining qattiq qarshiligiga duch keldi, chunki ular bu o'zgarishlarni o'zlarining diniy va madaniy qadriyatlariga tahdid deb bilishgan.

Mahalliy respondent Ahmadjon Mamatqulov vodiydagi o'rganilayotgan davrga oid ma'lumotlar bilan o'rtoqlasharkan, xalq orasida savodsizlik darajasi kuchli bo'lgan, shu bois buvilari Tojiniso Normatova 1924-yilda o'z uyida qishloq bolalari uchun “uy maktabi” ochganligini keltirib o'tadi[8]. Keyinchalik shahar Xotin-qizlar soveti(Женотдел) raisi bo'lgan bu ayol o'z davrining ancha savodli kishilaridan bo'lgan. Shuni qo'shimcha sifatida kiritishimiz mumkinki, ushbu uy maktab keyinchalik sovet hukumati tomonidan maktab ochilishiga poydevor bo'lgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

1918 - yil 26 - iyunda Turkiston ASSR Maorif Xalq komissarligi tomonidan “Har bir shahar va qishloqda katta yoshlilar uchun savodsizlikni tugatish kurslarini tashkil etish to'g'risida” gi qarori majburiy deb belgilandi[9:9].

Vaziyatni yanada yaxshilash maqsadida hukumat o'zining 1918-yil 14-iyul qarorida “Hamma darajadagi maktablar va idoralar maktablari endilikda o'qishni xohlovchilarning hammasi uchun ochilgan” [10] deb ta'kidladi. Shundan so'ng 1918-yil 26-dekabrda RSFSR Xalq Komissarlari Soveti savodsizlikni tugatish to'g'risida dekret chiqardi[11]. Unda 8 yoshdan 50 yoshgacha bo'lgan, o'qish va

yozishni bilmaydigan barcha aholiga o'z ona tilida yoki rus tilida savod chiqarish majburiyati yuklandi.

1920-yil 20-noyabrda TASSR XKS tomonidan “Savodsizlikni tugatish” to'g'risida dekret qabul qilindi[12]. Ushbu dekretga binoan Turkiston siyosiy maorif soveti (Туркполитпросвет) qoshida Savodsizlikni tugatish bo'yicha Turkiston Favqulodda Komissiyasi (STTFK) tashkil etildi[13] va o'z faoliyatini boshladi.

Farg'ona viloyati partiya tashkiloti, mahalliy partiya, sovet va kasaba uyushma tashkilotlari savodsizlikni bartaraf etish bo'yicha keng ko'lamli ishlarni amalga oshirdilar: ular birinchi navbatda ommaviy savodsizlikni tugatish bo'yicha maxsus markazlar – **Likpunktlar**[14] (savodsizlikni tugatish punkti) ochdilar. Masalan, agar 1924 – 1925 - o'quv yilida viloyatda 409 likpunkt faoliyat ko'rsatib, ularda 15 056 kishi o'qigan bo'lsa, 1925 – 1926 - o'quv yilida ularning soni 579 ta bo'lib, 17 223 kishini o'qitgan, 1926–1927-o'quv yilida esa 507 ta likpunktda 15 217 kishi savodini chiqarishgan.

1930 – 1931 - o'quv yilida Farg'ona okrugi uchun savodsizlikni tugatish maktablariga mo'ljallangan mutaxassislarni o'qitish va qayta tayyorlash rejasi ishlab chiqildi[16].

1 - jadval

Ko'rsatkichlar	Umumiy soni	Erkaklar soni	Ayollar soni
Savodsizlar soni	104 660	52,336	52,330
Chalasavodlar soni	16 000		
Tayanch likpunktlarga qamrab olinganlar soni	2 010		
Maktablar soni	3 475		
Har bir maktabga to'g'ri keladigan savodsizlar soni	30 kishi		
454 ta maktabga to'g'ri keladigan chalasavodlar soni	35 kishi		

Ushbu reja bo'yicha amalga oshirilgan ishlar natijasida savodsizlikni tugatish maktablari o'z vazifalarini bajarishga kirishgan va jamoatchilik orasida savodli fuqarolar sonining ko'payishiga katta hissa qo'shgan.

Bundan tashqari viloyatda mavjud bo'lgan sanoat korxonalari va fabrikalarida ham savodsizlikka qarshi kurash ishlari olib borildi. 1929–1930-o'quv yilida Farg'ona ipak to'qish zavodi qoshida 10 ta savodsizlikni tugatish maktabi ishlagan: grener zavodida – 2 ta, ip-gazlama fabrikasida – 5 ta, tekstil fabrikasida – 8 ta, Chimyon neft ishlab chiqarish korxonasida – 6 ta, Marg'ilon ipakchilik fabrikasida – 15 ta maktab[17].

Farg'ona vodiysida 1920 - yillarning ikkinchi yarmiga kelib savodxonlikni oshirish, xalq madaniyatini rivojlantirish, maktablarni qayta tashkil etish va yuqori darajadagi ta'lim muassasalarining keng tarmog'ini yaratish[18:5] siyosiy va madaniy zaruriyatga aylangandi.

Madaniy qurilishning eng muhim tadbirlaridan biri yangi tipdagi maktablar barpo etish va ularni malakali pedagoglar bilan ta'minlash edi[19:6]. Sovet hukumatining iqtisodiy vazifalar bilan bir qatorda bunday madaniy islohotlarni amalga oshirishini sovet tipidagi pedagoglarni tayyorlash bilan izohlash mumkin.

O'sha vaqtlardagi o'qituvchilarning (katta o'qituvchi Ahmadjon Mamatqulov) esdaliklaridan yangi maktablarning qurilishi va ularning qishloqlarni ijtimoiy-madaniy markazlariga aylana boshlaganligini ko'rish mumkin. Maktablarda kunduzi bolalar, kechqurunlari esa katta yoshdagi kishilar o'qitilgan[20]. Atoqli o'zbek olimi T. N. Qori-Niyozov Farg'ona shahrida o'zbek maktabining tashkil etilishi va faoliyatida yaqqol ko'rinadi. 1920-yilda T. N. Qori-Niyozov[21] rahbarlik qilgan maktab qayta qurilib, viloyatda dastlabki ikkinchi bosqich o'zbek mehnat maktabiga aylantirilgan. Tadqiqot davomida o'rganilayotgan mavzu ishiga mahalliy respondent sifatida yordam bergan katta o'qituvchi Ahmadjon Mamatqulov bilan bo'lgan suhbatlarda ushbu ma'lumotlarga yanada aniqlik kiritildi. Barpo etilgan maktab va o'qituvchilik kurslari negizida u Qo'qonda pedagogika texnikumini tashkilladi. Keyinchalik u Farg'ona viloyatining pedagogik kadrlarni tayyorlash bo'yicha muhim markaziga aylandi[22].

1924-yil pedagogik texnikumning birinchi bitiruvchilari bitirdi. “Yangi Farg'ona” gazetasi o'z sahifalarida “Bu o'n uchta bitiruvchi o'n uch mingta

bo'lsin" deb yozgan edi. Zero, birinchi bitiruvchilar soni o'n uch kishi bo'lib, ularni gazeta o'zbek ma'naviyati va o'zbek ta'limi bahorini jahonga olib chiquvchi "o'n uch qaldirg'och" deb yozgan[23]. So'ngra shu maktab va mahalliy o'qituvchilar kurslari zaminida Farg'ona viloyat pedagogika texnikumi tashkil qilingan. Texnikum qoshida "Namuna maktabi", shuningdek, internat ochilgan, unda o'quvchilar davlat mablag'i hisobiga ta'minlangan (ularga tekin oziq-ovqat, kiyim-bosh, o'quv qurollari, yozuv-chizuv uchun kerakli anjomlar) [24]. Ushbu ma'lumotlarni arxiv hujjatlari bilan tahlil qilganimizda viloyat ta'lim tizimi haqida yanada ko'proq ma'lumotlarga ega bo'lamiz. Farg'ona viloyatidagi birinchi pedagogik texnikum Qo'qonda ochildi va viloyatning madaniy hayot markaziga aylandi. Texnikumda yosh o'qituvchilar uchun tayyorlov va qayta tayyorlash kurslari tashkil etildi, metodik, pedagogik mavzularda ma'ruzalar o'qildi va darslar o'tkazildi. 1924 - yilda texnikumning birinchi bitiruvchilari chiqdilar. Ushbu bitiruvchilarning ko'pchiligi keyinchalik yirik davlat, partiya va sovet xodimlari bo'lib, masalan, F.I. Shamsutdinov – Sotsialistik Mehnat Qahramoni, Farg'ona viloyati partiya qo'mitasining birinchi kotibi, K.I. Yusupov – O'zSSR FA akademigi, T. Zohidov – O'zSSR FA akademigi, R. Atajanov – Toshkent pedagogika instituti professori[25] bo'lib yetishganligi haqida ma'lumotlar qayd etilgan.

1930 – yillar o'rtalarida Farg'onada bir qator yangi maktab binolari paydo bo'ldi. 1930 – 1931 o'quv yiliga kelib Farg'onada 8 ta maktabda 2960 nafar o'quvchi tahsil olgan. Bu maktablarni yaroqsiz binolardan yangi binolarga ko'chirish imkonini berdi. 1936 - yilda shahardagi 10 ta maktabda 5111 o'quvchi tahsil olgan[26].

Respublikada savodsizlikni bartaraf etish borasida olib borilayotgan ishlar professor-o'qituvchilarga bo'lgan ehtiyojni tobora ortishiga olib keldi. Bu esa yuqori malakali kadrlarni tayyorlaydigan yangi oliy o'quv yurtlarini tashkil etish qanchalar muhim ekanligini anglatardi. 1927-yilgacha O'zbekistonda oliy ma'lumotli professor-o'qituvchilarni tayyorlagan yagona oliy o'quv yurti 1920-yil 7-sentyabrdagi dekret bilan ochilgan O'rta Osiyo Davlat universiteti (CAFY)

bo'lgan. Farg'ona davlat pedagogika instituti Farg'ona vodiysidagi birinchi oliy o'quv yurti bo'lib, O'zbekistondagi ilk pedagogika oliy o'quv yurtlaridan biri bo'ldi. Uning tarixi xalq maorifini rivojlantirish va O'zbekiston SSR ta'lim muassasalari uchun pedagog kadrlar tayyorlashdagi muvaffaqiyatli islohotlarning yorqin namunasi edi.

O'zSSR Xalq Komissarlari Sovetining 1930-yil 23-martdagi 9/14 sonli qarori "1930-yil 1-maydan Farg'ona oliy pedagogika institutini ochish to'g'risida" edi[27]. Molotov nomli Farg'ona davlat pedagogika instituti 1930-yil aprel oyida tashkil etildi[28].

1880-yilda shaharda ma'muriy binolar qurilishi boshlandi. Uezd boshlig'i uchun turar joy va idora, erkaklar gimnaziyasi, ofitserlar uyi poydevori qurildi. 1902–1904-yillarda G.M.Svarchevskiy loyihasi bo'yicha shaharda erkaklar gimnaziyasi (hozirgi universitetning asosiy binosi) binosi qurildi. Gimnaziya shahardagi ikki qavatli binoning ikkinchisi hisoblanardi va bu binoni toshkentlik savdogar o'z hisobidan qurdirgan edi. Qurilishga g'ishtar Yormozor g'isht zavodidan, temir va oynalar esa Rossiyadan keltirilgan. 1905-yil bahorida bino Peterburg quyma zavodida tayyorlangan temir panjaralar bilan o'ralib, gimnaziya ochilishida ko'plab manzarali daraxtlar o'tqazilgan[29:56-61].

Dastlab universtitetda bitta bino – sobiq o'g'il bolalar gimnaziyasi binosi bo'lganligi bois, o'quv xonalar yetishmasdi. Talabalarni turar joy bilan ta'minlash ham birdan hal bo'lmadi. Talabalar yotoqxona yo'qligi bois dastlab palatkalarga joylashtirildi[30:11].

Institutda dastlab 120 nafar talaba tahsil olgan. Ta'lim olish muddati 3 yil etib belgilandi. Institutning birinchi direktori professor A. M. Krasnousov, o'quv bo'limi mudiri dotsent S. N. Mishin, kafedra mudirlari F. M. Burnashev va R. K. Atadjanovlar edi. Institut zimmasiga kolxoz yoshlari maktablari uchun yuqori malakali o'qituvchilar tayyorlash, maktablarga metodik xizmat ko'rsatish vazifasi qo'yildi[31:12].

Institut tashkil topgan dastlabki davrda O'zbekiston Pedagogika kombinati hisoblanib, uning tarkibiga 1) Pedagogika instituti; 2) Pedagogika texnikumi; 3)

Ishchilar fakulteti; 4) Pedagogik kurslar; 5) Kechki ishchilar fakulteti; 6) Kechki Pedagogika instituti; 7) Oliy o'quv yurtlariga tayyorlov fakultetlari kirgan.

Tajriba shuni ko'rsatdiki, bitta oliy o'quv yurti tarkibida shuncha o'quv tizimini birlashtirish, ya'ni boshqaruv tizimini yagona Kombinat shaklida markazlashtirish kutilgan natijani bermadi.

Xalq maorif komissarligi bu masalani qayta ko'rib chiqib, Kombinat tizimini qayta tashkil etish haqida qaror qabul qiladi.

Institutni tashkil etish jarayonida uning oldiga nafaqat pedagog kadrlarni tayyorlash, balki maktablar uchun o'quv - metodik xizmat ko'rsatish talabi ham qo'yiladi. Bundan tashqari Xalq maorif komissarligi topshirig'i bilan kolxoz maktablari uchun kadrlar tayyorlashni yo'lga qo'yish, maktab qurilishini namunali tarzda amalga oshirish uchun 1930-yil aprel oyida Farg'onada I Butuno'zbek respublika konferensiyasini tashkil etildi. Shuningdek, qishloq xo'jaligi o'qituvchilarini tayyorlaydigan kafedralar bilan bir qatorda institutda yana agronomiya bo'limi ochildi va 1931-yili 13-yanvarda Xalq maorif komissarligining qarori bilan Agro-pedagogika instituti nomi berildi.

1932-yilga kelib esa Maorif komissarligi qarori bilan Agro-pedagogika instituti tuzilmalarini tubdan o'zgartiradi. Endi institut kolxoz maktablari uchun kadrlar tayyorlash tizimidan o'n yillik maktablar, Ishchilar fakulteti, texnikumlarga pedagog kadrlar tayyorlash tizimiga o'tdi. Shu tariqa dastlabki uch yil davomida Institut tarkibiy tuzilmasi va nomini uch marotaba o'zgartirildi: 1) Oliy davlat pedagogika instituti; 2) Agro-pedagogika instituti; 3) Davlat pedagogika instituti[32].

1933-yili nisbatan kichik bo'lgan Toshkent pedagogik instituti va Samarqand bolalar harakati instituti tugatilib, ulardagi talabalar kontingenti Farg'ona pedagogik institutga ko'chiriladi. Ko'chirilgan talabalar bilim darajasining pastligi sababli Farg'ona instituti rahbariyati ularga maxsus qo'shimcha darslar tashkil etadi. Lekin bu institutning o'z talabalari darslarini oqsashiga sabab bo'ladi. Aslida buning sababi ko'chirilgan talabalar bilim

darajasini 1933–1934-o‘quv yili boshlanishigacha bu yerdagi talabalar darajasi bilan tenglashtirish maqsad qilingan edi[33].

Bundan tashqari, tugatilgan institutlarning talabalari asosan yevropalik aholi vakillari bo‘lib, Farg‘ona pedagogika institutini o‘zbeklashtirish masalasi yana hal etilmasdan qolishiga sabab bo‘lgan. 1930-yilga kelib institut professor-o‘qituvchilar safida 4 nafar milliy kadr bo‘lgan bo‘lsa, bu raqam 1932-yili 17 nafarga yetgan. Bu institutda o‘zbeklashtirishni 75 foizga ko‘tarish imkonini bergan. Shu yildan boshlab talabalar birinchi, ikkinchi va uchinchi semestrlarda o‘zbek tilida ta’lim ola boshlaganlar[34].

Lekin bu borada olib borilgan ishlar, ya’ni, mahalliy ilmiy kadrlarni tayyorlash masalalari yetarli darajada emas va milliy kadrlarni talabalar orasidan tayyorlash vazifasi davom etmoqda edi.

Farg‘ona Davlat Pedagogika Instituti o‘z faoliyati davomida bir o‘quv yili davomida ikki marta bitiruvchi chiqardi. Dastlabki bitiruv 1933-yil 1-yanvarda, ikkinchisi 1933-yil 15-iyunda bo‘lib o‘tdi. Jami 105 nafar talaba dastlabki bitiruvchi maqomiga ega bo‘ldi. 1934-yilda bitiruv muddati iyun oyiga ko‘chirilib, jami 90 nafar talaba bitirdi. To‘rt yillik faoliyat davomida jami 195 nafar talaba bitirgan.

1933 - yil bitiruvchilar

2 - jadval

Bitiruv sanasi	Bo‘lim	Talabalar soni
1933-yil 1-yanvar	Umumiy adabiyot (kimyo-biologiya)	105
1933-yil 15-iyun	Umumiy adabiyot (maktabgacha ta’lim)	

1934 - yil bitiruvchilar

3 - jadval

Bitiruv sanasi	Bo‘lim	Talabalar soni
1934-yil iyun	Biologiya (2 guruh)	90
1934-yil iyun	Fizika-matematika	
1934-yil iyun	Pedagogika	

Umumiy bitiruvchilar statistikasi

4 - jadval

Yillar	Bitiruvchilar soni
1933-yil	105
1934-yil	90

Jami	195

Institut o'qituvchilari mahalliy millat vakillarini ta'lim jarayoniga jalb qilishga katta e'tibor qaratdilar. 1936 - yilda institutning barcha fakultetlarida 412 nafar talaba ta'lim olgan bo'lib, ularning 260 nafari o'zbek va boshqa mahalliy millat vakillari edi. Biroq, birgina pedagogika instituti viloyatdagi barcha maktablar uchun pedagogik kadrlar ehtiyojini qondira olmas edi. Shuning uchun institut qoshida ikki yillik o'qituvchilar instituti tashkil etildi. 1936 - yilda bu o'qituvchilar institutida 224 nafar talaba ta'lim olgan, ulardan 168 nafari o'zbek va 12 nafari boshqa mahalliy millat vakillari edi. O'qituvchilar tarkibi 153 nafarni tashkil qilgan edi[35]. Urushdan avvalgi yillarda Farg'ona davlat pedagogika instituti hayotida ijobiy o'zgarishlar yuz berdi. 1939-yilda institutda 2 ta o'quv binolari (hozirgi fizika-matematika va tarix fakultetlari binolari) ishga tushirildi[36:15]. 1936-yildan boshlab o'quv jarayoniga ma'ruza darslari joriy etildi. Xuddi shu yildan institut yakunida diplomlarni tabaqalashtirilgan holda berish, 1938-yildan esa imtiyozli diplomlar berish joriy etildi. Shuningdek, 1937-yil noyabr oyidan boshlab SSSR Xalq Komissarlari Kengashining "Oliy o'quv yurti talabalari uchun stipendiyalar miqdori belgilandi [37:31].

Farg'ona davlat pedagogika instituti stipendiya jadvali

5 - jadval

Bosqich	Stipendiya miqdori (so'm)
1-bosqich	130
2-bosqich	150
3-bosqich	175
4-bosqich	175
5-bosqich	200

Bunday o'zgarishlar zahirida shuni ham ta'kidlab o'tish zarur, ya'ni 1938 yilning kuzida institutda VK(b) MK va O'zbekiston KP(b) MK ko'rsatmasi bilan ijtimoiy fanlarni o'qitishda qayta qurish boshlandi. 1938–1939 o'quv yilining ikkinchi semestridan boshlab institut o'quv rejasiga "Marksizm-leninizm asoslari"

yangi kursi kiritildi[38]. Bu o'zgarishlar talabalar va professor-o'qituvchilarni g'oyaviy-siyosiy tarbiyalash ishlarini rivojlantirishda juda qo'l keldi.

Shunga qaramasdan Farg'ona davlat pedagogika instituti professor-o'qituvchilar va talabalari o'z xizmat vazifalarini sidqidildan bajarish bilan birga jamoat ishlarida, shahar va viloyatning ijtimoiy hayotida faol ishtirok etardilar. Professor-o'qituvchilar kolxozlarda, tashkilot va muassasalarda targ'ibot-tashviqot ishlarini olib borib, turli mavzularda ma'ruza qilar edilar. Talabalar esa paxta yig'im-terimida, Log'on va Katta Farg'ona kanali kurilishida faol qatnashdilar.

1939-yilda Katta Farg'ona kanali qurilishida ishtirok etgan 650 nafar talabaning 175 nafari hukumat mukofotlari, nishon va faxriy yorliqlari bilan taqdirlandi[39].

Lekin Pedagogik yo'nalishdagi maxsus ta'lim muassasalaridan tashqari, Farg'onada tibbiyot va to'qimachilik texnikumlari ham faoliyat yuritdi. 1936-yilda tibbiyot texnikumining birinchi kursida 310 nafar talaba, ikkinchi kursida esa taxminan 100 nafar talaba ta'lim olgan. Shaharda ishchilar fakultetlari ham bo'lib, ularning vazifasi ishchilar va dehqonlarning umumiy ta'lim darajasini oshirish edi. 1936-yilda Farg'onada kechki va kunduzgi bo'limlari bo'lgan ishchilar fakulteti faoliyat ko'rsatgan, unda 230 nafar talaba ta'lim olgan. Shuningdek, o'zbek ayollari uchun maxsus ishchilar fakulteti ham tashkil etilgan edi[40].

Xulosa o'rnida shuni aytib o'tish mumkinki, Farg'ona davlat pedagogika instituti tashkil etilishidan boshlab o'zining murakkab, ammo muvaffaqiyatli rivojlanish yo'lini bosib o'tgan. U nafaqat ta'lim sifati, balki milliy kadrlarni tayyorlash bo'yicha ham, viloyat va respublika miqyosida ilm-fan va ma'rifat rivojlanishiga ham o'z hissasini qo'sha olgan. Shu bilan birga, o'z faoliyatining dastlabki bosqichida institut mavjud qiyinchiliklarni yengib o'tib, kadrlar tayyorlashda tajriba orttirgan va bu tajriba keyinchalik ta'lim tizimida foydalanilgan.

Farg'ona davlat pedagogika instituti Farg'ona vodiysi uchun katta ahamiyatga ega bo'lib, mintaqada savodxonlikni oshirish va ilm-fan, madaniyatni rivojlantirishda asosiy rol o'ynadi. Institut mahalliy pedagogik kadrlarni

yetishtirib, xalq ta'limi tizimini kuchaytirishga yordam berdi, bu esa mintaqaning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga katta hissa qo'shdi. Ayniqsa, Farg'ona vodiysidagi malakali o'qituvchilar yetishmovchiligi muammosini hal etib, viloyat ta'lim tizimini mustahkamlashga xizmat qildi. Biroq, institut faoliyatida tanqidiy jihatlar ham mavjud edi. Dastlabki yillarda boshqaruvdagi o'zgarishlar va nomutanosibliklar institut faoliyatini izchil olib borishga to'sqinlik qildi. Ko'p marotaba o'quv dasturlarining o'zgarishi va o'zbeklashtirish siyosatidagi qiyinchiliklar ta'lim jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Shuningdek, Sovet hokimiyatining kuchli siyosiy nazorati ta'lim sifatini bir yoqlama siyosiy tarbiyaga yo'naltirib, ilmiy-amaliy bilimlarni cheklab qo'ydi. Bu tanqidiy nuqtalar institut rivojlanishiga to'sqinlik qilgan bo'lsa-da, u mintaqaviy va respublika miqyosida ilm-fan va ma'rifat rivojiga baribir muhim hissa qo'shdi. Institut bitiruvchilari malakali mutaxassis sifatida xalq ta'limi va boshqa sohalarida faoliyat yuritib, viloyat hamda respublika miqyosida ilm-fan va ma'rifat rivojiga munosib hissa qo'sha boshladilar.

Farg'ona viloyatida sotsialistik qayta qurish davrida xalq maorifi sekin-astalik bilan rivojlandi. Majburiy boshlang'ich ta'lim joriy qilindi, xalq savodxonligi oshirildi, viloyatda birinchi oliy ta'lim muassasasi ochildi, pedagogik kadrlar tarkibida sezilarli o'zgarishlar ro'y berdi. Tayyorlangan kadrlar orasida mahalliy millat vakillari ko'paydi. Bu jarayon xalq xo'jaligining turli sohalarini rivojlantirishga, sotsialistik sanoat va qishloq xo'jaligining o'sishiga katta hissa qo'shdi. Bu ishlar Farg'ona viloyatidagi ko'proq partiya tashkiloti rahbarligida amalga oshirildi. Sovet hukumati va Kommunistik partiyaning doimiy nazorati va tashviqoti muhim rol o'ynadi. Ta'lim va maorifdagi bunday islohotlar mahalliy aholi orasida savodxon kadrlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Viloyatda yangi tipdagi muassasa, ta'limning yangi bosqichi oliy ta'lim tashkil etildi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Nizomiddinov O. (2024). Farg'ona vodiysida 1920 - 1930 yillarda ta'lim tizimining rivojlanishi: birinchi oliy ta'lim muassasaning tashkil etilishi I (Farg'ona viloyat Davlat

arxividagi hujjatlar misolida). *Fargʻona davlat universiteti*, □ <https://journal.fdu.uz> (5) https://doi.org/10.56292/SJFSU/vol30_iss5/a30, 149-156 betlar.

2. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Иккинчи китоб. Ўзбекистон совет мустанлакачилиги даврида. Тузувчилар: М. Жўраев, Р. Нуруллин, С. Камолов ва бошқ. – Тошкент: Шарқ, 2000. – Б. 385
3. Кадыров И.К. Очерки развития общеобразовательной школы советского Узбекистана. – Ташкент, 1974. – С. 11-35.
4. Рахимов.М.У. История Фергана. – Ташкент. Фан, 1984. – С. 13.
5. Муродхўжаев А. Ўзбекистон ССРда халқ маорифи. – Тошкент. Ўздавнашр. – С. 6.
6. Муродхўжаев А. Ўзбекистон ССРда халқ маорифи. – Тошкент. Ўздавнашр. – С. 6.
7. Xolid A. O'zbekiston tavalludi: ilk SSSR davrida millat, imperiya va inqilob[Matn]. – Toshkent. Akademnashr. 2022.
8. Dala yozuvlari. Fargʻona viloyati, Fargʻona shahri, Oqariq mahallasi, 2024 yil.
9. Культурное строительство в Туркестанской АССР (1917-1924 гг.) Сборник документов. Том 1. Культурное строительство в Туркестанской АССР в период установления Советской власти и гражданской войны (1917-1920 гг.) Сост. А.Г. Багрянцев, Р.С. Ерзина, А.М. Казанцева и др. – Ташкент: Узбекистан, 1973. – С. 9.
10. ЎЗМА. 34-жамғарма, 1-рўйхат, 30-йиғмажилд, 1-варак.
11. ЎЗМА. 34-жамғарма, 1-рўйхат, 30-йиғмажилд, 75-варак.
12. ФВДА. 154-фонд. 1-рўйхат. 14-йиғма жилд. 14 – варак.
13. ФВДА. 154-фонд. 1-рўйхат. 14-йиғма жилд. 14 – варак орқа томони.
14. Каждый населённый пункт с числом неграмотных свыше 15 человек должен был иметь школу грамоты (ликпункт, срок обучения в котором составлял 3 – 4 месяца). К осени 1920 года только силами ВЧК л/б (**Всероссийская чрезвычайная комиссия по ликвидации безграмотности**) были созданы курсы ликвидаторов безграмотности в 26 губерниях, говорится в Большой российской энциклопедии.
15. ЎЗМА. Р-837-жамғарма, 3-рўйхат, 502-йиғмажилд, 75-варак.
16. ФВДА. 131-фонд. 1-рўйхат. 261-йиғма жилд. 32 – варак.
17. ФВДА. 154-фонд. 1-рўйхат. 11-йиғма жилд. 2 – варак.
18. Маъмуров Т, Абдуллаев Ш. Ферганский государственный педагогический институт им.Улугбека. – Кузница подготовки учительских кадров. – Ташкент. Ўзбекистон, 1991. – С. 5.
19. Маъмуров Т, Абдуллаев Ш. Ферганский государственный педагогический институт им.Улугбека. – Кузница подготовки учительских кадров. – Ташкент. Ўзбекистон, 1991. – С. 6.
20. Dala yozuvlari. Fargʻona viloyati, Fargʻona shahri, Oqariq mahallasi, 2024 yil.
21. Toshmuhammad Niyozov Qori-Niyoz (1897-1970) – Sovet o'zbek matematiki va fan tarixshunosi, akademik (1943) va O'zbek SSR fanlar Akademiyasi birinchi prezidenti (1943-1947). Fizika-matematika fanlari doktori. O'zbek SSRda xizmat ko'rsatgan fan arbobi (1939). 1917 yilda Fargʻona viloyatida birinchi o'zbek maktabini tashkil etgan.
22. ФВДА. 154-фонд. 2-рўйхат. 7-йиғма жилд. 18 – варак
23. Qarang. Yangi Fargʻona gazetasi. 1920 yil may soni

24. Қодиров Э.К. Ўзбекистон умумтаълим мактабларининг ривожланиш тарихи. (1917-1975) – Тошкент: Ўқитувчи, 1979. – Б. 33
25. ФВДА, 8-фонд, 1-рўйхат, 386-иш, 82-варақ.
26. ЎзРПДА ФВБ, 8-жамғарма, 1- йиғмажилд, 91-варақ.
27. ФВДА. 131-фонд. 1-рўйхат. 178-йиғма жилд. 14 – варақ.
28. ФВДА. 800-фонд. 1-рўйхат. 20^а -йиғма жилд. 1 – варақ.
29. Рахимов.М.У. История Фергана. – Ташкент. Фан, 1984. – С. .56-61
30. Шарафиддинов А. Фарғона давлат универстети: тарих ва юксалиш йиллари. – К.1: Публицистик нашр. Фарғона. Фарғона. 2015. 11 – Б
31. Маъмуров Т, Абдуллаев Ш. Ферганский государственный педагогический институт им.Улугбека. – Кузница подготовки учительских кадров. – Ташкент. Ўзбекистон, 1991. – С. 12.
32. ФВДА. 800-фонд. 1-рўйхат. 20^а -йиғма жилд. 2 – варақ.
33. 800-фонд. 1-рўйхат. 20^а -йиғма жилд. 3 – варақ
34. ФВДА. 800-фонд. 1-рўйхат. 20^а -йиғма жилд. 11 – варақ
35. ФВДА. 8-фонд. 2-рўйхат. 1859 -йиғма жилд. 73 – варақ
36. Шарафиддинов А. Фарғона давлат универстети: тарих ва юксалиш йиллари. – К.1: Публицистик нашр. Фарғона. Фарғона. 2015. 15 – С
37. Маъмуров Т, Абдуллаев Ш. Ферганский государственный педагогический институт им.Улугбека. – Кузница подготовки учительских кадров. – Ташкент. Ўзбекистон, 1991. – С. 31.
38. Маъмуров Т, Абдуллаев Ш. Ферганский государственный педагогический институт им.Улугбека. – Кузница подготовки учительских кадров. – Ташкент. Ўзбекистон, 1991. – С. 35.
39. Шарафиддинов А. Фарғона давлат универстети: тарих ва юксалиш йиллари. – К.1: Публицистик нашр. Фарғона. Фарғона. 2015. 20 – С
40. ФВДА. 8-фонд. 2-рўйхат. 1857 -йиғма жилд. 72 – варақ.

KATTA FARG‘ONA KANALI QURULISHINING XORIJ MANBALARIDA YORITILISHI

Xusanov Saidrasul Xusanovich

FarDU, Tarix fakulteti

O‘zbekiston tarixi kafedrasi o‘qituvchisi

Kamoliddin Yo‘lbarsov

Arxivshunoslik yo‘nalishi talabasi

Kalit so‘zlar: *O‘zbekiston Kompartiyasi, “xalq qurilishi loyihasi”, “Farg‘ona kanali” nomli film, Orol dengizining qurib ketishi, ICWC*

Ключевые слова: *Коммунистическая партия Узбекистана, «Народная стройка», фильм «Ферганский канал», высыхание Аральского моря, МКВК*

Keywords: *The Communist Party of Uzbekistan, "People's Building Project", the film "Fergana Canal", the drying up of the Aral Sea, ICWC*

1939-yil iyul oyining oxiridan boshlab bir necha ming tojik (mahalliy) kolxozchilari yordami bilan 160 ming o'zbek kolxozchisi O'zbekiston Kompartiyasi tomonidan uzunligi 270 kilometr uzunlikdagi Katta Farg'ona kanalini qurish uchun safarbar qilindi [5]. Bu kanalning asosiy maqsadi Farg'ona vodiysi paxta dalalarini sug'orish uchun Sirdaryodan suv olish va shu orqali Sovet Ittifoqining "paxta mustaqilligiga" erishish edi. O'tgan asrning 30-yillaridagi so'nggi buyuk qurilish loyihasi bo'lgan Buyuk Farg'ona kanali hayratlanarli darajada bor yo'g'i qirq besh kun ichida qurildi. U tugashi bilan Ikkinchi Jahon urushi boshlandi.

Avvalgi loyihalar, xususan, 1931-33-yillardagi Oq dengiz (Belomor) kanali va 1932-37 yillardagi Moskva-Volga kanali asosan Gulag nazorati ostidagi mahbuslar mehnatiga tayangan. Katta Farg'ona kanali boshqacha edi. Partiya targ'ibotchilari tomonidan "xalq qurilishi loyihasi" deb belgilab qo'yilgan bu loyiha asosan mahalliy resurslarga qaratildi. Sovet Ittifoqining ba'zi taniqli fotosuratchilarining Stalin davridagi fotosuratlarida deyarli hech qanday mexanizatsiyalashgan uskunalar mavjud emas edi va vaqti-vaqti bilan avtomobil yoki mototsikldan tashqari, ularning hech biri yo'q. Fotosuratlar ham, kinoxronika lavhalari ham asosiy taassurot qoldirgan firavunlar edi - juda ko'p sonli o'zbek dehqonlari (dehqonlari) karnaylar (cho'zilgan shoxlar) bilan xandaqlarga chaqirilgan, yozning jazirama quyoshi ostida ketmenlari bilan irg'ib ketayotgan edilar. O'zbekistonliklarning mehnatsevarligi haqidagi xabarlardan hayratga tushganlar qatorida yozuvchi Pavel Pavlenko [11] bilan birgalikda "Farg'ona kanali" nomli filmga ssenariy yozgan Sergey Eyzenshteyn ham bor edi. Film "triptix" bo'lishi kerak edi. XIV asr oxirlarida bo'lib o'tgan birinchi qism Urganchning Temur (Tamerlan) tomonidan talon-taroj qilinishi bilan yakunlandi; ikkinchi qism XX asrning boshlarida suv ta'minotini nazorat qilgan mahalliy zodagonlarga (mirobiylar) qarshi dehqonning g'alayonini (bunt) o'z ichiga oladi; uchinchi qism esa kommunistik mehnat bilan suv va qumning elementar kuchlari

ustidan qozonilgan g'alabani namoyish etishdan iborat edi. Kanalning o'zidan farqli o'laroq, film hech qachon tugallanmagan va Eyzenshteyn tomonidan tashlab ketilgan loyihalarning uzoq ro'yxatiga qo'shilgan.

Kanal loyihasi O'zbekiston Kommunistik partiyasini chuqur tozalashdan so'ng qiyinchilik tug'dirdi. U o'z ishchi kuchini milliylik tuyg'usi yangi paydo bo'lgan yaqinda kollektivlashgan Markaziy Osiyo aholisidan oldi. U va urushdan keyin qurilgan boshqa kanallar Farg'ona vodiysida qishloq xo'jaligi va sanoatning sezilarli rivojlanishiga yordam berdi, bu esa butun O'rta Osiyodagi eng zich joylashgan hududga aylandi. Shu bilan birga, kanal XX asrning ikkinchi yarmidagi eng katta ekologik ofatlardan biri bo'lgan Orol dengizining qurib ketishiga olib keladigan kuchlarni ham ishga tushirdi [6].

To'liq nomi, U. Yusupov nomidagi Katta Farg'ona kanali, O'zbekiston SSR Farg'ona vodiysidagi kanal (283 km) va Tojik SSR (62 km); SSSRning eng yirik sug'orish tizimlaridan biri. 1939–40 yillarda 160 ming kolxoz ishchilaridan iborat ko'ngilli fuqarolar qo'shinlari tomonidan qurilgan.

Katta Farg'ona kanali Sirdaryoning asosiy manbai bo'lgan Norin daryosidan Uchqo'rg'on yaqinidan boshlanib, Qoradaryo va Sirdaryoning bir qancha chap irmoqlarini kesib o'tib, vodiyni janubiy tomoniga o'tadi. va Leninobod yaqinidagi Sirdaryoda tugaydi [8]. Kanalda 1000 dan ortiq gidrotexnika inshoot(zavod)lari joylashgan bo'lib, ulardan 50 dan ortig'i salmoqli hisoblanadi. Kanal Norin va Qoradaryo daryolarini suv bilan ta'minlaydi va Farg'ona vodiysining janubiy chegarasidagi daryolarni suv bilan ta'minlash va unga tutash yerlarni to'g'ridan-to'g'ri sug'orishda foydalaniladi. Taxminan 257 ming ga yer sug'oriladi, 100 ming ga faqat kanal orqali; qolgan qismi suvni ham kanaldan, ham unga tutashgan daryo tizimidan oladi.

1940–41-yillarda Janubiy Farg'ona va Shimoliy Farg'ona kanallari ham qurildi. Natijada vodiyni sug'orish tizimlarini suv bilan ta'minlash, sug'oriladigan maydonlar sezilarli darajada oshdi, paxta hosili ikki baravar ko'paydi. 270 km uzunlikdagi suv yo'li bo'lgan Katta Farg'ona kanali asosan Sirdaryodan sug'orish suvini O'zbekiston Farg'ona vodiysidagi paxta dalalariga

o'tkazish uchun qurilgan. Och dashtni (hozirgi Qozog'iston hududida) qo'shimcha sug'orish bilan kanal ulkan Sovet sovxozlari tizimini ishga tushirdi. Bu ekin maydonlari Sovet Ittifoqining g'arbiy paxta bozorlaridan mustaqilligini kafolatlash va O'rta Osiyo mintaqasining qiyofasini o'zgartirish uchun mo'ljallangan edi. An'anaviy kichik qishloq xo'jaligining katta qismi kollektivlashtirildi, ko'plab sanoat korxonalari ham mintaqada joylashgan. Ushbu sanoatlashtirish jarayonlari natijasida Farg'ona vodiysi butun Markaziy Osiyodagi eng zich joylashgan hududga aylandi.

Ayni paytda Buyuk Farg'ona kanali ekologik muammolarni keltirib chiqardi, ya'ni sovet tarixidagi eng katta ekologik ofatlardan biri – Orol dengizining qurishi [1].

Farg'ona vodiysining ko'p joylarida irrigatsiya infratuzilmasi jiddiy ta'mirlashga muhtoj. Suvni o'lchash, nazorat qilish va hisobga olishda ham muammolar mavjud. Ta'mirlangan infratuzilma foydalanuvchilarga ko'proq suvni tejash imkonini berishi kerak. Farg'ona vodiysidagi (va undan tashqarida) sug'orish tizimi suv bilan ta'minlanishning mavsumiy o'zgarishi, suv xo'jaligi tashkilotlarining yetarli mablag' bilan ta'minlanmaganligi, tizimni yetarli darajada ta'minlanmaganligi, yomon sug'orish amaliyoti va ishonchsiz suv ta'minoti bilan tavsiflanadi. Bu sharoitlar suvning adolatsiz taqsimlanishiga olib keladi, bu esa mojarolar potentsialini yanada kuchaytiradi, shuningdek, suvdan ortiqcha foydalanish, sezilarli suv yo'qotishlari va natijada katta drenaj hajmi [2].

Farg'ona vodiysi bilan bo'lgan mamlakatlar qishloqlarni qayta qurish va suv sektori institutlari va tashkilotlariga mos keladigan chora-tadbirlarni amalga oshirish jarayonini qo'llab-quvvatlamoda. Sug'orish tizimlarini kanal eshiklarini kompyuterlashtirilgan avtomatik boshqarish va tegishli ma'lumotlarni yig'ish va aloqa qilish orqali yaxshilash mumkin.

Loyiha Farg'ona vodiysida amalga oshirilmoqda va ikki bosqichli yondashuvdan iborat - Uchqo'rg'on hududida joylashgan bosh gidroagregat inshootini va uchta tajriba kanali (O'zbekistondagi Janubiy Farg'ona kanali) bo'ylab gidroinshootlarni avtomatlashtirish. Qirg'izistondagi Aravon-Akburra

kanali va Tojikistondagi Xoji Bakirgan kanali) suv resurslarini integratsiyalashgan boshqarish loyihasi (IWRM) doirasida tanlangan [10].

Loyiha suvni masofadan tartibga solish va nazorat qilish orqali kanallarni texnik boshqarishni takomillashtirishga qaratilgan. U suvni tejash va iqtisodiy samaradorlik imkoniyatlarini o'rganmoqda [9].

Loyiha sug'orish tizimining ishlashini yaxshilash va suvning samarali taqsimlanishini ta'minlashga qaratilgan. Shuningdek, u yuqori oqimdagi To'qto'g'ul elektr kaskadi va Uchqo'rg'on magistral suv inshootlarini ishga tushirish natijasida yuzaga kelgan suv oqimining o'zgaruvchanligini muvozanatlash va yumshatishga qaratilgan.

Loyihani amalga oshiruvchi agentlik Markaziy Osiyoning suv resurslarini muvofiqlashtirish bo'yicha davlatlararo komissiyasi (ICWC) hisoblanadi. Loyihani amalga oshirish Sirdaryo havzasi suv tashkiloti (BWO) nazorati ostida SIGMAga va ICWC Ilmiy axborot markazi (SIC) tomonidan tashqi texnik nazoratga topshirildi. Loyiha doirasida suvni maqbul taqsimlash imkonini beruvchi avtomatlashtirilgan uskunalar o'rnatilmoqda, bu esa yaxshiroq qaror qabul qilish va suv boshqaruvini yaxshilashga, o'zaro bog'langan kompleks sug'orish tizimini va tizimning iqtisodiy samaradorligini oshirishga olib keladi. Tajribali kanallarni avtomatlashtirish, shu jumladan o'lchash va ma'lumotlarni uzatish uskunalari o'rnatish kanal va havzalar darajasida sug'orish boshqaruvini qayta tashkil etishga yordam beradigan texnik asosdir.

Loyiha doirasida Sirdaryo BWO gidroinshootlarida va Aravon-Oqburra kanali bo'ylab avtomatlashtirilgan shlyuzlar, oqim o'lchash va ma'lumotlarni uzatish uskunalari o'rnatildi. Bu tegishli qo'mondonlik hududlarida suv resurslarini integratsiyalashgan holda muvaffaqiyatli boshqarish uchun zamin yaratadi. Aravan-Aqburra sinov ishlarini boshlagan birinchi sinov kanalidir. 2008 yil oxiriga qadar boshqa ikkita ishtirokchi - Janubiy Farg'ona va Xoji Boqirg'on kanallari bo'ylab barcha texnik ishlar yakunlanishi kutilmoqda.

Maksimal samaradorlik uchun irrigatsiya sohasida islohotlar ishtirokchi yondashuv asosida amalga oshirilmoqda. Tarkibiy islohotlar jarayonida suvdan

foydalanuvchilar va yetkazib beruvchilar, shuningdek, siyosiy organlar ishtirok etmoqda.

Loyihani muvaffaqiyatli amalga oshirish sug'orish tizimini boshqarish ehtiyojlarini zamonaviy texnologiyalarga, ya'ni tuproq unumdorligini saqlash, suvdan samarali foydalanish, suvni adolatli taqsimlash va hokazolarga moslashtirish orqali ekinlar (asosan paxta, g'alla va sabzavot) hosildorligini oshirishga olib keladi.

Usmon Yusupov nomidagi Katta Farg'ona kanali — O'zbekiston, Qirg'iziston va Tojikistondagi yirik sug'orish kanali. 1939-1940 yillarda qurilgan bu SSSRdagi eng yirik gidrotexnik inshootlardan biri edi.

Kanalning umumiy uzunligi 350 km bo'lib, ikki yo'lni o'z ichiga oladi: yuqori Norin (44 km) va quyi Qoradaryo (301 km), Qoradaryoning bir qismi bilan ajralib turadi. O'zbekiston hududiga 283 km, Qirg'iziston hududiga 12 km, Tojikiston hududiga 62 km. Oddiy suv oqimi tezligi $180 \text{ m}^3 / \text{s}$, eng tez oqim uchun suv oqimi tezligi $211 \text{ m}^3 / \text{s}$. Katta Farg'ona kanalida 1000 dan ortiq gidrotexnik inshootlar qurilgan bo'lib, ulardan 50 dan ortig'i yirikdir. Kanal yo'nalishi bo'ylab 9 ta to'g'on, 258 ta suv o'tkazgich, 7 ta suv o'tkazgich, 8 ta suv o'tkazgich, 101 ta transport yo'llari uchun ko'priklar mavjud.

U jami 500 ming gektarga yaqin yerni sug'oradi, shundan O'zbekistonning Andijon viloyatida – 66,6 ming, O'zbekistonning Namangan viloyatida – 12 ming gektar, O'zbekistonning Farg'ona viloyatida – 125 ming gektar, Qirg'izistonda – 0,76 ming gektar yer sug'oriladi. ming gektar, Tojikistonning Sug'd viloyatida 10 ming gektar.

1939-1940 yillarda milliy qurilish usuli (hashara) bilan qurilgan. Kanal qurilishiga 160 mingga yaqin kolxozchi jalb qilingan, 14 ta ekskavator, 245 ta traktor, 420 ta avtomashinadan foydalanilgan. 1953-1962, 1964 va 1967 yillarda kanal rekonstruksiya qilindi. 1966 yilda Buyuk Farg'ona kanaliga Sovet O'zbekistonining davlat arbobi, 1938-1950 yillarda O'zbekiston Kompartiyasining birinchi kotibi, SSSR paxtachilik vaziri Usmon Yusupov nomi berildi.

Janubiy Farg‘ona kanali va Shimoliy Farg‘ona kanali bilan birgalikda Buyuk Farg‘ona kanali qurilishi tufayli (1940-1941 yillarda) Farg‘ona vodiysida sug‘orish hajmi sezilarli darajada oshdi. Viloyatda paxta yig‘im-terimi ikki barobar ortdi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Gestva, Klaus. Die Stalinschen Großbauten des Kommunismus: Sowjetische Technik- und Umweltgeschichte, 1948–1967. Myunxen: Oldenburg, 2010 yil.
2. Ziyomiddin Artukmetov. [O‘zME](#). Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
3. Усманходжаев В., Кузьмин М., Большой Ферганский канал имени Усмана Юсупова, Т., 1972.
4. Stronski, Paul. *Tashkent: Forging a Soviet City, 1930–1966*. University of Pittsburgh Pre, 2010. ISBN 978-0-8229-7389-8. Andoza:Pn
5. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Katta_Farg%CA%Bona_kanali#cite_ref-3↑
6. „Great Fergana Canal“ (en-US). *Seventeen Moments in Soviet History* (2015-yil 18-iyun). Qaraldi: 2018-yil 27-may.
7. Thompson „The Aral Sea Crisis“ (en). www.columbia.edu. Qaraldi: 2018-yil 27-may.
8. <http://encyclopedia2.thefreedictionary.com/Bolshoi+Fergana+Canal>.
9. „Start of the construction of Great Fergana Canal | Environment & Society Portal“ (en). www.environmentandsociety.org. Qaraldi: 2018-yil 27-may.
10. „Ferghana Valley Canal Automation Project“. www.cawater-info.net. Qaraldi: 2018-yil 1-iyun.
11. Pavlenko, Pëtr; Eisenstein, Sergei (13 April 2011). "The Great Fergana Canal". *Studies in Russian and Soviet Cinema* 5 (1): 123–155

FARG‘ONA VODIYSIDA YENGIL SANOAT MUAMMOLARI VA IJTIMOIIY HAYOTGA TA’SIRI (1920-1930 yy).

Omonov Yaxyo Akbarjon o‘g‘li
Farg‘ona davlat universiteti
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Maqolada Namangan viloyatining 1920-1930 yillar sovet hukmronligi davrida yengil va oziq-ovqat sanoat korxonalarining davlat ta’sarufiga o‘tkazish islohotlari, artellarga, sindikatlarga birlashuvi va mayda manufakturaga asoslangan korxonalarni tugatilishi tarixi berilgan. Paxta tozalash zavodlari ishlab chiqarish faoliyatidagi texnik kamchiliklari, belgilangan besh yillik rejalarni bajarilishiga oid muammolar va masalalar yoritib o‘tilgan. Paxta tozalash zavodlarida texnik kamchiliklar rejalarni bajarishga ta’siri, zavod hududlari kengayishida aholi turar joylarini tortib olinishi kabi masalalar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: traktor, paxta tozalash zavodlari, militsiya, korxonalar, Namangan, Andijon, jarima, taklif va talab.

Аннотация : В статье рассматривается история Наманганской области в 1920-1930-е годы в период советской власти, реформирование государственной собственности предприятий легкой и пищевой промышленности, объединение в артели, синдикаты, ликвидация предприятий на базе мелкого производства. Освещены технические недостатки производства хлопкоочистительных машин, проблемы и вопросы, связанные с выполнением установленных пятилетних планов. Такие вопросы, как влияние технических недостатков хлопкоочистительных заводов на выполнение планов, посягательство на жилые площади при расширении заводских территорий и т.д.

Ключевые слова трактор, хлопкоочистительные машины, полиция, предприятия, Наманган, Андижан, штраф, спрос и предложение.

Abstract: In the article, the history of Namangan region during the 1920s-1930s during the Soviet rule, the reforms of the state ownership of light and food industry enterprises, mergers into artels, syndicates, and the liquidation of enterprises based on small manufacturing. Technical deficiencies in the production of cotton gins, problems and issues related to the implementation of the established five-year plans are highlighted. Issues such as the effect of technical deficiencies in cotton ginning factories on the implementation of plans, the encroachment of residential areas during the expansion of the factory territories were described.

Key words: tractor, cotton gins, police, enterprises, Namangan, Andijan, fine, supply and demand.

Mustaqillik yillarida yuzaga kelgan ilimga va ijodga berilgan erkinligi respublikaning XX asr 80 - yillarida yuzaga kelgan SSSRning iqtisodiy va ijtimoiy holatni tanqidiy talqindagi qator adabiyotlar yuzaga keldi. Bunga ayniqsa G.Xidoyatov, N.To‘xliiev, A.Xazratqulov, L.Levitinlarning monografiyalarini misol tarzida ko‘rsatish mumkin[1].

Shu bilan birga O‘zbekiston yengil sanoatidagi ijtimoiy-iqtisodiy, demografik jarayonlar, millatlararo munosabatlar to‘g‘risida ko‘plab tadqiqotlar jumladan, N.Oblamurodov, O.Ota-Mirzaev, V.Gentshke, R.Murtazaeva, D.Bobojanovalarning ishlari[2] yuzaga keldi. Tadqiqotchilar XX asr 80 - yillarida aholining tabiiy va mexanik ko‘payishi xajmi, ishlab chiqarish kuchlari orasida qator ziddiyatlarni yuzaga kelishi, profsoyuzlar faoliyati tahlillar asosida yoritadilar. Shuningdek, ular respublikadagi etnodemografik, ijtimoiy - siyosiy vaziyat keskinlashuviga partiya va davlat organlari siyosati sabab bo‘lganini qayd etadilar.

Bevosita O‘zbekiston shaharlarining sovet davri tarixiga oid yangi tadqiqotlarda esa shahar madaniyati, xususan, ijtimoiy hayot, maishiy xizmat ko‘rsatish sohalari [3], sanoat shaharlari manzarasidagi o‘zgarishlarga e’tibor

qaratildi. Biroq sovet ittifoqi davridagi yengil sanoatning shaharlarda joylashuvi, sanoat korxonalar faoliyatidagi sovet siyosatining islohotlari alohida o'rganilmadi.

T. Akbarovning tadqiqotlarida O'zbekistondagi sanoat korxonalarining butun boshqaruv tartibi jumladan, paxta tozalash zavodlarini Turbyuro SK KPT va Sredazbyuro SK RPK orqali boshqarilganligi, ayniqsa, 1924 yillarda yengil sanoat tarmoqlaridan biri bo'lgan paxta tozalash, mayda paxtani quritish punktlari arendaga berilganligi va ularning ishlab chiqarish jarayonlari yuqorilab, yengil sanoat tarmoqlarida rivojlanish og'ir sanoatga qaraganda keskin o'sganligini tadqiq qilib o'tgan [4]. Ammo tadqiqotlarda yengil sanoatning rivojlanishida faqatgina paxta tozalash sanoat korxonalariga alohida qarab o'tilgan. Mazkur yillarda paxta tozalash zavodlari muammolari va zavod kengayishida aholi turar joylarini tortib olinishi kabi masalalar yoritib o'tilmagan.

O'zbekiston SSRning sanoat rivojlanishiga dastlabki 1920 yillarda birinchi jahon urushi va sovet hokimiyatining fuqarolar urushi ta'sirida inqiroziy holatga kelib qolgandi. Chunki, mamlakatning ko'plab xududlaridagi sanoat korxonalariga xalq norozilik voqealarida ko'plab sanoat korxonalariga talofat yetadi. Bu jarayonlar paxta tozalash, tekstil, pillachilik, oziq-ovqat sanoatining ishlab chiqarish jarayonlariga salbiy ta'sir etdi. Birgina 1920-yil 17-iyuldan 14-avgustgacha, ya'ni salkam bir oy ichida Andijon tumanida – 17 ta, Farg'ona tumanida – 9 ta, Asaka tumanida – 8 ta, jami 34 ta paxta tozalash zavodlari vayron qilindi [5]. 1920-yilda o'lkada mavjud 228 ta paxta tozalash zavodidan atigi 16 tasi ishlamoqda edi. Bu hol sho'rolar hukumatini tashvishga solmay qolmasdi, albatta. 1926 yillarda Namangan viloyatining ko'plab xududlarida yengil sanoatning tarmoqlari bo'lgan artellar faoliyat ko'rsatib kelgan. Jumladan, Namangan viloyatining sanoat korxonalarida ishchilar yetishmasligi ko'zga ko'rinib, ishlarning to'xtab qolganligi va ishlab chiqarish xajmini past darajaga kelib qolganlik holatlari yuzaga kelgan. Masalan, Namangan viloyatining paxta tozalash korxonalarida 33-40 foiz ishlab chiqarish mahsulotlar sifatsiz va qolaversa mahsulot tayyorlashda belgilangan rejani 50 foizi bajarilmay qolgan [6]. Namangan № 32 va № 33 paxta tozalash zavodlarida 136 ga yaqin ishchilar ishlab kelgan

lekin, ularning ishlash jarayonlarida og'ir mehnatiga qo'shimcha xaq to'lanmagan. Paxta tozalash zavodlarida paxtani changlardan tozalash bo'limlarida ishchilar tungi smenalarda qo'shimcha ishlab kelgan. Ishchilarning changlardan zararlanish holatlari umuman inobatga olinmaydi. Qolaversa sentyabr va oktyabr oylarida zavodda ish jarayonlari sezonlari boshlangan, o'shanda ham qo'shimcha ishchilar ishlab chiqarish jarayonlariga jalb etilmaydi. Mehnatning og'ir turlarida ham ishchilar ikki smenada ishlab kelavergan. Namangan viloyatining № 22 sonli paxta tozalash zavodidida ham ishchilarni yetishmasligi sabab kuz fasli ishlab chiqarish 33 foizni tashkil etadi. Bundan tashqari sanoat korxonananing texnik jihatdan past ya'ni 45 foiz texnik taqchilligi ishlab chiqarish jarayonlarini suskashlik bilan olib borilishiga sabab bo'ladi[7].

Paxta tozalash zavodlardagi ishlarning orqaga ketishi rahbarlarni ham tashvishga solib kelgan. Namangan viloyatining № 32 sonli paxta tozalash sanoat korxonasi rahbari M. Maroziqov 1926 yil 27 fevralda SSSR Promindustroy komissiyasiga xat jo'natadi. Unga ko'ra zavodda ishlab chiqarish xajmini past bo'lishiga texnik ta'minotni pastligi, zavodda chang tozalash 2 dona, suvlarni xaydash ventilyatori 1 dona, 2 dona traktor, paxta press stanogi 1 dona, chang barabanlari 2 dona, paxta yuk ortish mexanizmi 2 dona ishlab kelayotgani va ish jarayoniga xar bir texnikaning 10 barabarga ortirib berilishini talab etib murojatnoma yuborilgan. Namangan Chortoq paxta tozalash sanoat korxonasida ham texnik ta'minotning pastligi va ishchilarni ishlash jarayonlari og'ir kechayotgani haqidagi maktub va murojatnomalar yuborilgan. Jumladan, Namangan viloyatining Chortoq paxta tozalash zavodida 1926 yil 30 oktyabrda ishlar qizg'in davri bo'lganligi va zavodda 3 ta traktor mavjud bo'lib, ulardan texnik qismlari yetishmasligi munosabati bilan atigi bittasi ishlab kelayotganligi, paxtalar tashishda ishlar orqaga ketish holatlari kuzatilayotganligini xabar berib, zavod ishlari uchun 5 ta traktor so'rab murojatnoma yo'llagan. Paxta tozalash zavodlarida texnik ta'minotning yetishmasligi qo'l mehnatiga bo'lgan talabni oshirgan. Paxta tozalash zavodlarida xatto qo'l mehnati rivojlanganligidan ishchilar orasida voyaga yetmagan bolalar ham uchrab turgan. Jumladan, Qum-

qo'rg'on, Qo'rg'on va Jiyda Kapa tuman paxta tozalash zavodlarida voyaga yetmaganlar mehnatidan foydalanib kelingan[8]. Shundan so'ng paxta tozalash sanoat korxonasini nazorat qilish bo'yicha Moskvadan N. Oxotnikov boshchiligida nazoratchilar guruxi tashrif buyurishadi. Nazorat guruxi № 32-sonli paxta zavodda bo'lib barcha xizmat traktorlarini va zavodning texnik ta'minoti, texnik ko'riklarini nazoratdan o'tkazishdi. Nazoratchilar barcha paxta tozalash zavodidagi ijtimoiy va iqtisodiy holatlarni ko'rib, zavodda ishlab chiqarish jarayonlari nosoz holatda ekanligini, texnik taqchilligi, zavodning o'zi ham ta'mir talabligiga amin bo'lib, o'z hisobotlarini paxta tozalash zavodi yaroqsiz ekanligini ta'kidlab o'tadilar. Biroq barcha sanoat korxonalari seyzdlar va muhokama majlislarida rejalarni bajarilishi tanqid qilinsada, sanoat tarmoqlaridagi kamchiliklar yaxshi sur'atlarda ketayotganligi ta'kidlanardi. Namangandagi 31-chi paxta zavodida 1933-yil uchun tuzilgan kollektiv shartnoma bajarilishini tekshirish natijasida, ikki tomonlama majburiyatlarning bajarilmaganligi aniqlandi[9].

Namanganda № 31 sonli paxta tozalash rahbari 1925 yil 4 aprel № 38 sonli xatida, Transport aksionerlik jamiyatiga qarashli hududlar bo'shatilmasa ular aybdor deb topilishi takidlanganligi ma'zmunidagi talab yuboriladi. Paxta tozalash zavodlari mayodoni kengayishda davom etib, aholiga qarashli turar joylarni sotib olish takliflari bilan chiqadi. Masalan, № 31 sonli paxta tozalash zavodi rahbari 1925 yil 4 apreldagi № 39 sonli xatida, Chortoqda sotib olingan yerdagi turar joyini fuqaro Bayxanbay Shakirboyev belgilangan narxga sotishni istamasligini aytganligi, aholiga qarashli yerlarni tortib olishdan qaytarmaydi. Shunday qilib, № 31 sonli paxta tozalash zavodi rahbari Dubovskiy Namanganda 1925 yil 5 aprelda № 79 sonli xatida, zavod xo'jalik ishlar bo'yicha ma'sulga yuborilgan xatga ko'ra, fuqaro Savin o'z turar joyida chiqib ketishdan bosh tortgan, xo'jalik ishlar bo'yicha masuliga fuqaro Savinni tezroq boshqa joyga ko'chirish so'ralgan. Bundan tashqari, fuqarolar Shreyter, Dergachov va Kryukovlarni ham № 31 sonli paxta tozalash zavodi rahbari Dubovskiy tomonidan 1925 yil 5 aprelda № 78 sonli xatida, mahaliy ishlar bo'yicha xodimga turar joylaridan ko'chirilishiga yordam berishini takidlaydi. Rahbar Dubovskiy 1925 yil 9 aprel №120 sonli xatida, № 31

sonli paxta tozalash zavodi maydoni kengaytirilishi qat'iyligini ko'rsati, Dubovskiy o'zining 1925 yil 3 may № 381 sonli xatida, fuqaro Grizanga turar joyini bo'shatib qo'yishini talab qilgan. Ayni, shu kabi holatlar boshqa paxta tozalash zavodlarida ham bo'lib militsiyadan bu masalada yordam so'ragan. Chunonchi, Namangandagi № 9 sonli paxta tozalash zavodi rahbari 1925 yil 1 may № 370 sonli xatida, shahar militsiya boshlig'iga turar joylarini bo'shatib bermaganlardan, turar joyini bo'shatishda yordam berishini so'ragan. Aholi turar joylarini tortib olishda har qancha say harakatlarga qarmasdan aholini o'z yashash uylarini ko'chirish qiyin kechadi. № 31 sonli paxta tozalash zavodi rahbari Dubovskiy tomonidan 1925 yil 21 may № 638 sonli xatida mahaliy ishlar bo'yicha xodimga fuqaro Shreyter o'z turar joyini shu vaqtgacha ham bo'shatmaganligini, tez fursatlarda boshqa joyga ko'chib o'tishi kerakligini aytib xabar jo'natadi.

Paxta tozalash zavodlarida ishlar ham qoniqarli holat bo'lib, rejalar to'liq bajarilmayotganligi uchun Andijon viloyatida 1925 yil 24 oktyabardagi № 500 sonli xatida, barcha paxta tozalash zavodlariga ishchilarni 4 smena ish tartibiga o'tkazishgan. Bunda ishchilar bayram kunlari ham 6 soatdan ishlashga[10] majbur bo'lgan. Barcha paxta tozalash zavodlari hisobotlari kechkitirib berilganligi oqibatida, Andijon viloyati 1926 yil 1 iyundagi № 101/168 sonli xatida, umumiy holat noma'lum qolganligi qayd etiladi. Ayni, shu davrda paxta sanoatida qo'shib yozishning ilk holatlarini ko'rishimiz mumkin. Andijon viloyati paxta sanoat boshqarmasining 1926 yil 2 maydagi № 101/143 sonli xatida, barcha paxta tozalash zavodlari bergan ma'lumotlar yetarli bo'lsada aslida, haqiqatdan yiroq ma'lumotlar taqdim etilgan. Buning asosiy sabablari esa paxta sanoatiga markaz tomonidan haddan tashqari yuqori talab qilinishi, sanoat uchun zarur bo'lgan moddiy texnik bazaning yetarli emasligi, ishchi kuchi tanqisligi paydo bo'lib, voyaga yetmaganlar mehnatidan foydalanish holatlari ko'rinadi.

- 1) Хидоятов Г.А. Национальный вопрос в СССР. - Ташкент: Узбекистан, 1991. -303 с.; Tuxliyev N. O'zbekiston iqtisodiyoti. Savolar va javoblar. – Toshkent: O'zbekiston, 1994. -172 B.; Levitin L. O'zbekiston tarixiy burilish pallasida.-Toshkent:O'zbekiston, 2001. - 364 B.
- 2) Ата-Мирзаев О., Гентшке В., Муртазаева Р. Узбекистан многонациональный историко-демографический аспект ...; Bobojonova D. O'zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar (70 – 80 yillar misolida) ...; Ата-Мирзаев О., Гентшке В., Муртазаева Р., Салиев А. Историко-демографические очерки урбанизации Узбекистана ...ва б.
- 3) Shodmonova S. O'zbekiston shaharlarida transformatsiya jarayonlari (1917–1941 yillar). – Toshkent: Adabiyot uchqunlari, 2015. – 336 B.
- 4) Акбаров Т. Деятельность ЦК РКП(б) и компартии Туркестана по восстановлению и развитию и хлопкоочистительной промышленности в 1918-1924 гг. Автореф. дисс. канд.истор.наук. –Ташкент. 1990. –Б. 14.
- 5) I.S.Hayitov, T.Akbarov. O'zbekiston paxta tozalash sanoati tarixidan. – Toshkent. Bilim jamiyati, 1989. –B. 7.
- 6) Namangan viloyat DA. R-129-Fond, 2- ro'yxat, 2- yig'ma jild, 2- varaq.
- 7) Namangan viloyat DA. R-129-Fond, 2- ro'yxat, 2- yig'ma jild, 4- varaq.
- 8) Namangan viloyat DA. R-129-Fond, 2- ro'yxat, 2- yig'ma jild, 23- varaq.
- 9) Habib. "31- sonli zavod avvalgidek qoloq" // Qizil O'zbekiston 1934 yil 3 fevral № 47.- B-3.
- 10) Namangan viloyat DA R-10-Fond, 1-ro'yxat, 1-yig'ma jild, 10-varaq.

O'ZBEKISTON SSR DA ONALAR VA BOLALAR SALOMATLIGINI HIMOYALASH ISHI

Qodirjon Najmiddinov Murodjon o'g'li,
Namangan Davlat universiteti
Tarix kafedrası tayanch doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston SSR da onalar va bolalar sog'lig'ini saqlash va ularni davlat tomonidan himoya qilish siyosati ochib berilgan. Bu davrda onalar va bolalar o'limining ko'payib borishining sabablari va oqibatlari Farg'ona vodiysi viloyatlari misolida yoritilgan. Onalar va bolalar o'limi kelib chiqishiga sog'liqni saqlashga byudjet mablag'larining kam ajratilishi, ko'p farzand ko'rishning mamlakatda avj olishi va uning hukumat tomonidan rag'batlantirilishi kabi bir qator omillar ham batafsil ochib berilgan.

Kalit so'zlar: kolxoz, tug'ruqxona, kamqonlik, infeksion kasalliklar, "qayta qurish", akusher, go'daklar o'limi

Abstract: In this article, the policy of protecting the health of mothers and children and protecting them by the state in the Uzbek SSR is disclosed. The reasons and consequences of the increase in the death of mothers and children during this period are highlighted on the example of the regions of the Fergana Valley. A number of factors, such as low allocation of budget funds for health care, increasing number of children in the country and its encouragement by the government, are the causes of the death of mothers and children.

Key words: collective farm, maternity hospital, anemia, infectious diseases, "reconstruction", obstetrician, infant mortality

Аннотация: В данной статье раскрывается политика охраны здоровья матери и ребенка в Узбекской ССР и их охрана со стороны государства, такие как недостаточное выделение бюджетных средств на здравоохранение, увеличение численности детей в

стране. страны и ее поддержка со стороны правительства являются причинами смертности матерей и детей.

Ключевые слова: колхоз, роддом, анемия, инфекционные заболевания, «реконструкция», врач-акушер, детская смертность.

O'zbekiston SSR da onalar va bolalar sog'lig'ini muhofaza etish borasida ko'plab kamchiliklar mavjud edi. Jumladan, 1960-yillar boshida Farg'ona vodiysi qishloq hududlarida tibbiyot muassasalari yetarli darajada bo'lmagan yoki ular qoniqarli faoliyat ko'rsatmagan. Faqat 1960-yillarning oxiriga kelib, qishloqlarda bir qator tibbiyot muassasalarini qurish orqali bu muammo yechilgan. Masalan, 1962-1963-yillarda Farg'ona viloyatining Quva, Oltiariq va Pop rayonlarida akusherlarning yetishmasligi tufayli 3 ta kolhoz tug'ruqxonalari yopilgan.

1962-yilda Farg'ona viloyati qishloqlaridagi tug'ruqlarning 5 foizi tibbiy yordamsiz uy sharoitida amalga oshirilgan. Quva rayonining "Lenin" kolxozida va Pop rayoni "Leningrad" kolxozida tug'ruqxonalar qurish paysalga solingan. Aksariyat kolhoz tug'ruqxonalari yil bo'yi yopiq turgan. Jumladan, Quva rayonidagi "Hamza Hakimzoda" kolxozi Yangiobod uchastkasida 1963-yilda tug'ruqxonada faqat 3 ta bola tug'ilgan, lekin, bu uchastkada shu yili uy sharoitida 53 nafar bola tug'ilgan. Shuningdek, mazkur rayonning "Pobeda" kolxozida 1963-yili tug'ruqxonada birorta ham tug'ruq qabul qilinmagan. Barcha ayollar bolalarini uylarida dunyoga keltirgan.[1]

Homilador ayollarni shifoxonalarga jalb qilish qoniqarsiz ahvolda edi, bu ko'rsatkich Oxunboboyev rayonida 19 foizni, Pop rayonida 16 foizni tashkil etgan. Bundan tashqari, Oxunboboyev, Pop va Quva rayonlarida homilador ayollarni tibbiy profilaktik ko'rikdan o'tkazish yo'lga qo'yilmagan. Buning oqibatida onalar o'limi ko'p bo'lgan. Masalan, Oxunboboyev rayonida 1963-yilning 6 oyida tug'ruq jarayonida 13 nafar ona vafot etgan.[2]

Ona va bolalarning sog'lig'ini himoya qilish ishida ham qator kamchiliklar bor edi. Qishloq ayollarining uyda tug'ish holati yuqori darajada bo'lishi tabiiy holatga aylandi. 1952-yilda Namangan viloyati Kosonsoy tumanida 70 foiz ayollarning uyda ko'zi yorigan bo'lsa, Pop tumanida bu 65 foizni tashkil etdi.[3] Bunday holat keying yillarda ham ortib bordi. 1959-yil Andijon shahrida 3924

nafar chaqaloq dunyoga kelib, shundan 2873 tasi tug`ruqxonalarda tug`ilgan. Homilador ayollarning faqat 73,2 foizi tug`ruqxonalarda, qolganlari esa uyda ko`zi yorigan. 1958-yilda yangi tuqqan ayollarning 0,13 foizi hayotdan ko`z yumgan bo`lsa, 1959-yilda esa bu 0,22 foizni tashkil etdi.[4]

1962-1963-yillarda Andijon viloyatida onalar o`limining 48 foizi tug`ruqqacha ularga ko`rsatilgan tibbiy xizmatning nochorligidan, kasallanishning ko`payib borganligidan, ayollarning o`z vaqtida davolanmaganligidan sodir bo`ldi.[5] Ona va bola hayoti va sog`lig`ini himoya qilish bo`yicha tuman, viloyat va respublika doirasida seminarlar o`tkazildi. Unda ayollarning jamiyatdagi o`rni va sog`lig`ini saqlash masalalarida bir qator ishlar amalga oshirildi.[6]

Homilador ayollarni ro`yxatga olish va vrach nazoratiga qo`yish ishlari juda sust edi. Andijon viloyatida 1963-yil homilador ayollarni ro`yxatga qo`yish 28 foizini tashkil qildi.[7] Bunday holatning kelib chiqishiga aholi orasida yetarlicha sanitariya targ`ibot ishlarining olib borilmayotganligi, feldsher-akusher punktlarining kadrlar bilan ta`minlanmaganligi kabilar juda ta`sir ko`rsatdi.

1963-yili Andijon viloyatida 43374 ayolaning ko`zi yorigan bo`lsa, shundan 64 nafari turli sabablar bilan vafot etgan. Har 1000 yangi tuqqan ayolga onalar o`limi 1,5 tadan to`g`ri keldi.[8] Bu davrda ko`p farzandli bo`lish iftixor va g`urur belgisi bo`lib, barcha onalar kamida 5-6 ta farzand ko`rgan. Har yili Andijonda o`rtacha 60 ming nafar ayol farzand ko`rgan. Lekin, hukumat demografik muammoni yechish uchun onalarni ko`p farzandli bo`lishga chaqirib, ularga unvon va medallarni berdi. Ammo, ularning sog`lig`i buni ko`tara oladimi, degan masalani o`ylab o`tirishmadi. Shuning uchun, sog`liqni saqlashda asosiy tashvish ona va bolani hayotini himoyalash bo`lib qolaverdi.[9]

Ayollar o`rtasida bola oldirish, homiladorlikdan saqlanish kabi masalalarda tushuntirish ishlari olib borilmaganligi sababli ayrim qishloq oilalarida 15-16 tagacha farzand dunyoga keldi. Andijon viloyati bo`yicha demografik ko`rsatkichlar tahlil etilganida, 1970-1980-yillarda bolalar o`limi sezilarli darajada kamaygani ma`lum bo`ldi. Erishilgan muvaffaqiyatlarni aholi farovonligi, sog`liqni saqlash muassasalari organlari faoliyati yaxshilanishi bilan birgalikda tug`ilishning

10,9 foizga kamaygani bilan ham izohlash mumkin. Biroq 1983-yildan boshlab tug`ish ko`rsatkichlari yana o`shishni boshladi va 1986-yilda dastlabki davrdagi natijalarga chiqib oldi.[10] Andijon viloyatida tug`ilishning o`shishini 1981-1982-yillarda hukumat qarorlari bilan qabul qilingan moddiy rag`batlantirish choralari bilan izohlash mumkin.

O`zbekistonda tug`ilishning yuqoriligi kamqonlik kasalligining ko`payishida ham asosiy omil bo`lib xizmat qildi va mazkur kasallik ko`pincha ovqatlar sifatining pastligi, surunkali qon yo`qotishlar tufayli kelib chiqadi. Ittifoqda har 1000 ta tuqqan ayoldan 84 tasi, O`zbekistonda esa 254 tasi kamqonlik dardi bilan og`ridi.[11] Ittifoq bo`yicha kamqonlik kasalligiga chalingan ayollarning 1/3 qismi O`zbekiston hisobiga to`g`ri keldi. 1989-yilda sobiq SSSR da ro`yxatga olingan 698,3 ming kamqonlik bilan kasallangan ayollardan 235,4 mingtasini o`zbekistonlik ayollar tashkil etdi.[12]

1980-yilda Ittifoqda onalar o`limi 100 000 tuqqan ayolga 56,4 ta to`g`ri kelib, dunyoda eng yuqori o`rinlarni egalladi. Bu Italiyada 13,1, Fransiyada 12,9, Buyuk Britaniyada 10,7, Avstraliyada 9,8, AQSH da 9,2, Shevetsiyada 8,2, Kanadada 7,6 ta bo`ldi. 1985-yil O`zbekistonda har 1000 ta tuqqan ayolga 0,61 ta o`lim to`g`ri kelgan bo`lsa, 1989-yilda bu 0,66 taga ko`paydi.[13]

SSSR bolalar o`limi ko`rsatkichi bo`yicha ham rivojlangan mamlakatlar orasida yuqori o`rinda edi. Masalan, 1980-yil SSSR da 1000 ta yangi tug`ilgan chaqaloqdan 27,3 tasi turli sabablarga ko`ra nobud bo`lgan. Bu ko`rsatkich AQSH va GFR da 13 ta, Buyuk Britaniya, GDR va Fransiyada 8, Shvetsiyada 4 ta, Yaponiyada 5 ta bo`ldi. 1970-yilda O`zbekistonda bir yoshgacha bo`lgan bolalar o`limi 12,2 ming, 1980-yilda 25,3 ming, 1987-yilda esa 32,7 mingtaga yetdi. Bolalar o`limi ayniqsa qishloqlarda yuqori foizni tashkil etdi. 1987-yilda vafot etgan bolalarning 9,1 mingtasi shahar, 23,6 minggi qishloq aholisi hisobiga to`g`ri keldi.[14]

“Qayta qurish”yillarida bir qator ijtimoiy muammolar, xususan, bolalar o`limi masalasi ko`tarildi. Bolalar o`limi ayniqsa, Farg`ona vodiysi viloyatlarida respublikaning boshqa hududlariga nisbatan ancha yuqori edi. Bu muammoning

kelib chiqishiga suv inshootlarining ahvoli,turmush sharoitlari,oziq-ovqatlarning sifati kabi ko`plab sabablar bor edi.[15]

Bundan tashqari, Farg`ona vodiysi qishloq aholisi orasida an`anaviy turmush tarzining mustahkam asoslari mavjud: bir nech avlodning birga yashashi, kattalarning obro`-e`tibori, qaynona va kelin munosabati,ko`p farzandli bo`lish istagi va boshqalar. Bu davrda tahlillar o`tkazilganida,tug`ish yoshida ko`pchilik ayollar (92 % kishi) 4-5 farzand ko`rishni rejalashtirayotgani aniqlangan, bu maqsadlarni 5-7 yil ichida amalga oshirish uchun o`ziga xos psixologik stereotip shakllangan.Ma`lum bo`lishicha, 25 % hollarda tug`ish orasidagi interval 1,5 yildan kam bo`lgan.[16] Tadqiqotlarga ko`ra, tug`ilish oralig`i 3 yil bo`lganda bolalar o`limini 50 % holatda kamaytirish mumkin. Yana bunga ta`sir etuvchi omil- bu oilaning farovonligi,ya`ni aholi jon boshiga daromadning 30 rublgacha bo`lishi edi. Bu avvalo, oilaning,shu jumladan homilador va emizikli ayollarni ovqatlanishining sifatli tarkibida namoyon bo`ladi.

Go`daklar o`limi bo`yicha ham O`zbekiston SSR boshqa o`lkalarga nisbatan achinarli ahvolda edi. Ayrim viloyatlarda 1 yoshgacha bo`lgan bolalar orasida o`lim nihoyatda ko`p edi.

Xulosa o`rnida aytish kerakki, bu davrda aholiga tibbiy xizmat ko`rsatish sifatli yo`lga qo`yilmagan. Bunga sobiq ittifoq tomonidan sog`liqni saqlash tizimidagi muammolarni bartaraf etishga yetarlicha mablag` ajratilmaganligi, kadrlar tayyorlashdagi kamchiliklar kabi kamchiliklar sabab edi. Sanoat chiqindilari va qishloq xo`jaligidagi zaharli kimyoviy moddalar qo`llanilishi ta`sirida aholi orasida turli infeksiya kasalliklar ko`payib,bu tibbiy xizmat ko`rsatish ishiga yanada yomon ta`sir ko`rsatdi. Yuqumli kasalliklarga qarshi emlash va profilaktika tartibli yo`lga qo`yilmadi,aksariyat hollarda bu moddiy jihatdan yetarlicha ta`minlanmadi. Faqat 1970-yillardan boshlab qishloq joylarida tibbiyot muassasalari qurish va ularni tibbiy xodimlar bilan ta`minlash ishlari kuchaytirildi. Lekin, O`zbekiston SSR da 1991-yilgacha ham sog`liqni saqlash sohasidagi asosiy muammolar hal etilmadi. Yuqorida aytilganidek, respublika

tibbiyot tizimidagi ahvol boshqa sovet respublikalaridan ham yomonroq edi. Bu esa aholi orasida sifatsiz tibbiy xizmatlardan o'limlar sonini ko'paytirdi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Farg'ona viloyati davlat arxivi. 1124-fond, 7-ro'yxat, 1185-ish, 28-varaq.
2. Farg'ona viloyati davlat arxivi. 1124-fond, 7-ro'yxat, 1185-ish, 29-varaq.
3. Namangan viloyati davlat arxivi. 111-fond, 1-ro'yxat, 202-ish, 38-varaq.
4. Andijon viloyati davlat arxivi. 623-fond, 1-ro'yxat, 42-ish, 6-varaq.
5. Andijon viloyati davlat arxivi. 607-fond, 1-ro'yxat, 333-ish, 23-varaq.
6. Андижанская правда. 1991 г. 1 мая. №72(15767). Страница 2.
7. Andijon viloyati davlat arxivi. 607-fond, 1-ro'yxat, 333-ish, 2-varaq.
8. Andijon viloyati davlat arxivi. 607-fond, 1-ro'yxat, 33-ish, 22-varaq.
9. Андижанская правда. 1988 г. 10 февраль. №27(14970). Страница 2.
10. Даминов Т.А. (ответственный редактор). Третий съезд детских врачей Узбекистана (тезисы докладов). Т., "Медицина", 1988. - С.25.
11. Хазраткулов А. Социальные проблемы Узбекистана и пути их решения. Специфика, опыт, перспективы (1971-1990 гг). Автореф. дисс. докт. ист. наук. 1993. - С.34-35.
12. Охрана здоровья в СССР (ст. сб.) - С.74-75.
13. Мўминова Г. Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш тизими тарихи (1917-1991 йиллар) - Б. 182.
14. O'zR MDA. 2456-fond, 1-ro'yxat, 7441-ish, 29-varaq.
15. Коммунист газетаси. 1988 йил. 2 март. №42(15703). 3-бет.
16. Даминов Т.А. (ответственный редактор). Третий съезд детских врачей Узбекистана (тезисы докладов). Т., "Медицина", 1988. - С.102-103.

SOVET DAVRI AYOLLAR TAQINCHOQLARI (Farg'ona vodiysi misolida)

Turaboyeva Yayra Rustamjonovna

*Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar
instituti katta o'qituvchisi ADU tayanch doktoranti*

Annotatsiya. Maqolada Sovetlar davrida o'zbek ayollari turmushining muhim jihatlaridan biri bo'lgan ayollar taqinchoqlarining transformatsiyaga uchragani, Sovet ayoli qiyofasi sifatida ayollar taqinchoqsiz gavdalantirilgani, ishchi ayol obrazi yaratigani haqidagi taxliliy xulosalar jamlangan. Shuningdek, misol sifatida Farg'ona vodiysi ayollari tanlab olinib, vodiylar an'analari yangi uslublarni qabul qilgan yevropacha taqinchoqlarning kirib kelgani bayon etiladi.

Kalit so'zlar. qizil to'y, komsomol to'y, kumush to'y, oltin to'y, Yantar, Aleksandrit, Dengiz marvaridi, Sirkon, Fionit.

Annotation. The article summarizes the plausible conclusions about the transformation of women's jewelry, an important aspect of Uzbek women's marriage during the Soviet era, the fact that women as the image of a Soviet woman were embodied without jewelry, creating the image of a working woman. An example is the introduction of European jewelry, in which the women of the Fergana Valley were selected and adopted new styles of the Valley tradition.

Keywords. Red Wedding, komsomol wedding, silver wedding, golden wedding, Yantar, Alexandrite, Sea pearl, zircon, Fionite.

Аннотация. В статье обобщаются правдоподобные выводы о трансформации женских украшений, важном аспекте замужества узбекских женщин в советскую эпоху, о том факте, что женщины как образ советской женщины воплощались без украшений, создавая образ работающей женщины. Примером может служить появление европейских ювелирных украшений, в которых женщины Ферганской долины выбирали и перенимали новые стили традиций долины.

Ключевые слова. Красная свадьба, комсомольская свадьба, серебряная свадьба, золотая свадьба, Янтарь, александрит, морской жемчуг, циркон, фионит.

Ruslarning bir yarim asrlik mustamlakachilik davri Markaziy Osiyo xalqlari turmushida tub o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Xalq ho'jaligining o'zgarishi, milliy an'analar, din va madaniy munosabatlarda yevrilish, yevropacha madaniyatning kirib kelishi bilan yakunlandi. Sovet xukumatining asosiy maqsadalaridan biri bo'lgan manfaatlar faqat va faqat mustamlaka foydasiga hal etildi. Turmush tarzining o'zgarishi mahalliy xalq milliy an'analarning dars ketishiga sabab bo'ldi. Xususan, hunarmandlar artellar, zavodlar va fabrikalarga birlashtirildi. Natijada aholi ehtiyojini qondiruvchi yangi uslubdagi hunarmandchilik mahsulotlari ishlab chiqarila boshlandi.

Zargarlik mahsulotlari, zeb-ziynat buyumlar garchi ko'p asrlik hunarmandlar tajribasi bilan takomillashib boyib borgan bo'lsada, XX asrda ular ham transformatsiyaga uchradi. Artellarda ishlab chiqarilgan ixcham, arzon, uslublari bir bo'lgan taqinchoqlar asta-sekinlik bilan ayollarning sevimli taqinchoqlariga aylandi.

Xususan, Farg'ona vodiysi hunarmandlari aynan 1920-30 yillarda artellarga birlashtirila boshlangan bo'lsa, etnograf S.Gubaeva "Naseleniya Ferganskoy doliny v konse XIX-nachale XX veka" nomli asarida 1907 yilda mintaqaholisining asosiy ho'jaligi 59,5 foizi dehqonchilik, 39,97 foizi savdo-sotiq, hunarmandchilik va izvoshlik tashkil qilgan, 0,53 foizi chorvachilik bilan mashg'ul bo'lganligini qayt etadi[1, C. 40].

Farg'ona vodiysi xududida yevropa millatiga mansub rusiy-zabon aholining soni sezilarli darajada ko'paya boshlaydi. O'z navbatida mintaqah etnoslari moddiy madaniyatida rang-baranglik kuchaydi. Kiyim-kechaklar, bosh va oyoq kiyimlariga

xos uslublar o'zgardi. Tabiyki, ayollarning taqinchoq, bezaklariga ham yangicha uslub, ko'rinishlar kirib keldi.

Sovetlarning siyosiy va mafkuraviy tazyiqlari mahalliy hunarmandlarni ham chetlab o'tmadi. Ko'plab hunar turlariga nisbatan soliqlarning orttirilishi va hukumatning qarorlari sabab yo'qolib keta boshladi. Zero, bu jarayon vodiy aholisi boy an'analari, moddiy-madaniyat na'munalari, urf-odatlariga ham ta'sir ko'rsatdi. Xatto, to'y-hashamlar ham sovet mafkurasini olqishladi, *"qizil to'y"*, *"komsomol to'y"*, *"kumush to'y"*, *"oltin to'y"* kabi yangi marosimlar paydo bo'ldi[2, **B.3**]. Ushbularda nafaqat milliy liboslar, balki, an'anaviy taqinchoqlar ham o'z ahamiyatini yo'qotdi.

Zargarlik buyumlari, taqinchoqlarning o'zgarishi avvalo uni yasovchi hunarmandning faoliyati bilan bevosita bog'liq. Zargarlikda jiddiy o'zgarishlar, ya'ni an'anaviylikning zamonaviylik bilan uyg'unlashuvi o'lkada artel va zavodlarning barpo etilishi natijasida boshlandi. Hunarmandchilik artellari tashkil etilib, unga barcha mahalliy hunarmandlar majburiy ravishda birlashtirildi.

Dastlabki zargarlik arteli *"Qizil bolg'a"* nomi ostida 1920 yil Toshkentda ish boshlagan bo'lsa, keyinchalik O'zbekistonning boshqa xududlarda ham shu kabi artellar tashkil etildi. Qo'qonda 1924 yilda *"O'rtoqlik"* arteli keyinroq *"Krasniy kojevnik"* nomi ostida ish yuritdi. Yana, *"Yangi kuch"* (1937 yil) arteli keyinroq *"Nimoyish"* nomi bilan tashkil topdi. Bu holat lokal jahatdan vodiy viloyatlarida ham boshlandi. Masalan, Namanganda *"Yangi turmush"*, *"Universal"*, *"Qizil bolg'a"* (1939 yil) artellarida zargarlik buyumlari yasaldi. Andijonda *"Sotsirlizm"*, *"Qizil O'zbekistan"* artellari shu davr zargar ustalarini birlashtirdi[3, **C.165**]. Ihtiyoriy, majburiy tarzda artellarda ko'plab mohir zargar ustalar ham faoliyatini davom ettirishga majbur bo'ldi. Ustalar asosan ziraklar, bilaguzuklar, uzuk va bo'yin uchun marjonlarni ishlab chiqardi. Milliy zeb-ziynat buyumlari juda kam hollarda yasaldi[4]. Artelda ish boshlagan mohir zargar ustaning boy tajribasi xukumat buyurtmalarini bajarishga sarflandi. Zargarlar tayyorlagan buyumlarining asosiy qismi arzon metall qotishmasidan yoki misdan yasalgan buyumlar tashkil etgan[5]. Sovetlar mafkuraviy jihatdan yo'qsillarga tayangani bois, oltin, kumush

kabi qimmatbaho metallarga talab bo'lmagan hamda ushbu qimmatbaho metallarga siyosiy jihatdan salbiy munosabat shakllangan.

Shuningdek, ilgari ayol-qizlarning ko'zli zirak, uzuklarni ma'qul ko'rganligi dala tadqiqotlarida yana bir bor o'z isbotini topdi. Qizil ko'z(tosh) qaynoq qonga qiyoslangan, yoshlik davrining jo'shqinlik ramzidek ko'ringan. Qizil ko'zli yoqut toshlar xaridorgir bo'lgan, shu bois zargar ustalar qizil yoqut toshidan taqinchoqlarni bezatishda juda ko'p foydalangan[6].

Yoqut qimmatbaho toshlar ichida eng go'zali va qimmatli hisoblangan. Uning oq, ko'k, sariq, qizil rangli turlari bo'lsa-da, ayollar qizil rangli, tiniq va yaltiroq yoqutlarni afzal bilgan[7]. Qizil yoqutdan tashqari, qizil la'l toshi ham zargarlikda ko'p ishlatilgan. Tabiatda la'l toshi kamyob bo'lgani uchun undan foydalanib bezatilgan taqinchoq yoqut ko'zdan ancha qimmat bo'lgan[8]. Feruza toshining rangi moviy yashil bo'lganligi bois uni ko'pincha taqinchoqlarni qo'shimcha bezagi, to'ldiruvchisi va jozibali ko'rinishi uchun zargarlar undan ham unumli foydalangan.

Shuningdek, bu davrga kelib taqinchoqlarda ko'z sifatida foydalanilgan qimmatbaho toshlar o'rniga Rossiyaning turli xududlaridan keltirilgan “*Yantar*”, “*Aleksandrit*”, “*Dengiz marvaridi*”, “*Sirkon*”, “*Fionit*” kabi yangi toshlar bilan bezatish, ulardan ko'proq foydalanish boshlandi.

Xususan, ushbu toshlarga qisqacha izoh bersak, “*Aleksandrit*” toshi tabiatda kam uchrab, boshqa zargarlik toshlariga nisbatan qimmat bo'lgan. Qadimgi “*Aleksandrit*” yashil rangda bo'lib, uning sun'iy turlari ham ishlatilgan[9, C.33]. *Yantar* toshiga esa ko'pincha plastikdan osongina taqlid qilingan va uning rangi sariq bo'lgan. Boltiqbo'yida qazib olingan “*yantar*” toshi asalning rangiga o'xshash, jigarrang yoki giloz rangi kabi qizil edi[10, C.41]. *Marvarid(dur)* tabiatdagi molyuskalar tanasidan olinadigan yagona zargarlik mahsuloti bo'lib, u qayta ishlovga muhtoj bo'lmagan. Tabiatda turli xil ranglarda marvarid uchrasada, qora ranglisi kamyob hisoblangan. Bundan tayyorlangan ayollarning bo'yin marjonlari juda go'zal bo'lgan[11, C.39]. Tabiatda oltin rangli toshlar ko'proq uchraydi. “*Sirkon*” shu kabi mineral tosh bo'lib, uning ko'p turlari uchrasada,

ulardan faqat bir nechta zargarlik buyumlarida foydalanildi[12, C.145]. “Fionit” esa, sun’iy ishlab chiqarilgan mineral hisoblanib, qimmatbaho toshlarga taqlid qilish uchun zargarlik buyumlarini bezashda keng iste’molda bo’lgan.

Taqinchoq va bezaklarda *islmiy (o’simliksimon)* naqsh uzoq yillar davomida amaliy bezak san’atining barcha turlarida takrorlandi va yangi shakllarda namoyon bo’ldi. Barg hamda gul tasviri zeb-ziynatlarni yanada go’zal, maftunkor ko’rsatishga hizmat qildi.

Shuningdek, bu davrga kelib an’anaviy taqinchoqlarni bezashda foydalanigan uslublar ham transformatsiyaga uchradi. Xususan, taqinchoqlarni bezashda ishlatilgan zoomorf(xayvon tavsirini tushirish) uslublardan, ilonboshi, qush patlari va boshqalar kamayib borib, uning o’rniga kapalak, toshbaqa, baliq ramzlari kirib keldi.

Farg’ona vodiysida “*qashqar baldoq*” eng ommalashgan zirak turi hisoblanardi. Ushbu bejirim va nozik ishlangan taqinchoq O’zbekistonning boshqa xududlarida ham ommalashdi. U o’z nomini o’zgartirmagan bo’lsa ham mahalliy zargarlar uning bezak va shakllarini yangi uslublar bilan boyitdi. Chunonchi, Andijonlik zargar usta Asqarov Yoqubjon tomonidan qayta ishlangan “*qashqar baldoq*” oltindan yasaliib, ushbu taqinchoqni yanada kichik, tor naqshlar bilan bezagan, bu esa barcha yoshdagi ayollar didiga manzur kelgan[13].

O’z davrida Rossiya zavodlari ham “*qashqar baldoq*”ning bir qancha turlarini ishlab chiqargan va sotish uchun bozor, tilla magazinlarga yetkazgan. Bu haqda axborotchi Andijon viloyati Paxtaobod tumani “Univermag” savdo kompleksi “*tilla buyumlar*” bo’limida 1981-1989 yillarda mudirlik qilgan Jamilaxon Karimova ham qiziq ma’lumotlarni esladi. Axborotchi bu xususda magazindagi tekis, probasi toza bo’lsa ham bu baldoqni ayollar suymasdi. Zargar tayyorlagan qo’lda sotilgan sirg’alar katta xajmli baldoqlar bozorda ko’proq sotilgan. Bunday baldoqlarni magazinda sotishga ba’zida zargarlar iltimos qilardi. Qashqar baldoqni eng zo’rini Andijonda Soyda yashovchi Nasirdinoxun usta tayyorlagan. Keyin, Marg’ilon, Qo’qon ustalari tayyorlagan baldoqlarni ham taniyman. “*Tilla buyumlar*” bo’limida mudirlik vaqtimda “Leningrad probasi” va

“Toshkent probasi” bo‘lgan 583, 585 probali taqinchoqlar ko‘p kelardi. Aksariyati, qizil ko‘zli zirak, uzuk, bilaguzuklar kelgan. Gohi-gohida “Aleksandrit”, “Jemchug”lar, “feruza”, “yantar”, “fionit” ko‘zli zara va uzuklar kelib qolardi. E’tiborli holat shuki, baldoq(qashqarcha baldoq)ning zavod nusxalari ham birdan paydo bo‘ldi[14] deb ma’lumot beradi.

An’anaviy taqinchoqlar butunlay yo‘qolib ketmadi, mafkuraviy tazyiqlar taqinchoqlarni kichraytirib, arzon, jazibasiz taqinchoqlarni ommaviy ishlab chiqarish boshlandi. Bo‘yin uchun nozik zanjirlar va unga ishlangan kulonlar ham urfga kirdi.

Mahalliy taqinchoqlar ichida “oy sirg‘a” ham ayollarning sevimli quloq taqinchog‘i edi. Uning shakli, bezagi ham boshqa zeb-ziynat buyumlari kabi uzoq yillar davomida zargarlar mahorati bilan to‘ldirib kelingan. U asosan tilladan yasalgan, ammo uning kumush va sariq metallardan ishlangan turlari ham bor hamda hozirga qadar ayollar orasida o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan.

XX asrdagi fan va texnika taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liq holda namoyon bo‘lgan modernizatsiya an’anaviy zargarlikda ham zamonaviy uslublarni kirib kelishiga sabab bo‘ldi. Ammo, yangi uslubdagi taqinchoqlar har doim ham mahalliy aholi didiga birdek manzur bo‘lmagan. Axborochi To‘xtaboeva Zuxraxon Namangan shahridagi yirik savdo magazinida yordamchi ishchi bo‘lib ishlaganligini esga oldi. Undan qarindosh va qo‘shni ayollar tilla buyumlarning sotuvi haqida ko‘plab savollar bergani va yangi uslubdagi taqinchoqlar ularni umuman qiziqitmaganligini aytib berdi. Ayollar o‘z taqinchog‘ini sotib berishlari uchun savdo magazinlari bo‘limlariga olib kelgan holatlar ko‘p bo‘lgan. Ammo ular juda arzon bahoda sotib olingan[15].

Hukumat a‘zolari mahalliy taqinchoqlarni eskilik sarqiti, qo‘pol va didsiz ishlangan deb baholashiga qaramay, *onadan meros qolgan* taqinchoqlar ayollar bisotida saqlandi[16].

Sovetlarga xos mafkuraviy bosim mahalliy ayollarni ham jamiyatda faollashtirish siyosati rasmiy ravishda tenglikni ta’minlaydigan huquqiy normalarni yaratish orqali amalga oshirildi. Ushbular uchun shahar, tuman partiya qo‘mitalari

huzurida ayollar bo'limlari tashkil etildi. Ikkinchi jahon urushidan so'ng ayollarni xalq xo'jaligini qayta tiklash va rivojlantirish, shuningdek, jamiyat hayotining barcha sohalariga jalb etish yanada avj oldi[17, B.64].

1923 yilda O'rta Osiyo xalqlarining "*Birinchi ayollar qurultoyi*" bo'lib o'tdi. Ushbu tadbirda ishtirok etgan ayollarining guruhli fotosuratida katta ro'mol o'ragan, yuzlari ochiq ishtirok etgani aks ettirilgan[18, C.329]. Ko'rinib turibdiki, o'zbek ayollari ham zamonga mos libos va taqinchoqlarni taqib, ijtimoiy faol bo'lishga harakat qilgan.

O'tgan asrdagi ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar jamiyatda faol ishchi kuchi sifatida mahalliy ayollarni ham mehnat maydoniga jalb etishni boshlab berdi. Tadqiqot doirasida olib borilgan sotsiologik so'rovnoma xulosalaridan kelib chiqib, ushbu davrda ijtimoiy faol bo'lgan ayollarni 4 toifaga ajratish mumkin:

- qishloq ho'jaligida band bo'lgan ayollar,*
- zavod va fabrika ishchi ayollar jamoasi,*
- ziyoli ayollar,*
- rahbar ayollar.*

Sovet jamiyati ayolining tashqi ko'rinishi, mehnat bilan band bo'lgan ishchi ayol qiyofasida gavdalandirgan. Ya'ni, liboslari o'z davriga mos bo'lgan, taqinchoqlarsiz, ya'ni hech qanday taqinchoq taqmagan ayol qiyofasi barcha uchun birdek talab bo'ldi. Sovet ayollari taqinchoqlardan uzoqlashtirildi. Milliy taqinchoqlar sovet jamiyatida go'yoki *qoloqlik* belgisi deb qaralgan. Faol yoshdagi ayollar orasida qulog'iga zirak taqish kamaydi. Faqat nikoh uzugi saqlandi, bilaguzuk, sochpopuk kabi milliy taqinchoqlar allaqachon unitilishga mahkum bo'ldi[19].

Xullas, Sovet davri ayoli qiyofasi aynan XX asrda shakllantirildi. Unda ishchi ayol liboslari va taqinchoqlari ish sharoitiga mos bo'lgan, taqinchoqlarsiz ayol qiyofasi gavdalandirildi. Sovetlarining mustamlaka siyosati maqsadlaridan biri bo'lgan "ruslashtirish" siyosati xukumat manfaatlariga xizmat qiluvchi, tenglar jamiyati bo'lgan ishchilar shakllantirildi. Oqibatda ming yillardan buyon saqlanib

kelayotgan hanarmandchilik an'analari, milliy taqinchoqlar transformatsiyaga uchradi. Ayollarning zeb-ziynatlarga bo'lgan ishtiyoqi hamda didi ham o'zgardi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Губаева С.С. Населения Ферганской долины в конце XIX - начале XX в. (этнокультурные процессы). - Ташкент: Фан, 1991. -С. 40.
2. Исмоилов Х. Ўзбек тўйлари. Тошкент.: Ўзбекистон, 1992. 173 Б; Тошева Г.С. XX асрда Қашқадарё воҳаси ўзбекларининг никоҳ тўйи маросимлари. Тарих.фан. ном. дисс. Тошкент.: 2002. -Б. 3.
3. Фахретдинова Д.А. *Ювелирное искусство Узбекистана. – Ташкент.: Изд-во литературы и искусства, 1988,-С. 167.*
4. Фахретдинова. Д.А. Кўрсатилган асар..... -С.200.
5. Dala yozuvlari. Farg'ona viloyati, Rishton tumani, Zoxidon qishlog'i, axborotchi Karimova Turg'unoy 1942 yil tug'ilgan.
6. Dala yozuvlari. Andijon viloyati Andijon tumani, Baxt mahalasi. Axborotchi Sultonova Oydinxon 1942 yil tug'ilgan.
7. Абу Райхон Беруний. Китоб ал-Жамохир фи-Маърифат ал-Жавохир (Минерология). –Тошкент.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2017.–Б. 33.
8. Dala yozuvlari. Andijon viloyati, Asaka shahri usta zargar Raimjon Rajabovning farzandi Hakimjon Rajabov.
9. Девид Беннетт и Даниела Маскетти. Ювелирное искусство. Иллюстрированный справочник по ювелирным украшениям. Москва.: Издательство арт-родник, издание на русском языке 2005, - С.33.
10. Девид Беннетт и Даниела Маскетти.Кўрсатилган асар.....С.41.
11. Девид Беннетт и Даниела Маскетти. Кўрсатилган асар.....-С. 39.
12. Соколова А. Магия камней. Лучшая эзотерика. Рипол классик, 2013. 145 –С.
13. Dala yozuvlari.. Andijon tarixi va madaniyati muzey ilmiy xodimi Muxamedova Rohat Poziljonovna.
14. Dala yozuvlar. Andijon viloyati Paxtaobot tumani, axborotchi Karimova Jamilaxon. 1952 yil tug'ilgan.
15. Dala yozuvlari. Namangan shahri Samarqand ko'cha, axborotchi To'xtaboeva Zuxraxon 1954 yil tug'ilgan.
16. Dala yozuvlari. Farg'ona viloyati, Rishton tumani, Oq-yor MFY, Kenjaeva Toshxon 1944 yil tug'ilgan.
17. Собирова Д. Советлар даврида Ўзбекистон хотин-қизларининг ижтимоий ахволи. Илмий хабарнома. АДУ. №4 2010, 64-Б.
18. Прищепова В.А. Традиционная культура народов центральной Азии по фотоколлекциям музея народоведения в собраниях МАЕ (1920–1930-е гг.). -С. 329. Электронная библиотека Музея антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера) РАН http://www.kunstkamera.ru/lib/rubrikator/03/03_03/978-5-884314-159-6/
19. Dala yozuvlari. 1960 yilda Andijon viloyatida partiya faoli, axborotchi Karomat Sotiboldieva 1940 yil tug'ilgan. Andijon viloyati, Andijon shahri Yuksalik ko'cha.

XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARIDA ANDIJON SHAHRIDA XALQ MAORIFI TARIXIDAN

A.Sharafiddinov

Tarix fanlari nomzodi, dotsent.

Annotatsiya: Maqolada arxiv materiallari va boshqa tarixiy manbalar va adabiyotlar asosida XIX asrning oxiri – XX asrning boshlarida Farg‘ona vodiysining qadimiy shaharlaridan biri hisoblangan Andijon shahrida xalq maorifi tarixi va ularning holati haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Madrasa, maktab, qorixona, rus maktablari, general-gubernator, prihod maktabi, gimnaziya, mudarris, oliy maktab, jome, talaba, uyezd, yangi usul, otnoyi, vaqf, mutavalli, xarita, globus.

Farg‘ona vodiysi mamlakatimizning qadimiy va boy tarixiy o‘tmishiga ega hududi hisoblanadi. Ayniqsa bu yerda jahon miqiyosida tan olingan buyuk allomalar yetishib chiqqanligi shubhasiz. Mazkur holat o‘lkada yuqori darajada maorif tizimi yo‘lga qo‘yilganligidan dalolatdir. “Uzoq tarixdagi ta’lim-tarbiya tizimida – deb yozadi akademik Boturxon Valixo‘jayev, - maktab, madrasa va madrasa-yi oliya muassasalari mavjudligini manbalar ham tasdiqlaydi”. [4.5]

Ta’kidlash o‘rinliki, Farg‘ona vodiysida shuningdek, Andijon shahri va uning atroflarida maktab, qorixona va madrasalar faoliyat yuritgan bo‘lib, ularning qurilishi hamda obodonlashtirilishiga katta e’tibor qaratilgan.

Professor I.Alimovning ma’lumotlariga qaraganda “Qadimgi qorixona, maktablar haqida ham qimmatli qo‘lyozma arxiv hujjatlari topilgan. XVI asrda Andijon viloyati Lug‘umbek qishlog‘idagi ulug‘ shayx xazrati Sayyid Qutbiddin Axmadning Oq mozar nomli mazorida, 1593-yil Namanganning Koson qishlog‘i Xapala Xo‘ja mahallasida qorixonalar bunyod etilgan va ular XX asrning boshlariga qadar faoliyat yuritganligidan arxiv hujjatlari guvohlik beradi. XVI-XVIII asrlarda maktablar ham ancha bo‘lganligini arxiv hujjatlari tasdiqlaydi. 1586-yilda Andijon viloyati Baliqchi qishlog‘ining Gurovon mahallasida Xo‘ja Nazir Otaliq maktabi, 1636-yilda o‘sha qishloqning O‘rta Qo‘rg‘on degan joyidagi Bobojon Xalfa maktabi, 1781-yilda Baliqchi qishlog‘idagi Nur Mirzaboy maktabi ishga tushirilgan. Bu madrasa, qorixona, maktablar XIX asr oxiri – XX asr boshlarigacha saqlanib qolib, faoliyat yuritgan va rus ma’murlari ro‘yxatiga olgan o‘quv yurtlari hisoblanadi”. [1.9]

Chor hukumati o'lkani idora qilish uchun ma'muriy kishilarni tayyorlash maqsadida Yevropa tipidagi yangi maktablar ochishga majbur bo'ldi. Ana shu maqsadda 1875-yilda o'lkada o'quv yurtlari boshqarmasi va o'lka ma'muriyati qoshida o'quv yurtlari bosh inspektori lavozimi tashkil etildi. [3.6]

Asta sekin o'quv yurtlari boshqarmasi tomonidan butun o'lkada bo'lgani kabi Andijon shahrida ham rus maktablari va mahalliy millat bolalari uchun rus-tuzem maktablari tashkil etila boshlandi. 1879-yil 22-fevralda Turkiston general-gubernatorligining maxsus buyrug'i chiqarilib, unda Andijon shahrida o'g'il bolalar uchun ikki sinfli shahar maktabi va qiz bolalar uchun ikki sinfli prixod maktabi ochishga ruxsat berilgan edi. [9.10]. Lekin ikki sinfli o'g'il bolalar maktabi 1880-yil 27-aprelda, qizlar maktabi esa 1880-yilning 1-mayida ochildi. [10.195]

1885-yil o'g'il bolalar maktabida 2 o'qituvchi, 11 nafar o'quvchi, shundan 6 nafari mahalliy millat bolalari bo'lsa, qiz bolalar maktabida esa, 10 nafar o'quvchi o'qimoqda edi. [11.82-83]. Shu tariqa Andijon shahrida birin-ketin rus maktablari vujudga kela boshladi. Hatto 1912-1916-yillarda shaharda o'g'il bolalar va qizlar gimnaziyalari ham tashkil etildi. Bunday maktablar va gimnaziyalarning tashkil etilishi shahar madaniy hayotiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Chor hukumati maktab va madrasalarning o'quv tarbiya ishlariga mutlaqo ahamiyat bermadi. 1894-yil 14-martda Turkiston general-gubernatori baron B.Vrevskiy madrasalar bosh mudarrislari uchun nizom tasdiqladi. Mazkur nizom 25 punktdan iborat bo'lib, unda bosh mudarrislarga madrasaning barcha xodimlari to'la itoat qilishi tasdiqlandi. Lekin, ushbu nizom o'quv tarbiya ishlariga aloqador bo'lmasdan, balki ba'zi joylarda madrasalarning moddiy jihatdan nazorat qilinishini o'rnatdi, xolos. [2.81-83]

Shuningdek, 1896-yil 10-avgustda Turkiston o'lka maorif ishlari boshqarmasining 648-son buyrug'iga binoan madrasa ishlarini boshqarish inspektor S.Gramenitskiyga topshirildi. [8.51]. Shu yo'l bilan madrasa ishlari birmuncha bo'lsa ham tartibga solindi. 1884-yil Andijon shahrida 14 madrasa

bo'lib, ularda 409 nafar talaba tahsil ko'rmoqda edi. Bundan tashqari 56 maktabda jami 1034 nafar o'quvchi bo'lgan.

Maktablar ayrim xonadonlarda ham ochilgan bo'lib, ular shaxsiy kishilarga qarardi. Shahar maktablarida o'quvchilar soni 50-60 nafarni tashkil etardi. Bunday maktablarda savod chiqarish juda ham og'ir edi.

Bu maktablar quyi boshlang'ich maktab vazifasini bajarar edi. Madrasalar esa oddiy maktab vazifasini o'tab, quyi boshlang'ich maktab taxsilini muvafaqqiyatli tugatgan o'quvchilargina yoki ularning ozgina qismi badavlat oiladan bo'lgan bolalar madrasalarda o'qishini davom ettira olar edi. Madrasa ta'limi ham eski maktabdagi singari diniy dogmatika mazmunida bo'lardi, chunki madrasalar din xodimlari, imomlar va mudarrislar tayyorlardi. [5.58-59].

Ammo, akademik B.Valixo'jayevning ta'kidlashicha, "Biz hozirga qadar madrasa deganda diniy kadrlar tayyorlovchi ta'lim dargohi, saqlanib qolgan madrasa binolarini esa me'moriy obida sifatida tushunib kelardik va shu tarzda sharhlardik. Ammo bu binolar-madrasalarning asl vazifasi, ularning ta'lim tizimidagi mavqeyi va shu bilan bog'liq bo'lgan asosiy xususiyatlari haqida ham so'z yuritilardi.

Vaholanki, madrasalarning ta'lim tizimidagi asl mohiyati esa zamona talablari nuqtayi nazaridan mutaxassis tayyorlashdan iboratdir". [1.12]

1892 yilga kelib Andijon shahrida 16 ta madrasa mavjud bo'lib, ularda mudarrislar 49 kishini, talabalar esa 677 kishini tashkil etgan. [22. 1,4,5].

Bu madrasalarning ko'pchiligi XIX asrning ikkinchi va uchinchi choragida qurilgan. Masalan, Iso Dotxo madrasasi 1826-yil, Zulfiqorbek madrasasi 1833, Oq machit 1838, Musulmonqul 1841, Zununbek 1861, Abdurahmonboy 1870, Mo'minboy madrasasi esa 1883-yilda qurilgan. [12. 119-122]. Bulardan tashqari Andijon shahrida Jome madrasasi, Mahmudali madrasasi, Chuqur machit madrasasi ham mavjud bo'lib, bular yirik madrasalar hisoblangan. Masalan, Jome madrasasida 5 mudarris 354 talaba bo'lib, ulardan 200 ga yaqini doimo o'qishini davom ettirardi. [2.84]. Mahmudali madrasasida 103 hujra bo'lib, 290 ta talaba tahsil ko'rardi. [7.312].

Odatda talabalar qadimiy kitoblardan o‘qib ta’lim olardilar. Bunday “darsliklar”dan biri – “Aqoid” bo‘lib, u borliq, xudo va uning sifatlari to‘g‘risida, “oxirat” to‘g‘risida dogmatik ta’lim berardi. Qolganlari: “Hikmatul’ayn” – metafizika, “Mulla Jadol” – din aqidalari, “Muhtasarulviqoya” – shariat qonunlarining qisqacha kursi, “Sharhilviqoya” esa unga berilgan sharhlar, “Fiqhi Qaydoniy – savob, farz, sunnat, makruh va gunoh ishlar to‘g‘risidagi va boshqa shu singari “darslik”lardan iborat edi. [5.58-59]. Madrasalarda o‘qish asosan uch bo‘limda olib borilgan bo‘lib, aniq belgilab qo‘yilgan o‘quv muddati bo‘lmas edi. Talabalar o‘n, o‘n ikki, o‘n besh yil va undan ko‘proq ham taxsil ko‘rardilar. Hatto, Andijondagi Jome madrasasini borib ko‘rgan N.A.Bobrovnikov u yerda 63 yoshli talabani uchratganligini va u bilan birga madrasada nabirasi ham taxsil ko‘rayotganligini qayd qilgan. [2.81-83].

Madrasalarda mashg‘ulotlar haftaning to‘rt kunida, shanba, yakshanba, dushanba va seshanba kunlari olib borilgan. Qolgan kunlar o‘tilgan mashg‘ulotlarni qaytarish va dam olishga ajratilgan. Bundan tashqari yilning ro‘za oyida, ramazon va qurbon hayitlarida ikki haftaga yaqin mashg‘ulotlar o‘tkazilmagan. Madrasalarda o‘rtacha o‘quv yili 30 hafta yoki 120 kun davom etib, har kuni o‘quv kunlarida madrasa talabalari mudarris bilan 1,5-2 soat shug‘ullanganlar, xolos. [3.57].

1904 yilga kelib, Andijon shahrida 3 ta rus maktabi, 24 madrasa va 57 o‘zbek maktablari bo‘lib, ularda jami 85 muallim hamda 1835 o‘g‘il va 255 ta qizlar o‘qimoqda edi. [22.8]. Keyingi yillarga tegishli ma’lumotlarga ko‘ra, Andijonda xalq maorifi nisbatan o‘sib borgan. [20.11].

Quyidagi jadval bu haqida ma’lumot beradi.

O‘quv yurtlarining nomi.	1908-yil				1913-yil			
	Shaharda		Uyezdda		Shaharda		Uyezdda	
	O‘quv yurtlari ning soni	O‘quv chilar soni	O‘quv yurtlari ning soni	O‘quv chilar soni	O‘quv yurtlari ning soni	O‘quv chilar soni	O‘quv yurtlari ning soni	O‘quvchilar soni

Erlar maktablari	40	666	337	4900	42	1050	412	6680
Qizlar maktablari	24	315	88	1092	25	541	124	1505
Madrasalar	17	998	7	646	19	1061	13	368
Jami	81	1979	432	6638	86	2652	549	8553

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki erlar, qizlar va madrasa o‘quvchilarining soni 1908-yilda shaharda 1979, uyezdda 6638 kishini tashkil etgan bo‘lsa, ular 1913-yilda shaharda 2652, uyezdda 8553 kishiga ortdi. Shuni ham qayd qilib o‘tish lozimki, jadvaldagi qizlar maktabiga tegishli ma’lumotlar otnoyilar deb ataluvchi muallimalarning uyida ta’lim olgan o‘quvchi qizlarni o‘z ichiga oladi.

Arxiv materiallarining ko‘rsatishicha, XIX asrning oxirlarida butun Turkiston o‘lkasidagi mavjud madrasalarning faqat 7 tasida kutubxona bor bo‘lib, shulardan biri Andijon shahridagi Oq machit madrasasi qoshida edi, lekin u ham boshqalari singari yo‘qotib yuborilgan. [22.8]. Madrasalarni remont qilish uchun ketadigan sarflar, mudarris va talabalarga beriladigan oylik va nafaqalarning hammasi vaqf yerlaridan keladigan daromad hisobiga bo‘lardi. [22.11].

Vaqf daromadlarining kamayib ketishi sababli ayrim madrasalar yopib qo‘yilgan. Jumladan, Andijon shahridagi Oftobachi madrasasi 28 hujra, 2 qorixonaga ega bo‘lgan holda 1882-yildan boshlab vaqf mulklarining yo‘qligi oqibatida berkitildi. [21.4].

1892-yil ma’lumotlariga asosan Andijon shahridagi madrasalarning vaqf daromadlari 12190 so‘mni [22.116], 1908 yilga kelib esa 34955 so‘mni tashkil etgan. [15.197]. Madrasalarda vaqf yerlar, mulklarni boshqarish, remont qilish, yig‘ilgan mablag‘ni tegishli joylarga sarflash, keladigan daromadning kamayib ketmasligi, umuman madrasalardagi xo‘jalik ishlarini uning mutavallisi boshqargan. [6.6].

Mavjud maktab va madrasalardan tashqari XIX asr oxiri va XX asr boshlarida o‘lkada, shuningdek Andijon shahrida savdo va sanoatning rivojlanishi bilan bog‘liq holda o‘z oldiga yosh avlodga hozirgi zamon hayotida kerak

bo'ladigan bilim berish va o'rta asr an'alariga yopishib olgan eski musulmon maktablariga qaraganda zamonaviyroq ta'lim usullarini qo'llash [25.418] kabi vazifalarni qo'ygan yangi usul maktablari ham tashkil topa boshladi.

Andijonda dastlabki yangi usul maktabi 1897-yilda paxta zavodi qoshida ochildi. Asta sekin yangi usul maktablarining soni ham ortib borib, 1908-yilga kelib, shahardagi 5 ta yangi usul maktabida 230 nafar, uyezddagi 3 ta maktabda esa jami 135 nafar o'quvchi o'qimoqda edi. [13.3,14].

Yangi usul maktablaridagi o'qitish ishlari eski maktablarga nisbatan ancha progressiv ahamiyatga ega bo'ldi. Yangi usulchilarning progressiv islohlari asosan, o'rta asr yakka o'qitish usulidan sinfda dars berish usuliga o'tish, sinflarda jo'g'rofiya (geografiya) xaritalari, globuslar va boshqa ko'rgazmali qo'llanmalardan foydalanish, gigiyena sharoitlarining yaxshilanishi, o'quvchilarning yerdan partaga ko'chirilishi, sinflarni yoritish va isitish, darslar orasida tanaffus berish, urib jazolashga barham berish kabilardan iborat bo'ldi. Bundan tashqari muhim o'zgarishlardan yana biri eski hijjalab o'qitishning tashlanishi bo'ldi. Buning oqibatida savod o'rganish uchun eski maktablarda bir necha yillar kerak bo'lgan bo'lsa, endilikda bir necha oygina yetarli bo'lib qoldi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Алимов И. Кўкон хонлиги мадраса ва мактаблари тарихи. Тошкент, Фан, 2017-9,12-бет.
2. Бобровников Н.А. Русско-туземные училище, мектебы и медресе Средней Азии. СПб, 1913, стр 81-83,84.
3. Бендриков К.Е. Очерки народного образования в Туркистане. Москва, Изд-во Академии наук РСФСР, 1960 стр. 57.
4. Валихўжаев Б. Самарқандда олий таълим – мадрасайи олия – университет тарихидан лавҳалар. Самарқанд, Абдулла Қодирий номидаги халқ меъроси нашриёти, 2001, 5-бет.
5. Qoriniyoziy T.N. Sovet O'zbekistoni madaniyati tarixidan. Toshkent, O'zSSR FA nashriyoti, 1956, 58-59-betlar.
6. Пален К.К. Отчёт о ревизии Туркистанского края. Учебное дело. СПб, 1910, стр 6.
7. Путеводитель по Туркистану железным дорогам Средне-Азиатской и Ташкентской. СПб., 1912, стр-312.
8. Исмоилов Ш.Ш. XIX асрнинг охирларида Туркистонда халқ маорифи тарихидан (мадрасалар мисолида). Ўзбекистонда ижтимоий фанлар, 1974, 11-сон, 51-бет.
9. O'zR MDA., 47-fond, 1-ro'yxat, 95-ish, 10-varaq.
10. O'zR MDA., 47-fond, 1-ro'yxat, 254-ish., 195, 200-varaqlar.

11. O'zR MDA., 19-fond, 1-ro'yxat, 1458-ish., 82-83-varaqlar.
12. O'zR MDA., 47-fond, 1-ro'yxat, 283-ish., 119 b, 120 b, 121 b, 122 b-varaqlar.
13. Jadval quyidagi materiallar asosida tuzilgan: O'zR MDA., 19-fond, 1-ro'yxat, 17442-ish., 3, 14-varaqlar; Статистический обзор Ферганской области за 1913 г., Скобелев, 1916, приложение п 26.
14. O'zR MDA., 19-fond, 1-ro'yxat, 13592-ish., 4-varaq.
15. O'zR MDA., 19-fond, 13-ro'yxat, 780-ish., 197-varaq.
20. SPB. MDTA., 733-fond, 203-ro'yxat, 2914-ish, 11-varaq.
21. O'R MDA, 19-fond, 1-ro'yxat, 13522-ish, 4-varaq.
22. SPB. MDTA., 733-fond, 203-ro'yxat, 2914-ish, 1, 4, 5-116-varaqlar.
23. O'R MDA, 19-fond, 13-ro'yxat, 780-ish, 197-varaq.
24. Пален К.К. Отчёт по ревизии учебного дело Туркестанского края, СПб., 1910, стр 120.
25. O'zbekiston SSR tarixi, II tom, Toshkent, 1971, 418-bet.

XIX ASR OXIRI VA XX ASR BOSHLARIDA O'ZBEKISTONDA XALQ TA'LIMI TIZIMI TARIXI (Namangan viloyati misolida)

Mamasaidov Lutfillo Payzullo o'g'li

University of Business and Science

Ijtimoiy fanlar kafedrası katta o'qituvchisi, PhD

Annotatsiya: ushbu maqolada Namangan viloyati Xalq ta'limi tizimi tarixiga oid XIX asr oxiri va XX asr boshlarida amalga oshirilgan o'zgarishlar yoritilgan bo'lib, unda XIX asr oxirlarida yurtimiz hududlarida tashkil etilgan eski va yangi usul maktablari va ulardagi ta'limning o'zaro farqi hamda bog'liqligi, dars berishga oid metodik jihatlari shu bilan birga Rossiya imperiyasi tomonidan O'lkamiz hududlarida 1884 yilda tashkil etilgan Rus-tuzem maktablarining faoliyati va dars berish usullari, Rus-tuzem maktablari rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilgan ishlar haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, maktab, madrasa, eski usul, Yangi usul, boshlang'ich ta'lim, Sovet davri, taraqqiyparvarlar.

Аннотация: В данной статье освещены изменения, внесенные в практику системы народного образования Наманганской области в конце XIX и начале XX веков, в которых отражены различия и взаимосвязь между старыми и новыми школами, основанными в конце XIX века на территориях нашей страны, и их образованием, а также методические аспекты преподавания, связанные с введением в 1884 году Российской империей, также освещается деятельность и методы преподавания организованных русско-туземных школ и проводимая работа по развитию русско-туземных школ.

Ключевые слова: образование, школа, медресе, старый метод, Новый метод, начальное образование, советский период, прогрессисты.

Abstract: This article highlights the changes made to the practice of the public education system of Namangan region in the late XIX and early XX centuries, which reflect the differences and the relationship between the old and new schools founded at the end of the XIX century in the territories of our country, and their education, as well as methodological aspects of teaching related to the introduction Russian Russian Empire in 1884, also highlights the

activities and teaching methods of organized Russian-native schools and the ongoing work on the development of Russian-native schools.

Keywords: *education, school, madrasah, old method, New method, primary education, Soviet period, progressives.*

Milliy o'zlikni anglash, ma'naviy va madaniy hayotni ta'lim sohasi orqali rivojlantirish O'zbek davlatchilik tarixining eng muhim omillardan sanalgan. Yurtimiz tarixida ta'lim sohasiga e'tibor doimo yuqori darajada bo'lgan. Aynan Sharq renessansi davrining buyuk allomalari va ularning jahon madaniyatiga ta'siri ilm-fan va ma'rifat sohasida xizmatlari bilan bog'liq. Bu davrda tarix, til va adabiyot, astranomiya, tibbiyot, matematika, fizika va pedagogika fanlarning o'qitilishi al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, al-Farg'oniy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino kabi qomusiy olimlar etishib chiqishiga sabab bo'lgan.

Yurtboshimiz Shavkat Mirziyoev tabiri bilan aytganda bu qutlug' diyorda o'tmishda 400 ga yaqin madrasa, jumladan, 33 ta oliy madrasa, ya'ni, oliy o'quv yurti faoliyat yuritgani bugun ham odamni hayratga soladi* deya ma'lumot keltirib, O'zbekiston qadimdan ilmu-ziyo maskanlaridan biri ekanligini

Tarixan nazar solsak XIX asr oxiri va XX asr boshlariga kelib yurtimiz hududida eski usuldagi maktablar, Yangi usul maktablari va Rus tuzem maktablari tashkil etilib, maktablarning faoliyati bugungisidan farqli ravishda maxsus davlat dasturi va yagona tizimga ega bo'lmagan. Ular hukumat vakillari, jadid va diniy ulamolarning bu boradagi qarama-qarshi fikrlari doirasida tuzilgan.

Yuqoridagi 3 guruh maktablar faoliyatiga e'tibor qaratsak, "Eski usul" maktablari o'zida o'rta asrlar qarashlarini aks etgan hamda, boshqa maktablardan farqli o'laroq asosan diniy mazmundagi bilimlarni bergan.

Yangi usul maktablari esa ta'lim jarayonlarida diniy va dunyoviy fanlar o'rgatilishi bilan farqlangan.

Rus-tuzem maktablari esa Rossiya imperiyasi O'rta Osiyoni egallagandan so'ng bu hududlarga ko'chib kelgan rus oilalari farzandlariga ta'lim berish va mahalliy millat orasida rus madaniyatni yoyish va mustamlaka ma'muriyatiga

* <https://uzreport.news/politics/shavkat-mirziyoyev-abu-ali-ibn-sino-va-sharq-renessansi-mavzusida-xalqaro-ilmiy-konferensi>

kerakli kadrlarni yetishtirib berish maqsadida ochilgan. Rossiya imperiyasi tomonidan Turkiston o'lkasini ruslashtirish siyosatining avj olishi o'lkadagi xalq ta'limi tizimiga ham o'z ta'sirini o'tkazdi. O'rta asr musulmon maktablarini isloh qilishdan bosh tortgan imperiya rusiyzabon kishilar o'rnashgan hududlarda rus maktablarini ochish va ularda mahalliy aholi farzandlarini o'qitish orqali Turkistonda maorif sohasini o'z siyosatining quroli qilib olishga harakat qilgan. Chunki, 1866-yilda Toshkentga ko'chib kelgan yevropalik bolalarini o'qitish uchun dastlabki rus maktabi ochildi. Mustamlakachilar yevropalik bolalar bilan birga o'qish uchun mahalliy aholi farzadlarini ham qabul qilar edi. Turkistonda bunday maktablar haqida hali musulmon tabaqalari orasida yetarli tushuncha bo'lmagan, bu siyosat darajasida maxsus topshiriq edi [2, 61]. Bu orqali keyingi yillarda o'lkamiz hududidagi aholini ruslashtirish ishlarini jadallashtirish asta-sekinlik bilan milliy o'zlikni kamaytirishga urinishgan.

O'lkamiz hududida ruslashtirish siyosatiga qarshi dastlabki choralar milliy taraqqiyparvar ziyolilar tomonidan olib borildi. Ular Ismoil Gasparalining ma'rifatchilik g'oyalari asosida yaratilgan "Yangi usul" maktablarini ochish va xalqning qadimiy qadriyatlari va an'alarini saqlab qolish, milliy o'zlikni asrash borasida ulkan ishlarni amalga oshirdilar. Turkistondagi barcha maktab va madrasalarning mudarris va talabalari ta'lim va tarbiya jarayonlarida mashhur olimlar, islom va musulmon huquqlari bilimdonlari tomonidan yozilgan darslik va o'quv qo'llanmalardan foydalanishgan.

Rossiy imperiyasi bosqinchilik siyosatini yuritar ekan, faqat so'zda musulmon o'quv yurtlarining ishiga aralashmaslik haqida gapirilardi, aslida esa diniy maktablar bolalar sonini kamaytirishga bel bog'ladi. O'lkada rus-tuzem maktablari ochilib va yana qator tadbirlar yordamida musulmon maktablarining ta'sir doirasini kamaytirishga urinishdi. Rossiya imperiyasi hukumatning diniy maktab va madrasalardagi o'quvchilar sonini qisqartirishga qaratilgan ruslashtirish siyosati qanchalik kuchli bo'lmasin, o'lka ma'naviy hayotida madrasalarning obro'si pasaymadi.

1899 yili Turkistonning Sirdaryo, Samarqand, va Farg‘ona viloyatlaridagi 4632 maktabda 44773 o‘quvchi o‘qigan bo‘lsa, 1913 yilga kelib eski usuldagi maktablar soni 7290, o‘quvchilar soni esa 70864 nafarga yetdi. Bu davrda maktab va madrasalar soni 7664 taga yetdi [3, 34-35].

Bu uch toifadagi maktablar Namanga viloyati hududlarida ham mavjud bo‘lgan. Aynan, Namangan uezdida birinchi rus-tuzem maktabi 1886 yilda, yangi usul maktabi esa 1897 yilda ochiladi. Ammo, ruhoniylar ularni “kofirlar maktabi” deb e‘lon qiladilar. Shunday bo‘lsada, ushbu maktabga qiziqish ortib bordi. Hatto, ilg‘or ma‘rifatparvar olim va shoir Isoqxon Ibrat o‘z o‘g‘li Abbosxonni birinchilar qatorida rus-tuzem maktabiga o‘qishga beradi. Bu davrda shaharda Saidqulbek va Mulla Qirg‘iz madrasalari mavjud bo‘lib, Namangandagi savodlilar barcha aholining 2,9 foizdan oshmagan [4, 8]. Shuningdek, Namangan uezdi 1882 yil bo‘yicha bergan xabarnomada esa 17 madrasa va 62 ta maktab mavjudligi haqida ma‘lumot berilgan. 1887 va 1888 yillar bo‘yicha xabarnomada 42 ta madrasa va 296 ta maktab haqida ma‘lumot berilgan. Madrasa va maktablar sonidagi farqning sababi, bizning fikrimizcha, 1882 yilda ular to‘la ro‘yxatga olinmagan, 1887 va 1888 yillarda to‘la ro‘yxatga olingan bo‘lishi kerak. Chunki qisqa vaqt ichida, 5-6 yilda 25 ta madrasa va 134 ta yangi maktab bunyod etilishi mumkin emas. Bu fikrni 1887 va 1888 yillarda maktablar sonida o‘zgarish bo‘lmaganligi ham tasdiqlaydi [5, 14].

1875 yilda Namanganda 371 ta maktablarda 7121 nafar, 1898 yilda 400 ta maktabda 5501 nafar bola o‘qiganligi haqidagi ma‘lumotlarni tahlil qiladigan bo‘lsak, 1875 yildan 1898 yilgacha maktablar soni 29 taga ko‘paygan, o‘quvchilar soni esa 1620 nafarga kamagan. Ammo, shunga qaramasdan madrasalar soni 16 taga ko‘paygan [4, 7]. Shu davrlarda Turkiston general-gubernatorligi bosh inspektorining ko‘rsatmasiga binoan, Farg‘ona oblasti harbiy gubernatori buyrug‘i bilan 1878-yil 1-iyundan boshlab viloyat territoriyasida 8 ta o‘quv yurti ochildi. Shundan 1879 yilda Namanganda bitta o‘g‘il bolalar uchun ikki sinfli va bitta qizlar uchun ikki sinfli o‘quv yurti ochildi [4, 8].

1900 yilgi ma'lumotlarga ko'ra, Namangan uezd aholisi 314300 nafari tashkil etgan. Namangan uezdining eng yirik shahri va ma'muriy markazi Namangan shahri bo'lib, unda 61388 nafar aholi yashar edi (1900). Shaharning mahalliy aholi yashaydigan qismida 11425 xonadon, 347 masjid, 16 qabriston, 6 qalandarxona, 74 erlar va 13 qizlar maktablari, 20 madrasa, 35 qorixona mavjud bo'lgan [6, 36-37].

1893 yilda dastlabki jadid maktabi Samarqand shahrida savdogar Husaynovning uyida ochildi. 1897 yili Andijonlik Sultonmurodboyning paxta tozalash zavodida ikkinchi yangi usul maktabi ochildi [7, 36-37].

Namangan hududida 1907 yilda yangi usul maktabi tashkil etilib, bevosita mashhur o'zbek ma'rifatparvari Ishoqxon Junaydullaxo'ja o'g'li Ibrat nomi bilan bog'liqdir.

To'ra qo'rg'onga taklif etilgan Husayin Makaev Ibrat tomonidan tashkil etilgan yangi usul maktabida mahalliy aholi bolalarini o'qita boshlaydi. Yangi usulda tashkil etilgan maktabda uning faoliyati tezda o'z samarasini berib, mahalliy aholi bolalarining savodi chiqadi. Bu hol uning obro'sini yanada oshishiga sabab bo'ladi. Isoqxon Ibrat Husayin Makaevning faoliyatiga quyidagicha baho beradi: "Qozon tarafidan bir muallim jalb etub, maktab qilib berdim. Maktabning qushodig'a (tashkil bo'lganiga) uch oy bo'lg'ani yo'q, yigirmadan ziyoda kichik bolalar, o'n beshta odamlar "alif nima?" degan savolina "kaltak" deb javob beruvchilar tamom savodi chiqib, har narsani yozadurg'an bo'ldilar" [8, 54] deya fikr bildiradi.

Husayn Makaev va Abdulrauf Shagidullin birgalikda Namanganda maktab uyushtirib, o'zbek va tatar bolalarini o'qitib, ta'lim sohasiga katta hissa qo'shadilar [9, 179]. E. Mirzaalievning "Namangan shahar xalq maorifi taraqqiyoti tarixidan" deb nomlangan risolasida rus-tuzem maktablarining tashkil qilinishiga oid bir qancha ma'lumotlarni keltiradi. Ya'ni, 1904 yilda Namanganda rus-tuzem maktabi ochilib, unga ayrim o'zbek bolalari kirib o'qiydi. Namanganda bunday maktablar ochilishi, idora ishlarini yaxshi yo'lga qo'yish, rus kishilarining mahalliy boylar va

amaldorlar bilan bo'lgan savdo muomalalari ishini osonlashtirish maqsadida ochilgan deb ma'lumot beriladi [10, 9].

Namangan hududidagi maktablarning ko'pi yaroqsiz holatda bo'lib, ayrim maktablar moslashtirilgan binolarda olib borilar edi. Masalan 1902 yil 27 fevralda chop etilgan "Russkiy Turkestan" gazetasidagi quyidagi fikrlarni ko'rishimiz mumkin. "Maktab ko'pincha omborxonaga o'xshagan jihozsiz, quruq joyda joylashgan. O'quvchilar devor bo'ylab tizilib, qup-quruq yerga o'tirishgan [11, 30].

Rus-tuzem maktablari o'sha zamon talablariga javob bergan maktablar bo'lib tanilgan. Mahalliy xalq bolalari o'qitiladigan sinflar uchun yangi darsliklar tutila boshladi: mahalliy aholi bolalari uchun nashr qilingan o'qish kitoblariga M. A. Krilov, A. S. Pushkin, M. Yu. Lermontov, N. A. Nekrasov, L. N. Tolstoy, K. D. Ushinskiy asarlaridan namunalar (ertaklar, masallar va hokazolar) kiritilgan [10, 6].

Yangi usul maktablariga nisbatan xalqning ishonchi ortib borishi sababi shuki, jadid mutafakkirlarining arab, fors, ozarbayjon, tatar va rus tillaridagi "Turkiston viloyatining gazetasi", "Osiyo", "Shuhrat", "Sadoi Turkiston", "Taraqqiy", "Xurshid", "Hurriyat" kabi gazeta hamda jurnallarda ozodlik, tinchlik va hurfiylik kabi mavzulardagi maqolalari xalq orasida tez tarqala boshladi. Shuningdek, jadidlar maktablarida ta'lim berishda yangicha metod va usullarini qo'llay bilishi xalq orasida jadid maktablarining mavqeyi oshishiga olib keldi.

Namanganlik marifatparvarlar ta'lim berish sohasida yuqori natijalarga erishgan. Bu haqida o'sha yillarda o'qituvchilik qilib nafaqaga chiqqan Yo'ldosh Najmiddinov o'z esdaliklarida quyidagilarni yozib qoldirgan: "1910 yillarda Namanganda yangi maktab tashkil bo'ldi. Dastavval Husayn Makaev degan tatar kishi kelib, yangi usuldagi maktab ochganda, shaharda duv-duv gap tarqaydi: Makaev degan tatar kelib, yangi usulda maktab ochib, to'rt yilda o'qish va yozishni, hisobni o'rgatib, mulla qilayotganmish. O'qigan bolalardan bir so'm pul olar emish. Bolalarni urmasdan, odobli qilib o'qitarmish" deya ma'lumotlar keng yoyildi [4, 8].

1918 yilda sovet hokimiyati o'rnatilgandan keyin yana yangi maktablar ochila boshladi. Namangan shahridagi 1-univermagning ikkinchi qavatida "Vatan" nomli maktab ochildi. Bunda Akmal Ikromov, Mo'ydin Shohimardonov va boshqalar o'qitar edilar. Qo'qon ko'chadagi Nuriddin afandi deganning yerida Turon maktabi tashkil etilgan. Bunda turk domla Nuriy afandi, Lutfulla Olimiy va boshqalar o'qitar edilar. Sardoba madrasasida Toji Rahmoniy degan kishi boshliq bo'lib, unda olti sinfli maktab ochilgan, Chuqur ko'cha, Ko'zagarlik va Uychi ko'cha og'zidagi bolaxonada to'rt sinfli maktab bo'lib, unda Azimxon afandi mudirlik qilgan [12, 34].

XX asrning boshlarida O'zbekistonda savodsizlikni tugatish maktablarining dastlabki muallimalari rus hamda mahalliy millat tilini yaxshi bilgan tatar-boshqird ayollaridan iborat bo'lgan. Mazkur maktablarga muallimalarning yetishmasligi o'sha davrning dolzarb muammolaridan biriga aylandi. Mazkur muammoni hal etish maqsadida pedagogik bilim yurtlari tashkil etilgan.

Bunday bilim yurti Namangan shahrida ham ochilib, Turkiston xalq maorifi komissarligining 1919 yil 6 oktabrdagi buyrug'iga ko'ra, tatar muallimasi Izza-Nur Muhammedova bilim yurtiga o'qituvchi etib tayinlanadi [13, 72]. Mazkur bilim yurtlari va maktablarda muallimalarning faoliyat ko'rsatishi osonlik bilan ko'chmagan. Dastlab mahalliy millat vakillari bunday maktablarning faoliyat ko'rsatishiga to'sqinlik qildilar. Ammo Sovet hokimiyatining ta'lim sohasidagi islohotlarning ayrim jihatlari e'tiborli edi. Ularning bepul va majburiy ta'lim olish haqidagi, o'qish bilan ijtimoiy-ishlab chiqarish mehnati o'zaro aloqasini ta'minlash zarurligi, ijtimoiy mansublikni tan olmaslik va boshqalar haqidagi talablari ana shu ijobiy jihatlardan edi.

Umuman olganda Sovet hukumati davrida O'zbekistonda Xalq ta'lim sohasi rivojlanib, o'qituvchilar tayyorlash kurslari, 1950 yil umumiy yetti yillik ta'lim, 1965 yilda sakkiz yillik ta'lim, 1975 yildan umumiy majburiy o'rta ta'lim tizimi joriy etilib, yangi maktablarning bunyod etilish va kasb-xunarga yo'naltirish ishlari rivojlandi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, o'rta osiyo hududlari rossiya imperiyasi tomonidan bosib olingandan so'ng bu hududlarda imperiya tomonidan ko'z yumib bo'lmas xatolar va inkor etib bo'lmas yangiliklarni amalga oshirildi.

masalan, sovet hukumati tomonidan o'zbekiston hududida boshlang'ich ta'lim jarayonlarini yo'lga qo'yilishi, maktablar sifat jihatdan yaxshilanishi, kadrlar tayyorlash bo'yicha ishlarni tashkil etilishi va boshqa ko'plab yangiliklar e'tibordan chetda qoldirish mumkin bo'lmasada, ammo ta'lim barcha bosqichlari barcha sohalar qatori mafkuraviy taziqqa duchor bo'ldi. lekin O'zbekiston mustaqillikni qo'lga kiritishi bilan ta'lim sohasini milliy ko'rinishda tashkil etish ishlariga katta e'tibor berildi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. <https://uzreport.news/politics/shavkat-mirziyoyev-abu-ali-ibn-sino-va-sharq-renessansi-mavzusida-xalqaro-ilmiy-konferensi>
2. Abdullayeva M, Asqarova O' va boshqalar. Ta'lim tarixi. –T., 2013. –B. 61.
3. Choriev A. X. Mustabid sho'rolar tuzumi sharoitida O'zbekiston xalq ta'limi va o'qituvchi kadrlar tayyorlash: milliy an'anaviy va sho'ro ta'lim tizimlari o'rtasidagi ziddiyatlar (20-30-yillar). Tarix fan. dok...dis. –T., 1998. –B. 34-35.
4. Rajapov V. T. Namangan shahar xalq ta'limi tizimining rivojlanishi tarixi. –Namangan., "Noshirlik yog'dusi". –2011. –B. 8.
5. Alimov I. A. XVI–XVIII asrlarda Namangan bekligidagi madrasa, qorixona va maktablar tarixidan. Namangan tarixidan lavhalar.1-kitob. –Namangan, 2010. –B. 14.
6. Isoqboev A. A. Namangan maorifi va matbuoti taraqqiyoti yo'lida. Namangan tarixidan lavhalar.1-kitob. –Namangan, 2010. –B. 36-37.
7. Choriev A. X. Mustabid sho'rolar tuzumi sharoitida O'zbekiston xalq ta'limi va o'qituvchi kadrlar tayyoolash: milliy an'anaviy va sho'ro ta'lim tizimlari o'rtasidagi ziddiyatlari (20-30-yillar). Tarix fan. dok...dis. –T., 1998. –B. 36-37.
8. Dolimov U. Is'hoqxon Ibrat. – T.: Sharq, 1994. – B. 54.
9. Rasulov A. Turkiston va Volgabo'yi, Uraloldi xalqlari o'rtasidagi munosabatlar. –T.: 2005. – B. 179.
10. Mirzaaliev E. Namangan shahar xalq ma'orifi taraqqiyoti tarixidan. –Namangan, 1989. –B. 125.
11. Mirzaaliev E. Yu. Bazarov M.T. Namanganning XIX asr oxiri va XX asr boshidagi sotsial-iqtisodiy va madaniy rivojlanishi. –Namangan, 1998. –B. 30.
12. Dadaboev R. Namangan shahar maorifi tarixidan. Tarix tilga kirganda...(maqolalar to'plami) Davriy to'plam № 2. –Namangan, 2008. –B. 34.
13. Nasriddinova D. Namanganda xotin-qizlar maorifi. Namangan tarixidan lavhalar.1-kitob. –Namangan, 2010. –B. 72.

SOVET HOKIMIYATINING O'ZBEKISTON SSR DA DINIY QADRIYATLARGA QARSHI KURASH SIYOSATI (1925-1943-YILLAR)

Najmiddinov Boburmirzo Zuhridin o'g'li

Tarix instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada sovet hokimiyati yigirmanchi yuz yillikning 20-40- yillari davrida O'zbekiston SSR da diniy siyosat negizida yurtimizdagi islom dini va u bilan bog'liq bo'lgan qadriyat va an'analar ustidan amalga oshirgan siyosati ilmiy adabiyotlar, arxiv ma'lumotlari, davriy matbuot maqolalari orqali yoritib o'tiladi. Shuningdek, mazkur siyosatning o'tkazilish sabablari, chora tadbirlari hamda natija-oqibatlari yoritib berishga muallif tomonidan urinilgan.

Kalit so'zlar: Islom dini, diniy qadriyatlar, hayit, ro'za, masjid, radio, klub, kino, qiroatxona.

Abstract: In this article, the policy implemented by the Soviet authorities in the period of the 20s-40s of the 20th century in the Uzbek SSR on the basis of religious policy on the Islamic religion in our country and the values and traditions related to it, scientific literature, archival data, covered by periodical press articles. Also, the author tried to explain the reasons, measures and results of this policy.

Key words: Islam religion, religious values, Eid, fasting, mosque, radio, club, movie, reading room.

Аннотация: В данной статье освещена политика, проводимая советской властью в Узбекской ССР в 20-40-е годы 20 века религиозной политики в отношении ислама и связанных с ним ценностей и традиций, на основе научной литературы, архивных данных по статьям в периодической печати. Также автор попытался объяснить причины, меры и результаты этой политики.

Ключевые слова: религия ислам, религиозные ценности, праздник Ийд, пост, мечеть, радио, клуб, кино, читальный зал.

Har bir xalq o'zining boy o'tmishiga ega bo'lib o'ziga xos yashash tarzi urf-odati, an'ana va marosimlariga ega. Qadimdan ikki daryo oralig'ida yashab kelgan xalqimizning ham boy tarixi va qadryatlari bor. Bu qadryatlar yillar davomida shakillanib, rivojlanib kelgan. Yurtimizga islom dini kirib kelgandan so'ng, xalqimizning milliy qadryatlari bilan islom dinidagi mavjud arkonlar ming yillar davomida o'zaro uyg'unlashib yaxlit holga keldi. Bolsheviklar hukumatni imperiya tarafdorlaridan tortib olgandan so'ng o'lkada sotsiolistik tuzum o'rnatishga kirishdi. Bu tuzumning asoslaridan biri bu dinga qarshi kurash va madaniy inqilob siyosati edi. Bu siyosatni yuritishdan maqsad esa mustamlaka bo'lgan hududlardagi xalqlarni o'zligidan ayrish ya'ni milliy xalq sifatida tugatish va yagona "sovet xalqini" yaratishdan iborat edi. Madaniy inqilob jamiyat

mafkurasining o'zgarishi sifatida Oktabr inqilobidan keyin ko'p o'tmay boshlandi. 1918-yil 23-yanvarda cherkovni davlatdan, maktabni cherkovdan ajratish to'g'risidagi farmon e'lon qilindi [10: 1]. Diniy ta'lim bilan bog'liq masalalar ta'lim tizimidan olib tashlandi. Madaniy inqilobning asosiy vazifasi sovet fuqarolarining shaxsiy e'tiqodiga marksistik mafkura tamoyillarini kiritish bo'lgan. Mafkura sohasida ateistik targ'ibot keng rivojlantirib, din ta'qib qilina boshlandi, diniy ibodatxonalar o'rnida klub, ombor, ishlab chiqarish korxonalari tashkil etildi va qat'iy senzura joriy qilindi [1: 119].

Yigirmanchi asrning 20 – 30 - yillarda O'zbekistonda milliy qadriyatlar rivojiga sun'iy to'siqlar yaratildi. Tilimiz, madaniyatimiz, me'rosimiz qoralandi va kamsitildi. Bir necha ming yillik madaniy me'rosimizga e'tibor berilmadi. O'zbekistonda 2 marta alifbo o'zgardi. Arab alifbosidan voz kechish xalqni 13 asrlik ona tarixidan uzoqlashtirildi [2: 263]. Arab alifbosida o'qish-yozishni biladigan ziyolilar ta'qib ostiga olindi, o'sha yillarda yozilgan kitoblar, nodir qo'lyozmalar yoqib tashlandi. Natijada butun bir ma'naviy xazinadan mahrum bo'lindi.

O'rta Osiyo respublikalarida 1926-yildan dinga qarshi kampaniya kuchaytirildi. Shubhasiz, islom dini bo'yicha sovet siyosatining vazifalari 1926-yil kuzida Butunittifoq Kommunistik partiyasi (bolsheviklar) Markaziy qo'mitasi (VKP(b) MK) huzuridagi Dinga qarshi komissiyaga OGPU o'zining "Musulmon dindorlariga qarshi kurash choralari to'g'risida"gi hujjatini taqdim qildi [3: 62]. Unda dindorlarning qishloq ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga aralashishlariga qarshi kurash, kattalar uchun diniy maktablar ochish, mullalarni tayyorlash va qayta tayyorlash kurslarini to'liq taqiqlash, sovet qonunlarini buzgan mullalarni shafqasiz ta'qib qilish, muazzinlar va azonchilarning saylov huquqlaridan mahrum qilinishi ko'rsatilgan edi.

O'zbekiston Kompartiyasi Markaziy Ijroiya Qo'mitasining targ'ibot va tashviqot bo'limi 1927- yil 20- noyabrda o'tkazgan yig'ilishi 2-bayonnomasi qarorida "Xudosizlar ittifoqining ustav loyixasi ko'rib chiqilsin va tasdiqlansin degan talab qo'yiladi [4: 59]. Shundan so'ng joylarda xudosizlar jamiyatlari tuzila

boshlandi va daxriylik siyosatini harakatlantiruvchi kuch sifatida qaraladi. Mazkur jamiyat qabul qilgan qarorlarida asosan diniy va milliy bayramlar, marosimlarga qarshi, muqaddas qadamjolarga qarshi kurash e'lon qilgan edi.

1927-yildan masjid va madrasalar, qozilik sudlari yopila boshlandi. Shuningdek, vaqf mulklarini tugatish, dindorlarni huquqlarini cheklash kuchaytirildi. Diniy muassasalarning binolari omborxona, turmalarga aylantirildi. Ba'zan madaniy-ma'rifiy tashkilotlarga berildi. Masalan, Buxoro okrugida 1927–1929- yillargacha 400 ta masjid yopib qo'yildi. Buxorodagi Otaliq masjidi otxonaga, Xiva shahridagi Madaminxon madrasasi viloyat turmasiga, Matmurodbek masjidi yesa turma omboriga aylantirildi. Qashqadaryo viloyatida 277 ta masjiddan 207 tasi omborxonalar, 29 tasi turli madaniy-ma'rifiy uylarga ajratildi [5: 188], 1937 yilga kelib Toshkentda 31 ta masjid yopildi, 2 tasi buzildi [7: 11-39].

Dinga qarshi tashviqot va targ'ibot ishlarini aynan diniy bayramlar, Qurbon va Ro'za hayiti kunlarida avj oldirish, ushbu bayramlarning oddiy xalq uchun zararli ekanligini tushuntirish kampaniyasi 1929-yildan boshlab muttasil uyushtirilib kelindi. Ro'za zararlari haqida turli jurnal va gazetalarda maqolalar e'lon qilindi [8: 2,4].

“Xudosizlar” jurnalidaqishloq xo'jalik jamoalariga birlashgan dehqonlar ushbu marosimlarda deyarli ishtirok qilmayotganligi bir necha bor ta'kidlanadi. Maqolalardan birida, “Ittifoqimizda bo'lgan musulmonlar 28- apreldan 3 - maygacha Qurbon hayitini o'tkazdilar. O'zbekistondagi dehqon xo'jaliklarining 56% kollektivlashdi..., eskilik sarqitlaridan biri dindir, Qurbon bayrami ichida bir million mol-quy so'yilar ekan, bundan sinfiy dushmanlar nega manfaatdor bulmasinlar” kabi mazmundagi maqolalar e'lon qilib kelingan [9: 4]. Ro'zaning inson salomatligi uchun hamda jamiyat rivoji uchun zararlari to'qib chiqarildi.

“Xudosizlar jamiyati” buyurosining 1931-yil oktyabr oyida “1931-yil 14-oktyabridan to 1932-yil 9-fevraliga qadar uch oylik davr uchun ro'za va rojdestvoga qarshi kompaniya plani” e'lon qiladi [8: 1]. Hatto diniy bayram kunlari ham yuz foiz aholini paxta terimiga haydalgan[6: 3]. Ro'za va boshqa diniy

bayramlarni yomonlab 1938-yil 4-fevralidan zavod, kolxoz, MTS, klub radio uzellari kabi mahalliy radio tarmoqlaridan chiqishlar muttasil ravishda e'lon qilinib turiladigan bo'ldi [6: 3,4].

Kino yo'nalishida ham diniy urf odatlar va shariat qonun qoidalarini qoralaydigan, qat'iy ravishda dinga qarshi qaratilgan kinolar yaratildi. Ularga N.G'anievning "Ramazon" (ro'za tutishga qarshi ishlangan 1932 yil), K. Yormatovning "Muxojir" (dinga qarshi ishlangan 1934 yil), D. Vasileevning "Tirik Xudo" (islomlashishga qarshi ishlangan 1935 yil) kabilarni misol qilish mumkin [2: 265].

Respublikaning bir qator viloyat va tumanlarida diniy urf-odat va an'analarning bajarilishi sovet tuzumiga dushmanlik tarzida qaralgan. Masalan, G'allaorol tumani Stalin nomli kolxoz raisi Shodiev diniy ulamo Qurbon Maxsum bilan hamkorlikda quloq Qarshiboy Shapaevni dafn yetish marosimiga 600 kolxozchini yig'ib olib, dala ishlarining borishiga to'qkinlik qilganlikda ayblangan. Shuningdek, Buxoroda shoyi fabrikasi ishchisi o'g'lini sunnat qilganligi uchun partiya byurosida tanqid ostiga olinadi va ogoxlantirish beriladi [7: 10]. Farg'ona viloyati Bog'dod tumanida dinga qarshi kurash olib boruvchi vakillar oldiga Qurbon va Ro'za hayiti kunlarida dehqonlarni qishloq xo'jalik ishlariga jalb etish, namoz marosimida ishtirok etishiga imkon bermaslik vazifasi qo'yilgan. Diniy bayram kunlari atayin sport musobaqalari uyushtirilib aholini chalg'itish choralari ko'rilgan [4: 69]. Shuningdek **milliy** kiyimlarni kiyishdan voz kechish targ'ib qilindi, to'n va do'ppi kiyib yurish millatchilik va madaniy qoloqlikning ko'rinishi deb talqin qilindi. Sovet hokimiyati tomonidan diniy urf-odatlar doimiy ravishda ta'qib ostiga olingan bo'lib, ushbu holat fuqarolarning noroziligiga sabab bo'lgan. Masalan, Mirzacho'l tumaniga chegara tumandagi fuqarolar diniy urf-odatlarga e'tiqod qilishga ruxsat berishmayotganligi uchun o'z noroziliklarini bayon etishgan. Ammo ma'muriyat bu noroziliklarni rad etgan [7: 41].

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak sovet hokimiyatining islom diniga qarshi olib borgan siyosati mafkuraviy jihatdan xalqning o'tmishi, ma'naviyati, madaniy merosi va milliy qadriyatlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan asriy e'tiqodidan

maxrum etib, xalqning ongida yagona sovet mafkurasini qaror toptirish maqsadiga qaratilgan edi. Ammo xalqimizning metin irodasi ularning barcha qilgan xunrezliklarini yengib o'tdi va o'zligini milliy qadryatlarini saqlab qoldi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Бобоев Феруз. Ўрта Осиёда совет ҳокимиятининг диний сиёсати (xx асрнинг 20–30 йиллари)// “Ўзбекистонда ислом дини таълими: тарихи, ривожланиши ва жамият тараққиётидаги аҳамияти” мавзусида республика илмий-амалий анжумани материаллари тўплами. Toshkent. 2023.
2. Ф.Бобоев. Ўрта Осиёда совет ҳокимиятига қарши кураш тарихи (1925-1935 йиллар). Toshkent. 2024.
3. Арапов Д. Этническое и конфессиональное в Российском “мусульманстве”: исламская политика государства в XX–XXI веках // “Вестник Евразии Acta Eurasica”. 2007. № 3.
4. Солмонов Ахмаджон. Ўзбекистонда совет ҳокимиятининг диний сиёсати: уйдирма ва тарих ҳақиқати (Матн) : монография А.Солмонов. - Т.: Тафаккур, 2015.
5. Мустафаева Н. Совет давлатининг Ўзбекистонда олиб борган диний сиёсатига доир мулоҳазалар // Ўзбекистонда совет даврида амалга оширилган сиёсий кампаниялар. – Тошкент, 2017.
6. Doniyorov Nosirjon. Sovet hokimiyatining yurtimizda islom dini va uning qadriyatlariga munosabati (1930-40-yillar)// research and education issn: 2181-3191 volume 3 | issue 1 | 2024.
7. O'zbekiston milliy arxivi, 86-fond, 10-ro'yaxat, 287,1500-ishlar
8. Qizil O'zbekiston. 1931-yil 23-noyabr №2; 1940-yil 3 – oktyabr; 1941yil 3-yanvar.
9. Худосизлар. 1931 апрель, №4.
10. <https://tarix.sinaps.uz>

PEDAGOGLAR MAQOMIGA DAVR NUQTAI NAZARIDAN QARASHLAR

Sharipova Nargizaxon Abduqaxxorovna
TDTU Qo'qon filiali dotsenti, PhD

Annotatsiya: Bugungi kunda eng muqaddas kasb sanalgan o'qituvchilik maqomi to'g'risida tez-tez so'z yuritilmoqda. Bu borada qonun hujjatlari qabul qilindi. Azaldan kasbga nisbatan hurmat-e'tibor yuqori bo'lgan. Lekin shunday davr bo'ldiki, o'qituvchi mavqeini pasayishi kuzatildi. Quyida davriy nashrlar, arxiv hujjatlari yordamida bu holatni yoritishga harakat qilingan

Tayanch so'zlar: o'qituvchi, maktab, o'quvchi, oila, huquq, majburiyat, mutaxassis, ijtimoiy, shaxs, maqom.

Segodnya chasto govoryat o statute prepodavatelya, kotoryy schitaetsya samoy svyazennoy professiey. V svyazi s etim bylo prinyato ryad zakonodatel'nykh dokumentov. Uvazhenie k professii dolgoe vremya bylo ochen vysokim. No byl takoy period, kogda proizoshlo snizhenie statusa uchitelya. Nije predprinyata popytka osvetit etu situatsiyu s pomoyu periodicheskix izdaniy, arxivnykh dokumentov.

Klyuchevye slova: uchitel, shkola, uchenik, semya, zakon, obyazannost, specialist, obyestvo, lichnost, status.

Today, they often talk about the status of a teacher, which is considered the most sacred profession. In this regard, a number of legislative documents have been adopted. Respect for the profession has been very high for a long time. But there was a period when there was a decrease in the status of a teacher. An attempt is made below to highlight this situation with the help of periodicals and archival documents.

Keywords: teacher, school, student, family, law, duty, specialist, society, personality, status.

Soyasini toptamaslik uchun o'qituvchidan yetti qadam ortda yur. Yapon xalq maqoli

Keyingi yillarda yurtimizda xalq ta'limi sohasining tayanchi bo'lgan o'qituvchilarga nisbatan hurmatsizlik, ko'ngilsiz voqealar, gap-so'zlar, talablar masalaga jiddiyoq qarashni talab etdi. Keyingi ikki yil davomida birgina Farg'ona viloyatini o'zida o'qituvchining o'quvchilarni kaltaklayotgani aks etgan bir nechta videolavhalar ijtimoiy tarmoqlarda tarqab, keng muhokamaga sabab bo'ldi. Mutasaddilar tomonidan o'sha o'qituvchilarga jazo qo'llanib, vazifasidan ozod etildi. Ammo hech kim masalaning tub mohiyatiga e'tibor qaratmadi.

O'qituvchini o'quvchiga nisbatan tazyiq o'tkazishiga, kaltaklashi va urishiga barchamiz qarshimiz. Ammo shu o'rinda o'qituvchi o'z o'quvchisiga besabab tanbeh bermaganiga nega beparvomiz. O'qituvchini qo'l ko'tarishga majbur qilgan omillar doimo chetda qolaveradi. Erkak o'qituvchilarning ta'lim maskanlarida kamligiga e'tibor beramizu, uni g'ururini, sha'nini hech qachon himoya qilmaymiz. Osongina ishdan bo'shatib yuboramiz, hatto biror intizomiy chora qo'llamaymiz. Xalq ta'limi vazirligining mutasaddilari bu masalada hech qachon o'qituvchi tomonida bo'lmaydi. Ana shunisi yomon. Jamiyatda o'qituvchini shu yo'llar bilan nufuzini ko'tarib bo'ladimi?

Shu maqsadda 2024 yil 1 fevralda qabul qilingan "Pedagoglar maqomi to'g'risida"gi 901-son Qonun ham bu sohaga qaratilgan e'tibor mahsulidir [5]. Qonun hujjatida pedagog xodimlarning huquqlari, burchlari, faoliyatining asosiy kafolatlari, mehnatiga yarasha haq to'lash, rag'batlantirish va ijtimoiy himoya tamoyillari belgilab qo'yilgan. Shuningdek, pedagogik etika qoidalari, kadrlar

tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish va o'qituvchilarni attestatsiyadan o'tkazish standartlari ham belgilab berilgan. Qonunda o'qituvchilarga nisbatan bir qator taqiqlar ham belgilangan. Xususan, o'qituvchilarni asosiy ishiga aloqador bo'lmagan ishlarga jalb qilish, ularning kasbiy faoliyatiga aralashish taqiqlanadi.

2023 yil may oyidan kuchga kirgan yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasining 52-moddasida[3] davlat o'qituvchilarning sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilish, ularning ijtimoiy va moddiy farovonligi, kasbiy jihatdan o'sishi to'g'risida g'amxo'rlik qilishi qat'iy belgilandi. Ta'lim va ilm-fanga oid normalar ham qariyb 2 barobarga oshdi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining ham pedagoglarga qarshi harakat uchun alohida jinoiy javobgarlik belgilandi va jazo kuchaytirildi[4]. Ya'ni pedagog xodimni mehnatga biron-bir shaklda ma'muriy tarzda majburlash uchun, agar xuddi shunday qilmish uchun ma'muriy jazo qo'llanilganidan keyin sodir etilgan bo'lsa, 45 mln so'mdan 60 mln so'mgacha jarima yoki 3 yilgacha muayyan huquqdan mahrum qilish yoxud 3 yilgacha axloq tuzatish ishlari jazosi belgilandi.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonunining 45-moddasida[6] ham bu kabi huquqiy norma ko'rsatilgan bo'lib, pedagog xodimlarning maqomi jamiyat va davlat tomonidan tan olinishi qayd etilgan.

O'qituvchi oldida turgan vazifalar va uning mavqei jamiyat taraqqiyotining turli davrlarida turlicha bo'lgan. Jamiyat gullab-yashnagan davrda unga e'tibor yuksak bo'ldi yoki O'qituvchining mavqei ko'tarilgani uchun jamiyat rivoj topdi. Oktyabr to'ntarishi amalga oshgandan so'ng va sho'rolarning o'z oldiga qo'ygan ommani yoppasiga savodli qilish vazifasini bajarish uchun Turkistonda ham tizimli ravishda O'qituvchilar tayyorlash yo'lga qo'yildi. Chunki butun o'lka bo'ylab ochilgan maktablarda ishlaydigan mutaxassislar kerak edi. Shu sababli O'qituvchilar sho'ro hokimiyatining dastlabki yillarida urushga olinmaydigan bo'ldi. Ta'lim tizimi ham mafkuraga bo'ysundirilgan sho'ro davrida O'qituvchilar hukmron siyosatni xalqqa yetkazish omiliga aylantirildi. Ular bevosita ta'lim-tarbiyaga tegishli bo'lmagan turli g'oyaviy-siyosiy hamda tashkiliy ishlarga

me'yoridan ortiq jalb etildi. O'ziga xos bo'lmagan ishlar bilan shug'ullanish O'qituvchilar obro'sining pasayishiga olib keldi.

Sobiq Ittifoq tarkibidagi boshqa respublikalar singari O'zbekistonda ham 1936 yil 10 apreldan shaxsiy O'qituvchi unvoni (ixtisosligi) joriy etildi[7]. O'shandan boshlab pedagogik o'quv yurtini bitirgan va *davlat imtihoni* topshirgan shaxsga rasmiy tarzda O'qituvchi ixtisosligi beriladigan bo'ldi.

Shuni aytish kerakki, O'qituvchi alohida ijtimoiy *hodisa* bo'lib, jamiyat a'zolarining shakllanishiga ta'sir ko'rsatgani uchun ham uning shaxslik sifatлари kasbiy fazilatlaridan muhimroq hisoblanadi. Chunki u jamiyatning buguni va ertangi kuni qiyofasini shakllantiradi. Shuning uchun ham O'qituvchining professional jihatdangina yetuk bo'lishi kifoya qilmaydi. Uning ma'naviy olami o'quvchilarga singdirilishi ko'zda tutilgan ezgu insoniy sifatlarga to'yingan bo'lishi kerak. O'qituvchilar tayyorlanadigan o'quv yurtlarida ayni shu jihatga alohida e'tibor qaratilishi lozim.

O'qituvchining shaxsi – bu, sodda qilib aytilsa, o'quvchida o'z ustoziga nisbatan uyg'ongan havas va shu orqali pedagoglik kasbiga intilish, muhabbat, qolaversa, muallimning bilimdonligi, qobiliyati natijasida shakllangan uning insoniy fazilatidir. O'tgan asrning turg'unlik yillarida mana shunday shaxsni – katta harf bilan yoziladigan hurmatli ustozni yo'qotib qo'ydik. Qaerda nobud qildik uni?

Birinchi galda maktab devorlari ichida. Turg'unlik davrining xalq maorifiga keltirgan eng dahshatli fojeasi shunda bo'ldiki, ta'lim-tarbiyaning mohiyatini ham, o'quvchilarning bilimi va saviyasini ham xuddi paxta rejasi singari protsentlar bilan o'lchash boshlandi. Hech ikkilanmay qo'shib yozish illatini ta'limga ham olib kirildi.

1970 yildan ta'limga yuklatilgan “sotsialistik majburiyatlarni” bajarish hamda “2” bahosiz o'quv yili kabi tashabbuslar ilgari surildi[1.3]. Oqibatda sifat ko'rsatkichiga qaramay, foizlar ketidan quvish jarayoni boshlandi. O'qituvchilar ham ishdagi kamchiliklarni berkitishga va ko'rsatkichlarni qog'ozda bajarishga majbur qilindi. Fanlarni yaxshi o'zlashtira olmagan o'quvchini sifatni ko'tarish

bahonasida baholash o'qituvchi obro'siga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Qolaversa balandparvoz shiorlar o'qituvchini maktabdan tashqariga chiqarmay, boshi-oxiri ko'rinmaydigan samarasiz ishga ko'mib tashladi. Natijada o'qituvchi, ayniqsa muallima uyidagi ishini, oilasini, onaligini orasta bo'lishini unutib, darsga tayyorlanish va bilimni oshirishni yodidan chiqarib, maktabga kelmagan o'qituvchini so'roqlab, uyma-uy yura boshladi. O'z ustida ishlashdan ko'ra, maktab oynasini sindirib qo'ygan bolaning ota-onasidan pul olib topshirmaguncha maktab direktorini ko'ziga ko'rinmaydigan, tekshiruvda gap eshitib qolishdan cho'chib, sinf xonasini o'zi tozalashga tushadigan, o'z qo'li bilan ko'rgazmali qurollar tayyorlaydigan, kechalari bilan konspekt yozib, daftar ustida uxlab qoladigan, saylovga kelmagan odamni chaqirib kelish, unga yolvorib iltimos qilish ham o'qituvchini zimmasiga tushdi. Turg'unlik davrida izdan chiqqan sanoat, qishloq xo'jalik haqida chuqur mulohaza qilishdan oldin, ma'naviy hayot mezonini ifodalaydigan xalq ta'limi tizimi haqida o'ylab ko'rish kerakmi?

Shu davrdan boshlab, o'qituvchining shaxsi, uning bilimdon qiyofasi asta-sekin so'na boshladi. O'zbekiston SSRda xizmat ko'rsatgan o'qituvchi, Xalq ta'lim a'lochisi, Metodist o'qituvchi kabi pedagoglarni ulug'lashi lozim bo'lgan unvonlar boshqa orden, medallar kabi ko'pincha tanish-bilishlar ortidan olinib boshladiki, oqibatda kelajakka bo'lgan ishonch va haqiqatga bo'lgan ishonchi ham yo'qola boshlandi.

Maktablarda, bilim yurtlarida bugungi o'qituvchining shaxsi bilan aloqador muammolar hamon muammoligicha turibdi. O'qituvchiga bo'lgan hurmatni uni dars jarayonini tashkil eta olishida, o'quvchilarni qiziqitira olishida deb tushuniladi. O'qituvchi shaxsiga nisbatan tashkil etilgan savolnomalarda o'quvchilar fandan qoniqmasligini yozsada, lekin o'qituvchini yomonlamagan. Chunki jazolanishidan qo'rqqan. Jamiyatda o'qituvchiga bo'lgan munosabatni o'zgartirish kerak. O'qituvchi o'ziga savol berib javob topa olishi kerak. O'quvchiga nimani o'rgatyapsan, bolalarga nima beryapsan. Ustoz bo'lib, o'quvchilarni ko'ngliga yo'l topa olyapsanmi? Bu kabi savollar o'qituvchini shaxsini, uning qiyofasini ifodalaydi.

80-yillarga kelib o'qituvchilarni partiyaga qabul qilishda hatto o'quvchilaringiz necha kilodan paxta teradi degan savol ham berilgan. Bu savolga javob berishda yanada ko'proq paxta terdirishga, o'quvchilarni qishloq xo'jaligini ilg'or vakiliga aylantirishga va'da berilgan. Qabul qilganidan keyin partiya oldidagi burchini o'tash va va'dani ustidan chiqishi uchun bor kuchini sarflagan. O'quvchilarga nisbatan, uning talablarini bajaruvchilar sifatida qarashni boshlaydi. Normani bajarmaganlarni jazolaydi.

O'qituvchini o'z ustida ishlamay qo'yishiga uning shaxsiga bo'lgan e'tiborni susayishiga sabab bo'ldi. Programmada belgilangan vazifalarni bajarish uchun o'qituvchining vaqti yetmagan. Jamoatchilik ishlarining ko'pligi, siyosiy tushdagi topshiriqlar o'qituvchi vaqtini o'g'irladi.

O'qituvchining shaxsi fidoyilikda, o'z shaxsiy manfaatlaridan ko'ra, o'quvchining istiqbolini o'ylash, uni hamisha ko'z oldiga keltirib yashashdadir.

O'qituvchining qalbidagi oliyjanoblik, mehr-muhabbatni yo'qotildi. O'quvchi faqat o'ziga darsga kiradigan o'qituvchini hurmat qilishni, undan hayiqishni o'rgandi.

O'qituvchi shaxsi, obro'yiga ta'sir etayotgan nomaqbul ishlardan yana biri, uning maktab hayotiga keraksiz, aloqasiz, ishlar bilan bog'lab qo'yilganidadir[2.3].

Atrofni o'rab turgan muhitdagi kishilarni obro'lilari hurmat qilindi. Ularga intilishga, yoqishga harakat qilindi. Bilimli shifokor, bilimi yuqori olimlar bilan hamsuhbat bo'lishga, ularga yaqin turishga harakat qilina boshlandi. Aksariyat kishilarda jamiyatda o'zining sotsial statusini ko'tarishga bo'lgan harakatlar asnosida farzandini kimdan ta'lim olayotganini o'ylab ko'rilmadi. Ayrim hollarda muallimlar turtkilandi. Men fan nomzodiman, men bankirman, u kim bo'libdi degan manmanlikka berilib, o'qituvchilarni mensimaslik kuchaydi. Vaholanki, olimlar, vazirlar, barcha kasb va lavozimning debochasi, yutuqlarning sarchashmasi muallimlarning qo'lida edi. Ota-onasini pedagoglarga bo'lgan bunday munosabatini ko'rib katta bo'lgan yosh avlod, demak pul va mansab barcha insoniy munosabatlarning asosi degan tushuncha bilan katta bo'ldi.

Hattoki, mustaqillik yillarida ham shunday munosabat davom etdi. Voyaga yetmagan o'smir jinoyatga qo'l ursa, birinchi navbatda o'qituvchi ayblanishni boshlandi. Ichki ishlar, hatto ma'suliyatsiz ota-onalar ham o'qituvchini yetarlicha tarbiya bermaganlikda ayblay boshladi. Uzluksiz tarbiya konsepsiyasi[8] haqida o'ylab ko'rilmadi. Bolani tarbiyasiga ma'sul oila javobgarlikda ikkinchi o'ringa o'tib qoldi. Hukumat tomonidan o'qituvchining obro'i haqidagi qarorlar chiqqani bilan, yuqori tashkilotlar bu haqida o'ylab ham ko'rgani yo'q. O'qituvchi bolani qaysi vaqtda tarbiyalashini o'ylab ko'rilmadi. Tanaffus vaqtidami yoki darsdan keyingi vaqtdami? Bola maktabda 6 soat bo'ladi. Qolgan 18 soat oila davrasida. Xo'sh paradoks. Bolani tarbiyasi bilan kim shug'ullanishi kerak?

O'sha davrlarda O'zbekistonda talabalarning paxtaga chiqishi qonun tusiga kirib qolganday, o'qituvchilarning saylovoldi ishlarida qatnashishi shart bo'lib qolgan. Saylovchilarni ro'yxatga olish, ularga chaqiruv qog'ozi yozib tarqatish, saylov kuni saylovchilar kelmasa, uyiga borib chaqirib kelish ham o'qituvchilar zimmasida edi. Aholini ro'yxatga olishni ham o'qituvchilar zimmasiga yuklatildi.

Ayniqsa qishloqlarda o'qituvchi maktabdan ko'ra ko'proq dalada bo'lib qolgan. O'qituvchi darsga yangilik olib kirishni emas, programmani tezroq o'tib tugatishni o'ylay boshladi. Chalakam-chatti dars o'tishga majbur bo'ldi. Chalasavod shogird yetishtirgan o'qituvchida obro' bo'ladimi? Bolasining bilim darajasi pastligini ota-onalar biladi. Uni oliy ta'limga kirishi uchun pul to'lashga, tanish axtarishga tushildi. Maktabdagi tartib esa o'zgarmay qoldi.

O'qituvchining shaxsi ko'p jihatdan o'zining bilim berish mahoratiga bog'liq. Agar 50-70 yillar oralig'ida ishlagan o'qituvchilar bo'lgan shaxsiy suhbatlar jarayonida o'qituvchilari bilimga chanqoqligi, hurmat darajasi yuqori bo'lganligini e'tirof etsa, 80-yillardan boshlab, maktabning qishloq xo'jalik ishlariga ommaviy jalb etilishi oqibatida ta'lim sifati pasayib ketganligi aytiladi.

80-yillarning ikkinchi yarmidan, ya'ni oshkoralik siyosati e'lon qilingach, o'qituvchilar dardi ham oshkora bo'la boshladi. "O'qituvchilar gazetasi"da bir qancha maqolalar e'lon qilindi. O'qituvchilarning o'zlari tomonidan ko'tarilgan

muammolar va ularga berilayotgan yechimlar e'tiborsiz qoldi. Masalan, gazetaning 1989 yildagi bir qator nashrlarida chop etilgan xatlardan namunalar:

Namangan oblasti Chust tumani 6-maktab o'qituvchisi H.Oripov ish faoliyatida o'quv-tarbiyaviy ishlardan ko'ra qishloq xo'jaligi ishlarini ustun qo'ygan maktab rahbarlari bilan ishlagani, natijada yurak xastaligiga duchor bo'lganligini yozadi.

Qashqadaryo oblast Ulyanov rayonidagi 38-maktab direktori E.Xolmurodovning fikricha o'qituvchilarning bir qismi ta'limga e'tiborsiz. Chunki ularni rag'batlantirish yaxshi yo'lga qo'yilmagan. Darsni yaxshi yoki yomon o'tgani bilan ish haqi bir xil – o'zgarmaydi. Shablon ta'rifida to'lanaveradi.

Surxondaryo oblast Lenin yo'li rayonidagi 8-maktab o'qituvchi E.Haydarovning esa o'z xatida xo'jaliklaridagi suvchi, brigadir, bo'lim boshlig'i, boshqa rahbarlar sovxoz tomonidan moddiy yordam olib, yoki tekin sayohatlar yo'llanmasiga ega bo'lib har yili dam olishga ketishini, ammo maorif xodimlari shunday imtiyozlardan mahrum bo'lishini ta'kidlagan. Pedagoglardan kasaba uyushmasi vnzosi uchun yig'ilayotgan mablag' qaerga ketishi bilan qiziqadi.

Kolxoz yerlarini pudratga olib ishlash tajribasi qo'llanishni boshlangandan so'ng, Xorazm oblast Xazorasp rayonidagi maktablarda o'quv jarayoni va davomad salbiy tomonga burilgani qayd etilgan. 3-4 gektar yerni ijara pudrati asosida ishlagan oila o'z farzandini maktabga jo'natmay qo'yganligi, yerga ishlov berish, 20-30 kunlab hosilni yig'ish bilan mashg'ul bo'layotganligi, oila va davomad hisoboti o'rtasida sarson o'qituvchiga jabr bo'layotganini jon kuydirib yozishgan.

Shu vaqtgacha o'qituvchi shaxsini tiklash, jamiyatda obro'ini tiklash uchun maxsus qaror chiqarilmagan. O'qituvchi shaxsi qaerda yo'qotilgan bo'lsa, o'sha yerda tiklanishi zarur. Bu ulug' ish hammaning sharaflari burchiga kiradi[2].

O'zbekistonda so'nggi 5 yilda tizimga qariyb 45 ming nafar erkak o'qituvchi qaytgan. Bu yaxshi natija. Biroq ishdan bo'shab ketayotganlar ham yo'q emas.

O‘z hayotini dunyodagi eng ulug‘ va olijanob ishga – yangi avlod tarbiyasiga bag‘ishlagan, o‘z kasbiga sodiq va fidoyi o‘qituvchilar maqomi va obro‘cini oshirish, o‘qituvchilik kasbini e‘zozlash, uning mehnatini qadrlash borasidagi ishlar kelgusida ham davlat e‘tibori markazida bo‘lmog‘i zarur. Yangilangan Konstitutsiyamizda o‘qituvchi maqomining mustahkamlab qo‘yilgani bunga muhim zamin bo‘lib xizmat qilishiga shubha yo‘q.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Namangan VDA, 505- fond, 1- ro‘yxat, 85-ish, 3-varaq.
2. Yakvalxo‘jaev Yo. O‘qituvchi shaxsidan so‘ng. //O‘qituvchilar gazetasi. 1989 yil 15 iyul, 3 bet
3. <https://lex.uz/docs/4676839>
4. <https://lex.uz/docs/5013007>
5. <https://uz.wikipedia.org/wiki/O‘qituvchi>
6. <https://lex.uz/ru/docs/6786401>
7. <https://lex.uz/ru/docs/6786401>
8. <https://lex.uz/docs/111453>

TURKISTONDA MAHALLIY BANKNOTALARINING TUGATILISHI HAMDA SOVET PUL BELGILARINING MUSTAHKAMLANISHI

Luhmonov Shahzod Sayfiddin o‘g‘li
O‘zbekiston Milliy universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada RSFSR hududida fuqarolar urushi davrida Turkiston hududining markazdan iqtisodiy jabhada uzilib qolishi oqibatida joriy qilingan mahalliy pullarning tugatilishining bosqichlari tadqiq etilgan. Shuningdek, Turkistonda RSFSR markaziy hukumati tomonidan chiqarilgan valyutalarning joriy qilinishi borasida amalga oshirilgan ishlar, yillar kesimida farqli jihatlari, yaratilgan loyihalar oqibatida pulning qadrsizlanish hamda mustahkam emasligining davomiyligi tahliliy jihatlari keltirilgan Bundan tashqari NEPning yaratilishi uchun shart-sharoitlarning butun mamlakat bo‘yicha kengayishi ochib berilgan. Ushbu maqola shu paytgacha qilingan tadqiqotlarga qo‘shimcha manba sifatida xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: Turkbon, SANTO, Emissiya, NEP, Rubl stabillashuvi, Fuqarolar urushi, Dutov tirbandligi

TERMINATION OF LOCAL BANKNOTES IN TURKEY AND STRENGTHENING OF SOVIET BANKNOTES

Luhmonov Shahzod Sayfiddin o‘g‘li
Teacher of National University of Uzbekistan

Abstract: This article examines the stages of liquidation of local money introduced in the territory of the RSFSR during the civil war due to the economic disconnection of the territory of

Turkestan from the center. Also, analytical aspects of the implementation of the currencies issued by the central government of the RSFSR in Turkestan, their differences over the years, the devaluation and instability of money due to the created projects are presented. In addition, the expansion of the conditions for the creation of the NEP was revealed throughout the country. This article can serve as an additional resource to the research done so far.

Key words : Turkbon, SANTO, Emission, NEP, Ruble stabilization, Civil war, Dutov traffic jam

ПРЕКРАЩЕНИЕ ДЕЙСТВИЯ МЕСТНЫХ БАНКНОТ В ТУРКЕСТАНЕ И УКРЕПЛЕНИЕ СОВЕТСКИХ ДЕНЕЖНЫХ ЗНАКОВ.

Лухмонов Шахзод Сайфиiddин ўгли.

Преподаватель Национального университета Узбекистана

Аннотация: В данной статье рассматриваются этапы ликвидации местных денег, введенных на территории РСФСР в годы гражданской войны в связи с экономической оторванностью территории Туркестана от центра. Также представлены аналитические аспекты реализации валют, выпущенных центральным правительством РСФСР в Туркестане, их различия по годам, девальвации и нестабильности денег из-за созданных проектов. Кроме того, по всей стране выявилось расширение условий для создания НЭПа. Эта статья может служить дополнительным ресурсом к уже проведенным исследованиям.

Ключевые слова : Туркбон, САНТО, Эмиссия, НЭП, Стабилизация рубля, Гражданская война, Дутовская пробка

Kirish. Bugungi kunda mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar shuni ko'rsatadiki, mamlakat tarixida qilingan iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy xatolarni takrorlanmasligi uchun harakat qilishdan iborat. Biz tadqiq etgan mavzu ham bir asr oldin Sovet Rossiyasi tarkibidagi ichki va tashqi nizolar sabab Turkiston zaminida iqtisodiy to'siqlarni bartaraf etish maqsadida joriy qilingan mustaqil emissiya bilan shug'ullanishining yakuniy bosqichlari haqida so'z boradi. Bundan tashqari NEPning yaratilishi uchun shart-sharoitlarning butun mamlakat bo'yicha kengayishi ochib berilganligi bilan dolzarbligi xarakterlanadi.

O'rganilganlik darajasi va metodologik asoslari. Turkiston ASSRda amalga oshirilgan mahalliy pul belgilarining tugatilishi va yangi sovet belgilarining hududga kirib kelishi, NEPning moliyaviy jabhada keltirga oqibatlarini xususida bir qancha olimlar ish olib borishgan. Jumladan, Z.V.Atlas, G.Y.Sokolnikov, A.A.Shelokov, M.B.Xodyakov, Z.S. Katselenbaum, A.S. Sokolov kabi olimlar pul munosabatlari RSFSR hududlarida fuqarolar urushi va undan keyingi jarayon va bosqichlariga tadqiqot olib borishgan.

Maqola tarixiylik, tizimlilik, xolislik tamoyillari hamda muammoga sivilizatsion yondashuv, qiyosiy va muammoviy-xronologik tahlil usullaridan foydalanilgan holda yozilgan

Tahli va natijalar. Bolsheviklar tomonidan inqilobdan keyingi birinchi o'n yillikda amalga oshirilgan iqtisodiy o'zgarishlar orasida moliyaviy islohot alohida o'rin tutadi. 1922–1924 yillar tarixchilar va iqtisodchilarning ko'plab asarlari uning nazariy rivojlanishi va amalga oshirishning asosiy bosqichlariga bag'ishlangan bo'lsada, 1920-yillarda Markaziy Osiyo, Zakavkaz va Uzoq Sharqda pul muomalasini birlashtirishga qaratilgan markaziy hukumatning chora-tadbirlarini o'rganish muammosi tadqiqotchilar e'tiboridan chetda qoldi. Shunga qaramay, pul muomalasi sohasidagi bunday o'zgarishlar tajribasi, albatta, RKP (b) rahbarlari tomonidan NEP davrida yangi moliyaviy siyosatni amalga oshirish va qattiq valyutani yaratishda hisobga olingan. boshida bolsheviklar tomonidan amalga oshirilgan pul islohotlari orasida 1920-yillar sobiq Rossiya imperiyasi chekkasida, eng qizig'i 1921-yilgi Turkiston islohoti mavzusi tarixchi olimlar uchun yangilik emas.[1] Biroq yangi topilgan arxiv hujjatlari, davriy matbuot materiallari, xotiralar bu muammoga yangicha qarash imkonini beradi.

Turkiston general gubernatorligi tugatilganidan keyin, uning hududi bo'lmish Samarqand, Semirchen, Farg'ona, Zakaspiy, Sirdaryo o'lkalarida 1917-yil noyabrdan sovetlar o'z hokimiyatlarini o'rnatishdi. 1918-yil aprel o'lka sovetlarining V qurultoyida Turkiston Sovet Federativ Respublikasi tuzilganligi e'lon qilindi. Bu orada RSFSR hududida ichki va tashqi interventlar urushi avj olib, 1918-yil iyul oyida oq gvardiyachilardan ataman Dutov qo'mondonligi Orenburgni qamal qilishi hisobida tarixiy asarlarda "Dutov tirbandligi" deb atalgan jarayonni paydo qildi.[2] Shu vaziyat sabab Turkistonga markazdan pul belgilari kelmasligi sabab o'lka ma'muriyati o'z hududlarida qog'oz pullarni chiqarishni boshladi. Bu pullar mahalliy aholi tarafidan "turkbon" nomi bilan mashhur bo'lib, bundan tashqari viloyatlar kesimidagi chiqarilgan har turli pullar yoxud yirik tashkilotlar tarafidan bosilgan emissiya hududda valyutani qadrsizlanishi, tovar pul munosabatlarining buzilishi, chayqovchilik harakatlarining avj olishi kabi o'ziga

xos xarakter kasb etdi. 1918-yil 3-sentabr RSFSR XKS ning qaroriga ko'ra Turkiston o'lka vaqtinchalik kredit qog'ozlarining joriy qilinishi Davlat banki turkiston bo'limiga dastlab 200 mln, keyin 300 mln keyinchali esa 2 mlrd rubl hisobida valyuta chiqarishga ruxsat bergan.

Turkiston Respublikasi iqtisodiyoti og'ir inqirozni boshidan kechirayotgan edi. O'sha davrda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi urushdan oldingi darajaning atigi 1/3 qismini tashkil etdi, milliyashtirilgan sanoat butunlay tanazzulga yuz tutdi, yarim hunarmandchilik va hunarmandchilik korxonalari Sovet hokimiyati nazoratiga o'tkazildi. Muddatli harbiy xizmat joriy etildi. Respublikaning tub aholisi ekinlari kamayib borayotgan chorvachilik va paxtachilik bilan shug'ullangan. Mahalliy ishlab chiqarilgan non yetishmas edi. 1919-yil iyun oyida oziq-ovqat bilan bog'liq og'ir vaziyat munosabati bilan Turkiston Markaziy Ijroiya Qo'mitasi g'alla monopoliyasi to'g'risida dekret qabul qildi. 1920-yilda dehqonlarga yer taqsimlash boshlandi, urug'lik va qishloq xo'jaligi asbob-uskunalar bilan davlat yordami ko'paydi. Biroq, umuman olganda, mintaqada oziq-ovqat bilan bog'liq vaziyat og'irligicha qoldi. 1919-1920-yillar davomida Turkistonda haqiqatda emissiya iqtisodiyoti amalga oshirildi. 1919-yil davomida soliqlar, milliyashtirilgan sanoatni sotish va oziq-ovqat operatsiyalaridan olingan daromadlarning umumiy miqdori 200 million rublni tashkil etdi, bu umumiy byudjetning 2 foizini tashkil etdi. [3] 1919 yilda RSFSR turkbonlari va banknotlaridan foydalangan holda TASSR Moliya xalq komissari S.M. Izmoilov Turkiston ishlari bo'yicha Butunrossiya Markaziy Ijroiya Qo'mitasi komissiyasiga 10 dan 1 ga valyuta kursini belgilash taklifini kiritdi. 1919-yildan 1921-yilgacha o'lka iqtisodiyoti natura holatida tushib qolgan edi. Har xil turdagi qog'oz pullarni almashtirish zaruratga aylandi. Sergey Ismailovdan keyin ham L.Oblenskiy, Moliya komissarligi a'zosi Chutskayev, 1920-yil sentabrda Turkiston byuro rahbari lavizmiga saylangan G.Y.Sokolnikovlar bir necha marotaba pul masalasida choralar ko'rilishi bilan bog'liq telegrammalarni markazga jo'natishdi. Shu masala yuzasidan 1920-yil 11 sentabrda RSFSR XKSning chiqargan qaroriga ko'ra 1921-yil yanvarigacha O'lkada turkbonlar emissiyasiga chek quyish to'grisida taklif

kiritildi.[4] Bu qaror to'liq ravish 1920-yil dekabrda chiqqan qarori asosida 1921-yil yanvar-fevralda Turkbonlarni RSFSRning 10 ga yaqin pul belgilariga almashtirish 10:1 nisbatda amalga oshirila boshlandi. Turkistonda xalq xo'jaligini tiklash va iqtisodiga amalda sovet va kommunistik partiya organlari rahbarlik qildi. Ushbu tuzilmadaga bir qator o'ziga xos xususiyatlar o'ziga xos darajada to'sqinlik qildi, ular orasida ta'kidlash kerak: asosiy iqtisodiy va siyosiy markazlardan izolyatsiya qilish, rivojlangan ichki yo'llar tarmog'ining mavjud emasligi natijasida paydo bo'lgan alohida katta hududlarni markazsiz tizimni yulga quyishga olib keldi. Bundan tashqari, zamonaviy zavod-fabrikalar va mahalliy ishchilar sinfining deyarli yo'qligi, milliy tarqoqligi va izolyatsiyasining saqlanib qolishiga hissa qo'shgan feodal iqtisodiy munosabatlarning qoldiqlari, sezilarli darajada kuchli ta'sir ko'rsatdi. Musulmon xalqining bir qismi, ayollarning ko'pchiligi qul maqomida ekanligi, mahalliy aholining anchagina qismi savodsizligi Bularning barchasi Turkistonning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy taraqqiyoti muammolarini hal qilishda sovet milliy siyosatining xalq ommasi bilan ishlashning juda katta moslashuvchanlikning paydo bo'lishi va xilma-xil shakl va usullarining uyg'unligiga olib keldi.[5] Shu munosabat bilan NEPni amalga oshirish jarayonida davlat tuzilmalari va ijtimoiy-siyosiy tashkilotlarning eng ishonchli tayanchi ishchilar sinfi, ayniqsa, mahalliy aholining milliy kadrlari bo'ldi. Hunarmandchilik korxonalari va fermer xo'jaliklari ishchilariga jiddiy e'tibor qaratildi. Muvofiqlik namoyon bo'lgan milliy dehqonlar o'rtasidagi ish, Sovet hokimiyati atrofida birlashtirish uchun ularning ahvolini yaxshilash istagi katta ahamiyatga ega edi. Kichik burjuaziya va milliy ziyolilarga nisbatan muvofiqlik darajasini aniqlash va milliy burjuaziyaning ma'lum bir qismini jalb qilish muhim edi. Turkiston jamiyatining ko'rsatilgan xususiyatlarini hisobga olgan holda NEP sharoitida ijtimoiy va ijtimoiy-siyosiy xarakterga ega bo'lgan aniq chora-tadbirlar amalga oshirildi. Shular jumlasidan: qozi va biylar sudlarining (mahalliy aholi uchun) qayta tiklanishi, sovet ishlab chiqarishining bir vaqtda faoliyati, yerlarning musulmon ruhoniylariga qaytarilishi bo'ldi. Sovet hukumati va NEPning amalga oshirilishining eng muhim voqealaridan biri 1920-1922 yillarda yer-suv

islohotining amalga oshirilishi edi. Keng miqyosda, ayniqsa 1921-yilda amalga oshirilgan islohot, birinchi navbatda, mahalliy tub aholi va rus muhojir aholisining yer va suv huquqlarini tenglashtirishga, mahalliy aholi yerlarini rus ko'chmanchilari tomonidan ruxsatsiz tortib olishni bartaraf etishga qaratilgan edi.. Shu bilan birga, yer va suv, birinchi navbatda, mahalliy aholining yersiz kambag'allari va fermer xo'jaliklari, ayniqsa, asosiy hududlarda xizmat ko'rsatgan. Bundan tashqari moliyaviy jabhada 1921-yilga kelib, amalda bekor qilingan rubl urushdan oldingi davrga nisbatan 50 ming marta qadrsizlandi. Shu bilan birga, rasmiy statistik ma'lumotlarga ko'ra, tovarlar narxi 100 ming marta oshadi. Bu 1922-1923 yillardagi Germaniyadagi vaziyatga juda o'xshaydi. Bu islohot asoschilaridan biri bo'lgan G.Y.Sokolnikovga avvaliga bolsheviklar shubha bilan qarashgan. Bu islohot natijasida Sovet davlatini 1922-1924-yillarda yirik denominatsiya jarayonlari kutib turardi. 1921-yilgi oxirida chiqarilgan qarorlar esa dastlab sovnaklar bilan chervonetsni pul aylamasiga parallel olib borishni maqsad qilganliklarini ko'rish mumkin.[6] 1924-yil oxiriga kelib nisbat, qiymat va miqdor bo'yicha chervonetslar egallab mamlakat miqyosida ko'payib sovnaklarning o'rnida yana davlat xazina belgilarini chiqarilishi bilan mamlakatda unga qonuniy to'lov vositasi maqomi berildi. Sovet davlati xalq xo'jaligining tiklanishi sharoitida Turkistonning iqtisodiy tiklanishi Turkiston Muxtor Sovet Sotsialistik Respublikasining qo'shni mustaqil davlatlar: Buxoro va Xorazm Sovet Xalq Respublikalari bilan do'stona munosabatlarini rivojlantirish bilan chambarchas bog'liq edi. Sovet hokimiyatining tabiati, xalqaro vaziyat Sovet hukumatiga Buxoro va Xorazm xalqlariga do'stlik va qo'shnichilik yordamini ko'rsatish zarurligini taqozo etdi. Bu zaruriyat nafaqat Buxoro va Xorazm, balki Turkiston xalqlarining ham milliy va baynalmilal manfaatlarining birligidan, ular hayotining ob'ektiv sharoitlari hamda ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy taraqqiyotini yanada rivojlantirishdan kelib chiqdi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki, 1921-yilda fuqarolar urushi tugab o'lkada olib borilgan pul munosabatlarining sekinlik bilan islohotlar natijasida yaxshilanishi nafaqat bozor munosabatlarida balki, sanoatda sekin,

ammo sezilarli o'sish boshlandi. Turkiston xo'jalik kengashining qayta tashkil etilishi o'z ta'sirini o'tkazdi, sanoatni sanoat bo'yicha ishonch va birlashtirishning ijobiy tomonlari yuzaga keldi. Kaspiy dengizida dunyodagi eng boy mirabilit konini o'zlashtirish ishlari boshlandi. Neft ishlab chiqarish ortdi, sement, soda va selluloza zavodlari, qog'oz va to'qimachilik fabrikalari qurildi, temir yo'l qurilishi olib borildi. Turkiston, Buxoro va Xorazmning iqtisodiyoti, madaniyatini rivojlantirish va sovet davlatchiligini mustahkamlashda erishgan yutuqlari asosida Sovet hukumati Markaziy Osiyoni milliy chegaralash uchun zarur iqtisodiy va siyosiy shart-sharoitlarni yaratdi. O'rta Osiyo respublikalarida xalq xo'jaligini mahalliy kadrlar hamda tashabbuskor aholi bilan birga tiklash ishlari davom ettirildi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Атлас З.В.Очерки по истории денежного обращения в СССР (1917–1925) / З. В. Атлас. – М. : Госфиниздат, 1940. – 248 с.
2. Сокольников Г.Я. Финансовая политика революции / Г. Я. Сокольников. – М. : О-во купцов и промышленников России, 2006. – Т. 1. – 485 с.
3. Щелоков А.А. Увлекательная бонистика / А. А. Щелоков. – М. :Эксмо, 2007. – 384 с.
4. Ходяков М. В. Деньги революции и Гражданской войны : денежное обращение в России. 1917–1920 гг. / М. В. Ходяков. – СПб. : Питер, 2009. – 221 с
5. Каценеленбаум З.С. Денежное обращение России 1914 – 1924/З.С. Каценеленбаум.– М.: Экономическая жизнь, 1924. – 192 с
6. А.С.Соколов Денежная реформа в туркестане 1921 года. Экономические реформы в России, № 1 (20), 2013.-С.

CHORVACHILIK SOHASIDA OLIB BORILGAN TADQIQOTLAR

Ro'ziboyev Dilshod A'zam o'g'li

Qarshi davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada chorvachilik sohasida ayniqsa, qorako'l qo'ylari va qoramollarini yangi zotlarini yaratish, shuningdek, Qashqadaryo vohasida qorako'lchilik sohasida olib borilgan ilmiy-tadqiqot ishlari haqida bayon etiladi. Ushbu yaratilgan ilmiy-tadqiqot ishlari chorvachilik sohasiga qo'shgan hissasi va u bilan bog'liq jarayonlar yoritiladi.

Kalit so'zlar: hisor, jaydari, go'shtdor-serjun, merinos, qizil-cho'l, qora-ola, shved, ozuqa birligi.

Annotation. This article discusses the creation of new breeds of Karakul sheep and cattle in the livestock sector, as well as the scientific research conducted in the Qashqadaryo region regarding Karakul breeding. It highlights the contributions of these scientific research efforts to the livestock sector and the related processes involved. The aim of the article is to showcase the advancements in the field of Karakul breeding and their economic significance.

Keywords: Hisor, Jaydari, Meat-type Serjun, Merino, Red-steppe, Black-ola, Swedish, Feed unit.

Аннотация: В данной статье рассматриваются создание новых пород каракульских овец и крупного рогатого скота в области животноводства, а также проведенные в Кашкадарьинской области научно-исследовательские работы в области каракульчества. Освещается вклад этих научно-исследовательских работ в сферу животноводства и связанные с ними процессы.

Ключевые слова: Хисор, Джайдар, Мясной сержун, Меринос, Красная степь, Черная ола, Шведская, Пищевая единица.

Chorvachilik mamlakat xo'jaligining eng muhim sohalaridan biri hisoblanadi. Jumladan, chorvachilik aholining chorva mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojini qondirmoqda. Bugungi kunda respublikamizda qo'ylarning 3 ta zot va 1 ta zot guruhleri urchitib ko'paytirilmoqda. O'zbekistonda barcha toifadagi xo'jaliklarda jami 21,3 mln boshga yaqin qo'y va echkilar mavjud bo'lib, shundan 5,5-6,0 mln boshga yaqin qorako'l qo'ylari, taxminan 3,5-4,0 mln bosh echkilar, 1 mln bosh hisor zotli qo'ylar bo'lsa, taxminan 10 mln boshni jaydari zoti va jaydari zotning duragaylari tashkil etadi. Bulardan dag'al junli jaydari, qorako'l va hisor zotlari hamda yarim mayin junli, go'shtdor-serjun qo'ylardir. Qo'ylar yaylov sharoitiga juda yaxshi moslashgan hayvondir. Dunyoda hayvonlar oziqlanadigan o'simliklarning 800 xil turidan, qo'ylar 520 ta, yirik shoxli molar 460 ta, otlar 416 tur o'simliklarni iste'mol qiladi. Qo'ylar yaylov sharoitiga juda yaxshi moslashgan chorva mollari hisoblanadi. O'zbekistonning go'shtdor-serjun qo'ylarning zot guruhlarini zotini yaratish ishlari XX asrning ikkinchi yarmida ya'ni 1953-1954 yillardan boshlangan bo'lib, Chorvachilik ilmiy-tadqiqot instituti olimlari I.A.Tapilskiy, N.F.Kiyatkin, Y.R.Qurbonovlar tomonidan olib borilgan. Ularga Parkent tumanidagi ilg'or cho'ponlardan A.Almatov, S.Ametov, M.Raximxo'jayev, R.Mujdaboyev va Sh.Usmonovlar, Ohangaron tumanidan M.Xolto'rayev, A.Axmedov, U.M.Umarov, A.Tojiboyevlar yaqindan yordam berishdi. Yarim mayin junli go'shtdor-serjun qo'ylarning zot guruhlarini yaratish ishlarining birinchi bosqichida jaydari zotli sovliqlar merinos qo'chqorlar bilan, olingan birinchi duragaylarni esa linkoln qo'chqorlari bilan chatishtirilgan. Turli genotiplardan tashkil topgan duragaylar o'z ichida urchitilib ko'paytirildi. Bunda jun qoplami oq, bir xil (12-15 sm) uzunlikdagi yarim mayin krossbred junli

sovliqlardan tug'ilgan erkak qo'zilarni kelgusida nasl uchun tanlangan. Bu esa chorva sonining ko'payishi bilan bir qatorda, chorvachilik mahsulotlarining ham ko'payishiga olib keldi. Hisor zotli qo'ylar xalq seleksiyasi usulida Tojikistonda yaratilgan zot bo'lib, asosan Tojikistonda va respublikamizning Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlarida keng tarqalgan zot hisoblanadi. Bugungi kunda boshqa viloyatlarda hisor zoti sof holda hamda jaydari zoti bilan chatishtirilgan duragaylarini uchratish mumkin. Bu qo'y zotlari tog' va tog'oldi hududlarida urchitib ko'paytirishga moslashgan bo'lib, yil davomida yaylovda parvarishlash mumkin va yaylov o'tini juda yaxshi o'zlashtira oladi va tez o'suvchanligi bilan ajralib turadigan jonivor hisoblanadi. Yozda qo'ylarni tog' zonasiga haydab boqish, ya'ni ularni jazirama issiq ta'siridan saqlash uchun to'la imkoniyat mavjud. Tog' va tog'oldi hududlaridagi yaylovlarning o'simliklari asosan efemerlardan, ya'ni bahorgi ipsimon qiyoy o'tlardan iborat. Shunday qilib, O'zbekistonning tog' va tog'oldi hududlarida yaylovda boqilgan qo'ylar yoz mavsumining issiq kunlarida yaylovlar bilan yetarlicha ta'minlanganda oziq tanqisligini sezmaydi, qishning qirovli kunlarida esa qo'shimcha oziqlantirish orqali qo'ylar to'la qiymatli oziqlantirilganda, emizikli sovliqlar oriqlamaydi, qo'zichoqlar onasidan ajratilganda ularning tirik vazni 30-36 kilogrammga yetadi. Bu esa mahalliy aholini go'sht va go'sht mahsulotlariga bo'lgan talabini qondirmoqda. Bu esa kelgusida sermahsul suruvlarni yaratib, zotlarni takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi [1;18]. Mahalliy chorva mollarida uchraydigan brusellyozni o'rganishga katta hissa qo'shgan olimlar P.F.Zdrovskiy (1953), S.N.Vishelesskiy (1955), M.K.Yuskovets (1960), P.A.Vershilova (1974), E.S.Orlov (1954), P.S.Ulasevich (1966), P.A.Trilenko (1976), K.M.Salmakov (1977), K.V.Shumilov (1984), V.A.Vedernikov (1985), I.A.Kosilov (1987), A.N.Kasyanov (1987), V.A.Romaxov (1992), M.P.Albertyan (1996), M.M.Gertkov (2008) va boshqalar o'rganishdi[2;3]. Bu esa chorva mollarini ushbu yuqumli kasallikdan saqlashda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Chorvachilikni intensivlashtirishning iqtisodiy samaradorligi darajasini oshirishga I.Buzdalov, I.Burobkin, G.Bespaxotniy, E.Bryansk, N.Gegamyanyan, A.Varlamova, V.Vasilenko,

V.Dobrinina, V.Desatova, V.Esipova, B.Klyukva, A.Kostyaeva, V.Kuznetsova, N.Kovalenko, K.Opka, M.Lemesheva, I.Letunova, N.Morozova, M.Malysh, G.Nikolayeva, G.Nikonova, A.Petrikova, P.Pisarenko, E.Semenova, A.Soboleva, P.Smekalova, A.Serkov, I.Chinarov, A.Shutykov, A.Tinyatov, D.Epshteyn, I.Ushache, B.Yakovlev, Sh.Yakushkin va boshqa ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan hissa qo‘shildi [3;1]. MDH davlatlaridan Tojikistonda chorvachilik muammosining ba’zi jihatlarini D.Iskandarova [4;5], S.E.Karimova [5;94-107] asarlarida, S.Sayfiddinova[6;19], U. Sadriyev[7;25] va boshqa bir qator mualliflar tomonidan o‘rganilgan. Bugungi kunda dunyo mamlakatlari aholisining to‘liq qiymatli va sifatli oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan talabini qondirishda hamda chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishda qoramolchilik tarmog‘i muhim o‘ringa ega. “...qoramolchilik tarmog‘i barqaror rivojlangan Gollandiya, Germaniya, AQSh, Kanada, Isroil, Daniya va Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida qoramollarning mahsuldorlik, pushtdorlik xususiyatlarini yaxshilash, sun’iy qochirishda yuqori irsiy imkoniyatga ega bo‘lgan nasldor buqalardan foydalanishga katta e’tibor qaratildi. Buning natijasida sutbop podalarda sigirlarning bir boshidan laktatsiya davomida o‘rtacha 10 mingdan 12 ming kilogrammgacha sut sog‘ib olishga erishilmoqda hamda ularning zamonaviy sog‘ish uskunalariga moslashganlik darajasini oshirmoqda”[8]. Respublikamizda aholini sut va sut mahsulotlariga bo‘lgan talabini qondirishda qoramolchilik yetakchi soha hisoblanib, ishlab chiqarilayotgan sutning deyarli barchasi qoramollardan olinadi. Aholini arzon va sifatli sut hamda sut mahsulotlari bilan barqaror ta’minlashni yanada yaxshilash maqsadida keyingi yillarda bir qator tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilib kelindi. 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida”, “...chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmlarini 1,5-2 barobarga oshirish, chorva mollari bosh sonini ko‘paytirish va mahsuldorligini oshirish bo‘yicha yangi loyihalarni amalga oshirish, aholi xonadonlaridagi 2,4 mln bosh (52 foiz) sigir va qochirish yoshidagi tanalarni sun’iy urug‘lantirish, chorvachilik ozuqa bazasini mustahkamlash, ozuqabop ekinlarning serhosil navlarini ko‘paytirish, yil davomida 2-3 marta hosil olish va hosildorlikni 1,2

barobarga oshirish”[9] kabi muhim vazifalar belgilangan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 18-martdagi PQ 4243-son “Chorvachilik tarmog‘ini yanada rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, 2020-yil 29-yanvardagi PQ-4576-son “Chorvachilik tarmog‘ini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, 2021-yil 3-martdagi PQ-5017-son “Chorvachilik tarmoqlarini davlat tomonidan yanada qo‘llab-quvvatlashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi, 2022-yil 8-fevraldagi PQ-120-son “O‘zbekiston Respublikasida chorvachilik sohasi va uning tarmoqlarini rivojlantirish bo‘yicha 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan dasturi to‘g‘risida”gi qarorlari va mazkur faoliyatga tegishli me‘yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish ilmiy-tadqiqot ishlarini kengaytirishga va ko‘paytirishga imkoniyat yaratdi. Respublikamiz olimlaridan Sh.A.Akmalxonov, U.N.Nosirov, M.I.Ashirov, A.K.Kaxarov, M.X.Dosmuxammedova, M.K.Narbayeva, X.A.Donayev, A.S.Ibadullayeva, J.N.Xujamov, Z.B.Suyunova va boshqalar tomonidan tadqiqotlar olib borilgan bo‘lsa, xorij olimlaridan L.K.Ernst, A.I.Bich, N.I.Strekozov, P.Proxorenko, J.G.Loginov, I.M.Dunin, S.I.Kuznetsov, L.S.Jebrovskiy kabi tadqiqotchilarning ilmiy-tadqiqot ishlarida golshtin zotli qoramollarning turli omillarga bog‘liqlikda mahsuldorlik, nasl va pushtdorlik xususiyatlaridan foydalanish samaradorligi aniqlangan. O‘zbekistonda chorvachilik qishloq xo‘jaligining yetakchi sohalaridan biri bo‘lib, aholini asosiy oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta‘minlashda alohida o‘ringa ega. Ushbu tarmoqning qishloq xo‘jaligi yalpi mahsulotlari ishlab chiqarishdagi ulushi 46,3 foizni tashkil etadi [10;3]. Mamlakatda chorvachilikni rivojlantirishning boshqa muammolari ham bor. Ushbu muammolarning eng jiddiylaridan biri ozuqa yetishmasligi bo‘lib, bu ozuqa ekinlari ekiladigan maydonlarning haddan ziyod qisqarib ketgani bilan bog‘liqdir. 1991-yildan buyon qoramol soni 45 foizga ko‘payganiga[10;9] qaramay, ozuqa ekin maydonlari 70 foizga qisqargan. Turli zot va zotdorlikdagi hamda duragay qoramollarning xo‘jalik foydali belgilari, jumladan, buqachalarning o‘sishi, rivojlanishi, tana tuzilishi hamda ularning go’sht

mahsuldorligiga irsiy omillar bilan bir qatorda oziqlantirish va asrash omillari ham ta'sir etishini respublikamiz olimlaridan Sh.A.Akmalxanov (2007), Z.T.Turaqulov (1985), I.Xidirov (1982), U.N.Nosirov (2009), P.S.Sobirov (1995), A.K.Kaxarov (2008), B.Abdolnizozov (2007), A.A.Xushvaqtov (2007), Sh.A.Karimov (2007), B.J.Toshpo'latov (2007), Sh.E.Qurbonova (2019) va xorij olimlaridan D.Ye.Adushinov (2002), X.A.Amerxanov (2007), I.F.Gorlov (2007), L.I.Kiblako (2012), D.L.Levantin (2001) va boshqa bir qator olimlar tomonidan o'z ilmiy tadqiqotlarida o'rganilgan [11;6]. O'zbekiston SSRda asosan sersut qoramollar urchitildi. Ularning ko'pchiligi (72 foizi) qizil-cho'l, qora-ola, shved zotlariga mansub hisoblanadi. B.S.Sivchik, P.M.Pushkarev, Q.K.Sokovskiy, T.F.Tavildarova, I.A.Movshovich, N.A.Mavlonov, A.Q.Livovich, A.A.Atbashyan va boshqa olimlar O'zbekiston zebusimon qoramollari ustida ko'p yillardan beri ilmiy tadqiqot ishlari olib borildi [12;9-12]. Zebusimon qoramollarning tusi asosan qora, qo'ng'ir va sariq bo'ladi, qora-ola, targ'il va malla ranglari kam uchraydi. N.A.Mavlonovning ma'lumotiga qaraganda zebusimon qoramollarning 16,6 foizi qora, 13,6 foizi sariq, 8 foizi qora-qo'ng'ir, 5,6 foizi qora-ola, 4,5 foizi qizil, 4,5 foizi qo'ng'ir, 3,5 qizil-ola, 3,4 foizi sariq-qo'ng'ir, 1,1 foizi och-qo'ng'ir va chipor rangda bo'ladi [12;14]. Respublikamizda 1980-yillarda qoramollarning 48 ta zoti ko'paytirildi [13;98]. Qora-ola mollar O'zbekiston xo'jaliklari uchun rejada ko'zda tutilgan zotlardan hisoblanadi, 80 yildan ziyod vaqtdan buyon undan jaydari mollarni yaxshilash uchun foydalanib kelindi [13;101]. Ona qo'ylarning jun mahsuldorligiga serpushtlikning ta'sirini o'rganan tadqiqotchi A.Sh.Amarbayev (1969-yil) jun mahsuldorligini kamayib ketishining sababi ko'p homilali bo'g'ozlikda hamda boquv va qishlov sharoitlari yomon bo'lishida deb baholadi [14;14]. Rossiyda oktabr inqlobidan oldin qorako'l qo'ylari soni va jahon bozorida qorako'l terilari chiqarish jihatidan asosiy mamlakatlardan biri Rossiya bo'lgan. Masalan, O'zbekiston SSRda yirik qorako'lchilik xo'jaliklari tuzila boshlandi. Jumladan, 1928-yilda Qashqadaryo viloyati "Muborak" qorako'lchilik sovxozi va 1928-1931 yillarda 7 ta qorako'lchilik sovxozi tuzildi va bir necha o'nlab yirik qorako'lchilik xo'jaliklariga aylantirildi. 1933-yilda qorako'l

qo'ylarining ko'pchilik qismi davlat xo'jaliklariga va kolxoz fermalariga o'tkazildi. Xuddi shu davrda O'rta Osiyo respublikalari qo'ylarining 45,8 foizi sovxozlarga va 40,5 foizi kolxozlarga o'tkazildi. Sovxozlar tez muddat ichida yetakchilik rolini o'ynay boshladi [15;9-10]. Qorako'lchilik sohasida olib borilgan tadqiqotlar qorako'l qo'ylari sonining ortishi qorako'l teri tayyorlashni ham oshirish imkonini berdi. B.A.Kuznetsov ma'lumotiga ko'ra, qorako'l teri tayyorlash 1929-1930 yillarda 1925-1926 yillarga nisbatan 236 foizga ortdi. 1939-yilda xomashyo tayyorlash 1934-yilga nisbatan 76 foizga, 1944-yilda esa 1940-yilga qaraganda 59 foizga oshdi. Agar 1942-yilda SSSRda tayyorlangan qorako'l terilarini 100 foiz deb olsak, shundan 63 foizi O'zbekistonga tegishli bo'lgan. Bu borada olimlar tomonidan teri sifatini yaxshilash sohasida ham talay ishlar qilindi. Akademik V.M.Yudin 1936-yildan boshlab O'zbekistondagi "Qoraqum" naslchilik xo'jaligida qora rangli qorako'l qo'ylarini takomillashtirish sohasida ish olib bordi. Akademik ushbu xo'jalikning tajribakor cho'ponlari Xo'jam Qurbonov, Norboy Xolmurodov, Botir Boirov, Toshboy Xoliqov va boshqalar bilan 15 yil mobaynida tajriba ishlarini olib borib, qorako'l qo'ylarining "Qoraqum" zavod tipini yetishtirdi[15;11]. V.M.Yudin metodiga ko'ra qorako'lchi seleksionerlar qora qorako'l qo'ylarining "Muborak", "Nishon", "Konimex", "Jinov", "Ravnina" va boshqa sermahsul zavod tiplari yaratildi. Ko'k va sur qorako'l qo'ylarini takomillashtirishda N.S.Gigineyshvili tomonidan ham ko'pgina ishlar qilindi. Qorako'lchilikni ilmiy asosda yaxshilash va talay nazariy masalalarni hal etishda akademik M.F.Ivanov, V.M.Yudin, N.T.Nechayeva, M.I.Kotov, P.V.Arapov, I.Y.Averyanov, I.N.Dyachkov, E.V.Odinsova, V.I.Stoyanovskaya, M.A.Koshevoy, I.S.Amelin, L.S.Gayevskaya, N.L.Morozov, M.D.Zokirov, N.A.Veselov, L.S.Trapeznikov, M.A.Shirinskiy, R.Grigoryans, X.X.Mamatkazin, N.F.Nikolskiy va boshqalar tomonidan ko'pgina tadqiqotlar olib borildi. Agar 1938-1939 yillarda sovxozlarda elita va birinchi sinf qorako'l qo'ylari barcha qo'yning 3-7 foizini tashkil etgan bo'lsa, 1967-yilda bu ko'rsatkich 50 foizga yetkazildi. 1967-yilda ba'zi xo'jaliklar tomonidan 92-94 foiz birinchi nav terilar yetkazib berildi. Bunday xo'jaliklar qatoriga "Qoraqum", "Muborak", "Ravnina", "Nishon", Talimarjon",

“Pobeda”, “Qarnab”, “Uch-adji”, “Toguskent”, “G‘uzor”, “Gagarin”, “Konimex” va boshqa davlat naslchilik zavodlarini misol qilib keltirish mumkin [15;12]. Qorako‘l qo‘ylarini urchitish samaradorligini oshirish bo‘yicha bir qator olimlar samarali tadqiqotlar olib borgan. Jumladan, qorako‘l qo‘ylarining irsiy xususiyatlari I.N.Dyachkov, M.A.Koshevoy, R.G.Valiyev, B.L.Isayans, A.Gaziyev va boshqalarning tadqiqotlarida o‘rganilgan bo‘lib, ularda muhim seleksion belgilarning naslga berilish, namoyon bo‘lish, irsiylanish, o‘zaro bog‘liqlik darajalari aniqlangan. Alohida belgilarning seleksion ahamiyatini aniqlash yo‘nalishida ham tadqiqotlar olib borilgan bo‘lib, B.L.Isayans tomonidan jun-tola uzunligi, R.Matyaqubov tomonidan gullarning uzunligiga ta’sir etuvchi omillar atroflicha o‘rganilgan [16]. Respublikamizda cho‘l hududlaridagi yaylov o‘simliklari mahsuldorligini oshirish, adirlarda kuzgi-qishki yaylovlar, samaradorligini ta’minlash cho‘l sharoiti hududlarida ixotazorlar barpo etish borasida Z.Shamsutdinov, M.Maxmudov, I.Ergashev, N.Akjigitova, B.Bekchanov, K.Toderich, X.Xalilov, A.Rabbimov va boshqalar, xorijda esa T.Dronova, A.Yelubayeva, Y.Kaminov, D.Mirzayev, P.Hasegava, S.Malkolm, M.A.Chahoukil kabi olimlar tomonidan keng qamrovli ilmiy-tadqiqotlar olib borilgan[17;6]. Chorva mollarining mahsuldorlik ko‘rsatkichlarini ozuqa omiliga bog‘liqligini evolyutsion ta’limotning asoschisi Ch.Darvin (1877) ham o‘z vaqtida ta’kidlab o‘tgan. Xuddi shuningdek bu masalada zootexniya fanining atoqli namoyondalari Ye.A.Bogdanov (1947), P.N. Kuleshov (1949), Y.Flint (1971), S.N.Dinsa (1973), V.Ashuort (1979), E.Andersenlar (1989) ham o‘z fikrlarini bildirishgan. Professor N.P.Chirvinskiy (1949) tajriba asosida jadal o‘sinh va rivojlanish davri mobaynida to‘ydirib boqilmagan chorva mollari o‘zining yoshlik davriga xos bo‘lgan belgi va xususiyatlarni saqlab qolishini qayd qilgan. Professor P.N.Kuleshov (1949) ta’kidlashicha muayyan tipdagi hayvonlarni vujudga keltirish uchun ularga beriladigan ozuqaning miqdori va sifati ham muhim ahamiyatga ega ekan. Tez o‘sinh va yog‘ to‘plash xususiyatining rivojlanishi go’shtbop chorva mollarini vujudga keltiradi. Arzon qoramol go’shti yetishtirish uchun buzoqlar hayotining dastlabki 6-8 oyi mobaynida ularni jadal usulda boqish lozimdir. Hozirgi paytda

ham har xil turga mansub qishloq xo'jalik hayvonlari zotlarini takomillashtirishda, ularning yangi tizm va tiplarini, mahsuldor podalarini yaratishda, chatishtirishning samaradorligini yuzaga chiqarishda oziqlantirishning o'rne, turli ekologik mintaqalarda o'tkazilgan ilmiy ishlab chiqarish tadqiqotlar natijalarida aniqlangan. Sh.A.Akmalxonov (1993), U.Nosirov (1974, 2000), M.Ashirov (1994), K.Karibayev (1996), A.V. Cherekayev (2001), L.K.Ernst (2001), X.Amerxanov (2004) va boshqa taniqli olimlarning, yozishicha qoramollarning sut mahsuldorligi 60-70 foiz va go'sht mahsuldorligi 60-62 foiz oziqlantirishga, uning darajasiga va to'la qimmatligiga bog'liq ekan. Bu fikrlardan ham ravshanki qoramollarning xo'jalik foydali belgilarini yuzaga chiqarishda oziqlantirish bosh omil hisoblanadi. A.V.Vostroilov va boshqalarning (2005), U.Nosirov (2008), Y.Ibragimov (2011) xulosalariga ko'ra, qoramollarni boqish usullaridan qat'iy nazar, ularni tirik vaznini buqachalarning go'sht maxsuldorligini va sigirlarning sut mahsuldorligini oshirishda eng asosiy omil bo'lib yuqori oziqlantirish darajasi va uning sifati hisoblanadi. U.N.Nosirov, O.Sobirovlar (2008) kelajakda mamlakatimizda chorvachilik yo'nalishdagi fermer xo'jaliklarida, bir shartli molni yiliga 45 sentner ozuqa birligi hisobidan boqish yo'lga qo'yilishini ilmiy jihatdan asoslab berishgan. Ularning ta'kidlashicha, jami ozuqa birligiga (45 sentner) nisbatan 35-43 foizgacha konsentrat, 18 foizgacha dag'al oziqalar, 19-22 senaj va 20-25 foizgacha silos bilan oziqlantirish mollar mahsuldorligini keskin oshiradi. Ushbu oziqa 7 tarkibidan kelib chiqqan holda, 30 bosh shartli molga ega bo'lgan fermer xo'jaligida 1.350 sentner oziqa birligi, shu jumladan, natura hisobida 525 sentner konsentrat ozuqa, 848 sentner senaj, 1.688 sentner silos va 608 sentner dag'al ozuqa talab qilinadi. Xuddi shunday fikrlarni L.K.Ernst (2001), X.Amerxanov (2004) va A.Shevxo'jayev, F.Saitovalar (2006) ham bildirishgan. S.S.Ibragimov (1991) o'z tadqiqotlarida bushuyev va golshtinlashtirilgan qora-ola zotli buzoqlarni to'la qiymatli oziqlantirish sharoitida o'stirish, ularning tirik vaznini tug'ilgandan 18-oylikkacha 13-14 marta oshirish imkoniyatini berganligini va ular 1 kg tirik vaznga 7,25-7,55 kg oziqa birligini sarflashganligini ta'kidlagan. Sh.A.Akmalxonov va boshqalar (1993), P.N.Proxorenko (2003), N.K.Batrakov va boshqalar (2007), N.I.

Stenkin (2007), M.Toshboltayev (2007), X.A.Amerxanov, F.G.Kayumov (2008), S.I.Konenko (2008), A.I.Korostelov (2008), R.N.Lyashuk va boshqalar (2008), A.G.Misik (2008), U.N.Nosirov va boshqalar (2002, 2008) chorvachilikda qoramolchilik tarmog'ini o'rni va ahamiyatini belgilab, chorvachilik mahsulotlarini ishlab chiqarishni ko'paytirishda va uning ekologik jihatdan sifatini yaxshilashda, boshqa ko'plab omillar bilan bir qatorda oziqlantirish omilini va uning darajasini ko'rsatib o'tishgan [18;5-7]. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgan yillardan boshlab, qorako'lchi olimlarimiz va qorako'l ishlab chiqaruvchi amaliyotchilar tomonidan jahon sifat ko'rsatkichlariga ega bo'lish uchun sohada seleksiya-naslchilik ishlarini rivojlantirishda qorako'l barra tipi, guli va rang ko'rsatkichlarini yaxshilash uchun hamkorlikda faoliyat ko'rsatmoqda. Ushbu davr oralig'ida qorako'l qo'ylari seleksiyasi (S.Y.Yusupov, A.Gaziyev, M.Sh.Ismailov, B.S.Mamatov, A.J.Boltayev va boshqalar), ularni oziqlantirish va asrash (N.A.Boboqulov, V.V.Popova va boshqalar), cho'l ozuqabop o'simliklari introduksiyasi, seleksiyasi va urug'chiligi, yaylovlar fitomelioratsiyasi, ulardan ratsional foydalanish (M.M.Maxmudov, A.Rabbimov, B.Bekchanov, X.R.Xalilov, A.Xamidov, Q.Sindarov va boshqalar) yo'nalishlarida samarali ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirildi[19]. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, chorvachilik sohasida olib borilgan tadqiqotlar ushbu sohaning rivojlanishiga, mazkur sohadan tushadigan daromadning oshishiga sabab bo'ldi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Ruziboev D. SPECIALIZATION OF ANIMAL HUSBANDRY IN THE KASHKADARYA OASIS //Academic International Conference on Multi-Disciplinary Studies and Education. – 2023. – T. 1. – №. 11. – C. 38-41.
2. Ro'Ziboyev, Dilshod A'Zam O'G'Li QASHQADARYO VILOYATIDA CHORVACHILIKNING IQTISODIY HAYOTDAGI O'RNI VA SOVET HOKIMIYATINING CHORVA OZUQASI SIYOSATI // ORIENSS. 2022. №11.
3. Рўзібоев Д.А. 1946-1953 йилларда Ўзбекистонда чорвачилик хўжалигидаги ўзгаришлар ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари //International journal of conference series on education and social sciences (Online). – 2021. – T. 1. – №. 2.
4. Dilshod R. IMPLEMENTATION OF THE STATE POLICY IN THE FIELD OF ANIMAL HUSBANDRY IN THE OASIS OF KASHKADARYA //Research and Publication. – 2023. – T. 2. – №. 1. – C. 38-48.

5. Рўзибоев Д. А. Ў. XX АСРНИНГ БИРИНЧИ ЯРМИГАЧА БЎЛГАН ДАВРДА ЎЗБЕКИСТОНДА ЧОРВАЧИЛИКНИНГ АҲВОЛИ //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 3. – С. 943-952.
6. Каримова С). Колхозники Таджикистана в борьбе за выполнение семилетнего плана по животноводству // Сборник статей по истории Советской Таджикистана. Душанбе: Дониш, 1978.-С.94-107.
7. Санфиддпнов С. Экономические проблемы развития овцеводства.-Душанбе: Ирфоп, 1981.
8. Садриев У. Одамонн шухратёр.- Душанбе, 1982.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги 2022-2026-йилларга мўлжалланган «Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида тўғрисида»ги, ПФ-60-сонли Фармони.
10. O‘zbekistonda chorvachilik: bugungi holat, muammolar va Taraqqiyot istiqbollari Agrar sektorni rivojlantirish tendensiyalari nuqtai nazaridan tahlil. “Nasaf” nashriyoti 2010. с 3.
11. Pardayev R. Sut yo‘nalishidagi qoramol zotlaridan go’sht ishlab chiqarishda foydalanish samaradorligi. qishloq xo‘jaligi fanlari bo‘yicha falsafa doktori (rhd) dissertatsiyasi avtoreferati. Samarqand. 2022. b 6.
12. У.Носиров. Гўштдор қорамолчилиқ. Ўзбекистон нашриёти, Тошкент.:1971. бет 9-12 (198)
13. Чорвачилик. Муаллифлар жамоаси. Ўқитувчи. Тошкент.: 1980. бет 98. (320)
14. A.Samatov. Qorako‘l qo‘ylarning serpushtligi va mahsulot sifati. “O‘zbekiston” nashriyoti. Toshkent.: 1978. bet 14 (45)
15. A.A.Rahimov. Qorako‘lchilik. O‘quv qo‘llanma. “O‘qituvchi” nashriyoti. Toshkent. 1967. bet 9-10 (366)
16. Хатамов А.Х. Турли ҳудудларда қоракўл қўйларини урчитишга йўналтирилган самарали селекция йўналишлари. Chorvachilik va naslchilik ishi jurnali. № 6. (28) 2022.
17. Ortiqova Lola Soatovna. Qizilqumning sho‘rlangan tuproqlarida ozuqabop galofitlarni parvarishlash agrotekhnologiyasi. Қишлоқ хўжалиги фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. Toshkent.: 2020. bet 6.
18. Norboyev B.B. “Golshtinlashgan har xil genotipli buqachalarning go’sht mahsuldorligiga fenotipik omillar ta’siri”. Magistrlik dissertatsiyasi. Samarqand.: 2012. bet 5-7.
19. N.E.Yo‘ldoshev, N.A.Boboqulov. Qorako‘lchilikda amalga oshirilayotgan muxim vazifalar. “Cho‘l yaylov chorvachiligini rivojlantirish va cho‘llanishning oldini olishning ilmiy-amaliy asoslari” xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari (2019 yil 14-15 avgust-Samarqand). Samarqand.: 2019.

ЎЗБЕКИСТОН ССРГА МАЖБУРИЙ КЎЧИРИЛГАН ХАЛҚЛАР АҲОЛИСИНИНГ МЕҲНАТ ФАОЛИЯТИ

***Рахманова Мавлуда Эркин қизи**
ЎзФА Тарих институти таянч докторанти*

***Аннотация:** Мақолада совет ҳокимияти томонидан Ўзбекистон ССРга ўтган юз йилликнинг 30-40 йиллари давомида депортация қилинган корейс, немис, қалмиқ, қирим*

татар ва бошқа халқларнинг махсус манзилгоҳлардаги ҳаёти, турмуши ва меҳнат фаолияти масаласи ёритилган.

Калим сўзлар: Советларнинг қатағон сиёсати, сталинизм, депортация, махсус манзилгоҳлар, махсус кўчирилганлар, меҳнат армиялари, мажбурий меҳнат.

Annotation: the article examines the issue of life, livelihood, and work activities of Koreans, Germans, Kalmyks, Crimean Tatars and other peoples who were deported to the Uzbek SSR by Soviet authorities in the 30s and 40s of the last century.

Keywords: soviet repressive policy, Stalinism, deportation, special settlements, special settlers, labor armies, forced labor.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы жизни, быта и трудовой деятельности корейцев, немцев, калмыков, крымских татар и других народов в спецпоселениях, депортированных советскими властями в Узбекской ССР в 30-40 годах прошлого века.

Ключевые слова: советская репрессивная политика, сталинизм, депортация, спецпоселения, спецпереселенцы, трудовые армии, принудительный труд.

Совет давлатида XX асрнинг 20-30 йилларида қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш жараёнида бошланган аҳолини кўчириш компанияси, 30-40-йилларида миллий-сиёсий тус олиб, кўплаб халқлар бошига аянчли мусибатлар келтирди. Совет давлати иқтисодий ва ишлаб чиқаришдаги инқилобий ривожланиш ислохотларини амалга ошириш учун тоталитар тизимдан фойдаланиб, катта миқдордаги ишчи кучлари сонини ҳамда инсон ресурсларини осонликча бошқаришга уринди.

В.Бердинских совет ҳокимияти юритган иқтисодий инқирозга олиб келган депортация сиёсатини, мажбурий меҳнатларни, ўз халқига ва унинг хохишига қарши юритган бошқарувини “сталинизм” ёки “концлагер социализми” деб номлаган [1:40]. Чунки, Сталин томонидан халқларга нисбатан амалга оширилган қатағон сиёсатининг мазмуни нафақат давлат хавфсизлиги таъминлаш, балки мажбурий меҳнат ёрдамида инсон ҳуқуқларини чеклаш, арзон ишчи кучига эга бўлиш, меҳнат ресурсларидан ўз мақсадларида йўлида фойдаланишдан иборат эди.

Профессор Қ.Ражабов таъкидлашича, Совет давлати ва большевиклар қисқа муддатда қишлоқ хўжалигини ёппасига коллективлаштириш ва бошқа аграр тадбирлардан кўзланган мақсадларига эришишнинг энг осон ва шавқатсиз усули сифатида қатағон сиёсатидан фойдаландилар [2:141]. Қатағоннинг халқларни зўрлик билан кўчириш шакли ҳам бундан мустасно эмас эди.

Ўзбекистон ССРга 1930-1940 йилларда мажбуран депортация қилинганларга “Махсус кўчирилганлар” мақоми берилган. Мажбурий кўчирилган халқ вакиллари Ўзбекистонда ташкил қилинган махсус манзилгоҳларга жойлаштирилган. В.Бердинских совет давлатидан ташкил қилинган бундай махсус манзилгоҳларни “Сталиннинг махсус резервациялари” деб атаган [1:86]. Чунки, улар бундай манзилгоҳларда барча инсоний ҳуқуқ ва эҳтиёжлардан маҳрум этилганди.

1937 йил куз ойларида кўчирилган корейс аҳолисининг бир қисми республикада янги ерларни ўзлаштириш, Ўрта Чирчиқ ва Қуйи Чирчиқ туманларида шойишлик ва Пастдарғом туманида боғдорчилик ишларини йўлга қўйиш учун сафарбар этилади [5]. Масалан, 15371 та корейс хўжаликлари Ўзбекистон ССРнинг ҳудуд ва туманларига қуйидаги жадвалда кўрсатилган тартибда ишга тақсимланган:

**Ўзбекистон ССРга кўчирилган корейсларнинг ҳудудларга жойлашганлиги
тўғрисидаги маълумот (1937 йил 8 ноябр ҳолатига кўра)[6]**

	Жойлаштирилган ҳудудлар	Режа бўйича (оилалар сони)	Амалда (оилалар сони)	Иш жойлари
1	Ўрта Чирчиқ тумани	3050	2527	Шойишлик совхозлари, ёрдамчи хўжаликлар, колхозлар, қишлоқлар
2	Қуйи Чирчиқ тумани	1800	1408	Совхозлар, колхозлар
3	Юқори Чирчиқ тумани	250	323	Колхоз, ёрдамчи хўжалик, пахта ишлаб чиқариш трести
4	Калинин тумани*	500		
5	Мирзачўл тумани	600	1157	Туман колхозлари
6	Паст Дарғом тумани	2000	1319	Совхоз
7	Гурлан тумани	1000	1064	Туман қишлоқлари
8	Қўнғирот тумани	1800	2181	Туман колхозлари
9	Республиканинг турли корхона ва муассасалари	4000	5392	
	Жами	15000	15371	

* ҳозирги Тошкент тумани

Жадвалга кўра, Ўзбекистон ССР туманларига 15 мингта корейс хўжаликларини жойлаштириш режалаштирилган. Қишлоқ хўжалик соҳасида меҳнат қилиш учун корейсларнинг энг кўп жойлаштирилган ҳудуди Ўрта Чирчиқ туманига тўғри келган. Кўчирилган корейс аҳолининг қарийб 1/3 қисми республикадаги турли ишлаб чиқариш муассасалари ва корхоналарига ишга йўлланган. Биргина, 8-сонли Резинка-каучук ишлаб чиқариш саноат хўжалигига корейс оилаларининг катта қисми жойлаштирилган бўлиб, уларнинг сони 400 тани ташкил қилган [7]. Қолган 2/3 қисми тўлиқ қишлоқ хўжалиги ишларига жалб этилган. Мирзачўл туманидаги янги ерларни ўзлаштиришдек машаққатли ишларни бажариш учун режадагидан деярли икки баравар ортиқ оила хўжаликлари сафарбар этилган.

Ўзбекистондан 10 мингдан ортиқ корейс хўжаликлари мавжуд ва янгидан ташкил қилинган колхозларга ишлаш учун жойлаштирилади. Қуйидаги жадвалда уларнинг вилоятлар бўйлаб жойлашуви акс эттирилган:

**Ўзбекистон ССРга кўчирилган корейс оилаларининг колхозларга жойлашуви
манзиллари (1938 йил 15 июл ҳолатига кўра) [8]**

№	Вилоят номи	Янги ташкил этилган колхозлар		Эски колхозлар		Колхозлардаги жами оилалар
		Колхозлар сони	Жойлашган оила сони	Колхозлар сони	Жойлашган оила сони	
1	Тошкент	27	3624	98	2781	6405
2	Самарқанд	9	802	13	381	1183
3	Хоразм	3	474	9	406	880
4	Фарғона	6	323	53	813	1136
5	Бухоро	-	-	1	16	16
6	Қорақалпоғистон АССР	5	636	22	401	1037
	Жами	50	5859	196	4798	10657

Жадвалга кўра, 10 мингдан ортиқ корейс хўжаликларининг ярми улар учун махсус янгидан ташкил қилинган колхозларга жойлаштирилган. Шунингдек, корейс хўжаликлари учун энг кўп Тошкент вилоятида янгидан

колхозлар ташкил қилиниб, қишлоқ хўжалигида ишловчи оилаларнинг 60% дан ортиғи ушбу вилоятнинг мавжуд ва янгидан ташкил этилган жамоа хўжалиги ишларида меҳнатга йўналтирилган.

Қорақалпоғистон АССР ҳудудига 1800 та корейс оилалари кўчирилган бўлиб, улар Мўйноқ, Хўжайли, Қўнғирот ва бошқа туманларда ташкил қилинган колхозларда балиқ овлаш ва балиқчилик маҳсулотларини етказиб бериш каби ишлар билан банд қилинади [9]. Бироқ дастлабки даврда улар жойлашган колхозлар зарур балиқ овлаш жиҳозлари ва бошқа техник воситалар билан таъминланмагани, шунингдек ишчиларнинг моддий аҳволи оғирлиги каби муаммолар совет ҳукумати томонидан республикадаги ҳал этилмаган масалалардан бирига айланган эди.

1941 йил сентабрдан бошлаб СССРда “меҳнат армиялари”ни ташкил қилишга киришилган. Унда ишлаш учун 15 ёшдан 55 ёшгача бўлган немис эркаклари, 16 ёшдан 45 ёшгача немис аёлларини жалб қилиш ҳақида қарорлар қабул қилинади. 1942 йилда бундай “меҳнат армиялари”да 20,8 минг нафар немислар мажбурий ишлаган. Меҳнатдан бош тортганлар энг оғир жазо – “отув”га ҳукм қилинган. Давлат мудофаа қўмитасининг 1942 йил 14 ноябрдаги қарорига асосан Ўзбекистонда ҳам “меҳнат армиялари” учун ишчи калонналари тузилиб, уруш даврида уларга темир йўлларни қуриш вазифаси топширилган [1:352]. 1947 йилда Меҳнатга сафарбар этилган Ўзбекистондаги немислар сони 232 кишини ташкил қилган [4:160]. Меҳнат армияларида немислар қурилиш, қишлоқ хўжалиги, саноат ва бошқа соҳаларда ишлашга мажбур этилган.

Зўрликка асосланган тоталитар ҳукуматнинг депортация сиёсати қурбони бўлган турли халқ вакиллари Ўзбекистон ССРга кўчирилгач, касби ва мутахассислигига эга бўлишига қарамасдан ўз йўналиши бўйича ишга жойлаштирилмаган. Масалан, Хабаровск ўлкасидан Бухоро вилоятига кўчирилган Ким Николай чилангарлик касби бўйича металл ишлаб чиқариш корхонасига ишга жойлаштиришларини сўраган ва ўз аризасида касбига оид ишларни қаерда бўлса ҳам бажаришга тайёрлигини маълум қилган [10].

Шунингдек, айрим касб эгалари мутахасислиги бўйича ишга жойлаштирилмасдан қора ишларни бажаришга ундалган ҳолатлар ҳам юзага келган. Мисол учун, Фарғона Пахта заводида корейс хўжаликларининг 19 таси жойлаштирилган бўлиб, уларнинг 17таси ушбу заводга ишга ёлланган. Қолган 2 та сартарошлар оиласига Пахта заводи дирекциясида қора ишчилик вазифаси таклиф қилинганда улар буни рад этиб, фақатгина ўз касби бўйича ишлашга рози эканлигини билдиришган [11]. Демак, совет ҳокимияти учун мажбурий кўчирилганларнинг касби ва мутахасислиги умуман аҳамиятга эга бўлмаган. Бу уларнинг меҳнатидан ўз мақсадларини амалга ошириш воситаси сифатида фойдаланганлигини яна бир бор исботлайди.

Бунга яна бир мисол, ҳозирги Қибрай туманида жойлашган “Магарач” илмий тадқиқот институти филиали 1945-йилда виночилик соҳасидаги касб эгаларига жуда муҳтож бўлгани учун Андижон вилоятига махсус тартибда кўчирилган виночилик мутахасиси У.Бакировни Тошкентга олиб келишга рухсат беришини НКВДнинг хавфсизлик бўлиmidан сўрайди [12]. Аммо, бу сўров ижобий ҳал этилмаган [13]. Олий маълумотли кишилар оддий ишларни қилишга ва кам маош олишга мажбур бўлган. Иш фуқоронинг мутахасислига эмас балки, маҳаллий шароитга қараб белгиланган.

Махсус манзилгоҳларга жойлаштирилган қалмиқлар меҳнатидан кўпроқ қишлоқ ва ўрмон хўжалиги, асосан балиқчиликда фойдаланилади. Қалмиқлар азалдан балиқчилик соҳасида самарали фаолият юритишган. Шу сабабдан ҳам, депортация қилинган қалмиқларнинг бир қисми Қозоғистон ва Ўзбекистоннинг Орол бўйи минтақаларида балиқчилик билан шуғулланишга жалб этилади. СССРнинг Шарқий Европа ҳудудидаги лагерларида яшаган қалмиқларнинг алоҳида гуруҳлари ва аввалроқ Қозоғистон ССРга депортация қилинганлари Орол денгизи бўйига Қорақалпоғистон АССРдаги Мўйноқ посёлкасига келтирилади. Бу ерга кўчирилган 249 нафар ишчи қалмиқларнинг 195 нафари балиқчилик саноатига сафарбар этилади [3:79]. Ўзбекистон миллий архиви жамғармаларида айнан Ўзбекистоннинг Орол минтақасида меҳнат қилган қалмиқлар ва уларнинг моддий таъминоти

масаласига оид айрим ҳужжатлар сақланган [14]. Унда келтирилишича, Орол давлат балиқчилик трести томонидан 1944 йил апрель ойи охирида Мўйнок балиқ-гўшт консерва комбинатига кўчириб келтирилган мутахассис калмиқлар ишга йўлланади. Бироқ, ушбу манбаларда ишчиларнинг моддий аҳволи ва таъминоти ниҳоятда оғир эканлиги кўрсатиб ўтилган.

“Қуйи-Бўзсу ва Фарход ГЭСи қурилишида, “Қўйтош” шахтаси, “Норин”, “Нарпай”, “Далверзин” совхозларида, Қашқадарё вилоятининг Шаҳрисабз, Китоб туманлари, Тошкент вилояти Ховост, Мирзачўл туманлари колхозларида, Андижон вилояти Сталин тумани ва бошқа ҳудудларда қирим-татарларининг ишлаш ва яшаш шароити анча оғир аҳволда бўлган”лиги [3:159] Н.Бугай тадқиқотларида кўрсатилган. Н.Бугайнинг ушбу маълумоти юзасидан бирламчи ва дала тадқиқоти материаллари далилларига таянадиган бўлсак, юқоридаги фикрлар ўз тасдиғини топади. Жумладан, 1944 йилнинг 29 июлида Ўзбекистон ССР ХКС ва Ўзбекистон Компартияси (б) МҚнинг “Фарход қурилиш” ишларининг бориши ҳақида”ги №793 қарорига асосан, Фарход ГЭСи қурилиш ишларининг ортда қолаётгани сабабли махсус кўчирилган оилаларнинг 2000 нафарини Тошкент вилоятининг (Мирзачўл ва Сирдарё туманларидан ташқари) совхоз ва колхозларидан қурилиш ишларига жалб қилиш вазифасини ҳал этиш масаласи қўйилади [15]. “Фарход қурилиш” объектлари раҳбарларига махсус кўчирилганларни НКВД ҳодимлари билан биргаликда қабул қилиб олиш вазифаси топширилади [16].

Қурилиш ишларига жалб қилинганларнинг моддий турмуш тарзи ниҳоятда ёмонлашиб кетади. Ўзбекистон ССР ХКС ва Ўзбекистон Компартияси (б) МҚнинг 1944 йилнинг 28 сентабрида №220 қарорига асосан, “Фарход ГЭС” қурилишида ишлаётган 2500 та махсус кўчирилган хўжаликларни ссуда билан таъминлаш мақсадида Қишлоқ хўжалиги банки маблағ ажратиши кўрсатилганлигига қарамасдан, бу қарор ижроси тўла амалга оширилмайди. Ёрдам ўз вақтида кўрсатилмаган ишчилар оила аъзолари билан оғир шароитларда ертўлаларда яшашга мажбур бўлишган

[17]. СССР Электр таъминоти халқ комиссарлигига қарашли “Чирчиқ қурилиш” трести раҳбарияти кўчириш бошқармасидан 30% махсус кўчирилган ишчиларнинг чорва моллари сотиб олиши учун кредит ажратилиб, қолган ишчиларга маблағ ўтказилмаганлиги масаласини хал этилишини сўраган [18]. Ўзбекистон ССР ХКС ҳузуридаги Кўчириш бошқармаси Бегавот туман ижроқўмитасига юборган жавоб хатида “Фарходқурилиш” қурилиш участкасидаги махсус кўчирилган ишчиларга уй-жой қуриш учун кредит Ишчилар якка тартибдаги ер участкалари билан таъминланганда, ёки улар доимий иш билан таъминланган ҳамда кейинчалик эксплуатациячи сифатида ишлаб қолса тегишли ер майдони ажратилганда кредит берилишини тушунтирган. Агар улар вақтинчалик қурилиш участкаларига ёлланган бўлса, уларга уй-жой қуриш учун кредит берилмаган ва яшаш учун барча шароитни “Фарход қурилиш” масъуллари ўз бўйнига олиши керак бўлган [19]. “Фарход қурилиш”га қарашли ер майдонларидаги оғир меҳнат ва яшаш шароитларида кун кечираётган колхоз ишчилари ойлик маошларидан даромад солиғи билан биргаликда бирданига 3 ойлик ҳарбий солиқлар ҳам ундириб олишга кўрсатма берилади [20].

Бундан кўриниб турибдики, совет раҳбарлари сиёсатидан кўзланган асосий мақсад махсус кўчирилган аҳолини эксплуатацион тартибда ишлатиш, уларнинг меҳнатидан арзон ишчи кучи сифатида фойдаланиш бўлган. Ачинарлиси кўчирилган аҳолининг уй-жой шароитлари ва бошқа моддий таъминотлари яхши ташкил этилмаганлиги сабабли махсус кўчирилган ишчилар ва уларнинг оила аъзоларининг қийинчиликлар билан яшашига тўғри келган. Махсус кўчирилган ишчилар Фарход ГЭС қурилишида ишлаётган бошқа туб аҳолидан бўлган ишчилар билан биргаликда “Социалистик мусобақалар”га киришиб, ўзларига юклатилган кунлик иш меъёрларини қарийб 120-130-150 фоиз ортиғи билан бажаришга муваффақ бўлишган [21]. Урушнинг оғир даври, фронт ортидаги машаққатли жараёнларга қарамасдан ҳоҳ у туб аҳоли вакили бўлсин, ҳоҳ мажбурий

кўчирилган аҳоли бўлсин, барча бирдек ўз зиммасидаги масъулиятли вазифани сидқидилдан бажаришга ҳаракат қилган.

1941-1945 йилларда Ўзбекистон ССР аҳолисининг катта миқдордаги меҳнатга яроқли қисми урушга сафарбар этилганлиги учун давлат бошқаруви лавозимларида ишловчи маълумотли ҳамда малакали кадрлар етишмовчилиги муаммоси вужудга келади. Айниқса, бу масала вилоят ва туман ижроия кўмиталари фаолиятида яққол сезилади. Биргина, Кўчириш бошқармасининг вилоят ва туманлардаги бўлимларида мутахассисларга эҳтиёж кучайиб кетади. Жумладан, 1945 йил 29 июн ҳолатига кўра Кўчириш бошқармасининг вилоят гуруҳларида ишлайдиган Наманганда 3та, Тошкентда 3та, Самарқандда 1 та туман инспекторлари иш ўрни мутахассис кадрлар билан тўлдирилмаган [22]. Шу сабабли, ушбу вилоят туманларида махсус кўчирилган аҳолининг хўжалиги ва турмуши қониқарли аҳволда бўлмаган. Кўчирилган аҳоли учун ер майдонлари ажратиб берилмаган, турар жойлар қурилиши ва таъмирланишида кечикишлар юзага келган.

Юзага келган муаммоларни тезроқ бартараф этиш учун Ўзбекистонга 1944 йилда кўчириб келтирилган аҳолининг ичидан зиёли, раҳбарлик салоҳиятига ва меҳнат малакаларига эга бўлган шахсларни кўчириш бошқармасининг вилоят ва туман гуруҳларига ишга олиш ҳолатлари юзага келган. Масалан, Қиримда туғилиб, Боғчасарой туманидаги қишлоқ хўжалиги кенгаши раҳбариятида ишлаган Подпиев Аюл Ўзбекистонга мажбурий кўчирилгач, Кармана туман ижроия кўмитаси ҳузуридаги махсус кўчирилганларнинг инспектори сифатида ишга қабул қилинади [23].

Айрим адабиётларда халқлар депортациясининг иқтисодий омили сифатида моддий-техник жиҳатдан ривожланишда ортда қолаётган иттифок таркибидаги республикаларни мажбуран кўчирилган меҳнат кучлари ёрдамида оёққа қўйиш ҳақидаги фикрлар келтирилади. Аслида эса, ушбу меҳнат ресурсларидан тўла қонли фойдаланиб, иттифок таркибига киритилган республикаларда, шу жумладан Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги соҳасини бутунлай ўз манфаатларига бўйсундириш, марказ иқтисодиёти

учун хизмат қилувчи оғир ва енгил саноат, шу билан бирга ҳарбий саноат учун зарур бўлган ҳомашёларни арзон ва осон усуллардан ташиб кетиш мақсад қилинган. “Қўйтош кони”даги тоғ рудаларини казиб олишга мўлжалланган шахта айнан уруш йилларида иттифоқ манфаатларини кондириш мақсадида ишга туширилади. Волфрам ва молибден каби оғир ва ҳарбий саноат учун зарур ҳомашёларни етказиб берган ўта мураккаб кидирув-казув ишлари олиб борилган “Қўйтош шахтаси”да ишлаш учун 45та қирим-татар хўжалиги [24], корейс, яҳудий, немис ва бошқа миллатларга мансуб ишчи оилалари жалб қилинади. Ҳисоб-китобда уқуви бор кишилар корхона ва идораларнинг маъмуриятларига ишга қабул қилинган. Зарурий техника воситалари ва транспортлар билан таъминланмаган шахтадаги барча ишларни туб аҳоли ишчилари ҳам, махсус кўчирилган ишчилар ҳам қўлда бажарганлар. Аёллар ва қизлар кўйлакларининг этакларида оғир тошларни у жойдан бу жойга ташиб ўтказишга мажбур бўлган ва шу каби бошқа оғир меҳнатлар, ишлар билан шуғулланишга мажбур этилган [25].

Махсус манзилгоҳларга жойлаштирилганлар ичида аёллар, болалар ва қариялар, ногиронлар сони меҳнатга яроқли эркакларникидан анча кўп бўлган. Жумладан, 1944 йилда Ўзбекистонга Қиримдан махсус кўчирилганларнинг умумий 35%ни аёллар, 47%ни 16 ёшгача бўлган болалар, бориёғи 18%ни эркаклар ташкил этган. Жами 120129 нафар махсус кўчирилувчиларнинг деярли ярми, яъни 65 218 нафари меҳнатга лаёқатли ҳисобланган. Шунга мос равишда, ушбу даврда Грузия ССР ҳудудидан кўчирилган жами 49942 нафар кишининг бор йўғи 20342 нафари меҳнатга лаёқатли бўлган. Грузия ССРдан жами кўчирилувчиларнинг 28 % аёллардан, 18 %ни эркаклардан ва 54%ни 16 ёшга тўлмаган болалардан иборат бўлган [26]. Демак, мажбуран кўчирилган аҳолининг атиги ярмини меҳнатга лаёқатли кишилар ташкил қилган бўлиб, бу иқтисодиёти орқада қолаётган республиканинг ривож ва меҳнат фронтлари сафарбарлиги учун етарли миқдор эмас эди. Шунинг учун совет ҳокимиятининг халқлар мажбурий кўчириш сиёсатидаги айрим миллат ва этник озчиликни ташкил қилувчи

халқлардан эксплуатация кучи сифатида фойдаланиш режаси тўлиқ амалга ошмаган.

В.Бердинскихнинг таъкидлашича, “Махсус кўчирилганлар ишлаб чиқаришдаги оғир ишларни бажарувчи ишчи кучлари эди. Совет ҳокимияти депортация қилинган халқлар меҳнати билан мамлакат иқтисодиётига ижобий фойда келтиришни режалаштирган. Бироқ, бу сиёсат аксинча давлатга анча зарар олиб келди. Ўз ватанидан жудо қилинган, яқинларини йўқотган, руҳий эзилган, сиёсий ҳуқуқларидан маҳрум қилинган халқ вакилларида самарали ишчи кучи чикмади”[1:20]. Совет давлати турли миллатли халқларни сургун қилишда ҳарбий гуруҳларни сафарбар қилиш, транспорт ва темир йўл ҳаражатларини қоплаш, уларнинг меҳнат қилиши учун махсус манзилгоҳларни юзага келтириш, уй-жой қуриш, ижтимоий шароит яратиш (мактаб, шифохона ва б. қуриш), моддий ва молиявий таъминлаш, озиқ-овқат, кийим-кечак етказиб бериш учун жуда катта маблағ ва ресурсларни жалб этишига тўғри келди. Бироқ сарфланган ҳаражатлар ўзининг ижобий аҳамиятини кўрсатмади ва совет давлати кўзлаган мақсадига эриша олмади.

Хулоса қилиб айтилганда, совет ҳукумати халқларни Ўзбекистонга депортация қилган кундан бошлаб уларнинг меҳнат фаолияти йўлга қўйишга киришди, махсус манзилгоҳларда иш ўринлари юзага келтирилди ҳамда совет давлати манфаатлари учун хизмат қилишга сафарбар қилинди. Махсус кўчирилган аҳоли иш билан таъминланаётганда уларнинг асл мутахассислиги ҳисобга олинмади, ўзлари учун бутунлай ноъмалум, бегона иш турлари билан шуғулланишга мажбур этилди. Уларнинг меҳнатида турли соҳаларда, кўпроқ қишлоқ хўжалиги, оғир саноат ва ишлаб чиқариш корхоналарида фойдаланилди. Туб аҳоли вакилларида иборат ишчилар билан бирга мажбуран кўчирилган аҳоли ҳам қийин меҳнат шароитлари ва моддий етишмовчиликлар туфайли оғир ҳолатларни бошидан ўтказди. Ўтган асрда амалга оширилган халқлар депортацияси сиёсати кейинги даврда янада кўпроқ иқтисодий ва сиёсий муаммоларни келиб чиқишига сабаб бўлди.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. В.А.Бердинских. Спецпоселенцы: политическая ссылка народов советской России. – Москва: Новое литературное обозрение, 2005. 768 с.
2. Қ.К.Ражабов. Ўзбекистон ССРда совет режимининг қатағон сиёсати ва унинг оқибатлари (1917-1991 й.) – Тошкент: Фан нашриёти, 2022.
3. Н.Ф.Бугай. Л.Берия – И.Сталину: Согласно вашему указанию... Москва. 1995. 320 с.
4. Рахманкулова А. Об использовании трудового потенциала депортированных народов в Узбекистане в конце 1930-х – 1940-е годы // Этнографическое обозрение. №5. 2006. С. 160.
5. Ўзбекистон Миллий архиви. Р-837-жамғарма, 32-рўйхат, 589-йиғмажилд, 12 –варақлар
6. Ўзбекистон МА. Р-837-жамғарма, 32-рўйхат, 590-йиғмажилд, 6 –варақ.
7. Ўзбекистон МА. Р-837-жамғарма, 32-рўйхат, 590-йиғмажилд, 59 –варақ..
8. Ўзбекистон МА. Р-90-жамғарма, 2-рўйхат, 123-йиғмажилд, 42 –варақ..
9. Ўзбекистон МА. Р-837-жамғарма, 32-рўйхат, 590-йиғмажилд, 4 –варақ.
10. Ўзбекистон МА. Р-837-жамғарма, 32-рўйхат, 592-йиғмажилд, 8-9 –варақлар.
11. Ўзбекистон МА. Р-86-жамғарма, 10-рўйхат, 1651-йиғмажилд, 46-47–варақлар.
12. Ўзбекистон МА. Р-314-жамғарма, 7-рўйхат, 26-йиғмажилд, 65 –варақ.
13. Ўзбекистон МА. Р-314-жамғарма, 7-рўйхат, 26-йиғмажилд, 63 –варақ.
14. Ўзбекистон МА. 314-жамғарма. 7-рўйхат, 26- йиғмажилд, 1-2 варақлар.
15. Ўзбекистон МА. 96-жамғарма. 2-рўйхат, 456- йиғмажилд, 5-6 варақлар
16. Ўзбекистон МА. 2061-жамғарма. 2-рўйхат, 42- йиғмажилд, 116-варақ.
17. Ўзбекистон МА. 314-жамғарма. 7-рўйхат, 26- йиғмажилд, 259 варақлар
18. Ўзбекистон МА. 314-жамғарма. 7-рўйхат, 26- йиғмажилд, 262-варақ.
19. Ўзбекистон МА. 314-жамғарма. 7-рўйхат, 26- йиғмажилд, 263-варақ.
20. Ўзбекистон МА. 2061-жамғарма. 2-рўйхат, 42- йиғмажилд, 82-варақ.
21. Ўзбекистон МА. 2061-жамғарма. 2-рўйхат, 58- йиғмажилд, 1-2-варақлар.
22. Бухоро вилоят давлат архиви. 1023-жамғарма, 1-рўйхат, 235-йиғмажилд, 8-9-варақлар.
23. Бухоро ВДА. 1023-жамғарма, 1-рўйхат, 235-йиғмажилд, 19-варақлар.
24. Ғаллаорол туман давлат архиви. 1-жамғарма, 1-рўйхат, 171-йиғмажилд, 18-варақ.
25. Дала тадқиқоти материаллари.
26. Ўзбекистон МА. Р-314-жамғарма, 7-рўйхат, 5-йиғмажилд, 162 –варақ.

1917–1970 YILLARDA SOVET KUTUBXONALARINING TARIXIY TAHLILI

Jiyanbekova Sharofat Abdikaxarovna

Sharof Rashidov nomidagi

Samarqand davlat universiteti tayanch doktranti

Аннотация: Mazkur maqolada Sovet Ittifoqi davrida tashkil etilgan dastlabki ushbu sohani rivojlantirish bo'yicha qabul qilingan qarorlar, erishilgan yutuqlar, kitob nashr ishlari, Moskva universiteti kutubxonasi, noqoniniy kutubxonalar, mavjud muammolar muhokamasi, harbiy qismlarga xizmat ko'rsatadigan kutubxonalar, Ikkinchi jahon urushida ko'plab kutubxonalarning yo'q qilinishi, nashriyot ishlaridagi muvaffaqiyatlar,

kutubxonalar soninig ortib borishi, kitob fondlari hajmining kengayishi, kutubxona dasturi va ijrosi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Sovet Ittifoqi, kitob, kutubxona, kutubxonachilik, nashriyot, qarorlar.

Аннотация: В данной статье рассмотрены решения, принятые по развитию этой сферы, сложившейся в период Советского Союза, достижения, книгоиздание, библиотека Московского университета, негосударственные библиотеки, обсуждение существующих проблем, библиотеки, обслуживающие воинские части, многие во время второй мировой войны сведения о ликвидации библиотек, успехах в издательском деле, увеличении числа библиотек, расширении объема книжных фондов, библиотечной программе и исполнении.

Ключевые слова: Советский Союз, книга, библиотека, библиотечное дело, издательское дело, решения.

Annotation: In this article, the decisions taken on the development of this field, which was established during the Soviet Union, achievements, book publishing, the library of Moscow University, private libraries, discussion of existing problems, libraries serving military units, during the Second World War Information about the destruction of many libraries, successes in publishing, the increase in the number of libraries, the expansion of book funds, the library program and execution is given.

Key words: Soviet Union, book, library, librarianship, publishing, decisions.

O'zining uch ming yildan ziyod qadimiy va boy tarixi davomida doimo marrani baland olib, turli qiyinchilik va sinovlarni mardona yengib yashashga o'rgangan, katta hayot va kurash tajribasiga, siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy hamda ma'naviy-ma'rifiy salohiyatga ega bo'lgan xalq sifatida bugun oldimizda qanday ulug' maqsadlar turganini biz albatta yaxshi anglaymiz. Ularga yetish oson emasligi, bu borada fidokorona mehnat, ilm va yana bir bor ilmga, o'z otabobolarimiz hamda jahon tajribasiga tayanish, serqirra faoliyatimizni tizimli va puxta tashkil etib, samaradorlikka erishish – faqat ana shunday yo'l islohotlarimizning pirovard natijasini belgilab berishini ham aniq tasavvur etamiz [1: B. 416].

Bu yil Sovet Rossiyasi 1917 yil oktyabr voqealarining va u olib kelgan siyosiy va ijtimoiy tuzum o'rnatilishining 50 yilligini nishonlaydi (1967 yil haqida ma'lumot berilmoqda). Bu yarim asrda Sovet Rossiyasida erishilgan iqtisodiy va madaniy o'zgarishlarni ko'rib chiqish uchun imkoniyatdir. Ayni paytda kutubxonachilik sohasida erishilgan yutuqlar e'tiborga molik.

1917-yil 9-noyabr kuni erta tongda Sovet hukumati o'rnatilganda, Smolniiy institutining xira yo'lagida Lenin Maorif xalq komissari Lunacharskiy bilan suhbatlashadi va shunday deydi: "Men kutubxonalarga katta ahamiyat beraman, bu ish bilan shaxsan shug'ullanishingiz kerak. Kutubxonachilar uchrashuvini tashkil

qilishimiz lozim. Amerikada bu sohada ko‘plab tadqiqotlar olib borilmoqda. Kitob buyuk kuch, inqilob natijasida kitobga intilish kuchayadi. O‘quvchilarga katta o‘qish zallari, shuningdek, kitoblarni osongina olishlari mumkin bo‘lgan kirish joylari taklif etiladi. Biz raqamli kutubxonalarni tashkil etishimiz kerak”. Leninning tarixning shunday muhim davridagi so‘zlari Sovet Rossiyasi va G‘arb mamlakatlaridagi kutubxonalar holatini keng bilish natijasidir.

1912 yil “Nyu-York jamoat kutubxonasi” nomli hisobotni o‘qib chiqqach, u kutubxonalar ishi va Amerikaning eng yirik shahri qanday kitob sotib olgani haqida maqola yozdi. Shu bilan birga, 1913-yilda Peterburgda yozgan “Xalq ta’limi uchun nima qilish mumkin?” nomli maqolasida Lenin shunday degan edi: “Kutubxonalarning g‘ururi va shon-shuhrati ularda XVI asr va hatto X asrga oid qancha qo‘lyozma borligida emas, yoki ular nechta nodir jildni o‘z ichiga olishi bilan emas, bu uning omma orasida qanchalik tez qo‘llanilishiga, qancha kitobxon borligiga, kitobga bo‘lgan talab qancha vaqtgacha qondirilishiga, qanday qilib qondirilishiga bog‘liq. Qanchadan-qancha kitoblar qaytarildi, qancha bolalar kutubxonalarda kitob o‘qish odatini o‘zlashtirdilar”, – deydi u [2: B. 21(5)].

Sovet Rossiyasi qadimgi kutubxona an‘analariga ega mamlakat. Kutubxonalar tarixi jumladan, Markaziy Osiyo va Kavkazni ham o‘z ichiga olib, uzoq asrlarga borib taqaladi. Birinchi kutubxona 1037 yilda Kievda paydo bo‘lgan. Bu kutubxonaga knyaz Yaroslav asos solgan. St. Sofiya soborida joylashgan va o‘sha vaqt uchun juda katta hisoblangan.

Asrlar davomida ko‘p narsa yo‘qotildi. Misol uchun, rus kitoblaridan tashqari, ular hali ham yunon, lotin va hatto yahudiy kitoblarini o‘qiydilar, ularning aksariyati Vizantiya imperiyasi kutubxonalaridan keltirilgan. Chor hukumatiga Ivan Grozniy kutubxonasining taqdiri haqida hech narsa ma’lum emas. Biroq, shaxsiy yoki monastir kutubxonalari soni vaqt o‘tishi bilan ortib bordi. Bunda juda muhim rol o‘ynagan voqealardan biri, Ivan Federov Rossiyada birinchi marta kitob nashr qilishni boshlagan edi.

XVIII-asrda ko‘plab ommaviy kutubxonalar tashkil etilgan. Birinchi marta katta kutubxona binolari, eng muhimi, Fanlar Akademiyasi kutubxonasi (1725) va

Moskva universiteti kutubxonasi (1756) tashkil etildi. Kutubxonalarning ilmiy-ma'rifiy hamda ijtimoiy ta'siri ham hisobga olindi. XVIII asr tarixchilari va davlat arboblari biri Tatischev shunday degan edi: "Kutubxona jamiyat manfaati uchun ishlashi kerak, kutubxonachi nafaqat ko'p fan va tillarni bilishi emas, balki u har bir kitobning mohiyatini darhol anglay oladigan qiziquvchan kitobxon va xotirasi yaxshi inson bo'lishi kerak". [3: **B. 192-196**].

XIX-asrda Rossiyaning ko'plab shaharlarida kutubxonalar tashkil etilgan. Sankt-Peterburg, Qozon, Xarkof, Vilno, Dorpat, Odessa va Tomskda ham universitet kutubxonalari tashkil etilgan. 1814 yilda Sankt-Peterburg ommaviy kutubxonasi (Milliy kutubxona) va 1862 yilda Moskvada Rumyantsev kutubxonasi, bugungi kunda Lenin davlat kutubxonasi sifatida tanilgan kutubxonalar tashkil etilgan. XVIII – XIX asr va XX asr boshlarida kutubxonalar rivojida shaxsan ko'pchilik mehnat qildi. Ular orasida Feofan Prokopovich, Lomonosov, Lobachevskiy, Krylov, Gertsen, Shernishevskiy, Dubrolyubov, Stasov, noshir va bibliograf Smirdin, Sobolshchihov, Pavlenkov, Rubakin va boshqalar bor [2: **B. 21(5)**].

Asrimiz boshlarida kutubxona tizimini rivojlantirishga katta intilish bildirgan inqilobiy fikrli odamlar yetishib chiqdi, ammo 150 mln aholiga ega ulkan mamlakat uchun erishilgan yutuqlar yetarli emasdi; Aholining 2/3 qismi hanuzgacha savodsiz.

Birinchi jahon urushi boshida vaziyat quyidagicha edi: Mamlakatda bir qancha yirik kutubxonalar, jumladan, 2 mln 300 ming jildli Peterburg xalq kutubxonasi, 1 mln 200 ming jildli Rumyantsev, 600 ming jildli Fanlar akademiyasi kabi buyuk kutubxonalar mavjud edi. Qoldagi mavjud kitoblardan yetarlicha foydalanilmagan. Ob'ektiv yozuvchi buni shunday ta'riflagan: "Kitob qabristonlarining halokatli turg'unligi" [2: **B. 21(5)**].

Jami 76 ming kutubxona mavjud edi. Lekin bularning 4/5 qismini arzon asarlar va diniy kitoblar tashkil etib, asosan ruhoniylar nazorati ostida edi. Faqatgina 14000 kutubxona ommaviy kutubxonalar qatoriga kirdi, ammo ularning fondlari ham 9 mlndan oshmadi. Ushbu kitoblarning aksariyati Gyugo, Turgenev,

Flaubert va Tolstoyga tegishli edi, lekin Volter, Feuibax va Darwin nomlari tilga olinmagan. Kitobxonlar Dostoyevskiy va Nekrasovni o'qiy olmas edi; chunki ularning nomlari hatto kutubxona kataloglarida ham tilga olinmagan. Har bir yangi kutubxonaning ochilishi juda ko'p rasmiyatchilik va kuch talab etardi. Xalqning ilm-fan, falsafa, adabiyot haqida o'qishga intilishi ayrim noqonuniy kutubxonalar tashkil etilishiga sabab bo'ldi. Butun mamlakatimiz bo'ylab tarqalgan bu kutubxonalar asrimiz boshida ijtimoiy ongning uyg'onishida muhim rol o'ynadi. Ammo ularning mavjudligi katta bosim ostida davom etdi. Shu bilan birga, 1911 yilda kutubxonachilarning birinchi qurultoyi bo'lib o'tdi. Kongress kutubxonalarni ochishning zaruriy usuli yo'qligini ta'kidladi.

Birinchi jahon urushi davrida ko'plab kichik kutubxonalar o'z faoliyatini to'xtatgan bo'lsa-da, hatto ko'plab juda muhim kutubxonalar ham yetarli resurslar bilan ta'minlanmagani uchun o'z faoliyatini bir muddat to'xtatishga majbur bo'ldi.

Bu davrda kutubxonalar ish faoliyatining dasturi va ijro etilishi masalalari juda dolzarb edi. Quyidagi fikrlarimiz ularni tasdiqlaydi.

1917-yil noyabr oyida ko'plab mamlakatlarda kutubxona masalalari bo'yicha qarorlar qabul qilindi. Xuddi shu oyda Lenin yuqoridagi nutqiga qo'shimcha ravishda "Petrograd xalq kutubxonasining vazifalari" nomli maqola yozdi. Buning ortidan Lenin imzolagan "Kutubxonalarni tashkil etish" (1918 yil iyun), "Depozit kutubxonalarini himoya qilish" (1918 yil, iyun), "Kutubxonalarni markazlashtirish" (1920 yil noyabr) deb nomlangan qarorlar qabul qilindi. Hukumat yig'ilishlari bilan bir qatorda kutubxonachilar yig'ilishlarida ham kutubxonachilikni rivojlantirish bilan bog'liq muammolar muhokama qilindi [3: **B. 192-196**].

Yuqorida tilga olingan hujjatlar kutubxonachilikni rivojlantirishning batafsil dasturini beribgina qolmay, balki kitobxonlarning barcha talablarini qondira oladigan yirik tashkilotlar tuzish rejalarini ilgari surishning qonuniy yo'llarini ham ko'rsatib berdi. Kutubxona tizimlarining eng muhim jihatlari, ya'ni kutubxonachilarni tayyorlash va kadrlar masalasi, kerakli materiallarni tashkil qilish hukumatning e'tiborli masalasiga aylandi. Tanlab olinadigan kitoblarning

sifatiga alohida e'tibor qaratilib, eski kutubxonalardagi bir qancha qimmatli kitoblar yangi kutubxonalarda o'quvchilarga taqdim etilib, dunyoning eng sara kitoblari ko'p nusxada chop etildi. Dasturda ko'p odamlarning kutubxonalardan foydalanishi nazarda tutilgan edi.

Ushbu dasturni amalga oshirish darhol boshlandi. Mamlakatda urush, ocharchilik va vayronagarchilik hukm surayotgan bir paytda ko'plab yangi kutubxonalar ochilib, kutubxonalardan birorta ham kitob yo'qolib qolmasligi uchun bor kuch va g'amxo'rlik ko'rsatildi. Kutubxonalarga har kuni yangi kitoblar kela boshladi, 1918-yilda 5412 ta, 1920-yilda 4498 ta va 1923-yilda 10618 ta kitob chop etildi. Kutubxonalar, ayniqsa, johil va hali ham sehrga ishonadigan aholi to'planadigan joylarda, ularni bu sobit g'oyalardan qutqarish maqsadida tashkil etilgan. Aholining 2/3 qismi savodsiz bo'lganligi sababli, kitoblarni ovoz chiqarib o'qish bu jamiyatda ta'limning bir turiga aylandi. Ba'zan tungi kurslarda "Urush va tinchlik", "Iliada" va Shekspirning barcha tragediyalari o'qilib, xalq ilgari hech eshitmagan bu hikoyalar qahramonlariga yaqinlik his qildilar [4: B. 89].

Harbiy qismlarga kutubxona xizmati ko'rsatish, ularning harbiy xizmatdan so'ng uylariga madaniyatli qaytishi shuningdek, madaniyatli armiyaga ega bo'lishiga alohida e'tibor qaratilib, kitoblar bilan ta'minlandi. Minglab kutubxonalar harbiy qismlarga xizmat qildi. Taniqli Budenniy va Voroshilov kabi rahbarlar quyidagi sirkulyar nashr etishgan: "Kutubxonachi kutubxonaning yuragi va ruhi, qizil armiya askarlarga kitobdan foydalanishda yordam berishi kerak, armiyani ta'lim olishida, tayyorlashda eng muhim yordam - bu kutubxonachilarning yordamidir".

Inqilobdan keyingi yillarda mavjud ilmiy kutubxonalar mustahkamlandi, Markaziy tibbiyot kutubxonasi va kutubxonachilar uchun Asosiy kutubxona ochildi.

Keyingi yillarda katta yutuqlarga erishildi. Kutubxonachilikka oid professional jurnallar, majmualar nashr etilib, uslubiy markazlar tashkil etildi, 1917 yilda kutubxonalar soni 283 ming, asarlar soni esa 62 mln 300 ming jildga yetdi. Bu kutubxonalarda 7mln 600 ming doimiy kitobxon bor edi.

1920 yilda butun Turkiston o'lkasida 172 ta qiroatxona mavjud bo'lgan.
[5: B. 18].

1929–1930 yillarda kutubxona tizimini kengaytirish, bino va materiallarni yaxshilash maqsadida kutubxona kampaniyasi boshlandi. Mamlakatimizning turli hududlarida yangi muassasalar qurayotgan mehnatkashlarni yetarli miqdorda kitoblar bilan ta'minlash bo'yicha zarur choralar ko'rildi. Odatda kazarmalarda yoki hatto chodirlarda tashkil etilgan bu kutubxonalarga qiziqish katta edi.

1934 yilda Markaziy Ijroiya Qo'mitasi muhim qonun qabul qildi: "Sovet Rossiyasida kutubxonalarni tashkil etish va boshqarish to'g'risida". Bu qonun 1940-yillarda 250 ming kutubxona va jami 450 mln kitob bilan kutubxonachilik fanining jadal rivojlanishiga zamin yaratdi. Bu inqilobdan keyin belgilangan kutubxona qurish dasturini yakunlash uchun katta yutuq bo'ldi. [6: B. 12].

Barcha kutubxonalar Ikkinchi jahon urushi boshlanganidan so'ng, Milliy Mudofaa nazorati ostida o'z ishlarini davom ettirdilar. Bir narsa aniq: bu muhitda ham kutubxonalar samarali ishlashda davom etdi. Masalan, 1941 yilning kuzida Inqilob maydoni metrosida 81-sonli Moskva kutubxonasi va Davlat tarixiy xalq kutubxonasida shuningdek, ular boshqa metro - Kurskayada kutubxona va o'quv zalini ochishdi [7: B. 31].

Leningradni qamal qilish davrida kutubxonalar fondi 38 mln jildga yaqin edi va o'z ishlarini davom ettirdilar. Saltikov-Shedrin Davlat Ommaviy kutubxonasi isitilmagan, oynalari singan, kitoblar tartibsiz bo'lsa ham, har kuni ochiq turardi.

Urush yillarida to'plamlarning ko'p qismini tashkil etuvchi qimmatli kitoblarning aksariyati sharqqa ko'chirildi; ammo urush Sovet kutubxonalariga katta zarar yetkazdi. Birgina yirik kutubxonalarda 100 mln kitob yo'q qilindi. 32 ming maktab kutubxonasi va oliy o'quv yurtlariga qarashli 334 kutubxona yoqib yuborildi va yo'q qilindi. Kiyev va Rostov universitetlari, Kalinin, Orel, Voronej va boshqa viloyat kutubxonalari; Smolenskda bo'lgani kabi muhim kutubxonalar yo'q qilindi. Stalingraddagi kutubxonalar butunlay yo'q qilindi, Tolstoy kutubxonasidagi barcha kitoblar yoqib yuborildi [8: B. 34].

1943 yilda Sovet hukumati kutubxonalarni qayta tashkil etish ishlarini boshladi. 35 ta mahalliy bo'limda Davlat adabiyot fondi tashkil etilib, millionlab kitoblar to'planib, kutubxonalarga tarqatildi. Kutubxonalarni ta'mirlash va rekonstruksiya qilish boshlandi va 1950 yilda kutubxonalar urushdan oldingi holatiga qaytdi.

So'nggi paytlarda kutubxonalar va ularning fondlari soni sezilarli darajada oshdi. Davlat va xalq bu masalaga avvalgidan ko'ra ko'proq mablag' sarfladi. Shu bilan birga, kutubxonachilar soni ham ko'paydi. Kutubxona ishining barcha jabhalarini rivojlantirish puxta rejalashtirilgan bo'lib, ko'plab yangi qonunlar kiritildi. Har yili ko'plab kutubxonalarning ochilishi, yangi kitoblarning olib kelinishi kutubxonachilar uchun yangilik va mamlakatni iqtisodiy va madaniy rejalashtirish uchun zarur qismlar edi.

1960–1970 yillarda Sovet Rossiyasida 370 ming kutubxona, jumladan, 127 ming ommaviy kutubxona, 51 ming texnik va maxsus kutubxona, 182 ming maktab kutubxonasi va 5 ming bolalar kutubxonasi mavjud. Ilmiy kutubxonalar 43 ta universitet va 700 dan ortiq oliy o'quv yurtlarini o'z ichiga oladi.

Bu kutubxonalarning qariyb 95 foizi so'nggi 50 yilda tashkil etilgan bo'lsa-da, ancha eski kutubxonalar ham mavjud. Bulardan tashqari, 1524 yilda Riga shahar kutubxonasi sifatida tashkil etilgan Latviya Fanlar akademiyasi kutubxonasini ham eslatib o'tish joiz [9: B. 308].

O'rganilayotgan davrda Rossiyadagi eng muhim kutubxona Lenin nomidagi davlat kutubxonasidir. M.E.Saltikov-Shedrin nomidagi davlat ommaviy kutubxonasi va ko'plab davlat jamoat, ilmiy-texnik kutubxonalar, qishloq xo'jaligi, tibbiyot, ijtimoiy fanlar va boshqalar milliy ahamiyatiga ega kutubxonalar edi. Xuddi shunday, mahalliy kutubxonalar (jumladan, mahalliy kutubxonalar, mahalliy respublikalar va viloyatdagi umumiy kutubxonalar jami 141 ta edi) usul va tashkil etish bo'yicha bir dasturi, ixtisoslashtirilgan kutubxonalarda esa alohida bir o'quv dasturi bor edi. Shunday qilib, sovet kutubxonalari kitob so'rash, kutubxonalararo hamkorlik, metodlar va bibliografik ishlar bo'yicha mustaqil ravishda ma'lum huquq va majburiyatlarga ega sistemani yuzaga keltirdilar.

Kitob fondlarida g'ayritabiiy o'sish kuzatilmoqda. Oxirgi o'n yil ichida o'sish sur'ati 150 foizni tashkil etib, hozirda kitoblar soni 2 mlrd 400 mln donadan oshdi. Bir milliondan ortiq kitob fondiga ega kutubxonalar soni 100 ga yaqin. Ayni paytda Davlat kutubxonasi fondida 24000000 jild mavjud. Bu raqam Saltikov-Shedrin nomidagi Davlat ommaviy kutubxonasida 15000000, Sovet Fanlar akademiyasi kutubxonasida 11000000 tani tashkil etadi [**10: B. 349**].

Kitob fondining bunday jadal sur'atlar bilan ko'payishi o'lkada nashriyot ishlari muvaffaqiyati samarasidir. Masalan, 1967 yilda 1400000000 nusxa, shu jumladan 75000 kitob chop etilgan. Gazeta va jurnallarning umumiy miqdori 2500000000 dona.

Kutubxonalarning yangi talablari orasida chet el kitoblari soni ancha ko'p bo'lib, to'g'ridan-to'g'ri sotib olingan kitoblardan tashqari, ayirboshlash yo'li bilan olingan kitoblar ham katta sonni tashkil etadi. Endi aytishimiz mumkinki, sovet kutubxonalaridagi xorijiy bosma kitoblar soni 10 mlndan ortiq edi deya olamiz.

Garchi bular mamlakat kutubxonalari haqidagi asosiy ma'lumotlar bo'lsa-da, qo'shimcha ma'lumotlar ham foydali bo'lar edi.

50 yil oldin kutubxonalar mamlakatning markaziy va g'arbiy qismlarida bo'lgan. Butun keng hududlarda – Sibirda, Uzoq Sharqda, Qozog'istonda, O'rta Osiyoda, Kavkazda – davlat xizmatchilari uchun nodir kutubxonalar mavjud edi. Inqilobgacha bor-yo'g'i 30 ta kutubxonasi bo'lgan O'rta Osiyo respublikalarida hozir 30 mingdan ortiq kutubxonalar mavjud. Belorussiyada kutubxonachilik tizimi rivojlangan, 851 kutubxona va 423 ming kitob fondiga ega milliy mintaqada edi. Hozir u 80 000 000 jildli to'plam va 20 700 kutubxonaga ega. Gruziya, Qozog'iston, Qirg'iziston, Yoqutiston, Ozarbayjon, Tojikiston, Armaniston, Boshqirdiston, Buryatiya kabi mustaqil yoki birlashgan respublikalarning alohida shaxslari o'z kutubxonalarini ko'paytirish imkoniyatiga ega [**11: B. 10**].

SSSR bundan mustasno va Birlashgan Respublikalar, ularda mamlakat umumiy aholisining 43,5% ni tashkil qilsa-da, kutubxonalarning 50,6% ga ega. Bunga nafaqat ommaviy kutubxonalar emas, balki texnik, umumta'lim va maktab kutubxonalari ham kiradi.

Xulosa oʻrnida quyidagi xulosalarni keltirishimiz mumkin:

1. Sovetlar davlati kommunistik tizimni xalq qabul qilishi uchun juda katta rejalar bilan harakat qilganligini tarixiy vaziyatlar orqali bilamiz.

2. Ushbu rejasini amalga oshirishda, xalqning ongiga kommunistik mafkurani singdirishda kitoblar va kutubxonalardan foydalandilar.

3. Kutubxonachilik ishini rivojlantirish uchun qonunlar va qarorlar qabul qildilar va bosqichma-bosqich rejali ishlarni amalga oshirib bordilar.

4. SSSR tarkibiga kirgan davlatlarda va Oʻrta Osiyoda ham kutubxonalarni tashkil etish, kitob fondlarini boyitish, sovet mafkurasiga zid boʻlgan kitoblarni chop etmaslik, faqatgina kommunistik mafkurani targʻib qiladigan asarlarni kutubxona joyonlarida qoldirish ishlarini olib bordilar.

5. Hatto kutubxonalar, maktablarni koʻrgazmali qurollar bilan taʼminlashda plakatlarda ham koʻzlagan rejalar mavjud edi: davlat rahbarlari xususan Lenin ideal shaxs sifatida xalqqa namoyon qilinib, uning qoʻlida kitob ushlab tushgan surati va juda koʻplab plakatlar (bu xususida keyingi tadqiqot ishlarimizda batafsil toʻxtalib oʻtamiz) butun mustamlaka oʻlkalarida koʻzga koʻrinadigan joylarga ilinib, ideologik gʻoyalari xalq ongiga koʻrgazmalaik nuqtai nazaridan ham singdirib borildi.

6. Sovetlar davlati harbiy tizimni rivojlantirib borish ishlarini ham yetarlicha amalga oshirdilar, xususan Turkistonda ham harbiylar uchun maxsus kutubxonalar tashkil etganligi, kutubxonachilar harbiylarning koʻproq kitob oʻqishiga yordamchi boʻlishlari kerakligi haqidagi maʼlumotlar mavjud.

7. Tadqiqot ishi olib borish davomida shuni taʼkidlab aytmoqchimizki, Sovetlar davlati oʻz boshqaruv shakli orqali xalqlarni uzoq yillar mustamlakada ushlab turishga harakat qildilar, oʻz mafkurasini kitoblarga orqali nashr qilib xalq ongiga mustahkam singdirish uchun, oʻqishi uchun kutubxonalarga muntazam yuborib turdilar.

8. Ushbu maqolada xalqning koʻp qismi savodsiz degan maʼlumot keltiriladi. Aslida Oʻrta Osiyo xalqlari ilimli, savodli, madaniyati yuksak xalq ekanligi tarixdan bizga maʼlum. Bu maʼlumot mustamlaka oʻlkalarida oddiy xalq rus tilini

bilmaganligi sababli shunday tarzda keltirilgan. Mustamlakachilik davrida xalqimiz o'g'ir kunlarni boshidan kechirdi. Eng achinarli holat tariximiz soxtalashtirildi, haqiqiy voqea va ma'lumotlar xalqdan yashirin saqlandi, juda ko'p olimlarimizni yo'qottik, nodir asarlar bizgacha yetib kelmay yo'q qilindi va bunday voqealarni ko'plab davom ettirishimiz mumkun.

Mustaqilligimiz tufayli tariximiz qayta tiklandi, bugungi kunda tariximiz qaytadan yozilmoqda. Eng asosiy maqsadimiz bugungi yosh avlodlarga shunday tinchlik, mustaqillik, ozodlik kunlariga osonlikcha yetib kelmaganligimiz, bu yo'lda jasoratli ota-bobolarimiz qoni to'kilganligi, jadid bobolarimiz xalqni qiyin kunlarda ham ma'rifatli qilish uchun olib borgan katta islohotlari haqida yaxshi anglab yetishlari lozim.

Bugun Yangi O'zbekiston yangi Taraqqiyot Strategiyasini belgiladi, davlatimiz har bir sohani izchil rivojlantirmoqda, ta'lim tizimini rivojlantirish, xalqimiz orasida ilmu ma'rifatni yanada yuksaltirish, bilimli va komil o'zbek yoshlarni tarbiyalash ishlari oliy maqsadlarimizdan biridir. Bu maqsadimizga kitob mutolaasi va kutubxonachilik ishlarini yanada takomillashtirishda zamonaviy usullarni qo'llash, kutubxonalarda IT sohasida mutaxasislarni ko'paytirish orqali erishamiz.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2023.
2. Fonotov, G. (1967). Son Ellı Yılda Sovyet Rusya Kütüphaneleri. UNESCO Bulletin for Libraries, 21(5).
3. Nazmuddinov, I. (1991). Çok milletli SSCB toplumu için kütüphane hizmeti. *Türk Kütüphaneciliği*, 5(4).
4. Назарьян Р. Очаг мусульманского просвещения // «Звезда Востока». Ташкент, 2017. – №2.
5. Ишанходжаева З. Репрессивная политика советской власти и культура Узбекистана: трагедия выживания (1925–1953 гг). – Ташкент: “Tafakkur”, 2011.
6. Гаффаров Б. История культурно-просветительных учреждений Таджикистан (1991–2011 гг.): Автореф. дисс... канд. ист. наук. – Душанбе, 2014.
7. Кресстьянов В.П. Развитие национальной системы...: Автореф. дисс... док. пед. наук. – Челябинск, 2011. – С. 31.
8. Нарманов Ф. XX асрнинг 20-30 йилларида кироатхоналар фаолияти: унинг аҳоли маданий-маърифий ҳаётига таъсири // “Хоразм Маъмун Академияси ахборотномаси”. – Хива, 2019. – №4.

9. Охунжанов Э. Ватан кутубхоначилиги тарихи. – Тошкент: А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2008.
10. Adeeb Khalid. Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early USSR... – P.349.
11. Никитинский М. Красная чайхана – опорный пункт культурно- просветительной работы... – С. 10.

СОВЕТ ҲУКУМАТИНИНГ ҚАТАҒОНЧИЛИК СИЁСАТИ ВА БОЛАЛАРГА МУНОСАБАТ

Баҳром Джамолович Джалолов

Наманган давлат чет тиллар институти ўқитувчиси

Изоҳ: Ушбу мақолада совет мустамакачилиги даврида Ўзбекистонда амалга оширилган қатагончилик сиёсати ва унинг мудҳиш оқибатлари ҳамда унинг болалар маънавий-маиший ҳаётига кўрсатган салбий оқибатлари ҳақида танқидий нуқтаи назардан таҳлил қилиб берилади. Айниқса, “пахта иши” ва унинг Ўзбекистон аҳолисига нисбатан қилинган зўравонлик, қуч ишлатиш, тергов жараёнида амалга оширилган ғайриинсоний хатти-ҳаракатлар, ҳаттоки, болалар ҳам бу борада четда қолмаганликлари, ўзбек хонадонларининг маиший турмуш тарзини инқироз ёқасига олиб борганлиги ҳақида фикрлар билдирилади.

Таянч сўз иборалар: қатагончилик сиёсати, давлат хавфсизлик хизмати, сургун, қулоқлаштириш, мусодара қилиш, “халқ душмани”, махсус кўчкчилар, жазо органлари, “пахта иши”, қўшиб ёзиш, болалар меҳнатига барҳам бериш.

Репрессивная политика советского правительства и обращение с детьми

Баҳром Джамолович Джалолов.

Преподаватель Наманганского государственного института иностранных языков

Примечание: В данной статье представлен критический анализ репрессивной политики, проводившейся в Узбекистане в советский колониальный период, ее ужасные последствия и негативное влияние на духовную и бытовую жизнь детей. В частности, высказываются мнения о «хлопковом деле» и его насилии, применении силы и бесчеловечных действиях, совершенных в ходе следствия против народа Узбекистана, в этом отношении не остались в стороне даже дети, что привело к бытовому образу жизни. узбекских домохозяйств оказались на грани кризиса.

Ключевые слова: репрессивная политика, государственная безопасность, ссылка, подслушивание, конфискация, «враг народа», спецпереселенцы, органы исполнения наказаний, «хлопчатобумажная работа», аннексия, прекращение детского труда.

Note: This article provides a critical analysis of the repressive policy implemented in Uzbekistan during the Soviet colonial period and its terrible consequences and its negative effects on children's spiritual and domestic life. In particular, opinions are expressed about the "cotton case" and its violence, use of force, and inhumane actions carried out during the investigation process against the people of Uzbekistan, even children were not left out in this regard, which brought the household lifestyle of Uzbek households to the brink of crisis.

Key words: repressive policy, state security, exile, eavesdropping, confiscation, "enemy of the people", special displaced persons, penal authorities, "cotton work", annexation, ending child labor.

Маълумки, Совет ҳукумати раҳбари Сталин ҳукмронлиги (1922-1953 йй) даврида мамлакат бўйлаб фуқароларга нисбатан қатағон сиёсати кучайтирилиб, турли сабаб ва баҳоналар билан аҳоли вакиллари қамоққа олиш, сургун қилиш, мол-мулкни мусо-дара қилиш ҳамда ўлим жазоси билан бадном қилиндилар.

Қатағончилик сиёсати юз минглаб оилаларнинг ҳаётини, турмуш тарзини ўзгартириб юбориб, кўплаб хонадонлар ижтимоий-иқтисодий жихатдан зарар кўрди ва жабрланганларнинг аксарияти вояга етмаган болалар эди. “Отаси учун бола жавобгар эмас” деган фикр илгари сурилсада, “халқ душмани”нинг фарзандлари манфаат ва ҳуқуқлари ҳимоя қилинмади ёки ота-онаси бўлсада, сунъий равишда болалар етимларга айлантирилиб, болалар уйларига жойлаштирилдилар.

Гарчи Сталин даврида жиддий қатағонлар ва халқни кўрқув остида ушлаб туришга қанчалик уринилмасин, мавжуд тузумдан норози бўлган ва ҳақиқатни айтиш-дан кўркмаган инсонлар, иқтисодий аҳволнинг оғирлиги, одамларнинг яшаш турмуш тарзини ёмонлашиб бораётганлиги ҳақида, юқори идораларга мурожаат қилишга ва вазиятни ўнглаш учун совет ҳукумати томонидан чора-тадбирлар лар кўришга даъват қилишганини кузатиш мумкин.

Жумладан, архив манбаларини кўздан кўчириш жараёнида, қуйидаги мактуб диққат-эътиборни тортди. Мактуб 1947 йил 25 апрелда Наманган

области, Поп райони, Найман қишлоғида истиқомат қилган, Ҳасановлар оиласи томонидан, шахсан Сталин-нинг ўзига ёзилган бўлиб, мактуб куйидаги сўзлар билан бошланган... ”Ҳурматли ўртоқ Иосиф Виссарионович, севикли доҳиймиз ва ғамхўримиз ўртоқ Сталин!. Биз сизга қандай ҳаёт кечириётганимиз ҳақида мурожаат қилиб, айтишга мажбур бўлдик. 1933 йилдан бошлаб, биз уй-жойсиз, мол-мулксиз, оиласиз, оғир кунларни бошдан кечирмоқдамиз. Ҳозирча энг улуғ совет маданияти даврида ҳали уй-жойсиз, мол-мулксиз, тузук иқтисодга яраша, кўп қийинчиликлар, балолар бошимиздан кетмаё-тир”[1] дейилган ҳолда, оиланинг 6 нафар аъзоси совет тузуми остида маданий тур-мушни яхшилаш учун 1500 сўм қарз бериб туришни ва доимий равишда ғамхўрлик қилиб туришни сўрайдилар .

Мактуб мазмунига кўра, уруш қатнашчилари бўлган оиланинг 6 нафар аъзоси ҳат-токи, уйланиш учун ҳам имкониятлари йўқлиги, нон етишмовчилиги, шароитни оғир-лиги, вазиятни ўнглаш учун тинимсиз меҳнат қилинганлиги ҳақида ўз фикрларини билдиришган.

Мактубни Сталинга йўллаган оила, мавжуд тузумни жиддий танқид қилишган ва ҳукуматдан бу борада ёрдам қилишга чақиришган, хусусан улар тинч совет давлати вақтида ҳам катта совет мамлакатдаги зулм-оғир қийинчиликлар билан ўтаётганлик-лари, 15-20 йилдан буён колхоз тузумида ишлаб, ҳеч бир уй-жойли, мол-мулкли ва бошқа нарсага эриша олмаганликлари ҳақида гапириб... “Отамиз ўртоқ Сталин!, турмушимизни маданиятли, тўқ ва муаммо кам бўлишига қандай бўлмасин, ёрдам берсангиз!”[2] деган фикрлар билан давом этади, бироқ мактуб Сталинга етиб борган-бормаганлиги бизга номаълум, бироқ мактуб, конверти билан бирга архив йиғма-жилдига тикиб юборилганлиги, эҳтимол оила барча аъзолари билан қатағонга учраган бўлиши ҳам мумкин, чуни бундай танқидлар учун фуқаролар кечирилмаганлиги кўп-лаб манбаларда тилга олинган.

Қатағончилик сиёсати оқибатлари эса, Ўзбекистондаги барча қатламларга, айниқ-са болаларга жиддий ўз салбий таъсирини кўрсатди.

Қатағончилик сиёсати кучайган 1937-1938 йилларда, аҳолиси 500 минг атрофида бўлган Тошкент шаҳрида, ота-онасидан маҳрум этилган болалар хисобига болалар уй-лари кўпайиб, уларнинг сони 30 тага етди[3.-Б. 204]. Ушбу масканларда “халқ душ-манлар болалари” коммунистик руҳда қайта тарбияландилар.

Иккинчи жаҳон урушида қўлга киритилган ғалабани таъминлашдаги фуқоролар -нинг кўрсатган қаҳрамонликлари туфайли, Сталин миннатдорчилик тариқасида кўплаб қулоқ қилинган оилаларни ўз юртларига қайтишига рухсат берди.

СССР Ички ишлар халқ комиссарлиги ва СССР прокуратураси 1946 йил 28 сен-тябрда “Собиқ қулоқларни, махсус кўчкиндиларни махсус посёлкалардан озод қилиш тўғрисида” қўшма қарори қабул қилинди. Унга кўра, урушда иштирок этган, ҳукумати орден ва медаллари билан тақдирланган, махсус кўчкинди бўлмаган кишилар билан турмуш қурмаган қулоқ аёллар фарзандлари билан меҳнат посёлкаларидан озод қилинадиган бўлди ва оила бекалари, вояга етмаган болалари билан юртларига қайтиш бахтига муяссар бўлдилар[4. -Б. 290].

Совет ҳукуматидан урушдан сўнг ижобий ўзгаришлар кутган халққа нисбатан кўп ўтмай, яна қатағонлар хавф сола бошлади, жазо органлари назарига тушган дастлабки қатламлар, булар, урушда асирга тушган, лагерлар ва қамоқхоналарда бўлган, собиқ ҳарбий асирларни жазо идоралари қамоққа олиб, “қайта тарбиялаш учун” лагерларга сургун қилдилар[5.-Б.38].

Олимлар, ёзувчилар, шифокорлар қамоққа олиниб, турли жазоларга ҳукм қилиндилар. уларни фарзандларига душман боласи каби муносабат бўлиши оқибатида кўплаб болалар кўчаларда қолдилар, аксарият болалардан баъзи “уддабурон колхоз раислари ва бригадирлар” қишлоқ хўжалигида арзон ишчи куч сифатида фойда-ландилар, бироқ болалар тақдирига бефарқ бўлмаган шахслар ҳам бўлган.

Масалан, Самарқанд вилояти, Зомин туманидаги (Ҳозирда Жиззах вилоятига қа-рашли-Б. Дж) Ём қишлоғида етим қолган болаларни аниқлаш ва

уларни болалар уйига жойлаштиришга ҳаракат қилган ўқитувчи А. Назиркуловни қишлоқдаги колхоз раиси “болаларни ишдан ажратиши туфайли жамоа хўжалигини меҳнат қилаётганлардан маҳрум этаётгани” билан айблаб, юқори идораларга мурожаат қилди ва айбланувчи 1952 йилда юқоридаги “жиноят”и учун партиядан ўчирилди[6. -Б. 75].

Сталин ўлимидан сўнг (1953 йил), совет ҳукумати қатағонлар курбонларига оқ-ланганлиги юзасидан қарорлар чиқариб, юз минглаб хонадонларга оқлов қоғозлари жўнатди ҳамда тирик қолганлар озод этилди, сиёсий қарашларда юзага келган “илиқ-лик” ва инсон ҳуқуқларини ҳурмат қилишга қаратилган муносабатлар шаклланди.

Бироқ тузумни танқид қилган ёки норозилик билдирган ҳар қандай шахс жазо-ланиши қатъий белгилаб қўйилди, гарчи улар отилиб, сургун қилинмасада, бошқача жазо чоралари ўйлаб топилди.

Совет давлати ва мафкурасини янада мустаҳкамлаш мақсадида, 1969 йил 29 апрел-да СССР Давлат Хавфсизлик қўмитаси раиси Ю. Андропов КПСС Марказий Қўми-тасига руҳий касаллар сақланадиган қамокхона тоифасида руҳий шифохоналар сонини кўпайтириш тўғрисида таклиф киритди ва МҚ ҳамда СССР Министрлар Совети ушбу таклиф юзасидан қўшимча махсус қарор қабул қилинди[7. -Б. 48], унга кўра ҳар қан-дай давлат сиёсати ва коммунистик ғояларни танқид қилишга урунган фуқарони ким бўлишидан қатъий назар, жинни ёки руҳий касал деб эълон қилиниб, юқорида келтирилган касалхоналарга бепул даволаниш учун йўлланма қилиб берилар, “бемор”ни руҳий ва ғоявий жиҳатдан даволашга эътибор қаратиларди.

1970-йилларга келиб, Марказдан Ўзбекистонга пахтани кўпайтиришга ва унинг миқдорини 6 миллион тоннага етказиш талаби қўйилди. Совет ҳукуматини асоссиз ра-вишда йўл қўйган талаблари натижасида, баъзи бир маҳаллий раҳбарлар томонидан маҳаллий режалаштириш ишларида ҳисоб-китоблар орқали қўшиб ёзишларга қўл урилди. 1978-1983 йилларда Марказдан Ўзбекистоннинг пахта етиштириш ва тайёр -лаш соҳасига ажратилган 1 миллиард рублдан ортиқ тўланган пулларни топиш ва жойига

қўйиш мақсадида, СССР прокуратураси Т. Гдлян ва Н. Ивановлар бошчили -
гида тергов гуруҳини Ўзбекистонга жўнатди [8. -Б. 4].

1980-йилларда Совет ҳукуматининг Ўзбекистонда янги қатағонлар
компаниясини бошлаш учун баҳона топилди ва ушбу компания тарихга
“ўзбеклар иши” ёки “пахта иши” номи билан муҳрланди. Иш қўлами
кенгайиб бориши оқибатида, республикадаги 12 та вилоят ва
Қорақолпоғистон партия қўмитаси биринчи котиблари ишдан олинди, 5
нафари қамоққа олиниб, 1 нафари отувга ҳукм қилинди, бундан ташқари
турли вазирликлар раҳбарлари ва ходимлари, турли идора вакиллари ҳибсга
олинди.

Улар устидан олиб борилган тергов жараёнларида 1930 йилларда
қўлланилган қийноқ усулларида бўлган зўравонлик, куч ишлатиш,
маҳкумни овқатсиз ва сувсиз ушлаб туриш, каби инсон ҳуқуқларига зид
бўлган жиноий ҳаракатларни амалга оширдилар.

Тергов жараёнларига аксарият ҳолларда, болалар ҳам жалб этилдилар,
жумла -дан, 1988 йил Тошкент вилояти, Янгийўл туманида терговчи
Карташян ўқитувчиларни, “пахта ҳашарига чиққан ўқувчиларни, ҳаттоки
бошланғич синф ўқувчиларини тергов қилиб, ўқитувчиларни алоҳида хонага,
ўқувчиларни эса ўз синфларига қамаб, яқка тар- тибда сўроқ ишларини олиб
борди, оқибатда тумандаги 33-мактаб ўқитувчиси Собиров 3 нафар ёш
боласи бўлишига қарамай, терговчилар амалга оширган тазйиқ-ларга
нисбатан, ўз жонига қасд қилди [9. -Б. 48].

Терговчилар баъзи бир “айбланувчи”ларни пора олиш ёки пора беришда
гўёки жиноятини исботлаш учун фарзандларидан ҳам фойдаландилар,
болаларни отаси ёки онаси қамалган камерага қўшни бўлган хонага
жойлаштириб, улар қамоққа олиниши ва милицияга қандай олиб келингани
акс этган видеоёзувларни маҳкумга намоиш этишар, оқибатда маҳбуслар ўз
фарзандларини ўйлаб, ҳар қандай жиноятни бўйнига олишга мажбур
бўлдилар.

Хусусан, 1988 йил июлда қўлида чақалоғи ва 2 нафар ёш боласи бўлган бўлган фуқоро Зиёда Камаловани терговга чақаришиб, деярли 13 соат давомида сўроққа ту-тишди, бу вақтда унинг гўдагини овқатлантиришга ёки ухлатишга рухсат берилмаган-лиги туфайли, гўдакни сақлаб қолиш қолиш учун врач чақаришга мажбур бўлдилар [10. -Б. 48].

Мазуга оида манбалар ва адабиётларни ўрганиш жараёнида, терговларга кўп фарзандли оналар ҳам мажбуран жалб этилганлиги кузатилди, масалан, 10 фарзандни -нг онаси (улардан 5 нафари вояга етмаган) Пошшо Матчоновани 9 ой қамокда ушлаб турилди, 9 фарзанди бор А. Алимова, 11 нафар фарзанд онаси Б. Тошева, 12 нафар фарзанд онаси О. Саидовалар айбсиз ва асоссиз равишда қамаб қўйилдилар[11. -Б. 188].

Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И. Каримов 1980-йилларнинг “пахта иши” оқибатларини куйидаги фикрларида изоҳлаган эди.;"депутатларни ва меҳ-нат қаҳрамонларини вертолётларда итлар билан бориб, кечалари қамокқа олишар ва республикада 25 мингта жиноий иш кўзғатилган эди. Бутун халққа қаратилган бу сиёсатнинг бош айбдорлари четда қолиб кетганидан афсусланаман[12. -Б. 236]”.

25 мингта кўзғатилган жиноий ишнинг ҳар бирида, бирор бир шахснинг тақдири ва жабрланган ёки етим бўлиб қолган болаларнинг қисмати, оворагарчилиги, йўқотиш- лар, тузатиб бўлмас жароҳатлари ётганлиги сир эмас албатта.

Ўз мустақиллигини қўлга киритган Ўзбекистоннинг соғлом, етакчи кучлари се-кин-асталик билан “пахта иши” оқибатларини бартараф этиш ва ундан азият чеккан оилаларни маънавий-ижтимоий қўллаб қувватлаш, болаларни асраб-авайлаш, уларни мустақил ватанга содиқлик билан хизмат қиладиган кадрлар қилиб тарбиялаш каби вазифа ҳамда мақсадлар, ўзбек болаларининг нималарга қодир эканлигини бутун дунё- га кўрсатиб қўйишга хизмат қилди.

Кейинги йилларда Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш. Мирзиёевнинг ташаббуси билан, болаларни пахти билан меҳнатидан

фойдаланишга барҳам берилиши туфайли, Халқаро меҳнат ташкилоти ҳамда хорижий экспертлар томонидан ўтказилган таҳлиллар хулосасига кўра, мамлакатимизда болалар меҳнати мавжуд эмаслиги ҳамда болалар билан боғлиқ мажбурий меҳнатга қарши жиддий чора-тадбирлар кўрилганини[13.- Б. 77] жаҳон ҳамжамияти тан олгани ва мамлакатимизнинг энг катта ютуғи бўлди.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Наманган вилояти давлат архиви. 275-жамғарма, 1-рўйхат, 284- иш, 43-варақ.
2. НВДА. 275-жамғарма, 1-рўйхат, 284- иш, 244-варақ.
3. Эгамназаров. А. “Сургун”. Тошкент.:Адолат”. 1999.
4. Шамсутдинов. Р. “Ўзбекистонда Советларнинг кулоқлаштириш сиёсати ва унинг фожеали оқибатлари”. Тошкент.:”Шарқ”. 2001.
5. Бахтиёр Ризо.“Озодликнинг олис йўллари”. Тошкент.:Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. 2002.
6. Усмонов. И. “Қанот ва қаноат”. Тошкент.:”Шарқ”.1996.
7. Қахрамонов. Т.”Қонсираган қотиллар”. Тошкент.:”Ўзбекистон”. 2008.
8. Левитин Л. Карлайл Д. “Ислом Каримов-Янги Ўзбекистон Президенти”. Тошкент.:”Ўзбекистон”. 1996.
9. Қахрамонов. Т. “Қонсираган қотиллар”...
10. Илюхин. В. “Қабоҳат ёхуд...” Тошкент.:”Ўзбекистон”. 1993.
11. Илюхин. В. “Қабоҳат ёхуд...”
12. Каримов. М. “Ўзбекистон:миллий истқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура”. 1-жилд. Тошкент.:Ўзбекистон”. 1996.
13. Рафиқов. Қ. “Менинг Президентим”. Тошкент.:”Akademnashr”. 2021.

JADIDLARNING ARAB IMLOSI ISLOHOTLARIGA MUNOSABATI TARIXI

Ahmadov Xurshid San`atovich

Buxoro davlat universiteti tayanch doktranti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada XX asrning birinchi yarmida O`zbekiston hududida bo`lib o`tgan imloviy islohotlar tarixiga jadidlarning qarashlari aks etgan. Shuningdek, til va imloga bag`ishlangan qurultoy majlislariga o`zlarining ma`ruzalari bilan ishtirok etdilar. Bundan tashqari davriy nashriyotlarda jadidlar e`lon qilgan maqolalardan ham ko`plab ma`lumotlar keltirilgan.*

**Kalit so`zlar.** *Jadidlar, alifbo, arab imlosi, eski o`zbek yozuvi, qurultoy, davriy nashriyot, lotin alifbosi*

Abstract: *This article reflects the views of modernists on the history of spelling reforms that took place in the territory of Uzbekistan in the first half of the 20th century. Also, they*

participated in the conference sessions dedicated to language and spelling with their lectures. In addition, there is a lot of information from the articles published in periodicals.

Key words: Antiquities, alphabet, Arabic spelling, old Uzbek script, convention, periodical publication, Latin alphabet

Аннотация: В данной статье отражены взгляды модернистов на историю реформ орфографии, происходивших на территории Узбекистана в первой половине XX века. Также они участвовали со своими лекциями в сессиях конференции, посвященных языку и правописанию. Кроме того, имеется много информации из статей, опубликованных в периодических изданиях.

Ключевые слова: Древности, алфавит, арабская орфография, староузбекская письменность, конвенция, периодическое издание, латиница

Jadidlarning maorif sohasida o'zbek milliy alifbosi uchun juda ko'plab ilmiy faoliyat yuritganlar. Barchaga ma'lumki, 1921 – yilgacha yurtimizda arab imlosiga asoslangan eski o'zbek yozuvi amalda edi. Bu yozuv o'qish uchun, xat – savod chiqarish uchun birmuncha qiyinchililar tug'dirgan. Natijada hur fikr, dunyoni tanigan jadidlar imloni oson va tez savod chiqarish usullarini izlay boshladilar. Nima uchun aynan shu davrga kelib O'zbekiston hududida imlo masalasi ko'tarildi. Chunki, bu davrda butun Osiyoda arab imlosiga talab kamayib, Yevropa xalqlari foydalanayotgan lotin alifbosiga o'tish masalaning yechimi bo'lib ko'rindi. Dastlab, arab alifbosining o'zi butun turkiy davlatlarda isloh qilindi, bir necha harflar olib tashlandi. Chunonchi, O'zbekiston hududida ham bunday islohotlar o'tkazilgan. 1921 – yilning 1 – 5 – yanvar kunlari Toshkentda Til va imlo qurultoyi bo'lib o'tdi, unda jadidlar o'z ma'ruzalari bilan ishtirok etdilar. Bunda Abdurauf Fitrat tomonidan tashkil etilgan “Chig'atoy gurungi”ning “til va imlo” sho'basi samarali faoliyat ko'rsatdi.

“Chig'atoy gurungi” turkiy xalqlar madaniyati, san'ati, adabiyoti, tarixi, til va imlosi kabi sohalarni jiddiy o'rganishga kirishgan. “Gurung” a'zolari o'zbek tilining sofliigi uchun kurashish bilan bir qatorda yangi o'zbek milliy madaniyatini barpo etishga intilganlar. O'sha davrda mavjud bo'lgan “Temur”, “Turon”, “Turon to'dasi”, “Turk kuchi”, “Izchi” kabi to'dalar va uyushmalarga nisbatan “Chig'atoy gurungi” samarali faoliyat ko'rsatgan. “Chig'atoy gurungi” nizomida yozilishicha, u bir nechta sho'balardan iborat bo'lgan. Bu shu'balar “Til va imlo to'dasi”, “Adabiyot to'dasi”, “San'at va teatr to'dasi” va boshqa deb nomlangan. “Til va

imlo to‘dasi” ga dastlab Cho‘lpon, so‘ngra Elbek rahbarlik qilgan [“Toshkent” ensiklopediyasi, 2009: 166].

Fitratning “Tilimiz” (1919) maqolasida ushbu to‘daning dasturiy yo‘nalishi belgilab berilgan bo‘lib, Ashurali Zohiriy, Elbek, Shorasul Zunnun, Qayum Ramazon, G‘ozi Olim Yunusov va Shokirjon Rahimiy kabi olimlarning tilshunoslikka oid ishlari ushbu dasturga binoan bajarilgan. “Gurungchilar” tomonidan 1919-yilda arab alifbosini isloh qilgan holda yangi alifbo yaratilgan.

Fitratning 1918 – yildan Toshkentda boshlangan ilmiy faoliyati rivojida “Chig‘atoy gurungi” muhim ahamiyat kasb etdi. O‘shanda “Ishtirokiyun” gazetasida “Chig‘atoy gurungi” a‘zolari nomidan shunday murojaat bosilib chiqqan: “Bizni dushmanimiz deb hisoblaydigan kimsalardan mard bo‘lishlarini so‘raymiz, chunki biz yangi imlo qabul qildik. Turk dunyosini uyg‘otish yo‘lida* jonini tikkan adiblar shu munosabatda qay tomonda bo‘lmoqliklari kerak? Sizning tarafdami yoki “Chig‘atoy gurungi” tarafdami?. Bizning barcha sa‘y – harakatlarimiz turk dunyosi uchundir” [Axmedova, **2020: 51**] Lekin 1922 – yilda bu jamiyatga siyosiy harakat deb tus berilib tashkilot faoliyatiga chek qo‘yildi.

Imlo masalasi ko‘pdan buyon tortishilib kelinayotgan masala bo‘lsada, haligacha bir yechimga kelingani yoq. Aksincha, kundan – kun ko‘p bahs munozaralarga sababchi bo‘lmoqda. Shu sababdan Elbek ham imlo masalasiga o‘z fikrini bildirgan va o‘z fikriga qarshi bo‘lgan ma‘ruzachining fikrlarini jon dili bilan tinglagan. Chunki, yangi ish qilinsa, buni ko‘rilishi, tekshirilishi, kamchiliklari tuzatilishi lozimdir. Buning uchun tanqidiy fikrlarni ham albatta, tinglash zarurdir. Shuningdek, Elbek o‘zining fikrlarini aytar ekan yana shunday davom etadi: “Biz boshqa narsalarni ikkinchi o‘ringa qo‘yib, imlo masalasini birinchi o‘ringa qo‘ysak yaxshi bo‘lar edi. Chunki, bu hali o‘zining yagona yechimini topgani yo‘q. Chunki imlo masalasida tortishgan yuqoridagilar o‘zlarining yovliklarini bir – birlaridan o‘ch olish bilan davom ettiradilar va natijada imlo masalasi yana o‘z holicha qoladi. Shundan so‘ng ahli ilm ikkiga bo‘lindi. Birinchi yo‘ldagilar “Chig‘atoy gurungi” qabul qilgan yangi imloni

* Bu yerda jamiyat o‘zbek milliy imlosini yaratish nazarda tutilyapti.

tanladilar vas hu imloda yoza boshladilar. Ikkinchi yo`ldagilar esa “Chig`atoy gurungi”ga qarshi chiqib eski imloda qolaverdilar. Lekin Rossiyada bo`lib o`tgan oxirgi imlo islohotlaridan so`ng sekin asatalik bilan “Chig`atoy gurungi” atrofiga yig`ila boshladilar” – deyiladi maqolada. 1920 – yil gazetaga chiqargan ushbu maqolada Elbek eski o`zbek imlosidan 9 ta chetdan kelgan “mehmon” harflarni chiqarib tashlashni tavsiya etgan [Elbek, **1920: 192 son**]

Bundan tashqari Munavvarqori Abdurashidxonovdan keyin “Chig`atoy gurungi”ning “Til va imlo” to`dasiga rahbarlik qilgan Elbek 1921 – yil dekabr oyi oxiri va yanvar oylarida Toshkentda tashkil etilayotgan o`zbeklarning Til va imlo qurultoyiga barcha ahli ilmlarni chaqirib qoladi.

Davriy nashriyotlarda Elbekning ma`ruzalaridan quyidagicha ma`lumotlar bor: “Turkistonda yashovchi o`zbek xalqining o`ziga tegishli sanalgan til va imlolari to`g`risida kelgusi yil dekabr oyida qurultoy chaqirilishi rejalashtirilgan. Bu qurultoy o`tmishda bo`lgan qurultoylardan ortiq bo`lishi, barchasidan zarur ekanligi uchun Turkistondagi barcha yoshlarni bunga yaxshi tayyotgarlik ko`rishlari kerakdur. Bunda yig`iluvchilarning barchalari - asosan shahar, maktablardagi ona tili o`qituvchilari bo`lib, o`zbek xalqining butun madaniyat sohasi vakillari ham bundan mustasno emas. Qurultoyga tayyorgarlik ko`rish uchun O`lka bilim kengashi tomonidan o`lkadagi barcha sho`balarga buyruq yuboriladi. Bu til va imlo qurultoyi turk dunyosidagi faqat o`zbeklargagina oid masala hisoblanadi. Chunki boshqa turk xalqlari o`zlarining til va imlolari uchun kurashmoqdalar, o`zbeklar ham o`zlarining imlolarini yagona turk dunyosiga moslasa madaniy integratsiya jarayonlari kengayadi. Turli shevada, turli imloda yurgan turkiylar uchun keng imkoniyatlar yo`li ochiladi. Shu paytgacha bu jihatga e`tibor qaratilmagan, shu sababdan o`zbek yoshlarining, ayniqsa ona tili saboqlaridan o`qituvchilik qilib kelaturlarining har qanday ishlarini tashlab kelishlari talab etiladur. [Elbek, **1920: 240 son**]

Toshkentda 1921 – yilda Til va imlo qurultoyi tugash arafasida Abdukarimov degan maorif a`zolaridan bir kishi gazetaga o`zining maqolasi bilan chiqdi. Qurultoyda asosan arab alifbosi isloh qilindi, “Chig`atoy gurungi” qoidalari

tan olindi. Lekin Abdukarimov arab alifbosini shunchaki isloh qilish emas undan butunlay vos kechishga chaqirdi. Chunonchi, “ Arab alifbosidagi yozuvimiz nuqsoni – nuqtalar va tekisda yozilmasligidir. Bu to`g`risida hech ish qilinmadi. Arab alifbosidagi harfimiz islohagina emas, qaytarib aytaman balki, otib tashlashga muxtojdir. Agar arab harfimiz million marta isloh qilinsa ham bir tiyinlik foydasi yo`q”. [Abdukarim, **1921: 11 son**]

Arab alifbosidagi yozuv arablarning o`ziga qulay, lekin bizga bir qancha noqulaylilarni keltirib chiqaradi, deb Shokirjon Rahimiy quyidagicha ma`lumot bergan edi: “ Bizning hozirda ishlatib turgan yozuvimiz shul arab yozuvi deb atalg`an bir yozuv bo`lib, buni chin egalari arablar boshda boshqa millatdan (finikiyaliklardan) o`zgartirib olganlari kabi, o`z tomonlaridan yana bir qancha islohlarni kiritib kelganlar, hozir arablarning o`zlari uchun muvofiq bir holga keltirilgan. Lekin bu yozuv arablarning o`zlariga oson holga keltirilgan bo`lsa ham, bizga va bizning o`z gazimiz bilan o`lchanib qaralganda buning qiyin va yetishmagan yerlari ko`p ekanligi o`quv, o`qituv ishlaridan bir muncha xabardor bo`lgan kishilarga ochiq ma`lumdir [Shokirjon Rahimiy, **1922: 155 son**]

1921 – yilgi Til va imlo qurultoyidan so`ng ham bahs munozaralar to`xtab qolgani yoq. 1923 – yilda Buxoroda O`rta Osiyo o`zbeklarining alifbo va imlo masalalariga oid konferensiya bo`lib o`tdi. Bu konferensiyada 8 ta harf muomaladan olib tashlandi. Konferensiyada yangi alifbo bilan birga imlo qoidalari ham qabul qilinadi. Ular (alifbo va imlo) Turkiston Respublikasi Xalq Maorifi Komissarligi tomonidan 1923 yilning 18 oktabrida tasdiqlanib, 1929-1930 yillargacha (lotin o`zbek grafikasiga to`la o`tgunga qadar) amalda qo`llanib kelindi [Ибрагимов, **1972: 102**]

Arab alifbosining islohotlariga va 1929 – yilda lotin alifbosining joriy etilishida o`z qarashlarini ifodalab bordilar va natijada bo`lgan o`zgarishlarga o`zlarining hissalarini qo`shdilar. Dastlab 1916 – 1917 – yillarda o`zbek alifbosi islohotlariga sezilarli o`zgarishlar kuzatilmadi. Faqat maktab uchun imloga oid asarlar va darsliklar nashr etilib turildi. 1918 – yil Rossiyada imlo islohoti va 1919

– yil savodsizlikka qarshi kurash to`g`risida qaror chiqarilganidan so`ng amaliy ishlar boshlandi.

Xulosa o`rnida shuni aytishimiz mumkinki, XX asrning birinchi choragida o`zbek milliy imlosi uchun milliy jadidlar mardona kurashdilar. Milliy manfaatlarimiz uchun kerak bo`lsa o`z hayotlaridan kechishgacha tayyor edilar va shunday ham bo`ldi. Tarix bizga jadidlarning nima uchun qatag`on qilingani haqida juda ko`plab ma`lumotlar beradi. 1929 – yildagi lotin imlosi kirill imlosiga o`zgartirilmaganida O`zbekiston maorif sohasida bundanda yuqori pog`onalarni zabt etgan bo`lar edi. Chunki, jadidlar O`zbekistonning kelajagini ko`ra olishgan edi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. “Toshkent” ensiklopediyasi. Chig`atoy gurungi. 2009-yil.
2. Sh. Axmedova. Fitrat – “Chig`atoy gurungi” jamiyatining tashkilotchisi. Jaholatga qarshi ma`rifat: O`tmish va hozirgi zamon nomli viloyat miqyosidagi ilmiy – amaliy anjuman materiallari. Buxoro – 2020.
3. Elbek. Imlo masalasi // Ishtirokiyun gazetasi. 1920 yil. 192 son.
4. Elbek. Imlo va til qurultoyining chaqirilishi // Ishtirokiyun gazetasi. 1920 yil. 240 son.
5. Abdukarim. Harfimiz // Qizil bayroq. 1921 – yil. №11.
6. Shokirjon Rahimiy. O`zbek imlosi to`g`risida // Qizil bayroq. 1922 yil. 155 – son.
7. Ибрагимов С И. Узбекский алфавит и вопросы его совершенствования // Сб: Вопрос совершенствования алфавитов тюркских языков СССР , - М.: Наука. 1972. С 160.

O'ZBEKISTON YANGI TARAQQIYOTI BOSQICHIDA ILM-FAN VA MA'NAVIY MEROSNING INNOVATSION XUSUSIYATI

Qambarov Abdumutal Axadjonovich
Farg'ona davlat universiteti professori
falsafa fanlari doktori (DSc)

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida ilm-fan va ma'naviy merosning innovatsion xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada jahon ilm-fani tarixida chuqur iz qoldirgan ulug' ajdodlarimizning ilmiy-ma'naviy merosi hamda olimlarimizning so'ngi yillarda ilm-fanni rivojlantirish borasida olib borayotgan ishlari to'g'risida ma'lumot beriladi.

Kalit so'z va iboralar: innovatsiya, ilm-fan, integratsiya, aql va tafakkur, baxt-saodati, farovonlik, komil inson, Qur'oni karim, hadis, islom, ilmiy qadriyatlar.

Аннотация: В данной статье анализируются инновационные особенности науки и духовного наследия на новом этапе развития Узбекистана. Также в статье представлена информация о научном и духовном наследии наших великих предков, оставивших глубокий след в истории мировой науки, и работе наших ученых в области развития науки за последние годы.

Ключевые слова и фразы: инновации, наука, интеграция, интеллект и мышление, счастье, благополучие, совершенный человек, Священный Коран, хадисы, ислам, научные ценности.

Abstract: This article analyzes the innovative features of science and spiritual heritage at a new stage of development of Uzbekistan. The article also provides information about the scientific and spiritual heritage of our great ancestors, who left a deep mark on the history of world science, and the work of our scientists in the field of scientific development in recent years.

Key words and phrases: *innovation, science, integration, intelligence and thinking, happiness, well-being, perfect man, Holy Quran, hadith, Islam, scientific values.*

“Yangi O‘zbekiston – maktab ostonasidan, ta’lim-tarbiya tizimidan boshlanadi”, - degan g‘oya asosida bugungi kunda mamlakatimizda keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, yoshlarni har tomonlama qo‘llab-quvatlaydigan, hayotda munosib o‘rin topishi uchun ko‘mak beradigan, yaxlit va uzviy tizim yaratilmoqda.

Bugungi O‘zbekiston zamini ilm-fan va madaniyatning eng qadimiy beshiklaridan biri bo‘lganligi sir emas. Xalqimizning boy tarixiy, ilmiy, ma’naviy merosini har tomonlama o‘rganish, jahon ommasiga keng tanishtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Jahon sivilizatsiyasi ilm-fan yutuqlaridan bahramand bo‘lish mustaqil rivojlanish yo‘liga kirgan har bir davlatning dunyo hamjamiyatida o‘ziga xos o‘rni borligini ta’minlaydi. Tarixda har bir yuksaklikka erishgan davlatlar ilm-fanni rivojlantirish yo‘lida juda katta ishlar olib borganlar. Jumladan, qadimdan Markaziy Osiyoda ilm-fanga yuksak darajada e’tibor qaratilgan bo‘lib, u o‘z davrida (IX-XII asrlarda) yuqori cho‘qqiga ko‘tarilgan.

Ayni kunlarda O‘zbekiston ham ilm-fanni rivojlantirish yo‘lida bir qator ishlarni amalga oshirayotganligi fikrimizning dalilidir. Demak, “Bugungi kunda dunyoda innovatsiya g‘oyasiz, ilm-fan yutuqlarsiz birona sohaning rivojlanishi mumkin emas”**[1:85]**.

Inson o‘z aqli va tafakkuriga tayangan kundan boshlab, ilmga, bilishga bo‘lgan munosabat va intilish kuchayib borgan. Asrlar davomida sayqallanib kelayotgan ilm-fanning fazilati uning egalari haqida qancha gapirsak ham adog‘iga yetolmaymiz. “Chunki, dunyoda ham, oxirotda ham insonga ilmdan ko‘ra ko‘proq foyda keltiradigan narsa yo‘q”**[2:41]**. Shuningdek, Qur’oni karimda ilk nozil bo‘lgan oyat (“O‘qi”)da ham o‘qishga, bilimga, ilmga amr bo‘lganligi ko‘rsatib o‘tilgan. Shuning uchun ham “Ilmni lozim tutish, unga muhabbat qilish, unga butun vujudi bilan berilish va ilmni ziyoda qilish uchun doimo harakatda bo‘lish”**[3:368]** bugungi kunning dolzarb vazifalariga aylangan. Islomshunos olim

Ubaydulla Uvatov ta'kidlaganidek, "Islom dini diyorimizda qaror topgandan keyingi davrdagi ilm-fan va madaniyat taraqqiyoti alohida bir bosqichni tashkil qilib, u bevosita islomiy ilmlar bilan chambarchas bog'liqdir".

Insoniyat tarixiy rivojlanish jarayonida jamiyatning salohiyati, ravnaqi, taraqqiyoti uning ilmga bo'lgan innovatsion munosabatida ko'ringan. Qaysi jamiyatda ilmga bo'lgan munosabat susayib borgan bo'lsa yoki jamiyat a'zolari fikrlashdan to'xtasa, o'sha jamiyat taraqqiyotdan orqada qolgan. Eng asosiysi ma'naviy inqirozga yuz tutgan. "Bulardan saqlanish insonning ilm cho'qqilariga zabt etishi orqali bo'ladi. Agar ishni bunga zid olib borilsa, asta tubanlashib borishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun ilm o'rganmoq farz va shart qilingan"[4.18].

Jahon ilm-fani tarixida chuqur iz qoldirgan ulug' ajdodlarimiz o'zlaridan juda katta ilmiy-ma'naviy meros qoldirganlar. Ular o'zlarining o'lmas asarlarida ilm-fanning ahamiyati, xosiyati, kuch-qudrati haqida qimmatli g'oyalarni ilgari surganlar. Jumladan, XI asrda yashab ijod qilgan buyuk vatandoshlarimiz Yusuf Xos Xojibning "Qutadg'u bilik" ("Saodatga eltuvchi bilim"), Mahmud Qoshg'ariyning "Devoni lug'atit turk", Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Alisher Navoiy, Bedil singari mutafakkirlarning ilmiy-falsafiy asarlarida inson baxt-saodati, farovonligi faqat ilm sharofatidan, barcha baxtsizlik va kulfatlar esa ilmsizlik, jaholat tufayli ekanligini dalillar bilan isbotlashga harakat qilganlar.

Ma'rifatparvarlik – keng xalq ommasini ilm-fanni sevishga, bilimli va donishmand bo'lishga da'vat etuvchi ijtimoiy g'oya va harakat sifatida juda uzoq tarixga, rivojlanish bosqichlariga egadir.

Markaziy Osiyodan yetishib chiqqan ulug' ma'rifatparvarlar (Alisher Navoiy, Pahlavon Mahmud, Muqimiy, Furqat, Anbar Otin, Avaz O'tar, Fitrat, Cho'lpon, Abdulla Qodiriy, Behbudiy, Abdulla Avloniy, Hamza Hakimzoda va boshqalar) dinning jamiyat va shaxs hayotidagi ahamiyatini inkor etmagan holda dunyoviy ilm-fanining yashash va rivojlanish huquqini himoya qildilar. Ular faqat dunyoviy ilm-fan va innovatsion o'zgarishlar o'lkani qoloqlik va qashshoqlikdan, maxdudlik va jaholatdan xalos qilishi mumkinligi bo'yicha ilmiy asoslangan

fikrlarni bildirishdi. Jumladan, Alisher Navoiy ilm-fan va innovatsiya mamlakat farovonligi, iqtisodiy salohiyati, xalqning turmush tarzi hamda madaniyati, tafakkur tarzi va dunyoqarashining yuksalishidagi o'rnini o'z zamondoshlaridan ko'ra chuqurroq anglay bilgan.

Dunyoviy ilm-fan va Islom ta'sirida ne-ne tafakkur daholari, chinakam millatsevar, vatanparvarlarni dunyoga hadya etgan buyuk Turkiston xalqlari Alloh oldida shohu gado tengdir, saxiylik, halollik, insof va adolat kabi umuminsoniy axloqiy fazilatlar muqaddasdir deb, diyonat, insof, adolatni qadrlaganlar. Hayotda diniy qadriyatlar bir bir qatorda ilmiy qadriyatlarning o'zni va ahamiyati benihoya kattaligi asrlar davomida isbotlangan.

Turli tarixiy davrlarda yashab o'tgan ulug' allomalarning ilmiy tafakkuri o'z davri saviyasidan shu qadar yuksaklikka ko'tarilganki, hatto hozirgacha ular o'z ahamiyatini saqlab qolgan. Buyuk ajdodlarimizning qarashlari, g'oyalari, orzu-umidlari o'z ifodasini topgan ilmiy asarlarga hurmat bilan qarash, ularni qadrlash, g'oyalarini hayotga tatbiq etish har bir insonning ma'naviy salohiyati qay darajada ekanligini ko'rsatuvchi o'ziga xos mezon hisoblanadi. Jumladan, "Bizning o'z oldimizga qo'ygan maqsadimiz, bunday ulug' zodlarning hayot yo'li va qoldirilgan merosini to'liq tasvirlash emas, balki ularning eng buyuk namoyondalari timsolida ma'rifat, ilmu fan, madaniyat, din kabi sohalarning barchasini o'zida uyg'unlashtirgan xalqimizning ma'naviy olami naqadar boy va rang-barang ekanligini isbotlab berishdan iborat"[5.44].

Jadid bobolarimiz "Ilmdan boshqa najot yo'q va bo'lishi ham mumkin emas" g'oyasini hayotiy e'tiqod deb bilganlar. Milliy istiqlol, taraqqiyot va farovonlikka, avvalo, ma'rifat, dunyoviy va diniy bilim, zamonaviy ilm-hunarlarini chuqur egallash orqali erishish mumkin, deb hisoblaganlar. "Bundan bir asr ilgari jadidlar tomonidan milliy taraqqiyot oldida turgan asosiy vazifalar sifatida olingan quyidagi uch muhim masala: Milliy fikr (milliy birlik), Milliy til, Milliy maorif bugungi kunda ham o'z ahamiyatini, salmog'ini yo'qotgani yo'q"[6.75]. Mazkur masalalar mamlakat hayotida ustivor vazifalar sifatida o'z yechimini topgani bilan yangicha mazmun kasb etmoqda.

O'zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida ma'naviy qadriyatlaridan bahramand bo'lish, ilm-fanni qadriyat sifatida anglash, jahon ilm-fani ravnaqiga munosib hissa qo'shgan ulug' allomalarni e'zozlash, qadrlash imkoniga ega bo'lib bormoqdamiz. Shuningdek, mamlakatimizda ta'lim-tarbiya sohasida amalga oshirilayotgan demokratik islohotlar ham xalqimiz ma'naviy salohiyatini yuksaltirishga, ilm-fan va innovatsiyani ravnaq topishiga qaratilganligi bilan alohida ajralib turadi.

So'ngi yillarda olimlarimiz fundamental ilm-fan va uning natijalarini amaliyotga tatbiq etish borasida bir qator yutuqlarni qo'lga kiritdilar. Tabiiy fanlarning asosiy sohalari – astronomiya, fizika, matematika, kimyo, biologiya, farmatsevtika, geologiya, seysmologiya va boshqa jabhalarda jahon miqyosida qiziqish uyg'otadigan natijalarga erishildi **[1.168]**. Bu esa bevosita ilmiy qadriyatlarni (fanlarni) yana ham rivojlanib, takomillashib borayotganligidan dalolat beradi.

O'quv muassasalari xoh xususiy, xoh davlat o'quv yurtlari bo'lishidan qat'i nazar, o'z oldiga ezgu maqsadni – yoshlarga fan asoslarini, fan yangiliklarini singdirishni, yoshlarda ilmiy tafakkur va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Ta'lim muassasalarining asosiy maqsadi – raqobatlariga bardosh bera oladigan, o'z ixtisosligini puxta biladigan, mustaqil fikrga ega bo'lgan komil inson shaxsini voyaga yetkazishdir.

Fan-texnika va informatsiya asrida yashayotgan har qanday mutaxassis fan asoslarini puxta egallash orqaligina biron-bir muvaffaqiyatlarga umid bog'lashi mumkin. Shu bilan birga ilm-fan bilan shug'ullamoqchi bo'lgan inson, eng avvalo, nazariy bilimga ega bo'lishi va ashyolarning mohiyatini idrok qilishi kerak. Bundan tashqari, u (ya'ni ilm bilan shug'ullanuvchi, A.Q.) kamtar, tarbiya ko'rgan, boylikka berilmagan inson bo'lishi lozim.

Ilm-fan ta'lim-tarbiya va ilmiy muassasalarga muqaddas dargoh sifatida qarashni, uni qadrlashni, avaylab asrashni taqozo etadi. Shuningdek, ilm-fan komil inson shaxsini shakllantirishning muhim omili bo'lib, ta'lim jarayonida kishilarda ijobiy axloqiy sifat va fazilatlarini rivojlantiradi. Ilm-fan iste'dodning namoyon

bo'lishi, shu bilan birga, jamiyat, tabiat va tafakkur taraqqiyoti qonunlarini kashf etish, egallash, borliqqa gnoseologik, intellektual yondashish malakasini tarkib toptirishga, jamiyatning innovatsion salohiyatini oshirishga samarali ta'sir etishi hamdir. Shu ma'noda ilm-fan kishilarda nazariy fikrlash qobiliyati va iste'dodini, olamning taraqqiyot qonunlarini o'rganishga ehtiyojini qondirishdan manfaatdorlik tuyg'usini ro'yobga chiqarish, ilmiy-ma'naviy merosni chuqur o'rganish, yangilik va kashfiyotlar yaratishga da'vatkor g'oyalar, fundamental asarlarni tahlil qilishga chorlaydi.

Ilm-fan va innovatsiyani qadriyat sifatida anglash, avvalo, ilmiy bilimlar va fanning jamiyat va shaxs hayotidagi buyuk yaratuvchilik qudrati, haloskorlik vazifasini teran anglash, ilmiy bilimlarning, fanning taraqqiyoti shaxs erkinligi, so'z, matbuot va vijdon erkinligi bilan, demokratik qadriyatlarning qaror topishi bilan bog'liqligini anglashni talab etadi.

Xullas, ilm-fan va innovatsiya ilmiy qadriyat sifatida sanoatlashgan jamiyat ma'naviy qadriyatlari tizimida yetakchi mavqega ega bo'ladi, tayanch qadriyat sifatida rivojlanadi. Ilmiy qadriyat asosida ma'naviy qadriyatlarning barcha elementlari (axloqiy, siyosiy, huquqiy, mafkuraviy, badiiy, falsafiy qadriyatlar va hokazo) intellektuallashadi va yaxlit tizimni tashkil etadi. Ayniqsa, fan-texnika inqilobi sharoitida fan etikasi, olim mas'uliyati ilmiy qadriyatlarning tub asosini tashkil etadi.

Bugungi kunda O'zbekiston o'zining yangi taraqqiyoti bosqichida ilm ahllarining yuksak fuqarolik pozitsiyasi, ilm-fan va innovatsiya rivoji yo'lidagi fidoyiligi, vatan va xalqimizga sadoqati singari fazilatlari keng ko'lamda namoyon bo'lmoqda. Shuningdek, ular yaratgan beqiyos boy ilmiy-ma'naviy merosni e'tibor bilan har tomonlama o'rganish, xolisona talqin etish va undan samarali foydalanish, jamiyat rivojini ma'naviy jihatdan ta'minlash, ijtimoiy faol barkamol inson shaxsini shakllantirish kabi muammolarni yechimini topishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Barkamol inson o'zi bilgan dunyoviy va diniy ilm-fan sirlarini boshqalarga o'rgatsa, bilimni jamiyat manfaatlarini uchun sarflasa, kelgusi avlodlarga meros qilib

qoldirsagina, uning imoni butun va vijdoni pokiza bo‘ladi. Shuningdek, jismoniy, ruhiy, ijtimoiy va jismonan sog‘lom, tani-joni sog‘, ruhiy tarbiya bilan oziqlangan, ilohiy fikrlarni o‘zida mujassamlashtirgan, maqsad-muddaolari, ezgu niyatlari va ezgulik g‘oyalari bilan sug‘orilgan kishilar barkamol inson sifatida e’tirof etiladi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. –Toshkent: O‘zbekiston. NMIU. 1 tom. 2017. –B. 85, –B. 168
2. Alimov U. Ilmning fazilati. –Toshkent: Movarounnahr. 2010. –B. 41
3. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Ijtimoiy odoblar. –Toshkent: Hilol nashr. 2018. –B. 368
4. Imom Zarnujiy. Ilm olish sirlari. –Toshkent: Munir nashriyoti. 2024. –B. 18
5. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. –Toshkent: Ma’naviyat. 2008. –B. 44
6. Munavvarova M. Milliy g‘oyaning ma’naviy ildizlari. –Toshkent: Ma’naviyat. 2011. –B. 75

GIYOHVANDLIK VA UNGA QARSHI KURASH

Jasur Maxmatqulov

Tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori(PhD). Qarshi sh.

Annotatsiya: Mazkur maqolada giyohvandlik muammosining jamiyatga va iqtisodiyotga ta’siri, uning oldini olish va davolashdagi davlat siyosati, shuningdek, davolash usullari va sog‘liqni saqlash tizimidagi o‘zgarishlar o‘rganilgan. Hozirgi kungacha olib borilgan choralar samaradorligi va kelajakdagi imkoniyatlar ham muhokama qilingan.

Kalit so‘zlar: giyohvandlik, giyohvandlikka qarshi kurash, sog‘liqni saqlash, davlat siyosati, xalqaro hamkorlik, jamiyat, profilaktika.

Abstract: This article examines the impact of drug addiction on society and the economy, public policies for its prevention and treatment, and changes in treatment methods and the health care system. It also discusses the effectiveness of measures taken to date and future possibilities.

Keywords: drug addiction, drug control, health care, public policy, international cooperation, society, prevention.

Аннотация: В данной статье рассматривается влияние проблемы наркомании на общество и экономику, государственная политика по ее профилактике и лечению, а также изменения в методах лечения и системе здравоохранения. Также обсуждается эффективность принятых на данный момент мер и будущие возможности.

Ключевые слова: наркомания, борьба с наркоманией, здравоохранение, государственная политика, международное сотрудничество, общество, профилактика.

Giyohvandlik qadimdan ma’lum bo‘lib, ayniqsa ikkinchi jahon urishidan keyin Osiyo, Yevropa va Amerika davlatlari keng tarqaldi. Jahonda bugungi kunga kelib, giyohvandlik va uni davolash barcha davlatlarning jiddiy muammolaridan

biriga aylangan. Yer yuzi aholisining 4 foizdan yuqori qismida ushbu kasallik qayd etilib, 200 mln.dan ortiq kishida ushbu kasallik mavjud. Shu bois, har bir davlatda giyohvandlikni davolash tarmoqlarini yo'lga qo'yish va kengaytirish bo'yicha davlat dasturlari ishlab chiqilib, amaliyotga joriy etilgan. Xususan, O'zbekistonda ham bu borada qator chora-tadbirlar belgilanib, yildan-yilga narkologiya xizmatini yaxshilashga ahamiyat qaratildi.

O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligining 1992 yil 4 noyabrdagi 572-sonli buyrug'i, O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi va ichki ishlar vazirligining 1994 yil 27-28 dekabrdagi 326/599sonli "Surunkali alkologizm, giyohvandlik va zaharvandlikka chalingan bemorlarni dispanser nazoratiga olish, ularni majburiy davolashga yuborish to'g'risida"gi qo'shma buyrug'i hamda boshqa meyoriy hujjatlar asosida giyohvandlarni davolash muassasalari faoliyat yuritdi. Yuqorida ta'kidlangan Qonunda giyohvandlikka chalingan bemorlar respublika Sog'liqni saqlash vazirligi tizimidagi maxsus davolash muassasalarida majburiy davolashi belgilab qo'yildi.

Respublika narkologiya markazi, hududiy narkologiya dispanserlari, ruhiy kasalliklar shifoxonalari tarkibidagi narkologiya bo'limlari, markaziy poliklinikalar huzuridagi narkologiya xonalari, psixonevrologik dispanserlardagi narkologiya xonalari giyohvandlik illatiga chalinganlarga yordam ko'rsatadi[5].

Respublika Sog'liqni saqlash vazirligining ma'lumotlariga qaraganda, 1996 yili 6578 nafar, 1997 yili 7612 nafar giyohvandlik bilan og'rigan shaxslar dispanser hisobotlarida turgan. Giyohvand kasalligi bilan og'rigan shaxslarning 41,6 foizi qishloqlarda istiqomat qilganlar. Giyohvandlarning 8,8 foizini ayollar tashkil qildi. 1997 yili 125 nafar o'smir giyohvandlik, 22 o'smir toksikomaniya kasalliklari bilan dispanser kuzatuvida turdi[7; **B. 33**]. Ammo yuqorida ko'rsatilgan raqamlar haqiqiy holati aks ettiradi deb bo'lmaydi. Chunki narkodispanserlar hisobida turmaydigan, yashirin ravishda giyohvand vositalarini iste'mol qiluvchilar bu ro'yxatlarga kirmagan.

1999 yilning 1-choragida O'zbekistonda jami 5924 nafar, shundan Toshkent shahrida 981 nafar, Samarqandda 699 nafar, Toshkent viloyatida 532 nafar,

Fargʻonada 475 nafar, Andijonda 439 nafar, Qashqadaryoda 435 nafar, Navoiyda 425 nafar shaxslar giyohvand sifatida hisobda turdi[8; B. 90]. Baʼzan Sogʻliqni saqlash vazirligining narkolog dispanserida surunkali alkogol va giyohvand kasalligi bilan roʻyxatda turgan shaxslar haqidagi maʼlumotlar ichki ishlar idoralaridagi maʼlumotlar bilan farq qildi. 1998 yil yakuniga koʻra narkodispanserlarda hisobda 71915 nafar surunkali alkogollar, 9814 nafar (35 nafari voyaga yetmagan) giyohvandlar hisobda turgan[8; B. 91]. Ularning katta qismi Toshkent shahri va Samarqand viloyati hisobiga toʻgʻri keldi.

Dunyo narkologlarining taʼkidlashicha, narkotiklarga bogʻlanib qolish holatlari paydo boʻlganda toʻliq sogʻayib ketish haqida gapirish qiyin. Bunday moddalarni isteʼmol qilishdan voz kechgan inson agarda ularni yana bir marta tatib koʻrsa, boshqatdan koʻplab mashaqqatli davolanish bosqichlaridan oʻtishiga toʻgʻri keladi. Tarkibida narkotiklar boʻlgan moddalarni isteʼmol qilishdan butkul voz kechilsagina, ushbu surunkali kasallik alomatlari yoʻqolishi mumkin[4].

Giyohvandlikning turlaridan biri – bu nashavandlik boʻlib, nasha chekilganda borliqni rang-rang qabul qilish, fikrlashning tezlashishi, hirsiy xususiyatlarning kuchayishi paydo boʻladi. Illyuziyalar (kichik ariq xuddi katta daryoga oʻxshab, sekin tovushlar gumbirlashdek tuyulishi), depersonalizatsiyalar (oʻz tana aʼzolarini inkor etish) uchraydi[3].

Giyohvandlikka olib keluvchi omillar qatorida ayrimlarga xos irodasizlik, shuningdek, oʻzining nuqsonli tabiati, qobiliyatsizligi tufayli odamlar oʻrtasida muloqot oʻrnata olmasligi kabi salbiy taʼsirlardan qutulishga intilish singari holatlarni koʻrsatib oʻtish mumkin. Giyohvandlar narkotik moddalarga nisbatan dastlab ruhiy, soʻngra jismonan bogʻlanib qoladi. Ruhiy bogʻlanish deganda insonning giyohvand moddalar taʼsirida dastlab his etgan yoqimli sezgi va kechinmalarini yana qaytadan his qilishi tushuniladi. Ana shu dastlabki bosqichdayoq organizmning talabini u yoki bu sabablarga koʻra qondirmaslik bemor kayfiyatining buzilishi, yaʼni, depressiya holatini keltirib chiqaradi va unda narkotik moddaga bogʻlanish paydo boʻla boshlaydi. Bu bosqichda nevroz

alomatlari ko'zga tashlanib, jahl tez chiqishi, charchash, fikr tarqoqligi, sezuvchanlik ortishi, asab tizimi faoliyati buzilishi kabi belgilar shakllanadi[6].

Giyohvand moddalarni muttasil iste'mol qilish irodani bo'shashtiradi, mehnat qilish qobiliyatini pasaytiradi va uning ta'sirida asab tizimi hujayralari halok bo'ladi, organizmning immun himoya xususiyati pasayadi, yomon sifatli o'smalar (rak) o'sishi faollashib, inson umri qisqarishiga olib keladi. Giyohvandlar o'ta xavfli – OITS (SPID) kasalligini tarqatuvchi asosiy manbaga aylanib qolishi aniqlangan.

Giyohvandlik moddalarining homilador ayol organizmi va homilaga zararli ta'siri shundaki, homila paydo bo'lgan vaqtdan boshlab, 70 kungacha juda nozik hisoblanadi, chunki bu vaqtda uning a'zolari va to'qimalari shakllana boshlaydi, bunda esa har qanday salbiy ta'sir tug'ma nuqsonlar paydo bo'lishiga sabab (homilaning o'lik tug'ilishi, erta tushishi, aqli zaif, majruh chaqaloqlar tug'ilishi) bo'ladi[2].

Mamlakatimizda tibbiy va ijtimoiy yo'nalishlari bilan ajralib turadigan zamonaviy narkologiya yordami modelining yaratilishi bu boradagi keng ko'lamli tadbirlardan biri bo'ldi. Giyohvandlikka qarshi kurashda kompleks reabilitatsiya amaliyotidan foydalanish kengayib bordi. Narkotik moddalarga muhtalo bo'lgan va OIVni yuqtirgan giyohvandlar bilan ishlashning samarali shakllari yaratilib borildi[5].

Davolash ishlari narkotik moddalar turiga qarab ikki yo'nalish – dori-darmonlar va ruhiy-terapiya yo'nalishida amalga oshiriladi. Birinchi bosqichda abstinent sindromi va moyillikni yo'qotish uchun psixotrop preparatlar – neyroleptiklar, antidepressantlar, trankvilizatorlardan foydalaniladi. Organizmning narkotik moddalardan tozalanishi va ularning bemorga ta'siri kamayishiga qarab, avval narkotiklar ta'siri ostida karaxt holatda bo'lgan turli kasalliklar asta-sekin namoyon bo'ladi va bemorlarga qo'shimcha azob beradi. Shuning uchun davolash jarayoniga mutaxassis-shifokorlar jalb etiladi[5].

Giyohvandlikni faqat dori-darmon bilan davolab bo'lmaydi. Dori-darmon hayot tarzini keskin o'zgartirish, narkotik moddalardan voz kechishga yordam

bermaydi. Shu bois, bemorlarni ruhiy davolash ko'p mehnat talab qiladigan mashaqqatli jarayon hisoblanadi. Bunday illat domiga g'arq bo'layotgan insonlarga umri xazonga aylanib borayotganini va zudlik bilan buning oldini olish zarurligini tushuntirish oson emas. Asosiy sabab shundaki, bemor bunday xastalik bilan bog'liq muammolar borligini umuman inkor etadi. O'z ahvolini normal deb hisoblaydi va uning hayot tarzini yaxshi tomonga o'zgartirishga har qanday urinishlar ruhiy tomondan qat'iy qarshilikka uchrashi va bu davolashga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu bois giyohvandlarni davolovchi psixolog va psixoterapevtlardan bemorlar bilan alohida va ularni guruhlarga ajratgan holda maslahat ishlarini olib borish talab etiladi. Bosqichma-bosqichli psixologik rehabilitatsiya jarayoni dastlab og'ir ruhiy holatdan chiqish va kayfiyatni ko'tarishga, so'ngra esa inson ongini qaytadan shakllantirishga yordam beradi[5].

Giyohvand bemorlarni davolash sifati va samaradorligini oshirish maqsadida "Narkologik statsionar bo'lim to'g'risida"gi va "Alkogolli, giyohvandlik vositalari, psixotrop va giyohvand moddalarni istemol qilgan voyaga yetmaganlarni aniqlash, hisobga olish, ko'rikdan o'tkazish va tibbiy ijtimoiy rehabilitatsiya qilish tartibi to'g'risida"gi nizomlar qabul qilindi. Narkologiya dispanserlariga yangi diagnostika apparatlari, davolash uskunalari, bir nechta avtotransport vositalari ajratildi[1: B. 38 – 52].

Narkologiya xizmatiga qarashli davolash-profilaktika muassasalaridagi bo'sh ish joylarini shifokor-narkologlar bilan to'liq ta'minlash bo'yicha ham chora-tadbirlar olib borildi. Tibbiyot yo'nalishidagi oliy o'quv yurtlarini bitiruvchi yosh mutaxassislarga narkologiya sohasi bo'yicha birlamchi ixtisoslikni egallash uchun tegishli shart-sharoitlar yaratishga ham harakat qilindi. Viloyatlardagi narkolog-mutaxassislarning kasb mahorati va malakasini oshirish maqsadida ToshBMOI narkologiya kafedrasidan 2001 yil aprel oyidan boshlab sayyor sikllar tashkil etish, narkologiya sohasini yanada takomillashtirishda rivojlangan mamlakatlar tajribasidan samarali foydalanish maqsadida 2001 yil aprel oyidan boshlab qo'shni davlatlar va jahonning ilg'or narkologiya klinikalariga yosh

mutaxassislarni o'qishga yuborishni tashkil etish chora-tadbirlari olib borildi[9: **B. 90**].

Narkologik buzilish bilan birlamchi kasallanish ko'rsatkichi tahlilida 2001 yildan 2008 yilgacha kasallanish ko'rsatkichi 41,6 dan 27,4 gacha 100,000 aholiga nisbatan kamaydi. Shunga qaramasdan birlamchi kasallanish ko'rsatkichi Toshkent shahrida 51,0 (2001 yil 89,7)gacha, Navoiy 46,2 (2001 yil 51,6)gacha va Samarqand viloyatlarida 38,9 (2001 yil 67,3) gacha 100,000 aholiga nisbatan kamaygan bo'lsa-da, ammo u Respublika ko'rsatkichidan yuqori bo'ldi. Aksincha, Jizzax 16,6 va Namangan 10,7 viloyatlarida bu davrda ko'rsatkich ancha pasaydi[10: **B. 65**].

Narkologik buzilish bilan birlamchi kasallanish ko'rsatkichi tahlilida 2001 yildan 2009 yilgacha kasallanish ko'rsatkichi 41,6 dan 26,6 gacha 100.000 aholiga nisbatan yoki 36,0 foizga kamaydi. 2009 yil davomida 7374 ta birinchi marta ro'yxatga olingan kasallar aniqlandi. Shundan 6,2 foizi ayollar edi. Yil davomida qayd etilgan bemorlarning yoshi tarkibiga ko'ra, 20 yoshdan 59 yoshgacha bo'lganlar 95,7 foizini tashkil etdi. Shunga qaramasdan birlamchi kasallanish ko'rsatkichi Toshkent shahrida 46,2 (2001 yil 89,7)gacha, Navoiy 43,2 (2001 yil 51,6) gacha va Samarqand viloyatlarida 30,0 (2001 yil 67,3) gacha 100.000 aholiga nisbatan kamaygan bo'lsa-da, ammo u Respublika ko'rsatkichidan yuqoriligicha qoldi[11: **B. 48**].

2010 yili narkologik kasalliklar ichida birinchi o'rinda surunkali alkogolizm 66 foizi, ikkinchi o'rinda narkomaniya bo'lib, 26.6 foizni tashkil etdi. Kasallik ko'rsatkichi yildan yilga kamayishi aholi o'rtasida sog'lom turmush tarzining tamoyillaridan biri zararli odatlarga qarshi olib borilayotgan targ'ibot-tashviqotlar samarasi deb atash mumkin[12: **B. 63**].

2011 yili giyohvandlik bilan kasallanganlar va ro'yxatga olinganlar soni 2147 (2598) nafarni tashkil etgan bo'lsa, ularning 81 foizi (83,1 foizi) hayotida birinchi marta giyohvandlik moddasini iste'mol qilgan. Bu davrda 20-39 yoshdagi giyohvandlar ulushi 65,3 foizga (68,7 foizga) kamaydi, 40 yoshdan oshganlar

orasida esa 33,9 foizga (30,5 foiz) o'sish kuzatildi. 2011 yili 4816 (5805) nafar shaxs Respublika narkologiya muassasalarida davolangan[1: **B 38-42.**].

Narkologiya xizmatini takomillashtirish, uni tashkiliy va resurs ta'minoti bo'yicha ishlar davom ettirildi. Qurilish va ta'mirlash ishlari tugallangandan so'ng tibbiy ijtimoiy reabilitatsiya bo'limi foydalanishga topshirildi. Masalan, Namangan va Samarqand viloyatlari narkologiya dispanserlarining ambulatoriya bo'limi ta'mirlanib, zarur jihozlar bilan jihozlandi. Shuningdek, Surxondaryo viloyatidagi narkologik bemorlarni majburiy davolashga ixtisoslashtirilgan davolash profilaktika muassasasi kapital ta'mirdan chiqarildi, Qo'qon shahar narkologiya dispanserining statsionar bo'limi (60 o'rinli) foydalanishga topshirildi. Binoda rekonstruksiya va ta'mirlash ishlari olib borildi[1: **B 59-72.**].

Narkologik kasalliklarning profilaktikasi, diagnostikasi va davolash chora-tadbirlarini yanada takomillashtirish, narkologiya xizmatining moddiy-texnik bazasi va kadrlar salohiyatini mustahkamlash, narkologiya muassasalari faoliyati samaradorligini oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 3 oktabrda 842-son "Aholiga narkologik yordam ko'rsatish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori e'lon qilindi. Mazkur hujjat bino va binolarni qurish, rekonstruksiya qilish hamda kapital ta'mirlash, narkologiya muassasalarini tibbiy asbob-uskunalar va inventarizatsiya bilan ta'minlash, shuningdek, profilaktika, diagnostika va davolashning zamonaviy uslub va texnologiyalarini joriy etishni nazarda tutadi[13].

2022 –2026 yillarda O'zbekiston Respublikasi narkologiya xizmatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari dasturi, 2022 – 2023 yillarda narkologiya muassasalarini tibbiyot uskunalari bilan jihozlashning (qo'shimcha jihozlashning) asosiy parametrlari, 2022 yil yakuniga qadar narkologik bemorlarni ixtiyoriy va majburiy davolash uchun narkologiya dispanserlarida qo'shimcha tashkil etiladigan o'rinlar fondi tasdiqlandi[13].

Xullas, jahon bo'yicha giyohvandlik kasalligi og'ir kasalliklar guruhiga kiritilgan. Bu og'ir ijtimoiy kasallikka chalingan bemorlarda avvalo markaziy nerv tizimi ishdan chiqib, kishining shaxsi sifatida salbiy tomonga o'zgarib borishi

aniqlangan. O'zbekistonda mustaqillik yillarida narkologiya xizmatini yaxshilash bo'yicha davlat tomonidan qat'iy chora-tadbirlar olib borilishi natijasida narkologiya dispanserlari moddiy-texnika bazasi mustahkamlanib borildi. Qolaversa, bu kasallikka chalingan bemorlarni maxsus davolash muassasalariga majburiy joylashtirish qonun yo'li bilan belgilab qo'yildi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Информационный бюллетень о наркоситуации. Центральноазиатский регион. 2011. – Ташкент, BAKTRIA PRESS, 2012.
2. Низамов А. “Муҳими: фожиага йўл қўймайлик” // O'zbekistonda sog'liqni saqlash, 2012 йил 22 июнь.
3. Соатова И. “Гиёҳванд моддаларни татиб кўрманг” // O'zbekistonda sog'liqni saqlash, 2015 йил 26 июнь.
4. Тожиев С. “Соғлом ҳаётга қайтиш” // O'zbekistonda sog'liqni saqlash, 2014 йил 27 июнь.
5. Тожиев С. “Татиб кўришдан аввал, оқибатини ўйла” // O'zbekistonda sog'liqni saqlash, 2014 йил 27 июнь.
6. Тўляганова К. “Заҳри котил– инсон умрининг кушандаси” // O'zbekistonda sog'liqni saqlash, 2011 йил 24 июнь.
7. O'z MA, M-76-fond, 1-ro'yxat, 1072-ish, 33-varaq.
8. O'z MA, M-76-fond, 1-ro'yxat, 1264-ish, 90-varaq.
9. O'z SSV IA, M-372-fond, 1-ro'yxat, 3521-ish, 90-varaq.
10. O'z SSV IA, M-372-fond, 1-ro'yxat, 818-ish, 65-varaq.
11. O'z SSV IA, M-372-fond, 1-ro'yxat, 856-ish, 48-varaq.
12. O'z SSV IA, M-372-fond, 1-ro'yxat, 931-ish, 63-varaq.
13. <https://daryo.uz/k/2022/05/18/ozbekistonda-narkologiya-xizmatini-rivojlantirish-chora-tadbirlari-dasturi-tasdiqlandi>

TRANSCHEGARAVIY SUV RESURSLARIDAN FOYDALANISHNI TARTIBGA SOLISH MASALALARI

Olimov Islombek Ulug'bek o'g'li,

Namangan Davlat Universiteti mustaqil tadqiqotchi

“University of bussines and science”

Ijtimoiy fanlar kafedrasi o'qtuvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada xalqaro huquqiy tartibga solishga e'tibor qaratgan holda, O'rta Osiyo mintaqasida transchegaraviy suv resurslaridan foydalanish masalalari ko'rib chiqiladi. Suv resurslaridan foydalanishni tashkil etish kontekstida suv-siyosatining asosiy jihatlarini, suv mojarolari va suv nizolarini hal qilish mexanizmlari yoritilgan. Mintaqadagi daryolar va ko'llar tahlil qilinadi, davlatlarning suv huquqlari va majburiyatlari aniqlanadi. Suvdan foydalanishning ekologik va ijtimoiy jihatlarini suvni barqaror boshqarish nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari, xalqaro shartnomalar, iqlim o'zgarishlarining suv resurslariga ta'siri va suvdan foydalanish iqtisodiyoti ko'rib chiqiladi.

Kalit soʻzlar: Transchegaraviy suv resurslaridan foydalanish, xalqaro huquqiy tartib, Oʻrta Osiyo mintaqasi, suv mojarolari, suv nizolarini hal qilish mexanizmlari, Oʻrta Osiyo mintaqasida suv resurslarini barqaror foydalsnishni rivojlantirish istiqbollari

Annotation: This article examines the issues of transboundary water resource use in the Central Asian region, focusing on international legal regulation. In the context of organizing the use of water resources, the main aspects of water policy, water conflicts and water conflict resolution mechanisms are covered. Rivers and lakes in the region are analyzed, water rights and obligations of states are determined. Environmental and social aspects of water use are considered from the perspective of sustainable water management. In addition, international agreements, the effects of climate change on water resources, and the economics of water use are considered.

Key words: Use of transboundary water resources, international legal order, the Central Asian region, water conflicts, water conflict resolution mechanisms, prospects for the development of sustainable use of water resources in the Central Asian region resolution mechanisms, prospects for the development of sustainable use of water resources in the Central Asian region

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы использования трансграничных водных ресурсов в Центральноазиатском регионе, уделяя особое внимание международно-правовому регулированию. В контексте организации использования водных ресурсов освещены основные аспекты водной политики, водные конфликты и механизмы разрешения водных конфликтов. Проанализированы реки и озера региона, определены водные права и обязанности государств. Экологические и социальные аспекты водопользования рассматриваются с точки зрения устойчивого управления водными ресурсами. Кроме того, рассматриваются международные соглашения, влияние изменения климата на водные ресурсы и экономика водопользования.

Ключевые слова: Использование трансграничных водных ресурсов, международный правовой порядок, Центральноазиатский регион, водные конфликты, механизмы разрешения водных конфликтов, перспективы развития устойчивого использования водных ресурсов в Центральноазиатском регионе

Markaziy Osiyoda, Dunyo miqyosida umumiy haroratning koʻtarilishi sharoitida atmosfera yogʻinlarining oʻzgarishi, muzliklarning yerishi va suv havzalarining toʻlib ketishi xavfi saqlanib qolmoqda, bu esa qurgʻoqchilik, koʻchki va suv toshqinlari xavfini oshiradi. Ushbu hodisalar mintaqaviy tizimlar va harakatlarni talab qiladi. Bu kabi omillarni inobatga olgan holda Markaziy Osiyoda iqlim xavfini boshqarish mintaqaviy dasturi kerakli choralarni amalga oshirishda xududdagi davlatlarini qoʻllab-quvvatlaydi. Yaʼni bilim va tajriba almashish platformalari ilgari suriladi, salohiyatni oshirish, gidrologik ofatlar haqida yerta ogohlantirish mintaqaviy tarmogʻini yaratish, shuningdek, mintaqaga xos iqlim xatarlarini baholash va zaruriy moslashish choralari qoʻllab-quvvatlanadi.

Transchegaraviy suv resurslaridan foydalanishda mamlakatlar oʻrtasidagi hamkorlik zamonaviy dunyoda muhim jihatdir, chunki yer aholisining qariyb 40

foizi ushbu resurslarga bog'liq. Suv resurslari sayyoradagi hayotni saqlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi va yangilanmaydigan va cheklangan manbadir. Okeanlar, dengizlar yoki ko'llarga oqib tushadigan birinchi darajali daryo havzalarining aksariyati ikki yoki undan ortiq davlatlar tomonidan birgalikda foydalaniladi. Shuningdek, uch yoki undan ortiq davlatlar uchun suv resurslari manbai bo'lgan bir nechta hovuzlar mavjud. Transchegaraviy suv resurslari umumiy tabiiy resurslar hisoblanadi, chunki ularning tarkibiy qismlari ikki yoki undan ortiq davlatlar hududlarida joylashgan. Bu daryolar oqib o'tadigan yoki davlat chegaralari tutashgan ko'llar joylashgan qo'shni davlatlar o'rtasida huquqiy mexanizmlar orqali tartibga solishni talab qiladigan ko'plab muammolarni keltirib chiqaradi. "Transchegaraviy suvlar" atamasi ikki yoki undan ortiq davlatlarning chegaralarini kesib o'tadigan yoki bunday chegaralarda joylashgan yer usti yoki yer osti suvlarini anglatadi. Transchegaraviy suvlar to'g'ridan-to'g'ri dengizga oqib tushganda, ularning chegaralari daryoning og'zidagi past suv sathida joylashgan nuqtalar orasidagi kesib o'tuvchi to'g'ri chiziq bilan belgilanadi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda davlat siyosatining ijtimoiy-iqtisodiy sohalarini jadal rivojlantirishga katta e'tibor berilmoqda. Bu esa o'z navbatida respublikaning suvga bo'lgan ehtiyojining ham keskin ortishiga olib kelmoqda. Bundan tashqari, global iqlim o'zgarishlari, aholi soni o'sib borayotgani, iqtisodiyotning turli tarmoqlarida kuzatilayotgan jadal rivojlanish va ulardagi suvga bo'lgan talab o'sishi tufayli O'zbekistonda suv resurslari taqchilligi yildan-yilga ortib bormoqda. Shuningdek, mavjud chuchuk suv hajmi qisqarishi tufayli suv tanqisligi va qurg'oqchilik xavfi sezilarli darajada oshmoqda.

Jahon banki tadqiqotlariga ko'ra, 2050 yilga borib, Sirdaryo havzasidagi suv resurslari 2-5 % ga, Amudaryo havzasida esa 10-15 % ga kamayishi mumkinligi prognoz qilingan. O'z navbatida, toza ichimlik suvi tanqisligi mintaqa umumiy yalpi ichki mahsulotining 11 % ga pasayishiga, suv resurslaridan foydalanish tartibining muvofiqlashtirilmasligi tufayli esa har yili kamida 1,75 mlrd AQSH dollari yo'qotilishiga olib kelishi mumkin [2].

Xususan, O'zbekistonda bir nechta transchegaraviy daryolar mavjud. Ular orasida eng muhimlari: Amudaryo, Sirdaryo va Zarafshon daryolari hisoblanadi. Ushbu daryolar O'zbekiston suv ta'minoti uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularning har biri o'z oqimida turli mamlakatlar bilan chegaradosh hisoblanadi. Transchegaraviy daryolarni boshqarish va ularning suv resurslarini adolatli taqsimlash masalalari mintaqaviy hamkorlikka muhtoj.

Tahlillarga ko'ra, so'nggi 15 yil ichida yurtimizda aholi jon boshiga suv ta'minoti 3048 m^3 dan 1589 m^3 ga qisqargan. Jahon suv resurslari instituti tomonidan e'lon qilingan suv stresidan aziyat chekayotgan davlatlar reytingida O'zbekiston 164 mamlakat orasida 25-o'rinni egallaydi [4: 3]. Tahlil natijalariga ko'ra, 2040 yilga borib jahonning 33 davlati suvning o'ta darajada tanqisligi muammosi bilan to'qnashadi [5: 2].

O'zbekiston Respublikasining "Suv va suvdan foydalanish to'g'risida"gi Qonuniga asosan, respublikada suvdan foydalanish sohasida davlat boshqaruvi Vazirlar Mahkamasi, mahalliy davlat hokimiyati organlari, shuningdek, suvdan foydalanishni bevosita yoki havza (hududiy) boshqarmalari orqali tartibga soluvchi maxsus vakolatli davlat boshqaruvi organlari tomonidan amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasi Suv xo'jaligi vazirligi (yer usti suvlari), O'zbekiston Respublikasi Davlat geologiya va mineral resurslar qo'mitasi (yer osti suvlari) o'z vakolatlari doirasida suvdan foydalanishni tartibga solish sohasida maxsus vakolatli davlat boshqaruvi organlari hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi suv xavfsizligi ta'minlash masalalariga nafaqat milliy, balki mintaqaviy va xalqaro darajada e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Prezidenti doimiy ravishda turli xil sammitlar va uchrashuvlarda suv bilan bog'liq muammolarga ustuvor ahamiyat berib, bunda jahonning mazkur soha bo'yicha yetakchi ekspertlarini jalb etish hamda xalqaro tashkilotlar, shu jumladan, BMT imkoniyatlaridan keng foydalanish zarurligini qayd etib kelmoqda. Jumladan, 2017 yil 19 sentyabr kuni BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqida Sh.Mirziyoyev BMTning Preventiv diplomatiya [10] bo'yicha mintaqaviy markazi tomonidan ishlab chiqilgan "Amudaryo va Sirdaryo havzalari suv resurslaridan

foydalanish to'g'risida"gi konvensiyalar loyihalarini qo'llab-quvvatlashini bildirib, Markaziy Osiyoda xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlashga doir muammolar, jumladan, mintaqaning umumiy suv resurslaridan birgalikda foydalanish kabi muhim masalani eslatib o'tdi. Joriy yilning sentyabr oyida davlatimiz rahbari BMT Bosh Assambleyasining 78-sessiyasidagi nutqida O'zbekiston tomoni "Suv resurslari bo'yicha maxsus vakili lavozimi" ta'sis etilishini qo'llab-quvvatlashini hamda Markaziy Osiyo suvni tejaydigan texnologiyalar platformasini yaratish jarayonida "Birlashgan Millatlar Tashkiloti – suv resurslari" mexanizmini ishga solib, eng ilg'or texnologiyalarni tatbiq qilish lozimligini ta'kidladi [8].

Markaziy Osiyo mintaqasida davlatlararo suv munosabatlarini huquqiy tartibga solish sohasida xalqaro huquqdan foydalanish har doim ham kerakli natijalarga olib kelmaydi. Xalqaro huquqda taqiqlovchi yoki cheklovchi qoidalar yo'qligiga qaramay, suv munosabatlari o'zaro kelishuvlar orqali tartibga solinadi. Yaqin vaqtgacha transchegaraviy suvlardan foydalanish sohasidagi davlatlarning xatti-harakatlarining asosiy prinsiplari va normalarini tizimlashtiradigan universal xalqaro huquqiy hujjat mavjud emas edi. Faqatgina 1960- yillarda ushbu sohada amaldagi xalqaro huquq normalarini tizimlashtirishga, ya'ni oddiyroq xalqaro huquqiy normalarni kodlashtirishga harakat qilindi. Xalqaro shartnomalar, urf-odatlar va xalqaro sud amaliyotini o'rganish asosida Xalqaro Huquq Assosiatitsiyasi (XHA) 1966 yilda Xel'sinkidagi sessiyasida "Xalqaro daryolar suvlaridan foydalanish qoidalari" ni ishlab chiqdi va qabul qildi [6: 122]. Xel'sinki qoidalari "Xalqaro suv havzasi" suvlaridan foydalanish va ularni muhofaza qilish rejimini tartibga soladi va davlatlarning o'zaro huquqlari va majburiyatlarini belgilaydigan yetakchi huquqiy tamoyillarni o'z ichiga oladi. Asosiy tamoyillardan biri "oqilona va adolatli foydalanish" tamoyilidir, unga ko'ra havzadagi har bir davlat ushbu havzaning suvlaridan foydalanishdan oqilona va adolatli ulushga ega bo'lish huquqiga ega. Shunday qilib, Xel'sinki qoidalari xalqaro kontekstda suv resurslarini tartibga solishga qaratilgan muhim xalqaro huquqiy vositani taqdim etadi. Ular Markaziy Osiyo mintaqasida umumiy suv resurslaridan adolatli va barqaror

foydalanishga intilayotgan davlatlar o'rtasida shartnoma shartnomalar va muloqotlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekistonda ham transchegaraviy suv resurslarini tartibga solishda bir qator xalqaro huquq normalaridan foydalanadi. Mustaqillikning dastlabki yillarida, ya'ni 1991 yildan keyin, transchegaraviy suv resurslarini tartibga solishda bir qator muhim normativ hujjatlarga tayanib ish yuritgan. Bular O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O'zbekiston Respublikasi suv kodeksi, Davlat dasturlari, Xalqaro shartnomalar, milliy va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik. Ushbu hujjatlar O'zbekistonning transchegaraviy suv resurslariga oid siyosatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan.

Bugungi kunda xalqaro darajadagi transchegaraviy suv resurslarini tartibga solishga oid bir nechta tavsiyalar va hujjatlar mavjud. Bular 1966 yilda Xel'sinkidagi sessiyasida qabul qilingan "Xalqaro daryolar suvlaridan foydalanish qoidalar", 2004 yil avgust oyida Xalqaro Huquq Assosiatsiyasi tomonidan qabul qilingan Berlin konferensiyasida yangi "Suv resurslari to'g'risidagi qoidalar", 1991 yil qabul qilingan "Transchegaraviy kontekstda atrof-muhitga ta'sirni baholash to'g'risidagi Konvensiya", BMTning 1997 yildagi xalqaro suv oqimlaridan bema'lol foydalanish to'g'risidagi Konvensiyasi, 1992 yilda qabul qilingan transchegaraviy suv oqimlari va xalqaro ko'llarni muhofaza qilish va ulardan foydalanish bo'yicha Xel'sinki konvensiyasi, 1993 yildagi "Transchegaraviy suv oqimlari va xalqaro ko'llarni muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risidagi Konvensiya" shular jumlasidandir [4: 3].

Suv resurslari bilan bog'liq ko'plab muammolar, asosan, Markaziy Osiyo mamlakatlari o'rtasida faqat hamkorlikning umumiy asoslarini belgilaydigan hukumatlararo kelishuvlarning yo'qligi bilan bog'liq. Bundan tashqari, yerishilgan kelishuvlar har doim ham bajarilmaydi yoki to'liq bajarilmaydi.

Ko'pgina milliy va xalqaro ekspertlar davlatlararo suv munosabatlarining muayyan muammolari bo'yicha kelishuvlarni ishlab chiqish Markaziy Osiyo subregionidagi ekotizimlardan oqilona foydalanish va himoya qilishning umumiy strategiyasi qabul qilingandan so'ng, shuningdek, muvofiqlashtiruvchi

komissiyalar maqomini oshirgandan so'ng tezlashishi mumkinligiga rozi. Masalan, Markaziy Osiyo davlat rahbarlarining Dushanbedagi 2002 yil 5 oktyabr bayonoti Orol dengizi havzasi muammolarini hal qilish bo'yicha xalqaro tashkilotlar va donor mamlakatlar faoliyatini muvofiqlashtirish uchun mas'ul bo'lgan BMTning maxsus komissiyasini tuzish zarurligini bildiradi [9].

Mustaqillikka yerishgandan so'ng, Markaziy Osiyoning barcha beshta davlati milliy darajada suv qonunchiligini shakllantirishga kirishdilar. Ushbu mamlakatlarning har birida suv munosabatlari tartibga soluvchi kodlar yoki qonunlar qabul qilingan. Masalan, Qozog'istonda 1993 yil 31 martdagi Suv kodeksi, 2003 yilda yangi Suv kodeksi qabul qilingan, Qirg'izistonda 1994 yil 14 yanvardagi "Suv to'g'risidagi" qonun, Tojikistonda 1993 yil 27 dekabrda "Suv kodeksi", O'zbekistonda 1993 yil 6 maydagi "Suv va suvdan foydalanish to'g'risidagi qonun" qabul qilingan. Turkmanistonda 1993 yil 21 iyunda qabul qilingan "Suv kodeksi" bugungi kungacha amal qiladi [7: 95].

Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi munosabatlarning mavjud huquqiy asoslari va ularning jahon hamjamiyati bilan o'zaro munosabatlari mintqa salohiyati va xalqaro hamkorlikdan foydalanish imkoniyatlarini cheklaydi. Transchegaraviy suv resurslari, atrof-muhitni muhofaza qilish va uning xavfsizligi bilan bog'liq muammolarni hal qilish uchun davlatlararo va mintaqaviy hamkorlik uchun yangi asoslarni yaratish zarur. Jarayonning barcha ishtirokchilari - donor mamlakatlar, biznes va fuqarolik sektori o'rtasidagi ko'p tomonlama kelishuv va dastur umumiy maqsadlarni ifoda etish, ularga yerishish mexanizmlarini ishlab chiqish, rag'batlantirish, monitoring va javobgarlik uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Xalqaro bitimlarni amalga oshirish asosan ularda ishtirok etuvchi davlatlar darajasidagi faoliyat orqali amalga oshiriladi. Milliy dasturlashga tegishli qonunchilikni qabul qilish, mavjud mahalliy organlarning yangi yoki tegishli vakolatlarini yaratish, investisiyalar va iqtisodiy ta'sir vositalarini qo'llash, shuningdek, axborot yordami, ta'lim va jamoatchilik ishtirokini rag'batlantirishni o'z ichiga oladi. Milliy harakatlar xalqaro shartnomalar va majburiyatlarga rioya

etilishi ustidan xalqaro nazorat bilan qo'llab-quvvatlanishi kerak. Bugungi kunda transchegaraviy suv resurslarini boshqarishni integratsiyalashgan tartibga solish konsepsiyasi birinchi o'ringa chiqadi.

Muxtasar qilib aytganda, bugun oldimizda dolzarb ekologik muammolarga hamjihatlikda yechim topish, global iqlim o'zgarishiga moslashish, bioxilma-xillik qisqarishi va atrof-muhit ifloslanishini oldini olishdek vazifalar turibdi. Bu borada biz, mavjud ekologik muammolarni bartaraf etish, mamlakatimizning ekologik xavfsizligi va barqarorligini ta'minlash, tabiiy rayesurslarni tejash imkonini berish bilan bir qatorda, kelajak avlod uchun toza va musaffo, ekologik barqaror mamlaktani meros qilib qoldirishimiz zarur.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shahsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – T., 2017. – B. 49.
2. “O'zbekiston Respublikasi suv xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo'ljallangan konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida” 10.07.2020. PF-6024 sonli
3. Ahmed Tayia & Kaveh Madani. Transboundary water conflict resolution mechanisms. Available at <http://www.globalpolicy.org/security/natres/water/2001/1001fpol.htm>
4. G'afforov X. Ekologik muammolar hamjihatlikda hal qilinadi. Xalq so'zi. № 201(8544), 2023 yil 26 syent. - B.: 3
5. G'afforov X. Ekologik barqarorlik ta'minlanadi. Xalq so'zi. № 249(8311), 2022 yil 19 noy. –B.: 2
6. Bekdurdiyeva G. Markaziy Osiyoda ekologik siyosatning konseptual asoslari//BuxDU ilmiy axboroti 2024, №5, aprel B.-122
7. Markaziy Osiyoda xavfsizlik masalalari. // Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Toshkent: Turon-Iqbol, 2006. - B. 95.
8. <https://president.uz/oz/lists/view/1063>
9. <https://www.gazeta.uz/oz/>
10. <https://ru.wikipedia.org>

ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ЯНГИ ДАВРИДА МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ СОҲАСИДА АМАЛГА ОШИРИЛГАН ИСЛОҲОТЛАР: ЮТУҚ ВА МУАММОЛАР ТАҲЛИЛИ (САМАРҚАНД ВИЛОЯТИ МИСОЛИДА)

Шерқўзи АБДУЛЛОЕВ

Самарқанд Давлат Университети таянч докторанти

Аннотатсия. Ўзбекистонда 2016 йилга қадар бўлган даврда барча соҳалар қатори мактабгача таълим тизимида ислохотлар амалга оширилганига қарамасдан бир қанча муаммолар ҳам сақланиб қолган эди. Мактабгача таълим ташиқлотлари сонининг ҳамда боғча ёшидаги болалар қамровининг қисқариб кетганлиги, айниқса, қишлоқ жойларда мактабгача таълимнинг паст даражада ривожланганлиги, таълим муассасалари тарбиячи ва педагог ходимлари малакасининг етишмаслиги, моддий техник базанинг қониқарсиз ҳолати, соҳада рақобат муҳитининг яратилишига асос бўладиган меъёрий-ҳуқуқий нормалар қабул қилинмаганлиги шулар жумласидандир. Бундай ҳолат Ўзбекистон тараққиётининг янги даври арафасида мактабгача таълим соҳасини тубдан ислох қилиш заруратини юзага келтирди. Ушбу мақолада Янги Ўзбекистонда мактабгача таълим тизимини ислох қилишга доир амалга оширилган тадбирлар, уларнинг ҳуқуқий асосларининг яратилиши, эришилган натижалар, мавжуд камчиликлар Самарқанд вилояти мисолида тадқиқ этилган.

Калим сўзлар: Мактабгача таълим вазирлиги, давлат-хусусий шерикчилик асосидаги нодавлат мактабгача таълим ташиқлотлари, оилавий нодавлат мактабгача таълим муассасалари, “Илк қадам” ўқув дастури

Abstract. In the period until 2016, despite reforms in the preschool education system, as well as in all areas, several problems remained. The number of pre-school education organizations and the coverage of children of kindergarten age has decreased, especially in rural areas, the low level of development of pre-school education, the lack of qualifications of educators and pedagogues in educational institutions, the unsatisfactory state of the material and technical base, the lack of adoption of regulatory and legal norms that are the basis for the creation of a competitive environment in the field. Such a situation created the need for fundamental reform of the field of preschool education on the eve of a new era of Uzbekistan's development. In this article, the measures taken to reform the preschool education system in New Uzbekistan, the creation of their legal bases, the achieved results, and the existing shortcomings are studied on the example of Samarkand region.

Key words. Ministry of preschool education, non-governmental preschool educational organizations based on public-private partnership, family non-governmental preschool educational institutions, “The First Step” educational program

Аннотация. В период до 2016 года, несмотря на реформы в системе дошкольного образования, как и во всех сферах, сохранялся ряд проблем. Снизилось количество организаций дошкольного образования и охват детей дошкольного возраста, особенно в сельской местности, низкий уровень развития дошкольного образования, недостаток квалификации воспитателей и педагогов в образовательных учреждениях, неудовлетворительное состояние материально-технической базы, отсутствие принятия нормативно-правовых норм, являющихся основой создания конкурентной среды в отрасли, в том числе. Такая ситуация создала необходимость коренного реформирования сферы дошкольного образования накануне новой эпохи развития Узбекистана. В данной статье на примере Самаркандской области изучаются меры, принимаемые по реформированию системы дошкольного образования в Новом Узбекистане, созданию их правовой базы, достигнутые результаты, а также имеющиеся недостатки.

***Ключевые слова:** Министерство дошкольного образования, негосударственные дошкольные образовательные организации на основе государственно-частного партнерства, семейные негосударственные дошкольные образовательные учреждения, образовательная программа “Первый шаг”*

Барчага маълумки, инсоннинг вояга етиб, ҳар томонлама етук шахс бўлиб шаклланишида таълим ва тарбиянинг ўрни бекиёсдир. Бу жараёнда энг муҳим ва бошланғич пойдевор бўладиган босқич, шубҳасиз, мактабгача таълим эканини, бугун дунё ҳамжамияти эътироф этмоқда. Бола туғилиб, илк тарбияни оила муҳитида олса, мактабгача таълим даврида унинг қизиқиш ва қобилияти намоён бўлади, ақлий салоҳияти чархлана боради.

Давлатимиз раҳбари 2017 йил 19 октябрь куни мактабгача таълим тизимини тубдан такомиллаштириш масалаларига бағишланган йиғилишда “Мактабгача таълим тизими узлуксиз таълимнинг бирламчи, энг асосий бўғини ҳисобланади. Мутахассис ва педагогларнинг илмий хулосаларига кўра, инсон ўз умри давомида оладиган барча ахборот ва маълумотнинг 70 фоизини 5 ёшгача бўлган даврда олади. Ана шу далилнинг ўзи болаларимизнинг етук ва баркамол шахс бўлиб вояга етишида боғча тарбияси қанчалик катта аҳамиятга эга эканини яққол кўрсатиб турибди.

Боғча тарбиясини олган бола билан боғчага бормаган болани солиштирганда, уларнинг фикрлаш даражаси ўртасида ер билан осмонча фарқ борлигини сезиш қийин эмас”, дея таъкидлаган эди.

Ўзбекистон тараққиётининг янги даврида юртимизда мактабгача таълим тизимини қайта кўриб чиқиш масаласи давлат сиёсати даражасига кўтарилиб, бу борада катта ишлар амалга оширила бошланди.

Фарзандларимиз тарбиясида энг асосий бўғин ҳисобланган мактабгача таълим тизимининг жамиятимиз ҳаётидаги ўрни ва аҳамиятини ҳеч нарса билан ўлчаб бўлмайди. [1:213]

2017 йил арафасида юртимизда мактабгача таълим соҳасида бир қатор муаммолар йиғилиб қолган эди. Жумладан, сўнгги 20 йил давомида давлат тасарруфидаги мактабгача таълим муассасалари сони 45 фоиздан зиёдроқ камайган эди. Шунингдек, мактабгача таълим муассасаларининг моддий-

техника базаси замонавий талабга жавоб бермас, мактабгача таълим тизимида вариатив дастурлар жорий этилмаган, болаларни мактабга тайёрлаш бўйича муқобил, мослашувчан моделлар етарли даражада ривожланмаган ҳамда тараққий этган мамлакатлар сингари ижтимоий, шахсий, ҳиссий, нутқий, математик, жисмоний ва ижодий ривожлантириш, атроф муҳит билан танишувга йўналтирилган махсус давлат таълим дастурлари татбиқ қилинмаган эди.[11]

Бундан ташқари, давлат мактабгача таълим муассасаларида фаолият юритаётган педагог кадрларнинг аксарияти ўрта махсус маълумотга (2017 йил якуни бўйича тизимда фаолият юритаётган қарийб 60 минг тарбиячининг атиги 21 фоизи олий маълумотли, 79 фоизи эса ўрта махсус маълумотга эга) эга бўлиб, болаларни мактаб таълимига талаб даражасида тайёрлаш имконини бермасди.

Давлат статистика қўмитаси маълумотларига кўра, Самарқанд вилоятида 1992 йилда доимий аҳоли 2.300.000 га яқин кишини ташкил этган. Худди шу йили ҳудуддаги боғчалар сони эса 957 та эди. Яъни ўртача ҳар 2400 нафар аҳолига битта боғча тўғри келган. [2:21]

Йиллар ўтиб, аҳоли сони ўсиб боришига қарамасдан давлат мактабгача таълим ташкилотлари сони камайиб борган. Жумладан, 2015 йил 1 январ ҳолатига кўра вилоятда 3,5 миллиондан зиёд аҳоли рўйхатда турган бир вазиятда, фаолият олиб бораётган боғчалар сони 564 тани ташкил этган эди. Бу ҳар 6200 нафар аҳолига битта боғча мавжуд бўлган эди, деганидир. [4]

Мактабгача таълим муассасалари сонининг камайиб бориши ва аҳоли сони кўпайиш суръатининг юқорилиги 2016 йил 1 январ ҳолатига кўра Самарқанд вилоятида мактабгача таълим ёшидаги болаларни мактабгача таълим муассасалари билан қамраб олиш 14,3 фоизгача тушиб кетишига сабаб бўлди. [16]

Мухтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёев мамлакатимиз раҳбари сифатидаги фаолиятининг дастлабки кунларидан бошлаб таълим тизимининг узвий қисми бўлган мактабгача таълимни ҳар томонлама ривожлантиришга

алоҳида эътибор қаратди. Шу мақсадда давлат етакчиси ҳамда ҳукумат томонидан мактабгача таълим тизимини замонавий асосларда янада ривожлантиришга қаратилган қарор ва фармонлар қабул қилинди. Энг муҳими, янги таҳрирда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги Қонун ҳамда қатор ўзгартиришлар киритилиб референдум орқали янгиланган Асосий қонунда мактабгача таълим тизимидаги ислохотларни амалга оширишда давлатнинг маъсулиятига доир нормалар белгиланди.

Энг аввало, 2016 йил ноябрда Ш.Мирзиёев Самарқанд вилояти сайловчилари вакиллари билан учрашувдаги маърузасида юртимизда мактабгача таълим муассасаларини реконструкция ва модернизациялаш дастури тайёрланаётганлигини ҳамда ушбу дастурга кўра, Самарқанд вилоятида 2017-2021 йилларда 800 ўринли 16 та янги болалар боғчаси қурилиши, 4250 ўринли 45 та муассаса реконструкция ва капитал таъмирланиши назарда тутилаётганини баён қилди.

2017 йил январ ойи ҳолатига кўра, вилоят халқ таълими бошқармаси тасарруфида 551 та мактабгача таълим муассасаси фаолият юритди. Ушбу давр оралиғида вилоятда 2-7 ёшли болалар 285 минг нафарни ташкил этиб, уларнинг 26,1 фоизи ёки 74 минг нафардан зиёд кичкинтойлар мактабгача таълим муассасаларига қамраб олинган эди.

Болалар тарбиясида энг асосий бўғин ҳисобланган мактабгача таълим тизимининг жамият ҳаётидаги катта ўрни ва аҳамияти эътиборга олинган ҳолда, Президент Ш.М.Мирзиёевнинг 2017 йил 30 сентябрдаги “Мактабгача таълим тизими бошқарувини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5198 сонли фармони билан Мактабгача таълим вазирлиги ташкил этилди.

Вазирликнинг саъйи ҳаракати билан 2017 йилнинг ўзида Ўзбекистонда 107 та мактабгача таълим муассасаси реконструкция қилинди ва қурилди, 195 та боғча капитал таъмирланди.

Мамлакат узлуксиз таълим тизимининг муҳим бўғини бўлган мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш, ходимларнинг

меҳнатига ҳақ тўлаш ва моддий рағбатлантиришнинг муносиб шарт-шароитларини яратиш, жамиятда давлат мактабгача таълим ташкилотлари педагогларининг нуфузини ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев томонидан 2018-йил 28-февралда «Давлат мактабгача таълим муассасалари ходимларининг айрим тоифалари меҳнатига ҳақ тўлашни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарор қабул қилинди.

Унга кўра, Самарқанд вилоятининг Нуробод, Қўшработ, Ургут, Булунғур ва Пахтачи туманларида жойлашган давлат мактабгача таълим муассасаларида болалар сақлангани учун амалдаги ота-оналар тўлови миқдори 2023 йил 1 январгача бўлган муддатда икки барабар пасайтирилди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан 2018 йил 28 мартда қабул қилинган “Болаларни давлат мактабгача таълим ташкилотларига қабул қилиш бўйича давлат хизматлари кўрсатишнинг маъмурий регламентини тасдиқлаш тўғрисида”ги 244-сон қарорининг қабул қилиниши натижасида фуқороларга 2018 йил 1 апрелдан болаларни мактабгача таълим муассасаларига навбатга қўйиш, қабул қилиш Ягона интерактив давлат хизматлари портали my.gov.uz ва Давлат хизматлари марказлари орқали амалга ошириш имконияти яратилди. Натижада болаларни боғчага бериш учун йўлланма олишда инсон омили аралашмагани тизимдаги коррупцион ҳолатларни олдини олишда муҳим аҳамиятга эга бўлди. [12]

Мамлакатда 3-7 ёшгача бўлган болаларнинг мактабгача таълим билан қамровини ошириш мақсадида 2018 йил 5 апрелда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Мактабгача таълим тизимини янада рағбатлантириш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3651 сон қарори қабул қилинди. Қарор асосида мактабгача таълим соҳасида давлат-хусусий шерикликка кенг йўл очилди ҳамда уларга бир қатор имтиёз ва субсидиялар берилиши тартиби йўлга қўйилди.

Юқоридаги қарор ижросини таъминлаш мақсадида 2018 йил 30 июлда Вазирлар Маҳкамасининг “Оилавий нодавлат мактабгача таълим ташкилотлари ҳамда оилавий нодавлат мактабгача таълим ташкилотлари фаолияти бўйича рухсатнома бериш тартиби тўғрисида низомларни тасдиқлаш ҳақида”ги 595-сон қарори қабул қилинди. Қарор асосида, оилавий нодавлат мактабгача таълим ташкилотларини ташкил этиш тартиби ва уларга давлат томонидан бериладиган моддий кўмак ҳамда субсидиялар миқдорлари белгиланди.

Мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш, болаларнинг сифатли мактабгача таълимдан тенг фойдаланишини таъминлаш, мактабгача таълим хизматларининг нодавлат секторини ривожлантириш мақсадида 2019 йил 8 май куни Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПҚ-4312 сонли қарори қабул қилинди. Ушбу концепсияга кўра мактабгача таълим соҳасидаги меъёрий-ҳуқуқий базани янада такомиллаштириш; мактабгача ёшдаги болаларни интеллектуал, ахлоқий, эстетик ва жисмоний жиҳатдан ҳар томонлама ривожлантириш учун шароитлар яратиш; болаларни сифатли мактабгача таълим билан қамраб олиш кўламини ошириш, ундан тенг фойдаланиши имкониятларини таъминлаш, мазкур соҳада давлат-хусусий шерикчиликни ривожлантириш; мактабгача таълим ташкилотларида болаларни соғлом ва баланслаштирилган озиқ-овқат, сифатли тиббий парвариш билан таъминлаш мактабгача таълим тизимини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари этиб белгиланди

Қабул қилинган қарорлар самараси ўлароқ, Самарқанд вилоятида 2017-2019 йиллар мобайнида боғчалар сони 561 тадан 1341 тага (628 та давлат, 13 та давлат-хусусий шериклик асосида, 39 та нодавлат ва 661 та оилавий мактабгача) етказилиб, боғча ёшидаги болаларнинг 26 фоизи мактабгача таълим муассасаларига қамраб олинди.

Хусусан, вилоятнинг биргина Жомбой туманида 3-7 ёшгача болаларни мактабгача таълимга қамраб олиш кўрсаткичи сўнгги икки йилда 12 фоиздан 35 фоизга ўсди. Бунда нодавлат мактабгача таълим муассасаларининг алоҳида ҳиссаси бор. 2019 йилнинг июн ойида Эски Жомбой маҳалласида тадбиркор Мамаюсуф Шодмонов ташаббуси билан “Юлдуз” номли 50 нафар болажонни ўз бағрига олган мактабгача таълим муассасаси иш бошлади. Бундан ташқари, туманда Халқаро болаларни ҳимоя қилиш куни арафасида 13 та оилавий боғча ва 4 та нодавлат таълим муассасаси фаолияти йўлга қўйилди.

2019 йил август ҳолатига кўра вилоятдаги 1572 та мактабгача таълим муассасаси 315 минг нафар 3-7 ёшдаги болаларнинг 112 минг нафари (35,7 фоизи)ни қамраб олди. 2019 йилги инвестиция дастури доирасида вилоятда умумий қиймати 142 миллиард 172 миллион сўм маблағ ажратилиб, 49 та объектда қурилиш-таъмирлаш ишлари олиб борилди. Давлат мактабгача таълим муассасалари умумий қиймати 1 миллиард 786 миллион сўмлик 169 турдаги 351 405 дона ўйинчоқлар, ўқув-дидактик, кўргазмали ва тарқатма материаллар, 100 та давлат мактабгача таълим муассасаси 405,7 миллион сўмлик мусиқа асбоблари билан таъминланди.

Шуни ҳам алоҳида таъкидлаш ўринлики, сўнгги йилларда, илғор хорижий давлатлар ва Корея Республикаси тажрибасидан келиб чиқиб, республиканинг барча мактабгача таълим муассасаларида “Илк қадам” давлат ўқув дастури йўлга қўйилди. Унинг асосий мақсади болаларни ўқитиш эмас, балки уларнинг ўқишга интилишларини ривожлантиришдан иборат. Мазкур дастур ўзида беш тамойилни мужассамлаштирган. Булар жисмоний ривожланиш ва соғлом турмуш тарзининг шаклланиши, ижтимоий-ҳиссий ривожланиш, нутқ, ўқиш ва ёзиш, ақлий ривожланиш, ижодий ривожланиш кабилардан иборат.

Мактабгача таълим-тарбия тизимини ривожлантиришга доир амалдаги қарор, фармон ва давлат дастурларининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш ҳамда мактабгача таълим ва тарбия соҳасидаги

муносабатларни тартибга солиш мақсадида 2019 йил 16 декабрда Ўзбекистон Республикасининг “Мактабгача таълим ва тарбия тўғрисида”ги қонуни қабул қилинди. Мазкур ҳуқуқий нормада мамлакатмизда мактабгача таълим ва тарбиянинг асосий принциплари, давлат сиёсатининг асосий йўналишлари ҳамда болаларнинг мактабгача таълим ва тарбия олишга доир давлат кафолатлари белгилаб қўйилди.

2020 йилда республикамизда эълон қилинган карантин сабаб боғчалар фаолияти вақтинчалик тўхтатилди. Айни шу даврда мактабгача таълим вазирлиги ташаббуси билан “Болажон” телеканалида онлайн боғча лойиҳаси ишга тушди. Бунда болалар “Илк қадам” ва “Ақлвой” давлат дастурлари асосида машғулотларни кузатди.

Аҳамиятга молик томони шундаки, пандемия шароитида ҳам мамлакатимизда янги мактабгача таълим муассасаларининг қурилиши давом эттирилди. Натижада, 2020 йилнинг якунига қадар Самарқанд вилоятида фаолият олиб бораётган давлат мактабгача таълим муассасалари сони 848 тага етди. [2:21]

Мактабгача таълим-тарбия соҳасидаги меъёрий-ҳуқуқий нормаларни такомиллаштиришда 2020 йил 23 сентабрда янги таҳрирда Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғрисида”ги қонунининг қабул қилиниши муҳим аҳамиятга эга бўлди. Ушбу қонуннинг 8-моддаси “Мактабгача таълим ва тарбия” деб номланиб унга янги “Мактабгача таълим ва тарбия олти ёшдан етти ёшгача бўлган болаларни бошланғич таълимга бир йиллик мажбурий тайёрлашни ҳам назарда тутди”- деган янги қоида киритилди.[13]

Самарқанд вилоятида 2017-2021 йиллар давомида 667 та ана шундай бепул мажбурий бир йиллик мактаб таълимига тайёрлаш гуруҳларига 19 мингдан зиёд 6 ёшли болалар қамраб олиниб, уларнинг қамрови 40 фоиздан 71 фоизга етказилди.

Мамлакатимизда нодавлат мактабгача таълим ташкилотлари фаолиятини қўллаб-қувватлаш мақсадида қабул қилинган қарорлар натижасида, Самарқанд вилоятида 2018 йилдан 2021 йил март ойига қадар

бўлган уч йил мобайнида қуввати 9300 ўринли 102 та давлат-хусусий шериклик асосида, қуввати 38 минг ўринли оилавий нодавлат мактабгача таълим ташкилоти фаолияти йўлга қўйилди.

Бундан ташқари, сўнгги йилларда мактабгача таълимни ривожлантириш бора-сида Самарқанд вилоят ҳокимлиги томонидан ҳам самарали фаолият олиб борилмоқда. Жумладан, биргина 2021 йилнинг ўзида ҳокимлик ташаббуси билан 1 минг 121 та, шундан 9 та давлат, 8 та нодавлат (хусусий), 1 минг 89 та оилавий ва 15 та давлат хусусий шериклик асосидаги боғчалар ташкил этилди. [7:2]

Юртимизнинг олис ва чекка ҳудудларида болаларнинг мактабгача камровини ошириш ҳамда мактабгача таълим муассасалари тармоғини кенгайтириш ушбу соҳадаги давлат сиёсатининг энг устувор вазифаларидан ҳисобланади. Шу мақсадда 2021 йил 10 июнда Президентимизнинг “Қамров даражаси паст бўлган туманларда мактабгача таълим ташкилотлари тармоғини кенгайтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5144-сон қарори қабул қилинди. Ушбу қарорга 3-илова сифатида тасдиқланган “Қамров даражаси паст бўлган туманларда мактабгача таълим ташкилотлари тармоғини кенгайтириш” дастури доирасида Самарқанд вилоятининг Қўшработ, Ургут ва Нуробод туманларида жами 4500 ўринли 152 та (300 ўринли 2 та давлат, 3600 ўринли 144 та оилавий нодавлат ва 600 ўринли 6 та давлат-хусусий шериклик асосидаги нодавлат) мактабгача таълим ташкилотлари ташкил этилиши белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январда “2022-2026-йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон фармонининг қабул қилиниши юртимизда мактабгача таълим соҳасидаги ислохотларни янги босқичга олиб чиқди.

Ушбу фармонга 1-илова сифатида тасдиқланган 100 мақсаддан иборат “2022-2026-йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясини “Инсон қадрини улуғлаш ва фаол маҳалла йили”да амалга оширишга оид давлат дастури”нинг 38-40-мақсадлари мактабгача таълимни

ривожлантиришга бағишланган. Унда мактабгача таълимдаги қамров даражасини 67 фоиздан камида 80 фоизга етказиш, 2022/2023-йилларда 6 ёшли болаларни мактабгача тайёрлов тизими билан қамраб олиш даражасини 90 фоизга, 2024/2025 ўқув йили якунига қадар 100 фоизга етказиш, мактабгача таълим тизимига хусусий сектор маблағларини жалб қилиш орқали 7 мингдан зиёд янги нодавлат мактабгача таълим ташкилотларини ташкил этиш, боғча ходимларининг профессионал тайёргарлиги ва маҳоратини ошириб боришнинг такомиллаштирилган тизимини жорий этиш, 2022-2026-йилларда 160 мингдан зиёд педагог кадрларнинг малакасини ошириш, мактабгача таълим тизимида бюджет маблағларининг мақсадли ва самарали сарфланишини таъминлаш, мактабгача таълим тизимида молиявий жараёнларнинг шаффоф тарзда амалга оширилиши учун зарур шароитларни яратиш белгиланган.[14]

Тараққиёт стратегиясида белгиланган вазифаларнинг ҳуқуқий асосларини яратиш мақсадида Президентнинг 2022 йил 14 июлдаги “Мактабгача таълим соҳасида давлат хусусий шерикчиликни янада ривожлан-тириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори қабул қилинди. Унга биноан 2022 йил 1 сентябрдан бошлаб оилавий боғ-чаларга бир қатор енгиллик ва қулайликлар берилди. Биринчидан, оилавий боғчалар-га қатнаётган ижтимоий қўмакка муҳтож оилаларнинг фарзандлари ва махсус контингентлар сони жами тарбияланувчилар сонининг 70 фоизидан кам бўлган тақдирда, ет-маган қисмига бошқа оилаларнинг болаларини қабул қилишга рухсат этилди.

Бунда, ушбу болалар учун ота-оналар тўлови шу жойдаги давлат мактабгача таълим ташкилотлари учун белгиланган ҳажмлардан ош-майдиган миқдорда белгиланади.

Иккинчидан, оилавий боғчалар-га тарбиячи ва тарбиячи-ёрдамчи лавозимлари учун 4,5 тагача штат бирлигини ажратишга рухсат эти-лди.

Бунда, тарбиячи ва тарбия-чи-ёрдамчиларга Давлат бюджети маблағлари ҳисобидан иш ҳақи харажатларини қоплаш учун суб-сидия ҳақиқатда банд

килинган, лекин 4,5 тадан (Тошкент шаҳри, Нукус шаҳри ва вилоятлар марказ-ларида – 2,25 тадан) кўп бўлмаган штат бирлигидан келиб чиқиб тўланади.

Учинчидан, ота-оналар тўлови миқдори мустақил равишда белгиланган ҳолда 3 ёшга тўлмаган болаларни ҳам қабул қилишга рухсат этилди (ДХШларга ҳам тегишли).

Бунда 3 ёшга тўлмаган болаларга Давлат бюджети маблағлари ҳисобидан субсидиялар ажратилмайди (боқувчисини йўқотган аёлларнинг 2-3 ёшдаги фарзандлари бундан мустасно).

Тўртинчидан, табиий газ учун компенсация марказлашган табиий газ таъминоти мавжуд бўлмаган, лекин иситишнинг бошқа турларидан, шу жумладан, суюлтирилган газ ёки кўмир маҳсулотларидан фойдаланаётган давлат-хусусий шериклик асосидаги ва нодавлат мактабгача таълим ташкилотларига ҳам тўланади (оилавий нодавлат мактабгача таълим ташкилотлари бундан мустасно). [8:2]

Соҳада давлат томонидан берилаётган юксак эътибор ҳамда амалга оширилаётган кенг қўламли ислохотлар ижобий натижаларда ўзини кўрсатди. Самарқанд вилоят мактабгача таълим бошқармаси маълумотига кўра, 2022 йил 1 сентябр ҳолатида ҳудудда 2 561 та оилавий нодавлат боғчалари фаолият юритиб, уларда 73 мингдан зиёд боғча ёшидаги болалар таълим-тарбия олди. Бу кўрсаткич вилоятда умумий болалар сонининг 33 фоизини ташкил этди.[9:1]

2022 йилда жаҳон оммавий ахборот воситалари халқаро тадқиқот натижаларини эълон қилди. Унга кўра, 3 ёшдан 6 ёшгача бўлган болаларни мактабгача таълимга қамровнинг ўсиши бўйича Ўзбекистон жаҳон рейтингда биринчи ўринни эгаллагани ҳам қилинган ишлар самарасидан дарак беради. [5:2]

Мамлакатмизда аҳолини ижтимоий ва моддий жиҳатдан кенг қўллаб-қувватлаш ҳамда мактабгача ёшдаги болаларни мактабгача таълим муассасаларига кенг қамровини таъминлаш мақсадида қабул қилинган

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 30 декабр “Республика ҳудудларини тоифаларга ажратиш ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлашнинг табақалаштирилган тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-287-сон фармонида кўра 2023 йил 1 январидан бошлаб, Ўзбекистондаги барча - 208 та туман ва шаҳар иқтисодий аҳволи эътиборга олинб, 5 та тоифага ажратилди. 2023 йил 1 январдан 2026 йил 1 январга қадар давлат боғчаларида бола таъминоти учун тўловлар туманлар тоифасидан келиб чиқиб, 5-тоифадаги туманларда - 50 фоиз; 4-тоифадаги туманларда - 50 фоиз; 3-тоифадаги туманларда - 30 фоиз миқдорида камайтирилди.[10]

Ушбу фармон билан вилоятнинг Булунғур, Иштихон, Каттакўрғон шаҳри, Нарпай, Оқдарё, Пастдарғом ҳамда Ургут туманлари 3-тоифадаги; Каттакўрғон, Нуробод, Пахтачи ва Паяриқ туманлари 4-тоифадаги ҳамда Қўшрабод тумани 5-тоифадаги туманлар рўйхатида киритилди.

2023 йилнинг биринчи ярми якуни билан вилоятдаги 356760 нафар мактабгача ёшдаги болаларнинг 245644 нафари (68,9 фоизи) мактабгача таълим ташкилотларига қамраб олинди. Айни шу даврда вилоятда 743 та давлат боғчаси, 123 та давлат хусусий шериклик асосидаги, 64 та нодавлат (хусусий), 2836 та оилавий боғчалар, 1 та ташкилотга қарашли боғча ва 1 та илк ривожлантириш маркази фаолият юритиб келди.

Айнан 2023 йилнинг дастлабки олти ойи мобайнида манзилли дастурлар доирасида Пойариқ тумани Бешкўрғон маҳалласида 60 ўринли, Нарпай тумани Иймон маҳалласида 60 ўринли, Самарқанд тумани Дўстлик маҳалласида 60 ўринли, Каттакўрғон тумани Ёнбошсой маҳалласида 60 ўринли, шу туманнинг Жумабой маҳалласида 60 ўринли, Тайлоқ тумани Янги ҳаёт маҳалласида 120 ўринли, Қўшрабод тумани Дўстлик маҳалласида 90 ўринли, Тоз маҳалласида 60 ўринли ва ҳомийлик маблағлари ҳисобидан мактабгача таълим ташкилотлари фойдаланишга топширилди.

Самарқанд вилоятда мактабгача таълим-тарбия соҳасида амалга оширилаётган туб ислохотларни амалга оширишда педагог-тарбиячиларнинг билим даражаси ва салоҳияти ҳам муҳим аҳамиятга эга. Ҳар йили республика

миқёсида ўтказилиб келинаётган турли танловларда вилоят педагог-тарбиячилари ҳам муносиб иштирок этмоқдалар. Жумладан, “Йилнинг энг яхши тарбиячиси-2024” кўрик-танловининг республика босқичида 1-ўринни Каттақўрғон шаҳридаги 8-МТТ тарбиячиси Зулфия Хидирова, 3-ўринни эса ушбу туманнинг 19-МТТ тарбиячиси Назира Очилова қўлга киритиб, моддий рағбатлантирилди ҳамда олий таълим муассасасига суҳбат асосида ўқишга кириш имтиёзига ҳам эга бўлишди.[17]

Мактабгача таълим тизимида олиб борилаётган ислохотлардан кўзланган мақсад битта. У ҳам бўлса, бола боғчага борсин! Фикри теран, синчков нигоҳли, кенг дунёқарашли, энг муҳими, Учинчи Уйғониш даврига тамал тошини қўя оладиган авлод таълим-тарбияни, албатта, боғчадан бошлаши лозим. [6:5]

Ўзбекистон тараққиётининг янги босқичида Самарқанд вилоятида мактабгача таълим соҳасида кенг кўламли ислохотлар амалга оширилсада, соҳада ҳали ҳамон ўз ечимини кутаётган бир қатор муаммолар мавжуд.

Биринчидан, мактабгача таълим ташкилотларида бир гуруҳда тарбияланаётган 25 нафар тарбияланувчига ўрта ҳисобда 1 нафар тарбиячи-педагог тўғри келмоқда. Бу мактабгача таълим-тарбия сифатини янада оширишга имкон бермайди.

Иккинчидан, айрим давлат мактабгача таълим муассасаларида тарбияланувчиларни санитария-гигиена талаблари асосида овқатлантириш учун алоҳида ошхоналар мавжуд эмас, уларда таълим-тарбия ва машғулот хонасидан бир вақтнинг ўзида овқаланадиган жой сифатида фойдаланилмоқда. Шунингдек, баъзи мактабгача таълим муассасаларига таъминотчилар томонидан сифатсиз маҳсулотлар келтирилаётганлиги, тарбияланувчиларга оқсил, килокалорияга бой маҳсулотлар берилмаётганлиги, бу каби ҳолатлар муассасалардаги бракераж комиссияси томонидан назорат қилинмаётгани ҳам бор ҳақиқат.

Учинчидан, вилоятдаги аксарият нодавлат оилавий мактабгача таълим ташкилотларида ҳамшира штати жорий этилмаган ва бундай муассасаларда

тиббий назорат шусиз ҳам иш ҳажми катта бўлган ҳудуддаги қишлоқ врачлик пунктлари ҳамшираларига топширилган. Масалан, Иштихон туманида мавжуд бўлган 250 та оилавий болалар боғчаларининг ҳеч бирида ҳамшира штати мавжуд эмас.

Тўртинчидан, вилоятдаги мактабгача таълим муассасалари табиёчи-педагоглар таркибида ўрта махсус маълумотли мутахассислар улуши ҳозиргача кўпчилиكنи ташкил этмоқда.

Бешинчидан, 3-7 ёшли болаларнинг мактабгача таълим билан қамров кўрсаткичи вилоят туманлари кесимида бир хил даражада эмас. Жумладан, 2022 йил апрел ҳолати бўйича вилоятда 3-7 ёшли болаларнинг мактабгача таълим билан қамраб олиниши кўрсаткичи 69 фоизни ташкил этган бир ҳолатда Каттақўрғон тумани 57,7 фоиз натижа билан энг охириги ўринда турган.

Хулоса қилиб шуни айтиш лозимки, 2017-2023 йилларда юртимизда мактабгача таълим тизимини юксалтиришга қаратилган кенг қамровли ислохотлар амалга оширилди. Аввало, мактабгача таълимни изчил ривожлантиришга қаратилган меъёрий-ҳуқуқий асослар қабул қилинди, соҳада рақобат муҳитини яратиш ва болаларнинг мактабгача қамровини ошириш мақсадида янги турдаги давлат-хусусий шерикчилик асосидаги ҳамда оилавий нодавлат мактабгача таълим муассасалари ташкил этилди. Асосийси, бундай турдаги таълим муассасаларига давлат томонидан турли солиқ имтиёзлари, моддий рағбатлантириш ва субсидиялар ажратиш йўлга қўйилди. Шунингдек, мактабгача таълим муассасалари тарбиячи-педагоглари ва ишчи ходимларини моддий қўллаб қувватлаш мақсадида уларнинг маошлари оширилди ҳамда қўшимча устамалар бериш механизми яратилди. Энг қувонарлиси, таълим-тарбия жараёнига илғор хорижий давлатларнинг ўқув дастурларини жорий этиш йўлга қўйилди. Аммо шу билан бирга, бу борада ҳам бир қатор муаммолар сақланиб турибди. Мактабгача таълим ташкилотлари гуруҳларда тарбияланавчилар сонига нисбатан белгиланган тарбиячи-педагог штатларининг камлиги, мактабгача таълим

ташкilotларида тарбияланувчиларни санитария-гигиена талаблари асосида овқатлантириш учун алоҳида ошхоналар мавжуд эмаслиги, болаларни овқатлантиришда таомномага қўшиб ёзишлар, давлат-хусусий шерикчилик ва оилавий нодавлат мактабгача таълим ташкilotларида тиббий хизмат сифатининг пастлиги ва бошқалар шулар жумласидандир.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Mirziyoyev Sh.M. “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi”. “O‘zbekiston” nashriyoti. Toshkent, 2022-yil., B-213
2. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistikasi qo‘mitasining “O‘zbekistonda ta’lim (2018-2022)” statistik to‘plami. Toshkent. 2023-yil., B-21
3. Ўз МА, М-110-жамғарма, 1-рўйхат, 346-йиғма жилд 1-варак
4. Самарқанд вилоят статистика бошқармаси маълумоти
5. “Янги Ўзбекистон” газетаси. № 233 (755), 2022 йил 15 ноябрь, сешанба, В-2
6. “Янги Ўзбекистон” газетаси № 28 (817), 2023 йил 10 февраль, жума, В-5
7. “Zarafshon” gazetasi. 2021-yil 18-dekabr, shanba, 127 (23.563)-son, В-2
8. “Zarafshon” gazetasi. 2022-yil 16-avgust, seshanba, 94 (23.661)-son, В-2
9. “Zarafshon” gazetasi. 2022-yil 27-sentabr, seshanba, 112 (23.679)-son, В-1
10. <https://kun.uz/77971779?q=%2F77971779>
11. <https://lex.uz/ru/docs/-3362886>
12. <https://lex.uz/ru/docs/3603405>
13. <https://lex.uz/docs/-5013007>
14. <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>
15. <http://www.samarkandnews.uz/post/11720>
16. https://samarkand.uz/uz/about_region/economic_indicators/2015_yillik20
17. <https://zarnews.uz/uz/post/ustozlar-milliy-forumida-faol-oqituvchi-va-murabbiylar-taqdirlandi>

О ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОМ КУРСЕ НОВОГО УЗБЕКИСТАНА

Артиков Музаффар Абдурахманович

профессор Университета точных

и социальных наук, доктор философии

Хакимов Эркин Туйчиевич –

доцент Ферганского государственного университета

Аннотация: В статье анализируются приоритетные направления внешнеполитического курса Республики в контексте реализации «Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022-2026 годы».

Ключевые слова: Дипломатия Узбекистана, обновление межгосударственных отношений, многовекторная внешняя политика, участие в международных организациях.

Abstract: The article analyzes the priority directions of the foreign policy of the Republic in the context of the implementation of the “Development Strategy of the New Uzbekistan for 2022-2026”.

Key concepts: Diplomacy of Uzbekistan, renewal of interstate relations, multi-vector foreign policy, participation in international organizations.

Annotatsiya: Maqolada O'zbekiston Respublikasining 2022-2026 yillaga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasini amalga oshirish kontekstida davlat tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: O'zbekiston diplomatsiyasi, davlatlararo munosabatlarni yangilash, ko'p vektorli tashqi siyosat, xalqaro tashkilotlardagi ishtiroki.

Избрание Шавката Мирзиёева на пост Президента Республики Узбекистан ознаменовало начало новой эры в истории государственности независимого Узбекистана, развития внешней политики и дипломатии на принципах открытости и конструктивизма, а также формирования совершенно новой парадигмы государственной внешнеэкономической деятельности, ставшей составной частью «Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан на 2017-2021 годы».

Пятое направление Стратегии было посвящено вопросам внешней политики страны: «обеспечение безопасности, межнационального согласия и религиозной толерантности, осуществление взвешенной, взаимовыгодной и конструктивной внешней политики, направленные на укрепление независимости и суверенитета государства, создание вокруг Узбекистана пояса безопасности, стабильности и добрососедства, укрепление международного имиджа страны»*.

Новое руководство Узбекистана приняло решение, что главный приоритет внешней политики Республики Узбекистан – развитие многоплановых и взаимовыгодных взаимоотношений со странами Центральной Азии. Приверженность к дружеским отношениям с нашими ближайшими соседями закреплена в Стратегии действий и Стратегии развития. Такие важные вопросы, как безопасность границ и распределение водных ресурсов, требуют установления мирных добрососедских отношений между странами региона. Под руководством Ш.Мирзиёева была проявлена

* Указ Президента Республики Узбекистан «О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан», №4947 от 7 февраля 2017 года. // <https://lex.uz/docs/3107042>

политическая воля и дипломатическая активность, что привело к принципиальному обновлению межгосударственных отношений в Центральной Азии и повышению их до стратегического уровня сотрудничества. Об этом свидетельствуют многочисленные визиты Президента Узбекистана в соседние государства, обмен мнениями с их руководителями в ходе участия на заседаниях ШОС, БРИКС, СНГ в 2017-24 годах.

Президент Узбекистана, выступая на 72-й сессии Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций, предложил регулярные консультативные встречи глав государств Центральной Азии с целью интенсификации отношений между странами. Инициатива была воплощена в Консультативной встрече глав государств Центральной Азии, организованной по инициативе Ш. Мирзиёева в г.Астане в 2018 году. В результате была создана новая структура безопасности, основанная на общих интересах стран региона. Предлагаемая формула регионального сотрудничества позволяет двум или более государствам реализовывать свои интересы, действуя коллективно и координируя свои действия.

Усложнение международной обстановки и рост угрозы международного терроризма, включая Афганистан, стимулируют страны Центральной Азии к укреплению сотрудничества. Президент Ш.Мирзиеев представил новую концепцию, которая рассматривает Афганистан как неотъемлемую часть региона Центральной Азии и отказывается от предыдущей парадигмы, связывающей эту страну исключительно с «угрозами для региона». Важные аспекты многосторонней дипломатии Узбекистана были представлены на Ташкентской международной конференции по Афганистану «Мирный процесс, сотрудничество в сфере безопасности и региональное взаимодействие» в марте 2018 года. Президенту Узбекистана в течение 2017–2018 гг. удалось согласовать с региональными и международными партнерами открытие нового дипломатического трека по решению проблем Афганистана – проведено

заседание нового консультативного формата «Страны Центральной Азии — Афганистан» (C5+1).

Кроме того, основными приоритетами Узбекистана в Афганистане являются обеспечение свободного доступа к морским портам Ирана, Индии и Пакистана, а также к развивающимся торговым рынкам Восточной Азии, Европы и Ближнего Востока. Для этого страна стремится диверсифицировать *транспортно-логистические коридоры* и интегрировать их в трансконтинентальные сети. Так, в соответствии с текущими направлениями мирового развития в 2021 году Узбекистан организовал международную конференцию «Центральная и Южная Азия: региональная взаимосвязанность. Угрозы и возможности».

Президент Узбекистана отмечает важность дальнейшего расширения многопланового сотрудничества с *Организацией Объединённых Наций* и её институтами. В июне 2018 года Генеральная Ассамблея ООН приняла резолюцию №72/283, которая рассматривает укрепление регионального и международного сотрудничества для обеспечения мира, стабильности и устойчивого развития в Центральноазиатском регионе. Данный документ, разработанный Узбекистаном совместно с соседними государствами Центральной Азии, получил единогласную поддержку всех государств-членов ООН, включая 55 соавторов резолюции.

Также в декабре 2018 года Генеральная Ассамблея ООН приняла специальную резолюцию №73/128 «Просвещении и религиозная толерантность». Этот документ, разработанный Узбекистаном, был единодушно поддержан всеми государствами-членами ООН. Принятие этой резолюции стало практической реализацией инициативы президента Узбекистана Шавката Мирзиёева, выдвинутой на 72-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН в 2017 году. Целью данной резолюции является обеспечение всеобщего доступа к образованию, ликвидация неграмотности и невежества, а также содействие установлению терпимости, свободы вероисповедания, защите прав верующих и предотвращению их дискриминации.

В августе 2018 года на саммите Международного фонда спасения Аральского моря в Туркменбаши Ш.Мирзиёев предложил важные инициативы по улучшению социально-экономической и экологической ситуации в регионе Аральского моря, предложив объявить регион зоной экологических инноваций и технологий. В результате, в ноябре 2019 года по инициативе Узбекистана был создан целевой трастовый фонд для региона Приаралья под эгидой ООН. Этот фонд, основанный на многостороннем партнерстве по безопасности человека, объединяет усилия правительства Узбекистана, агентств ООН и сообщества доноров для развития региона Аральского моря. 18 мая 2021 года на пленарном заседании 75-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН была единогласно принята специальная резолюция ООН, по предложенной Узбекистаном инициативе, объявить регион Аральского моря зоной экологических инноваций и технологий.

Предотвращение распространения **ядерного оружия** остается важной задачей для узбекской дипломатии, и она придает этому вопросу большое значение, поскольку является одной из наиболее актуальных проблем текущей глобальной политической обстановки. В 2016 году президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев, находясь на посту председателя Организации исламского сотрудничества, выдвинул идею создания зоны, свободной от ядерного оружия, на Ближнем Востоке в 2017 году в качестве одного из своих приоритетов.

В 2020 году открылась новая страница сотрудничества Узбекистана с международными правозащитными организациями: 13 октября 2020 года Республика Узбекистан впервые была избрана членом Совета ООН по правам человека.

Сотрудничество со странами СНГ, в частности с Россией, является стратегически важным направлением во внешнеполитическом курсе Узбекистана. По итогам государственного визита Ш. Мирзиёева в **Россию** 4-5 апреля 2017 года были достигнуты значительные успехи в российско-узбекских отношениях. На встрече, в которой приняли участие

представители политических и деловых сфер РФ и Узбекистана, было заключено 50 договоров на общую сумму \$15 млрд. Важным достижением переговоров стала формирование новой модели межгосударственных отношений, где Россия подтверждает особый статус отношений с Узбекистаном. Эта модель включает активное развитие двусторонних торгово-экономических и инвестиционных связей между Москвой и Ташкентом, при этом Узбекистан не включается в экономические и военно-политические проекты России. Такой подход отражает стремление обеих стран укрепить свои отношения на взаимовыгодной основе, с учетом особенностей и интересов каждого государства.

Развитие взаимовыгодного и многопланового сотрудничества с *США* является важным направлением внешней политики Узбекистана. Новое руководство страны признает поддержку экономически и технологически развитых стран Запада, включая Соединенные Штаты, как фактор, способствующий позитивным изменениям и реформам в Узбекистане. Формирование положительного имиджа страны и информирование международного сообщества о проводимых изменениях являются важными задачами узбекской дипломатии.

Первые контакты на высшем уровне между Узбекистаном и США произошли во время Саммита арабо-мусульманских стран и Соединённых Штатов в 2017 году, когда Президент Ш.Мирзиёев встретился с президентом Д.Трампом. Трамп высоко оценил проводимые реформы в Узбекистане. В декабре 2017 года Президент Ш.Мирзиёев и президент Д.Трамп подтвердили свою поддержку укрепления стратегического партнерства в ходе телефонного разговора. В мае 2018 года состоялся официальный визит Президента Ш.Мирзиёева в Соединённые Штаты по приглашению президента Д.Трампа. Главной целью этого визита было устранение взаимного недоверия, привлечение американских компаний на узбекский рынок, продвижение внешнеполитических и внешнеэкономических интересов, а также поддержка проводимых реформ в Узбекистане. В

продолжении двустороннего диалога, 30 июня 2020 года состоялась встреча министров иностранных дел государств Центральной Азии и США (С5+1), а также двусторонние экономические визиты и переговоры с американскими делегациями.

Узбекистан придает также большое значение развитию взаимовыгодного сотрудничества с *Европейским союзом* и европейскими странами. Официальные визиты Ш. Мирзиёева во Францию (8-9 октября 2018 г.) и Германию (20-22 января 2019 г.), а также визит президента Ф.В. Штайнмайера в Узбекистан (27-29 мая 2019 г.) создали надежную основу для дальнейшего развития экономических отношений с этой частью мира, отражённой в новой политике ЕС со странами Центральной Азии в 2018 году. Начавшийся в феврале 2019 года переговорный процесс по заключению Расширенного соглашения о партнерстве и сотрудничестве (GSP+) с Европейским союзом имело большое значение для улучшения возможностей внешнеэкономической деятельности Узбекистана. Впоследствии, преимущество системы GSP+ позволили Узбекистану беспощинно импортировать около 6,2 тыс. наименований продукции в страны в ЕС.

Узбекистан стремится укрепить стратегическое партнерство с *Китаем*, рассматривая его как близкий регион исторических связей и важного игрока в решении глобальных проблем. В мае 2017 года президент Ш. Мирзиёев совершил визит в Китай, где было обсуждено присоединение Узбекистана к китайским планам развития промышленной и логистической инфраструктуры в Центральной Азии в рамках региональных площадок ОПОП (один пояс, один путь) и ШОС. Ранее проведенная дипломатическая работа Узбекистана привела к подписанию 105 договоров с Китаем на общую сумму \$23 млрд., а также к соглашению о дальнейшем углублении отношений стратегического партнерства. В этом соглашении были определены приоритетные направления экономического сотрудничества, такие как торговля, инвестиции, финансирование, транспорт, сельское хозяйство и создание промышленных парков.

В своей внешнеполитической стратегии Узбекистан придает особое значение *Шанхайской организации сотрудничества*, являющейся площадкой открытого и конструктивного диалога, и, будучи одним из государств-основателей Организации, принимает активное участие в её деятельности. Узбекская сторона рассматривает ШОС как важный инструмент сотрудничества в сферах борьбы с терроризмом и экстремизмом, незаконным оборотом наркотиков и оружия, организованной преступностью и распространением оружия массового уничтожения, поощрения взаимовыгодных экономических связей, партнерства в социальной и культурно-гуманитарной сфере.

Республика Узбекистан также активно развивает политику в области многосторонней дипломатии. Новое руководство Узбекистана расширило сотрудничество с *Организацией тюркских государств*, официально став членом в 2018 году. Отношения Турции и Узбекистана в рамках ОТГ развиваются очень динамично, они вышли на уровень стратегического партнёрства. За 2017-2019гг. лидеры Узбекистана и Турции встречались 7 раз, о чем также свидетельствует значительное расширение договорно-правовой базы отношений.

Республика Узбекистан, как государство-председатель *СНГ* в 2020 году, провела эффективную и успешную работу. В рамках председательства страной было проведено более 60 крупных мероприятий Содружества. Запланированные мероприятия проводились в открытом режиме и в форме видеоконференции с соблюдением правил эпидемиологической безопасности. 11 декабря 2020 года Узбекистан также получил статус государства-наблюдателя в *Евразийском экономическом союзе*.

В заключение, следует отметить, что в первые годы президентства Ш.Мирзиёева была пересмотрена и произведены улучшения нормативно-правовой базы деятельности и организационно-государственной структуры загранучреждений Республики Узбекистан с акцентом на развитие «*экономической дипломатии*» в том числе на сотрудничества с

международными финансовыми институтами и торговыми организациями – Всемирным банком, Международным валютным фондом, Азиатским банком развития, Исламским банком развития, Всемирной торговой организацией. 17 января 2019 года был принят закон «Об утверждении консульского устава Республики Узбекистан», направленный на защиту прав и интересов узбекистанских граждан за рубежом. Одним из принципиально новых направлений внешнеполитической деятельности стало установление тесных связей с соотечественниками, проживающими за рубежом. Указ Президента от 5 апреля 2018 года «О коренном совершенствовании системы Министерства иностранных дел Республики Узбекистан и приоритетных направлениях внешнеполитической и внешнеэкономической деятельности» подчеркивает важность внешнеполитической и внешнеэкономической деятельности для эффективной реализации реформ, укрепления имиджа Узбекистана на международной арене и повышения благосостояния населения. В 2020 году был запущен сервис «Интерактивных консульских услуг».

В период глобальной пандемии, Министерство иностранных дел и представительства Республики Узбекистан за рубежом перешли на электронные средства коммуникации, компоненты «цифровой дипломатии», для проведения международных встреч и переговоров на различных уровнях. В целях продвижения интересов Узбекистана на внешнеполитическом и внешнеэкономическом направлениях в 2020 году было организовано более 600 визитов на высоком и межведомственном уровнях, дистанционных саммитов и различных встреч. В ходе этих мероприятий на повестку дня были вынесены вопросы регионального и международного уровня в области торгово-экономических, инвестиционных, энергетических, транспортных отношений, культуры и образования. Таким образом, в 2020 году усилия дипломатии Узбекистана были направлены на активную реализацию внешнеполитических приоритетов, обозначенных в обращении Президента Республики к Олий Мажлису, в котором в качестве самых основных задач

было поставлено укрепление открытой, прагматичной и глубоко продуманной внешней политики.

В начале президентства Ш.Мирзиёева отмечается пересмотр традиционных принципов внешней политики и появление новых теоретических и практических аспектов в двусторонней и многосторонней дипломатии Узбекистана. На данный момент Узбекистан заинтересован в развитии отношений с ведущими странами мира и крупными государствами региона. Участие Узбекистана в международных организациях приобретает все большее значение. Дипломатия становится важным фактором обеспечения нового этапа экономического, инвестиционного и технологического взаимодействия Узбекистана с внешним миром.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Указ Президента Республики Узбекистан «О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан», №4947 от 7 февраля 2017 года. // <https://lex.uz/docs/3107042>
2. Veb-sait: www.prezident.uz.- telegram. Shavkat mirziyoyev-_press-service.
3. <https://norma..uz/>

QATAG‘ON QURBONLARINI YOD ETIB

Iminov Begzod Begijonovich
Farg‘ona davlat universiteti
O‘zbekiston tarixi kafedrasida dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIX asr oxiri XX asr boshida Turkistonda shakllanga va rivojlangan jadidchilarning merosi ilmiy tahlil qilingan. Jadid bobolarmizning ilmiy merosi yangi taraqqiyot bosqichida yana qayta o‘rganilmoqda. Jamiyatni ma’naviy yuksaltirishda, milliy g‘oyani mustahkamlashda, yosh avlodni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashda jadidlarning o‘rni beqiyos ekanligi maqolada ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘z: jadid, “Qatag‘on qurbonlari”, milliy o‘zlik, “Shahidlar hiyoboni”, Turskiston ma’rifarparvarlari, Abdulla Qodiriy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho‘lpon.

Аннотация: В данной статье научно анализируется наследие джадидистов, сформировавшееся и развивавшееся в Туркестане в конце XIX – начале XX века. Научное наследие наших предков пересматривается на новом этапе развития. В статье показано, что роль джадидов в нравственном подъеме общества, укреплении национальной идеи, воспитании молодого поколения в духе уважения к национальным ценностям бесподобна.

Ключевые слова: Джадид, «Жертвы репрессий», национальная идентичность, «Аллея Шахидов», интеллигенция Туркестана, Абдулла Кадири, Абдурауф Фитрат, Абдулхамид Чолпон.

Annotation: *In this article, the legacy of Jadids that were formed and developed in Turkestan at the end of the XIX century and the beginning of the XX century was scientifically analyzed. The scientific heritage of our ancestors is being re-examined in the new stage of development. The article shows that the role of Jadids in moral upliftment of the society, strengthening of the national idea, education of the young generation in the spirit of respect for national values is incomparable.*

Key words: *jaded, "Victims of Repression", national identity, "Martyrs' Avenue", Turkistan enlighteners, Abdulla Qadiri, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cholpon*

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda tinchlik-osoyishtalik, hamjihatlik va bag'rikenglik mustahkam qaror topdi. Kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, mehr-oqibat tuyg'ulari odamlar qalbi va shuuridan chuqur joy oldi. Ajdodlar xotirasini yod etib, ezgu ishlarini davom ettirish, bugun saflarimizda yurgan, el-yurt tinchligi va ravnaqi yo'lida xizmat qilgan keksalarni e'zozlash ma'naviy hayotimizning ajralmas qismiga aylandi.

Mustaqillik kunlarida millatimiz ajdodlar xotirasini e'zozlash, xizmatlarini eslash yaxshi an'ana bo'lib kelayotgani, ularning ruhlariga duolar qilinishi eng ezgu amallarimizdandir. Shu maqsadda, joriy yilning 31-avgust kunisi Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev "Shahidlar xotirasi" xiyobonida qatag'on qurbonlarini yod etish marosimi ishtirok etdi[1.2].

Mazkur marosimda Qur'on tilovat etilib, o'tganlar haqiga duo qilinib, elga osh tortildi. Chunki ular xalqimiz ozodligi uchun, bugungidek emin-erkin kunlar uchun intilgan edi. Bu sana Vatanga fidoyilik unutilmasligini, hamisha qadrlanishini anglatadi.

2001-yildan buyon 31-avgust "Qatag'on qurbonlarini yod etish kuni" sifatida nishonlab kelinmoqda. Jadid bobolarimizning ruhlarini shod etish, hayoti va merosini o'rganishga qaratilgan ishlar davom ettirilmoqda. So'nggi yillarda "Qatag'on qurbonlari xotirasi" muzeyi rekonstruksiya qilindi[2.24].

Mustabid tuzum davrida million-million begunoh insonlarning umri xazon bo'lganini, qancha-qancha oilalar xonavayron bo'lib, qancha-qancha go'daklar yetim qolganini tarix, bugungi va kelajak avlod hech qachon unutmaydi. Birgina 1937-38-yillardagi katta qirg'in davrida 7 mingga yaqin vatandoshimiz otilgan[3.125].

Hozirgi xiyobon shunday qatllar ijro etiladigan mudhish joy bo'lgan. Mustaqillik yillarida u obod maskanga aylantirildi. Bu yerda “Qatag'on qurbonlari xotirasi” muzeyi, Qoraqalpog'iston Respublikasi va viloyatlarda uning filiallari tashkil etildi. Ayni paytda muzeyda Turkiston ma'rifatparvarlariga bag'ishlangan ko'rgazma ochilgan.

Mazkur yodgorlik majmui, “Qatag'on qurbonlari xotirasi” muzeyi bu yerga tashrif buyuruvchilarda, ayniqsa, yoshlarda katta taassurot qoldiradi. Milliy me'moriy an'analar asosida barpo etilgan muzeyga kirishingiz bilanoq Chor va sho'ro mustamlakachiligi davrining fojiali manzaralari ko'z oldingizda gavalana boshlaydi. Uchta zal va o'n bo'limdan iborat muzeyning birinchi zalida O'rta Osiyoning Chor Rossiyasi tomonidan bosib olinishi va bunga qarshi ko'tarilgan xalq qo'zg'olonlaridan tortib o'tgan asrning 30-yillari boshlarida ro'y bergan siyosiy qatag'onlarga bo'lgan voqyealar bilan tanishish mumkin.

Jamiyatni ma'naviy yuksaltirishda, milliy g'oyani mustahkamlashda, yosh avlodni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashda muzeylarning alohida o'rni bor. Muzeylarni bejiz tarix, ma'naviyat va san'at xazinasi deb ta'riflashmaydi. Ularda turli-tuman noyob va qimmatbaho ashyolar jamlanganki, xalqning o'tmishi aks etgan bu ekspozitsiyalar bizni ajdodlar hayoti, kurashi va boy merosi bilan tanishtiradi. Muzeylarning ijtimoiy-siyosiy hayotimizda bajaradigan vazifalaridan biri ta'lim va tarbiya o'chog'i ekanligidir[4. 232].

Mazkur muzeyning aynan Toshkent shahridagi Bo'zsuv sohilida barpo etilgani bejiz emas. Zotan, ayni shu qarovsiz joyda zulm va zo'ravonlikka asoslangan shafqatsiz sho'rolar tuzumi davrida Abdulla Qodiriy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon singari xalqimizning ne-ne asl farzandlari otilgan, bekafan, bejanoza ko'mib yuborilgan.

Qatag'onlarni xotirlash va e'zozlash, xalq ozodligi yo'lida qurbon bo'lgan ajdodlarimizning porloq xotirasini tiklash maqsadida 2002-yil 31-avgust kuni O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov tashabbusi bilan “Qatag'on qurbonlari xotirasi” muzeyi ochildi. “Qatag'on qurbonlari xotirasi” muzeyi “Shahidlar xotirasi” maydonining markazida joylashgan bo'lib, maydonga

yanada ko‘rk va fayz bag‘ishlab turibdi. Muzey zali yorug‘ va shinam. Zal markazida “Iztirob haykali” o‘rnatilgan. Unda farzandini kutayotgan ota-ona, o‘z yorini sog‘ingan ayol, ota mehriga to‘ymagan bola tasvirlangan. Devorlarga muzeyni bo‘limlarga ajratuvchi, mavzularga oid, o‘sha davrlarga xos lavha – suratlar osilgan. Muzey 7 bo‘limdan iborat. 1. XIX asr o‘rtalari va oxirlari. 2. 20-yillardagi qatag‘on. 3. “quloq”lashtirish davri. 4. 30-yillardagi qatag‘on. 5. 40-50-yillardagi qatag‘on. 6. 80-yillardagi qatag‘on. 7. Mustaqillik yillarida qatag‘onlarni xotirlash va e‘zozlash. Har bir bo‘limda shu davrga oid hujjatlar, mahfiy qog‘ozlar, rasmlar, davr lavhalari va eksponatlar bor[5.26].

Qatag‘on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi, uning hududlardagi bo‘limlari hamda Jadidlar merosi davlat muzeyining mavzuga doir ma‘lumotlar, ashyoviy dalil va hujjatlar, boshqa tegishli eksponatlar bilan muntazam ravishda boyitib borilishini ta‘minlanadi.

Qatag‘on qilinganlar haqidagi tarixiy haqiqatni tiklash va kelgusi avlodlarga yetkazish maqsadida ko‘p jildlik “Qatag‘on qurbonlari” kitobini chop etish hamda ularning nomlarini Toshkent shahridagi “Shahidlar xotirasi” yodgorlik majmuasida barpo etiladigan ramziy kitob sahifalariga kiritish ishlarini davom ettiriladi.

Chet eldagi turli fondlar, arxiv, muzey, kutubxona va boshqa ilmiy-ma‘rifiy muassasalar hamda tegishli mutaxassislar bilan hamkorlik o‘rnatgan holda, mavzuga oid ilmiy ekspeditsiyalar tashkil etiladi.

O‘zbekistonda har yili oktabr oyining birinchi haftasi Siyosiy qatag‘on qurbonlarini yod etish haftaligi sifatida nishonlanadi.

“Nuroni” jamg‘armasi, O‘zbekiston mahallalari uyushmasi “Shahidlar xotirasi” jamoat fondi, Respublika Ma‘naviyat va ma‘rifat markazi, Yoshlar ishlari agentligi xalqning mustaqillikka erishish yo‘lidagi ko‘p asrlik mardona kurashi, bu yo‘lda siyosiy qatag‘onga uchragan yurtdoshlarimizning hayoti va faoliyati hamda ularning xotirasiga bag‘ishlangan ma‘naviy-ma‘rifiy targ‘ibot tadbirlari, davra suhbatlari, ta‘lim muassasalari va mahallalarda uch avlod uchrashuvlarini tashkil etiladi. Madaniyat vazirligi davlat buyurtmasi asosida spektakllar, badiiy va hujjatli

filmlar yaratiladi, audiovizual mahsulotlar tayyorlab, ularni internet tarmog'ida ommalashtiriladi [6.23].

Turizm qo'mitasi qatag'on qurbonlarining nomlari bilan bog'liq muzey va obyektlarni sayyohlik yo'nalishlariga kiritadi.

Qatag'on qurbonlari va jadidlik harakati vakillari bo'lgan shaxslar tug'ilib o'sgan, yashagan xonadonlarni aniqlasin va ularda esdalik lavhalarini o'rnatiladi.

Mahallalarda va umumta'lim maktablarida tegishli tarzda "Qatag'on qurbonlari xotirasi burchaklari"ni, stendlar va boshqa ko'rgazmali vositalarni tashkil etiladi.

Mustaqillik tufayli ajdodlarimiz oldidagi insoniy burchimizni ado etishga imkon tug'ildi. Shu bois bu manzil qatag'on qurbonlarini xotirlaydigan muqaddas qadamjoga, ozod Vatanda tug'ilib, kamolga yetayotgan yoshlarning ziyoratgohiga aylandi.

1937-53-yillarda O'zbekistonda 100 ming odam qatag'onga uchragani, ularning 13 ming nafari otib tashlangani yana bir bor yodga olindi. Afsuski, tazyiqlar bu bilan cheklanib qolmagan.

El-yurtimiz ozodligi va erkinligi yo'lida, xalqimizning qadr-qimmati, or-nomusini, milliy an'analarimiz va urf-odatlarimizni himoya qilishda, bosqinchi va yovuz kuchlarga qarshi mashaqqatli kurashlarda qurbon bo'lganlar xotirasi minnatdor avlodlar yodida abadiy saqlanib qoladi.

O'tgan asrning 80-yillarida ham minglab yurtdoshlarimiz adolatsizlik qurboni bo'lgan. "Paxta ishi", "o'zbek ishi" degan soxta ayblovlar bilan respublikamiz bo'yicha 40 ming kishi tergov qilingan, 5 ming nafari jinoiy javobgarlikka tortilgan.

Davlatimiz rahbari O'zbekistonga yigirma besh yil rahbarlik qilgan, o'zbek xalqining buyuk farzandi Sharof Rashidov ham o'limidan keyin siyosiy qatag'onga uchragani alamli ekanini aytdi[7.85].

Jadid bobolarimiz hayotini o'rganish, nohaq qatag'onga uchragan insonlar xotirasini abadiylashtirish bo'yicha xayrli ishlar qilinayotgani ta'kidlandi.

Bugungi kunda Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Is'hoqxon Ibrat, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon, Abdulla Qodiriy kabi ulug' ma'rifatparvar ajdodlarimiz xotirasiga bag'ishlangan muhtasham haykallar, muzeylar bunyod etildi, ijod maktablari faoliyati yo'lga qo'yildi. Siyosiy qatag'on yillarida nohaq qurbon bo'lgan yurtdoshlarimizning nomlarini aniqlash, ularning qoldirgan merosini o'rganish va keng jamoatchilikka yetkazishga qaratilgan ilmiy-tadqiqot ishlari, badiiy va hujjatli asarlar yaratildi.

Bu davrga oid tarix yangi topilayotgan hujjatlar va ashyolar bilan boyib bormoqda. Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahri bo'yicha "Xotira" kitoblari tayyorlandi. Ularga 40 mingga yaqin vatandoshimiz to'g'risidagi ma'lumotlar kiritildi. Bu to'plamlar yaqin vaqt ichida chop etiladi.

Prezidentimiz shular bilan birga qatag'on qurbonlari yashagan mahallalarda ularning nomlari, faoliyatini muhrlab qo'yish zarurligini ta'kidladi.

Mutasaddilarga jadid bobolarimiz tarixini o'rganayotgan tadqiqotchilarga maqsadli grantlar ajratish, ular haqida hujjatli va badiiy filmlar olish, matbuot va internet nashrlarda materiallar chop etish bo'yicha ko'rsatmalar berildi.

Ushbu marosimda Prezident Shavkat Mirziyoyev quyidagi fikrlarni aytdi:

– Har safar bu yerga kelib, xalqimiz ozodligi yo'lida qurbon bo'lgan jasur bobolarimizni eslab, ko'nglimiz taskin topadi. Ularni xotirlash, ezgu ishlarini davom ettirish biz uchun ham qarz, ham farz. Qatag'on qilingan yetakchilarimizning taqdiri barchamizni mustaqilligimizni qadrlashga, uni asrab-avaylashga undaydi. Mana shunday mustaqillikda, tinchlikda yashashning o'zi Alloh taoloning katta marhamati, ne'mati. Buning uchun shukronalik bilan, uning qadriga yetish kerak.

– Bu borada adolatni tiklash bo'yicha ko'p ishlar qilyapmiz. Tarixchi olimlar ishtirokida komissiyalar tuzildi, arxiv hujjatlari o'rganilayapti. Oxirgi ikki yilda O'zbekiston Oliy sudi 850 nafardan ziyod, bu yil 240 nafar ana shunday jabrdiyda vatandoshlarimizning nomini oqladi. Bunday izlanishlarni hyech qachon to'xtatmasligimiz kerak. Negaki haqiqatni xalqimiz bilishi kerak.

– Muzeylar qildik, kitoblar chiqayapti, ko'pchiligi oqlanyapti. Lekin shu bilan unutilishi kerak emas. Mening nazarimda, qatag'on qurbonlari tug'ilib o'sgan yoki bugun avlodlari yashayotgan mahallada, o'sha yerdagi maktabda ularning nomlarini yozib qo'ysak, ham savobli, ham ibratli ish bo'lardi. Qolaversa, mana shunday bayramlarda, xotira kunlarida xonadonlarini ziyorat qilish kerak. Nega urush qatnashchilarini uyiga boramizu, qatag'on qurbonlarini eslamaymiz?! Ularning har birining hayoti – qahramonlik. Biz buni o'rganib, tashviqot qilib, yoshlarimizga yetkazishimiz kerak.

– Xalqimiz u davrni yaxshi bilishi, faxrlanishi kerak. Yoshlar “Bizning bobolarimiz istiqlol orzusida kurashgan, o'zini ayamagan, biz mustaqillik uchun nima qilayapmiz” deb o'ziga savol berishi zarur. Mustaqillikning mustahkam zamini nima o'zi? Avvalo, vatanparvarlik, bilim, ma'naviyat. Jamiyatimizda ana shunday vatanparvarlik ruhini, shukronalik ruhini kuchaytirishimiz kerak.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. kun.uz. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev “Shahidlar xotirasi” xiyobonida qatag'on qurbonlarini yoddi. 2024.09.02.
2. R.Nadiyeva. Jadidlar. Toshkent. 2021. 24 bet.
3. S.Baxtiyorov. Milliy o'zlikni anglash vatan taraqqitot poydevori. Toshkent. 2019. 125 bet.
4. D.Masharipov, F. Davronov. Toshkent, 2020. 232 bet.
5. M.Mahkamov. Jadidlarning kelib chiqish va tarixi. Toshkent, 2022. 192 bet.
6. K.Karimov. Turkiston jadidlar vujudga kelishi. Toshkent, 2019. 23-bet.
7. P.Pozilov. Jadidlar milliy merosni o'rganish. Toshkent, 2018. 144-bet.

YANGI O'ZBEKISTON SHAROITIDA INSON EHTIYOJ VA MANFAATLARI MUSHTARAKLIGINI TA'MINLASHNING TARIXIY- FALSAFIY JIHATLARI

Yuldashev Farrux Abduraxmanovich

Farg'ona davlat universiteti

Falsafa va milliy g'oya kafedrasi katta o'qituvchisi (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yangi O'zbekistonda shaxs ehtiyoj va manfaatlari, ularni ijtimoiy-falsafiy, tarixiy jihatdan tadqiq etish masalalari, jamiyatimiz yoshlarining mustaqil fikr

va qarashlarini shakllantirish, ularni ijtimoiy-siyosiy jarayonlardagi faolligi, tarixiy xotiraga e'tibor kabi jarayonlar yoritilgan. Shu bilan birga ma'naviy-ma'furaviy islohotlardagi o'rni, milliy o'zlikni anglashdagi roli, ijtimoiy-siyosiy munosabatlarda va demokratik islohotlar tizimidagi o'rni baholangan.

Аннотация: В данной статье освещаются такие процессы, как потребности и интересы личности в новом Узбекистане, вопросы их социально-философского, исторического исследования, формирование независимых мнений и взглядов молодежи нашего общества, их активность в социально-политических процессах, внимание к исторической памяти. При этом оценивалась роль в духовно-идеологических реформах, роль в национальном самосознании, в социально-политических отношениях и в системе демократических реформ.

Abstract: This article highlights such processes as the needs and interests of the individual in the new Uzbekistan, issues of their socio-philosophical, historical research, the formation of independent opinions and views of the youth of our society, their activity in socio-political processes, attention to historical memory. At the same time, the role in spiritual and ideological reforms, the role in national identity, in socio-political relations and in the system of democratic reforms were evaluated.

Kalit so'zlar: yoshlar, islohot, ijtimoiy faollik, ma'naviy-ma'furaviy jarayonlar, ehtiyoj, maqsad, manfaat, muammo, jamiyat ma'naviy yangilanishi, o'zlikni anglash, falsafiy bilimlar, tarixiy xotira.

Ключевые слова: молодежь, реформа, общественная активность, духовно-идеологические процессы, необходимость, цель, интерес, проблема, духовное обновление общества, самосознание, философские знания, историческая память.

Key words: youth, reform, social activity, spiritual and ideological processes, necessity, purpose, interest, problem, spiritual renewal of society, self-awareness, philosophical knowledge, historical memory.

Mamlakatimiz hayotini yanada demokratlashtirish, davlat va jamiyat qurilishini isloh etish va Yangi O'zbekistonni barpo etishda bugungi kunda bir qator islohotlar amalga oshirildi. Albatta ushbu siyosiy jarayonlar birinchi navbatda milliy qadriyatlarimiz, urf-odat va an'analarimizni saqlashga, xalqimizning asrlar davomida shakllangan mentalitetiga bog'liq ravishda yuritiladi. Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu jarayonda milliy davlatchiligimiz hamda zamonaviy demokratik davlat qurishning o'zini oqlagan jahon tajribasini chuqur o'rganish va qabul qilish hayotimizning ustuvor yo'nalishlarida namoyon bo'ladi. Ta'kidlash kerakki, kishining manfaatlarini va ehtiyojlarini qondirish maqsadida, ularning o'zaro birlashuvi va kishilar o'rtasidagi iqtisodiy, axloqiy, ma'naviy hamda boshqa ijtimoiy munosabatlari yig'indisidan tashkil topgan majmua[1: 116] jamiyat deb yuritiladi. Fuqarolik jamiyati bu insonning xuquq va erkinliklari oliy qadriyat hisoblangan, uning manfaatlari ustuvorligiga e'tibor qaratiladigan tushunchadir. Bunday jamiyatda eng asosiy e'tibor fuqaroga

qaratilgan bo‘lib, barcha insoniy munosabatlar ulug‘lanadi. Mustaqillik yillari jamiyatni rivojlantirish milliy modellari ishlab chiqilib, keyingi yillarda, xarakatlar strategiyasi, “Kuchli davlatdan-kuchli jamiyat sari” konsepsiyasi asosida jamiyatning barcha sohalarini yuksaltirishga qaratilgan ustuvor yo‘nalishlar belgilab berildi. Globallashuv jarayonining tobora shiddatli tus olishi insoniyat hayotida ziddiyatlarni keskinlashuvi, tafovutlarning o‘shishiga olib kelmoqda. Har bir xalqning yaratgan boy tarixi, ma’naviy merosi va salohiyati uning milliy qiyofasini saqlab qolish, bo‘lajak taqdirini belgilash, taraqqiyot strategiyasi va yo‘nalishlarini aniqlashtirishda muhim halqa bo‘lib xizmat qiladi. Manbalarda ta’kidalganidek: “Sog‘lom, bilimli va fidoyi farzandlari bo‘lgan xalq albatta o‘zining buyuk kelajagini barpo etadi”[2: 274]. Jahonda bo‘layotgan global o‘zgarishlar jamiyatda millatlararo totuvlik, ahil qo‘shnichilik va diniy bag‘rikenglikni ta’minlash masalasi davlatlarning barqaror rivojlanishida muhim omil ekanini belgilamoqda. Innovatsion taraqqiyot millatlararo munosabatlarda murakkab ijtimoiy jarayon ekanligini ko‘rsatmoqda. Ushbu jarayon shaxslararo munosabatlarning o‘zgarishiga, xalqlar madaniyati integratsiyasi ta’sirini takomillashtirishga xizmat qilmoqda. Ayni paytda jamiyatning etnomadaniy turli-tumanligi sharoitida do‘stlik aloqalarini yanada rivojlantirish, bag‘rikenglik, millatlararo totuvlikni mustahkamlash, hamjihatlik va ijtimoiy-madaniy hamkorlikni ta’minlashning yangi qirralarini o‘rganish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Mustaqillik davrida mamlakatimiz olimlari o‘tkazgan va o‘tkazayotgan tadqiqotlar tahlili ushbu masalalarning keyingi jarayonlariga asos bo‘ladi deb aytish mumkin. Bugungi kunda O‘zbekistonda olib borilayotgan yoshlarga doir davlat siyosati va uning amaliy natijalari jahon hamjamiyatida katta qiziqish uyg‘otmoqda. “Mamlakatimiz tomonidan bu borada ilgari surilayotgan tashabbuslar, jumladan, BMTning Yoshlar huquqlari to‘g‘risidagi xalqaro konvensiyasini ishlab chiqish, Shanxay hamkorlik tashkilotiga a’zo davlatlar rahbarlarining Yoshlarga murojaati va uni amalga oshirish bo‘yicha Harakatlar dasturini qabul qilish va amalga oshirish borasidagi takliflarimiz xalqaro

miqiyosida qo'llab-quvvatlanmoqda. Davlatimiz rahbari o'zlarining ma'ruzalarida aytib o'tganidek, "Hammamiz ko'rib, kuzatib turibmiz – bugungi shiddat bilan o'zgarayotgan dunyo insoniyat oldida yangi-yangi ufq va imkoniyatlar ochish bilan birga, ularni ilgari ko'rilmagan turli yovuz xavf-xatarlarga ham duchor etmoqda"[3:496]. Globallashuv va yoshlar faoliyati XXI asrga kelib ilm-fan va yangi texnologiyalar yuksak taraqqiy etib, kishilar dunyoqarashi, tushuncha va tasavvurlari kundan-kunga kengayib borishi bilan chambarchas bog'liqdir. Ushbu jarayon bugungi kunda barcha tarmoq va sohalarga shiddat bilan kirib keldi. Ayniqsa jamiyatning yetakchi kuchi xisoblangan yoshlar hayoti va faoliyati globallashuv jarayonlari bilan uyg'un ravishda kechmoqda. Qolaversa, bunday sharoit orqali dunyo davlatlari o'zaro aloqa va hamkorliklar olib borishda keng imkoniyatlarga ega bo'ldi. Ayni choqda mazkur jarayon orqali dunyoni mafkuraviy jihatdan bo'lib olishga, uni kengaytirishga, jahonda yetakchilikka erishishga intilayotgan ba'zi siyosiy kuchlarning faoliyatlarini kuzatish mumkin. Bunday kuchlar xalqimiz, xususan jamiyatimiz yoshlari uchun ham katta xavf-xatar keltiradi. Fan-texnikaning jadal taraqqiyoti sharoitida har bir davlat o'zining maqsad va rejalarini belgilashda, kelajakda ushbu maqsadlarni amalga oshiruvchi yosh avlod qobiliyatini rivojlantirishga, intellektual salohiyatini yuksaltirishga, ma'naviyatini boyitishga alohida e'tibor beradi. Inson tafakkur qilishga mahkum jonzot. Shunday ekan, faqat tafakkurgina insonni ijtimoiy xodisa ekaligidan dalolat beradi. Ammo globallashuvning yana bir ayanchli asorati – g'oyasizlik va fikrsizlik insoniyatning ko'rkam orzular bog'ini befayz va tashlandiq bir dalaga aylantirib qo'yayotgani ham sir emas. Dunyoda sodir bo'layotgan voqealar natijasida shuni ko'rishimiz mumkinki, global axborot muhiti shakllangan bir paytda ongga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan yot g'oyalardan yoshlarni himoya qilish muammolari dolzarb tus olmoqda. Yoshlar hayotida ma'naviy-axloqiy tubanlik illatlarini qamrab olgan egotsentrizm g'oyalarini tarqatish, buzuqlik, zo'ravonlikni targ'ib etish, psixotrop narkotik vositalarni ko'payishi, bir jinslilar nikohi, pornografiyaning ochiq-oshkora namoyishi kabi illatlar, atrof

muhitga nisbatan xudbinlik, tushkunlik, o'z kuchi va imkoniyatlariga ishonmaslik va muammolardan qutulish istagida o'z joniga qasd qilish kabi xolatlar uchrab turibdi. Muhit, globalizatsiya, axborot va madaniyatlar oqimi, kam kitob o'qish, vaqtni bexudaga sarflash bularning barchasi yoshlarning ma'nan, ham aqlan zaiflashuviga olib kelmoqda. Aytib o'tish kerakki, ota-onalar, ustoz-murabbiylar, mahalla va butun jamoatchilik ma'naviy tahdidlar, g'arazli kuchlar ta'siridan yoshlarni ximoya qilishda birlashib, faol, hushyorlik va ogohlik bilan xarakat qilishi lozim.

Jamiyatda milliy an'ana va qadriyatlar, yurtning ma'suliyatini his etish, andisha, g'urur, or-nomus, ulug'larga xurmat asosida shakllangan "sharqona demokratiya"ni yoshlar tafakkurida aks ettirish, insoniylik g'oyalarini rivojlantirish dolzarb ahamiyatga ega. "Bugungi dunyo inson tomonidan yaratilayotgan robotlar, ularning barcha sohalarda samarali qo'llanilayotganligi, hatto u inson hayoti bilan bog'liq og'ir operatsiyalarni bajarishi haqida ma'lum bo'lmoqda. Shuningdek, bugun inson izmida yurayotgan bo'lsa, ertaga u insonni o'z izmidan yurishga majbur etish darajasiga yetib kelsa, insonning bu yorug' olamda yashab qolishi muammoga aylanishi haqida xavotirlar ham paydo bo'lmoqda"[4:5]. Ushbu jarayonda inson ongini ijobiy tarafga o'stirish maqsadida jamiyat ijtimoiy-siyosiy hayotida quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

- jamiyatning iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy sohalardagi taraqqiyotini ma'naviy yuksaklik bilan o'zaro uyg'unlik olib borish va bu borada yoshlar – ma'naviy ehtiyojlar tizimi va xususiyatlarini tadqiq etib borish;

- yoshlarning mustaqilligini ta'minlash, ularga erkinlik berish, fikrlarini tinglash, innovatsion faoliyatga yo'naltirish, buning uchun ularni moddiy va ruhiy jihatdan qo'llab-quvvatlash;

- inson ehtiyoj va manfaatlariga jamiyatda oliy qadriyat deb qarash, yoshlar kamolotga intilish, yuksak ideallarga ergashish orqali o'z – o'zini namoyon etish va anglash uchun jamiyat taraqqiyoti darajasini, axloqiy ideallarini, maqsad va manfaatlarining ustunlik xarakterini yuksaltirish;

- axborot muhitining xatarsizligini, xavfsizligini ta'minlash bilan birga Internet va ijtimoiy tarmoqlarda yoshlarning ijodkorlik, bunyodkorlik va yaratuvchanlik qobiliyati va intellektini jamiyatning taraqqiyotiga, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy takomillashuviga hizmat qilishi.

Ushbu omillarning yoshlar kamolotida ahamiyati katta. Yoshlarning erkin faoliyati uchun Respublikamizda barcha imkoniyatlar yaratilmoqda. Yoshlarning ehtiyoj va manfaatlarini ro'yobga chiqarishda ulardagi ijtimoiy faollikni rivojlantirish, bilim olishga, kasb o'rganishga ishtiyoqini oshirish dolzarb vazifalarimizdan biridir. O'z navbatida shuni ham e'tiborga olish lozimki, inson va jamiyat o'z oldiga qo'ygan maqsad va vazifalar ehtiyojlariga qarab o'zgarib, yangilanib boradi. Ushbu jarayonda birinchi navbatda davlatning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy sohalari va yo'nalishlari inson manfaatlarini ta'minlash, himoya qilish, ularni e'zozlash va hurmat qilishga qaratilishi lozimdir. Shunga asosan belgilangan vazifalarni bajarishda davlatimiz, hukumatimiz, xususan, o'quv muassasalari, mehnat jamoalari, jamoa tashkilotlari, o'z – o'zini boshqarish organlari bilan birgalikda o'zlaridagi imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda o'zlarining salmoqli hissalarini qo'shish talab etiladi. Bugungi kunning muhim vazifalaridan biri jamiyatning yangi rivojlanish bosqichida isloxotlar yosh avlod manfaatlarini ta'minlashni kuchaytirishga qaratilgan huquqiy bazani yanada mustahkamlash, kadrlar tayyorlash darajasini yangi bosqichga ko'tarish, ta'lim muassasalarini bitirayotganlarning hayotda o'z o'rnini topib ketishi uchun keng imkoniyatlar yaratib berishdir. Inson hayotida yangi informatsion texnologiyalardan taralayotgan umumjahon ma'naviy illatlarining ma'naviy bo'shliqqa kirib kelayotganini uchratish mumkin. Zero, bu texnologiyalardan taralayotgan axborotning juda katta qismi hozirgi G'arb ma'naviy inqirozini o'zida gavdalantirayotgan insoniy qadriyatlar inqirozining va undan kelib chiqayotgan subyektiv inqirozlarning mahsulidir. Inson manfaatlarini himoya qilish muntazzam ravishda va tizimli shaklda tashkil etilsa, uning faoliyatida ijobiy o'zgarishlar sodir bo'ladi. Insonning manfaatlari bilan birgalikda esa qarashlari, munosabatlarini his etish ma'suliyati va umuman ijtimoiy – siyosiy harakatlari o'zgarib boradi. Shu

nuqtayi nazardan xalq bilan muloqot olib borish, har bir fuqaroni hayoti, mehnati, turmushini yaqindan o'rganib borish, faoliyatini samarali bo'lishi uchun yaxshi sharoitlar natijasida inson faoliyati yuksalib boradi, eng muhimi - davlatimiz tomonidan belgilangan vazifalarni bajarish tezlashadi. Demokratik yangilanishlar jarayoni hech qachon nihoya bilmaydi. Albatta, davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish jamiyatda yashab kelayotgan fuqarolarning ehtiyoj va manfaatlari bilan chambarchas bog'liq. Shuning uchun davlatda olib borilayotgan islohotlarning yangidan yangi bosqichlari, jumladan fuqarolik jamiyatini barpo etishda inson omili, fuqarolarning fikrlarini e'tiborga olish zarurdir. Ushbu jarayonlarni yanada chuqurlashtirishni hayotiy zaruriyatga aylantirib boraveradi. Bu falsafiy dialektik, hayotiy jarayondir.

Xulosa qilib aytganda ehtiyoj - inson talablari asosida paydo bo'ladigan tabiiy xususiyat, jonli mavjudot hayot kechirishining yaqqol shart-sharoitlarga, vaziyat omillariga qarab o'zini namoyon qiladigan biror narsaning yetishmasligini psixologik yoki funksional hissiyotning ichki holati bo'lsa, manfaat esa odamlar ehtiyojining munosabatlar orqali ifodalanishidir. Axborotlashgan jamiyat sharoitida yoshlar hayoti masalalari, shuningdek, huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati shakllanishi sharoitida yoshlar bilan ishlash sohasini axborot bilan ta'minlash hamda yosh avlodni jamiyat hayotiga jalb qilish muammolari ayniqsa dolzarbdir. Aynan yoshlar axborotlashgan jamiyatning asosiy yo'nalishi bo'ladi, chunki uning qadriyat yo'nalishlari, ta'lim-tarbiyasi, madaniyati va axloqiy tamoyillari nafaqat jamiyatning butun qiyofasini, balki sivilizatsiyaning keyingi mavjud bo'lish imkoniyatlarini ham belgilaydi. Ushbu fundamental pozitsiya axborot jamiyatida ta'lim, fan va madaniyatni yanada rivojlantirish jarayonida asosiy bo'lishi kerak. Xususan, jamiyatda yoshlarning ehtiyoj va manfaati umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, xalqimizning ma'naviy merosini mustahkamlash va rivojlantirish, yoshlarning o'z imkoniyatlarini erkin namoyon qilishi, vatanparvarlik kabi fazilatlar asosida yuksaltiriladi.

1. Яхшиликков Ж. Я., Муҳаммадиев Н. Э. Миллий ғоя – тараққиёт стратегияси. Монография. Тошкент: “Фан”, 2017. –Б 116.
2. Куронов М. Бизни бирлаштирган ғоя. –Тошкент: Гофур Гулом нашриёти, 2016. -Б. 274.
3. Ш.Мирзиёев Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. –Тошкент.: Ўзбекистон, 2018. –Б.496.
4. Отамуратов С. Глобалшув: миллатни асраш масъулияти. –Тошкент: Ўзбекистон, 2018. –Б. 5.

KONSTITUTSIYA – ERKIN VA FAROVON HAYOT GAROVI

Shokirov Boburjon Tohirjon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti yurisprudensiya yo'nalishi 2 – bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Yangi O'zbekiston Konstitutsiyasi qabul qilinishi, undagi milliy qadriyatlar, adolatli fuqarolik jamiyati, O'zbekiston – boshqaruvning respublika shakliga ega bo'lgan suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat ekanligi, uning mazmun mohiyati va boshqa eng asosiy o'zgarishlar haqida so'z boradi. Shuningdek. Yangi Konstitutsiyamizning bosh yo'nalishi – insonni va uning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr – qimmat hamda boshqa daxlsiz huqulari oliy qadriyat hisoblanishini yoritishga bag'ishlanadi.

Kalit so'zlar: Demokratiya, Konstitutsiya, inson huquqlari, qadr – qimmat, erkinlik, suverenitet, norma, jamiyat, huquq.

Аннотация. В данной статье рассматриваются принятие новой Конституции Узбекистана, его национальные ценности, справедливое гражданское общество, тот факт, что Узбекистан является суверенным, демократическим, правовым, социальным и светским государством с республиканской формой правления, его содержание и другие основные Изменения характеристик обсуждаются. Также. Основное направление нашей новой Конституции посвящено разъяснению того, что человек и его жизнь, свобода, честь, достоинство и другие неприкосновенные права считаются высшей ценностью.

Ключевые слова: Демократия, Конституция, права человека, ценности, свобода, суверенитет, нормы, общество, закон.

Annotation. This article discusses the adoption of the new Constitution of Uzbekistan, its national values, a fair civil society, the fact that Uzbekistan is a sovereign, democratic, legal, social and secular state with a republican form of government, its content and other main Changes in characteristics are discussed. Also. The main focus of our new Constitution is devoted to explaining that a person and his life, freedom, honor, dignity and other inviolable rights are considered the highest value.

Keywords: Democracy, Constitution, human rights, values, freedom, sovereignty, norms, society, law.

KIRISH

Yangi tahrirdagi Yangi O'zbekiston Konstitutsiyasi mamlakatimizning o'ziga xos milliy strategiyasini amalga oshirishning siyosiy-huquqiy asoslari, davlat va jamiyatni yanada rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini belgilab berishga xizmat qilayotganligi tahsinga sazovor. Shuningdek, yangilangan

Konstitutsiya O‘zbekiston uchun hayotiy zarurat bo‘lib, bu mamlakat, millat va xalq sifatida keyingi qadamlarimizni aniqlab olishimiz uchun g‘oyat ahamiyatli masala, adolatli jamiyat qurish yo‘lidagi ulkan qadamdir.

Shuni ham ta’kidlash kerakki, so‘nggi olti yilda erishgan yutuqlarimiz, xususan, iqtisodiyot, inson huquqlari, odil sudlov, so‘z va e’tiqod erkinligi, ijtimoiy himoya sohalaridagi yuzlab cheklovlarning olib tashlangani, naqd pul, valyuta, kredit masalalaridagi muammolar hal qilingani, qo‘shnilarimiz bilan o‘ramizdagi “muzlar erigani” va boshqa ijobiy harakatlar ortga qaytmasligining konstitutsiyaviy himoyasini ta’minlash, bu yutuqlar, huquq va erkinliklardan nafaqat hozirgi, balki kelajak avlodlarimiz ham emin-erkin foydalanishi uchun ularni, albatta, Konstitutsiyada muhrlab qo‘yish talab etildi. Natijada yangi Konstitutsiyadagi moddalar soni amaldagi 128 tadan 155 taga, normalar soni 275 tadan 434 taga oshdi. Ya’ni Asosiy qonunimiz matni qariyb 65 foizga ortdi va xalqimiz takliflari asosida yangilandi. Konstitutsiyaning muqaddimasida O‘zbekiston xalqi yagona ekanligi, inson huquqlariga va davlat suvereniteti prinsiplariga sodiqligini, hozirgi va kelajak avlodlar oldidagi yuksak mas’uliyatni anglagan holda tarixiy, milliy qadriyatlarimizga tayanib, shuningdek xalqaro huquq sohasidagi umume’tirof etilgan prinsiplar asosida insonparvar demokratik huquqiy davlatni barpo etish maqsadida ushbu Konstitutsiyani qabul qilganligi e’tirof etilgan. Ushbu o‘zgarishlar zahirida mustaqilligimizni yanada asrab-avaylash va mustahkamlash, kelajak avlodlarga ozod va erkin Vatan qoldirish, xalq manfaatlari ko‘zlangan islohotlar yo‘lidan ortga qaytmaslik, qonun va adolat ustuvorligi, insonga e’tibor va g‘amxo‘rlik kabi muhim qadriyatlar mujassam bo‘lib, ular davlatchilikning tamal toshlari sifatida mustahkamlanmoqda.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Konstitutsiyamizning birinchi moddasi bilanoq o‘zgarishlar boshlangan. Jumladan: “O‘zbekiston — boshqaruvning respublika shakliga ega bo‘lgan suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat.

Davlatning “O‘zbekiston Respublikasi” va “O‘zbekiston” degan nomlari bir ma’noni anglatadi.”[1]* Mamlakatimizning uzoq muddatli taraqqiyoti, xalqimizning ertangi farovon hayoti uchun mustahkam huquqiy asos hamda ishonchli kafolat sifatida O‘zbekiston “suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat” ekanligi hamda ushbu prinsipial qoidalarni o‘zgartirish mumkin emasligi alohida belgilab qo‘yilmoqda. Dastlab, ushbu atamalar mazmuniga oydinlik kiritsak.

Davlat boshqaruvining respublika shaklida davlat hokimiyati va boshqaruvning oliy organlari bevosita xalq tomonidan yoki xalq saylagan organlar tomonidan saylab qo'yish yo'li bilan tuziladi va uning vakolati muayyan muddatga belgilanadi. «Respublika» lot. republika - «jamoat ishi», «xalq ishi», davlat degan ma'noni anglatadi. Respublikaning asosiy belgilari - hokimiyat oliy organlarining saylab qo'yilishi, hokimiyat vakolatlarining taqsimlanishi, qonunlarning bajarilishini nazorat qiluvchi organ - sudlarning mavjudligi, fuqarolarning davlat ishlarini boshqarishda bevosita va bilvosita ishtirok etishi.

"Suverenitet" so'zining etimologik mazmuni eski fransuzcha "soveranite" so'zidan kelib chiqib, uning o'zagi lotincha "suprematis" yoki "suprema potestas", ya'ni oliy hokimiyat tushunchasini bildiradi. Suverenitet zamonaviy talqinda - fuqarolar ustidan oliy, mutlaq va muddatsiz amal qiladigan hokimiyatdir. Suveren hokimiyat, hattoki hokimiyat antidemokratik asoslarga qurilgan bo'lsa-da, konstitutsiya bo'yicha xalq nomidan ish ko'radi hamda davlat organlari tomonidan amalga oshiriladi.

Suverenitet davlatga xos tushuncha bolib, u bilan birga vujudga keladi. Suverenitet tarixiy hodisadir. Suverenitet mazmunini ijtimoiy-siyosiy va huquqiy munosabatlar tashkil qiladi. Suverenitet davlat hokimiyatining alohida xususiyati bolish bilan bir payda davlatning muhim belgisi ham hisoblanadi.

Suveren davlat ichki va tashqi siyosiy faoliyatida o'zining mustaqil va oliy davlat hokimiyatiga ega bo ladi. Shuning uchun biz suverenitet haqida gapirganimizda va uni davlat hokimiyati bilan bog'laganimizda, davlat

* <https://lex.uz/uz/docs/-6445145>

hokimiyatini faqat bir ma'noda - oliy hokimiyat sifatida ko'ramiz. Suveren davlat hokimiyatining asosiy xususiyati uning mustaqilligi hisoblanadi. Davlat hokimiyatining mustaqilligi, shu davlatning boshqa davlatlar bilan to'g'ridan-to'g'ri, bevosita munosabatlarida o'z ifodasini topadi. Suverenitet har qanday mustaqil davlatning umumiy va ajralmas belgisi bo'lib, uning to'la huquqliligini hamda ichki va tashqi ishlarda boshqa davlatga qaram emasligini anglatadi. Suveren davlat o'z ichki va tashqi ishlarini boshqa davlatlarning huquqlarini, shuningdek, xalqaro huquq prinsiplari va normalarini buzmaganda, o'zi xohlagancha hal qiladi.[2]

Demokratiya (yunoncha demokratia «demos - xalq, kratos - hokimiyat» - «xalq hokimiyati») siyosiy rejimi barcha insonlarning tengligi va erkinligini tan olishga, aholini turli jamoat tashkilotlariga birlashti-rish, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarini xalg ishtirokida saylash, dav-lat hokimiyatining taqsimlanishi va xalging davlatni boshqarishda ishtirok etishiga asoslanganligida aks etadi. Demokratik davlat o'z fuqarolarining huquq va erkinliklarini rasmiy ravishda konstitutsiya va qonunlarda e lon gila-di, ayni paytda, ularning iqtisodiy zaminini ta'minlaydi hamda kafolatlaydi. Demokratik tartib ikki shaklda amalga oshiriladi: vakillik demokratiyasi va bevosita demokratiya.

Xuquqiy davlat mamlakat fuqarolarining erkin va farovon hayot tarzi ta'min etilgan adolatli jamiyatdir. Unda maxsus muvozanat tizimi hokimiyat tarmoqlari tomonidan qonun bilan belgilangan normalarning buzilishiga yo'l qo'ymaydi, ularning vakolatlarini cheklaydi. Huquqiy davlatda hokimiyat tuzilmalari va shaxs o'rtasida o'zaro javobgarlik mavjud. Barcha darajadagi rahbarlar va mamlakat fuqarolari o'rtasidagi har qanday munosabatlar qonun ustuvorligini tan olishga asoslanadi. Qonun talablari bilan belgilanmagan tartibda shaxsga nisbatan har qanday ta'sir o'tqazish fuqaro erkinliklarini buzish hisoblanadi. O'z navbatida, fuqaro ham davlat idoralarining qonuniy talablarini hisobga olishi shart. Qonun ustuvorligi fuqarolardan faqat aniq huquqiy asosda harakat qilishni talab qilishi mumkin. Misol uchun, konstitusiyaviy burch hisoblangan soliq to'lovlarini olish

mumkin. Davlatning qonuniy talablarini buzganlik uchun jazo choralari qo'llaniladi.[3]

Ijtimoiy davlat - nemischa „sozialstaat“ (ijtimoiy davlat) atamasi 1870 yildan boshlab nemis ijtimoiy siyosatchilari (sozialpolitiker) tomonidan ishlab chiqilgan. Atama Otto fon Bismarkning konservativ islohotlari doirasida joriy etilgan davlatni qo'llab-quvvatlash dasturlarini tavsiflash uchun ishlatila boshlangan.

Ijtimoiy davlat – bu davlat (yoki yaxshi tashkil etilgan ijtimoiy institutlar tarmog'i) o'z fuqarolarining iqtisodiy va ijtimoiy farovonligini himoya qiladigan va rivojlantiradigan boshqaruv shakli. U teng imkoniyatlar, boylikning adolatli taqsimlanishi va fuqarolarga minimal hayot sharoitlariga ega bo'lmaganlar uchun davlatning javobgarligi tamoyillariga asoslanadi[4]

Dunyoviy davlat – bu rasmiy davlat dini mavjud bo'lmagan va e'tiqodlarning hech biri majburiy yoki afzal deb tan olinmagan davlatdir. Dunyoviy davlat sharoitida din, uning kanonlari va dogmalari, shuningdek diniy birlashmalar davlat tizimiga, shuningdek davlat organlari va ularning mansabdor shaxslari faoliyatiga, davlat tuzilmalari tizimiga va davlat faoliyatining boshqa sohalariga ta'sir ko'rsatishga haqli emas.

Bu shuni anglatadiki:

a) davlat fuqaroning dinga bo'lgan munosabatini va shaxsiy diniy mansubligini aniqlash jarayoniga aralashmaydi;

b) davlat hokimiyati organlari, davlat muassasalari va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining funksiyalarini diniy birlashmalarga yuklamaydi;

c) agar qonunchilikka zid bo'lmasa diniy birlashmalarning kanoni faoliyatiga aralashmaydi;

d) davlat va munitsipal ta'lim muassasalarida ta'limning dunyoviy xususiyatini ta'minlaydi;

e) davlat hokimiyati va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining faoliyati ommaviy diniy udumlar va marosimlar bilan birga o'tkazilishi mumkin emas;

f) mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining rahbarlari, davlat xizmatchilari va xodimlari, shuningdek harbiy xizmatchilar ma'lum bir dinga munosabatni shakllantirish uchun o'zlarining rasmiy mavqeyidan foydalanishga haqli emaslar.[5]

Yangi konstitutsiyaning 154-moddasi bilan, 1-moddadagi qoidalarini qayta ko'rib chiqish mumkin emas, deb belgilandi. Xuddi shuningdek, 154-moddaning o'zidagi aynan shu qoidaga oid band ham qayta ko'rib chiqilishi mumkin emas.

Boshqacha aytganda, bu norma – O'zbekiston hech qachon demokratiyadan voz kechmasligi, huquqiy davlatchilikka sodiqligi, monarxiyaga yoki islomiy respublikaga aylanmasligini nazarda tutadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, O'zbekistonning yangi Konstitutsiyasining qabul qilinishi mamlakatning huquqiy va siyosiy manzarasidagi hal qiluvchi davrni ifodalaydi. Bu islohot nafaqat demokratik boshqaruv va qonun ustuvorligini oshirishga sodiqlikni aks ettiribgina qolmay, balki jadal rivojlanayotgan jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlarini ham qamrab oladi. Asosiy huquqlarni mustahkamlab, fuqarolik erkinliklarini kengaytirishga qaratilgan. Bundan tashqari, bu O'zbekistonning xalqaro standartlar va amaliyotlarga yanada yaqinroq moslashishga intilishidan dalolat beradi. Mamlakat ushbu o'zgarishlar sari qadam qo'yar ekan, konstitutsiyaviy tamoyillarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi barqaror rivojlanishni ta'minlash va fuqarolar va jahon hamjamiyati oldida davlat institutlarining qonuniyligini mustahkamlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi. Kelajakdagi tadqiqotlar ushbu konstitutsiyaviy o'zgarishlarning amaliy ta'siri va o'tish davrida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarga qaratilishi kerak deb hisoblaymiz.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Davlat va huquq nazariyasi. X.T.Odilqoriyev 2018.
2. Davlat suverenitetining konstitutsiyaviy asoslari. Yo'ldoshev A., Asadov Sh. 2023
3. <https://library-tsul.uz/> - TDYU – Elektron kutubxonasi.
4. <https://yuz.uz/uz/news/> - O'zbekiston yangiliklari.
5. <https://uz.wikipedia.org/> - Wikipedia ma'lumotlari.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYASINING YARATILISH TARIXI

Shokirov Boburjon Tohirjon o'g'li

*Farg'ona davlat universiteti
yurisprudensiya yo'nalishi 2 - bosqich talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yaratilish tarixi, asosiy mezonlari, davlat sifatida mavjud bo'lishi uchun konstitutsiyaning qay darajada zarurligi va moddalar va gipoteza hamda dispozitsiyalari haqida so'z boradi. Shuningdek, 2024 – yil 30 – aprel kuni qabul qilingan va joriy yil 1 – maydan e'tiboran kuchga kirgan O'zbekiston Respublikasining Yangi tahrirdagi Konstitutsiyasining tarixiy zarurati va u to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'z va iboralar: Demokratiya, Konstitutsiya, inson huquqlari, qadr – qimmat, erkinlik, suverenitet, norma, jamiyat, huquq.

Аннотация. В данной статье говорится об истории создания Конституции Республики Узбекистан, ее основных критериях, степени необходимости конституции для ее существования как государства, а также ее статьях, гипотезах и диспозициях. Также представлена историческая необходимость новой редакции Конституции Республики Узбекистан, которая была принята 30 апреля 2024 года и вступила в силу 1 мая текущего года, и информация о ней.

Ключевые слова: Демократия, Конституция, права человека, ценности, свобода, суверенитет, нормы, общество, закон.

Annotation. This article discusses the history of the creation of the Constitution of the Republic of Uzbekistan, its main criteria, the degree of necessity of the constitution for its existence as a state, as well as its articles, hypotheses and dispositions. It also presents the historical necessity of the new version of the Constitution of the Republic of Uzbekistan, which was adopted on April 30, 2024 and entered into force on May 1 of this year, and information about it.

Keywords: Democracy, Constitution, human rights, values, freedom, sovereignty, norms, society, law.

KIRISH

O'tgan asrning so'nggi o'n yilligida davlat mustaqilligiga erishish sharafiga bilan O'zbekiston Respublikasining mutlaqo yangi, demokratik Konstitutsiyasini yaratish uchun ulkan tarixiy imkoniyat yuzaga keldi. 1992-yil 8-dekabrda O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining o'n birinchi sessiyasida suveren davlatimiz Konstitutsiyasining qabul qilinishi mamlakatimiz tarixida muhim voqea bo'ldi.

Konstitutsiya jahon siyosiy xaritasida yangi suveren demokratik davlat – O'zbekiston Respublikasining barpo etilishi qonuniylashtirildi. Xalqimizning zamonaviy ta'lim-tarbiya negizida o'zbek davlatchiligini tiklash, tinch-totuv yashash va osoyishtalikni barcha chora-tadbirlar bilan mustahkamlash, demokratiyani chuqurlashtirish, inson huquqlari va davlat suvereniteti g'oyalari

sodiqlik, adolatli qonunchilikka erishish istagi butun dunyoga bildirildi. Davlat qurilishi, fuqarolar tinchligi, milliy birdamlik kabi ezgu niyatlar e'lon qilindi. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti, Konstitutsiyaviy komissiya raisi I.A.Karimov Oliy Kengashning o'n birinchi sessiyasida shunday ta'kidlagan edi: "Ozod O'zbekistonimiz tarixida birinchi Konstitutsiyaning qabul qilinishi respublikamizning qayta tug'ilishidir. chinakam mustaqilligimiz mustahkam poydevor barpo etishdan iboratdir, Konstitutsiyamiz asosiy qonunimiz sifatida davlatni davlat, millatni millat qiladigan qonunlarga asos bo'lishi muqarrar.

O'zbekiston Konstitutsiyasi yuksak saviyadagi qonun sifatida davlatimiz nufuzini, uning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy tizimini, boshqaruvning demokratik tamoyillarini, jamiyatni rivojlantirishning strategik yo'nalishlarini, fuqarolarning kafolatlangan huquq va erkinliklarini, davlatimiz rahbariyatining asoslarini mustahkamladi. axloqiy qadriyatlar. "Konstitutsiya o'z mohiyati, falsafasi va g'oyasiga ko'ra yangi hujjatdir. Unda kommunistik mafkuradan, tabaqachilikdan, partiyaviylikdan asar ham yo'q. Biz jami dunyo ne'matlari ichida eng ulug'i insondir, degan fikrni ilgari surdik va shu asosda. "fuqaro - jamiyat - biz "davlat" o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning oqilona huquqiy yechimini topishga harakat qildik.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O'zbekistonning yangi Konstitutsiyasini yaratish g'oyasi 1990-yil 20-iyunda Mustaqillik Deklaratsiyasining qabul qilinishi bilan chambarchas bog'liqdir. Ushbu deklaratsiyani qabul qilgan Oliy Kengashning ikkinchi sessiyasi shunday xulosaga keldi: ushbu hujjat tamoyillariga asoslangan yangi davlat konstitutsiyasi. Sessiya birinchi Prezident I.A.Karimov raisligida 64 kishidan iborat tarkibda Konstitutsiyaviy komissiya tuzish to'g'risida qaror qabul qildi. Unga deputatlar, Qoraqalpog'iston Respublikasi va viloyatlar vakillari, davlat va jamoat tashkilotlari, korxona va fermer xo'jaliklari rahbarlari, taniqli huquqshunos olim va mutaxassislar kirdi. 1992-yil 23-iyulda bo'lib o'tgan Oliy Kengashning o'ninchi sessiyasida komissiya tarkibi qisman yangilandi. Uning a'zolari soni 71 ta edi [3:326].

Ijtimoiy-siyosiy taraqqiyotimizda hayotiy ehtiyojlar ko'rinishida ro'y berayotgan real o'zgarishlar, o'z navbatida, siyosiy-huquqiy tafakkurni shakllantirdi. Konstitutsiya loyihasi ustida to'g'ridan-to'g'ri ish olib borish uchun sharoit tug'ilganda, Konstitutsiyaviy komissiya o'zining navbatdagi sessiyasiga 1991 yil 12 aprelda yig'ildi [5:11].

Konstitutsiya loyihasini yaratish bilan bog'liq barcha tashkiliy-ijodiy jarayonlarni muvofiqlashtirish uchun Konstitutsiyaviy komissiya a'zolari hamda yetakchi ekspert va olimlardan iborat 32 kishidan iborat ishchi guruh tuzildi. Uning tarkibiga qonun chiqaruvchi hokimiyatning bir qancha qo'mitalarining raislari, vazirliklar, sudlar, prokuraturalar, Respublika Prezidenti devoni rahbarlari va Oliy Kengash devoni mansabdor shaxslari kirdi (Uning tarkibiga yosh huquqshunoslar B. Ismoilov, O. Muhammadjonov, Sh. Fayziyevlar kirdi va juda faol edi). Yig'ilishda Konstitutsiya loyihasining ko'zda tutilgan bo'limlarini tayyorlash bo'yicha ham 6 ta kichik guruh tuzildi. Kichik guruhlariga 50 nafar tadqiqotchi va mutaxassislar jalb etildi. Bu kichik guruhlar quyidagilar edi:

1) Konstitutsiyaning muqaddimasi bo'yicha; 2) O'zbekiston Konstitutsiyaviy tuzumi asoslari kafedrası; 3) fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va majburiyatlari bo'limi; 4) jamiyat va shaxs bo'limi; 5) davlat tuzilmasi boshqarmasi 6) davlat energetika boshqarmasi va yakuniy reglament (Ushbu uchinchi Konsepsiya O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yetakchi maslahatchisi, yuridik fanlar nomzodi Hojimurod Odilgariyev tomonidan ishlab chiqilgan).

Konstitutsiyaviy komissiya raisi ishchi guruh oldiga konstitutsiyaviy rivojlanishning jahon tajribasini o'rganish, boshqa mamlakatlarning inson huquqlari, demokratiya va qonunchilik sohasida erishgan yutuqlarini hisobga olish, siyosiy-huquqiy hujjat tayyorlash bo'yicha quyidagi vazifalarni yukladi. keng jamoatchilikka yaqin va tushunarli hujjat. yaratish kabi ushbu vazifaga muvofiq AQSh, Germaniya, Gretsiya, Italiya, Ispaniya, Kanada, Misr, Portugaliya, Turkiya, Fransiya, Eron, Xitoy, Hindiston, Pokiston, Shvetsiya, Yaponiya, Vengriya, Bolgariya va Litva chuqur o'rganildi. Shuningdek, Rossiya Federatsiyasi, Belarus,

Ozarbayjon, Ukraina, Qozog'iston, Qirg'iziston va Turkmanistonning MDH respublikalari konstitutsiyalari loyihalari puxta o'rganildi. [6:1]

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi loyihasini yaratishda muhim nazariy va kontseptual asosga tayanildi. 1991 yil boshida Konstitutsiyaviy komissiya rahbari buyrug'i bilan bo'lajak Konstitutsiya konsepsiyasi ustida ish boshlandi. Natijada uchta muqobil konsepsiya yaratildi: Respublika Fanlar Akademiyasi Falsafa va huquq instituti konsepsiyasi, Siyosatshunoslik va boshqaruv instituti konsepsiyasi va Prezidentning yuridik bo'limi tomonidan tayyorlangan konsepsiya [2:36]. Ishchi guruh yig'ilishida uchinchi konsepsiya eng muqobil deb topildi va asos sifatida qabul qilindi. Konstitutsiyaviy komissiya va uning raisi tomonidan ma'qullangan ushbu konsepsiya asosida bo'lajak Konstitutsiya loyihasini ishlab chiqish boshlandi.

Loyihaning birinchi varianti 1991 yil oktyabr-noyabr oylarida tayyorlangan. U olti bo'limga bo'lingan 158 ta moddadan iborat edi. Ushbu loyihani ishlab chiqish jarayonida mamlakatimiz tarixida tub burilish yuz berdi. 1991-yil 31-avgustda O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining asoslari to'g'risida o'zining konstitutsiyaviy qonunini va O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi to'g'risida Oliy Kengashning bayonotini qabul qildi. Bu bilan respublika parlamenti mustaqil O'zbekiston Respublikasi – suveren davlat bo'lishga qaror qilgani butun dunyoga e'lon qilindi. Qonunda xalq hokimiyati, demokratik davlatchilik, inson huquqlarining muqaddasligi, qonun ustuvorligi, vakolatlar taqsimoti, mamlakatning hududiy yaxlitligi va yaxlitligi kabi muhim tamoyillar Konstitutsiya loyihasi mazmuniga singdirilgan. Shunga qaramay, dastlabki loyiha hali ham mukammal emas edi. Jiddiyroq va talabchanroq ishlash kerak edi. 1992 yil bahorida 149 ta moddadan iborat ikkinchi versiya ishlab chiqildi.

Respublika Prezidenti – Konstitutsiyaviy komissiya raisi mazkur loyiha tahriri matnini sinchiklab ko'rib chiqdi. Har safar uning qarashlaridan keyin loyiha mukammal bo'lib, aniq, ixcham va ifodali bo'lib qoldi. Uchinchi variant 137 ta moddadan iborat edi. Loyiha jamoatchilik muhokamasi uchun matbuotda e'lon

qilinishidan avval Konstitutsiyaviy komissiya va uning raisi tomonidan yana bir bor o'rganib chiqildi. Akademik Sh.Z. Konstitutsiyaviy komissiya a'zosi hisoblanadi. O'razayev quyidagi so'zlarni yozgan: "Prezident Konstitutsiya loyihasini tayyorlash bo'yicha ishchi guruh a'zolari bilan suhbatlashdi, loyihani qayta-qayta o'qib chiqdi, matnini diqqat bilan kuzatib, tuzatishlar kiritdi. kelajakni bashorat qilish, nozik his-tuyg'ularga bo'lgan iste'dodlari biz uchun nihoyatda hayratlanarli edi loyihaning har bir detaliga e'tibor berib, o'z qo'li bilan tuzatish va aniqlik kiritdi, ishga, ish va bilimga sidqidildan yondashish namunasini ko'rsatdi" **[4:127]**. Loyihaning jamoatchilik muhokamasiga tayyorlangan varianti 127 moddadan iborat edi.

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi loyihasi matni dastlab rus tilida ishlab chiqilgan. Loyiha tugallangach, 1992 yil iyul-avgust oylarida Ishchi guruh rahbari Sh.Z.Orazayev topshirig'iga ko'ra Konstitutsiya loyihasi matnini rus tilidan o'zbek tiliga tarjima qilish bilan shug'ullandi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi dunyoga kelganida uning loyihasi butun xalq tomonidan keng muhokama qilindi. Konstitutsiyaviy komissiya 1992-yil 5-sentabrda bo'lib o'tgan majlisida konstitutsiya loyihasi atroflicha muhokama qilindi. Mazkur komissiya qaroriga ko'ra, konstitutsiya loyihasi 1992-yil 26-sentabrda umumxalq muhokamasi uchun matbuotda e'lon qilindi.

Konstitutsiya loyihasini mamlakatimizning har bir fuqarosi, butun jamoatchilik katta qiziqish va ozod Vatan uchun cheksiz g'urur bilan kutib oldi. Bu o'z-o'zidan tushunarli. Zero, mamlakatimiz kelajagi, xalqimiz taqdiri ko'p jihatdan Konstitutsiyamiz qanday bo'lishiga bog'liq edi. Ma'lumki, "har qanday davlatning konstitutsiyasi o'z xalqining irodasi, mentaliteti, ijtimoiy ongi va madaniyatini aks ettiradi" **[1:1]**.

Konstitutsiya loyihasi e'lon qilingach, konstitutsiyaviy komissiyaga fikr va takliflar yozilgan xatlar kela boshladi. Komissiya a'zolari tomonidan turli yoshdagi va ijtimoiy mavqega ega bo'lgan odamlarning qarashlari, e'tiqod va qarashlari, tasavvurlarini o'rganish va solishtirish bo'yicha katta ishlar amalga oshirildi.

Loyihadagi har bir soʻz aql va tafakkur tarozisiga qoʻyildi, har bir jihat oʻlchandi, bir-biri bilan qiyoslandi, oʻz joyiga qoʻyishga harakat qilindi. Taʼkidlash joizki, Komissiyaga kelib tushgan xat, taklif va fikr-mulohazalarning birortasida ham loyiha yuzasidan salbiy fikr va raddiyalar boʻlmagan, uning tuzilishi, konsepsiyasi va yoʻnalishiga jiddiy eʼtiroz bildirilmagan. Aksincha, qoniqish, qoniqish va qoʻllab-quvvatlash kayfiyati birinchi oʻringa chiqdi.

Barcha fikr-mulohazalar va takliflar samimiy boʻlib, loyiha umumiy maʼqullanishi bilan birga uning ayrim moddalari va bandlari yuzasidan asosli fikrlar bildirildi. Loyiha muhokamasida butun xalq, barcha fuqarolar faol va qiziqish bilan ishtirok etgani katta mamnuniyat baxsh etdi. Qariyb ikki yarim oy davom etgan muhokama hech kimni loyihaga befarq qoldirmadi. Konstitutsiya loyihasi toʻgʻrisidagi maktublarda respublika rahbariyati, u olib borayotgan ichki va tashqi siyosat haqidagi fikrlar bildirilgan. Taʼkidlash joizki, mamlakatimizda olim va yozuvchilar, talaba va pensionerlar, ishchi-dehqonlar, din peshvolari va harbiy xizmatchilar, oʻqituvchi va shifokorlar, aholining turli qatlamlari vakillari, turli yoshdagi va turli lavozimdagi kishilar oʻz maktublari, fikr-mulohazalari, taklif va mulohazalarini yoʻllashdi. sharhlar. bevosita konstitutsiyaviy komissiyaga yuboriladi.

Konstitutsiya loyihasining umumxalq muhokamasi nihoyatda keng koʻlamli boʻlib, yuksak ijodiy ishtiyoq va faollik ruhida oʻtdi. Muhokama tom maʼnoda koʻpchilikning beqiyos donishmandligini aks ettirdi, desak mubolagʻa boʻlmaydi. Bu jamiyatimizda haqiqiy demokratiya qaror topayotganining yorqin ifodasidir. Muhokama oʻz ruhi va mazmuni jihatidan davlat va jamiyat hayotining eng muhim masalalari boʻyicha butun xalqning umumiy suhbatiga aylandi. Loyiha qizgʻin va qiziqarli muhokamasi xalqimizning oʻzi mustaqil Oʻzbekiston Asosiy qonunining bevosita ijodkori ekanligini koʻrsatdi.

Ommaviy muhokama 1992-yil sentyabr oyining oxiridan dekabr oyining boshigacha davom etdi. Unda mamlakatning barcha katta yoshli kishilari qatnashdilar. Matbuotda, radio va televideniya, korxona, muassasa va tashkilotlar yigʻilishlarida, talabalar auditoriyalarida qizgʻin muhokama va bahslar

bo‘lib o‘tdi. Loyiha Qoraqalpog‘iston Oliy Kengashi sessiyasida, viloyat, tuman va shaharlarda o‘tkazilgan faollar yig‘ilishlarida muhokama qilindi. Oliy Kengash boshqarmasi, viloyat hokimliklari tomonidan taklif va mulohazalar muntazam ravishda umumlashtirilib, yakuniy jadvallar tuzilib, Konstitutsiyaviy komissiyaga yuborildi.

Bu davrda O‘zbekiston Respublikasi davlat-huquqiy tajribasida muhim yangilik yuz berdi. Uning mohiyati shundaki, loyiha Konstitutsiyaviy komissiya tomonidan ikki yarim oy davomida (1992 - yil 26 sentyabrdan boshlab) mamlakat fuqarolarining takliflari asosida qayta tuzilgan va 1992 - yil 21 noyabrda e‘lon qilingan. munozarani davom ettirish uchun ikkinchi marta matbuot. Shunday qilib, huquqiy pretsedent belgilandi - jamoatchilik muhokamasi ikki bosqichda o‘tkazildi. Bu holat munozara ishtirokchilarini yanada faollashtirgan kuchli turtki bo‘ldi. Undan ko‘zlangan maqsad fuqarolarga muhokamada ularning ishtiyoqi mahsuli va natijalarini aniq ko‘rsatish edi.

Konstitutsiya loyihasining umumxalq muhokamasida 6 mingdan ortiq taklif va mulohazalar bildirildi. Faqat Konstitutsiyaviy komissiyaga mingdan ortiq xat kelib tushgan. Ularda loyihaning ixchamlik, chuqur ma‘no va hamma uchun tushunarli bo‘lishi kabi afzalliklari alohida ta‘kidlangan. Taklif va mulohazalar Konstitutsiya loyihasining barcha moddalariga tegishli bo‘lib, matnning deyarli yarmiga, ya‘ni loyihadagi 127 ta moddaning 60 tasiga tuzatish va aniqliklar kiritildi. 4 ta modda asl nusxadan olib tashlandi va matnga bir qancha yangi moddalar kiritildi [4:127].

Aksariyat taklif va mulohazalar fuqarolarning huquq va burchlariga oid; shaxsning erkinligi va daxlsizligi; inson va uning mehnatini, jamiyatdagi dinning roli va funksiyasini qadrlash; iqtisodiy huquqlar, shu jumladan mulkiy huquqlar; bozor munosabatlari va tadbirkorlikni rivojlantirish; ta‘lim va tibbiy yordamni kuchaytirish, huquqiy tartibot va qonuniylikning konstitutsiyaviy asoslarini mustahkamlashga qaratilgan maqola, bob va bo‘limlarni o‘z ichiga olgan. [7:28]

Shunday qilib, Konstitutsiya loyihasining umumxalq muhokamasi O‘zbekiston xalqining xohish-irodasini bevosita belgilash, shuningdek, muhokama

davomida to'plangan boy materiallarni har tomonlama va chuqur o'rganish va umumlashtirish hamda Asosiy Qonunda ko'rinishida ifodalash imkonini berdi. gavdalangan davlat irodasi. O'zbekiston Respublikasining birinchi Konstitutsiyasi chinakam "xalq qonuni"dir, desak mubolag'a bo'lmaydi. Ikki yarim oy davomida xalq muhokamasiga qo'yildi, xalq tafakkur xazinasini durdonalari bilan boyidi, sayqallandi. Konstitutsiya xalqimizning siyosiy donoligi, huquqiy tafakkuri mahsulidir.

Konstitutsiyaviy komissiya jamoatchilik muhokamasida loyihani takomillashtirish ustida juda jiddiy va puxta ishladi. Konstitutsiyaviy normalarning huquqiy jihatdan aniq va puxta ekanligiga e'tibor qaratdi.

Aybsizlik prezumpsiyasi prinsipidan kelib chiqqan holda, Komissiya raisining taklifiga ko'ra 26-moddada(Hozirda 28 – modda), 27-moddada(Hozirda 31 – modda) esa "Birovning yozishmalari va telefon suhbatlari sirini hech kim oshkor qila olmaydi. qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda va tartibda». kirgan.

Shuningdek, vijdon erkinligi masalasiga ham katta e'tibor qaratildi. Loyihada "Har kim vijdon erkinligi huquqiga ega, har kim xohlagan dinga e'tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e'tiqod qilmaslik, diniy va ateistik e'tiqodga ega bo'lish huquqiga ega", deyiladi. e'tiqodlar", - dedi rais hukmni to'g'rilab, "hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har bir inson istalgan dinga e'tiqod qilish yoki hech qanday dinga e'tiqod qilmaslik huquqiga ega. Diniy qarashlarni majburan singdirishga yo'l qo'yilmaydi", deb tushuntirdi u. O'ttiz yildan beri amalda bo'lgan Konstitutsiyamizning 31-moddasida(Hozirda 35 – modda) bu me'yor mustahkamlangan.

Konstitutsiyaviy komissiya raisi tashabbusi bilan Hakamlilik sudi xo'jalik sudiga aylantirildi. Oliy davlat vakillik organi esa, Oliy Majlis deb ataldi.

Konstitutsiyaviy komissiya yig'ilishida Prezidentning qaysidir partiyaga a'zo bo'lishi kerakligi haqidagi masala keng muhokamaga sabab bo'ldi. Konstitutsiya loyihasining 90-moddasida Prezident o'z vakolati davrida siyosiy partiyaga a'zolikni to'xtatib turishi mumkinligi belgilab qo'yilgan. Konstitutsiyaviy

komissiya davlat rahbarining u yoki bu siyosiy partiyaga a'zoligi to'g'risida maxsus moddaning yo'qligi yoki uni G'arb demokratik amaliyotida qoldirish imkoniyati tajribasidan kelib chiqib, 1992 yil 7 dekabrda majlisida, Prezident tomonidan ma'lum bir partiyaga a'zolik to'g'risida qaror qabul qilindi. to'xtatib turish qoidasini loyihadan chiqarib tashlash to'g'risida qaror qabul qildi.

Konstitutsiya loyihasida "Fuqarolarning huquq va erkinliklarini ro'yobga chiqarish ularning majburiyatlarini bajarishdan ajralmas ekani" qayd etilgan. Bu so'zlar quyidagi aniq iboralar bilan almashtirildi: "Barcha fuqarolar Konstitutsiyada belgilangan burchlarini bajaradilar" (47-modda, hozirda 59 - modda). Natijada, bu norma huquqiy jihatdan aniq va tushunarli bo'ldi.

Konstitutsiyaviy komissiya raisining taklifiga ko'ra, loyihada shaxs daxlsizligi, aybsizlik prezumpsiyasi, onalik va bolalik holati o'rin olgan. himoya qilish to'g'risidagi moddalar kiritildi. Konstitutsiyaviy komissiyaning 1992-yil 7-dekabrda bo'lib o'tgan majlisida rais konstitutsiya loyihasini erkaklar va ayollarning teng himoyasiga doir moddalar bilan to'ldirishni taklif qildi. Mazkur yig'ilish ishtirokchilaridan biri "Davlat hokimiyatini tashkil etish" bo'limini "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti" bobidan boshlashni taklif qildi.

Ushbu muhokamada jamoatchilik ishtiroki natijalari komissiyaga alohida e'tibor qaratildi. Fuqarolar Konstitutsiya loyihasining har bir so'zi, iborasi, ta'rifi va moddasi bo'yicha kamida uchta taklif oldi. Ular Konstitutsiyaviy komissiya tomonidan puxta o'rganilib, eng muhimlari loyihaga kiritildi. Bu esa mustaqil davlatning birinchi Konstitutsiyasi chinakam demokratik sharoitda shakllantirilgani va takomillashtirilgani, aholining turli qatlamlari vakillarining takliflari, jamoatchilik fikri inobatga olinib, o'rganilganini yaqqol ko'rsatib turibdi.

Deputatlarning bir qator taklif va mulohazalari Konstitutsiya loyihasining matn mazmuni va uslubiy ravonligini yaxshilashga xizmat qildi.

XULOSA

Shunday qilib, 1992-yil 8-dekabrda O'zbekiston suveren demokratik Respublikasining birinchi Konstitutsiyasi qabul qilindi. Asosiy qonunimiz davlat mustaqilligining mevasi va mahsuli sifatida yaratilgan bo'lib, bugungi kunda

erkinligimiz va xavfsizligimiz manifestida namoyon bo'lmoqda. Konstitutsiya kelajagi buyuk O'zbekistonni rivojlantirish, ijtimoiy yo'naltirilgan demokratik huquqiy davlat barpo etish, adolatli fuqarolik jamiyatini shakllantirishning mustahkam huquqiy poydevori bo'lishi shubhasiz.

2024 – yil 30 – aprel kuni qabul qilingan va joriy yil 1 – maydan e'tiboran kuchga kirgan Yangi tahrirdagi Konstitutsiya Yangi O'zbekiston strategiyasini amalga oshirishning siyosiy-huquqiy asoslari, davlat va jamiyatni yanada rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini belgilab berishga xizmat qilayotganligi tahsinga sazovor. Shuningdek, yangilangan Konstitutsiya O'zbekiston uchun hayotiy zarurat bo'lib, bu mamlakat, millat va xalq sifatida keyingi qadamlarimizni aniqlab olishimiz uchun g'oyat ahamiyatli masala, adolatli jamiyat qurish yo'lidagi ulkan qadamdir.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, so'nggi olti yilda erishgan yutuqlarimiz, xususan, iqtisodiyot, inson huquqlari, odil sudlov, so'z va e'tiqod erkinligi, ijtimoiy himoya sohalaridagi yuzlab cheklovlarning olib tashlangani, naqd pul, valyuta, kredit masalalaridagi muammolar hal qilingani, qo'shnilarimiz bilan o'ramizdagi "muzlar erigani" va boshqa ijobiy harakatlar ortga qaytmasligining konstitutsiyaviy himoyasini ta'minlash, bu yutuqlar, huquq va erkinliklardan nafaqat hozirgi, balki kelajak avlodlarimiz ham emin-erkin foydalanishi uchun ularni, albatta, Konstitutsiyada muhrlab qo'yish talab etildi. Natijada yangi Konstitutsiyadagi moddalar soni amaldagi 128 tadan 155 taga, normalar soni 275 tadan 434 taga oshdi. Ya'ni Asosiy qonunimiz matni qariyb 65 foizga ortdi va xalqimiz takliflari asosida yangilandi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. «Xalq so'zi», 2000 yil 10 may.
 2. Karimov I.A. O'zbekiston kelajakda buyuk davlat. - T., O'zbekiston, 1992
 3. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1992 yil, 9-son, 326, 327-moddalar.
 4. Odilkariyev X.T.O'zbekiston Respublikasida qonun ijodkorligi jarayoni. - T., 1995.
 5. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga sharh. - T., O'zbekiston, 1995.
 6. Sh. Z. O'razayev. Kak gotovilsya proekt Konstitutsii Respubliki Uzbekistan // "Narodnoe slovo" 1992 yil 26 dekabr.
- Urazayev Sh. Z. Konstitutsiya nezavisimogo Uzbekistana - T., 1993. - P. 28.

ZOMIN TUMANINING IQTISODIY TARIXI TAHLILI (2002-2012 yillar)

To'ychiyeva Dilnoza Ikrom qizi
QarshiDU doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada Zomin tumanining 2002-2012 yillar mobaynidagi iqtisodiy tarixi tadqiq etilib, sohaga doir jarayonlarning qanday kechganligi, ishlab chiqarish korxonalari va xususiy tadbirkorlikning rivojlanish dinamikasi yoritilgan. Shuningdek, tuman miqyosida iqtisodiy tarmoqlarni rivojlatirishga oid amaliy islohotlar haqida ham so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar. Tadbirkorlik, mikroiqtisodiyot, bank-moliya, iqtisodiy dasturlar, ishlab chiqarish, investitsiya, uy mehnati, xizmat ko'rsatish, tadbirkorlar markazi, zarbdor 90 kun, ijtimoiy himoya, aholi bandligi.

Аннотация. В данной статье рассматривается экономическая история Зааминского района за 2002-2012 годы, описывается, как происходили процессы в сфере, динамика развития производственных предприятий и частного предпринимательства. Также обсуждаются практические реформы, связанные с развитием отраслей экономики на районном уровне.

Ключевые слова. Предпринимательство, микроэкономика, банковское дело и финансы, экономические программы, производство, инвестиции, домашний труд, сервис, бизнес-центр, 90-дневная монета, социальная защита, занятость населения.

Abstract. This article examines the economic history of Zomin district during the years 2002-2012, describes how the processes in the field took place, the dynamics of the development of production enterprises and private entrepreneurship. Practical reforms related to the development of economic sectors at the district level are also discussed.

Keywords. Entrepreneurship, microeconomics, banking and finance, economic programs, production, investment, domestic work, service, business center, 90-day coin, social protection, population employment.

Zomin tumanining 2002-2012 yillardagi iqtisodiy tarixini arxiv materiallari va boshqa qator manbalar orqali tahlil qilarkanmiz, har bir yilda o'ziga xos iqtisodiy islohotlar, alohida dasturlar, topshiriq va shu bilan birga tizimda yo'l qo'yilgan ayrim kamchiliklarga ham duch kelishimiz mumkin. Xo'sh, tuman iqtisodiy tarmoqlariga nima uchun ko'p e'tibor qaratilgan yoki hozir ham bu jarayon izchil davom etmoqda?. Chunki, bitta tumanning iqtisodiy barqarorligi, viloyat ulushiga, viloyat esa, respublika iqtisodiy rivojlanish ko'lamiga ta'sir etadi. Bundan tashqari, Zomin tumanining iqtisodiy taraqqiyoti – avvalo aholining turmush darajasi oshishiga, iste'mol hajmi ko'tarilishiga, moliyaviy baquvvat yashashiga sababchi bo'ladi. Mazkur omillarni hisobga olgan holda, mustaqilligimizning dastlabki yillarida boshlab yuborilgan islohotlar, keyingi bosqichlarda ham davom ettirildi.

Kichik biznesni qo'llab-quvvatlash, sanoat korxonalarining hajmini va sonini oshirish, ishlab chiqarish xizmatlarini kengaytirish evaziga tumanda yangi ish o'rinlarini yaratish, bu orqali esa, aholi bandligini ta'minlash, ularning xarid quvvatini ko'paytirish va moliyaviy holatini yaxshilashga doir dasturlar ishlab chiqildi. Jumladan, Ikkinchi chaqiriq Xalq deputatlari Zomin tumani Kengashining VIII-sessiya yig'ilishi[1:3]ning kun tartibiga yuqorida sanab o'tilgan masalalar asosiy muhokama uchun qo'yilgan. Unga muvofiq, Zomin tumani mahalliy budjetining 2001-yil yakunlarini tahlil qilish va 2002-yil uchun asosiy vazifalar hamda istiqbolli rejalar prognozi ishlab chiqildi. 2001-yil tumanning daromadlar rejasi bajarilgan, ammo, bir qancha soliq va to'lovlar rejasi bajarilmaslik holatlari uchragan. Mahalliy budjetning xarajatlar qismi, aniqlangan rejalar kesimida hamda Vazirlar Mahkamasining 414-son "Budjet tashkilotlarini mablag' bilan ta'minlash tartibini takomillashtirish haqida"[2] gi qarori asosida bajarildi. Xususan, tumanda rejalashtirilgan ijtimoiy-madaniy tadbirlar uchun, boshqaruv organlarini saqlash va moliyaviy ta'minlash uchun, qishloq xo'jaligi hamda tuman aholisini ijtimoiy himoyasi kabi xarajatlar, ushbu qaror doirasida amalga oshirilgan.

Zomin tumanining 2002-yil budjetini shakllantirish strategiyasi O'zbekiston Respublikasini iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlariga asoslanib, joriy yil budjeti ijrosidan kutilayotgan natijalar quyidagilar: iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish, bozor mexanizmlari joriy etilishini tezlashtirish, sanoat korxonalarining moliyaviy ahvolini oshirish, inflatsiyani chegaralash kabilardir. 2002-yil mobaynida, belgilangan iqtisodiy topshiriqlar reja asosida bajarilganligi bilan bir qatorda tumanda savdoni erkinlashtirish borasida kamchiliklarga ham yo'l qo'yilgan. Jumladan, tumanga fond asosida olib kelingan mahsulotlarning savdo do'konlariga taqsimlanishida reja va amaliyotda tafovutlar aniqlangan. Tumandagi 10 ga yaqin savdo markazlarida bu holat kuzatilgan, shuningdek, ayrim savdo do'konlarida ish tartibiga rioya etilmasligi, ularning sanitariya ahvoli talab darajasida emasligi, xodimlarning savdo madaniyati pastligi, xattoki eng kichik omil, savdo peshtaxtalariga

mahsulotlarning narxi ham yozib qo'yilmaga.[3:2] Bu holatlar esa, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1994-yil 14-dekabr 604-sonli "Respublikada savdoni erkinlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"[4] gi qarorning tuman miqyosida to'liq bajarilmaganligini ko'rsatadi. Sohadagi kamchiliklar 2003-yilda qayta takrorlanmasligi uchun zaruriy choralar ko'rildi. Zomin tumani hokimining, 2004-yil 7-maydagi 661-sonli, "Tumanni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida yo'l qo'yilgan kamchiliklarni bartaraf etish va 2004-yilning I yarmiga belgilangan istiqbol ko'rsatkichlarini bajarish to'g'risida"[5:61]gi qarori korxonalar, savdo tashkilotlari, tadbirkorlar va iqtisodiy tarmoq tuman mutasaddilarining ma'suliyatini oshirish maqsadida qabul qilindi. Va bu qaror - yo'l xaritasi bo'lib xizmat qildi.

Tumanning 2005-yil iqtisodiy tarixi tahlillariga ko'ra, 2004-yilga nisbatan barcha sohalarda o'sish kuzatilgan. Xususan, sanoat mahsulotini ishlab chiqarish 156 foizga, qishloq xo'jalik yalpi mahsuloti 103.6 foizga, xalq iste'mol mollari ishlab chiqarish 104.9 ga, chakana tovar aylanishi 94.8 foizga, aholiga pullik xizmat ko'rsatish 111.7 foizga, shundan maishiy xizmat ko'rsatish 102.4 foizga o'sdi.[6:2] Xizmat ko'rsatish sohasida hisob-kitoblarni plastik kartochkalar orqali amalga oshirish keng targ'ib qilindi. Tadbirkorlik faoliyatini har tomonlama qo'llab-quvvatlash ishlari davom ettirildi. Bunda, tumanning mavjud ichki imkoniyatlaridan to'liq foydalanish bo'yicha tushuntirish ishlari olib borildi. Xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan Respublika miqyosida ishlab chiqilgan qonun va qarorlarning tumandagi ijrosi tanqidiy va tahliliy nuqtai nazardan o'rganishga doir tadbirlar o'tkazildi. Kichik va xususiy tadbirkorlikni rag'batlantirish bo'yicha tuman muvofiqlashtiruvchi kengashiga tadbirkorlik subyektlari faoliyati, ayniqsa, ro'yxatdan o'tkazilgandan keyingi bosqichda, ishlayotgan korxonalar salmog'ining o'sish sabablari yoki tadbirkorning ish faoliyatidagi bank bilan bog'liq muammoli holatlar yuz bermasligi, aksincha xususiy tadbirkorlarning tashkiliy masalalarga oid ishlarini muvofiqlashtirishda tuman soha mutasaddilari ma'sul ekanligiga Zomin tumani faollar yig'ilishida ko'p marotaba urg'u berildi.

Haqiqatda, xususiy tadbirkor avvalo, ishlab chiqaruvchi subyekt, yangi ish o'rinlarining yaratuvchisi, bir so'z bilan aytganda u faoliyat yuritayotgan tuman yoki viloyatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlovchi shaxslardan biri. Xususiylashtirishni kengaytirish, iqtisodiyotni monopoliyadan chiqarish, va mahalliy tovar bozorlarida raqobatni rivojlantirishning 2005-yilgi Zomin tumani hududiy dasturini ishlab chiqildi.[7:39] Dasturga muvofiq, tumanda iqtisodiyotni yanada erkinlashtirish, tovar (ish, xizmat) bozorlarida sog'lom raqobat muhitini yaratish, raqobat munosabatlarini tashkil etishning va takomillashtirishning tashkiliy, iqtisodiy shart-sharoitlarini mustaxkamlash hamda tovar bozorlarida xizmat ko'rsatuvchi xo'jalik subyektlarining ish yuritishlari uchun teng sharoitlar yaratib berish masalalari ko'zda tutilgan.

2005-yil tuman budjetining parametrlarini ishlab chiqishda, daromadlar, xarajatlar, naqd pul aylanmasi va boshqa qator iqtisodiy omillar bilan birga, ijtimoiy jihatlar ham inobatga olingan. Jumladan, 2005-yil - "Sihat-salomatlik" yili deb e'lon qilinganligi munosabati bilan, tuman mahalliy budjetining birinchi chorak, yarim yillik va to'qqiz oylik ijrosi yakunlariga grafik rejadan ortiqcha tushadigan daromadlar hisobidan shahar va qishloqlardagi aholi salomatligini yaxshilashning aniq yo'nalishlarini kuchaytirishga qaratilgan mablag'lar ham ajratildi. Bu misol esa, tuman iqtisodiyotining ijtimoiy hayot bilan bevosita bog'liq ekanligini ko'rsatadi.

Zomin tumani iqtisodiy tarmoqlar holatini yaxshilash maqsadida, har bir yangi kirib kelayotgan yil uchun alohida rejalar jadvalini o'z ichiga olgan dastur va yakunlanayotgan yil iqtisodiy tahlillari tuzib chiqiladi. Unda, eski yilda yo'l qo'yilgan kamchiliklarni bartaraf etish, sohadagi sun'iy to'siq va muammolarni yo'qotish, shuningdek yangi yil uchun qo'shimcha takliflar, talablar hisobga olinib, dastur ishlab chiqiladi va Jizzax viloyat Moliya boshqarmasiga taqdim etiladi. Masalan, tuman hokimining "2006-yil tuman mahalliy budjetining loyihasini tuzish, ko'rib chiqish va uni Jizzax viloyat Moliya boshqarmasiga taqdim etish to'g'risida"[8:7] gi qarori shular jumlasidandir. Loyihani ishlab chiqishda, 8 kishidan iborat ishchi guruh (tuman hokim o'rinbosari, tuman moliya

bo'limi mudiri, tuman moliya bo'limi budget bo'limi boshlig'i, xalq ta'limi mudiri, Markaziy kasalxona bosh vraji, tuman hokimligi bosh hisobchisi, tuman madaniyat bo'limi boshlig'i, ijtimoiy taminot bo'limi boshlig'i) mahalliy budget loyihasini tuzish va uni topshirish borasidagi ishlarning bajarilishi ta'minlashga mas'ul qilib belgilangan.

Zomin tumani iqtisodiy islohotlari mazkur loyihaga binoan olib borilib, 2006-yilda o'tgan yillarga nisbatan o'sish kuzatilganligi ochiqlandi. E'tiborlisi, kichik biznes subyektlarining tuman yalpi qishloq xo'jaligidagi ulushi 29 foizni tashkil qilib, ular tomonidan 1330 ta yangi ish o'rinlari yaratildi. Xotin-qizlar uchun 941 ta yangi ish o'rni yaratilib, bu asosan - yangi obyektlarni ishga tushirish, kichik korxona va mikrofirmalarni tashkil qilish, yakka tartibdagi tadbirkorlikni rivojlantirish, fermer xo'jaliklarini tashkil etish, shartnoma asosidagi uy mehnati, oilaviy tadbirkorlik, ijtimoiy va bozor infratuzilmasini rivojlantirish hisobiga barpo etildi. Tumanda O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining 2006-yil 5-yanvardagi "Yirik sanoat korxonalarini bilan kasanachilikni rivojlantirish asosidagi ishlab chiqarish va xizmatlar o'rtasida korporatsiyani kengaytirishni rag'batlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" [9] gi 3706-sonli Farmonining Zomin tumanidagi amaliy ijrosi bilan bog'liq jarayonlar tahlil etilsa, tumanda sanoat korxonalarini va kasanachilar o'rtasida kooperatsiya aloqalarini mustaxkamlash har bir oila budjeti daromadlarini oshirishdek muhim masalani (muammoni) hal etadi, ishsizlikning kamayishi, va ishlab chiqarishda yangi ish o'rinlarining ko'payishiga sabab bo'ladi. Ayni paytda, bu bilan kasanachilarning ish stajini hisoblash, ularga pensiya va ijtimoiy sug'urta bo'yicha nafaqalar tayinlash huquqini ta'minlaydi. Bundan tashqari tumandagi sanoat korxonalarining kasanachilarga zarur mehnat shartnomalarini tashkil etib berishi, ya'ni ularga xom ashyo va materiallarni yetkazib berish asosida oilaviy pudratni yanada rivojlantirish fuqarolarimizga vaqtdan unumli foydalanish, shuningdek, ko'p mehnat sarfi talab qiladigan mahsulotlarning ko'pgina turlarini uy sharoitida ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish imkoniyatini yaratadi, bu esa, o'z vaqtida, sanoat korxonalarining ish samaradorligini yanada oshirishga yordam beradi.

Tuman “Sharq tonggi” gazetasida kasanachilik mehnatini tashkil etish, mehnatga jalb qilinganlarni pensiya daftarchalari bilan ta’minlash, ularning ish faoliyati to’g’risida, tuman mehnat bo’limining va huquqshunoslarining ma’lumot va e’lonlari chop etib borildi. Tumanda kasanachilikni rivojlantirish bo’yicha Bandlikka ko’maklashish markazi bilan hamkorlikda 180 ta yangi ish o’rni yaratildi. Ammo, ushbu jarayonlarda ma’lum kamchiliklar ham ko’zga tashlanardi; kasanachilikni tashkil etgan korxonalarning tashkiliy masalalar bilan bog’liq kamchiliklari, ularning ijtimoiy sug’urtalanmaganligi, bozorda kasanachilik mahsulotlariga talab yuqori bo’lsada, tumanda yetarli mahsulot ishlab chiqarish quvvati mavjud emasligi shular jumlasidandir.**[10:9]** Shuningdek bu davrda, tumanda jamoat tashkilotlari ishtirokida aholiga mikrokreditlar berish orqali xususiy tadbirkorlikni yo’lga qo’yish ishlari olib borildi.

Aholining katta qismi qishloqlarda istiqomat qilishini nazarda tutib, qishloq hududlarida yangi ish o’rinlarini tashkil etish omili sifatida chorvachilik sohasidagi shaxsiy yordamchi, fermer va dehqon xo’jaliklari potensialidan foydalanish lozimligi belgilab berildi. Xususiy sektorga asosiy e’tibor qaratilib, O’zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining 2005-yil 14-martdagi 290-sonli “2006-2007 yillarda korxonalarni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish dasturi to’g’risida”**[11]**gi qarorlari bilan tasdiqlangan islohotlarga ko’ra, korxonalarni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish dasturining amaliy ijrosi tahlil qilindi. Natijada, 2006-yil 1-oktabr holatiga ko’ra, ro’yxatga olingan kichik biznes subyektlari soni 182 taga yetdi va bu ko’rsatkich o’tgan yilning shu davriga nisbatan 19 taga ko’paydi. Ularga xizmatlar ko’rsatuvchi bozor infrastukturasi subyektlari rivojlantirildi. Sanoatda nodavlat sektorning ulushi 99,7 foizni, pullik xizmat sohasida 100 foizni tashkil qildi. Shu bilan birgalikda, boqimanda qarzlarni qisqartirish choralarini ko’rish maqsadida davlat soliq inspeksiyasi qarzdor korxona va tashkilotlar bilan hamkorlikda ishlashlari talab etildi va ularga yo’nalishlar hamda zaruriy nazariy, amaliy ko’rsatmalar berildi. Iqtisodiy islohotlarning keyingi davri, ya’ni 2007-yilga kelib esa, Zomin tumani iqtisodiy tarmoqlaridagi bosqichma-bosqich o’sish davom

etdi. “Aholini ish bilan ta’minlash, tadbirkorlik hamda raqobatni qo’llab-quvvatlash va rivojlantirish” hududiy dasturining ijrosini ta’minlash borasida bir muncha ishlar amalga oshirildi. Hududiy dasturga ko’ra, 1238 ta yangi ish o’rinlari yaratilishi reja qilingan bo’lsa, amalda 1575 ta, shularda 891 nafari xotin-qizlar uchun ish o’rinlari bo’lsa, dastur ijrosi 127,2 foizga bajarildi.

Tumanda, yil mobaynida tadbirkorlar o’rtasida “Xizmat ko’rsatish va servis sohasidagi eng yaxshi loyiha” tanlovi, xizmat ko’rsatish sohasida faoliyat yurituvchilar uchun esa, “Eng yaxshi xodim” kabi kasb-hunar tanlovlari o’tkazildi. **[12:4]** Yil davomida, yalpi hududiy mahsulot, qishloq xo’jaligi, sanoat va iste’mol mollari ishlab chiqarish o’sishi hisobiga, ijtimoiy sohalarga kapital kiritish borasida amaliy ishlar qilinishiga sabab bo’ldi. Jumladan, 2007-yil manzilli dasturiga muvofiq, ta’lim muassasalariga ajratilgan kapital to’liq o’zlashtirilib, 1 ta yangi umumiy o’rta ta’lim maktabining qurilishi, 14 ta maktabda kapital rekonstruksiya ishlari, bolalar sportini rivojlantirish rejasi asosida ikkita bolalar sport inshootlari, kadrlar tayyorlash milliy dasturi doirasida bitta kasb-hunar kolleji qurish ishlari olib borildi. Yil nomidan kelib chiqib, asosiy urg’u iqtisodiyotning ijtimoiy hayotni yaxshilashiga qaratildi. “Ijtimoiy himoya yili” munosabati bilan tuman mahalliy budjetining 2007-yil birinchi choragi, yarim yillik va to’qqiz oylik ijrosi yakunlariga muvofiq rejadan ortiqcha tushadigan daromadlar hisobidan tuman aholisini ijtimoiy himoya qilishga qaratilgan ishlar tashkil etish bo’yicha rejalar ishlab chiqilib, unga asoslanib, amaliy ishlar bajarildi. Masalan, 2007-yil Navro’z bayrami arafasida Zomin tumani Markaziy kasalxonasi hamda Zomin “Muruvvat uyi” foydalanishga topshirildi. **[13:8]** Bundan tashqari aholining ijtimoiy ahvolini yaxshilash maqsadida 4 ta maishiy xizmat ko’rsatish shaxobchalari ishga tushirildi.

Zomin tumanida yordamga muhtoj qatlamni ijtimoiy himoyalash borasida, yolg’iz keksalar, kam ta’minlangan oilalar, chin yetim va nogiron bolalarga moddiy ko’mak, tibbiy moslamalar, yo’llanma va yordam pullari muntazam ravishda berib turildi.

Barqaror iqtisodiyotni barpo etish orqali aholining ijtimoiy hayot sifatini oshirish masalasiga avvalo davlatimiz, viloyatimiz hamda tuman miqyosida hukumat vakillari harakat qilayotgan bu davrda aholidan ham iqtisodiy madaniyat talab etilardi. Chunki, tuman iqtisodiy sektoriga aholi tomonidan, ayniqsa, kommunal to'lovlarni to'lamaslik, qarzga kirish, eng achinarlisi noqonuniy ulanishlar albatta, zarar keltirdi. Bu kabi holatlarning oldini olish uchun, tuman hokimining sessiya yig'ilishlarida, avvalo aholiga tushuntirish, targ'ibot va tashviqot ishlari olib borilishi zarurligi ko'p marotaba ta'kidlandi. Tushuntirishlarga qaramay, ayrim fuqarolar resurslardan noqonuniy ulanish va foydalanishni davom ettirsa, ulardan majburiy to'lov undirish vazifalari berildi. Ammo, holat o'zgarmay, kommunal to'lovlar bilan bog'liq qarzarlar 2007-yil ohirida, yil boshiga nisbatan oshganligini ko'rish mumkin. Bunga sabab, shartnoamaviy munosabatlar to'g'ri yo'lga qo'yilmaganligi, qarzlarni majburiy undirishga oid sezilarli ishlar qilinmaganligi yoki jiddiy choralar ko'rilmaganligi, eng katta muammo sohada kadrlar yetishmasligi tuman hokimiyati yig'ilishlarida, hisobotlar tahlili davrida qattiq tanqid ostiga olindi. Davlat mulkiga nisbatan, aholida iqtisodiy-ijtimoiy madaniyatni shakllantirish lozimligi ta'kidlandi. Chunki, bevosita, soliq va to'lovlarning belgilangan vaqtda to'lanishi, ijtimoiy to'lovlarning (oylik, nafaqa, pensiya, yordam puli) o'z vaqtida yetkazilishiga olib keladi. Demak, iqtisodiy islohotlar, aholi va ularning turmush tarzi ko'rsatkichlari bir-biri bilan o'zaro bog'liq jarayonlardir.

Tuman budget parametrlarining 2008-yil prognozlarida yuqoridagi islohotlar uzviy davom ettirilishi bilan birga, "Yoshlar yili" munosabati bilan bog'liq chora-tadirlarning aniq yo'nalishlarini kuchaytirishga qaratilgan mablag'larni ko'paytirish reja grafigiga kiritilib, vazifalar shu asosida muvofiqlashtirildi. Uchinchi chaqiriq xalq deputatlari Zomin tuman Kengashi yettinchi sessiyasi qarori bilan, "Zomin tumanida 2008-yil budget parametrlari to'g'risida" gi dasturi qabul qilind.**[14:32]** Dastur 2008-yil davomida, Zomin tumanining ishlab chiqarish, kichik va o'rta biznesni takomillashtirish, iqtisodiy barqarorlikka erishish va bu orqali tumanning ijtimoiy hayotini yaxshilashdan iborat bo'ldi. Shu

maqsadda, mahalliy budjetdan jami 125 ta tashkilot moliyalashtirildi. Bu jarayonlarni raqamlashtirish maqsadida sohaga innovatsion texnologiyalarni jalb etish bosqichma-bosqich amalga oshirish grafigi tuzildi. Natijalar ijobiy: 2008-yil 1-oktabr holatiga ko'ra, ro'yxatga olingan kichik biznes subyektlari soni 2347 taga yetdi va bu o'tgan yilning shu davriga nisbatan 315 taga ko'paydi. Ular tomonidan 2014 ta yangi ish o'rni yaratild.**[15:10]** Islohotlar yil ohiriga qadar tizimli davom ettirildi. 2009-yilga kelib, Zomin tumanining asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari ishlab chiqilib, qilinishi zarur rejalar belgilab olindi. Unda: tumanni obodonlashtirish, tashkilot va korxonalardagi ishlab chiqarish ko'lamini modernizatsiya qilish, qo'shimcha ishchi o'rinlarini yaratish, qishloqlarda maishiy xizmat shahobchalari sonini oshirish, eksportbob, raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish va ana shunday tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlash, qat'iy tejamkorlik tizimini joriy etish, ishlab chiqarilgan mahsulot tannarxini kamaytirish, ichki bozorni mahsulotlar bilan to'ldirish hamda "Qishloq taraqqiyoti va farovonligi yili"da, tuman qishloqlarini ko'p tomonlaman rivojlantirish kabi yo'l xaritasi ishlab chiqildi. Tumanda chet el investitsiyasi asosida, hamkorlikda korxona va zavodlar ochish maqsadida 120 ming AQSH dollarlik sarmoya kiritish orqali g'isht zavodini tashkil etish rejalashtirildi.**[16:15]** O'zbekistonga chet el investitsiyalarini jalb etish to'g'risidagi dastlabki qonun 1991-yil iyundayoq qabul qilindi. Va korxonalarining chet el investitsiyasi bilan bog'liq jarayonlarining qonuniy asoslarini yaratishga kirishildi. "Chet el investorlarining huquqlarini himoya qilish kafolatlari va choralari to'g'risida", "Chet el investitsiyalari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasining qonuni, "Chet el investitsiyalari bilan bog'liq korxonalar ishlab chiqargan mahsulotlar eksportini qo'shimcha rag'batlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" Prezident farmonlari va boshqa bir qator hujjatlar shular jumlasidandir. Jumladan, mazkur qarorlarning ijrosi yuzasidan Zomin tumanida ham ishlab chiqarish sohasida tashabbuslar amalga oshirildi. Zominlik uch nafar tadbirkor Xitoy respublikasiga, ikki nafari Turkiya respublikasiga Jizzax viloyat hokimligi tomonidan tashkil etilgan guruh ishtirokida borib shartnomalar tuzib kelishdi. Shundan 2009-yil davomida,

“Absalyut avangard plyus” sutni qayta ishlash va qadoqlash uchun Xitoy respublikasidan 30,0 ming AQSH dollari, “Zomin-Dashtobod-G‘isht” korxonasi g‘isht ishlab chiqarish uchun 60 ming dollarlik chet el investitsiyasini kiritishga muvaffaq bo‘ldi.**[17:16]** Bundan tashqari, baliqchilik, chorvachilik, parrandachilikni rivojlantirish, aholi xonadonlarida tomorqadan unumli foydalanish maqsadida issiqxonalar tashkil etish, iste’mol mollari ishlab chiqarish hajmini oshirish kabi masalalar ham bosqichma-bosqich ijobiy yechimini topib, o‘z natijalarini ko‘rsata boshladi. Biroq, tumanda go‘sht, sut, tuxum, meva, sabzavot yetishtirish yildan-yilga o‘sayotgan bo‘lsa-da, ularni qayta ishlash, eksport qilish bo‘yicha yetarli ishlar qilinmagan. Bu ham tizimdagi kamchiliklardan biridir.

Zomin tumanida inqirozga qarshi choralarning 2009-2012 yillarga mo‘ljallangan dasturiga ko‘ra, sanoat korxonalariga banklar va ularning Zomin tumani filiallari tomonidan kreditlar ajratilib, ishlab chiqarish maskanlarining keyingi faoliyatini tizimli va samarali yo‘lga qo‘yishi nazoratga olindi. Bu kabi tadbirkorlik subyektlaridan 100ga yaqinini misol tariqasida ko‘rsatish mumkin. 2010-yilda tumanda kichik biznes subyektlarini tashkil qilish hisobiga 347 ta, yangi ishlab chiqarish obyektlarini ishga tushirish, mavjud korxonalarni kengaytirish va quvvatini oshirish hisobiga 11 ta, yuridik shaxs maqomiga ega bo‘lmagan yakka tartibdagi tadbirkorlar hisobiga 343 ta, fermer xo‘jaliklarini rivojlantirish hisobiga 625 ta, uy mehnatini ommalatirish evaziga 932 ta, ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmani yaxshilash hisobiga 405 ta yangi ish o‘rinlari yaratildi.**[18:104]** 2010-yilda aholi bandligini ta‘minlash dasturiga ko‘ra, tumanda jami 3310 ta yangi ish o‘rni tashkil qilindi. Bunda ilgari inqirozga uchragan firma va korxonalar faoliyatini qaytadan tashkil qilish orqali ham yangi ish o‘rinlari vujudga keldi. Bu paytda, tumandagi eksport hajmi 2602 ming AQSh dollarini tashkil qildi va bu o‘tgan yilning mos davriga nisbatan 135,2 foizga o‘sgan. 2010-yil jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitlarida O‘zbekistonda mikroiqtisodiy barqarorlik va iqtisodiy o‘sishning barqaror sur‘atlari ta‘minlanishi jahon hamjamiyatida iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishning “O‘zbek modeli”

sifatida e'tirof etilgan iqtisodiy rivojlanishning 5 ta tamoyiliga asoslangan yo'l xaritasining qay darajada to'g'ri ekanligini isbotladi.

Zomin tumani faollarining 2010-yil 1-sessiya yig'ilishidagi tuman fuqarolari, tadbirkor, fermer, dehqon, ziyolilar, shifokorlar, mahalla raislari deputatlar, korxona va tashkilot rahbarlariga murojaatnomasida, "Zomin tumanida mustaqillika erishganimizdan beri olib borilayotgan islohotlar quvonarli, ammo, birinchi Prezident Islom Abdug'aniyevich ta'biri bilan aytganda, ...Bu yo'lda biz duch kelishimiz mumkin bo'lgan xavf borki, u ham bo'lsa, erishilgan yutuqlarga mahliyo bo'lib, xotirjamlik kayfiyatiga berilib, real voqelikdan uzilgan holda, keyingi rejalarda sustkashlikka uchrash deya bildirgan fikrlaridan na'muna keltirilad.**[19:150]** Shu bois, iqtisodiy soha vakillarining salohiyatini oshirish, kamchiliklarni bartaraf etish, istiqbolli loyihalar yaratish kabi g'oyalarni o'ziga jamlagan "Zarbdor 90 kun" g'oyaviy tadbiri ilgari suriladi.

2011-yilga kelib, tuman mahalliy budejeti loyihasida soliq siyosatining ustuvor yo'nalishlariga oid bir qancha takliflar kiritilganligi bilan ajralib turadi. Jumladan, tumanda istiqomat qiluvchi jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini 1 foizga ya'ni, 12 foizdan 11 foizga kamaytirish. Va bu Hamdo'stlik mamlakatlari orasida eng past miqdorni tashkil etilishi alohida diqqatga sazovordir. Ikkinchidan, kichik biznes va mikrofirma hamda kichik korxonalar uchun yagona soliq to'lovi stavkasi 7 foizdan 6 foizga tushirish, bu orqali mikrofirma va kichik korxonalar tomonidan yalpi ichki mahsulotdagi ulushning oshishiga, yangi ish o'rinlari ochilishiga va aholi turmush tarzini yaxshilash hamda ularning xarid quvvatini oshirishga sabab bo'ldi. Uchinchidan, yer va suv resurslaridan yanada samarali foydalanishni rag'batlantirish hamda budjetning umumiy daromadlari tarkibida resurs soliqlarining ulushini saqlab qolish maqsadida yer solig'i, suv rejalaridan foydalanganlik uchun soliq stavkalari 1,2 baravariga indeksatsiyalash ko'zda tutildi. 2011- yil "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik yili" munosabati bilan sohaga e'tibor yanada kuchaytirilib, ularni rivojlantirishga qaratilgan mablag'lar hajmi oshirildi. 9 bob 59 banddan iborat tuman iqtisodiy dasturi ishlab chiqildi. Maqsad - kichik biznes va xususiy

tadbirkorlikdagi islohotlarni tubdan yaxshilash. Dastur doirasida amalga oshirilgan ishlardan biri, Zomin tuman hokimining tadbirkorlar va ularning murojaatlari bilan shug'ullanuvchi ishonch telefonlari yo'lga qo'yilib, jami 40 dan ortiq murojaatlar ijobiy hal etildi.

Tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi, "Biznes markaz" tashkil etildi. Bundan tashqari tumanda haftaning har juma kuni "Tadbirkorlar kuni" deb e'lon qilinib, muammoli holatlarga yechim berish bilan birga, endigina tadbirkorlikka qadam qo'ygan insonlarga huquqiy va iqtisodiy maslahatlar berib borildi. Tuman miqyosida yaratilgan imkoniyatlardan unumli foydalangan tadbirkorlar bilan bir qatorda, suiste'mol qilingan holatlar ham uchragan. Ayrim tadbirkorlar tomonidan bajarilgan ish hajmini yashirish, noto'g'ri ko'rsatish, naqd pulni banklarga topshirmaslik, bank plastik kartochkalarida xizmat ko'rsatishda xaridorlar haqqiga xiyonat qilish kabi vaziyatlar tadbirkorlik faoliyatining noqonuniy xatti-harakatlaridandir.

2012-yil "Mustaxkam oila yili" munosabati bilan har bir oilani ijtimoiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, ularga moddiy yordam pullari berish, yangi ish o'rinlarini yaratish kabi amaliy ishlar rejasi tuzilib, bularning barchasi tuman budget parametrlari dasturiga kiritilgan va ularni to'liq amalga oshirish uchun iqtisodiy baquvvat bo'lish zarurligi ta'kidlandi. 2012-yilga kelib, tumanda faoliyat ko'rsatayotgan kichik bizneslar soni 562 taga, ularda ishlaydiganlar esa 2059 taga yetdi. Bu ishchilarning katta qismi tumandagi 9 ta kasb-hunar kollejlarining turli yo'nalishlarda tahsil olgan bitiruvchilari edi.

Tumanda 2011-yilda O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining 2010-yil 15-dekabrda "2011-2015 yillarda sanoatni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari to'g'risida"[20] gi qaroriga binoan sanoat salohiyotini oahirish borasida 9 ta loyiha amalga oshirilishi rejalashtirilgan edi. Amalda ham mazkur 9 loyiha bajarilib, mahalliyashtirish dasturiga asosan, "Doyche agro mashina" xorijiy korxonasi tomonidan Turkiyadan olib kelingan lazer nuri orqali kesish uskunasi ishlab chiqarishga jalb qilinib, ushbu korxona tomonidan ishlab chiqilgan qishloq xo'jaligi texnikalariga xorijdan olib kelinadigan ehtiyot

qismlarni ishlab chiqarish yoʻlga qoʻyildi. Hamda loyiha doirasida zominlik 12 nafar tadbirkor Respublika miqyosida oʻtkazilgan sanoat yarmarkalari va kooperatsiya birjasi koʻrgazma savdolarida ishtirok etib, 8 ta korxona bilan jami 12 ta hamkorlik shartnomasini imzolashga muvaffaq boʻlgan.[21:3] Bu kabi iqtisodiy qadamlar tuman moliyaviy budjetiga ijobiy taʼsirini koʻrsatdi. Keyingi jarayonlarga bevosita tajriba vazifasini ham bajardi.

Xulosa qilib aytganda, Zomin tumanining 2002-2012 yillar iqtisodiy tarixi sohaga oid koʻplab jarayonlarni oʻzida aks ettirdi. Dastlab, barcha iqtisodiy sohalardagi sekin rivojlanish yoki, kamchiliklar kuzatilgan boʻlsa-da, keyinchalik, tegishli qonun va qarorlar asosida ishlab chiqilgan tuman iqtisodiy dasturlari yordamida, yillar kesimida bosqichma-bosqich oʻsish kuzatildi. Bugungi kundagi Zomin tumanining barqaror iqtisodiyotida bu kabi tarixiy-iqtisodiy bosqichlarning ahamiyati kattadir.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. ShRTDA.Fond - 440, roʻyxat -12, yigʻma jild-1. 2-3 varaq.
- 2.Vazirlar Mahkamasining “Budjet tashkilotlarini mablagʻ bilan taʼminlash tartibini takomillashtirish haqida”gi qarori//lex.uz
3. ShRTDA. Fond - 440, roʻyxat -12, yigʻma jild-15. 2-varaq.
4. Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Respublikada savdoni erkinlashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi qarori//lex.uz.
5. ShRTDA.Fond - 440, roʻyxat -14, yigʻma jild-52, 61-varaq.
6. ShRTDA. Fond - 440, roʻyxat -15, yigʻma jild -4. 2-varaq.
7. ShRTDA. Fond - 440, roʻyxat -15, yigʻma jild -33. 39-varaq
8. ShRTDA. Fond - 440, roʻyxat -15, yigʻma jild-43. 7-varaq
9. Oʻzbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining 2006-yil 5-yanvardagi “Yirik sanoat korxonalari bilan kasanachilikni rivojlantirish asosidagi ishlab chiqarish va xizmatlar oʻrtasida korporatsiyani kengaytirishni ragʻbatlantirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi farmoni//lex.uz.
10. ShRTDA, Fond-440, roʻyxat-17, yigʻma jild -2, 9-varaq.
11. Oʻzbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining 2005-yil 14-martdagi 290-sonli “2006-2007 yillarda korxonalarni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiy lashtirish dasturi toʻgʻrisida”//lex.uz
12. ShRTDA. Fond -440, yigʻma jild-17, roʻyxat-5, 3-4 varaq.
13. ShRTDA. Fond -440, roʻyxat-17, yigʻma jild-1, 8-varaq.
14. ShRTDA. Fond -440, roʻyxat -17, yigʻma jild-4, 32-varaq.
15. ShTRDA. Fond -440, roʻyxat -19, yigʻma jild-1, 10-varaq.
16. ShRTDA. Fond -440, roʻyxat-19, yigʻma jild – 82, 15-varaq.
17. ShRTDA. Fond -440, roʻyxat-19, yigʻma jild – 83, 16-varaq.
18. hRTDA. Fond -440, roʻyxat-20, yigʻma jild -1, 104-varaq.

19. ShRTDA, Fond – 440, ro‘yxat-20, yig‘ma jild-1, 150-varaq.(Zomin tumani faollarining murojaatnomasi)
20. O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining 2010-yil 15-dekabrdagi “2011-2015 yillarda sanoatni rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari to‘g‘risida”gi qarori//lex.uz
21. ShRTDA.Fond-440, ro‘yxat-22, yig‘ma jild-1, 3-varaq.(Zomin tumani faollarining murojaatnomasi)

O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTINING YANGI BOSQICHIDA, MEHNAT MIGRATSIYASI JARAYONLARINING SHAKILLANISHIDA MILLATLARARO MUNOSABATLAR TA’SIRI

Imomova Nozimaxon Avazxonovna

Farg‘ona davlat universiteti

“Sotsiologiya” kafedrası v.b.dotsenti

sotsiologiya yo‘nalishi bo‘yicha f.f.d.(PhD)

Mamatqulova Yulduzoy Abobaxri qizi

“Sotsiologiya” kafedrası magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada, O‘zbekistonda millatlararo munosabatlar va migratsion jarayonlarning o‘rganilish holati va millatlararo munosabatlarning o‘ziga xos jihatlari, shuningdek millatlararo munosabatlardagi uyg‘unlikni ta‘minlashda milliy madaniy markazlarning o‘rni va roli tadbiq etilgan. Shu o‘rinda maqolada, zamonaviy mehnat migratsiyasida migrantlar oqimining ko‘payish jihatlari unda ayollar va o‘smirlar sonining ortishi kabi yangi mehnat migratsiyasi jixatlari taxlilii tadqiqot natijalari havola etiladi.

Tayanch so‘zlar: shaxs, mehnat migratsiyasi, madaniyat, immigrant, integratsiya, migratsiya, psixologik muhit, shaxslararo munosabatlar, globallashuv, adaptatsiya.

Abstract: In this article, the state of studying inter-ethnic relations and migration processes in Uzbekistan and the specific aspects of inter-ethnic relations, as well as the place and role of national cultural centers in ensuring harmony in inter-ethnic relations, are applied. At this point, the article presents the results of an analytical study of new aspects of labor migration, such as the increase in the number of women and teenagers in modern labor migration.

Key words: person, labor migration, culture, immigrant, integration, migration, psychological environment, interpersonal relations, globalization, adaptation.

Аннотация: В данной статье применяется состояние изучения межэтнических отношений и миграционных процессов в Узбекистане и конкретные аспекты межэтнических отношений, а также место и роль национальных культурных центров в обеспечении согласия в межнациональных отношениях. На данный момент в статье представлены результаты аналитического исследования новых аспектов трудовой миграции, таких как увеличение количества женщин и подростков в современной трудовой миграции.

Ключевые слова: человек, трудовая миграция, культура, иммигрант, интеграция, миграция, психологическая среда, межличностные отношения, глобализация, адаптация.

Kirish.

Bugungi globallashuv sharoiti dunyoda migratsiya jarayonlarini tobora keskinlashib bormoqda. Bunga aholining o'sish sur'ati, turli mintaqalardagi siyosiy inqiroz va harbiy nizolarning vujudga kelishi, ayrim davlatlarda ro'y berayotgan tabiiy va texnogen xususiyatdagi ofatlar, global pandemiya sharoiti, rivojlanayotgan mamlakatlarda ish o'rinlarining yetishmasligi, ish haqining insonlar kundalik ehtiyojini qondirish darajasidan pastligi, yoshlarning ilmgga bo'lgan qiziqishini ortishi, yoshlar orasidagi ishsizlikning yuqoriligicha qolayotgani kabi omillar sabab bo'lmoqda. Bu kabi jarayonlar albatta millatlar aro munosabatlarni shakillanishi, ular o'rtasida hamkorlikni ortishi kabi xususiyalari bilan ajralib turadi. Hozirgi vaqtga kelib tobora globallashib borayotgan bag'rikenglik tamoyili ijtimoiy-ma'naviy hayot turli sohalarida katta qiziqish uyg'otmoqda. Individ, jamiyatning mohiyati, ularning kejalakdagi taqdiri muammolari nuqtai nazaridan qaraganda, bag'rikenglik masalasining har tomonlama turli darajadagi yondashuvlar ro'y bermoqda. Bu so'zni bugungi kunga kelib ma'no-mohiyati jihatidan kengaydi. Ayniqsa ijtimoiy fanlarning sohaları - etika, tarix, psixologiya, pedagogika, sotsiologiya, falsafa va boshqalarda bag'rikenglik tushunchasi bevosita foydalanilmoqda, shuningdek sotsial muxit holatida keng qo'llanila boshladi va dolzarbligi kuchaymoqda.

O'rta Osiyolik mutafakkirlar Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur meroslarida hamda jadidlar Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Munavvar Qori Abdurashidxonov, Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lpon kabilarning asarlarida Turkiston mintaqasida yashayotgan barcha xalqlar hamjihatlikda yashash lozimligi keltirilib, tolerantlik g'oyalari ilgari surilgan.

Shuningdek, AQSh tarixida birinchi marotaba F.Ruzvelt (AQShning 32-prezidenti) ishsizlikni jamiyat muommosi sifatida e'tibor qaratgan. Ishsizlarga favqulodda yordam ko'rsatish uchun Vaqtinchalik boshqarma tashkil etildi. Keyinchalik u zamonaviy Amerikani o'zgarishiga sabab bo'lgan mashhur «Yangi yunalish»ga poydevor yaratib bergan davlat dasturlarini ishlab chiqishga erishdi. F.Ruzvelt ishsizlarga davlat tomonidan yordam ko'rsatish exson, xayriya emas, balki

mamlakat aholisini ma'naviy hayot kechirishiga umid qilishiga asos bo'ladigan "ijtimoiy adolat" [4. 8 b] deb hisoblagan.

Shu o'rinda, migrantlarga psixologik yordam ko'rsatish masalalari turli adabiyotlarda keng ko'rib chiqilgan. Psixologlar maxsus treninglarni (etnik-madaniy kompetensiya, bag'rikenglik va boshqalar) rivojlantirish texnologiyalariga murojaat qilishadi[5]. T.G.Stefanenko madaniyatlararo o'zaro ta'sirni optimallashtirishning samarali usuli bo'lgan madaniy assimilyatorlarning modellarini (madaniyatlararo sezgirlikni oshirish texnikasi) tavsiflaydi[6].

Birlashgan Millatlar Tashkilotining ma'lumotlariga ko'ra, 2019-yilda dunyoning turli mamlakatlarida yashayotgan migrantlar soni 281 milliondan oshgan. O'zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, 2019-yilda 2,5 millionga yaqin fuqaro mehnat migratsiyasida bo'lgan bo'lsa, 2021-yilda mamlakatimizdan xorijda vaqtinchalik mehnat faoliyatini amalga oshirgan mehnat migrantlari soni 1,5 mln nafardan ziyod kishini tashkil etgan.

Sir emaski, bugungi kunda O'zbekiston dunyoning ko'pmillatli davlatlaridan biri xisoblanadi va mamlakatda 128 dan ortiq millat-elat vakillari istiqomad qilishadi. Ularning har biri noyob moddiy va ma'naviy madaniyatga ega ekanligi ma'lum. Ularning aksariyati asrlar davomida shu yerda yashab, etnik birlik sifatida shakllangan va shu ma'noda O'zbekistonning tub joy xalqlari hisoblanadi. Har qanday ko'pmillatli davlat kabi O'zbekistonda ham mamlakatda istiqomat qilayotgan millatlar o'rtasida hamjihatlik va hamkorlik muhitini ta'minlash hayotiy muhim, ustuvor ishdir, O'zbekiston aholisining 64 foizni yoshlar tashkil etilishini va "Yoshlar davlati" hisoblanishini e'tiborga olsak, ulami "Vatan", "Ona yurt" tushunchalarini chuqur idrok etish, millat va elatlar istiqomat qilayotgan O'zbekistonni o'z Vatani va ona yurti deb tushunishi dunyoqarashini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Tolerantlik, ya'ni bag'rikenglik ko'ngil holati bo'lib, alohida olingan jamiyatda bag'rikenglik ongini vujudga keltirish muayyan darajada murakkab vazifa hisoblanadi. Bag'rikenglikning samaradorligi uning shakl-tamoyili mazkur

jamiyatdagi ustun ong xarakteriga qanchalik muvofiqligiga bog'liq. Bu narsa avloddan-avlodga o'tib kelavotgan ong hamjamiyatning poydevori ekanligi bilan belgilanadi. Butun insoniyat tarixi davomida til birligi va etnik yaqinlik tuyg'usi insonlar hamjamiyatining asosi bo'lib kelgan.

Mexnat migranlari uchun kerakli bo'lgan, milliy tuyg'ulardan biri sifatida tolerantlik kabi fazilathar bir yurt farzandi uchun muhimdir. Bu tuyg'u turli millatlarning o'zaro hamkorlik munosabatlarida ijobiy ahamiyat kasb etadi.

Shu o'rinda, mamlakatimizda tashqi mehnat migratsiyasi jarayonini huquqiy ta'minlash, vaqtinchalik mehnat faoliyatini amalga oshirish uchun mamlakatdan chiqib ketayotgan fuqarolarimizni xorijda ishga joylashtirish, ularning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, xavfsizligini ta'minlash, xorijdan mehnat faoliyatini amalga oshirib qaytgan fuqarolarni reintegratsiya qilish va bandligini ta'minlash, shuningdek, ularning sog'lig'ini muhofaza qilish kabi vazifalarni samarali tashkil etishni taqozo qiladi[1].

Bugun dunyoda migratsiyada ishtirok etayotganlarning soni keskin oshib borayotganini kuzatar ekanmiz, yaqin kelajakda ularning soni yanada ortishi bashorat qilinayotgani bejiz emas. Shunday ekan bugungi kunda O'zbekiston xududida ichki migratsiya ko'lamini ortib borishini ham kuzatishimiz mumkin. Bunga esa urbanizatsiyaning rivojlanish omillari tasir etmoqda. Bu holat esa, shahar aholisining o'sishiga, mamlakat tug'ilish ko'fsiyentining o'sishi, shaharlarda joylashgan ishlab chiqarishning yanada rivojlanishi bilan bog'liq bo'lib, bu jarayon shaharlarga aholining ko'chib o'tishini ya'ni ichki migratsiyani ortib borishini kuchaytirdi. Demak, urbanizatsiya tufayli ish bilan band aholi sonini ortishiga ham tasir ko'rsatadi. Misol uchun, Asaka shahrida mashinasozlik mahsulotlari ishlab chiqaradigan yirik zavod ochildi. Zavodning muvaffaqiyatli ishlashi uchun ishchi kuchi zarur, undan foydalanish uchun zavod rahbariyati yuqori ish haqini to'lashga tayyor. Bu hol shaharga eng yaqin bo'lgan aholi punktlari aholisini zavodda ish topishga undaydi. Shunday qilib, bu jarayon "Asaka" shahar aholisining migrantlar xisobiga ko'payishiga olib keladi.

Shuningdek, ayrim xududlarning unumdorligi ham ichki migratsiyani yanada tezlashtiradi. Misol uchun shaxar aholisi unumdor, hosil olish uchun chekka qishloqlarga ko'chib o'tadilar.

Tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, migratsiya iqtisodiy o'sishga, millatlarning assimilyatsiyalashuviga, marginal madaniyatlar boyishiga olib kelgan. Migratsion jarayonlarni tahlil etishda uning muhim muammolari mavjudligini ham inobatga olish zarur. Xususan, aksariyat hollarda migrantlar ekspluatatsiya qilinib, ularning huquqlari poymol etiladi. Migrantlarning joylashgan mamlakatlari madaniyati va turmush tarziga moslashuvi, integratsiyalashuvi qiyin kechadi. Ularni qabul qilayotgan davlatlar tub aholisini ish joyidan mahrum etadi. Bu esa, o'z navbatida, mahalliy aholining migrantlarga nisbatan salbiy munosabatini shakllantiradi. Ushbu va boshqa ko'plab sabablarga ko'ra, migratsiya muammosini har tomonlama, shu jumladan, siyosiy-sotsiologik jihatdan ham o'rganish talab qilinadi.

Mehnat migratsiyasi migratsiyaning keng tarqalgan shakllaridan biridir. Mehnat migratsiyasi odamning o'zini ish bilan ta'minlash maqsadida o'z uyidan yangi joyga ko'chishini anglatadi. Garchi mehnat migratsiyasi ichki yoki tashqi bo'lishi mumkin bo'lsa-da, tashqi yoki xalqaro mehnat migratsiyasi ichki mehnat migratsiyasidan ko'p bo'lgani uchun bugungi kunda e'tiborni tortmoqda. Bugungi kunda butun dunyo bo'ylab millionlab odamlar ko'chada yig'im-terim kabi oddiy mehnatdan tortib, kompyuter dasturlashgacha bo'lgan ishlar bilan shug'ullanmoqda. Birgalikda ularning soni sayyoramizdagi aholi soni bo'yicha beshinchi o'rindagi mamlakatga teng bo'ladi[3].

Aytish joizki, 2017 yildan boshlab mamlakatimiz tarixida yangi bir tarixiy davr boshlandi. Bu vaqtga kelib kamchiliklar ochiq e'tirof etila boshlandi. Mamlakatning ijtimoiy iqtisodiyotida yo'l qo'yilgan kamchiliklarni bartaraf etish uni taraqqiy etishida barcha zamonaviy omillar inobatga olinishi belgilab qo'yildi. Bu davrda asosan tashqi mexnat migratsiyasi, xalqaro munosabatlar va noqonuniy mexnat migratsiyasini oldini olishga qaratilagn bir qator chora tadbirlar amalga oshirildi. Shu tariqa tarixiy davrlashtirishda yangi bir davr qo'shildi.

Mamlakatimizda, statistik ma'lumotlarga qaraganda, 2021-yilning yanvar–dekabr oylarida 275,1 mingta ko'chib ketganlar qayd etilgan bo'lib, har 1000 aholiga ko'chib ketish koeffitsiyenti 7,9 promilleni tashkil etgan hamda 2020-yilga nisbatan 2,0 promillega oshgani kuzatilgan (2020-yilning yanvar–dekabr oylarida 5,9 promille bo'lgan). Bundan ko'rinadiki, O'zbekistonda 2021-yilda ko'chib ketish koeffitsiyenti qariyb 3 baravarga pasaygan. 2000–2020-yillarda O'zbekistondan 1 107 854 nafar fuqaro xorijiy davlatlarga doimiy yashash uchun chiqib ketgan[2].

Yuqorida keltirilgan raqamlar va fikrlardan migratsiya jarayoni nafaqat ish topish yuzasidan boshqa davlatga yoki shaharga ko'chib o'tishga majbur bo'lgan shaxslarga, balki ularning farzandlari, yaqin qarindoshlari, shuningdek, ular istiqomat qilayotgan muhitga ham o'z ta'sirini ko'rsatmasdan qolmaydi. Shu jihatdan olib qaraganda, migratsion munosabatlarning nafaqat iqtisodiy, siyosiy, balki ijtimoiy, ma'naviy, psixologik tabiatini o'rganish hamda mazkur jarayonning bugungi kun oilalaridagi barqarorlik, farovonlik ko'rsatkichlariga ta'sirini tadqiq etish ham dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Shu o'rinda, mamlakatda migratsiya bo'yicha barcha tadqiqotlar turli soxa yo'nalishlariga ta'sir qiladi:

- ✓ migratsiya sabablari yoki asoslari;
- ✓ ko'chib o'tishning migrantning holatiga ta'siri,
- ✓ migratsiyaning migrantlar kelib chiqishi va migrantlarni qabul qiluvchi mamlakatga ta'siri[7].

Mexnat migratsiyasi, ayniqsa immigrantlar uchun, shaxslar hayotida sezilarli o'zgarishlarga olib keladi. Ular ruhiy salomatlik bilan bog'liq bir qancha muammolarga duch kelishi mumkin.

Xulosa. Mexnat migratsiyasi jarayonlarning mamlakatimizning yangi taraqqiyot bosqichida glaballashuv xolati natijasi deb ko'rishimiz mumkin. Ushba jarayoni rivoji yo'lida kuzatilishi mumkin bo'lgan bir qator omillarni prognoz qilish, tarixiy taraqqiyot bosqichlarida erishilgan yutuqlarni targ'ib qilish hamda o'z vaqtida uni to'g'ri boshqarish barqaror iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlaydi. Shu

bilan birga yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ijtimoiy muammolarni oqilona hal etilishida dastur vazifasini o'taydi. Umuman olganda mehnat migratsiyasi jarayonlarining millatlararo munosabatlarga ta'sirini, davrlashtirish tarixiy manbalari hamda muallifning shaxsiy kuzatishlari natijasi asosida taxlil qilish talab etildi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Global commission on International Migration (2005). Migration in an interconnected world: New Directions for action. Geneva: Switzerland.
2. <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/17361-demografik-holat-2021-yil-yanvardekabr>.
3. Zuberi D., Ptashnick M. In Search of a better life: The experiences of working poor immigrants in Vancouver, Canada // International Migration. 2012. – Vol. 50. – № 1. – P. 60–93.
4. Imomova N.A. O'zbekistonda mehnat migratsiyasining ijtimoiy transformatsiyalashuvi jarayonlariga ta'siri// monografiya – 2024 – B. 8.
5. Почебут Л.Г. Взаимопонимание культур: методология и методы этнической и кросс-культурной психологии. Психология межнациональной толерантности. – Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ, 2005. – 281 с.
6. Солдатова Г.У., Шайгерова Л.А. Групповая работа с вынужденными мигрантами: тренинги толерантности, позитивного взаимодействия и социокультурной адаптации // Психология беженцев и вынужденных переселенцев: опыт исследований и практической работы. – Москва: Смысл, 2001. – С. 208–224.
7. Солдатова Г.У., Шайгерова Л.А. Психологическая адаптация вынужденных мигрантов // Психологический журнал. – 2002. – Т. 23. – № 4. – С. 66 – 81.
8. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология: практикум. – Москва: Аспект Пресс, 2006. – 208 с.
9. Хрусталева Н.С. Психология миграционных процессов // Психология кризисных и экстремальных ситуаций: психическая травматизация и ее последствия. – Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ, 2014. – С. 325–349.

XORIY MAMLUKATDA IJTIMOY XIMOYAGA MUHTOJ MIGRANTLARNI DAVLAT TOMONIDAN XIMOYALANISHI

Abdumalikov Abdulatif Abidjonovich

*Farg'ona davlat universiteti tarix
fakulteti sotsiologiya kafedrasini mudiri*

*Falsafa fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD)., professor*

Boltaboyev Baxodir Ergashevich

“Sotsiologiya” kafedrasini magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada xorijiy mamlakatda yurgan kam ta'minlangan migrantlarⁿⁱ davlat tomonidan ximoyalanish faoliyatining hususiyati bugungi kunda ijtimoiy kafolatlarni amalga oshirish mexanizmlarida tadqiqot olib borayotgan mahalliy, shuningdek, ayrim xorijiy olimlarning fundamental ishlariga *айланганлигини* tahlili hamda rivojlantirish orqali ijtimoiy muxitini yaxshilash va rivojlantirish kabi masalalar yoritilgan.

Kalit soʻzlar. chet mamlakat, jismoniy rivojlanish, ehtiyoj, ijtimoiy kafolatlar, ijtimoiy muxit, mamlakatlararo integratsiya.

Abstract. This article highlights issues such as the improvement and development of the social environment through the analysis and development of the specificity of the work of a social worker with low-income migrants in a foreign country, which has become the fundamental work of local and some foreign scientists conducting research on the mechanisms of social guarantees.

Keywords. foreign country, physical development, need, social security, social environment, international integration.

Аннотация. В данной статье такие вопросы, как улучшение и развитие социальной среды посредством анализа и разработки особенностей государственной защиты малообеспеченных мигрантов в зарубежных странах, стали фундаментальными работами отечественных и некоторых зарубежных ученых, проводящих исследования. о механизмах социальных гарантий.

Ключевые слова: зарубежная страна, физическое развитие, потребность, социальная безопасность, социальная среда, международная интеграция.

Kirish. Bugungi kunda dunyoda barcha soxalarni rivojlanishi mamlakatlararo integratsiya aloqalar rivojlanib borgani sayin, mehnat migratsiyasi ham tobora intensivlashib bormoqda. Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlar va iqtisodiy ривожланишда qoloq boʻlgan mamlakatlar oʻrtasidagi farqlarning chuqurlashib borayotgani ushbu jarayonlarni jadallashtirishga oʻz taʼsir koʻrsatmoqda.

Darhaqiqat, Oʻzbekiston Respublikasi mustaqillik erishgan davrda qishloq xoʻjaligi milliy iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlaridan biri boʻlgan. Unda jami iqtisodiyotda band boʻlgan aholining 1/3 qismi ijtimoiy foydali mehnat bilan band boʻlgan. Bugungi kunda esa u 26 foizgacha tushdi. Shu davr mobaynida qishloq aholisi tarkibida mehnat resurslarining 1,6-martaga koʻpayganligini ham hisobga olsak, qishloq joylarda mehnat bozorida ishchi kuchi taklifi va unga boʻlgan talab oʻrtasidagi nomutanosiblikning chuqurlashganligini koʻramiz va ishsizlik darajasining oshib borayotgani tabiiy jarayon ekanligiga amin boʻlamiz. Qishloq

xo‘jaligida band bo‘lgan aholi sonining tobora qisqarib borishi va jami iqtisodiyotda band aholi sonidagi ulushining pasayishi jahon xo‘jaligi tarkibida ro‘y berayotgan global tendensiyalarga xos bo‘lib, nazarimizda O‘zbekiston Respublikasida ham ushbu jarayonlar kelgusida jadallashishi muqarrar. Iqtisodiy jihatdan rivojlangan G‘arb davlatlarida ushbu ko‘rsatkich 3-5 % atrofida ekanligi, Germaniyada esa 2% dan ham pastligi fikrimizning yorqin dalilidir. Bu shuni anglatadiki, g‘arb dehqoni 20-33 kishini, nemis dehqoni 50 kishini, o‘zbek dehqoni esa atigi 4 kishini qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bilan ta’minlaydi.

Shuni ta’kidlash joizki, ish izlab xorijga chiqqan mehnat migrantlariga nisbatan davlat va jamiyatning, qolaversa, har bir O‘zbekiston Respublikasi fuqarosining munosabatini shakllantirishda masalaning yuqorida zikr etilgan jihatlarini albatta inobatga olish lozim. Chunki mehnat migratsiyasi kishilik jamiyati taraqqiyotining hozirgi bosqichida migratsiyaning o‘ziga munosib ish va yuqori daromad topish maqsadida amalga oshirilgan alohida turi bo‘lib, iqtisodiyoti og‘ir ahvolda bo‘lgan kam rivojlangan davlatlarda bandlik va ish haqinig o‘tkir muammolarini hal etishning asosiy vositalaridan biriga aylandi. Tabiiyki, siyosiy mustaqillikka erishgan, lekin ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotda o‘tmishdan qolgan merosning og‘ir muammolarini uzil-kesil hal etish zaruratiga duch kelgan O‘zbekiston Respublikasi ham XX asrning fenomeni – mehnat migratsiyasi jarayonlaridan chetda qolish imkonini topolmadi.

Shuni alohida ta’kidlash lozimki, O‘zbekiston Respublikasida bugungi kunda halqaro mehnat migratsiyasi jarayonlari faol ishtirokchisi hisoblanadi. Xar bir davlatning hamkorligi mehnat migratsiyasi jarayonini va migrantlarning shaxsiy tashabbusi bilan amalga oshirilishi lozim. Olib borilgan tadqiqotlar natijalar Tahlili shuni ko‘rsatadiki, bugungi kunda halqaro mehnat migratsiyasi jarayoni muayyan vaqtlarda kuchayib-pasayish tendensiyasiga ega bo‘lib bormoqda. Shu sababdan bugungi kunda migratsiya jarayonini har tomonlama nazorat qilish bilan birga huquqiy tartibga solish va boshqarish masalalari jiddiy e’tiborni talab qilmoqda. Albatta, bugungi kunda ya’ni globallashtirish jarayonlarini jadallashuvi va xalqaro mehnat migratsiyasi tizimlarining transformatsiyalashuvi bugungi zamon

talablariga javob bera oladigan malakali mutaxassis kadrlar yetishtirish va bilim ko'nikmalarini oshirish shu sohaga oid yangi ish o'rinlarini yaratish zarur ekanligini bildiradi.

Bugungi kundagi o'tkazilgan tadqiqotlar natijasida, mehnat migratsiyasi jarayonidagi turli hil muommolarni mavjudligini etiborga olsak, mamlakatimizda mehnat migratsiyasi sohasidagi ijobiy va natijaviy o'zgarishlarni kuzatishimiz mumkin. Bugungi kunda xorijiy mamlakatlarda yashayotgan migrantlar yuqori malakali tajribaga ega bo'lishi va zarur investitsiyaga ega bo'lishi bilan ayrim muommolarga ham duch kelmokda. Albatta bu esa bugungi kunda shu soha bo'yicha yanada yangi islohatlarni yaratishni talab etadi.

Mehnat migratsiyasining kelib chiqish sabab va oqibatlari xaqida to'xtaladigan bo'lsak, O'zbekiston Respublikasida bozor iqtisodiyotiga o'tish bilan bog'liq tub o'zgarishlar birinchi navbatda mehnat munosabatlariga benihoya kuchli ta'sir ko'rsatdi. Natijada iqtisodiy islohotlar jarayonida bozor munosabatlariga asoslangan iqtisodiy tizimga xos, uning ajralmas qismi va doimiy yo'ldoshi bo'lgan ishsizlik fenomeni yuzaga vjudga keldi. Iqtisodiyotda kechgan obyektiv jarayonlar oqibatida minglab, millionlab kishilar ishsiz qoldi, o'zlarining daromad manbaidan ajraldi. Endigina mustaqillikka erishgan yosh Respublikada kasbiy ta'lim tizimi mamlakatda shiddat bilan shakllananib borayotgan bozorning real talablaridan kelib chiqqan holda malakali mutaxassislar tayyorlash va qayta atyyorlash tizimiga hali moslashib ulgurmagan edi. Natijada mehnat bozorida ishchi kuchi taklifi va unga talab o'rtasida keskin tarkibiy disbalans yuzaga keldi va bozor munosabatlari o'rnashib borgan sayin tobora chuqurlashib bordi. Natijada ish haqi oila daromadining yakkayu-yagona manbai bo'lgan yollanma ishchilar uchun haqiqiy fojiaga aylandi, ularni yuzaga kelgan tang vaziyatdan chiqish, oilani ta'minlash choralarini izlashga majbur qildi.

Shuningdek, kam ta'minlangan oilalar bilan ijtimoiy ishning xususiyatlari хақида тўхталар эканмиз, унда ijtimoiy kafolatlarni amalga oshirish mexanizmlarida tadqiqot olib borayotgan mahalliy, shuningdek, ayrim xorijiy olimlarning fundamental ishlariga айланганлигини кўришимиз мумкин. Шy

ўринда ижтимоий иш ходими Odamlarga o'z muammolarini hal qilishga yordam beradigan faoliyat sifatida ijtimoiy ish insonparvar kasblardan biridir. Insonni kasalliklardan xalos etishni maqsad qilgan tibbiyot yoki inson shaxsini shakllantirishga qaratilgan pedagogika singari u ham insonparvarlik tamoyilining amaliy ifodasi bo'lib, unga ko'ra jamiyatdagi eng oliy qadriyat inson hisoblanadi. Insonparvarlik - bu ijtimoiy xodimlarning o'z mijozlariga bo'lgan munosabatini tavsiflovchi axloqiy sifat. Barcha ijtimoiy institutlar singari, ijtimoiy himoya va ijtimoiy ish instituti pirovard natijada davlat va jamiyat uchun eng muhim vazifani - jamiyatni barqarorlashtirish va saqlash, mavjud ijtimoiy institutlarni saqlash va uyg'unlashtirish vazifasini bajaradi. ijtimoiy munosabatlar va uni har tomonlama rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni ta'minlash - ya'ni. aslida davlat barqarorligi va xavfsizligini ta'minlovchi muhim omillardan biridir.

Хулоса қилиб айтганда, buning uchun avvalo mehnat migrantlari muammosi O'zbekiston ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotining eng muhim, bugungi kun va kelajak nuqtayi nazaridan o'z yechimini kutayotgan markaziy masalalaridan biri sifatida qaralmog'i lozim. Ushbu masala jamoatchilik tashkilotlari, ilmu-fan ahlining, keng jamoatchilik va o'z-o'zini boshqarish organlarining doimiy diqqat markazida bo'lmog'i shart. Bu borada davlatimizning ishchi kuchi eksportiga yo'naltirilgan harakatlar strategiyasi va "yo'l xaritasi" ishlab chiqilmog'i va tadrijiy ravishda amaliy hayotga tatbiq etilishi lozim.

Mehnat migratsiyasining kelib chiqish sabablari qanchalik murakkab, uning ildizlari qanchalik chuqur bo'lmasin, davlatimizning, xalqimizning, qolaversa har birimizning unga nisbatan munosabatimiz, uning kelajagiga nisbatan aniq strategiyamiz shakllanmog'i lozim. Mehnat migrantlari yana qancha vaqt begona yurtlarda muhojirlikda yashab, oila tebratishi kerak degan hayotiy savolga aniq javob mana shu strategiyada o'z aksini topmog'i lozim.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. O'zbekistonda ta'lim: talab va taklif mutanosibligi. BMT TD. T., 2008., B.10.

2. United Nations Children's Fund, Seen, Counted, Included: Using data to shed light on the well-being of children with disabilities, UNICEF, New York, 2021. P.18 <https://data.unicef.org/resources/children-with-disabilities-report-2021/>
3. Prezident Shavkat Mirziyoevning BMT Inson huquqlari bo'yicha kengashining 46-sessiyasidagi nutqi <https://iiv.uz/uz/news/prezident-shavkat-mirziyoevning-bmt-inson-huquqlari-boyicha-kengashining-46-sessiyasidagi-nutqi> (15.05.2021)
4. Bekmurodov M. Oliy ma'lumotli ijtimoiy xodimlarni tayyorlashda ta'lim muassasalarining roli. - T.:2008 y.
5. Ганиева М.Х. Введение в социальную работу. – Ташкент; НУУЗ, 2011.
6. Ганиева М.Х. Основы социальной работы. Учебное пособие. – Ташкент: ЧАШМАПРИНТ, 2009. – 112 с.
7. G'anieva M.X. Ijtimoiy ish asoslari. Metodik qo'llanma. – Toshkent, RBIMM nashri, 2010. – 30 bet.
8. G'anieva M.X. va mualliflar jamoasi. Ijtimoiy ish etikasi. Darslik. – Toshkent, "Fan va texnologiya" nashriyoti. 2015.Халқ таълими тизимида ногиронлиги бўлган болаларни таълим олишлари учун яратилган шароитларни яхшилаш бўйича амалга оширилаётган ишлар.<https://www.uzedu.uz/uz/nogironligi-bulgan-bolalarni-talim-olislari-ucun-aratilgan-saroitlarni-asosida-muallif-tomonidan-jaratildi>.
9. <https://www.uzedu.uz/uz/nogironligi-bulgan-bolalarni-talim-olislari-ucun-aratilgan-saroitlarni-ma'lumotlari>.
10. Imomova N.A. O'zbekistonda mehnat migratsiyasining ijtimoiy transformatsiyalashuvi jarayonlariga ta'siri// monografiya – 2024 – B. 34.

O'ZBEKISTON TARAQQIYOTINING YANGI BOSQICHIDA OILA – DAVLAT VA JAMIYAT POYDEVORI

Imomova Nozimaxon Avazxonovna

Farg'ona davlat universiteti

"Sotsiologiya" kafedrası v.b.dotsenti

sotsiologiya yo'nalishi bo'yicha f.d.(PhD)

Karimjonova Gulshanoy Sherali qizi

"Sotsiologiya" kafedrası magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi taraqqiyotining yangi bosqichida oila – davlat va jamiyat poydevori sifatidagi o'rni va roli, shuningdek oila to'g'risida qabul qilingan qonunlar, qarorlar, farmonlar, hamda oila masalasi borasida olib borilgan sotsiologik tadqiqotlar va ularning taxlili keng yoritilgan. Shu o'rinda olingan natijalar taxliliga ko'ra, bugungi kundagi jamiyatda oiladagi salbiy va ijobiy masalalar bo'yicha muammo va yechimlar borasida fikr va mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar. Jamiyat, oila, ma'naviyat, xalq, oilaparvarlik, xususiyat, farzand.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль семьи как основы государства и общества на новом этапе развития в Республике Узбекистан, а также законы и документы, принятые о семье, а также социологические исследования и их анализ по широко освещены вопросы семьи. По результатам анализа полученных в этом месте

результатов представлены мысли и мнения о проблемах и решениях негативных и позитивных вопросов в семье в современном обществе.

Ключевые слова: *Общество, семья, духовность, нация, семья, характер, ребенок.*

Abstract: *In this article, the role of the family as the foundation of the state and society at the new stage of development in the Republic of Uzbekistan, as well as the laws and documents adopted on the family, as well as sociological research and their analysis on the issue of the family, are widely covered. According to the analysis of the results obtained in this place, thoughts and opinions about problems and solutions for negative and positive issues in the family in today's society are presented.*

Key words: *Society, family, spirituality, nation, family, character, child.*

Kirish.

Uzoq yillik tarixiga ega bo'lgan o'zbek xalqi oilaga juda katta e'tibor berib kelgan. Yer kurrasida yashovchi turli xalqlar va millatlarning har birining o'ziga xos xususiyatlari bo'lgani kabi ularning oilaviy hayotida ham o'ziga xos xususiyatlari bor. O'zbek oilasi serfarzandlik, bolajonlik, oilaparvarlik kabi ijobiy xususiyatlari bilan ajralib turadi. Oilaga sharqona, o'zbekona sodiqlik, o'tgan yetti pushtini bilish, ota-ona, qarindosh urug, keksalarga hurmat, yoshlarga mehribonlik, oila a'zolari, er-xotin va farzandlar o'rtasidagi munosabatlarning mustahkamligi uning o'ziga xos xususiyatlaridir. Oilalar juda katta bo'lib jamoa asosida yashab kelganlar. O'zbek oilasi or-nomusli, kuchli oiladir. Shuning uchun u o'zining milliy qiyofasini yo'qotmagan holda butun oilaning sha'ni, obro'sini saqlash uchun mas'uliyat bilan ish tutadi. Er oila posboni, uning boquvchisi hisoblansa, xotin esa uning ko'rki, fayzi barokatidir. Ularning umr gulshanlari qobil farzandlaridir.

O'qituvchilar, psixologlar, sotsiologlar va siyosatshunoslar oilaning maqsadga muvofiqligi va ma'nosini turli yo'llar bilan tavsiflaydilar. Umumiy fikr oila qaramaqarshi jinsdagi turmush o'rtoqlarni birgalikdagi faoliyat va farzandlarini tarbiyalash uchun birlashtiruvchi ijtimoiy institut ekanligi haqidagi xulosa bo'ladi. L.S.Vygotskiyning fikricha, oila jamiyatdagi ijtimoiy rivojlanishning eng muhim omiliga aylandi. "Mustahkam oila – jamiyatimiz poydevori" [3. 28 b] iborasi biz uchun aksiomatik bo'lib qoldi. "Oila", "jamiyat", "davlat" toifalari turli tarixiy davrlarda va turli mamlakatlarda turli darajada o'zaro bog'langan. Masalan, inglizlar jamiyatdagi shaxs nuqtai nazaridan, frantsuzlar esa oila va davlatlar nuqtai

nazaridan fikr yuritadilar. Shuning uchun Angliyada V.Cherrillning iqtiboslaridan biri mashhur: "Agar yolg'iz daraxt omon qolsa, u mustahkam o'sadi".

Oila – ijtimoiy institutlarning eng qadimgisidir. Insoniyat boshidan kechirgan tarixiy davrlarning qanchalik turfa va murakkab bo'lishiga qaramay, ayniqsa, XIX va XX asrlarda ro'y bergan buyuk o'zgarishlar va islohotlarga dosh bera olgan ushbu maskan o'z tizimi, tarkibi va jamiyat oldida turgan majburiyatlarini bajarishi nuqtai nazaridan sog' omon saqlanib qolgan tuzilmadir. Oilani insonlar tashkil etgani va undagi hayot-mamotni ular o'rtasidagi o'zaro munosabatlar tashkil qilishini hisobga oladigan bo'lsak, uni sof psixologik jarayonlar maskani ham deb atash mumkin. Oila – jamiyatning ajralmas bo'lagi. Biror bir xalq, millat yoki jamiyat yo'qki, u o'zining rivojlanish tarixida va taraqqiyot istiqbolini belgilashda oila va uning atrofidagi muammolarni, qadriyatlarini inobatga olmagan bo'lsa. Har qanday istiqbol oilaning manfaatlaridan ayro tasavvur qilinmaydi.

Har bir o'zbekistonlikning hayotida oilaning o'rni muhim ahamiyat kasb etadi. Tarixan va tadrijiy jihatdan O'zbekistonda oila har doim ham shaxsni, ham umuman jamiyatni himoya qilish, xavfsizligini ta'minlash va rivojlantirish manbai bo'lib kelgan. Global o'zgarishlarga, iqtisodiy va ijtimoiy hayotning ko'plab asoslari isloh qilinayotganiga, dunyo miqyosida jamiyat taraqqiyotining ijtimoiy sohasidagi yangi tendensiyalarga qaramasdan, O'zbekistonda oila eng muhim hayotiy qadriyat, milliy an'ana va urf-odatlarining mujassamlashgan maskani, shaxsni shakllantirishning va millatni uzluksiz taraqqiy ettirishning asosi hisoblanadi.

Oila rivojlanishining turli bosqichlarida o'ziga xos qadriyatlar, me'yorlarning o'ziga xos xususiyatlariga ijtimoiy-iqtisodiy, mafkuraviy, aniq tarixiy, etnik, diniy omillar sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy-iqtisodiy omillar oilaga bevosita emas, balki madaniy qadriyatlar orqali ta'sir qiladi. M. S. Nishonov shunday yozadi: "Vaqt o'tishi bilan o'zgarib turadigan me'yorlar va an'analar ham oilaviy hayot tsiklining u yoki bu bosqichiga qarab farqlanadi. Mamlakatimizning turli hududlarida nikoh-oila munosabatlari sohasidagi qadriyatlar va normalarning

sezilarli darajada farqlanishi, shuningdek, ularni buzganlik uchun norasmiy sanksiyalar kuzatilmoqda. Bu ko‘p jihatdan ko‘plab manbalar, jumladan, diniy xurofotlar bilan oziqlangan an‘ana va urfodatlar bilan bog‘liq” [4. 46 b].

Hozir, XXI asr boshida O‘zbekiston Respublikasi yangi davlatchiligining qaror topishida umumjahon va milliy davlatchilik taraqqiyoti qonuniyatlari uzviy ravishda uyg‘unlashdi Jamiyat hayotining o‘zgarishi, ma’lum jihatdan oilaga, uning a‘zolariga bog‘liq bo‘lganligi bois, bu muammoni o‘rganish va tahlil etish dolzarb jarayon hisoblanadi. Har bir millat oila va u bilan bog‘liq jarayonga alohida e’tibor qaratib, oila haqidagi bilimlarni, tasavvurlarni va qadriyatlarni avloddan avlodga yetkazib kelmoqdalar. “Oila - ijtimoiy institut sifatida uning a‘zolari yoshi, kasbi, farzandlarning soni, nikoh yoshi, er-xotinlarning milliy mansubligi, hududiy jihatdan yashash joyini inobatga olgan holda tasniflanadi va o‘rganiladi”[5. 144 b].

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 1998- y 30-apreldagi qarori bilan yangi O‘zbekiston Respublikasi Oila Kodeksi qabul qilindi, va 1998-yil 1-sentyabrdan amalga kiritildi. Tabiiy iqlim sharoitiyashash tarzi genetik rivojlanish darajasi tirlicha bo‘lgan tabiiy sharoitda har qaysi millatning jinsiy va jismoniy rivojlanishi turlicha bo‘lishi va shu asnoda nikoh yoshi ham turlicha belgilanishi tabiiy holdir. Oila jamiyatning eng kichik bo‘g‘inidir. Davlat ham oilalardan tashkil topadi. Jamiyatda yashovchi inson-huquq sub’ekti oilada tug‘iladi va tarbiya topadi.

Shu o‘rinda aksincha ham bo‘lishi mumkin. Oilada farzandlar tarbiyasida ota onani salbiy ta’sirini ham ko‘rishimiz mumkin. Bunga misol tariqasida oilada ota ona o‘z tilida muloqat qilmas ekan, o‘z qadriyatlari va an‘analarini davom ettirmas ekan bolalarda marginallik holati yuzaga keladi, naijada butunlay milliylikdan, tilidan va qadriyatlaridan begona holda voyaga yetadi. Ushbu jarayonni R.Park nafaqat jamiyat farovonligiga tahdid sifatida, balki ijobiy hislatini ham ifoda eta oldi. Unga ko‘ra “marginal shaxs” turli jamoalar, xalqlar va irqnlarning turli madaniyatlariga hos bo‘lgan nizolarida, bular oson chiqib ketishini oqibatida bir vaqtning o‘zida ikki mamlakat mavjud bo‘lishga imkon beradi,

natijada esa ularni har ikki davlatga nisbatan kosmopolit va begona rovida qabul qilishiga majbur bo'ladi. Bunday shaxslar o'zining madaniy muhitiga nisbatan kengroq dunyoqarashga, nafis intellektga, mustaqil va oqilona qarashlarga ega bo'lgan shaxsga aylanadi [6. 76-77b] deb fikr bildiradi.

Mustaqil O'zbekiston Respublikasining 1992-yil Konstitutsiyasida oilaviy munosabatlarga 4 ta modda 63-64-65-66 moddalardan iborat alohida "Oila" deb nomlangan XIV bob bag'ishlangan. Shu bilan ham O'zbekiston davlat tomonidan oilaga qanchalik e'tibor berilishi yaqqol namoyon bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 63- moddasida "Oila jamiyatning asosiy bo'g'inidir, hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqiga ega" – deb ta'kidlab o'tilgandir.

Oila jamiyatning tabiiy va asosiy hujayrasini tashkil etadi. Jamiyat kattakichik oilalardan iborat. Bu oilalar qanchalik mustahkam bo'lsa, jamiyat ham shunchalik mustaham bo'ladi. Biz qurayotgan adolatli fuqarolik jamiyatida oila o'ziga xos ijtimoiy birlashmani tashkil etadi. Oilaning bu xususiyati birinchi galda uning jamiyat manfaatlari bilan bog'liqligida hamda ijtimoiy vazifalarda ifodalangan. Mamlakatda har bir oila va har insonning turmush farovonligini, fuqarolar totuvligini mustahkamlashga qaratilgan dasturiy maqsadlarga asoslanib ish olib borilmoqda

Bugungi kunda O'zbekistonda oilaning rivojlanishi Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror rivojlanish maqsadlari doirasida va 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi doirasida global darajada ko'rib chiqilmoqda.

Xususan, mamlakatda oilani mustahkamlash bo'yicha chora-tadbirlar kambag'allikni bartaraf etish, iqtisodiy salohiyatni ko'paytirish va ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy himoya va bandlik, shuningdek, iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi qator masalalarni hal etish bilan bir qatorda amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasida oilani mustahkamlash, sog'lom va baxtli onalik va bolalik uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish haqida g'amxo'rlik qilish

masalasi davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. “Milliy qadriyatlarga asoslangan va xalqaro huquq normalari va talablariga javob beradigan nikoh va oilaviy munosabatlar hamda oila a‘zolari o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi qonunchilik bazasi doimiy ravishda takomillashtirilmoqda”[8. 170 b]. So‘nggi yillarda mamlakatimizda muvaffaqiyatli amalga oshirilayotgan davlat dasturlari oilani mustahkamlashga qaratilmoqda. Mamlakatimizda oilani qo‘llab-quvvatlash va mustahkamlash maqsadida qator normativ-huquqiy hujjatlar, jumladan, O‘zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasi, “Fuqarolarning reproduktiv salomatligini muhofaza qilish to‘g‘risida”, “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonliklardan himoya qilish to‘g‘risida”, “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlarning kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonunlar, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oila va xotin-qizlarni tizimli qo‘llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” Farmoni qabul qilindi, ijtimoiy reabilitatsiya va moslashtirish tizimini takomillashtirish, oilaviy-maishiy zo‘ravonlikning oldini olish chora-tadbirlari ishlab chiqilmoqda [1].

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, boy ilmiy-madaniy merosimiz, qadimiy urfodat hamda an‘analarimizdan ayonki, har qanday zamon va makonda ham oila biz uchun muqaddas qadriyat sanalgan. Binobarin, tarbiyaviy, ma‘naviy-ma‘rifiy, ruhiyaxloqiy, iqtisodiy-huquqiy munosabatlarga asoslangan ijtimoiy birlik hisoblanmish oila qanchalik mustahkam bo‘lsa, jamiyat ham shunchalik barqaror taraqqiy etishini ajdodlarimiz juda yaxshi anglashgan.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” 2018-yil 27-iyundagi PQ-3808-son Qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oila va xotin-qizlarni tizimli qo‘llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” Farmoni, Qonunchilik hujjatlarining milliy bazasi, 2022-yil 7-mart, № 06/22/87/0198
3. XXI asr oilasi kontsepsiyasi. Respublika “Oila” ilmiy-amaliy markazi. – T.: NISIM, 2002. – [28].
4. Tursunov F.M. Oila sotsiologiyasi [Sociologiya sem‘i]. M.: Nauka, 2019. [45-57]
5. Oila yoki oila boshqarish tartiblari / A. Fitrat; tarjimon va izohlar muallifi Sh. Vohidov; mas‘ul maharrir H. Boltaboyev. — Toshkent: Cho‘lpon nomidagi NMIU, 2013 — [144]

6. 1. Imomova N.A. O'zbekistonda mehnat migratsiyasining ijtimoiy transformatsiyalashuvi jarayonlariga ta'siri// monografiya – 2024 – B. 76-77b.
7. Ayol, oila va jamiyat / Ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari / Mas'ul muh. F. Otaxonov. – T.: 2007 – [260]
8. Oila psixologiyasi: Darslik. Pedagogika oliygohlari talabalari uchun // V.M. Karimova. – T.: "Fan va texnologiya", 2008 – [170]

MUSTAQILLIK DAVRI-O'ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA KORXONA XODIMLARNI BOSHQARISH

A'zamova Zarnigor Farhodjon qizi

Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Keyingi yillarda xodimlarni boshqarish muammolarining nazariy va ayrim amaliy jihatlariga bag'ishlangan ilmiy ishlanmalarning xilma-xilligiga qaramay korxonalarda xodimlarni boshqarishni takomillashtirish, xususan, to'qimachilik korxonalarida xodimlarni boshqarishning o'ziga xos xususiyatlari va ishlab chiqarishning boshqarish faoliyatiga ta'sir ko'rsatayotgan jihatlarini yetarlicha o'rganilmaganligi tadqiqotning maqsad va vazifalarini belgilashga asos bo'ldi.

Kalit so'zlar: xodimlarni boshqarishning hozirgi zamon uslublari, taqqoslash, ishlab chiqish, raqamlashtirish, korxonalarda xodimlarni boshqarishning zamonaviy shakllari

Абстракт: В последние годы, несмотря на разнообразие научных разработок, посвященных теоретическим и некоторым практическим аспектам проблем управления персоналом, совершенствование управления персоналом на предприятиях, в частности, особенности управления персоналом на текстильных предприятиях и аспекты, влияющие на управление персоналом, производства, недостаточны, неизученные стали основой для определения целей и задач исследования.

Ключ слова : современные методы управления персоналом, сравнение, развитие, цифровизация, современные формы управления персоналом на предприятиях

Abstract: In recent years, despite the variety of scientific developments devoted to the theoretical and some practical aspects of personnel management problems, the improvement of personnel management in enterprises, in particular, the specific characteristics of personnel management in textile enterprises and the aspects affecting the management of production, are insufficient. unstudied became the basis for determining the goals and objectives of the research

Key words : contemporary methods of personnel management, comparison, development, digitization, modern forms of personnel management in enterprises

Raqamli iqtisodiyotga o'tish jarayonida zamonaviy inson bilim, ko'nikma, qobiliyat, malaka kabi o'ziga xos bo'lgan xususiyatlar egasidir. Inson resurslari ishlab chiqarishning hal qiluvchi omillaridan biri bo'lib, uni kapital yoki ma'lumot bilan taqqoslash mumkin. Xodimlar korxonadagi inson omilini ifodalashi bilan birga korxonaga o'ziga xos xususiyatni beradigan birlashtirilgan aql, ko'nikma va maxsus bilimdir. Insonlar o'rganish, o'zgartirish, innovatsiya qilish va ijodkorlik

ruhini yaratish qobiliyatiga ega bo'lgan va agar to'g'ri motivatsiya berilsa, samarali ish faoliyatini olib borishi mumkin bo'lgan korxonaning elementlaridir.

Bunday vaziyatda korxonalarni kutilmagan muammolarni hal qila oladigan va ishlab chiqarish talablariga muvofiq rivojlanadigan zaruriy yuqori malakali kadrlar bilan ta'minlash masalalari birinchi o'ringa chiqadi. Ushbu muammolarni hal qilish korxonada qabul qilingan kadrlar siyosati asosida ta'minlanadi. Korxonaning kadrlar siyosati asosida xodimlarni shakllantirish va boshqarish muammolarini o'rganish, tahlil qilish, shuningdek, amaliy hal etishning dolzarbligi shu bilan bog'liq.

Xodimlarni boshqarish jarayoni barcha maxsus va asosiy boshqaruv funksiyalarini samarali amalga oshirishni ta'minlash uchun mo'ljallangan va korxona rivojlanishining samaradorligi ko'p jihatdan uning holatiga bog'liq. Zero, bir vaqtning o'zida boshqaruv ob'ekti va sub'ekti sifatida faoliyat yurituvchi xodimlar nafaqat unumdorlikka, balki ijodiy qobiliyatga ham egadir. Shunday qilib, xodimlarni boshqarish tizimi korxonaning samarali ishlashi va rivojlanishiga imkon beruvchi element hisoblanadi. Xodimlarni boshqarish holati korxona xarajatlarining tarkibi va qiymatiga, mahsulot (ishlar, xizmatlar) ishlab chiqarish va sotish hajmiga va natijada yakuniy moliyaviy natijalar (foyda va rentabellik) hajmiga ta'sir qiladi. Bu tashkilotdagi barcha jarayonlarni amalga oshirish sifati darajasini, korxonaning tashqi va ichki muhitdagi o'zgarishlarga tez javob berish qobiliyatini belgilaydi.

Shuningdek, hozirgi bosqichda yuqori sifat darajasisiz yuqori moliyaviy-iqtisodiy ko'rsatkichlarga erishish mumkin emas, bu birinchi navbatda korxonaning har bir alohida xodimi tomonidan tayinlangan ishni bajarish sifatiga va shuning uchun shakllanish va ishlash samaradorligiga bog'liq.

Xodimlarni boshqarishning rivojlanishi o'z tarixiy bosqichlariga ega. Xodimlarni boshqarish evolyusiyasi jamiyat, iqtisodiyot, ishlab chiqarish, texnika va texnologiya rivojlanishining umumiy qonuniyatlari bilan chambarchas bog'liq. Ilmiy adabiyotlarda xodimlarni boshqarishni rivojlantirish bo'yicha turli fikrlar keltirilgan. Chunki xodimlarni boshqarish murakkab jarayon bo'lgani sababli uni

samarali amalga oshirishda makon, zamon va inson omilining o'ziga xos xususiyatlari va ahamiyati mavjud. Xodimlarni boshqarishning ildizlari insoniyat jamiyati tarixiga chuqur kirib boradi. Xronologik tartibda joylashtirilgan ishlab chiqilgan tushunchalarning butun majmuasi xodimlarni boshqarish sohasidagi ilmiy fikrning genezisini o'rganishga imkon beradi

Teylor tizimida ishlab chiqarishning barcha tarkibiy qismlari, shu jumladan xodimlar taxminan teng va ma'lum ishlab chiqarish maqsadlarini amalga oshirish uchun qiymat bo'yicha tartiblanmagan edi. Olim H.Gantt birinchilardan bo'lib ishlab chiqarish jarayonini ratsionalizatsiya qilishda xodimlarning o'ta muhim roliga e'tibor qaratib, inson resurslariga urg'u bergan. U ishlab chiqarishni tashkil etish oddiy mehnat sharoitlariga moslashishi kerak deb hisoblagan.

Xodimlarni boshqarish sohasidagi birinchi tadqiqotchilardan biri Lilian Gilbert xodimlarni ilmiy tanlash, joylashtirish va tayyorlash muammolarini o'rgangan. Bu esa o'z navbatida ishlab chiqarishda inson omilini ahamiyatini yanada oshirgan.

Xususan, G.Bekker o'zining ilmiy ishlarida korxonalarni raqobat asosida rivojlanishini o'rganish bilan birga u xodimlarni maxsus tayyorgarligini korxonalarni bozor iqtisodiyoti sharoitida raqobatdoshligiga va uni imidjiga ta'sirini o'rgangan. Xodimlarni maxsus tayyorgarligidan manfaatdor bo'ladigan kompaniyalarni o'zi ularni moliyalashtirishni amalga oshirish kerakligini ko'rsatib o'tgan[2]. Bu esa korxonalarda xodimlarni boshqarishning samarali mexanizmlarini takomillashtirishdagi zaruriy omili bo'lib hisoblanadi.

Iqtisodchilardan K.Blanshir va S.Djonsonlar esa korxonalarda ishlab chiqarish jarayonida asosiy samaradorlikni ta'minlashda ishlab chiqarishni maqsadli ravishda tashkil etish va uni boshqaruvida hamda ishlab chiqarish jarayonida band bo'lgan xodimlar o'rtasidagi ishlab chiqarish va iqtisodiy munosabatlar jarayonidagi yuqori iqtisodiy faoliyatdan kelib chiqqan holda rag'batlantirishdan keng doirada foydalanish zarur deb hisoblaydilar.

L.Turou asarlarida bayon etilgan inson kapitalining zamonaviy konsepsiyasi xodimning shaxsiy fazilatlarining keng doirasiga asoslangan. Uning fikricha, inson

kapitalining ajralib turadigan xususiyati uning iqtisodiy qobiliyatidir[4]. Ushbu tadqiqotlarga mos ravishda R.Dornbusch, S.Fisher , R.Startz iqtisodiy qarashlarini ajratib ko'rsatish mumkin, ular inson kapitalini "insonning daromad olish qobiliyatining o'lchovi"- deb qarashgan[3]. Ularning asarlarida insonning shaxsiy xususiyatlariga, uning ijtimoiy muhitini, boshqaruv qarorlarini qabul qilishda moslashuvchanligi, mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga tayyorligini, eng qiyin va favqulotda vaziyatlarda diqqatni jamlash va qat'iyatliligini hisobga olgan holda muhim rol berilishi kerakligi ta'kidlangan.

Inson resurslarini boshqarish funksiyalarining mohiyati quyidagilardan iborat:

- 1) ishlab chiqarish samaradorligini oshirish uchun korxona xodimlarini tanlash, yollash va shakllantirish;
- 2) xodimlarni baholash;
- 3) har bir xodimning ijodiy faolligi namoyon bo'lishiga yordam beradigan korxonaning ma'naviy muhiti va tashkiliy tuzilmasini rivojlantirish;
- 4) xodimlarning potensialidan unumli foydalanish va unga haq to'lash;
- 5) korxonaning har bir xodim oldidagi ijtimoiy javobgarligi kafolatlarini ta'minlash;
- 6) mavjud kadrlar salohiyatini tahlil qilish va kelajak istiqbollarini hisobga olgan holda uni rivojlantirishni rejalashtirish;
- 7) xodimlarni rag'batlantirish;
- 8) kadrlarni baholash va tayyorlash;
- 9) innovatsiyalarni joriy etishda xodimlarning moslashuviga yordam berish;
- 10) jamoada ijtimoiy qulay sharoitlarni yaratish;
- 11) xodimlarning psixologik muvofiqligining aniq masalalarini hal qilish va boshqalar.

Ixtiyoriy korxonaning inson kapitalini boshqarish nazariyasi va amaliyotida to'rtta konsepsiya alohida ajratib ko'rsatiladi: mehnat resurslaridan foydalanish, xodimlarni boshqarish, inson resurslarini boshqarish, insonni boshqarish. Bu

konsepsiyalar uch asosiy yo‘nalish– iqtisodiy, tashkiliy va ijtimoiy yonlashuv doirasida rivojlangan.

Korxona ishlab chiqarish jarayonidagi mehnat qilish sharoitlarining o‘zgarib borishi ularni mukofotlash usullar va uni tashkil etish mexanizmini takomillashtirib borishni talab etadi.

Xodimlar korxonaning ustuvor vazifasi bo‘lganligi sababli ko‘plab korxonalar uchun ish faoliyatini maksimal darajada oshirish katta qiyinchilik tug‘diradi. Ishlab chiqaruvchi korxonalarda mahsulot sifatiga va xodimlarning ishlashiga katta e‘tibor qaratiladi. Ishlab chiqarish sanoati iqtisodiy siklning tarkibiy o‘zgarishi jarayonida muhim rol o‘ynaydigan sohalardan biridir.

Xodimlarni samarali boshqarish korxona xodimlarini unga topshirilgan vazifalarni bajarishini va jamoa bilan umumiy birdamlikda mehnat faoliyatini olib borishini motivatsiyalashga bog‘liq.

Ishlab chiqarish jarayoniga inson kapitalini ishga qabul qilishda uning faqat mehnat qilish qobiliyatiga emas, balki uni o‘z bilimlarini oshirishga va ishlab chiqarishni samaradorligini oshirish maqsadida korxonalar tomonidan xarid qilingan texnika va texnologiyalarni o‘rganishga bo‘lgan munosabatlarini ham e‘tiborga olish zarur. Bu to‘g‘risida ayrim iqtisodchilar “xodimlarni o‘qitish, malakalarini oshirish, ularning kasbiy tayyorgarligini oshirish ahamiyatga ega bo‘lgan omil bo‘lib, korxonada inson kapitalini jamg‘arilishini ta‘minlaydi” - deb hisoblaydilar[1]

Inson resurslarini boshqarish tizimiga ta‘sir etuvchi omillarni tizimlashtirish korxonada xodimlarni boshqarishning samarali mexanizmlarini aniqlashni o‘z ichiga oladi, ularga ko‘ra ta‘sirni batafsilroq o‘rganish va qulay omillarning ta‘sirini oshiradigan yoki noqulay omillarning tajovuzkorligini kamaytiradigan zarur choralar tizimini ishlab chiqish mumkin.

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida korxonalarda xodimlarni boshqarishning ilmiy-nazariy asoslari tahlil qilish asosida quyidagicha xulosalar qilish mumkin:

1. Xodimlarni boshqarish evolyusiyasi jamiyat, iqtisodiyot, ishlab

chiqarish, texnika va texnologiya rivojlanishining umumiy qonuniyatlari bilan chambarchas bog'liq. Xodimlarni boshqarishning ildizlari insoniyat jamiyati tarixiga chuqur kirib boradi;

2. Xodimlarni boshqarish – bu korxona samaradorligi hamda raqobatbardoshligini oshirish maqsadida xodimlar bilan ishlashni tashkil qilishning o'zaro bog'liq texnikasi, shakllari, usullari va mexanizmlari orqali korxona xodimlarining jismoniy va intellektual imkoniyatlaridan samarali foydalanish;

3. Samarali boshqaruv deganda sifatli tashkil etilgan jarayon sifatida amalga oshiriladigan boshqaruv tushuniladi. Xodimlarni boshqarish jarayonlari kontekstida "samara" tushunchasi ma'lum bir faoliyat turini, jarayonni, hodisani yoki umuman boshqa har qanday o'zaro ta'sirni amalga oshirish natijasida to'g'ridan-to'g'ri erishilgan yoki olingan natija sifatida taqdim etiladi;

4. Xodimlarni samarali boshqarishni takomillashtirish korxonalarda bozor iqtisodiyoti talablaridan kelib chiqqan holda ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish xodimlarining kasbiy mutaxassisliklarini, ixtisosliklarini, ularning ijtimoiy-iqtisodiy manfaatdorliklari bilan uyg'unlashtirilgan holda ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish samaradorligini ta'minlashdan iboratdir;

5. Xodimlarni samarali boshqarish korxona xodimlarini unga topshirilgan vazifalarni bajarishini va jamoa bilan umumiy birdamlikda mehnat faoliyatini olib borishini motivasiyalashga bog'liq;

6. Xodimlarni samarali boshqarish mexanizmi nafaqat uning faoliyati rentabellegi– korxona oladigan mehnat natijalari, balki xodimlarning qiymati, ya'ni, xodimlarning o'zida mavjud bo'lgan qiymat (bilim, ko'nikma, g'oyalar, potensial, ishlanmalar), o'zaro ta'sirning ijobiy natijalari (ijobiy atmosfera va jamoadagi yuqori axloqiy va psixologik muhit) va xarajatlarini oshirmasdan yaratadigan xodimlar o'z ishidan olingan qo'shimcha qiymatida mujassamdir;

7. Korxonalarda xodimlardan samarali foydalanish ularning mehnat qilishi uchun zarur bo'lgan ijtimoiy va ishlab chiqarish infratuzilmalarini tashkil etish darajasiga bog'liq bo'lib, ularning mehnat unumdorligini aniqlashda yagona umumlashgan baholar tizimi va baholash uslublariga asoslanish kerak.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Balashov Yu.K. Otsenka personala - osnova kadrovoy politiki zarubejnyx firm. Jurnal Kadry predpriyatiya. № 9, 2003.
2. Becker G. Human capital. - New York: Columbia University Press, 1964. 412 p.
3. Startz R., Dornbusch R., Fischer S. Macroeconomics - McGraw-Hill Ryerson Higher Education. 2004. 512 p.
4. Трой Л. Будущее капитализма. –Новосибирск: Сибирский хронограф. 1970. 432 с.

O'ZBEKISTONDA IJTIMOIIY XIZMATLARNING KELIB CHIQISH TARIXI.

*Raximova Hayotxon Ma'rufjon qizi,
Farg'ona davlat universiteti
Ijtimoiy ish mutaxassisligi magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistonda ijtimoiy himoya va ijtimoiy xizmatlarining kelib chiqishi, rivojlanshi haqida so'z boradi. Hozirgi kunda mamlakatimizda ijtimoiy himoyaga qaratilayotgan e'tibor va qilinayotgan ishlar, amalga oshirilayotgan islohotlar haqida aytib o'tilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy ish, xayriya, konsepsiya, ijtimoiy siyosat, zakot, hayriya, globallashuv, ijtimoiy xizmat, ijtimoiy himoya.

Аннотация: В данной статье рассказывается о зарождении и развитии социальной защиты и социальных услуг в Узбекистане. Было отмечено о внимании, которое уделяется социальной защите в нашей стране, проводимой работе, реализуемых реформах.

Ключевые слова: социальная работа, благотворительность, концепция, социальная политика, закят, благотворительность, глобализация, социальное обслуживание, социальная защита.

Abstract: This article talks about the origin and development of social protection and social services in Uzbekistan. It was mentioned about the attention being paid to social protection in our country, the work being done, and the reforms being implemented.

Key words: social work, charity, concept, social policy, zakat, charity, globalization, social service, social protection.

Bugungi kunimizda ijtimoiy ish kasbi va ijtimoiy xizmatlarning ahamiyati ortib bormoqda. Hattoki, davlatlarning rivojlanganlik darajasi ijtimoiy xizmatlarning yuqoriligi bilan belgilanmoqda. Ijtimoiy tushunchasi bugungi davrimizda paydo bo'lgan emas. Ijtimoiy ish tushunchasi juda qadimda vujudga kelgan bo'lib, mehr-shavqat, insonning diniy qarzi, ehtiyojmand insonlarga gumanitar xizmat ko'rsatish tizimi sifatida mavjud bo'lgan. Faqatgina o'tgan asrga kelibgina maxsus tayyorgarlikni talab qiladigan mustaqil kasb sifatida tan olindi. Ijtimoiy ishning butun dunyoda qabul qilingan ta'rifi quyidagicha: Ijtimoiy ish

insonga insoniy ya'ni gumanistik munosabatda bo'lishni anglatadi. «Ijtimoiy ish» - butun dunyoda qabul qilingan ibora bo'lib, u insonning insonga gumanistik munosabatini bildiradi.[3]

Turli shakllar va nomlar bilan ataladigan ijtimoiy ishchi kasbi turli tarixiy va turli madaniy-tarixiy davrlardan buyon ma'lum. Ijtimoiy ishning birinchi marta tilga olinishi eramizdan avvalgi 1750-yilga taalluqlidir. Bu vaqtda Bobilda adolat kodlari — fuqarolik aktlari yaratilgan bo'lib, ular odamlarni o'z yaqiniga muhabbatli bo'lishga, kambag'allar to'g'risida qayg'urishga chorlaydi. Qadimgi Gretsiyada ijtimoiy ish «filantropiya» sifatida ma'lum bo'lgan, Rimda esa «xalq an'anasi» sifatida, qadimgi inklar yordam berish jarayonini «minka» deb, slavyan qabilalari «slepnya» deb ta'riflaganlar. Rossiyada ijtimoiy ish 1864-yildagi yer islohotlarini o'tkazish davrida paydo bo'ldi, lekin u paytda bu nom bilan atalmagan edi. Ijtimoiy xizmatchilarning e'tiborini ko'zi ojizlarga, kambag'allarga, qarovsiz bolalarga, boshpanasiz odamlarga qaratish bo'yicha funksiyalami maxsus vakillar bajarganlar. Bu faoliyatning muvaffaqiyati, boshqa istalgan har qanday faoliyatdagi kabi, odamlarning bilimlariga, hayotiy tajribasiga va kasbiy mahoratiga bog'liq edi.[4]

XIX asrning ikkinchi yarmida *Buyuk Britaniyada* vujudga kelgan Uyushgan xayriya jamiyati va Turar joy harakati kabi tashkilotlar professional ijtimoiy ishning paydo bo'lishi uchun asos tayyorladilar. 1887-yilda asos solingan Uyushgan xayriya jamiyati, 1886-yilda Nyu-Yorkda tashkil topgan Qo'shnilar gildiyasi andozalari asosida 1880-yillarda AQShning Baffalo shahrida ham xayriya tashkiloti tashkil topdi. Bu tashkilotlarning ikkalasi ham kambag'allarga amaliy yordam ko'rsatish maqsadida tashkil etilgan bo'lib, ularning ishida aholining yuqori va o'rta qatlamlaridan bo'lgan o'qimishli kishilar qatnashgan. Bunday tadbirlar, ayniqsa, ijtimoiy ishni o'zlarining ijtimoiy mavqeini yaxshilash va iqtisodiy mustaqillikka erishish imkoniyati sifatida ko'rgan yosh ayollarni o'ziga tortardi.[6]

1892-yilga kelib, AQSH va *Kanadaning* yirik shaharlarida ushbu turdagi 92 ta xayriya tashkilotlari tashkil etildi. *Baltimordagi* uyushgan xayriya jamiyatida

ishlagan Meri Richmond xayriya ishlarini yaxshilash masalalarini hal qilishda ta'limni birinchi o'ringa qo'ygan. Shu bilan birga, u ikkita yo'nalishni ajratib ko'rsatdi: ma'rifiy ishlar (maqolalar chop etish, davriy nashrlar tashkil etish, ommaviy nutqlar, seminarlar, jamoatchilik, o'quvchilar va talabalar bilan uchrashuvlar) va xayriya ishlari bilan shug'ullanuvchi mutaxassislarni tayyorlash, kasbiy ta'lim berish. 1898-yilda Nyu-Yorkda Ijtimoiy ish maktabi ochildi.[4]

1899-yilda *Amsterdamda* ikki yillik o'quv dasturi bo'yicha Ijtimoiy ishchilarni tayyorlash instituti ochildi. Shu yili *Berlinda* ijtimoiy sohada ishlashni istagan yosh ayollarni bir yillik tayyorlash dasturi ish boshladi. 1910-yilga kelib, dunyoda 15 dan ortiq (ulardan 5 tasi AQShda) ijtimoiy ishchilarni tayyorlaydigan ta'lim muassasalari mavjud edi.[2]

Birinchi jahon urushidan so'ng, Qo'shma Shtatlarda ijtimoiy ishda diagnostika deb ataladigan yo'nalish paydo bo'ldi, u Nyu-Yorkdagi Smit kollejiga aloqador bo'lib, bu yerda ijtimoiy ishchilarni psixiatriya xizmatlarida ishlash uchun tayyorlashgan. Ularga bo'lgan ehtiyoj juda katta edi, chunki Birinchi jahon urushi qatnashchilari turli xil psixologik muammolarni boshdan kechirardilar. Ushbu yo'nalish ijtimoiy ishni mijozni davolashdan, uning shaxsiyatini o'zgartirishdan va atrof-muhitga moslashishiga yordam berishdan iborat deb tushungan.

1930-yillarda *Pensilvaniya* shtatida ijtimoiy ishda funktsional yo'nalish paydo bo'ldi, bu ijtimoiy ishchi va mijoz o'rtasidagi hamkorlikka qaratilgan bo'lib, rasmiy va avtoritar munosabatlardan voz kechishni ko'zda tutadi. Ushbu yo'nalish ijtimoiy ishni davolash sifatida emas, balki xizmat sifatida ko'rib chiqdi.

Elberfeld sistemasi zamonaviy Ijtimoiy yordam tizimi shakllanishida muhim ahamiyat kasb etdi. 1852-yilning Aprel oyida Prussiyaning Elberfeld shahri tadbirkorlari (hozirgi vaqtda shahar Wuppertal tarkibida) D. fon der Haydt, G. Shliper va D. Peters shahar Kengashiga jamoatchilik ruhining yangi kontseptsiyasini taqdim etdilar. Muhtojlar ikki guruhga bo'lindi: „uydagi“ va „tashqi“. „Uydagi“ muhtojlar shaharning ijtimoiy muassasalarida (uysizlar yotoqxonasi, tashlab ketilgan bolalar uchun boshpana, ruhiy kasallar shifoxonasi)

edi. Qolganlar barcha muhhtojlar esa „tashqi muhtojlar“ deb nomlangan. Ular bilan ishonchli vakillar ish olib borgan. Vakillarning vazifasi ota-onalar farzandlariga yaxshi tarbiya berishlari uchun ularga „dalda berish“ bo‘lgan; bolalarda esa ota-onani hurmat qilish, ularga yordam berishga intilish kabi hislatlarni tarbiyalashlari kerak edi. Vasiylar har bir oila ehtiyojining sabablarini o‘rganib, haqiqiy muhtojlarni aniqlashgan. Agar shoshilinch moliyaviy yordam talab etilsa (bolalar tug‘ilishi, dafn marosimi, kasallik), vasiy uni o‘zi bergan bo‘lsa-da, nafaqani uzaytirish uchun maxsus ruxsatnoma kerak edi. Elberfeld tizimining tamoyillari (bepullik, individualizatsiya, markazsizlashtirish va qisqa muddatli yordam) 1880-yilda Nemis kambag‘allar farovonligi va xayriya uyushmasi tomonidan qabul qilingan.[1]

Yaqinlariga yordam berish, hamdard bo‘lish va xayr-ehson qilish azaldan turli mamlakatlar xalqlariga xosdir. Ushbu fazilatlar O‘zbekiston xalqiga ham xos bo‘lib, milliy qadriyatlar, an‘analari va urf-odatlarining asosini ifodalaydi. Ularni esa asrash va rivojlantirish zarur. Bu odamlar, ayniqsa yoshlar ongida insonparvarlik va demokratik qadriyatlarni mustahkamlash zarurligi bilan uzviy bog‘liq yangi ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish bosqichiga chiqqan bir pallada ayniqsa muhimdir. Mamlakatni isloh qilish, bozor munosabatlari qaror topayotgan sharoitlarda jamiyatdagi har bir kishining munosib hayot kechirishini ta‘minlash sifatida tushuniladigan milliy-davlatchilik manfaatlari ustuvorligi milliy mustaqillik mafkurasi shioriga aylanmoqda. Jamiyatning barcha qatlamlari ijtimoiy birdamligi va javobgarligi bunga erishishning zarur omili hisoblanadi. Ijtimoiy tadbirlar tizimi qadimdan mavjud bo‘lganligini zardushtiylikning muqaddas kitobi “Avesto” da zardushtiylikdiniga e‘tiqod qiluvchi davlatlarning davlat tuzumi, ijtimoiy siyosati haqida ma‘lumotlar mavjud. Unda zardushtiylik dinining rahnamosi bo‘lgan Zardusht insonlarni birlik va tenglikka, bir-birlariga yaxshilik qilishga, yer yuzida tinch-tituv hayotni ta‘minlash uchun birdamlikka chorlagan. Manzilli yordam ko‘rsatish usuli oddiy fuqarolar uchun an‘anaviy xalq qoidalari bo‘lgan, ijtimoiy xizmat ko‘rsatish, xayriya tadbirlarini amalga oshirish vazifalari esa diniy tashkilotlar zimmasiga yuklatilgan. Bu fuqarolar, aslzodalar esa

kambag'allar, muhtoj aholi qatlamlariga sadaqalar tarqatish tizimlarini tashkillashtirganlar. O'rta Osiyo xalqlari qadimdan Islom diniga e'tiqod qilib kelganlar. Garchi davlat boshqaruvi dunyoviy bo'lishiga qaramasdan, islom dunyosining roli katta bo'lgan. Ijtimoiy yordam ko'rsatish vazifalari masjidlar, shuningdek, ijtimoiy- diniy uyushmalarning vakolatiga yuklatilgan. Islom kirib kelishi bilan yordamning individual shakli hisoblangan "zakot" keng tarqala boshlagan. "Zakot"(arabcha- tozalanish, sadaqa berish)- mol-mulk va sadaqa, hayrehsondir. Zakot avval qarindoshlar orasidagi muhtojlarga berilgan. Agar, bunday qarindoshlar bo'lmasa musofirlar, kambag'allar, qarzdor insonlarga yordam tariqasida berilgan. Sobiq Ittifoq sharoitida esa aholiga asosan ijtimoiy sug'urtalar orqali yordam berilgan.

Ijtimoiy ishning ildizlari diniy saxovat va diniy axloqqa borib taqaladi. Narigi dunyodagi jannat lazatlari faqat halol, taqvodor kishilarga, oxiratdagi umrboqiylik esa faqatgina yerdagi hayotni u yoki bu din aqidalariga rioya qilib kechirganlarga va'da qilingan. Yaqinlarga yordam qilish barcha dinlarda savob ish hisoblanib bu xayriya ishlarning din tomonidan boshqarilmaydigan norasmiy, biroq jamoatchilik fikri tomonidan rag'batlantiriladigan ijtimoiy ish sifatida vujudga kelishi va rivojlanishiga ko'mak bergan. Ibodatxona va monastirlar xayriya ishlar markaziga aylanib, ularning faoliyati hatto hozirgi kun nuqtai nazaridan ham juda keng ko'lamli bo'lgan. Ibodatxonalar o'z qavmlari orqali yetim-yesirlar, qariyalar va nogironlarning boshini silagan, bechorahol odamlarga kiyim-kechak va oziq-ovqat tarqatgan, ba'zan butun boshlik qishloqlarni ocharchilikdan qutqargan, odamlarni davolagan, o'qitgan, ko'ngildagi yaralarga malham bo'lgan.[7]

1991-yil O'zbekiston mustaqillikka erishganidan keyin esa mamlakatni jahon maydoniga olib chiqish hamda bozor iqtisodiyotini shakllantirishga qaratilgan ko'plab islohotlar amalga oshirila boshlandi. Shu bilan birgalikda yurtimizda ijtimoiy sohani rivojlantirishga ham alohida e'tibor berildi. Bu borada ko'plab qonun hamda qarorlar qabul qilindi. Masalan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, "Oila kodeksi", "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari

to'g'risida"gi Qonun, "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonun va boshqalarni keltirish mumkin.

O'zbekistonda aholining turmush farovonligi yil sayin oshib bormoqda lekin kamchiliklar ham ko'plab borligini alohida ta'kidlab o'tish joizdir. Bu borada Prezident Shavkat Mirziyoyev tabiri bilan aytganda "Aholining barcha toifalari bilan doimiy muloqotda bo'lish, fuqarolarning qonuniy talab va ehtiyojlarini nafaqat o'rganish, balki ta'minlashdan iborat"[8]. Albatta, aholi va jamiyat har bir a'zosining turmush sharoitlarini oshirish, bilim olish imkoniyatlarini kengaytirish, salomatligini mustahkamlash, ishchi kuchi sifatida ijtimoiy foydali mehnatda ishtirok etish salohiyatini yuksaltirish davlatimiz ijtimoiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan hisoblanadi. Buni isboti o'laroq "2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi hamda "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Prezident farmonlari keltirishimiz mumkin. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 14-oktabrda "Aholining ijtimoiy himoya qilish huquqlarini ta'minlash hamda davlat ijtimoiy yordami va xizmatlarini ko'rsatishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori qabul qilindi. Mazkur hujjatda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 28-sentabr PQ-319-son qaroriga muvofiq eksperiment tariqasida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Ijtimoiy himoiya milliy agentligi "Inson" ijtimoiy xizmatlar markazlari va ijtimoiy xodimlar ko'rsatadigan ijtimoiy xizmat va yordamlarning yangi tizimi yo'lga qo'yilganligi, ijtimoiy himoyaga muhtoj shaxslarga ko'rsatiladigan ijtimoiy xizmatlar va yordamlar ro'yxati belgilanishi sohadagi ishlarni tizimli tashkil etishni yo'lga qo'yishga xizmat qiladi. Shuningdek sohaga ilg'or xalqaro standartlarga asoslangan o'ziga xos boshqaruv tizimini joriy etishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, mamlakatimizga ijtimoiy ish sohasining kirib kelishi bilan aholi turmush tarzi sezilarli darajada ijobiy tomonga o'zgardi desak, yanglishmaymiz. Chunki ayni paytlarda Prezidentimiz tomonidan ham ijtimoiy sohaga alohida e'tibor qaratilib kelinmoqda. Buning dalili sifatida kuni

kecha yangilangan Konstitutsiyamizning 1-moddasiga qo'shimcha sifatida ijtimoiy so'zining kiritilganidan bilishimiz mumkin. Albatta, bu kelgusida mamlakatimizda ijtimoiy sohaning yanada rivojlanishidan dalolat beradi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Elberfeldskaya sistema sotsialnoy pomoshchi neimushchim: ot dobrovolchestva k professionalizmu
2. Ideynie istoki formirovaniya konsepsii professionalnogo obrazovaniya amerikanskix sotsialnix rabotnikov Meri Richmond
3. Ijtimoiy ish etikasi. Darslik . - T .: «Fan va texnologiya», 2015
4. Ijtimoiy ish etikasi. Darslik . - T .: «Fan va texnologiya», 2015
5. Ijtimoiy ish tarixi. O'quv qo'llanma. 8-bet
6. Osnovnie napravleniya sotsialnoy raboti s uchastiem jenshin
7. Vozniknovenie professionalnogo obrazovaniya po sotsialnoy rabote
8. Ш.М.Мирзиёев. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз.Т.: “Ўзбекистон”, 2017 йил, 10.б

MUSTAQILLIK YILLARIDA MAMLAKATIMIZDA AMALGA OSHIRILAYOTGAN IJTIMOIIY HIMOYA SIYOSATINING USTUVOR YO'NALISHLARI

Tolibov Bekzod Hakimovich

Ijtimoiy ish kafedrası mudiri

Teshaboyeva Nigora Siddiqjon qizi

Ijtimoiy ish yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Maqolada aholining zaif qatlamlariga ijtimoiy ko'mak ko'rsatish borasida mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar hamda mazkur faoliyat yuzasidan xorijiy davlatlar tajribasi atroflicha tahlil qilingan. Aholining zaif qatlamiga ijtimoiy xizmat ko'rsatish masalalarini o'rganish va uning holatlarini yanada yaxshilash imkoniyatlari yuzasidan turli fan namoyondalari tomonidan tadqiqotlar amalga oshirilgan. Ijtimoiy ko'mak ko'rsatish tizimini takomillashtirishda innovatsion yondashuv asosida rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalaridan foydalanish, ijtimoiy xizmatlarni tashkiliy mexanizmlarini tizimli tartibga solish va takomillashtirish, bu borada zarur imkoniyatlarni yaratishga ko'maklashadigan sotsiologik ilmiy izlanishlarni amalga oshirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Аннотация: В статье подробно анализируются реформы, реализуемые в нашей стране в сфере оказания социальной помощи уязвимым слоям населения, а также опыт зарубежных стран в этой деятельности. Разными представителями науки проводились исследования возможностей изучения вопросов социального обслуживания уязвимых групп населения и улучшения их условий. Значимое научное и научное значение имеет использование передового опыта развитых зарубежных стран, основанного на инновационном подходе в совершенствовании системы социальной помощи, системном регулировании и совершенствовании организационных механизмов социального обслуживания, проведении социологических научных исследований, способствующих

созданию необходимых возможностей в этом отношении. практического значения достаточно.

Annotation: In the article, the reforms implemented in our country regarding the provision of social assistance to vulnerable sections of the population, as well as the experience of foreign countries regarding this activity are analyzed in detail. Researches have been carried out by various representatives of science on the possibilities of studying the issues of social services for the vulnerable population and improving their conditions. Using the best practices of developed foreign countries based on an innovative approach in improving the social assistance system, systematically regulating and improving the organizational mechanisms of social services, and conducting sociological scientific researches that help create the necessary opportunities in this regard are of significant scientific and practical importance. is enough.

Key words: ijtimoiy ko'mak, zaif, nogironligi bo'lgan shaxs, tadqiqot, imtiyoz, yordam.

Mamlakatimizda zaif aholi qatlami hisoblangan nogironligi bo'lgan insonlar shaxslarni ta'limga jalb etish va manzilli ijtimoiy xizmatlar ko'rsatishga alohida e'tibor qaratilmoqda. «Keyingi yillarda kam ta'minlangan, nogironligi bo'lgan insonlar, yoshlar, xotin-qizlar, keksa avlod vakillarini ijtimoiy himoya qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi. Bizning barcha iqtisodiy va ijtimoiy dasturlarimiz, yirik investitsiya loyihalarimiz, xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlarimizning markazida aynan shu muhim masala asosiy maqsad va vazifa bo'lib turibdi». [1]Ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish tizimini takomillashtirishda innovatsion yondashuv asosida rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalaridan foydalanish, ijtimoiy xizmatlarni tashkiliy mexanizmlarini tizimli tartibga solish va takomillashtirish, bu borada zarur imkoniyatlarni yaratishga ko'maklashadigan sotsiologik ilmiy izlanishlarni amalga oshirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son «2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida», 2017 yil 1 dekabrda PF-5270-son «Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida», 2019 yil 22 fevraldagi PF-5667-son «Sotsiologik tadqiqotlar o'tkazishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida», 2021 yil 25 martdagi PF-6195-son «Keksalar va nogironligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, «Saxovat» va «Muruvvat» internat uylari tizimini yanada rivojlantirish to'g'risida»gi farmonlari, 2020 yil 4 avgustdagi PQ-4797-son

«Aholiga davlat ijtimoiy xizmatlari va yordam taqdim etish tartib-taomillarini avtomatlashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida», 2021 yil 25 martdagi PQ-5038-son «O'zbekiston Respublikasi tibbiy-ijtimoiy xizmatlarni rivojlantirish agentligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida», 2021 yil 21 dekabrda PQ-57-son «Nogironligi bo'lgan shaxslarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning bandligiga ko'maklashish hamda ijtimoiy faolligini yanada oshirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 1-iyuldagi «Aholiga sifatli ijtimoiy xizmat va yordam ko'rsatish hamda uning samarali nazorat tizimini yo'lga qo'yish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar to'g'risida»gi farmonlari hamda mazkur faoliyatga tegishli islohotlarni izchil amalga oshirilishida va yangi bosqichga oli chiqishda muayyan darajada xizmat qiladi.

Aholining zaif qatlamiga ijtimoiy xizmatlar ko'rsatishda ta'lim jarayoni muhim o'rin egallaydi. Jumladan, 1997 yil 29 avgustda qabul qilingan «O'zbekiston Respublikasining ta'lim to'g'risida»gi qonunining ijtimoiy yordamga va tiklanishga muhtoj bo'lgan shaxslar uchun o'quv-tarbiya muassasalari deb nomlangan 24-moddasida, alohida sharoitlarda tarbiyalanish va o'qishga muhtoj bo'lgan bolalar va o'spirinlar uchun ularning bilim olishi, kasb tayyorgarligi va ijtimoiy tiklanishini ta'minlaydigan ixtisoslashtirilgan o'quv-tarbiya muassasalari tashkil etiladi. Ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazoni o'tash muassasalarida saqlanayotgan shaxslarning ta'lim olishi va mustaqil bilim olishi uchun qonun hujjatlarida belgilangan tartibda sharoitlar yaratiladi». [2] Oradan yigirma yildan ortiq vaqt o'tib ushbu qonun zamon talablariga moslashtirish maqsadida 2020 yil 23 sentabrda yangi tahrirda «O'zbekiston Respublikasining ta'lim to'g'risida»gi qonun qabul qilindi.[3] Agar ijtimoiy xizmatlar nuqtai-nazaridan qaraydigan bo'lsak, yangi tahrirdagi qonunning 20-moddasi inklyuziv ta'lim tushunchasi kiritilishi, 56-moddasida esa ijtimoiy rehabilitatsiyaga muhtoj bo'lgan bolalarni (shaxslarni) o'qitish va tarbiyalashga oid normalar kiritilgan. 56-moddadagi normalar oldingi qonundagi 24-moddani yanada to'ldirganini ko'rish mumkin. Bundan tashqari 1997 yilda qabul qilingan qonun jami bo'lib 34 tamoddani o'z

ichiga olgan bo'lsa, 2020 yilda qabul qilingan qonun 75 ta moddadan iborat bo'lgan. Ko'rinib turibdiki, yangi tahrirdagi qonunda qo'shimcha yana 41 ta modda kiritilgan. Albatta, bu ham mamlakatimizda ijtimoiy sohadagi yangilanishlar va islohotlar natijasining yaqqol namunasi deb ta'riflash mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning 2018 yilning 28 dekabrda Oliy Majlisga taqdim qilingan va mamlakatimiz hayoti uchun tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan Murojaatnomasida asoslangan konseptual xulosalar va tashabbuslarda harakatlar strategiyasini izchil rivojlantirishning eng zamonaviy asoslari o'zining chuqur aksini topdi.

Murojaatnomada, hozirgi davrning eng yetakchi talablari, mamlakatimizni taraqqiy ettirish va yangilashning dolzarb ehtiyojlarini o'zida mujassam etgan innovatsion davlat siyosatini amalga oshirish va bunda demokratiyaning zamonaviy mexanizmlari va prinsiplariga tayanilgan holda, ulkan samaraga erishishi bilan bog'liq ulug'vor vazifalar ifodalandi.

Avvalambor jamiyatimiz milliy g'oyasining yetakchi zaminlarini zamon talablari va ehtiyojlaridan kelib chiqib yangilash va yuksaltirish hamda uning natijalarini yurtimizning keng qamrovli rivojiga yo'naltirishning ratsional zaminlari asoslandi.

Prezidentimiz ta'kidlaganidek: "oldimizga qo'ygan ulkan vazifalarni amalga oshirishda biz uchun kuch-qudrat manbai bo'ladigan milliy g'oyani rivojlantirishimiz zarur. xususan milliy o'zligimizni anglash, vatanimizning qadimiy va boy tarixini o'rganish, bu borada ilmiy-tadqiqot ishlarini kuchaytirish, gumanitar soha olimlari faoliyatini har tomonlama qo'llab-quvvatlashimiz lozim".

Ta'kidlash joizki, zamonaviy demokratik taraqqiyotni amalga oshirishda inson salohiyatini yuksaltirish, ayniqsa innovatsion madaniyatni shakllantirish vazifalari ham bugungi kunda o'ta dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Bizning yurtimizda shu munosabat bilan inson kapitalini rivojlantirish ayniqsa jamiyatimizning buguni va kelajagi bo'lgan yoshlar salohiyatini keskin oshirish bo'yicha keng qamrovli vazifalar ro'yobga chiqarilmoqda. Zero, har

tomonlama barkamol yoshlarimiz jamiyatimizda demokrtik islohotlarni muvaffaqiyatli amalga oshirilishining potensial asosidir.

Davlatimiz rahbari Sh.M. Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Biz yoshlarning mamlakatimiz hayotidagi demokratik jarayonlarda faol ishtirok etishiga ularning siyosiy va ijtimoiy salohiyatini oshirishga alohida e’tibor qaratishimiz lozim” [4].

Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish jarayonlari, yoshlar bo’yicha amalga oshirilayogan davlat siyosatining ustuvor yo’nalishlari va ularning jamiyatimiz yoshlari innovatsion faoliyatini rivojlanishidagi ulkan ahamiyati, demokratiyaning samarali modellarini ro’yobga chiqarilishida yoshlar salohiyatining roli bilan bog’liq masalalar tahlil qilingan.

Shu bois ham bugun jamiyatimizni taraqqiy ettirishning siyosiy falsafasida inson manfaatlarini kafolatli va keng qamrovli ravishda ro’yobga chiqarish, shaxs erkinligi va kamolotini eng ezgu maqsad sifatida belgilab olish ustuvorlik qilmoqda. Bunday yondashuv esa, jamiyatni yuksaltirishning eng talabchan zamonaviy mezonlariga mos keladi.

Davlatimiz rahbari ta’kidlaganidek, “barchamizga ayonki, islohot – bu yangilanish, o’zgarish degani. Islohotlar ijobiy natija berishi uchun, avvalo, rahbarlarimiz va odamlarimiz o’zgarishi kerak. Inson o’zgarsa, jamiyat o’zgaradi” . Shu munosabat bilan jamiyatimiz yoshlarining zamonaviy fikrlaydigan, mamlakatimiz rivojining ustuvor vazifalari, maqsadlarini yuqori saviyada anglashga qodir, amalga oshirilayotgan islohotlarga nisbatan daxldorlik hissi bilan yashab, faoliyat yurgiza oladigan darajada yuksalishlari uchun murojaatnomada fan hamda ta’lim va tarbiya, ilm masalalasiga alohida katta o’rin ajratildi.

Ma’lumki, davlatimizning yoshlarga oid davlat siyosatining innovatsion asoslari rivojida O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan 5 ta muhim tashabbus tarixiy ahamiyatga molik bo’lmoqda. Zero, mazkur tashabbusning har bir yo’nalishi hozirgi davr talablaridan kelib chiqib yoshlarimizning manfaatlarini, ehtiyojlarini kuchli darajada ro’yobga chiqarish imkoniyatlarini o’ziga chuqur qamrab olgandir.

birinchi tashabbus - yoshlarning musiqa, rassomchilik, adabiyot, teatr va san'atning boshqa turlariga qiziqishlarini oshirishga, iste'dodini yuzaga chiqarishga hizmat qiladi.

ikkinchi tashabbus - yoshlarni jismoniy chiniqtirish, ularning sport sohasida qobiliyatini namoyon qilishlari uchun zarur sharoitlar yaratishga yo'naltirilgan.

uchinchi tashabbus - aholi va yoshlar o'rtasida kompyuter texnologiyalari va internetdan samarali foydalanishni tashkil etishga qaratilgan.

to'rtinchi tashabbus - yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, ular o'rtasida kitobxonlikni keng targ'ib qilish bo'yicha tizimli ishlarni tashkil etishga yo'naltirilgan.

beshinchi tashabbus- xotin-qizlarni ish bilan ta'minlash masalalarini nazarda tutadi.

Ma'lumki, ona yurtimiz mustaqilligi e'lon qilingandan keyin o'tgan nihoyatda qisqa vaqt davomida qabul qilingan eng dastlabki qonunlardan biri aynan yoshlar masalasiga bag'ishlangan edi. 1991 yilning noyabr oyida O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to'g'risida"gi qonuni qabul qilingan edi. Ushbu qonun mamlakatimiz yoshlarining siyosiy – ijtimoiy, ma'naviy sohadagi keng qamrovli huquqlarini kafolatlab berishi bilan birga, barkamol avlod tarbiyasi uchun dastlabki va xal qiluvchi xuquqiy asoslarni belgilab berdi.

2016 yilning 14 sentabrda mamlakatimiz yoshlari manfaatlarini har tomonlama ro'yobga chiqarish, yoshlar ravnaqining siyosiy-xuquqiy, ijtimoiy-madaniy va ma'naviy asoslarini yanada mustahkamlash va rivojlantirish borasida davlatimiz tomonidan olib borilayotgan oqilona siyosatning muhim samarasi sifatida O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi yangi qonuni qabul qilindi.

Ta'kidlash joizki, 4-bob, 33-moddadan iborat bo'lgan mazkur qonun normalarida yoshlar manfaatlarini ro'yobga chiqarish, yoshlarning jamiyatning faol a'zosi bo'lishi, hususan yuksak ilmiy salohiyatga erishishi uchun zarur bo'lgan barcha imkoniyatlarning huquqiy zaminlari mustahkamlandi.

Ma'lumki, mamlakatimiz aholisining 60 foizi 14 dan 30 yoshgacha bo'lgan yoshlardir. ularning ta'lim olishi, kasb-hunar egallashi uchun zamonaviy shart-sharoitlar va imkoniyatlar yaratilgan. Endilikda erishilgan natijalarni kuchli takomillashtirish va yoshlar faoliyati uchun camarali yo'naltirish, ayni bir paytda yoshlarning bo'sh vaqtlarini har tomonlama mazmunli o'tkazilishini tashkil qilishning zamonaviy mexanizmlarini amalga oshirish o'ta dolzarb ahamiyat kasb etmoqda

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining yigirma sakkiz yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. «Xalq so'zi», 2019 yil 1 sentabr. № 180.
2. O'zbekiston Respublikasining ta'lim to'g'risidagi qonuni. <https://parliament.gov.uz/uz/laws/adopted/94/3277/>
3. Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasining ta'lim to'g'risida »gi qonuni.<https://lex.uz/docs/5013007>
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Yoshlariga bayram tabrigi // Xalq so'zi, 2019 yil 1 iyul. № 133(7363)

GLOBALLASHUV JARAYONIDA YANGI O'ZBEKISTONNING MA'NAVIY YUKSALISHINI RIVOJLANTIRUVCHI OMILLAR

Sayitxonov Akmalxon Axa'tjonovich

Farg'ona davlat universiteti, (PhD)

Axa'tjonov Azizxon Akmalxonovich

Fizika-matematika fakulteti matematika

yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Maqolada globallashuv sharoitida mamlakatni ma'naviy yuksalishini rivojlantiruvchi omillar o'rganilgan. Taraqqiyotning asosi bu- millat manfaatlarini himoya qilishning strategik yo'li jamiyatning iqtisodiy-ijtimoiy, siyosiy va ma'naviy yangilanishidan iborat. O'zbekistonning jahonda va Markaziy Osiyo ijtimoiy-madaniy makonida o'zini namoyon eta olishi uning globallashuv, demokratlashuv, modernizatsiya va innovatsiya jarayonlarida faol ishtirokini taqozo etadi. Yangilanish jarayoni jamiyatdan globallashuvga qo'shilishning progressiv milliy mexanizmlarini ishlab chiqish, uning imkoniyatlaridan pragmatik foydalanish, globallashuvning dinamikasi va tendensiyalariga moslashib borish va salbiy oqibatlariga qarshi kurasha olish potensialini yuzaga chiqarishni taqozo etadi.

Annotation: The article examines the factors that promote the spiritual growth of the country in the context of globalization. The basis of development is the economic-social, political and spiritual renewal of the society, the strategic way to protect the interests of the nation. The ability of Uzbekistan to express itself in the world and in the socio-cultural space of Central Asia requires its active participation in the processes of globalization, democratization, modernization and innovation. The process of renewal requires society to develop progressive national mechanisms for joining globalization, to use its opportunities

pragmatically, to adapt to the dynamics and trends of globalization, and to reveal the potential to fight against its negative consequences.

Аннотация: *В статье рассматриваются факторы, способствующие духовному росту страны в условиях глобализации. Основой развития является экономико-социальное, политическое и духовное обновление общества, стратегический путь защиты интересов нации. Способность Узбекистана проявить себя в мире и в социокультурном пространстве Центральной Азии требует его активного участия в процессах глобализации, демократизации, модернизации и инноваций. Процесс обновления требует от общества разработки прогрессивных национальных механизмов присоединения к глобализации, прагматического использования ее возможностей, адаптации к динамике и тенденциям глобализации, раскрытия потенциала борьбы с ее негативными последствиями.*

Kalit so'zlar: *globallashuv, demokratlashuv, modernizatsiya, innovatsiya, ma'naviy yuksalish, milliy qadriyatlar, mentalitet*

Keywords: *globalization, democratization, modernization, innovation, spiritual growth, national values, mentality*

Ключевые слова: *глобализация, демократизация, модернизация, инновации, духовный рост, национальные ценности, менталитет*

Insoniyat hozirgi taraqqiyotining muhim atributlaridan biri globallashuvdir. Bugun dunyo yagona va ulkan, muttasil o'zgarib turgan dinamik global tizimni tashkil etmoqda va bu tizimdan tashqarida biror mamlakat yoki millat qolmadi. XXI asrda globallashuv insoniyat ijtimoiy integratsiyasining yangi bosqichi sifatida namoyon bo'lmoqda. Dunyo hamjamiyati o'z taraqqiyotida bir-biri bilan bunchalik kuchli bog'lanmagan va bir butunlikka intilmagan edi. Bunday bog'lanish, bir tomondan, jamiyat taraqqiyoti uchun keng imkoniyatlar yaratayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, mazkur ob'ektiv jarayonga sub'ektlarning aralashuvi oqibatida millatlarning mustaqilligi, tarixiy qadriyatlari, madaniy-ma'naviy identifikatsiyasini saqlab qolishi borasida bir qator muammolar yuzaga chiqmoqda.

O'zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida xalqimizdan berkitilgan o'zini boy tarixiga ega bo'lgan milliy ma'naviyatimizni tiklash, uni xalqimizning kelajagini o'ylab, yurtimizning ravnaqi yo'lida rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan ulkan ishlar, shuningdek, bu borada oldimizda turgan vazifalar belgilab olindi. Jamiyat hayotining barcha jabhalarida tub o'zgarishlar amalga oshirilayotgan, bozor munosabatlari ustuvor bo'lib borayotgan hozirgi sharoitda kuchli ijtimoiy siyosat yuritish taraqqiyotimizning asosiy tamoyillaridan biri bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy siyosat xalq to'g'risida - har bir ijtimoiy

guruh, qatlam, tabaqa, har bir fuqaro, yoshu keksa, erkagu ayol barcha yurtdoshlarimiz to'g'risida g'amxo'rlik qilish, islohotlarni, iqtisodiy tadbirlarni xalq manfaatlariyai ko'zlagan holda o'tkazish, xalq ta'limi, sog'liqni saqlash, madanmyat, ilm-fan sohalariga e'tiborni susaytirmaslik tushuniladi. YAngi O'zbekistonda ma'naviy yuksalishni ta'minlash, yosh avlodni madaniyatli va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat va sadoqat ruhida tarbiyalash milliy taraqqiyotning muhim talabi, ta'lim-tarbiya sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning bosh vazifasidir.

Ma'naviy yuksalish tushunchasining mazmun-mohiyati, konseptual asoslarini yoritishda ma'naviyatga bog'liq tushunchalar mazmunni ko'rib chiqish maqsadga muvofiq.

“Ma'naviyat” tushunchasini tavsiflashga doir xilma-xil talqinlar mavjud bo'lib, “Ma'naviyat: asosiy tushunchalar” izohli lug'atida: “Ma'naviyat (arab. ma'no, ma'nolar majmuasi) – moddiy hayot bilan doimo yonma-yon yuradigan, inson, xalq va jamiyat hayotining ajralmas qismi bo'lgan ijtimoiy hodisa”[1] tarzida umumlashgan ta'rif berilgan.

Ma'naviyat muammosi juda ham murakkab va serqirrali bo'lganligi sababli unga berilgan ta'riflar ham rang-barangdir. Bunda quyidagicha manzaraga duch kelamiz: ma'naviyat deganda - shaxsiy ong; kishilarning ruhiy faoliyati; axloq, nafosat va nazariy qadriyatlar yig'indisi, haqiqat va himmat hamda go'zallikning qiyomi; insonning his-tuyg'ulari; insonning jamiki axloqiy qadriyatlari yig'indisi kabilar tushuniladi.

Faylasuf olim T.Mahmudov tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ham asosiy urg'u shaxs ma'naviyati, uni shakllantirish jarayonida aks etuvchi holatlar xususidagi qarashlar o'z ifodasini topgan. T.Mahmudov “Ma'naviyat” tushunchasini quyidagicha talqin etadi: “Ma'naviyat shaxs va millatning “aqli va qalbi”ni ifoda etadigan tarix taqozasiga binoan uning turli tomonlari namoyon bo'ladigan, tabiat va insonning insoniylashuv darajasini bildiradigan ruhiy idrok, ziyrak qalb olamidir” [2].deb ta'rif bergan.

Professor B. Ziyomammedov esa “Ma’naviyat – bu kishining egallagan foydali bilimlari amaliy hayotida sinalaverib, ko‘nikma va malaka darajasidan o‘tgan va ruhiga singib, hayot tarzida aks etadigan ijodiy sifatli muidir”[3] deb ta’rif beradi:

Faylasuf olim E.Yusupov ma’naviyatning asosini tashkil qiluvchi tarkibiy qismlarini axloq-odob, bilim, ilm, amaliy malakalar, iste’dod, qobiliyat, imon, e’tiqod, vijdon, insof, ixlos, dunyoqarash va mafkuraviy omillardan iborat ekanligini ajratib ko‘rsatadi va ma’naviyat tushunchasini inson axloqi va odobi, bilimlari, istedodi, qobiliyati, amaliy malakalari, vijdoni, e’tiqodi, dunyoqarashi, mafkuraviy qarashlarining uzviy bog‘langan, jamiyat taraqqiyotiga ijobiy ta’sir etadigan mushtarak tizim [4] sifatida tariflaydi.

A.Erkaev esa ma’naviyat tushunchasining atama sifatida shakllanishida ilohiyot fani - Qur’oni Karim talqiniga bag‘ishlangan ilm, keyinchalik tasavvuf ta’limoti kuchli ta’sir ko‘rsatganini, “Ma’naviyat” so‘zi rus tilidagi “duxviost” so‘zining muqobili ekanligi, har ikki so‘zning ma’nosi bir xil bo‘lib, ikkisi ham Xudoga borib bog‘lanishini ta’kidlab, ma’naviyatga quyidagi ta’rifni beradi: “Ma’naviyat ijtimoiy ongning nisbatan umumiy (umummilliy) ahamiyat kasb etgan, e’tiqod va qadriyatlar darajasiga ko‘tarilgan sobit ehtirolari, tushunchalari, me’yorlari, ijtimoiy mo‘ljallari, amallaridir; ularning badiiy, ilmiy, falsafiy, diniy merosda, urf-odatlarda ob’ektivlashgan tizimi hamda millatni muayyan maqsadlarga erishish uchun yo‘naltiradigan milliy iroda, milliy g‘urur va or-nomusdir. U jamiyatda qaror topgan va insonning asl mavjudligini ta’minlaydigan aqliy va hissiy, ruhiy va mafkuraviy muhitidir” [5].

Bugungi kunda bizning mamlakatimizga tadbiquan olganda «ma’naviy yuksalish» tushunchasi shakllanishi va namoyon bo‘lishi, u bilan bog‘liq jarayonlarning umumiy qonuniyatlari va milliy xususiyatlarini anglash, bu boradagi ijtimoiy-falsafiy asoslarning ahamiyatini idrok qilish zarur vazifalardan biriga aylangani shubhasiz.

Fikrimizcha, ijtimoiy-falsafiy ma’noda «yuksalish» g‘oyasi muayyan xalq yoki davlat tomonidan o‘z taraqqiyotining bir davridan ikkinchi davriga o‘tish yoki jamiyatdagi umrini o‘tab bo‘lgan tushuncha va tamoyillar, amaliy faoliyat mezonlari, ba’zi tartib-qoidalar hamda eskirgan ijtimoiy munosabatlarning tayanch

paradigmalarini zamonaviy talablar asosida isloh etish varivojlanishning yangi bosqichiga erishish jarayonini ifodalaydi. Ayni paytda, ushbu sohada ham umumiy qonuniyatlar, asosiy paradigmalar va ustuvor tamoyillar shakllangan. Shu bilan birga, mazkur tushuncha uchun asos bo'lgan g'oyalarni amalga oshirishning mamlakatimizga xos xususiyatlari borligini ham alohida e'tirof etish lozim. Bu jihatdan, Prezidentimizning quyidagi fikri mamlakatimizda milliy tiklanish va yuksalish yo'lida amalga oshirilayotgan barcha islohotlar va faoliyaning asosiy mazmun-mohiyatini ifodalaydi: «Biz bu yo'lida islohotlarimizning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo'lgan jamiyatimiz a'zolarining bor bilim va salohiyati, kuch va imkoniyatlarini, butun azmu shijoatimizni ishga solishimiz zarur. Shundagina Yangi O'zbekiston jahon maydonida kuchli salohiyat, munosib obro'-e'tiborga ega bo'lgan, har tomonlama obod va farovon mamlakatga aylanadi» [6]. Ayni shu nuqtai nazardan, bu boradagi keng ko'lamli vazifalarning bajarilishi mamlakatimiz barqaror taraqqiyoti va yuksalishining muhim sharti, yurtimizda bir osmon ostida yashab, yagona maqsad yo'lida mehnat qilayotgan turli millat va elatlar, dinlar va konfessiyalarga mansub kishilar, jamiyatimizda mavjud bo'lgan davlat va jamoat tashkilotlari, bir siyosiy maydonda harakat qilayotgan partiyalar vakillari o'rtasidagi o'zaro hurmatni yanada mustahkamlashga xizmat qiladi, albatta.

Ma'avniy yuksalishga birdaniga erishib bo'lmaydi. Ma'avniy yuksalish uzoq davom etadigan, ko'p yillarni o'z ichiga qamrab oladigan murakkab davrdir. Zero, «ushbu davrda to'plagan tajribamiz bir haqiqatni yaqqol isbotlab bermoqda: taraqqiyotga – faqat mashaqqatli va jasoratli mehnat orqali erishiladi. Shu bois, pandemiya, dunyodagi chuqur iqtisodiy va siyosiy inqirozlar, ziddiyatlarga qaramasdan, xalqimizning qahramonlarcha mehnati bilan erishgan ayrim yutuqlarimizni aytib o'tishni o'rinli deb bilaman»[7] deb ta'kidlagan mamlakatimiz rahbari.

Har bir jamiyat ma'naviy yuksalishga ehtiyoj sezadi. Bugungi ma'naviy yuksalishga intilayotgan O'zbekiston o'z taraqqiyotini innovatsion rivojlanishda, fuqarolarda faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda, tashabbuskor bo'lishda,

mustaqil dunyoqarash va ijobiy fikrlash ko'nikmasini shakllantirishda, o'z mehnat faoliyatida barchadan ma'suliyatli va talabchan bo'lishda, jamiyatdagi munosabatlarda adolat ustuvorligini ta'minlashga moyil bo'lishda, korrupsiyaga qarshi kurashishda murosasiz va qa'tiy bo'lishda, jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashishda ko'rishimiz mumkin. Shuni alohida ta'kidlash joizki, bugungi kunda odamlarimiz, ularning ijtimoiy ongi, hayotga munosabati tobora o'zgarmoqda, vatandoshlarimizning siyosiy etukligi, yurtimizda va dunyoda yuz berayotgan voqea-hodisalarga nisbatan fuqarolik mas'uliyati, daxldorlik hissi oshib bormoqda. Bularning barchasi mamlakatimizning taraqqiyot va farovonlik yo'lidan izchil rivojlanib borishini, yangi marralarni qo'lga kiritishimizni ta'minlayotgan qudratli harakatlantiruvchi kuch milliy tiklanishdan-milliy yuksalish sari degan ulug' maqsad bosh g'oya sifatida maydonga chiqqanligida namoyon bo'lmoqda.

Ma'naviy yuksalish g'oyasiga e'tibor berilsa, bu milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o'z ichiga olganini ko'ramiz. Chunki, yagona Vatan tuyg'usi, adolat-qonun ustivorligida va xalq roziligi tushunchalari asrlar davomida shakllangan milliy davlatchiligimiz tarixidan, ajdodlarimizning turmush tarzini va dunyoqarashini ifodalaydi. O'zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashish va innovatsion taraqqiyot tushunchalari zamonaviy rivojlanishimizni umuminsoniy qadriyatlarga asoslanadi. Bugungi kunda dunyoda innovatsion g'oyasiz, ilm-fan yutuqlarisiz biror-bir soha rivojini tasavvur etib bo'lmaydi. Insoniyatning eng katta boyligi – bu shu xalqning ulkan intellektual va ma'naviy salohiyati hisoblanadi.

Ma'naviy yangilanishning asosiy ikki xil omilini ko'rsatish mumkin: birinchisi, milliy qadriyatlar, an'analar, mentalitet, axloqni o'z ichiga oladi. Ikkinchisi, globallashuv natijasida tarqalayotgan ma'naviyat elementlari tizimidan tashkil topgan. Unga innovatsion qadriyatlar, kreativlik, tashabbuskorlik, axborot madaniyati, faol hayotiy pozitsiya, innovatsion dunyoqarash va faoliyat, zamonaviy xulq-atvor qoidalari va boshqalar kiradi. Ular globallashuv natijasida shakllanayotgan va progressiv mohiyatga ega bo'lgan omillar bo'lib, milliy taraqqiyotga xizmat qiluvchi sanaladi.

Bu ikki omilning ma'naviy yangilanishga ta'sir darajasi turlicha. Birinchisi, insonni milliy xususiyatlar va mentalitet tomon yo'naltiruvchi fundamental va nisbatan konservativ omillar bo'lsa, ikkinchisi, insonning turmush tarzi va kundalik hayotida muntazam duch keladigan dinamik xususiyatga ega bo'lgan omillardir. Bu omillarning determinanti insonning o'sib borayotgan ehtiyojlari bilan bog'liq bo'lib, ular innovatsiyalar uchun ochiqdir. Xizmat ko'rsatish tizimi, ommaviy axborot vositalari, kommunikativ texnologiyalar, virtual borliq elementlari, san'atning zamonaviy yo'nalishlari ana shular jumlasidandir. Milliy psixologiya va axloq, milliy ong asosida shakllangan milliy mentalitet ular ta'sirida tez o'zgarib boradi.

Ma'naviy yangilanish quyidagilarni taqozo etadi:

- ma'naviyat sohasida shaxsning madaniy degradatsiyasiga olib keluvchi oddiy (primitiv) moddiy ehtiyojlarning jamiyat ongida asosiy o'rinni egallab olishiga yo'l qo'ymagan holda, yuksak ma'naviy ehtiyojlarni shakllantirish;
- shaxs ma'naviy potensialini, ayniqsa, yoshlarning intellektual va ma'naviy potensialini yuzaga chiqara olishi va realizatsiya qilishi uchun imkoniyatlar yaratish, mazkur potensialni saqlab qolish va rivojlantirish.

Globallashuvning inson va uning ma'naviyatiga ziddiyatli ta'sirini inkor etmagan xolda, globallashuv, asosan, ijobiy xarakterga ega, deb xulosa qilamiz. Globallashuv ruhida tarbiyalangan inson:

- dinamik va mobillik xususiyatiga ega;
- ongi turli madaniyatlar sintezini ifoda etishi sababli, uning ratsional va tanqidiy tafakkuri darajasi yuqori, unda realizm, kreativlik, pragmatik yondashuv his-tuyg'uga nisbatan ko'proq;
- o'z ma'naviyatigina emas, boshqa ma'naviyatni ham o'zlashtirishi natijasida, u milliy ma'naviyat tizimiga jamiyat taraqqiyoti va manfaatlariga xizmat qiluvchi ilg'or elementlarni olib kelishi mumkin;
- o'z intellektual salohiyatini rivojlantirib borishi sababli u o'z ma'naviyatini boshqa ma'naviyatlar bilan solishtirish va unga tanqidiy qaray olish, milliy

qadriyatlarni real baholash va zarur bo'lganda, qayta ko'rib chiqa olish salohiyatiga ega.

Har qanday tarixiy va zamonaviy qadriyatlarga jamiyatning ijodiy yondashuvi talab etiladi. Bunday ijodiy yondashuv jarayonida ilg'or qadriyatlarni o'rganish, ulardan davlatimizning demokratik taraqqiyotiga xizmat qiladigan, milliy manfaatlarimizga mos tushadigan elementlarini tanlab olish va ularni jamiyatda qo'llay bilish kabi muammolar hal etiladi. Globallashuv sharoitida milliy ma'naviyat tarixiy davr talablari asosida rivojlanadi va milliy manfaatni himoya qiladi. Bu milliy ma'naviyatning doimiy yangilanib borishini talab etadi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Ma'naviyat: asosiy tushunchalar izohpi lug'ati. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2010. – b.333.
2. Maxmudov T. Avesto haqida. Toshkent.: Sharq, 2000: -b. 117.
3. Zunnunov A. Pedagogika tarixi. -Toshkent.: O'qituvchi, 2004. –b. 8.
4. Yusupov E. Inson kamolotining ma'naviy asoslari. T.: «Universitet», 1998, - b.38
5. Erkayev A. Milliy g'oya va ma'naviyat. -Toshkent.: Ma'naviyat, 2002.-b.49.
6. Mirziyoev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. –Toshkent: O'zbekiston, 2021. – B. 5.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2023 yil uchun Murojaatnomasi//<https://review.uz/oz/post/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-2023-yil-uchun-murojaatnomasi-toliq-matn>

MUSTAQILLIK YILLARIDA ROSSIYA MUZEYLARIDA SAQLANAYOTGAN O'ZBEKISTON MADANIY MEROSINING O'RGANILISHI

Abdullayeva Nigora Sanjarovna

*Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
Amerika texnologiyalar universiteti rektor maslahatchisi*

Annotatsiya: Maqolada Rossiya muzeylarida hozirgi kunda saqlanayotgan O'zbekiston madaniy merosining o'rganilishiga bag'ishlangan mustaqillik davri tadqiqotlari tahlil qilingan, ularning tarixshunoslik nuqtai nazaridan yutuqlari va bu yo'nalishda e'tibor qaratish kerak bo'lgan jihatlar ochib berilgan.

Kalit so'zlar: madaniy meros, muzey kolleksiyalari, artefakt, numizmatik va etnografik ashyolar, qo'lyozmalar.

Аннотация: В статье анализируются исследования периода независимости, посвященные изучению культурного наследия Узбекистана, хранящегося в настоящее

время в музеях России, раскрыты их достижения с точки зрения историографии и аспекты, на которые следует обратить внимание в этом направлении.

Ключевые слова: культурное наследие, музейные коллекции, артефакты, нумизматические и этнографические предметы, рукописи.

Abstract: The article analyzes the studies of the independence period devoted to the study of the cultural heritage of Uzbekistan, currently stored in museums in Russia, reveals their achievements from the point of view of historiography and aspects that should be paid attention to in this direction.

Keywords: cultural heritage, museum collections, artifacts, numismatic and ethnographic items, manuscripts.

O'zbekiston xalqining umummilliy boyligi hisoblanadigan madaniy merosimizni muhofaza qilish, ilmiy o'rganish va undan foydalanish borasida mamlakatimizda qator ishlar amalga oshirilmoqda. Dunyoda yuz berayotgan globallashuv jarayonida moddiy va ma'naviy meros namunalarini asrash, saqlash va tadqiq etish davlatlar, millatlar o'rtasidagi ijtimoiy, madaniy va ma'rifiy aloqalarni mustahkamlashga xizmat qilishi muhimligini yana bir bor ko'rsatmoqda. YUNESKOning Markaziy Osiyo tadqiqotlari xalqaro instituti (IICAS), Islom tarixi, san'ati va madaniyatini tadqiq etish markazi (IRCICA) Markaziy Osiy mintaqasi tarixi va ma'naviy merosini tadqiq etish yuzasidan keng ko'lamli izlanishlar olib borayotganligi e'tiborga molikdir.

Hozirgi kunda Rossiya Federatsiyasining ko'plab muzeylarida O'zbekiston madaniy merosi na'munalari saqlanadi. Bu ashyolar va artefaktlar Rossiya imperiyasi bosqini va Chor mustamlakachiligi davrida turli yo'llar bilan ushbu muzeylarga borib qolgan. Rossiya muzeylarida saqlanayotgan O'zbekistonga oid madaniy meros namunalarining shakllanish jarayonlari va ularni tadqiq etish masalalari hozirgi kunga qadar alohida ilmiy tadqiqot ob'ekti sifatida o'rganilmagan bo'lsa-da, shu mavzuga yaqin tadqiqotlarda ushbu masala muayyan darajada yoritilgan.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda kolleksiyalarni to'plash, o'rganish va komplektlashga oid tadqiqotlar R.Almeyer, D.Kuryazova, D.Qurbonovalar tomonidan olib borilgan. Jumladan, R.Almeyer Buxoro muzey-qo'riqxonasidagi muzey ishi, Turkistonda tashkil etilgan sanoat va badiiy ko'rgazmalarning davriy matbuotlarda (1870-1917-yillar) yoritilishiga doir tadqiqotlar, tarixshunoslik

qismida Rossiya muzeylaridagi “Musulmon” fondlari haqidagi ma’lumotlarni keltirib o’tadi va ilmiy adabiyotlarni tahlil etadi [**1: 10-11**].

D.Kuryazovanning tadqiqotida O‘zbekistondagi tarix va o‘lkashunoslik ixtisosligidagi muzeylar [**11**], J.Ismailova, N.Habibullayev, B.Xasanov, I.Ilalov, O‘.Yormuhammedov, L.Levteyeva, Sh.O‘ljayeva, D.Rahimova, G.Dresvyanskaya, K.Nishonova, M.Muhamedova, X.Raxmatillayevlarning ilmiy nashrlarida esa zamonaviy muzeyshunoslikka oid muammolar va ularning yechimlari bayon etilgan [**6, 18, 14, 5, 3, 2, 12**].

Mustaqillik yillarida prof. D.A.Alimova rahbarligida O‘zR FA Tarix instituti ilmiy xodimlari tomonidan tayyorlangan “Mustabid tuzumning O‘zbekiston milliy boyliklarini talash siyosati: tarix shohidligi va saboqlari” kitobida Rossiya imperiyasi va sovetlar tomonidan Turkiston milliy madaniyatiga nisbatan olib borgan siyosati, uning asosiy maqsadi va mohiyati o‘z davri uchun chuqur hamda keng tarzda yoritilgan. Kitobda Turkiston va keyinchalik O‘zbekistonning milliy boyliklarini talab ketish siyosati tahlil qilinib, uning mohiyati ochib berilgan. Asarda sovet hukmronligi davlati davrida o‘zbek xalqi madaniyati taraqqiyoti va madaniyat durdonalariga bo‘lgan salbiy munosabat, Turkiston xalqlarining madaniy merosi ayovsiz talanganligi, imperiya amaldorlari, zobitlari, savdogarlari boylik orttirish maqsadida o‘lkaning qadimiy asori atiqalari, tilla, kumush tangalarini, bezakli qurol-yaroqlarini tashib ketganligi ko‘rsatib berilgan. Buxoro amirligi, Xiva va Qo‘qon xonliklaridan ko‘pgina nodir qo‘lyozmalar, hujjatlar, noyob qadimiy buyumlar, etnografik materiallar Rossiya kutubxona va muzeylariga tashib ketilganligi bayon etilgan [**13: 331**]. Ammo ushbu ishda tarixiy manbalardan kompleks tarzda foydalanilmaganligi, manbalar o‘zaro solishtirmaganligi sababli keltirilgan ma’lumotlar ishonchliligi savol ostida qolgan.

Mustaqillik yillarida O.Klichev tomonidan Rossiya-Buxoro munosabatlariga doir sovg‘a buyumlar katalogi tuzib chiqiladi. Ushbu katalog hozirgi kunda Rossiya muzeylarida saqlanuvchi artefaktlar tarixi hamda tarkibi to‘g‘risida qimmatli ma’lumotlarni taqdim etadi. O.Klichev tadqiqoti davomida

muzeylardan 60 dan ziyod artefaktlar aniqlab ilmiy muomalaga olib kirgan [7: 20]. Tadqiqotchining xulosasiga ko'ra, bir necha mingga yaqin muzey eksponatlari orasida ashyolardagi matnlar diplomatik tortiqlarni aniqlashda ko'maklashadi. Epigrafik matn va tamg'alar tortiqlarni tayyorlash jarayoni, bu ishga jalb qilingan usta hunarmand va uni yo'llovchi shaxs to'g'risidagi taxminlarga oydinlik kiritadi [7: 33].

Respublikamizda ushbu masala yuzasidan ahamiyatga molik izlanish F.Abduholiqov rahbarligidagi "O'zbekiston madaniy merosi jahon to'plamlarida" loyihasi hisoblanadi. Loyiha 60 jilddan iborat bo'lib, shulardan 18 jildi Rossiya muzeylari, kutubxonalari, arxivlari va shaxsiy kolleksiyalarda saqlanuvchi madaniy meros na'munalarimiz haqida batafsil ma'lumot berilgan. Ushbu loyiha doirasida nashr etilgan Rossiya muzeylaridagi O'zbekiston madaniy merosi to'g'risidagi to'plamlar quyidagilardan iborat: "Sobraniye Gosudarstvennogo muzeya Vostoka (T. I.)", "Sobraniye Rossiyskogo etnograficheskogo muzeya (T. II.)", "Sobraniye Gosudarstvennoy Tretyakovskoy galerei (T. III.)", "Vishivka i kovri Uzbekistana v zarubejnix sobraniyax (T. IV.)", "Proizvedeniya Alishera Navoi v shedevrax knijnogo iskusstva XV–XVI vekov (Iz sobraniya Rossiyskoy natsionalnoy biblioteki) (T. V.)", "Muzikalnoe naslediye Uzbekistana v sobraniyax Rossiyskoy Federatsii (T. VI.)", "Sobraniye Instituta vostochnix rukopisey Rossiyskoy Akademii nauk (T. VII.)", "Sobraniye Gosudarstvennogo Ermitaja (chast 1) (T. VIII.)", "Kulturnoe naslediye Uzbekistana v muzeyax Moskv (T. X.)", "Sobraniye Gosudarstvennogo Muzeya istorii religii (T. XII.)", "Kovrodeliye Uzbekistana: traditsiya, soxranennaya v vekax (T. XIV.)", "Sobraniye Gosudarstvennogo Ermitaja. Chast vtoraya. Iskustvo Maverannaxra VIII–XV vv (T. XV.)", "Kulturnoe naslediye Uzbekistana. Knijnoe iskustvo Maverannaxra XV–XVII vv. (T. XVII.)", "Uzbekistan na istoricheskix fotografiyax XIX – nachala XX v.v sobraniyax rossiyskix arxivov (T. XXXVII.)", "Keramika Uzbekistana v sobraniyax mira (T. XLIV.)", "Yuvelirniye ukrasheniya Uzbekistana v sobraniyax mira (T. XLV)", "Sobraniya muzeyev Respubliki Tatarstan (T. LVII.)", "Sobraniye Gosudarstvennogo Ermitaja. Diplomaticheskiye

dari uzbekskix xanov i etnograficheskaya kolleksiya (T. LIX.)” [8, 9, 10, 15, 16]. Yuqoridagi to‘plamlar o‘zbek, rus va ingliz tilida tayyorlanib, har bir eksponatning saqlanuv muassasasidagi tartib raqami, uning sifatli fotosurati va qisqacha tavsifi keltirilgan.

D.Qurbonova o‘zining nomzodlik dissertatsiyasida temuriylar davriga oid xorijsa olib chiqib ketilgan ashyolar bilan bog‘liq muammolarni o‘rgangan. Nomzodlik dissertatsiyasida Xivaga yurishda Kaufmanga hamrohlik qilgan sharqshunos A.L.Kun sharq qo‘lyozmalari va hujjatlaridan iborat nihoyatda noyob kolleksiya (sharq qo‘lyozmalaridan iborat 300 kitob, shulardan 129 tasi 140 jildidan iborat tarixiy asarlar, 20 muallifning 30 jildlik asrlari, huquqshunoslik va ilohiyot masalalari bo‘yicha 50 jildidan iborat 40 asar, 18 nusxa “Qur’on” va 50 ta darslik) to‘plagan hamda uni 1873-yili Imperator xalq kutubxonasiga topshirgan. A.L.Kun va uning guruhi Xivadan tanga zarb qilishga mo‘ljallangan 200 nusxa shtampni, muhrlar bog‘lamini, xon taxtini, 172 nusxa jo‘chi tangalarini, Qo‘ng‘irot sulolasidan bo‘lgan Xiva xonlarining 3 nusxa tangasi va bir qator etnografik ashyolarini, xususan ayollar va bolalar kiyimlari, ko‘plab tilla va kumush bezaklarini olib ketganligi haqidagi muhim ma‘lumotlar o‘z aksini topgan [17: 23-24].

Shuningdek, D.Qurbonovanning “Jahonning yirik muzeylarida O‘zbekistonga oid kolleksiyalarning shakllanishi va ularni komplektlash tamoyillari” deb nomlangan doktorlik dissertatsiyasi mustaqillik yillarida yaratilgan xorijsa saqlanayotgan madaniy merosimiz tadqiqiga bag‘ishlangan sanoqli tadqiqotlardandir [17]. Dissertatsiyaning 3-bobi 1-paragrafi bevosita biz tadqiq etayotgan masalaga bag‘ishlangan. Ushbu muammoni tadqiqotchi Sankt-Peterburg Davlat Ermitaji, Rossiya etnografiya muzeyi, Sharq xalqlari davlat muzeylari misolida tahlil etgan. Umuman olgan tadqiqotchining asosiy tadqiqot ob’ekti Rossiya muzeylari bo‘lmaganligi sababli bu masala yuzasidan umumiy fikr bildirilgan.

Xulosa qilib aytganda, mavzuga doir tadqiqotlar tahlilining ko‘rsatishicha, O‘zbekiston madaniy merosi Rossiya muzeylari kesimida (XIX asr ikkinchi yarmi

– XX asr) masalasiga oid maxsus ilmiy izlanishlar olib borilmagan hamda hozirgacha tarixshunosligimizda yaxlit fundamental tadqiqot sifatida, kompleks ravishda o'rganilmaganligini ko'rsatadi. O'zbekiston madaniy merosining Rossiya muzeylarida saqlanishi masalasi ilmiy va tarixiy tahlilga keng miqyosda yondashishni talab qiladi. Bu soha bo'yicha amalga oshiriladigan tadqiqotlar, madaniy merosni saqlash, qayta tiklash va uning ijtimoiy, madaniy ahamiyatini anglashga xizmat qiladi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References:

1. Альмеев Р.В. Музеи Узбекистана и социально-культурные перспективы их развития (1991-2000 г.г.). Автореф. дисс. на соискание уч. Ст. доктора ист. наук. – Ташкент, 2012. – С. 10-11.
2. Дресвянская Г.Я. Музей и общество //Мозийдан садо. – 2000. № 1-2 (5-6). – С. 30-33.
3. Ёрмухаммедов Ў. Нажотбахш қарор // Гулистон. – 1995. № 2. – Б. 28-29.
4. Жабборов И., Раҳимова Д. Замонавий музейшуносликнинг долзарб муаммолари // Мозийдан садо. – 2003. № 1 (7). – Б. 10-12.
5. Илалов И. Музееведение. – Ташкент: Муסיка, 2006. – 357 с.
6. Исмоилова Ж. Музей – тарих кўзгуси // Мозийдан садо. – 2003. № 2 (18). – Б. 17-78., Исмоилова Ж.Х., Мухамедова М.С. Музей предметлари атрибуцияси ва экспертизаси. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2013. – 224 б.; Исмоилова Ж.Х., Мухамедова М.С. Замонавий жаҳон музейшунослик. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2013. – 305 б.; Исмоилова Ж.Х., Нишанова К.С., Мухамедова М.С. Музей ва жамият. – Тошкент: Чинор ЭНК, 2015. – 174 б.
7. Klichev O. Diplomatiek munosabatlarga doir materiallar: Rossiya imperiyasi va Buxoro amirligi o'rtasidagi elchilik qabullari tarixini o'rganish manbasi (1867-1917 yy.). Tarix fanlari doktori (DSc) imiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – Buxoro, 2023. – B. 20.
8. Культурное наследие Узбекистана. Музыкальное наследие Узбекистана в собраниях Российской Федерации. – Тошкент: Silk road media, 2020. Т. 6. – 472 б.
9. Культурное наследие Узбекистана. Собрание Института восточных рукописей Российской Академии наук. – Тошкент: Silk road media, 2020. Т. 7. – 480 б.
10. Культурное наследие Узбекистана. Собрание Государственного Эрмитажа. Часть 1. – Тошкент: Silk road media, 2020. Т. 8. – 528 б.
11. Курязова Д.Т. Ўзбекистон музейлари ва уларнинг мустақиллик давридаги фаолияти (тарих ва ўлкашунослик музейлари мисолида). Тарих фан. ном. дис. ... автореферати. – Тошкент, 2009. – 30 б.
12. Рахматиллаев Х. Музейшунослик. Дарслик. – Фарғона: Classik, 2023. – 218 б.
13. Тарих шоҳидлиги ва сабоқлари. – Т.: Шарқ, 2000. – Б. 331.
14. Хасанов Б.В. Ўзбекистон музейларидаги моддий ва маънавий меросни сақлаш, тиклаш ва тарғиб қилишдаги ўзига хос усуллар // Ўзбекистоннинг бетақдор маданият мероси: муаммолар, ечимлар ва истиқболлар. – Тошкент, 2013. – Б. 9.; Ўша муаллиф. Тарихшуносликнинг замонавий методларидан музей экспозицияларини яратишда

фойдаланиш // Моддий-маънавий мерос ва умумбашарий қадриятлар. – Тошкент, 2016. – Б.11.; Ўша муаллиф. Ўзбекистон музейларидаги моддий ва маънавий меросни сақлаш, тиклаш ва тарғиб қилишдаги ўзига хос усуллар // Ўзбекистоннинг бетақроқ маданий мероси: муаммолар, ечимлар ва истиқболлар.-Тошкент, 2016. – Б. 9.; Ўша муаллиф. Музей экспозицияларини яратишда ўзига хос замонавийлик //Моддий-маънавий мерос ва умумбашарий қадриятлар.-Тошкент, 2015. – Б.3.

15. Ўзбекистон маданий мероси. Россия этнография музейи тўплами. – Тошкент: Silk road media, 2020. Т. 2. – 472 б.

16. Ўзбекистон маданий мероси. Татаристон Республикаси музейлари тўпламлари (Россия). – Тошкент: Silk road media, 2022. Т. 57. – 111 б.

17. Қурбонова Д.А. Хориж музейларида сақланаётган темурийлар даврига оид тарихий ва маданий ёдгорликлар. Тарих фан. ном. дис. ... автореферати. – Тошкент, 2009. – 30 б.

18. Ҳабибуллаев Н. Ўзбек музейларининг истиқболи //Мозийдан садо. – 1999. № 1-2. – Б. 12-13.; Ўша муаллиф. Темурийлар тарихи давлат музейи // Мозийдан садо. – 1999. № 4 (32). – Б. 5-8.

MILLIY G'OYANI YOSHLAR ONGIGA SINGDIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI.

Pulatova Nigoraxon Rahimjonovna
Farg'ona davlat universiteti o'qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Milliy g'oyaga ishonch va e'tiqodli bo'lishda yoshlarning tariximizga, milliy qadriyatlarimiz, urf-odat va an'analarimizga, merosimizga, tarix hamda ona tilimizga munosabati, uni bilishi va milliy g'oyani yoshlar ongiga singdirishning ilmiy-nazariy asoslari yoritib berilgan.

Аннотация: В данной статье раскрыты научно-теоретические основы привития молодёжи национальной идеи, формирования веры и убеждённости в ней, а также отношения молодёжи к нашей истории, национальным ценностям, обычаям и традициям, наследию, истории и родному языку.

Annotation: This article explores the scientific and theoretical foundations of instilling the national idea in youth, fostering faith and conviction in it, as well as the attitudes of young people toward our history, national values, customs and traditions, heritage, history, and native language.

Kalit so'zlar: Milliy, g'oya, e'tiqod, qadriyat, jamiyat, taraqqiyot, urf-odat, mafkura.

Ключевые слова: Национальный, идея, убеждённость, ценность, общество, развитие, обычаи, идеология

Keywords: National, idea, conviction, value, society, development, customs, ideology.

Milliy g'oya xalqning tub manfaatlarini ifoda etadigan, uni o'z oldiga qo'ygan maqsadlari sari birlashtiradigan va safarbar etadigan g'oyadir. O'z tarixi va taraqqiyotining tub burilish davrlarida har qanday millat va xalq kelajagini belgilaydi, unga yetishning o'ziga mos yo'llarini tanlaydi. Ana shu jarayonga xos

ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy yo'nalishlar bilan barcha g'oyaviy tamoyillarini ham belgilab oladi. Bunda butun millat uchun umumiy bo'lgan g'oyalar nihoyatda katta ahamiyat kasb etadi. “Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar” risolasida O'zbekiston Birinchi Prezidenti Islom Karimov tomonidan nazariy jihatdan asoslab berilgan “Vatan ravnaqi”, “Yurt tinchligi”, “Xalq farovonligi”, “Komil inson”, “Ijtimoiy hamkorlik”, “Millatlararo totuvlik”, “Diniy bag'rikenglik” kabi umumxalq g'oyalari ana shunday umumiy g'oyalar qatoriga kiradi.

O'zbekiston Birinchi Prezidenti I.A. Karimov ta'kidlaganidek, “Milliy g'oya deganda, ajdodlardan avlodlarga o'tib, asrlar davomida e'zozlab kelingan, shu yurtda yashayotgan har bir inson va butun xalqning qalbida chuqur ildiz otib, uning ma'naviy ehtiyoji va hayot talabiga aylanib ketgan, ta'bir joiz bo'lsa, har qaysi millatning eng ezgu orzu-intilish va umid-maqсадlarini o'zimizga tasavvur qiladigan bo'lsak, o'ylaymanki, bunday keng ma'noli tushunchaning mazmun-mohiyatini ifoda qilgan bo'lamiz.” [1:71]

Bizning g'oya va mafkuramiz bu sohadagi jahon andozalariga, xalqaro huquq qoidalariga to'la mos keladigan quyidagi tamoyillar asosida amal qiladi:

umuminsoniylikning ustuvorligi;

milliy qadriyatlarga sodiqlik;

insonparvarlik;

vijdon erkinligi;

fikrlar rang-barangligi;

demokratiya, kuchli davlatdan – kuchli jamiyatga o'tish;

jamiyat hayotini erkinlashtirish va boshqalar.

Milliy g'oyada O'zbekiston xalqining mamlakatimiz rivojida belgilab olgan asosiy maqsad va muddaolarining ifodasi mujassamlashgan.

Birinchidan, o'z kelajagini ko'rmoqchi va qurmoqchi bo'lgan har qanday davlat yoki jamiyat, albatta, o'z milliy g'oyasiga suyanishi va tayanishi zarurligi bilan bog'liq. Davlat tizimi, uni boshqarish va olib borilayotgan siyosat aniq ifodalangan mafkura asosida qurilmog'i lozim. “...oldin g'oya paydo bo'ladi, undan keyin g'oya

asosida mafkura, mafkura asosida esa tizim, siyosat paydo bo'ladi" [1]. Demak, o'z milliy g'oyasiga tayanmagan jamiyat inqirozga uchrab, o'z yo'lini yo'qotadi.

Ikkinchidan, milliy g'oya asosida O'zbekiston xalqining, odamlarining ongi va tafakkurini o'zgartirmasdan turib ko'zlangan oliy maqsad - ozod va obod jamiyatni, erkin va farovon hayotni barpo etib bo'lmaydi. Buning uchun esa, odamlar muayyan g'oyaga ishonishi va tayanishi zarur. Bu jarayon o'z-o'zidan harakatga kelmaydi. Ishontirmoq uchun uning ilmiy va hayotiy, to'g'ri ekanligiga e'tibor berish kerak, maqsad va muddaolarni ifodalashi lozim.

Uchinchidan, milliy g'oyaning zarurligi millatning o'zligini to'la anglash jarayoni bilan bog'liq. O'zligini anglagan millat ajralib ketishga emas, balki millatlarning ma'rifatlashish jarayoni mustahkamlanib boradi. Milliy g'oyada bugungi hayotning eng dolzarb muammolari, strategik maqsadlari bilan dialektik bog'lanishi uning yashash shartidir.

To'rtinchidan, bugun bizning tarixiy o'zgarishlar davrida totalitar tuzumdan erkin demokratik bozor munosabatlariga asoslangan demokratik tuzumga o'tish sharoitida yashayotganligimizdan kelib chiqmoqda. O'tish davrida o'ziga xos murakkab g'ov va to'siqlarga duch kelish tabiiy jarayon. Demak, milliy g'oya mustaqillikni mustahkamlash g'oyasining o'zagi bo'lgan - tanlangan taraqqiyot yo'limizning to'g'ri, adolatli va haqqoniy ekanligiga ishontirish orqali bunyodkorlik ishlari uchun xalqni safarbar etish uchun xizmat qiladi.

Milliy g'oyaning umumbashariy tamoyillari haqida fikr yuritilganda yana bir muhim muammo "insonparvarlik huquqi" masalasining mustaqillik yillarida ustuvor yo'nalishga ega bo'layotganligi tasodifiy hol emas. Ma'lumki, insonparvarlik haqida juda ko'plab Sharq va G'arb mutafakkirlari o'z fikrlarini bayon etishgan. Masalan, qadimgi Xitoyda ilk insonparvarlik g'oyasining ijtimoiy fikrlari Konfutsiy (e.o. 511-479 y.) ta'limotida, qadimgi Markaziy Osiyoda "Avesto" kitobida, buddizm dinida, Xristian dinining ajr g'oyasida, ya'ni jafokashlar va bechoralarga ilohiy saltanatda baxt va ozodlik berishni va'da qilganligi Islom dinida etti aqidada o'z ifodasini topgan. Shuningdek, xalqaro huquqdagi "Insonparvarlik huquqi" atamasi ham mavjudki, ushbu atama birinchi

marta qurolli mojaro yuzaga kelgan holatda madaniy qadriyatlarni himoya qilish to'g'risidagi konvensiyada ishlatilgan edi. [2:464-465].

Odamlar ongi va tafakkuridagi mustabid tuzum asoratlaridan, uning g'ayriinsoniy g'oyalaridan, shuningdek, yakka mafkuralik tamoyilidan tozalashdir. Bunga erishishning bir qator yo'nalishlari mavjud. Eng muhimi, yangi jamiyatda insonning tub manfaatlariga mos ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishdan iboratdir. Bunda milliy g'oyaning insonparvarlik va demokratik tamoyillari inson va jamiyat manfaatlari uyg'unligini belgilab beruvchi tayanch nuqta va jipslashtiruvchi kuch hisoblanadi.

Insonparvarlik tamoyilida umumbashariy tamoyillar bilan bir qatorda millat tafakkuri, ruhiyati va fikrlash tarzi, qarashlar xilma-xilligi o'zaro uyg'unlashtiriladiki, bu jarayonda mamlakatimiz taraqqiyotida barqarorlik, xavfsizlik masalalari bilan hamjihatlikda tutashgan holda namoyon bo'ladi. Millat taqdiriga daxldor bo'lgan g'oyalar eng avvalo, milliy zamin bilan bog'liq bo'ladi. Unga tayanmagan, undan bahra olmaydigan yoki undan uzilib qoladigan g'oyalar millat manfaatlariga ham xizmat qila olmaydi.

Bu jarayonda ikki muhim qonuniyat amal qiladi:

Birinchi qonuniyat millatning mavjudligi uning o'ziga xos xususiyatlari va mentalitetga ega ekanligidir. Ular millat taraqqiyoti va istiqboli uchun asosiy manba hisoblanadi. O'z negizlari asosida rivojlanish yo'lidan bormaydigan millat istiqbolda o'zligini yo'qotadi. Uni hisobga olish, amal qilishini millatning o'z negizlariga tayanib rivojlanish qonuniyati deb aytish mumkin bo'ladi.

Ikkinchi qonuniyat har qanday jarayonda bo'lgani kabi milliy rivojlanishda ham vorislik qonuni amal qiladi. Uning mazmuni shundaki, barcha jarayonlar o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi, balki ular shu yo'nalishda mavjud bo'lgan oldingilari bilan bog'liq bo'ladi. U negizida yuzaga keladi va undan keyingi taraqqiyot uchun xizmat qilishi mumkin bo'lgan elementlarni qabul qilish asosida yangi shakllana boshlaydi. Bu jarayon vorislik qonuni hisoblanadi. [3:93-94]

Shu ma'noda ham milliy g'oyaning o'ziga xos tamoyillari mavjud bo'lib, ular asosida milliy rivojlanishning dolzarb vazifalari amalga oshirilmoqda. Milliy g'oya

milliy ong va tafakkur mahsuli hisoblanadi. Ularning rivojlanishi natijasida milliy o'zlikni anglash yuzaga keladi. Milliy tafakkur millat hayot tarzi, xususiyatlari va faoliyati, uning maqsadlari va manfaatlari negizlarining milliy ongida namoyon bo'lishidir.

Milliy ong millatning o'ziga xosligi asosida rivojlanib borishidagi ko'rsatkich bo'lsa, milliy o'z-o'zini anglash manfaatlarni himoya qilishda harakatga keltiruvchi ichki ma'naviy-ruhiy salohiyatdir.

Aslida milliy ong, milliy tafakkur va milliy o'zlikni anglashdan iborat bo'lgan uchlikka amal qilmagan, uni o'zida aks ettirmagan yoki uni rivojlantirishga va mustahkamlashga yo'nalmagan g'oya o'ziga milliy g'oya maqomini ham ololmaydi. Chunki, ana shu uchlik millat mavjudligining ham real ifodasi hisoblanadi. Milliy g'oya milliy ong va milliy tafakkurning oliy ko'rinishi, uning reallikka aylanishining belgisi hisoblanadi. Ularning o'zaro ta'siri natijasidagina milliy o'zlikni anglash omili shakllanadi va millatning "men"i yuzaga keladi. Shuning uchun ham ularni o'zida aks ettirish milliy g'oyaning bosh tamoyili hisoblanadi.

Millat o'z-o'zidan shakllanmaydi, balki u jamiyat tarixiy taraqqiyotining mevasidir. Uning to'laqonli millat maqomiga yetishi uchun har bir etnik birlik, milliy tilning, madaniyat, urf-odat, an'ana va qadriyatlarda o'ziga xosligi, milliy o'zlikni anglashning shakllanganligi lozim.

Ana shu o'ziga xoslik orqali milliy g'oya namoyon bo'ladi. Milliy g'oya o'ziga xoslikni mustahkamlaydi va uning millat vakillari dunyoqarashiga aylanishida asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Bu jarayon o'z navbatida milliy totuvlik va hamjihatlikning vujudga kelishiga olib keladi. Shu ma'noda uning eng muhim tamoyili millatni birlashtirishga qaratilganligi hisoblanadi.

Milliy manfaatlar milliy g'oyada mustahkam ifodalangan bo'lsa, milliy hamjihatlik mustahkam bo'ladi va millat barqaror taraqqiyotga erishishi mumkin bo'ladi. Shu ma'noda ham milliy g'oyaning qudrati milliy manfaatlarni to'laqonli ifodalashi bilan belgilanadi.

Milliy g'oyaning yana bir tamoyili uning milliy urf-odat, an'ana va qadriyatlarni mustahkamlash va rivojlanishiga asos bo'lishidir. Ular millatning o'ziga xosligini eng yuksak darajada ifoda etadi. Ularning mustahkamlanishi va rivojlanishi milliy g'oyaga bog'liq bo'ladi. Milliy g'urur, iftixor va mas'uliyat kabi tuyg'ularning shakllanishi ham milliy g'oya bilan bog'liqdir. Milliy g'urur har bir insonning millat vakili sifatida o'z-o'zini anglash natijasida sodir bo'ladigan ichki ruhiy kayfiyat hisoblanadi. Bu tuyg'u o'z ona zamini, ajdodlari tomonidan qoldirilgan moddiy va ma'naviy merosdan, o'z millatining jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissalaridan, o'z Vatanining taraqqiyotda erishgan yutuqlaridan, millatining boshqa millatlar oldidagi qadr-qimmatini va obro'-e'tiboridan ruhining ko'tarilishi hissiyotidir.

Milliy iftixor har bir millat vakilining o'z millatining taraqqiyotning barcha yo'nalishlarida erishgan yutuqlaridan faxrlanish, quvonish va shodlanish kayfiyatidir.

Milliy mas'uliyat esa har bir millat vakilining o'z millatining bugungi, ertangi kuni va istiqboli uchun o'zini daxldor ekanligini his qila bilishidir.

Bu tuyg'ular asosida milliy g'oya turadi. Uning asosiy vazifasi ham ana shu tuyg'ularni shakllantirishga yo'naltirilganligi bilan belgilanadi. Chunki ular har bir millatning taraqqiyotga erishish va yuksalishida asosiy omil bo'ladi.

Insoniyat aql-zakovati yuksalayotgan, uning oldida yechish murakkab bo'lgan global muammolar ko'lami kengayib borayotgan va dunyoda barcha mamlakatlarda xalqlar birgalashib yashashlari avj olib borayotgan bugungi kunda milliy g'oya tor manfaatlar emas, balki mamlakatda yashayotgan barcha xalqlarning manfaatlarini ifodalashi va ularda yagona Vatan tuyg'usini shakllantirishga xizmat qiladi. Albatta, Vatan tuyg'usini shakllantirish bu har bir millatga xos bo'lgan xususiyatlarning barbod bo'lishiga emas, balki umumxalq ruhiyatining shakllanishiga olib keladi. Yagona Vatan ruhiyati nafaqat mamlakat nomi bilan ataluvchi millat vakilida, balki unda yashayotgan boshqa millat va elat vakillarida ham Vatanparvarlik, unga egalik qilish, uning istiqboli oldida mas'uliyat kabi hissiyotlarning shakllanishiga olib keladi. Shu sababli ham milliy

g'oya bugungi kunda bir millat doirasidan umumxalq doirasiga qadar bo'lgan manfaatlarni uyg'unlashtirishga asos bo'lmoqda.

Milliy meros, tarixiy xotirani asrash, o'zlashtirish va ularni keyingi avlodga yetkazishda milliy g'oya ma'naviy-ruhiya manba hisoblanadi. U ana shu ma'naviy-ruhiya salohiyatdagi milliylikni «asrash», ularga kuch-quvvat bag'ishlab turish vazifasini amalga oshiradi. Shu bilan bir qatorda millat vakillarini milliy-ma'naviy boyliklar bilan oziqlantiradi, ularda o'z merosini asrash va uni keyingi avlodga yetkazish ruhiyatini ham shakllantiradi.

Bu jarayonda milliy g'oya bir tomondan milliy-ma'naviy boyliklarni asrash omili bo'lsa, ikkinchi tomondan millat avlodlarini o'zaro bog'lab turish vazifasini ham bajaradi. Undagi mavjud milliylik omili avlodlarni o'zaro ma'naviy-ruhiya jihatdan bog'lab turadi va shu tariqa milliy meros va tarixiy xotiraga umrboqiylikning baxsh etilishida milliy g'oya asosiy omil bo'ladi.

Milliy g'oyaning mohiyatini to'liq anglab etmagan, eski mafkurani tasavvur qilib, bunga yuzaki qaraydiganlar ham yo'q emas. Shu bois Prezident Shavkat Mirziyoyev mamlakat mafkurasining asosiy g'oyasini ta'kidlab o'tdi:

"Biz yaratayotgan yangi O'zbekistonning mafkurasini ezgulik, odamlilik, gumanizm g'oyasi bo'ladi. Biz mafkura deganda, avvalo, fikr tarbiyasini, milliy va umuminsoniy qadriyatlar tarbiyasini tushunamiz. Ular xalqimizning necha ming yillik hayotiy tushuncha va qadriyatlariga asoslangan."

Mustaqil O'zbekiston milliy istiqlol mafkurasini oldida buyuk maqsad-muddaolar, o'ta dolzarb vazifalar turibdi. Uning asosiy maqsadlaridan biri - O'zbekiston hududida yashovchi har bir fuqaroning, har bir millat va elat kishilarini barkamol inson qilib tarbiyalash, mustaqillikning ongli fidoyisiga aylantirishdir. Negaki, jamiyat taraqqiyotini, mustaqillik bilan bog'liq bo'lgan ulkan vazifalarni bajarishga ommani safarbar etishni milliy g'oyasiz tasavvur etish mumkin emas. Insonning faoliyati uning ilg'or, bunyodkor, o'zimizga xos va mos milliy g'oyaga qat'iy amal va e'tiqod qilishiga bog'liq.

Xalqimiz asrlar davomida o'z mustaqilliklarini ta'minlash uchun Eronu-yunon, Arabu-mo'g'il va rus istilochilariga qarshi kurashib kelganlar. Bu kurash

Spitamen, Shiroq, Tumaris, Jaloliddin, Muqanna, Sarbadorlar, istiqlol kurashchilari va jadidlar faoliyatida o'z aksini topgan. Ayniqsa XIX-asr oxiri va XX-asr boshlarida yoq biz bugun jadidchilik harakati deb g'urur bilan baralla aytadigan ijtimoiy hodisa, hozirgi istiqlolimiz uchun kurash boshlagan edilar. Avvaliga maktab-maorif sohasida faoliyat ko'rsatgan jadidlar, keyinroq tam ma'noda, butun mavjud tartibotni taraqqiyot sari yo'naltiradigan islohotchilar bo'lib tanildilar.

Har bir insonning, ayniqsa, endigina hayotga qadam qo'yib kelayotgan yoshlarning ongiga - shunday fikrni singdirish kerakki, ular o'rta qo'yilgan maqsadlarga erishish o'zlariga bog'liq ekanligini, ya'ni bu narsa ularning sobitqadam gayrat-shijoatiga, to'la-to'kis fidokorligiga va cheksiz mehnatsevarligiga bog'liq ekanligini anglab etishlari kerak. Hudi shu narsa davlatimiz va xalqimiz ravnaq topishining asosiy shartidir. Xalqi yuz yillar mobaynida ozodlikni orzu qilgan O'zbekiston chinakam mustaqillikni qo'lga kiritib, gullab-yashnashi va farovonlikka erishish, taraqqiy etgan demokratik davlatlar qatari xalqaro hamjamiyatda munosib o'rin egallashi — biz ko'zlayotgan oliy maqsaddir.

Darhaqiqat o'tgan davr mobaynida ajdodlarimizning qilgan ishlarining beqiyosdir. Shuni ta'kidlab o'tish joizki, millatni, jamiyatni ilm-fan borasidagi ulkan bilimlar bilan habardor qilish, insonlarni o'zligini va urf-odatlarini unutib bo'lib ketmasligini, qolaversa, o'zbek xalqini mustamlakachilik zulmidan ozod qilib, buyuk kelajak va yuqori davlatni shakllantirish uchun o'z jonlarini Vatan bo'lmish buyuk tuyg'u oldida fido qilishgacha borishganlar.

Insoniyat tarixiy taraqqiyot tahlili shuni ko'rsatadiki, hech qanday jamiyat mafkurasiz yashay olmagan. Dunyodagi har bir jamiyatning, har bir davlatning o'ziga xos, o'ziga mos keladigan, uning uchun xizmat qiladigan, tub maqsadlari va manfaatlarini himoya qiladigan mafkurasi bo'lgan. Demak, odamlar qaysi bir jamiyatda yashamasin, nimagadir ishonishi, e'tiqod qilishi, qandaydir bir sog'lom g'oyaga, ta'limotga asoslanib ish ko'rishi, faoliyat ko'rsatishi tarixiy zaruratdir. [5:7,8] Mustaqillik tufayli birinchi marotaba Konstitutsiyamizda mafkuralar va

fikrlarning xilma-xilligiga keng o'rin berildi. Masalan, Konstitutsiyaning 12-moddasida: “O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy hayot siyosiy institutlar, mafkuralar va fikrlarning xilma-xilligi asosida rivojlanadi. Hech qanday mafkura davlat mafkura sifatida o'rnatilishi mumkin emas” [6:6] - deb yozib qo'yilgan. Bu qoida Respublika ijtimoiy-siyosiy barqarorlik va istiqlol mafkurasini ishlab chiqishda hamda mustaqillikni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – engilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008. – B. 71.
2. Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot – pirovard maqsadimiz. 8-jild. – T.: O'zbekiston, 2000. – B. 464-465.
3. Karimov I.A. Mamlakatimizni yana-da obod etish va modernizatsiya qilishni qat'iyat bilan davom ettirish yo'lida. T.21. – T.: O'zbekiston, 2013. – B. 93-94.
4. Gazeta.uz 2021/01/19
5. Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. – T.: O'zbekiston, 1996. – B. 7-8.
6. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2023. – B.

O‘ZBEKISTONNING O‘ZIGA XOS ISTIQLOL VA TARAQQIYOT YO‘LI.

Abdullayev Baxriddin Tojalievich,
FarDU Xarbiy talim fakulteti,
Mahsus tayyorgarlik sikli o'qituvchisi

Annotatsiya: O'zbekiston. Markaziy Osiyoning qoq markazida joylashgan O'zbekiston Respublikasi haqli ravishda insoniyatning noyob tarixiy va madaniy yutuqlarining davomchisi, eng qadimiyalaridan biri vatani hisoblanadi.

Dunyo tsivilizatsiyalari. Bu yerda davlatlar, shaharlar, o'ziga xos moddiy va ma'naviy madaniyat vujudga kelgan. Bu yerda o'z davrining yetuk tafakkuri yashab ijod qilgan. O'rta Osiyo davrida rus tarixshunosligida ular shimoldan Orol-Irtish suv havzasi bilan boshlanib, janubda Hindukush va Kopet tog'iga yetib borgan mintaqani atashgan.

Kalit so'zlar: jamiyat, iqtisodiy islohotlarning besh tamoyili, davlat mulkini xususiy lashtirish, bozor infrastrukturalari, mulkka egalik, ko'p ukladli iqtisodiyot, mulkdorlar sinfi, Taraqqiyot.

Аннотация: Узбекистан. Республика Узбекистан, расположенная в самом сердце Центральной Азии, по праву считается продолжательницей уникальных исторических и культурных достижений человечества, родиной одного из древнейших.

Мировые цивилизации. Здесь были созданы государства, города, уникальная материальная и духовная культура. Здесь жил и творил зрелый мыслитель своего

времени. В период Средней Азии в русской историографии называли регион, начинавшийся от Арольско-Иртышского водохранилища на севере и доходящий до Гиндукуша и горы Копет на юге.

Ключевые слова: общество, пять принципов экономических реформ, приватизация государственной собственности, рыночная инфраструктура, собственность, многоуровневая экономика, класс собственников, Развитие.

Abstract: *Uzbekistan. The Republic of Uzbekistan, located in the heart of Central Asia, is rightfully considered the successor of the unique historical and cultural achievements of mankind, the homeland of one of the oldest.*

World civilizations. States, cities, a unique material and spiritual culture were created here. A mature thinker of his time lived and created here. During the period of Central Asia, in Russian historiography, they called the region that started from the Arol-Irtish water basin in the north and reached the Hindu Kush and Kopet mountain in the south.

Key words: *society, five principles of economic reforms, privatization of state property, market infrastructure, property ownership, multi-level economy, class of owners, Development.*

Ilk Mustaqillik davrlarida O‘zbekiston Respublikasi taraqqiyotining yangi bosqichida, O‘zbekistonning o‘ziga xos taraqqiyot yo‘lini tanlashi, taraqqiyotning “O‘zbek modeli”. O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan so‘ng kun tartibida jahon andozalariga mos keladigan davlat qurish, siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy sohada tub islohotlarni amalga oshirish, ularni qonun bilan mustahkamlaydigan huquqiy tizimni vujudga keltirish vazifasi turar edi. Chunki sobiq sotsialistik tuzumga xos ijtimoiy munosabatlar va jarayonlar endilikda respublikada barpo qilinaajak yangi jamiyat manfaatlariga mos kelmas edi. Mulkchilik, mulkka egalik qilish va uni boshqarish, ishlab chiqarish omillari, bozor mexanizmi, davlatning ijtimoiy-iqtisodiy hayotini normal izga solish ana shunday jid-diy yangilanishlarni taqozo etar edi. Shuni ham aytish kerakki, jahonda hamma mamlakatbop ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning tamoyillari, barcha uchun tavsiya etish lozim bo‘lgan tayyor andozalari hech qachon bo‘lmagan va bo‘lmaydi ham. Shu bilan birga rivojlanishning madaniy, ma‘rifiy, tarixiy jihatdan asrlar mobaynida shakllangan an‘analari mavjud bo‘lgan. O‘zbekistonday qadimiy makonda o‘ziga xos yo‘l tanlash uchun ancha-muncha izlanish lozim edi. Biroq, vaqtni boy bermay, tezkorlik bilan ish tutish lozim edi. Shuning uchun ham “Mustaqil O‘zbekiston tug‘ilgan kuniyoq oyoqqa turishga, o‘zi yurishga majbur edi”. O‘zbekiston o‘z mustaqilligini qo‘lga kiritgan paytda mamlakat ichkarisida

bo'lgani kabi uning tashqarisida ham unga ishonmaydigan, shubha bilan qaraydiganlar bor edi.

O'zbekiston qanday yo'ldan boradi? Qanday jamiyat quradi? Markazsiz yashay oladimi? Respublikada ijtimoiy-siyosiy barqarorlik ta'minlanadimi? - qabilidagi savollar paydo bo'lgan edi. Unga har kim o'zicha javob qidirar edi.

Shuning uchun ham O'zbekiston mustaqilligining dastlabki kunidanoq, "jahon va o'zimizning amaliyotimizdan olingan barcha unumli tajribani rad etmagan holda o'z ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy huquqiy taraqqiyot yo'lini tanlab olishga kirishdi". Aholining barcha toifalarini yagona maqsad atrofida birlashtiruvchi g'oyalar tizimini yaratishni talab etardi. O'zbekistonning o'ziga xos taraqqiyot yo'li ana shu tarzda shakllandi. Mamlakat mustaqilligining tashabbuskori va rahnamosi sifatida O'zbekistonning birinchi Prezident xuddi ana shunday paytda o'zining qat'iy, ilmiy jihatdan asosli, hayotiy jihatdan yashovchan xulosalarini o'rta tashladi.

Ma'lumki, jahonning deyarli barcha mamlakatlarida jamiyatning bir holatdan ikkinchi bir holatga o'tish jarayoni bir necha muhim ijtimoiy muammolar bilan uzviy bog'liq.

Bular:

- davlatning islohotlarni o'tkazishdagi rahnamolik roli;
- jamiyatning moddiy, ma'naviy va ijtimoiy imkoniyatlarini safarbar etish;
- o'rta hoi sinfhi shakllantirish;
- xalqaro hamkorlikni yanada takomillashtirish masalalaridir.

Ta'bir joiz bo'lsa, bu omillarning bosqichma-bosqichligi, ularning ahamiyati, shuningdek, ulardan alohida, har birining va barchasi bir butun bo'lgan holatda beradigan samaradorligi har xil sabablarga bog'liq. O'zbekistonning birinchi prezidenti I.A.Karimov mamlakatning dastlabki yillardagi rivojlanish jarayonlarini chuqur tahlil qilib, O'zbekiston davlat qurilishi va iqtisodiyotini isloh qilish dasturining o'zagi sifatida quyidagi beshta asosiy qoidani o'rta tashladi:

Birinchidan, iqtisodiy islohotlar hech qachon siyosat ortida qolmasligi kerak, u biror mafkuraga bo'ysundirilishi mumkin emas. Buning ma'nosi shuki, iqtisodiyot

siyosatdan ustun turishi kerak. Ham ichki, ham tashqi iqtisodiy munosabatlarni mafkuradan holi qilish kerak.

Ikkinchidan, o'tish davrida davlat bosh islohotchi bo'lishi lozim. U islohotlarning ustuvor yo'nalishlarini belgilab berishi, o'zgartishlar siyosatini ishlab chiqishi va uni izchillik bilan o'tkazishi shart.

Uchinchidan, qonun, qonunlarga rioya etish ustuvor bo'lishi lozim. Buning ma'nosi shuki, demokratik yo'l bilan qabul qilingan yangi Konstitutsiya va qonunlarni hech istisnosiz hamma hurmat qilishi va ularga og'ishmay rioya etishi lozim.

To'rtinchidan, aholining demografik tarkibini hisobga olgan holda kuchli ijtimoiy siyosat o'tkazish. Bozor munosabatlarini joriy etish bilan bir vaqtda aholini ijtimoiy himoyalash yuzasidan oldindan ta'sirchan choralar ko'rilishi lozim. Bu bozor iqtisodiyoti yo'lidagi eng dolzarb vazifa bo'lib keldi va bundan keyin ham shunday bo'lib qoladi.

Beshinchidan, bozor iqtisodiyotiga o'tish obyektiv iqtisodiy qonunlar talablarini hisobga olgan holda, yaqin o'tmishimizdagi "inqilobiy sakrash" larsiz, ya'ni evolutsion yo'l bilan puxta o'ylab, bosqichma-bosqich amalga oshirilishi kerak. Ana shu muhim qoidalar O'zbekistonning Mustaqil rivojlanish va taraqqiyot yo'liga asos qilib olindi, yangi jamiyatga o'tish davrining negizini tashkil etdi. O'tgan davr mobaynida bu qoidalarning amalga oshirilishi respublikada ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni, eng muhimi, bozor munosabatlarini joriy etish yo'lidan izchil harakat qilishni ta'minladi.

Mustaqillik yillarida iqtisodiy islohotlar haqida gapirar ekanmiz, yuz bergan institutsional o'zgarishlar haqida ham qisqacha to'xtash o'rinlidir. 1991-1996-yillar mobaynida iqtisodiy islohotlarning barcha yo'nalishlarida salmoqli institutsional o'zgarishlar sodir bo'ldi. Xususan turar joylar, savdo, xizmat ko'rsatish sohasi, matlubot jamiyati obyektlari va turli tarmoqlarning mayda korxonalarini xususiylashtirish amalda tugallandi. O'rta va yirik korxonalarni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish jarayoni faol boshlab yuborildi. 1996-yil mart oyida tadbirkorlikni rivojlantirish, qo'llab-quvvatlash maqsadida,

shu jumladan, individual mehnat faoliyati bilan band bo'lgan jismoniy shaxslarni ham hisobga olib borish, ularning manfaatlarini himoya qilish, ishlarini tashkil etishda yordam ko'rsatish vazifasini o'z zimmasiga olgan tovar ishlab chiqaruvchilar va tadbirkorlarning Respublika Palatasi tashkil qilindi.

“O'zqishloqxo'jalik mashxolding”ni tashkil etdi. Uning tarkibiga Toshkent traktor zavodi ishlab chiqarish birlashmasi, “Toshqishmash” ishlab chiqarish birlashmasi, Toshkent agregat zavodi, “Chirchiqqishmash” “O'zbekqishmash” singari aksionerlik jamiyatlari kirdi. Bir so'z bilan aytganda, mustaqillik yillarida xususiy lashtirish jarayoni, O'zbekistonda izchillik bilan bosqichma-bosqich amalga oshirila bordi. O'zbekistonda iqtisodiy islohotlar o'ziga xos tarzda amalga oshirilar ekan, tadbirkorlik va ishbilarmonlikni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashga katta e'tibor berildi.

Mamlakatda tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash tizimi yaratildi. U Qonunlar, Prezident Farmonlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlarini o'z ichiga oluvchi tegishli me'yoriy-huquqiy hujjatlarga asoslanadi. Bozor iqtisodiyotiga o'tishda O'zbekiston hukumati tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashning samarali yo'llarini qidirib topa boshladi. Xususiy lashtirish va davlat tasarrufidan chiqarishning davlat Dasturidan tashqari O'zbekistonda xalq xo'jaligining barcha tarmoqlarida, shu jumladan, qishloq xo'jaligida alohida tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari qabul qilindi. 1994-yili Qoraqalpog'iston Respublikasi, barcha viloyatlar va Toshkent shahrini qamrab oluvchi mintaqaviy dasturlar ishlab chiqildi va amalga oshirila boshlandi. Bugun to'la ishonch bilan aytish mumkinki, tadbirkorlarga, avvalo, kichik biznes subyektlariga asosiy, shu jumladan, talab katta bo'lgan moddiy resurslardan foydalanish imkonini beradigan barqaror bozor mexanizmi shakllandi. Aynan ana shunday odamlar jamiyatimizning tayanchi bo'lib, uning ijtimoiy asosini tashkil etadi. Chunki aynan shular demokratik va bozor islohotlarini davom ettirish va chuqurlashtirishdan, mamlakatni barqaror va izchil rivojlantirishdan ko'proq manfaatdor ekanini ta'kidlash zarur. Shunday qilib, Mamlakatimizning iqtisodiy rivojlanish natijalari o'tgan davr mobaynida demokratik yangilanish, iqtisodiy

islohotlarni chuqurlashtirish va iqtisodiyotni erkinlashtirish yoʻlida ulkan qadamlar qoʻyilganini koʻrsatadi.

Oʻzbekiston taraqqiyotining yangi bosqichi Bu boradagi ishlarni davom ettirish, takomillashtirish va chuqurlashtirish dolzarb vazifalardan biri xisoblanib. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning farmoni bilan tasdiqlangan 2022-2026-yillarda Yangi Oʻzbekistonni rivojlantirish strategiyasi hamda “Yangi Oʻzbekiston strategiyasi” asarida dinlararo bagʻrikenglik ustuvor maqsad sifatida alohida eʼtiborga olindi.

Oʻtgan besh yilda mamlakatimizda taraqqiyotning yangi bosqichi boshlandi. Yangi Oʻzbekistonning shakllanishida maʼnaviy-maʼrifiy sohadagi islohotlar, ularni chuqurlashtirish hal qiluvchi oʻrin tutadi. Yurtboshimiz taʼkidlaganidek, jamiyat hayotining asosi iqtisod, ruhi esa maʼnaviyat ekanligini barchamiz yaxshi tushunamiz. Yangi Oʻzbekistonni shakllantirishda biz ana shu ikki ustunga, yaʼni bozor tamoyillariga asoslangan iqtisodiyot va ajdodlarimizning boy merosi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan mustahkam maʼnaviyatga tayanamiz. Maʼnaviyat jamiyatdagi barcha ijtimoiy-siyosiy munosabatlarning mazmuni va sifatini belgilab beruvchi asosdir. Bu poydevor qanchalik mustahkam boʻlsa, xalq va davlat ham shunchalik mustahkam boʻladi.

Maʼnaviyatni yuksaltirish maqsadida 2022-2032-yillarda Oʻzbekistonni maʼnaviy rivojlantirish strategiyasi, “Yangi Oʻzbekiston - maʼrifatli jamiyat” konsepsiyasi ishlab chiqiladi. Mamlakatimizda yaratilayotgan maʼnaviy-maʼrifiy tizimning yangi strategiyasi aholi va ayniqsa, yoshlar oʻrtasida maʼnaviy-maʼrifiy ishlarni sifat jihatidan yangi bosqichga koʻtarishni taʼminlaydi. Prezidentimiz bu boradagi asosiy vazifalarni belgilab, xalq, ayniqsa, yoshlarning intellektual salohiyati va dunyoqarashini rivojlantirish va boyitish, vatanparvarlik, mehr-muhabbat tuygʻulari bilan yashaydigan barkamol avlodni tarbiyalash eng oliy maqsadimiz ekanini taʼkidladi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. 2017-2021 yillarda Uzbekistan Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yoʻnalishi boʻyicha Harakatlar strategiyasi. - Toshkent: Maʼnaviyat, 2017.
2. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son
3. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi UP-158-son

4. O'zbekiston tarixi. 3-kitob. Mustaqil O'zbekiston tarixi. T. Sharq. 2011.
3. Mustakil O'zbekistan tarixining dastlabki saxifalari. - Toshkent, 2000.
4. Usmonov O'zbekiston karamlik va mustakillik yillarida. T., O'qituvchi, 1996.
5. M. Abdullayev Mustakillik: Izoxli ilmiy-ommabop lugat. Toshkent: Sharq, 2006.
6. Новейшая история Узбекистана. М. А. Рахимов. – Тошкент. 2018.
7. Mustaqil O'zbekistan tarixi. A. Sabirov. - Toshkent: Akademiya, 2013.
8. O'zbekiston Respublikasi: Mustaqil davlatning bunyod bo'lishi. T., O'zbekiston, 1992
9. O'zbekiston tarixi. R. D. Murtazayevaning umumiy taxriri ostida. - Toshkent, 2005.
10. Uzbekiston xalqining dini, madaniyati va urf-odatlar: tarix va hozirgi xolat. - Toshkent: TIU, 2011.
12. O'zbekistonning yangi tarixi. Mustakil Uzbekiston tarixi. T. Shark, 2000.
13. Erkayev A. Uzbekiston yo'li. - Toshkent: Ma'naviyat, 2011.

PENSIYA TIZIMINING SHAKLLANISH TARIXI

Mamatqulova Fotimaxon Maxammadjon qizi

Farg'ona Davlat Universiteti Ijtimoiy ish kafedrası

1-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya: Maqolada pensiya tizimi rivojlantirishning tarixiy bosqichlari muhokama qilingan bo'lib, dunyo mamlakatlarining pensiya tizimlarining shakllanishi mohiyati haqida ma'lumot berilgan. Samarali pensiya ta'minoti tizimini yaratish eng muhim vazifadir xisoblanib, dunyoda pensiya tizimining paydo bo'lishi va shakllanish jarayonlarini turli xilligi, pensiya ta'minoti tizimini turlarini shakllanishiga olib kelganligi tadqiq etilgan. Shuningdek pensiya tizimini hozirgi bosqich tendensiyalari va holatlari tadqiqotlar asosida keng taxlil qilingan. Taxlillar naijasiga ko'ra xulosa va takliflar taqdim qilingan.

Kalit so'zlar: pensiya tizimi, ijtimoiy himoya, ijtimoiy ta'minot, pensiya ta'minoti, pensiyalar, tarqatish tizimi, jamg'arma tizimi.

Аннотация: В статье рассматриваются исторические этапы развития пенсионной системы, а также приводятся сведения о характере формирования пенсионных систем стран мира. Создание эффективной пенсионной системы считается важнейшей задачей, исследовано возникновение и становление пенсионной системы в мире, что привело к формированию различных типов пенсионной системы. Также на основе исследований были подробно проанализированы тенденции и ситуации современного этапа пенсионной системы. По результатам анализа представлены выводы и предложения.

Ключевые слова: пенсионная система, социальная защита, социальное обеспечение, пенсионное обеспечение, пенсии, распределительная система, накопительная система.

Annotation: The article discusses the historical stages of the development of the pension system, and provides information about the nature of the formation of the pension systems of the countries of the world. The creation of an effective pension system is considered to be the most important task, the emergence and formation processes of the pension system in the world, and the various types of pension systems, have been studied.

Also, the trends and situations of the current stage of the pension system were extensively analyzed based on research. Based on the results of the analysis, conclusions and suggestions are presented.

Key words: *pension system, social protection, social security, pension provision, pensions, distribution system, savings system.*

KIRISH.

Bugun dunyoning qariyb barcha davlatlarida kekxa yoshdagilarga pensiya to‘lanadi. Davlatlarda pensiyaga chiqish yoshi turlicha. Shuningdek, aksariyat davlatlarda ayollar va erkaklarning pensiyaga chiqish yoshlari farq qilib, ayollar erkaklardan oldinroq pensiyaga chiqadi. Tarixda dastlabki pensiya Rim imperiyasida Yuliy Sezar tomonidan to‘langan. Shuningdek, hazrati Umar (raziyallohu anhu) xalifaligi davrida ham odamlarga nafaqa to‘lash joriy qilingan. O‘rta asrlarda pensiya birinchi marta 1673-yil Fransiyada harbiy dengiz floti zobitlariga to‘langan. Keyinchalik, 1790-yil Buyuk fransuz revolyutsiyasi paytida “Pensiya to‘g‘risida” qonun qabul qilingan.«Pensiya» so‘zi lotincha «pension» – to‘lov so‘zidan olingan. Tarixda ilk pensiya Rim imperiyasida qo‘llangan[4].

Zamonaviy pensiya tizimi XIX asr oxirida shakllana boshladi. Bevosita ana shu davrda ayrim kam sonli davlat xizmatchilarining davlat ta‘minoti o‘rniga mamlakat barcha fuqarolarini qamrab oladigan to‘la ko‘lamli pensiya tizimi tarkib topgan. Bu birinchi bo‘lib 1889-yilda Germaniyada joriy qilingan. Uning asoschisi german kansleri Otto Bismark[5] edi. Xarakterli nemis yondashuvining o‘ziga xos xususiyati shundaki, ijtimoiy sug‘urta majburiy va badallarga asoslangan edi. Germaniyada joriy etilgan pensiya tizimining moliyaviy manbayi, gildiyalar va ishchilar birlashmalari tomonidan tashkil etilgan ko‘ngilli o‘zaro yordam jamg‘armalari tamoyiliga asoslangan bo‘lib, ish beruvchilar va xodimlar tomonidan to‘lanadigan majburiy badallar hisoblanardi.

Shuningdek, Daniya, Yangi Zelandiya va Buyuk Britaniyada joriy etilgan pensiya ta‘minoti avvalo ijtimoiy ta‘minotga muxtojlariga moliyaviy yordam sifatida taqdim etilgan. Keyingi yillarda G‘arbiy Yevropaning aksariyat mamlakatlari nemis modeli ya‘ni (gildalar va ishchilarga taqdim etilgan pensiya) asosida pensiya sug‘urtasi tizimlarini shakllantirdilar.

Anglosakson mamlakatlari (Aqsh bu tarkibga kirmaydi) va Shimoliy Yevropa mamlakatlari asosan Daniya vaYangi Zelandiya davlatlari ushbu modulni

qoʻlladilar. Ushbu tizimga koʻra bu modul orqali turli vazifalar amalga oshirilgan. Nemis mamlakati tizimi orqali nafaqaga chiqqan xodimlarning ijtimoiy mavqei saqlab qolingan boʻlib, keyinchalik bu tizim Angliyada ham joriy qilindi.

Shuningdek, pensiya dasturlarining oʻziga xos xususiyati shundaki, bu davrda ularning shakllanish bosqichida siyosiy darajaga koʻtarilishida edi. Bunda farqli oʻlaroq, pensiya taʼminoti uchun hozirgi kun bilan taqqoslaganda oldindan ish xaqqidan maʼlum miqdorda toʻlovlar amalga oshirilmagan. Keyinchalik Amerika Qoʻshma Shtatlarida “Amerikan Ekspress” kompaniyasi 1875-yilda oʻz xodimlariga pensiya toʻlagan, 1915-yildan davlat xizmatchilariga pensiya tayinlana boshlaganiga qaramasdan, fuqarolarga pensiya toʻlash 1930-yilga kelib yoʻlga qoʻyilgan. Lekin AQSH birinchi boʻlib 1935-yilda federal pensiya sugʻurta tizimini joriy qilgan[6].

Biroq, hozirgacha Xitoyda toʻliq pensiya taʼminoti tizimi yaratilmagan. Amerika mamlakatlari haqida gapirish qitʼaning taʼkidlashicha, u yerda pensiya taʼminoti tizimi sezilarli darajada paydo boʻlgan keyinchalik, Kanadada milliy pensiya tizimini shakllantirish 1927-yilga, AQSH federal pensiya tizimi 1935-yilda paydo boʻlgan(bu yil tashkil etilgan ijtimoiy xavfsizlik federal pensiya jamgʻarmasi), garchi pensiya taʼminotining baʼzi elementlari garov ancha oldin paydo boʻlgan. Shunday qilib, 1875-yilda nodavlat pensiya Amerika Ekspress kredit kompaniyasi oʻz xodimlarini taʼminlash bilan shugʻullangan. Shuningdek, Yaponiyada ham 1942-yilda pensiya tizimi ikkinchi jahon urushi davrida joriy etilgan, 1954-yildan faoliyat koʻrsatishni boshlagan boʻlsada, davlatlarning pensiya tizimlarining shakllanishi va rivojlanishi evolyutsiyasini kuzatish mumkin.

F.Ruzvelt[7] fikriga koʻra, pensiya sugʻurtasi tizimini yaratishni maʼqulladi, chunki u uzoq muddat davomida siyosiy qoʻllab-quvvatlashni taʼminlanishiga intilgan.

Maʼlumki, davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi koʻplab omillarga bogʻliq boʻlib, ulardan biri pensiya taʼminoti tizimi xisoblanadi. Garchi birinchi pensiya tizimlari 100 yildan koʻproq vaqt oldin paydo boʻlgan boʻlsada va islohatlar bir necha bosqichdan oʻtgan boʻlsada, bugungi kunda rivojlangan

mamlakatlarda ham pensiya ta'minoti muammolari yana jiddiy keskinlashdi. Bu birinchi navbatda demografik omillar bilan bog'liq.

Darxaqiqat, bugungi kunda ko'pgina rivojlangan mamlakatlarda demografik vaziyatlar mehnatga layoqatli aholi sonining sekinlashishi yoki kamayishi quyidagicha tavsiflanadi.

2015-yildan boshlab butun dunyo bo'ylab mamlakat aholisi tarkibida asta-sekin keksalikning ulushi ortib bormoqda. Demograflarning prognoz qilishicha, keyingi yillar davomida asta-sekinlik bilan aholi tarkibida sezilarli o'zgarishlar bo'lishi kutilmoqda. Katta yoshdagi aholi sonining ortishi 2003-yildagi ko'rsatkichdan 6 foizdan ortiq, 2020-yilda esa 8.5 foizga o'sishini kuzatishimiz mumkin.

V.V.Kutsenkoning[8] fikriga ko'ra, pensiya tizimi ijtimoiy ta'minotni bir qismi sifatida belgilaydi. Jamiyatda ijtimoiy soha vakillarining faoliyatlari uni samarali himoya mexanizmi sifatida faoliyat yuritishini ta'minlaydi [9]. Ba'zi bir iqtisodchi olimlarning fikrlari bu fikrlardan farq qiladi.

Demak, to'liq pensiya tizimining paydo bo'lishi va uni davlat siyosati darajasida qo'llab-quvvatlashlar 18 asr oxiri 19 asr boshlariga borib taqaladi. Aynan shu vaqtda boshlab ayrim davlalar pensiya tizimini joriy qilish va ayrim fuqarolarini qamrab olish mexanizmlari ishlab chiqildi.

Biroq, Osiyoning ko'plab mamlakatlarida pensiya tizimlarining shakllanishi va rivojlanishi biroz boshqacha shakllangan. XX asr o'rtalarida, pensiya ta'minoti tizimlari aynan Xindiston va Xitoyda pensiya aynan davlat xizmatida ishlab keksaygan, nogiron bo'lgan va boquvchisini yo'qotgan shaxslarga to'lanib, oddiy fuqarolarga pensiya berilmas edi. Shu o'rinda, Hindistonning har bir shtatida alohida pensiya qonunchiligi amal qiladi. Yana shu holatga o'xshash, Malayziya mamlakati tajribasini kuzatishimiz mumkin. 1951-yilda pensiya to'lanishi faqat ishchilardan tashkil topganini ko'rishimiz mumkin. Bu esa yangi mexanizmni yaratishga ehtiyoj mavjudligini paydo qildi. Pensiya ta'minotiga o'zgartirish kiritgan mamlakatlardan biri Chili davlati bo'ldi. 1980-yilda mamlakatda davom etib kelayotgan pensiya tizimiga o'zgartirish kiritildi. Bugungi kunda Chili

mamlakatida pensiya tizimini yangi shakillarini joriy qilgan va o'zgarishida birinchilar qatoridagi mamlakat sifatida tajribasini misol qilsak bo'ladi. Bundan keyin, Shveysariya (1985), Buyuk Britaniya (1986), Daniya (1990), Kolumbiya (1993), Argentina (1994), Meksika (1997), Vengriya (1998), Polsha (1999), Gonkong (2000), O'zbekiston (2005-y.) mamlakatlarini misol keltirish mumkin.

Shu o'rinda, bugungi kunda Yevropa mamlakatlarida demografik muammolar tufayli keksa yoshdagilar soni ishga layoqatli aholi soniga nisbatan tobora oshib bormoqda. Masalan, Ukrainada 1991-yil umumiy aholining 18.7 foizini pensiya yoshidagilar tashkil etgan bo'lsa, 2018 yilga kelib bu ko'rsatkich 22.1 foizga chiqdi. Demografik tadqiqotchilarning xulosasiga ko'ra, 2036 yil Ukrainaning 30 foiz aholisi nafaqaxo'rga aylanadi. Bu esa 16 yildan keyingi o'ziga xos «portlash»ga hozirdanoq tayyorlanish kerak degani[10].

Bugungi kunni tarixi sifatida shuni alohida takidlash kerakki, O'zbekiston Respublikasida 1993- yilda "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi qonun qabul qilindi. Ushbu qonun bilan fuqarolarning qariganda, mehnat qobiliyatini to'liq yoki qisman yo'qotganda, boquvchisiz qolganda, ijtimoiy ta'minlanishdan iborat konstitutsiyaviy huquqlarini ro'yobga chiqarish, davlat pensiyalarining yagona tizimini, ularni tayinlash, hisoblab chiqarish, qayta hisoblash va to'lashning huquqiy asoslari yaratildi. Mazkur hujjatda mamlakatning milliy va demografik xususiyatlari hisobga olingan, yuqori unumli, munosib ish haqi to'lanadigan mehnatni rag'batlantirish choralari belgilangan.

Shu bilan birga, qonunning 1993- yilgi tahririda aholining pensiya ta'minotida umumiy birdamlik va taqsimlash tamoyili saqlanib qoldi. Chunki mamlakatda bozor mexanizmlari to'la ishga tushmaganligi pensiya tizimida darhol tub o'zgarishlar qilish imkonini bermasdi.

1996-yilda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori bilan Ijtimoiy ta'minot vazirligi huzurida Pensiya jamg'armasi tashkil etildi. Ijtimoiy ta'minot vaziri bir yo'la Pensiya jamg'armasi boshqaruvi raisi hisoblanardi. Mazkur institutsional o'zgartirishlar mamlakatda pensiya ta'minotining tashkiliy tuzilmasini jiddiy tarzda takomillashtirishga, pensiyani rasmiylashtirish, pensiya

to'lovlari buyurtmalari va moliyalashtirish hajmlarini shakllantirishda ko'p pog'onali tizimga barham berishga xizmat qildi.

Mamlakat aholisining pensiya ta'minoti tizimini isloh qilish jarayonida 2001-yilda Ijtimoiy ta'minot vazirligining Pensiya jamg'armasi budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga aylantirildi, u avval O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasi tarkibiga kiritildi, keyin esa Moliya vazirligi tasarrufiga berildi.

“Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida”gi qonunga muvofiq, O'zbekistonda pensiyalarning quyidagi turlari belgilab qo'yilgan: – yoshga doir pensiya; – nogironlik pensiyasi; – boquvchisini yo'qotganlik pensiyasi. Yoshga doir pensiya olish huquqiga erkaklar 60 yoshga to'lganda va ish stajlari kamida 25 yil bo'lgan taqdirda, ayollar 55 yoshga to'lganda va ish stajlari kamida 20 yil bo'lgan taqdirda ega bo'ladilar.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 12.08.2024 йилдаги ПФ-108-сон
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 17.11.2023 йилдаги ПФ-196-сон
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 27.10.2020 йилдаги ПФ-6094-сон
4. Словарь «Борисов А.Б. Большой экономический словарь. — М.: Книжный мир, 2003. — 895 с.».
5. Шульце Хаген. Краткая история Германии. — М., 2004. — С.116
6. Захаров М. Л., Тучкова Э. Г. Право социального обеспечения России: учебник. 2-е изд., испр. и перераб. М.: Издательство БЕК, 2002. 560 с.
7. Ижаева И.Р. Концепция развития пенсионной системы Российской Федерации в посткризисный период. Дисс. ... канд. экон. наук 08.00.10. М.; 2013. 241 с
8. Понятия и виды пенсионных систем [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://pensionnpf.ru/index.php@src=226.html/> (дата обращения: 23.01.2017).
9. Куценко В.В. «Понятия и виды пенсионных систем»/Пенсионный консультант, 2015.
10. <https://kun.uz/news/2020/10/23/yuliy-tsezardan-meros-anana-pensiya-tolash-tarixi-va-engkop-pensiya-tolovchi-davlatlar-haqida>

O'ZBEKISTONNING MUSTAQILLIK YILLARIDA MA'NAVIY VA MA'RIFIY HAYOTI VA MILLIY ISTIQLOL G'OYASI

Tojiyev Xakimjon Xoliqovich
Farg'ona davlat universiteti
Harbiy ta'lim fakulteti katta o'qituvchisi
Xoliqov Jasurbek Xakimjon o'g'li
Farg'ona davlat universiteti
Tarix yo'nalishi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasida iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish bilan bir qatorda ma’naviy merosimizni, madaniy qadriyatlarimizni tiklash va ularni xalqimizga yetkazish borasida keng ko‘lamda ishlar olib borilayotganligi, ma’naviyat va ma’rifat jamoatchilik markazlarini tashkil qilish va ularning ish samaradorligini oshirishga qaratilgan ishlar, Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda-ajdodlarimizning bizgacha yetib kelgan boy madaniy meroslarini o‘rganish, shu bilan birga ma’naviy-ma’furaviy islohotlarni o‘rni va roli belgilangan.

Аннотация: В данной статье освещаются ведение масштабной работы и реализация экономических реформ в Республике Узбекистан по восстановлению нашего духовного наследия и культурных ценностей, организация общественных центров духовного просвещения, повышения эффективности их труда целенаправленной работы по воспитанию молодежи в духе патриотизма, изучения богатого культурного наследия наших предков и определение место и роли духовно-идеологических реформ.

Abstract: This article describes the fact that, along with the implementation of economic reforms in the Republic of Uzbekistan, extensive work is being carried out to restore our spiritual heritage and cultural values and convey them to our people, the work aimed at organizing public centers of spirituality and enlightenment and increasing their efficiency, the role of spiritual and ideological reforms in educating young people in the spirit of patriotism, the study of the rich cultural heritage of our ancestors that has come down to us, and the role of spiritual and ideological reforms.

Kalit so‘zlar: yoshlar, islohot, ijtimoiy faollik, ma’naviy-ma’furaviy jarayonlar, ehtiyoj, maqsad, manfaat, muammo, jamiyat ma’naviy yangilanishi, o‘zlikni anglash.

Ключевые слова: молодежь, реформа, общественная активность, духовно-идеологические процессы, необходимость, цель, интерес, проблема, духовное обновление общества, самосознание.

Key words: youth, reform, social activity, spiritual and ideological processes, necessity, purpose, interest, problem, spiritual renewal of society, self-awareness.

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish bilan bir qatorda ma’naviy merosimizni, madaniy qadriyatlarimizni tiklash va ularni xalqimizga yetkazish borasida keng ko‘lamda ishlar olib borilmoqda.

Hozirgi bozor munosabatlari sharoitida ma’naviyat va ma’rifat ishlariga g‘oyat katta e’tibor berilishi mustaqil O‘zbekistonda yangi jamiyat qurilishining o‘ziga xos xususiyatlaridan biridir.

yetib kelgan boy madaniy meroslarini o‘rganish ham katta o‘rin egallaydi. Shu sababli O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qadriyatlar, urf-odatlar, buyuk ota-bobolarimizning bizga qoldirgan meroslarini o‘rganish va targ‘ib etish uchun keng yo‘llar ochildi. Bu boradagi tadbirlar mustaqilligimizning dastlabki kunlaridanoq amalga oshirila boshlandi. Xususan, ma’naviy-ma’rifiy ishlarning rivojlanishi uchun davlat tomonidan katta mablag‘lar ajratildi.

Davlatimiz rahbari o'zlarining ma'ruzalarida aytib o'tganidek, "Hammamiz ko'rib, kuzatib turibmiz – bugungi shiddat bilan o'zgarayotgan dunyo insoniyat oldida yangi-yangi ufq va imkoniyatlar ochish bilan birga, ularni ilgari ko'rilmagan turli yovuz xavf-xatarlarga ham duchor etmoqda"[1:496].

Badiiy adabiyotda partiyaviylik, sinfiylik nuqtayi nazaridan yondoshishga chek qo'yildi. Bahovuddin Naqshband, Feruz, Xo'ja Axror, Cho'lpon, Fitrat kabi allomalarning nomlari tiklanib asarlari chop etildi. Barkamol avlodni tarbiyalashdagi katta hizmatlarni hisobga olib adabiyotning ilg'or namoyandalari Abdulla Oripov, Sayid Ahmad, Erkin Vohidov, Qayibergen To'lepbergenov, Ibroxim Yusupovlar O'zbekiston Qaxramoni unvoniga sazovor bo'ldilar.

1991-yili buyuk alloma, g'azal mulkning sultoni Alisher Navoiy yubileyini o'tkazish katta ahamiyatga molik voqea bo'ldi. Bu tantanaga bag'ishlanib Respublikamizda shoirning asarlari nashrdan chiqarildi. 1994-yil Mirzo Ulubek tavallud topgan kunining 600 yilligi keng ko'lamda, jahon miqyosida nishonlandi. YUNESKO ning Parijdagi qarorgohida yubileyga bag'ishlangan haftalik o'tdi.

Mustaqillik yillarida buyuk sohibqiron Amir Temurning 660 yilligi bo'lib o'tdi. YUNESKO tomonidan 1996-yil "Amir Temur yili" deb e'lon qilindi. Shu yili YUNESKO ning Parijdagi qarorgohida "Temuriylar davri, fan, madaniyat va maorifning gullab yashnashi" mavzuida anjuman va unga bag'ishlangan ko'rgazma ochildi. Mamlakatimizda "Temur va temuriylar" muzeyi, Amir Temur nomi berilgan bog'lar, ko'chalar barpo etildi.

Islom olamining allomasi Iso at-Termiziyning 1200 yilligi, Mahmud az Zamahshariyning 920 yilligi, Najmiddin Kubroning 850 yilligi, Bohovuddin Naqshbandiyning 675 yilligi keng ko'lamda nishonlandi. Ularning boy asarlari nashrdan chiqarildi.

Barcha viloyatlar va shaharlarda har yili Alisher Navoiy, Bobur, Mashrab, Ogahiylarga bag'ishlanib kechalar o'tkazildi, Jaloliddin Manguberding 800 yillik tavalludi, "Alpomish" dostoni yaratilishining 1000 yilligi keng miqyosda nishonlandi.

Ma'naviy hayotni takomillashtirish maqsadida Imom al Buxoriyning yubileyiga bag'ishlab, Qur'oni Karimdan keyin ikkinchi o'rinda turadigan "Al-Jome' as-Sahih" (Ishonarli to'plam), "Al-adab, al-mufrad" (Adab durdonalari) o'zbek tiliga tarjima qilinib, nashrdan chiqarildi.

Biz ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish uchun "Milliy tiklanishdan-milliy yuksalish sari" degan tamoyilga asoslangan holda, milliy g'oya va uning mafkuraviy negizlarini puxta ishlab chiqishimiz kerak. [2:149].

"Movarounnahr" diniy boshqarmasi faoliyati Respublikamiz hayotida o'z o'rnini egalladi. Diniy boshqarma qoshida Islom Universiteti va viloyatlarda madrasalar tashkil etildi. «Islom nuri» gazetasi chop etilmoqda. Mustaqillik arafasida O'zbekiston bo'yicha 87 masjid bo'lsa, 1998-yilda ularning soni 3000ga hozir esa 5000ga yetdi. Din inson ruhini poklashi, odamlar o'rtasida mehr-oqibat tuyg'ularini mustahkamlashi, milliy qadriyat va an'analarni asrashga xizmat qilishi bilan jamiyat hayotida muhim o'rin tutib kelgan. O'zbek yurti azaldan qadimiy dinlar rivoj topgan makondir. Hozirgi kunda ko'p millatli O'zbekiston Respublikasida islom dini bilan bir qatorda o'n to'rtta diniy konfessiyalar yonma-yon yashab kelmoqda.

1995-yili rus pravoslav cherkovi Toshkent va O'rta Osiyo eparxiyasi tashkil etilganligining 125 yilligi yubileyi, O'zbekiston yevangel-lyutteran jamoasi tashkil etilganining 100 yilligiga bag'ishlangan "Bir osmon ostida" shiori bilan musulmon va xristian dinlari vakillari o'rtasida o'tkazilgan muloqat katta ahamiyat kasb etdi. Toshkentda 2000 yilning sentyabrida YUNESKO rahnamoligida "Jahon dinlari tinchlik madaniyati yo'lida" mavzuida dinlararo muloqot xalqaro anjuman bo'lib o'tdi. Unda AQSh, Fransiya, Rossiya, Eron, Isroil, Hindiston, Xitoy, Vatikan kabi o'ttizga yaqin mamlakat, shuningdek, xalqaro diniy muassasalar vakillari qatnashdilar. Anjumanni o'tkazish uchun aynan O'zbekiston tanlangani bejiz emas. Zero, bu o'lkadan dunyoga dong'i ketgan buyuk allomalar, islom olamida katta hurmatga ega bo'lgan buyuk zotlar yetishib chiqqan. Hozirgi kunda mustaqil O'zbekistonda din va vijdon erkinligi mustahkam qaror topgan va barcha diniy konfessiyalar birgalikda mustahkam tinchlikni saqlash, diniy ekstremizm va

xalqaro terrorchilikka qarshi dadil kurash olib bormoqda. AQSh sobiq davlat sekretari Madlen Olbrayt 2000 yil aprelida Toshkent Sinagogida ibodat qilgandan keyin: «O‘zbekistonda yana takror aytaman, O‘zbekistonda barcha dinlarga bir xil e’tibor berayotgani vijdon erkinligi to‘la ta’minlanganligi meni juda quvontirdi. Bu jihatdan O‘zbekistonni butun dunyoga ibrat qilib ko‘rsatsa arziydi», degan edi.

Istiqlol yo‘lida qadam tashlab borayotgan Vatanimizdagi mavjud ma’naviy, madaniy omillariga e’tibor berish bilan birga maorif, ta’lim-tarbiya ishlariga e’tibor kuchaytirilmoqda. [3:463].

Respublikamizda ta’limning yangi tizimini amalga oshirishda, O‘zbekiston hukumati tariximizdagi ta’lim jarayonlarini o‘rganib chiqib, ilg‘or taraqqiy etgan mamlakatlarning ta’lim tashabbusini inobatga olib ta’limni isloh qilish dasturini tayyorladi. Barcha e’tibor ta’lim tizimlarini demokratik va insonparvarlik tamoyillari asosida takomillashtirib, uning moddiy-texnika bazasini, zamon va davr talablari darajasiga ko‘tarish va O‘zbekistonning ma’rifiy salohiyatini kuchaytirishga qaratildi. Shu maqsadda 1992-yil 2-iyul Respublikamizda “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun qabul qilindi.

Ta’limni isloh qilish quyidagi tamoyillar asosida olib boriladi:

- ta’lim tarbiyaning insonparvarligi va demokratiyaviyligi;
- ta’lim tizimining uzluksizligi, izchilligi, ilmiyligi va dunyoviyligi;
- ta’limda umuminsoniy va milliy-madaniy, ma’naviy qadriyatlarning ustuvorligi;
- e’tiqodi, dinidan qat’iy nazar barcha fuqarolar uchun ta’lim olish imkoniyatlari yaratilganligi;
- ta’lim muassasalarining siyosiy partiyalar va harakatlar ta’siridan xoliligi.

O‘zbekiston mustaqilligiga erishgan dastlabki kunlardan boshlab eng muhim masalalardan biri eski tafakkur, e’tiqodidan qutilgan istiqlol uchun, o‘z ona-yurti uchun xizmat qiladigan kadrlar tayyorlash masalasi turdi. Eski tuzumni asta-sekin tag-tomiri bilan tugatib batamom yangi, jahonning ilg‘or taraqqiy etgan mamlakatlari yo‘lidan boradigan haqiqiy demokratik jamiyat qurish endilikda yangicha fikrlaydigan quyidan tortib yuqori toifadagi kadrlarga bog‘liq bo‘lib qoldi.

Bozor munosabatlariga asoslangan yangi jamiyatda rahbar kadrlarni tayyorlash maqsadida Prezident qoshidagi “Davlat va jamiyat qurilishi akademiyasi”, “Jahon iqtisodiyoti va diplomatiyasi universiteti”, ayrim vazirliklar qoshida akademiyalarning tashkil etilishi katta ahamiyat kasb etadi.

Prezidentimiz Respublika va viloyatlarning rahbar xodimlari, huquq organlari rahbarlari bilan uchrashuvlarida hokimiyatlar, huquq organlarining ayrim xodimlari tomonidan tartib-intizomning, qonunchilikning buzilayotgani to‘g‘risida har gal kuyib-pishib gapiradi va urug‘-aymoqchilik, mahalliychilik, poraxo‘rlik kabi o‘tmish qoldiqlaridan toza, el-yurti va xalqiga halol mehnat qiladigan yosh kadrlarni tayyorlash, ularga yo‘l ochib berish zarurligini qayta-qayta takrorlab ko‘rsatadi.

O‘zbekiston hukumati yoshlarni jismoniy tarbiya va sport bilan keng shug‘ullanishi uchun barcha sharoitlarni yaratib qo‘ydi. Hozirgi kunda Respublikada jismoniy tarbiyaning 15085 boshlang‘ich tashkiloti shug‘ullangan bo‘lib ulardan 9501 maktablarda, 710 tasi litsey va kollejlarda 63 tasi oliygohlarda tashkil etilgan. Manbalarda ta’kidlanganidek: “Sog‘lom, bilimli va fidoyi farzandlari bo‘lgan xalq albatta o‘zining buyuk kelajagini barpo etadi”[4: 274].

Jamiyat taraqqiyotida ro‘y berayotgan o‘zgarishlarni tushunish, hur fikrlilikka intilish kishilarni istiqlol yo‘lidan olib boruvchi g‘oyaviy qarashlar hozirgi kunning asosiy vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Jamiyatimizda siyosiy mustaqillikka erishib iqtisodiy, madaniy-ma’rifiy ishlar amalga oshirilayotgan bir vaqtda milliy istiqlol g‘oyasi va mafkurasi yurtboshimiz aytganidek, «suv bilan havodek zarurdir». Busiz, ya’ni fikrlash, e’tiqod o‘zgarmasdan bozor munosabatlariga o‘tish davrida ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy barqarorlikka erishish murakkab vazifadir. Mustaqillik g‘oyasi va mafkurasining xalqimizga to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatuvchi, uni birlashtiruvchi, buyuk maqsadlar uchun butun kuchlarimizni uyg‘unlashtiruvchi ahamiyatini nazarda tutib Prezident I.A. Karimov mustaqillikning dastlabki davrida, 1993-yil 6-may O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining II chaqiriq, XII sessiyasida “Oldimizda turgan eng muhim masala, bu-milliy istiqlol mafkurasini yaratish va hayotimizga tadbic

etishdir”,- degan edi. Kishilarimizni qaysi toifa va guruhda bo‘lishidan qat’iy nazar ma’naviy inqirozdan chiqaradigan yagona milliy g‘oya atrofida birlashtiradigan birdan-bir qudratli kuch ana shu milliy mustaqillik mafkurasidir.

Yagona maqsad, yagona g‘oya bo‘lmasa jamiyat inqirozga uchraydi, halok bo‘ladi. Buni biz yaqin va olis o‘tmishdagi tariximizdan bilamiz. Milliy istiqlol g‘oyasi kelajak maqsadni ifodalaydigan xalqimizning ming yillik tarixini buyuk kelajak bilan bog‘laydigan, ana shu yuksak maqsad yo‘lida 120 dan ortiq millatlar va elatlarni, barcha kishilarimizni birlashtiruvchi bayroq vazifasini bajaradi.

Milliy istiqlol g‘oyasi O‘zbekiston Respublikasining ko‘p millatli omilini saqlab qolishi va uni rivojlantirishdek buyuk maqsadni o‘zining adolatli, insonparvar huquqiy jamiyat qurish yo‘lidagi ustuvor yo‘nalish deb qaraydi.

O‘zbekistonning bozor munosabatlariga asoslangan demokratik jamiyat qurish yo‘lida iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma’rifiy ishlarimizdagi barqarorlik mafkuraviy tahdidlarni oldini olishni muhim vazifa qilib qo‘yadi. Shu maqsadda xalqimizning an‘analariga, udumlariga, tiliga, diniga, ruhiyatiga asoslanib, kelajakka ishonch, mehr-oqibat, insof, sabr-toqat, adolat, ma’rifat tuyg‘ularini kishilar ongiga singdirish lozimdir.

Xulosa qilib aytganda- Milliy istiqlol g‘oyasini, uning tushuncha va tamoyillarini xalqimiz, birinchi navbatda yoshlarimiz o‘rtasida targ‘ib va tashviq etishning usul-uslublarini shakllantirish yo‘lida dastlabki qadamlar qo‘yilmoqda. Xususan, jamiyatda yoshlarning ehtiyoj va manfaati umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, xalqimizning ma’naviy merosini mustahkamlash va rivojlantirish, yoshlarning o‘z imkoniyatlarini erkin namoyon qilishi yuksaltirildi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. SH.Mirziyoev Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – Toshkent.: O‘zbekiston, 2018. B-496
2. SH.Mirziyoev Milliy tiklanishdan-milliy yuksalish sari. 4-jild. –Toshkent.: O‘zbekiston, 2020. B-149
3. O‘zbekiston tarixi - Oliy o‘quv yurtlarining nomutaxassislik fakultetlari talabalari uchun darslik- Toshkent.: O‘zbekiston, 2005. B- 463
4. Quronov M. Bizni birlashtirgan g‘oya. –Toshkent: G‘ofur G‘ulom nashriyoti, 2016. B-274

QUVASOY SHAHRI HUDUDIDA JOYLASHGAN ARXEOLOGIK YODGORLIKLARNI MADANIY TURIZM MASKANLARIGA AYLANTIRISH BORASIDA AYRIM MULOHAZALAR

Talabjonov Bunyodbek Saidahmad o'g'li
Farg'ona davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotasiya: Farg'ona vodiysi O'zbekistonning eng go'zal va madaniy jihatdan boy mintaqalaridan biri bo'lib, u ko'plab tarixiy va madaniy meros obyektlariga ega. Ushbu maqolada Farg'ona viloyatida mavjud madaniy meros obyektlari hamda Quvasoy shahri hududida joylashgan arxeologik yodgorliklar va ularning ahvoli tahlil qilinib, ularning hududda turizm salohiyatini oshirishdagi ahamiyatli tomonlari yoritilgan.

Annotatsiya: The Fergana Valley is one of the most beautiful and culturally rich regions of Uzbekistan and has many historical and cultural heritage sites. This article analyzes the existing objects of cultural heritage in the Fergana region as well as the archaeological monuments located on the territory of the city of Quvasoy and their situation, highlighting their significant aspects in increasing tourism potential in the region.

Аннотация: Ферганская долина-один из самых красивых и богатых в культурном отношении регионов Узбекистана, в котором находится множество объектов исторического и культурного наследия. В данной статье анализируются существующие в Ферганской области объекты культурного наследия, а также археологические памятники, расположенные на территории города Куvasай, и их состояние, освещаются их значимые аспекты в повышении туристического потенциала региона.

Kalit so'zlar va iboralar: turizm, madaniy meros, Quvasoy, Sufon, Yuqori Muyantepa, arxeologiya, Katta Sufon, ekspertiza

Farg'ona vodiysi tarixan turizm va savdo yo'llarining o'rtasida joylashgan. Bu yerda ko'plab tarixiy joylar, madaniy obidalar va an'analar mavjud bo'lib, ularning aksariyati qadimiyligi bilan mashhurdir. Xususan, Farg'ona viloyatida 376 ta madaniy meros obyektlari muhofazaga olingan bo'lib, ulardan 117 tasi arxeologiya, 139 tasi arxitektura, 32 tasi monumental san'at yodgorliklari va 88 tasi diqqatga sazovor joylar hisoblanadi [2:1]. Yuqoridagi raqamlarga e'tibor beradigan bo'lsak, arxeologik obyektlarning salmog'i balandroq ekanligini ko'rishimish mumkin. Tarixiy-madaniy turizm tarmoqlari ichida arxeologik turizm eng serdaromad yo'nalish sifatida AQSh, Isroil, Misr va Gretsiya singari davlatlarda rivojlanganligini hisobga oladigan bo'lsak, turizmning ushbu yo'nalishida istiqbolli natijalarga erishilsa bo'ladi [5:15].

Shunga qaraymay viloyatning ko'plab arxeologik manzilgohlarida madaniy-turizm salohiyatini yuzaga chiqarish va oshirish borasida yetarlicha chora-tadbirlar amalga oshirilmayotgani ko'zga tashlanmoqda. Jumladan, Farg'ona viloyatining sanoat shahri bo'lgan Quvasoyning turizm salohiyatini oshirishda madaniy meros

obyektlari muhim ahamiyat kasb etishi mumkin. Quvasoy nafaqat sanoat shahri, balki ushbu maskanda qator an'anaviy me'morchilik namunalari va madaniy obyektlar mavjud bo'lib, hududda turizmni rivojlantirishga zamin yaratadi.

Shaharning tabiiy manzaralari, ayniqsa tog'li hududlarga yaqin joylashuvi ekoturizmni rivojlantirish, ya'ni madaniy obyektlarni tabiiy manzaralar bilan uyg'unlashtirib sayyohlik yo'nalishlarini yaratish imkoniyatlarini yaratadi. Quvasoy shahrida jami 8 ta madaniy meros obyekti davlat muhofazasiga olingan bo'lib, ulardan 7 tasi (Yuqori Muyantepa, Sufon qabrlari, Arktepa, Oqtepa, Chuntepa, Qaramqul qabristoni va Katta Sufon) arxeologik yodgorliklar hisoblanadi. Quvasoy shahar Sufon mahalla fuqarolar yig'ini hududida joylashgan Sufon arxeologik yodgorligi Farg'ona shahridan 15 km shimoliy-sharqiy tomonda va Sufon qishlog'iga 3 km yaqin joyda joylashgan. Yodgorlik joylashgan tepalik Farg'ona vodiysining sharqiy qismiga cho'zilgan adirlar tizimida joylashgan tekis platodan iborat. Tepalikda qadimiy tosh mozorlar joylashgan. Qo'rg'onlar ikkita maydonda joylashgan, yuqoriroqda tuproq va toshdan bo'lgan 3 ta qo'rg'on mavjud. Shu qo'rg'onlar guruhining 300 metr g'arb qismida kattaroq hajmdagi 8 ta qo'rg'on joylashgan.

2019-yilda O'zbekiston FA Arxeologiya markazi tomonidan Quvasoy shahridagi Namuna mahalla fuqarolar yig'iniga qarashli Sufon mozor-qo'rg'onlarida arxeologik qazishmalar o'tkazildi. Qazishmalar natijasida qadimiy qabrlar o'rganilib, obyekt hududidan temirdan yasalgan pichoq, kamar to'kasi, sopoldan yasalgan ko'za, tuvak, kosa kabi uy-ro'zg'or buyumlari topilgan. Ushbu madaniy meros obyekti Moddiy madaniy merosning ko'chamas mulk obyektlarining milliy ro'yxatiga kiritilgan bo'lsa-da, uning turizm yo'nalishida o'z o'rniga ega bo'lishi murakkab vazifaligicha qolmoqda.

Yuqori Muyantepa arxeologik yodgorligi Quvasoy-Sufon yo'lining chap tarafidagi temir yo'ldan o'tadigan joyda Mmurodbaxsh ota qabristoni ichida joylashgan. Tepalik qisman buzilgan bo'lsa ham moddiy madaniy meros sifatida o'z qimmatini yo'qotmagan. Tepalikning diametri 50 metr bo'lib, uning balandligi 6 metrni tashkil etadi. Yodgorlikning reliefi taxminan 800X200 metr joyni

egallangan. Tepalik yonida ming yillar oldin yashab o'tgan Murodbaxsh ota qabri joylashgan. Qabriston hozirgi kunda ham faoliyat yuritmoqda. "Murodbaxsh ota" qabristoni mahalliy aholi tomonidan ziyoratgohga aylantirilgan bo'lib, ziyoratchilar uchun sharoitlar yaratilgan. Yodgorlik 1975-1976-yillarda Davlat ermitajining FAE arxeologiya ekspeditsiyasi tomonidan o'rganilgan. N. Gorbunov tomonidan arxeologik tadqiqotlar hisoboti va arxeologik xarita ishlab chiqilgan. 2013-yilda O'zbekiston Respublikasi FA Arxeologiya institutining arxeologik ekspeditsiyasi tomonidan qayta tadqiq etilgan. 2016-yilda Farg'ona davlat universitetining bir guruh mutaxasislari tomonidan o'rganilgan. Bu madaniy meros obyektida ham Farg'ona viloyat madaniy meros boshqarmasining ishchi guruhi tarixiy madaniy ekspertizani amalga oshirgan. 2022-yilning 5-15-oktabr kunlari o'tkazilgan ekspertiza xulosalariga ko'ra obyektda muhandislik kommunikatsiyalarining hech qaysi turi mavjud emasligi aniqlangan. Obyektning holatiga tabiiy sho'rlanish, nurash, zax chiqishi, zilzila, xashorot va termitlar salbiy ta'sir ko'rsatgan.[3:5]

Quvasoy shahrida joylashgan yana bir madaniy meros obyekti Katta Sufon yodgorligi deb ataladi. Sufon qishlog'ining shimoliy qismida joylashgan, to'g'ri to'rtburchak shaklida, shimoliy-sharq tomonga cho'zilgan. Qabriston bilan egallangan. "Katta Sufon" qadimiy tepaligida hajmi jihatidan katta qabrlar mavjud bo'lib, ushbu qabrlarga shu hududda yashagan fuqarolar dafn qilingan. Mahalliy aholidan olingan ma'lumotlarga qaraganda, ushbu yerga ko'milgan qadimgi odamlarning bo'ylari 10 metr atrofida bo'lganligi, qabrlarning qo'yilish holati ham o'zgachaligi hamda yodgorlikning nomlanishidagi "Katta" so'zi katta odamlar yashab o'tganligi uchun qo'yilganligi to'g'risida afsonalar xalq orasida mavjud. Haqiqatdan ham bu joy o'rganilganda "Katta Sufon" qadimiy tepaligidagi qabrlar nihoyatda katta ekanligi aniqlangan. Farg'ona viloyat madaniy meros boshqarmasi tomonidan o'tkazilgan ekspertiza yodgorlik moddiy madaniy meros obyekti sifatida Respublika hamda viloyatimiz tarixi va madaniyati uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan obyekt ekanligi hamda ushbu yodgorlikni saqlab qolish uchun arxeologiya tadqiqoti o'tkazib, konservatsiyalash ishlari olib borish zarur

ekanligi to'g'risida xulosalar berdi. Shuningdek, arxeologiya merosi obyektini muhofaza hududi bilan birga to'siqlar yoki sim to'rlar bilan o'rab olish zarur.

2022-yil 1-10-noyabr kunlari Quvasoy shahar Namuna mahalla fuqarolar yig'ini hududida joylashgan Sufon arxeologik yodgorligida Farg'ona viloyat madaniy meros boshqarmasi ishchi guruh tomonidan obyektning tarixiy-madaniy ahamiyati, muhofaza qilinish ahvoli va texnik holati, obyektidan oqilona foydalanish va ularning samaradorligini, shu jumladan, turistik potentsiali hamda Milliy ro'yxatga kiritilishi yoki chiqarilishi to'g'risida aniq xulosaga ega bo'lish maqsadida ekspertiza o'tkazildi. Ekspertiza natijasida obyektning texnik holati qoniqarli deb topilsa-da, ushbu arxeologik yodgorlik bo'yicha konservatsiya va ilmiy tadqiqotlar amalga oshirish zarur. Xususan, Quvasoy shahrida joylashgan Yuqori Muyantepa, Arktepa, Oqtepa, Chuntepa, Qaramqul kabi arxeologik madaniy meros obyektlari ham arxeolog va etnograflar hamda mahalliy hokimiyat e'tiboriga muhtojdir.

Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish sohasida fundamental va amaliy tadqiqotlarni kuchaytirish, zamonaviy texnologiyalar yutuqlaridan unumli foydalanish, loyihalash va restavratsiya ishlarida davlat nazoratini zamon talablari asosida qayta tashkil etishni taqazo etadi.[1:17] O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng, tarixiy-madaniy yodgorliklarni saqlash, muhofaza qilish, ularni ta'mirlash-tiklash, konservatsiyalash ishlariga davlat siyosati darajasida e'tibor qaratildi. [4:5] Quvasoy shahri hozirgi kunda sanoatning ko'plab sohalariga investitsiyalarni o'ziga jalb qilmoqda.[6:1] Shaharning turizm salohiyatining oshirishda madaniy meros obyektlarining o'rni beqiyosdir.

Albatta, bugungi kunda madaniy meros obyektlari turizm salohiyatini oshirish uchun bir qator imkoniyatlar yaratadi:

- Turistik yo'nalishlar: Farg'ona vodiysidagi madaniy meros obyektlari sayyohlar uchun qiziqarli yo'nalishlarni yaratadi. Har bir obida o'zining tarixi, arxitektura va san'ati orqali sayyohlarni jalb etadi.

- Madaniy tadbirlar: Madaniy meros obyektlarida o'tkaziladigan tadbirlar, masalan, xalq san'ati ko'rgazmalari, an'anaviy musiqa va raqslar, sayyohlarning qiziqishini oshiradi va har bir hududning madaniyatini tanitishga xizmat qiladi.
- Ta'lim va targ'ibot: Madaniy meros obyektlarining ahamiyatini tushuntirish maqsadida ta'lim dasturlari va qiziqarli ekskursiyalar tashkil etish, sayyohlar uchun yangi bilim va tajribalarni taklif qiladi.
- Iqtisodiy rivojlanish: Turizm rivojlanishi iqtisodiy o'sishga, yangi ish o'rinlarining paydo bo'lishiga va mahalliy aholi daromadining oshishiga olib keladi.

Farg'ona viloyatidagi madaniy meros obyektlari, nafaqat tarixi va madaniyati bilan, balki iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni bilan ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu obidalarni saqlash, rivojlantirish va sayyohlarni jalb qilish orqali Farg'ona viloyatining turizm salohiyatini oshirish mumkin. O'zbekistonning madaniy merosi, kelajak avlodlarga nafaqat tarixiy boylik, balki o'zining o'ziga xosligini va go'zalligini ham yetkazish vazifasini bajaradi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. M.X.Shamsiyeva, B.S.Talabjonov Farg'ona vodiysida madaniy meros obyektlarini muzeylashtirishning turizm industriyasidagi o'rni(2016-2020-yillar). – Farg'ona: "Classic" nashriyoti, 2023.-108 b.
2. Farg'ona viloyati madaniy meros bos boshqarmasi joriy arxiv ma'lumotlari. 2023-yil.
3. Farg'ona viloyati madaniy meros bos boshqarmasi joriy arxiv ma'lumotlari. Quvasoy shahar moddiy madaniy meros obyektlari pasporti. 2022-yil
4. Rasulov M. F. O'zbekistonda tarixiy va madaniy yodgorliklarning ahvoli hamda ularga bo'lgan munosabatning transformatsiyasi(1980-2019-yillarda) Avtoreferat. – Toshkent, 2020.- B.169
5. Masurov M. SH. Farg'ona vodiysida turizmning rivojlanish jarayonlari va holati(1980-2018-yillarda). Avtoreferat.- T., 2020.-B.50
6. Farg'ona iqtisodiyotini rivojlantirish bo'yicha ustuvor vazifalar belgilab berildi.// Xalq so'zi. 2024. № 141

YANGI O'ZBEKISTONDA UMUMIY TA'LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI

Abduraxmonova Manzura Manafovna
FarDU, Sotsiologiya fanlari doktori, professor
Abdullayeva Madina Doniyorovna
FarDU, talaba

Annotatsiya. Ta'lim-bilim berish, malaka va ko'nikmalar hosil qilish jarayoni, kishini hayot va mehnatga tayyorlashning asosiy vositasidir. Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasining 26-moddasida belgilab qo'yilganidek, ta'lim olish har bir insonning huquqi. Shuningdek, ta'kidlash lozimki, Umumjahon Inson rivojlanishi konsepsiyasida (2007) ta'lim asosiy tarkibiy qismlardan biri hisoblanadi. Insoniyat sivilizatsiyasi davomida ta'lim va ilm-fanni yuqori darajada rivojlantirish ijtimoiy, texnik hamda iqtisodiy taraqqiyotning muhim dvigatellari hisoblangan. Aynan ta'lim tizimida innovatsiyalarni tatbiq qilish ko'rsatkichining o'sishi O'zbekistonda inson rivojlanishida asosiy imkoniyat sifatida xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: yoshlar, ta'lim muassasasi, inklyuziv ta'lim, ta'lim sifati, innovatsiya, bilim, ta'lim-tarbiya, ijtimoiy himoya.

Аннотация. Процесс привития образования, навыков и умений является основным средством подготовки человека к жизни и труду. Как предусмотрено статьей 26 Всеобщей декларации прав человека, образование является правом каждого. Также следует отметить, что в концепции Всеобщего человеческого развития (2007 г.) образование является одним из основных компонентов. На протяжении всей человеческой цивилизации высокий уровень развития образования и науки считался важным двигателем социального, технического и экономического развития. Именно увеличение темпов внедрения инноваций в системе образования служит основной возможностью человеческого развития в Узбекистане.

Ключевые слова: молодежь, образовательное учреждение, инклюзивное образование, качество образования, инновации, знания, образование, социальная защита.

Annotation. The process of imparting education, skills and abilities is the main means of preparing a person for life and work. As stipulated in Article 26 of the Universal Declaration of Human Rights, education is the right of everyone. It should also be noted that in the concept of Universal Human Development (2007), education is one of the main components. Throughout human civilization, high-level development of education and science was considered an important engine of social, technical and economic development. It is the increase in the rate of implementation of innovations in the education system that serves as the main opportunity for human development in Uzbekistan.

Key words: youth, educational institution, inclusive education, quality of education, innovation, knowledge, education, social protection.

KIRISH.

Bugungi kunda maktablarda ta'lim olayotgan, tarbiya qilinayotgan kelajak avlodni barkamol inson qilib voyaga yetkazishga yanada alohida e'tibor qaratilmoqda. Chunki, millatni tarbiyalash, uni isloh qilish, avvalo, unib-o'sib kelatgan yosh avlodning ongu shuurini vatanparvarlik, insonparvarlik, mehr-muhabbat ruhida tarbiyalashga qaratilgan. Rivojlangan mamlakatlarning tajribasiga tayangan holda ta'limning to'liq sikliga investitsiya kiritishga, ya'ni bola 3 yoshdan 22 yoshgacha bo'lgan davrda uning tarbiyasiga sarmoya sarflashga katta etibor beriladi. Chunki ana shu sarmoya jamiyatga 15-17 barobar miqdorda foyda

keltiradi. Binobarin, inson kapitaliga e'tiborni kuchaytirishimiz, buning uchun barcha imkoniyatlarni safarbar etishimiz shart [1, 224]. Bugungi kunda O'zbekistonda bu ko'rsatkich 4 barovaridan oshmaydi.

Yurtimizda bu borada izchillik bilan islohotlar amalga oshirilmoqda. Davlatimiz rahbari Sh. Mirziyoyevning prezidentlik faoliyatining dastlabki kunlaridan boshlab, innovatsion va kreativ fikrlaydigan zamonaviy kadrlar tayyorlash, yoshlarni vatanparvarlik ruhida, yuksak ma'naviyat egalari etib tarbiyalash maqsadida ta'lim tizimini takomillashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratib kelinmoqda. Prezidentimiz tomonidan maktab ta'limi tizimini isloh qilish bo'yicha mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar, bu borada oldimizda turgan dolzarb vazifalar haqida fikr yuritilganda, "...maktabni o'zgartirmasdan turib, odamni, jamiyatni o'zgartirib bo'lmaydi. O'tgan asr boshida jadid bobolarimiz shuning uchun ham maktab masalasini eng birinchi o'ringa qo'ygan edilar", ulug' ma'rifatparvar bobomiz Mahmudxo'ja Behbudiyning "Dunyo imoratlari ichida eng ulug'i maktabdir" [2, 143] degan fikrini alohida ta'kidlab, bu masalaning mohiyati va ahamiyatiga atroflicha to'xtalib o'tadi.

Boy tariximiz manbalari asosida dalillar keltiradigan bo'lsak, buyuk mutafakkirlarimizdan Abu Rayhon Beruniy yuqoridagi fikrlarga monand qarashlarni havola qilgan bo'lib, "mamlakat faravonligi undagi ilm-fanning ahvoli va taraqqiy etish holatiga bog'liq". Uning fikricha "Insonning eng katta baxti bilimga egaligidir. Baxtni ana shunday tushunishgina jamiyatga tinchlik va farovonlikni olib keladi. Inson haqiqiy rohat-farog'at mohiyatini anglagani sari unga yetishishga bo'lgan intilish kuchayib boradi va o'sha farog'atni chin dildan his qiladi. Inson o'zi bilmagan narsani anglaganida ham ana shunday holat ro'y beradi", "... insonning eng oliy burchi esa boshqalar, ayniqsa, kambag'allarga g'amho'rlik qilishidir" [3, 448], deb ta'kidlab o'tadi.

BMT Bosh Assambleyasi ham ta'limning tinchlik, farovonlik va taraqqiyot yo'lidagi ahamiyatini e'tirof etgan holda 2018-yil 3-dekabrdagi rezolyusiyasi bilan, har yili 24- yanvarni "Xalqaro ta'lim kuni", deb e'lon qilgan.

Globallashuv sharoitida mamlakatning innovatsion rivojlanish salohiyati raqobatbardoshlikning hal qiluvchi omillaridan biriga aylangan bir paytda, aholining yuqori bilim darajasi mamlakatga o'zini "eng sara", jamiyatga daxldor deb hisoblash imkonini beradigan obro'ga emas, balki yashovchanlik va iqtisodiy ta'minot pirovardida farovonlik hamda siyosiy mustaqillik garovi omiliga aylanadi [4, 10].

Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2019-yil 1-yanvar holatida pensiya va ijtimoiy nafaqa oluvchi **16 yoshgacha bo'lgan 111,3 ming nafar nogironligi bo'lgan bolalar ro'yxatdan o'tgan** [5, 167]. Shulardan, 21153 nafari jismoniyva ruhiy nogironligi bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab va maktab-internatlarda, 6131 nafari sil va suyak kasalliklariga chalingan bolalar uchun sanatoriy tipidagi maktab-internatlarda, 13272 nafari esa uyda individual tarzda ta'lim olishadi. Uy ta'limidagi 13272 nafar bolaning asosiy toifalari, ya'ni 29 %ini tayanch harakati a'zolari shikastlangan, 28% ini aqliy imkoniyati cheklangan, 0,5 %ini zaif eshituvchilar, 0,6%ini kar, 1%ini ko'zi ojizlar, 4%ini nutqida nuqsoni borlar, 0,5%ini zaif ko'ruvchilar va boshqa nogironligi bo'lgan bolalar 37 % ni tashkil etadi [6]. 2020-2021-o'quvyilida nogironligi bo'lgan bolalarning inkyuzivligiga davlatning e'tibori kuchayganligi munosabati bilan uyda yakka tartibda ta'lim oluvchi bolalar qamrovi yanada kengaydi.

Ko'rinib turibdiki, O'zbekistonda bolalarni, jumladan nogironligi bo'lgan o'quvchilarni ijtimoiy himoya qilish siyosati – har qanday sharoitda ham hayotning turli sohalarida bolalarning yashash farovonligi va ta'lim olish huquqini ta'minlash, salomatligini mustahkamlash, dam olish huquqi, bo'sh vaqtini maroqli o'tkazish, mehnat qilish huquqi kabilarga muvofiq sharoitlarni ta'minlashdir.

Bozor munosabatlariga o'tish davrida ta'lim olish huquqiga munosabat o'zgarib ta'limning bir qismi to'lov asosida, faqat umumta'lim va kasbiy ta'limda bepul amalga oshiriladi.

O'zbekistonda o'quvchilarni davlat ta'lim standartlari doirasida ta'lim olish huquqi kafolati davlat tomonidan moliyalashtiriladi. Bugungi kunda davlatning bolalarning ta'lim olish huquqini himoya qilish maqsadida xalq ta'limi

muassasalarini moliyalashtirishda davlat byudjeti harajatlarining 24 foizga yaqini yoki mahalliy byudjet harajatlarining 70 foizi [7] miqdorida mablag' ajratib kelinmoqda. Aniqroq aytadigan bo'lsak, davlat byudjetidan 2013-yilda 6,1 trln. so'm, 2014-yilda 7,5 trln. so'm, 2015-yilda 8,5 trln.so'm, 2016-yilda 9,5 trln.so'm, 2018-yilda 19,5 trln. so'm, 2019-yilda 17,1 trln. so'm, 2020-yilda 20,9 trln. so'm [8], 2021-yilda esa 22,1 trln. so'm [9] yo'naltirildi.

Tahlillardan ham ko'rishimiz mumkinki, davlatimiz har yili o'quvchilar farovonligini ta'minlash va bilim saviyasini ko'tarish maqsadiga ta'lim va tarbiya sifatini oshirish orqali erishish mumkinligini ta'kidlamoqda. Xalq ta'limi vazirligining ma'lum qilishicha, ushbu maqsad bo'yicha moliyalashtirilayotgan mablag'ni har bir o'quvchiga harajat qilinib, umumiy o'rta ta'limda 315,35\$ ni tashkil etadi.

Ko'rinib turibdiki, O'zbekistonda yildan-yilga o'quvchilarga, jumladan, nogironligi bo'lgan bolalar uchun sharoitlarni yanada yaxshilash uchun zamonaviy maktablar soni ortib borishi bilan birgalikda, ulardagi o'quvchilarning nogironlik tarkibi bo'yicha qamrov darajasi ham ortib, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun yanada qulayliklar yaratilmoqda. Ayni vaqtda, bu ko'rsatkichlar O'zbekistonda aholining tabiiy o'sishi ortib borayotganligidan ham dalolat beradi, o'z navbatida, bolalar soni ortib borishi ularning davlat tomonidan yanada kuchli ijtimoiy himoya qilinishini talab etadi.

Shuningdek, 2022-2026 yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"da "Inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish" hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktyabrdagi "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim - tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4860-sonli Qaroridagi yo'nalishlar ustuvor vazifa etib belgilandi. Ushbu konsepsiya maqsadlariga erishish uchun katta islohotlar amalga oshirilmoqda. Yuqorida qayd etilganidek, 2022-2025 yillarda inklyuziv ta'lim tizimini 51 foiz maktablarda joriy qilinishi va ushbu ta'lim shakliga jalb qilingan imkoniyati cheklangan bolalarning 40 foizi musiqa, rassomchilik, tasviriy san'at,

kulolchilik, jismoniy tarbiya va sport, kompyuter, tikuvchilik hamda maktabdan tashqari to'garaklar bilan qamrab olinadi. Shu bilan birga, inklyuziv ta'limda o'qitish usullari takomillashtiriladi hamda ta'lim jarayoniga individuallashtirish tamoyillari bosqichma - bosqich joriy etilishi ta'kidlandi.

Shuningdek, bugungi kunda O'zbekistonda bolalarni ijtimoiy himoyalashda xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik yanada kengaymoqda. Bola huquqlarini himoya qilish bo'yicha xalqaro hukumatlararo tashkilotlar va xalqaro nohukumat tashkilotlar doirasida ham amalga oshiriladi. Bola huquqlariga oid xalqaro nohukumat tashkilotlariga "Xalqaro Qizil Xoch qo'mitasi, Save the children, SOS kinderdof international" kabi xalqaro nohukumat tashkilotlari respublikamizda bolalarni ijtimoiy himoya qilishda muhim rol o'ynaydi.

XULOSA.

Ta'lim tizimida ortirilgan tajribalar hamda erishilgan yutuqlar qatorida ijtimoiy ishning professional amaliyot yo'nalishlaridan biri sifatida bevosita maktabda amalga oshiriladigan ijtimoiy ish sohasidir. Zero, ta'lim tizimi rivojlangan mamlakatlarda o'quvchilarning ijtimoiy, ruhiy, hissiy, salomatlik bo'yicha yetarli bilim olishlarida bolalarni qo'llab - quvvatlovchi xizmatlar ko'rsatish jamoalari shakllantirilgan. Ushbu xizmatlarni ko'rsatish O'zbekiston ta'lim tizimida ham ko'zda tutilgan bo'lsa-da, masala mohiyati yetarli anglanmaganligi, natijalar to'g'ri baholanmaganligi, nomutaxassis kasbiy yo'nalishlar qamrab olinganligi o'quvchilarga maqsadli, manzilli, tezkor, profilaktik, reabilitatsion xizmatlar ko'rsatishga g'ov bo'lmoqda, deb o'ylaymiz.

Bugungi kunda O'zbekiston maktablarida tibbiy, psixolog, maktab ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosarlari kabi ijtimoiy xizmatlar ko'rsatuvchi mutaxassislar faoliyat olib bormoqda. Mazkur mutaxassislar tavsiyalari natijasida maktab rahbarlari, fan o'qituvchilari, sinf rahbarlari, pedagoglar belgilangan yuklamadan ortiqcha ishlarni bajarmoqdalar. Shuningdek, pedagoglar e'tiborni nafaqat ta'lim sifatiga, balki o'quvchilar davomatiga, xulqiga, oila vaziyatlariga ham qaratmoqdalar. Lekin bu vazifalar to'g'ridan-to'g'ri biz taklif etayotgan ijtimoiy ish xodimi funksiyalariga kiradi.

Biz taklif qilayotgan ijtimoiy ish xodimi lavozimi mutaxassislariga ushbu metodikalar fan mavzularida o'qitiladi. Demak, maktablarda "Yoshlar yetakchisi" ish o'rni bor edi (malaka talablarida ijtimoiy ish yo'nalishini bitirganlar ishlashi mumkinligi e'tirof etilgan), lekin "Mahalla yoshlar yetakchisi" lavozimiga transformatsiya qilinishi natijasida bugungi kunda maktablarda bu faoliyat volontyorlik asosida amalga oshirilishi nazarda tutilgan. Binobarin, ijtimoiy ishni o'z zimmasiga olgan maktab ma'naviy-ma'rifiy ishlari bo'yicha direktor o'rinbosarlarini tayyorlaydigan ta'lim yo'nalishlari ham mavjud emas. Shu boisdan ham biz taklif qilayotgan ijtimoiy ish xodimi, maktab ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosar lavozimida faoliyat yuritishi bir necha barovar samarali bo'ladi, deb hisoblaymiz.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi . –Toshkent: O'zbekiston. 2021.-224 b.
2. Мирзиёев Ш. Миллий тикланишдан- миллий юксалиш сари. 4 жилд. – Тошкент: Ўзбекистон НМИУ.2020. – 143 б.
3. Qarang: Beruniy, Abu Rayhon. Kitob al-Jamohir fi-Ma'rifat al-Javohir. – Toshkent : "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2017. – 488 b.
4. O'zbekistonda ta'lim: talab va taklif mutanosibligi. BMT TD. T., 2008., -10b.
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. O'zbekistonda sog'liqlni saqlash 2017-2021. Statistik to'plam. – Toshkent, 2021. -167 b.
6. Yusupov D. «Ta'lim to'g'risida"gi yangi qonun va inklyuziya: qanday bo'lishi kerak? gazeta.uz. <https://www.gazeta.uz/uz/2020/06/09/education-law/>
7. <https://www.uzedu.uz/oz/statistika>
8. O'zbekiston Respublikasi moliya vazirligi ma'lumotlari, <https://www.mf.uz/>
9. <https://lex.uz/docs/-5186044#-5188099>

MUSTAQILLIK DAVRIDA AHOLIGA SIFATLI IJTIMOIIY XIZMATLAR KO'RSATISHDA JAMOATCHILIK FIKRIGA TAYANISH SAMARADORLIGI

Turgunboyev Abdusamat Farxodovich
FarDU, o'qituvchi.

Abdullayeva Madina Doniyorovna
FarDU, Ijtimoiy ish kafedrasi, talaba.

Sharopova Feruza Valijon qizi
FarDU, Ijtimoiy ish kafedrasi, talaba

Annotatsiya. Har qanday jamiyatda jamoatchilik fikrini o'rganib borish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Jamoatchilik fikrini o'rganilishi davomida jamoatchilik muhokamalarining tashkil qilinishi ham eng dolzarb masalalarda keng xalq ommasini eshitish va tegishli hulosalarni chiqarilishida asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Ushbu maqolada ham aholining turli guruhlariga ijtimoiy xizmatlar ko'rsatilishi misolida turli toifadagi insonlar, turli yoshdagi fuqarolarning mehnat faoliyati o'rganib chiqildi. Mehnat faoliyatini samaradorligini oshirishda jamoa a'zolari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga jamoatchilik fikrini ijobiy ta'sir etishi borasida fikr va mulohazalar bayon etildi. Bundan tashqari, imkoniyati cheklangan yoshlarning faoliyati, ijtimoiy xizmatlar ko'rsatilishida ularga nisbatan yaratilgan keng imkoniyatlar bilan tanishib chiqildi. Davlatimiz tomonidan yaratib berilayotgan ijtimoiy himoya tizimining huquqiy asoslariga e'tibor qaratildi. Mavzuning dolzarbligi nuqtai nazaridan jamoatchilik fikrini o'rganish maqsadida joylarda yoshlar guruhlar bilan o'tkazilgan tadqiqotlardan na'munalar keltirildi. Tadqiqotlarning natijalariga ko'ra yoshlar o'rtasidagi ta'limga bo'lgan munosabat hamda ushbu masalada ular tomonidan bildirilgan fikrlarga ilmiy izoh berishga harakat qilindi.

Kalit so'zlar: yoshlar, aholini ijtimoiy himoya qilish, imkoniyati cheklangan yoshlar, jamoatchilik, jamoatchilik fikri, jamoatchilik muhokamalari, tadqiqotlar o'tkazish.

Аннотация. Изучение общественного мнения в каждом обществе является одной из актуальных проблем современности. При изучении общественного мнения организация общественных обсуждений также служит ключевым фактором, позволяющим широкую общественное слушивание по наиболее актуальным вопросам и сделать соответствующие выводы. В данной статье на примере предоставления социальных услуг различным группам населения изучена трудовая деятельность разных категорий людей и граждан разного возраста. Высказаны мнения и мнения о положительном влиянии общественного мнения на взаимоотношения между членами коллектива в повышении эффективности трудовой деятельности. Кроме того, была представлена активность молодых людей с ограниченными возможностями и созданные для них широкие возможности в предоставлении социальных услуг. Было уделено внимание правовой основе системы социальной защиты, создаваемой нашим государством. С целью изучения мнения общественности относительно актуальности темы были представлены примеры исследований, проведенных с молодежными группами. По результатам исследования предпринята попытка дать научное объяснение отношению молодежи к образованию и мнениям, высказываемым ею по этому поводу.

Ключевые слова: молодежь, социальная защита населения, молодежь с ограниченными возможностями, общественность, общественное мнение, общественные обсуждения, проведение исследований.

Annotation. The study of public opinion in each society is one of the pressing problems of our time. When studying public opinion, the organization of public discussions also serves as a key factor that allows for broad public listening to the most pressing issues and making appropriate conclusions. In this article, using the example of providing social services to various groups of the population, the labor activity of different categories of people and citizens of different ages is studied. Opinions and views are expressed on the positive impact of public opinion on the relationship between team members in increasing the efficiency of labor activity. In addition, the activity of young people with disabilities and the wide opportunities created for them in the provision of social services were presented. Attention was paid to the legal basis of the social protection system created by our state. In order to study public opinion regarding the

relevance of the topic, examples of studies conducted with youth groups were presented. Based on the results of the study, an attempt was made to give a scientific explanation of the attitude of young people to education and the opinions they express on this matter.

Key words: youth, social protection of the population, youth with disabilities, public, public opinion, public discussion, conducting research.

KIRISH.

Mamlakatimiz o‘z mustaqilligiga erishdan dastlabki kunlardan boshlab aholini ijtimoiy himoya qilish va ularga ijtimoiy xizmat ko‘rsatish masalalariga katta e‘tibor berib kelmoqda. Bu o‘rinda jamiyatdagi aholini alohida yordamga muhtoj qatlamlari – keksalar, yolg‘iz qariyalar, imkoniyati cheklangan insonlar, himoyaga muxtoj va alohida ehtiyojga ega bo‘lgan oila va bolalarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ijtimoiy yordam ko‘rsatish va ularni qo‘llab-quvvatlashda ijtimoiy ko‘maklashuv tizimini takomillashtirish ijtimoiy ish sohalari sifatida rivojlantirilmoqda. Bu amaliy harakatlarni o‘rganish katta ilmiy-amaliy ahamiyatga egadir.

Mavzuni dolzarbligi va o‘rganishning ahamiyati to‘g‘risida so‘z yuritganda muhtaram yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonidan ta’kidlangan quyidagi fikrlar uning mohiyatini ochib berishga yaqindan yordam beradi.

“...ijtimoiy siyosat mamlakatimizda davlat siyosatining eng muhim ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib kelgan, hozir ham shunday va kelgusida ham shunday bo‘lib qoladi.

ASOSIY QISM.

Yurtimizda ijtimoiy muammolarni hal etishning mutlaqo yangi va o‘ziga xos tizimi yaratildi. **“Temir daftar”, “Ayollar daftari”, “Yoshlar daftari”, “Mahallabay” va “Xonadonbay”** ishlash usullari aynan shu maqsadda joriy etildi. Shu asosda muammoga oid mavhum ko‘rsatkichlar emas, balki yordam va ko‘makka muhtoj har bir oila va fuqaroning, xotin-qizlar, yoshlarning muammolari o‘z joyida aniq o‘rganilmoqda, ular vaqtida va samarali hal etilmoqda.

Birgina **“Obod qishloq” va “Obod mahalla” dasturlari** doirasida 2021 yilda barcha shahar va tumanlardagi jami 7 ming 794 ta qishloq va mahallada umumiy qiymati 20,8 trillion so‘mlik qurilish, ta’mirlash va obodonlashtirish ishlari amalga oshirilmoqda. Ta’kidlash kerakki, milliy tariximizda qishloq va

mahallalarimizni obodonlashtirishga hech qachon bunchalik katta mablag' ajratilmagan, eng muhimi, ularning rivojiga bu qadar jiddiy e'tibor berilmagan. [1]

Qishloq joylarda - 17 ming 100 ta, shaharlarda - 17 ming 600 ta, jami 34 ming 700 ta yoki 2016 yilga nisbatan salkam 3 barobar ko'p arzon va shinam uylar qurildi. Kam ta'minlangan va uy-joy sharoitini yaxshilashga muhtoj 5 mingta oilaga, jumladan, nogironligi bo'lgan ayollarga ipoteka krediti asosida arzon uy-joy sotib olish uchun 116 milliard so'mdan ziyod boshlang'ich badal to'lab berildi [2].

Mamlakatimizda ijtimoiy sohalarni rivojlantirishga katta e'tibor qaratilib aholini ijtimoiy himoya qilish yo'nalishida ko'plab qonunlar va hukumat qarorlari va farmonlari qabul qilindi. Hususan, 05.09.2014 yil "Ijtimoiy sheriklik to'g'risida"gi 376-sonli O'zbekiston Respublikasi Qonuni, 26.12.2016 yil "Keksalar, nogironligi bo'lgan shaxslar va aholining boshqa ijtimoiy ehtiyojmand toifalari uchun ijtimoiy xizmatlar to'g'risida"gi 415-sonli O'zbekiston Respublikasi Qonuni, 07.02.2017 yil "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni, 25.07.2022 yil "O'zbekiston Respublikasi aholisini ijtimoiy himoya qilish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-175-son Farmonlari hamda ko'plab boshqa qonun hujjatlarida aynan aholini ijtimoiy himoya qilish tizimining huquqiy asoslari ko'rsatib berildi.

Demokratik tamoyillar asosida tub ijtimoiy-siyosiy islohotlar o'tkazish jamiyatdagi barcha sohalarda keng xalq ommasining faol ishtirokini ta'minlashga erishishni talab qiladi. Shundan kelib chiqib o'zini o'zi boshqarish tuzilmalari, nodavlat notijorat tashkilotlari va eng muhimi jamoatchilik muhokamalari institutining roli har tomonlama mustahkamlanib bormoqda. Bu o'z navbatida aholining ijtimoiy-siyosiy jihatdan faollashuviga olib kelish bilan bir qatorda jamoatchilik nazoratining rivoj topishiga turtki beradi.

"E'tirof etish kerakki, - deb ta'kidlaydi muhtaram prezidentimiz Sh.M.Mirziyoev, - biz parlament nazorati, jamoatchilik nazorati, jurnalist tekshiruvi kabi demokratik institutlar hali to'liq shakllanib, hayotimizdan chuqur

joy olgani yo‘q. Tabiiyki, buning uchun avvalo yetarli moddiy-texnik sharoitlarni yaratish, eng muhimi, zamon talablariga javob beradigan kadrlarni tarbiyalashimiz kerak” [3, 49].

Albatta, O‘zbekiston taraqqiy etgan davrdan boshlab ijtimoiy davlat sifatida, o‘z xalqini himoya qilib kelmoqda. Davlat byudjetining 60 foizga yaqin qismi aynan ijtimoiy sohani rivojlantirishga yo‘naltirilganligi ham sohaning muhim ahamiyat kasb etishini ko‘rsatib bermoqda.

Ijtimoiy-siyosiy islohotlar o‘tkazish jamiyatdagi barcha sohalarda keng xalq ommasining faol ishtirokini ta‘minlashga erishish lozimligi bilan xarakterlanadi va o‘z samaradorligini ko‘rsatib beradi. Shundan kelib chiqib o‘zini o‘zi boshqarish tuzilmalari, nodavlat notijorat tashkilotlari va eng muhimi jamoatchilik muhokamalari institutining rolini yanada mustahkamlash va takomillashtirish zarurdir. Bu o‘z navbatida aholining ijtimoiy-siyosiy jihatdan faollashuviga olib kelish bilan bir qatorda jamoatchilik fikrining paydo bo‘lishiga va jamoatchilik nazoratining rivoj topishiga turtki beradi.

Mavzuni o‘rganish maqsadida jamoatchilik fikri tushunchasining ilmiy asoslariga ahamiyat qaratish lozim. Jamoatchilik fikri bilan ishlashda aholining har bir qatlamiga alohida yondashish lozimligini, fuqarolarning ijtimoiy manfaatlariga to‘g‘ri baho berish va ilmiy nazariy tushunchalarga asoslangan holda ijtimoiy munosabatlarni o‘rnatish maqsadga muvofiqdir.

2017 – 2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini amalga oshirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2021 yilning 17 fevral kuni 2021–2030 yillarda O‘zbekiston Respublikasi aholisini ijtimoiy himoya qilish tizimini takomillashtirishga qaratilgan PF-5634 sonli Farmoyishi imzolanishi mazkur tizimning kelgusida davlat ahamiyati darajasida ekanligidan dalolat bermoqda. Ushbu Farmoyish bilan 2021-2030 yillarda aholini ijtimoiy himoya qilish milliy strategiyasi konsepsiyasi va strategiyani ishlab chiqish bo‘yicha “Yo‘l xaritasi” tasdiqlanishi bu sohada ko‘plab yangiliklar va loyihalar ishlab chiqilishi imkoniyatlarini kengaytiradi.

Aholini ijtimoiy himoya qilish sohasida jamoatchilik fikrini o'rganish masalasida ijtimoiy ish xodimining roolidan kelib chiqib taqiqotlar o'tkazildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdi-ki, ijtimoiy ish obyekti va subyektini aniqlash bu faoliyatni tashkil etish hamda boshqarishda katta ahamiyat kasb etadi. Ta'lim muassasalari obyekt sifatida undagi ishtirokchilar esa subyekt sifatida ishtirok etishlari tadqiqot natijalarida ma'lum bo'ldi.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoev tashabbuslari bilan 2022 yil "Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yili" hamda 2023 yil — "Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili" deb e'lon qilindi. Bu ham ijtimoiy himoyaga muhtoj, boquvchisini yo'qotgan, nogiron, ko'p bolali oilalar sharoitlarini yaxshilash, ijtimoiy siyosat salohiyatini yanada kuchaytirish maqsadini amalga oshirishdan iborat bo'ldi. Keyingi yillardagi barcha yillar dasturlarida ijtimoiy himoya uchun yo'nalislar belgilangan.

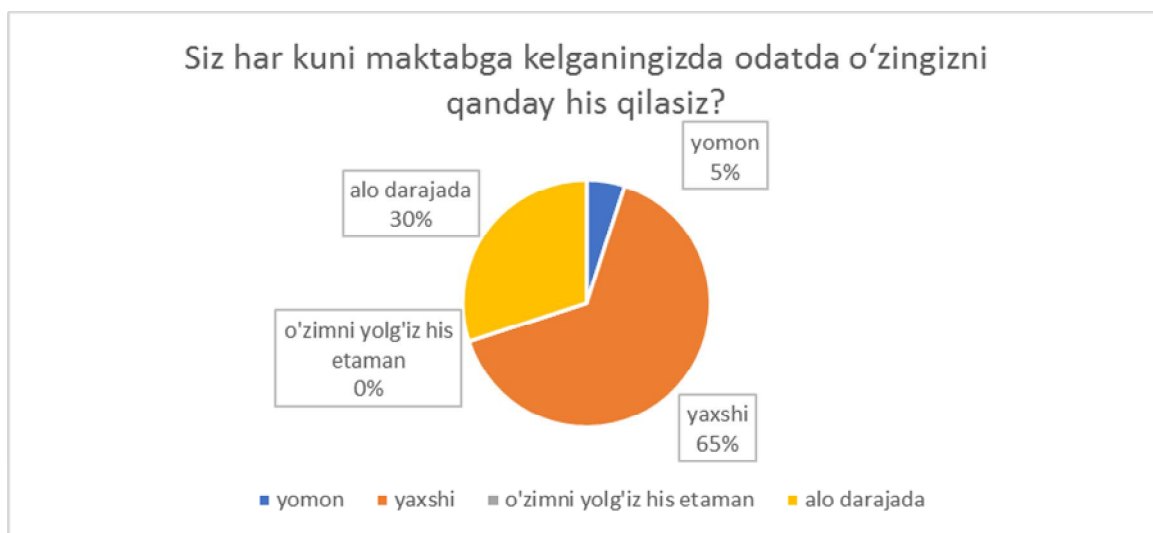
Oila ijtimoiy jihatdan qo'llab-quvvatlashga qaratilganligi ijtimoiy siyosatimizning tamal toshidir. Biz davlatimizning ijtimoiy negizlarini, uning barqarorligini mustahkamlashda, jismonan baquvvat, ma'naviy boy avlodni - mamlakatimizning ertangi kuni egalarini tarbiyalashda oilaning rolini oshirishga juda katta ahamiyat berilmoqda. Respublikada onalik va bolalikni muhofaza qilish bo'yicha kuchli kafolatlar yaratilgan.

Mazkur mavzuni o'rganish va tadqiq etish maqsadida anketa usuli yordamida tadqiqotlar olib borish orqali aholining hususan, o'quvchi yoshlarning fikri o'rganildi. Anketa metodi – sotsiologiyada fanida eng ko'p qo'laniladigan metodlardan biri. Aniq maqsadga qaratilgan anketa savollari eng avvalo, respondentlarni ichki bir hissiyotini qo'zg'otadi, ularni sotsial jarayonlarga tortadi, mavjud muammolarni ichiga kirishiga yaqindan yordam beradi. Anketa yordamida jamoaning turli muammolarini to'liq qamrab olish mumkin. Shu bois anketa umumiy va saralash metodlaridan samarali foydalanishga katta imkoniyat beradi.

Anketa so'rovi o'tkazilishida Farg'ona viloyatining Farg'ona shahar hamda Yozyovon tumani umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarining fikrlari o'rganildi. Tadqiqotning umumiy soni bo'yicha 244 nafar o'quvchi yoshlar hamda 120 nafar turli fan yo'nalishlari bo'yicha o'qituvchilar hamda 13 nafar ma'muriyat

xodimlari ijtimoiy so'rovnomada ishtirok etdilar. O'tkazilgan so'rovnomalardan qisqacha misol sifatida keltirib o'tishni lozim topdik.

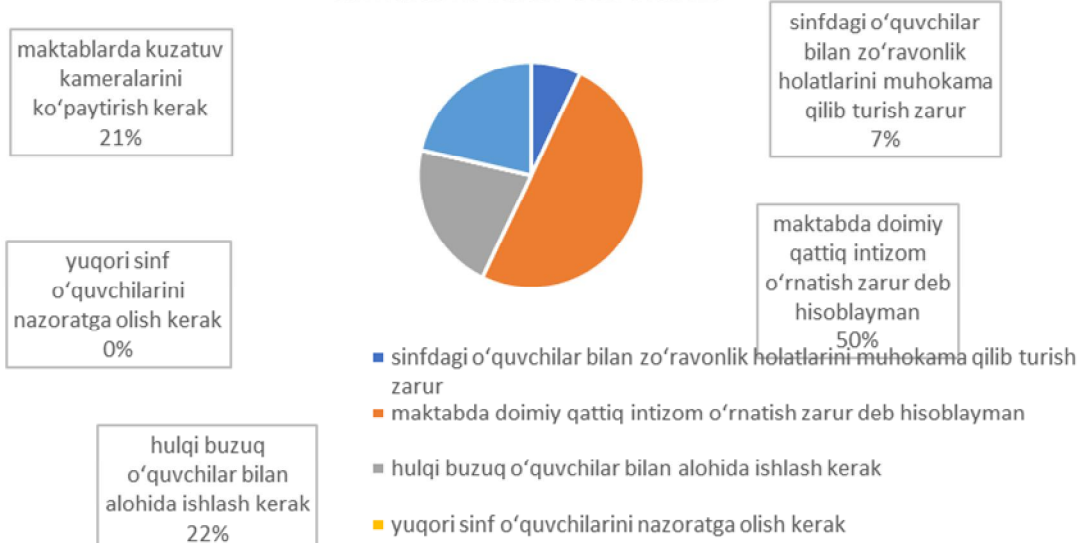
So'rovnomada ishtirok etgan o'quvchilardan dastlab, oilaviy ahvolini o'rganish va mavzu yuzasidan qisqacha ularga baho berish maqsad qilib olindi.

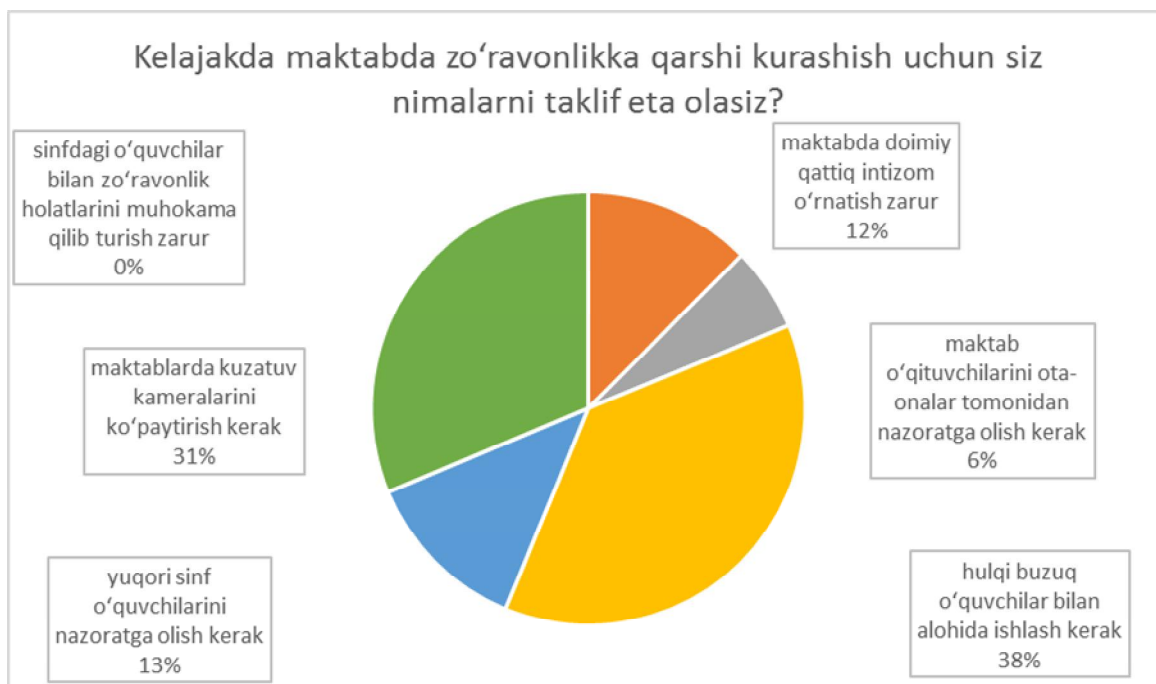

Agar siz maktabda zo'rvonlikka uchragan bo'lsangiz sizga yordam berilgan holatlar bo'lganmi?

Kelajakda maktabda zo'rvonlikka qarshi kurashish uchun siz nimalarni taklif eta olasiz?

Mazkur tadqiqotimiz o'quvchi va o'qituvchilar jamoalarida anketa usulidan foydalanib sotsiologik tadqiqotlar o'tkazish va uning natijalarini umumlashtirish masalalariga bag'ishlandi. Ta'lim muassasalarida yuz berayotgan ko'p qirrali ijtimoiy jarayonlar sotsiologik tadqiqotlar o'tkazish yo'li bilan o'rganildi. Turli metodlar yordamida jamoasidagi barcha muammolarni ilmiy-amaliy o'rganish yaxshi natijalar berishi mumkin. Anketa so'rovi yordamida esa, biz o'qituvchilarning mehnat samaradorligi, ularning faolligi, o'zaro munosabatlari, mehnat intizomini mustahkamligi, rahbar va xodim o'rtasidagi munosabatlarni takomillashtirish kabi holatlarga baho berish imkoniyatlariga ega bo'ldik.

Amalga oshirilgan tadqiqotlar natijasi hamda o'rganilgan manbaalarga asosan quyidagi umumiy xulosalarni keltirib o'tishimiz maqsadga muvofiqdir.

Birinchidan, hozirda aholini ijtimoiy himoya qilish masalasida ilmiy tadqiqotlar olib borish, uning turli muammolarini regional masshtabda o'rganishga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda. Buning asosiy sababi jahonda ijtimoiy ko'makka muxtojlariga ko'mak berish, ularni qo'llab-quvvatlashga bo'lgan talab va e'tibor kuchayib borayotganligi, yangi-yangi tizimlar shakllantirilib faoliyati yo'lga qo'yilayotganligidir (*Misol: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzurida Ijtimoiy himoya milliy agentligining tashkil etilishi*). Ijtimoiy-gumanitar yordam berish

harakati ijtimoiy ish obyektlari va subyektlarini o'zida birlashtirganligi bois o'zaro tajribalarni o'rganishga bo'lgan intilish asosiy masalalardan biriga aylanib bormoqda.

Ikkinchidan, jahonning rivojlangan davlatlari qatorida mamlakatimizda ham mustaqillik sharofati bilan ijtimoiy ishning faoliyat turlari yangilanib, jahondagi ilg'or tajribalarni o'rganish asosida samarali yo'lga qo'yilmoqda. Uning aholini ijtimoiy jihatdan qo'llab-quvvatlash tizimini o'rganishga bo'lgan ilmiy-amaliy qiziqish yildan-yilga ortib bormoqda. Bu respublikada olib borilayotgan kuchli ijtimoiy siyosat bilan uzviy bog'liq bo'lib, uning har bir obyekti va subyekti alohida tadqiqotlar markaziga aylanib bormoqda. Eng muhimi, aholini ijtimoiy himoya qilish mexanizmlarini aniqlashda jamoatchilik fikriga tizimli va maqsadli yondoshish qaror topib bormoqda. Natijada, ijtimoiy ish faoliyat turiga bo'lgan talab va ehtiyojlar jamoatchilik fikri asosida o'rganilib, ularni rivojlantirish uchun zaruriy moddiy-texnika bazasi hamda kadrlar tayyorlash masalasi kun taribiga qo'yilmoqda.

Uchinchidan, barcha sohalarda tabiiy kuzatilayotganidek, ijtimoiy ish faoliyatini tashkil etish, uning ishtirokchilarini o'rganish borasida hali qator muammolar mavjud bo'lib, mazkur holat ilmiy-tadqiqotlarni yanada kuchaytirishni talab qilmoqda. Asosiy masalalar sifatida aholini ijtimoiy himoya qilishda jamoatchilik fikrini o'rganish masalasida hududiy, milliy, diniy va etnik xususiyatlarga ko'proq e'tibor berish lozimligini va masalani takomillashtirishda aynan shu xususiyatlarga asoslanish lozimligi mavjud muammolarni yechimini topishga yaqindan yordam beradi.

XULOSA.

Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqib, biz ijtimoiy ish obyekti va subyekti masalasini o'rganish hamda takomillashtirish yo'llarini aniqlash uchun quyidagi takliflarni berish o'rinli bo'ladi deb hisoblaymiz.

1. O'tkazilgan tadqiqotlarimiz natijasida ta'lim muassasalari vikillari bilan bevosita muloqot o'tkazilib ta'lim samaradorligigi salbiy ta'sir qilayotgan omillar bilan tanishib chiqildi. Bu borada o'qituvchilarning sinf xonalarida

o'quvchilarning son jihatidan ko'pligi borasidagi fikrlari umumlashtirilib umumta'lim maktablarida sinfdagi o'quvchilarning sonini qisqartirish bo'yicha takliflari qabul qilindi. Tuman va shahar hududlariga yangi maktablar bunyod etish shuningdek, xususiy ta'lim muassasalar bilan davlat sherikchiligi asosida yangi loyihalar ishlab chiqish maqsadga muvofiq deb topildi.

2. Aholini ijtimoiy himoya qilish sifatini oshirishda joylarda faoliyat olib borayotgan o'zini o'zi boshqarish organlari – mahalla institutiga alohida katta e'tibor qaratish maqsadga muvofiq. Bugungi kunda mahalla aholiga moddiy yordam ko'rsatish masalasida katta tajribaga ega bo'lgan institut hisoblanadi. Ushbu imkoniyatni to'g'ri baholab mahallani ijtimoiy ish obyekti sifatida funksiyalarini oshirish, ichki zahira va imkoniyatlarini safarbar qilishda keng jamoatchilik fikriga tayanish taklif yetiladi.

3. Ijtimoiy ish hodimlari o'z faoliyati davomida turli millat vakillari, tulki toifadagi insonlar bilan birgalikda ishlashlarini inobatga olgan holda ularni qo'llab-quvvatlashning samarali yo'llarini o'rganish, xorijiy mamlakatlarda qo'lga kiritilgan ilg'or metod va vositalari bilan tanishishi bugun asosiy vazifalardan biridir. Bu masala bizda xorijiy tillarni o'rganish bo'yicha alohida chora-tadbirlar belgilash bo'yicha qo'llanilayotgan metod va vositalarda ham o'z ifodasini topmoqda. Har bir ijtimoiy ish xodimi o'z faoliyatini yo'lga qo'yishda dunyodagi ilg'or tajribalardan foydalanish uchun albatta chet tilini muloqot qilish darajasida yaxshi bilishi talab etiladi. Shundan kelib chiqib biz mazkur yo'nalishda tahsil olayotgan o'quvchi va talabalarga xorijiy tillarni o'qitish masalasiga alohida e'tibor berish maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz.

4. Ijtimoiy ish sohasi bilan ishlashda yangi innovatsion g'oyalar va metodlardan foydalanish shu kunning muhim vazifasi bo'lib qolmoqda. Shundan kelib chiqib, biz ijtimoiy ish xodimlarini nodavlat notijorat tashkilotlari bilan ishlash hamkorligini kuchaytirish qolaversa, memorandum shartnomalarini imzolashni taklif etamiz. Hususan, jamoatchilik bilan to'g'rida-to'g'ri ishlash mexanizmlari nodavlat notijorat tashkilotlarda, siyosiy partiyalarda samarali yo'lga qo'yilgan. Ilg'or metod va texnologiyalarni hamkorlikda qo'llanilishi bu sohada

mavjud muammolarni o'rganish va ilg'or yechimlarini topishda yaqindan ko'mak beradi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Doniyorov S. Yangi O'zbekiston demokratik o'zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda ("Yangi O'zbekiston" gazetasi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning "Yangi O'zbekiston" gazetasi bosh muxarriri savollariga javoblari. 16 avgust 2021 yil).
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning Oliy Majlisiga murojaatnomasi. T.: 2020 yil 24 yanvar.
3. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: "O'zbekiston" – 2017, 49 – bet
4. Abduraxmanova, M., Xonkeldieva, K., & Turgunboev, A. (2022). Формирование общественного мнения населения как условие эффективной реализации целевых комплексных программ в регионе. O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali, 1(12)
5. Abduraxmonova M.M. Ijtimoiy boshqaruvda jamoatchilik fikri samarali qaror qabul qilish omili. №004201 mualliflik huquqi guvohnomasi. 2021 yil 10 dekabr.
6. Abduraxmonova, M. M., & Turgunboev, A. F. (2023). Aholiga sifatli ijtimoiy xizmatlar ko'rsatishda jamoatchilik fikriga tayanish samaradorligi. O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali, 2(22), 192-200.28.
7. Абдурахмонова, М. М., & Тургунбоев, А. Ф. (2022). Жамоатчилик фикрининг келиб чиқиш омиллари, шакллари ва фаолият йўналишлари. Research Focus, 1(1), 324-326.29.
8. Абдурахманова, М. М., & Тургунбоев, А. Ф. (2022). Формирование Рынка Труда Как Фактор Развития Народного Хозяйства. Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science, 3(8), 1-6.30.

O'ZBEKISTONDA NOGIRONLIGI BOR SHAXSLARNI QO'LLAB-QUVVATLASH MASALALARI

Hashimova Gulsina Ismoilovna

Farg'ona davlat universiteti ijtimoiy ish kafedrası dotsenti

Madaminova Kamola Sirojiddin qizi

Farg'ona davlat universiteti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada aholining zaif qatlami hisoblangan – nogironligi bor shaxslarni himoyalash masalasining muhim ekanligi yoritilgan. Maqolada mamlakatimizda bosqichma-bosqich qabul qilingan nogironligi mavjud shaxslar huquqlarining qonun bilan himoyalanganligi yillar ketma-ketligida yoritilgan

Kalit so'zlar: nogironlik, imkoniyati cheklanganlik, davlat, bolalar, himoya, ehtiyoj, pensiya, nafaqa

Аннотация: В данной статье освещается важность защиты людей с инвалидностью, которые считаются уязвимой категорией населения. В статье изложено, как права людей с инвалидностью постепенно защищались законом на протяжении многих лет в нашей стране

Ключевые слова: инвалидность, лица с ограниченными возможностями, государство, дети, защита, потребность, пенсия, пособие

Annotation: This article highlights the importance of protecting individuals with disabilities, who are considered a vulnerable segment of society. The article discusses how the rights of individuals with disabilities have been progressively protected by law over the years in our country.

Key words: disability, limited capabilities, State, children ,protection, need, pension, allowance

Har qanday davrda ham davlat aholining ijtimoiy jihatdan ehtiyojmand toifalarining hayoti sifatini oshirishga, jamiyat va davlat hayotida to‘laqonli ishtirok etishi uchun ularga shart-sharoitlar yaratishga hamda ularning asosiy hayotiy ehtiyojlarini mustaqil ravishda ta‘minlash imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan choralarni ko‘radi. Davlat nogironligi bo‘lgan shaxslarning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalar ob‘ektlari va xizmatlaridan to‘laqonli foydalanishi uchun shart-sharoitlar yaratishi, ularning ishga joylashishiga, ta‘lim olishiga ko‘maklashishi, ularga zarur bo‘lgan axborotlarni turli xil to‘siqlarsiz olish imkoniyatini ta‘minlaydi.

“O‘zbekiston Respublikasida nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to‘g‘risida” gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuniga asosan «nogiron — jismoniy, aqliy, ruhiy yoki sensor (sezgi) nuqsonlari borligi tufayli turmush faoliyati cheklanganligi munosabati bilan qonun hujjatlarida belgilangan tartibda nogiron deb topilgan hamda ijtimoiy yordamga va himoyaga muhtoj shaxs. Shaxsning turmush faoliyati cheklanganligi — shaxsning o‘ziga o‘zi xizmat qilish, harakatlanish, yo‘lni topa olish, muloqot qilish, o‘z xatti-harakatini nazorat etish, shuningdek o‘qish va mehnat faoliyati bilan shug‘ullanish qobiliyatini yoki imkoniyatini to‘la yoxud qisman yo‘qotganligi» dir [1]. Bu so‘z lotincha “invalidus” so‘zidan olingan bo‘lib, aynan «kuchsiz, kuchli emas» degan ma’no anglatadi, ya’ni, in — «emas» + validus — «kuchli», boshqacha aytganda, bu jismoniy, aqliy, sensor yoki ruhiy jihatdan kamchiligi bo‘lgan inson faoliyatida mavjud to‘siq yoki cheklovlarni bildiradi [2]. Bugungi kunda respublikamizda nogironligi mavjud shaxslarni qo‘llab-quvvatlash ularga ko‘mak berishga doir izchil ishlar amalga oshirilmoqda

Hozirgi kunda O'zbekistonda 700 mingdan ortiq nogironligi bo'lgan shaxslar, shu jumladan, 100 mingdan ortiq 16 yoshgacha nogironligi bo'lgan bolalar istiqomat qilmoqda. O'zbekistonda nogironlarning huquq va manfaatlari davlatning ishonchli himoyasi ostiga olingan. Shu maqsadda 1991-yil 18-noyabrda qabul qilingan «O'zbekiston Respublikasida nogironlarning ijtimoiy himoyasi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni nogironlar o'zlarining O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida hamda xalqaro huquqning umum tan olingan prinsiplari va qoidalarida belgilab qo'yilgan fuqarolik, iqtisodiy, siyosiy va boshqa huquq va erkinliklarini boshqa fuqarolar bilan birdek va teng asosda amalga oshirishlarini ta'minlashning huquqiy asosini yaratib berdi [3]. 2008-yilda mazkur Qonun yangi tahrirda qabul qilindi. Shunday qilib, bizning mamlakatimizda nogironlarni ijtimoiy himoya qilish bo'yicha yaxlit institutsional va huquqiy baza yaratildi. Qonun hujjatlarida ushbu toifaga mansub shaxslar uchun turli imtiyozlar belgilab qo'yilgan. Jumladan, «Fuqarolar sog'lig'ini saqlash to'g'risida» O'zbekiston Respublikasi Qonunining 22-moddasida nogironlarning, xususan, nogiron bolalar va bolalikdan nogiron shaxslarning tibbiy-ijtimoiy yordam olish, reabilitatsiyaning barcha turlaridan foydalanish, dori-darmonlar, protez-ortopediya buyumlari, harakat vositalari bilan imtiyozli tarzda ta'minlanish, shuningdek, kasbiy tayyorgarlik va qayta tayyorgarlikdan o'tish (malaka oshirish) borasidagi huquqlari belgilab qo'yilgan [4]. Unda, shuningdek nogironlarning davlat sog'liqni saqlash, mehnat va aholini ijtimoiy himoya qilish tizimi muassasalarida bepul tibbiy-sanitariya xizmatidan, uyda qarovdan foydalanish, doimiy qarovga muxtoj bo'lgan yolg'iz nogironlar, surunkali ruhiy kasallikka chalingan nogironlar mehnat va aholini ijtimoiy himoya qilish muassasalarida yashash huquqiga ega ekanligi o'z aksini topgan. zamonaviy iqtisodiyotning tarkibiy hususiyati hisoblanadi.

Bugungi kunda fuqarolarning tibbiy-ijtimoiy yordam olish va barcha turdagi reabilitatsiyadan foydalanish huquqini ta'minlash maqsadida Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi tasarrufida jismoniy imkoniyatlari cheklangan

shaxslarga madaniymaishiy xizmatlar ko'rsatuvchi 11 ta nogironlarni tibbiy-ijtimoiy va kasbiy reabilitatsiyasi markazlari, 180 ta ijtimoiy markazlar, 33 ta davlat tibbiy-ijtimoiy muassasalari - «Saxovat» va «Muruvvat» uylari faoliyat olib borgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning BMT "Inson huquqlari" bo'yicha kengashining 46-sessiyasidagi nutqida imkoniyati cheklangan shaxslarning o'z qobiliyatini to'la ro'yobga chiqarish masalalari bo'yicha Mintaqaviy kengash tuzishni taklif etdi. So'nggi 5 yil ichida davlatimiz rahbari tashabbusi bilan O'zbekiston Nogironlar huquqlari to'g'risidagi xalqaro Konvensiyani (NHK) ratifikatsiya qildi, mamlakatimiz Osiyo-Tinch okeani mintaqasida nogironlarning asl huquqlarini ta'minlash bo'yicha Inchxon strategiyasiga qo'shildi, ikkita yangi "Nogironlar huquqlari to'g'risida" gi hamda "Keksalar, nogironlar va aholining boshqa ijtimoiy zaif toifalari uchun ijtimoiy xizmatlar to'g'risida"gi qonunlar qabul qilindi. Mazkur qonun hujjatlari inson huquqlari bo'yicha xalqaro shartnomalarda aks ettirilgan nogironlarning huquqlarini ta'minlashga oid asosiy tamoyillarni, shu jumladan,

- nogironlarning qadr-qimmati, mustaqilligi, tanlash erkinligini hurmatlash;
- nogironlik tufayli kamsitish holatlariga yo'l qo'ymaslik;
- inson huquq va erkinliklarini amalga oshirishda imkoniyatlarning tengligi;
- nogiron bolalarning rivojlanayotgan qobiliyatlarini hurmat qilish va ularning individualligini saqlab qolish huquqi;
- nogironlar uchun turli obyektlar va xizmatlardan to'siqsiz to'laqonli foydalanish imkoniyatining mavjudligi;
- nogironlarni jamiyat va davlat hayotiga jalb qilish kabi tamoyillarni o'zida mujassam etdi.

Mamlakatimizda 2030-yilgacha bo'lgan davrda BMT Global kun tartibining Barqaror rivojlanish maqsadlarini amalga oshirish doirasida, 2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalar ishlab chiqildi hamda izchil amalga oshirilmoqda. Unda nogironlar huquqlarini ta'minlashga doir maqsad va vazifalar ham o'z aksini topgan. Shuningdek, 2022

— 2026-yillarga mo'ljallangan “ Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi ” amalga oshirilmoqda. Bu boradagi aniq maqsadli vazifalar belgilab olindi va hal etilmoqda. Ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- ta'lim muassasalari sharoitlarini imkoniyati cheklangan bolalarning manfaatlarini hisobga oladigan darajada yaxshilash orqali nogironlar uchun barcha darajadagi ta'lim va kasbiy-texnik tayyorgarlikdan teng foydalanish imkoniyatini, barcha uchun xavfsiz va samarali o'qitish muhitini ta'minlash;
- barcha xotin-qizlar va erkaklarni, shu jumladan, yoshlar va nogironlarni barqaror va samarali ish bilan band etish hamda munosib ish bilan ta'minlash shuningdek, teng qiymatli mehnat uchun teng ish haqi to'lanishini ta'minlash.
- nogironligidan qat'i nazar, barcha odamlarning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy hayotda faol ishtirokini rag'batlantirish;
- nogironlarni qo'llab-quvvatlashning samarali tizimini shakllantirish, jumladan, ularning jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy hayotida faol jalb etishni ta'minlovchi inklyuziv ta'lim hamda ish bilan ta'minlash tizimini takomillashtirish orqali ularning yashash sifati va turmush farovonligi darajasini oshirish, shuningdek, nogironlikni aniqlash bo'yicha ijtimoiy model tizimiga bosqichma-bosqich o'tishni ta'minlash va boshqalar.

Bundan tashqari, nogironlarni davlat tomonidan ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning institutsional asoslarini mustahkamlash, ijtimoiy himoya va tibbiy-ijtimoiy yordamning zamonaviy mexanizmlarini joriy etishga yangi yondashuvlarni joriy etish maqsadida Tibbiy-ijtimoiy xizmatlarni rivojlantirish agentligi, Nogironligi bo'lgan shaxslar ishlari bo'yicha idoralararo Kengash, shuningdek, Sog'liqni saqlash vazirligi huzurida Nogironlarni qo'llab-quvvatlash jamg'armasi tashkil etildi. Keksalar, nogironlar va aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj boshqa qatlamlarining avtomatlashtirilgan yagona elektron reyestri tizimi yaratildi. Nogironlarni himoya qilish mexanizmlarini rivojlantirish ularning mustaqil shaxslardan xayriya yordami oluvchi sifatidagi maqomini tubdan o'zgartirish imkonini beradi. Bunday yondashuv nogironlarning jamiyat hayotida faol ishtirok etishlarini ta'minlash orqali

ularning huquqlari hurmat qilinishi uchun imkoniyatlar izlashga qaratilgandir. Nogironlarning huquqlarini qo'llab-quvvatlash va himoya qilish faqat maxsus xizmatlarni taqdim etishdangina iborat bo'lib qolmasdan, balki ularga kamsitish nazari bilan qarashga barham beruvchi choratadbirlar amalga oshirilishini, nogironlarning fuqarolik, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari ta'minlanishini kafolatlovchi hamda bu boradagi to'siqlarni olib tashlovchi qonunlar, dasturlar qabul qilinishini ham nazarda tutadi.

Bundan tashqari yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida: Qonunda belgilangan pensiyalar, nafaqalar va boshqa turdagi ijtimoiy yordamning miqdorlari rasman belgilangan eng kam iste'mol xarajatlaridan oz bo'lishi mumkin emas. Mehnatga layoqatsiz va yolg'iz keksalar, nogironligi bo'lgan shaxslar hamda aholining ijtimoiy jihatdan ehtiyojmand boshqa toifalarining huquqlari davlat himoyasidadir [5]. Davlat aholining ijtimoiy jihatdan ehtiyojmand toifalarining hayoti sifatini oshirishga, jamiyat va davlat hayotida to'laqonli ishtirok etishi uchun ularga shart-sharoitlar yaratishga hamda ularning asosiy hayotiy ehtiyojlarini mustaqil ravishda ta'minlash imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan choralarni ko'radi. Davlat nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalar ob'ektlari va xizmatlaridan to'laqonli foydalanishi uchun shart-sharoitlar yaratishi, ularning ishga joylashishiga, ta'lim olishiga ko'maklashishi, ularga zarur bo'lgan axborotni to'sqinliksiz olish imkoniyatini ta'minlaydi [6] deya alohida ta'kidlab o'tilgan.

Bundan anglashimiz mumkinki, bugungi kunda mamlakatimizda hech kimning imkoniyati cheklanmagan, o'ziga ishongan har qanday inson yuksak marralarga erishishi, mumkin.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. O'RQ-162-сон 11.07.2008. "O'zbekiston Respublikasida nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida. <https://lex.uz/docs/-1372495>.
2. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Nogironlik>
3. PQ-422-XII-son «O'zbekiston Respublikasida nogironlarning ijtimoiy himoyasi to'g'risida»gi <https://lex.uz/acts/-1372495>

- 4.«Fuqarolar sog'lig'ini saqlash to'g'risida» O'zbekiston Respublikasi Qonunining 22-moddasi 265-I-son 29.08.1996 <https://lex.uz/ru/docs/-26013?ONDATE2=18.05.2022&action=compare>
- 5.Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 46-moddasi 01.05.2023. www.lex.uz
- 6.Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 57-moddasi 01.05.2023. www.lex.uz

YANGI O'ZBEKISTONNING RIVOJLANISH STRATEGIYASI MAZMUN-MOHİYATI

I.Nurmatova

*Sotsiologiya kafedrası katta o'qituvchisi
falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Sh.Maripjonova

Sotsiologiya yo'nalishi magistranti

Annotatsiya. Barchamizga ma'lumki, bugungi kunda davlatimiz kundan-kunga yangilanib, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, hamda ma'naviy-ma'rifiy jihatdan dunyo davlatlari ichida yetakchi o'rinlarni egallab bormoqda. Chuqur ildizga ega madaniyatimiz tufayli Yangi O'zbekiston jahon maydonida kuchli salohiyat, munosib obro' - e'tiborga ega bo'lib, har tomonlama obod va farovon mamlakatga aylanib borayotganligi barchamizni quvontiryapti. Mana shunday o'zgarishlarning fundamental asosida ta'lim sifatini yaxshilashda ta'lim menejmentining o'rni beqiyosdir. Hozirda butun xalqimizning qalbidan chuqur joy olgan, umummilliy harakatga aylanib borayotgan Yangi O'zbekiston g'oyasi zamirida, ulug' ajdodlarimizning milliy tariximizda birinchi va ikkinchi uyg'onish davrlariga asos solgan alloma bobolarimizning orzu - intilishlari va armonlari ham mujassam desak adashmagan bo'lamiz. Insoniyat tarixi shundan dalolat beradiki, har qaysi xalq hayotida ilm-fan taraqqiyoti uni yangi bosqichga ko'taradi.

Аннотация.Как мы все знаем, сегодня наша страна обновляется день ото дня и занимает ведущее место среди стран мира как в социально-политическом, экономическом, так и в духовно-образовательном аспектах. Благодаря нашей глубоко укоренившейся культуре Новый Узбекистан имеет мощный потенциал и достойную репутацию на мировой арене, и мы все рады, что он становится процветающей и процветающей во всех отношениях страной. На фундаментальной основе таких изменений роль управления образованием в повышении качества образования бесподобна. Не будет ошибкой сказать, что чаяния и мечты наших великих предков, заложивших первый и второй периоды Возрождения в нашей национальной истории, воплощены в идее Нового Узбекистана, которая глубоко укоренилась в сердцах нашего народа и является становится национальным движением. История человечества показывает, что развитие науки в жизни любого народа поднимает ее на новый уровень.

Annotation.As we all know, today our country is renewing itself day by day and occupies a leading place among the countries of the world in both socio-political, economic, and spiritual-educational aspects. Thanks to our deeply rooted culture, New Uzbekistan has strong potential and a worthy reputation on the world stage, and we are all glad that it is becoming a prosperous and prosperous country in all respects. On the fundamental basis of such changes,

the role of educational management in improving the quality of education is unparalleled. It will not be a mistake to say that the aspirations and dreams of our great ancestors, who laid the foundation for the first and second periods of the Renaissance in our national history, are embodied in the idea of New Uzbekistan, which is deeply rooted in the hearts of our people and is becoming a national movement. The history of mankind shows that the development of science in the life of any people raises it to a new level.

Kalit soʻzlar: *Salohiyat, taraqqiyot, ustuvor, strategiya, gʻoya, mustaqil, fundamental, farovon, xalq, intilish, inson.*

Ключевые слова: *Компетенция, развитие, приоритет, стратегия, идея, независимый, фундаментальный, процветающий, народ, стремление, человек.*

Key words: *Competence, development, priority, strategy, idea, independent, fundamental, prosperous, people, aspiration, person.*

Maʼlumki, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2022-yil 28-yanvar kuni “2022-2026 yillarga moʻljallangan Yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi toʻgʻrisida”gi PF-60-son Farmon imzolandi. Mazkur Farmon bilan quyidagilar tasdiqlandi, yaʼni 2022-2026 yillarga moʻljallangan Yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi (keyingi oʻrinlarda – Strategiya); "Inson qadrini ulugʻlash va faol mahalla yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi; 2022–2026 yillarga moʻljallangan Yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasini amalga oshirish boʻyicha respublika komissiyasi (keyingi oʻrinlarda – Respublika komissiyasi) hamda uning ishchi guruhi tarkiblari. Ushbu Strategiya besh bosqichda amalga oshirilishi belgilanib, ularning har bosqichi aniq maqsadlardan iborat, jami 100 ta maqsad hamda ushbu maqsadlarni amalga oshirishga oid Davlat dasturidan iborat.

Birinchi yoʻnalish Inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish (1-12-maqsadlar);

Ikkinchi yoʻnalish Mamlakatimizda adolat va qonun ustuvorligi tamoyillarini taraqqiyotning eng asosiy va zarur shartiga aylantirish (13-20-maqsadlar);

Uchinchi yoʻnalish Milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori oʻsish surʼatlarini taʼminlash (21-36-maqsadlar);

Toʻrtinchi yoʻnalish Adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish (37-70-maqsadlar);

Beshinchi yoʻnalish Maʼnaviy taraqqiyotni taʼminlash va sohani yangi bosqichga olib chiqish (71-78-maqсадlar);

Oltinchi yoʻnalish Milliy manfaatlardan kelib chiqqan holda umumbashariy muammolarga yondashish (79-88-maqсадlar);

Etтинchi yoʻnalish Mamlakatimiz xavfsizligi va mudofaa salohiyatini kuchaytirish, ochiq, pragmatik va faol tashqi siyosat olib boorish (89-100-maqсадlar).

Taʼkidlash joizki, yilning 11-may kuni Oliy Majlis Qonunchilik palatasining navbatdagi majlisida Vazirlar Mahkamasining “2022 – 2026 yillarga moʻljallangan Yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasini “Insonga eʼtibor va sifatli taʼlim yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturining 2023-yil birinchi choragida bajarilishi yuzasidan hisoboti keng muhokama qilindi.[1] Davlat dasturida belgilangan bir qator normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarining ishlab chiqilishida hukumat va parlament oʻrtasida yaqin hamkorlikda faoliyat olib borildi. Qonunchilik palatasining qoʻmitalari va hukumat tomonidan nazorat-tahlil tadbirlari doirasida koʻtarilgan masalalarni birgalikda hal etish amaliyotidan unumli foydalanildi. Hisobot davrida Davlat dasturida belgilangan vazifalarning ijrosi yuzasidan jami 41 ta hujjat qabul qilingan. Qayd etilganidek, yalpi ichki mahsulot oʻsishi oʻtgan yilning shu davriga nisbatan 105,5 foizga oʻsgan. Davlat budjeti daromadlari 47,3 trln. soʻmga ijro etilgan. Aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirish maqsadida Davlat budjetidan ijtimoiy sohalarga yoʻnaltirilgan xarajatlar 18,1 trln. soʻmni tashkil qilib, oʻtgan yilning mos davriga nisbatan 22,3 foizga oshgan. Hisobot davrida jami qiymati 2,55 mlrd. dollarlik xorijiy investitsiyalar oʻzlashtirilgan, tovarlar va xizmatlar eksporti 3,2 mlrd. dollarga yetgan. Mahalliyashtirish dasturi doirasida 6,2 trln. soʻmlik import oʻrmini bosuvchi mahsulot ishlab chiqarilgan. Shuningdek, raqamli texnologiyalar va sunʼiy intellekt sohasidagi ilmiy-tadqiqot ishlarini amalga oshirish dasturi tasdiqlanib, uning doirasida sunʼiy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish boʻyicha umumiy qiymati 37,8 mlrd. soʻmga teng 31 ta loyiha moliyalashtirilgan. Bundan tashqari, “Yoshlar daftari”ga jami 70 ming 798 nafar yosh kiritilib,

ularning 24 ming 467 nafariga kontrakt to'lovi, mehnat qurollari uchun mablag', muddatli hariy xizmat badali, haydovchilik kurslari, kasb-hunarga o'qish va davolanish kabi yoshlar orasida talab yuqori bo'lgan yo'nalishlardagi xarajatlar uchun 21,9 mlrd so'm qoplab berilgan. Shunday qilib, majlisda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Davlat dasturi ijrosi yuzasidan taqdim etgan hisoboti ma'qullanib, Hukumatning tegishli faoliyati samaradorligini oshirishga qaratilgan takliflar aks etgan tegishli qaror qabul qilingan.

Davlatimiz rahbarining "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi" nomli birinchi fundamental kitobi chop etildi. Yaqin besh yil davomida amalga oshiriladigan Taraqqiyot strategiyasining o'tgan besh yilda mamlakat hayotining barcha sohalariga tatbiq etilgan Harakatlar strategiyasiga o'xshash jihati haqida so'z borganda, mazkur strategik hujjat ham, albatta, keng jamoatchilik muhokamasidan o'tkazilganidan keyingina qabul qilinganiga e'tibor qaratish lozim.

Prezidentimiz ta'kidlaganlaridek, "Inson qadri uchun" tamoyilini barcha islohotlarimizning bosh mezon sifatida belgiladik. "Davlat – inson uchun" degan ezgu g'oyani hayotga tatbiq etish maqsadida 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini bevosita xalqimiz bilan maslahatlashib, odamlarimizning fikr va takliflari asosida ishlab chiqdik".[2]

Yangi O'zbekistonda mutlaqo yangi milliy huquqiy tizim shakllanmoqda. Ya'ni, **"Inson, uning huquqlari, erkinliklari, ayniqsa, qadri – eng muhim qadriyat" degan tamoyil** e'tirof etilmoqda. Eng asosiysi: Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida yillar davomida amal qilib kelgan **"davlat – jamiyat – inson"** tamoyili **"inson – jamiyat – davlat"** tamoyiliga o'zgartirilmoqda.[3]

Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi ettita ustuvor yo'nalishni qamrab olgani, mohiyatiga ko'ra, ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash va sohani yangi bosqichga olib chiqish masalasi ana shu ustuvor yo'nalishlardan biri etib belgilangani bilan Harakatlar strategiyasidan ajralib turadi. Shu ma'noda, ushbu tarixiy hujjatda belgilangan ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash bilan bog'liq maqsad-vazifalar xususida so'z yuritish ayni muddaodir.

Taraqqiyot strategiyasining boshqa oltita ustuvor maqsadi:

inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish;

mamlakatimizda adolat va qonun ustuvorligi tamoyillarini taraqqiyotning eng asosiy va zarur shartiga aylantirish;

milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash;

adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish;

milliy manfaatlardan kelib chiqqan holda umumbashariy muammolarga yondashish;

mamlakatimiz xavfsizligi va mudofaa salohiyatini kuchaytirish, ochiq, pragmatik va faol tashqi siyosat olib borish – bularning barchasi ma'naviy taraqqiyot mezonlari bilan chambarchas bog'liq.

“Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir. Biz yangi O'zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi, bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi, ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma'naviyat”.

Muxtasar aytganda, Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi negizida bir qancha yangi dasturlar, yangi konsepsiyalar, yangi qonun hujjatlari qabul qilinishi nazarda tutilmoqda. Bu bilan mamlakatimizning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ekologik rivojlanishining keyingi bosqichida amalga oshiriladigan islohotlar keng qamrab olinmoqda.

Shunday ekan, Taraqqiyot strategiyasining tasdiqlanishi va muvaffaqiyatli amalga oshirilishi O'zbekistonda demokratik huquqiy davlat barpo etish hamda erkin fuqarolik jamiyatini rivojlantirish orqali inson qadrini ulug'lashga qaratilgan ulkan maqsad va vazifalarimizga erishish imkonini beradi.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-son 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026- yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017 yil 3 avgust kuni mamlakatimiz ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvda “Milliy madaniyatimiz, adabiyot va san’atimizni rivojlantirish bilan bog‘liq dolzarb masalalari” mavzusidagi so‘zlagan nutqi. Xalq so‘zi, 4 avgust 2017., 153 (6847).

3. Akmal Saidov, Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Milliy markazi direktori “Yangi o‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi: “davlat – jamiyat – inson” tamoyilidan “inson – jamiyat – davlat” tamoyiliga o‘tilmoqda” 2023

ФОРМИРОВАНИЕ ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОЮЗА И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ

Сагынбай кызы Н.

к.и.н., доцент

Ошский государственный педагогический университет

В этой статье впервые в истории евразийской интеграции выступил Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев, он призвал к созданию Евразийского экономического союза. На этом этапе лидеры многих постсоветских стран были не готовы принять идею «нового союза», но известно, что впоследствии Республика Беларусь и Российская Федерация эффективно ее поддержали. В 1995 году Казахстан, Беларусь и Российская Федерация подписали Соглашение о Таможенном союзе, которое направлено на устранение барьеров для свободного экономического сотрудничества, обеспечение свободной торговли и честной конкуренции между хозяйствующими субъектами. На встрече глав государств ЕврАзЭС в Сочи в 2006 году было принято решение о переходе трех стран в Таможенный союз Беларуси, Казахстана и России. Кыргызстан, как член ЕврАзЭС, также имеет право присоединиться к тройке. Кыргызская Республика официально объявила о своем намерении присоединиться к Таможенному союзу в 2011 году. До принятия Кыргызстаном решения о вступлении в Таможенный союз этот вопрос тщательно изучался и широко обсуждался в стране. В 2015 году была принята «дорожная карта» по присоединению Кыргызской Республики к ЕврАзЭС. В данной статье отражены исторические предпосылки становления экономической интеграции на европейском пространстве решения о присоединении Кыргызстана к интеграционному союзу, экономическую ситуацию в стране до присоединения и планы на будущее.

Ключевые слова: Евразийский экономический союз, экспорт, таможенный союз, Евразийская экономическая комиссия, Всемирной торговой организации, сельское хозяйство.

THE FORMATION OF THE EURASIAN ECONOMIC UNION AND ITS SOCIAL – ECONOMICAL PROBLEMS

Sagynbay kyzy N.

assistant professor,

candidate of Historical sciences.

In this article, for the first time in the history of Eurasian integration, the President of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev spoke, he called for the creation of the Eurasian Economic Union. At this stage, the leaders of many post-Soviet countries were not ready to accept the idea of a "new union", but it is known that subsequently the Republic of Belarus and the Russian Federation effectively supported it. In 1995, Kazakhstan, Belarus and the Russian Federation signed the Agreement on the Customs Union, which is aimed at removing barriers to free economic cooperation, ensuring free trade and fair competition between economic entities. At the meeting of the heads of the EurAsEC states in Sochi in 2006, a decision was made to transfer the three countries to the Customs Union of Belarus, Kazakhstan and Russia. Kyrgyzstan, as a member of the EurAsEC, also has the right to join the troika. The Kyrgyz Republic has officially announced its intention to join the Customs Union in 2011. Prior to Kyrgyzstan's decision to join the Customs Union, this issue was thoroughly studied and widely discussed in the country. In 2015, a roadmap was adopted for the accession of the Kyrgyz Republic to the EurAsEC. The article deals with the historical background of the economic integration in the Eurasian space and decision union, economical state of the country till the joining and future plans.

Key words: the Eurasian economic union, export, Customs Union, the Eurasian economic commission, world trade organization, agriculture.

В данной статье рассматривается об истории ЕАЭС причины и предпосылки его появления, из каких интеграционных объединений он формировался, и каковы его главные цели и задачи в нынешнее время.

Необходимость создания интеграционных экономических объединений на постсоветском пространстве возникла сразу же, как только это пространство стало постсоветским. Во время существования СССР экономики союзных республик были сильно взаимозависимы. Во многих производственных циклах абсолютно нормальной была ситуация, когда деталь А делалась в одной союзной республике, деталь Б делалась в другой, а их итоговая сборка осуществлялась в третьей. Естественно, во времена СССР с перемещением товаров и людей через границы республик не было никаких проблем, но после распада Союза стало очевидно, что политический суверенитет и жёсткий таможенный контроль на границе - это, конечно, хорошо, но развитию внешней торговли и, как следствие, росту экономики не очень способствовала. Более того, крайне наглядной иллюстрацией этих размышлений было становление во второй половине XX века Европейского союза. То есть, давно уже независимые европейские государства осознали

необходимость экономической интеграции и планомерно шли к ней долгие годы.

Поэтому, несмотря на популярный тренд политической независимости в начале 90-х, в экономике наоборот, царили интеграционные перепады. Впервые озвучил витавшую в воздухе мысль и использовал термин «Евразийский союз» Н. Назарбаев, во время своего первого официального визита в РФ в 1994 году: Назрела необходимость в переходе на качественно новый уровень взаимоотношений наших стран на основе нового межгосударственного объединения, сформированного на принципах добровольности и равноправия.[7, с.12;] Таким объединением мог бы стать Евразийский союз. Он должен строиться на иных, чем СНГ, принципах, ибо основу нового объединения должны составить наднациональные органы, призванные решать две ключевых задачи: формирование единого экономического пространства и обеспечение совместной оборонной политики. Также одним из немаловажных факторов является создание в 1995 году Всемирной торговой организации (ВТО). Это событие на ближайшие несколько лет определило информационную повестку дискуссий о евразийской интеграции, обозначив вступление в ВТО как Большую Цель, к которой должна двигаться каждая уважающая себя национальная экономика.

Руководители многих стран постсоветского пространства на том этапе не были готовы воспринять идеи «нового объединения». Спустя некоторое время их действенно поддерживали только Республика Беларусь и Российская Федерация. В начале 1995 года Республика Казахстан, Республика Беларусь и Российская Федерация подписали Соглашение о Таможенном союзе, нацеленное на устранение препятствий для свободного экономического взаимодействия между хозяйствующими субъектами Сторон, обеспечение свободного товарообмена и добросовестной конкуренции.[6.]

Соглашение «тройки» определило интеграционное ядро, которое и в настоящее время является двигателем интеграционных процессов в Евразии. Таможенный союз 1990-х годов так и не смог реально заработать по ряду причин. Однако полученный при этом опыт оказался незаменимым для выработки в дальнейшем эффективной стратегии поэтапного сближения сопредельных государств, наиболее подготовленных к интеграции.

В 1996 году руководители стран «тройки» совместно с главой Кыргызской Республики подписали Договор об углублении интеграции в экономической и гуманитарной областях. В документе нашли отражение тесные экономические и культурные связи, общее историческое прошлое. Вместе с тем положения договора были устремлены в будущее - Казахстан, Беларусь, Кыргызстан и Россия заявили о неразрывных перспективах общего экономического развития.

В 1998 году к договору присоединилась Республика Таджикистан. Намерение перейти к более тесному сотрудничеству на основе унификации нормативной базы и согласования процессов структурной перестройки экономик привело лидеров этих стран к созданию в 2000 году новой интеграционной структуры - Евразийского экономического сообщества (ЕврАзЭС). [9, с. 27;] С 2003 года работа по формированию правовой базы Единого экономического пространства была еще более активизирована. К этому процессу активно подключилась Украина. Но ее вовлеченность в евразийские интеграционные процессы вскоре пошла на убыль.

В 2006 году в авангарде работы по формированию Таможенного союза и Единого экономического пространства снова оказались Республика Беларусь, Республика Казахстан и Российская Федерация, Президенты которых приняли соответствующее совместное решение в ходе саммита в Сочи. При этом была достигнута договоренность, что Кыргызская Республика и Республика Таджикистан присоединятся к принятому решению по мере готовности их экономик.

Уже через год, в октябре 2007 года, был подписан Договор о создании Единой таможенной территории и формировании Таможенного союза. В исторические короткие сроки удалось создать первичную инфраструктуру интеграции и определить долгосрочный вектор экономического развития государств-участников.[6.]

В дальнейшем ускорении интеграционных процессов немалую роль сыграл мировой финансово-экономический кризис 2008 года. Он заставил государства искать новые форматы сотрудничества для устойчивого экономического роста и новые способы минимизации экономических рисков, способствовал сближению экономических стратегий. Результатом стало ускорение «запуска» Таможенного союза.

Таможенный союз Республики Беларусь, Республики Казахстан и Российской Федерации начал действовать с января 2010 года, а спустя полтора года - с июля 2011 года - заработал в полноформатном режиме: таможенные территории «тройки» были объединены в единую таможенную территорию. Сегодня на ней применяются нормы единого Таможенного кодекса, действуют Единый таможенный тариф, единая система внешнеторгового и таможенного регулирования, единое правовое поле в сфере технического регулирования.

18 ноября 2011 года Президенты А. Лукашенко, Н. Назарбаев и В. Путин подписали Декларацию о евразийской экономической интеграции. Отметив в этом документе успешность Таможенного союза, Главы Республики Беларусь, Республики Казахстан и Российской Федерации выразили убежденность в том, что последующее развитие интеграции, основанной на глубоких экономических и духовных связях между народами трех стран, отвечает их национальным интересам, в том числе способствует повышению благосостояния и качества жизни граждан, усилению национальной конкурентоспособности в рамках глобальной экономики. В Декларации было заявлено о переходе к следующему этапу интеграционного строительства - Единому экономическому пространству (ЕЭП). [8, с. 4-5;]

К 1 января 2012 года была сформирована правовая база ЕЭП - рынка со 170 млн. потребителей, унифицированным законодательством, свободным передвижением товаров, услуг, капитала и рабочей силы.

2 февраля 2012 года приступила к работе Евразийская экономическая комиссия (ЕЭК) - впервые в двадцатилетней истории евразийского интеграционного процесса создан постоянно действующий наднациональный регулирующий орган, имеющий реальные полномочия в ряде ключевых сфер экономики. ЕЭК обеспечивает условия функционирования и развития Таможенного союза и Единого экономического пространства, разработку предложений по дальнейшему развитию интеграции.

2013 год стал одним из наиболее знаковых периодов в совершенствовании и развитии евразийских интеграционных процессов. В частности, продолжилась работа по обеспечению присоединения Кыргызской Республики к евразийскому интеграционному проекту, начало которой было положено решением Межгосударственного Совета ЕврАзЭС, принятым еще в 2011 году.[6.]

В мае 2013 года подписан Меморандум об углублении взаимодействия между Евразийской экономической комиссией и Кыргызской Республикой. Цель заключения Меморандума - поддержание и развитие сотрудничества, основанного на принципах взаимного уважения, углубление взаимодействия Кыргызской Республики с государствами - членами ТС и ЕЭП в различных сферах экономики.

3 сентября 2013 года Президент Армении Серж Саргсян заявил о намерении своей страны вступить в ТС и ЕЭП и интегрироваться дальше, участвуя в формировании Евразийского экономического союза. На заседании Высшего Евразийского экономического совета 24 октября 2013 года в Минске Президенты стран-участников рассмотрели обращение Республики Армения и поручили ЕЭК развернуть работу по присоединению. Созданная для этого Рабочая группа ЕЭК разработала соответствующую «дорожную карту». 24 декабря 2013 года «дорожная карта» по

присоединению Республики Армения к ТС и ЕЭП была утверждена на заседании Высшего Евразийского экономического совета на уровне Глав государств. Главами государств «таможенной тройки» и Армении принято Заявление «Об участии Республики Армения в евразийском интеграционном процессе», приветствовавшее намерение Республики Армения присоединиться к ТС и ЕЭП и впоследствии стать полноправным членом Евразийского экономического союза. [6.]

В 2013-2014 годах Евразийская экономическая комиссия и уполномоченные органы Республики Беларусь, Республики Казахстан и Российской Федерации по поручениям Президентов своих стран вели активную подготовку Договора о Евразийском экономическом союзе (ЕАЭС). С его принятием завершилась кодификация международных договоров, составляющих нормативно-правовую базу Таможенного союза и Единого экономического пространства. 29 мая 2014 года в Астане в ходе заседания Высшего Евразийского экономического совета Президенты Александр Лукашенко, Нурсултан Назарбаев и Владимир Путин подписали Договор о создании Евразийского экономического союза. [9, с. 28;]

10 октября 2014 года в Минске подписан Договор о присоединении Республики Армения к ЕАЭС. [1, с. 16;] Документ был принят на заседании Высшего Евразийского экономического совета, в котором участвовали Главы входящих в него государств. В этот же день Президенты Александр Лукашенко, Нурсултан Назарбаев и Владимир Путин одобрили «дорожную карту» по присоединению к Единому экономическому пространству Кыргызской Республики. [2, с. 5;]

23 декабря 2014 года в Москве на заседании Высшего Евразийского экономического совета Президент Кыргызстана А. Атамбаев подписал Договор о присоединении Кыргызской Республики к ЕАЭС. 12 августа 2015 года, после реализации «дорожной карты» и завершения ратификационных процедур, Кыргызстан стал полноправным членом Союза.

Евразийский экономический союз начал функционировать с 1 января 2015 года.[8, с.7;]

На сегодняшний день в состав ЕАЭС входят пять стран: Россия, Белоруссия, Казахстан, Армения, Киргизия. Молдавия является страной-наблюдателем. Заключены соглашения о свободной торговле с Вьетнамом, Ираном, Китаем, Кубой. Ведутся переговоры по созданию режима свободной торговли с Сингапуром, Индией, Египтом, Таиландом, Израилем и Сербией.

В настоящее время Кыргызская Республика может экспортировать в страны Евразийского экономического союза в основном сельхозпродукцию, так как эта отрасль наиболее развивающаяся. Но, как мы видим, процесс интеграции привел производителей сельхозпродукции к трудностям и прежде всего, это несоответствие их продукции стандартам ЕАЭС. Сельское хозяйство является одним из перспективных отраслей в экономике Кыргызской Республики. Занятые в сельскохозяйственном секторе составляют около 60% или 980 тысяч человек, от общей численности занятых. [5, с. 49;] Сельскохозяйственный сектор составляет одну пятую часть ВВП Кыргызской Республики. Его можно характеризовать развитым овощеводством, животноводством и техническими культурами (хлопок, табак, сахарная свёкла). Особое место в сельскохозяйственном секторе экономики Кыргызской Республики занимает плодоперерабатывающая отрасль, которая ориентирована на экспорт и является одной из приоритетной отраслью. Плодоовощная продукция производится в Джалал-Абадской, Ошской Чуйской, Иссык-Кульской областях и развивается быстрыми темпами по всей территории республики, где имеется сырьевая база. По данным статистического комитета КР развития сельскохозяйственной отрасли имеет тенденцию роста производство плодоовощной продукции. Если производство плодоовощной продукции в 2011 году составляла 3719,4 тыс. тонн, то к 2015 году составил 3962,5 тыс. тонн, увеличился на 243 тыс. тонн [3, с. 27;]. Наличие крупных пастбищ способствуют выращиванию и развитию животноводства (овец, яков, коз,

птиц и рогатый скот). По статистическим данным общая площадь сельскохозяйственных угодий составляет почти – 11 млн га, пахотные земли около 1,2 млн га, что составляет примерно 11%, пастбища – 10 млн га или 88,9% [4, с 26;].

В заключение можно добавить что очень широко и плодотворно развивается животноводство в сельскохозяйственной отрасли Кыргызской Республики, наряду с развитием животноводства увеличился экспорт на молочную и мясную продукцию, шерсти, кожи и шкур животных. Производство мяса на убой (в живом весе) по сравнению с 2011 годом к 2015 году увеличилось на 3,0 процента, молока - на 2,4 процента, шерсти - на 2,3 процента, что обусловлено ростом поголовья скота и домашней птицы. [3, с.79;] В перспективе сельскохозяйственный сектор экономики Кыргызской Республики может экспортировать в страны Евразийского экономического союза (ЕАЭС) экологически чистую сельхозпродукцию. Так как, климат, природа и экология имеет преимущество в Кыргызской Республике в выращивании качественной сельхозпродукции, где экспорт который будет на наш взгляд иметь высокий потенциал роста.

В настоящее время сельскохозяйственная продукция также экспортируется в Россию, Казахстан, Азербайджан, Таджикистан, Украину, Иран, Афганистан, Турцию и т.д.

Литература:

1. Договор от 10 октября 2014 года о присоединении Республики Армения к Договору о Евразийском экономическом союзе от 29 мая 2014 года: офиц. текст. – Собрание законодательства Российской Федерации. – 2015. – № 8.
2. 20 лет Евразийскому проекту. 18 ноября, 2011. С 183.[Электронный ресурс].– Режим доступа: <https://eec.eaeunion.org/upload/iblock/20years.pdf>
3. «Занятость и безработица. Итоги интегрированного выборочного обследования бюджетов домашних хозяйств и рабочей силы в 2015 г.». Б.: Нацстатком Кырг. Респ., 2016, стр., 198.
4. Заключительный отчет о размерах посевных площадей сельскохозяйственных культур по Кыргызской Республике. Б.: Нацстатком Кырг. Респ., 2015, стр., 208.
5. Камбарова Ж.У. Государственное регулирование трудовых отношений в Кыргызской Республике // European Research, 2017. № 2 (25), стр., 49-51.

6. История евразийской интеграции: 1991-2016 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://eurasiatourism.org/1043/1045/index.phtml>
7. 25 лет идеи евразийской интеграции Н.А. Назарбаева (в оценках экспертов КИСИ при Президенте РК). – Нур-Султан: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан, 2019. С. 12-13.
8. Евразийская экономическая интеграция: цифры и факты. 2017. С.83.
9. Отчет Евразийской экономической комиссии. 2012-2015. С. 27-28.

Религиозная ситуация среди молодежи Кыргызстана и ее перспективы (на примере узбекской части населения)

Атаханов Шавкат Талипжанович, к.и.н., заведомо института гуманитарных и региональных исследований Ошского государственного университета,
**Religious situation among the youth of Kyrgyzstan and its prospects (on the example of the
 Uzbek part of the population)**

*Atakhanov Shavkat Talipzhanovich, candidate of historical sciences, head of the department of
 the Institute of Humanitarian and Regional Studies of Osh State University,*

Аннотация: Данная статья рассматривает современную проблему радикализация среди узбеков Кыргызстана. Работа подготовлена на основе материалов, собранных авторами в ходе экспедиции в местах компактного проживания этнических узбеков Кыргызстана.

В публикации анализируются тема радикализация в обществе и распространения салафизма среди узбеков и его влияния на традиции, обряды и одежды последних в настоящей время.

Особое внимание было удалено на причины роста числа представителей данного течения среди этнических узбеков. Среди прочих причин показано, что имамы, получившие религиозное образование у местных учителей (“устаз”) по исламу или окончившие теологические факультеты высших учебных заведений республики, профессионально и идеологически уязвимы по сравнению с салафитскими имамами, окончившими высшие учебные заведения Саудовской Аравии.

Особо подчеркивается, что на современном этапе процесс “хиджабизация” среди узбекских девушек практически завершился, у них проходят процесс “никабизация” и отчасти “паранджизация”. Помимо этого особое внимание было удалено на то, что среди молодых узбекских мужчин широко практикуется отращивания бороды.

В публикации приведены тщательный и детальный анализ проблем и как показывают результаты анализа с увеличением число сторонников салафизма растет и угрозы безопасности в обществе.

В конце статьи делаются выводы и даются некоторые рекомендации по предотвращению дальнейшего углубления радикализации в Кыргызстане.

Ключевые слова: Кыргызстан, узбек, ислам, радикализация, салафит, салафизм, устаз, имамы.

Annotation: This article will help to address the contemporary problem of radicalization among Uzbeks in Kyrgyzstan. The work was prepared on the basis of materials collected by the author during an expedition to ethnic Uzbeks in Kyrgyzstan.

The publication examines the radicalization of society and the spread of Salafism among Uzbeks and its influence on the traditions, rites and dress of the latter in the present.

Special attention had been given to the reasons for the increase in the number of members of that group among ethnic Uzbeks. Among other reasons, it is shown that the imams who have received religious education from local teachers ("ustaz") in Islam or who have graduated from the theological faculties of the higher educational institutions of the republic, professionally and ideologically wounded compared to the Salafi imams, Graduates of Saudi Arabian higher education institutions

It is emphasized that, at the present stage, the process of "hijabing" among Uzbek girls is almost over, they are undergoing a process of "nihabization" and, in part, "burundization". In addition, special attention was given to the fact that among young Uzbek men there is a widespread practice of growing beards.

The publication provides a thorough and detailed analysis of the problems, and as the results of the analysis show, with the increase in the number of supporters of Salafism, the threats to security in the society grow.

The article concludes with conclusions and some recommendations to prevent further radicalization.

Keywords: *Kyrgyzstan, Uzbek, Islam, radicalization, Salafi, Salafism, Ustaz, imams.*

После распада Советского Союза территория центрально азиатских республик стала ареной для различных религиозных течений по проведению своих экспериментов. Место коммунистической идеологии начали занимать различные религиозные парадигмы. Извне начали поступать различные религиозно-экстремистские идеологии. Например, ваххабизм и хизбут-тахрир из арабских стран, "Таблиг Джамаат" из Индии и Пакистана. Правительство Кыргызстана по сравнению со своими соседями долгое время проводило толерантное отношение к различным религиозным организациям. Так, по закону ваххабизм в Кыргызстане не был запрещен, но запрещены организации, поддерживающие ваххабитские идеи. Например, Исламское движение Узбекистана, хизбут-тахрир и другие(kaktus.media.doc¹).

Распространение различных религиозных организаций на территории Кыргызстана имеют свои региональные и этнические особенности. Например, юг страны, расположенный в окраинах Ферганской долины, традиционно более исламизирован по сравнению северными регионами в силу своих этнических своеобразий. Так как в сельскохозяйственных районах вдоль границы с Узбекистаном компактно проживают узбеки в довольно большом количестве (stat.kg, 2022, дата обращения 29.09.2023) . Поэтому в

рядах ваххабитов (позже салафитов) и хизбут тахрир этнические узбеки составляли большинство, наоборот, в рядах «таблиги джамаат» большинство составляли кыргызы (stanradar. com, 2016, дата обращения 29.09.2009).

С распада Советского Союза до 2003 года в Кыргызстане члены хизбут тахрир вели активную деятельность. Они выпускали свои тиражные материалы и распространяли листовки, открыто вели агитацию среди населения, особенно среди молодежи. Однако, после включения хизбут-тахрир в список запрещенных организаций деятельность движения начали жёстко пресекать правоохранительные органы. Ярким примером могут послужить события 1 октября 2008 года, происшедший в районном центре города Ноокат. Когда члены движения хизбут-тахрир попытались провести мероприятия в центральной площади района в честь мусульманского праздника Ийд-Курбан не смотря на отказ госорганов (for. kg, 2008, дата обращения 29.09.2023). В результате чего по данному инциденту к уголовной ответственности были привлечены 32 человека, подавляющим большинством которых были этнические узбеки. Сроки до 20 лет лишения свободы для них рассматриваются скорее, как предупреждение для потенциальных протестующих, нежели как торжество справедливости (Акимова М., Токонова А., Р. Калпаназар, 2008, дата обращения 30.09.2023).

После данного инцидента в деятельности движения хизбут-тахрир начался упадок. Но на этом фоне усиливается активизация салафитов. Об угрозе салафизма в Кыргызстане еще в 2009 году предупреждал тогдашний директор Государственной комиссии по делам религий Каныбек Осмоналиев (Осмоналиев, 2009, дата обращения 30.09.2023).

Процесс спада движения хизбут тахрир ускорился после июньских межэтнических событий 2010 года между узбеками и кыргызами, так как члены данной организации не выразили свои позиции и проявили без действие вовремя и после событий. Таким образом на религиозном поле юга республики конкуренция со стороны хизбут тахрир ослабевает.

В июне 2010 года страшные преступления были совершены как против этнических узбеков, так и против этнических кыргызов. Однако, преобладающее большинство среди убитых и оставшихся без крова в результате погромов пришлось на этнических узбеков. В результате беспорядков погибли 470 человек, почти три четверти, из которых были узбеками по национальности, и более 2800 домов, в основном узбекских, было уничтожено; при этом среди задержанных оказалось 75% узбеков (Кыргызстан: хрупкость..., 2016, с.11, дата обращения 01.10.2023). Правозащитная организация «Бир Дуйно» приводит официальные данные КЛРД, согласно которым из 105 человек, привлеченных к ответственности за убийства, совершенные в ходе актов насилия, 97 – этнические узбеки и семеро – кыргызы (Кыргызстан, Десять лет ..., 2016, дата обращения 01.10.2023).

На фоне глубокой подозрительности этнические кыргызские силовики и некоторые политики опасались, что узбеки попытаются отомстить за события 2010 года на юге и что в вере они находят моральное оправдание для непризнания легитимности государства. Высокопоставленный сотрудник органов внутренних дел из Оша сказал: «В 2012–2013 годах мы находили много листовок на узбекском, где говорилось: „Мы отомстим“. Они хотят отомстить, и они радикализуются (Кыргызстан: хрупкость..., 2016, с.11, дата обращения 01.10.2023). После 2010 года радикализация узбеков юга Кыргызстана шёл более быстрыми темпами, чем когда-либо раньше, и этот благоприятный момент с нашей точки зрения был использован салафитами.

В данной статье мы попытаемся проанализировать современную религиозную ситуацию среди узбеков Кыргызстана на фоне активизация деятельности салафитов и ее перспективы. Для написания данной статьи нами были проведены полевые сборы материалов. В ходе которых провели интервью в местах компактного проживания узбеков Кыргызстана, точнее на территории одного из айыльного аймака Карасуйского района Ошской области, где проживают более 50 тыс. человек и около 70% из них

составляют узбеки. Всего было опрошено 22 человека. Из них: 4 имама местных мечетей, 4 депутата местного (в нашем случае айылного) кенеша, 3 главы сёл, 2 председателя женсовета, 2 атынчы, 1 представитель казията, 1 доктор теологии, доцент, декан теологического факультета ОшГУ, 1 член организации салафитов, 1 член организации хизбут-тахрир, 1 блогер, 1 мать, чей сын уехал в зону боевых действий, 1 учительница средней школы. Кроме этого были проведены несколько фокус-групп среди студентов одного из спузов города Ош и беседы со студентками, которые носят хиджаб, никаб и паранджу.

Анализ ответов наших респондентов показал, что в настоящее время среди узбеков Кыргызстана усиливается идеология салафизма. Про салафитов знали респонденты-теолог, представитель казията, имамы, атынчи и один глава селения (бывший сотрудник правоохранительных органов). Однако респонденты имамы и атынчи, которые знали про салафитов, отвечали не охотно на вопросы, касающиеся салафитов. Во время ответа, касающего салафитов на их лицах появилось какое то опасение. Долгое время для интервью не могли найти респондента салафита, так как имамы и атынчи, и даже члены движения хизбут тахрир знавшие салафитов, из за страха отказались указать, кто является салафитом в их населенном пункте. По мнению имамов для общества главная опасность исходит от салафитов, так как салафиты очень агрессивные, они нетерпимы к остальным взглядам мусульман.

Несмотря на все трудности в конце концов нам удалось встретить с представителем салафитов в естественной обстановке. Это случилось во время свадьбы одного из наших друзей. Там были и его родственники. Среди его родственников был мужчина лет 45 без бороды, который знал лично автора данной статьи. Он возле накрытого стола горячо спорил с представителем салафитов вокруг темы мазхабов. Они упрекали друг друга по части выполнения требований канонов ислама салафитами и традиционными мусульманами. Увидев меня, они пригласили к столу, и я

стал случайным свидетелем дебата этих мужчин. Представивший себя как салафитом мужчина по имени Мурат^{*****}, лет 36 с длинной бородой, крепкого телосложения, в разговорах был очень агрессивным. В ходе беседы он показал свою нетерпимость к мнению собеседника и нашим традиционным акиды Мотрудия. По порядковому номеру он стал нашим 17-м респондентом. Я незаметно для них включил звукозапись на своём телефоне. По словам салафита людей старше 45-50 лет, которые получили советское образование трудно агитировать к истинному исламу, то есть к салафизму, потому что, советская идеология прочно укоренились в их сознании. Но люди до 40 лет все чаще склоняются к их взглядам. Поэтому они работают в основном с молодёжью. Как отмечает Э.А.Миришли “Салафизм – тоталитарная идеология, согласно которой «определенная человеческая группа обозначается как единственно законное выражение человечества («истинные мусульмане» в трактовке джихадистов)(Миришли Э.А.,2012, дата обращения 01.10.2023).

Он сам к идеям салафизма пришел в 2018 году, когда сидел в СИЗО ГКНБ города Ош, по резонансному делу, связанному с контрабандой китайского товара. В СИЗО он сидел вместе с обвиняемыми в экстремизме и терроризме, которые были все этническими узбеками. Наш респондент их называет “муджахид” (kartaslov.ru, дата обращения 01.10.2023) “биродарлар(xn--80aacc4bir7b, дата обращения)”. Из СИЗО он вышел убежденным приверженцем салафизма. По его рассказам в рядах салафитов много узбекское молодежи из состоятельной семьи. Верности его слова указывает и рассказ другого респондента №4, который работает главой одного из селений. По сведению главы селение здесь есть духовный лидер салафитов по имени Икрам местного значения. По утверждению респондента №4 отличительной чертой салафитов от других традиционных мусульман, являются то, что все они отращивают длинные бороды, а по словам респондента №11 жёны салафитов носят паранджу.

^{*****} Здесь и далее имя респондентов с этической точки зрения и с точки зрения безопасности условно изменяется

Еще одна особенностью салафитов данного региона заключается в том, что часть членом движение являются выходцами из торгового сословия, а другая менее обеспеченная часть занимается монтажом алюкобонда алюминиевых композитных панелей, а некоторые другие занимаются в сфере общепита. По словам респондента №4 и №21 зарплата в оказаний услуг монтажа алюкобонда алюминиевых композитных панелей является дорогостоящей и не каждому по карману нанимать мастера по монтажу алюкобонда. Как показывают наши непосредственные наблюдения и расспросы по населенным пунктам исследуемой территории (stat.kg, 2023, дата обращения 01.10.2023) количество мастеров по монтажу алюкобондов можно посчитать по пальцам. По утверждению респондента №4 услуги по монтажу алюкобонда монополизировали салафиты. Как показывает доска объявления квадрат метр монтажа алюкобонда в среднем обходится в 3800 кыргызских сомов (около 43 \$ США)(lalafo.kg, 2023, дата обращения 01.10.2023). По нашему предположению состоятельная часть салафитов для монтажа алюкобонда алюминиевых композитных панелей своих офисов и торговых здании нанимает именно своих соратников. Исходя из вышесказанного можно предположить, что члены салафитского движения в регионе строго замкнуты. Они в свои ряды пропускают после тщательной идеологической обработки. Идеологической работой занимаются местные богословы – выпускники учебных заведений Саудовской Аравии. Особенность салафитов от других течении заключается в том, что они требуют строгого и буквального следования всему тому, что сказано в Коране и в хадисах(Махат Абдуссамад. Салафизм в Центральной Азии, 2022, дата обращения 01.10.20230).

Активизация салафитов на территории Центральной Азии началось сразу после приобретения независимости республик. Однако в то время на территории южного Кыргызстана широко был распространен ваххабизм. Как отмечает Махат Абдуссамад “в корне понятия «салафизм» и «ваххабизм» являются синонимами как с точки зрения лингвистики, так и с точки зрения

терминологии, а также с точки зрения политической окраски”(Махад Абдуссамад. Салафизм и ваххабизм – синонимы, 2022, дата обращения 01.10.2023).

Как пояснил официальный представитель государство по делам религии в стране “в отличие от других радикально-экстремистских движений салафиты работают осторожно, особо не афишируя свои идеи. «Это движение сегодня активно развивается в Кыргызстане, ведь оно запрещено в сопредельных с нами государствах. К сожалению, мы не можем обозначить свою позицию в отношении салафитов, так как они действуют подпольно”(Осмоналиев, 2009, дата обращения 30.09.2023).

Как показывают наши наблюдения сейчас в южных регионах Кыргызстана ведёт свою деятельность уже третье поколение имамов после независимости. Первое поколение мусульманского духовенства был очень малочисленным, так как они получали знания по исламу в тайне у частных лиц-знатоков ислама под постоянным прессингом советской власти. Поэтому, когда в населенных пунктах начали возводить мечети, иногда не могли найти лиц, знающие арабскую письменность, не говоря уж об языке. Поэтому в местах иногда первыми имамами зачастую были лица, кое-как поверхностно знавшие исламские обряды и выучившие несколько сур и оятов из Корана. Кроме этого те имамы, которые хорошо знали ислам, были очень осторожны в своей работе. В их деятельности не было призывов против государства или государственной политики. То есть они смогли сохранить баланс в своей деятельности.

Но с годами число лиц, получивших образование в учебных заведениях Саудовской Аравии увеличивалось. Ряды имамов узбеков южного региона постепенно пополнялись выпускниками этих учебных заведений. Как отмечал Сьюзан Шмидт “Королевский дом Саудов и его партнер в лице ваххабитско-салафитского истеблишмента на протяжении многих десятилетий тратят миллиарды нефтедолларов на вербовку приверженцев и отправку имамов, обученных в Саудовской Аравии, в самые разные страны

мира. Хотя появляется все больше оснований считать салафизм системой верований, усиливающей радикализм и джихадизм, саудовские клерикалы продолжают проповедовать свою идеологию среди молодежи”(Сьюзан Шмидт, 2012, дата обращения 01.10.2023). Таким образом эти новые имамы начали проповедовать салафизм и в регионе нашего исследования. По словам респондента №10 её сын, будучи студентом одного из вузов г.Ош по специальности IT-программиста, в тайне от неё попал под влияние друга, который обучался в индивидуальном порядке у одного из имамов города Ош. А этот имам был выпускником бакалавриата и магистратуры по теологии высшего учебного заведения Саудовской Аравии. После идеологической обработки её сына и его друзьям сказали, что они будут обучаться в Турции. В ноябре 2009 года сначала их вывезли в Таджикистан. В Душанбе забрали их паспорта якобы для покупки билета в Стамбул. Но вместо того, чтобы улететь в Турцию их содержали месяц там. Через месяц им сказали, что из Душанбе в Турцию перестали летать самолёты, и их вывезли в Афганистан. Там их вынудили принять присягу о верности к муджахидам. После боевой подготовки они успели поучаствовать в боевых действиях. Но сын ей не сообщил о том, в составе какой группировки и против кого они сражались.

Весной 2010 года ребята связались с родителями и сообщили обо всем, что произошло и кто их направил туда. Тогда она обратилась в правоохранительные органы для принятия мер по отношению данного имама. Однако из-за того, что весной 2010 года в Кыргызстане случился апрельский государственный переворот, а затем июньские межэтнические кровавые события, вышеназванные проблемы отошли на задний план. Только в 2011 году данный имам был привлечен к ответственности. В правоохранительные органы обратилось только она, а остальные родители были пассивными в данной ситуации. Во время судебного заседания сторонники имама оказывали колоссальное давление на неё. Из-за проблемы безопасности она не ходила на последнее судебное заседание. Как потом она выяснила обвиняемый имам был оправдан и на следующий день улетел в

Россию. Если учесть отношение кыргызских судьи к этническим узбекам после июньских событий 2010 года, то оправдания имама можно предположить происходило не без участия коррупции. Но для этого нужна была крупная сумма. Откуда у этого имама столько денег, который заставил судью вынести оправдательный приговор? Можно предположить возможно деньгами помогли ему его соратники в местах боевых действий.

Как выяснилось потом из Афганистана ребят затем перебросили на сирийскую территорию. Его друзья погибли, он попал в руки курдов и отсидел 6 лет тюрьмы. В ноябре 2022 года он вместе с женщинами и детьми был вывезен из Сирии правительством Кыргызстана. В 2023 году суд Кыргызстана приговорил его к 10,5 годам лишения свободы.

Усиление деятельности салафитов подтверждает и официальный представитель казыята региона респондент №18. Он считает, что салафиты, это есть бывшие ваххабиты, которые появились у нас лет 30 назад. Однако идея салафитов не соответствует нашим мазхабам и акиды, которым следовали наши предки. Они, появившиеся не так уж давно и экспортированные нам из вне, базируются на идеологиях государств происхождения. По его словам сотрудники казыята они часто узнают салафитов по внешнему признаку (отращивают длинные бороды, ходят без головного убора, всегда, когда разговаривают недовольны чем-то или кем-то). Как показывают наше наблюдения в последние годы резко увеличивалось число молодежи, отращивающей бороды. Ныне молодежь начинает отращивать бороды уже с 14-15 лет. Это связано с канонами ислама. По шариату человек считается совершеннолетним, когда достигает половой (физической) зрелости. Для мальчиков совершеннолетие (балогат) наступает с первой поллюцией/эякуляцией. Это в районе 12-15 лет для мальчиков(azan.ru, 2018, дата обращения 01.10.2023).

По словам экспертов “в последнее время появилась еще одна крайняя радикально-экстремистская группа-такфиристы(Аляутдинов Ш.Р., 1999-2023, дата обращения 01.10.2023), которая откололась от салафитов как одно

крыло. Среди такфиристов говорят, что если у человека жена не читает намаз, то этот человек не мусульманин. Они более радикальные, чем салафиты (Осмоналиев, 2009, дата обращения 30.09.2023). Однако салафиты и такфиристы связаны друг с другом. Часто это знакомые или родственники. Прошло около десяти лет с тех пор, как появились такфиристы. Если следовать по словам представителя казыята он знает этих имамов и религиозных деятелей региона, которые проповедуют салафизм. Сам он лично знает того имама, который отправил в зону боевых действий сына нашего респондента №10. Но он ничего не сделать с ним.

Салафиты и такфиристы выступают за строгие меры в выполнении исламских обрядов(амаллар). По словам нашего респондента №17- салафита у них пока вопрос прихода к власти сегодня на повестке дня не стоит. Однако как отметил бывший директор Государственной комиссии по делам религий Каныбек Осмоналиев “ движение преследует цель отделения мусульманских регионов от неисламского мира, а также финансирует вооруженный джихад в различных регионах мира. «В настоящее время активность исламских групп джихадистского направления салафитов отмечена в 80 странах мира. Под прикрытием благотворительных программ они пытаются устранить неисламские правительства, установить исламское правление мирового масштаба путем создания «Всемирного исламского халифата». Для начала - в государствах с преимущественно мусульманским населением, включая страны СНГ(Осмоналиев, 2009, дата обращения 30.09.2023).

Интересный факт, у представителя казыята, который дал нам интервью, нет базового образования не только религиозного, но даже гуманитарного. Он имеет высшее техническое образование. Да, у некоторых сотрудников есть теологическое образование и они являются выпускниками теологического факультета ОшГУ. Но если учесть качество образования вузов нашей республики, то оставляет желать лучшего образовательного уровня сотрудников религиозных учреждений страны. Нашу мнению подтверждает и слова бывшего директора Государственной комиссии по

делам религий Кыргызской Республики “выпускники теологических факультетов Кыргызстанских вузов увы не владеет арабским языком свободно и не имеют глубокие знания по исламу по сравнению выпускниками вузов Саудовской Аравии”. Именно по этой причине наше местное духовенство пока не смеет осмелиться вести открытую идеологическую дебат против салафитов и такфиристов. На наш взгляд именно из за этого долгие годы салафиты действовали уверенно и сумели увеличивать число сторонников. И это число вплотную приближается к точки невозврата. Так как в отдельных территориях нашего обследования были случаи, когда некоторые родители во время родительских собраний подняли вопрос об открытии классы для девочек и для мальчиков отдельно. Об этом нам рассказала учительница одной из школ. Её слова подтверждает и интервью респондента салафита №17. Как нам сказал он в скором будущем они планируют не только открыть школы но и открыть лечебные учреждения для женщин отдельно.

По словам бывшего директора Государственной комиссии по делам религий “по законодательству мы, можем выработать свою позицию в отношении той или иной религиозной организации только при ее официальной регистрации. Мы также руководствуемся и экспертными заключениями Духовного управления мусульман Кыргызстана. К сожалению, сегодня работа по четкому выявлению особенностей салафитских центров, действующих в нашей стране, у ДУМК не ведется» (Осмоналиев, 2009, дата обращения 30.09.2023). Кроме того, в списке запрещенных организаций салафитов нет(<http://religion.gov.kg>, дата обращения 01.10.2023).

Идеология салафизма существенно повлияло и на обряды и традиции узбеков региона. Так у узбеков заметно изменились траурные обряды. Если раньше по местным традициям публично отмечали “жаноза намоз”(намаз на прощание с умершим перед похоронами), “фотиha ўқиш” (“чтение сур или оятов из Корана для благословения души усопшего”), “учлик” (“3” дневку),

“еттилик” (“7” дневку), “янги пайшанба” (“новый четверг”), “йигирма” (20 дневку) и “марака”(поминальное мероприятие с жертвоприношением), то в настоящее время из вышеперечисленных публично отмечается “жаноза намоз” (намаз на прощание с умершим перед похоронами), “фотиха ўқиш” (“чтение или сур из Корана для благословения души усопшего”), “янги пайшанба” (“новый четверг”), “марака” (поминальная мероприятия с жертвоприношением). Иногда “янги пайшанба” (“новый четверг”) и “марака”(поминальное мероприятие с жертвоприношением) объединяют в единое. А остальные траурные мероприятия отмечается не у всех, если отмечают, то только в кругу узких родственников.

Как рассказала респондентка №11 жёны салафитов не ходят ни на какие мероприятия связанные с трауром. Для них идти в гости на свадебные трапезы или “эхсон” (жертвоприношение в честь памяти усопшего) это “харам”(dic.academic.ru, дата обращения 01.10.2010). Они на улицу выходят только в парандже. Эти сведения подтверждают и слова респондента-салафита №17 “что они не все траурные мероприятия посещают. Они посещают только “жанозу намоз” и то если кто-нибудь из их соотратников будет свидетельствовать о том, что умерший/ая при жизни соблюдал/а все каноны шариата и был/а истинным мусульманином/кой. Если ответ отрицательный, они не ходят. Если умерший/ая соответствуют ихнему критерию, то ходят, но то только на «жаноза намоз». Больше они никогда лишний раз не будет ходить на мероприятия, связанные с усопшим. По местной традиции во время призыва к «жаноза намоз» имам, руководящей церемонией 3 раза читает вслух такбир “Аллаху акбар” чтобы было слышно всем, и четвёртый раз он читает это молча. По словам салафита, если вовремя «жаноза намоз» имам четвёртый раз не будет читать вслух такбир, то есть «Аллаху акбар», то они сразу покидают это мероприятие. И этот шаг, сделанный ими на фоне траура, очень некрасиво выглядит и отношение к нему у большой части старшего поколения и определенной части молодежи крайне негативное. Но салафиты зная об этом нарочно делают это. Чтобы

показать, что они на правильном пути и не откажутся от своей идеологии любой ценой. Помимо этого, во всех молитвах читают только аят – «Фатиха». Наш респондент №18-представитель казыята таких салафитов называл “такфиристами”.

Кроме того по словам нашего респондента №11 свадебные обряды их тоже отличаются от других. Например свадьбу отмечают в узком кругу, то есть среди своих соратников. Две женщины со стороны жениха приходят в дом невесты и забирают невесту с двумя женщинами со стороны невесты и едут в дом жениха. И здесь в узком кругу проводится церемония религиозного бракосочетания и этим завершается весь свадебный процесс. Такфиристы стараются свататься только между собой.

С усилением влияния салафитов в обществе сначала увеличивался хиджаб у женщин. Лет десять назад среди узбеков число женщин или девушек, носивших хиджаб, было мало. Но за десять лет число резко увеличивалось и к настоящему времени у узбечек процесс хиджабизация почти завершился. Как показывают наши наблюдения, ныне процесс ношения хиджаба у узбекских девочек региона начинается особенно с 6-7 классов, так как по мусульманским канонам с 12 лет девочка считается совершеннолетней (azan.ru, 2018, дата обращения 01.10.2023). Данный процесс в основном завершится в 9-10 классах. Но есть девушки, которые не только хиджаб, но и платок не носят. Это те девушки, которые долгие годы с родителями находились в России и там закончили 9 класс. На них повлияла окружающая среда там. После окончания 9 классов родители их отправляют на родину к бабушкам и дедушкам для того, чтобы подготовить девушек к предстоящему замужеству. И многие такие девушки после окончания 9 классов в России и после возвращения на родину как и другие сверстники часто поступают в колледжи. Вот эти девушки еще не успели носить хиджаб как их местные сверстницы. Почему в колледж, а не в университет? Потому что, когда девушки заканчивают 9 классов у них возраст будет 16-17 лет. Срок обучения в колледжах на базе 9 класса 3 года. Если они поступят в

колледж после 9 классов, то в 18-19 лет завершат учебу. Так как по менталитету узбеков 18-19 лет – нормальный возраст для замужества девушки. В настоящее время, начиная с 20 лет, у некоторой части узбеков девушка считается “старой девой”. Быть родителями “старой девки” сильно ударит по авторитету семьи и даст повод распространению различных нелюбезных слухов и домыслов о семье и о девушке. Поэтому во избежание появления таких нелюбезных слухов и домыслов родители вынуждены отдать дочь замуж.

За годы независимости уменьшилось число узбекских школ. Например, если в 2002 году действовала 141 школа с узбекским языком обучения, то к 2017 году уменьшилось до 33 школ. Также с 2013 года узбекоязычным выпускникам школы Кыргызстана запрещали сдавать тест на родном языке. Все эти обстоятельства в свою очередь привели к резкому уменьшению числа узбекских студентов. Поэтому в вузах Кыргызстана очень мало студентов из числа местных узбеков. Большинство узбекских студентов, поступивших в высшие учебные заведения, учатся на медицинском факультете. Но эти студенты узбеки — дети из более обеспеченных семей, и многие из них получили образование на русском языке в частных школах, помимо этого они ходят к репетиторам. Это даёт им получить высокие баллы по ОРТ^{§§§§§§}. Из числа студентов медиков узбеков подавляющее большинство составляют парни. Поскольку срок обучения на медицинском факультете по специальности “лечебное дело” составляет аж 9-10 лет, в большинстве случаев родители, чьи дочери поступают на медицинские специальности, разрешают дочерям обучаться только по специальностям с меньшим сроком обучения. Например, стоматологический факультет или фармация, где обучение продолжается 5 лет. Возраст девушки даже окончивший стоматологую в момент завершения будет 22 или 23 года. Это возраст как уже вышеуказано по местным меркам дает повод назвать девушку “старой девой”. Те, которые получили не очень высокие баллы по ОРТ, но достигшие

§§§§§§ ОРТ-общее республиканская тестирования

пороговых баллов часто поступают на факультеты педагогики начального образования, филологии, только на английскую филологию очень редко, так как по этой специальности как и на медфаке нет заочной формы обучения. А заочная форма обучения как раз даёт возможность родителям выдать дочь замуж на любом курсе обучения. Сейчас, когда в регионе увеличилось количество частных медицинских клиник, будущим медикам найти работу не так уж и сложно. Так как среди хозяев частных клиник не мало узбеков. Если выпускники не могут устроиться здесь на работу, нередко они едут в Россию. А для девушек стоматологов найти работу на родине не составит трудности. Так как ныне многие пациентки, особенно узбечки предпочитают обращаться именно к женщинам стоматологам, исходя из религиозных предрассудков. Сейчас женщины стоматологи для этой категории населения в дефиците.

Из за того, что за годы независимости катастрофически уменьшилось число лиц с высшим образованием среди узбеков в местах их компактного проживания представители интеллигенции дошли до уровня исчезновения. Ныне роль интеллигенции среди узбеков стали выполнять имамы или представители духовенство. В женской части населения стали доминировать учительницы ислама «атынчи» или «устаза». На территориях нашего исследования многие родители после 9 класса отдают своих дочерей кроме колледжей и в женские медресе. А количество медресе увеличивается с каждым годом, и открываются на каждом населенном пункте. Например, в село Нурдар действуют 2 медресе: одно для мальчиков и второе для девочек. Как показали исследования в ошском регионе только у двух «атынчи» узбечек в возрасте (старшей 57, младшей 50 лет) имеется высшее теологическое образование. Как нам рассказал респондент №16 «атынча» лет 50, они только в позапрошлом году окончили заочно исламский институт в селе Медресе Карасуйского района.

Но если учесть, что в каждом населенном пункте открывается медресе, то эти 2 «атынча» физически не будут успевать работать во всех этих учебных заведениях региона. Значит во многих медресе преподавание ведут

не квалифицированные люди. Эти неквалифицированные «атынчи» в конечном результате способствуют наряду с некоторыми имамами к усилению радикализации среди женщин региона, особенно среди узбечек.

Высокого уровня радикализации часто подвергаются лиц из неблагополучных семьи. Это касается и мужчин, и женщин. Как сказала наша респондент №11 чей сын вместе с четырьмя друзьями уехал в зону боевых действия, все эти парни были из неблагополучных семей. У одного отец умер, у второго родители развелись, у третьего мать умерла. В семье у самого респондента была всегда была скандально. Они с мужем не ладили и это сильно повлияло на психику сына. Муж пьяница не занимался воспитанием детей. Вместо этого каждый день устраивал скандалы.

Такое явление характерно и для девушек. Из респондентов студенток 3 носили никаб, а одна паранджу. Девушка, которая носила паранджу жила вместе мамой и младшими братьями у дяди по материнской линии. Жена дяди им не давала покоя, часто устраивала скандалы. А отец женился на другой и у него новая семья и дети. Это обстоятельство психически давит её, так как ей 18 лет, но к ним никто не приходит просить её руки замуж за своего сына. Поэтому она хочет найти утешение в исламе у «атынчи».

У второго респондента студентку того же колледжа судьба сначала баловала. Она вышла замуж в 16 лет в строго религиозную семью. Сейчас ей 28 лет, и она разведена и осталось с тремя детьми. Сейчас она кроме колледжа параллельно получает образование у «атынчи». Она около шести лет носит никаб. До этого она носила хиджаб.

У третьего респондента тоже семья разрушена. У неё двое детей и ей 25 лет. Скандал в доме мужа и в отцовском доме её задевают, она тоже ищет утешения в исламе и ходит к «атынчи», чтобы получить знания по исламу.

У четвертого респондента муж строго религиозный, а свекровка скандальная. Так как уже идет третий год замужества, но она не смогла родить. Поэтому она тоже ищет помощь у творца и ходит к «атынче».

Ныне среди действующего узбекского духовенства углубляется идеологический раскол. Идет борьба между традиционалистами, которые поддерживают местные традиции в исламе и салафитами, которые поддерживают идеологии Саудовской Аравии. Как показывают наши исследования в этом борьбе традиционалисты постепенно уступают салафитам по части знания. Осознав всю эту тревожную ситуацию наконец-то 29 августа 2023 года ГКНБ КР официально обращался к гражданам республики(azattyk.org, 2023, дата обращения 01.10.2023). В обращении спецслужбы призывают дистанцироваться от различных радикальных религиозных движений. В том числе от салафитов. В нем пишется, что представители нетрадиционного религиозного течения “Салафия” во время намаза с громким голосом кричат слово “Аминь”, стоят с широко раздвинутыми ногами, во время “такбира” вместо того чтобы поднять руки к ушам, они поднимают только до уровня груди, кроме этого во время намаза они допускают другие движения несоответствующие нормам ханафитского мазхаба. ГКНБ и муфтият призывают наш народ для профилактики дистанцироваться от таких нетрадиционных течений”.

Заклячая вышесказанное можно сказать, что сегодняшние салафиты свою деятельность проводят подпольно и обособляются от других групп своей идеологией, практикой и обычаями, нетерпимостью к другим движениям и взглядам. Это непримиримое ультрарадикальное движение. Салафиты не утруждают себя созданием политической партии, а оказывают людям материальную помощь, широко распространяя среди населения историю жизни сподвижников пророка, их поведения и требований шариата они заманивают в свои ряды часто из социально уязвимых части населения. Их число росло быстрыми темпами и в результате чего в отдельных территориях, где компактно проживают узбеки среди посетителей мечетей салафиты составляют почти половину прихожан. Так как в данных мечетях ведут свою деятельность имамы салафитского толка. Некоторые из них уже

были замечены в скандалах по вербовке молодёжи для боевых действиях в Афганистан, в Сирию и Ирак.

Салафиты против проведения праздника 1 января, 8 марта, Навруза, участия на выборах, музыки на свадьбах, различных видов искусства, обслуживанием женщин со стороны медиков мужского пола, выхода женщин на улицу без никаба или паранджы, против хождения женщины салафиток на похоронные мероприятия-“жаноза номоз” и “эхсон”. Но они активно поддерживают многоженство, ранние браки, особенно для девушек, и отращивания бороды для мужчин и так далее.

Салафиты называют муджахидами лиц, уехавшие на территорию Афганистана, Сирии и Ирака и присоединившихся к боевикам. Они считают присоединение лиц к рядам террористических организации не как уязвимость человека, наоборот как достижение мусульман.

В целом усилению радикализация жителей республики в целом, и региона в частности можно рассмотрет как социальный протест население в отношении политики государство. Однако невозможно искоренить проблему только силовым путём. Для профилактики радикализации и предотвращения различных социальных потрясении государству необходимо обеспечить верховенство закона и соблюдения базовых прав граждан страны независимо от этнической принадлежности, конфессии, социального положения в обществе, а также улучшить качество образования по теологии в вузах страны и так далее. Если этого не будет тогда недалёк тот день, когда наше общество превратится в Афганистан.

ЛИТЕРАТУРА И ИСТОЧНИКИ

- 1.акимова м., токонова а., р. калпаназар. споры вокруг приговоров участникам массовых беспорядков в кыргызстане. <https://iwpr.net/ru/global-voices/spory-vokrug-prigovorov-uchastnikam-massovykh-besporядkov-v-kyrgyzstane>
- 2.активисты "хизб-ут-тахрир" организовали беспорядки в ноокатском районе кр. [https://www. for. kg/ news -72881-ru.html](https://www.for.kg/news-72881-ru.html)
- 3.алаяутдинов ш.р.история возникновения такфиризма// [https://umma.ru/ shamil-alyautdinov](https://umma.ru/shamil-alyautdinov)
- 4.балигат (совершеннолетие по шариату) <https://azan.ru/maqalat/read/baligat-sovershennoletie-po-shariatu-10914>

- 5.какие организации запрещены в кыргызстане. полный список. [https:// kak tus . media/doc/471111 kakie organiza cii zapresheny v kyrgyzstane. polnyy spi sok.html](https://kak.tus.media/doc/471111_kakie_organizacii_zapresheny_v_kyrgyzstane_polnyy_sposok.html) (дата обращения 29.09.2023)
- 6.кыргызстан: десять лет несбыточного правосудия. <https://www.hrw.org/ru/news/2020/06/18/375382>
- 7.кыргызстан: хрупкость государства и радикализация. брифинг кризисной группы по европе и центральной азии № 83, 3 октября 2016 г. с. 11
- 8.кыргызстан: хрупкость государства и радикализация. брифинг кризисной группы по европе и центральной азии № 83, 3 октября 2016 г.с. 11
- 9.махад абдуссамад. салафизм и ваххабизм – синонимы.kazislam,kz//[https:// kaz islam. kz/salyafizm-i-vahhabizm-sinonimy/](https://kazislam.kz/salyafizm-i-vahhabizm-sinonimy/)
- 10.махат абдуссамад. салафизм в центральной азии (90 г. хх века). <https://kazislam.kz/salafizm-v-central-noj-azii-90-g-xx-veka/>
- 11.миришли э.а. салафизм как идеология авторитаризма. выступление на iii всероссийской научно-практической конференции «концепция противодействия терроризму в российской федерации. комплексный подход к формированию и функционированию системы противодействия распространению идеологии терроризма». [http://nac.gov.ru/print/publikacii/vystup leniya-i-intervyu/mirishli-ea-salafizm-kak-ideologiya.html](http://nac.gov.ru/print/publikacii/vystupleniya-i-intervyu/mirishli-ea-salafizm-kak-ideologiya.html)
- 12.моджахед // <https://kartaslov.ru>
- 13.наиболее серьезные вызовы для кыргызстана на современном этапе. [https:// www. stanradar. com/ news/ full/22390-naibolee-sereznye-vyzovy-dlja-kyrgyzstana -na-sovremennom-etape.html](https://www.stanradar.com/news/full/22390-naibolee-sereznye-vyzovy-dlja-kyrgyzstana-na-sovremennom-etape.html)
- 14.осмоналиев к. в кыргызстане появилась новая угроза, имя которой салафизм// [https://24.kg/archive/ru/ community/ 66202-kanybek-osmonaliev-v-kyrgyzstane-poyavilas-novaya.html/](https://24.kg/archive/ru/community/66202-kanybek-osmonaliev-v-kyrgyzstane-poyavilas-novaya.html)
- 15.биродар в переводе на русский язык означает «братья»// [http://www.xn--80a acc4bir7b.xn--p1ai](http://www.xn--80aacc4bir7b.xn--p1ai)
- 16.по данным национального статистического комитета кыргызской республики на 1 января 2022 года численность узбеков составила 999 300 человек. национальный состав населения (оценка на начало года, человек)// [https: //www. stat.kg/ru/opendata/category/312/](https://www.stat.kg/ru/opendata/category/312/) (дата обращения 30.09.2023)
17. объявления–бишкек-услуги-строительство и ремонт //[https://lalafo.kg/ bishkek/ads/montaz-aluko bonda-aluminievye-kompozitnye-paneli-grossbond-siba lux-id-9353 2838](https://lalafo.kg/bishkek/ads/montaz-aluko-bonda-aluminievye-kompozitnye-paneli-grossbond-siba-lux-id-93532838)
18. численность населения районов, городов, айылных аймаков и сел ошской области. [http://www.stat.kg /ru/statistics/ naselenie](http://www.stat.kg/ru/statistics/naselenie)
- 19.сюзан шмидт. большая игра салафитов// [https://inosmi.ru/20121114_/2021 47 860 .html](https://inosmi.ru/20121114/202147860.html)
20. список организаций деятельность которых запрещена на территории кр. [http://religion.gov.kg/ru/ religion _organization/blocked](http://religion.gov.kg/ru/religion_organization/blocked)
- 21.укмк жарандарды радикал диний агымдардан оолак болууга чакырды// [https://www.azattyk.org/a/ 32569058. html](https://www.azattyk.org/a/32569058.html)
22. харам в исламском праве так называются все запрещенные деяния и вещи//dic.academic.ru/dic.nsf/islam

O'ZBEKISTONNING YANGI TARAQQIYOT BOSQICHIDA AHOLINING ZAIF QATLAMLARIGA KO'RSATILADIGAN YORDAMLARNING YANGICHA MEHANIZMLARI.

Tolibov Bekzod Hakimovich

*Farg'ona davlat universiteti Ijtimoiy ish kafedrası mudiri,
Sotsiologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD*

Nuralimova Gulsinoy Baxtiyorovna

*Farg'ona davlat universiteti
Ijtimoiy ish mutaxassisligi magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada yurtimizda xalqimizni eng rivojlangan davlatlar darajasiga erishtirish uchun tizimli va samarali islohotlar haqida atroflicha so'z borgan. Shu bilan bir qatorda aholining zaif qatlamlariga ko'rsatiladigan yordamlar hamda aholining zaif qatlami tushunchasi to'g'risida fikr yuritilgan.

Kalit so'z va iboralar: Zaif qatlam, taraqqiyot strategiyasi, ijtimoiy himoya, nafaqa.

Аннотация: В этой статье подробно обсуждаются системные и эффективные реформы в нашей стране, призванные вывести наш народ на уровень наиболее развитых стран. В то же время обсуждались поддержка, оказываемая уязвимым слоям населения, и концепция уязвимой части населения.

Ключевые слова и фразы: Уязвимый слой, стратегия развития, социальная защита, пособие.

Abstract: In this article, there is a detailed discussion of systematic and effective reforms in our country to bring our people to the level of the most developed countries. At the same time, the support provided to vulnerable sections of the population and the concept of the vulnerable section of the population were discussed.

Key words and phrases: Vulnerable stratum, development strategy, social protection, allowance.

Hozirgi zamonda juda tez jahonda global inqiroz, shiddat bilan o'zgarayotgan, notinchlik, oziq-ovqat tanqisligi va boshqa tangliklar davom etayotgan hozirgi murakkab davrda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar bardavom bo'lishini ta'minlash, islohotlar poydevorini mustahkamlash muhim ahamiyatga ega masala. Yurtimizda so'nggi besh yillik islohotlarning natijasida Yangi O'zbekistonni barpo etishning zarur siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-ma'rifiy asoslari yaratildi. O'zni kelganda shuni ta'kidlash joizki, hozirgi kunda xalqimiz eng rivojlangan davlatlarga xos hayot darajasiga erishish, yangi adolatli jamiyat qurishdek yuksak maqsadlar bilan yashamoqda. Ushbu ulug'vor maqsadga erishish borasidagi serqirra faoliyatning tizimli va samarali tashkil etilishi, yurtimizda olib borilayotgan islohotlarda yaqqol namoyon bo'lmoqda

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 7-fevraldagi Farmoni bilan 2017-2021-yillarda mamlakatimizni rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi tasdiqlangani o‘zbek davlat boshqaruvi tarixida yangi bosqichni boshlab berdi. Mazkur hujjatda aniq, hayotiy islohotlar va ularni amalga oshirish mexanizmlari belgilab berilgani mamlakatimizda islohotlar samaradorligini tubdan oshirish, davlat va jamiyatni har tomonlama uyg‘un, jadal rivojlantirish, barcha sohani modernizatsiya qilish va erkinlashtirishdek buyuk maqsadlarga xizmat qiladi. Davlat rahbarining 2017-yil 14-fevraldagi Farmoyishi bilan Harakatlar strategiyasini amalga oshirishga doir tashkiliy chora-tadbirlari belgilandi. [1] ular quyidagilardan iborat;

Davlat va jamiyat qurilishini takomillashtirishga yo‘naltirilgan demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va mamlakatni modernizatsiya qilishda parlamentning hamda siyosiy partiyalarning rolini yanada kuchaytirish, davlat boshqaruvi tizimini isloh qilish, davlat xizmatining tashkiliy-huquqiy asoslarini rivojlantirish, “Elektron hukumat” tizimini takomillashtirish, davlat xizmatlari sifati va samarasini oshirish, jamoatchilik nazorati mexanizmlarini amalda tatbiq etish, fuqarolik jamiyati institutlari hamda ommaviy axborot vositalari rolini kuchaytirish;

Qonun ustuvorligini ta‘minlash va sud-huquq tizimini yanada isloh qilishga yo‘naltirilgan sud hokimiyatining chinakam mustaqilligini hamda fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini mustahkamlash, ma‘muriy, jinoyat, fuqarolik va xo‘jalik qonunchiligini, jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklarning oldini olish tizimi samarasini oshirish, sud jarayonida tortishuv tamoyilini to‘laqonli joriy etish, yuridik yordam va huquqiy xizmatlar sifatini tubdan yaxshilash;

Iqtisodiyotni yanada rivojlantirish va liberallashtirishga yo‘naltirilgan makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash va yuqori iqtisodiy o‘sish sur‘atlarini saqlab qolish, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish va jadal rivojlantirish, iqtisodiyotda davlat ishtirokini kamaytirish bo‘yicha institutsional va tarkibiy islohotlarni davom

ettirish, xususiy mulk huquqini himoya qilish va uning ustuvor mavqeyini yanada kuchaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojini rag‘batlantirish, hududlar, tuman va shaharlarni kompleks va mutanosib holda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiy ettirish, investitsiyaviy muhitni yaxshilash orqali mamlakatimiz iqtisodiyoti tarmoqlari va hududlariga xorijiy sarmoyalarni faol jalb etish;

Ijtimoiy sohani rivojlantirishga yo‘naltirilgan aholi bandligi va real daromadlarini izchil oshirib borish, ijtimoiy himoyasi va sog‘lig‘ini saqlash tizimini takomillashtirish, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, arzon uy-joylar barpo etish, yo‘l-transport, muhandislik-kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilmalarni rivojlantirish hamda modernizatsiya qilish bo‘yicha maqsadli dasturlarni amalga oshirish, ta‘lim, madaniyat, ilm-fan, adabiyot, san‘at va sport sohalarini rivojlantirish, yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish;

Xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglikni ta‘minlash, chuqur o‘ylangan, o‘zaro manfaatli va amaliy ruhdagi tashqi siyosat yuritishga yo‘naltirilgan davlatimiz mustaqilligi va suverenitetini mustahkamlash, O‘zbekistonning yon-atrofida xavfsizlik, barqarorlik va ahil qo‘shnichilik muhitini shakllantirish, mamlakatimizning xalqaro nufuzini mustahkamlash.[2]

Shu tariqa, yurtimiz ravnaqining asosiy ustuvorliklardan kelib chiqib, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi farmoni “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston Taraqqiyot strategiyasi” qabul qilindi. Ushbu Strategiya 7 yo‘nalish va 100 ta maqsadlarni o‘z ichiga qamrab olgan.

Yangi O‘zbekiston Taraqqiyot Strategiyasi yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

Birinchi-erkin fuqarolik jamiyatini rivojlantirish va inson qadrini yuksaltirish orqali xalqparvar davlat barpo etish.

Ikkinchidan-mamlakatimizda adolat va qonun ustuvorligi tamoyillarini taraqqiyotning eng asosiy va zarur shartiga aylantirish;

Uchinchidan-milliy iqtisodiyotni, uning o‘rish sur‘atlarini zamon talablari darajasida rivojlantirish;

To'rtinchidan-adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish;

Beshinchidan-ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash, ushbu sohani tubdan isloh etish va yangi bosqichga olib chiqish;

Oltinchi-bugungi kunda insoniyat, xalqimiz duch kelayotgan umumbashariy muammolarga o'z manfaatlarimizdan kelip chiqqan holda echim topish;

Yettinchi-mamlakatimiz havfsizligi va mudofaa salohiyatini kuchaytirish, ochiq va pragmatik, faol tashqi siyosat olib borish;**[3;9]**

Quyidagi harakatlar strategiyasi vaTaraqqiyot strategiyasidagi yo'nalishlar kelgusidagi faoliyatlarda "Harakatlar strategiyasidan-Taraqqiyot strategiyasi sari" degan tamoyil asosiy mezon etib belgilandi.**[4;9]**

Xususan, unda erkin fuqarolik jamiyatini rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish, inson qadri-qimmati va uning qonuniy manfaatlarini ta'minlash, adolat va qonun ustuvorligi – xalqchil davlat qurish, inson qadr-qimmatini ta'minlash, milliy iqtisodiyotni rivojlantirish, adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish, ma'naviy va ma'rifiy sohalarda islohotlarni amalga oshirish kabi muhim vazifalar belgilangan. Bundan tashqari, global muammolarning milliy va mintaqaviy darajadagi yechimlarini topish, tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish kabi masalalarga atroflicha to'xtalib o'tilgan.**[5]** 2022 yilda strategiyani amalga oshirishga oid Davlat dasturi doirasidagi tadbirlarga 55 trln so'm va 11,7 mlrd dollar ajratiladi.

Yurtimizda demokratik islohotlar amalga oshirilayotgan va bozor iqtisodiyotiga o'tilayotgan bir paytda ijtimoiy muammolarga alohida e'tibor qaratilmoqda.Shu o'rinda yurtimizda aholining zaif qatlamlariga ko'rsatilayotgan yordamlar alohida e'tirofga loyiq.

Davlatning zaif qatlamlari, odatda, ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan kam ta'minlangan, himoyaga muhtoj yoki boshqa sabablarga ko'ra muammolarga duch kelayotgan guruhlarni anglatadi. Ular quyidagi toifalarga bo'linishi mumkin:

Adliya vazirligi huzuridagi Huquqiy siyosat tadqiqot instituti tomonidan ishlab chiqilgan “Ijtimoiy tadbirkorlik to‘g‘risida”gi Qonuni loyihasi 2020 yil uchun tasdiqlangan Davlat dasturiga kiritilgan edi. Qonun loyihasining maqsadi ijtimoiy zaif qatlamning turmush darajasini yaxshilashdir. Qonun loyihasida aholining ijtimoiy zaif qatlamlari tushunchasi berilgan bo‘lib, unga ko‘ra tovarlar(xizmatlar)ni xarid qilishda yoki mehnat bozorida ish topishda qiyinchilikka duchor bo‘layotgan yoxud o‘zgalarning ko‘magiga muhtoj shaxslar ijtimoiy zaif qatlam hisoblanadi. Ushbu qatlamga quyidagilar kiradi:

- I va II guruh nogironligi bo‘lgan shaxslar, nogiron bolalar;
- yetim bolalar va ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalar;
- ijtimoiy ahamiyatga molik bo‘lgan kasalliklar va atrofdagilar uchun xavf tug‘diradigan kasalliklar (sil, onkologik, psixiatrik, narkologik, endokrinologik, infeksiya, tanosil kasalligi, OITS, maxov va kasb kasalligi)ga chalingan shaxslar;
- qaramog‘ida 16 yoshga to‘lmagan yoki nogironligi bo‘lgan bolalari bo‘lgan yolg‘iz shaxslar;
- o‘qishni tugatgandan keyin 3 yil oshmagan umumiy o‘rta, o‘rta maxsus va kasb-hunar ta‘limi muassasalari bitiruvchilari;
- “Mehribonlik” uylarining 30 yoshga yetmagan bitiruvchilari;
- jazoni o‘tash muassasalaridan ozod qilingan shaxslar;
- o‘zgalarning parvarishiga muhtoj bo‘lgan yolg‘iz keksalar va yolg‘iz yashovchi keksalar;
- muomalaga layoqatsiz va muomala layoqati cheklangan shaxslar.[6]

Bundan tashqari davlatimiz tomonidan aholining zaif qatlamlarini qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish yuzasidan talaygina Qonun, Qaror va Farmonlar ishlab chiqilgan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”, 2017 yil 1 dekabrda PF-5270-son “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2019 yil 22 fevraldagi PF-5667-son “Sosiologik tadqiqotlar o‘tkazishni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash

chora-tadbirlari to'g'risida", 2021 yil 25 martdagi PF-6195-son "Keksalar va nogironligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, "Saxovat" va "Muruvvat" internat uylari tizimini yanada rivojlantirish to'g'risida"gi farmonlari, 2020 yil 4 avgustdagi PQ-4797-son "Aholiga davlat ijtimoiy xizmatlari va yordam taqdim etish tartib-tamoillarini avtomatlashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida", 2021 yil 25 martdagi PQ-5038-son "O'zbekiston Respublikasi tibbiy-ijtimoiy xizmatlarni rivojlantirish agentligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida", 2021 yil 21 dekabrda PQ-57-son "Nogironligi bo'lgan shaxslarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning bandligiga ko'maklashish hamda ijtimoiy faolligini yanada oshirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 1-iyuldagi "Aholiga sifatli ijtimoiy xizmat va yordam ko'rsatish hamda uning samarali nazorat tizimini yo'lga qo'yish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmonlari hamda mazkur faoliyatga tegishli islohotlarni izchil amalga oshirilishida va yangi bosqichga olib chiqishda muayyan darajada xizmat qiladi. Aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj va ehtiyojmand qatlamini hisobga olinib, ularga pensiya va nafaqalar tayinlash, kasbga yo'naltirish, bandligini ta'minlash borasida ishlar ko'lamini yanada kengaytirilmoqda. uyma-uy o'tkazilgan xatlovlar O'zbekistonda 2,2 million aholi ijtimoiy yordamga muhtojligini ko'rsatdi. [7]

2021-yildan boshlab, respublikaning barcha hududlarini o'zida qamrab olgan yirik axborot bazasi – "Ijtimoiy himoya yagona reyestri" yaratildi. Bu tizim orqali kam ta'minlangan oilalarni aniqlash, nafaqa va moddiy yordam tayinlash va to'lash avtomatik tarzda amalga oshiriladigan bo'ldi. O'z navbatida, mazkur tizim ijtimoiy himoya yo'nalishida muhim o'zgarishlarni boshlab berdi deyish mumkin. "Ijtimoiy himoya yagona reyestri"ning afzalliklaridan biri shundaki, bu tizim talabgordan qo'shimcha tasdiqlovchi hujjatlarni talab qilmasdan 17 vazirlik va idoralarning ma'lumotlar bazalari bilan elektron aloqada bo'lish orqali 70 dan ortiq turdagi ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilishni ta'minlashga imkon berdi. Hisob-kitoblarga qaraganda, ushbu tizim orqali oilalarga moddiy yordam ko'rsatish qamrovi 2022-yilda 2021-yilga nisbatan 1,5 baravar oshgan. 2016-yildan 2022-

yilgacha ijtimoiy nafaqalarga ajratilayotgan mablag‘lar hajmi 10 baravarga oshirildi. Taqqoslash uchun, 2016-yilda 466 ming 500 oilaga 1 trillion 112 milliard so‘m yo‘naltirilgan. 2022-yilga kelib, respublikada ijtimoiy nafaqa oluvchi oilalar soni 2,1 million nafardan ortgan va ularga qariyb 11,4 trillion so‘m ajratilgan. 2020-yilda aholining zaif qatlamlarini ijtimoiy himoyalashning yangi – ijtimoiy yordam va xizmatlarni “Temir daftar”, “Ayollar daftari” va “Yoshlar daftari” orqali ko‘rsatish tizimi joriy etildi. Bu uyma-uy yurilib, ijtimoiy himoyaga muhtoj insonlarga imkon qadar yordam ko‘rsatish ishlari ko‘lamini kengaytirdi. 2022-yilning o‘zida mana shunday daftarlarga kiritilgan fuqarolarni qo‘llab-quvvatlash uchun davlat budjetidan 1,8 trillion so‘m mablag‘ sarflangan.[8]

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. TARAQQIYOT STRATEGIYASI MARKAZI ⇒ Markaz faoliyati
https://strategy.uz/index.php?static=deyatelnost_centra&lang=uz
2. <https://lex.uz/docs/-3107036>
3. Mirziyoyev SH.M Yangi O‘zbekiston Taraqqiyot strategiyasi .To‘ldirilgan ikkinchi nashri. “O‘zbekiston” nashriyoti, 2022. 9-bet
4. .Mirziyoyev SH.M Yangi O‘zbekiston Taraqqiyot strategiyasi .To‘ldirilgan ikkinchi nashri. “O‘zbekiston” nashriyoti, 2022. 9-bet
5. TARAQQIYOT STRATEGIYASI MARKAZI ⇒ “Harakatlar strategiyasidan – Taraqqiyot strategiyasi sari”
<https://strategy.uz/index.php?news=1417&lang=uz>
6. ijtimoiy tadbirkorlik: yangi qonun loyihasi haqida
<https://www.xabar.uz/uz/huquq/ijtimoiy-tadbirkorlik-yangi-qonun>
7. <https://kun.uz/news/2022/04/29/prezident-aholining-kam-taminlangan-qatlamini-qollab-quvvatlash-chora-tadbirlarini-malum-qildi>
8. <https://daryo.uz/2023/02/20/ozbekistonda-ijtimoiy-himoya-moddiy-yordamga-muhtoj-aholi-qanday-qollab-quvvatlanmoqda>

ВЛИЯНИЕ ПОЛИТИКИ ЛИБЕРАЛИЗАЦИИ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

*Эгамбердиев Ферузбек Аскаржон угли
преподаватель Ферганского государственного университета,
Абдуллаева Мадина Дониёровна*

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasining mustaqillik yillarida jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligini liberallashtirish siyosati o'rganilib, musodara qilishni olib tashlash, o'lim jazosini bekor qilish, shuningdek, Habeas korpus institutining joriy etilishi ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari, ushbu maqolada mustaqillikning dastlabki kunlaridan O'zbekiston Respublikasining yangi tarixigacha bo'lgan liberallashtirish bosqichlari o'rganiladi.

Kalit so'zlar va iboralar: liberallashtirish, musodara, Habeas korpus instituti, o'lim jazosi, insonparvarlik, globallashuv, ozodlikni cheklash.

Аннотация: В настоящей статье изучается политика либерализации уголовного и уголовно-процессуального законодательства в годы независимости Республики Узбекистан, рассматриваются исключение конфискации, отмена смертной казни, а также внедрение института Habeas corpus. Кроме этого, данная статья изучает этапы либерализации начиная с первых дней независимости и заканчивая новейшей историей Республики Узбекистан.

Ключевые слова и фразы: либерализация, конфискация, институт Habeas corpus, смертная казнь, гуманизация, глобализация, ограничение свободы.

Abstract: This article studies the policy of liberalization of criminal and criminal procedure legislation in the years of independence of the Republic of Uzbekistan, considers the exclusion of confiscation, the abolition of the death penalty, as well as the introduction of the institution of Habeas corpus. In addition, this article studies the stages of liberalization from the first days of independence to the modern history of the Republic of Uzbekistan.

Key words and phrases: liberalization, confiscation, Habeas corpus institution, death penalty, humanization, globalization, restriction of freedom.

Введение. В последние десятилетия, в условиях глобализации и стремления к интеграции в международное правовое сообщество, многие страны постсоветского пространства переживают важные этапы реформирования своей правовой системы. Республика Узбекистан, обретя независимость в 1991 году, оказалась перед необходимостью преобразования не только политической и экономической структуры, но и юридической системы. Одним из важнейших направлений реформ стало либерализование уголовного законодательства, что позволило стране встать на путь гармонизации национальных норм с международными стандартами прав человека.

Политика либерализации в уголовном праве Узбекистана представляется не просто реакцией на требования внешней политики или давления международных организаций, но и попыткой сформировать более справедливую и гуманную систему правосудия. Важно отметить, что изменения в уголовной сфере проходили в несколько этапов и

сопровождались активным общественным и юридическим обсуждением. Это было связано с реализацией концепции "правового государства", основанной на принципах демократизации, защиты прав личности и свобод, а также соблюдения международных обязательств страны.

Как отметил выдающийся французский философ и юрист Шарль Луи де Секонда, известный как Монтескьё, «Система наказаний должна быть такой, чтобы она соответствовала человеческой природе и не превращала общество в тиранию». Этот принцип лежал в основе многих реформ, проведенных в Узбекистане после обретения независимости. С другой стороны, либерализация уголовного законодательства никогда не была универсальным рецептом, и каждая страна адаптировала его в контексте своей политической, социальной и экономической реальности.

В своей работе мы исследуем влияние политики либерализации в уголовном праве в период независимости Республики Узбекистан, рассмотрим основные этапы реформирования, ключевые изменения в уголовном законодательстве, а также обсудим роль, которую эти преобразования сыграли в развитии правовой системы страны и в ее интеграции в международное правовое сообщество. Одним из значительных ориентиров в этом процессе являлась концепция гуманизации уголовного наказания, а также уменьшение применения жестких мер наказания, таких как смертная казнь, что находит отклик в современном мировом праве, где принципы гуманности и справедливости становятся основополагающими.

Важно отметить, что каждое изменение в уголовном законодательстве должно быть рассмотрено не только в контексте внутренней правовой реформы, но и в свете международных норм и рекомендаций, таких как Устав ООН, международные пакты о гражданских и политических правах, а также другие правозащитные инициативы. Логика либерализации, или, проще говоря, смягчения наказаний, также следует из принципов правового государства, где целью является не месть, а воспитание и исправление, что приводит к высшему благу — улучшению человеческой жизни.

Традиционно отмечают 4 этапов либерализации уголовного законодательства в Республике Узбекистан.

Убайдуллаев И.Р, полагает, что политику либерализации и применения уголовных наказаний в Республике Узбекистан можно условно разделить на четыре этапа:

Этап 1 - 1995-2001 годы, то есть с момента введения в действие Уголовного кодекса Республики Узбекистан, закона Республики Узбекистан "О изменения и дополнения в Уголовный кодекс, уголовный;

Этап 2 - этап до отмены смертной казни в 2008 году, когда в 2001 году был принят закон Республики Узбекистан "О внесении изменений и дополнений в уголовный, уголовно-процессуальный кодексы и Кодекс об административной ответственности в связи с либерализацией уголовных наказаний";

Этап 3 - 2008-2015, который то есть со дня отмены смертной казни;

Этап 4 - период после 2015 года, то есть включает введение наказания за ограничение свободы в Уголовный кодекс Республики Узбекистан и последующий процесс либерализации [1: 137].

Одним из направлений судебно-правовой реформы является либерализация уголовной политики, основной целью которой является обеспечение принципов справедливости и гуманизма, сужение карательных функций системы наказаний. Следует заметить, что основополагающие положения Уголовного кодекса 1959 года не отвечали политическим, экономическим и социальным потребностям общества, а также общепризнанным нормам международного права и международных договоров. Если Уголовный кодекс 1959 г. в качестве задачи уголовного законодательства на первый план выдвигал охрану общественного строя, его политическую и экономическую систему, а также социалистическую собственность, то в Уголовном кодексе 1994 года поставлена задача по уголовно-правовой охране личности, её прав и свобод и лишь потом интересов общества и государства.

В ходе либерализации уголовных наказаний в Узбекистане была изменена классификация преступлений. Либерализация уголовных наказаний позволила расширить категорию преступлений, не представляющих большой общественной опасности. Также был расширен состав общественно опасных посягательств, подпадающих под категорию менее тяжких преступлений.

В Уголовном кодексе значительно расширена возможность применения экономических санкций в виде штрафа по делам о преступлениях в сфере экономики. По некоторым видам экономических преступлений; преступлений, связанных с нарушением таможенного и налогового законодательства; преступлений в сфере торговли, за совершение которых ранее не предусматривалась административная преюдиция, в настоящее время установлена возможность привлечения к уголовной ответственности лишь после применения административного взыскания. Из системы наказаний исключен такой вид дополнительного наказания как конфискация имущества [2: 13].

Конфискация имущества — это мера уголовного наказания, при которой имущество, полученное преступным путём, изымается и передаётся в собственность государства. Конфискация может касаться как непосредственно предметов преступления (оружие, наркотики, контрабандные товары), так и имущества, которое было приобретено за преступные деньги, а также имущества, которое преступник использует или использовал для совершения преступлений.

Важной вехой в ходе судебно-правовой реформы стала отмена смертной казни и введения института Habeas corpus. С 1 января 2008 г. от прокурора судам передано право выдачи санкции на заключение под стражу в качестве меры пресечения. Имплементация этого института явилась важным фактором защиты конституционных прав и свобод человека, его неприкосновенности. Только за два года с момента введения данного института суды Узбекистана более 700 раз отказывали органам следствия в применении данной меры пресечения [3: 79].

Также, основные принципы института Habeas corpus закреплены в Конституции Республики Узбекистан от 01.05.2023 г., где указано, что Каждый имеет право на свободу и личную неприкосновенность.

Никто не может быть подвергнут аресту, задержанию, заключению под стражу, содержанию под стражей или иному ограничению свободы иначе как на основании закона.

Арест, заключение под стражу и содержание под стражей допускаются только по решению суда. Без решения суда лицо не может быть задержано на срок более сорока восьми часов.

Лицу при задержании должны быть разъяснены на понятном ему языке его права и основания задержания [4].

Также немаловажную роль в политике либерализации играет отмена смертной казни, которая способствовало улучшению положения Республики Узбекистан в международной арене по правам человека.

Необходимо отметить, что в мировой практике существует пять положительных основ отмены смертной казни:

во-первых, добиваться снижения заинтересованности общественного мнения в умышленном причинении смерти человеку посредством закона, т.е. применения наказания в виде смертной казни;

во-вторых, превращение смертного приговора в бессмысленный механизм в результате ожидания осужденными в течение многих лет, а то и полжизни, приведения его в исполнение;

в-третьих, неэффективность применения смертной казни, ибо доказано, что наличие в уголовном законодательстве смертной казни не является панацеей от совершения тяжких преступлений;

в-четвертых, обстоятельства, обуславливающие совершение взаимосвязаны с социальным и экономическим развитием общества; преступлений,

в-пятых, есть возможность для исправления судебной ошибки во всех случаях, когда она допущена [5: 82].

В заключение можно отметить, что политика либерализации уголовного права в Республике Узбекистан сыграла значительную роль в укреплении прав человека и гуманизации правовой системы страны, в частности:

— Отмена смертной казни стала важным шагом, демонстрирующим приверженность Узбекистана международным стандартам и основам гуманизма, направленным на защиту человеческой жизни.

— Исключение из практики конфискации имущества как меры наказания позволило снизить давление на осужденных и их семьи, обеспечив более справедливый и сбалансированный подход к наказанию.

— Введение института habeas corpus укрепило правовую защиту граждан, гарантируя судебный контроль над мерами, связанными с лишением свободы, и минимизируя вероятность незаконного и необоснованного ареста.

Эти реформы отражают стремление Узбекистана к построению современной, ориентированной на права человека уголовной политики и подчеркивают значимость независимого и справедливого правосудия в условиях формирования правового государства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Убайдуллаев И. Р. Правовое значение либерализации уголовных наказаний в Республике Узбекистан //Теория и практика современной науки. – 2022. – №. 10 (88). – С. 137;
2. Умаров Б. А. История формирования и развития судебной власти в Республике Узбекистан //Юридический факт. – 2017. – №. 12. – С. 13;
3. Арипов Т.Э. Динамика имплементации международных норм в ходе судебно-правового реформирования в Республике Узбекистан. «Международные отношения. Halqaromunosabatlar. Internationalrelations». 2010 № 4 С.79;
4. Конституция Республики Узбекистан от 01.05.2023. <https://lex.uz/docs/6445147>;
5. Ташматов Н. Отмена смертной казни в Узбекистане и мировая практика //Fuqarolik jamiyati. Гражданское общество. – 2006. – Т. 3. – №. 1. – С. 82.

OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA IQTIDORLI TALABA QIZLARNING KREATIVLIGINI GENDER RIVOJLANTIRISH OMILLARI

T.A. Egamberdiyeva
FarDU professori, p.f.d.,
M.M. Kaxarova
FarDU professori, f.f.n.,

Farg'ona davlat universiteti qoshida tashkil etilgan "Gender tengligi tadqiqotlar markazi" gender tenglik masalalarini o'rganish va targ'ib qilishga qaratilgan muhim ilmiy-tadqiqot muassasasi hisoblanadi. Ushbu markazda muntazam ravishda konferensiyalar, seminarlar va simpoziumlar tashkil etilib, gender tenglikni ta'minlash, xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirish va ularning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish masalalari muhokama qilinib borilmoqda.

Masalan, 2024-yil sentabr oyida markazda "Markaziy Osiyo davlatlari OTMlarida xotin-qizlar kreativligini rivojlantirishning gender omillari" mavzusida xalqaro konferensiya o'tkazildi. Ushbu tadbirda O'zbekiston, Rossiya va Hindiston olimlari hamda talabalari ishtirok etib, gender tenglikni ta'minlash borasidagi tajriba va takliflari bilan tajriba almashdilar.

Mazkur markazning faoliyati gender tenglikni ta'minlash va xotin-qizlarning jamiyatdagi o'rnini mustahkamlashga qaratilgan muhim qadamdir.

Kreativlik — bu insonning yangilik yaratish, muammolarni o'ziga xos usullar bilan hal qilish va innovatsion fikrlarni ilgari surish qobiliyatidir. Oliy ta'lim muassasalarida talabalarning kreativligini rivojlantirish, ayniqsa, iqtidorli talaba qizlarning ijodiy salohiyatini oshirish zamonaviy ta'lim tizimining muhim yo'nalishlaridan biridir. Kreativlik nafaqat ilm-fan va texnologiyada, balki ijtimoiy sohalarda ham katta ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham talaba qizlarning kreativligini rivojlantirish uchun maxsus usullar va sharoitlar yaratilishi lozim.

Kreativlik ko'p jihatdan atroflicha o'ylangan, mantiqiy fikrlash qobiliyatining va intuitiv yondashuvning birlashmasidan kelib chiqqanligini kuzatishimiz mumkin. Oliy ta'lim muassasalarida kreativlikni rivojlantirish, ayniqsa iqtidorli talaba qizlar uchun, ularning kelajakdagi kasbiy va ijtimoiy

muvaffaqiyatlari uchun zarurligi bugungi kunda o'z isbotini topganligi yaqqol namoyon bo'lmoqda. Kreativlik hususiyati rivojlangan talaba qizlar turli sohalarda, jumladan ilmiy tadqiqotlar, dizayn, texnologiya, pedagogika va boshqalarda o'ziga xos yondashuvlar yaratish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu bilan birga, kreativ fikrlash ularga tezkor o'zgaruvchan jamiyatda raqobatbardosh bo'lish imkonini beradi [1. 67].

Kreativlikning rivojlanishi uchun talaba qizlarning mustaqil fikrlash va ijodkorlik ko'nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonni samarali tashkil qilish uchun esa oliy ta'lim muassasalarida zamonaviy o'qitish uslublaridan foydalanish va kreativlikni rag'batlantiruvchi shart-sharoitlar yaratish talab etiladi.

Nemis metodist olimi Hans-Werner Rückert talaba qizlarda kreativlikni rivojlantirish uchun bir qator pedagogik va psixologik usullardan foydalanish mumkinligini aytib o'tadi va bu usullar quyidagilarni o'z ichiga olishini ta'kidlaydi:

1. **Innovatsion loyihalar va tadbirlar tashkil qilish.** Talaba qizlarni ilmiy-tadqiqot ishlariga jalb etish va ularni o'ziga xos yangiliklar yaratishga yo'naltirilgan loyihalarda ishtirok etishga undash kreativlikni rag'batlantiruvchi muhim omillardan biridir. Masalan, universitetlarda fan va texnologiyalar bo'yicha tanlovlar, startap loyihalari va dizayn tanlovlari kabi tadbirlar talaba qizlarda innovatsion fikrlar yaratishga turtki bo'la oladi.

2. **Jamoaviy ishlash.** Jamoada ishlash ko'nikmasi talaba qizlarga birgalikda yangi g'oyalar ishlab chiqishga va muammolarni birgalikda hal qilishga imkon beradi. Bunda turli sohalar bo'yicha bilimga ega bo'lgan talaba qizlar birlaridan o'rganib, ijodiy yondashuvlarni o'zaro almashishlari mumkin. Jamoaviy muhokamalar va breynstorming (miya hujumlari) usullari kreativ fikrlash jarayonini faollashtiradi.

3. **Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish.** Tanqidiy fikrlash-bu kreativlikning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Talaba qizlarni turli muammolarni chuqur tahlil qilishga, shubhalanishga va mantiqiy xulosalar

chiqarishga o'rgatish orqali ularda kreativlik rivojlantiriladi. Masalan, murakkab masalalarni yechish bilan shug'ullanuvchi seminarlar, loyihaviy tadbirlar va ilmiy izlanishlar bu jarayonda katta yordam beradi.

4. **Amaliy mashg'ulotlar va eksperimentlar.** Kreativlikni rivojlantirishda tajriba asosida bilim olish muhim ahamiyatga ega. Laboratoriya ishlarida, ilmiy-tadqiqot loyihalarida qatnashish talaba qizlarga nazariy bilimlarini amalda sinab ko'rish imkoniyatini beradi. Bu jarayonda ular yangi yechimlar topishga, mustaqil tajriba o'tkazishga va ijodkorliklarini namoyon etishga o'rganadilar.

5. **Kreativlikka yo'naltirilgan muammoli vazifalar.** Dars jarayonida o'qituvchilar talabalarga odatiy vazifalar o'rniga muammoli vaziyatlar yaratib berishlari mumkin. Bunday vaziyatlarda talaba qizlar o'zlarining kreativ fikrlashlarini qo'llab, yangi yondashuvlarni topishga harakat qiladilar. Masalan, bir muammoni turli yo'llar bilan yechish usullarini o'rgatuvchi topshiriqlar kreativlikni rivojlantiradi [2.109].

Biz Hans-Werner Rückertning yuqoridagi fikrlarini qo'llab-quvvatlagan xolda pedagogik va psixologik usullardan tashqari, talaba qizlarda kreativlikni rivojlantirish uchun yaratilgan sharoitlar ham muhim ro'l o'ynashini alohida ta'kidlab o'tmoqchimiz. Haqiqatdan ham talaba qizlarda kreativlikni rivojlantirish uchun oliy ta'lim muassasalarida maxsus sharoitlar yaratilishi lozim.

Bu haqida nemis pedagog olimi Gabriele Kaiser talaba qizlarda kreativlikni rivojlantirish uchun oliy ta'lim muassasalarida maxsus sharoitlar yaratilish uchun quyidagilarni belgilaydi:

1. **Universitetlarda ilmiy-ijodiy muhit yaratish,** ya'ni talabalarning erkin fikrlashlariga imkon beruvchi, yangiliklar yaratishga rag'batlantiruvchi o'quv muhitini tashkil qilish zarur. Bu jarayonda professor-o'qituvchilar talabalarning ijodkorligini qo'llab-quvvatlashlari va ularga ilmiy izlanishlar uchun imkoniyat yaratib berishlari muhim.

2. **Materiallar va texnik vositalar bilan ta'minlash.** Talaba qizlar kreativliklarini rivojlantirishlari uchun zamonaviy texnik vositalar va kerakli

materiallar bilan ta'minlanishlari lozim. Bu, ayniqsa, dizayn, arxitektura va texnika sohalarida tahsil oluvchi talaba qizlar uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

3. **Mentorlik va murabbiylik dasturlari.** Kreativlikni rivojlantirishda mentorlik dasturlari muhim rol o'ynaydi. Tajribali murabbiylar talaba qizlarga o'z loyihalarini amalga oshirishda yordam beradi va ularga ijodiy yondashuvlarni shakllantirishda yo'naltiradi. Mentorlar o'z tajribalari bilan bo'lishish orqali talabalarning ijodiy salohiyatini oshirishga hissa qo'shadilar.

4. **Ochiq va erkin muloqot imkoniyatlari.** Talaba qizlarga o'z fikrlarini erkin ifoda etish va o'zaro fikr almashish uchun platformalar yaratish ham muhimdir. Universitetda tashkil etilgan ijodiy to'garaklar, ilmiy konferensiyalar va seminarlarda talaba qizlar o'zlarining ijodiy ishlarini taqdim etishlari va shu orqali kreativ yondashuvlarini rivojlantirishlari mumkin [3. 78].

Oliy ta'lim muassasalarida iqtidorli talaba qizlarning kreativligini rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining muhim maqsadlaridan biriga aylanishi lozim. Kreativlik — bu yangilik yaratish va o'ziga xos fikrlarni ilgari surish qobiliyatidir. Kreativlikni rivojlantirish uchun talaba qizlarni ilmiy-tadqiqot ishlariga jalb qilish, tanqidiy va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish, amaliy mashg'ulotlar tashkil qilish va muammoli vazifalar orqali o'qitish muhimdir. Shuningdek, universitetlarda ilmiy-ijodiy muhit yaratish, texnik vositalar bilan ta'minlash va mentorlik dasturlari orqali ijodiy yondashuvlarni qo'llab-quvvatlash talab etiladi. Talaba qizlarning kreativ xususiyatlarining rivojlanishi ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun mustahkam zamin yaratadi.

Germaniyalik siyosatchi, demokrat hamda ayyollar huquqlari himoyachisi Klara Zetkin 1910 yil avgust oyida Kopengagenda o'tkazilgan ikkinch Xalqaro xotin-qizlar anjumanida erkak partiya xodimlarining e'tirozlaroga qramasdan, Xalqaro xotin-qizlar kunini nishonlash haqida taklif kiritgandi. Oradan 67 yil o'tgach, uning orzusi Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan amalga oshiriladi. 1977 yildan beri 8-mart rasmiy ravishda Xalqaro xotin-qizlar kuni sifatida nishonlanib kelinmoqda.[5.3] Bizga ma'lumki, ushbu kunda ayyollar huquqlari

hamda butunjahon tinchligi barcha xalqlarning diqqat markazida turadi. Ko'pgina MDH davlatlarida, jumladan, Sharqiy Yevropa, Burkina-Faso, Kuba, Vetnam va bizning Vatanimizda ham 8-mart rasmiy ravishda bayram sifatida nishonlanib kelinmoqda.

Kreativlikni rivojlantirish orqali kelgusida talaba qizlardan jamiyatimiz uchu kerakli bo'lgan yetuk shaxslar yetishib chiqishi mumkinligi olib borilgan tadqiqotlarda o'z isbotini topgan. Biz quyida kreativlik tufayli jamiyatda o'z o'rnini topgan nemis taniqli ayyollariga "Butun dunyodagi yosh ayyol-qizlarga ularning kelgusi hayotlariga qanday tilaklaringiz bor?" degan savollarga javoblarini keltirib o'tmoqchimiz.

Nemis oilali qariyalar uyida faoliyat olib boruvchi taniqli pedagog Barbara Tereziya Lang: "Men o'z hayotimda qo'llaydigan va qizlarimga o'rgatishga harakat qilgan shiorim quydagicha: Doimo to'g'ri yo'lni tanla, garchi u ba'zan noqulay bo'lsa ham"[5.14]. Mazkur ifoda o'zida chuqur axloqiy tamoyillarni va qiyinchiliklar oldida qat'iyatni mujassam etganini, "Doimo to'g'ri yo'lni tanla" degani to'g'ri yo'lni tanlashning ahamiyatiga urg'u berilganini, qaror qabul qilishda ichki tamoyillar va axloqiy qadriyatlarga tayanishni, noqulayliklarga qaramay, to'g'ri yo'ldan chekinmaslikni anglatadi. Shuningdek, "garchi u ba'zan noqulay bo'lsa ham" degani hayotda to'g'ri tanlovlar har doim ham oson emasligini, lekin ular insonning o'ziga sodiqligini saqlab qolishda muhim ekanini ko'rsatadi.

Bu shior nafaqat o'z ustida ishlashni talab qiladi, balki kuchli iroda, qat'iyat va to'g'ri yo'ldan chekinmaslik fazilatlarini ham rivojlantiradi. Nemis pedagog olimi Beate Shtal: "Doimo notanish narsalarni o'rganishga botining va bu orqali o'zingizga yangi ishonch hosil qilishga o'zingizda kuch toping. Yosh ayyol-qizlar o'zlariga ishonishlari hamda o'zlarining kuchli tomonlari va mahoratlarini ko'rsata bilishni o'rganishlari kerak."

Beate Shtalning bu fikri yosh ayollarga o'z ustida ishlash va ichki kuchni rivojlantirishni targ'ib qiladi. "Doimo notanish narsalarni o'rganishga botining" deyish bilan yangi bilim va tajribalarni o'zlashtirishga undaydi. Bu shuni

anglatadiki, inson doim o'z bilim doirasini kengaytirishga va yangi narsalarni o'rganishga intilishi lozim, bu esa o'ziga bo'lgan ishonchni oshirishga yordam beradi. Shu jumladan, "bu orqali o'zingizga yangi ishonch hosil qilishga o'zingizda kuch toping" degan tavsiyaning tagida shaxsiy rivojlanish va o'ziga nisbatan ijobiy qarashlarni shakllantirish yotishini anglashimiz mumkin.

Uning so'zlarida "yosh ayyol-qizlar o'zlariga ishonishlari" va "kuchli tomonlari va mahoratlarini ko'rsata bilishni o'rganishlari kerak" degan urg'u bilan ayollarning o'zlarining ijobiy tomonlariga e'tibor qaratishlari, o'z imkoniyatlari va qobiliyatlarini ishonch bilan namoyon etishga chaqiriq bor. Bu fikr yosh ayollar uchun o'ziga bo'lgan ishonch va shaxsiy qobiliyatlarni qadrlash orqali jamiyatda faol ishtirok etishlarini va o'zlarining individual kuchlarini to'la namoyon qilishlarini qo'llab-quvvatlaydi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. O'zbekistonni yangilangan Konstitutsiyasi T: O'zbekiston 2023 yil may
2. Reinhard Kahl. "Kreativität in der Schule: Konzepte, Methoden und Praxisbeispiele". Beltz Verlag. 2012. S.320
3. Hans-Werner Rückert. "Kreativität und Innovation im Unterricht: Didaktische Ansätze und Methoden". Cornelsen Verlag. 2014. S.256
4. Gabriele Kaiser. "Kreative Kompetenz: Wege zur Förderung kreativen Denkens". Springer Verlag. 2015. S. 280
5. Ingrid Schubert "Kreativität im pädagogischen Kontext: Ansätze und Herausforderungen" Klett-Cotta Verlag. 2018. S. 350
6. "Germaniya ayyollari -o'xshash jihatlarni aniqlash, farqlarni anglash". Toshkent. 2008 yil

KOMPETENTLIK SOTSIOLOGIYASI ZAMONAVIY FENOMEN SIFATIDA

Yulbarsova Xurshida Abdullajonovna

FarDU, Sotsiologiya kafedrası dotsenti

Ismonova Dildora Jaxongir qizi

Sotsiologiya yo'nalishi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada kompetentlik sotsiologiyasining mazmun-mohiyati, zamonaviy fenomen sifatida jahonda dolzarb muammo sifatida o'rganilishi hamda kompetentlik sotsiologiyasini o'rganishning asosiy yondashuvlarining ilmiy nazariy tahlili berilgan.

Kalit so'zlar: kompetentlik, kompetentlik sotsiologiyasi, organik yondashuv, faoliyatli yondashuv, bo'lajak sotsiolog, institutsional yondashuv, kognitiv yondashuv, tizimli yondashuv.

Аннотация: В данной статье представлена сущность социологии компетентности, ее изучение как современного явления, как актуальной проблемы в мире, а также научно-теоретический анализ основных подходов к изучению социологии компетентности.

Ключевые слова: компетентность, социология компетентности, органический подход, функциональный подход, будущий социолог, институциональный подход, когнитивный подход, системный подход.

Abstract: This article presents the essence of the sociology of competence, its study as a modern phenomenon as an urgent problem in the world, and a scientific theoretical analysis of the main approaches to the study of the sociology of competence.

Key words: competence, sociology of competence, organic approach, functional approach, future sociologist, institutional approach, cognitive approach, systemic approach.

Inson ijtimoiy mavjudot bo'lib, doimo tashqi dunyo bilan turli xil munosabatlar doirasida bo'ladi. Bu shaxsdan tegishli kompetensiyalarga (ya'ni, bilim, malaka, ko'nikma, shuningdek, boshqa ijtimoiy subyektlar bilan munosabatda bo'lish qobiliyati) ega bo'lishini talab qiladi. Shunga ko'ra, atrofdagi dunyodagi munosabatlar soni muvaffaqiyatli o'zaro ta'sir qilish uchun zarur bo'lgan vakolatlar sonini belgilaydi, ular shaxsning umumiy malaka darajasini tashkil qiladi.

Shunday qilib, biz kompetensiyaga asoslangan yondashuvning muammolari sotsiologiya muammolari bilan chambarchas bog'liqligini ko'ramiz, biroq kompetensiya masalalari va kelajak mutaxassislari va joriy kompetensiyalarning rivojlanishini ta'minlash bilan bog'liq alohida bilim sohasi hali ham mavjud emas. Shu bois, biz "kompetentlik sotsiologiyasi" atamasini ilmiy muomalaga kiritishni zarur deb hisoblaymiz.

Keling, taklif qilingan atamani uning tarkibiy qismlaridan kelib chiqib tahlil qilaylik. Bu atama ikkita "kompetentlik" va "sotsiologiya" tushunchalaridan iborat. "Kompetentlik" tushunchasining markazida shaxs turadi va sotsiologiya jamiyat, ijtimoiy munosabatlar va insonning atrofdagi dunyoga munosabati haqidagi fan bo'lganligi sababli, "kompetentlik sotsiologiyasi"ni ijtimoiy aktyorning (shaxs sotsializatsiyasining turli bosqichlarida belgilangan komponentlar majmui) umuminsoniy xususiyati sifatida tushunish mumkin, bu esa unga ijtimoiy makonda muvaffaqiyatli o'zaro munosabatda bo'lishga imkon beradi. Bu jihatlar bo'lajak sotsiolog uchun muhim kasbiy sifatlar sanaladi.

Ilmiy tadqiqotlarni tahlil qilish asosida biz “kompetentlik sotsiologiyasi”ning quyidagi tarkibiy qismlarini aniqladik:

1. Individdning ijtimoiy muhit bilan o‘zaro ta’siri muammosi bilan bog‘liq chuqur shaxsiy jarayonlar;
2. Kognitiv va xulq-atvor jarayonlari;
3. Qobiliyatni namoyish qilish uchun motivatsiya;
4. Qadriyatli-semantik qoidalar;
5. Kerakli bilim, ko‘nikma va malakalar (erudition).

So‘ngra, sotsiologiyaning asosiy nazariy va metodologik yondashuvlari doirasida “kompetentlik sotsiologiyasi” tushunchasini ko‘rib chiqamiz.

Sotsiologiyaga **organik yondashuv** doirasida G.Spenser «evolyutsionizm» nazariyasini ilgari surdi, unga ko‘ra jamiyat biologik organizm bilan bir qator muhim o‘xshashliklarga ega va uni o‘zaro bog‘langan va o‘zaro bog‘liq bo‘lgan qismlardan tashkil topgan yaxlit tizim sifatida tavsiflaydi. Inson tanasi yurak, buyrak, o‘pka kabi organlardan tashkil topganidek, jamiyat ham turli ijtimoiy institutlardan – oila, davlat, ta’lim tizimi va din kabilardan iborat [8].

Bundan tashqari, Spenser barcha narsalarning umumiy kelib chiqishi borligini yozadi, lekin faqat atrof-muhitga moslashish jarayonida orttirilgan xususiyatlarni meros qilib olish orqali ularning farqlanishi sodir bo‘ladi. Bundan kelib chiqadiki, kompetensiya shaxsning moslashish vositasidir. Uning ijtimoiy muhit bilan o‘zaro munosabatlarining muvaffaqiyati bevosita uning ichki (oiladagi) va tashqi muhit (ish, davlat institutlari) bilan munosabatlarni o‘rnatish qobiliyatiga bog‘liq. Chunki aynan ijtimoiy institutlar shaxsning birgalikdagi harakatlarga qodir ijtimoiy mavjudotga aylanishini ta’minlaydi.

Faoliyatli yondashuv shaxsning harakatlarni amalga oshirish qobiliyatini ko‘rsatadi, buning natijasida u bilim, ko‘nikma va malakalarga ega bo‘ladi va ijtimoiy ehtiyojlarini amalga oshiradi.

E.Dyurkgeym “Ijtimoiy mehnat taqsimoti haqida” asarida ijtimoiy birdamlik muammosini tadqiq qiladi. Ijtimoiy birdamlik ijtimoiy mehnat taqsimoti bilan ta’minlanishini isbotlash uning faoliyatining asosiy maqsadidir.

Shunday qilib, E.Dyurgeym ijtimoiy ehtiyojlarning funksional mehnat taqsimotiga mos kelishiga ishora qiladi. “Bu ehtiyoj kishilarning ijtimoiy faolligiga qaratilgan bo‘lib, bu, bir tomondan, ularning bilim va malakasini oshirishga yordam bersa, ikkinchi tomondan, jamiyatdagi ijtimoiy faolligini doimiy ravishda takomillashtirishga yordam beradi” [3, 69-b.]. Shunda kompetensiya faol idrok etish va odamlarning doimiy rivojlanib borayotgan ijtimoiy tajribasiga ta’sir ko‘rsatish ko‘nikmalariga asoslanadi.

Faoliyat yondashuvining yana bir vakili M.Veber ham shaxsning xulq-atvorini o‘rganadi. Ammo E.Dyurkgeymdan farqli o‘laroq, u individ o‘z harakatlariga ma’lum ma’no-mazmun aks etgan holatdagi insonning xatti-harakati bilan qiziqadi. Binobarin, M.Veberning fikricha, “sotsiologiyada asosiy jihat inson xulq-atvori asosidagi qadriyatlar, e’tiqod va qarashlarni o‘rganishdir. Uning voqelikni idrok etish usuli - bu “tushunish” yoki inson xatti-harakatlarining o‘ziga xos motivlarini ko‘rish istagi” [4] sifatida tushuniladi.

Britaniyalik sotsiolog E.Giddens “struktura va harakat bir-biridan mustaqil bo‘lmasligi kerak” [2], deb ta’kidlaydi. E.Giddens “harakatlar ijtimoiydir, ular faqat ijtimoiy harakatlar orqali qayta ishlab chiqariladigan strukturalarni yaratadi”[39], deb hisoblaydi. Jamiyatni o‘z nazariyasi orqali ko‘rib, u kishilarning xatti-harakatlari jamiyatni yaratganidek, jamiyat tuzilishi ham kishilarning xatti-harakatlariga ta’sir qilishiga e’tibor qaratadi. Bunday holda, kompetensiya zamonaviy sifat jihatidan yangi jamiyatni shakllantirish sharti bo‘lib xizmat qiladi.

Institutsional yondashuv T.Parsons va R.Mertonning strukturaviy-funksional tahlil nazariyasida ko‘rinadi. T.Parsonsning fikricha “qadriyatlar bo‘yicha konsensus jamiyatda asosiy integrativ tamoyil hisoblanadi. Shuningdek faqat axloqiy majburiyatlar va umumiy qadriyatlar jamiyatda tartib uchun asos bo‘la oladi” [5, 464-b.]. Kompetensiya sotsiologiyasi T.Parsons nazariyasi doirasida kishilarning jamiyatda shakllangan, faoliyati ijtimoiy subyektlarning jamiyatga ta’sir ko‘rsatishiga imkon beradigan qadriyat namunalari va xatti-harakatlar normalarini idrok etish qobiliyatini o‘rganishga mo‘ljallangan. Bu yerda “subyekt hayotiy faoliyatining institutsional mexanizmi butun ijtimoiy tizim

mazmunini va uning tarkibiy tuzilma elementlarini o'zlashtirish jarayonida alohida ahamiyat kasb etadi" [1, 358-b].

Yuqorida fikrlarga asoslanib, biz kompetensiya nafaqat o'quv jarayonida, balki oila, jamoat institutlari, madaniyat, din va boshqalar orqali uzatiladigan ma'lum bir jamiyatda tan olingan qadriyatlar ta'siri ostida shakllanadi, deb ta'kidlashimiz mumkin.

Kognitiv yondashuv idrok, fikrlash, bilish, tushuntirish va tushunish jarayonlaridan foydalangan holda an'anaviy muammo va vazifalarni hal qilish uchun mo'ljallangan. Har qanday fan sohasidagi kognitiv yondashuv bilimga qaratilgan.

"Bilim inson tomonidan voqelikni anglashdir. Bilim tilning ramziy vositalari bilan obyektivlashadi. Bilimlarni olish, asoslash, tekshirish va tarqatish jarayonlarini mantiq, metodologiya, bilish nazariyasi, fan sotsiologiyasi, sotsiologiya fani o'rganadi" [6].

Bilimlarning eng mashhur bo'linishi deklarativ (nimani bilish) va protsessual (qanday bilish). Deklarativ bilim nazariy asoslarni bilishni anglatadi, bu nima uchun nima sodir bo'lishini tushuntirish qobiliyatini nazarda tutadi. Protssessual bilimlar deganda amaliy bilimlar tushuniladi va har qanday ko'nikma, malakalar tushuniladi. Keyinchalik J.Shotter bilimning yana bir turini ajratib ko'rsatdi va uni "ichkaridan" bilish - ma'lum ijtimoiy tizim madaniyatini bilish deb nomladi. Protssessual bilimlar ham bo'linadi:

- ko'rsatma (ko'rsatmalarga muvofiq bajarish, aniq qoidalar);
- vaziyatli (aniq vaziyatlarda harakat qilish qobiliyati).

Kognitiv yondashuvga ko'ra, biz malakali mutaxassisni o'z ish sohasida deklarativ va protsessual bilimlarga ega bo'lgan, ammo vaziyatli bilimlarga ega bo'lish eng muhim rol o'ynaydigan, shuningdek vaziyatlarni baholash qobiliyatiga, ma'lum bir ijtimoiy tizim madaniyatining nuqtai nazargai ega shaxs deb hisoblaymiz.

Tizimli yondashuv doirasida P.Sorokin "Sotsiologiya tizimi" asarida ijtimoiy tabaqalanish va ijtimoiy harakatchanlik nazariyasining nazariy asoslarini

shakllantiradi. P.Sorokin sotsiologik tahlil doirasida ijtimoiy xulq-atvor va ijtimoiy o'zaro ta'sirni asosiy tushunchalar deb hisobladi. Bo'lajak sotsiolog shaxslarning o'zaro ta'sirini ham ijtimoiy guruhning, ham butun jamiyatning umumiy modeli sifatida ko'rib chiqadi. U ijtimoiy guruhlarini uyushgan va uyushmaganlarga ajratsa, P.Sorokin uyushgan ijtimoiy guruhning ierarxik tuzilishini tahlil qilishni eng muhim jihat deb biladi. Bundan tashqari, tadqiqotchi har bir guruhni iqtisodiy, siyosiy va kasbiy xususiyatlari bilan ajralib turadigan tizimlarga (qatlamlarga) ajratadi. P.Sorokinning yana bir muhim xulosasi jamiyatda ikki turdagi ijtimoiy harakatchanlikning mavjudligi - vertikal va gorizontal deb hisoblaydi. "Ijtimoiy harakatchanlik - bu shaxs yoki guruhning ijtimoiy tuzilmadagi mavqeini o'zgartirishi, bir ijtimoiy qatlamdan ikkinchisiga (vertikal harakatchanlik) yoki bir xil ijtimoiy qatlam doirasidagi (gorizontal harakatchanlik) harakatchanlik" [7] tushuniladi. Yangi maqomni o'zlashtirish o'z kompetensiyasini egallashga yoki kengaytirishga olib keladi, shuningdek, bir ijtimoiy qatlamdan ikkinchisiga o'tish imkoniyati, uning malakasini oshirish uchun motiv bo'lib xizmat qiladi.

Jamiyat inson o'z qobiliyatlarini rivojlantirishi mumkin bo'lgan holatga intilishi kerak, mos ravishda inson barkamol bo'lishga intilishi kerak. Shunday qilib, sotsiologiyadagi asosiy nazariy va uslubiy yondashuvlarni tahlil qilish "kompetentlik sotsiologiyasi" tushunchasining asosiy tarkibiy qismlarini aniqlash va tushuntirish imkonini berdi hamda ushbu tushunchani ilmiy muomalaga kiritish zaruriyati va ahamiyatini ko'rsatdi. Chunki aynan kompetensiya sotsiologiyasi shaxsga ijtimoiy muhit bilan muvaffaqiyatli munosabatda bo'lishga imkon beruvchi omillarning butun majmuasini aks ettiradi va eng muhimi, uning jamiyatda malakali bo'lishga tayyorligini aks ettiradi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Анури́н В.Ф. Основы социологических знаний. Курс лекций по общей социологии. – Н. Новгород: НКИ, 1998. – 358 с.
2. Гидденс Э. Последствия модерна / Реф. Н.Л. Поляковой // Современная теоретическая социология: Энтони Гидденс. Реферативный сборник под ред. Ю.А. Кимелева. Серия "Социология". М.: ИНИОН РАН, 1995.
3. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. – М.: Изд-во: Директмедиа Паблишинг, 2007. – 69 с.

4. Kenneth Allan; Kenneth D. Allan. [Explorations in Classical Sociological Theory: Seeing the Social World](#) (англ.). — [Pine Forge Press](#), 2005. — P. 148. — ISBN 978-1-4129-0572-5.
5. Парсонс Т. О структуре социального действия. М., 2000. С. 464 - 573.
6. Современная энциклопедия, 2000. — URL: [http:// mirslouvrei.com/content_sovrenc/znanie-68688. html](http://mirslouvrei.com/content_sovrenc/znanie-68688.html).
7. Сорокин П. Социальная и культурная динамика: Исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений / Пер. с англ. СПб., 2000. С. 799 - 806.
8. Sotsiologiya., Mualliflar jamoasi. //darslik/ Toshkent. 2020.

HUJJATCHILIK ISHIDA YANGICHA YONDASHUV (NAMANGAN ARXIVLARI MISOLIDA)

Abbasov Behzod Baxtiyorovich,
Namangan davlat universiteti
Ijtimoiy fanlar kafedrası dotsenti, PhD

Annotatsiya: Ushbu maqolada Namangan hududidagi hujjatchilik masalalari, arxiv ishi tashkil etilishi, viloyat arxivlari faoliyati, qimmatli materiallar haqida qisqacha ma'lumotlar berilgan.

Tayanch so'zlar: O'zSSR Ichki ishlar xalq komissariati Arxiv bo'limi, hududiy arxivlar, SSSR Markaziy arxiv boshqarmasi, Uychi arxivi, fond, Chust arxivi, SSSR NKVD Bosh arxiv boshqarmasi.

Annotation: This article provides brief information about documentation issues in the Namangan region, the organization of archival work, the activities of regional archives, and valuable materials..

Key words : Archive Department of the People's Commissariat of Internal Affairs of the UZSSR, regional archives, the Central Archive Department of the USSR, the Uychi Archive, the fund, the Chust Archive, the Main Archive Department of the NKVD of the UzSSR

Аннотация: В данной статье представлены краткие сведения о вопросах документации в Наманганской области, организации архивной работы, деятельности региональных архивов, а также ценные материалы..

Ключевые слова : Архивный отдел НКВД УЗССР, областные архивы, Центральное архивное управление СССР, Уйчинский архив, фонд, Чустский архив, Главное архивное управление НКВД СССР

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng barcha sohalarni rivojlantirish yo'lidan bordi. Bu ishlar bugungi kunda ham davom ettirilib kelinmoqda. Xususan, hujjatchilik sohasida ham bir qancha islohotlar amalga oshirildi. O'lka tarixiga nazar tashlasak hujjatlarga bo'lgan e'tibor yurtimizning qadim tarixidan boshlab mavjud bo'lgan. Ammo, turli bosqinlar, istilolar natijasida qadimiy hujjatlar bizgacha to'laligicha yetib kelmagan. O'zbekiston o'z mustaqilligini qo'lga kiritgandan so'ng o'z taqdirini o'zi belgilashi mamlakatdagi barcha sohalarni rivojlantirishga katta yo'l ochib berdi. Xususan, arxiv ishida ham yetarlicha islohotlar amalga oshirildi. Bugungi kunda Yangi O'zbekistonni

qurishda oldimizga qo'yilgan maqsad juda katta bo'lib, har bir sohada keskin o'zgarishlar amalga oshirish belgilandi. Arxiv ishi yaxshilash va rivojlantirish borasida davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyevning ushbu fikrlari o'rinli ekanligi yurtimizda arxiv sohasidagi erishilayotgan yutuqlardan bilishimiz mumkin.

Yevropa davlatlarida arxiv ishini rivojlanishi, yangi zamonaviylashuvi bosqichma-bosqich jahonning deyarli barcha mamlakatlariga o'z ta'sirini o'tkazdi. Bu jarayon XX asr boshlarida Rossiya tarkibidagi davlatlarda ham kuzatildi. Namangan hududida ham turli davrlarga oid bo'lgan hujjatlar saqlangan va bu ish bugungi kunda ham davom etib kelmoqda.

Yurtimizning ko'p asrlik tarixiga oid yozma manbalar qatorida yuz yoki yuz ellik mingdan ziyod hujjatlarni o'rganish, ulardagi qimmatli ma'lumotlardan foydalanib, o'z tariximizning qorong'i sahifalarini yoritish katta ilmiy ahamiyatga ega[3].

1924-1925-yillarda o'tkazilgan milliy hududiy chegaralanish natijasida O'rta Osiyo Respublikalari (Turkiston ASSR, Buxoro, Xorazm Xalq Respublikalari) sobiq SSSR tarkibida O'zbekiston SSR va Turkmaniston SSR, Tojikiston ASSR (O'z SSR tarkibida), shuningdek, RSFSR tarkibida Qozog'iston ASSR va Qirg'iziston avtonom viloyati dunyo xaritasida yangi davlat sifatida vujudga keldi. Mazkur hududlarda zamonaviy arxivlar tashkil etila boshlandi. Xususan, yangi viloyatlar tashkil topishi bilan turli yangi idoralar tuzildi. Buning natijasida O'zbekiston SSRning davlat arxiv tashkilotlari vujudga keldi.

O'zSSR Markaziy ijroiya qo'mitasi Rayosatining 1935 yil 28 sentyabrdagi yig'ilishida quyidagi mazmundagi ishlar bajarilishi belgilab berildi. Barcha tuman, tuman ijroiya qo'mitasi va shahar Kengashlariga joriy yilda arxivlar uchun xona ajratsin va mahalliy mablag'lar hisobidan ularda tegishli ta'mirlash ishlarini amalga oshirsin, bu esa davlat arxiv hujjatlari va materiallarini qonuniy saqlash tartibini ta'minlashi kerak [5].

O'zSSR Markaziy saylov komissiyasi 1935 yil 21 dekabr kuni qaror qabul qildi, unga muvofiq respublikaning barcha shahar va tumanlarida Markaziy razvedka boshqarmasi bo'linmalari faoliyat ko'rsatgan Samarqand, Farg'ona va

Buxoro bundan mustasno bo'lib, shahar va tuman arxivlarida o'zgaruvchan tarkibli hujjatli materiallar tashkil etildi. Shu qaror bilan Termiz va yangi Urganchdagi Markaziy razvedka boshqarmasi tegishli ravishda Surxondaryo va Xorazm tuman arxivlariga aylantirildi. Tuman arxivlariga tumanlarda arxiv ishlarini boshqarish va tashkil etish topshirildi. 1936 yil davomida Farg'ona vodiysida Andijon, Namangan, Qo'qon shahar arxivlari va 31 ta tuman arxivlari tashkil etildi [1].

1938-yilning 16 aprelida sobiq SSSR Markaziy arxiv boshqarmasi sobiq SSSR ichki ishlar xalq komissariati (IIXK)ning qaramog'iga o'tkazildi va sentabrdan sobiq SSSR NKVD Bosh arxiv boshqarmasi deb o'zgartirildi. 1939-yili respublika arxiv tashkilotlari O'zSSR MIK huzuridan O'zSSR ichki ishlar xalq komissariati (IIXK) qaramog'iga o'tkazildi. Ma'lumki, NKVD deb nomlangan bu tashkilot 1930-yillardagi qatag'on o'tkazgan. Uning roli, ahamiyati ortib ketishi va arxiv hujjatlari bu tashkilotga ko'proq kerak bo'lishi sababli sobiq SSSR va O'zSSRda arxivlar IIXK (Ichki ishlar xalq komissarligi)ga o'tkazildi. Shu munosabat bilan O'zSSR Markaziy arxiv boshqarmasi o'miga O'zSSR Ichki ishlar xalq komissariati Arxiv bo'limi tashkil qilindi. Joylarda esa, viloyat IIXK boshqarmalarining viloyat arxiv bo'linmalari va viloyat davlat arxivlari tuzildi[2]. Ushbu faktlardan ko'rinib turibdiki barcha say harakatlar faqat markaz foydasi va uning obro'sini o'ylab bajarildi. Arxiv ishi yaxshilandi, lekin millat foydasi uchun deyarli xizmat qilmadi.

1941-yilda viloyatning tashkil etilishi natijasida Namangan viloyat davlat arxivi deb qayta nom berilgan. 1960-yilga kelib Namangan viloyati bo'lib yuborildi, natijada Andijon viloyati davlat arxivining Namangan shahar filiali sifatida ish olib borgan.

Namangan arxivi kelajagi borasida O'zbekiston SSR ichki ishlar vaziri Jalilovning qarori quyidagi mazmunda bo'lgan. O'zbekiston SSR Oliy Kengashi Prezidiumining 1960-yil 25-yanvardagi O'zbekiston SSR tarkibidan Namangan viloyatini tugatish to'g'risidagi Farmoni munosabati bilan O'zSSR ichki ishlar vazirligi SSSR Vazirlar Kengashining 1958-yil 13-avgustdagi 914-sonli qarori bilan tasdiqlangan SSSR davlat arxiv fondi to'g'risidagi Nizomga muvofiq

viloyatning arxiv muassasalari va tugatilayotgan muassasalarning arxiv materiallari masalasini quyidagicha hal qilishni maqsadga muvofiq deb hisoblangan:

1. Namangan viloyat ijroiya qo'mitasining ichki ishlar boshqarmasi arxiv bo'limi tugatilishi lozim;

2. Namangan viloyati davlat arxivi Andijon viloyati davlat arxivining Namangan shahridagi filialiga aylantirish [7].

1967 yil 18 dekabrda Namangan viloyati qayta tashkil etildi. 1968-yilning boshida Namangan viloyati tashkil topishi munosabati bilan Namangan viloyati davlat arxivi tashkil topadi. Keyinchalik Namangan viloyatida Uychi shahar posyolkasi arxivi (1969) va Chust arxiv (1962) bo'limlari ochildi.

Yangi tashkil etilgan Uychi tumani davlat arxivi O'zbekiston SSR Ministrlar sovetining 1969-yil 10-martdagi 283-son qarori, Namangan oblast Soveti ijroiya komitetining 1969-yil 4-apreldagi 174-son qarori, Namangan oblast davlat arxivining 1969-yil 8-sentabrdagi 40-son buyrug'iga asosan Uychi tuman davlat arxivi filiali tashkil topgan. Shu davrda Uychi tuman davlat arxivi Uychi, Yangiqo'rg'on, Uchqo'rg'on va Norin rayonlariga xizmat qilgan. Shu paytda arxivda 3 nafar xodim faoliyat olib borgan [4].

Chust tumani davlat arxivi 1962-yil 4-iyulda Andijon viloyati hokimining 317/13-son qarori asosida tashkil qilingan bo'lib, 3 ta shtat asosida xodimlar ishlagan. Chust tuman davlat arxivi jamlash manbalari ro'yxat bo'yicha 01.01.2020 yil holatiga 69 ta tashkilot kiritilgan bo'lib, Chust va Pop tumandagi tashkilotlarni o'z ichiga olgan [4].

Namangan viloyatida arxiv ishini tashkil etishda erishilgan yutuqlar bilan bir qatorda turli kamchiliklar ham mavjud bo'lgan. Xususan, O'zSSR ning Yangiqo'rg'on NKVD ning xabar berishicha, tuman arxiv bo'limi 1940 yilda oktyabr oyida tashkil etilgan, ammo ish joyi (alohida bino) yo'q, hujjatlarni davlat muassasasidan qabul qilish amalga oshirilmagan, arxiv bo'limiga xonani ajratish bo'yicha hech qanday ish qilinmagan[6, B. 3]. Moliyaviy muammolar ham arxiv ishini rivojiga o'z ta'sirini o'tkazgan. Arxiv hodimlariga oz maosh to'langanligi bois ayrim arxivariuslar o'z xohishlariga ko'ra ishdan bo'shagan. Huddi shunday

jarayonni Chust tumani arxiv bo'limi Namangan viloyati NKVD huzuridagi arxiv bo'limiga quyidagi murojatni yuborganligi arxiv manbalari dalolat beradi. Chust rayon ijroiya komiteti sizning 28. 04. 1941 yil № 46/13 sonli yozishmangizga ikkinchi marotaba javob yozib ma'lum qiladirkim, rayon bo'yicha arxiv saqlash ishiga smetada 115 so'm ko'rgazilgani va maosh oz bo'lganligi uchun rayonda alohida arxiv bo'limi bo'lishiga hozir imkoniyat ko'rilayotganligini bildiradir[6].

1943-yil 22-26-iyulda Toshkent shahrida bo'lib o'tgan O'zSSR NKVD-UNKVD arxiv organlari yetakchi va ilmiy xodimlari yig'ilishida Davlat arxivi viloyat bo'limlari faoliyatini muhokama qilish chog'ida. UNKVD, muassasalarda va boshqa kolxoz tashkilotlarida, shu jumladan Ulug 'Vatan urushi davrida shakllangan hujjatli materiallarni yo'q qilishni o'z ichiga olgan jiddiy kamchiliklarni aniqlanadi va kelgusida bunday xolatlarni oldini belgilanadi. O'zbekiston SSRning respublika, viloyat, shahar va tuman davlat arxivlarida ko'plab hujjatli materiallar saqlanadi, ular ilmiy-tarixiy ahamiyatidan tashqari, turli tashkilotlar va muassasalar uchun juda katta amaliy qiziqish uyg'otadi va ulardan amaliy ishlarda foydalanishlari mumkin. Bunday materiallarni davlat arxivlari tomonidan vaqtincha va tezkor aniqlash harbiy qo'mondonlikka, sovet hokimiyati organlariga, loyiha-reja qurilish tashkilotlariga va boshqa tashkilotlarga mamlakat mudofaasi bo'yicha ishlarini kuchaytirishga yordam beradi, ishlab chiqarish va xarajatlarni tejashni kengaytirishga imkon beradi.

Xulosa sifatida arxiv ishida bir qanchayutuqlar bilan birgalikda kamchiliklar ham aniqlanadi. Bugungi kunda Arxivda saqlanayotgan materiallarda Namangan viloyatining siyosiy-iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy, hamda viloyatda faoliyat olib borgan turli muassasalar, tashkilotlarga oid, sovet hukumati davriga tegishli hujjatlar jamlangan. Namangan viloyatida sho'rolar hukumatining o'matilishi, milliy ozodlik harakati, sotsialistik qurilishning olib borilishi va Namangan viloyati shahar, tuman ijroiya qo'mitalari jamg'armalarida turli hujjatlar mujassamlashgan. Uyezd yer-suv komissiyasi jamg'armasida qishloq xo'jaligi va o'rmon xo'jaligiga oid 1920- yillarga tegishli yer-suv islohotlariga oid, qishloq xo'jaligini kollektivlashtirishga, kooperativlar tarixiga oid hujjatlar to'plangan.

Xalq ta'limi jamg'armasida, sog'liqni saqlash, madaniyat, kasaba uyushmalari, xalqning moddiy ahvoliga oid, ko'p sonli oilalarga tegishli ma'lumotlar mavjud. Arxivning suratli hujjatlari jamg'armasida Namangan viloyatining turli yillarda va manzillarda olingan suratlar, yangi tashkil etilgan tashkilotlar, turli bayramlar, tadbirlarning yoritilishiga oid hujjatlar mavjud. Lekin, moziydan xabar beruvchi ko'plab hujjatlar haligacha o'z egasini topmagan, tadqiqotchilarni kutib turibdi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Исакова М. Становление и развитие архивного дела в Узбекистане / – Т.: Университет, 2012. – 204 с.
2. Jumayev U. O'zbekistonda arxiv ishi tarixi. – Toshkent.: "Turon iqbol", 2016. –188 b.
3. Madraimov A., Fuzailova G. Manbashunoslik – Т.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2008. – 264 b.
4. Yusupov U., Aliyev A. O'zbekiston arxivlari. – Toshkent.: Tasvir, 2021. – 496 b.
5. Namangan viloyati Davlat arxivi, 273-fond, 1-ro'yxat, 1- ish, 1- varaq.
6. Namangan viloyati Davlat arxivi, 273-fond, 1-ro'yxat, 12- ish, 3-4 varaq.
7. Namangan viloyati Davlat arxivi, 788-fond, 1-ro'yxat, 3- ish, 1- varaq

ZAMONAVIY SHAROITDA O'ZBEKISTONDA IJTIMOIIY TARAQQIYOT VA GENDER TENGLIK

Sharipova Kamola Usmonjonovna
Farg'ona davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada ayollar huquq va imkoniyatlari, ayollar masalasi jamiyat, ijtimoiy munosabatlar, millatlar, davlatlar, madaniyat va sivilizatsiyalar bilan uzviy aloqada ekanligi, ayollar huquqlari dunyodagi hamda O'zbekistondagi mavjud holati tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: feminlik, maskulinlik, gender, jins, identity, ayollar huquqi, YUNIFEM.

Аннотация: В данной статье анализируются права и возможности женщин, взаимосвязь женского вопроса с обществом, общественными отношениями, нациями, государствами, культурами и цивилизациями, современное состояние прав женщин в мире и в Узбекистане.

Ключевые слова: феминизм, маскулинность, гендер, гендер, идентичность, права женщин, ЮНИФЕМ.

Abstract: This article analyzes the rights and opportunities of women, the relationship of the women's issue with society, public relations, nations, states, cultures and civilizations, the current state of women's rights in the world and in Uzbekistan.

Keywords: feminism, masculinity, gender, gender, identity, women's rights, UNIFEM.

Inson huquqlarining ajralmas tarkibiy qismi xotin-qizlar huquqlaridir. Xotin-qizlar huquqlarining alohida muammo sifatida ajratilishi, avvalambor, erkaklar va ayollarning jamiyatdagi o'rni va vazifalari har xilligi bilan bog'liqdir. Ayol – inson

zotining davomchisi, va bu haqiqat bilan hisoblashmaslik noto'g'ri bo'lardi. Shuning uchun ijtimoiy nuqtai nazardan u erkakka aylana olmaydi va shunday bo'lishi ham mumkin emas, lekin ayni paytda u davlat tomonidan beriladigan huquqlar va imkoniyatlarda erkaklarga nisbatan kamsitilishi kerak emas.

Xotin-qizlarning huquqiy mavqei nafaqat erkak bilan teng huquqlilik, balki to'laonli tenghuquqlilik bilan belgilanishi lozim, ya'ni ayol jamiyatning faol a'zosi va uning taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatuvchi inson bo'lish uchun imkon yaratuvchi huquq va majburiyatlarning ma'lum hajmiga ega bo'lishi kerak. Huquqlardagi tenglik imkoniyatlarning tengligi bilan chambarchas bog'liq bo'lishi lozim. Huquqiy demokratik davlatda ayollar uchun shunday huquqlar va majburiyatlarning majmuini yaratish eng asosiy maqsadlardan biridir. Ularni qonunchilik hujjatlarida qayd etish zarur, ularni ro'yobga chiqarish mexanizmini ishlab chiqish va amalga oshirilishini kafolatlash zarur[1].

Ayollarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish barqaror taraqqiyot jarayonini tezlashtirishning nihoyatda muhim bir tamoyilidir. Ayollar va qizlarga qarshi barcha turdagi kamsitishlarni yo'q qilish nafaqat inson huquqlarini himoya qilish nuqtai nazardan muhimdir, balki boshqa sohalarda ham rivojlanish jarayoniga ta'sir etuvchi kuchli omillardan biridir.

Hozirgi kunda butun dunyoda ro'y berayotgan globallashuv davrida xotin-qizlarning huquqiy erkinliklari, qonuniy manfaatlarini himoya qilish juda ham dolzarb masalaga aylanib bormoqda. Jamiyatda xotin-qizlarning iqtisodiy-siyosiy hamda ijtimoiy-huquqiy faoliyatini yuksaltirish jarayonlari kechiktirib bo'lmas davr talabi hisoblanmoqda. Ayollar masalasi jamiyat, ijtimoiy munosabatlar, millatlar, davlatlar, madaniyat va sivilizatsiyalar bilan uzviy aloqada[2]. Bu masalaning yuzaga kelishi, rivojlanishi ijtimoiy-tarixiy jarayonlarning bir bosqichdan ikkinchi bosqichga o'tishi bilan ham bog'liqdir.

Adolatli jamiyatning eng muhim qadriyatlaridan biri bu tenglik prinsipi bo'lgan va shunday bo'lib qoladi, unga ko'ra jamiyatning barcha a'zolari uchun teng sharoitlar yaratilishi kerak. Tenglik g'oyasi J.J.Russoning qarashlarida bayon etiladi. Uning so'zlarida hamma odamlar erkin tug'iladilar deb ta'kidlangan bo'lib,

bu qarashlar ko'pgina konstitutsiyaviy hujjatlarda o'z aksini topdi va shu tariqa nafaqat siyosiy, balki huquqiy ahamiyatga ega bo'ldi[3].

Xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy huquqlari uchun kurashni demokratiyaning qaror toptirish uchun olib boriladigan ishlarning muhim bir qismi, deyish mumkin. Xotin-qizlarning erkaklar bilan ijtimoiy hayotda, siyosatda teng huquqliligi borasida ilk bor rasmiy darajada buyuk fransuz inqilobi davrida, yani XVIII asrda so'z yuritila boshlangan. Bu Olimpiya de Gurj tomonidan 1789 yili e'lon qilingan "Fuqaro ayolning huquqlari bayonoti (Deklaratsiyasi)"da o'z aksini topgan[4]. Yevropada 1918 yilga kelib, 30 yoshdan oshgan ayollar saylash va saylanish huquqlariga erisha boshladi. 1906 yil Finlandiyada ayollarga saylanish huquqini bergan jahondagi birinchi davlat bo'ldi. 1921 yilda parlamentning birinchi ayol deputati saylandi. Yangi Zelandiyada 1898 yili jahon tarixida birinchi bor xotin-qizlarga saylanish huquqi berildi. Natijada jamiyatda ayollarning faolligi kuzatildi.

Ayollar huquqi doimo dolzarb masala bo'lgan, ayniqsa, sohaga bo'lgan e'tibor Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrga to'g'ri keladi, – deydi Fridrix Erbet nomidagi jamg'armaning Markaziy Osiyo bo'yicha mintaqaviy vakili Reyxard Krum. Tarixdan ma'lumki, bozor iqtisodiyotiga o'tish davrini boshdan kechirayotgan aksar mamlakatlar ayollariga qiyin bo'lgan. Barcha darajada qarorlar qabul qilish jarayonida xotin-qizlar va erkaklar tengligini ta'minlash borasidagi bunday siljishlarga qaramay, mazkur ishlar ko'lamini hali talablar darajasida deb bo'lmaydi. Xotin-qizlar xamon barcha darajada qaror qabul qiladigan jarayonlarga to'la jalb etilmagan. Ular erishgan yutuqlarga juda ko'p hollarda e'tibordan chetda qolib ketadi. Ayrim mutaxassisilarning fikricha, yuqori lavozimlarda ko'plab xotin-qizlar faoliyat ko'rsatadi, ularning boshqaruv kurslarini egallashi qiyin. Ular yanada qattiqqo'l va faol bo'lishlari talab etiladi va shundagina xalqaro siyosatga ta'sir qilish ham oson kechadi[5].

Birlashgan millatlar tashkilotining 1945 yil San-Fransisko shahrida imzolangan Nizomi erkaklar va xotin-qizlar tengligi inson huquqlarining ta'mal toshi sifatida e'tirof etgan dastlabki xalqaro xujjat bo'ladi. O'shandan buyon BMT butun jahonda xotin-qizlar ahvolini yaxshilashga doir xalqaro miqyosidagi

kelishuv asosida qabul qilinadigan strategiyalar, andozalar, dasturlar hamda maqsadlarning mazkur tamoyiliga mos bo'lishi uchun katta sa'y-harakat ko'rsatib kelmoqda[6].

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Xotin-qizlar ahvoli borasidagi jamg'armasi (YUNIFEM) – rivojlanayotgan mamlakatlarda xotin-qizlarning siyosiy va iqtisodiy rolini oshirishga ko'maklashadigan ko'ngilli jamg'armadir[7]. YUNIFEM asosan uch soha bo'yicha faoliyat ko'rsatadi: tadbirkor va ishlab chiqaruvchi sifatida ishlashlari uchun xotin qizlarning iqtisodiy imkoniyatlarini oshirish; qarorlar qabul qilishda xotin qizlar ishtirokini oshiruvchi boshqaruv va rahbarlikka yordamlashish; xotin-qizlar borasida inson huquqlariga amal qilinishini ta'minlash.

BMTning ijtimoiy kengashi tadqiqotiga ko'ra, har qanday davlatning qaror qabul qilish darajasida ayollar ishtirokining yuqoriligi bilan mamlakat aholisi turmush darajasining yuksalishi orasida bevosita bog'liqlik mavjud[8]. Agar biror davlat parlamenti tarkibida ayollar 20 % ko'proq bo'lsa, qonunshunoslar bolalar muhofazasi va manfaatlari to'g'risidagi qonun loyihalari ishlab chiqishga kirishar ekan. Ayollar huquqlarini tan olmay va himoya qilmay, inson huquqlari haqida gapirish, unga rioya qilish xususida so'z yuritish mumkin emas. Hozirgi kun nuqtai nazaridan jahon mamalakatlarida ayollar parlament o'rinlarining 23,4 % ni egallagan. Bu ko'rsatkich 1990 yilda 4 % ni tashkil etgandi, xolos. Bu raqam jahonda yildan-yilga ayollarning siyosiy jarayonlarda o'rni ortib borayotganidan dalolat beradi. Bu borada yurtimizda ham sezilarli islohotlar olib borilmoqda. O'zbekistonda ayollar tomonidan egallangan o'rinlar jahondagi darajaga mos bo'lib, 2019 yilgi saylovlarda Respublikamizda birinchi marta Oliy Majlis Qonunchilik palatasiga saylangan deputatlar orasida ayollar ulushi 32 foiz, Senat hamda mahalliy Kengashlarda esa qariyb 25 foizni tashkil etdi[9].

1970 yildan boshlab Yevropada ayollarning siyosiy lavozimdagi vakilligida sezilarli o'zgarishlar yuz berdi. Siyosiy partiyalar bu o'zgarishlarni amalga oshirishda siyosiy idoralar uchun kadrlar tayyorlashda asosiy rol egallaydi.

Ko'pgina mamlakatlarda ayollarning saylangan lavozimlari ko'payishidan avval siyosiy partiyalarning o'zlarida o'zgarishlar sodir bo'lgan[10].

O'tgan asrning 70-yillar oxirida bir qator musulmon mamlakatlarida ham mintaqaviy konvensiya doiralarida inson huquqlarini himoyalashga qaratilgan xalqaro – huquqiy aktlar qabul qilishga urinishlar bo'lgan. Musulmon dunyosida 1980 yilda qabul qilingan “Umumjahon Islom deklaratsiyasi” inson huquqlarini amalda himoyalash va ta'minlash nuqtai nazaridan ishlab chiqilgan xalqaro – huquqiy hujjatlar bo'lib qoldi[11].

Dunyo mamlakatlarining uchdan ikki qismidan ko'prog'i 1979 yilda BMTning ayollarga nisbatan kamsitishlarning barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi konvensiyasining ishtirokchilari hisoblanadi[12]. Ayollar huquqlari inson huquqlarining ajralmas qismi sifatida tan olingan[13]. Ayollar huquqlarini ta'minlash Barqaror rivojlanish dasturi kun tartibida 17 maqsaddan biridir[14]. Xususan, Barqaror rivojlanishning 5-maqsadida «Gender tenglikka erishish va barcha ayollar va qizlarning imkoniyatlarini kengaytirish» deb yozilgan. Ayollar huquqlarini ta'minlash masalalari dunyoning deyarli barcha davlatlari konstitutsiyalarida, o'zlarining qonun hujjatlarida o'z aksini topgan va bu maqsad milliy davlat dasturlari va rivojlanish strategiyalarida muhim o'rin tutadi.

Kundalik hayotimizda jins bilan bog'lanmagan ko'plab tushunchalar “erkaklarga xos” yoki “ayollarga xos” deb hisoblanadi. Ya'ni, o'ziga xos “jinsiy”, gender xususiyatga ega bo'lib qoladi. “Erkaklarga xos” yoki “ayollarga xos” tushunchalarni aniq farqlash uchun “feminlik” (ayollik) va “maskulinlik” (erkaklik) tushunchalari qabul qilingan. Yangi tushunchalarning kiritilishi erkaklarga xoslik va ayollarga xoslikning biologik ziddiyatini bartaraf etish, va tegishli ravishda e'tiborni turli madaniyatlar shakllanishining ichki mexanizmlarini gender nuqtai nazaridan ochishga qaratish imkonini berdi.

Gender fanida gender farqlarning tashkil topish jarayoni odatda ijtimoiylashuv jarayoni bilan bog'lanadi. Ijtimoiylashuv-sotsializatsiya (sotsializasiya – lotincha socialis – ijtimoiy) bu individ tomonidan jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida faoliyat yuritish imkonini beruvchi bilim, me'yor va

qadriyatlarni o'zlashtirish jarayonidir. Ijtimoiylashuv o'z ichiga maqsadli ta'sirning ijtimoiy nazorat qilinuvchi jarayonlarini qamrab oladi. Masalan, tarbiya, yoki uning shakllanishiga ta'sir qiluvchi tabiiy jarayonlar. Ijtimoiylashuv asosiy institutlari va agentlari sirasiga oila, maktab, tengdoshlar guruhi, atrofdagilar, shu jumladan, qo'shnilar, tanish-bilishlar, do'stlar, ota-onalar va hokazolar va ayni paytda ommaviy axborot vositalari kiradi. Umuman olganda bu tegishli madaniymeyoriy andazalarni o'zlashtirish, qabul qilish va ifodalash jarayoni sodir bo'ladigan muhitdir. Xususan, jinsiy-rolli yoki boshqacha aytganda, gender ijtimoiylashuv jarayonida jamiyatda qabul qilingan madaniy meyorlarga muvofiq ravishda erkak yoki ayol gender o'zlikning shakllanishi sodir bo'ladi (identity – o'zlikni anglash). Ijtimoiylashuvning turli jihatlari psixologiya, ijtimoiy psixologiya, sotsiologiya, tarix va etnografiya, pedagogika fanlari tomonidan o'rganiladi.

Gender o'zlik – muayyan madaniyatda amal qiluvchi erkaklarga xoslik va ayollarga xoslik bilan o'zining bog'liqligini anglashdir. O'zini erkak yoki ayol sifatida identifikatsiyalash – bu ushbu jamiyat tomonidan ularning biologik jinsidan kelib chiqqan holda belgilangan psixologik sifatlar va harakatlar modelini qabul qilish demakdir.

Ijtimoiy psixologiya nuqtai nazaridan individlar gender me'yorlariga mos kelishga harakat qiladigan ikki asosiy sabab bor – bu me'yoriy va informatsion tazyiq. Me'yoriy tazyiqning mohiyati shundaki, inson ijtimoiy yoki guruhiy kutishlarga moslashishi va shu orqali jamiyat undan yuz o'girmasligiga erishishi lozim. Ba'zan jamiyat an'anaviy tarzda qat'iylashib qolgan gender rollarga bo'ysunishdan bosh tortganligi uchun qattiq jazolashi mumkin[15].

Mikrovoqelik tizimlashtirilgan o'xshashlik darajasida emas, balki yagonalikka (“erkaklarga oid” yoki “ayollarga oid”) umumiy ko'plik darajasida sodir bo'ladigan hodisalardir. Bunday yondashuvda ayol kishi erkaklarga nisbatan mutlaqo boshqa mavjudot sifatida anglanadi. Chunki voqelikning har qanday tizimi unga yaxlit tizim sifatida mavjud bo'lishga imkon bermaydigan “boshqa”, “farqli” kabi fenomenlarning borligi vositasida ifodalanadi. Shu tariqa “jinsning”

binar (qo'sh) tushunchasi o'rniga ko'plik, ya'ni "gender" tushunchasi shakllanadi[16].

Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, gender tengligini ta'minlashga qaratilgan siyosat va qonunchilik kun tartibini shakllantirishda faol ishtirok etish hamda mazkur jarayonlarda yetakchi, ilg'or ayollar imkoniyatlaridan foydalanish, barcha sohalarda xotin-qizlarning faol va ilg'or faoliyat olib borishlariga ko'maklashish, ularning huquqlarini ta'minlash va imkoniyatlarini kengaytirish yuzasidan o'zaro fikrlar, tajriba almashish, amaliy hamkorlik o'rnatish, ayollar bilan bog'liq dolzarb muammolari yuzasidan o'zaro maslahatlashuvlar, muloqotlar tashkil etish nihoyatda muhimdir. Bunda ijtimoiy sheriklikka asoslanib, muammolarni aniqlash va hal etish, manzilli yordamni tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Черкашина И. Гендер тенгликни таъминлашнинг қонунчилик асослари.// Гендер муносабатлар назарияси ва амалиётига кириш. – Тошкент, 2007. – Б. 182-183.
2. Холматова М. Жамиятда аёлларнинг ўрни (тарихий-фалсафий таҳлил). Экология ва аёл. Фарғона, 2001. – Б. 109-110.
3. Крылов Б.С. Проблемы равноправия и равенства в российском конституционном праве // Журнал российского права. 2002. № 11.– С. 3.
4. Хусанов О. Каримова О. Инсон ҳуқуқлари. – Т.: Шарқ, 1997. – Б. 47.
5. Исматуллаев Ф. Замонавий халқаро муносабатлар тизимида аёлларни ўрни ва ролини ортиб бориши.// Янгиланаётган Ўзбекистонда хотин-қизларнинг илм-фан тараққиётидаги роли ва гендер тенглиги мавзусида I-халқаро илмий-амалий анжуман. – Тошкент, 2021. – Б.227-230.
6. Хусанов О. Каримова О. Инсон ҳуқуқлари. – Т.: Шарқ, 1997. – Б. 48.
7. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти: Асосий омиллар. – Т., 2001. БМТнинг Ўзбекистондаги ваколатхонаси. 2008. – Б. 12.
8. Интернет маълумоти: WWW. UN.ORG / WOMENWATCH
9. <https://yuz.uz/news/> Ўзбекистон Республикаси гендер тенгликни таъминлаш масалалари бўйича комиссиясининг йиғилиши.
10. European Expert Network Women in Decision-Making // «Participation of women in four political groups in the European Parliament». 1994.
11. Ўзбекистон Республикаси Конституциясига шарҳ. – Тошкент: "Ўзбекистон", 2001. – Б. 90.
12. Вена декларацияси ва ҳаракатлар платформаси, 1993.
13. БМТ БА қарори 70/1 "Бизнинг дунёмизни ўзгартириш: 2030 йилгача барқарор ривожланиш кун тартиби" (A/RES /70/1).

14. Хотин-қизлар ҳуқуқларини халқаро ҳимоя қилиш. Муаллифнинг автореферати. дис. юридик фанлар. номз. - Петрозаводск, 2001. – С. 5.
15. Атабекова Ф. Гендернинг ижтимоий муносабатлардаги аҳамияти. // Янгиланаётган Ўзбекистонда хотин-қизларнинг илм-фан таракқиётидаги роли ва гендер тенглиги мавзусида I-халқаро илмий-амалий анжуман. – Тошкент, 2021. – Б. 278-280.
16. Бабакулова Ш.У. Гендер назарияларининг ижтимоий-сиёсий таснифи ҳамда касбий фаолиятидаги аҳамияти. Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb masalalari. Volume 3 | NUU Conference 2 | 2022. – Б. 120-124.

MUSTAQIL O‘ZBEKISTON QUROLLI KUCHLARI HARBIY MADANIYATI VA HARBIY IJTIMOYIY ISHINING RIVOJLANTIRISH - OMILLARI

Hashimova Gulsina Ismoyilovna

Farg‘ona davlat universiteti

Ijtimoiy ish kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada harbiy ijtimoiy ish, harbiy madaniyat, uning mohiyati, harbiy xizmatchilarni tarbiyalashda Vatan harbiy madaniyati va ijtimoiy himoyaning roli haqida fikrlar bildirilgan. O‘zbekiston Qurolli Kuchlari shaxsiy tarkibi milliy-ma’naviy qadriyatlar, shu jumladan, harbiy ijtimoiy ishning o‘rni muhim ekanligini anglab etishi, uni ilmiy nuqtai nazariyadan o‘rganish dolzarb ekanligi haqidagi ma’lumotlar yoritilgan.*

Tayanch so‘zlar: *harbiy madaniyat, harbiy ijtimoiy ish, milliy armiya, harbiy an’ana, insonparvarlik, shaxsiy tarkib, ijtimoiy sharoit, ijtimoiy himoya.*

Аннотация: *В данной статье высказываются мнения о военно-социальной работе, военной культуре, ее сущности, роли военной культуры Родины и социальной защиты в воспитании военнослужащих. Информасия о том, что личный состав Вооруженных Сил Узбекистана осознает важность национально-духовных ценностей, в том числе роль военно-общественной работы, и что ее изучение важно с научной точки зрения.*

Ключевые слова: *воинская культура, военно-социальная работа, национальная армия, воинские традиции, гуманизм, личный состав, социальные условия, социальная защита.*

Annotation: *This article expresses opinions on military social work, military culture, its essence, the role of the military culture of the Motherland and social protection in the education of military personnel. Information that the personnel of the Armed Forces of Uzbekistan is aware of the importance of national and spiritual values, including the role of military and social work, and that its study is important from a scientific point of view.*

Key words: *military culture, military social work, national army, military traditions, humanism, personnel, social conditions, social protection.*

Mamlakatimiz keng ko‘lamda rivojlanib, mustahkamlanib borayotgan bir paytda yurtimizda istiqomat qilayotgan barcha millat va etnik guruh vakillarining ma’naviy-axloqiy va madaniy yuksalishining jadallashuviga xizmat qiladigan qadriyatlarni qaror toptirish va uzluksiz takomillashtirib borish g‘oyat muhim

ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon esa, milliy va umumbashariy qadriyatlarning uyg'unlashuvi, vatanparvarlik va milliy g'urur, davlat va ijtimoiy-etnik manfaatlar, fuqaro burchi va shaxs mas'uliyati bilan bog'liq muammolarni ilmiy-siyosiy jihatdan o'rganishni taqozo etadi. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tizimida ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish Konsepsiyasida "...harbiy xizmatchilarga ezgulik va rahmdillik an'analarini singdirish, insonparvarlik va mehr-oqibat munosabatlarini shakllantirish hamda ularni milliy madaniyatimiz va qadriyatlarimizga hurmat va ehtirom, ularning madaniyat va san'atning turli sohalariga bo'lgan qiziqishlarini oshirish, ushbu maqsadda adabiyot, kino, teatr, tasviriy san'at imkoniyatlaridan keng foydalanishni tizimli asosda yo'lga qo'yish"[1] asosiy maqsadlaridan biri sifatida qabul qilindi.

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tizimida ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini yanada takomillashtirish, harbiy xizmatchilarning ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar bilan uyg'un ravishda bilimlarini oshirib borishning zamonaviy usullarini joriy etish, shuningdek, ichki va tashqi tahdidlarga qarshi mafkuraviy immuniteti shakllangan, burchiga sadoqatli, yuqori professional harbiy xizmatchilarni tayyorlash maqsadida quyidagilar:

harbiy xizmatchilarning ma'naviy saviyasi va intellektual salohiyatini yuksaltirish hamda boy madaniyatimiz, azaliy qadriyatlar va an'alarimizga asoslangan dunyoqarashini shakllantirishga yo'naltirilgan yagona tizimni tuzish;

harbiy xizmatchilarning ongu tafakkuriga Vatan himoyasi sharaflari va muqaddas burch ekanini, milliy armiyamiz bilan faxrlanish, davlat xavfsizligini himoya qilish uchun mas'uliyat tuyg'usini chuqur singdirish;

dinning asl mazmun-mohiyatini teran ochib berish orqali harbiy xizmatchilarga ezgulik va rahmdillik an'analarini singdirish, insonparvarlik va mehr-oqibat munosabatlarini shakllantirish hamda ularni milliy madaniyatimiz va qadriyatlarimizga hurmat va ehtirom, fidoyilik va sadoqat, halollik va poklik, mustaqil fikr va sog'lom turmush tarzi asosida tarbiyalash asosiy vazifalari etib belgilandi[1].

Mazkur metodologik asosga ega bo'lgan g'oya mustaqil O'zbekiston Qurolli Kuchlari shaxsiy tarkibi harbiy madaniyatida milliy-ma'naviy qadriyatlar, shu jumladan harbiy ijtimoiy ishning o'rni muhim ekanligini anglab etish, uni ilmiy nuqtai nazariyadan o'rganish uchun dolzarbligini ko'rsatadi. Shunday ekan, jamiyat madaniyatining negizi bo'lgan harbiy madaniyat, harbiy ijtimoiy ish haqida fikr yuritish maqsadga muvofiqdir.

Harbiy ijtimoiy ish — harbiy xizmatchilar, harbiy xizmatdan bo'shatilgan fuqarolar, ularning oila a'zolari, fuqarolik xodimlarining moddiy-maishiy sharoitlari va imtiyozlarini ta'minlash maqsadida amalga oshiriladigan huquqiy, siyosiy, iqtisodiy, tarbiyaviy, ijtimoiy va boshqa tadbirlar tizimi[2].

Umumiy shaklda - bu qo'shinlarning kundalik faoliyati, qurolli to'qnashuvlarda yoki jangovar hududda jangovar vazifalarni bajarish, tartib va harbiy intizom, harbiy xizmatchilarning ijtimoiy-iqtisodiy kafolatlari va huquqlarini amalga oshirish, shu asosda ularning ijtimoiy himoyasini ta'minlash, qonunlarni saqlash jarayonida shaxsiy xizmat vazifalarini samarali bajarishi uchun ijtimoiy sharoitlar yaratish faoliyati.

O'zbekiston Respublikasida harbiy xizmatchilar bilan ijtimoiy ish O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari bilan yaqin hamkorlikda amalga oshiriladi. Davlat hokimiyati organlari, jamoat birlashmalari, harbiy qo'mondonlik va nazorat organlarining huquqni muhofaza qilish faoliyati, harbiy mansabdor shaxslar, harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolarining qonun hujjatlarida belgilangan huquq va imtiyozlarini to'g'ri amalga oshirishi, shu asosda zarur ijtimoiy sharoitlar yaratish, jangovar shaylik, qonun ustuvorligi va harbiy intizomni mustahkamlash, harbiy xizmatchilarning ma'naviy-ruhiy holatini yuqori darajada saqlash masalalarini yanada samarali hal etish uchun xizmat qiladi.

Harbiy ijtimoiy ishning asosiy maqsadi harbiy xizmatchilar va fuqarolik xodimlariga o'z vazifalarini samarali bajarishga imkon beradigan ijtimoiy sharoitlarni yaratishdir. Harbiy xizmatchilarga ijtimoiy sharoitlarni to'g'ri va sifatli yaratilishi esa, o'z - o'zidan davlatda harbiy madaniyatning rivojlanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi[5].

Harbiy madaniyat - harbiy xizmatchilarning turmush tarzi, qadriyatlari va me'yorlari to'plami, tili, marosimlari, ramzlari, moddiy, badiiy madaniyati, san'ati[6].

Harbiy madaniyatni Qurolli Kuchlar tarkibisiz tassavvur qilib bo'lmaydi. Vatan himoyalash — xalqning ishonchini, an'alarini, urf-odatlarini, madaniyatini himoyalashdir. Bizning Qurolli Kuchlar tarkibi, madaniyatning doimo etakazib beruvchi eng muhim manba hisoblanadi. Chunki O'zbekiston Qurolli Kuchlar tarkibining asosiy maqsadlaridan biri odamlarni vatanga sodiqlik va harbiy burchi asosida tarbiyalash bilan birga komil insonni shakllantirishdan iborat bo'lib, harbiy madaniyatning ilmiy nuqtai nazaridan o'rganishning dolzarbligi quyidagilar bilan asoslanadi:

birinchidan, vatan himoyasi tushunchasining milliy va ma'naviy qadriyatlar bilan aloqadorligi mudofaa siyosatini idrok etish madaniyatini ma'naviy va ma'rifiy qadriyatlar asosida namoyon bo'lishi bilan xarakterlanadi, uni o'rganish jamiyatda mudofaaviy ongni rivojlantirishda muhim o'rin tutishi bilan bog'liq.

Ikkinchidan, O'zbekistonda milliy armiyaning shakllanishi, undagi harbiy islohotlar fuqarolarning, ayniqsa yoshlarning mudofaaviy ong va madaniyatini shakllantirish, uni yanada yuksaltirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari qatoriga kirganligi bilan ham bog'liq. Bu esa xalqimizga xos bo'lgan milliy qadriyatlar tizimida vatan himoyasi, vatanparvarlik an'alarining jamiyat siyosiy madaniyatida aks etishi va mudofaaviy ong va madaniyat mexanizmlarini har tomonlama o'rganishni, ilmiy siyosiy nuqtai-nazardan asoslab berishni taqozo qiladi.

Uchinchidan, milliy istiqlol g'oyasining asosiy tushuncha va tamoyillariga asoslangan holda mudofaaviy madaniyatga yangicha qarash va yondoshuvlar shakllanayotganligi harbiy madaniyatida milliy-ma'naviy qadriyatlarning tutgan o'rni va rolini alohida ilmiy ob'ekt sifatida siyosiy hayot bilan bog'liq tarzda chuqurroq o'rganishni ijtimoiy fanlar oldiga muhim vazifa sifatida qo'ymoqda.

To‘rtinchidan, milliy qadriyatlar tizimida harbiy ijtimoiy ish, harbiy madaniyatning tutgan o‘rni va roli masalalari va ularning o‘zaro munosabati muammolari harbiy nuqtai nazaridan hozirgacha o‘rganilmagan.

Beshinchidan, milliy davlatchilikni mustahkamlanishi bilan bog‘liq jarayonlar jamiyat hayotida mudofaaviy ongni, harbiy vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantirish bilan uzviy aloqadorlikda amalga oshirilmoqda.

Harbiylik madaniyati harbiy madaniyatdan ko‘ra keng tushuncha, harbiylik madaniyati– harbiylik bilan bog‘liq elementlarni o‘z ichiga oladi. Ingliz tilida harbiy madaniyat tushunchasi, odatda alternativsiz “military culture” so‘z birikmasi bilan ifodalanadi. Bir vaqtning o‘zida “jangchi” va “harbiy kadr”, tegishli ravishda “askar” va “professional askar” tushunchasi kabi ifodalanadi. Harbiy madaniyat tushunchasini hisobga olgan holda armiya madaniyatini bir-biriga tenglashtirish maqsadga muvofiqdir. Harbiy va armiya madaniyati tushunchalari sinonim tarzda ishlatiladi va bu tushuncha jamiyatdagi keng harbiy madaniyat tushunchasi bilan cheklanadi, chunki keyingi paytda bu madaniyat nafaqat armiya, balki harbiy sohaga oid jamiyat tafakkuri bilan ham bog‘liqdir[3].

Yuqoridagi ma’lumotlardan kelib chiqib, harbiy madaniyat insonyat tomonidan xarbiy ishlar sohasida moddiy va ma’naviy "sohalarda yaratgan hamma narsani anglatadi va zamonlar va avlodlarning o‘rtasidagi aloqalarini tiklaydi degan fikrga kelishimiz mumkin.

O‘zbekiston ijtimoiy madaniyatida ham harbiy madaniyat harbiy nuqtai nazardan juda muhim o‘rin egallaydi. Harbiy madaniyatning mamlakat va millat mustaqilligida ham o‘rni beqiyos. Harbiy madaniyatning falsafiy-madaniyat tushunchasi mavjud bo‘lib, harbiy madaniyat jamiyat va mamlakatdagi har bir fuqaroning milliy hayot tarzi va tarixiy rivojlanishdagi o‘rnini, davlatning qurolli himoyasini tashkillashtirishdagi o‘rnini kuchaytiradi.

Hozirgi yangilanish zamonida jamiyatning harbiy madaniyati va harbiy ijtimoiy ishni o‘rganish jamiyatini mustahkamlashga xizmat qiladi. Harbiy madaniyat va harbiy ijtimoiy ishni mohiyatini to‘g‘ri anglash, milliy iftixordek ulug‘vor va teran tuyg‘uning paydo bo‘lishiga olib keladi. Mana shunday ezgu tuyg‘u va bunyodkor

gʻoyalar ongimiz va qalbimizdan joy olishi uchun xalqimiz yaratgan betakror madaniyat va maʼnaviyatni egallashimiz juda muhimdir.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Oʻzbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tizimida maʼnaviy-maʼrifiy ishlar samaradorligini oshirish Konsepsiyasi. Toshkent. 2018.4 avgust.-3b.
2. Morixin V.I. Traditsii ofiterskogo korpusa v Rossii. Nauchno-istoricheskie issledovaniya. -M.: Granitsa, 2013.-113s.
3. Grebenkov V. N.Tendensii evolyusii voennoy kultury sovremennogo rossiyskogo obshchestva. -M.: Progress, 2016.-113s.
4. Ismoyilovna, H. G. (2020). Harbiy anʼanalar, urf-odatlar va marosimlar-jamiyat harbiy madaniyatining negizi. *Perekryostok kultury*, 2(3).
5. Hoshimova, G. I. (2020). Oʻzbekiston respublikasi qurolli kuchlari HARBIY madaniyatining tarixiy asoslari. *Vzglyad V proshloe*, 3(5).
6. Ismoilovna, H. G. (2016). Fuqarolarning huquqiy madaniyatni oshirishda huquqiynashrlarning oʻrni va roli. *Yevraziyskiy nauchnyy jurnal*, (5), 145-149.
7. Ismoyilovna, H. G. (2023). Oʻzbekiston qurolli kuchlari tizimidagi harbiy ijtimoiy ish. *Finland international Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 11(4), 2293-2300.

OʻZKISTONDA IJTIMOIIY TADBIRKORLIKNING RIVOJLANISH TARIXI VA FALSAFIY MOHIYATI

Ganiyev Baxodirjon Sodiqjonovich

Fargʻona davlat universiteti professori, f.f.D. (DSc)

Annotatsiya. Mazkur tezisdagi Oʻzbekistonda ijtimoiy tadbirkorlikni tarkib topish tarixi, uning rivojlanish bosqichlari ilmiy-nazariy jihatdan tadqiq qilishga harakat qilingan. Olib borilgan ilmiy tahlillar natijasida ijtimoiy tadbirkorlikning oʻziga xos jihatlari va milliy-mental, aksiologik hamda teologik asoslari oshib berilgan. Olingan ilmiy natijalar asosida mavzuga doir nazariy xulosa va taklif-tavsiyalar keltirilgan.

Аннотация. В данной диссертации сделана попытка научно-теоретического исследования истории становления социального предпринимательства в Узбекистане, этапов его развития. В результате проведенного научного анализа были выявлены особенности и национально-ментальные, аксиологические и теологические основы социального предпринимательства. На основании полученных научных результатов приводятся теоретические выводы и предложения-рекомендации по теме.

Annotation. In this thesis, an attempt was made to research the history of the formation of social entrepreneurship in Uzbekistan, the stages of its development in a scientific and theoretical way. As a result of the scientific analysis carried out, the specifics and National-mental, axiological and theological foundations of social entrepreneurship are increased. Based on the scientific results obtained, a theoretical conclusion and proposal-recommendations on the topic are presented.

Tayanch soʻzlar: tadbirkor, ijtimoiy tadbirkorlik, innovatsion tadbirkorlik, ijtimoiylashuv, taraqqiyot, ijtimoiy soha, falsafiy tahlil, ijtimoiy qatlam, islohotlar, liberallashtirish.

Ключевые слова: предприниматель, социальное предпринимательство, инновационное предпринимательство, социализация, прогресс, социальная сфера, философский анализ, социальный слой, реформы, либерализация.

Keywords: entrepreneur, social entrepreneurship, innovative entrepreneurship, promotion, development, social sphere, philosophical analysis, social layer, reforms, liberalization.

Oʻzbekistondagi “ijtimoiy davlat” [1. 4.] va ijtimoiy tadbirkorlik oʻzaro bogʻliq tushunchalardir, chunki ikkalasi ham fuqarolarning hayot sifatini yaxshilashga va ijtimoiy muammolarni hal qilishga intilmoqda. Ijtimoiy davlat taʼlim, sogʻliqni saqlash va uy-joy kabi asosiy ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini taʼminlash orqali fuqarolarning huquqlari va manfaatlarini himoya qilish uchun sharoit yaratadi. Shu bilan birga, ijtimoiy tadbirkorlik xususiy sektor resurslari va tashabbusini faollashtirish orqali jamiyat ehtiyojlarini qondirish uchun innovatsion va barqaror echimlarni taklif etadi. Shunday qilib, ijtimoiy tadbirkorlik iqtisodiy rivojlanish va ijtimoiy adolatni oshirishga hissa qoʻshadigan ijtimoiy siyosat va ijtimoiy davlat dasturini amalga oshirish vositasi sifatida harakat qilishi mumkin.

“Ijtimoiy tadbirkorlik” [2.] - bu ijtimoiy foydali maqsadlarga erishish va fuqarolar va jamiyatning ijtimoiy muammolarini hal qilishga qaratilgan tadbirkorlik faoliyati. Biznesni ijtimoiy deb hisoblash mumkin boʻlgan baʼzi mezonlar:

Aholining ijtimoiy zaif toifalarini ish bilan taʼminlash. Bularga nogironlar, nafaqaxoʻrlar, bolalar uylari bitiruvchilari, qochqinlar, kam taʼminlangan fuqarolar kiradi. “Bunday xodimlarning kompaniyadagi ulushi kamida 50%, ish haqi esa 25% dan ortiq boʻlishi kerak” [3.].

Ijtimoiy zaif fuqarolar tomonidan ishlab chiqarilgan tovarlar yoki xizmatlarni sotish. Bunday holda, bunday faoliyatdan olingan daromadlar olingan summaning kamida yarmini tashkil qilishi kerak. Ijtimoiy zaif odamlar uchun tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarish. Ishlab chiqarish hayotiy cheklovlarni, shu

jumladan rehabilitatsiya vositalarini, ijtimoiy-psixologik, ijtimoiy-mehnat va boshqa xizmatlarni taqdim etishga yo'naltirilishi kerak.

Ijtimoiy muammolarni hal qilish. Masalan, pedagogik va ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish, bolalarning dam olishi va sog'lig'ini yaxshilashni tashkil etish, maktabgacha ta'lim sohasi, ijtimoiy yo'naltirilgan nodavlat notijorat tashkilotlari xodimlari va ko'ngillilarini o'qitish, madaniy-ma'rifiy va boshqa tadbirlar.

Ijtimoiy biznes muvaffaqiyatining asosiy mezonini foyda emas, balki ijtimoiy ta'sir - ma'lum bir farovonlik yoki umuman jamiyat hayotida sodir bo'ladigan ijobiy o'zgarishlar.

O'zbekistonda ijtimoiy tadbirkorlikning rivojlanishi so'nggi yillarda davlat, xalqaro tashkilotlarning qo'llab-quvvatlashi va fuqarolik jamiyatining faollashishi tufayli mashhurlik kasb etmoqda. Hukumat ijtimoiy tadbirkorlikni rag'batlantirishga qaratilgan turli dasturlarni, shu jumladan o'qitish, moliyalashtirish va qulay biznes muhitini yaratishni amalga oshirmoqda. Bunday korxonalar faoliyatining asosiy yo'nalishlari ta'lim, sog'liqni saqlash, ekologiya va ijtimoiy xizmatlarni qamrab oladi. Biroq, ijobiy o'zgarishlarga qaramay, ijtimoiy tadbirkorlar investitsiyalarning etishmasligi, jamiyatdagi ijtimoiy tadbirkorlik kontseptsiyasini tushunmaslik va bozorlarga kirishning cheklangan imkoniyatlari kabi bir qator qiyinchiliklarga duch kelishmoqda. "O'zbekistonda ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirish tendensiyalari Mamlakatimizda "Ijtimoiy tadbirkorlik to'g'risida"gi qonunni qabul qilishga zarurat tug'ilmoqda" [4. 235.].

O'zbekistonda "Ijtimoiy tadbirkorlik to'g'risida"gi qonunning qabul qilinishiga bir qancha muammolar va omillar to'sqinlik qilmoqda. Birinchidan, davlat tuzilmalari o'rtasida ham, umuman jamiyatda ham ijtimoiy tadbirkorlik tushunchasi to'g'risida xabardorlikning etishmasligi uning ahamiyati va zarurligini tushunishni qiyinlashtiradi. Ikkinchidan, byurokratik to'siqlar va litsenziyalarni ro'yxatdan o'tkazish va olishning murakkab protseduralari mavjud bo'lib, bu ijtimoiy tadbirkorlar uchun qo'shimcha qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Shuningdek, ijtimoiy tadbirkorlikning aniq Qonunchilik ta'rifi mavjud emas, bu esa huquqni muhofaza qilishda noaniqlikka olib keladi. Va nihoyat, davlat va

xususiy tuzilmalar tomonidan moliyalashtirish va qo'llab-quvvatlashning etishmasligi ham tashabbusni amalga oshirishda salbiy rol o'ynaydi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Qonunchilik palatasi "Ijtimoiy tadbirkorlik to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuni haqida" [5.] qarori, 24.08.2021 yildagi 1306-IV-son, Senat tomonidan qayta ishlashga Qonunchilik palatasiga qaytarildi.

Ijtimoiy tadbirkorlik dunyoning turli burchaklarida o'z ildizlariga ega, ammo uning zamonaviy shakli 20-asr oxirida shakllana boshladi. 1970-yillarda tadbirkorlik yondashuvlaridan foydalangan holda ijtimoiy muammolarni hal qilish kursi Buyuk Britaniya va AQShda keng tarqaldi. Ijtimoiy tadbirkorlikning birinchi misollaridan biri 1983 yilda Bangladeshda Muhammad Yunus tomonidan "Grameen Bank" jamg'armasining tashkil etilishi bo'lib, u an'anaviy bank xizmatlaridan foydalana olmaydigan kambag'al odamlarga mikro kreditlar bergan. 1990-yillarda ijtimoiy tadbirkorlik kontseptsiyasi boshqa mamlakatlarda, shu jumladan Evropa va Avstraliyada faol rivojlana boshladi, bu erda ijtimoiy korxonalar va NNTlarning turli shakllari paydo bo'ldi. o'shandan beri ijtimoiy tadbirkorlik keskin ijtimoiy va ekologik muammolarni hal qilish uchun tijorat usullarini birlashtirgan holda iqtisodiyot va ijtimoiy rivojlanishning muhim elementiga aylandi.

Ijtimoiy tadbirkorlik 2000-yillarda rivojlanishda davom etdi, chunki turli mamlakatlarda ijtimoiy tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan yangi tashabbuslar, dasturlar va tashkilotlar paydo bo'ldi. Ko'pgina mamlakatlarda Ashoka va Skoll Foundation kabi ijtimoiy tadbirkorlar uchun ijtimoiy va ekologik muammolar uchun innovatsion echimlarni ishlab chiqishda yordam beradigan maxsus fondlar va tezlatgichlar yaratila boshlandi. Shuni ham ta'kidlash joizki, jahon iqtisodiyoti iqlim o'zgarishi, ijtimoiy tengsizlik va global migratsiya jarayonlari kabi yangi qiyinchiliklarga duch keldi, bu esa barqaror rivojlanishga erishish uchun muhim vosita sifatida ijtimoiy tadbirkorlikka qiziqishning oshishiga olib keldi. Bugungi kunda ijtimoiy korxonalar ta'lim va sog'liqni saqlashdan tortib ekologiya va barqaror qishloq xo'jaligiga qadar turli sohalarda faoliyat yuritib,

moliyaviy barqarorlik bilan bir qatorda ijtimoiy va ekologik maqsadlarga qaratilgan yangi biznes modellarini taklif qilmoqdalar. Shunday qilib, ijtimoiy tadbirkorlik bizning davrimizning ko'plab murakkab muammolariga global javobning ajralmas qismiga aylandi.

Muvaffaqiyatli ijtimoiy tadbirkorlarning ayrim misollariga quyidagilar kiradi:

- Muhammad Yunus - mikromoliyalashtirishga kashshof bo'lgan Grameen Bank asoschisi, kambag'allarga o'z biznesini boshlash uchun kichik kreditlar beradi. - Janet Teylor Quyosh chiroqlari asoschisi bo'lib, uzoq va elektrlashtirilmagan hududlarda yashovchilar uchun arzon quyosh lampalarini ishlab chiqaradi, bu ularning hayot sifatini yaxshilaydi.

- Jeffri Shou rivojlanayotgan mamlakatlardagi startaplarga mablag' topish va o'z g'oyalarini rivojlantirishga yordam beradigan "Biznes uchun kapital" loyihasining yaratuvchisi.

- Keysi Filds mahalliy fermerlar kooperativlarini qo'llab-quvvatlaydigan va qahva ishlab chiqaruvchi mamlakatlarda ta'lim dasturlariga sarmoya kiritadigan "Ruh bilan qahva" kompaniyasining hammuassisi.

Ijtimoiy tadbirkorlikning ba'zi ijtimoiy-falsafiy qarashlari:

Ekzistensial yondashuv. Bu tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiy erkinliklari va aholining iqtisodiy zaif qatlamlarining moddiy farovonligi uchun fuqarolik javobgarligining kombinatsiyasini o'z ichiga oladi. Ijtimoiy tadbirkorlikning tarixiy rivojlanishining ekzistensial xususiyati odamlarning ijtimoiy o'zgarishlarning ma'nosi va mas'uliyatini qidiradigan o'rtacha o'zgarishlarga intilishidir. Buni shaxsiy motivatsiya va ijtimoiy adolatga e'tibor qaratish tasdiqlaydi, bu ijtimoiy tadbirkorlikni nafaqat iqtisodiy faoliyat, balki falsafiy tanlovga aylantiradi [6.].

Ijtimoiy manfaatlarning ustunligi. Ijtimoiy tadbirkor jamiyatning yoki umuman jamiyatning muhim segmenti uchun mo'ljallangan o'zgaruvchan ahamiyatga ega bo'lgan keng ko'lamli foyda shaklida qiymat yaratishga intiladi. "Ijtimoiy tadbirkorlik" atamasining har qanday ta'rifi quyidagilardan boshlanishi

kerak “tadbirkorlik” muhokamalari. “Ijtimoiy” so‘zi shunchaki o‘zgartiradi tadbirkorlik. Agar tadbirkorlik aniq ahamiyatga ega bo‘lmasa, unda bu “ijtimoiy” yordamida o‘zgartirish ham hech narsani o‘zgartirmaydi” [7. 4.].

Maqsadni belgilash. Klassik tadbirkorlardan farqli o‘laroq, ijtimoiy tadbirkorlar maksimal foyda olishga intilmaydi, balki adolatsiz ijtimoiy sharoitlarni o‘zgartirishga, ijtimoiy o‘zgarishlarni rag‘batlantiradigan mahsulotlar yoki xizmatlarni yaratishga qaratilgan. Ijtimoiy tadbirkorlikda maqsadlarni belgilash moliyaviy barqarorlik va jamiyatga ijobiy ta’sir o‘rtasidagi muvozanatni yaratishga yordam beradigan ijtimoiy va iqtisodiy maqsadlarni shakllantirishni o‘z ichiga oladi. Ijtimoiy tadbirkorlar ko‘pincha o‘ziga xos ijtimoiy muammolarni hal qilish, aholining ayrim guruhlarining hayot sifatini yaxshilash yoki atrof-muhitni saqlashga qaratilgan vazifalarni o‘z zimmalariga oladilar. Shu bilan birga, maqsadning ahamiyati nafaqat unga erishish, balki uni amalga oshirish bilan birga keladigan, jamiyatni jalb qilish va barqaror o‘zgarishlarni yaratishga yordam beradigan jarayondir [8. 700.].

Innovatsiya. Ijtimoiy tadbirkorlarning muhim ijtimoiy samaraga erishishga qaratilgan innovatsion faoliyatining ahamiyatini ta’kidlaydi. Ushbu yondashuv doirasida ijtimoiy muammolarni hal qilishda innovatsiya korxonaning moliyaviy hayotiyligiga nisbatan birinchi o‘rinda turadi. “Umuman olganda, hodisani o‘rganishga yondashuvlarni tahlil qilish “ijtimoiy tadbirkorlik”, biz ularning ba’zilar ijtimoiy biznesni belgilaydi degan xulosaga keldik tadbirkorlik tadbirkorlarning asosiy fazilatlari orqali, ba’zilar-farqlarni izlash orqali an’anaviy biznesga yoki an’anaviy xayriya ishlariga nisbatan, ba’zilar san’at sifatida tijorat barqarorligi va “ijtimoiy” kombinatsiyasi investitsiya daromadlari” [9. 63.].

Ijtimoiy transformatsiyalar. Ijtimoiy tadbirkorlikning o‘ziga xos xususiyati shundaki, bu ijtimoiy o‘zgarishlarni katalizlashning bir usuli bo‘lib, bu hal qilinayotgan muammoning asl diqqat markaziga qaraganda ancha kengroq uzoq muddatli o‘zgarishlarga olib keladi. “Keyinchalik avstriyalik iqtisodchi Jozef Shumpeter qadriyatlarni yaratish kontsepsiyasiga asoslanib, sayning ta’rifini to‘ldirdi va aniqladi tadbirkor iqtisodiy taraqqiyotning asosiy harakatlantiruvchi

kuchi sifatida, ularsiz iqtisodiyot bo'lar edi statik, tizimli harakatsiz va sezgir parchalanish" [10. 82-85.].

O'zbekistonda va umuman dunyoda ijtimoiy tadbirkorlikning afzalliklari orasida ish o'rinlari yaratish, hayot sifatini yaxshilash, ijtimoiy va ekologik muammolarni hal qilish, shuningdek, mahalliy sharoitga moslashtirilishi mumkin bo'lgan innovatsion yechimlarni ishlab chiqish kiradi. Ijtimoiy va iqtisodiy muammolar keskin bo'lgan O'zbekistonda ijtimoiy tadbirkorlik turmush darajasini oshirish, qashshoqlikni kamaytirish, ta'lim va sog'liqni saqlashni yaxshilashning muhim mexanizmi bo'lishi mumkin. Mamlakatda ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari startaplarni qo'llab-quvvatlash, arzon moliyalashtirishni ta'minlash, tadbirkorlarni o'qitish va malakasini oshirishdir. Global miqyosda ijtimoiy tadbirkorlik barqaror jamoalarni yaratishga, inklyuziv iqtisodiy modellarni rivojlantirishga va odamlarning ijtimoiy va ekologik muammolar haqidagi ongini oshirishga yordam beradi.

O'zbekistonda ijtimoiy tadbirkorlik va umuman tadbirkorlikni rivojlantirish borasidagi bugungi islohotlar yanada qulay biznes muhitini yaratish, moliyalashtirishdan foydalanish imkoniyatini yaxshilash, innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash va tadbirkorlarning malakasini oshirishga qaratilgan. Davlat soliq tizimini soddalashtirish, kredit olish imkoniyatlarini kengaytirish va biznes inkubatorlari va tezlatgichlar uchun infratuzilmani yaratish kabi turli tashabbuslarni amalga oshirmoqda, bu esa yangi biznesning, shu jumladan ijtimoiy biznesning o'sishiga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, ishsizlik va qashshoqlik kabi keskin ijtimoiy muammolarni hal qilishga yordam beradi va mamlakatning barqaror rivojlanishiga yordam beradi.

O'zbekistonda ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirish bir qator muammolar va to'siqlarga duch kelmoqda. Birinchidan, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanmaslik, shu jumladan cheklangan moliyalashtirish va ijtimoiy tadbirkorlar uchun maxsus dasturlarning etishmasligi. Ikkinchidan, aholi va tadbirkorlar o'rtasida ijtimoiy tadbirkorlik tushunchasi to'g'risida xabardorlikning past darajasi, bu investitsiya va homiylikni jalb qilishni qiyinlashtiradi.

O'zbekistonda ijtimoiy tadbirkorlikni samarali rivojlantirish uchun quyidagi tavsiyalar berilishi mumkin:

- *davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash dasturlarini takomillashtirish:* ijtimoiy tadbirkorlarni, shu jumladan grantlar va subsidiyalarni moliyalashtirish uchun maxsus dasturlar va fondlarni ishlab chiqish muhimdir;

- *soha vakillarini o'qitish va kasbiy madaniyatini oshirish:* kelajakdagi ijtimoiy tadbirkorlar uchun o'quv seminarlari va treninglar o'tkazish, shuningdek, ijtimoiy tadbirkorlikning ahamiyati va afzalliklari to'g'risida jamoatchilikni tarbiyalash zarur;

- *sohaga tegishli buxgalteriya hisobi va soliq talablarini soddalashtirish:* ijtimoiy korxonalar uchun maxsus soliq imtiyozlari va soddalashtirilgan hisobot berish tartib-qoidalarini moliyaviy yukni kamaytirishga yordam beradi;

- *aralash sheriklikni rag'batlantirish:* davlat, xususiy va notijorat sektorlar o'rtasida sheriklik o'rnatish, bu ijtimoiy muammolarni hal qilishning yanada samarali modellarini yaratadi;

- *yangi savdo maydonlariga kirishni kengaytirish:* ijtimoiy tadbirkorlarning mahsulotlari va xizmatlarini, shu jumladan onlayn resurslar va mahalliy bozorlarni sotish uchun platformalarni taqdim etish;

- *sohani qo'llab-quvvatlovchi ekotizimini yaratish:* ijtimoiy korxonalarga alohida e'tibor qaratadigan inkubatorlar va tezlatgichlarni shakllantirish mentorlik va resurslarni ta'minlashga yordam beradi. Ushbu chora-tadbirlar O'zbekistonda ijtimoiy tadbirkorlikning o'sishi va barqarorligiga hissa qo'shishi, uni investorlar va ijtimoiy tashabbuslar uchun yanada jozibador qilishi mumkin.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. - Toshkent: Adolat, 2023. - B. 110.
2. <https://mcpi.pf/services/news/detail/sotsialnyy-predprinimatel-kto-eto-takoy-i-kak-im-stat/>
3. <https://skillbox.ru/media/business/chto-takoe-sotsialnoe-predprinimatelstvo-i-kak-stat-sotsialnym-predprinimatelem/>
4. Gulchiroy A. Tursunova, Dilorom Abdumovminova Abduxamidova, Nafisa Burikulovna Gulyamova O'zbekistonda ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirish kelajak mas'uliyati / Sustainable development: initiatives of women in science and business, 4th International conference, 2022. - P. 231-238.
5. <https://lex.uz/ru/docs/-5626493>

6. Кадол Ф.В., Кадол Н.Ф. Экзистенциальный характер исторического развития социального предпринимательства // Социальное предпринимательство и корпоративная социальная ответственность. - 2022. - Том 3. - № 1. - С. 9-20.
7. Роджер Л. Мартин (Roger L. Martin) и Салли Осберг (Sally Osberg) Социальное предпринимательство нуждается в точном определении (Social Entrepreneurship: The Case for Definition) Stanford Social Innovation Review, Copyright © 2007 by Leland Stanford Jr. University, Русская версия, Некоммерческая организация “Эволюшн энд Филантропи” (Великобритания), Филиал в Российской Федерации, 2014. - С. 1-19.
8. David P. Baron. Corporate Social Responsibility and Social Entrepreneurship // Journal of Economics & Management Strategy [англ.]. - 2007. - № 3. - С. 683-717.
9. И.С. Лебедева Концепция социального предпринимательства в контексте современной российской действительности / “Философия, социология, политология” # 11. 2010. - С. 62-64.
10. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия: Пер. с англ. / Предисл. и общ. ред. В.С. Автономова. - Москва: Экономика, 1995. - С. 540.
11. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. - Toshkent: O‘zbekiston, 2022. - B. 186-187.

MUSTAQILLIK YILLARIDA FARZANDLIKKA OLISH HUQUQIY ASOSLARINING RIVOJLANISHI

Dadaboyeva Jumagul Anvarovna
Farg‘ona davlat universiteti dotsenti

Annotasiya: Ushbu maqolada ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalarni joylashtirishni ustuvor darajada ta‘minlaydigan qadimiy huquqiy institutlardan biri bo‘lgan farzandlikka olish huquqiy asoslarining tarixiy rivojlanishi, jumladan mustaqillikdan keying davr yoritilgan.

Kalit so‘z va iboralar: oila, ota-ona, voyaga etmaganlar, farzandlikka olish, qonun hujjatlari, O‘zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi, huquq, manfaatlar, himoya qilish, kafolatlash.

Abstract: this article describes the historical development of adoption, which is one of the ancient legal institutions that provided stable support for children deprived of parental care, and the period after personal independence.

Key words and phrases: family, parents, minors, adoption, legislation, Constitution of the Republic of Uzbekistan, rights, interests, protection, guarantee.

Аннотация: в статье описано историческое развитие усыновления, которое является одним из древних правовых институтов, обеспечивающих стабильную поддержку детей, лишенных родительской опеки, и период после обретения личной независимости.

Ключевые слова и фразы: семья, родители, несовершеннолетние, усыновление, законодательство, Конституция Республики Узбекистан, права, интересы, защита, гарантии.

Xalqimizning boy o‘tmishi, madaniyati, urf-odati tarixi uzoq o‘tmishlarga borib taqaladi. Kishilik jamiyatida dastlabki ijtimoiy munosabatlar urf-odat va

an'analar, diniy tarbiya asosida tartibga solinganligi hech kimga sir emas. Ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni joylashtirish orqali bir qator ijtimoiy maqsadlar ham ko'zlangan. Masalan, farzandlikka olish natijasida ayniqsa, qishloq joylarida uy xo'jaligini yangi ishchi kuchi bilan ta'minlagan hamda farzandlikka oluvchi shaxs qariganida yordamchi va boquvchiga ega bo'lish imkoniyatini ta'minlagan.

Farzandlikka olish tarixan uzoq vaqtlardan ma'lum bo'lib, ko'p asrlik tarixiy rivojlanish bosqichini bosib o'tgan. Har bir tarixiy davrda o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turgan.

O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligiga erishuvi oila qonunchiligini shu jumladan, farzandlikka olishga doir huquqiy institutning rivojlanishida yangi bosqichni boshlab berdi. Har qanday mustaqil davlatning o'ziga xos, milliy, erkin huquqiy tizimi bo'lishi lozim, unda amalga oshirilayotgan ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy islohotlar, jamiyatni rivojlantirishga intilishlar yangi huquqiy qoidalarda o'z aksini topishi kerak. Shu sababli uni zamon talablariga javob beradigan tarzda ishlab chiqishga yuksak mas'uliyat bilan qaraldi.

Farzandlikka olish institutining o'ziga xos xususiyatidan biri sifatida farzandlikka olish voyaga yetmaganlar manfaati nuqtai nazaridan kelib chiqib amalga oshirilishi bo'ldi. Shu bilan bir vaqtda buning natijasida farzandlikka oluvchilarga ota-onalik his-tuyg'usidan bahramand bo'lish imkonini berdi.

F.M.Otaxo'jaevning ta'kidlashicha, ilgari Konstitutsiyalarda nikoh va oilaga oid qoidalar har xil boblarda berilgan, bo'lib undan foydalanishda ayrim qiyinchiliklarni keltirib chiqarardi. Shuningdek, bu bob "Jamiyat va shaxs" bo'limida berilishi ham ayni muddao, chunki oila jamiyatning bir bo'lagi, uning asosiy bo'g'inidir. Oilani yanada mustahkamlash va uning ijtimoiy ahamiyatini oshirish uchun huquqiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan huquqiy normalar mustaqillik va milliy istiqlol mafkurasi g'oyalari asosida tayyorlandi. U xalqaro normalarga va milliy mentalitetga mos ravishda ishlab chiqildi [4: 10].

Mamlakatimizda mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab har bir yilning dolzarb yo'nalishlari, mazkur yilda alohida e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan

muammo va vazifalardan kelib chiqqan holda nomlanib kelmoqda. Bu yillarning nomlanishi bir-biriga hamohang, mazmun-mohiyati jihatidan bir- biri bilan uzviy bog'langanligini e'tirof etish lozim. Eng muhimi, barkamol avlodni tarbiyalashda yoshlarimizga nafaqat bilim berish, balki ularni ijtimoiy hayotning turli jabhalariga – madaniyat, san'at, jismoniy tarbiya va sport, fan va boshqalarga qiziqtirish muhim hisoblanadi. Yosh avlodni munosib hayot kechirishlari, ta'lim tarbiya olishlarini kafolatlovchi huquqiy asoslarni takomillashtirish bugungi kunda oldimizda turgan muhim vazifa sanaladi.

Mustaqillikning dastlabki yillarida davlat tomonidan oilalarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, voyaga yetmaganlar huquq va manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan bir qator qonun hujjatlari qabul qilindi, xalqaro Konventsia va bitimlarga a'zo bo'ldi. Jumladan:

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi;

O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi;

“O'zbekiston Respublikasi davlat yoshlar siyosati asoslari to'g'risida”gi (1991 yil 20 noyabr) qonuni;

“Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida”gi (2008 yil 7 yanvar) qonuni;

O'zbekiston Respublikasining 1994 yil 22 sentyabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi;

O'zbekiston Respublikasining 1993 yil 2 sentyabrda qabul qilingan “Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida”gi Qonuni;

O'zbekiston Respublikasining 1994 yil 22 sentyabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi;

O'zbekiston Respublikasining 1998 yil 30 aprelda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi;

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O'rta maxsus, kasb-xunar ta'limi muassasalarida o'qiyotgan hamda to'liq davlat ta'minotida bo'lgan yetim va ota-onasining qarovisiz qolgan bolalarni moddiy ta'minlash normalarini tasdiqlash to'g'risida”gi 247-sonli qarori;

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Oilaviy bolalar uylari to'g'risidagi Nizomni tasdiqlash haqida”gi 158-sonli qarori;

“16 yoshgacha bo'lgan bolalarga nogironlikni tayinlash tartibi to'g'risida”gi Nizom;

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlangan “Voyaga yetmagan bolalarni farzandlikka va tarbiyaga olish (patronat) to'g'risida Nizom”;

O'zbekiston Respublikasi tomonidan 1992 yilda ratifikatsiya qilingan Birlashgan Millatlar Tashkilotining “Bola huquqlari to'g'risida”gi Konventsiyasi;

O'zbekiston Respublikasining Bola huquqlari to'g'risidagi konventsiyaga doir, bolalar savdosi, bolalar fohishabozligi va bolalar pornografiyasiga taalluqli fakultativ protokolga (Nyuyork, 2000 yil 25 may) qo'shilishi haqida” gi 11.12.2008 yil qonuni[5: 2] va boshqalarni ko'rsatish mumkin.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining “Voyaga yetmagan shaxslarning huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi qonun hujjatlari takomillashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonunlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida”gi 16.04.2008 yildagi Qonuniga [6: 2] muvofiq, O'zbekiston Respublikasining 1993 yil 2 sentyabrda qabul qilingan “Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida”gi Qonuniga, O'zbekiston Respublikasining 1994 yil 22 sentyabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksiga, O'zbekiston Respublikasining 1994 yil 22 sentyabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksiga, O'zbekiston Respublikasining 1998 yil 30 aprelda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi.

Bular qatorida farzandlikka oluvchi va farzandlikka olinuvchilarning huquq va manfaatlarini himoya qilishga va kafolatlashga qaratilgan boshqa qonun hujjatlarini, jumladan, Mehnat kodeksi, “Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida”gi, “Jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti to'g'risida”gi, “16 yoshgacha bo'lgan bolalarga nogironlikni tayinlash tartibi to'g'risida”gi Nizom va

boshqalarni keltirish mumkin. Ushbu qonun hujjatlariga asosan pensiya olish huquqiga ega bo'lgan voyaga yetmaganlar farzandlikka olingan holatlarda pensiya olish huquqini saqlab qoladi. Farzandlikka oluvchilar ota-onalar bilan teng ravishda hamda farzandlikka olinuvchilar esa, xuddi o'z tug'ishgan bolalari singari boquvchisini yo'qotganlik munosabati bilan pensiya olish huquqiga ega bo'ladi.

2014 yil 2 yanvarda O'zbekiston Respublikasining "Vasiylik va homiylik to'g'risida"gi qonuni qabul qilinib, vasiylik va homiylik bilan bog'liq munosabatlar takomillashtirildi.

O'zbekiston Respublikasining 2013 yil 30 apreldagi "O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi Qonuni bilan Oila kodeksining 20-bobi farzandlikka olishni tartibga soluvchi bir qator normalariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritildi.

Bu borada O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2013 yil 11 dekabrda 21-sonli «Sudlar tomonidan farzandlikka olish haqidagi ishlar bo'yicha qonunchilikni qo'llash amaliyoti to'g'risida»gi qarori muhim ahamiyatga ega.

Bugungi kunda yurtimizda amalga oshirilayotgan islohotlar insonning shani, qadr-qimmat, huquq va erkinliklari barcha sohalarda ustuvor ahamiyat kasb etishini taminlashga qaratilgan. Bugungi islohotlarning bosh tamoyili bo'lgan "Inson – jamiyat – davlat" degan yondashuv yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning mazmun-mohiyatiga chuqur singdirilgan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (Yangi tahriri, O'zR 30.04.2023 y. referendumda qabul qilingan, O'zR 01.05.2023 y. O'RQ-837-son Konstitutsiyaviy Qonuniga muvofiq tasdiqlangan)ning XIV bobi "Oila, bolalar va yoshlar" deb nomlanib, 76-80-moddalarni o'z ichiga oladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 77-moddasiga muvofiq, ota-onalar va ularning o'rnini bosuvchi shaxslar o'z farzandlarini voyaga yetguniga qadar boqishi, ularning tarbiyasi, ta'lim olishi, sog'lom, to'laqonli va har tomonlama kamol topishi xususida g'amxo'rlik qilishga majburlar.

Davlat va jamiyat yetim bolalarni hamda ota-onasining vasiyligidan mahrum bo'lgan bolalarni boqishni, tarbiyalashni, ularning ta'lim olishini,

sog'lom, to'laqonli va har tomonlama kamol topishini ta'minlaydi, shu maqsadda xayriya faoliyatini rag'batlantiradi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va oila qonunchiligiga muvofiq voyaga yetmagan bolalar bir qator mulkiy va shaxsiy nomulkiy huquqlarga ega bo'lib, ushbu huquqlar qonun asosida himoya qilinadi va kafolatlanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 78-moddasida «farzandlar ota-onalarining nasl-nasabidan va fuqarolik holatidan qat'i nazar, qonun oldida tengdirlar.

Bolaning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash hamda himoya qilish, uning jismoniy, aqliy va madaniy jihatdan to'laqonli rivojlanishi uchun eng yaxshi shart-sharoitlarni yaratish davlatning majburiyatidir.

Onalik, otalik va bolalik davlat tomonidan muhofaza qilinadi.

Davlat va jamiyat bolalarda hamda yoshlarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlikni, mamlakatidan hamda xalqning boy madaniy merosidan faxrlanishni, vatanparvarlik va Vatanga bo'lgan mehr-muhabbat tuyg'ularini shakllantirish to'g'risida g'amxo'rlik qiladi. Albatta, Asosiy qomusimizda ushbu normalarning mavjudligi boshqa qonun va qonun osti hujjatlarini hayotga tatbiq etishda dasturul amal bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, mustaqillik davrida (1991 yildan) mustaqil O'zbekiston sharoitida, bozor munosabatlari sharoitida otalik, onalik va bolalikka alohida e'tibor bilan qaralayotganligi, ularning huquq va manfaatlarini doimiy diqqat e'tiborda bo'layotganligi, bu borada milliy huquq tizimida qonunchilik bazasining yaratilganligi bilan belgilanadi. Bu borada o'z yechimini kutayotgan masalalar xususida ushbu tadqiqot ishimizda batafsil yoritishga harakat qilindi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, farzandlikka olish qadim zamonlardan beri ma'lum bo'lib, uning mazmuni-mohiyati asrlar davomida o'zgarib bordi. Bosqichma-bosqich tug'ishganlik asosidagi va farzandlikka olishga asoslangan oilalarning yaqinlashuvi kuzatilmoqda. Ilgari ushbu yaqinlashuv farzandlikka oluvchi va farzandlikka olinuvchi munosabatlarini huquqiy tartibga solishning yaqinlashuviga asoslangan bo'lib, farzandlikka olish qondosh tug'ishgan oila

shaklida qurilgan edi. Hozirgi vaqtda esa ota-onalar va bolalar o'rtasidagi huquqiy munosabat asoslari farzandlikka olish huquqiy asoslariga yaqinlashmoqda.

Farzandlikka olish to'g'risidagi qonunchilikning rivojlanishi muayyan tarixiy rivojlanish bosqichini bosib o'tdi. Har bir davrda ushbu institut o'z davrining ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy hayoti bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Chunki, mavjud huquqiy tizim, qonunchilik, tabiiy ravishda insonlar kundalik hayoti, ularning urf odatlar, an'analari bilan uzviy bog'liq bo'lgan. Jamiyat taraqqiy topishi bu boradagi qonunchilikning rivojlanishiga o'z ta'siri ko'rsatadi. Asosiysi, mazkur qonunchilikning rivojlanishi ota ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarning ham, farzandlikka oluvchilarning ham huquq va manfaatlariga birdek xizmat qilishiga, o'z huquqlarini suiiste'mol qilishlari orqali o'zgalarning huquq va qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlariga zid bo'lmasligiga erishish lozim.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T., “O'zbekiston”, 2023.
2. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси. – Т., Адолат, 2024.
3. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодексига шарҳлар. – Т., Адолат, 2022.
4. Otaxo'jaev F.M. O'zbekiston Respublikasining oila huquqi. -T.: TDYuI, 2005.
5. //Xalq so'zi gazetasi, 2008 yil 12 dekabr.
6. //Xalq so'zi gazetasi, 2008 yil 17 aprel.
7. J.Dadaboyeva. Oilaviy huquqiy tartibga solishning ayrim masalalari. – FarDU. ILMIY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФерГУ, 2020/N6, 42-46.
8. Dadaboeva, J. (2023). STATE PROTECTION OF FAMILY, FATHERHOOD, MOTHERHOOD, CHILDHOOD. Science and Innovation, 29-33.
9. Dadaboeva, J. (2024). THE IMPORTANCE OF FAMILY STRENGTH IN THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY. Best Journal of Innovation in Science, Research and Development, 99-105.
10. FARZANDLIKKA Olishni BEKOR QILISH ASOSLARI. – FarDU. ILMIY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФерГУ, 2024/N3, 638-642.

MUSTAQILLIK YILLARIDA XUSUSIY MULKNI HIMOYA QILISH SOHASIDAGI QONUNCHILIKNI TAKOMILLASHTIRISH

Borotov Alisher Xomidovich

Farg'ona davlat universiteti katta o'qituvchisi,

Annotatsiya: Maqolada O'zbekiston Respublikasida mustaqillik yillarida xususiy mulk huquqining shakllanishi va uning huquqiy asoslariga doir masala ilgari surilgan. Xususan,

fuqarolarning xususiy mulkka bo'lgan huquqlarining vujudga kelishi, ularni himoya qilish usullari va shakllari, bekor bo'lish bilan bog'liq holatlar tahlil qilingan. Yakunda muayyan xulosalarga kelingan.

Kalit so'zlar: *Xususiy mulk, mulk daxlsizligi, islohot, ishonchli himoya qilish, insofli egallovchi, mulkiy zarar, ma'naviy zarar, xorijiy tajriba.*

Аннотация: *В статье представлен вопрос формирования права частной собственности и его правовых основ в годы независимости Республики Узбекистан. В частности, проанализированы дела, связанные с возникновением прав граждан на частную собственность, методами и формами их защиты, а также их отменой. В итоге были сделаны определенные выводы.*

Ключевые слова: *Частная собственность, неприкосновенность собственности, реформа, фидуциарная защита, добросовестный владелец, имущественный вред, моральный вред, зарубежный опыт.*

Annotation: *The article presents the issue of the formation of private property rights and its legal foundations during the years of independence of the Republic of Uzbekistan. In particular, cases related to the emergence of citizens' rights private property, methods and forms of their protection, as well as their abolition were analyzed. As a result, certain conclusions were drawn.*

Keywords: *Private property, integrity of property, reform, fiduciary protection, bona fide owner, property damage, moral damage, foreign experience.*

Xususiy mulkni himoya qilishda markaziy o'rinni Fuqarolik kodeksi egallaydi. FKning mulk huquqini himoya qilishga oid qoidalari o'tgan asrning 90-yillari oxirida qabul qilingan bo'lib, o'tgan yillar mobaynida jamiyatda ro'y bergan faol va jadal islohotlar zahirida uning normalarini aniqlashtirish va zamonaviy voqe'liklarga javob beradigan darajaga olib chiqishga ehtiyoj sezilmoqda. Xususiy mulk huquqining vujudga kelish asoslari, mulkdor huquqlarining ta'minlanganlik kafolatlariga oid FK normalarini tahlil qiladigan bo'lsak, bu borada bir qator aniqliklar kiritilishi talab etilishi ko'zga tashlanadi. Xususan, FKning "mulkning daxlsizligi"ga bag'ishlangan 166-moddasi ushbu "daxlsizlik"ni to'liq ifodalamaydi [1]. Chunki, mazkur modda keltirilgan qoida "daxlsizlikka" oid umumiy va mavhum holatlarni ifodalaydi hamda diklorativ tus kasb etadi. Shunchaki ushbu modda mulkning daxlsizligi hamda mulk "qonun bilan qo'riqlanishi", "uchinchi shaxs mulk huquqini buzishdan o'zlarini tiyishlari" hamda "mol-mulkni olib qo'yish va mulkdor huquqlarini cheklash qonunda belgilangan hollardagi amal qilishi"ni nazarda tutadi, xolos.

FKning “mulkning daxlsizligi”ga bag‘ishlangan 166-moddasidan farqli ravishda Konstitutsiyaning yangi tahriri 65-moddasining uchinchi qismi xususiy mulk daxlsizliga oid nisbatan aniqroq va tushunarliroq ifodalanganligini ko‘rish mumkin [2]. Xususan, Konstitutsiyaning mazkur normasida belgilanishicha, “Xususiy mulk daxlsizdir. Mulkdor o‘z mol-mulkidan qonunda nazarda tutilgan hollardan va tartibdan tashqari hamda sudning qaroriga asoslanmagan holda mahrum etilishi mumkin emas” [3]. Fikrmizcha, ushbu norma daxlsizlik eng yuqori cho‘qqisi sifatida “sudning qarorisiz mulkdorning mol-mulkidan mahrum etilmasligi” nazarda tutilgan. Bu tushunarli hol albatta.

Biroq FKda mulkning daxlsizligi kafolatlashning eng muhim qoidasi, ya’ni “mulk huquqini majburan tugatilishi” asoslari faqat FK bilan belgilanishi lozimligi o‘z ifodasini topmagan. Boshqacha aytganda, mulk huquqini majburan tugatish asoslari FKdan boshqa qonun yoki qonun osti hujjatlarida belgilab qo‘yilmasligi lozim. Shu sababli FKning 166-moddasiga “mol-mulkka bo‘lgan mulk huquqini majburan tugatilishiga faqat mazkur Kodeksda nazarda tutilgan asoslarda yo‘l qo‘yiladi” – qoidasini kiritish lozim.

Xususiy mulk huquqini himoya qilishda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan qoidalardan biri, yuqorida xorijiy mamlakatlar tahlilida so‘z yuritilgan ko‘char mol-mulkka nisbatan “mulk huquq prezumpsiyasi”ning qo‘llanilishidir. Prezumpsiya, ya’ni aksini isbotlanmagunicha haqiqat hisoblanadigan holat, odatda ko‘char mol-mulklarga nisbatan qo‘llaniladi. Biroq huquq sifatida mulkdorning mulk huquqiga nisbatan prezumpsiyasiga oid qoidalar fuqarolik huquqi doktrinasidan kelib chiqadi va bevosita mol-mulk o‘ziga tegishli ekanligini talab qilayotgan shaxs – da’vogar tomonidan isbotlanadi. Shu jihatdan mulk huquqining prezumpsiyasiga oid qoidalar FKda ifodalash uni to‘g‘ri qo‘llash va amal qilishidagi aniqliklarga asos bo‘ladi. Qolarversa, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Mulk huquqining daxlsizligini ishonchli himoya qilish, mulkiy munosabatlarga asossiz aralashuvga yo‘l qo‘ymaslik, xususiy mulkning kapitallashuv darajasini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2022-yil 24-

avgustdagi PF–198-son Farmonida belgilangan vazifalardan kelib chiqib, mulk huquqining prezumsiyasiga oid qoidalarni FKning 166¹-moddasi sifatida kiritish maqsadga muvofiq bo‘lar edi [4]. Bizningcha, ushbu norma quyidagi mazmunda ifodalanishi lozim:

“166¹-modda. Mulk huquqi prezumsiyasi

Ko‘char ashyoning egasi uning mulkdor emasligi isbotlanmaganligiga qadar ushbu ashyoning mulkdori hisoblanadi, ushbu moddada nazarda tutilgan hollar bundan mustasno.

Davlat ro‘yxatidan o‘tkazilishi yoki hisobga olinishi lozim bo‘lgan ko‘char ashyo nomiga ro‘yxatdan o‘tkazilgan yoki hisobga qo‘yilgan shaxs mazkur ashyoning mulkdori hisoblanadi.

Ko‘chmas ashyo mulkdori bo‘lib, davlat reyestrda mulkdor sifatida ko‘rsatilgan shaxs hisoblanadi.

Mazkur moddaning birinchi qismida ko‘rsatilgan qoida ashyoni yo‘qotgan yoki o‘g‘irlatgan yoxud ixtiyoridan tashqari egaligidan boshqa tarzda chiqib ketgan ashyoning avvalgi egasiga nisbatan qo‘llanmaydi.

Davlat reyestri ma‘lumotlariga ishonib harakat qilgan insofli egallovchidan ko‘chmas ashyoni qaytarib olish taqiqlanadi, ushbu shaxs o‘ziga mazkur mulkni begonalashtirgan shaxs bunga haqli emasligini bilgan yoki bilishi lozim bo‘lganligi sud tartibida isbotlangan holatlar mustasno. Mazkur qoida davlat ro‘yxatidan o‘tishi yoki hisobga qo‘yilishi lozim bo‘lgan ko‘char mulkka nisbatan ham qo‘llaniladi”.

Amaldagi FKning mulk huquqiga oid umumiy qoidalari mulk huquqining barcha subyektlariga oid normalarni nazarda tutadi. Shu bilan birga, mulk huquqining umumiy qoidalari FKning 168-moddasida ko‘rsatib o‘tilgan barcha subyektlarga birday taalluqli va unda nazarda tutilgan himoya kafolatlaridan barcha subyektlar teng asoslarda foydalanishlari mumkin. Shu bilan birga, FKning 168-moddasida mulk huquqining mazmuni, vujudga kelishi va bekor bo‘lishi subyektlariga qarab, farqlanishi ham mumkinligi belgilangan. Boshqacha

aytganda, fuqarolik huquqining uchchala subyekti: fuqarolar, yuridik shaxslar va davlatda mulk huquqiga egalik qilish, foydalanish va tasarruf etishning yuzaga kelishi, amal qilish va tugatilishiga oid farqlar qonunchilikda belgilanishi mumkinligi nazarda tutilgan.

Biroq FKning 168-moddasida barcha mulkdorlarning huquqlari teng himoya qilinishi qoidasi belgilanmagan. Fikrimizcha, bunday qoida himoyaga nisbatan huquqlar va qoidalar barcha subyektlar uchun bir xilda va teng amal qilishini nazarda tutadi va bu qoida FKning 168-moddasiga to'rtinchi qism sifatida kiritilishi zarur.

Xususiy mulkdorning o'z mol-mulkiga nisbatan huquqlarini amalga oshirishi ham muayyan shartlar, chegaralar va doirasida yuz berishi lozim. Mulk huquqini amalga oshirish shartlari FKning 172-moddasida nazarda tutilgan. Mazkur shartlar mulkdor rioya qilishi lozim bo'lgan asosiy qoidalar hisoblanadi. Biroq ushbu shartlarda muayyan noaniqliklar ham mavjud. Masalan, FKning 172-moddasi uchinchi qismida belgilangan mulkdor huquqlari suiiste'mol qilish juda mavhum belgilangan va turli talqinlarga sabab bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, mulkdorning foydalanish huquqining mohiyati hamda uni amalga oshirish shartlari ham FKning 172-moddasi belgilanmagan. Shuningdek, mulk huquqini amalga oshirishda isrofgarchilikka yo'l qo'yilmasligi ham ushbu moddada nazarda tutilmagan. Mazkur bo'shliqlarni bartaraf etish maqsadida FKning 172-moddasini quyidagi mazmundagi ikkinchi-to'rtinchi qismlari bilan to'ldirish hamda amaldagi tahrirning ikkinchi-to'rtinchi qismlarini tegishincha beshinchi-yettinchi qismlar deb hisoblash maqsadga muvofiq:

“Mol-mulkdan foydalanish orqali boshqalarga faqat zarar etkazilsa, bunda mulkdor manfaatlari ustuvorligi aniq ko'rinib turgan va ushbu harakat zarurligi asoslangan bo'lmasa, mol-mulkdan bunday foydalanish huquqni suiiste'mol qilish hisoblanadi.

Foydalanish huquqi mulkdor o'z mol-mulkidan (ashyosidan) foydalanmasligi mumkinligini ham anglatadi. Agar ashyoni ishlatmaslik yoki uni lozim darajada saqlamaslik uchinchi shaxslar yoki jamiyat manfaatlariga ziyon

etkazadigan bo'lsa, qonun bilan bunday ashyodan foydalanish yoki uni tegishlicha saqlash majburiyati yuklanishi mumkin. Bunday holatda sud tomonidan manfaatdor shaxsning arizasiga ko'ra mulkdor zimmasiga ushbu majburiyatlarni uning o'zi tomonidan bajarish yoki mazkur ashyoni boshqa shaxslarga tegishli haq evaziga foydalanishga berish majburiyati yuklanishi mumkin.

Mulkdor mol-mulkka nisbatan o'z huquqlarini amalga oshirishda oshkora ravishda isrofgarchilikka yo'l qo'ymasligi lozim".

Mulk huquqini himoya qilish mulkdorning subyektiv huquqi bo'lib, uni amalga oshirish mulk huquqi buzilishidan oldin ham va undan keyin ham yuz berishi mumkin. Bunday holda mulkdor o'z huquqini buzayotgan harakatlarni taqiqlash to'g'risida sudga murojaat qilishga haqli. Biroq qonunchilikda bu boradagi tegishli norma mavjud emas. Fikrimizcha, FKning 228-moddasini "Mulk huquqini himoya qilish asoslari" deb nomlash va tegishincha amaldagi tahrirning 228-moddasini 228¹-modda deb hisoblash lozim. Bunda "Mulk huquqini himoya qilish asoslari" nomli moddani quyidagi mazmunda belgilash lozim:

"Boshqa shaxs tomonidan o'zining mulk huquqi buzilishini nazarda tutish uchun asosga ega bo'lgan mulkdor sudga o'zining huquqini buzadigan harakatlarni taqiqlar to'g'risidagi talab bilan yoki bunday buzilishini oldini olish uchun muayyan harakatlarni amalga oshirish to'g'risidagi talab bilan murojaat qilishi mumkin.

Huquqlari buzilgan mulkdor o'ziga etkazilgan mulkiy va ma'naviy zararni qoplashni talab qilishga haqli".

Amaliyotda ko'chmas mulk davlat reyestriga ishonib bitim tuzgan insofli egallovchidan ham mulkni tortib olish bilan ko'plab nizolar mavjud. Bunday hol har qanday holatda ham ko'chmas mulkka mulk huquqi shubha ostiga qo'yadi, chunki ilgari bitimlardan biri haqiqiy emas deb topilsa, keyingi barcha bitimlar bekor bo'lib, mulk insofli egallovchidan tortib olinishi mumkin. O'z navbatida bu mulkiy munosabatlar beqarorligini keltirib chiqaradi va hech kim, hattoki insofli egallovchi bo'lsa ham, mulkni tortib olinishidan kafolatlanmagan. Rivojlangan

xorijiy davlatlar (GFR, Fransiya, Janubiy Koreya, Polsha, Latviya, Rossiya va h.k.) tajribasidan kelib chiqib, davlat reyestriga ishongan holda bitim tuzganda, mulk insofli egallovchidan qaytarib olinmasligi qo'shimcha sifatida FKning 229-moddasi ikkinchi qismiga kiritilishi lozim.

Fuqarolik huquqlarini himoya qilish usullaridan biri “huquqni tan olish” hisoblanadi. Huquqni tan olish himoya usuli mulk huquqiga nisbatan ham muhim ahamiyatga ega. Biroq qonunchilik himoyaning ushbu usuliga oid aniq qoidalarini nazarda tutmaydi. Qolaversa, ushbu usul qachon qo'llanilishi zarurat yuzaga kelishi ham FKda belgilanmagan. Mazkur bo'shliqni bartaraf etish maqsadida FKni “Mulk huquqini tan olish” nomli 231¹-modda bilan to'ldirish va uni quyidagi mazmunda belgilash zarur:

“Mol-mulk egasi bo'lgan mulkdor, agar uning huquqi boshqa shaxs tomonidan tan olinmagan yoki nizolashilayotgan bo'lsa, shuningdek uning mulk huquqini tasdiqlovchi hujjatlar yo'qotilgan bo'lsa, o'zining mulk huquqini tan olish to'g'risida da'vo qo'zg'atishi mumkin”.

Amaliyotda turar joy massivlari yonida yoki uning chegarasida faoliyat yuritayotgan korxonalarning ishlashi natijasida ular tomonidan atrof-muhitga zarar etkazishi yoki qattiq shovqin solishi holatlari uchramoqda. Bu esa, o'z navbatida, o'sha hududdagi joylashgan uy-joy (kvartira)larning narxi pasayishiga va boshqa fuqarolar tomonidan ularning sotib olinmasligiga yoki o'ta past narxda sotib olinishiga sabab bo'lmoqda. Ushbu holat uy-joy (kvartira) mulkdorlarining jiddiy zarar ko'rishi va bunday holatda ular himoyasiz qolishiga sabab bo'lmoqda. Shu sababli hamda xorijiy davlatlar amaliyotidan kelib chiqib, FKga “Qiymati pasayishi oqibatida er uchastkasi, uy-joy, boshqa binoning mulkdoriga etkazilgan zararni qoplash” nomli 233¹-moddani va “Xususiy mulkni himoya qilish va mulkdor huquqlarining kafolatlari to'g'risida”gi qonunga “Mulkdorga qarashli bo'lgan ko'chmas mulk obyekting qiymati kamayishi bilan unga zarar etkazilganda uning huquqlari kafolatlari” nomli 19¹-moddani kiritish maqsadga muvofiqdir.

Shuni aytish lozimki, davlat organlari tomonidan xususiy mulkdor huquqlari buzilganda, huquqni tiklash doirasi va chegarasi masalasi qonunchilikda aniq ifodalangan. Bunda davlat organining xususiy mulkni buzadigan qaroridan oldingi vaziyatni tiklash muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq qonunchilikda mazkur jihat o'z aksini topmagan va bu muayyan muammolarni yuzaga keltirishi mumkin. Shu sababli, "Xususiy mulkni himoya qilish va mulkdor huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi Qonunning 9-moddasiga "buzadigan hujjati" iborasidan keyin "mulkdor da'vosiga ko'ra" jumlasini kiritish va ushbu moddani quyidagi mazmundagi ikkinchi qism bilan to'ldirish zarur:

"Agar qonunda boshqacha tartib belgilanmagan bo'lsa, davlat organining va boshqa organning yoki fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organi tomonidan huquqiy hujjat chiqarilishi natijasida huquqlari buzilgan mulkdor ushbu hujjat chiqarilishidan oldin mavjud bo'lgan vaziyatni tiklashni talab qilishga haqli. Agar oldingi holatni tiklashning iloji bo'lmasa, mulkdor mulkiy va ma'naviy zararni qoplashni talab qilish huquqiga ega".

"Xususiy mulkni himoya qilish va mulkdor huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi Qonunning 24-moddasi "Mol-mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish natijalarining qayta ko'rib chiqilishiga hamda bekor qilinishiga yo'l qo'yilmasligi"ga bag'ishlangan [5]. Bunda xususiylashtirilgan mol-mulk daxlsizligi hamda xususiylashtirish natijalari qayta ko'rib chiqilmasligi belgilangan. Shunday bo'lsa-da, mazkur normalar xususiylashtirilgan mulkni himoya qilishning etarlicha mexanizmlarini ifodalamaydi. Fikrimizcha, mazkur masalalarda aniqlik kiritish maqsadida "Xususiy mulkni himoya qilish va mulkdor huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi Qonunning 24-moddasiga quyidagi normalarni kiritish o'rinlidir:

"Xususiylashtirish tartibi buzilgan, xususiylashtirilgan davlat mulki obyektlari qiymati baholanmasdan yoki belgilangan tartibda aniqlanadigan o'sha davrdagi bozor narxidan arzon baholangan holda xususiylashtirilishida aybdor

bo'lgan davlat organi yoki tashkilotining mansabdor shaxsi yoki xizmatchisi qonunda belgilangan tartibda javobgarlikka tortiladi.

Ushbu moddaning ikkinchi qismida nazarda tutilgan shaxslar g'ayriqonuniy harakatlari natijasida davlat va jamoat manfaatlariga etkazilgan zararni qonunchilik hujjatlarida belgilangan tartibda to'liq qoplab berishi shart.

Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish natijalarini, shu jumladan obyektlarning qiymatini baholash natijalarini qayta ko'rib chiqish, haqiqiy emas deb topish va bekor qilish masalalari yuzasidan davlat organlari, shu jumladan nazorat, huquqni muhofaza qiluvchi organlar va sudlar tomonidan tashabbus bilan chiqish taqiqlanadi".

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси (ўзгартиш ва қўшимчалар билан) // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1996 йил, 2-сонга илова.
2. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 01.05.2023 йил, 03/23/837/0241-сон.
3. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 01.05.2023 й., 03/23/837/0241-сон. URL.: <https://lex.uz/docs/6445145>.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Mulk huquqining daxlsizligini ishonchli himoya qilish, mulkiy munosabatlarga asossiz aralashuvga yo'l qo'yimaslik, xususiylashtirishning kapitallashuv darajasini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2022-yil 24-avgustdagi PF-198-son Farmoni.
5. Ўзбекистон Республикасининг "Хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва мулкдорлар ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида" 2012 йил 24 сентябрдаги ЎРҚ-336-сон Қонуни (ўзгартиш ва қўшимчалар билан) // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2012 йил, 39-сон, 446-модда.

O'ZBEKISTONNING DINIY KONFESSIYALARI: TARIXIY RIVOJLANISH VA BUGUNGI HOLAT

Rustamov Shamshodbek Zafarjon o'g'li
Farg'ona davlat universiteti
yurisprudensiya yo'nalishi
1 – bosqich talabasi

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston hududidagi diniy konfessiyalarning tarixiy rivojlanishi, ularning jamiyatdagi o'rni va bugungi kundagi ahvoli tahlil qilinadi. Diniy ko'pxillik, uning O'zbekistonning madaniy va ijtimoiy hayotidagi roli, hamda turli diniy guruhlarining o'zaro munosabatlari va davlat bilan aloqalari haqida so'z boradi. Maqolada, shuningdek,

musulmonlik, xristianlik, yahudiylik va boshqa diniy konfessiyalarning mamlakatdagi ta'siri, ular orasidagi diniy va madaniy o'zaro hurmatning shakllanishi hamda davlatning diniy erkinlikka nisbatan pozitsiyasi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Konfessiyalar, dinning jamiyatdagi o'rni, Islom dini, Xristianlik, Yahudiylik, Buddizm, Hinduizm.

Аннотация. В статье анализируется историческое развитие религиозных конфессий на территории Узбекистана, их место в обществе и современное состояние. Речь идет о религиозном разнообразии, его роли в культурной и социальной жизни Узбекистана, а также об отношениях и связях различных религиозных групп с государством. В статье также рассматривается влияние мусульманства, христианства, иудаизма и других религиозных конфессий в стране, формирование религиозного и культурного взаимного уважения между ними и отношение государства к религиозной свободе.

Ключевые слова: конфессии, место религии в обществе, ислам, христианство, иудаизм, буддизм, индуизм.

Annotation. The article analyzes the historical development of religious denominations on the territory of Uzbekistan, their place in society and their situation today. Religious polygamy, its role in the cultural and social life of Uzbekistan, as well as the interaction and relations of various religious groups with the state are discussed. The article also examines the influence of Muslims, Christianity, Judaism and other religious denominations in the country, the formation of religious and cultural mutual respect between them, and the position of the state in relation to religious freedom.

Keywords: confessions, the place of religion in society, Islam, Christianity, Judaism, Buddhism, Hinduism.

Kirish

O'zbekiston, tarixan, ko'p millatli va ko'p dinli jamiyat sifatida shakllangan. Davlat hududida bir necha asrlardan beri turli din va konfessiyalar vakillari yashab kelmoqda. Respublikada islom dini asosiy din bo'lsa ham, boshqa dinlar ham o'zining rivojlanishi va taraqqiyoti uchun imkoniyat yaratgan. O'zbekistondagi diniy konfessiyalarni tahlil qilishda, ulardagi ko'pchilikni tashkil etuvchi islom dini hamda boshqa kichikroq diniy guruhlarini ko'rish mumkin.

Islom dini. Islom O'zbekistonda eng keng tarqalgan din bo'lib, aholining asosiy qismi musulmondur. Islom dini O'zbekistonda VIII asrdan boshlab paydo bo'lgan va keyinchalik u mamlakatning rasmiy dini bo'lib qolgan. O'zbekiston musulmonlari asosan sunnitlar, ammo shia musulmonlari ham mavjud, ayniqsa Buxoro va Samarqand kabi tarixiy markazlarda [1:202].

O'zbekiston musulmonlarining katta qismini hanafiy mazhabi vakillari tashkil etadi. Hanafiylik, islomning eng yirik va eng keng tarqalgan mazhabidir. Biroq,

respublikada shia mazhabiga mansub jamoalar ham mavjud, ayniqsa, O'zbekistonning janubiy hududlarida. Islomning o'rni va roli jamiyatda kuchli, ammo diniy erkinlik va har xil diniy guruhlar o'rtasida o'zaro hurmatga asoslangan muhit yaratishga intilishlar davom etmoqda.

Xristianlik. O'zbekistonda xristian dini ham mavjud, lekin u aholi orasida ozchilikni tashkil etadi. Xristianlar, asosan, pravoslav (rus) va katolik (latin) cherkovlarining vakillari hisoblanadi.

O'zbekistonning sharqiy va janubiy hududlarida, shuningdek, Farg'ona vodiysida xristianlar soni nisbatan ko'proqdir. Xristianlar asosan ruslar va boshqa millat vakillari bo'lib, ular ko'pincha jamoatida o'zlarining diniy marosimlarni o'tkazadilar [1:164].

Yahudiylik. Yahudiy dini ham O'zbekistonda tarixan mavjud bo'lib, xususan, Samarqand va Buxoroda yahudiylar jamoasi qadimdan yashab kelgan. O'zbekiston yahudiylarining aksariyati asosan "Sefard" yahudiylaridir, ya'ni ular ispanlik yahudiylarining avlodlaridir [1:68].

Bugungi kunda yahudiy jamoasi kichik, ammo ular o'z diniy an'alariga hurmat bilan qarashadi. Jahon urushlari va sovet davrida yahudiylar uchun ko'plab qiyinchiliklar yuzaga kelgan bo'lsa-da, O'zbekiston hududida yahudiylarga nisbatan diniy erkinlik va bag'rikenglik ko'proq saqlangan.

Buddizm. Buddizm tarixan O'zbekistonda mavjud bo'lgan diniy oqimlardan biridir.

Asosan, bu din qadimiy zamonlarda, xususan, Movorounnahrda, ya'ni hozirgi O'zbekiston va Afg'onistonning ba'zi hududlarida tarqagan. Bugungi kunda buddizm faqat kichik bir guruh tomonidan amalga oshiriladigan diniy amaliyot sifatida saqlanib qolgan [1:143].

Hinduizm. Hinduizm, ayniqsa, o'zbekistonning janubiy hududlarida, masalan, Farg'ona vodiysida tarqalgan. Hind diniy an'analari va marosimlari o'zining rang-barangligi bilan ajralib turadi.

Hinduistlar orasida asosan hind millatiga mansub kishilar bo'lib, ular o'z diniy marosimlarini bajarishadi [1:87].

Diniy erkinlik va ko'p konfessiyalik. O'zbekiston, sobiq Sovet Ittifoqidan mustaqil bo'lganidan keyin diniy erkinlikni ta'minlashga intilmoqda. Diniy erkinlik va plurizmni mustahkamlash maqsadida bir qancha qonunlar qabul qilindi. Jumladan, O'zbekiston Konstitutsiyasida har bir fuqaro o'z dinini tanlash erkinlikka ega ekanligi ta'kidlangan. Diniy tashkilotlar, masjidlarga, cherkovlarga, ibodat joylariga bo'lgan e'tibor ham ortib bormoqda.

Masalan, 1980- yilda sobiq Ittifoq bo'yicha faqat 17 kishi muqaddas haj ziyoratiga borgan bo'lsa, 2001- yilning o'zdayoq 4 mingdan ziyod yurtdoshlarimiz bu saodatga musharraf bo'lganlar. Mustaqillikka erishganimizdan buyon o'tgan qisqa vaqt ichida minglab yurtdoshlarimiz haj va umra ziyoratini amalga oshirish baxtiga muyassar bo'ldilar [2:179].

Biroq, diniy erkinlikni ta'minlash jarayonida, ekstremizm va diniy radikalizmga qarshi kurashish ham e'tiborda bo'lishi kerak. O'zbekiston hukumati dinni davlat ishlaridan ajratish va ijtimoiy barqarorlikni saqlash yo'lida chora-tadbirlar ko'rmoqda.

Dinlararo bag'rikenglikning shakllanish. SSSR davrida O'zbekistonda 89 masjid, 2 ta madrasa bo'lgan bo'lsa, 2017-yilga qadar esa 2033 ta masjid, Islom universiteti, Islom instituti, 16 ta diniy konfessiyalar faoliyat yuritib keldi. O'zbekiston aholisining 88 foizi islom diniga, 10 foizidan ziyodi boshqa dinlarga e'tiqod qiladi, 1,8 foizi hech qaysi dinga e'tiqod qilmaydi. Ramazon hayiti, Qurbon hayiti respublika miqyosida nishonlab kelinmoqda.

Aholisi ko'p millatli bo'lgan O'zbekistonda islomdan tashqari xristianlik, yahudiylik, buddaviylik va boshqa konfessiyalarga e'tiqod qiluvchi kishilar ham bor. Ko'p millatli va ko'p konfessiyali mamlakatda millatlararo hamjihatlik va diniy bag'rikenglik sohasida olib borilayotgan izchil davlat siyosati turli millat hamda barcha diniy konfessiya vakillarining emin-erkin yashashlari uchun mustahkam asos yaratdi [3:65].

1991-yil davlatning vijdon erkinligi va dinga oid siyosatini belgilab beruvchi "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi qonuni qabul qilindi. Uning qabul qilinishi islom diniga va boshqa dinlarga e'tiqod qiluvchi

fuqarolarning hayotida muhim o‘rin egalladi [4]. Ushbu Qonunning maqsadi vijdon erkinligini ta‘minlash sohasidagi munosabatlarni, shuningdek diniy tashkilotlar faoliyatini tartibga solishdan iborat [5:1].

Diniy ta’limga e’tibor. Bugun respublikada 16 ta diniy konfessiyaga mansub 2238 ta diniy tashkilot – Imom Buxoriy nomidagi Toshkent islom instituti, 9 ta o‘rta maxsus islom bilim yurti, pravoslav va protestant seminariyalari faoliyat olib bormoqda. Ularda talabalar diniy ilmlar bilan bir qatorda, dunyoviy ilmlarni olish imkoniyatiga ham ega.

Xulosa

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, O‘zbekiston ko‘p millatli va ko‘p dinli davlat hisoblangani uchun, davlat tomonidan dinni davlatdan ajratish va vijdon erkinligini taminlashga katta e’tibor berilmoqda. O'zbekiston hududida bir nechta diniy konfessiyalar va diniy oqimlar mavjud, va ularning barchasi tarixiy, madaniy va ijtimoiy jihatdan mamlakatni boyitadi. Islomning dominant dini sifatida mavjudligi bilan birga, boshqa diniy guruhlar ham o'zlarining diniy erkinliklarini amalga oshirishda imkoniyatlarga ega. O'zbekistonda diniy bag'rikenglik va ko'p konfessiyalik muhitni saqlashga qaratilgan siyosat davom etmoqda bu esa mamlakatning ijtimoiy barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Dinshunoslik asoslari (o‘quv qo‘llanma). A. Ochildiyev, D. Rahimjonov.
2. O‘zbekiston Respublikasi Ichki Ishlar Vazirligi Akademiyasi. Dinshunoslik Asoslari. A. V. Narbekov.
3. O‘zbekiston tarixi (darslik). N. Jo‘rayev, A. Zamonov.
4. <https://lex.uz/uz/> - O‘zbekiston respublikasi qonunchilik ma’lumotlari milliy markazi.
5. Vijdon erkinligi va Diniy tashkilotlar to‘g‘risidagi qonun.

TOLERANTLIK – MA’NAVIY BAG‘RIKENGLIKNING ASOSI

Ravshan Karimov

FarDU Harbiy ta’lim fakulteti boshliq o‘rinbosari

Annotatsiya: *Tolerantlik orqali yoshlar turli madaniyat va qadriyatlarni tushunib, ularga hurmat bilan qarash, madaniyatlararo muloqotda samarali ishtirok etish va umuminsoniy qadriyatlarni qadrlashga o‘rganadilar. Ushbu tadqiqot milliy va jahon qadriyatlarini*

uyg'unlashtirish orqali yoshlarning ma'naviy rivojlanishi va ularning jahon hamjamiyatida mas'uliyatli fuqarolar sifatida shakllanishiga hissa qo'shadigan metodologik asoslarni taqdim etadi.

Аннотация: Благодаря толерантности молодые люди учатся понимать различные культуры и ценности, относиться к ним с уважением, эффективно участвовать в межкультурном общении и ценить универсальные ценности. Данное исследование обеспечивает методологическую основу, способствующую духовному развитию молодежи и формированию ее как ответственных граждан мирового сообщества путем объединения национальных и мировых ценностей.

Annotation: Through tolerance, young people learn to understand different cultures and values, treat them with respect, participate effectively in intercultural communication and appreciate universal values. This study provides a methodological framework that contributes to the spiritual development of young people and their formation as responsible citizens in the world community by combining national and world values.

Kalit so'zlar: tolerantlik, madaniyatlararo muloqot, milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, bag'rikenglik, ijtimoiy moslashuv, axloqiy tarbiya, ma'naviy rivojlanish, yoshlar tarbiyasi.

Ключевые слова: толерантность, межкультурная коммуникация, национальные ценности, общечеловеческие ценности, толерантность, социальная адаптация, нравственное воспитание, духовное развитие, воспитание молодежи.

Key words: tolerance, intercultural communication, national values, universal values, tolerance, social adaptation, moral education, spiritual development, youth education.

Globalashuv zamonida dunyoda turli xalqlar va millatlar o'rtasidagi madaniy aloqalar tobora kengayib, ularning bir-birini tushunishi va o'zaro munosabatlarni to'g'ri tashkil etish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bunday sharoitda gumanitar fanlar madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish va dunyo xalqlari o'rtasida o'zaro hurmat, bag'rikenglik, tolerantlik kabi hislatlarni tarbiyalashda alohida o'rin tutadi. Bu fanlar orqali yoshlar turli madaniyatlarning o'ziga xos jihatlarini o'rganib, ularni to'g'ri tushunishga, qabul qilishga va hurmat bilan yondashishga o'rganadilar.

Millatlararo totuvlik g'oyasi nafaqat mamlakatimiz, balki umumbashariy qadriyat bo'lib, turli xil xalqlar birgalikda istiqomat qiladigan mintaq va davlatlarning milliy taraqqiyotini belgilashda muhim omil bo'lib xizmat qilishi bilan birga har bir davlat va mintaqada tinchlik va barqarorlikni, osoyishtalikni ta'minlash kafolati bo'lib xizmat qiladi.

Ma'lumki, mustaqillikka erishgan O'zbekiston davlati o'z xalqining farovonligi, millatlararo hamjihatlikni ta'minlash maqsadida xalqaro tinchliksevar

siyosat olib bormoqda. Jumladan, bugungi kunda respublikamizda xorijiy davlatlar bilan hamkorlikda ko'pgina qo'shma korxonalar o'zaro teng manfaatlar asosida faoliyat ko'rsatmoqda. Bugungi kunda O'zbekistonda 130 dan ortiq millat va elat vakillari istiqomat qiladi va faoliyat olib boradi. Ushbu millatlarning madaniyatlari, urfodatlari, an'alarini asrab-avaylash maqsadida 1992-yilda Respublika baynalmilal markazi tashkil etildi. Shu bilan bir paytda 146 ta Milliy madaniy markazlar ishlab turibdi. Ayniqsa, Respublika Baynalminal markazining millatlararo totuvligini mustahkamlashda katta ishlarni amalga oshirayotgani fikrimiz dalilidir. Masalan: Har uch yilda bir marta "O'zbekiston umumiy uyimiz" deb nomlangan festival, har yili "Qudratimiz birlik va hamjihatlikda", "O'zbekiston – yagona Vatan", "Shu aziz Vatan barchamizniki" deb nomlanib o'tkazilayotgan festivallar, O'zbekistonda istiqomat qilayotgan turli millat va elat vakillarining birligini, barqarorlikni ta'minlashda muhim omil bo'lmoqda. Millatlar manfaatlari birligi milliy davlatchilik tafakkurini shakllantirishning muhim omili sifatida buyuk maqsadni mujassam ifodalab, ozod va obod kelajakka olib boruvchi yo'lni asoslashga, yoritishga, xalqning bu yo'ldan adashmay borishiga undashga qaratilgan. Uning samaradorligi milliy mushtaraklik tuyg'usi, milliy iroda, milliy ongning yetukligi, milliy g'ururning mavjudligi bilan bog'liq. Holbuki, milliy konsolidatsiya, mushtaraklik yetishmaydigan xalqqa xech qanday, eng puxta o'ylangan model ham yordam bera olmaydi.

Hozirgi zamon etnologiya va etnosotsiologiya fani xulasalariga tayanib millatlararo totuvlikni ta'minlovchi qator omillarni keltirib o'tish mumkin. Millatlarning bir istiqomat qilishi, yagona g'och atrofida birlashuvi, birgalikda bir jamoada mehnat qilishi, oilaviy va turmush tarzidagi o'zaro hamjihatlikni taqozo etadi. Bunday munosabatlarda milliy madaniy meros va madaniyat yutuqlari bilan o'rtoqlashish, undagi eng yaxshi yutuq va jihatlarni o'zlashtirish millatlararo munosabatlarni jipslashtiradi [1;51].

Millatlararo munosabatlarda ularning umumiy manfaatlari bilan

birga o'z qadriyatlari ham borligini e'tiborga olish muhimdir. Umumiy qadriyat va xususiy manfaatlar bir-biriga uyg'un bo'lishi, muayyan davlatdagi milliy siyosatga bog'liq. Ko'p millatli davlatlarda millatlar manfaatlarining birligini ta'minlash uchun, jamiyatda barchaga ma'qul keladigan umumiy qadriyat va mezonlarni shakllantirish lozim. Eng avvalo, jamiyatda barcha millatlarning o'ziga xos milliy an'analarini, urfodatlarini, qadriyatlarini va manfaatlarini birdek himoya qiladigan va ularning rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratib beradigan demokratik huquqiy mezonlarni yaratish maqsadga muvofiqdir. Qaysi millat vakili bo'lishdan qat'iy nazar, mazkur davlatning fuqarosi hisoblangan millatning ijtimoiy ongida shu davlatga nisbatan bir xil munosabatda bo'lishi milliy davlatchilik tafakkurining mazmunini tashkil etadi. Davlatga nisbatan ikki xil munosabat bo'lishi mumkin emas. Holbuki, millatlar manfaatlarining birligi milliy davlatchilik tafakkurini shakllantirishning muhim omili bo'lib, millatni yagonalashtiradi [2;14].

Har bir muayyan millat vakili yashayotgan Vatanining yagonaligini, yagona davlat himoyasida turganligini anglaydi va "Shu aziz Vatan barchamizniki" degan tushuncha ular ongi – tafakkurida mujassam bo'ladi. Shuning natijasida fuqarolar ongida shakllangan milliy davlatchilik tafakkuri barqaror taraqqiyotni ta'minlaydi. Hozirgi zamon jahon ijtimoiy jarayonlarini tezlashtiruvchi globallashuv tendensiyasi mamlakatlar va millatlar o'rtasidagi iqtisodiy-madaniy va mafkuraviy munosabatlarga o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Shulardan biri, tinchliksevar xalqlarning umumiy dushmani bo'lgan terrorizmga va diniy ekstremizmga qarshi kurash – dunyo mamlakatlarini birlashtiruvchi asosiy omildir. Mashhur yunon faylasufi Aristotel: "Dunyodagi kishilarni, har qanday milliy, jinsiy, irqiy tafovutlardan qat'iy nazar, birlashtiradigan, hamkorlik qilishga majbur qiladigan omil dushmanning umumiyligidir", – deb tushuntirgan edi [3;2]. Shuning uchun ham hozirgi vaqtda dunyo xalqlarining, tinchliksevar, erksevar millatlarning terrorizmga, diniy ekstremizmga qarshi kurashi, albatta, ularni birlashishga majbur qiladi.

Xulosa qilib shuni qayd etish lozimki, millatlararo munosabatlardagi barqarorlik va bag'rikenglik - milliy hamda umuminsoniy qadriyatlar orasidagi

dialektik munosabatni chuqurlashtirib, faqat o'z mintaqamizdagina emas, balki butun dunyo miqyosidagi barqarorlikni ta'minlashga ham muhim hissa qo'shadi. Buning uchun esa, xalqimizni bunyodkorlik salohiyatini to'laroq yuzaga chiqarish uchun ichki va tashqi tahdidlardan ogoh bo'lib, davlatimiz taraqqiyoti yo'lida har qanday salbiy omillarga qarshi faol kurashish, demokratiyani va fuqarolik jamiyati asoslarini mustahkamlash darkor.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Jo'rayev Q. Tinchlik va bag'rikenglik atamaları izohli lug'ati. - T., 2005.
2. Хабибуллаев Т. Толерантность путь к миру и личности. Лесной, ИМСУО, 2009.
3. <http://www.burlina.ssu.samara.ru/publish/part>

GLOBALLASHUV DAVRIDA SIYOSIY O'ZLIK MASALASI

Soliyev Oybek Raxmatovich

Farg'ona davlat universiteti

Sosiologiya kafedrasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada globallashuv jarayonining fuqarolik jamiyatiga va milliy o'ziga xoslikka ta'siri falsafiy, tarixiy, pedagogik, psixologik, madaniyatshunoslik, va tilshunoslik yondashuvlari orqali o'rganilgan. Globallashuv sharoitida inson ongining yuksalishi, texnikaviy va intellektual rivojlanish jarayonlarining milliy qadriyat va an'analar o'zgarishiga olib kelgani tahlil qilingan. Siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarning milliy madaniyat va o'ziga xoslikka ta'siri yoritilib, fuqarolik jamiyati o'ziga xosligini rivojlantirishga qaratilgan tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: globallashuv, siyosiy o'zlik, milliy qadriyatlar, fuqarolik jamiyati, madaniy integratsiya, xalqaro aloqalar.

Annotation: This article explores the impact of globalization on civil society and national identity through philosophical, historical, pedagogical, psychological, cultural, and linguistic approaches. It analyzes how the elevation of human consciousness and the processes of technical and intellectual development in the context of globalization have influenced national values and traditions. The effects of political, economic, and social dynamics on national culture and identity are discussed, with recommendations provided for fostering the development of a distinctive civil society identity.

Keywords: globalization, political identity, national values, civil society, cultural integration, international relations.

Аннотация: В данной статье исследуется влияние глобализации на гражданское общество и национальную идентичность с использованием философского, исторического, педагогического, психологического, культурологического и лингвистического подходов. Анализируется, как повышение уровня человеческого сознания и процессы технического и интеллектуального развития в условиях глобализации повлияли на национальные ценности и традиции. Рассматривается воздействие политических, экономических и социальных

процессов на национальную культуру и идентичность, а также даются рекомендации по развитию уникальной идентичности гражданского общества.

Ключевые слова: глобализация, политическая идентичность, национальные ценности, гражданское общество, культурная интеграция, международные отношения.

Globallashuv jarayoni insoniyat tarixida misli ko‘rilmagan o‘zgarishlarni olib kelib, milliy va madaniy qadriyatlarni yangi shakllar bilan boyitmoqda. Fuqarolik jamiyatining siyosiy va madaniy o‘ziga xosligi globallashuv davrida muhim tadqiqot obyektiga aylandi. Bu jarayon o‘z milliy qadriyatlariga ega jamiyatlarning global madaniyat va texnologiyalar bilan moslashish jarayonida yuzaga keladigan o‘zgarishlarni talab qiladi. Ayniqsa, O‘zbekiston sharoitida, milliy fuqarolik o‘ziga xosligini saqlab qolish va rivojlantirish masalasi dolzarbligicha qolmoqda.

Globallashuv davrida fuqarolik siyosiy o‘ziga xosligini o‘rganish ko‘plab fanlar, jumladan, sosiologiya, falsafa, tarix, pedagogika, psixologiya, madaniyatshunoslik va tilshunoslik tomonidan tadqiq qilingan. Insoniyat jamiyatining ilmiy-texnik taraqqiyoti yangi axborotlar avlodining intellektual yuksalishi uchun qulay sharoit yaratdi. Buning natijasida inson dunyoqarashi va hayot tarzi sezilarli darajada o‘zgardi. Globallashuv jarayonlari inson hayotiga yangi turmush tarzini olib kirib, milliy qadriyat va an‘analar transformatsiyasiga sabab bo‘ldi.

Fuqarolik jamiyati va milliy qadriyatlar. Fuqarolik jamiyatining rivojlanishi jarayonida an‘anaviy bilim va milliy qadriyatlar, jumladan, adolat, mehr-oqibat, bag‘rikenglik va halollik kabi xususiyatlar muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq, globallashuv jarayoni ko‘pincha ushbu qadriyatlarning o‘zgarishiga yoki yo‘qolishiga olib keladi. Bu holat fuqarolik jamiyati vakillarini “zamonaviylik talabi”ga moslashishga majbur qiladi, biroq bu moslashuv ko‘pincha ma‘naviy-ijtimoiy bo‘shliqlarni keltirib chiqaradi. Shu sababli, bugungi kun siyosiy jarayonlarida milliy fuqarolik o‘ziga xosligini rivojlantirish asosiy masala hisoblanadi.

Fuqarolik o'ziga xosligi bilan bog'liq nazariy va uslubiy qarashlar, bahslar olimlarning diqqat markazida bo'lib va u turli yo'nalishlarda o'rganilgan. Jumladan, falsafa, psixologiya, madaniyatshunoslik, sotsiologiya va antropologiyada turli

nuqtai nazardan tahlil qilingan. Biroq, bu har bir tadqiqotda tahlil qilingan ma'lumotlar va natijalar o'rtasida to'liq nomuvofiqliklar mavjudligini anglatmaydi. Siyosatshunoslik talqinida o'ziga xoslik tushunchasini tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

O'ziga xoslik tushunchasi dastlab Z. Freyd va E. Erikson kabi psixoanalitiklar tomonidan o'rganilgan bo'lib, shaxsning ijtimoiy-madaniy xususiyatlari sifatida talqin qilingan. Keyinchalik bu tushuncha fanlararo tadqiqotlar markaziga aylandi. Eriksonning tadqiqotlari shaxsiyatni o'rganishda falsafa, psixologiya va sotsiologiya uchun muhim asos bo'lib xizmat qildi [6. 152 b.].

Globallashuv jarayonining ta'siri. Globallashuv milliy madaniyat va qadriyatlarga o'z ta'sirini o'tkazib, ba'zan milliy fuqarolik o'ziga xosligini zaiflashtiradi. Sovet tuzumidan keyingi davrda milliy o'zlikni tiklash va shakllantirish jarayonida ko'plab qiyinchiliklar kuzatildi. Sovet davri mafkurasi natijasida jamiyatda shakllangan bo'shliq globallashuv jarayonlari ta'siri bilan kuchayib, madaniy va ma'naviy inqirozni yuzaga keltirdi. Shu bilan birga, yangi milliy mafkuraning yo'qligi, xalqning an'anaviy bilimlarini saqlab qolish va o'ziga xosligini rivojlantirishdagi sustlik ham ushbu jarayonni murakkablashtirdi.

Fuqarolik jamiyati dunyoning boshqa xalqlari kabi qadimiy ijtimoiy bilimga, turmush tarzi va dunyoqarashiga ega edi. Sovet tuzumi davridagi fuqarolarni etnik xususiyatlaridan qat'iy nazar bir xil sovet millatiga aylantirish siyosatida etnik ozchilikdagi xalqlarning urf-odat va an'analarga ahamiyat berilmagan, ba'zan ularga ta'qiq qo'yilgan, o'sib borayotgan yoshlar hatto buni unutib qo'ygan holatlar ham uchrab turadi.

Fuqarolarning shaxsini ijtimoiylashtirish muayyan jamoalarda amalga oshiriladi: oila, mahalla, talabalar guruhi, kasbiy jamoa, maktabdagi tengdoshlar, do'stlar va qarindoshlar. Har bir bunday jamoaning o'ziga xos me'yorlari, qadriyatlari, an'analari, ustuvorliklari, urf-odatlari, afsonalari bor [5.796]. Hozirgi fuqarolik jamiyatida globallashuv jarayonlarining turli o'zgarishlar bilan borishi uning rivojlanishi va fuqarolik o'ziga xosligini shakllantirish jarayonlarining asta-

sekin kechikishi bilan birga keladi . Ob'ektiv va sub'ektiv sharoitlarga qarab, bu holat ba'zan qisqa muddatli, ba'zan esa uzoq vaqt davom etadi. Siyosiy rivojlanishning boshlanishi fuqarolik jamiyatidagi siyosiy jarayonlar va qiyin vaziyat yoki inqirozli vaziyat bilan bog'liq. Fuqarolik o'ziga xosligi jamiyatdagi yuqoridagi vaziyatdan chiqishga qaratilgan islohotlar, transformatsion o'zgarishlar orqali amalga oshirilishi mumkin. Globallashuv sharoitida ichki va tashqi sharoitlarning ta'siri kuchli bo'ladi. Globallashuv sharoitida jamiyat taraqqiyotining qaysi yo'lini tanlash taraqqiyot jabhasida turgan siyosiy kuchlarga bog'liq.

Fuqarolik jamiyatida keng tarqalgan “krizis” (inqiroz) so'zi qadimgi yunon tilidan olingan. U o'zbek tilida qaror, burilish nuqtasi degan ma'noni anglatadi. Shuning uchun inqiroz tushunchasini keskin o'zgarish, rivojlanishning bir holatidan ikkinchisiga o'tish, rivojlanish jarayonining sekinlashgan paytdan boshlab sakrashi yoki rivojlanish jarayonining yangi yo'nalishga to'liq to'xtash deb ta'riflash mumkin [2]. SSSRning postsovet hududida milliy davlatlarga bo'linishi, yosh davlatlardagi siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy inqirozlar bilan birgalikda fuqarolik o'ziga xosligini jonlantirish uchun asos yaratdi . Chunki fuqarolik jamiyati bir butun organizm kabi butun tizimdir.

Rus sotsiologi L.A.Osmuk dunyoning ijtimoiy-madaniy makonini tushuntirar ekan, bu makonning tuzilishi, xususiyatlari, shaxslar o'rtasida voqelikning sub'ektiv qurilishi to'g'risidagi o'rnatilgan konventsiyalar bilan to'ldirilganligini yozadi, ular orasida ijtimoiy olamlarning integratsiyasi deb ataydi [3. 360 b.]. Siyosiy jarayonlarni bir qator siyosiy va sotsiologik omillar bilan bog'liq bo'lgan uzoq davom etgan siyosiy inqirozli vaziyat deb ta'riflash mumkin. Sovet tuzumining parchalanishi natijasida ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy qadriyatlar yo'q qilindi, sovet o'ziga xosligi yo'qolishi bilan milliy fuqarolik o'ziga xosligida bo'shliq paydo bo'ldi. Shu bilan birga, sovet mafkurasi sohasida ham xuddi shunday bo'shliq barham topdi, yangi o'zbek jamiyatini birlashtirib, uni yanada rivojlantirishga yo'naltiruvchi milliy mafkuraning yo'qligi, tobora chuqurlashib borayotgan globallashuv jarayonining ta'siri yoki globallashuv jarayonlari uchun yangi imkoniyatlar ochdi. Bunday holda, u siyosiy va iqtisodiy jihatdan zaif davlatlar

uchun milliy yoki fuqarolik o'ziga xosligini shakllantirishda yangi muammolarni keltirib chiqardi. Globallashuv jarayonlarining ta'siri tufayli jadal rivojlanayotgan qishloq hududi yangi operatsion reja va chora-tadbirlarni qabul qilishni, yangicha nuqtai nazardan qarorlar qabul qilishni talab qildi. Post sovet davlatlarida fuqarolik jamiyati globallashuv jarayonining bunday keskin va tez o'zgarishlar bilan kirib kelishini tezda qabul qilmadi yoki bunga dosh bera olmadi, siyosiy va ijtimoiy to'siqlarga duch keldi.

XXI asr esa xalqaro munosabatlarning mustahkamlanishi bilan tavsiflanadi. Xalqaro aloqalar davlatlar o'rtasidagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy aloqalarning mustahkamlanishiga olib keldi. G'arb madaniyatida qabul qilingan va amalda qo'llaniladigan inson huquqlari qiymati sifatida niqoblangan bir jinsdagi odamlar o'rtasidagi nikoh, noto'g'ri jinsiy aloqaga ega bo'lganlarni qonuniylashtirish orqali gender tengligini qo'llab-quvvatlash kabi inson tabiatidagi ba'zi salbiy qadriyatlar yoki insoniyatning umumbashariy qadriyatlarini haddan tashqari tushunish mavjud milliy fuqaroning o'ziga xosligiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Shuningdek, madaniy qadriyatlarni modernizatsiya qilish milliy fuqarolik o'ziga xosligini o'zgartirishda siyosiy, ijtimoiy-madaniy va fuqarolik o'ziga xoslik fenomeniga kuchli ta'sir qildi.

Milliy fuqarolik o'ziga xosligiga oid yangi siyosiy qarashlarning paydo bo'lishi bilan eski sovet o'ziga xoslik qadriyatlari jamiyatdan siqib chiqarila boshlandi, ammo jamiyatda sovet o'ziga xosligining unsurlaridan to'liq qutulib bo'lmaydi. Chunki yetmish yildan buyon fuqarolik jamiyatiga singib ketgan o'zlik unsurlari hali ham keksa avlod vakillari bilan hozirgi avlodlar o'rtasida kelishmovchiliklarni keltirib chiqarmoqda. Bunday holat davlat kelajagiga befarq, vatanparvarlik tuyg'usi bo'sh, milliy madaniyatga singib ketmaydigan, qalbi bo'sh avlodni shakllantiradi. Shunday qilib, globallashuv yangi imkoniyatlar bilan bir qatorda yangi tahdidlarni ham yaratadi.

Xalqaro munosabatlar va madaniy diversifikatsiya. XXI asrda xalqaro munosabatlarning faollashuvi davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalarni mustahkamladi. Biroq, ayrim milliy qadriyatlarga begona bo'lgan G'arbiy qadriyatlar, jumladan, gender tengligi va inson huquqlari niqobi ostidagi

ba'zi ijtimoiy odatlar, milliy o'ziga xoslikka salbiy ta'sir ko'rsatdi. Shu bois, Markaziy Osiyo xalqlari globallashuv jarayonlariga ehtiyotkorlik bilan yondashadi.

Mustaqillikka erishgandan keyingi dastlabki yillarda ochiq jamiyat siyosati olib borildi. Globallashuv jarayonining ta'siri yangi sharoitlarda milliy fuqarolik jamiyati o'ziga xosligining shakllanishi va rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatdi. Bu fuqarolik jamiyatining inqirozdan chiqishiga sabab bo'lmadi, aksincha, uning fuqarolik ijtimoiy hayotining barcha jabhalarida mustahkamlanishiga olib keldi. Shunday ekan, yangi shakllangan fuqarolik jamiyati uchun globallashuv jarayonlari ijobiydan ko'ra ko'proq salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Globallashuv jarayoni turli etnik guruhlar va millatlarning o'zaro munosabatlari hamda madaniyatlarining yaqinlashishiga xizmat qilmoqda. O'sha sharoitda nazoratsiz dinamik o'zgarishlar ham milliy fuqarolik va madaniy o'ziga xosligini yo'qotish xavfini keltirib chiqarmoqda.

Psixolog N.M.Lebedeva madaniyatlar o'rtasidagi munosabatlardagi ijtimoiy idrok etishning o'ziga xos xususiyatlarini quyidagicha ta'riflaydi: Moddiy madaniyat va iqtisodiy uslublar sohasidagi madaniy o'zlashtirishlar har ikki tomondan ham baholanadi va psixologik xususiyatga ega bo'lishlari, ya'ni qadriyatlar, dunyoqarash va ongdagi o'zgarishlarni boshidan kechirayotgan madaniyatning mavjudligiga tahdid sifatida qabul qiladi. Bu ichki madaniy darajadagi egallashlar tashqi madaniyat darajasiga qaraganda jiddiyroq ekanligi bilan izohlanadi [20 b.] – degan xulosaga keldi.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, globallashuv jarayoni ba'zi jamiyatlarda nisbatan oson kechayotgan bo'lsa, boshqa jamiyatlarda turli kuchli qarshilik harakatlar va to'siqlar bilan birga kechmoqda. Ayniqsa, an'anaviy jamiyatga amal qiluvchi etnik guruh vakillari orasida qarshilik juda ham kuchlidir. Uning ta'siri tufayli bunday jamiyat o'zining madaniy o'ziga xosligini yo'qotishi va mustaqil fuqarolik davlatini shakllantirmasdan yo'q bo'lib ketishi ehtimoli ham mavjud. U etnik guruhlarining tarixiy xotirasini, ularning madaniy merosini, urf-odatlarini, an'analarini, turmush tarzini, iqtisodiyotni boshqarish va dunyoqarash modellarini shakllantiradi.

Hozirgi globallashuv jarayonlari bu tarixiy xotiralarni o'zgartirib, G'arbiy Yevropa madaniyatiga asoslangan yangi madaniy modellarni joriy qilmoqda. Shu bois, madaniyati islom diniga asoslangan Markaziy Osiyo xalqlari uchun globallashuv jarayonlari begona bo'lib, milliy fuqarolik o'ziga xosligining yangi madaniy tamoyillari kuchli qarshiliklarga duch kelmoqda. Globallashuv jarayonlari xalqaro aloqalar va madaniy almashinuvlar faollashgan raqamli davr sharoitida dunyo mamlakatlarini qamrab oldi. Siyosiy jarayondan ajralgan holda qolish mumkin emas. Rivojlangan mamlakatlardan tortib, siyosati va iqtisodiyoti zaif nisbatan kichik davlatlargacha, ular globallashuv jarayonlari uchun o'zlarining strategiyalarini ishlab chiqmoqdalar. Ulardan ba'zilari o'zlarining milliy an'analarini saqlaydilar, g'arb qadriyatlarini ehtiyotkorlik bilan qabul qiladilar va g'arb texnologiyalariga toqat qila oladilar (masalan, Yaponiya, Xitoy va boshqalar). Ba'zilari esa milliy madaniy ko'rinishlardan voz kechmaydilar, yangi madaniy ta'sirlarni globallashuvdan cheklaydilar va ajratib turishga (masalan, Shimoliy Koreya, qaysidir darajada Hindiston va boshqalar) harakat qilmoqdalar. O'z milliy madaniy merosini himoya qilmaydigan, hatto uni yo'q qiladigan jamiyatlar G'arb qadriyatlarini qabul qilmoqdalar (masalan, Ukraina, ma'lum darajada Gruziya va boshqalar) [4. 112 b]. Ma'lumki, Sharq mamlakatlari xalqlari o'z milliy madaniy an'analariga qat'iy amal qilib, o'z qadriyatlarini asrab-avaylash bilan birga, boshqa xalqlarda uchraydigan madaniy tushunchalarga bag'rikenglik bilan yondashadi.

Xulosa qiladigan bo'sak O'zbekiston fuqaroligi sovet davridagi globallashuv jarayonlari ta'sirida kamsitilgan va oyoq osti qilingan. Bunday holat ong va o'ziga xoslik inqirozini keltirib chiqardi va deviant xatti-harakatlarning kuchayishi uchun sharoit yaratdi. Globallashuv jarayonlari yangi imkoniyatlar bilan birga jiddiy tahdidlarni ham keltirib chiqarmoqda. O'zbekistonning milliy fuqarolik o'ziga xosligini saqlab qolish va rivojlantirish davlat va jamiyat oldidagi dolzarb masala hisoblanadi. Bu jarayon nafaqat davlat va jamoat institutlarining barqarorligiga, balki xalqning siyosiy faolligi va ma'naviy qadriyatlarini saqlashga ham bog'liqdir. Shu sababli, milliy o'ziga xoslikni asrash har bir fuqaroning ma'naviy burchi bo'lib qolishi lozim.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Гаюрова Ю.А. Культурные ценности как детерминанты межнациональной толерантности - интолерантности / Ю. А. Гаюрова // Идентичность и толерантность: Сб. статей. - М., 2002.-С. 18-27., 20-6.
- 2.<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D1%81>
3. Касьянова, К. О русском национальном характере / . - М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. - 560 с.
- 4 Солдатова Г.У. Психология межнациональной напряженности. - М., 1998. .79 б
5. Эрикссон, Э. Идентичность: юность и кризис. Пер. с англ. А. Андреева, А. Прихожан, В. Ривош, Н. Толстых - М.: Флинта, МПСИ, Прогресс, 1996.

JAMIYAT HAYOTIDA MIGRATIONS JARAYONLARINING SALBIY TA'SIRI VA IJTIMOIIY MUAMMOLARNI OLDINI OLISH BO'YICHA TAVSIYALAR

Imomova Nozimaxon Avazxonovna,
Farg'ona davlat universiteti
"Sotsiologiya" kafedrasida v.b.dotsenti
sotsiologiya fanlari bo'yicha f.dok.(PhD)
Shahrizoda Dosmatova Umidjon qizi
"Sotsiologiya" yo'nalishi 1 kurs talabasi
Nigora Abduqahhorova Shuxrat qizi
"Sotsiologiya" yo'nalishi 1 kurs talabasi

Annotatsiya: Maqolada jamiyat hayotida migratsion jarayonlarning salbiy ta'siri uning ijtimoiy va iqtisodiy jihatlari hamda, ijtimoiy muammolarni oldini olish bo'yicha tavsiyalar berilgan. Shuningdek, hozirda mehnat migratsiyasi hajmini ortishi natijasida mamlakat iqtisodiyotiga ijobiy ta'sir mehanizmini shakllantirish va uni amalga oshirishga qaratilgan imkoniyatlar yoritilgan. Shu o'rinda tadqiqotda migrantlarni yod muhitga adaptatsiyasi muommolari va ularda buning oqibatida shakllangan assimilyatsiya, shuningdek marginal xarakterni shakllanishi kabi salbiy oqibatlarga alohida to'xtalib. ularni oldini olishga qaratilgan ilmiy takliflar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: mehnat migratsiyasi, migratsiya omillari, migratsiya sabablari, mehnat bozori, pul jo'natmalari, assimilyatsiya, marginallik, xulq atvor.

RECOMMENDATIONS ON THE PREVENTION OF THE NEGATIVE EFFECTS OF MIGRATION PROCESSES AND SOCIAL PROBLEMS IN SOCIETY LIFE

Imomova Nozimakhon Avazkhanovna
Fergansky Gosudarstvennyy University
Associate professor department "Sociology"
Candidate of Sociological Sciences

Shahrizoda Dosmatova is the daughter of Umidjon
1st year student of "Sociology" course
Nigora Abdukahhorova is the daughter of Shukhrat
1st year student of "Sociology" course

Annotation: *In the article, the negative impact of migration processes in the life of the society, its social and economic aspects, as well as recommendations for the prevention of social problems are given. Also, as a result of the increase in the volume of labor migration, the opportunities aimed at forming a mechanism of positive influence on the country's economy and its implementation are highlighted. At this point, the study focuses on the problems of adaptation of migrants to a foreign environment and the negative consequences such as the assimilation formed in them as a result of this, as well as the formation of a marginal character. Scientific proposals aimed at preventing them are presented.*

Key words: *labor migration, factors of migration, reasons for migration, labor market, remittances, assimilation, marginality, behavior.*

All countries of the world are treated as an active participant in international migration. Today, international migration is a large-scale, complex, global, dynamic and influential process. Many countries of the world are at one time embodied both as donors and as a recipient state. It is mainly explained by the fact that in countries where labor migrants go and transit, there are problems with migration and new opportunities. The level of social, cultural and economic stability is an urgent problem in the formation of migration policy in modern countries at a national and international level. In determining the relevance of this area, it is required to study the migration policy on the basis of scientific approaches at the macro level. The imperfection (uncertainty) of migration policy reinforces its negative consequences, including:

- migration law;
- migrant learning the economic structure;
- economic disorganization;
- public opinion;
- nationalities, ethnic groups, confessions and Bashkirs;
- offenses can be investigated.

Currently, the EU can decide on possible migration, subsequent migration of the State and the impact of the Salbi life community on its protection as a clear, comprehensive public policy required by law.

Also, country settlement of migrant workers by decision of the Ministry of Jan Biri illegal migration program of the country keng tus olganligidir. On the basis of

Asosia sabablari quyidagilar:

Throughout the country, the labor market is a potential market for kattalyga, the worker has the right to long-term education.;

In accordance with the legislation of the Republic of Tajikistan, in accordance
with the legislation of the Republic of Tajikistan, in accordance with the legislation
of the Republic of Tajikistan, in accordance with the legislation of the Republic of
Tajikistan, in accordance with the legislation of the Republic of Tajikistan, in
accordance with the legislation of the Republic of Tajikistan, in accordance with
the legislation of the Republic of Tajikistan, in accordance with the legislation In
accordance with the legislation of the Republic of Tajikistan, in accordance with
the legislation of the Republic of Tajikistan, in accordance with the legislation of
the Republic of Tajikistan, in accordance with the legislation of the Republic of
Tajikistan, in accordance with the legislation of the Republic of Tajikistan, in
accordance with the legislation of the Republic of Tajikistan.;

labor migration is necessary for the development of the country bitim,
kelishuv or memorandum of the imzolanmaganliga;

While the Bundesbund only partially restored the Russian Federation and the Republic of Zhanuba Korea, the Bundesbund of the Russian Federation restored Tuzilangan labor migration on the territory of Karamasdan, the Bundesbund of the Russian Federation restored Tuzilangan labor migration on the territory of Karamasdan, the Bundesbund of the Russian Federation restored Tuzilangan labor migration on the territory of Karamasdan, the Bundesbund of the Russian Federation restored Tuzilangan labor migration on the territory of Karamasdan, the Bundesbund of the Russian Federation restored Tuzilangan labor migration on the territory of Karamasdan, the Bundesbund of the Russian Federation restored Tuzilangan labor migration on the territory of Karamasdana; Despite the fact that the country was developing, despite the fact that migrants made up the bulk of the European Union, migration to the countries of the European Union occurred mainly due to labor shortages and labor migration.

On the other hand, labor migration is very relevant nowadays, as usual, and it is of great importance, and currently there are many problems related to labor migration. By origin, a migrant as a psychologist is a person whom he treats with great respect, because, firstly, work is a limiter of the vital activity of an absolutely

young environment and conditions in which he works all night. In turn, the country's working population is discriminated against and harshly treated by others.

So to new stimuli correspond to the migration movement of people of Uzbek origin in the stereotypical environment of Chikib shahlar in relationships, the personality of hulkatvar is a component of the Uzbek moslashuvchanligid movement. Shahsning moslashuvi social - yash, but moslashish zharaeni yangi muxitga bu shahsning xisoblanadi. Izhtimoi moslashuv ga yangi izhtimoi izhtimoi zharaenlarga moslashishni conditions, the nature of psychological yangi muxitga moslashishda fair is hosted by shakhsning muammolarni to ishlashi, around them is the atmosphere of communication of the srnatish bilan, yangi xos bulgan hususiyatlarni ga, culture and activities, based on kadriylar ananalar in this yash yrganish kab is required.

Migrants mainly depend on the environmental conditions created by Turley Hill: different climatic conditions , culture and appreciation on the other hand , in social life, the environment is different at the same time, despite the fact that there are differences in ethnic, religious and cultural origin in the country, people cannot communicate with each other, material and the cultural gap between them can be difficult because of the stress associated with the Ministry.

Realized the complexity of this process Stefanenko* emphasized the impact of the social environment on the individual and the social environment as a result of the isochlide, while individuals and groups of people discussed their goals and sought to limit the valuable Belgilab value.

В.В.Константинов* studying the process of adaptation of forced labor migrants to a new living environment, he describes it as “the influence of the social environment in the process of meeting the needs of people in the adaptation of forced labor migrants to the requirements of a new social environment in which an individual seeks to re-structure behavioral psychology and lifestyle.” So, in the

* Стефаненко Т. Г.Этнопсихология. – М.: Институт психологии РАН, «Академический проект», 1999. – 320 с.

adaptation of migrants moving for any purpose, strong psychological changes are observed.

Urrently, the country notes that as a result of ongoing national migration, countries continue to value human psychology and its assimilation and marginalization. This verse of the Quran says that if a person is not a Muslim, then he is not a Muslim. Migration had a great impact on the upbringing of children, had a great impact on the Uzbek people and, at the same time, had a great impact on the living conditions of the descendants of Rohan tetik. Basically, the fathers are seasonal or temporary migrants amalga oshirib, grandfathers are Buvis or Bashkirs neighboring Karamag, raised in an Uzbek family near Beradigan. At the same time, as in other cases, when it comes to raising children, they must be educated in spirit and spirit, as well as socially. Yana shundai statlardan, ota-onasi bilan birgalikda migration status of stay of kechirgan bolalard kuzatiladi. They can be stacked at the top of the wing, while the environment can be crossed at the bottom. It is known that labor migration has had a great impact on the children of migrant workers living abroad. Firstly, they are shaking with tension, and secondly, they complain. They may be devoid of shakiness or be in a state of heightened parenting apart from others. In particular, a nation can be recognized as worthy of respect, honor, respect for its dignity, modesty, and family values, which are of great importance for national education.

It was through our question that we give to migrants who have lived in a foreign country for more than 3 years that made it possible to determine the degree of changes in their psyche and that of family members. The opinions of representatives of different professions of the population were also studied about the factors affecting the dynamics of labor migration processes. The basis of the study is a comparative analysis of empirical data, the content of various documents and materials*.

Respondents aged between 18 and 65 years participated in the polls in Fergana, Andijan and Namangan, Surkhandarya regions and Tashkent City. The study

* 2022 yil O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi, Davlat Statistika Qo'mitasi tomonidan taqdim etilgan statistik materiallar, shuningdek, ochiq manbalardan olingan ma'lumotlar.

involved 1,200 people, 59% male and 41% female. The majority of respondents were between the ages of 31 and 40 (44%), with intermediate specializations (45%) and secondary education (35%). At the same time, the proportion of respondents with higher education was 20% (16% who completed a bachelor's degree, 4% - Master's degree).

A comparative analysis of the results of a 2017-2020 sociological study found that women in demographic indicators were more likely to legally exit than men. In this, mainly to questions about the legal consciousness of individuals, a third of respondents (34% in women and 28% in men respectively) legally file documents abroad in the migrant service. In this case, 30% would buy documents through intermediaries, while 10% would claim that the documents were purchased from individuals working in government bodies, and another 7% from individuals working in respondent Migration Service. 6% of participants did not answer this question

With the same question, according to the results of a survey of migrant workers from the period 2020-2023, according to demographic indicators (illegal labor migration), in 2017 it was 34%, while by 2023 the number of migrant workers increased by 39%. At the same time, female respondents (39% of women) are used by migrants in the legal labor migration service. while 34% purchase Zi documents through intermediaries, 12% claim that the documents were purchased from individuals working in government bodies and another 8% from individuals working in the respondent Migration Service. 5% of participants did not answer this question.

Through the next question (Did you go to a foreign country family? (husband and wife?)) family departures to a foreign country were identified and addressed with the following question.

Family to a foreign country that is, who did your children stay with if the couple went together? When asked, 51% of respondents said they left their children with their parents, while 13% of respondents indicated that the children stayed with their uncle or uncle and 19% of respondents indicated that they left

their children with their aunt, while 2% answered that zi stayed with the nanny. Together with this, 3% of respondents indicated that they left their children to their neighbors. And 12% of respondents noted that children remained with the father or mother, since only one person from the family went to work.

Through our next question, it made it possible to analyze the state of mind in children affected by migration.

According to the responses shown in this diagram, 20% of respondents (18% in 2018) mentioned that their children had developed a state of aggressiveness. Also (26% in 2018)while 24% of respondents felt their children had a more hesitant condition compared to other children, (22% in 2018) 18% of parents indicated that their children had reading problems. 30% of respondents (34% in 2018) recorded that they did not notice any changes in their children.

Of course, the fact that close people live in another country in the long run is maximized by the possibility of parents being able to fully engage in the upbringing of their own children, which, as a result of the fact that the family causes cases of alienation from one another, child control is limited. At the same time, Sobik migrants, who have adapted to the achlokian criteria of an alien mukhit, are dressed in a Kayta reception kilish for their family mukhit, which begins to differ in how they see khayot with family members and children. The khayotiy views of people with whom uzok vakt did not live together are alienated from each other. The consequence of these problems in relationships can be the cause of family quarrels, hattoki divorce, the growth of children without a father or mother.

In summary, the impact of mass migration on the life of society is required to be regularly monitored by the government. It will also be important not to be ignored that the cases of family couples who are mainly going to work abroad, in which their children remain unattended in most cases – the inability of Guardians to fully deal with children, will cause a number of unavoidable situations in the future.

“VAHDATUL VUJUD” NAZARIYASI TURLI TALQINLARDA

Mirzaraximov Baxtiyor

Farg‘ona davlat universiteti dotsenti

Annotatsiya: Borliq haqidagi ta’limot falsafaning eng muhim markaziy fundamental masalasi hisoblanadi, chunki falsafa o’rganadigan qaysi bir masalani olmaylik, u borliq muammosi bilan bog’liq ekanligini ko’ramiz. Maqolada arab dunyosida katta muhokamalarga sabab bo’lgan nazriya vahdatul vujud yani borliq haqidagi nazariya ilmiy tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: vahdatul vujud, borliq, aksidensiya, panenteizm, mavjudiyat

Аннотация: Учение о существовании является важнейшим центральным фундаментальным вопросом философии, поскольку мы видим, что какой бы вопрос ни изучала философия, он связан с проблемой существования. В статье научно анализируется назрия вахдатуль вуджуд, вызвавшая большие дискуссии в арабском мире.

Ключевые слова: единство существования, существование, случайность, панентеизм, существование.

Abstract: The doctrine of existence is the most important central fundamental question of philosophy, because we see that no matter what issue philosophy studies, it is connected with the problem of existence. In the article, the nazriya vahdatul wujud, which has caused great discussions in the Arab world, is scientifically analyzed.

Key words: unity of existence, existence, accident, panentheism, existence

Vahdatul Vujud (arabcha: **الوجود وحدة** — «mavjudiyatning yagonaligi») — so‘zma-so‘z tarjima qilinganda "yagonalikning mavjudligi" degan ma’noni anglatadi. Bu nazariya, asosan, Islomdagi tasavvufiy (sufiy) ta’limotlarining markaziy fikrlaridan biri bo’lib, barcha mavjudotlarning, huddi uning ichida inson va uning ruhi bilan birgalikda, yagona va birlashgan Vujudga (mavjudiyat) bag’ishlanganligini ta’kidlaydi.

Tasavvufiy ta’limotlarda, ayniqsa, **Ibn Arabiy** (1165-1240) kabi atiga mashhur va murakkab tafsirlarni yaratgan olimlar orqali shakllangan Vahdatul Vujud, uning ma’naviy va metafizik mohiyati bilan bog’liq bo’lib, nafsni, ruhni va Allohni birlashtirishga harakat qilgan.

Insoniyat o‘zining butun ongli hayoti mobaynida o‘zini qurshab turgan olamni anglab yetishga intilib keldi. Ammo uning dastlabki bilimlari uzuq-yuluq, bir-biriga bog‘lanmagan fragmentar bilimlar yig‘indisidan iborat edi. Bora-bora inson o‘zi va atrofidagi intellektual kuchlar, to‘plangan bilimlarni tartibga solishga, sistemalashtirishga, klassifikatsiya qilishga kirishib ketdi. Bu bilimlarning

hammasini yagona tizimga solib umumlashtirilsa, insoniyatning borliq haqida bilimlari sistemasi vujudga keladi. Har qanday kishining faoliyati u yoki bu tarzda borliq bilan, borliq haqidagi bilimlar bilan bog'langandir.

Haqiqatdan ham borliq va unga munosabat masalasi falsafiy qarashlarda markaziy dunyoqarash va metodologik muammolarning asosi hisoblanadi. Borliq haqidagi falsafiy munozaralar falsafa tarixida muhim dunyoqarash muammosi sifatida qadimdan davom etib kelgan va shunday bo'lib qoladi.

Forobiyning fikricha, borliq Xudodir va faqat ugina mohiyatlarga vujud bag'ishlaydi. Forobiy falsafa tarixida birinchi bo'lib mavjudotlarni ikki qismga: aqliy vujudga va mohiyatga, mohiyatlarni esa to'qqiz javhar va araz (aksidensiya) tushunchasiga taqsim qiladi. Vaholanki, Arastuning o'nta kategoriyasi, vujud ma'quloti bo'lib, mohiyat tushunchasi emas. Binobarin, bunday taqsimlash tarzi ahamiyatsiz va shunchaki bir ish emas. Uni hikmat asoslariga kiritilgan juz'iy o'zgartirishgina deb emas, balki islom falsafasidagi asosiy masalalarga qo'yilgan yechimlar rejasi, deb qabul qilmoq kerak. Shunga asosan, endi haqiqat va sababiyat tushunchalari mutlaqo boshqacha ma'no kasb etadi. Forobiy aytganidek, Haq Xudodir va haqiqatning boshqa ma'nolari uning asarlarida xuddi shu ma'noda qo'llaniladi. Zero, barcha mavjudotlar ilmi ilohiyda mavjud bo'lib, nimaiki ilohiy qazoda bor bo'lgan bo'lsa, qadar darajasiga tushib qolgan, deydi u[1]. Xuddi shuningdek, Haqni azaliy, deganda, alloma aynan mana shu ma'noga asosiy e'tiborni qaratadi. Bunga qo'shimcha sifatida yana shuni aytish mumkinki, sababiyat ham uning asarlarida boshqacha ko'rinish va talqinga ega bo'lib, ko'proq faollik ma'nosini kasb etadi. Bu ma'nolarning hech birini yunon faylasuflari asarlaridan topa olmaymiz. Agar diqqat bilan kuzatsak, shu narsa ma'lum bo'ladiki, islom falsafasida yunon falsafasiga xos bo'lmagan biror yangi masala o'rta qo'yilsa, bu faqat diniy mulohazadan kelib chiqibgina shunday qilingan, deyish mutlaqo noto'g'ridir. Chunki, aksariyat hollarda bunday masalalar yangi usulning zaruriyati tufayligina yangicha tarzda qo'yilgan.

Tasavvufda bu tushuncha vahdati vujud, vahdati shuhud va vahdati mavjud nazariyasi sifatida yoritilgan. Mazkur nazariya falsafiy va irfoniy asoslarga tayanadi.

Vahdatul-mavjud (arab.-mavjudot birligi). Panteistik va panenteistik ta'limotlar sintezi. Milodiy I asrdan boshlab, turli davrlarda turfa diniy-falsafiy ta'limotlar tarkibida mavjud bo'lgan qarashlar majmuasi. Hind diniy e'tiqodiy qarashlarida «advayta-vedanta ta'limoti sifatida namoyon bo'ladi.

Vahdatul-mavjud moddiy olam Xudo vujudida mavjud, biroq Xudo olamga singib ketgan emas (panenteizm) degan g'oyani ilgari suradi. Unga ko'ra, Xudo koinot qamrab olgan barcha narsalarda (ajzo) mavjud, shu bilan birga ulardan tashqari mavjuddir. Xudo koinotni qamrab olgan, ammo koinot Xudoni qamrab olaolmaydi. A'zo egasi a'zoni anglay olgani holda, a'zo o'z egasini anglay olmagan kabi, Xudo koinotni anglaydi, ammo koinot uni anglay olmaydi.

Vahdatush-shuhud (arab. – guvohliklar birligi). Halloj, Jiyliy va Simnoniy kabi mutasavviflar tomonidan ilgari surilgan bir-birini taqozo etmaydigan, mustaqil g'oyalarning nomi bo'lib, matnlarda uchraydigan atamaning ma'nolari turli davrlarda turlicha ma'nolarni anglatib kelgan.

Halloj va uning izdoshlari asarlarida uchraydigan vahdatush-shuhud Halloj tomonidan ilgari surilgan Lohut va Nosutning birligi haqidagi ta'limot bo'lib, unga ko'ra Iloh so'fiyning qalbida o'zini mushohda qiladi (kuzatadi) va o'z navbatida so'fiy ham o'zida Ilohn mushohada qiladi, ammo bu bilan so'fiyda «javhar» o'zgarishi sodir bo'lmaydi.

Vahdat ul - vujud nazariyasining ko'proq qadimgi Yunonistonda Aflotun (m.a.427-347yy), Flutin (m.a.270-204 y.y.) qarashlari bilan umumiyliigi mavjud.

Aflotun (Platon) butun dunyo haqiqiy borliqning, ya'ni «g'oyalar dunyosining» mahsuli, soyasidir, deb ta'limot bersa[2], Flutin (Plotin) haqiqatni bitta va birlikni butun borliqning asli va asosiy manbai deb tushunadi. Uningcha, barcha mavjudot o'sha birinchi mabda (boshlang'ich joy, nuqta) dan sizib chiqib, nihoyatda unga qaytib boradi.[3]

Boyazid Bistomiy tasavvufda «ishq» va «vahdat g'oyalarini ilgari surgan. «Sukr (sarxushlik-bexudlik) tushunchasini tasavvufga olib kirgan. Unda «vahdatul-vujud fikrining ilk nishonalari ko'rinadi. Boyazid Bistomiyning sukr holatida aytgan shatahotlari Mansur Halloj va Ibn Arabiy kabi vahdatul-vujudchi so'fiylarga katta ta'sir ko'rsatgan. Uning ta'limotiga ko'ra, inson zikr holatida o'zligini unutadi (g'alaba) va Xudo ishqidan mast bo'lib (sukr - bexudlik) butun vujudini his-tuyg'u qamrab oladi, pirovardida u Xudoda fano (yo'q) bo'lib (erib) ketadi. Bunday holatni u fano (mavjudlikni yo'qotish) deb atab, ilk bor bu tushunchani tasavvufga kiritadi.

Vahdatul Vujud nazariyasi Islamdagi tasavvufiy ta'limotning muhim qismlaridan biri bo'lib, uning inson ruhiyati va olamni, ularning Alloh bilan bog'lanishi orqali tushunishga qaratilgan. Turli talqinlar va yozuvlar bu nazariyaning ta'limotini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi, har bir mutafakkir bu nazariyani o'ziga xos ravishda izohlagan. Islamiy mutakallimlar va filosoflarning fikrlariga ko'ra, Vahdatul Vujud — bu insonning ma'naviy yo'li va yagonalikka yo'nalgan yo'l.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Rizo Dovariy Ardakoni. Forobiy – muassis falsafaye islomi. –B.123-124 (fors tilida).
2. Yo'ldoshev S., Usmonov M., Karimov R. Qadimgi va o'rta asr G'arbiy Yevropa falsafasi.-T.: Sharq. 2003. – 46 - 132 b.
3. Abdulhakim Shar'iy Jo'zjoniy. Tasavvuf va inson. -T.: Adolat. 2001. – 20 b.

O'ZBEK XALQINING IJTIMOIIY-MADANIY TURMUSHIDA JISMONIY TARBIYA HAMDA SPORTNING SHAKLLANISH VA RIVOJLANISH TARIXI

Maqsumov Nabijon Ortiqboyevich

FarDU O'zbekiston tarixi kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston xalqlari tarixida jismoniy tarbiya va sportning shakllanish tarixi yoritilgan. Shuningdek, qadimgi davrda jismoniy tarbiya va sportning dastlabki ko'rinishlari bayon qilingan.

Абстракт: В данной статье описана история становления физического воспитания и спорта в истории народов Узбекистана. Также описаны первые проявления физического воспитания и спорта в древности.

Annotation: This article describes the history of the formation of physical education and sports in the history of the peoples of Uzbekistan. Also, the first manifestations of physical education and sports in ancient times are described.

Kalit soʻzlar: jismoniy tarbiya, sport, turmush tarzi, taʼlim-tarbiya, tosh davri, yugurish, uloqtirish, olishish, ovchilik.

Ключевые слова: физическая культура, спорт, образ жизни, воспитание, каменный век, бег, метание, ловля, охота.

Key words: physical training, sport, lifestyle, education, stone age, running, throwing, fetching, hunting.

Jismoniy tarbiya va sportning ijtimoiy-tarbiyaviy xususiyati shundaki, u inson salomatligini mustahkamlash, yosh avlodning jismoniy barkamolligini hamda sport mahoratini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Uning tarixiy xususiyati esa taʼlim-tarbiya va ijtimoiy turmushdagi afzalliklarni yanada takomillashtirishga xizmat qiluvchi muhim jarayon ekanligidadir.

Oʻzbek xalqi ham boshqa millatlar kabi qadimgi davrlardan jismoniy mehnat bilan shugʻullanib kelgan. Turmush tarzi asosini tashkil qilgan ishlab chiqaruvchi xoʻjalik turi sanalgan dehqonchilik va chorvachilik odamlarni jismoniy va maʼnaviy nuqtai nazardan shakllanishiga ham yordam bergan. Ajdodlarimizning ijtimoiy-madaniy hayotini yorituvchi tarixiy manbalarning aksariyati respublika Tarix, arxeologiya va sanʼat muzeylari va davlat arxivlarida saqlanmoqda.

Maʼlumki, bundan 100–40 ming yil avval (oʻrta paleolit) Mustye davrida iqlim soviy boshlagan. Odamlar yashash uchun tabiat bilan kurashib, toshlardan qurol yasashni takomillashtirib, yirik hayvon va baliqlarni ovlashga kirishgan. Olov chiqarish vositalarini ixtiro qilib, yashash uchun gʻor, yertoʻla, chayla va boshqa boshpanalar qurishgan. Bu jarayonlar tabiiyki, insonlardan jismonan baquvvat, kuchli, chaqqon boʻlishini talab etgan.

Tarixiy tadqiqotlar natijalariga qaraganda, qadimgi odamlar hayvonlarni ovlashda turli qurollardan foydalanishgan. Jismoniy chiniqish va oʻljani qoʻlga kiritish uchun turli xil murakkab harakatlarni (yugurish, olishish, uloqtirish, sakrash, himoya qilish va hokazo) bajarishga toʻgʻri kelgan. Oʻz navbatida, bolalarni ham yoshligidanoq bunday faoliyatlarga tayyorlaganlar. Natijada, hozirgi zamon jismoniy tarbiyasining ayrim namunalari (sakrash, yugurish, kurashish, uloqtirish, suzish va h.k.) yuzaga kela boshlagan.

E'tirof etish kerakki, zardushtiylik dinining muqaddas kitobi «Avesto» va «Alpomish», «Go'ro'g'li» kabi xalq dostonlari hamda o'nlab qo'lyozma asarlar, xalq og'zaki ijodiyoti namunalarida ham eng qadimgi avlodlarimiz madaniyati, jismoniy tarbiyasi haqida qimmatli ma'lumotlar keltirilgan [1;183].

O'zbekiston xalqlari madaniy tarixi juda ko'p manbalarda o'z ifodasini topgan. Ularning mazmunida umumiy madaniyatning tarkibiy qismi sifatida jismoniy madaniyat bilan bog'liq ba'zi bir dalillar, ashyolar ham bayon etilganligi muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda.

E'tirof etish kerakki, ajdodlar madaniyati va taraqqiyot jarayonlari ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy rivojlanish bilan chambarchas bog'lanib kelgan. Bu esa insonlarning madaniy turmush sharoiti, jismoniy madaniyati ham rivojlanib borganligini tasdiqlaydi. Shunga asosan ajdodlarimizning jismoniy madaniyati va rivojlanish tarixini turli davrlardagi madaniyat, ma'rifat, tarixiy voqealar, urf-odatlar, an'analardan alohida ajratib o'rganib bo'lmaydi. Ajdodlar ijtimoiy-madaniy turmush sharoiti, ma'lum davrlardagi ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy va boshqa faoliyatlari tarkibiga kirib ketgan jismoniy madaniyat jarayonlarini hozirgi davr talablari asosida o'tmishga bog'lab o'rganish, uni o'qitish, hamda yoshlarga singdirish maqsadga muvofiqdir.

Markaziy Osiyoning ovchi va baliqchi jamoalari yodgorliklari orasida va Markaziy Farg'ona yodgorliklari (Zambar, Taynoq, Yangiqadam, Madiyor, Sariqsuv, Mingbuloq) kabilar ajralib turadi [2;13].

Ibtidoiy jamoada so'nggi paleolitga o'tilishi bilan ishlab chiqaruvchi kuchlar, ijtimoiy munosabatlar va odam qiyofasida o'zgarishlar paydo bo'lgan. Bu davrga kelib mehnat qurollari ancha takomillashgan, suyak va shoxdan yasalgan buyumlar: igna, bigiz, qarmoq, kamon o'qi va har xil bezaklar shakllangan. Tosh va suyaklarni parmalaganlar. Toshlar, sopol idishlarga odamlar, hayvonlarning rasmlarini chizganlar. Mezolit va paleolit davrining yutuqlaridan biri nayzaning ixtiro qilinishi bo'lib, bu tufayli ovchilik rivojlandi, tirik hayvonlarni birgalashib ovlash katta ahamiyat kasb etdi [3;17]. Ma'lumki, nayzani ushlash tartiblari, uni mo'ljalga va uzoqqa otish (uloqtirish) qulay hamda oson emas. Uning texnik qoidalari, uslublari

bo'ladi. Shuningdek yetarli darajada chaqqonlik, merganlik va chidamlilikni talab etadi. O'z-o'zidan ma'lumki, bu natijalarga erishish uchun maxsus tayyorgarlik, ularni o'rgatuvchi, tarbiyachilar zarur bo'lgan. Hayvonlarni birgalashib tutish, ularni quvib yetish va otish ham oson emas. Shu sababdan, oilalarda maxsus tayyorgarlik ishlarini ko'rishgan va jismoniy sifatlarni tarbiyalash ishlari olib borilgan.

Oilada bolalarni tarbiyalashda tabiiy harakatlar (yurish, yugurish, sakrash, uloqtirish, suvda suzish va h.k.) va turli harakatli o'yinlar eng asosiy vosita va omillardan biri bo'lib xizmat qilgan. Bolalarning yoshi, jismoniy rivojlanish holatlarini hisobga olgan holda, ularni guruhlariga ajratib o'ynatish o'sha davrlardayoq ma'lum maqsad yo'lida vujudga kelgan. Masalan, kichik yoshdagi bolalarga «Mushuk va sichqon», «Qushlar pirr etib uchdi», «G'ozlar va o'rdaklar» kabi o'yinlarga o'rgatishdan boshlangan. O'rta yoshdagi bolalar o'yinlarida «Kalxat keldi», «Xo'rozlar jangi», «Kim chaqqon» kabi o'yinlarda, estafetalar, to'siqli yugurishlar qo'llanilgan. Katta yoshdagi bolalarga esa tez yugurish, kuch sinashish (kurash, mushtlashish, tosh ko'tarish kabilar), daraxtlarga tirmashib chiqish, suvda tez suzish, hayvonlarga nayza sanchish (belgilangan doiralar, buyumlar va h.k.) kabi murakkab o'yinlar, mashqlar o'rgatilgan [4;51].

Shuni eslatish lozimki, VI asrda Eron Ahmoniylari, keyinchalik (329–327 yillarda) Aleksandr Makedonskiy (Iskandar Zulqarnayn) Markaziy Osiyoni bosib olib, o'zlarining madaniyati, dini va ijtimoiy-iqtisodiy boshqarish usullarini o'rnatganlar. O'sha davrlarda Markaziy Osiyo hududida yashagan xalqlar bosqinchilarga qarshi qo'zg'olonlar ko'targan, jiddiy kurashlar olib borgan. Bunday hollarda askarlar va xalqning asosiy jangovorlik qurollari kamondan o'q otish, nayza bilan sanchish, qilichbozlik, turli xil vositalar (to'qmoq, kaltak, bolta, pichoq va h.q.) bo'lgan. Jangchilarning ma'lum qismi otda yurishgan. Bu holat jangchidan ot ustida turib barcha qurol vositalari bilan jang qilish, jismoniy jihatdan baquvvat, uddaburon bo'lishni talab qilgan.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlashimiz mumkinki, islom qadriyatlarini xalq ma'naviy hayotining uzviy qismi sifatida uning turmush tarzidan, hatti-harakatidan munosib o'rin oldi. Islom dunyosining kengayishi bilan yagona xudoga e'tiqod etish,

itoat etish, har kim o'zini toza tutishi, oila va qavm-qarindoshlar orasida bu g'oyalarni tarqatish kuchaydi. Islom madaniyati jismni toza tutish, vaqtida uxlash, dam olish, to'g'ri ovqatlanish, bolalarni yoshlikdan odobli bo'lishga o'rgatishga da'vat qildi.

Манбалар ва адабиётлар / Источники и литература / References

1. Алпомиш достони. I-II қисмлар. – Тошкент: Ўзбекистон, 1992. – Б. 183; Гўрўғли достони. – Тошкент: Фан, 1994. – Б. 136; Махмудов Т. «Авесто» ҳақида. – Тошкент: Шарқ, 2000.
2. Ўзбекистон халқлари тарихи. – Тошкент: Фан, 1992. 1-жилд. – Б. 13.
3. Ўзбекистон тарихи ва маданияти. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. – Б. 17.
4. Расулов О.Т., Пўлатов О.О. ва бошқалар. Ўзбек миллий ўйинлари. Услубий қўлланма. – Тошкент: ЎзДЖТИ, 1996.

O'ZBEKISTONDA MADANIY MEROS OBYEKTLARINING XORIJ TARIXSHUNOSLIGIDA O'RGANILISHI

Rasulov Ma'murjon Foziljonovich

Farg'ona davlat universiteti Jahon tarixi kafedrasi dotsenti, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

Аннотация : В статье на основе зарубежных и отечественных источников проведен сравнительный анализ состояния и сохранения объектов культурного наследия нашей страны, их научного изучения и использования в период советской власти и годы независимости.

Ключевые слова и фразы: объекты культурного наследия, советское государство, зарубежная историография, зарубежная печать, мечеть, медресе, архитектурный памятник, “мягкая сила”.

Annotation: In the article, based on foreign and local sources, a comparative analysis of the state and preservation of cultural heritage objects of our country, their scientific study and use during the period of Soviet power and the years of independence is carried out.

Key words and phrases: objects of cultural heritage, the Soviet state, foreign historiography, foreign press, mosque, madrasah, architectural monument, “soft power”.

Istiqlol yillarida respublikadagi tarixiy-madaniy meros obyektlarni tadqiq etish va dunyo ilm ahliga yetkazishda xorijiy tadqiqotchilarning asarlari ham muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekistonda madaniy meros obyektlari tarixi tarixshunosligini o'rganishda manba va adabiyotlarni turli tarixiy davrlarga bo'lib o'rganish maqsadga muvofiq bo'ladi. Shunda muammoga oid tarixiy ma'lumotlarni tahlil qilish va ilmiy xulosa chiqarish imkoniyatlari kengayadi. Bundan tashqari, o'sha ma'lumotlar orqali

madaniy meros obyektlarining ahvoli, ularga bo'lgan munosabat davrlar kesimida aniq namoyon bo'ladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, madaniy meros obyektlari tarixi tarixshunosligini quyidagicha davrlashtirish mumkin:

- Chor Rossiyasi mustamlakachiligi va sovet mustabid tuzumi davri tarixiga oid asarlar;
- Istiqlol yillarida yaratilgan tarixga oid asarlar;
- Xorijda yaratilgan asarlar va ilmiy tadqiqotlar.

Ko'rib chiqilayotgan masala bo'yicha xorij tarixshunosligini ham, o'z navbatida, ikki guruhga bo'lib o'rganish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- Chor Rossiyasi mustamlakachiligi va sovet mustabid tuzumi davri tarixiga oid asarlar;
- Istiqlol yillariga oid tadqiqotlar.

Chor Rossiyasi mustamlakachiligi va sovet mustabid tuzumi davrida O'zbekistondagi madaniy meros obyektlari tarixi tarixshunosligiga oid xorij adabiyotlari tahlili shuni ko'rsatadiki, bu asarlarda, asosan, masalaga ko'proq ijtimoiy-siyosiy va mafkuraviy jihatdan baho berilganligi ko'zga tashlanadi. Jumladan, chor Rossiyasi va sovet davrida madaniy meros va uni saqlash, muhofaza qilish borasida mustamlakachilik kayfiyati, uning natijasida madaniy meros obyektlarining ayanchli ahvolga tushganligi kabi holatlariga e'tibor qaratiladi. Masalan, 1980-yilda Vashingtonda ma'ruza qilgan yetakchi islomshunos, professor Bennigsen [1.] O'rta Osiyo masjid va madarasalari haqida quyidagi ma'lumotlarni keltiradi: "1917-yilgacha, ya'ni inqilobgacha O'rta Osiyo musulmonlari musulmon dunyosida sezilarli o'rin egallar edi. Ularning ko'zga ko'ringan vakillari Parij, Istambul va Berlin universitetlarida ta'lim olardi. 1913-yilda O'rta Osiyoda diniy ta'lim bergan qariyb 26 ming ommaviy masjid va madarsalar mavjud bo'lgan. 10 minglab talabalar mazkur madrasalarni tamomlab, munosib din arboblari bo'lganlar.

Bolsheviklarning hokimiyatga kelishi bilan vaziyat butunlay o'zgardi. Marksizm-leninizmning dinga munosabati hammaga ma'lum: – uni ildizi bilan

quritish. 1930-yilga kelib SSSRda bor-yo‘g‘i 1000 ta atrofida masjid mavjud edi. N.S.Xrushchev hokimiyati davrida ularning soni yana ham kamaydi va 300 taga qisqardi. Inqilobgacha faoliyat ko‘rsatgan 14 ming diniy maktab va madrasadan 500 tasi qoldi. Keyinchalik, diniy institutlarning tugatilishi munosabati bilan hammasi yopildi” [2.]. Agar O‘zbekistonda madaniy meros obyektlarning asosiy qismi diniy marosimlar uchun mo‘ljallangan inshootlar ekanligini hisobga olsak, yuqoridagi faktlardan bu obyektlar va ularni saqlashga bo‘lgan munosabat mustamlakachilik, ayniqsa, sovet mustalakachiligi davrida qay ahvolda bo‘lganligi haqida aniq tasavvurga ega bo‘lish mumkin.

Yuqoridagi dalillardan ko‘rinib turibdiki, sovet tuzumi davrida xorij adabiyotlarida Markaziy Osiyo, xususan, O‘zbekistondagi madaniy meros obyektlari sovet mafkurasining qurboni sifatida tasvirlangan. Ya’ni, madaniy meros obyektlarini saqlash, muhofaza qilish va ulardan foydalanishda mafkuraviy ruhda munosabat hukm surganligi, buning oqibatida ko‘plab madaniy meros obyektlari vayron qilinganligi, yoki tashlandiq holatga keltirilganligi aniq daliliy materiallar asosida xolis yoritilgan.

Sovet davlati parchalanib ketgandan keyin, jumladan, O‘zbekiston mustaqillikka erishgandan so‘ng, madaniy meros obyektlarini yoritishda xorij tarixshunosligida yangicha yondashuvlar vujudga keldi. Endi madaniy meros obyektlari haqidagi ilmiy tadqiqotlar, risolalar va maqolalarda ijtimoiy-siyosiy yondashuvdan ko‘ra ko‘proq jahon sivilizatsiyasining ajralmas qismi hamda uning rivojiga qo‘shgan hissasiga e’tibor qaratila boshlandi. Bular jumlasiga S.M.Gorshenina, Frederik Bopertyui-Bressand, Klod Rapin, S.F.Starr [3.] kabi olimlarning ilmiy-tadqiqotlarini kiritish mumkin. Mazkur tadqiqotchilar O‘zbekistondagi madaniy meros obyektlarini jahon madaniy merosining bir qismi sifatida, turli siyosiy-mafkuraviy qarashlardan xoli ravishda tadqiq etdilar. Ayniqsa, istiqlol yillarida S.M.Gorshenina (O‘zbekistonda tug‘ilib-o‘sgan va 1996-yilda tarix fanidan nomzodlik dissertatsiyasini yoqlagan, hozirda Fransiyada yashab, ilmiy-tadqiqotlar olib boradi – R.M.) va Klod Rapin kabi tadqiqotchilar mahalliy tarixchi va arxeologlar bilan hamkorlikda O‘zbekistondagi madaniy

meros obyektlari va ularning jahon sivilizatsiyasi rivojida o'rnini belgilashda muhim tadqiqotlar olib bormoqdalar.

Fransiyada Temuriylar tarixi va san'atini o'rganish uyushmasi prezidenti Frederik Bopertyui-Bressand o'z tadqiqotlari [4.]da, asosan, Samarqand va u yerdagi me'moriy obidalar, ularning tarixiy ahamiyatini yoritadi. Bundan tashqari, olimning Fransiyada chop etiladigan nufuzli "La Revue" jurnalida "O'zbekona mayin kuch" ("La Soft Power Ouzbek") nomli maqolasi e'lon qilindi. Maqolada quyidagicha fikr bildiriladi: "O'zbekiston o'zining diplomatik faoliyati hamda madaniy ta'sirini jadal kengaytirishga intilmoqda. Xalqaro amaliyotda bunday siyosat "mayin kuch" ("soft power") deb yuritiladi. Shu paytgacha mazkur mexanizm mamlakatga xalqaro hamjamiyatning e'tiborini tortish va uning jahon maydonidagi obro'sini mustahkamlash yo'lida qo'llanilmas edi. Ammo, bugungi kunda O'zbekiston rahbariyati "soft power" imkoniyatlaridan keng foydalanmoqdaki, bu mintaqaning boshqa mamlakatlari uchun ham o'rnak bo'lishi mumkin" [5.].

O'zbekistondagi madaniy meros obyektlari masalasi xorij ilmiy tadqiqotlari bilan birgalikda, matbuotida ham o'z aksini topmoqda. Bu jarayon O'zbekiston istiqboliga erishgandan so'ng, xorijliklar uchun mamlakatga kirish imkoniyatlari kengaygandan keyin yanada kuchaydi. O'zaro ilmiy hamkorlikdan tashqari, turistik oqimning kuchayishi nafaqat olimlar, balki oddiy xorij sayyohlarining ham mamlakatga kelib, O'zbekiston madaniy meros obyektlari haqida o'z fikr-mulohazalarini bildirmoqda.

Masalan, "Biz Markaziy Osiyo madaniyatiga qiziqib kelganmiz. Maqsadimiz tarixiy yodgorliklar va obidalar bilan yaqindan tanishish. Biz ularni tomosha qilib, qoyil qoldik. Bu yerda o'tmishdan qolgan bebaho yodgorliklarni saqlash va ta'mirlashga juda katta ishlar qilinayotgan ekan", – deb yozadi germaniyalik olim Wolfgang Shlotman Kayts [6: 41-42-b].

"Men Buxoro, Samarqand, Xiva, Toshkent shaharlarida bo'ldim, bu shaharlardagi qadimiy me'moriy obidalarining o'zi bir dunyo. Ko'hna Sharqning bor qudrati va ulug'vorligini aks ettirgan bu osmono'par, naqshinkor minoralar qarshisida, shu

yurt kishilari, ajdodlarining aql-zakovati, bilimi, qay darajada yaratuvchanlik kuchiga ega ekanligining shohidi bo'lasan kishi", – deb ta'riflaydi fransiyalik muhandis Julyen Barte [6: 41-42-b].

Xitoyning nufuzli "South China Morning Post" gazetasi jurnalistlarining fikricha, o'zbek zamini chinakam arxitektura ixlosmandlari e'tiborini jalb qila oladi. Ulkan minoralar va masjidlar o'zining go'zalligi bilan kishini hayratga soladi hamda go'yo tarixga qaytib, o'tmishni yorqin tasavvur qilish imkonini beradi [7.].

Buyuk Britaniyaning nufuzli "The Telegraf" gazetasida aytilishicha, Samarqand, Buxoro va Xivaning mahobatli minoralari, lojuvard gumbazlari hamda inson ko'zini qamashtiradigan tillakor naqshlari sayyohlarni kutmoqda. Sharqona bozorlar, mehmondo'st insonlar va ajoyib tabiat manzaralari sayyohatning mazmunli kechishini ta'minlaydi [8.].

Buyuk Britaniyaning yana bir nufuzli "Financial times" gazetasida O'zbekistonning tarixiy shaharlari, shu jumladan, Samarqand va Buxoroning me'moriy obidalari, ularning mahobati hamda go'zalligi tavsiflanadi [9.].

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, O'zbekistondagi madaniy meros obyektlari masalasi xorij tarixshunosligida dolzarb mavzu sifatida o'rganilib kelingan va hozirda ham bu jarayon davom etmoqda. Chor Rossiyasi va sovet davlati hukmronligi davri haqidagi xorij adabiyotlarida Markaziy Osiyo, xususan, O'zbekistondagi madaniy meros obyektlari masalasiga ijtimoiy-siyosiy va mafkuraviy nuqtai nazardan yondashilgan bo'lsa, istiqlol yillarida yangicha yondashuv asosida, ya'ni me'moriy obidalarni jahon sivilizatsiyasining ajralmas qismi sifatida madaniy-ma'rifiy jihatlarini o'rganila boshlandi. Xorij tadqiqotchilari mahalliy tarixchi-olimlar, me'morlar va sohaga tegishli mutaxassislar o'rtasida hamkorlikning yo'lga qo'yilishi natijasida yangi ilmiy natijalarga erishilmoqda.

Манбалар ва адабиётлар / Источники и литература / References

1. Bennigsen A.A. Soviet strategy and islam. London, 1989; Bennigsen A.A., Enders Wimbush S. Islam in the Soviet Union. London, New York, 1979; Bennigsen A.A. Muslim National Communism in the Soviet Union: a revolutionary strategy for the colonial world,

- Chicago, 1979; Bennigsen A.A. Muslims of the Soviet Empire. A Guide, Bloomington, Ind., 1986; Bennigsen A.A., Broxup M. The Islamic Threat to the Soviet State. London, 1983.
2. Каранг: Muslim National Communism in the Soviet Union: a revolutionary strategy for the colonial world, Chicago, 1979, (coedited with S. Enders Wimbush); ЎзМА, 2456-фонд, 1-рўйхат, 633-иш, 236-варақ.
 3. Beaupertuis-Bressand F. L'or bleu de Samarkand. L'Union Linotypiste. Paris. 1997; Gorshenina S.M. La Route de Samarcande (L'Asie centrale dans l'objectif des voyageurs d'autrefois). Editions Olizane. Genève. 2000; Gorshenina S.M. et Claude Rapin. De Kaboul á Samarkande (Les archéologues en Asie centrale). Découvertes Gallimard archéologie. Gallimard. 2001.Старр С.Ф. Утраченное Просвещение: Золотой век Центральной Азии от арабского завоевания до времен Тамерлана. Москва, 2017.
 4. Beaupertuis-Bressand F. L'or bleu de Samarkand. L'Union Linotypiste. Paris. 1997.
 5. Ўзбекистон ўз маданияти ва тарихини тарғиб қилишда ноёб механизмни қўлламоқда // Халқ сўзи. 2018. 27 март.
 6. Бойтуллаев Р. Меъморий обидалар – маънавий бойлигимиз // Мулоқот. 2004. № 3. – Б. 41-42.
 7. Мирзаев А. Ўзбекистон Осиёнинг энг тез ўсиб бораётган туризм йўналишига айланди // Халқ сўзи. 2018. 7 ноябрь. № 230.
 8. Ўзбекистон – 2019 йилда бориш лозим бўлган 10 та мамлакатдан бири // Халқ сўзи. 2019. 8 февраль. № 27.
 9. Мирзаев А. “Буюк ипак йўлини ҳис қилиш учун Регистонга бир марта бориш кифоя” // Халқ сўзи. 2018. 27 ноябрь. № 244.

“O‘ZBEKISTONNING ENG YANGI TARIXI” FANINI O‘QITISHDA INNOVATSION YONDASHUV

Karimova Gulnoza
FarDU, katta o‘qituvchi
Abdusamatova Odina
FarDU, talaba,

***Annotatsiya:** Bugungi kunda mustaqil O‘zbekistonimiz tarixini o‘rganishga katta e’tibor qaratilmoqda. Bu esa o‘zib kelayotgan yosh avlodni tariximizni chuqurroq o‘rganish imkonini bermoqda. Tariximizdan faxrlanish va xulosa chiqarish imkoniyatlarini ham taqdim etmoqda. Tarixni o‘qitishda innovatsion-pedagogik texnologiyalarning ahamiyati bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish, pedagogik tafakkurini kengaytirish, ularda fanni o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash uchun zarur bo‘lgan metodik bilim, ko‘nikmalarni shakllantirishdan iboratdir.*

Ushbu maqolada ta’lim samaradorligi, ta’limda innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi, ayniqsa O‘zbekistonning eng yangi tarixini o‘qitishning ayrim jihatlarini tadqiq etilgan.

***Kalit so‘zlar:** tarix, O‘zbekistonning eng yangi tarixi, ma’naviyat, qadriyat, ta’lim samaradorligi, ta’limda innovatsiyalar.*

Abstract: today, great attention is paid to the study of the history of our independent Uzbekistan. This allows the growing younger generation to delve deeper into our history. It also offers opportunities to be proud of our history and draw conclusions. The importance of innovative and pedagogical technologies in the teaching of history is the development of professional training of future history teachers, the expansion of pedagogical thinking, the formation of methodological knowledge, skills necessary for the application of modern pedagogical technologies in the teaching of Science in them.

This article examines some aspects of the effectiveness of education, the introduction of innovative technologies in education, especially teaching the modern history of Uzbekistan.

Keywords: history, modern history of Uzbekistan, spirituality, value, educational efficiency, innovations in education.

Bundan bir necha yil oldin “innovatsiya” so‘zi ko‘pchilik uchun notanish tushuncha edi. Xorijdan kirib kelib, qulog‘imizga tez-tez chalina boshlagan bu atamani ahyon-ahyonda qo‘llay boshladik. Ammo ko‘p o‘tmay — Yangi O‘zbekiston islohotlari avvalida rivojlana boshlagan zamonaviy texnologiyalar va bilimlar sabab bugun “innovatsiya” til lug‘atimizdagi asosiy so‘zlardan biriga aylandi. Bundan bir necha yil oldin “innovatsiya” so‘zi ko‘pchilik uchun notanish tushuncha edi. Xorijdan kirib kelib, qulog‘imizga tez-tez chalina boshlagan bu atamani ahyon-ahyonda qo‘llay boshladik. Ammo ko‘p o‘tmay – Yangi O‘zbekiston islohotlari avvalida rivojlana boshlagan zamonaviy texnologiyalar va bilimlar sabab bugun “innovatsiya” til lug‘atimizdagi asosiy so‘zlardan biriga aylandi.

Innovatsiyaga har qanday turdagi yangilik sifatida emas, balki mavjud tizimning samaradorligini jiddiy ravishda oshiradigan omil sifatida qarashimiz lozim. Keng tarqalgan yangilish fikrlashlarga qaramasdan innovatsiyalar kashfiyotlardan farq qilad. Innovatsiyalarning ilmiy kashfiyotlar va ixtirolardan farqi: Ilm-fan – bu ma’lum mablag‘larni bilimlar va g‘oyalarga aylantirish. Innovatsiyalar – bu bilimlar va g‘oyalarni– bu yangi konsepsiyani yaratish demak. Innovatsiya – bu ixtironing amaliy ahamiyatini ajratib ko‘rsatish va uni muvaffaqiyatli sotiladigan mahsulotga aylantirish. Yangilik - bu intellektual faoliyat natijasidir; bu yangi strategiya, biznesning yangi modeli, yangi tashkiliy

tuzilma, yangi marketing usuli, yangi jarayon, yangi texnologiya, yangi mahsulot yoki ularning ma'lum birikmasi.

Ta'limning barcha bosqichlariga oid umumiy pedagogik va didaktik vositalari, talaba (yoki o'quvchi)ning dasturiy bilim, tasavvur va ko'nikmalari asosida mustaqil ishlash samaradorligini takomillashtirish, ilmiy fikrlashga, o'quv faniga qiziqishini kuchaytirish, kasbiy bilimlarini chuqurlashtirish, nazariy va amaliy mashg'ulot mobaynida ularning faolligini oshirishdan iboratdir. Jaxon pedagogik tajribasi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarining talaba (yoki o'quvchi)larni fanlarga qiziqitirishga, ularning mustaqil ishlashda faolliklarini oshirishga imkoniyati cheksiz ekanligini tasdiqlamoqda.

Jamiyat rivojlanishi jarayonining turli jabhalaridagi murakkablashuv, ijtimoiy-iqtisodiy bilimlarning kengayib borishi, inson faoliyatida, ayniqsa, ilm-fan tomonidan erishilgan yangiliklarning amaliyotga kiritilishi innovatsiyalarning amaliy ahamiyatini oshirgan. Hozirgi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot zaminini innovatsion tadbirkorlik, ta'lim xizmatlari, boshqaruvning ilmiy asosda olib borilayotganligi, shuningdek, yangi bilimlar va ko'nikmalar, texnologiyalar, boshqaruvning yangi usullaridan yuqori malakali mutaxassislarining samarali foydalanayotganligi kabilar tashkil etadi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2019-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmonida ijtimoiy taraqqiyotdagi, ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida, ta'lim sohasi belgilangan[1]. O'zbekiston Respublikasi rivojlanishiga doir hujjatlarda ham mamlakatni innovatsion rivojlantirish zaruriyati belgilab qo'yilgan[2].

Ta'limdagi innovatsiyalardan kutilayotgan asosiy maqsad bo'lajak mutaxassislarining o'zligini va o'zi yashab turgan dunyosini yuqori darajada anglaydigan, o'zini malakali mutaxassis sifatida his etadigan, jamiyat sohalarini takomillashtirish jarayonida ishtirok etayotgan kishilardan iborat yangi kadrlar zamonaviy tushunchalar tizimini qayta tashkil qilish imkoniyatini qo'lga kiritadi.

ASOSIY QISM

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalari o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan kunga kuchayib bormoqda, bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchi-talabalarni faqat tayyor bilimlarini egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxsning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Ta'lim jarayonida o'quvchi-talaba asosiy figuraga aylanadi. Shuning uchun oliy o'quv yurtlari va fakultetlarida malakali kasb egalarini tayyorlashda zamonaviy o'qitish metodlari - interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalarning o'рни va roli benihoya kattadir. Pedagogik texnologiya va pedagog mahoratiga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlar o'quvchi-talabalarning bilimli, yetuk malakaga ega bo'lishlarini ta'minlaydi.

Yangi pedagogik texnologiyani o'quv jarayoniga tadbiiq etish uchun uning ilmiy-amaliy mexanizmini yaratish zarur. "Bugungi globallashuv davrida mamlakatimiz boy tarixi, milliy davlatchiligining shakllanishi va taraqqiy etishi yuzasidan xalqimiz, ayniqsa yoshlar ongida boy o'tmishimizga nisbatan g'urur va iftixor tuyg'ularini shakllantirish, ularni vatanga nisbatan muhabbat ruhida tarbiyalash vazifasi yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Darhaqiqat, o'zbek xalqi va uning davlatchiligi tarixi uzoq o'tmishga borib taqaladi. Biz bu bilan haqli ravishda faxrlanishimiz, ushbu boy, moddiy va ma'naviy merosni kelajak avlodlarga o'z holicha yetkazmog'imiz zarur. Buning uchun tarix fanini o'qitishga yangicha talqinlar asosida yondoshmog'imiz muhim"[3].

Ma'lumki, tarix – erta, bugun va kelajakni o'zida birlashtirgan yagona kush. Tarix insoniyatning uzoq o'tmishidan to bugunigasha bo'lgan davrni o'zida jamlagan fan. Unda insoniyatning asrlar davomida rivojlanib borgan ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy, iqtisodiy, moddiy va ma'naviy, davlat qurilish sohasidagi tajribalari o'rganiladi. Hozirgi kunda ta'lim jarayonida

interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundankunga kuchayib bormoqda. Bunday bo'lishining sababalaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchi- talablarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rganilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganishlariga, tahlil qilishlariga, xatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. Shuning uchun ta'lim muassasalarida zamonaviy o'qitish metodlari, interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalarning o'rni va roli benihoya kattadir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022 - 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmonida 77-maqсадning "O'zbekiston tarixini o'rganish va targ'ib qilishni yanada rivojlantirish" vazifasi belgilanganligi va unda Tarix fanini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini amalga oshirish ko'zda tutilganligi xalqimiz va uning davlatchiligi tarixini o'rganishga davlat siyosati darajasida ahamiyat qaratilayotganligini tasdiqlaydi.

Har qanday texnologiya ta'limning yangi mazmunini shakllantiruvchi ta'lim tamoyillariga asoslanadi va ta'lim oluvchi shaxsini tarbiyalash, unda mehnat va muayyan yo'nalishlarda kasbiy ko'nikmalarni hosil qilishga yo'naltiradi. Ta'lim jarayonining faol sub'yektlari o'qituvchi va o'quvchilar bo'lib, ularning hamkorlikdagi faoliyatlari muayyan mavzu (yoki fanlar asoslari) bo'yicha kam kuch va vaqt sarflangan holda nazariy va amaliy bilimlarni chuqur o'zlashtirish imkonini beruvchi jarayonning umumiy mohiyatini tavsiflaydi.

O'qituvchining faol, samarali faoliyat ko'rsatishiga yo'naltirilgan ta'lim jarayonining metodik ishlanmasidan farqli ravishda, ta'limning pedagogik texnologiyasi ta'lim oluvchilarga qaratiladi, shuningdek, ularning shaxsiy va o'qituvchi bilan birgalikdagi faoliyatini hisobga olgan holda o'quv materiallarini o'zlashtirishga sharoit yaratadi.

Ta'lim-tarbiya jarayoni butun mashg'ulot davomida o'quvchilarning faolligi va qiziquvchanligini muntazam ravishda rivojlantirib borish maqsadini ko'zda

tutadi, o'quv omillarini yaratishga asoslangan pedagogik texnologiya talabalarni o'quv yoki o'quv ishlab chiqarish faoliyatiga tezkor jalb qilish imkonini beradi. Aks holda, zaif, yetarli darajada tushunarli bo'lmagan yoki aniq natijani ko'zlamagan topshiriqlar mashg'ulotning samarasiz yakunlanishiga olib keladi.

Pedagogik texnologiyaning maqsadi aniq masalalar qo'yish orqali o'quvchini o'ylashga, mustaqil fikrlashga odatlantirishga qaratilgandir.

O'zbekistonning eng yangi tarixini o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish ta'lim samaradorligiga sabab bo'ladi. Chunki mazkur o'qitish texnologiyalarni amalga oshirishda bir qator **passiv, faol, interfaol va treninglardan** keng foydalaniladi.

Passiv metodlar - turkumiga ma'ruza, hikoya, tushuntirish; namoyish, kitob bilan ishlash, illyustratsiya, videousul, to'rt pog'onali metod, laboratoriya, mashq, kabilar kiradi.

Faol o'qitish metodi bu – talabalarning o'quv-bilish jarayonidagi fikrlash faoliyatini, ish faoliyatini faollashtirishga qaratilgan metodlardir.

Zamonaviy ta'limni tashkil etish, ayniqsa, interfaol metodlardan foydalanish asosida dars jarayonlarini tashkil etishga qo'yiladigan talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Interfaol usullarni o'quv jarayonida liberalizatsiya qilish, demokratlashtirish, hamkorlik ham ijodkorlikni tashkil etishni taqozo etmoqda.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, tarix fanini o'qitishning innovatsion usullari va texnologiyalari ayni vaqtda ta'limning rivojlanishiga va o'quvchini yoki talabaning tarix fanini o'zlashtirish darajasini osonlashtirish, tezlashtirish hamda samarador qilishga, shuningdek, bir vaqtning o'zida oldinga qo'yilgan ta'limiy maqsadlarga yetishga zamin yaratadi. Bunda dars jarayonida bu kabi usullarni tizimli ravishda qo'llash oxir-oqibatda bo'lajak pedagoglar va o'quvchi yoshlarda tarix fanini o'rganish uchun psixologik rag'bat beradi. Bu jarayon ta'lim sifatiga o'z tasirini o'tkazmay qolmaydi.

Bir soʻz bilan aytganda, oʻquv jarayoni markazida oʻquvchi boʻlmogʻi lozim va oʻquv jarayoni unga qaratilgan, yoʻnaltirilgan boʻlishi talab etilmoqda. Shaxsga yoʻnaltirilgan taʼlim oʻquvchining oʻquv mehnatini tashkil etishni harakatlantiruvchi kuch boʻlib xizmat qiladi. Bunday taʼlim oʻqituvchi va oʻquvchiga doimiy ijodiy izlanish, uzluksiz oʻz ustida ishlash imkoniyatini beradi. Darslar jarayonida interfaol usullardan foydalanish oʻz mohiyatiga koʻra subʼyektiv xususiyatiga ega, yaʼni har bir pedagog taʼlim va tarbiya jarayonini oʻz imkoniyati, kasbiy mahoratidan kelib chiqqan holda ijodiy tashkil etishi lozim.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining “2019-2021 yillarda Oʻzbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida”gi Farmoni. Qonun hujjatlari maʼlumotlari milliy bazasi, 22.09.2018 y., 06/18/5544/1951-son.
2. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 29 noyabrdagi "Oʻzbekiston", Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligini tashkil etish toʻgʻrisida"gi PF-5264-son Farmoni. Qonun hujjatlari toʻplami. 29.11.2017
3. Oblomurodov, N. (2022). YANGI OʻZBEKISTONDA OʻZBEKISTON TARIXI FANINI OʻQITISHNING AYRIM JIHATLARI HAQIDA. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 23), 154-159.
4. Abdurakhmonova, M., Karimova, G., & Karimova, M. (2021). Role of ethical culture in preventing violence among pupils. *Интернаука*, (11-2), 50-51.
5. Karimov, U. U., & Karimova, G. Y. (2021). The importance of innovative technologies in achieving educational effectiveness. *Журнал естественных наук*, 1(1).
6. Каримов, Ў., Каримова, Г., & Каримов, Ў. (2021). Илм-Фан Ва Таълим Соҳасидаги Ахборотлашув. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 1(1), 103-110.
7. Tojaliyev, A. (2023). OLIY TAʼLIM-YANGI OʻZBEKISTONNI BARPO ETISHNING MUHIM SHARTI. *Fargʻona davlat universiteti*, (2), 51-51.

MUSTAQILLIK DAVRI – OʻZBEKISTON TARAQQIYOTINING YANGI BOSQICHI

Umarov Ismoiljon Olimjonovich

*Fargʻona davlat universiteti
harbiy taʼlim fakulteti katta oʻqituvchisi*

Annotatsiya: Oʻzbekiston mustaqillikka erishganidan buyon, yaʼni 1991 yildan boshlab, mamlakatimizda keng koʻlamli oʻzgarishlar va taraqqiyot jarayonlari amalga oshirilmoqda. Mustaqillik, avvalo, xalqimizning erkinligini, oʻz taqdirini oʻzi belgilash imkoniyatini taʼminladi. Bu davr Oʻzbekiston taraqqiyotining yangi bosqichi sifatida tarixiy ahamiyatga ega. Mamlakatimizda ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy sohalarda muhim oʻzgarishlar roʻy berdi.

Kalit soʻzlar: demokratik institutlar, huquqiy davlat tamoyillari, siyosiy tizim, xususiy mulk, bozor tendentsiyalari, xorijiy investitsiyalar.

Аннотация: С момента обретения Узбекистаном независимости, то есть с 1991 года, в нашей стране происходят масштабные изменения и процессы развития. Прежде всего, независимость обеспечила свободу нашему народу и возможность самому определять свою судьбу. Этот период исторически значим как новый этап развития Узбекистана. Важные изменения произошли в социальной, экономической, политической и культурной сферах нашей страны.

Ключевые слова: демократические институты, принципы правового государства, политическая система, частная собственность, рыночные тенденции, иностранные инвестиции.

Abstract: Since Uzbekistan gained independence, that is, since 1991, large-scale changes and development processes have been taking place in our country. First of all, independence ensured the freedom of our people and the opportunity to determine their own destiny. This period is historically significant as a new stage of Uzbekistan's development. Important changes have taken place in the social, economic, political and cultural spheres of our country.

Key words: democratic institutions, principles of legal state, political system, private property, market trends, foreign investments.

Asosiy qismi: Mustaqillikning dastlabki yillarida Oʻzbekiston oʻzining yangi siyosiy tizimini shakllantirishga kirishdi. Mamlakatimizda demokratik institutlar, huquqiy davlat tamoyillari, fuqarolik jamiyati asoslari yaratildi. Bularning barchasi xalqimizning erkin fikrlash, oʻz fikrini bildirish va oʻz huquqlarini himoya qilish imkoniyatlarini kengaytirdi. Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinishi bilan mamlakatimizda huquqiy asoslar mustahkamlandi. Bu hujjat xalqimizning erkinligini, tengligini va adolatini taʼminlashga qaratilgan. Iqtisodiy sohada ham mustaqillik davri muhim oʻzgarishlarga sabab boʻldi. Oʻzbekiston oʻz iqtisodiyotini bozor tamoyillari asosida rivojlantirishga kirishdi. Mamlakatimizda xususiy mulkni rivojlantirish, tadbirkorlikni qoʻllab-quvvatlash, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish boʻyicha qator islohotlar amalga oshirildi. Oʻzbekistonning iqtisodiy oʻsishi, yangi ish oʻrinlari yaratish, aholi farovonligini oshirish maqsadida qator dasturlar ishlab chiqildi. Shuningdek, qishloq xoʻjaligida erkin iqtisodiy zonalar tashkil etilib, agrar islohotlar amalga oshirildi. Oʻzbekistonning iqtisodiy taraqqiyotida sanoatning roli ham muhim ahamiyatga ega. Mustaqillik davrida mamlakatimizda sanoatni modernizatsiya qilish, yangi texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarishni

diversifikatsiya qilish bo'yicha qator dasturlar amalga oshirildi. Sanoatning turli sohalarida, jumladan, kimyo, metallurgiya, energetika va oziq-ovqat sanoatida yangi korxonalar tashkil etildi. Bu esa nafaqat iqtisodiy o'sishni ta'minladi, balki yangi ish o'rinlari yaratishga ham yordam berdi. Mustaqillik davrida O'zbekistonning tashqi siyosati ham muhim o'zgarishlarga duch keldi. Mamlakatimiz o'zining mustaqil tashqi siyosatini yuritishga kirishdi. O'zbekiston xalqaro maydonda o'z o'rnini mustahkamlash, xalqaro hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan qator tashabbuslarni ilgari surdi. O'zbekiston BMT, MDH, SHHT, O'zbekiston-Turkmaniston, O'zbekiston-Qozog'iston kabi mintaqaviy tashkilotlar bilan hamkorlikni rivojlantirdi. Bu esa mamlakatimizning xalqaro maydonda obro'sini oshirishga yordam berdi. O'zbekistonning tashqi siyosati, shuningdek, mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash, iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish va madaniy almashinuvni kuchaytirishga qaratilgan. Mamlakatimizning mintaqaviy va xalqaro tashkilotlarda faol ishtiroki, shuningdek, xorijiy davlatlar bilan o'zaro manfaatli munosabatlarni o'rnatish, O'zbekistonning global maydondagi o'rnini mustahkamlashga xizmat qiladi. Madaniyat sohasida ham mustaqillik davri yangi imkoniyatlar yaratdi. O'zbekistonning boy madaniy merosi, an'analari va urf-odatlarini qayta tiklandi va rivojlantirildi. Mustaqillik davrida o'zbek adabiyoti, san'ati, musiqa va boshqa madaniy sohalarda yangi ijodiy yutuqlar paydo bo'ldi. Yosh avlodni tarbiyalashda milliy qadriyatlarni, til va madaniyatni saqlash va rivojlantirishga alohida e'tibor qaratildi. O'zbekistonning madaniy hayotida xalqaro tadbirlar, festivallar va ko'rgazmalar o'tkazilishi, mamlakatimizning madaniy merosini dunyoga tanitishga xizmat qildi. O'zbekiston mustaqillik davrida ta'lim tizimini ham tubdan isloh qildi. Ta'limni modernizatsiya qilish, yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish, ta'lim sifatini oshirish bo'yicha qator islohotlar amalga oshirildi. O'zbekistonning ta'lim tizimi xalqaro standartlarga moslashtirildi, yangi o'quv dasturlari ishlab chiqildi. Yoshlarimizning bilim va ko'nikmalarini oshirish, ularni zamonaviy kasblarga tayyorlash maqsadida ko'plab ta'lim muassasalari tashkil etildi. Mustaqillik davrida O'zbekistonning ijtimoiy hayotida ham muhim o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Aholining ijtimoiy himoyasini

kuchaytirish, sog'liqni saqlash tizimini rivojlantirish, yoshlar va ayollarning huquqlarini himoya qilish bo'yicha qator dasturlar ishlab chiqildi. O'zbekistonning ijtimoiy siyosati aholi farovonligini oshirishga qaratilgan bo'lib, bu esa xalqimizning hayot darajasini yaxshilashga xizmat qildi. O'zbekiston mustaqillik davrida ekologik masalalarga ham alohida e'tibor qaratdi. Mamlakatimizda ekologik muammolarni hal etish, tabiiy resurslarni oqilona foydalanish, yashil iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratilgan dasturlar ishlab chiqildi. O'zbekistonning ekologik siyosati xalqaro hamjamiyatda ham yuqori baholandi. Mustaqillik davri O'zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichi sifatida tarixiy ahamiyatga ega. Bu davrda mamlakatimizda amalga oshirilgan islohotlar, o'zgarishlar va yangilanishlar xalqimizning erkinligi, farovonligi va kelajagini belgilashda muhim rol o'ynadi. Mustaqillik, shubhasiz, O'zbekistonning yangi tarixini yozishda muhim bosqichdir va bu jarayon davom etmoqda. Mamlakatimizning kelajagi, yosh avlodning ta'limi, madaniyati va ijtimoiy hayoti mustaqillikning davomiyligini ta'minlashga bog'liqdir. O'zbekiston xalqining mustaqillikka bo'lgan intilishi, uning taraqqiyot yo'lidagi harakatlari kelajakda yanada yuksak natijalarga erishishiga xizmat qiladi. O'zbekiston mustaqillik davrida iqtisodiy va ijtimoiy sohalarda erishgan yutuqlari bilan birga, xalqaro maydonda ham o'z o'rnini mustahkamlashga muvaffaq bo'ldi. Mamlakatimizning mustaqilligi, uning taraqqiyotida yangi imkoniyatlar yaratdi. O'zbekistonning iqtisodiy o'sishi, ijtimoiy barqarorligi va xalqaro hamkorlikdagi yutuqlari, shubhasiz, mustaqillikning natijasi hisoblanadi. Shu bilan birga, mustaqillik davrida O'zbekistonning ichki va tashqi siyosatida muhim o'zgarishlar ro'y berdi. Mamlakatimizda amalga oshirilgan islohotlar, xalqimizning hayotini yaxshilashga qaratilgan bo'lib, bu jarayon davom etmoqda. O'zbekistonning kelajagi, uning taraqqiyoti, xalqimizning farovonligi mustaqillikning davomiyligini ta'minlashga bog'liqdir. Mamlakatimizda mustaqillik yillarida erishilgan natijalar, albatta, xalqimizning mehnati va fidokorligi natijasidir. O'zbekiston xalqining mustaqillikka bo'lgan intilishi, uning taraqqiyot yo'lidagi harakatlari, kelajakda yanada yuksak natijalarga erishishiga xizmat qiladi. Mustaqillik, shubhasiz,

O'zbekistonning yangi tarixini yozishda muhim bosqichdir va bu jarayon davom etmoqda. O'zbekistonning mustaqillik davrida amalga oshirilgan islohotlar, o'zgarishlar va yangilanishlar xalqimizning erkinligi, farovonligi va kelajagini belgilashda muhim rol o'ynadi. Mustaqillik, shubhasiz, O'zbekistonning yangi tarixini yozishda muhim bosqichdir va bu jarayon davom etmoqda. Mamlakatimizning kelajagi, yosh avlodning ta'limi, madaniyati va ijtimoiy hayoti mustaqillikning davomiyligini ta'minlashga bog'liqdir. O'zbekiston xalqining mustaqillikka bo'lgan intilishi, uning taraqqiyot yo'lidagi harakatlari kelajakda yanada yuksak natijalarga erishishiga xizmat qiladi. O'zbekiston mustaqillik davrida iqtisodiy va ijtimoiy sohalarida erishgan yutuqlari bilan birga, xalqaro maydonda ham o'z o'rnini mustahkamlashga muvaffaq bo'ldi. Mamlakatimizning mustaqilligi, uning taraqqiyotida yangi imkoniyatlar yaratdi. O'zbekistonning iqtisodiy o'sishi, ijtimoiy barqarorligi va xalqaro hamkorlikdagi yutuqlari, shubhasiz, mustaqillikning natijasi hisoblanadi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng, mamlakatimizda iqtisodiy islohotlar jarayoni boshlandi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish, avvalo, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, xususiy mulkni rivojlantirish va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash maqsadida amalga oshirildi. O'zbekistonning bozor iqtisodiyotiga o'tishi, mamlakatimizning iqtisodiy taraqqiyotida muhim bosqich bo'lib, bu jarayon bir qator ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayoni O'zbekistonda bir nechta asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oldi. Birinchidan, davlat mulkini xususiylashtirish jarayoni amalga oshirildi. Xususiylashtirish, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, yangi tadbirkorlik subyektlarini yaratish va raqobat muhitini rivojlantirishga xizmat qildi. Davlat korxonalarining xususiy sektorga o'tishi, iqtisodiyotni yangilash va rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Ikkinchidan, O'zbekistonda bozor infratuzilmasini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratildi. Bozor iqtisodiyotining samarali ishlashi uchun zarur bo'lgan infratuzilma, jumladan, transport, aloqa, moliya va bank tizimlari, savdo va xizmat ko'rsatish sohalarini rivojlantirishga qaratilgan dasturlar ishlab chiqildi. Bu sohalarida amalga oshirilgan islohotlar, bozor iqtisodiyotining

asosiy tamoyillarini hayotga tatbiq etishga xizmat qildi. Uchinchidan, O'zbekistonning iqtisodiy siyosati tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashga qaratildi. Davlat tomonidan kichik va o'rta biznesni rivojlantirish, yangi ish o'rinlari yaratish va aholi farovonligini oshirish maqsadida qator dasturlar ishlab chiqildi. Tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantirish, kredit resurslariga kirishni osonlashtirish va soliq tizimini soddalashtirish bo'yicha qator islohotlar amalga oshirildi. Bu esa tadbirkorlik muhitini yaxshilash, yangi biznes loyihalarini amalga oshirish va iqtisodiy o'sishni ta'minlashga yordam berdi. Bozor iqtisodiyotining rivojlanishi bilan birga, O'zbekistonda xalqaro iqtisodiy aloqalar ham kengayib bordi. Mamlakatimiz xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, xalqaro savdo va iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan siyosatni amalga oshirdi. O'zbekistonning geografik joylashuvi, tabiiy resurslari va mehnat resurslari, xorijiy investorlar uchun qiziqarli imkoniyatlarni taqdim etdi. Bu jarayon O'zbekistonning iqtisodiy o'sishiga, yangi texnologiyalarni joriy etishga va ishlab chiqarishni modernizatsiya qilishga xizmat qildi. O'zbekistonning bozor iqtisodiyotiga o'tishi, shuningdek, ijtimoiy sohada ham o'zgarishlarga olib keldi. Iqtisodiy o'sish, aholi farovonligini oshirish, ijtimoiy himoyani kuchaytirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirishga xizmat qildi. Mamlakatimizda sog'liqni saqlash, ta'lim, madaniyat va sport sohalarida amalga oshirilgan islohotlar, aholi hayotini yaxshilashga qaratilgan bo'lib, bu jarayonlar ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga yordam berdi. Bozor iqtisodiyotining rivojlanishi O'zbekistonda yangi imkoniyatlar yaratdi. Mamlakatimizda yangi ish o'rinlari, innovatsion loyihalar va yangi mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyatlari paydo bo'ldi. Bu jarayon, shuningdek, aholi orasida tadbirkorlik ruhini shakllantirishga, yoshlarni ish bilan ta'minlashga va iqtisodiy faollikni oshirishga xizmat qildi. Shuningdek, O'zbekistonning bozor iqtisodiyotiga o'tishi, ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etishda ham muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Mamlakatimizda ishsizlik, kambag'allik va ijtimoiy tengsizlik kabi muammolarni hal etish uchun iqtisodiy o'sishni ta'minlash, yangi ish o'rinlari yaratish va aholi farovonligini oshirish zarur edi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayoni, bu muammolarni hal etishda muhim rol o'ynadi.

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston mustaqillik davri – bu xalqimizning erkinlik, taraqqiyot va farovonlik yo‘lida amalga oshirgan ulkan sa’y-harakatlari, mehnati va fidokorligi natijasidir. Mustaqillik, shubhasiz, O‘zbekistonning yangi tarixini yozishda muhim bosqichdir va bu jarayon davom etmoqda. Mamlakatimizning kelajagi, yosh avlodning ta’limi, madaniyati va ijtimoiy hayoti mustaqillikning davomiyligini ta’minlashga bog‘liqdir. O‘zbekiston xalqining mustaqillikka bo‘lgan intilishi, uning taraqqiyot yo‘lidagi harakatlari kelajakda yanada yuksak natijalarga erishishiga xizmat qiladi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Abduqodirov, A. (2018). "O‘zbekiston iqtisodiyoti: Mustaqillik davrida o‘zgarishlar". Tashkent: O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va sanoat vazirligi.
2. Karimov, I. (2015). "O‘zbekistonning yangi taraqqiyot yo‘li". Tashkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi.
3. Tashkent davlat iqtisodiyot universiteti. (2020). "Bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayoni: O‘zbekiston tajribasi". Tashkent: TDIEU.
4. Qodirov, B. (2019). "O‘zbekiston mustaqilligi va uning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi". Tashkent: O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi.
5. Murodov, S. (2021). "O‘zbekistonning xalqaro iqtisodiy aloqalari: Mustaqillik davrida o‘zgarishlar". Tashkent: O‘zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy faoliyat vazirligi.

ОРГАНИЗАЦИЯ И РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА УЗБЕКИСТАНА С ПОЛИТИКО-ПРАВОВОГО АСПЕКТА

Гулматов Умарали Хабибулла ўғли

Докторант Института истории Академии наук Узбекистана

Аннотация: В статье на основе анализа источников и литературы рассматривается, как была организована правовая основа транспортной системы Республики Узбекистан в годы независимости. Данное исследование имеет большое значение в дальнейшем совершенствовании системы перевозок населения и грузов в республике. С этой целью была изучена материально-техническая база системы железнодорожного транспорта нашей страны, организация железнодорожных станций и железнодорожной инфраструктуры. Кроме того, представлены аналитические мнения

о политике правительства в отношении отрасли и степени реализации принятых нормативно-правовых документов на практике.

Annotation: The article examines how the legal basis of the transport system of the Republic of Uzbekistan was organized in the years of independence based on the analysis of sources and literature. This study is of great importance in further improving the population and cargo transportation system in the Republic. For this purpose, the material and technical base of the railway transport system of our country, the organization of railway stations and railway infrastructure was studied. In addition, analytical opinions about the policy of the government in relation to the sector and the extent to which the adopted legal documents have been put into practice are presented.

Ключевые слова: железная дорога, поезд, локомотив, электрификация, железнодорожная станция, Афросиаб, Тальго.

Key words: railway, train, locomotive, electrification, railway station, Afrosiyab, Talgo.

ВВЕДЕНИЕ: Тот факт, что политические интересы нашей республики требуют создания транспортных сетей, не зависящих от какого-либо государства или системы, представляющих национальные интересы и служащих процветанию и развитию нашего народа, показывает наличие политико-правовых основ национального транспорта. система Узбекистана. Законы Республики Узбекистан, постановления и указы Президента Республики Узбекистан, постановления Кабинета Министров, решения организаций, входящих в транспортную систему, Стратегия действий по развитию Узбекистана и развитию Стратегия и многие другие документы служат правовой основой транспорта Узбекистана.

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ

С первых лет независимости была проделана большая работа по развитию отрасли. В частности, в 1991 году в целях создания единой железнодорожной системы был принят Указ Президента «О создании Островного отделения Среднеазиатской железной дороги»[10]. В связи с созданием Туркменской железной дороги, а также в целях обеспечения эффективности управления грузовыми и пассажирскими перевозками в регионах Республики Каракалпакстан и Хорезмской области, в январе создан Аралбойский участок Среднеазиатской железной дороги. 1, 1992[1]. В состав

управления были включены все системы железнодорожного транспорта, расположенные в Каракалпакстане и Хорезмской областях. Основной целью этой реформы было дальнейшее укрепление единой железнодорожной системы по всей Центральной Азии.

Кроме того, с 1 января 1992 года было создано Каршинское отделение Среднеазиатской железной дороги[15]. Причиной такой деятельности стало создание Туркменской железной дороги, а одной из основных целей было обеспечение более эффективных пассажирских и грузовых перевозок на территории Кашкадарьинской области. В состав этого управления вошла система железнодорожного транспорта, расположенная на территориях Кашкадарьинской и Самаркандской областей.

РЕЗУЛЬТАТ И ОБСУЖДЕНИЕ

В результате возникла благоприятная уверенность в укреплении взаимного сотрудничества между Узбекистаном и Туркменистаном. Однако после распада советской системы независимость одной страны за другой увеличила спрос на дороги, обслуживающие только национальные интересы в нашей стране. Ведь переход из одного региона страны в другой создал ряд социальных и экономических трудностей. В результате начали реализовываться перспективные проекты по строительству железных дорог, напрямую соединяющих территории республики.

В 1994 году был принят Указ Президента «О создании государственно-акционерного общества «Узбекские железные дороги» на базе системы железнодорожного транспорта Узбекистана[17]. В данном постановлении среди основных задач и направлений деятельности АО «Узбекские железные дороги» обозначены такие вопросы, как развитие сети пассажирских и грузовых перевозок, повышение конкурентоспособности транспортной системы, улучшение качества обслуживания путем регулярного привлечения современных технологий в транспортную систему. поле также было определено.

С 30 апреля 2015 года по распоряжению Президента Республики Узбекистан государственная акционерная железнодорожная компания «Узбекистан темир йуллари» продолжает свою деятельность под названием акционерное общество «Узбекистан темир йуллари»[16].

В целях дальнейшего политического и юридического развития отрасли в 1999 году был принят Закон Республики Узбекистан «О железнодорожном транспорте»[4]. Этот закон состоит из 28 статей и стал огромным шагом в укреплении железнодорожной политики на практике[3,3]. Сегодня принимаются меры по повторному принятию этого закона в соответствии с требованиями времени. В частности, основная цель новой редакции закона – дальнейшее углубление экономических реформ, расширение зарубежного сотрудничества, привлечение дополнительных инвестиций и, конечно же, адаптация этого закона к действующим правовым нормам.

В 2001 году был принят Указ Президента «О мерах по демополизации и инвентаризации железнодорожного транспорта в Узбекистане»[14]. Основной целью этого указа было усиление сети управления в транспортной системе, предотвращение монополий в деятельности, привлечение в отрасль современных транспортных технологий, дальнейшее повышение качества обслуживания. Указ вскоре начал давать свои результаты. В 2001 году на основе специальной программы государственное унитарное предприятие «Железные дороги Узбекистана» со 100-процентной долей государства было преобразовано в открытое акционерное общество. В 2002 году такие предприятия, как «Узтемирёловчи», «Узтемирёлконтейнер», «Йулрефтранс» (перевозка скоропортящихся продуктов), «Узтемирвагон» (ремонт грузовых вагонов), «ТашВКТЗ» (строительство и ремонт пассажирских вагонов) стали открытым совместным предприятием. -акционерные общества[6,3].

В 2011 году в Закон «О железнодорожном транспорте» были внесены изменения и дополнения, направленные на безопасность железнодорожного транспорта. Согласно закону, на железнодорожных вокзалах Ташкента,

Самарканда, Бухары, Андижана, Ургенча и Карши установлены самые современные системы безопасности пассажиров[2,3].

Позже Кабинетом Министров было разработано специальное постановление по реализации этого постановления. По его данным, в целях государственного контроля за пассажиро- и грузоперевозками на железнодорожном транспорте, обеспечения контроля за безопасностью перевозок решено создать инспекцию «Уздавтемирылназорат». К 2017 году Кабинет Министров примет решение о совершенствовании проверки «Уздавтемирылназората» с целью дальнейшего совершенствования грузо и пассажироперевозок на железных дорогах и сделать выводы из ошибок, допущенных в ходе ее деятельности[9]. По его словам, такие вопросы, как усиление государственного контроля за безопасностью пассажирских и грузовых перевозок на железных дорогах, повышение квалификации работников железнодорожного транспорта и стабилизация системы их переподготовки, контроль за соответствием перевозимой продукции нормативным документам и сотрудничество с международными организациями от имени Узбекистана отмечены основные задачи. Согласно решению, с 1 октября 2017 года лицензирование и контроль пассажирских и грузовых перевозок во внутренних и международных перевозках будет осуществлять инспекция «Уздавтемирылназорат»[12].

Кроме того, в целях совершенствования нормативной базы железнодорожного транспорта будет разработано постановление Кабинета Министров об утверждении Устава железных дорог.

Устав железных дорог Республики Узбекистан определяет права и обязанности железной дороги, юридических и физических лиц, а также граждан, пользующихся услугами железнодорожного транспорта, и регулирует работу по прогнозированию объемов железнодорожных перевозок. Он регулирует заключение и исполнение договоров, связанных с перевозками и железнодорожными перевозками, установление основных условий перевозки пассажиров, грузов, багажа и почты, а также железная

дорога и ее предприятия регулируют взаимодействие с грузоотправителями, грузополучателями, и пассажиров.

С 2008 года в сфере железнодорожного транспорта проведен ряд работ по обновлению пассажирских поездов и обеспечению железных дорог электрифицированным транспортом. Между Узбекистаном и Китаем будет подписан контракт на закупку электровозов компании «Чжучжоу»[11]. По решению Президента завезено 15 пассажирских электропоездов. В 2016-2022 годах закуплено 59 новых локомотивов. В этом плане важную роль сыграло решение Кабинета Министров, принятое в 2019 году[7]. В целях организации первого высокоскоростного пассажирского сообщения из Ташкента в Самарканд на территории Средней Азии в 2008 году между АО «Узбекские железные дороги» и компанией «Talgo» (Испания) было подписано соглашение о приобретении 2 высокоскоростных пассажирские электропоезда[13]. В целях реализации этого соглашения было принято постановление президента и укреплен правовая основа реформы. В результате первый скоростной поезд был доставлен в нашу страну в июле 2011 года, а второй «Афрасиаб» был готов к эксплуатации к сентябрю этого года. Эти поезда по маршруту Ташкент-Самарканд не только повысили качество обслуживания и скорость, но и привели к росту туристической сети в нашей стране. Позже, в 2017 и 2021 годах, были привезены еще 3 «поезда Афрасиаб». Сегодня эти поезда с радостью служат людям, обслуживая Самаркандскую, Бухарскую, Хивинскую и Кашкадарьинскую области, увеличивая потенциал туризма.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

На основании вышеизложенного можно отметить, что транспортная политика, разработанная в одностороннем порядке в колониальный период, после обретения страной независимости стала служить национальным интересам. Укреплены политико-правовые основы, создан качественный и дешевый железнодорожный транспорт для населения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ismoilov, D. Yangi tezyurar poezdlar: [xitoylik lokomotivsozlardan “O‘zbekiston temir yo‘llari” DATK parkagi keltirilgani haqida] // Toshkent oqshomi. – 2010-yil, 7-iyun. 109-son.
 2. Jabborova F., Toshev N. Xorijiy sarmoyalar – temir yo‘llarga. // Xalq so‘zi, 2000-yil 1-noyabr, 217-son.
 3. Nikolaev V. Yangi va yuksak ufqlar sari // Xalq so‘zi. – 2010-yil 14-avgust.
 4. Закон Республики Узбекистан «О железнодорожном транспорте» от 15 апреля 1999 года № 766-I.
 5. Информационно-аналитический медиацентр железных дорог Узбекистана.
 6. Мирхабибов Ш. «Озтемирёловчи»: четкие действия и качественный сервис — строгие требования трудовой дисциплины // Голос Узбекистана. - 31 июля 2003 г. № 89, Б.3.
 7. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 15 июля 2019 года №586 «О мерах по реализации инвестиционного проекта по обновлению локомотивного парка за счет закупки локомотивов с участием Азиатского банка развития».
 8. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 23 октября 2008 года № 232 «Об утверждении Устава железных дорог Республики Узбекистан».
 9. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 28 ноября 2017 года №948 «Об организации деятельности Государственной инспекции по контролю за безопасностью грузовых и пассажирских перевозок на железных дорогах Республики Узбекистан».
 10. Постановление Президента Республики Узбекистан «О создании Аралбойского участка Среднеазиатской железной дороги» от 6 декабря 1991 года № ПФ-299.
 11. Постановление Президента Республики Узбекистан № PQ-993 от 5 ноября 2008 года «О мерах по реализации проекта модернизации пассажирских локомотивов ДАК Узбекской железной дороги, закупки пассажирских электровозов» Вестник палат Мажлиса», 2008 г. , № 11.
 12. Постановление Президента Республики Узбекистан от 16 августа 2017 года № PQ-3221 «О мерах по совершенствованию деятельности Государственной инспекции по контролю за безопасностью грузовых и пассажирских перевозок на железных дорогах Республики Узбекистан».
 13. Текущие архивные данные АО «Узбекские железные дороги».
 14. Указ Президента Республики Узбекистан № ПФ-2815 от 2 марта 2001 года «О мерах по демонополизации и инвентаризации железнодорожного транспорта». Вестник Верховного Совета Республики Узбекистан, 2001 г., №3.
 15. Указ Президента Республики Узбекистан № ПФ-320 от 17 января 1992 года «О создании Каршинского отделения Среднеазиатской железной дороги».
 16. Указ Президента Республики Узбекистан № ПФ-4720 от 24 апреля 2015 года «О мерах по внедрению современных методов корпоративного управления в акционерных обществах».
- Указ Президента Республики Узбекистан №ПФ-982 от 7 ноября 1994 года о создании государственно-акционерного общества «Железные дороги Узбекистана». Вестник Верховного Совета Республики Узбекистан, 1994 г., № 11-12.

RISHTON KULOLCHILIK MAKTABINING USTOZ-SHOGIRD AN'ANALARI

Yuldasheva Muslima Ma'murovna

Farg'ona davlat universiteti

Jahon tarixi kafedrasi tayanch doktoranti.

Annotatsiya: Mazkur maqolada Farg'ona vodiysi kulolchilik maktablaridan biri hisoblangan Rishton kulolchilik maktabi hamda ushbu maktabning ustoz-shogird an'analari, urf-odatlari, kulolchilik marosimlari va o'ziga xos qonun-qoidalar haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, Rishton kulolchiligining hozirgi kundagi rivojlanishida ustoz-shogird an'alarining ahamiyati haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Kulolchilik usta, shogird, an'ana, tovoqchi, ko'zagar, risola, oqsoqol, pir, anjuman.

Аннотация: В данной статье рассматривается Риштанская гончарная школа, которая считается одной из гончарных школ Ферганской долины, а также традиции мастеров и учеников, обычаи, гончарные обряды и специфические законы этой школы. Также указано значение традиции мастера-подмастерья в современном развитии Риштанского гончарного дела.

Ключевые слова и фразы: Гончарный мастер, ученик, традиция, тарелка, кувшин, трактат, старец, пир, условность.

Abstract: This article discusses the Rishtan Pottery School, which is considered one of the Fergana Valley Pottery Schools, and customs, pottery ceremonies and specific laws of this school. Also, the importance of master-apprentice tradition in the current development of Rishtan pottery is given.

Key words: Pottery, master, apprentice, tradition, plate, jar, treatise, elder, pir, convention.

Jahon miqyosida integratsiya jarayonlari kuchayib ketayotgan bugungi kunda an'anaviy madaniyat, urf-odatlar va qadriyatlarni saqlab qolish muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonda ham mustaqillik yillarida ijtimoiy-siyosiy islohotlar natijasida hunarmandchilikni saqlab qolish, rivojlantirish ishlariga jiddiy e'tibor qaratilmoqda. Mamlakatimizda qadimdan milliy qadriyat sifatida rivojlanib kelayotgan kulolchilik an'alarini asrab-avaylash, xalqaro miqyosdagi nufuzini oshirish, har bir oila, jamoa, muassasa va tashkilotlarda uni keng targ'ib qilish, xalq ustalarining mehnatini munosib rag'batlantirish ishlari munosib yo'lga qo'yib kelinmoqda. Aholining keng qatlamlarini, ayniqsa, yoshlarni jalb etish orqali sifatli kulolchilik mahsulotlarini ichki va tashqi bozorga chiqarish uchun qulay shart-sharoitlar yaratilmoqda.

Har bir hunarmandchilik turini saqlanib qolishida ustoz-shogird an'analari muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqimizda "Ustoz ko'rmagan shogird har maqomga yo'rg'alar", degan naql bor. Sharq xalqlarida ustoz, murabbiy, mudarris, muallim, tarbiyachi nomlari bilan yuritiluvchi zotlarning izzati va hurmati hamisha yuqori bo'lgan. Humandchilik sohasida qadimdan ustoz-shogird an'analari shakllanib kelgan. Ustoz va shogirdlar uchun o'ziga xos odob-axloq, maxsus qonun-qoidalar, urf-odatlar, duolar, milliy an'analarni ishlab chiqilgan bo'lib, bu qoidalarga qat'iy rioya qilingan. Ustozning ham, shogirdning ham oldiga qo'yilgan o'ziga yarasha vazifalari va burchlari bo'lgan. Jumladan, hunarmandchilik turlaridan kulochilikda ham o'ziga xos urf-odatlar hamda an'analar mavjuddir.

Kulolchilikni rivojlantirishda prezident tomonidan qabul qilingan "Kulolchilikni jadal rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qaror mazkur sohani rivojlanishiga asos bo'ldi [1]. Shuningdek, 2017-yil noyabrdagi "Hunarmandchilikni yanada rivojlantirish va hunarmandlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonidan keyin tarixning muhim jihatini hisoblangan amaliy san'at turlarini o'rganish ham alohida ahamiyat kasb eta boshladi [2].

Markaziy Osiyo hunarmandchiligiga oid ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan va ularning natijalari nashr etilgan. XIX asrning ikkinchi yarmida Markaziy Osiyo kulolchilik shaharlarini etnografik jihatdan o'rganish boshlandi. Mazkur davrda yaratilgan Ye.M.Pesherovning ikki qismdan iborat "Гончарное производство Средней Азии" kitobi Markaziy Osiyo hunarmandchiligini o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Jumladan, Rishton kulolchiligini o'rganishda X.Burxonovning "Rishton mo'jizasi", M.Karimovning "Markaziy Osiyo kulolchiligi" kabi kitoblari asosiy manba vazifasini bajaradi.

Markaziy Osiyo kulochilik maktablari orasida Rishton kulolchiligi o'ziga xos jihatlari bilan ajralib turadi. O'tmishda Farg'ona vodiysida kichik bir qishloq bo'lgan Rishton shahri qadimdan o'z kulolchilik mahsulotlari bilan shuhrat qozongan. Rishton kulollarining mahsulotlari sharq bozorlarida doimo xaridorgir bo'lgan. Ayrim kulolchilik maktablari yo'qolib ketayotgan bir paytda Rishton

kulolchiligi an'analari saqlanib qolinishining sababi ham Rishtonda ustalarning o'z hunarlari sirlarini shogirdlariga o'rgatib, saqlab kelayotganliklaridadir.

Qadimda Rishton kulollari 2 tabaqaga bo'lingan.

1. Tovoqchilar

2. Ko'zagarlar [3. 344-b].

Bu ikki guruh orasida qat'iy tafovutlar bo'lgan. Ikkala guruh alohida hudularda yashagan. Tovoqchilar ko'zagarlarga nisbatan boy qatlam hisoblangan. Buning sababi tovoqqa bo'lgan ehtiyojning yuqoriligi bois ular ko'proq mahsulot ishlab chiqargan va sotganlar [4]. Tovoqchilar ko'pincha kalondimog' bo'lganlar va ko'zagarlarga past nazar bilan qaraganlar. Lekin ko'zagar kulollar haqiqiy mutaxassis bo'lib, tovoqchilarga nisbatan kulolchilik sirlarini yaxshi bilganlar. Ko'zagarlar orasida sifatli mahsulot tayyorlaydigan ustalar qadrlangan. Ular o'zlarini eski qadriyatlarning asosiy valiylari hamda kulolchilikning asoschilari, deb hisoblashganlar [5. 27-b].

“Kulolchilik an'analarini asrovchilar” deb hisoblangan ko'zagarlarning ustoz-shogird masalasi ham tovoqchilardan farq qilgan. Ularlarning shogirdlari kam bo'lgan. Odatda ko'zagarlar oilaviy faoliyat olib borganlari uchun o'z farzandlariga hunarlari sirlarini o'rgatganlar. Begonani kamdan-kam hollarda shogirdlikka olganlar. Agar begonadan shogird olingan taqtirda ham, u mashhur yoki boy, obro'- e'tiborga ega oilaning farzandi bo'lishi kerak bo'lgan. Shogirdlikka olishda islom dini va shariat qoidalariga jiddiy e'tibor qaratilgan. Nasli noma'lum bola umuman qabul qilinmagan. Ustalar orasida bunday shogird kulfat keltiradi, deb hisoblangan Ota-onalar farzandlarini shogirdlikka topshirayotganda ustaga ziyofat olib kelib, “uni kuchi sizga, go'shti bizga, bolani sizga, sizni xudoga topshirdik”, yoxud “go'shti sizga, suyagi bizga” kabi so'zlar bilan farzandini qoldirib ketganlar [6. 344-b]. Ko'zagarlarning shogirdlari dastlabki davrlarda ustadan hech narsa o'rganmaganlar. Ular ma'lum bir davr mobaynida ustozining ish jarayonlarini kuzatib yurish bilan kifoyalangan. Ma'lum muddatdan keyin, shogirdning kulolchilikka mehri uyg'onishi uchun unga

mahsulot yasashga ruxsat berilgan. Shuningdek, shogird tomonidan oziq-ovqat hamda kiyim-bosh bilan ta'minlangan.

Tovoqchilar tabaqasining ko'zagarlardan farqli jihatlaridan biri bu – ularning shogirdlari soni ko'zagarlarga nisbatan ko'p bo'lganligidir. Buni bezakli buyumlarga bo'lgan talabning kuchliligi bois, uni ishlab chiqarish uchun ko'p ishchi kuchi kerak bo'lganligi bilan izohlash mumkin. Shuningdek, kundalik turmush hamda turli marosimlar uchun tovoq mahsulotlariga ehtiyoj yuqori bo'lganligi ham bunga asosdir. Tovoqchilarda ham dastlabki ikki yil davomida usta shogirdiga hech narsa o'rgatmagan. Bu hunarni egallashi shogirdning o'z harakatiga bog'liq bo'lgan. Ushbu davr mobaynida u ustaning ishlarini kuzatib, o'zi mustaqil o'rganishga intilgan. Ana shundan keyingina usta unga e'tibor qaratib, asta-sekin kulolchilik sirlarini o'rgata borgan. Katta ustalarning aytishlaricha, shogird tovoqchilik hunarini o'rganguncha, usta nimani buyursa, shuni bajargan. Hattoki, ustaning oila-a'zolari ish buyursa ham bajarishi kerak bo'lgan. Bu jarayonlar bir tomondan o'z vazifasini suviste'mol qilishdek tuyulishi mumkin, lekin boshqa tarafdin bu jarayonlar shogirdni sabr-toqatga, qiyinchiliklarni yengish ko'nikmasi shakllanishiga olib keladi.

Lekin shunga qaramay, usta shogirdni faqat uy ishlari bilan band qilsa, kulochilik ishlariga yaqinlashtirmay ranjitsa, oqsoqolga arz qilishi mumkin bo'lgan. Oqsoqol masalani imkoniyat qadar ijobiy hal qilishga harakat qilgan. Avval shogirdga pand-nasihatlarni orqali har bir ishda qiyinchiliklar borligini, sabr-toqat qilish kerakligini tushuntirgan. Keyin ustani chaqirib unga tanbeh berib, shogirdiga nisbatan e'tiborli bo'lishga undagan. Ana shundan keyingina usta unga e'tibor qaratib, asta-sekin kulolchilik sirlarini o'rgata borgan.

Kulochilikda usta-shogird an'analarining yana muhim bir jihati shuki, shogird ustaning ruxsatisiz bir ishdan boshqasiga o'tishi mumkin bo'lmagan. Shogird ustasidan qochgan taqdirda esa, boshqa ustalar uni qabul qilmagan. U faqatgina boshqa bir hunar turiga o'tishi mumkin bo'lgan [7. 345-b].

Hunarmandchilikda ustoz-shogird an'alariga ko'ra, shogirdlik muddati uzog'i bilan besh yil, deb belgilangan bo'lsa-da, ko'p hollarda bunga amal

qilinmagan. Yahyo G‘ulomov tomonidan to‘plangan etnografik ma’lumotlarga ko‘ra, XIX asrda Farg‘ona hududida shogirdlarni tayyorlash muddati belgilanmagan. Ular voyaga yetguncha ustaning maoshsiz yordamchisi bo‘lib ishlaganlar **[8. 81-b]**. Ushbu holat ayniqsa, tovoqchilar faoliyatida yaqqol namoyon bo‘lgan. Ular shogirdlarni ko‘zagarlarga nisbatan uzoq vaqt davomida ushlab turganlar. Ko‘zagarlarda esa uzoq ushlab turish odobsizlik hisoblangan **[9. 345-b]**.

Kulolchilikda shunday ustalar ham bo‘lganki, o‘z kasblarining sirini hech kimga o‘rgatmagan yoxud kamdan-kam odamga o‘rgatgan. Ana shunday mashhur kulollardan biri Usta Abdulla (Kali Abdullo) (1797–1872-yillarda yashab o‘tgan) kulol edi. U aka-uka Abdu Jalol (Usto Jalil) va Abdu Jamil (Usto Kuriy)larning shogirdi, XIX asr Farg‘ona vodiysidagi barcha kulollar uchun buyuk usta – oqsoqol Usto (Ustoz) sifatida e’tirof etilgan **[10.]**. Usta Abdullo kulolchilik mahsulotlarini sirlashning o‘ziga xos usulini yaratgan. Bu mashhur kulol o‘z hunari sirini hech kimga ochmagan. Usto Abdulloning yagona shogirdi – qo‘qonlik usta Muhsin ham, ustozining vasiyatiga ko‘ra, sopolga sir berish usulini pinhon tutib olamdan o‘tgan. Usta Abdullo yasagan buyumlarga Buzuxro ismli qizigina naqsh chizgan. Ustaning uyida xizmatkorlari bo‘lgan. Ular mahsulot tayyorlashning qaysidir vazifalarini bajarganlar, lekin usta ularga hech narsa o‘rgatmagan **[11. 17-18-b]**. Buni davr talabidan kelib chiqqan holda o‘ziga xos raqobat, deb hisoblash mumkin. Shuningdek, hunarning obro‘cini saqlab qolish uchun ham shunday qilingan **[12.]**.

Boshqa kulolchilik maktablari singari, Rishton kulolchilik maktabida shogirdlar mazkur hunarni to‘liq o‘zlashtirgandan so‘ng, ma’lum bir buyumni o‘z qo‘li bilan mustaqil ravishda tayyor holatga kelguncha boshidan oxirigacha barcha jarayonni o‘zi bajargan hamda ustaga ko‘rsatgan. Bu lahzalar ularning hayotidagi eng unutilmas on hisoblangan. Mahsulot ustaga ma’qul kelsa, uni ustalikka tayyor deb hisoblasa, shogirdlikdan ustalikka o‘tishga doir o‘ziga xos urf-odatlar hamda marosim o‘tkazilgan. Mazkur jarayonda ustaxona vakillari hamda shogirdning oilasi va yaqinlari ishtirok etgan. Shunday odatlardan biri – “qo‘l bog‘lash” marosimidir. Bunda usta shogirdini qo‘llarini bog‘lab qo‘ygan. Bog‘langan qo‘lni

ustaxona egasi yoki shogirdning yaqin qarindoshlari yechgan va uni tabriklagan **[13. 345-b]**. Mazkur jarayon ma'lum ma'no kasb etib, unga ko'ra shogirdning qo'llari endi bog'langan emas, hech qanday to'siq yo'q, u o'z ixtiyoriga ko'ra mustaqil ravishda mahsulot ishlab chiqarishi mumkin bo'lgan. Mazkur an'ana tovoqchilarda XIX asr oxirlarida tugatilgan. Ko'zagarlarda esa keyingi asrlarda ham davom ettirilgan.

Shogirdlikdan ustalar safiga qabul qilinish uchun asosiy marosim – “Fotiha” marosimi o'tkazilgan. Bu jarayon tantanali ravishda tashkillanib, katta ziyofat uyushtirilgan. Mazkur tadbir “anjuman” deb ham yuritilgan. Anjumanda shogirdni ustalikka tayinlashdan tashqari, kulolchilikdagi turli masalalar, muammolar, yangiliklar ham muhokama qilingan. Tovoqchilarning anjumaniga 600 nafargacha odam yig'ilgan. Ko'zagarlarda esa, ularga nisbatan ixchamroq tarzda tashkillangan. Anjumanda, shuningdek, ustaga shogirdning oilasi tomonidan boshdan oyoq sarpo qilinib, “usta rozi” qilingan. Usta va oqsoqol shogirdga fotiha bergandan keyingina to'liq ustalik maqomiga ega bo'lgan hamda mustaqil faoliyat olib borishi mumkin bo'lgan. Bunday marosimni o'tkazmagan ustalarga o'z ustaxonasini ochishga ruxsat berilmagan. Tabiiyki, marosim uchun ayrimlarning qo'li kaltalik qilgan. Natijada, ayrim hollarda, ular boshqa hududlarga – So'x, Xatirchi, O'ratepa, ba'zan Buxoro va Samarqandga borib, o'z hunari bilan shug'ullanishga majbur bo'lganlar **[15. 27-b]**.

Xulosa qilib aytganda, yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, ayrim kulolchilik maktablari yo'qolib ketayotgan bir paytda, Rishton kulolchilik maktabining avloddan-avlodga saqlanib o'tib, saqlanib kelayotganligi zamirida, albatta, ustoz-shogird an'analariining yaxshi yo'lga qo'yilganligi yotadi. Rishton kulollari barcha davrlarda ustalariga hurmat-ehtirom ko'satganlar. Hozirgi kunga kelib, Rishton o'z kulolchilik namunalari bilan nafaqat respublika, balki butun jahonga tanilmoqda. Kulolchilik faoliyati tufayli tumanda 12 ta sayyohlik yo'nalishlari – mahallalar tashkil etilib, dunyoning ko'plab davlatlaridan bu yerga har yili minglab sayyohlar tashrif buyurmoqda. Natijada tumanda o'ziga xos iqtisodiy infratuzilma (kulolchilik va sovenir mahsulotlari savdosi, oshxona, mehmonxona va boshqa

qator servis xizmatlari) yaratildi. Bu esa, O'zbekiston hukumati tomonidan ilgari surilayotgan xalqaro va ichki turizmni rivojlantirish, aholini ish bilan ta'minlash, kambag'allikni qisqartirish kabi vazifalarni amaliy natijasi bo'lishi bilan birgalikda, mamlakat iqtisodiyotining o'sishiga, Rishton kulolchilik an'alarining xalqaro miqyosda e'tirof etilishiga sabab bo'lmoqda.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. O'zbekiston Respublikasining Prezidentining Qarori. Kulolchilikni jadal rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi 23.03.2021 yil №PQ-5033.LEX.UZ
2. O'zbekiston Respublikasining Prezidentining Farmoni "Hunarmandchilikni yanada rivojlantirish va hunarmandlarni har tomonlama qo'llab – quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida" 17.11.2017yil PF-5242 . LEX.UZ
3. Пещерева Е.М. Гончарное производство Средней Азии. Москва: 1959. Стр.359. – С 344-345.
4. Х.Бурхонов. Риштон Мўжизаси. Тошкент. "Ўзбекистон" 1983. -Б 4-27.
1. Р.Г. Мукминова Социальная дифференциация населения городов Узбекистана конец XV–XVI в. – Ташкент: Фан, 1985. – С. 81.
5. Кодзаева Л. Тарих. Анъана. Эски давр усталари. "Ўзбекистон санъат дурдоналари" туркумидан Риштон кулолчилиги. "Zamon-Press-Info Nashriyot uyi". -Б 26-27. Тошкент: 2021.
6. Usta Komilov Ismoiljon. 1961-yil 23 mayda tug'ilgan. Ustazoda kulol, Rishton hunarmandchilik markazi a'zosi.
7. Usta Polvonov Yo'doshali. 1956-yil 13 yanvarda tug'ilgan. Ustazoda kulol, Rishton hunarmandchilik markazi a'zosi.
8. Arboblar.uz.

OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING YOSHLAR RIVOJIDAGI

O'RNI

Umarov Muhammadaziz Akramjon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada milliy o'zlikning anglash jarayonida milliy matbuotning o'rni va ahamiyati va uning ma'naviy yuksalishimiz yo'lidagi ahamiyatini yanada oshirish muammolarini tahlil qilish hamda yoshlar faolligini oshirish ko'zda tutilgan.

Аннотация: на этом статье распланированы роль и значение национальной прессы в процессе реализации национальной идентичности и ее значение на пути нашего духовного роста, анализа проблем и повышения активности молодежи.

Abstract: *this article outlines the role and importance of the national press in the process of realizing national identity and its significance on the path of our spiritual growth, analysis of problems and increasing the activity of young people are planned.*

Kalit soʻzlar: *axborotlashuv, ommaviy madaniyat, yoshlar huquqlari, matbuot, globallashuv, mafkuraviy, Informatsion tahdidlar, axborotlashgan jamiyat.*

Ключевые слова: *информация, массовая культура, права молодежи, пресса, глобализация, идеологические, информационные угрозы, информационное общество.*

Key words: *information, mass culture, youth rights, press, globalization, ideological, information threats, information society.*

Oʻzbekiston Respublikasida fuqarolik jamiyatini rivojlantirish davrida matbuotning taraqqiyoti va uning milliy oʻzlikni anglash jarayonidagi ahamiyatining tobora yuksaltirish muammosi muhim amaliy, nazariy ahamiyat kasb etadi. Oʻzbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov taʼkidlaganidek, “.. bugun biz tez suratlar bilan oʻzgarib borayotgan, insoniyat hozirga qadar boshidan kechirayotgan davrlardan tubdan farq qiladigan oʻta shiddatli va murakkab bir zamonda yashamoqdamiz. Davlat va siyosat arboblari, faylasuflar va jamiyatshunos olimlar, sharhlovchi va jurnalistlar bu davrni turlicha taʼriflab, har xil nomlar bilan atamoqda. Kimdir uni yuksak texnologiyalar zamoni desa, kimdir tafakkur asri, yana birov yalpi axborotlashuv davri sifatida izohlamoqda”[1: 110].

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev yoshlar kelajagi borasida amalga oshirilish lozim boʻlgan eng muhim jihatlar sifatida quyidagilarni qayd etdi: “Albatta, biz mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni egallagan, mustaqil hayotiy pozitsiyaga ega boʻlgan yoshlarni tarbiyalash boʻyicha katta ishlarni amalga oshirmoqdamiz. Ammo xolisona tan olib aytadigan boʻlsak, bugungi kunda butun dunyoda aholining, birinchi navbatda, yoshlarning ongi va qalbini egallash uchun qanday keskin kurash borayotganini, diniy ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik, “ommaviy madaniyat” kabi tahdidlar kuchayayotganini hisobga oladigan boʻlsak, farzandlarimiz tarbiyasi, maʼnaviy-maʼrifiy sohadagi ishlarimizni bir zum susaytirmasdan, aksincha, ularni yangi bosqichga koʻtarishimiz zarur”[2:17].

Hozirgi kunda O'zbekiston butun dunyoda yoshlar huquqlari va manfaatlarini himoya qilish borasida ham bir qator tashabbuslarni ilgari surib kelmoqda. Birlashgan millatlar tashkiloti rasmiy saytida (un.org) yozilishicha, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti BMT Bosh Assambleyasi 72-sessiyasidagi nutqida BMTning Yoshlar huquqlari to'g'risidagi xalqaro konvensiyasini ishlab chiqishni taklif qildi, terrorizm muammosiga katta e'tibor qaratib, uning tub sabablariga barham berishga chaqirib: "Bu borada ko'p hollarda tahdidlarni keltirib chiqarayotgan asosiy sabablar bilan emas, balki ularning oqibatlariga qarshi kurashish bilangina cheklanib qolinmoqda. Xalqaro terrorizm va ekstremizmning ildizini boshqa omillar bilan birga, jaholat va murosasizlik tashkil etadi, deb hisoblayman. Shu munosabat bilan odamlar, birinchi navbatda, yoshlarning ongu tafakkurini ma'rifat asosida shakllantirish va tarbiyalash eng muhim vazifadir", deb aytgan fikrlarini keltirib o'tgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida" dagi [3], 2017-yil 5-iyuldagi PF-5106-son "Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O'zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo'llab-quvatlash to'g'risida"gi farmonlari [4] va "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida"gi 2017-yil 28-iyul Qarori [5], O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Matbuot va axborot sohada boshqaruvni yanada takomillashtirish to'g'risida"gi 2017-yil 11-avgustdagi Farmoni [6], hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga xizmat qiladi, mafkuraviy immunitetni shakllantirishda, milliy o'zlikni anglashda muhim amaliy ahamiyatga ega.

Mamlakatimizda so'z va axborot erkinligini ta'minlash bo'yicha kompleks tashkiliy-huquqiy chora-tadbirlar amalga oshirilishi natijasida media sohasi jadal rivojlanishi, ayniqsa nodavlat OAVlar soni ko'payishi kuzatilmoqda. 2015-yil 1-yanvar holatiga ko'ra, O'zbekiston matbuot va axborot agentligida 1,4 mingga yaqin ommaviy axborot vositalari, jumladan, 970 ziyod bosma va 100 elektron

nashr ro'yxatdan o'tgan. 1991-yildagi ko'rsatkich bilan taqqoslaganda, mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan OAV soni 3,5 marta oshgan. 5,3 foizi bosma axborot vositalarining muassasalari nodavlat tashkilotlardir [7: 69-70].

Hozirgi davrda internet ommaviy axborot va kommunikatsiya tizimining eng tez rivojlanib va kengayib borayotgan bo'g'ini hisoblanadi. Fan, ilmiy bilim, madaniyat, yangicha tafakkur, inson omili va saloxiyatini rivojlantirishga mo'ljallangan internet imkoniyatlari amalda insoniyat manfaatlariga butunlay zid bo'lgan ijtimoiy-siyosiy va mafkuraviy oqimlar ta'siriga tushib qolmoqda.

Globallashuv sharoitidagi tezkor axborotlar, dunyoda ro'y berayotgan yangiliklarning bir vaqtning o'zida birnecha tilda va terrorchi ekstremistlar manfaatlariga hizmat qiladigan yo'nalishda targ'ib qilinishi mafkuraviy va ijtimoiy-siyosiy tahdidlarni kuchaytiradi. Bunday saytlar bir tomondan, terrorchilik tashkilotining faol a'zolarini "milliy qaxramon", "vatanparvar" sifatida "ulug'lab", ularni qo'poruvchilik kabi yovuz ishlarini yana ham jonlantirishga qaratilgan. Ikkinchi tomondan ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy voqealar haqida yolg'on va bo'xtonlarga to'lib toshgan bunday saytlar, eng avvalo, hali dunyoqarashi shakllanib ulgurmagan g'o'r yoshlarga, shuningdek, terrorchilarning asl maqsad va muddaolarini bilmaydigan, soxta dabdabali shiorlarga moyil odamlarga mo'ljallangan.

Axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanish hisobiga jamiyatda zararli ijtimoiy fikrni shakllantirish, qo'rquv, vahima tarqatish orqali g'oyaviy parokandachilikni keltirib chiqarishdek zararli maqsadlar ko'zda tutiladi. Ana shunday sharoitda axborot xavfsizligini ta'minlash va uni faol kurashchanlik sifatlarini oshirish muhim ahamiyatga ega. Bu masala dunyo siyosati va madaniyati rivojining ustuvor yo'llaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Axborot tizimi sohasida ustuvorlikka erishish milliy xavfsizlik va barqaror taraqqiyotni ta'minlashning asosiy shakllardan biri deb hisoblanadi.

Informatsion tahdidlar asosan internet vositalari va boshqa ommaviy axborot tizimining keng tarmoqlari vositasida xorijdan turib uyushtirilmoqda. Ularning ko'rinishlari quyidagilardan iboratdir: davlatimizning ijtimoiy va milliy

iqtisodiy siyosatini atayin buzib ko'rsatish, mamlakatimiz ma'naviy, madaniy hayoti hamda soxta va bo'xtonga asoslangan xabarlar tarqatish, kichik ijtimoiy muammoni katta yechimi yo'q muammo sifatida talqin etish, muholiflarni gijgijlash, raxbarlarni diktator, zolim deb ko'rsatish, yoshlarni yolg'on g'oyalar va sarob va'dalar bilan chalg'itish. Informatsion tahdidlar-ba'zida axborot xuruji deb ataladi-shaxsni ikkilantiradi, uni muammolar girdobiga tashlaydi, shaxs axborot madaniyatini soxta, noilmiy va zararli g'oyalar bilan zaharlaydi.

Axborot texnologiyasi jamiyat rivojida uchta muhim sohada alohida o'rin egallaydi. Birinchidan, axborot texnologiyalari tizimi sivilizatsiyali madaniy-xalqaro jamiyatning rivojlanishida hozirgi davrning o'ziga xos xususiyatlarini, ya'ni dunyo miqyosida, jahon hamjamiyatining globallashuvini ifodalaydi.

Ikkinchisi, global boshqaruv mehanizmini shakllantirish. Global axborot tarmog'ini asosiy jihatlaridan biri xalqaro boshqaruv mexanizmi hisoblanadi. Jahonda turli davlatlar va mamlakatlarda yuz beradigan global muammolarni yechish va hal qilishda global boshqaruv mexanizmi ishga tushadi.

Uchinchidan global axborot texnologiyalarni texnik infrastrukturasi zamonaviy texnologiya darajasida shakllanishiga olib keladigan texnogen omilidir. Globallashuv mohiyatini tushunishda asosiy aspekt monetarizm hisoblanadi, unda iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, madaniy rivojlanishning negizi sifatida aks etadi, shuningdek axborot shakllantirish jarayoni ham uning tarkibiga kiradi. Globallashuv dunyo sivilizatsiyasi evolyutsiyasining yakuniy monetaristik bosqichini ifodalaydi, shu boisdan ham shaxs informatsion madaniyatining jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati ortib boradi. Bu bosqichda global moliyaviy munosabatlar shakllanadi va u xalqaro mablag'ni dunyo miqyosida moliyaviy guruhlar, tashkilotlarda to'planishi jarayonini nihoyasiga yetkazadi.

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy hayotda, tabiatda, odamning o'zidan keyingi chorak asr davomida yuz bergan global o'zgarishlar bugungi jamiyatni "Axborotlashgan jamiyat" deb atashga asos bo'lmoqda. 2006-yilning BMT Bosh Assambleyasi Butun jahon axborot jamiyati kuni deb e'lon qilinishi ham hozirgi kunda jamiyat axborotlashuvining ahamiyati ortib borayotganligidan dalolat

beradi. Hozirgi davrda dunyodagi barcha davlatlar axborotlashgan jamiyat tomon intilmoqda.

Axborotlashgan jamiyat ko'pchilikning axborot, ayniqsa uning oliy shakli bo'lish, dunyoviy bilimlarni ishlab chiqarish, saqlash, qayta ishlash va sotishni amalga oshirish bilan band bo'lgan jamiyatdir. Axborotlashgan jamiyatda nafaqat turmush tarzi, madaniy qadriyatlar tizimi o'zgaradi, moddiy boyliklarga faqat jamg'arma sifatida qarashlar o'rniga madaniy hordiq chiqarish, intellektual boylik ortirish asosi sifatida qarashlarning ahamiyati ortdi. Axborotlashgan jamiyat intellekt, bilimlar ishlab chiqiladi va iste'mol qilinadiki, bu hol mehnat jarayonida aqliy mehnat unimini ortib borishini bildiradi [8: 7]. Globallashuv jarayonlarining salbiy oqibatlari, ayniqsa shaxsning informatsion madaniyatini shakllantirish zaruriyati to'g'risida faylasuf olimlar, davlat va jamoat arboblari haqli ravishda o'z fikrlarini bildirmoqdalar.

Ta'kidlash lozimki, insoniyat hozirgi davrda axborot inqilobini boshdan kechirmoqda. Bu kishilik tarixidagi birinchi inqilob emas. Dastlabki axborot inqilobi nutq madaniyati shakllanishi bilan bog'liq bo'lsa, yozuvning paydo bo'lishi axborotni uzoq vaqtlar davomida saqlash va uning yaratuvchisidan alohida holda masofaga yetkazish, zamonlararo olib o'tishga yo'l ochdi. Gazeta va jurnallarni nashr etilishi axborot uzatuvidagi tezkorlik va ma'lumotlar boyligini oshirdi. Radio va televideniya esa, ovoz va tasvir orqali uzatishni ta'minlab, uni darajasini yangi bosqichga ko'tardi.

Reyter axborot agentligida dunyoning 91 mamlakatida 14000 xodim, shu jumladan, 2300 jurnalist, fotomuxbir va videooperatorlar ishlaydi. Agentlikning axborot xabarlari bilan har kuni 1 milliard odam tanishadi. Radio, televideniya, internet eng so'ngi ilmiy yangiliklarni qisqa vaqtda butun dunyoga ma'lum qiladi, ilm-fan, madaniyat, adabiyot va san'at yutuqlaridan har bir odam foydalana olishiga sharoit yatarmoqda. Informatsion madaniyati tobora kengayib borishi odamlarda zamon talablari bilan qadamma-qadam muayyan faoliyat ko'rsatish imkoniyatini bermoqda [9: 70].

Hozirgi davrda internet ommaviy axborot va kommunikatsiya tizimining eng tez rivojlanib va kengayib borayotgan bo'g'ini hisoblanadi. Fan, ilmiy bilim, madaniyat, yangicha tafakkur, inson omili va salohiyatini rivojlantirishga mo'ljallangan internet imkoniyatlari amalda insoniyat manfaatlariga butunlay zid bo'lgan ijtimoiy-siyosiy va mafkuraviy oqimlar ta'siriga tushib qolmoqda.

Axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanish hisobiga jamiyatda zararli ijtimoiy fikrni shakllantirish, qo'rquv, vahima tarqatish orqali g'oyaviy parokandachilikni keltirib chiqarishdek zararli maqsadlar ko'zda tutiladi. Ana shunday sharoitda axborot xavfsizligini ta'minlash va uni faol kurashchanlik sifatlarini oshirish muhim ahamiyatga ega. Bu masala dunyo siyosati va madaniyati rivojining ustuvor yo'llaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Axborot tizimi sohasida ustuvorlikka erishish milliy xavfsizlik va barqaror taraqqiyotni ta'minlashning asosiy shakllardan biri deb hisoblanadi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Каримов И.А. Юксак маънавият - енгилмас куч. – Тошкент, “Маънавият”, 2008.
2. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017.
3. <https://lex.uz/mact/-3107036>
4. <https://lex.uz/docs/-3255680?ONDATE2=09.04.2022&action=compare>
5. <https://lex.uz/docs/-4071203>
6. <https://lex.uz/docs/-3311346>
7. Қурбонов М ва бошқалар, Бетакроримсан, ягонасан, она Ватаним, Ўзбекистоним: -Тошкент: Маънавият, 2015.
8. С.Ғуломов С.Шермуҳаммедов, Б.Бегалов Аxbоротлашган жамиятни мужассамлаштирилиши “Ўзбекистонда ижтимоий ахборотномаси ” - Тошкент: 1999.
9. Маънавий таҳдидлар ва уларга қарши курашнинг илмий-услуб ҳамда маънавий - мафкуравий асослари” мавзусидаги Республика илмий - услубий конференция материаллари. Тошкент: Мухаррир нашриёти, 2010. 70 бет.

ARXEOLGIYADA GEOGRAFIK AXBOROT TIZIMLARINING O'RNINI VA AHAMIYATI MASALASIGA DOIR AYRIM MULOHAZALAR

Alisher Axmadjonovich Aloxunov
FarDU Jahon tarixi kafedrası dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada geografik axborot tizimlari arxeologiyada fazoviy ma'lumotlarni yig'ish, saqlash, tahlil qilish va ko'rsatish uchun ishlatiladigan muhim vosita ekanligi, ularning arxeologik yodgorliklarni o'rganishdagi qulayliklari hamda samarasi to'g'risida ayrim fikr-mulohazalar bayon qilingan.

Kalit so'z va iboralar: arxeologik tadqiqotlar, arxeologik yodgorliklar, obyektlarning joylashuvi, artefaktlar, geografik axborot tizimlari (GAT/GIS), GAT texnologiyasi, tarixiy landshaftlar, masofaviy zondlash, vizualizatsiya, modellashtirish.

Аннотация: В данной статье изложены некоторые мысли о том, что географические информационные системы являются важным инструментом для сбора, хранения, анализа и отображения пространственных данных в археологии, а также о их удобстве и эффективности при изучении археологических памятников.

Ключевые слова и фразы: археологические исследования, археологические памятники, расположение объектов, артефакты, географические информационные системы (ГИС), технологии ГИС, исторические ландшафты, дистанционное зондирование, визуализация, моделирование.

Abstract: This article presents some thoughts on the fact that geographic information systems are an important tool for collecting, storing, analyzing, and displaying spatial data in archaeology, as well as their convenience and effectiveness in studying archaeological monuments.

Keywords and phrases: archaeological research, archaeological monuments, location of objects, artifacts, geographic information systems (GIS), GIS technology, historical landscapes, remote sensing, visualization, modeling.

Hozirgi zamon arxeologiya fani oldida arxeologik obyektlar haqidagi ma'lumotlarni saqlash va ularga ishlov berish bilan bog'liq masalalar turibdi. Turli davrlar, madaniyatlar va hududlar bo'yicha to'plangan ma'lumotlar bilan qanday ishlash kerak? Bu vazifalarni hal qilishda geografik axborot tizimlari (GAT) katta yordam beradi – bu avtomatlashtirilgan tizimlar bo'lib, ular ma'lumotlarni yig'ish, saqlash, tahlil qilish va grafik ko'rinishda tasvirlash uchun mo'ljallangan. GATdan tarixiy-arxiv va arxeologik ma'lumotlarni tashkil etish va boshqarishda samarali foydalaniladi. Arxeologiyada GAT texnologiyalaridan foydalanishning bir nechta shakllari mavjud: arxeologik merosni saqlash va prediktiv modellashtirish; arxeologik manbalarga asoslangan tarixiy vaziyatni modellashtirish; landshaft arxeologiyasi doirasida keng ko'lamli (ko'p fanli) tadqiqotlar olib borish[3].

Arxeolog tadqiqotlarni boshlashdan avval tadqiqot olib boriladigan hududni aniqlash va qazishga tushishdan oldin eng muhim bo'lgan masalalar bo'yicha tekshiruv (arxeologik kuzatuv) materiallari: sun'iy yo'ldosh va fazoviy suratlari,

geofizik usullar yordamida o'tkazilgan tadqiqotlar kabilarni o'rganib chiqishi zarur. Ushbu ma'lumotlar yordamida arxeolog ishni qanday olib borish bo'yicha metodlar va strategiyalarni ishlab chiqadi.

Hozirgi kunda barcha ilmiy tadqiqotlar kompleks yondashuvni talab qiladi, arxeologiya fani ham bundan mustasno emas. Qazishga tushadigan arxeologga nafaqat tuproqshunoslar, balki paleobotaniklar, arxeozoologlar, antropologlar va boshqa mutaxassislar ham qo'shiladi, ularning manfaatlari tuproq hosil bo'lishi, biologiya, geologiya, iqlimshunoslik va boshqa fanlarda umumlashishi tabiiydir. Jumladan, tabiatshunoslik usullari, masalan, radiokarbon, paleomagnit va dendroxronologiya metodlari aniqlangan arxeologik obyektlarning yoshini aniqlashda muhim rol o'ynaydi.

GATning arxeologiyada qo'llanilishi XX asrning oxirlarida boshlandi, chunki arxeologlar fazoviy ma'lumotlarni tahlil qilishning ahamiyatini tushunib yetdilar. Dastlab, GAT shaharlar tuzilishini loyihalashtirish va tabiiy resurslarni boshqarishda foydalanilgan, ammo tez orada arxeologik tadqiqotlar uchun ajralmas vositaga ham aylandi.

Dastlabki bosqichlarda GAT arxeologiya uchun inqilobiy vosita bo'lib, tadqiqotchilarga turli ma'lumot turlarini, masalan, topografik xaritalar va so'rov natijalarini bir-biriga qo'shish imkonini berdi. Bu arxeologlarning fazoviy o'zaro aloqalar va obyektlar tarqalishiga bo'lgan qarashlarini tubdan o'zgartirdi. 1990-yillarga kelib, shaxsiy hisoblash texnologiyalarining rivojlanishi bilan GAT butun dunyo bo'ylab arxeologlar uchun yanada qulayroq bo'ldi. Raqamli xaritalarda ma'lumotlarni ko'rsatish imkoniyati yanada chuqurroq tahlil o'tkazishga va murakkab joylashuv sxemalarini aniqlashga imkon berdi. GPS texnologiyasining joriy etilishi ma'lumotlarning aniqligini yanada oshirdi, joylashuvni aniqlashni osonlashtirdi. Hozirgi zamon GAT ilovalari arxeologiya sohasida 3D modellashtirish, ilmiy faraz orqali loyihalash va masofaviy zondlashni o'z ichiga oladi. Ushbu texnologiyalar arxeologlarga qadimgi aholi manzilgohlarini virtual ravishda qayta tiklash va vaqt o'tishi bilan atrof-muhit o'zgarishlarini modellashtirish imkonini beradi.

Bugungi kunda arxeologik obyektlarni ma'lum bir hududga bog'lash axborot texnologiyalari sohasidagi yangi yo'nalish, ya'ni geografik axborot tizimi (GAT)ning keng qo'llanilishini taqozo etmoqda. GAT yordamida qadimgi tarixiy xaritalarni o'rganish, arxeologik yodgorliklar tarhini tuzish yoki ma'lum bir geografik hududlarning arxeologiyaga oid ma'lumotlar tizimini yaratish imkoniyati vujudga kelmoqda. Shuningdek, GAT nafaqat arxeologik topilmaning hududiy joylashuvi balki, yodgorliklar, arxeologik madaniyatlarning yoyilish hududini ham aniqlash borasidagi muammolarni bir qadar yechish imkonini beradi[1].

Arxeologiyada tadqiqot obyektlari – arxeologik yodgorliklar va aniqlangan materiallar hududiy bog'lanishga ega. Yaqin o'tmishda arxeologik xaritalar qo'lda

yoki CorelDraw va Photoshop kabi grafik tahrirlovchilar yordamida tuzilgan. Hozirgi vaqtda arxeologiyada geografik axborot tizimlari (GAT/GIS) tobora keng tarqalib borganligi ularni oddiy xaritalar yaratishdan ancha kengroq imkoniyatlarga ega bo'lgan inqilobiy texnologiyaga aylantirmoqda.

GAT texnologiyasi bir nechta komponentlardan iborat bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- ~ ma'lumotlarni to'plash va qayta ishlash uchun kompyuterlar va GPS qurilmalari.

- ~ ArcGIS yoki QGIS kabi fazoviy ma'lumotlarni tahlil qilish uchun ishlatiladigan vositalar.

- ~ turli manbalardan olingan joylashuvlar yoki landshaftlar haqidagi ma'lumotlar.

- ~ ma'lumotlarni talqin qilish usullarini ishlab chiqadigan tahlil metodlari.

Ushbu komponentlarni birlashtirgan holda, GAT arxeologlarga o'rganilayotgan hududlarning to'liq tasvirini taqdim etadi, bu esa an'anaviy usullarni qo'llaganda ko'zga tashlanmaydigan qonuniyatlarni aniqlashni osonlashtiradi.

GAT yordamida arxeologik tadqiqotlar olib borish arxeologiyada nisbatan yosh yo'nalish hisoblanadi. Ular so'nggi 20–25 yil davomida juda faol rivojlanib kelmoqda va shu vaqt ichida ushbu sohada tadqiqot mavzulari sezilarli darajada kengayib, ularning soni ortdi hamda GAT arxeologiyada qo'llanilishining ikki asosiy yo'nalishi shakllandi. Birinchisi, “madaniy merosni boshqarish” (Cultural Resource Management, CRM), ikkinchisi esa “landshaft arxeologiyasi” (Landscape Archaeology) deb nomlanadi[4].

Har bir arxeolog, ma'lum bir mintaqada arxeologik kuzatuvlar bo'yicha amaliy tajribaga ega bo'lgan holda, odatda yoki bilvosita, empirik ravishda aniqlagan qonuniyatlarga asoslanib, ma'lum turdagi yodgorliklarni qidirish uchun istiqbolli hududlarni ajratadi. Biroq, faqat GAT katta miqdordagi fazoviy ma'lumotlarni ishlash, ularni aniq ko'rsatish va tahlil qilish imkonini beradi, bu esa, natijada arxeologik yodgorliklarning har xil turlari va davrlari bilan atrof-muhit o'rtasidagi o'zaro munosabatlar haqida prinsipial yangi ma'lumotlar beradi[5].

GAT (geografik axborot tizimlari) texnologiyasi arxeologiya sohasida tadqiqotlarni yanada samarali qilish uchun kuchli vosita bo'lib, ko'plab jihatlarida arxeologik ishlarni takomillashtiradi. Quyidagi yo'nalishlarda GAT texnologiyasining arxeologiyaga ta'siri katta bo'ladi:

- ~ GAT arxeologlarga qazishma joylarining fazoviy tuzilishini tahlil qilish imkonini beradi. Bu usul orqali ularning topilgan joylari, savdo yo'llari, o'tgan davrlar haqida ko'proq ma'lumot olish mumkin bo'ladi.

~ GAT yordamida arxeologlar qadimiy landshaftlarni raqamli tarzda yaratishi orqali ularning o'tmishdagi ko'rinishini aniq tasavvur qilishadi. Bu texnologiya tarixiy landshaftlarni tiklash va o'tmishdagi ijtimoiy va madaniy jarayonlarni tushunishga yordam beradi.

~ GAT texnologiyasidan foydalangan holda arxeologlar topilgan ma'lumotlarni yanada chuqurroq tahlil qilib, kelajakdagi qazishmalarni ilmiy tahlil qilishlari mumkin. Bu yerga nisbatan, yangi yodgorliklarga oid joylarni aniqlashda GAT texnologiyasining qo'llanilishi juda samaralidir.

~ GAT tizimi, arxeologik ma'lumotlarni tartibga solish va ma'lumotlar ustida o'zgartirishlar kiritish imkoniyatini beradi. Bu arxeologik tadqiqotlarning aniqroq va samarali bo'lishiga yordam beradi.

~ GAT texnologiyalari masofaviy zondlash va dronlar kabi yangi usullar bilan integratsiya qilinganda dalada tez va aniq o'lchovlar olish osonlashadi. Bu esa qazishmalarni yanada samarali o'tkazishga imkon yaratadi. Shuningdek, masofaviy zondlash texnologiyalaridan ko'proq foydalanish dalada o'tkaziladigan tadqiqotlarni kengaytiradi, bu esa qazishma o'tkazmasdan arxeologik landshaftlar haqida batafsil ma'lumotlar olish imkonini beradi[2].

Xulosa qilib aytganda, geografik axborot tizimlari (GAT) arxeologiyada fazoviy va tahliliy vositalarni qo'llashni nazarda tutadi, bu esa, arxeologik ma'lumotlarni yig'ish, boshqarish va talqin qilish imkonini beradi. Shuningdek, tadqiqotchilarga arxeologik obyektlarda qonuniyatlarni samarali vizualizatsiya qilish hamda tahlil qilishga ham ko'maklashadi. GAT turli ma'lumot turlarini, masalan, topografiya, obyektlarning joylashuvi va artefaktlarni birlashtirib, arxeologlarga landshaft, uning tarixiy konteksti haqida to'liq tasavvur beradi. Ushbu texnologiya arxeologik tadqiqotlarning imkoniyatlarini kengaytiradi, mavjud ma'lumotlar, tahlillar va kuzatishlar asosida taxminiy modellashtirishni amalga oshirish, yangi obyektlarni topish, mavjud obyektlarni boshqarish hamda saqlashni yaxshilash imkonini beradi.

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Annayev J.T. Arxeologiyada masofadan tadqiq etish usullari. Значение цифровых технологий в изучении истории Узбекистана. №1, 2022. – В. 24–29. <https://inlibrary.uz/index.php/scientific-practical/article/view/13307>
2. Enhancing Archaeological Research with GIS Technology. <https://civilizationchronicles.com/gis-in-archaeological-research/>
3. Бадеев Д.Ю. Использование ГИС-технологий в археологии. Наука и регион. №2(2), 2014. – С. 20-23. <https://www.academia.edu/9835280/>.

4. Белим С.В., Бречка Д.М., и др. Интеллектуальная геоинформационная система археологических объектов. Математические структуры и моделирование. 2016. № 3(39). – С. 119–126.
file:///C:/Users/user/Downloads/intellektualnaya-geoinformatsionnaya-sistema-arheologicheskikh-obektoy.pdf
5. Зайцева О.В., Пушкарев А.А., Барсуков Е.В. Возможности прогнозирования и выявления местоположения памятников археологии с помощью современных ГИС – и дистанционного зондирования – технологий. Современные проблемы археологии. Материалы Всероссийского археологического съезда. Новосибирск, 2006. – С. 358-359

FOLKLORNING SOTSIOMADANIY TAHLILI

Asqarova Adolatxon Mamatxonovna

Fargʻona davlat universiteti, Sotsiologiya kafedrasi oʻqituvchisi

Annotatsiya: Muallif tezisdagi folklorning sotsiologik faoliyatining inson shaxsiyatini shakllantirishdagi oʻrni haqida fikr-mulohaza yuritadi. Folklorda kishilik hayotining real shart-sharoitlarini inson ruhiyati, oʻzlikni anglash, mentalitet va mansublik masalalariga taʼsirini strukturali yondashuv va semantik asosdagi xususiyatlari yoritib berilgan.

Kalit soʻzlar: folklor, postfolklor, dunyoqarash, din, oʻzlikni anglash, ijtimoiy kechinma, ruhiy kechinma, adabiyot, mifologiya, epitet, til.

Аннотация: Автор рассуждает в статье о роли фольклорной социологической деятельности в формировании личности человека. В фольклоре отражены особенности структурного подхода и семантической основы воздействия реальных условий жизни личности на вопросы психики человека, самосознания, менталитета и принадлежности.

Ключевые слова: фольклор, постфолклор, мировоззрение, религия, самосознание, социальное переживание, духовное переживание, литература, мифология, эпитет, язык.

Abstract: The author reflects on the role of folklore in the formation of the human personality of sociological activity in the article. In folklore, the influence of the real conditions of a person's life on the issues of the human psyche, self-realization, mentality and belonging is highlighted by the features of a structural approach and a semantic basis.

Keywords: folklore, postfolklor, worldview, religion, self-awareness, social forgiveness, spiritual forgiveness, literature, mythology, epithet, language.

O‘zbekiston mustaqilligi yillarida, mahalliy tub aholining milliy va umuminsoniy qadriyatlari turkumidan joy olgan folklor va postfolklor masalalariga davlat tomonidan alohida e’tibor qaratila boshlandi. Xususan, hukumat tomonidan “O‘zbek xalqining nomoddiy madaniy merosi yodgorliklari” nomli 100 jildlik ensiklopediyani tayyorlash uchun davlat buyurtmasini berilganligining o‘ziyiq, ushbu mavzuning qanchalik dolzarb ekanligidan dalolat beradi. Ta’kidlash mumkinki, uzoq mustamlakachilik davrida xalq qalbidan uzoqlashtirib yuborilgan “maskanlar eshigi” mahalliy tadqiqotchilar uchun keng imkoniyatlarni yaratib bermoqda. Bu esa tabiiyki, dunyoqarash omili bilan bog‘liq.

Kishidagi ijtimoiy-ruhiy kechinmalar jamiyatda shaxs dunyoqarashining qaysi tomonga yo‘naltirilganligiga qarab belgilanadi. Dunyoqarash tamoyili chuqur ijtimoiy-ruhiy kechinmalarni qamrab olar ekan, uni baholashda rasional mazmundagi amaliy tadqiqot orqali muammoga yondashish muhim. Inkor etishning keragi yo‘q, dunyoqarash muammosi, albatta, nozik masala. Ammo taraqqiyot uchun zarur bo‘lgan muammolarni hal qilishda «xato qilib qo‘yish yoki uddalash mumkin emas», degan tamoyil asosida ish yuritilsa, aytish mumkinki, jamiyat oldida turgan har qanday dolzarb masalalar o‘z yechimini topmasdan qolib ketaveradi. XX asrning buyuk mutafakkirlaridan biri K.Popper «xato qilishdan qochishning eng yaxshi yo‘li – sustkash (passiv) va faqat qabul qiluvchi (boshqa fikr va bilimlarni) bo‘lib qolish kerak»,[1] – deb yozadi. Demak, bugungi g‘oyalar dunyosi baribir bizni tahliliy fikrlar bildirish uchun faol bo‘lishga undayveradi.

Ma’lumki, folklorga oid asarlar va badialarda qahramonlar, turli lavha, epik makondagi tasvirlangan ifodalar, hamda har xil voqea-hodisalarni tasvirlashda “epitet” so‘zining qo‘llanilishi tadqiqotchilar uchun an’ana hisoblanadi. O‘zbek folklorshunosligiga oid adabiyotlarda epitet turlari, badiiy matnga bog‘liq poetik vazifa va talqinlariga doir ilmiy ishlar T.Mirzayev, S.Yo‘ldosheva, M.Murodov, I.Yormatovlar tomonidan o‘rganilgan. Tadqiqotchi Z.Husainova epitetlarning topishmoq janrini folklor asarlaridagi badiiy talqin asosida maxsus tadqiq etadi. Boshqa mahalliy tadqiqotchi olim I.Boltayevaning ilmiy izlanishlarida epitet tasnifi, uning turlari va xalq dostonlari matnida qo‘llanilishi kabi masalalar keng

yoritilgan. O'zbek xalq o'lanlari bo'yicha iqtidorli olim Sh.Imomnazarova O'zbekistonning turli hududlaridan yozib olingan o'lan namunalaridagi epitetlar tahlili misolida ushbu poetik vositaning xalq lirikasidagi badiiy-estetik vazifalarini ko'rsatib beradi.

Sobiq ittifoq davrida o'qitilgan o'lkashunoslik fani ba'zida lirik, ba'zida faqat statistik (raqamli) dalillar bilan cheklanar, ayrim hollarda esa etnografik, folklor yoki ateistik mazmundagi diniy lavhalar bilan mazmun kasb etish orqali ajralib turardi. Sotsiologiya nuqtai nazaridan esa folklor va postfolklor mavzusini o'rganish tadqiq etilgan har qanday o'zgacha yondashuvlar asosida tarixiy-xronologik qarashlar, sharqshunoslik (oriyentalizm) bilan yo'g'rilgan manbashunoslikdan ham keskin farq qiladi. Umuman olganda, ko'p holatlarda sosiologiya va ijtimoiy psixologiya nazariyalari va metodologik tahlil usullari yordamida folklorni o'rganishga tadqiqotchi sifatida ko'p marotabalab murojaatlar qilinadi. Falsafiy tafakkur va mushohadaga asoslanib Sharq va G'arb mutafakkirlarining, shuningdek mumtoz adabiyot va falsafa ma'lumotlariga tayangan holda folklorni sosiologik jihatdan qiyosiy taqqoslash orqali mahalliy sharoitda jiddiy ilmiy xulosalarni chiqarishga imkon yaratadi.

OAV va internet saytlarini kuzatar ekansiz, sobiq ittifoq makonida istiqomat qilayotgan ko'plab zamondoshlarimizga o'zlari tug'ilib o'sgan yoki istiqomat qilayotgan shahar (shaharcha) yoki qishloq dunyosini bilishdan ko'ra AQSH, Yevropa tarixi, bugungi kunda Xitoy, Turkiya, Ukraina yoki Rossiya hukumatlarining avtobiografiyasiga oid ma'lumotlarni O'zbekiston yoki Toshkent shahri kundalik hayoti atrofida sodir bo'ladigan uydirma gaplardan ham ko'pincha qiziqroq, hatto, muhimroq hodisa sifatida bilishlari oddiy holat bo'lib ko'rinadi. So'nggi yillarning "qahramon"lari bo'lgan blogerlar esa bugungi umumiy turmush tarzida namoyon bo'lgan poytaxt kundalik hayoti ikir-chikirlarini yoritishdan tortib, "chekka joy yoki hududlarning ichkariligi"da yashaydigan o'lkashunos tarixchining mulohazalarini gaz va chiroq bilan ta'minlanganligi, asfalt yo'l mavjudligi yoki yo'qligi bilan o'zi tug'ilib o'sgan joyiga nisbatan ehtirosli, hayajonli qiziqishlarini burch va fidoyilik deb qabul qilishlari odat tusiga kirgan bir

davrda yashayapmiz. Lekin, bu ijtimoiy makonni tadqiq etish uchun asos bo'la olmaydi. Bu faqat navbatdagi futbol o'yinidek bir hodisa bo'lib, uzog'i bilan bir hafta, o'n kun ichida jamoatchilik fikriga qisqagina ta'sir qiladigan, qaysidir bir "publika"ga ta'sir o'tkazishning bir ko'rinishi bo'lib qoladi. Shu bois tarixning bir qismi, yoki bo'lagi sanalgan "folklor" va "postfolklor"ni tadqiq etish zamonamizning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Globallashib borayotgan zamonaviy axborot jamiyatlarida kishilarning fe'l-atvori va dunyoqarashida siyosiy-madaniy jabhadagi qarashlarning o'zgarib borishi mintaqaviy va hududiy kesimdan kelib chiqib, aholining turli qatlamlarida «chigal», «mujmal», bir-biriga mos tushmaydigan ong va tafakkurni shakllantirib bormoqda. Kuzatishlarga asoslanib, inson tafakkurida kechayotgan o'zgarishlar tahlil etilsa, unda aholining ahamiyatli miqdori qadriyatlar tizimida o'z yo'nalishini yo'qotib qo'yayotganligiga guvoh bo'lish mumkin. Vaholanki, jamiyatda ong va qalbga islohot sifatida kirib kelayotgan keskin o'zgarishlarga ma'lum joy va unda istiqomat qilib kelgan xalqning «muqaddaslik» shaklidagi belgilari «qadriyatlar» timsolida himoya vositasini bajarishi mumkin.

O'zbek folklorshunosligida xalq lirikasi janrlarining tarixiy asoslari va tadrijiy takomili bosqichlari, shu jumladan, o'lan janrining paydo bo'lishi haqida uch xil ilmiy qarash mavjud. Jumladan, M.Alaviyaning fikricha, «o'lan, lapar, yor-yor qadimda bir bo'lgan. Keyingi vaqtlarda turli to'y marosimlari, har joydagi kishilarning yashash sharoitlari bilan bog'liq ravishda ular orasidagi tafovutlar kuchaygan. Ularning har biri to'y marosimining ma'lum bosqichi bilan bog'lanib kelgan va mustaqil qo'shiq turiga aylangan».[2] B.Sarimsoqov esa «lapar va o'lan janrlarining genetik jihatdan aloqadorligi u qadar shubha uyg'otmasa ham, lekin yor-yor va o'lan janrlarini tarixan bir hodisa sifatida olib qarash ishonarli emas»[3], –deb ta'kidlaydi. N.Qosimov esa «yor-yor, o'lan va laparlar tarixan mustaqil janr sifatida yuzaga kelgan», deb hisoblaydi [4].

“Begona” madaniyat yoqasida uchrashadigan musofirlar, muhojirlar va qochqinlar; getto yoki kafelardagi to'planishlar, begona tillarni yarim qorong'ilikda to'plash yoki boshqaning tilini g'ayritabiiy o'zlashtirishda;

ma'qullash, mehr, darajalar, fanlar, nutqlar belgilarining yig'ilib qolishi; o'tgan sana bilan yashagan boshqa olamlar haqida, iqtisodiy qoloqlik to'g'risidagi xotiralarni teslash; uyg'onish marosimida o'tmishni to'plash; hozirgini yig'ish. Shuningdek, diasporadagi odamlarni yig'ish: qullar, ko'chmanchilar va internirlanganlarni; ayblovchi statistikaning, o'qishdagi o'zlashtirishning, qonunlar, muhojir maqomining to'planib qolishi – Jon Berger “yettinchi shaxs” deb atagan yolg'iz personajning genealogiyasi hisoblanadi [5].

Manbalar va adabiyotlar / Источники и литература / References

1. Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutqi // Xalq so'zi. – Toshkent, 2016 yil, 15 dekabr. № 247.
2. Поппер К. Открытое общество и его враги. Т.2. Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы. – М.: Феникс. 1992. – С. 247.
3. Alaviya M. O'zbek xalq marosim qo'shiqlari. – Toshkent, 1974. – B.184.
4. Qosimov N. O'zbek xalq laparlari (genezisi va poetik tabiati): Filol. fanlari nomz. ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya. – Toshkent, 1998. – B.15-16.
5. Хоми Баба. Диссеми Нация: время, повествование и края современной нации / Перевод (с незначительными сокращениями) выполнен по изданию: Nation and Narration / Ed. H.K.Bhabha. London; New York: Routledge, 1990. – P.291-322 (C.67)

MUNDARIJA / ОГЛАВЛЕНИЕ / CONTENTS

Shermuhammadov B.Sh.

Kirish so'zi 2

I sho'ba / Секция I / Section I

Eshchanov Hurmat Matnazarovich

Quyi Amudaryo hududi qadimgi davr geografik holati.....4

Isaboyev Nodirbek Irodil o'li

Muso payg'ambar - yahudiylilik dini asoschisi.....7

Mamatov Sharofiddin Musurmonkulovich

O'zrta asr yozma manbalarida Sirdaryoning o'zrta havzasi aholi maskanlari...20

Ne'matov Rustam Abduvaid o'g'li

Xorazmning G'arbiy Turk xoqonlik tarkibiga kiritilishi.....33

II sho'ba / Секция II / Section II

Shamsiyeva Maxfuzaxon Xuja qizi

O'zbekistonning o'rta asr shahrlari tarixiga doir manbalr xususida ayrim mulohazalar (Ibn Battutaning "Sayohatnoma asari talqinida").....45

Shamsiyeva Maxfuzaxon Xuja qizi, Shermatova Guljahon Sultonovna

Shihobiddin Muhammad an-Nasaviyning "Sulton Jaloliddin Manguberdi hayoti tafsiloti" asari: xorazimshohlar sulolasi tarixini yorituvchi yorqin manba.....51

Nizomitdinov Doniyorjon Jaloldin o'g'li

Germaniyada Amir Temur hayoti va davlatchilik faoliyatining o'rganilishi.....60

Ibrohimova Gulhayo Mirabror qizi

Az-Zahraviy va uning tibbiyot sohasida erishgan yutuqlari.....64

Mamajonov Xumoyun Xomidjon o'g'li

Amir Temur hayoti va davlatchilik faoliyati tarixining Usmoniylar imperiyasi tarixshunosligida o'rganilishiga doir ayrim fikr va mulohazalar.....69

Suvonkulov Muzaffar

Jizzax vohasi "Turk etnik guruhlarini"ning vohaga yerlashishiga doir qarashlar.....75

Mamajonov Soyibjon Xalilovich

Amir Temur davlatini ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayoti.....	85

Рахманова Одинахон Равшанбековна

Военные походы Аббасидов и участие в них представителей из Центральной Азии.....	89

III sho'ba / Секция III / Section III

Abduraxmonov Shoxrux Rahimboy o'g'li

XIX asr oxiri - XX asr boshlarida Turkistonda aholi salomatligini saqlash tizimidagi muammolar.....	96

Komilov Abdusalim Abdullayevich

Turkistonda milliy masalaning tarixiy tadqiqoti.....	102

Sharafiddinov Abdug'affor, Umrzaqova Nozima

Buxoro amirligi soliq tizimi Yevropa nigohida.....	107

O'rinboyeva M, Maxmudjonov S

Chor Rossiyasining Turkiston milliy ta'l'imiga bo'lgan munosabati.....	114

Xusanov Saidrasul Xusanovich, Odilova Ruxsora Xosiljon qizi

Xiva xonlari arxivi hujjatlarininmg o'rganilishi tarixidan.....	118

Xusanov Saidrasul Xusanovich, Odilova Ruxsora Xosiljon qizi

Talon-taroj etilgan ma'naviy-ma'rifiy me'ros.....	125

Tangirov Sherzod Abduraxmonovich

"Turkiston o'lkasini idora qilish to'g'risidagi nizom". Turkistonning 1886-1917-yillar davri Rossiya imperiyasi boshqaruvi va munosabatlari tarixiga oid muhim manba.....	135

Bazarbayev Asqarbek Abduxashimovich

19-yuzyillikning oxiri 20-yuzyillikning boshlarida Turkistonda faoliyat yuritgan tibbiyot jamiyatlari tarixi.....	140

Xoshimjonov Sharofiddin Kozimjon o'g'li

Turkiston ASSRda yerga nisbatan xususiy mulkchilikning tugatish uchun huquqiy asoslarning yaratilishi.....	148

Юсупов Аъзамжон Абдулладжанович

Формирование купеческих гильдий в Туркестане и деятельность местных сармайдаров.....	157

Yusupov A'zamjon Abdulladjanovich Turkiston muxtoriyati va mahalliy sarmoyadorlar.....	164
Alimova Raxima Ruskulovna A.N.Kuropatkin asarlarida Turkiston general-gubernatorligi va Yettishahar davlati o'rtasidagi savdo-iqtisodiy aloqalarga doir ma'lumotlar.....	169
Xakimova Saida Baxtiyorovna Источники по истории изучения водных ресурсов Туркестана XIX - начала XX века.....	178
Ro'ziboyev Faxriddin Sohibjon o'g'li Turkistonda Toshkent sud palatasining tashkil etilishi.....	183
Arslonzoda Rahmatjon Arslonboyevich, Jabborov Maxsud Raimovich "Turkestanskiy sbornik" to'plamida farg'ona viloyati ma'orif tizimi tarixiga doir ma'lumotlar (XIX asr oxiri - XX asr boshlari).....	189
Tadjiyeva Feruza Jumabayevna Xiva xonligida islom dinining davlat boshqaruvidagi o'rni.....	194
Tursunov Bekzod Yandashevich Qo'qon xonligi tarixiga oid manbalarda harbiy ishga doir ma'lumotlar.....	199
Nasretdinova Dilfuza Namanganda xotin-qizlar maorifi masalasi.....	204
Ahmadjonov Aliakbar Alisher o'g'li Po'latxon qo'zg'oloni va uning oqibatlari.....	208

IV sho'ba / Секция IV / Section IV

Xasanboyeva Gulhayo Ximmat qizi "Turkiston to'plami sahifalarida Farg'ona vodiysi aholisi etnomadaniyatiga oid ma'lumotlarning yoritilishi.....	216
Olimov Nodirbek Anvarjon o'g'li XIX asr oxiri - XX asr boshlarida Farg'ona vodiysida kechgan migratsiya jarayonlari va ularning oqibatlari.....	219
Mamatqulov Bekzot Sherozovich O 'zbekistonda 1925-1940-yillarda sanoat ishchilari tarkibini shakillantirish va korxonalarni malakali mutaxassislar bilan ta'minlash muammolari (janubiy viloyatlar misolida).....	226

Nizomiddinov Odiljon Baxodirovich XX asr 20 – 30 - yillarida Farg'ona vodiysidagi ta'lim va maorif sohasidagi islohotlar: yangi tipdagi ta'lim tizimining vujudga kelishi.....	235
Xusanov Saidrasul Xusanovich, Yo'lbarsov Kamoliddin Katta Farg'ona kanali q urilishining xorij manbalarida yoritilishi.....	250
Omonov Yaxyo Akbarjon o'g'li Farg'ona vodiysida yengil sanoat muammolari va ijtimoiy hayotga ta'siri (1920-193-yy).....	256
Najmiddinov Qodirjon Murodjon o'g'li O'zbekiston SSR da onalar va bolalar salomatligini himoyalash ishi.....	262
Turaboyeva Yayra Rustamjonovna Sovet davri ayollar taqinchoqlari (Farg'ona vodiysi misolida).....	267
Sharafiddinov Abdug'affor XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Andijon shahrida xalq maorifi tarixidan... 	274
Mamasaidov Lutfillo Payzullo o'g'li XIX asr oxiri va XX asr boshlarida O'zbekistonda xalq ta'limi tizimi tarixi (Namangan viloyati misolida).....	281
Najmiddinov Boburmirzo Zuhridin o'g'li Sovet hokimiyatining O'zbekiston SSR da diniy qadriyatlarga qarshi kurash siyosati (1925-1943-yillar).....	288
Sharipova Nargizaxon Abduqaxxorovna Pedagoglar maqomiga davr nuqtai nazaridan qarashlar.....	293
Luhmonov Shahzod Sayfiddin o'g'li Turkistonda mahalliy banknotalrning tugatilishi hamda sovet pul bel;gilarining mustahkamlanishi.....	301
Ro'ziboyev Dilshod A'zamjon o'g'li Chorvachilik sohasida olib borilgan tadqiqotlar.....	307
Raxmanova Mavluda Erkin qizi O'zbekiston SSRga majburiy ko'chiril;gan xalqlar aholisining mehnat faoliytai.....	317
Jiyanbekova Sharofat Abdikaxarovna 1917 - 1970-yillarda sovet kutubxonalarining tarixiy tahlili.....	328

Djalolov Baxrom Djamolovich
Sovet hukumatining qatag'onchilik siyosati va bolalarga munosabat.....339

Ahmadov Xurshid San'atovich
Jadidlarning arab imlosi islohotlariga munosabati tarixi.....346

V sho'ba / Секция V / Section V

Qambarov Abdumutal Axadjonovich
O'zbekiston yangi taraqqiyot bosqichida ilm-fan va ma'naviy me'rosning innovatsion zususiyati.....352

Maxmatqulov Jasur
Giyohvandlik va unga qarshi kurash.....358

Olimov Islombek Ulug'bek o'g'li
Transchegaraviy suv resurslaridan foydalanishni tartibga solish masalalari..365

Abdulloyev Sherqo'zi
O'zbekiston taraqqiyotining yangi davrida maktabgacha ta'lim sohasida amalga oshirilgan islohotlar yutuq va muammolar tahlili(Samarqand viloyati misolida).....372

Artiqkov Muzaffar Abduraxmanovich, Hakimov Erkin To'ychiyevich
Внешннеполитическом курсе нового Узбекистана.....387

Iminov Begzod Begijonovich
Qatag'on qurbonlarini yod etib.....396

Yuldashev Farrux Abduraxmanovich
Yangi O'zbekiston sharoitida inson ehtiyoj va manfaatlari mushtarakligini ta'minlashning tarixiy-falsafiy jihatlari.....402

Shokirov Boburjon Tohirjon o'g'li
Konstitutsiya - erkin va farovon hayot garovi.....409

Shokirov Boburjon Tohirjon o'g'li
O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyasining yaratilish tarixi.....415

To'ychiyeva Dilnoza Ikrom qizi
Zomin tumanining iqtisodiy tarixi tahlili (2002-2012-yillar).....425

Imomova Nozimaxon Avazxonovna, mamatqulova Yulduzoy Abobaxri qizi
O'zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida mehnat migratsiyasi jarayonlarining shakillanishida millatlararo munosabatlar ta'siri.....438

<i>Abdumalikov Abdulatif Abidjonovich, Boltaboyev Baxodir Ergashevich</i> Xorijiy mamlakatda ijtimoiy himoyaga muhtoj migrantlarni davlat tomonidan himoyalanihi.....	444
<i>Imomova Nozimaxon Avazxonovna, Karimjonova Guloshanoy Sherali qizi</i> O'zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida oila - davlat va jamiyat poydevori.....	449
<i>A'zamova Zarnigor Farhodjon qizi</i> Mustaqillik davri O'zbekiston taraqqiyotida korxona xodimlarni boshqarish..	455
<i>Raximova Hayotxon Ma'rufjonqizi</i> O'zbekistonda ijtimoiy xizmatlarning kelib chiqish tarixi.....	461
<i>Tolibov Bekzod Xakimovich, Teshaboyeva Nigora Siddiqjon qizi</i> Mustaqillik yillarida mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy himoya siyosatining stuvor yo'nalishlari.....	467
<i>Sayitxonov Akmaljon Axatjonovich, Axatjonov Azizxon Akmalxonovich</i> Globallashuv jarayonida Yangi O'zbekistonning ma'naviy yuksalishini rivojlantiruvchi omillar.....	473
<i>Abdullayeva Nigora Sanjarovna</i> Mustaqillik yillarida Rossiya muzeylarida saqlanayotgan O'zbekiston madaniy merosining o'rganilishi.....	480
<i>Pulatova Nigoraxon Rahimjonovna</i> Milliy g'oyani yoshlar ongiga singdirishning ilmiy-nazariy asoslari.....	486
<i>Abdullayev Baxriddin Tojaliyevich</i> O'zbekistonning o'ziga xos istiqlol va taraqqiyot yo'li.....	494
<i>Mamatqulova Fotimaxon maxamadjon qizi</i> Fransiya pensiya tizimining shakllanishi.....	500
<i>Tojiyev Xakimjon Xoliqovich, Xoliqov Jasurbek Xakimjon o'g'li</i> O'zbekistonning Mustaqillik yillarida ma'naviy va ma'rifiy hayoti va milliy istiqlol g'oyasi.....	505
<i>Talabjonov Bunyodbek Saidahmad o'g'li</i> Quvasoy shahri hududida joylashgan arxeologik yodgorliklarni madaniy turizm maskanlariga aylantirish borasida ayrim mulohazalar.....	512
<i>Abduraxmonova Manzura Manafovna, Abdullayeva madina Doniyorovna</i>	

Yangi O'zbekistonda umumiy ta'lim tizimini rivojlantirish mexanizmlari.....	516
Turgunboyev Abdusamat Farxodovich, Abdullayeva Madina, Sharopova Feruza Valijon qizi	
Mustaqillik davrida aholiga sifatli ijtimoiy xizmatlar ko'rsatishda jamoatchilik fikriga tayanish samaradorligi.....	522
Hashimova Gulsina Ismoilovna, Madaminova Kamola Sirojiddin qizi	
O'zbekistonda nogironligi bor shaxslarni qo'llab-quvvatlash masalalari.....	533
Nurmatova I, Maripjonova Sh	
Yangi O'zbekistonni rivojlanish strategiyasi mazmun-mohiyati.....	539
Сагынбай кызы Н	
Формирование евразийского экономического союза и социально-экономические проблемы.....	544
Атаханов Шавкат Талипжанович	
Религиозная ситуация среди молодежи Кыргызстана и ее перспективы (на примере узбекской части населения).....	553
Tolibov Bekzod Hakimovich, Nuralimova Gulsinoy Baxtiyorovna	
O'zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida aholining zaif qatlamlariga ko'rsatiladigan yordamlarning yangicha mehanizmlari.....	573
Egamberdiyev Feruzbek Asqarjon og'li, Abdullayeva Madina Doniyorovna	
Влияние политики либерализации в уголовном праве в период независимости Республики Узбекистан.....	579
Egamberdiyeva T.A, Kaxarova M.M	
Oliy ta'lim muassasalarida iqtidorli talaba qizlarning kreativligini gender rivojlantirish omillari.....	586
Yulbarsova Xurshida Abdullajonovna, Ismonova Dildora Jaxongir qizi	
Kompetentlik sotsiologiyasi zamonaviy fenomen sifatida.....	591
Abbasov Behzod Baxtiyorovich	
Hujjatchilik ishida yangicha yondashuv (Namangan arxivlari misolida).....	597
Sharipova Kamola Usmonjonovna	
Zamonaviy sharoitda O'zbekistonda ijtimoiy taraqqiyot va gender tenglik.....	602
Hashimova Gulsina Ismoyilovna	
Mustaqil O'zbekiston qurolli kuchlari harbiy madaniyati va harbiy ijtimoiy ishining rivojlantirish - omillari.....	609

Ganiyev Baxodirjon Sodiqjonovich O‘zbekistonda ijtimoiy tadbirkorlikning rivojlanish tarixi va falsafiy mohiyati.....	614
Dadaboyeva Jumagul Anvarovna Mustaqillik yillarida farzandlikka olish huquqiy asoslarining rivojlanishi.....	622
Borotov Alisher Xomidovich Mustaqillik yillarida xususiy mulkni himoya qilish sohasidagi qonunchilikni takomillashtirish.....	628
Rustamov Shamshodbek Zafarjon o'g'li O'zbekistonning diniy konfessiyalari: Tarixiy rivojlanish va bugungi holat....	636
Karimov Ravshan Tolerantlik – ma’naviy bag‘rikenglikning asosi.....	640
Soliyev Oybek Raxmatovich Globalashuv davrida siyosiy o‘zlik masalasi.....	644
Imomova Nozimaxon Avazxonovna, Shahrizoda Do’smatova Umidjon qizi, Nigora Abduqahhorova Shuxrat qizi Jamiyat hayotida migratsion jarayonlarning salbiy ta’siri va ijtimoiy muammolarni oldini olish bo‘yicha tavsiyalar.....	651
Mirzarahimov Baxtiyor “Vahdatul vujud” nazariyasi turli talqinlarda.....	658
Maqsumov Nabijon Ortiqboyevich O‘zbek xalqining ijtimoiy-madaniy turmushida jismoniy tarbiya hamda sportning shakllanish va rivojlanish tarixi.....	661
Rasulov Ma’murjon Foziljonovich O‘zbekistonda madaniy meros obyektlarining xorij tarixshunosligida o‘rganilishi.....	665
Karimova Gulnoza, Abdusamatova Odina “O‘zbekistonning eng yangi tarixi” fanini o‘qitishda innovatsion yondashuv.....	670
Umarov Ismoiljon Olimjonovich Mustaqillik davri – O‘zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichi.....	676
Гулматов Умарали Хабибулла ўғли	

***Организация и развитие системы железнодорожного транспорта
Узбекистана с политико-правового аспекта.....682***

Yuldasheva Muslima Ma'murovna

Rishton kulolchilik maktabining ustoz-shogird an'analari.....689

Umarov Muhammadaziz Akramjon o'g'li

Ommaviy axborot vositalarining yoshlar rivojida o'rni.....695

Aloxunov Alisher Axmadjonovich

***Arxeologiyada geografik axborot tizimlarining o'rni va ahamiyati masalasiga doir
ayrim mulohazalar.....702***

Asqarova Adolatxon Mamatxonovna

Folklarning sotsiomadaniy tahlili.....706

“O‘zbekiston tarixining dolzarb muammolari” mavzusidagi III xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari. Farg‘ona, 2024. – 719 b.

O‘ZBEKISTON
TARIXINING DOLZARB
MUAMMOLARI

ACTUAL PROBLEMS OF
THE HISTORY OF
UZBEKISTAN

III XALQARO ILMIY-NAZARIY
KONFERENSIYA MATERIALLARI